Др ЈОВАН ЕРДЕЉАНОВИЋ

СТАРА ЦРНА ГОРА

ЕТНИЧКА ПРОШЛОСТ И ФОРМИРАЊЕ ЦРНОГОРСКИХ ПЛЕМЕНА

СА 7 ФОТОГРАФИЈА И 5 КАРАТА У ПРИЛОГУ
И 3 СКИЦЕ У ТЕКСТУ

СЛОВО ЉУБВЕ
Београд
1978.

САДРЖАЈ

СТРАНА

СТРАНА

Б.

СТРАНА

СТРАНА

ДОДАТАК
(ОБЈАШЊЕЊА И ДОПУНЕ)

СТАРА ЦРНА ГОРА

ЕТНИЧКА ПРОШЛОСТ И ФОРМИРАЊЕ ЦРНОГОРСКИХ ПЛЕМЕНА

I ДЕО

ЕТНОЛОШКА ИСПИТИВАЊА

Д-ра ЈОВАНА ЕРДЕЉАНОВИЋА.

ПРЕДГОВОР.

Ово је дело у ствари низ расправа о питањима из етничке прошлости Црне Горе и њених племена.

Грађу сам из народа прикупио на својим путовима по старој Црној Гори преко лета 1910. и 1911. године. Осим тога сам и доцније добивао много драгоцених података од тамошњих одличних познавалаца етничке прошлости народне. Особиту захвалност дугујем у том погледу г. Андрији Лубурићу из Никшића и г. Андрији Јовићевићу, учитељу са Црнојевића Ријеке.

У овоме се делу износи дакле стање, какво је било у црногорским племенима у време мојих испитивања 1910. и 1911. године.

Неповољне прилике за научни рад нарочито баш ове врсте, које су биле последица Светскога Рата, учиниле су, да се ово дело није могло појавити раније. Небројена ситнија и крупнија питања требало је најпре помоћу врло разноврсних података (historиских, топографских, језичних, етнолошких и др.) извести на чисто, да би се на основи добивених резултата могло доћи до поуздане или сразмерно поуздане представе *о етничкој прошлости и о формирању сваког појединог племена* и да би се затим помоћу тако добивене основе могли изнаћи и карактеристични *општи појави* у племенском животу и развитку старе Црне Горе.

Академији Наука у Београду захваљујем на помоћи, коју ми је у два маха указала и тиме омогућила путовање ради проучавања црногорских племена.

Д-р Јован Ердељановић.

I ОБЛАСТ И ИМЕ ЦРНЕ ГОРЕ. ЊЕНИ ГЛАВНИ ДЕЛОВИ.

1. ОБЛАСТ.

У повељи Краља Милутина, којом он прилаже манастиру Св. Николе на острву Врањини (у Скадарском Језеру) село Орахово и још нека места у Црмници, каже се још и ово: „И еще придахь оть Чрне Горе оть арбанась Василꙗ са децомъ да ꙗсть такожде работникь светомꙋ Николе ꙗкоже и више писани“.[1])

То би био најстарији спомен области Црне Горе, за који до сад знамо. Али се из њега не може изводити ништа о пространству и о мећама те области. Може се пак само толико рећи као поуздано, да је и тадашња Црна Гора морала бити у близини манастира Св. Николе на Врањини, јер је приложени Васиљ с децом имао да буде „работникъ светомꙋ Николе іакоже и више писани“, т. ј. као и они људи што сӯ манастиру дати из Црмнице.[2])

Други по старини спомен Црне Горе имамо из 1435 године у уговору између деспота Ђурђа Бранковића и Млечића.[3]) У томе уговору једанпут стоји „catunni Cernagore“ и двапут: „catunos Cernagore“. Очевидно је дакле, да је тиме означен српски назив: *Катуни Црне Горе*. А несумњиво је опет, да је

[1]) Ив. Јастребов: Препис хрисовуља на Цетињу о манастиру Св. Николе на Врањини. (Гласник Српског Ученог Друштва, књига XLVII, 226).

[2]) На овај податак јамачно мисли Ч. Мијатовић, кад каже: „Данас знамо с доста поузданости, да је се западни део горње Зете већ у XIV веку звао Црном Гором“. („Балшићи“ у Гласнику Српског Ученог Друштва, књига XLIV, 127).

[3]) Дръ Јанко Шафарикъ: Србски историйски споменици млетачкогъ архива. (Продужење за Гласник Срп. Ученог Друштва XIII). Стр. 294-295.

то било старије и правилно српско име за доцнију и данашњу Катунску Нахију. Овај податак је знатан и интересантан с више страна. На првом месту, он показује, да је морало доста одавно бити српске области која се звала Црном Гором, јер су њени становници тек у току од више векова могли захватити својим катунима целу област садашње Катунске Нахије, па да она због тих катуна буде прозвата Катунима Црне Горе. Даље, сам тај назив показује, да Црна Гора није била исто што и Катуни Црне Горе, него да су то била два различна предела. Али су свакако морали бити један у непосредној близини другога, јер су по пределима Катунâ Црне Горе могли подизати велику множину катуна само становници неке суседне области. Најзад, кад су становници Црне Горе градили катуне, дакле летња сточарска насеља, по садашњој Катунској Нахији, то значи, да су они седели у неким жупнијим, питомијим пределима, према којима су „Катуни Црне Горе“ представљали суровију, хладнију, вишу планинску област. Јер се навек са стоком преко лета излази из нижих и топлијих на више и хладније пределе. А такве ниже, топлије и жупније крајеве налазимо свуда на истоку и на североистоку од Катунске Нахије: према долинама Зетиној и Морачиној и у самим тим долинама, затим у Љешанској Нахији, у Ријечкој Нахији и у Црмници.

Године 1489 издао је Иван Црнојевић повељу, којом је пресудио спор око међа између Бјелоша и Бајица с једне и Бјелоша и Очинића с друге стране (све троје су села у Цетињском Племену). Оригинал те повеље имао је у рукама Ровински и како на једном месту у своме делу[1]) напомиње, имао је намеру, да је због њене необичне вредности у целини саопшти као прилог. Али је на жалост није саопштио. Ипак о садржини те повеље знамо доста по разним напоменама код Ровинског и по непотпуном њеном препису у познатој цетињској књизи „Крисовуљу“ или „Крусовуљу“, који је објавио М. Драговић.[2])

За нас је знатно, што Иван Црнојевић у тој повељи каже: „... и ја господар Иван чувши ријечи од стране једне и друге нарекохом 24 властеле од Црне Горе да пођу и обнађу Богом и душама својима“.[3]) А међу том властелом, каже Ровински,

[1]) П. А. Ровинскій: Черногорія въ ея прошломъ и настоящемъ. Томъ II, часть I, стр. 11.

[2]) „Прилози за историју Црне Горе“ (Летопис Матице Српске, 1891 год., св. III, стр. 17—19).

[3]) У наведеним „Прилозима“... М. Драговића, стр. 17.

било је властелина из Цеклина, Цетиња, Његуша, Угања, Побора и Брајића, те би дакле сви ти предели (поред још других) у доба Ивана Црнојевића спадали у Црну Гору.[1])

У октоиху, који је штампан 1494 године по наређењу Ђурђа Црнојевића, назива Ђурађ себе: „... воевода Зети господинъ Гюрьгь Црноевикь...“ [1]) А калуђер који је по Ђурђеву налогу радио на том послу, означава себе речима: „... смерени свещеникъ мнихь Макарїе ѿть Чрьныѥ Гори...“ [2]). Очевидно је из ових израза, да се ту Зета и Црна Гора именују као две различите области: назив „Зета“ представља шири појам, име за целу државу Црнојевића, док се за калуђера Макарија хоће ближе да одреди, да је из „Црне Горе“ као неке уже области.

По Јиречку се планински крај изнад Котора назива 1496 и 1498 године први пут именом Црна Гора или Montagna Negra.[3])

У књизи служебнику, коју је штампао Божидар Вуковић, Подгоричанин, 1554 године у Млецима, записано је, да се је око тога посла трудио „іеромонахь пахоміе от црьніе гори от реке.“[4]) Без сумње је овде или услед писарске или услед штампарске погрешке написано „реке“ место „рѣке“ — дакле Ријеке или Ријеке Црнојевића у данашњој Ријечкој Нахији. Овај нам запис дакле показује, да се је Ријека и тада рачунала у Црну Гору.

У писму српских калуђера Дамјана и Павла папи Клементу VIII године 1597 каже се, како ће папином изасланику прићи „... *и сва црна гора и дꙋкадинъска землꙗ*“ и још „никшићи“ и „риђани и ѿногоще“ и „бањани“ и остала херцеговачка племена (која се именују).[5]) — Дакле се Црна Гора одваја од „дукађинске земље“, под којом се очевидно разумеју Брда, и изван Црне Горе су и Никшићи с Оногоштем и Риђани (са Граховом, које је од старине риђанска својина) и Бањани, који се именују заједно с осталим, даљим, херцеговачким племенима и пределима.

Неки непознати писац из 16. века оставио је за собом из-

---

[1]) Черногорія, томъ I, стр. 464.

[2]) Fr. Miklosich: Monumenta Serbica, Viennae, 1853. Стр. 538.

[3]) К. Јиречек: Историја Срба у преводу Ј. Радонића II св. (Београд, 1923), 194.

[4]) Цео је запис на томе служебнику штампан код Ровинскога: Черногорія, томъ I, 455.

[5]) Гласник Земаљ. Музеја у Босни и Херцеговини 1909 год., с. 57.

вештај о Дубровнику, Босни и Арбанији.[1]) Из тога извештаја имају за нас вредности ови подаци о Црној Гори[2]): Границу „Турске Арбаније“ на северозападу чини castello di Lastua у Паштровићима и Спич, где се обала назива Zagnu, најближа обала са које се може ићи у Црну Гору; и на другом месту: како Скадар, тако и Подгорица на истоку (sic; погрешно, место: на западу) граниче се Црном Гором; међу тим градовима и Црном Гором је Скадарско Језеро...“ — Ровински није могао пронаћи, шта значи Zagnu, те се домишљао, да је то искварено од „жал“ (ниска, песковита морска обала). Међутим је по свој прилици речју Zagnu означен залив Чајн, који је обележен на аустријској специјалној карти (1:75.000, секција Spizza) а управо на средини оног дела морске обале, који је између Кастел-ластве и Спича. Цела је пак та обала према Црмници, и према томе је непознати писац морао мислити на Црмницу, кад је рекао, да је ова обала најближа Црној Гори. Он је дакле сматрао, да је Црмница у Црној Гори.

Други његов податак, да се како Скадар, тако и Подгорица на западу граниче Црном Гором, показује, да се Подгорица није рачунала у Црну Гору, него је била изван ње. А што даље наводи, да је међу тим градовима[3]) и Црном Гором Скадарско Језеро, то би се могло узети као доказ, да је Црна Гора и тада граничила са Скадарским Језером.

Први је писац, који нам даје подробније податке о Црној Гори, Марјан Болица са својим делцем „Relatione et descrittione del sangiacato di Scutari“, издатим 1614 године у Млецима и прештампаваним до сад више пута.[4]) Болица је као Которанин и

---

[1]) На талијанском језику. Објавио га S. Ljubić у „Starinama jugosl. Akademije...“ књ. XII, 1879.

[2]) Наведени по преводу П. Ровинског (Черногорія, томъ I, 838 и 839).

[3]) Наравно, да Скадарско Језеро није било и између Подгорице и Црне Горе, и свакако је непознати писац уопште мислио на цео предео у коме је Подгорица и означио га њеним именом. Ово је у толико вероватније, што су Турци именом Подгорица означавали у то време целу велику административну област, у коју су улазила сва српска и арбанашка Брда и цела равница Зета. Види за то нпр. Марјана Болице опис скадарског санџаката из 1614 године (превод у Ровинског: Черногорія, томъ I, стр. 785 и 803-810).

[4]) Код нас је последњи пут штампано у „Starinama“ загребачке Академије, књ. XII (1879), а по том га је издању превео Ровински (Черногорія, томъ I, 785-827).

млетачки чиновник имао без сумње на расположењу обилату грађу из млетачких докумената. А њу је затим могао допунити и својим забелешкама, јер се из његових списа види, да је у више махова походио разне делове скадарског санџаката, особито Скадар и Подгорицу. Отуд је он био у стању, да нам саопшти за сваки од главних делова скадарског санџаката: његове границе, имена његових села (односно: племенâ) и сеоских старешина са бројем домова и војника и уз то много других појединости о тадашњим политичким приликама и о народу. По свему пак што говори о Црној Гори види се, да он није лично у њој био, него да се је задовољио подацима, до којих је са разних страна дошао. Зато има код њега у појединостима за Црну Гору погрешака и непотпуности (нпр. именује већином мањи број села него што их је у ствари било). Али су ипак његови подаци драгоцени, јер нам први дају опширнија обавештења о старој Црној Гори.

За наше питање, о области Црне Горе, имају значаја ова Боличина саопштења.[1]) Скадарски санџакат се дели на ове главне области: Црна Гора, Бар, Улцињ, Скадар, Подгорица и Плав. Црна Гора се граничи с једне стране Котором (села су јој на три миље од тога града) и Будвом (опет на растојању од три миље); затим Паштровићима, Херцеговином, Скадарским Језером, а реком Морачом одвојена је од Подгорице (ту се наравно разуме област „Подгорица", као што се види из целог даљег излагања). Црна Гора има пет делова. Први део чине Cattuni, у које спадају: Његуши са Мирцем и Залазима (ово троје најпре помиње одвојено од Катуна, али их даље убраја у тај део Црне Горе), Цетиње, Ћеклићи, Бјелице, Цуце, Озринићи, Бјелоши, Брајићи, Побори и Маине (Masine). Граниче се (Катуни), вели, са Будвом и са Паштровићима. — Други део назива Љуботином, али затим међу његовим „селима" именује и Љуботин, Цеклин, Грађане, Добро (Добрско Село) и Косијере. Међу селима овога дела Црне Горе помиње и Трново, Комарно и Забес, која су свакако и тада, као и сад, припадала Црмници. И он сам их заиста именује и међу селима у Црмници. Уз овај други део Црне Горе додаје, да се граничи са Скадарским Језером. — Трећи су део „Пјешивци", у којима именује само четири „села": једно зове опет „Пјешивци" а за

[1]) По наведеном преводу код Ровинског.

друга три је вероватно делом погрешно забележио имена а дѐлом су могла то бити села, којих је после нестало: Gardono ће бити данашње пјешивачко село Градина; Braikovichi су можда погрешно записани садашњи пјешивачки Богетићи или можда неко тадашње село, кога сад нема; тако исто и „Ranci". Пјешивци се, каже Болица, граниче са Херцеговином. — Четврти део Црне Горе чини му „Љешкопоље", које обухвата не само равницу између река Мораче и Ситнице, која се данас једина зове тим именом (Љешкопоље), него и целу садашњу Љешанску Нахију и Комане, који су сада племе Катунске Нахије, и још Једноше који данас чине доњи део катунског племена Загарача. „Љешкопоље" се граничи са „Подгорицом". — Најзад, пети део Боличине Црне Горе чини Црмница. По селима која у њој набраја, она има код њега у свему исти обим, који има и данас. Граница јој иде до Скадарског Језера и до Паштровића.

Боличина подела Црне Горе на главне области свакако није у свему народна, него је на њу имала утицаја и турска административна подела и турско именовање тих области. То се нарочито јасно види на областима, које Болица наводи под именима: „Љешкопоље" и „Љуботин": исто онако као и његова велика област „Подгорица", оне обухватају и пределе, који се по народној подели не зову тим именима, него су им очевидно дали те опште називе Турци по местима, у којима су била седишта њихових управних власти, по Љешкопољу и по Љуботињу. О томе ћемо више говорити у одељку о главним деловима Црне Горе.

Али што се тиче Црне Горе у целини, она је, као што ће и наша даља разматрања показати, у оном обиму у коме је код Болице одређена, без сумње одговарала и народном узимању. Може се дакле према томе рећи, да су у почетку 17. века у Црну Гору спадали: данашња Катунска, Љешанска и Ријечка Нахија и Црмница, а уз то још и села садашње равнице Љешкопоља и племена Маине, Побори и Брајићи, који су сад у Боки Которској.

Вредно је нагласити, да Болица сасвим засебно од Црне Горе и чак на крају свога списа говори о Жупи (Zuppa), дакле о Грбљу.[1]) Она је, каже, 120 година била у млетачком подан-

[1]) Види Ровинског Черногорія, томъ I, 822.

ству, па се затим побунила и предала Турцима, те је потпала под скадарског санџака. — Знамо пак, да се је Грбаљ после кратког времена, већ 1647 године, поново и добровољно потчинио Млецима.[1]) Али пошто видимо, да су га Млечићи у току Морејскога Рата до 1692 године поново освојили од Турака,[2]) то значи, да је пре тога био опет потпао под турску власт. Од тада је пак остао даље стално и до краја под млетачком влашћу. Ако се је дакле Грбаљ раније и рачунао у Црну Гору (што је вероватно), јамачно је та рана и дуга потчињеност његова Млецима била узрок, што се како код Болице тако, као што ћемо даље видети, и код свих других писаца, изузевши једнога, он више није сматрао за део Црне Горе.

У синђелији или дипломи, којом патријарх Арсеније Црнојевић 1700 године поставља Данила Петровића за владику и даје му епархију „скендерїискȣю" набрајају се предели и места те епархије: „...прьвеѐ црьнагора, и племѣ грьбаль, паѱроевиће, крьтоли, лȣѱица, и град барь, градъ скадарь, и градь ȣцинь, и градь пѡдгорица, и жаблѣакъ, и въ племе Зета и Кȣчи, Въсоевиће, братоножиће, пипери и белопавлићи, съ всеми вароши и сѣли..."[3]) — Видимо, дакле, и овде, да се Грбаљ наводи засебно од Црне Горе, а изван ње су именовани и Подгорица и Жабљак, затим „племе Зета", а ту се без сумње разуме равница Зета (у оном обиму како се узима и данас) и још су наравно изван Црне Горе и брђанска племена.

Маине, Поборе и Брајиће видимо под млетачком влашћу још пре морејског рата: у извештају которског провидура Николе Ерице из 1692 године наводе се они као млетачки посед из времена пре тога рата.[4]) А по закључењу мира између Турака и Млетака, 1718 године, Маине, Побори и Брајићи потпадоше стално под Млетке и остадоше и даље до

---

[1]) Јов. Н. Томић: Млетачки покушаји тровања митрополита Василија Петровића (Глас Српске Краљ. Академије Наука, књ. XC, 141). — С. Накићеновић „Бока" (Етнограф. Зборник Срп. Краљ. Акад. XX, 255).

[2]) Јов. Н. Томић: Извештај которског провидура Николе Ерице о млетачком заузећу у Млетачкој Арбанији, Црној Гори, Брдима и у Херцеговини... (Споменик LII, 1914.). С. 69–70, 81–82.

[3]) С. Милутиновић: Исторія Церне-Горе. У Београду, 1835. стр. 31. — Ради лакшег штампања овог текста изостављени су разни непотребни знаци црквеног писања.

[4]) Јов. Н. Томић у истом „Извештају..." (Споменик LII, 1914), с 81-82.

краја под њиховом влашћу.[1]) Тако Црна Гора изгуби непосредну везу с морем. Од тада се Маине, Побори и Брајићи, крај свих својих иначе тесних и многоструких веза са Катуњанима и осталим Црногорцима, више не спомињу као саставни делови Црне Горе. — Једини извор, у коме се још не само та три племена него и Грбаљ убрајају у Црну Гору јесте извештај пуковника Павлића аустриском двору 1782 године.[2]) Али он то чини очевидно у политичкој тенденцији (и јамачно по обавештењима, која је добио од тадашњих црногорских поглавара) повлачећи границу Црне Горе обалом Јадранског Мора све донде, докле је допирала у доба Ивана Црнојевића. То је, разуме се, тенденција која је у супротном смислу одговарала оној млетачкој: да и својим списима и својим политичким уговорима потискују границе Црне Горе што даље од мора.

Црногорски владика Василије Петровић у своме кратком извештају о Црној Гори, писаном 1753 године,[3]) именује ове нахије као њене делове: Катунску, Ријечку, Љешанску, Црмничку („Церничкая нахія") и Пјешивачку. Али ни ту ни у својој историји Црне Горе[4]) не даје нам никаквих података о простирању Црне Горе и тих њених делова, осим што за границу Црне Горе на западу налазимо у његовој историји[5]) овај податак: „...отъ верхъ того Острога [гора, вели, на северу од Бјелопавлића] есть здѣланна древле каменная линѣа, которая дѣлитъ Черною Гору и Херцеговину". А та камена међа заиста иде преко планине Острога и јужно и северно од њега и сматра се у народу за границу Црне Горе према Херцеговини. О њој ћемо мало даље опширно гово ити.

Руски „статскій совѣтникъ" Степан Санковски бавио се 1805 године у политичкој мисији на Стањевићима и писао одатле

[1]) Д. Милаковић: Исторія Црне Горе. У Задру, 1856. стр. 134. — С. Накићеновић „Бока", на наведеном месту, стр. 255. — Ровински: Черногорія, т. I, 529—536 и 539—540. По Ровинском Млеци су шта више 1720 године одузели од црногорског владике и црквену јурисдикцију над тим племенима.

[2]) Д-р Владан Ђорђевић: Црна Гора и Аустрија у XVIII веку. У Београду, 1912. Српска Краљ. Академија (посебно издање), с. 41 и 42.

[3]) М. Драговић: Материјали за историју Црне Горе времена митрополита Данила, Саве и Василија Петровића. (Споменик Српске Краљ. Академије, књ. XXV, с. 15—16).

[4]) Василій Петровичь: Исторія о Черной Горы (Въ Москвѣ) 1754. Стр. 14—17.

[5]) Исторія о Черной Горы, 17.

повелики број писама, у којима опширно говори о приликама и о народу Црне Горе. Добротом г. Миленка Вукићевића, професора, дошао ми је до руку препис тих писама.[1]) Из њихове садржине се види, да је Санковски добио врло поуздана обавештења, без сумње од самога владике Петра I, који је седео на Стањевићима. Зато ти подаци имају за нас знатну вредност. — У свом опису Црне Горе Санковски разликује „владѣніе Черногорское и Бердское" и каже, да „Катунская, Церніицкая, Речкая и Лѣцанская, нахіи принадлежатъ къ Черногоріи". Других података ове врсте код њега нема.

Други је руски писац, који говори о Црној Гори истога времена, Владимир Броневски.[2]) На жалост Броневски има сразмерно мало добрих и поузданих података, и то су само они које је он лично и као очевидац прибрао. Све је остало без икаква избора покупио са разних страна (особито много из Фортисова дела о Далмацији[3]), тако да је у њега пуно не само нетачних, него и сасвим фантастичних саопштења. Зато не можемо ни његове податке о нахијама Црне Горе (Катунска, Љешанска, „Плещинская", Ријечка и Црмничка[4]) сматрати за аутентичне.

Тако исто не можемо узети у обзир ни податке о пространству и о подели Црне Горе код Вијале де Сомијера.[5]) Вијала је и иначе већ оцењен као скроз непоуздан писац, чије дело кипти лажним и измишљеним саопштењима[6]) (а да и

[1]) Он их је преписао из архиве рускога Министарства Спољних Послова у Петрограду, где се чувају под ознаком: I-5, I карт. „Объ отправленіи въ Черную Гору статс. совѣтн. Степана Санковскаго и дѣйствіяхъ его тамъ совокупно съ консуломъ Мазуревскимъ".

[2]) Владиміръ Броневскій: Записки морскаго офицера въ продолженіе кампаніи на Средиземномъ Морѣ подъ начальствомъ вице-адмирала Д. Г. Сенявина отъ 1805 по 1810 годъ. Спб. Ч. I 1818 г., ч. II 1819 г. Подаци о Црној Гори и о Црногорцима су у I делу те књиге. Ја сам се послужио њеним другим издањем: Часть первая. Второе изданіе. Въ Санктпетербургѣ, 1836.

[3]) A. Fortis: Viaggio in Dalmazia, Vol. I и II. In Venezia, MDCCLXXIV.

[4]) У наведеном другом издању: ч. I, с. 240.

[5]) L. C. Vialla de Sommières: Voyage historique et politique au Monténégro. Tome I и II. Paris, 1820. — Речени подаци су у св. I, стр. 10 и 80 - 85.

[6]) Поред многих писаца који су се овако неповољно изразили о Вијали (као нпр. још и наш писац, Милош Поповић у Гласнику Срп. Ученог Друштва, I, 188), особито су многобројним примерима утврдили Вијалине лажи H. Stieglitz („Ein Besuch auf Montenegro", 1841, Стр XXV—XXXVIII) и Ровински (Черногорія, т. I, 841—845).

не говоримо о небројеним просто преписаним подацима из Фортиса.[1])

Ја сам се пак поређењем његових података с онима у Болице сасвим поуздано уверио, да је Вијала не само поделу Црне Горе на главне делове него и имена и чак многе бројне податке просто преписао из Болице.[2]) А што није узео од њега, то је тако непоуздано и са тако исквареним именима, да заиста нема никаке вредности.

У „Грлици“ за 1835 годину (стр. 42) рачунају се у Црну Гору четири нахије и у свакој се од њих набрајају племена. У Катунској Нахији су ових 9 племена: Цетиње, Његуши, Ћеклићи, Бјелице, Цуце, Озринићи, Комани, Загараче и Пјешивци. Ријечка Нахија има пет племена: Грађани, Љуботињ, Цеклин, Добрско Село и Косијери. Љешанска Нахија „са племенима: Дражовина, Градац, Буронђ“. У Црмничкој Нахији су 7 племена: Бољевићи, Лимљани, Глухи До, Брчеле, Дупило, Сотонићи и Подгор.

У истоме томе обиму узима Црну Гору и Вук Караџић 1837 године,[3] (набрајајући за њу потпуно исте нахије и племена) Он још нарочито наглашава, да се тадашња црногорска (државна.

---

1) A. Fortis, наведено дело.

2) Из Болице је узео нпр. сва имена села и већину бројних података за Катунску, Ријечку, Љешанску и Црмничку Нахију; Љешанску Нахију наводи тачно у оном истом великом обиму, у каквом је видимо код Болице; из Болице му је цео додатак о српским и арбанашким Брђанима и исто онако као Болица означава Куче као католике, ма да су они већ одавно били сви православни; једино за Пјешивце има сасвим своје податке и набраја села, којих у Болице нема, али већином са врло исквареним именима, тако да се не могу разазнати.

Разматрање ових Вијалиних података и затим још особито његове маршруте и његове карте не доводи нас истина баш до истога закључка, до кога је дошао Ровински (с. 841), наиме: да Вијала уопште није ни путовао по Црној Гори и да шта више можда није био ни на Његушима. По свима подацима у његову делу, особито у I свесци, види се, да је Вијала путовао од Котора преко Његуша, Цетиња, Ћеклића и Кчева до манастира Св. Василија у Острогу и затим се вратио преко Цетиња, Доброга и Стањевића у Боку. Али он је без сумње врло кратко време пробавио на путу, а што је још главније није знао народног језика ни живота, и зато је своју књигу напунио подацима од других писаца, а на првом месту од Болице и Фортиса.

3) У своме делу „Montenegro und die Montenegriner“. Stuttgart und Tübingen, 1837. Стр. 4 и 5.

област састоји из праве Црне Горе, која се дели на нахије, и из Брда.

Од сразмерно малог су значаја за промену области Црне Горе били територијални уступци Аустрији, које је учинио владика Петар II 1832 и 1837 године (стране више Котора и манастири Маине и Стањевићи,[1]) и уз њих по народном казивању део његушког земљишта према тим манастирима), и зато их само узгред спомињемо.

Али не само у поменутој Грлици и код Вука него и код свих осталих и домаћих и страних писаца, како њихова времена тако и познијега све до данас, налазимо у свему исте податке за област и за делове Црне Горе. И сви они разликују и одвајају „стару“ или „праву“ Црну Гору од осталих делова државе Црне Горе, који су се после свога ослобођења сјединили са старом Црном Гором.[2])

И ја сам се својим распитивањем свуда по народу и код најстаријих људи не само по старој Црној Гори него и по Брдима и по суседном делу Херцеговине (поглавито у Никшићком Пољу) уверио, да је *и народно схваћање праве или старе Црне Горе у свему истоветно с оним, какво налазимо у поменутој „Грлици“ и код Вука.*

Кад упоредимо ово новије схватање области Црне Горе с оним какво смо познали код Болице, видимо само ову разлику. Равница Љешкопоље не рачуна се више у Црну Гору. Маине, Побори и Брајићи, од кад су потпали под Млетке (1718 године) не помињу се више као делови области Црне Горе.

---

[1]) М. Драговић: Материјали за историју Црне Горе (Гласник Срп. Учен. Друштва, књ 73, стр. 235 и д.); Н Дучић: Црна Гора. У Биограду, 1874, стр. 12

[2]) Види нпр. „Извод из описанія о Црной Гори, учинѣный 1839 по заповеди Господаревой за графа Карачая“ у Срб-далматинском Магазину за 1860 год, стр 101 и д; Милошъ Поповићь: „Црнагора и Црногорци“ (Гласникъ Друж. Срб. Словесн., св. I, 1847. Стр. 190–191), који после говора о подели Црне Горе на поменуте четири нахије додаје: „Осим ове четири нахіе, кое праве у *правом смислу Црну Гору* (курзив је наш), обузима она и іоште многа саюзна окружія...“ (именује: Бјелопавлиће, Пипере, Ровца, Морачу, Куче и Грахово); Орлић, црногорски годишњак, од 1865 до 1870, у коме се редовно понавља иста подела на нахије и племена (мало је одступање у томе, што се Црмници придају Сеоца; али је то било само привремено, после њихова ослобђења, а после су поново од ње одвојена) Од страних писаца нпр. Sir J. Gardner Wilkinson „Dalmatia and Montenegro“ (London 1848), vol. I, 404—406; G. Frilley et J. Wlahovitj „Le Monténégro contemporain (Paris, 1876), c. 91; итд. итд.

Од кад су дакле престали бити са њом политичка заједница, престали су се сматрати и за делове њене областне целине.

*

За питање о старој области Црне Горе имају приличног значаја и нека народна предања.

Тако су ми у Ћеклићима казивали, да су до пре сто и нешто више година Ћеклићи редовно гонили стоку на „зимовник" у садашњу Ријечку Нахију, особито у Цеклинску Жупу: на Каруч, на Рваше и у њихову околину. „Нико није, веле, тада спремао пићу за зиму и сјекао лист". Знају такође и да су продавали неке своје тамошње земље. Има, кажу, у селу Рвашима и сада „Ћеклићски Убао" и уопште по Цеклинској Жупи доста спомена о Ћеклићима. Преко лета су, веле, поново излазили са стоком на планине у Ћеклићима.

У Цетињском Пољу причају нпр. велика браства Иванишевићи и Лајислајићи (у селу Доњем Крају), како су њихови преци „излазили са стоком на јесеновиште у Томиће у Бјелицама а на зимовник ћерали су стоку на Љуботин и на Горње Блато и у Созину више Спича и у Бобију више Малог Блата од источне стране — бјежали су од снијега, пошто тада нису знали за сјечење листа".

Ово су, дакле, успомене на ранија далека сточарска кретања, каква су се у пређашњим вековима морала редовно вршити између предела садашње Катунске Нахије и суседних жупнијих области.

И код племена Бјелица налазимо успомене, које показују, да су без сумње и они као и Ћеклићи и Цетињани имали своја зимовишта по садашњој Ријечкој Нахији. За Бјелице и иначе знамо, да су били некад прави номадски сточари, јер их први помен о њима (1430 године) означава изразом: „Власи Бјелице" [1]) — „Власи" у смислу: номадски сточари.[2]) Они су

---

[1]) Const. Jireček: Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa. (Sitzungsberichte der königl. böhm. Gesellsch. d. Wissenschaften in Prag. Jahrgang 1879.). На стр. 115—116: „quod istis Vlachis de Zenta Bielize..."

[2]) Види за то нпр. Const. Jireček: Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien (13—15 Jahrhundert). I. Theil (Denkschriften d. k. k. Akad. d. Wiss. in Wien. 1912). Стр. 69. — Или Ст. Новаковић „Село" (Глас Срп. Кр. Академије, књ. XXIV), стр. 31.

у ранијим вековима свакако редовно силазили са својом стоком у жупске крајеве између своје планине Ставора и Скадарског Језера. Има сасвим поуздано предање, које помиње и Ровински,[1]) а које сам у потпуности забележио ја у Бјелицама а Јовићевић у Ријечкој Нахији[2]): да су се пре двеста и више година Бјелице биле јако рашириле по северном делу данашње Ријечке Нахије захвативши целу Цеклинску и Добрску Жупу и све земљиште до Сињца, до Горњег Блата и до близу Жабљака (Бјелице тврде: чак и „мимо Жабљака"), пошто се становништво било готово све раселило. Али су после настала непријатељства између Бјелица и Цеклињана, којима помагаху и остала ријечка племена, те након крвавих борби Бјелице буду истиснуте из Ријечке Нахије. Али нису ни тада сасвим изагнате, него је приличан број бјеличких брастава и даље остао на своме земљишту, на коме су се већ пре тога били стално населили. Тако су нпр. на Ђалцима заостали „Ђуркодољци"-Пејовићи; у Загори Божовићи-Савићевићи; у Косијерима је било настањено најпре пет бјеличких брастава, од којих су до сада заостали само Ђурковићи (три су се иселила у Зету а једно се истражило).[3])

*

Још нам је потребно, да се мало позабавимо питањем: *у каквом односу стоји област Црне Горе према области старе Зете?* По Јиречковим истраживањима[4]) знамо, да је негдашња Диоклитија, која се од 11. века почиње називати Зетом, обухватала јужну страну Которскога Залива, да се је у унутрашњости њена граница поклапала са развођем између Дунава и Јадранског Мора (а то ће рећи са развођем између Мораче и Дрине), да је северна граница била између извора Зете и Пиве, а „источна граница у шумовитом оквиру Лимскога краја и у високим планинама на источној страни Скадарског

---

[1]) Черногорія, т. II. ч. I., стр 49.

[2]) А. Јовићевић: Ријечка Нахија (Етногр. Зборник Срп. Кр. Акад., књ. XV., стр. 571—575)

[3]) Види за ово и Јовићевића у помен. раду „Ријечка Нахија", стр. 611, 612, 625 и 626. — И у „Сликама из прошлости Цеклина" од А. Јовићевића и М. Стругара (Загреб, 1902), с. 114, каже се, како су у Ђалцима и у Загори живеле „неколике старосједелачке бјеличке фамилије".

[4]) Константин Јиречек: Историја Срба. Превео Јован Радоњић. Београд. 1911. Стр. 111—112. — Гласник Српског Географ. Друштва III, 152.

Језера, у којима је епископија Polatum (старосрпски Пилот) заједно са покрајином Arbanum код Кроје припадала византијској области". Из тога се види, да су у стару Зету спадали цео слив реке Мораче са њеном притоком Зетом, затим планинско земљиште између реке Зете и Которског Залива до јужно од Љеша и сва шира околина Скадарскога Језера заједно са Скадром.[1])

Та се област делила на Горњу и Доњу Зету. „У планини је била покрајина Горња Зета, а Доња Зета простирала се око Скадарскога Језера и уз морску обалу".[2]) Чеда Мијатовић на основи испитивања Руварчевих[3]) и Јастребовљевих[4]) одређује овако границе Горњој Зети: „Северна граница Горње Зете ишла је од прилике од Оногошта (Никшића) правцем к западу скрећући мало к југо-западу до у море. Јужна граница хватала је од прилике линију, која је полазила од утока Морачина у Скадарско Језеро па правцем к западу до изнад Будве."[5]) Граница, коју он назива северном у ствари је западна и северозападна. А за јужну се границу не може рећи, да је баш поуздана.

Без сумње ни у народном разликовању Горње и Доње Зете није било сасвим јасне граничне линије између једне и друге, него су ти појмови свакако били само релативни и доста неодређени. За пример да наведемо познати уговор од 1455 године између Млечића с једне и војводе Стевана Црнојевића и народа Горње Зете с друге стране.[6]) Тај је уговор, као што се у његову латинском уводу напомиње, преведен са српског („de sclavo"), те је према томе и Горња Зета у њему означена по српском, дакле по народном, схватању. Али се изненађујемо, кад видимо

---

[1]) И по Н. Дучићу је Зета имала још и у 15. веку ту исту област, коју јој одређује Јиречек („Бока и Зета". Гласник Срп. Учен. Друштва, књ. XLII, с. 158—162).

[2]) К. Јиречек у поменутом делу, стр. 112. — Види о томе и F. Miklosich: Die serb. Dynasten Crnojević. (Wien, 1886), с. 29—30.

[3]) И. Руварац· Прилошци к објасњењу извора српске историје. (Гласник Срп. Учен. Друштва, књ. XLVII).

[4]) Ив. Јастребов: „Јепископија зетска" и „Белешка о имену Црне Горе". (Гласник Срп. Учен. Друштва, књ. XLVIII)

[5]) Ч. Мијатовић: Балшићи. (Гласник Српског Учен. Друштва, књ. XLIX. Стр 127).

[6]) Дръ Янко Шафарикъ у помен. збирци „Срб. истор споменици", стр. 454—457.

да се у њему међу племена и села Горње Зете набрајају не само Хоти и Груде него и Подгорица и скоро сва села на југу од Подгорице до самог Скадарског Језера. А за њих бисмо очекивали, да су се рачунала у Доњу Зету.[1])

Уопште се може само толико као поуздано рећи, да су једино најјужнији делови старе Зете, они који су се погледу планинаца Горње Зете показивали дубоко у низини и јако нагнути к мору, најприродније могли бити означавани као Доња Зета.

С овим се сасвим добро слаже и мишљење Д. Милаковића[2]): „Рекао бих, да се Доњом Зетом звао њен поморски предео, т.ј. оно парче земље од Скадра до Котора између мора, десне обале Скадарског Језера и планина, које растављају Боку од Црне Горе; а све остало да се звало Горњом Зетом".

Јасно је, дакле, да је област Црне Горе, коју смо напред познали и која је поникла у старој Зети, захватила само један њен део, и то само део од Горње Зете.

Политичке прилике, које су настале у 15. веку, учиниле су, да је Црна Гора постала језгром зетске државе. Иван Црнојевић је повлачећи се са Жабљака на Цетиње напустио готово целу Доњу Зету. Али је и остатак његове државе био у великој опасности са свих страна, и он је осећао потребу, да бар њега што је могућно више заштити и обезбеди од грабљивих суседа. Многи подаци и успомене и у писаним документима и у народном предању сведоче о његову живом старању, да тачно обележи границе своје државе и да их што више утврди каменим грађевинама за одбрану. Ово његово одређивање и утврђивање државне границе имало је значаја и за формирање области Црне Горе, и зато ћемо се на њему — колико је за нас потребно — задржати.

Оно што нпр. казују владика Петар Петровић I.,[3]) Сима Милутиновић,[4]) Милаковић[5]) и Вук,[6]) а по њима и толики други, како Иван Црнојевић „понови своје границе" и „омеђаши своје границе" и како грађаше „метеризе и крѣпости" и „утврди...

[1]) Ову неодређеност области Горње и Доње Зете наглашава и Миклошић у помен. делу „Die serb. Dynasten Crnojević", с. 29—30.

[2]) У помен. „Историји...", стр. 5,

[3]) У „Грлици" за 1835 год., стр. 59, 61 и 62.

[4]) Поменута „Історія...", стр. 4 и 10—12.

[5]) У помен. „Истор. Црне Горе", стр. 69—70 и 71.

[6]) Помен. „Montenegro..." стр. 11.

све за одбрану нуждне кланце" и сл. — потврђује се у многоме и очуваним преписима Иванових повеља у познатом цетињском „Крусовуљу" и подацима с других страна, а затим и народним предањем.

Тако знамо из цетињског „Крусовоља", како је Иван Црнојевић у пратњи которских и будванских властелина 1482 године одредио своје границе према Млецима.[1]) Јован Томић је утврдио, да је препис те повеље, како је он очуван у „Крусовољу", аутентичан,[2]) пошто имамо из тога времена и талијански превод тога документа, који се са преписом у „Крусовољу" потпуно слаже.[3])

Сматрам за потребно напоменути, да до сад није запажено, како у српском тексту ове повеље има један уметак, који повељи не припада. Тога уметка заиста и нема у талијанском тексту.[4]) Он почиње од речи: „пакъ отолѣнь све редомь: у дебели ками..." а завршава се речима: „... у дно дугога мета: ту доспіева". — Ја сам према топографским називима који се у томе уметку наводе, одмах помислио, да ће се он односити на неки предео у Команима, а затим сам се упоређењем тих назива са топографском грађом, коју имам из Комана, о томе потпуно уверио. После су ми дошли до руку „Прилози за историју Црнојевића и Црне Горе 1489—1536 године"[5]) од Ј. Томића, те сам у њима нашао (на стр. 16) и повељу, из које је од речи до речи преписан тај уметак. То је повеља Ђурђа Црнојевића из 1492 године, којом он уступа Шћепану Малоншићу ранији посед Балочевића и Грубичевића. И у његовој повељи од 1494 године истоме Шћепану Малоншићу помињу се поново многа од тих топографских имена (а и друга, такође из Комана) приликом одређивања међа баштини тога Малоншића.

У поменутом документу од 1482 године се набраја поименце приличан број места, преко којих је ишла граница Црнојевићеве државе према Млецима. Помоћу топографске номенклатуре, коју имамо на картама и у великом делу Накићено-

---

[1]) С. Милутиновића „Исторія Церне Горе...", с 10—12. — Марко Драговић: Крусовољ књаза и Господара црногорског Ивана Црнојевића. Цетиње, 1885. Стр. 7—9.

[2]) Ј. Томић: Црнојевићи и Црна Гора од 1479—1528 године. („Глас" Српске Краљ. Академије, књ LVIII, 171).

[3]) Ј. Томић: Политички однос Црне Горе према Турској 1528—1684 године. („Глас" Срп. Краљ. Академије, књ. LXVIII, 16).

[4]) Види тај текст наведен код Ј Томића: „Политички однос..", с. 17.

[5]) У „Споменику" Срп. Краљ. Академије, књ. XLVII.

вићеву[1]) а делимично и са својих испитивања могли смо за већи део тих места пронаћи, којим данашњим топографским објектима одговарају. Према свему се види, да је Иванова држава — са својом границом од Сутормана па до Мокре Плоче и Брштанове Греде изнад Котора — обухватала на југу: целу Црмницу (са истом јужном и западном границом као и данас: преко Сутормана и обе Тројице), затим Маине, Поборе, Брајиће и Грбаљ и цело приморје према тим племенима осим онога око Будве. Будва је била изван Иванове државе, а то се већ види и по томе, што и она као и Котор шаље Ивану своје изасланике ради одређивања међе. — Не видимо пак, да су овом Ивановом границом обухваћени и Паштровићи, за које знамо, да су их као и Грбаљ Млечићи били најпре од Ивана преотели, па му их после опет вратили.[2]) Јамачно су му њих вратили доцније него Грбаљ.

У племену Његушима се одржала у народном предању успомена на ово граничење Иванове државе према Млецима. Тамо се прича, како је „у доба Иванбегово" ради граничења области његушког племена према Млецима био одређен Пунош, као властелин из Његуша,[3] и да је он био метнуо у „цревље" земљу из своје „заграде" (врта) и куд год је ходио, газио је наравно на своју земљу, те се могао на своје казивање и заклињати. — Његуши су заиста све до поменуте продаје земаља Аустрији за време владике Петра II имали своје „планине" и на ј.з. од своје садашње области, у пределу данашњих Маина и Побора све до манастира Св. Тројице на Стањевићима. Па кад је те њихове земље продао Аустрији, владика Петар II им је у замену за њих дао друге земље у планини Ловћену (дотле својину манастира Св. Преображења на Ловћену).

Ово се казивање његушко сасвим добро слаже и са податком у поменутој повељи Ивановој од 1482 године: у њој се граница његове државе повлачи управо до „под цркву Св. Троица"[4]) — дакле донде, докле су је Његуши били одржали све до најновијега времена.

На северозападну границу Црне Горе, дакле на ону према Херцеговини, односила би се два документа, оба записана у цетињском „Крусовољу".

---

[1]) Помињата „Бока" у XX књ. „Срп. Етногр. Зборника".

[2]) J. Томић: помен. „Црнојевићи и Црна Гора...", стр. 182.

[3]) Пунош је предак данашњих његушких браства: Пуношевића у селу Дугом Долу и Богдановића у селу Копиту.

[4]) У помен. ;Крусовољу..." стр. 8.

Један од тих докумената гласи:

„Међа Ораховчана, Цуца и Риђањана: почевши за Змијно Брдо и са ову страну Ђинова Дола и у Доброгорски Крст, и у врх Тисовца и у Голију, и у Троглав, и у Бијели Студенац".[1])

Из ког је времена тај документ, није нам познато. По ономе што нам саопштава М. Драговић,[2]) могли бисмо мислити, да је и та међа одређена у доба Ивана Црнојевића. М. Драговић каже, да у „Крусовољу" после листине Ивана Црнојевића о његовим међама према Млецима (из год. 1482) „иду други хрисовули о земљама црковнијема и њиховијем границама, и о другијем границама државе Иванове". Али нам је то саопштење наравно сасвим непоуздан ослонац. Могле су те међе бити одређене и пре или и после Ивана Црнојевића и листина о томе уписана доцније у „Крусовољ", као што су уписане и друге сличне листине (за поменуту повељу о међама Иванове државе према Млецима знамо нпр. поуздано, да је преписана у „Крусовољ" тек 1747 год.[3]) Осим тога што не знамо, из ког је времена запис о тој међи, не можемо такође ни по чему знати, да ли је она уједно одговарала некад и државној граници између Црне Горе и Херцеговине. Дакле се једино као доста поуздано може сматрати, да нам тај документ обележава, куда је у једно време (не знамо, у које) ишла племенска граница између Ораховчана, Цуца и Риђана.

Други је документ уписао у „Крусовољ" цетињски, како каже М. Драговић,[4]) сâм владика Василије Петровић својом

---

[1]) „Црногорка" за 1885 год, бр. 2, стр. 10; помен. „Крусовољ", с. 32. — Змијно Брдо има по саопштењу г. А. Лубурића на данашњој тромеђи племена Цуца, Грахова и Кривошија, али то Змијно Брдо није могло бити у поменутој тромеђи, него је то морало бити неко друго, које је на југу или на југозападу од Ђинова Дола (о томе ћемо говорити опширније у одељку о племену Цуцама); Ђинов До је дô и село у Цуцама; Доброгорски Крст је вис у Цуцама; Тисовац је цуцка планина; Голија ће вероватно бити садашње високо брдо Гола Глава у североисточном крају данашње цуцке области, између планине Чумојевице и предела Алугâ (тако мисли и г. А. Лубурић); Троглав је планина на крајњем североистоку данашње озринићске области (на граници према Пјешивцима; сад Троглави или Троглаве); Бијели Студенац нисам могао пронаћи, али је свакако био на данашњем пјешивачком земљишту, у његову северозападном крају.

[2]) Крусовољ, 5—6.

[3]) М. Драговића „Крусовољ", 5.

[4]) Летоп. Мат. Српске за 1891, св. III, с. 2.

руком, а одакле га је, вели, преписао, не зна се. Тај документ има овакав натпис: „Границе между Црном Гором и Ерцеговином от цара Стевана до Ивана Црнојевића, потврђене од истога Ивана Црнојевића и бана Стевана Босанскога ва љето 1471 Јулија 17".

По њему је граница између Црне Горе и Херцеговине почињала више Грахова („у Меку Локву"), па је ишла преко планине Лигунара на Сливље у југоисточном крају Никшићског Поља и завршавала се у Бијелој Плочи „на поглед Жупе"; „ту су — каже се — три границе, које доспијевају од Црне Горе: Пјешивачка, Бјелопавлицка и Ерцеговачка; пак отоле иде граница между Пјешивце и Бјелопавлиће..." и даље се доста подробно описује та граница; али се она овде нас не тиче, јер то није била државна граница, пошто су Бјелопавлићи спадали у државу Ивана Црнојевића.[1])

Овај документ у том облику, како га је владика Василије записао, не чини утисак, да је аутентичан. Нећемо стављати на терет владици Василију, што каже, да је те границе поред Ивана Црнојевића потврдио и бан Стеван босански, јер из његове историје о Црној Гори[2]) видимо, да он под називом бан Стеван босански разуме херцега Стефана Вукчића, владаоца Херцеговине. Али је херцег Стефан Вукчић умро већ 1466 године[3]) — дакле није могао 1471 године правити уговор с Иваном Црнојевићем. Могло би се једино мислити на трећег херцегова сина Стефана, доцнијег мухамеданца Ахмеда. Тај је Стефан заиста могао признајући турску врховну власт управљати источним делом Херцеговине и називати себе, као што се називао и његов брат Владислав, „воевода босански" или слично. Он је свакако примио ислам после 1471 године, вероватно тек 1474, кад се први пут помиње као Ахмед.[4]) Дакле је он могао 1471 године заједно с Иваном Црнојевићем потврдити неки ранији уговор о границама између Црне Горе и Херцеговине, односно између Зете и Хума.

Само што против аутентичности овога записа владичина говоре још неки други разлози. Тако на првом месту: сам

---

1) Види за то нпр. Ровинског у помен. делу, томъ I, с. 442.

2) Поменута Исторія о Черн. Горы, 28

3) Јиречек: Истор. Срба, II, 183.

4) Јиречек: Истор, Срба, II, 188—184.

натпис очевидно није аутентичан, јер ни по стилизацији ни по географској терминологији не одговара времену, на које се односи. Даље, израз: „ту су три границе, које доспијевају од Црне Горе: Пјешивачка, Бјелопавлицка и Ерцеговачка; пак отоле иде граница между Пјешивце и Бјелопавлиће...:“ такође ни по терминима ни по језику не одговара времену, у које се ставља уговор. Најзад, овде се износи граница између два племена, Пјешиваца и Бјелопавлића, што зацело не би ушло у уговор о границама између две државе — у толико мање, што су оба племена била тада у држави Ивана Црнојевића.[1])

Ако би се крај свега тога ипак хтело веровати, да је владика Василије имао у рукама какав стари документ о границама између Црне Горе и Херцеговине (односно између Зете и Хума), несумњиво је, да га је он саопштио у измењеном облику и сасвим на свој начин: напред је ставио по своме обичају и по својој разметљивој природи и сувише крупан, бомбаст натпис, а на крају текста о државној граници дометнуо је ону напомену о сустицању трију граница на Бијелој Плочи и после је још дописао по некој другој листини племенску границу између Пјешиваца и Бјелопавлића. Можда је учинио и какве измене у набрајању тачака, преко којих се означава граница између Црне Горе и Херцеговине.

Ако владика Василије није имао у рукама такав стари документ, на њега је у одређивању границе између Црне Горе и Херцеговине могло утицати народно предање о старој каменој међи као о граници између тих двеју српских земаља. Да је владика Василије знао за то народно предање, сведоче ове речи у његовој историји Црне Горе: „...отъ верхъ... Острога есть здѣланна древле каменная линѣа, которая дѣлитъ Черную гору и Херцеговину отъ Острога къ сѣверной стороны до верхъ Голіе...“

Заиста су у главном у истом правцу, у коме је означена државна међа Црне Горе према Херцеговини у поменутом документу од владике Василија, одржани и до данас врло јасни и многобројни остаци од неких старих, великих, камених зидина. Те су зидине начињене од набацаног великог камења (у сухозиду), и једне се од њих протежу између висова, те преграђују кланце, а друге су подигнуте на самим висовима као утврђења. Очевидно је, да им је задатак био не само да обележе границу, него и да послуже за њену одбрану.

[1]) Види нпр. Ровинског: Черногорія, I, 442—443.

Народ означава те зидине обично именом *Велика Међа* или *Вукова Међа* (у Катунској Нахији) а чују се и разна друга имена: Презида (у Херцеговини и у Бјелопавлићима), Велики Зид (у Кучима), Међа Херцега Шћепана (у Пјешивцима), Јеринина Међа (у Бјелопавлићима и у Кучима) и Булисавова Међа (?).[1]) О њима су до сад писали неколики писци. А ја сам имао прилике, да их посматрам и да о њима забележим народна казивања у Цуцама и у Пјешивцима а још раније и у Кучима. Зато сматрам за подесно изнети овде своје главније податке и опажања.

О Вуковој Међи. Најпре Вук Караџић[2]) а затим Ј. Ф. Иванишевић[3]) забележили су врло сличне варијанте истог народног предања: како су тројица браће имали сестру, коју је сваки од браће хтео узети за жену. Да би решили спор око тога, договоре се, да сваки од њих изврши по један тежак задатак, па који га први сврши, да добије сестру. Најстарији од браће, Вук, који је био махнит или „прибудаласт“, имао је да огради међу око целе државе (или „да презиђује планине“), и од њега је остала ова велика међа, која се по њему назвала *Вукова Међа* (а „гдјекоји додају, вели Вук, међа *Вука Махнитога“*.) И правац ове међе, који су они по народном казивању забележили, скоро је у свему истоветан код обојице, само што она код Иванишевића почиње још од Конавала па прелази преко Зубаца, докле дође до Бијеле Горе више Грахова, а код Вука почиње тек од те Бијеле Горе. Даље од Грахова она иде по њима преко Замађева Ждријела у Тоспуде (у Цуцама), подно Трешњева и Кобиљег Дола, уз планину Чумавицу (ово је све у Цуцама), подно Бијеле Пољане (у Озринићима), поврх Пјешиваца, затим к Острогу и преко Острога, па преко бјелопавлићске планине и преко Доње Мораче до Кучкога Кома (а код Иванишевића и даље „продужује Старој Србији“).[4])

---

1) Ово последње име саопштава Ј. Ф. Иванишевић („Старине“. Нова Зета, 1890, с. 28); али ја мислим, да то није народно означење (није га нико до сад чуо у народу).

2) „Живот и обичаји народа српскога“. Беч, 1867. Стр. 225. Тако исто и у Вукову „Рјечнику“ под „Вукова Међа“.

3) У помен. раду „Старине“, стр. 28—29.

4) К. Јиречек је наводећи податке о Вуковој Међи по Вукову Рјечнику најпре исказао мишљење, да су то остаци од римскога пута, који је имао везивати Скадар преко Дукље и Никшића са Граховским Пољем. На ту погрешку навело је Јиречка прво, што је он ту „Међу“ замишљао као „праволински бедем од великога камења“ („Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters“ Prag 1879. Стр. 72), а друго, што је поверовао Вијали де Сомијеру, који је (у наведеном делу, књ. I, стр. 140) означио тај споменик као римски пут. Међутим је још S. G. Wilkinson у поменутој књизи (св. I, 524) са чуђењем нагласио, да није нашао никаква трага од тобожњег „римског пута“, о коме говори Вијала.

И ја сам о правцу те велике међе добио у народу податке, који се доста слажу с овима код Вука и код Иванишевића, а у неким појединостима их мењају или допуњавају. Тако у Цуцама и у Пјешивцима знају, да она полази „подно Грахова“ (а по некима од Бијеле Горе) и да иде покрај Трешњева у Цуцама, па на Кобиље Ждријело (код Кобиљег Дола) и преко планина Пустог Лисца и Будоша (где има градина) на Планиницу (ту је „ждријело засечено врло дебелим зидом“) и на Градину на самој југоисточној ивици Сливља (где је такође дебела „озидина“), затим преко Кука Острошког и преко Острога, па на Град Мораковски и даље све правцем „зимскога истока“ (тако народ означава североисток) „до под Ком Кучки“.

П. Шобајић саопштава, да се изнад села Јовановића у Бјелопавлићима, у планини између Завале и Разбјеног Врха, познаје стари зид од сухомеђе и да су му рекли, да се такав зид види у целој планини од Острога до Мартинића и то обично преко увала. Зову га, вели, „Презида“ или „Дукљанинова Међа“ и причају, да је то била стара граница Зете.[1])

И г. Андрија Лубурић у напомени уз једну народну песму своје збирке,[2]) у којој се помиње „презида“, каже: „*Президом* се овђе [т. ј. у Херцеговини] назива међа из најстаријег времена, која се и данас очувала на простору од Бијеле Горе преко Цуца, Бијелих Пољана, Будошем, Планиницом, Острогом итд. Ову међу предање држи као најстарију а готово и као сталну, границу Херцеговине и Зете“.

У Кучима сам такође видео ту велику међу, и о њој знам ово: „Преко целе Коштице протеже се интересантан *велики зид* између катуна Радеће и катуна Рађешког, северо-западно од Жијова. Дуг је дакле три часа хода, али се местимице прекида. Подигнут је од сухозида и сад јако оронуо, а могао је бити висок 2—3 м.“[3]) Ма да сам прошао све кучке планине и био и на Кучкоме Кому нисам више нигде видео трагове од тога великог зида нити сам о њима штогод сазнао. По свој прилици да се оно народно казивање о протезању Велике Међе „до под Ком Кучки“ односи на овај њен део преко Коштице, која је јужно од Комова али коју народ из даљине може урачунавати у ширу област комовску.

У Црној Гори народ негде казује, да је Велику Међу градио „Иванбег“ а негде (особито у Пјешивцима), да је њоме „тврдио“ своје границе „херцег Шћепан“. У Кучима пак нагађају, да је поменути велики зид градила „Јерина“ (деспотица).[4]) — Код оног

---

[1]) Бјелопавлићи (Етн. Зборн. XXVII, 218.).

[2]) Бр. 253 рукописне збирке г. Лубурића у београдској Академији Наука

[3]) Ј. Ердељановић: „Кучи“ (Етногр. Зборник Срп. Кр. Академије књ. VIII, 54).

[4]) На помен. мѐсту.

дела од те међе, што сам га разгледао у Цуцама, код села Трешњева (на ј. од села), пало ми је у очи, да је свуда она страна те сухомеђне зидине, која је окренута Херцеговини, стрменитија, тако да се добија утисак као да је међа имала да служи и одбрани са те стране.

Заслужује, да овде узгред поменемо предање, које саопштава О Ђ. Козић.[1]) „Још би се, каже он, у остатке од старина могли убројати и они знаци, за које вели народ, да су били граница држави некаквог Иванбега према Херцеговини". И из његова даљег описа видимо, да та међа иде од Дубровника па преко Зубаца и предела билећског, гатачког и невесињског и свршава се у фочанском крају. — Очевидно је, да то није могла бити „Иванбегова" међа; али нам је она посредни доказ, да су у овим каменитим пределима у временима опасности државне међе на разним местима и свакако и у разним добама заштићаване и утврђиване оваквим сухомеђним зидинама и тврђавама.

Јиречек сматра, да су у доба цара Јустинијана поред оних тврђава и зидова, који се помињу у изворима, подигнути и још неки, о којима у изворима нема помена. Такав је по његову мишљењу и дуги зид са појединим кулама између Ријеке (Фијуме) и села Президе на међи Хрватске, Истре и Крањске. „Слична је грађевина, вели он, по свој прилици, некада источноримски limes против Гота у Далмацији, т. зв. „Међа Вука махнитога", која се протеже од запада ка истоку тобоже четири дана хода у правој линији преко брда и долина, од Рисна или од Бијеле Горе код Грахова преко Острога до Кома".[2]) — Јиречково мишљење, само у сасвим потврдном облику, понавља и М. Шуфлај.[3])

Свакако за камениту међу од Бијеле Горе до испод Комова још би се могло веровати, да су је било у целини било неким делом најпре начинили Византинци. Али не видимо никаквих разлога, по којима би се и она камена међа од Дубровника до Фоче (како је, као што наведосмо, описује Обрен Ђ. Козић), имала приписивати Византинцима. Зато мислимо, да су могли и српски владаоци у време велике опасности по своје државе подизати такве камене зидине и куле, какве су раније правили Византинци, вероватно и по угледу на њих, па можда негде и у правцу негдашњих њихових међа и тврђава. Као што су Бугари подигли велики насип према Византији, као што су Угарска и Хрватска своју границу заштићавале шанчевима и

[1]) Обрен Ђурић-Козић: Шума, Површ и Зупци у Херцеговини (Етногр. Зборник Срп. Краљ. Академије, V, 1151),

[2]) Историја Срба, I, 40.

[3]) Povijest sjev. Arbanije (Архив за арбан. старину, језик и етнологију, 1924, с. 196.).

оградама[1]) и као што је деспот Ђурђе Бранковић за одбрану своје државе од Турака подизао утврђења, тако су могли и херцег Стефан и Иван Црнојевић, чије су државе биле у великој опасности од Турака, подизати зидове и утврђења од камена ради одбране својих граница. Знамо, да су Турци продирући 1465 године из горњег Подриња у државу херцега Стефана заустављени баш на линији Дубровник—Гацко и даље к северу, где су безуспешно нападали на херцегове тврђаве Кључ и Мичевац.[2]) Врло је вероватно, дакле, да је херцег Стефан тада био настао, да бар на тој линији заустави даље турско продирање и да је своју границу утврдио начином, који се могао најпре извести: подизањем великих сухомеђних зидова и кула од наслаганог крупног камења. А кад су се ускоро после тога Турци сасвим угњездили у источној Херцеговини и тако загрозили и са те стране држави Ивана Црнојевића, било би сасвим природно, да се је и он постарао, да на исти начин што је могућно брже обезбеди своју државну границу. Можда је у народном називу „Међа Вука махнитога“ очувана успомена на каквог Иванова великаша, који је са силним, управо безумним, напорима како својим тако и Иванових поданика подизао та утврђења на граници Иванове државе.

Може се дакле сматрати као врло вероватно, да је ова Велика Међа од камена у доба Ивана Црнојевића управо обележавала границу Црне Горе према Херцеговини. Али не само тада, него и кроз неколике доцније векове она и предели око ње су били непрекидно на међи између те две земље. Знамо и по историским подацима и по народном казивању, да је граница Црне Горе према Херцеговини била све до новијега времена — поглавито до владике Петра I — до пределâ, кроз које пролази Вукова Међа. И тек кад су се Цуце тада настаниле на Трешњеву, почеле су се ширити и по планинама преко те међе. А до тога времена цео је тај пространи предео спадао у широку ненасељену зону, која је раздвајала Црну Гору од Херцеговине. Као свуда где се из једне области у другу врше непрекидни четнички, пљачкашки, упади, тако се и овде с обе стране границе простирао широк појас пустога земљишта.

Позната је ствар, да су Турци готово свуда били задржали старе обласне границе непромењене. Тако се и овде гра-

---

[1]) К Јиречек: Историја Срба I, 136.

[2]) К. Јиречек: Историја Срба II, 182.

ница између скадарског и херцеговачког вилајета управо подударала са границом Црне Горе и Херцеговине: почињала је од предела између Грахова (у Херцеговини) и Цуца (у Црној Гори), па се настављала кроз поменути ненасељени гранични појас и излазила на Планиницу, која је раздвајала Пјешивце (Црну Гору) од никшићске области (Херцеговине).

Потврду за ово имамо и у народним песмама. Налазимо више пута израз: „Чево на Крајини" (као нпр. у песми „Ускок Кариман" у Вуковој „Даници" за 1829 год., с. 52—56, а ту се наравно не разуме само поље Кчево него и цела област племена Кчева или Озринића до под планину Пусти Лисац. — И Његуш пева: „Озринићи, наши крајичници" (Горски Вијенац. Шесто издање. У Београду, 1912. Стр. 28).

Дакле међу Црне Горе на западу и на северозападу — према области позније Херцеговине — можемо слободно сматрати за сразмерно стару. Она датира свакако из доба Ивана Црнојевића.

Сматрам, да неће бити на одмет, ако у вези са расправљањем о великој каменој међи изнесем и једну своју напомену, која се односи на њено име. — Откуда назив *Вукова Међа?* Разуме се, да народно предање о Вуку махнитоме не даје потребно објашњење. У тој скасци су без сумње помешани разноврсни елементи, различни и по времену и по пореклу. Очевидно је, да су главни елементи митскога карактера. Немамо у историји забележено ништа, што би се могло довести у везу са догађајем, о коме ово предање говори. Али ипак бар за један елеменат ове скаске смемо веровати, да је баш узет из стварности, наиме: да је заиста живео неки Вук, неки великаш или властелин Ивана Црнојевића, који је по налогу Ивану извршио подизање (или можда поправљање и допуњавање) те велике међе. А како је у оно време таке послове радио народ, и то под тешким кулуком, дакле врло нерадо, и како народ без сумње није могао ни довољно схватити на што ово силно преграђивање кланаца и утврђивање целе границе, могао је лако и Вука и овај његов посао назвати „махнитим". И онако исто као што је народ у држави Ђурђа Смедеревца све његове тврђаве приписао Јерини и назвао их по њеном имену, тако је и овде могао народ велику међу, коју је подигао Иванов великаш Вук, ставити на терет Вуку — његовој „махнитости" — па је по њему и назвати.

У „Крусовољу..." Ивана Црнојевића од 1482 године, о коме смо напред говорили и у коме се излаже постављање Иванове границе према Млецима, именује се међу његовим пратиоцима поред зетског војводе Томе и војводе „отъ двора" Ђурђа још и „Вукъ Воевода". Нема, дакле, сумње, да је тај

Вук био знатан великаш и врло близак Ивану Црнојевићу. Зато бисмо могли веровати, да је баш он био тај Вук „махнити“, који је извршио одређени задатак свога господара: да обележи и утврди државне међе према Херцеговини (односно према Турцима).

* * *

Наша разматрања о области Црне Горе и грађа, коју смо за то питање изнели, дају нам ове главније резултате и погледе.

Најстарији познати помен о Црној Гори имамо из прве половине 14. века, из доба краља Милутина.

Спомени из времена старе српске државе, дакле из 14. и из 15. века, кад их доведемо у везу са разним другим историским подацима и са народним предањима, допуштају нам, да искажемо овакво уверење. — Пошто се 1435 године изриком помињу „Катуни Црне Горе“, то би значило, да је тада имао неки предео, који се је звао *Црна Гора*, а да је опет у неколико као засебан од њега био други предео, који је добио назив по катунима те Црне Горе. Пошто нема сумње, да је овај други предео био највећим делом данашња *Катунска Нахија*, настаје питање: а који је то предео могао бити, који је сам првобитно имао назив *Црна Гора?*

Најпоузданији одговор на то питање добијамо, кад размотримо, у каквом међусобном односу стоје разни делови Црне Горе један према другом по својим географским и климатским особинама. У том погледу се јасно издвајају два велика дела Црне Горе, које у главном раздваја један од другог пруга, која иде у правцу с југа на север преко планина: Ловћена, Ставора и Гарча. — Предео на западу од те линије има у себи осим именоване три високе планине још и много других (Чевски Лисац, Ластву, Пусти Лисац, Лигунар, Будош, Буковицу и др.), све са висинама од преко 1700, 1400 и 1200 метара, а уопште је цео предео планински и врло знатне средње висине. Он је услед тога од вајкада био врло подесан за летња сточарска становања, за катуновање. Њему је најприродније и могло бити првобитно дато име Катуни.

Цео пак предео на истоку од поменуте пруге све до Скадарског Језера и до Морачине и Зетине долине — дакле Цетиње с околином, део Ћеклића, Загарач и Комани, па данашња Љешанска и Ријечка Нахија — знатно је нижи, жупнији и питомији од оног првог. У њему су ретки висови од

преко 600 метара висине, а нема ниједног који би се дизао изнад 1000 метара. У њему је и климат знатно блажи и што даље к истоку све топлији. Како је уједно тај предео у непосредном суседству с оним првим, његовим становницима је и било најподесније, да се користе врло повољним приликама тога високог планинског предела за своје летње катуновање. Народна предања из Ћеклића, из Цетињског Племена и из Бјелица, која смо напред навели, показују нам, како су се још до пре нешто више од 100 година били одржали трагови од негдашњег вековног сточарског летовања по Катунима а зимовања по ниским, жупним крајевима садашње Ријечке Нахије. — Па кад су они први предели, на западу од Ловћена, Ставора и Гарча имали назив „Катуни Црне Горе“, онда је заиста најприродније узети, да су ови други, на истоку од њих, чинили ону област старе Зете, која се најпре прозвала именом Црна Гора.

Црмницу, као што се види, не убрајамо у ту најстарију или првобитну област Црне Горе. А ево зашто. — У повељи краља Милутина врањинскоме манастиру Св. Николи, о којој смо напред говорили, најпре се казује, како краљ поклања томе манастиру село Орахово у Црмници („И дахь село 8 Црници именемь Орахово...“) и још нека места, која су такође у Црмници, затим му даје неке Арбанасе из Крајине („А оть краинскихь Арбанась Плачке“) и најзад вели: „И еще придахь отъ Чрне Горе оть арбанась Васильа са децомъ...“ По свему се дакле чини, да се у повељи Црмница, Крајина и Црна Гора разликују једно од другога и сматрају као засебни предели, те се сваки од њих и нарочито именује. — Друго, Црмница није имала неког знатнијег учешћа ни у оном катуновању, које је било узрок постанку назива: „Катуни Црне Горе“. Црмничани су и доста далеко од те старе катунске области и растављени су од ње другим деловима Црне Горе. А што је најглавније: они нису ни имали потребе, да иду са својом стоком на летовање по далеким планинама, јер имају у самој својој области и у непосредној близини њеној високе и врло подесне планине за то: на ј. Малу и Велику Сиљевицу, Суторман и Врсуту, а на западу Созину, Пресјеку, обе Тројице, Расоватац и читав низ других.

Црмница је дакле, како ми се по свему чини, тек доцније ушла у састав области Црне Горе, и то највероватније у време владе Стевана и сина му Ивана Црнојевића.

Дуга и пуна акције владавина ова два Црнојевића имала је несумњиво знатног утицаја и на формирање области Црне Горе. У њиховој држави, која је поглавито била ограничена на Горњу Зету, језгро је чинила баш Црна Гора. Видели смо, да је Иван Црнојевић врло брижљиво обележавао и утврђивао границе своје државе: да је уговором од 1482 године установио њену границу према Млецима и да се је или 1471 године, као што саопштава владика Василије, или позније, кад су Турци освојили Херцеговину, постарао, да обележи и утврди и своје границе према Херцеговини. Из његова уговора са Млецима сазнајемо, да су на југу чинили границу његове државе Сутормап и други висови, који су и сад на западу граница Црмнице, и да је он по томе уговору имао у својој држави и Маине, Поборе, Брајиће и Грбаљ. Ако дакле Црмница и ови остали именовани крајеви можда нису пре Црнојевићâ рачунати у Црну Гору, они су у време њихове владе, кад су спојени са њом у тесну политичку заједницу, без сумње почели да се у њу убрајају.[1]) А како су они и после Иванове смрти остали у тој заједници и као таква заједница потпали и под Турке, сасвим је разумљиво, што су и доцније сви они (изузевши Грбаљ, који је убрзо потпао под Млетке) непрестано сматрани као саставни делови Црне Горе.

У истом обиму у коме видимо Црну Гору у доба Ивана Црнојевића (само, као што је речено, без Грбља) показује нам је и најопширнији а уједно и врло поуздани извор из времена после пада Зете под Турке: Боличин опис скадарског санџаката из 1614 године. Видели смо, да и код њега у област Црну Гору спадају не само данашња Катунска, Љешанска и Ријечка Нахија, него и Црмница и Маине, Побори и Брајићи.

Од времена Боличина па до новијега доба, у главном до почетка 19. века, област Црне Горе се формирала и усталила утицајем самих прилика, на првом месту географских, затим и политичких и етничких. — У главном оданде одакле престају отворене и лако приступачне равнице, а настају кршевити предели великог планинског комплекса између Зетине и Морачине

[1]) Томе је без сумње доста допринело, што је услед губитка великог дела старог зетског земљишта држава Црнојевића представљала нову творевину, која је изазивала и стварање нових обласних целина, а стало разликовање на Горњу и Доњу Зету већ се је свакако почело губити.

долине, Скадарског Језера и Которског Залива, *одакле је самом природом земљишта била постављена граница, преко које Турци нису могли задобити праву и сталну потчињеност српског становништва — одатле се почела у народу рачунати област праве Црне Горе.*[1]) И тај се појам тако скристализовао у народном схватању, да су они делови старе Црне Горе, који су у току времена били од ње отргнути и стално потчињени туђину (равница Љешкопоље, Маине, Побори и Брајићи, вероватно и Грбаљ) из тога појма и избрисани, док су опет обрнуто други крајеви, који су с ослобођењем од Турака доста одавно спојени са Црном Гором (равнији делови Пјешиваца[2]) и Комана), урачунати у обим области Црне Горе.

Поменутом географском јединству области Црне Горе и заједници политичких интереса још је особито помогла за стварање овако јаке и чврсте обласне целине и веома велика етничка сродност њена становништва: оно чини скоро једноставну целину и у погледу на дијалекат и у погледу на своје физичке и психичке особине и по својој култури. — Осим тога је без сумње врло много у овом погледу допринело и верско јединство народно и близина и јак утицај заједничког верског поглавара (треба само подсетити на велики значај истраге потурица).

Услед наведених узрока се је од прве половине 18. века (поглавито од времена губитка Маина, Побора и Брајића, 1718 године) у народу сасвим јасно утврдио појам о области Црне Горе у данашњем њеном обиму. У њу спада прво Катунска Нахија, у коју се рачунају и Пјешивци. На северозападној страни Катунска Нахија има већином ону исту границу, коју је имала Црна Гора свакако још у доба Ивана Црнојевића и коју обележава описана „Вукова Međа“; само је према Цуцама прешла и нешто преко те старе границе. На југу пак, према Поборима, Маинама и Брајићима, Катунска Нахија је добила

[1]) Како је Катунска Нахија због својих најповољнијих земљишних прилика за одбрану најбоље могла одолевати туђинским насртајима на слободу, више пута се у народу како суседних српских крајева тако и саме Црне Горе на првом месту као права или стара Црна Гора истиче Катунска Нахија.

[2]) Још се и сада може у Доњим Пјешивцима чути, да зову Црном Гором осталу Катунску Нахију — очевидно остатак из оног времена, кад су Доњи Пјешивци били отргнути од Црне Горе и дуго стојали под турском влашћу.

нову границу (од 1718 године и још у неколико од 1832 и 1837). На североисточној страни се обим садашње Катунске Нахије разликује од онога код Болице тиме што у њу сада спадају и Једноши и Комани, које Болица убраја у „Љешкопоље". Други део садашње Црне Горе чини Љешанска Нахија, која одговара Боличином „Љешкопољу", али без равнице Љешкопоља (која је између река Мораче и Ситнице) и без селâ на југу од ње и затим без Комана и Једноша. Трећи део, Ријечка Нахија, и четврти, Црмница, имају готово потпуно исти обим и границе, које су без сумње имале још у старој области Црне Горе и које имају после и код Болице.

И ми ћемо у овом раду под именом старе или праве Црне Горе разумети њену област у томе обиму, како се он у току последња два века утврдио и како се он и данас у народу узима.

2. ИМЕ „ЦРНА ГОРА".

Као што смо видели у претходном одељку, најстарији спомен о имену Црне Горе имамо у једној повељи краља Милутина, у изразу: „оть Чрне Горе".[1])

Остали старији спомени су сви тек из 15. века.[2]) Први је од њих онај што смо га више пута поменули, из 1435 године, у облику: „catunni Cernagore" и двапут као „catunos Cernagore".[3]) Ово је уједно и први спомен о Црној Гори у млетачким изворима. У даљим млетачким спом648еницима ретко се где Црна

[1]) Ив. Јастребов, на наведеном месту у Гласнику Срп. Уч. Друштва XLVII. — Дучић (у „Реферату" у Гласнику Срп. Уч. Друштва, XLVIII, 445) поориче, да се тај спомен односи на Црну Гору старе Зете, „почем у њој није било онда, па нема ни данас Арбанаса" и што он сматра, да је та „Црна Гора она у Арбанији, која се арнаутским језиком зове „Малезија" тј. Црна Гора". — Међутим, на првом месту, из целог текста те повеље је јасно, да се у њој мисли на Црну Гору која је близу врањинског манастира и Црмнице; друго, и спомени у повељама и многобројни други трагови јасно показују, да је у старој Црној Гори било понегде Арбанаса; треће, нема у Арбанији „Малезија" (Црна Гора) него има „Малеси", а то значи само Брда. (Види и Ровинског „Черног." I, 699).

[2]) Јастребов је сматрао, да се на ову Црну Гору односи и овај спомен „Чрьнимь Горамь" у хрисовуљи краља Дечанског од 1330 године (у Гласнику Срп. Ученог Друштва, књ. XLVIII, 424). Али је већ Дучић сасвим тачно показао, да се то односи на планине међу Пивом и Будимљем (у „Реферату" у Гласнику Срп. Уч. Друштва, XLVIII, 444—445).

[3]) у поменутом уговору између Ђурђа Бранковића и Млетака (Шафарик: Срб. истор. спом. 294—295).

Гора спомиње тим својим правим именом, него обично у преводу: Montagna Negra, Montenegro, Monte Negro, Monte Nero и Montenero и сл.[1]).

Затим се Црна Гора именује у повељи Ивана Црнојевића од 1489 године. Тај помен немамо на жалост у оригиналу, него само у препису из цетињског „Крисовуља“, па је и тај препис објављен данашњим правописом. У њему стоји: „од Црне Горе“.[2])

Видели смо напред, да калуђер Макарије 1494 године каже за себе, да је „ѿть Чрьныѥ Гори“.[3]) А у повељи Ђурђа и Стевана Црнојевића од 1495 године стоји: „... Богородици Црногорцей, іаже есть на Цетиню...“[4])

Знамо даље, да је 1554 године јеромонах Пахомије записао, да је он „... от црьніе гори от реке“.[5])

У листини владике „Рувима“ из 1625 године читамо: „... и много властеле одь црне горе...“, а у другој једној, опет из његова времена, од године 1631: „... и много збора црне горе...“ (у помен. раду Ј. Томића „Полит. однос...“, 70 и 71).

У „Крисовуљима за Хумце“ из времена владике Мардарија, 1638 године, каже се: „... посласмо за властеле од Црне Горе...“. а у приписаној реченици: „... повељенијем васех властел црногорских“.[6])

У два писма владике Мардарија папи 1640 године потписан је: „... еписк8пь ћирь Мардариѥ оть земле црне горе...“[7])

„У упуству о адресама и титулама епархија српских за писаре Пећске Патријаршије од 1656. каже се: „На Црну Гору сице пиши...“[8])

---

[1]) Види за то и Јастребова „Белешка о имену Црне Горе“ (Гласник Срп. Ученог Друштва, књ. XLVIII, стр. 425); S. Ljubić „Comiss. et relat. venetae“ II и III; Ј. Томић у помен. раду „Политички однос Црне Горе према Турској“ итд., итд.

[2]) у наведеним „Прилозима...“ М. Драговића, стр, 17.

[3]) Fr. Miklosich: Monum. Serbica, 538.

[4]) Види препис те повеље у Ровинског: „Черногорія“, т. I, стр. 723.

[5]) у поменутом служебнику Божидара Вуковића (Ровински: Черногорія“; т. I, 455 и Вукови „Примјери српско-словенског језика“, стр. 13.).

[6]) М. Драговић: Прилози за историју Црне Горе. (Летопис Матице Српске 1891, III, с. 5 и 7).

[7]) E. Fermendžin: Izprave god. 1579—1671 tičuće se Crne gore i stare Srbije (Starine, XXV, с. 168 и 169).

[8]) И. Руварац: Montenegrina, с. 63.

У два писма владике Висариона из 1688 године помињу се „старешине" и „сви кнезови од царне горе".[1])

Међу споменицима, које је објавио г. Љуб. Стојановић[2]), има и записа са именом Црне Горе. За нас имају поглавито вредности они који су највероватније писани од самих Црногораца или у Црној Гори. Тако се у једној хомилији каже, да је донета „... ва монастиръ Цѣтинѣ въ Чрнѣи Гори". А у апостолу од 1682 године стоји, да је написан: „... иждивеніем... митрополита зетьскаго и чрьногорскаго кvрь Роуфима..." А испод тога је дописано, познијом руком, да је ту књигу приложио „кнезъ Томашь оть Черне Горе" манастиру на Цетињу.

У једном писму црногорских главара из 1694 године каже се: „Ми кнезови, и старешине, и вьсь поштовани зборь црьногорски... Изъ Црьне Горѣ..." [3])

У поменутој дипломи, коју је патријарх Арсеније Црнојевић 1700 године дао владици Данилу Петровићу, именује се међу пределима његова владичанства на првом месту: „... прьвее црьнагора..." [4])

У писму владике Данила, чији је факсимил објавио Сима Милутиновић,[5]) налазимо ове изразе: „... да є и црнагора влѥрна..."; „... и свȣ црьнȣгорȣ..."; „... црногорци..."; и свȣ црьнȣ горȣ"; „... ȣ црьнȣ горȣ...". У првом примеру смо исписали „црнагора" уједно, јер нема размака између те две речи. Код другог примера управо је дошла реч „црьнȣ" на крају једног а „горȣ" на почетку другог реда, те су се могле написати и као две речи. Обрнуто, могле су се обе речи написати уједно, као једна реч, и у четвртом и у петом примеру, јер је размак између речи „црьнȣ" и „горȣ" сразмерно мањи него што га владика Данило обично, међу осталим речима, оставља.

Из времена владике Данила имамо, колико нам је познато, и прве спомене Црне Горе на руском језику. У „грамоти"

---

[1]) Il Montenegro da Relazioni dei Proveditori Veneti 1687—1735". Roma, 1896, с. 62—63.

[2]) „Стари српски хрисовуљи, акти... записи и др." (Споменик Срп. Краљ. Академије, књ. III, стр. 200).

[3]) S. Ljubić: Rukoviet jugoslav. listina (Starine загребачке Академије, књ. X, стр. 24).

[4]) С. Милутиновић „Исторія...", стр. 31.

[5]) у истој књизи, после стр. 44.

Петра Великог од 1711 године[1]) именују се делови српског народа, којима се она упућује, па се међу осталима упућује и „Черногорцамъ". А на крају је адреса на кнеза Луку Петровића „В черногорах".

У друге две дипломе опет од истога руског цара[2]), а из године 1715, налазимо сличне изразе: „Черногорцамъ", Черныѧ горы", „в черной Горѣ".[3])

У тим истим облицима, у којима видимо те руске називе за Црну Гору и за њен народ у повељама Петра Великог, налазимо их после и у свима даљим документима руско-црногорских односа и у целој руској литератури. Очевидно је, да је ту просто српскоме имену дат руски облик.

Од многобројних именовања Црне Горе из 18. века и из првих деценија 19. века за нас имају највише вредности она која су из саме Црне Горе и уопште од људи који су из Црне Горе или су у њој живели. Тај материјал не мислимо исцрпсти, нити нам је то потребно, него ћемо истаћи само још неколико знатнијих примера.

Тако у своме прогласу, који је 1712. године упутио црногорском народу пуковник Милорадовић, као изасланик Петра Великог, а који је писан српским језиком, читамо: „...витезовахъ Црьногорскіехъ...": „...землю Црьн8гор8...": „...племена Црьногорскога..."; „...ни еданъ Црногорацъ..."; „...на збор8 Црьногорском8..."[4])

Владика Василије Петровић назвао је своју историју, написану 1754 године у Москви: „Исторія о Черной Горы".[5]) А у њој употребљава час српске час руске облике за име Црне Горе и њена народа: „чрногорскаго народа" „чрногорскіе" (стр. 1), „черногорскимъ", „Митрополитъ Чрногорскій" (стр. 2), „Митрополіи Черногорской" итд.

---

[1]) Штампана код С. Милутиновића: „Исторія...", 46–49.

[2]) у истој књизи, стр. 65—70.

[3]) Изрази: „люудемъ Монтенегринскаго народа" и „къ народ8 Монтенегрійском8", који се поред наведених употребљавају и у овој и у дипломама царице Јелисавете (стр. 76 и д.), вероватно да су унесени из молби самога владике Данила, који је могао те изразе употребити мислећи, да ће они руској дипломатији бити познатији. Већ у дипломама и писмима руским после царице Јелисавете не налазимо више те изразе.

[4]) С. Милутиновић: Исторія..., 55—57.

[5]) „Сербскій Лѣтописъ" за год. 1845 доноси измењен натпис: „Исторія о Чрной Гори".

Писма и одлуке народне скупштине црногорске — а позније црногорске и брдске — на Цетињу имају редовно оваке и сличне фразе: „Писато на Цетиње на збор црногорски на 29. октобра 1756 године“[1]); „Ми главари (или: „старешине, кнезови и главари“) и сав Црногорски и Брцки народ“ — у акту, којим је осуђен абат Франциско Долци Вицковић 1804 године[2]); итд. — У свима њима редовно налазимо само облике: „црногорски“ и „Црна Гора“ (црнагора и сл.).

У нашој књижевности, како оној из Црне Горе, тако и осталој српској, одомаћили су се облици: „Црна Гора“, „црногорски“ и „Црногорац“. Али се поред тога и до најновијег времена може наћи писаца, који пишу: Црнагора, Црнегоре, Црнојгори, Црнугору итд. Тако нпр. Милош Поповић у чланку „Црнагора и Црногорци“[3]), капетан Ђ. Ђуровић у своме спеву „Перастъ“[4]), М. Медаковић у књизи „Повѣстница Црнегоре“[5]); итд. — Сима Милутиновић[6]) пише редовно: „Церна-Гора“, „Цернегоре“, „Церной-гори“ итд.

*

После ове грађе којом је засведочена старина имена Црне Горе и којом су показани разни облици у којима се оно писало, да пређемо на разматрање разних објашњења о постанку и о значењу тога имена.

Најпре Милаковић[7]), а затим по њему Дучић[8], Д. Бакичъ[9]) и многи други заступали су мишљење, да се је Црна Гора назвала по Црнојевићима, управо: да се је најпре прозвала Црнојева Гора и да је после скраћивањем од тога постало име Црна Гора.

---

[1]) Марко Драговић: Василије Петровић Његош или Историја Црне Горе од 1750 до 1766 године. Цетиње, 1884. Стр. 49.

[2]) М. Драговић: Материјали за историју Црне Горе (Гласник Срп. Учен. Друштва, књ. 55, стр. 293, а тако исто и даље: 297, 303, 308 и 309.).

[3]) „Гласникъ Друж. Србб. Словесности“, св. I, 1847.

[4]) „Србско-далматинскій Магазинъ за лѣто 1852 и 1853“.

[5]) Изишла у Земуну, 1850.

[6]) У помињатој књизи „Исторія...“

[7]) Д. Милаковићь: поменута „Исторія...“, стр. 6 и 66.

[8]) „Црна Гора“, У Биограду, 1874. Стр. 6—8.

[9]) Д. Бакичъ: Черногорія подъ управленіемъ владикъ. (Журн. Мин. Нар. Просв. 1878 г. Ч. CVCVIII. Стр. 215).

Али су Руварац[1]), Јастребов[2]) и Ровински[3]) на сасвим јасним и поузданим примерима, које смо и ми напред навели, показали, да је п едела под именом Црна Гора било у старој Зети још пре него што су њоме завладали Црнојевићи и пре него се Иван Црнојевић повукао у Црну Гору на Цетиње. — Ј. Цвијић, који се придружује мишљењу Јастребовљеву, износи још овај веома убедљив аргуменат: „Млечићи су је [Црну Гору] звали Мон енегро и пре Ивана Црнојевића. Па да епитет црни долази од Црнојевића Турци и Албанези, који је зову Карадаг (кара-црна, даг-гора) и Мализи (мал-гора, зи-црна), звали би је и доцније по Црнојевићу, и они бар не би морали онако неспретно скраћивати придев Црнојева, да од њега направе појам са свим различан, као што је радио, по мишљењу г. Дучића, црногорски народ“.[4])

И сам Дучић је морао признати оправданост критике Руварчеве и Јастребовљеве, па је напустио ово своје првобитно мишљење о постанку имена Црна Гора и после је, као што ћемо даље видети, примио друго: да се Црна Гора прозвала по својим „црњкастијем кршима“.

И К. Јиречек вели: „У новије време покушали су неки да овај назив доведу у везу с именом Црнојевића, али је сличност само привидна; у оба имена је придев црн, али ипак није један назив изведен од другога.[5])

Из истога главног разлога, из кога се није могло одржати ово мишљење, које смо навели, отпада и друго једно тумачење, наиме: да су Црну Гору назвали тим именом Турци због ужаса и грозота, које су им уливали непроходни њени кршеви и страховити напади њених становника. Кад се зна, да се је Црна Гора звала тим именом још у доба краља Милутина, разуме се онда, да јој то име нису могли дати Турци. — Овакво мишљење налазимо нпр. код Александра Попова,[6]) а G. Frilley и

[1]) „Прилошци к објашњењу извора српске историје“ (Гласник Срп. Уч. Друштва, XLVII, 212—213).

[2]) Поменута „Белешка...“, стр. 419—426.

[3]) „Черногорія“, I, 698—700.

[4]) Ј. Цвијић: Прилог географијској терминологији нашој. (Просветни Гласник, 1887. Стр. 912).

[5]) Историја Срба, II. 194.

[6]) „Путешествіе въ Черногорію“. Санктпетербургъ, 1847. По наводу Н. Дучића (помен „Црна Гора“, 7, и „Књижевни радови“ III, 5), који такође сличним разлозима побија то мишљење.

J. Wlahovitj веле[1]), да га заступају и разни други писци понављајући стално заблуду, као да је тобож такво објашњење о имену Црне Горе први дао познати писац из прве половине 17. века, Марјан Болица (о чијем смо опису скадарског санџаката из 1614 године напред говорили).

Код Вијале де Сомијера[2]) налазимо једну претпоставку, коју он очевидно саопштава или по неким другим писцима или по нечијем усменом казивању. По неким знацима, вели, може се веровати, да је у време владе султана Солимана (око средине 16. века) уведена у Црну Гору „грчка шизма" услед заваде између Млетака и римске курије, којом су се користили неки поглаварски родови у планинама. „On présume aussique c'est de cette époque que date le nom, ou sobriquet, de *Montagne noire, Montenero* ou *Montenegro,* que les Italiens, sujets du pape, donnèrent, par colère ou par mépris, á cette contrée qui s'éloignait du giron de l'Eglise". Али сам Вијала додаје, да ова претпоставка није заснована ни на каквом аутентичном документу. А за нас, који знамо, да од целе те приче (неког увођења „грчке шизме" у то доба у Црну Гору итд.) није било ничега, та претпоставка нема наравно никаке вредности.

Шварц наводи, како „неки" писци хоће да објасне име Црне Горе тиме, што је њено небо преко целе године покривено мрачним облацима и њени непрегледни кршеви и висови обавијени вечном маглом, која се ретко кад разилази.[3]) Разуме се, да није требало нимало муке, па да се овакво тумачење неповратно одбаци. И Шварц се је позвао на познате скоро медитеранске особине црногорског климата у овом погледу: изузевши кратко време јаких киша у пролеће и у јесен за целих девет месеци у години над Црном Гором је готово непрекидно ведро небо, чије интензивно плаветнило врло изразито одудара од јасних боја голога стења.

Али сам Шварц, чије је дело о Црној Гори пуно добрих података и разумних разматрања, износи и једну претпоставку о постанку имена Црне Горе, која је сасвим апсурдна. Он на две стране разлаже, како је по дуалистичком принципу у религији старих Словена „Czernebog" био представник мрака и

[1]) Le Monténégro contemporain. Paris, 1876. Стр. 81—82.

[2]) L. C. Vialla de Sommières: помен. „Voyage...", II, 360—361.

[3]) Dr. Bernhard Schwarz: Montenegro. Leipzig, 1883. Стр. 359.

уједно зла и како су по њему — односно на основи представе коју он оличава — постали многи топографски називи с епитетом „црни“. Његово име носе многа места, која су му била посвећена и на којима су њему приношене жртве. Тако нпр. брдо Чернебог у Лужници. Али су, вели, таква Черннобогова светилишта због свога пустошног и дивљачног карактера могла добити и предикат „Црни“. Једно је такво светилиште са жртвеником „црноме“ богу могло бити и у Црној Гори, можда на Ловћену, „српскоме Парнасу“, и по њему би онда цео овај предео добио име.[1])

Да се види, колика је вредност целог тога Шварцова разлагања, довољно је поменути, да је темељним проучавањима сасвим поуздано утврђено, да су називи „Чернобог“ и „Белбог“ тек из познијега времена и познати само код западних Словена и да према томе они никако нису могли бити општи словенски богови. Чернобог је шта више добио карактер злога божанства под утицајем представа о хришћанском ђаволу. — Такође се ничега поузданога не може рећи о томе, да ли је било ма каквог дуализма у општој словенској митологији, а да га није било као религијског система, нпр. у оном смислу као у Заратрустрову учењу, о томе не може бити сумње. О томе су се изводиле читаве теорије на основи само једног кратког саопштења у Хелмолда, који наравно и не говори (нити је и могао говорити) о свима Словенима.[2])

Доста је писаца исказало уверење, да је Црна Гора могла добити своје име по тамној или црној боји својих стена и кршева. Међу тим ауторима видимо и нашега Дучића[3]) који је примио ово мишљење, напуштајући оно прво своје уверење, узето од Милаковића.

Интересантно је, да Дучић овакво тумачење о имену Црне Горе приписује Ами Бу-у, па га тобож од њега прима, пошто се, вели, „може сматрати најближе к истини“.[4]) У ствари је Дучић учинио недопуштену погрешку: он је навео само почетак Ами Буове реченице, па је и њу погрешно превео. Ево како је

---

1) У наведеном делу, стр. 360—362.

2) Види за ово нпр. Dr. Hanuš Máchal: Nákres slovanského bájeslovi. Praha, 1891. Стр. 36—37. — L. Niederle: Slovanské Starožitnosti. Oddíl kulturni, II, 1 (1916, v Praze), c. 159—163.

3) Види најпре његову Црну Гору, стр. 7, затим „Књиж. радове“, III, стр. 5.

4) На местима напред означеним.

он то учинио. И у његовој „Црној Гори" и у „Књижевним радовима" читамо ову реченицу: „Други опет мисле, да је тако прозвана [Црна Гора] по њезинијем црнкастијем кршевима, између којих ћу споменути оно, што вели француски познати писац Ami Boué: „Je doit son nom de Montagne-noire" и т. д." — и затим у напомени именује I свеску Ами Буове „La Turquie...", али не означава страну. Међутим Ами Буе у тој истој свесци свога дела,[1] на стр. 7., каже нешто сасвим друкчије од онога што му приписује Дучић, наиме: „Il [Montenegro] doit son nom de Montagne-Noire à la quantité de forêts de conifères, qui dónnent á ses montagnes, vues de loin, une teinte foncée".

Осим Дучића, који је имао прилике да доста и добро посматра црногорске кршеве, сви су остали писци без вредности, јер су се или само врло кратко време бавили у Црној Гори или говоре једино по туђим саопштењима. Strangford нпр. вели, да наводи мишљење црногорског кнеза: „The prince himself pointed out to me the blackness of the rocks J have described above as the reason"[2] — и сматра то објашњење као довољно. Даниел опет каже, како називи Црне Горе — српски Црна Гора, талијански Монтенегро и турски Карадаг — значе „Schwarzer Berg, von dem düsteren Ansehen des Landes", и затим додаје: „Ein Berichterstatter nennt die Berge, die aus der Bucht von Kattaro aufsteigen, schwärzer als Kohle".[3] — И са таквом и сличном аргументацијом сусрећемо се и код свих осталих присталица овога тумачења.

Човек се мора заиста чудити, како су могле црногорске стене у очима толиких људи добити боју да не кажемо, као што онај један вели, „црњу од угља" али уопште црну или тамну. Највише се чудимо Дучићу, који је велики део живота провео међу кршима херцеговачким и црногорским.

Нема човека од науке, на кога стеновита површина Црне Горе није учинила својом бојом утисак сасвим супротан ономе који исказују наведени писци. Kohl[4]), Шварц[5]), Хасерт[6]) и то-

---

[1]) Ami Boué: La Turquie d' Europe. Tome premier. Paris, 1840. Стр. 7.

[2]) Lady Strangford: The eastern shores of the Adriatic in 1863, with a visit to Montenegro. London, 1864. Види навод у G. Frilley et J. Wlahovitj „Le Montenegro"... 83.

[3]) Daniel: Handbuch der Geographie, 4. Auflage, Bd. 2. Стр. 67. По наводу B. Schwarz-a у помен. делу стр. 357.

[4]) J. G. Kohl: Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro. Dresden, 1851. II Theil; стр. 334.

[5]) Dr. B. Schwarz у навед. књизи, 357—8.

[6]) Dr. Kurt Hassert: Beiträge zur physischen Geographie von Montenegro. Gotha: Justus Perthes. 1895. Стр. 23.

лики други сагласно тврде, да површину Црне Горе чини кречњак беле, сиве или сивкасто-беле боје, а где је он — а то је само овде-онде — жућкаст, плавкаст или црвен, и те су му боје већином у сасвим отвореним тоновима. И ја сам путујући по Црној Гори и посматрајући њену кршевиту површину са разних тачака, како са висина тако и из низина, редовно и једино добивао општи утисак сиве и беличасто-сиве боје, која је на сунчаној светлости шта више често пута блештала и чисто засењивала очи.

А таква боја стена и такав општи утисак кршевите црногорске површине нису никако могли послужити за повод, да се Црној Гори надене њено садашње име.

G. Frilley et J. Wlahovitj изнели су у наведеној књизи „Le Monténégro contemporain" (стр. 82—83) две неистине, којима су мислили поткрепити наведени начин о тумачењу имена Црне Горе. Они веле: „Le vladika monténégrin Vasili Petrovitj qui, pendant son séjour Moscou en 1754, publia une petite notice sur le Monténégro, et qui mieux que tout autre était capable d'apporter un avis autorisé sur la question que nous discutons, trouve, dans l'aspect physique du pays, la raison mème du nom de Tsernagore; et l'un des auteurs les plus récents qui aient écrit sur le Monténégro avec une réelle autorité, M. Widdington, n'hésite point á accepter cette version *(Dalmatia and Montenegro).*" — Та „petite notice sur le Monténégro", коју је владика Василије написао 1754 године у Москви, јесте његова „Исторія о Черной Горы". Али у тој историји нема нигде никаква тумачења о имену Црне Горе. Писац правог ауторитета, који је написао дело „Dalmatia and Montenegro" могао је бити само Sir J. Gardner Wilkinson, и његово је презиме овде очевидно услед ма чије погрешке нетачно наведено.

Али Вилкинсон у томе своме делу (о коме смо напред говорили) нигде не помиње неко мишљење владике Василија Петровића о имену Црне Горе. О томе предмету говори он само на једном месту своје књиге, на стр. 402-3, и ту каже: „The name of Montenegro, or the „black mountain", is supposed to be taken from the dark appearance of its wooded hills, which in former times were more thickly clothed with trees and bushes, than at present. By the Turks it is called Karadagh, and by the Montenegrins themselves, Tzernogóra, both which have the same meaning;..." А то је дакле нешто сасвим друго од онога што му приписују именовани писци.

Налазимо и овакво мишљење о постанку тога имена[1]). Посматрачу, који из равнице или са обала Скадарског Језера гледа на непрегледни низ црногорских брда и кршева, на њихове високе, неме и страховите голети, изазивају оне утисак нечега мрачног, суморног, чак и кобног и грозног. И тај у основи оптички ефекат, који ствара оваке представе у души, довео је на исти начин као и у другим сличним примерима („црна" душа, „црн" удес) до тога да се за такве представе употреби означење „црни". Човек, веле једни од њих, сасвим несвесно, кад му падне поглед на грозни лабиринат црногорскога стења, узвикује и понавља: „Црна Горо, Црна Горо!"[2])

Кад би то тако било, онда не бисмо на источној обали Јадранскога Мора имали само једну Црну Гору. У целој великој области јадранскога карста, од Алпа на северу па до грчких планина на југу, има свуда овако великих, и већих, голетних и суровик стеновитих предела, који остављају на посматрача тежак, суморан утисак; па ипак више ни у једном делу тога карста не налазимо такав један већи предеони комплекс, који би био назват именом Црна Гора. А опет обрнуто: и по свима другим крајевима словенског југа и, као што ћемо даље видети, по разним другим земљама у свету, и то у пределима који нису ни карсни ни голетни, налазимо небројене предеоне и топографске називе који гласе Црна Гора.

Није, дакле, тај утисак оно што нагони посматрача, да за неки предео, кад га гледа из далека, створи себи представу тамнога или црнога и да му је услед тога најзгодније, да га обележи епитетом „црни".

Многи су путници и испитивачи исказали мишљење, да такав утисак једино изазивају предели покривени густом шумом и да у садашњој или још пре у негдашњој шумовитости Црне Горе треба тражити узрок постанку њена имена.

Колико ми је познато, први је такво објашњење дао Броневски 1805 године[3]). Он каже, да је цела покрајина (Црна Гора) прекриљена планинама и ограђена ланцем високих стена, које им, пошто су покривене јеловим шумама, дају црн изглед, и од тога је дошао назив Црној Гори (Monte Negro).

---

[1]) Види нпр. G. Frilley et J. Wlahovitj у именов. делу, стр. 82—84; J. G. Kohl у помен. делу, стр. 335; B. Schwarz „Montenegro..." 359—360.

[2]) G. Frilley et J. Wlahovitj на наведеном месту.

[3]) Владиміръ Броневскій у помен. књизи „Записки морскаго офицера", страна 240.

Вијала де Сомијер пак мисли на негдашње јелове шуме: „Le Montenegro tire son nome de sa situation et de son aspect même. Ses masses énormes, autrefois couvertes de sapins, paraissent noires de tous le côtés et sous tous les points..." [1])

Од других испитивача и научника поменућемо само неколико најзнатнијих.

Видели смо већ напред, како и Ами Буе мисли, да је Црна Гора добила своје име по богаству четинарским шумама, које њеним брдима, кад се гледају из даљине, дају таман тон боје. — Слично мисли и Андрић[2]), који још додаје, да четинари нарочито зими дају овој земљи таман и црн изглед. Само што Ами Буе, као што се то види на разним местима у његову делу, не мисли толико на садашње шуме, колико на оне у прошлости. На једном месту он то готово изриком казује.[3])

Навели смо и Вилкинсоново мишљење, да је имену Црне Горе узрок таман изглед њених шумовитих брда, која су, каже, у ранијим временима била много јаче покривена дрвећем и жбуњем него сад. Ту ранију много већу шумовитост Црне Горе као разлог њеноме називу особито наглашава Ровински.[4]) Он подсећа на повеље Ивана Црнојевића, дате 1485 године манастиру Св. Богородице на Цетињу, у којима се заиста на више места помињу у данашњем Цетињском Пољу и у његовој ближој околини дубови и дубраве и горе, из којих се имају сећи дрва за гориво, па се помињу потоци преко којих су водили мостови и за које сам ја по сасвим поузданом народном предању сазнао, да су на њима (у њиховим изворним деловима) млеле и воденице. А данас нема ни трага од те негдашње велике горе нигде у целој широј области Цетињског Поља, а од оних потока само се познају плитки остаци од негдашњих корита. Где су, узвикује Ровински, ти потоци и оне дубраве и алуге, којима се одржавало обиље у води? Све је то, каже он, непоштедно уништено човечјом руком.

---

[1]) „Voyage...", Tome I, c. 9.

[2]) A. Anđrić: Geschichte des Fürstentums Montenegro bis 1852. Wien 1853.

[3]) У „La Turquie d'Europe"; I, 10: „Autrefois une grande portion du Montenegro, et surtout la Katunska—Naia, paraissent avoir été couvertes de forêts qui ont disparu en bonne partie".

[4]) Најпре у његову раду „Очерки Черногоріи (у Журналу руског министарства просвете, частъ CCXII за 1880) и затим у помињатом делу „Черногорія", т. I, стр. 700 и 776.

И као што је било са Цетињским Пољем и његовом околином, тако је, мисли Ровински, било и са осталом Црном Гором: она је до 14. века била само један шумовити крај српских земаља, згодан за катуне и за лов („Ловћен"). И Црна је Гора назвата тако по ономе, по чему се називају Црне Горе целога света, по чему се нпр. у Немаца зове Schwarzwald, у Инглеза Blackwood и др.: по шуми која је покривала (а г о р а у језику Црне Горе означава шуму).

Још јаче изражено и темељније образложено налазимо ово мишљење код Ј. Цвијића.[1]) Осим на поменуте податке Ровинскога за Црну Гору он се још позива и на примере из других наших крајева: Црну Гору, одакле извире Биначка Морава, наш доскорашњи црногорски срез, неколико Црних Гора и Црних Врхова у садашњој северној Србији; помиње, да и Немци имају своје Шварцвалде, Французи Црне Шуме (Forêt Noire); подсећа на то, да се и у народним песмама помиње црна гора. „За то баш изгледа, каже г. Цвијић, да је правилније оно мишљење против којег устаје г. Дучић и које се слаже са нашим схватањем горе а то је да тај епитет црни долази од густих шума које су давале физиономику земљишту Горње Зете и одударале од околине својим црнилом. Није ни чудновато ни необично као што изгледа г. Дучићу што се Црна Гора није прозвала зеленом, ако јој епитет води порекло од густих шума, јер шума, гледана en gros, изгледа црна а не зелена".

Неки су се испитивачи трудили да докажу, како Црна Гора није могла добити своје име по шумовитости. Тако нпр. Kohl[2]) и Шварц[3]) доста опширно разлажу, да Црна Гора не само што данас није покривена великим шумама, него пре свега уопште ни раније није могла бити знатно шумовитија него данас и позивају се за то на њено карсно земљиште; а друго, ако би ипак Црна Гора заиста (као што, вели Шварц, то обично тврде Црногорци) некада била много богатија шумама, то нису могле бити шуме од четинара, јер би према климатским приликама овога краја четинари у већем пространству могли успевати тек на висинама изнад 1500 метара, док његова средња

---

[1]) у поменутом „Прилогу географијској терминологији нашој", страна 912 као и 913.

[2]) У наведеној књизи „Reise..." стр. 334—5.

[3]) „Montenegro", стр. 358—359.

висина једва прелази 8—900 метара. А шуме од лисната дрвећа дају предеоним целинама отворено-зелену боју.

Ово последње тврђење, да само шуме од четинара дају земљишту црн изглед, несумњиво је заблуда. Сасвим је поуздано — као што тврди и Ј. Цвијић — да свака врста шуме из да лека чини утисак црног покривача а не зеленог.

А да је Црна Гора заиста била некад много шумовитија него данас и да је шта више у неким својим деловима била покривена врло великим и густим шумама, о томе има доста доказа.

Навели смо већ један, сасвим поуздан историски документ за Цетињско Поље и његову околину: повеље Ивана Црнојевића из 1485 године. Као особито знатан и карактеристичан податак ваља истаћи: да не само из тих повеља него и из историских извора 16. и 17. века имамо поуздане спомене о реци, која је некад текла Цетињским Пољем. О тој ћемо реци опширно говорити приликом расправљања о имену Цетиње и Цетињско Племе у III глави овог рада. - Други такав документ имамо у помињатом Боличину опису скадарског санџаката. На једном месту[1]) он каже, како Цуце производе катран, који трговци већим делом отправљају у Млетке. Кад су Цуце могле чак производити катран, то значи, да је у њиховој области морало имати великих четинарских шума. То истина не би одговарало наведеном мишљењу Кола и Шварца о простирању четинара; али ваља имати на уму ово: кад је цела једна велика област јако шумовита, онда су и климатске прилике за четинаре много повољније.[2]) — Да наведемо даље и Јиречкове речи. Говорећи о пределима између Котора и Цетиња у доба средњега века, он додаје: „Сада тако голи предели изгледали су тада сасвим друкче него сад: величанствене букове, јасенове и јелове горе на Ловћену... хвали још Болица 1614 године“.[3])

Хасерт износи многобројне податке са својих истраживања,[4]) којима несумњиво утврђује, да је Црна Гора била некада покривена огромним, густим прашумама. ,,Der lichte Buschwald, каже он, war einst nicht so ausgedehnt wie jetzt, sondern

[1]) Види: „Черногорія“, т I, 792.

[2]) Види за то нпр. Dr. Kurt Hassert у помен. делу, стр. 154—155.

[3]) Dr. Constantin Jos. Jireček у помен. књизи „Die Handelsstrassen und Bergwerke...“, стр 68.

[4]) У реченом делу, стр. 154—155 и 159—163.

statt seiner grünte ein hochstämmiger Urwald, der sich heute auf die entlegensten Teile des montenegrinischen Karstes... beschränkt" (c. 159). „Die Vermutung jedoch, der Karst habe wohl einen ausgedehnten Niederwald, nie aber einen stattlichen Hochwald besessen, findet keine Bestätigung, denn die Urwälder Montenegros gehören dem wildesten Karste an, dessen Humusschwarte erst durch das abfallende und verwesende Laub geschaffen wurde". (c. 160)

Хасерт наводи и узроке, услед којих је Црна Гора највећим делом изгубила свој драгоцени шумовити огртач. Доста су, вели, за то криви и Турци, који су особито у граничним пределима пожаром уништавали шуму, да би се обезбедили од црногорских препада. Доста су допринели уништавању шуме и вечити ратови. Али је највећа кривица у неразумном сатирању шуме од стране самих становника. Они својом непажњом проузрокују у шумама велике пожаре. Они држе мноштво коза, које су најопаснији непријатељи младе шуме. Осим тога се и у Црној Гори као и у многим другим карсним пределима услед оскудице у сену сече „лист" (гране са лишћем) и оставља стоци за зиму, па многи само ради тога обарају цела стабла. А особито је још добро запазио, да се шума у овим крајевима у толико безобзирније сатире, што је највећим делом општа својина целих села и племена.

Овоме имам да додам са своје стране, да сам свуда по Катунској Нахији слушао од народа, како се у раније време није знало за сечење „листа", него су се помагали: ко је могао са сеном а ко га није имао довољно, силазио је преко зиме са стоком у жупније крајеве данашње Риječке и Црмничке Нахије и у Приморје. Дакле шуме су тада биле поштеђене од тога пустошног сатирања због потребе за „листом", и тек позније, кад су настале неповољне прилике за поменута далека сточарска кретања, почео је народ немилице сатирати гору ради одржања стоке, која му је била главни извор опстанка.

Разуме се, кад су услед оваких узрока шуме вековима сатиране, да су морале наступити кобне последице: киша, речне бујице и холује разнеле су лабави земљани слој и на површину је избила гола стена, а виловити потоци и силна бора, чијим утицајима сад више није било никаке препреке, претворили су за кратко време простране пределе у стеновите пустиње. На њихово негдашње богаство у шумама подсећају само месна имена, напуштене воденице и суха речна корита, пуна облутака. Осим

грозне летње оскудице у води, настала су, и бивају све већа, и климатска колебања, која су раније била незнатна: климат је уопште оштрији него што је био и разлика између дневне и ноћне температуре знатно већа.

И народно предање, које Шварц толико потцењује, а о чијој се истинитости Хасерт на многобројним местима уверио, даје веома обилате доказе о негдашњој много већој шумовитости Црне Горе. И Дучић помиње, како народ прича, да су кршеви црногорски били некад покривени „храстовом и буковом густом и зеленом шумом“.[1]) А мени су на врло много места по свој Црној Гори казивали, како су онде где сад нема никакве горе биле врло велике и густе шуме и у вези са тим не само много више воде него и читаве реке и потоци и уз то родне њиве и сенокоси.

За пример ћу навести само ово неколико главнијих података.

У Цетињском Племену опште је тврђење и успомена о негдашњој великој гори и по самом Цетињском Пољу и око њега (а видели смо, да нам о томе сведоче и повеље Ивана Црнојевића од 1485 године); затим у бајичкој „планини“ на ј.з. од Цетињског Поља (где су висови Соко, Лâке и Трештаник), где је сад по доловима (Снијечки Долови, Дуге Њиве итд.) и око њих само оретка гора, зна се несумњиво, да је раније било много више и гушће шуме.

У Његушима свуд око села Копита се памти велика гора, које сад нема. Још и сад стоје у неким кућама греде исечене из те горе. У Ераковићима има „плочната главица“ Борак, чије име већ подсећа на борове, а народ зна, да је на њему било некад велике горе. И за цело Његушко Поље се прича, да је у раније време било „луг“.

У Ћеклићима казују, да је од Мулинава Почивала па све до села Војковића (а то је цео североисточни део ћеклићске области) била густа церова гора. У Драгоми-долу су ми причали, да је цео северозападни део Ћеклића био под густом гором: још до пре 90—100 година могло се, кажу, с дрвета на дрво прелазити по сад голим странама. „Секли су, палили и односила вода“, те је горе нестало. У том истом делу Ћеклића долови (Јабука и Дуги До) садашњег села Језера били су „у стари земан језер“ (отуда и име селу), и из тога језера је отицала река, која је у ствари била садашња река Љута код Ораховца у Боки. Само што је онда текла површином а не подземно. Нестанак поменутог језера и подземно отицање реке Љуте народ приписује уништењу шуме у овоме крају.

У Цуцама се зна, да је цела западна трећина цуцке области, која се зове Зањут, била обрасла четинарском гором, од које

[1]) „Црна Гора“, стр. 7.

сд правио катран. Ради тога катрана Зањут је имала много веза са „Приморцима“, који су јој несумњиво и дали име Зањут, јер је она њима тачно „за Љути“ (иза Љути). Ово се казивање, дакле, тачно подудара с оним Боличиним саопштењем о катрану из Цуца, што смо га напред навели. — У Трешњеву и у Кобиљем Долу, у северном делу Цуца, причају, да је исто онако као и сад још на Пустом Лисцу, било борових и јелових шума свуда око оба та села и зна се за многа места, која су сад гола и стеновита, да су давала много сена и чак била обрађивана пшеницом. — Село Градина у јужном делу Цуца постало је на месту неког старог насеља, које је било у сред густе горе, па је поступно са ширењем садашњег села та стара гора исечена. Остаци од ње су стојали све до скорашњег времена.

У Команима „памте средовјечни људи, кад је сав Саћавац [врло пространо и плећато брдо према Зетиној долини] био под крупном гором и за̂новјети, па је војска у последњој војни [1876—78 године] све посјекла“.

У Загарачу сви тврде, да је „гора и на Гарчу и на Гарчићу највише погинула у лазине: сјекли и палили и сијали јечам. Памте и садашњи старци, кад се је трећина Гарча косила, а њима су причали, да је сав био у гори“. — За целу Поврпољину, а то је пространо, високо залеђе Једношкога Поља, зна се, да је била под густом гором и ненасељена. Тек са њеним све већим насељавањем и гора се поступно готово сасвим истребила.

У Пјешивцима памте свуда веома велику гору, а особито густу по сад голој Страни и Чистој Страни, веома пространим ступњевитим странама у западном делу Пјешиваца, које саме захватају од прилике четвртину од целе пјешивачке области. И да није овога народног предања, небројена топографска имена, особито у западном делу Пјешиваца, била би нам несумњив доказ о негдашњој шумовитости овога предела. Почевши са севера па на југ ту се нижу нпр. оваки главнији називи: Церово, Љескове Доли, Тисови Ком, Ком од Јасиковца, Дреновштица, Јасиковац, Јасенови До, Брезови До, Борова Страна, Загорак итд. итд.

У Љешанској Нахији се такође опште предање о негдашњој великој шумовитости потврђује многобројним топографским именима (Липе, Ораси, Јасикови До, Веља Гора, Загора, Брежине итд.) По предању досељеника од Љеша (садашњих главних брастава љешанских: Вукчевића и Ускоковића): кад су се њихови стари овамо доселили, пре 11—12 пасова, „ово је [т. ј. Љешанска Нахија] била пустиња и планина Бандића и Зећана и Куча. Огромна гора је била“. Од те горе су се поједини делови држали врло дуго. Простравни предео у коме је био знаменити бој са Махмут-пашом на Крусама 1796 године, био је обрастао таком гором, и то је много помогло Црногорцима, да победе Махмут-пашу. Од те негдашње горе код Круса, као што сам

се сам уверио, нема сада ни трага. — У везу са нестанком шуме доводи народ и понирање једне *реке*, која је некад текла површином готово кроз целу Љешанску Нахију. Та је река извирала у селу Штитарима (у северном делу Љешанске Нахије) „из Дуждеве Рупе и текла на ниже преко Доловах, проз Вољиж-до, преко Вардишта, па даље испод селâ Релезе и Загоре и низ Царев Лаз у Каруч. Има око сто година, од кад је последњи пут проврела и потекла за мало површином“. И у селу Релези су ми казали то исто. Тамо има „Плаћенов Луг“, за који кажу, да се зове тим именом зато „што је у њему била вода и луг, кад је некад вода врела овуда од Ставора“. Памти се, кад је вода била поново „проврела“, да су већ хтели „да на њој граде млине, кад је прекинула“.

У Ријечкој Нахији се зна за многа места, висове и стране, да су раније „била тако пуна горе, да се је по тим мјестима могло прелазити с дуба на дуб“. Данас су та места сасвим гола и кршевита (примери: Добрштак, Мекавац, Црни Врх, Костадин, Ријечке Стране, Дебељак, Вртијељка, добрска и цеклинска раван, Вирањска Рупа и Доња Села).[1])

И у Црмници се исто тако многобројна казивања о ранијим много већим шумама потврђују силним називима по разној врсти горе, са којима се срећемо у сваком селу: Дубрава, Дубравица, Јасеновик, Јошевик, Крушевица, Ораси, Јасиковик, Јавори и сл. — врло су често имена местима, на којима нема сада ни трага од какве горе. — У Горњим Брчелима има успомена, како је у том селу извирала река и текла преко Горњих и Доњих Долаца и даље низа стене, па се затим „губила“ (понирала). На тој реци је радио и млин. Кад је после нестало шуме, и та је река потонула и на њеном негдашњем изворишту „изврели су воде Мали и Вељи Јошевик“.

*

За доказ, да се Црна Гора није могла назвати по гори, Дучић је навео и овакав податак: „Овдје нам се намеће питање: једа ли се находи у опсегу зетске планине какво брдо, или село, које се зове: Црно брдо, или Црна гора... Кад би се находило тако име на црногорском земљишту, било би природно мислити, да је по томе тако прозвана. Али сам и то пажљиво испитивао, па ми нико у Црној гори не знаде казати, да има тако име“.[2])

Било би збиља чудновато, кад би Дучић заиста пажљиво испитивао, па да му нико у Црној Гори не умедне казати, има ли гдегод код њих виса или ма каквог места с именом Црна Гора и слично. Али он без сумње није никога ни запитао. Јер

[1]) А. Јовићевић: поменута „Ријечка Нахија“, с. 402, 424.

[2]) „Црна Гора“, с. 6.

да је питао, морао би ако не баш од свакога а оно бар од врло многих Црногораца сазнати: на првом месту, *да у Ћеклићима има велико узвишење под именом* **Црна Гора** и да је некад било цело под густом гором, од које има и сад остатака на његовој североисточној страни; даље, да се недалеко од те Црне Горе опет у Ћеклићима диже висока и пространа „планина“ *Црни Врх*, још и сада доста великим делом покривена гором а некад много више; да се више цетињског Доњег Поља дижу *Црна Греда* и *Мали и Вељи Црни Крши*, у Његушима пак *Црни Врх* на источној страни села Дугог Дола — све висови који су некада били под густом гором; па да на западној граници Љешанске Нахије према Бјелицама има пространа планинска „греда“ *Црнијељ*, и сада делимично под гором; па *Црна Страна* у Загарачу више Једношкога Поља, пространа ступњевита површина, која је сада насељена, а некада је, као и сва остала Поврпољина, била под великом гором; затим да у Ријечкој Нахији има један *Црни Врх* у Цеклину, више села Петровића и Стругара[1]) и други *Црни Врх* у Грађанима[2]), обадва висока и пространа брда, за која се поуздано зна, да су била обрасла великом и густом гором[3]); па даље опет у Ријечкој Нахији и то све у Цеклину: *Црна Главица* у селу Превлаци[4]), *Црни Кабао* у селу Дујеви[5]), *Црни Крш* у селу Цеклину[6]) и *Црни Хрт* у селу Бобији,[7]) — опет све узвишења, која су или сва или већина од њих добила имена по негдашњој или и садашњој гори (испитивач не казује, које је од њих сада под шумом а које није). — Итд.

* * *

На основи података о имену Црне Горе, које смо напред изнели, можемо извести ове закључке.

Први помен о имену Црне Горе имамо из прве половине 14. века (из доба краља Милутина). А како је оно очевидно већ тада означавало цео један предео или област, не може бити сумње, да је *постало раније,* можда и много раније, од 14. века.

---

[1]) Јовићевић: „Ријечка Нахија“, с. 428 и 443—444.
[2]) Код истога, с. 541.
[3]) У истој књизи, с. 402 и 424.
[4]) У истој књизи, с. 406.
[5]) У истој књизи, с. 450.
[6]) У истој књизи, с. 426.
[7]) У истој књизи, с. 406.

Истина у летопису попа Дукљанина, који је из средине 12. или с краја 13. века, нема помена о Црној Гори. Али то не мора значити, да је није тада било. Она је могла у то време бити мањи предео, који је спадао у област неке од оних већих целина, које помиње поп Дукљанин, понајпре у његову област коју он зове именом Cuceva или Cuccevi а за коју се мисли, да јој је заостало име у данашњем Кчеву Катунске Нахије а да се у то време под тим именом морало разумевати много више него што се данас разумева.[1])

Од разних мишљења *о постанку и о значењу имена Црна Гора* једино има потпуног оправдања оно по коме се *Црна Гора назвала тако због велике и густе горе, којом је била некад покривена.* За то говоре многи, сасвим несумњиви, подаци.

На првом месту утврдили смо, да су свуда и по нашем народу и код других народа узвишења с именима Црна Гора, Црни Врх и сл., добила своја имена по густој шуми, којом су покривена, пошто она из далека изгледа тамна и црна. — Показали смо на повеликом броју примера из саме Црне Горе, да и тамо народ, као и по свима другим нашим крајевима, често означава узвишења која су покривена густом гором именима *Црна Гора, Црни Врх* и сл. — Видели смо даље, да су Црну Гору сви народи који су са њом долазили у додир назвали именима, која такође значе црна гора: Талијани Montenegro, Арбанаси Малези,[2]) Турци Карадаг. — Навели смо сасвим поуздане научне (историске и фитогеографске) доказе, да је Црна Гора, и ако је карсно земљиште, у раније време — по свој прилици још у 15. и у 16. веку — не само могла бити под великим и густим горама, него да је заиста и била; тим доказима смо додали и доста велики број такође поузданих народних предања о негдашњој знатној шумовитости појединих делова и целих предела Црне Горе. — Многи знатни чиниоци, као што смо показали, били су узрок сразмерно брзом уништавању негдашњих великих шума по Црној Гори и дају нам потпуно објашњење, како је могло доћи до ове садашње страшне голетности и кршевитости највећега дела Црне Горе.

---

[1]) Стојан Новаковић: Српске области X и XII века. (Гласник Срп. Уч. Друштва, књ. XLVIII, с. 13-14). — Љ. Ј-ћ: Дукљанинова Прапратна (Старинар Срп. Археол. Друштва, год. I, 1884. С. 69.).

[2]) Види нпр. Gustav Meyer: Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache (Strassburg, 1891), под речју *mal'*.

На који је пак начин дошло до тога, да Црна Гора добије то своје име: да ли се је она одмах у целом свом познијем и садашњем обиму тако прозвала или се је најпре који од њених данашњих делова назвао тим именом, и онда: с које стране га је највероватније добио?

У одељку о области Црне Горе већ смо разложили, да је по свима подацима које имамо и према географским и климатским приликама садашње Црне Горе највероватније, да је њен источни део, од прилике онај на истоку од правца Ловћен—Ставор—Гарач, био она област која се прва прозвала Црном Гором. А подаци о имену Црне Горе и разматрања која се на њима заснивају још нас више утврђују у томе уверењу.

Црној Гори су понајпре могли дати име становници околних равнијих и ниских предела око Скадарског Језера и Мораче којима је поглед на негдашње велике шумске комплексе, на огромне тамне горе, неког од суседних планинских предела на западу, сам собом изазвао именовање са: „Црна Гора“. А најприродније је замислити, да су они најпре дали то име само једном таквом великом комплексу тамних гора, па да се је доцније из ма којих узрока то име поступно преносило на све већу област. — И сви примери имена Црна Гора, које знамо из разних других, наших и туђих, крајева показују нам, да се таква и слична имена дају најпре једном јасно одређеном, мањем, географском објекту: планини или планинском венцу, брду и сл.

Чини ми се највероватније, да је садашња Ријечка Нахија, особито њен средњи и западни део — у коме имамо и данас два виса с именом Црни Врх и по један са називима Црна Главица, Црни Кабао, Црни Крш и Црни Хрт — био тај први предео, који је добио од својих суседа на истоку име Црна Гора. Ријечка Нахија заузима и иначе врло згодно место међу свима осталим деловима садашње Црне Горе. Она има готово централан положај међу њима. Чини управо средину оне целе половине Црне Горе, што је на истоку од линије Ловћен—Ставор—Гарач. Осим тога она залази на западу дубоко у Катунску Нахију и била је од увек у непосредном и врло широком додиру са старим „Катунима“, док опет на истоку силази својим ниским и питомим крајевима ка Скадарском Језеру. Тако је она и по своме географском положају и по својим климатским приликама била и понајпре упућена и на најзгоднијем месту, да употреби високе планинске пределе на западу од своје

области за катуне. И пошто су се ти предели звали „Катунима Црне Горе“, најприродније је мислити, да су предели садашње Ријечке Нахије којима су ти катуни најпре и највише припадали, *били та Црна Гора*, по којој су се они тако прозвали.

Дакле по свему је највише могућно, да је област или још пре неки део области данашње Ријечке Нахије био тај предео, који је први добио име Црна Гора. И како Ријечка Нахија има међу осталим деловима Црне Горе врло згодан, готово централан положај, то се име из ње могло после раширити и на остале суседне крајеве Горње Зете.

Сва је прилика пак, да је име Црна Гора добило свој познији већи обим у доба владавине Црнојевића. Као што смо напред говорећи о области Црне Горе видели, језгро зетске државе за време Црнојевића чинио је онај део Горње Зете, који је готово у целини обухваћен садашњом Црном Гором. У томе делу Зете био је и онај предео који је чинио прву, ужу, област с именом Црна Гора. И сад, неки подаци из времена Црнојевића несумњиво сведоче, да се тада именом Црна Гора називао знатно већи предео и да су шта више Црнојевићи замењивали име своје државе Зете именом Црна Гора. Повеља Ивана Црнојевића од 1489 године, о којој смо напред говорили[1]), за то је јасан доказ. У њој Иван Црнојевић одређује „24 властеле од Црне Горе“, да пресуде спор око неких међа, а међу том властелом било је властелина из Цеклина, са Цетиња, Његуша, Угања, Побора и Брајића. Ту се дакле не каже за ту властелу, да су од Зете или од зетске земље, и ако их има и чак из Приморја, и ту се у Црну Гору убрајају и делови „Катуна“ и Приморја. — Опет у повељи Ђурђа и Стевана Црнојевића из 1495 године каже се: „... Богородици Црногорцей, іаже есть на Цетиню...“[2]) — И затим је још особито знатно и то, што се и после Црнојевића редовно сусрећемо с оном облашћу за Црну Гору, коју су они били обележили (и на истоку и на југу и на западу) својим државним границама. (Види о томе при крају одељка о области Црне Горе).

*

Заслужује пажњу још и питање, у *каквим се облицима јавља име Црне Горе.*

---

[1]) Види: М. Драговића „Прилози...“ (Летоп. Мат. Срп. 1891, III, с. 17—19) и Ровинског „Черногорія“ I, 464.

[2]) Види Ровинског „Черногорія“ I, с. 728.

У најстаријем спомену, ономе у повељи краља Милутина, написано је: *Чрне Горе*. У истом или сличном облику налазимо га свега још неколико пута: у запису калуђера Макарија од 1494 године, у поменутим црквеним књигама, хомилији и апостолу, и затим на више места у историји владике Василија Петровића (1754): Чрной Гори, чрногорскіе итд.

Али поред тога већ у реченом апостолу (од 1682 године) после старијег облика „чрьногорскаго“ налазимо познијом руком — дакле без сумње у 18. веку — записано: *Черне Горе*. Тако исто и у историји владике Василија поред наведених облика још су чешћи: Черна Гора, черногорским итд.

У свима осталим споменима, које смо навели, налазимо једино облик *Црна Гора* и остале који му одговарају. И онај млетачки израз Cernagore (1435) спада овамо, јер је очевидно, да се морао читати: Цернагоре или Црнагоре.

Према свему је јасно, да су облици *Чрна Гора* и *Черна Гора* и остали њима слични и од њих изведени тако писани само под утицајем црквено-словенскога језика, први под утицајем српско-словенског а други под утицајем руско-словенског. Они су и врло ретки. Међутим облици *Црна Гора* и они који су од њега изведени куд и камо су чешћи и јављају се већ у првој половини 15. века и још неколка пута у 15. веку. *То значи, да је народни изговор тога имена био већ врло рано продро и у књижевност.*

Сличан случај имамо и са презименом *Црнојевићи*. Веома су ретки примери, у којима је написано Чрноевићъ, као што је случај у повељи Ивана Црнојевића из 1490 године[1]) и на неколико места у историји владике Василија (који поред Чрноевичь пише и Черноевичь). Иначе огромна већина примера гласе Црьноевићь и слично. Тако сви примери које наводи под тим именом Даничић у своме „Рјечнику из књижевних старина српских“; па они у преписима оригиналних повеља, што их је објавио Сима Милутиновић у својој Историји Црне Горе (с. 9 и 22); затим примери у повељама које је најпре штампао Ровински (Черногорія, I, с. 727 и 734); итд.

*

Доста су чести примери, *да се име Црне Горе пише као једна реч: Црьнагора, Црнагора* и сл. Ако не узмемо у обзир оно млетачко „Cernagore“ од 1435 године, био би први такав облик онај у синђелији патријарха Арсенија Црнојевића владици

[1]) Види у Ровинског: Черногорія, I, с. 729.

Данилу, 1700 године: црьнагора. После га налазимо више пута у помињатом писму владике Данила и у разним другим документима и затим често код појединих писаца и 19. и 20. века.

Такво писање имена Црне Горе није, или бар није увек, бивало случајно или услед непажње, него је бар у већини случајева просто последица народног изговора тога имена. Народ у Црној Гори често изговара име своје области друкчије него што се оно изговара у књижевном говору: наглашава дуго глас *а* у речи Црна и изговара брзо речи Црна и Гора једну за другом, тако да се оне заиста скоро стапају у једну реч: *Црнâ-гора.*

Називи Црногорац и Црногорци код самог народа у Црној Гори редовно се изговарају овако: Црнӧгорац, Црногôрци.

3. ГЛАВНИ ДЕЛОВИ СТАРЕ ЦРНЕ ГОРЕ.

Црна се Гора дели данас на четири главне „нахије“: Катунску, Љешанску, Ријечку и Црмницу или Црмничку Нахију.

Да видимо, како је дошло до те поделе на четири главне области или „нахије“ и откуд у Црној Гори тај турски назив „нахија“.

Прва подела Црне Горе, за коју знамо, то је она што је налазимо код Болице. О њој смо напред већ говорили (у одељку о области Црне Горе). Видимо, да се у Боличино време, око 1614 године, Црна Гора састојала из пет главних делова, које Болица означава именима: Катуни, Љуботин, Пјешивци, „Церница“ и Љешкопоље. Ови делови, као што смо показали, одговарају у главном данашњим пределима Црне Горе: Катунској Нахији, Ријечкој Нахији, Пјешивцима, Црмници и Љешанској Нахији.

Другу поделу Црне Горе, која нам је позната, налазимо у извештају Николе Ерице из 1692 године.[1]) Он каже, да се „Hadilucato di Montenegro“ (кадилук Црна Гора) дели на пет „Communi: Cernizza, Fiumara, Piano di Gliesco Poglie overo Liessanscha Nahia, Cattuni e Pliessivci“.

После Болице и Ерице имамо саопштење о подели Црне Горе тек 1753 године од владике Василија Петровића.[2]) Он

---

[1]) на помен месту (Споменик LII), с. 73 и 83.

[2]) у његовој представци руском двору, коју саопштава М. Драговић: Материјали за историју Црне Горе времена митрополита Данила, Саве и Василија Петровића. (Споменик Срп. Краљ. Академије Наука, XXV, с. 15—16).

дели Црну Гору на пет „нахија“: Катунску, Ријечку („Рѣчкая нахія“), Љешанску, Црмничку („Церничкая нахія“) и Пјешивачку.

И сви писци после владике Василија, код којих налазимо поделу Црне Горе, називају те делове „нахијама“. Тако нпр. у представци авантуристе Вујића руском двору из 1796 год.[1]); у спису Санковскога од 1805 године[2]); код Броневскога из времена 1805—1810 године[3]); код Вијале де Сомијера из 1810 год.[4]); у „Грлици“ за 1835 годину (стр. 42); у Вуковој књижици „Montenegro“ из 1837 године (стр. 4—5); у „Изводу из описанія о Црной Гори“ из 1839 године[5]); у чланку М. Поповића „Црнагора и Црногорци“ од 1847 године[6]); у „Орлићу“, црногорском годишњаку са Цетиња од 1865 до 1870 године; у Дучићевој „Црној Гори“ (1874; с. 15—20); итд.

Пошто Болица не назива делове Црне Горе нахијама и уопште нигде у своме спису и не помиње нахије; пошто, даље, ни пре Болице ни за дуже време после њега не налазимо никаква спомена о „нахијама“ у Црној Гори, а код Ерице се 1692 године помиње име „Liessanscha Nahia“ и од времена владике Василија се редовно само о њима говори — настаје питање: кад је и како је извршена та подела на нахије.

Руварац каже: „Ја мислим, да се Црна Гора и у XVII. а може бити и у XVI. веку делила на нахије, исто као и Србија, Босна и Херцеговина“.[7]) И поред разних других, и то му је један од доказа, да су „Црногорска племена од почетка XVI. века па до краја XVII. века била под Турским господством“ и „под Турском управом“.[7]).

Стојан Новаковић опет мисли, да је владика Данило установио нахије.[8])

Да се је Црна Гора можда и у 16. веку делила на нахије као што помишља Руварац, у то је тешко веровати. Не само да о њима нема никаква спомена код Болице (1614) него ни

[1]) саопштио М. Драговић: Материјали за историју Црне Горе (*Гласник* Срп. Уч. Друштва, књ. 65, с. 164 и 157).

[2]) у његову писму № 44. О томе спису већ смо напред говорили.

[3]) у наведеном делу, стр. 240.

[4]) у помен књизи „Voyage...“ I, с. 10—11 и 80—85.

[5]) Срб.-далматин. Магазинъ за 1860 годину, с. 101—134.

[6]) Гласникъ Друж. Срб. Слов., св. I, с. 191.

[7]) Иларион Руварац: Montenegrina. У Земуну, 1899. С. 63—64.

[8]) „Турско царство пред српски устанак 1780—1804“. Београд, 1906. с. 216.

у листинама владике Руфима од 1625 и 1631 године[1]) ни у савременим млетачким изворима, и ако се у свима тим документима често набрајају поименце ови или они делови Црне Горе.

Први познати помен о нахијама у Црној Гори имамо тек из 1656 године. У упуству о адресама и титулама епархија српских за писаре Пећске Патријаршије од наведене године каже се: „На Црну Гору сице пиши: в богоспаснују *нахију* Цјетиње и в кадилук Подгорицу...“[2]).

Према томе би се могло узети, да су поделу Црне Горе на нахије Турци увели пре средине 17. века, понајпре у другој четврти тога века. У то је време, као и уопште све до 1684 године (до црногорског устанка у почетку морејског рата), Црна Гора била потпуно под турском влашћу и у трајном миру са Турцима,[3]) те је то било и најповољније време за извршење турске административне поделе у њој.

Није дакле тачно, што каже Новаковић, да је поделу на нахије увео владика Данило. Али је свакако он задржао и даље — и ако се је у његово време Црна Гора била отресла непосредне турске власти — и тиме допринео, да се је и у народу одомаћила и остала до данашњега дана.

Народна предања о турској управи и о „истрази потурица“ у Црној Гори. — Осим историских података о негдашњој потчињености Црне Горе Турцима имамо и у самоме народу готово по свима крајевима Црне Горе мноштво трагова и успомена од раније турске власти и управе. Од тих података, које сам забележио нешто ја, а нешто и други, изнећу овде само неке од најглавнијих. — Ако понегде саопштим нешто више појединости, то ћу учинити због тога, што оне имају вредности било за нашу историју (политичку или културну) било за етнолошко познавање нашега народа, особито његове психе, било због неких карактеристичних особина народнога говора.

У *Цетињском Племену* су и сад многобројне успомене како из времена оних догађаја, који су опевани у „Горском Вијенцу“ и у „Огледалу Српском“ тако и из деценија које су им претходиле. Памте се презимена муслиманских братства са Цетиња, Јабуке, Дубовика и Иногора и одржана су многа топографска имена која на њих подсећају. Опште је познато, да је на Це-

---

1) Штампане код Ј. Томића: Политички однос Црне Горе према Турској 1528–1684 године. (Глас. Срп. Краљ. Академије, LXVIII, с. 70 и 71).

2) Руварац у навед. „Montenegrina“, с. 63.

3) То је многобројним доказима јасно утврдио г. Ј. Томић у навед. раду „Политички однос...“, а особито на стр. 67–94.

тињу седео турски кадија. Један је од тих кадија био из бајичког брасгва Медовића. По њему се и сад зове један део Цетиња „Медовина“ и један вис у Бајицама „Кадијина Главица“. У селу Угнима има „Кадијина Скала“, стеновити пролаз на коме је неки предак угањског браства Мировића убио кадију, „кад је дијелио границу“. Зна се, да су као и у поменутим местима Цетињског Племена још и на Очинићима и на Угнима „стојали Турци“ (муслимански Срби), којима су остали становници тих села „плаћали харач“ и да су „после погибије њихове у Цетињском Пољу“ и одатле изагнати. У Очинићима се од тих мухамеданаца још памте Соколовићи и „бег Руцевић“ (и сад се зна „грађа његова на Руцову Локву“), а на Угнима се прича, да је предак тамошњег браства Лагатора убио „Турчина“ Севера Омерова, који му је био продао своју земљу на Угнима, и да су га Турци због тога одвели у Бар и набили на колац. — О разним остацима од муслиманских Срба на Цетињу и у његовој околини говори и Ровински.[1])

У *Ћеклићима* су се муслимански Срби били веома угњездили и разгранали. И сад се врло добро памте њихова браства и села и земље које су држали и које знатним делом носе и њихова имена. Села су им била у Остојићима, у Иковићима и у Шајиновој Рупи, све троје у данашњем селу Крајњем Долу, затим у Војковићима, у Алузи, у долу Старим Кућама и у Шћепањ-долу у „метеху“ села Кућишта, у долу Медовићима под Црним Врхом („Црновршки Турци“) и на месту Ђуровићима (које се тако зове по њихову презимену) на југу од села Петрова Дола на граници према Цетињском Племену (према Бајицама). У Остојићима су имали и своју џамију и сад се зна место где им је било гробље. Од потурчењачких брастава памте се: Остојићи, Кршевићи, Маројевићи, Медовићи и Ђуровићи.

За питање о „истрази потурица“ особито је знатно, што се сасвим поуздано зна, да су у време истраге једни од ћеклићских муслимана избегли Ћеклића а други су се покрстили, а нисам сазнао, да је ико од њих погинуо. Од тих покрштених и сад сва братсва имају мухамеданска презимена: Рамадановићи и Мухадиновићи у Крајњем Долу и Синановићи и Џаковићи у Војковићима. Али и они муслимани што су били у време истраге избегли из Ћеклића, продавали су после преко својих породица, које су биле остале у племену, и преко покрштених рођака своје земље хришћанима. То се дешавало још и око средине 18. века. Тако је нпр. предак садашњих Вучедољана „прије 150—160 година [дакле око 1760—1770 године] купио у Синановића сву турску земљу од Симуње до његушке границе“, т.ј. купио је од покрштених Синановића сву земљу њихових избеглих мухамеданских рођака.

Ти су мухамеданци већином продавали своје земље у бесцење, а неке које су лошије нису могли ни продати. „Кад су ди-

[1]) „Черногорія“, I, с. 489.

зале, нпр., неке од потурчењачких породица из Крајњег Дола, купили су Калуђеровићи (из села Кућишта) од Турака, од була, велику земљу у Иковићима за 12 јарчева“, а Крше Остојића није хтео нико да купи, те су остале комун три села (Крајњег Дола, Кућишта и Вучег Дола). — Помиње се чак и овакав пример. Један је „Турчин“ био заостао у Ћеклићима до смрти и „дао је једном Вучедољанину Брајков До (у селу Вучјем Долу код Мулинава Почивала), да би га сахранио“.

Несумњиво је дакле, да у Ћеклићима није било неке крваве истраге мухамеданаца, него да су они пошто су избегли из племена (изузевши оне који су се покрстили) у току 18. века осећајући да им нема више опстанка међу њиховим хришћанским саплеменицима поступно распродали своја имања и своје породице из племена иселили.

У *Бјелицама* се памти, да су у пределу Микулићима живели мухамедански Срби, који су били сродници данашњег микулићског браства Вујовића. „У доба владике Данила су ти потурчењаци дигли у Малу Зету, ђе су се звали Алуновићи, а има их одатле насељених и у Подгорици“. Јамачно су их изагнали сами њихови хришћански рођаци. — Бјелице причају, да је „у Љешанској Нахији кадија купио арач до на Кадијин Локањ [негде на граници према Бјелицама] а није смио пријећи у Катунску Нахију“. То се можда односи на неко позније време, од краја 17. или од почетка 18. века; али они тврде, да уопште никад нису Турцима плаћали харач. Знатно је и то, што у Бјелицама нема никаквих других успомена о Турцима и о муслиманским Србима.

Из *Цуца* имамо оваке успомене о плаћању данка Турцима. У време војводе Манојла Николића и кнеза Миљена, који су живели у првој половини 17. века, по народном предању, које сам и ја забележио а које ми је још потпуније саопштио г. Андрија Лубурић, „Цуце су спадале у скадарски пашалук. Скадарски везир пошаље харачлије у Цуце, да покупе харач, звани „кућарину“, од сваке куће по 7 пара. Цуце немајући ни толико новаца разбјеже се куд који од харачлија. Кнез Миљен узме на леђа малог синчића Марка и бјежећи уз неку страну упита га: „Има ли ишта теже од овог, синко?“ Синчић му одговори: „Имају, тата, оне седам пара!“ Турци притисну Цуце и поведу у таоце (за харач) кнеза Миљена и војводу Манојла у Скадар. Посље неког времена понуди им везир, да пушти једнога, да иде скупити и донијети харач — „кућарину“, а да другог задржи, док овај не донесе харач. Пристану и оде војвода Манојле, али не скупи харач на вријеме, те љутит везир објеси у Скадар кнеза Миљена“. (По казивању других и кнез Миљен се био избавио ропства и побегао из Скадра).

Други је податак из познијега времена. „Једанпут, веле, кад је долазио ага из Никшића на Бату [цуцко средиште] да наплати данак“, таст харамбаше Сима Томова Мијановића није

имао да плати, те су га Турци везали за „кочањ“ (колац) од градине са зељем, и он није утекао, ма да је могао утећи. Због те срамоте зет му отера од себе његову кћер и ожени се другом. Зна се поуздано, да је харамбаша Симо Томов живео пре пет пасова, дакле око средине 18. века, у малоцуцком селу Кругу (где је и сад његово потомство) и да је ускоро после друге женидбе четујући погинуо. — Из овога се примера види и какво је било то турско наплаћивање данка у Цуцама: док су у једном делу Цуца Турци долазили ради данка, дотле је харамбаша из другог дела Цуца водио чете против њих.

Ровински тврди, да је и у Цуцама било потурчењака.[1]) Не помиње, на основи чега то тврди. Ја нисам могао после свега испитивања у Цуцама ништа о томе сазнати и верујем, да их у Цуцама није ни било. Казивање о једном делу стариначког браства Спахића, да су били муслимани, свакако се односи на оне породице тога браства, које су биле избегле из Цуца и за време тога избеглиштва прешле у ислам, па се после као муслимани вратиле у Цуце и у њима још неко време живеле, док нису сасвим изагнате.

Из *Озринића* забележио сам само једну успомену ове врсте, у селу Барјамовици у Велестову. „На сред села има Турчинова Рупа, у којој је стојао давно Турчин Барјам, који је изагнат. По њему се прозвало и село“. Свакако је то била нека муслиманска српска породица, која је, како по народном казивању излази, истерана одавде још пре „истраге потурица“. На њу се ваљда односи и саопштење Ровинског, да је у Озринићима било потурчењака,[2]) јер се према мојим испитивањима у Озринићима не зна ни за какве друге „потурчењаке“.

За *Пјешивце* смо већ и напред, говорећи о њихову односу према Катунској Нахији, казали и неколиким подацима утврдили, да су све до у другу половину 18. века били под турском влашћу. И многобројни трагови и народна предања то јасно показују. Војводе пјешивачке добивале су то звање од Турака све до војводе Симе Бешова Перуновића са Дреновштице, који је крајем 18. века добио војводство од владике Петра I. Кнештво су такође давали Турци. Шта више Вукићевићи у Церову тврде, да је њихов предак, кнез Вук Вукићев „ишао у Цариград и добио од султана ферман, те био оберкнез од Зете земље до Планинице“ (на северу Пјешиваца). Кнежеви су, веле, судили мање спорове и купили харач. Турци и потурчењаци из Спужа и Подгорице држали су све боље земље у Пјешивцима као својину и наплаћивали са њих „десетак“ или „десетину“. Особито су били притисли цело „Поље“, а то је нижи део пјешивачког земљишта, око реке Зете. О свему томе има пуно успомена. У Долу има „Бистијерна, убао живе воде, коју су

[1]) „Черногорія“, I, с. 490.

[1]) На истом месту.

градили Турци, кад су пређе долазили овамо, те наплаћивали десетак или одузимали стоку од понеког ко је био слабији или је држао земљу у Пољу". У Селиштима са Загорком има и сад доста топографских назива, који подсећају на некадашње њихове господаре, спушке и подгоричке Турке, као нпр. Чола̏новица (на којој је била кућа неких Турака, можда „Чолановића"), Боту̑не („биле неког Ботовића из Подгорице") Зо̑товина („по бегу Зотовићу") Ку̏чевина („била нечесова Кучевића из Спужа"), Ша̏котина („била неког Шаћевића из Подгорице"), Трнови̏ца („била нечесова Трновића из Спужа"). Памти се, да је на Чолановици била „ кула Абдуле Дуровића из Спужа, која је сад сељачка кућа, а ниже ње је била млиница тога Турчина на речици Добрику". Селиштани и Загорчани сами причају, да су били турске „чипчије" и давали десетак са земље и млатили турско жито на гувну. У селу Стубици има дивна вода Смољеви̑к, на коју су Турци из Спужа и Подгорице долазили „на арију", кад су купили десетак. Ту су им доносила десетак сва околна села: Стубица, Паправ, Гостојевићи и др.

Али ни Пјешивци нису редовно плаћали харач и десетке и било је прилика, кад су се одметали од Турака. Особито у планинским селима пјешивачким, у т. зв. Горњим Пјешивцима, Турци су приликом наплаћивања ових дажбина наилазили на отпор и морали се каткад враћати без успеха. Да би овака одметања спречили, они су тражили, да им Пјешивци од свакога свога браства предаду таоце. Знају се и сад имена многих главара пјешивачких, који су били у таоштву код Турака. Међу последњима је био и војвода Бе̑шо Петров Перуновић, који је живео у другој половини 18. века (пре 4—5 пасова) и за кога веле, да је „погинуо у Спуж као талац кад су мудијери долазили".

„Разура" турска, т. ј. пад турске моћи, узмицање и напуштање добара, није ни у Пјешивцима извршена одједанпут, него је трајала неколико деценија, готово до пред сам крај 18. века. У планинским селима је турска власт почела лабавити још пре 7—8 пасова а у Доњим Пјешивцима тек у време доласка Петра I за митрополита. Прича се нпр. како су у то време једном дошли шест Турака у једну кућу у Загорак (у Доњим Пјешивцима) и тражили, да им се да за јело масла, приганица и других ђаконија. А тадашњи кнез Симон Ђуровић хтео је да запали ту кућу, те да Турци у њој изгоре, и једва је попустио на молбу осталих Загорчана, који су се бојали Турака. Али „Брђани" (Бјелопавлићи) дочекају исте Турке и исеку их. — Колико се памти, већи део своје земље, особито оне у „Пољу", Турци су испродавали Пјешивцима, али им је много и отето.

У *Загарачу* се зна, да су Турци држали цео Доњи Загарач или Једноше (Једношко Поље) и да су од Загарчана наплаћивали и „данак" све до „настанка нових Загарчана", т.ј. док нису ојачала садашња загарачка браства. А то је било од

прилике пред крај 17 века. Нови Загарчани су, веле, почели Турке истискивати и отимати им земље и по Једношима, а крајем 18 века, кад су Турци одатле сасвим изагнати, и стално се по Једношима настањивати. Зна се, да су Турци још покушавали, да од тих првих насељеника у Једношима наплаћују десетак. Али је чувени јунак Богета Вукчев Ђуричковић убио једног спушког агу, кад је долазио ради десетка, и од тада су престали долазити. Тако је цело Једноше силом отето од Турака. По њему је и сад пуно назива, који су заостали од „Турака" и од муслиманских Арбанаса: Шабовйне, Селймовина, Селимова Бистијерна, Сӱкеза, Ћерёт, Грöпа итд.

У *Команима* је било и потурчењака. У селу Мокању се памте „Турци" Бељињаче, по којима се исто тако зове и велико земљиште. Зна се, да су се „врло давно некуд одселили". У селу Милатама су такође „стојали Турци и ту је на мјесту Прашници била и њихова десечарица, кућа ђе су купили десетак пријед на́стана Бандића". Ово „пријед на́стана Бандића" значи: пре него што је ојачало данашње јако команско браство „Бандићи". А оно је ојачало пре 6—7 пасова, дакле у првој половини 18 века. Иначе сви „Бандићи" причају, да су и њихови први преци „плаћали Турцима помало данка или десетка". У селу Ђеђези су живели пре него што су се населили преци данашњих становника (а то је до пре 5—6 пасова) „Турци и земља је била њихова и давао им се десетак са те земље". По њима се зову Оманови Долови и Сулеманова Зграда на сред тих долова. „У Ћафи [планина и село], у њеном присоју при Зеленики, има и сад 10—15 кућишта у клак и у мулину зиданих, која су остала од Бе̂шлића и Користовића, Турака, који су пре 130—160 година ту држали земље и становали, а иначе им је сједиште било у Љешкопољу". Од њих и од дру̂гих муслимана Арбанаса из Љешкопоља, који су држали делове Ћафе и Зеленике, остала су несрпска топографска имена, као што су нпр.: само име Ћафа или Ћава, Фирза, Трехёљи, Шкäле, Грӱне, Сёнеза и др. — И цело поље Лужница било је у турским рукама.

По народном предању „Турци" су из Комана већином „изагнати" силом а земља од њих отета. Тако је било с онима на Милатама пре 6—7 пасова, тако с онима на Ђеђези приближно у исто време; оне са Ћафе и Зеленике су команска браства „Радуловићи и Économ Руадовићи изагнали и куће им попалили и ти се Турци нису више ни враћали. Сад су у Подгорици, али имају и сад земље у Љешкопољу". А видели смо, да је то било пре 130—160 година, дакле средином или у другој половини 18. века. Исто су тако и приближно у исто време Комани отели и Џањевића Луг крај реке Матице. Тај се луг прозвао тако по „Ту̂рцима Џањевићима", чији га је предак „Џањо Лужанин држао". Браства Радуловићи и Боздановићи знају поуздано, да њихови преци, кад су се пре 6—7 пасова доселили са

Кчева у Комане, нису у њима већ затекли „Турке“ нити су икада плаћали Турцима данак или десетак. — По свима подацима је дакле јасно, да се је планински део Комана почео ослобођавати од турске власти почетком 18. века и да је око средине тог века био очишћен од потурчењака, који су морали све своје земље напустити без икакве накнаде.

Заузимање поља Лужнице већ је ишло теже и спорије. Тамо су морали најпре куповати земље од Турака, а после су их и притискивали и отимали и тек се у првој половини 19. века почели тамо насељавати.

Љешанска Нахија због своје мање планинске природе и због своје доста лаке приступачности од стране Љешкопоља била је сразмерно дуго под доста јаким турским притиском. О томе сведоче и многобројне успомене у народу.

Ја сам преписао „домаћу историју Ускоковића“ (писано предање тога знатног љешанског браства) коју је писао у другој половини 19. века Саво Петров Ускоковић по казивању свога оца Петра Илијина Ускоковића са Корнета (који је живео 96 година). Из ње ћу наводити даље предања која су у вези с Ускоковићима, а овде да изнесем само податак, који је уједно најстарије предање о односу Љешњана према Турцима. Преци Ускоковића пре 11 и 10 пасова — дакле крајем 16. и у првој половини 17. века — стално су „водили чете“ против Турака; али зато им није било станка међу њиховим рођацима у Горњој Дражевини, јер су их се сами отресали, да би избегли неприлике с Турцима, с којима су желели бити на миру.

У Орасима се не памти, да су на њима „стојали“ Турци, али називи Мустафина Лазина и Омерово Кућиште показују, да су ту свакако некада живели потурчењаци. У Орахе су „последњи пут долазили Турци за харач у доба Светога када је био кнез Лу̂ка Стојановић“, а то је било пре нешто више од четири паса, дакле крајем 18. века. Али су „Орашани Турке поћерали и двојицу убили и од тада нису више никад долазили“.

У Штитарима се један пролаз зове Кадијина Улица и зна се, да је ту погинуо кадија. То се морало десити врло давно, кад се у народу више ништа о томе догађају не памти.

У Прогоновићима се један убао зове Адровића Бистијерна. О тим се Адровићима ништа не зна. Више је пак вероватно, да су они држали у Прогоновићима земљу, него да су у њима седели. — Врло је опширно предање о борбама војводе Радуна с Турцима. Он се био пре 8 пасова (по Т. Кажићу: око 1660 године[1]) настанио у Прогоновићима и у два маха је посекао турске „харачлије“: први пут код села Релезе (по Т. Кажићу: 1701 године[2]) а други пут у Горњој Дражевини код свога таста

[1]) Т. Н. Кажић: Радун, војвода љешански. (Босанска Вила 1901, бр. 17. и 18, с. 302)

[2]) Код истог писца, с. 303.

Бана Милоњића — и једно и друго у Љешанској Нахији. Зато су Турци ударили на његову кулу у Прогоновићима, али му притекну у помоћ Велестовци (Озринићи) с Вуком Мићуновићем и Мандушићем на челу, те „погнају Турке до Кокота и посијеку 83 главе“. Прогоновићи тврде, да „од војводе Радуна нису никад плаћали Турцима верђије“.

Браство Глӧбари у Горњој Дражевини прича, да је њихов стари „био прозват Глӧбар по томе што је скуцавао глобе, т.ј. био као заптија турски“. А он је живео пре седам пасова, дакле у време владике Данила.

У Станисаљићима има доста успомена на потурчењаке, који су у њима живели. Зна се, да је на месту Гробовљу „била сухомеђна џамија и гробље потурчењачко“. Многи топографски називи подсећају на негдашње потурчене господаре земљишта: Елезов До, Асанов До, Лабудски До итд. За Асановића Кућиште знају, да се прозвало по Аса̀новићима, потомцима једног Поповића — од садашњег браства Поповића у Станисаљићима — који се био потурчио и добио име Асан. За ове се потурчењаке у Станисаљићима прича, да су „у доба изгнања Турака побивени; само је једна була однијела у трбуху дијете у Подгорицу и од њега су тамо Булићи.“ — Станисаљићи причају, како су јако страдали у време другог Ћуприлићева напада (1714 године): „Село се је омалило у доба Ћуприлића. Тад су Турци тражили арач, и ударили на село. Пошто им нису шћели дати арач, поклали су се ш њима и посјекли ове Турке који су купили харач („кулуклије“). Иза тога се дигне Ћуприлић са великом војском и окô је учинио на Њиве Градачке, а наши су се стари затворѝли ỳ кулу на Градац, и Турци ошапе кућу. Они су се бранили из куле, из затвора, док не навалише Турци и примише се на кулу горе. У то скочи један озго и мачем разбучи барјактара турскога. Видеше Турци, да их без погибије примит’ нете, па даше вјеру и на вјеру их пустише из куле. Изидоше, дођоше код паше великога Ћуприлића. Пита паша: „Који разбучи мачем онога мога барјактара?“ Казаше му га, и посјече га преo вјере. Пита, ко му је брат, и та̀ко његове брата три-четири посјекӧше. Што не посјекоше, то ишћераше у Ерцеговину, у Плевље...“ Разуме се, да после тога Станисаљићи нису могли давати отпора турским харачлијама.

И у Грацу се прича опширно о истом догађају, о „затвору на Грацу“. После турског пораза на Цареву Лазу 1712 године Грачани су били престали давати „пару (данак)“ Турцима. Али приликом новога напада Ћуприлићева (1714) буду опкољени од Турака, те се заједно са Станисаљићима затворе у две јаке куле. Једна од њих, Ђуришина Кула, обновљена је те се и сад у њој живи, а од куле Рајичковића стоје само зидине. Крај свега њихова јуначког отпора Турци успеју, да запале кулу Рајичковића, те већина бранилаца погине и изгори, а неке Турци живе похватају. А шта је било са онима у Ђу-

ришиној Кули, казује наведено причање Станисаљића. — После тога су Грачани поново давали Турцима харач. О последњем доласку Турака за харач прича се ово. Кад је Селман-ага Мећикукић из Спужа послао за харач, Марко Митров Кöвач (од бравства Кöвача) са Граца „осрамотио је Селман-агу" (рекао, да ће му место харача дати к . . .). „А онда Селман-ага поново пошље људе. Тад Марко није био код куће, те му узму два вола и синовца му поведу и затворе у Спуж (после су га пуштили). Али од тадер више никад нијесу долазили Турци да траже арач". Поменути Марко Митров је живео пре 5 пасова, дакле у другој половини 18. века, и ово се јамачно десило после једне од црногорских победа над Махмут-пашом, 1796 г.

У Крусама називи Смајова Долина, Мујове Долине и Мујове Стране подсећају на неке давнашње потурчењаке, о којима се више ништа не зна. — „На Крусе су били два затвора. Први је био врло давно, и ту су Турци све посјекли што год је било у кућама. Само су остали склоњена чељад и неко момче за бравима у Бусовнику. Други пут су Турци ударили прије Махмутова напада, и тад су се Крусе затворили и у цркви и по кућама и оборима. У цркви је био од свакога браства по један човјек". Успели су, да одбију Турке. После је ускоро био Махмутов пораз и више од тада Турци нису долазили на Крусе. — Онај први „затвор" можда је био још у време црногорског устанка 1684—1685 године или уопште у току великог рата 1684—1690 године.

У југоисточном углу Љешанске Нахије, око Горњег Блата и даље на север и на исток до Мораче и до Ситнице, било је много потурчењака. Највише их је било на данашњим Селиштима под брдом Вељим Врхом, затим у селима Гољемадима и на садашњој Беговој Главици. А држали су сву земљу од Горњег Блата па на север до изнад садашњих села Бигора и Под Страном, и тадашњи „пазар" (трг) на Сињцу код Блата био је у њиховим рукама. Памте се: Одо бег Вранић на данашњој Бëговој Главици, који је био главар тих потурчењака и руковао поменутим „пазаром", Мехметагић на Селини више Гољемада и Омерће(х)аjићи „на Омëрову главицу у Сињац, који су прећерани у Жабљак". У време „истраге потурица љешански кнез Мило је с војском прођерао те потурчењаке". Али су „старосједиоци Срби који су становали Под Страном и у Гољемадима са земље коју су држали и даље шиљали прођераним потурчењацима неки доходак", док нису Вукчевићи (најјаче љешанско братство) и њих поступно одатле истиснули и сасвим заузели пређашње потурчењачко земљиште. „Прођерани потурчењаци су се више пута у четама повраћали из Зете и нападали на стаје Вукчевића". У једном таквом нападу, у коме је водио Турке један од Срба староседелаца (Божо Бриђанин), погинуо је поменути Одо-бег Вранић са целом својом повећом четом. И Љешњани су им враћали зајам својим четничким

походима. Тако су једанпут још „прије битке на Цареву Лазу главари на Цетињу уговорили, да се потурчењаци и даље ћерају, те је тада и кнез Мило окупио Љешњане и опалио турска села: Лекиће, Фармаке и Стањевиће“ (прва два у Љешанској Нахији а треће у Љешкопољу).

После другог и успешног, Ћуприлићева, похода (1714) Турци су поново успели да „подараче“ већи део Љешанске Нахије, у главноме онај од Ситнице до Прогоновића. „Забит спушки је прима' данак и судио Љешанском Нахијом од Прогоновића до Ријечке Нахије и до Мораче и до Жабјака“. Турци су слали за примање харача и „дохотка“ (десетка) нарочите „дохочаре“, којима су у томе послу помагали и неки Љешњани што су били у турској служби. У Буроњама нпр. причају, како је пре 4—5 пасова „Нешко Живков Марковић био гвардијан, т.ј. купио је под Турцима харач по Нахији, кад је био Мећикукић у Спуж“. „Данак су, веле, примали у паре“ и без сумње су се задовољавали са малим приходима, јер се народ о томе „данку“ редовно изражава са: „ками им се давало“ или „давало им се нешто мало“.

То је и разумљиво, кад се зна, како су већ у првој половини 18. века била настала тешка времена за турско господство у Црној Гори. Главари љешански почели су се већ у време владике Саве „одбијати од Турака“ и одлазити на Цетиње, а за време владика Василија и Петра I у свима својим односима према Турцима управљали су се по упуствима са Цетиња. Они су чинили све могућне сметње Турцима у купљењу доходака, ометали им, па чак и забрањивали долазак у Нахију и приморавали их да продају и напуштају своја добра. Тако се зна, да је знатни главар љешански поп-Никола Ускоковић „одузима' добра турска проз нахију, по што је сам ктијо, а палио куће оније' Турака који нијесу шћели да продају риболове и своја хиста око Блата“. Највећи део турских добара су купили Ускоковићи, а много су им „притисли“ нешто они а знатно више Вукчевићи.

Тако је већ пре Махмут-пашина пораза на Крусама (1796) без мало цела Љешанска Нахија била очишћена од потурчењака и ослобођена од турске власти. Само су Горњи Кокоти с Лекићима, Фармаци и Бери били још у турским рукама и због њих су се између Љешњана и Турака водиле многе борбе, док нису у првој половини 19. века и та села ослобођена од Турака. У Г. Кокотима и у Лекићима није било потурчењака, него су само спушки Турци држали земљу, те им се давао десетак. Бери су пак били својина Мећикукића из Спужа. Старо српско становништво са Бера су били растерали Турци, те су земље обрађивали нешто Љешњани са Круса и давали Мећикукићима десетак а нешто досељени потурчењаци (Џановићи, Сујовићи, Користовићи и др.), чија се кућишта и сад тамо познају.

Наведени подаци из Љешанске Нахије показују, како је успомена на потурчењаке у неким, особито у планинским, крајевима врло тамна. То значи, да су ишчезли врло давно, вероватно у време црногорског устанка 1684—1685 године.

Затим се види из доста података, да је у време „истраге потурица" и у Љешанској Нахији било протеривања домаћих потурчењака. А томе је без сумње још много допринео и велики турски пораз на Цареву Лазу (1712), на самој граници Љешанске Нахије.

Уопште се пак кроза све време, до кога допире народно предање о односу према Турцима, а то је до у свршетак 16. века, запажа, да и у Љешанској Нахији, као и у свима другим деловима Црне Горе, народ није мирно сносио турско господство, него да је стално показивао отворено незадовољство и непрекидно давао отпора: не само да су се непрестано дешавали сукоби појединаца и целих бństава с представницима турске власти и да се редовно четовало против Турака, него су се често сасвим одметали од турске власти или поједини крајеви или и цела нахија.

Народна предања о турској власти и о потурчењацима у *Ријечкој Нахији* изнета су највећим делом у поменутим књигама: „Слике из прошлости Цеклина..." и „Ријечка Нахија...", а нешто сам забележио и ја приликом својих испитивања по тој нахији.

Зачудо је, да о „спахији црногорском", који се помиње код Болице[1]) са седиштем на Љуботињу и о коме „у писменим подацима за историју Црне Горе XVI и XVII столећа има честих спомена",[2]) у народу Ријечке Нахије нема никаквих предања. Ни Јовићевић[3]) ни ја нисмо о томе ништа сазнали. Међутим у Црмници, као што ћемо даље видети, очувано је доста успомена о њима. — Иначе је опште распрострањено предање о турском кадији на Ријечком Граду, о кавазбаши на Зачиру, о турској „ђумрукани" на Сићу (на Ријеци Црнојевића) и о потурчењацима на Жабљаку, на Ријечком Граду, на Зачиру и по многим местима у Цеклину.[4]) За потурчењаке се зна, да их уопште бројем није било много,[4]) али су били опасни због својих веза са Турцима изван Црне Горе, особито после Сулејман-пашине похаре Црне Горе (1692).

У Цеклину нема никаких успомена о ма каквом давању Турцима. Цеклињани шта више тврде, да „нити су Турци икад

[1]) У помен делу, с. 788.

[2]) Јован Томић: Последње две године живота и рада харамбаше Баја Николића Пивљанина (1684 и 1685 године). Београд 1901. С. 33.

[3]) У његовој „Ријечкој Нахији..." (с. 639) помињу се само спахије са Трнова у Црмници.

[4]) За ове податке види: А. Јовићевић и М. Стругар „Слике из прошлости Цеклина...", с. 68, 74, 76, 77, 79; Ровинског „Черногорія", т. I, с. 484 и т. II, ч. 1., с. 47.

међу њима живјели, нити од њих однијели данка".[1]) — Ни у Грађанима нема таких успомена — вероватно због тога што су они далеко и забачени, те слабо и похођени од Турака. — Међутим се за села око Ријечког Града и за многа села у Љуботињу зна, да су плаћала Турцима: „десетак" или „хак" и „арач". Памте се и места у Љуботињу, на којима су биле две турске „десечарице", до којих су Турци „дохочари" излазили ради прикупљања десетка.[2]) На моје распитивање у Љуботињу, шта су и колико давали Турцима, добио сам одговор: „Ками смо им давали: неком дадни неком не дадни; некад су по мало давали, некад ништа, него су се побили и посклањали у главице, па Турци попале и опљачкају и пошто стоје по неколико дана, опет отиду, а ови за њима, пуцај и по кога можда посијеци, и врати се на своја огњишта и опет подигни по мало колибе. Ђед старца Сава Радомана причао је, да је (од прилике у доба владике Саве) дао на коња турског, који је преко Цеклина доћеран, товар јабука и јарца као харач".

Зна се поуздано, да је протеривање Турака и потурчењака из Ријечке Нахије почело такође у време „истраге потурица", и то најпре са Ријечког Града. Ријечки Турци и кадија потраже харач од Цеклињана; али их Цеклињани зато нападну и убију кадију, а остали им побегну лађом низ Ријеку.[3]) Међутим видимо, да 1720 године брат цеклинског кнеза Марка Лопичића, Ђуро Никчев, купује баш од потурчењака с Ријечког Града земље на месту данашње вароши Ријеке.[4]) То значи, да су се ти потурчењаци јамачно после успешног Ћуприлићева похода на Црну Гору, вратили на Ријечки Град и да су се тек доцније са њега иселили, пошто су бар део своје имаовине продали. Зна се нпр., да су Цеклињани купили од Турака и Рваше и Бобију.[5]) Иначе се за већину земаља, које су некада држали потурчењаци, прича, да су их напустили без икаке накнаде. Ништа се не зна о каквом истребљењу или протеривању тих потурчењака. Они су се, дакле, мирним начином и поступно исељавали из Ријечке Нахије, и по свима казивањима то је исељавање било завршено у другој половини 18. века.[6])

Црмница је због своје отворености према Скадарском Језеру и због приступачности са те стране врлю рано, као што

---

[1]) И по мојим испитивањима и по А. Јовићевићу „Ријечка Нах...", с. 582.

[2]) И по мојим испитивањима и по А. Јовићевићу „Ријечка Нахија", с. 565, 576 и 637.

[3]) Помен. „Слике из прошл. Цеклина...", с. 79—83.

[4]) Исте „Слике...", с. 84; „Ријечка Нахија", с. 472 и 476. Исто сам то сазнао и ја у Цеклину.

[5]) „Ријечка Нахија...", с. 577.

[6]) По мојим испитивањима. Види и „Слике из прошл. Цеклина...", с. 83, 84; „Ријечка Нахија...", с. 576, 577, 579.

је и Ровински запазио,[1]) потпала под турску власт и економски и политички. Његов податак, да су Црмничани плаћали данак спушким агама, потврђује народно казивање, које сам ја на више места чуо: да је Црмница била под спушким кадилуком и да су аге из Спужа долазиле „за харач".

У племену Подгори у селу Утргу су седели потурчењаци. По Џавер-бегу зове се данас место Џавер, на коме је и гроб истога Џавера, а по његову сину Муси зове се Мусина Главица. Они су се били давно преселили у Спуж; али су јамачно задржали и даље своје земље и долазили да наплаћују на њих десетак. Тако причају, да је турски ага или бег из Спужа последњи пут долазио да тражи „харач" пре 6 пасова, дакле у другој четврти 18. века. Али му поп Јован Вукмановић није хтео дати „харач", те му је бег спалио кулу. После му је исти бѐг и оградио кулу. — У селу Овточићима истога племена прича се за Мêдин-Бријег и Мêдин До да су се назвали тим именима као успомена на Турке. Једном су, веле, долазили Турци, да наплате харач, па у једној кући Вујачића (садашње бразство) нашли само жену, и кад је домаћин те куће дошао и чуо, да су Турци „лежали са његовом женом", убије два Турчина, а после Турци запале и његову кућу и целога му бразства и разуре уљаник. Од уљаника потече мед наниже, те се по томе назову и поменути до и брег више њега. — У једном уговору о деоби баштине у селу Овточићима 1733 године, који сам с оригинала преписао, поред војводе, кнезова, попова и других главара црмничких, потписан је и „Омєрь Ерькочєвь", за кога се зна, да је био поглавар турских харачлија.

Кад је у Горњим Брчелима један харачлија купио харач, ударио је ногом у трбух жену из бразства Суботића, и они га зато убију и побегну у Грбаљ. Тек се доцније један од њих вратио у Брчеле.

У племену Дупилу има доста успомена на Турке и на потурчењаке. — Код села Дупила на месту Бäстаћима (крај Поља Ораховског) био је „градић турски", у коме је седео и кадија, а са једног великог крша место са минаре викао је хоџа (клањали су у једној тамошњој кући). Ту су им били и магазини и купалиште; ту је и стара вода Калимут, коју су Турци градили. На њих сећа и назив Алијина Скала. У томе градићу су седели до „истраге потурица", кад су одатле изагнати. — Код села Крушевице до места Рпаваца и сад се познају „две велике задине из турскога доба". — „У Фучку Гору има један забйо, који се зове Чардак Фучки. Ту су биле турске куће и бистијерна". — У селу Браћенима био је чардак потурчењакâ Перкочевића, који су „дигли у Жабљак у вријеме истребљења потурица". А то се зна и по предању породице Лаковића, која станује у близини места где је био тај чардак. Њен се предак

[1]) „Черногорія", т. II, ч. 1, с. 42.

ту доселио пре 260 година, а на 30 година пре „него што су дигнути Турци одатле“.

Опште је познато предање, које је опевано и у „Горском Вијенцу“,[1]) како је дупиоски кнез Никола са својим Дупиљанима имао главну улогу у оној „истрази потурица“ у Црмници у доба владике Данила. О томе догађају ја сам сазнао у тамошњем народу још неке појединости. Зна се, да се је са кнезом Николом из Дупила договорио војвода Милета из Папратнице (предак данашњег бравства Милетића у истом селу), да заподену кавгу са Турцима. И први је отпочео војвода Милета. Кад су Турци „дохочари“ дошли к њему по десетак, он је Турцима давао „по пола багаша жита а себи по пун багаш, те кад му они осрамоте мајку, он убије једнога или двојицу Турака и ту и сам погине“.[2]) Његови рођаци и остали Дупиљани са кнезом Николом прихвате борбу с Турцима и настане онај покољ, о коме се говори у „Горском Вијенцу“.[3]) Заиста је тада најжешћа борба била око куле Бесца на Виру, и она је онда порушена и са земљом сравњена.

У селу Дупилу у средини данашње цркве Св. Арханђела има гробница са плочом озго и на плочи с обе стране изрезана по једна сабља и рука како држи за балчак од сабље. А у средини плоче је округао камен и на њему свуд унаоколо натпис у два реда; средњи је пак део тога камена украшен ружом од седам листова и у свакоме од њих уписано по једно слово или цифра од датума. Ја сам прецртао цео тај натпис и украс. Натпис је израђен црквеним словима и гласи [почиње с унутрашњим редом]: ѡвдена почіваю кости вȣчете дȣровіћа а коі е погінȣо [затим се наставља на спољашњем реду] сȣ 70 дȣпилана на бесаць ȣ доба кнеза Николе а по:вла:дан: (даље је оштећен камен). А датум је у поменутим листовима означен овако: М Д 26 1702. — Ровински[4]) и Павле Поповић[5]) примају овај натпис за истинит. Мени су пак сами Дупиљани причали о њему ово. Поменута надгробна плоча и округли камен стојали су најпре пред старом, малом, црквом Св. Арханђела, на месту које је подигнута садашња црква. На њима је било написано само: „Вучета Д.“ (мисле да би то Д имало значити: Дупиљанин)[6]) и били су изрезани „мачи а не сабље“. Затим су,

---

[1]) Петра Петровића Његоша „Горски Вијенац“. Шесто издање с коментаром Милана Решетара. У Биограду, 1912. С. 135 и 153.

[2]) Ово дело војводе Милете заиста је дело великог пожртвовања и родољубља, и оно је остало непознато због тога, што су га прикривали Ђуровићи, најмоћније дупиоско бравство, из суревњивости према малом братству Милетићима.

[3]) у поменутом VI издању, с. 153.

[4]) „Черногорія“, т. I, с. 154. и т. II, ч. 1., с. 42.

[5]) „О Горском Вијенцу“. У Мостару, 1901. С. 25.

[6]) Тако су ми казивали многи Дупиљани, док је стари свештеник Мићо Улићевић тврдио, да је натпис гласио: Вучета Ђуров.

пошто је подигнута нова црква, 1864 године војвода Машо Ђуровић и поп Матијаш дали, да се ти „стари крши изнова истешу" и да се у њих уреже онај натпис који смо навели, па су их заједно са гробницом пренели у средину цркве. Да је и округли камен на коме је натпис, већ пре тога дуго време стојао на гробу, види се и по томе, што је на доста места тако оштећен, да се на њима нису могла написати слова, него су та места морала бити прескочена. А због највећег оштећеног места морале су се скраћено написати речи: по : вла : дан : (под владиком Данилом).

Као што се дакле из ових података види, онај опширни натпис је из новијега времена и очевидно је стављен према датуму из „Горског Вијенца". Али је и то учињено погрешно, јер се на оба места у „Горском Вијенцу",[1]) где се говори о покољу Турака у Црмници, јасно каже, да се најпре чекало, да то учине они на Цетињу са својим Турцима. А пошто су Цетињани своје Турке напали на Божић, очевидно је, да Црмничани нису то могли учинити истог дана, него за који дан доцније.[2])

Вероватно је, да су се у исто време кад су Дупиљани нападали на Бесац, десили и крвави сукоби у Орахову и у Глухоме Долу. — У Орахову има ниже старог манастира зграда, у којој је, веле, био турски „ућумат". Једанпут је, прича се, а то је „можда било у доба истребљења потурица", ораховски кнез Барјамовић са друштвом ту „посјекао седам арачлија и на коњу ушао у кућу и потегао да посиjече једног Турчина. Али Турчин завуче главу у пањегу, те кнез мачем засијече у зид". И сад се тај засек добро види (и ја сам га видео) и по њему се познаје, да је кнез био „љевак".

У Глухом Долу причају: кад је овамо долазио ага да купи харач, био је са другим Глуходољанима „изишао пред хагу на Доњи Точак у Рељићима [то је део Глухог Дола] и Лу̂ка Добриловић-Шуштер". Ага толико увреди Луку, да он „убије хагу (буздованом или џеферданом). На глас о томе скоче и остали Глуходољани, те ударе на агин летњи стан, који је био у Средњој

---

[1]) у помен. издању, с. 135 и 153.

[2]) Године 1922 поднела су дупиоска браства: Вулетићи, Улићевићи, Пурлије и Ременковићи барском окружном суду тужбу против браства Ђуровића због учињене измене у старом натпису и тражила, да се поново васпостави стари натпис. Суд је поред осталога саслушао и сведоџбу свештеника Миће Улићевића, старца од 85 година, и моје мишљење и податке о тој ствари, и донео одлуку (Бр. 844 од 10. јуна 1924 год.), да Ђуровићи нису имали право чинити измене у старом натпису, јер нису могли доказати, да је Вучета био њихов предак, и да се према сведоџби старога свештеника Улићевића има у натпису ставити: „Вучете Ђурова" а не „Вучете Ђуровића". — Ја мислим, да се судском пресудом ишло на то, да се нађе подесно средње решење, које би донекле задовољавало и једну и другу страну; али да је у ствари стари натпис гласио онако, како сам ја по казивању многих старих Дупиљана напред саопштио.

Махали код Хагића Крша, и побију његове ђетиће и момке — веле: дванаест на броју". То је, мисле, било „у исто доба, кад је почео покрет Дупиљана и осталих Црмничана против Турака, и од тада никад Турци нису долазили да купе данак у Глухоме Долу". Поменути ага се презивао Хагић, и по томе презимену се и цело земљиште, на коме је био његов стан, зове Хагићи.

Знатна су и интересантна црмничка предања о *спахијама*.

Најзнатнија таква предања има велико братство Вујовићи, које живи у Црмници на Трнову и у Лимљанима (где се зову Лалићи) а у Ријечкој Нахији у великом пределу Доњим Селима и у Мужовићима, обоје у племену Љуботињу. Предања о спахијама очувана су поглавито код Вујовића у Црмници. Они су ми о томе казивали овако.[1]) Још су њихови стари, у Вучитрну на Косову, били спахије. Али дођу у сукоб са Турцима и морадну бежати. Три брата, Вујо, Ђуро и Марота Рајичеви добегну к војводи у Братоножиће. „Тада један паша похара Пјешивце и зароби једног ђетића и једну ђевојку од Бабића из Пјешиваца. Вујо добије од паше на поклон ону ђевојку и са њом је имао синова. А ђетић се потурчи и метни га забитом у Подгорицу, те он изради своме зету код цара у Стамболу: у риболову мандалину (то је неки дио дохотка) од Обода до Сопота и да је спахија од 27 села Љуботиња, Љешанске Нахије, Зете и Пјешиваца и да има десетак од Кладње под Курило. И то је било златним словима исписано на карти". Спахија Вујо Рајичев био се стално настанио у Љуботињу у селу Мужовићима. Брат му Ђуро Рајичев пређе на Трново а његови синови на Комарно (до Трнова) и од њих је тамо садашње братство Лекићи. А трећи је брат Марота погинуо свакако без порода[2]). Од Вуја Рајичева намножило се велико братство Вујовићи у Љуботињу. Од њих се један огранак врло давно (како веле: још пре 300 година) преселио у Црмницу у Лимљане а други пре седам пасова на Трново.

Шта је било са спахилуком Вуја Рајичева, о томе његови потомци ништа не знају. Ни Јовићевић, који у својој „Ријечкој Нахији..." на више места (с. 638, 639, 647—649) говори о љуботињским Вујовићима, нема о томе никаква помена. Нема сумње, да су га Вујовићима преотели Турци, а врло је вероватно, да се то десило приликом овога догађаја. Неки бег Крмаленко из Бара сазнао је, да Вујовићи (који су се тада били настанили и на Марице код Скадарског Блата и у Сељане у Љуботињу) не плаћају цару ништа, па удари на њих на

1) Предање о њихову пореклу биће изнето у потпуности у III глави. Овде ће се изнети само најпотребнији подаци.

2) По Јовићевићу („Ријечка Нах.", с. 640) од Мароте је остао један син и од њега су Лалићи у Лимљанима. Али сами Лалићи тврде, да су они од Вујовића, а не знају ништа о Мароти.

Срђев-дан, кад су били на пићу у Смоковцу у Љуботињу и пороби им „робље“ и опали кућу у Сељанима. Али Вујовићи с помоћу од Љуботињана и Трновљана ударе на Турке, све их побију и баце у једну јаму. Разуме се, да овакав — или можда какав сличан — догађај није могао остати без последица и да су Вујовићи тако могли изгубити спахилук и звање спахије.

Али се зна, да су трновски Вујовићи после успели, да опет добију звање спахије од барских Турака и том су приликом јамачно добили и неке повластице, као нпр. „да имају планину (пашу) на Буковик и зимнйцу у Браћене“. Предање о томе износи и Јовићевић,[1]) само је он добио погрешно обавештење, да је први спахија од трновских Вујовића био Вуко Вујовић, који „се помиње као спахија у једној куповици 1744. г., и мећe свој мохур“. Тај Вуко је напротив био последњи од тих спахија, а пре њега су била још двојица: првоме се не зна име а други је био Ђўка, старији брат поменутог Вука. За Ђўку веле, да је учествовао у борби с Турцима приликом њихова изгнања и да су му зато „Црмничани дали у дио Даљӓм, риболов турски, који је сад Блато поплавило“. Али доцније Турци са Ријечког Града подговоре попа са Зачира, те убију спахију Ђуку, и четири аге са Ријечког Града (Кадрйја, Чапља, Омарћевић и Севёр) поново притисну те риболове. Ђукин брат, спахија Вуко Марков, није имао порода и није се слагао са својим рођацима (убио је и свога брата и синовца), те је своје имање оставио манастиру на Цетињу.

И Вујовићи-Лалићи у Лимљанима казују, да је „у турско доба био од њих спахија, т.ј. онај главар, преко кога су Турци купили харач у Лимљанима“.

Рођаци Вујовића, Лекићи на Комарну, такође памте, да је неко од њихових предака, „можда син Ђура Рајичева“, био „спаија Црмнице и Ријечке Нахијѐ и имао два побратима, који су купили харач: један с Љуботиња, Калуђеровић, а други је био Вукосавовић из Сотонића. Тај из Сотонића, Вуко Ластавица, дигне једну пару на народ. Зато се народ окупи, те баци тога Ластавицу под гомилу на сред Поља Комаранског“. Име томе спахији не знају, јер су, веле, изгорела „писма“, кад је горела стара кућа Лекића. Како има успоменâ, да је неко (мислечак да је то био „Иванбег“, али је несумњиво била нека турска власт) прецима Вујовићи и Лекића дао Трново и Комарно и пашњаке на Буковику и Браћенима, вероватно је, да је и предак Лекића заиста имао неки спахилук и био прави спахија.

Овим подацима треба додати, да је од Вујовића на Љуботињу било седам војвода и више „кнёжева“,[2]) што такође може бити доказ њихова знатног порекла. А очевидно је, да су и Турци за то знали и о томе водили рачуна, кад су потомцима

[1]) „Ријечка Нахија...“, с. 639.

[2]) „Ријечка Нахија...“, с. 647—649.

Вуја и Ђура Рајичева давали спахијско звање. — По једном предању Вујовића и Лекића њихови стари су се доселили из Вучитрна још у 15. веку, у доба „Иванбегово“, а по другом тек пре 12 или 11 пасова, дакле у другој половини 16. века.

Кад све скупа имамо у виду, *можемо сматрати као поуздано, да је онај Вуко Рајичев, за кога Болица (1614) каже, да је старешина Љуботиња и глава од све Црне Горе са титулом спахије, коју је добио од цариградског двора*[1]) — *био у ствари Вујо Рајичев народнога предања.* И према народном казивању и према Боличину саопштењу он је заиста добио спахијску титулу од цариградскога двора и био је прави спахија, који је имао и своја добра.

Још има успомена о „спахијама“ у Томићима и у Сотонићима. — Бравство Ђоновићи у Томићима има предање, да је први њихов предак кога знају — а он је живео пре девет пасова — био синовац „једнога спахије, који је купио турске дохотке. Тај спахија био је убијен у Глухоме Долу, па су га синовци осветили.“ — У Сотонићима причају, да је „први кнез-спахија“, за кога знају, „био Вуко Ластавица у Горњем Селу од Митровића, који је погинуо на Коморанско; убиле га хаге турске за харач“. То је онај исти Вуко Ластавица, о чијој смо смрти саопштили напред друкчије казивање бравства Лекића са Комарна. „Послен је, веле, био спахија Ђуро Ников, потомак Вука Ластавице“. А после њега није било више спахија у Сотонићима, него су били само обични „кнёжеви“. Један од њих, Вуко Рâдов Раславић, погинуо је од Турака, јер није хтео дати харач — „биће, веле, у доба владике Данила“. — Сотонићи казују, да су кнештво најпре давали Турци по свом нахођењу, а као знак тога звања, предавали му „стап“.

У племену Лимљанима се зна, да су у селу („махали“) Каручу седели потурчењаци. Једни су се од њих звали Веловићи и на њих подсећају и сад Вѐловића Кућишта. Осим тога има у Каручу и других земљишних назива, који су успомена на потурчењаке: Алибеговина, Адёмовина, Турска Пећина и др. Али и у Доњем Крају налазимо Асанову Лазину, а за село бравства Лалића зна се поуздано, да је било имање неког изумрлог турског бега.

У селу Годињу (у племену Бољевићима) зна се, да је предак бравства Пёразића пре осам пасова, дакле у другој половини 17. века, убио „спахију због увреде и шибања камџијом“ и да је због тога морао побећи заједно са целом својом родбином, и тек се је доцније један од Перазића смео вратити на своју земљу у Годињу. Овај податак је потврђен и казивањем Перазића („Перезића“) у Мрковићима, који су баш услед тога и одбегли у Црногорско Приморје. Они још опширније казују о томе догађају.[2])

---

[1]) у поменутом делу Ровинскога, с. 788.

[2]) А. Јовићевић; Црногорско Приморје и Крајина (Етнограф. Зборник XXIII, 78).

У селу Бољевићима је очувана успомена на Омера и Асана Мачића, за које се зна, да су били из Спужа и да је њихов „чифлäк“ захватао четвртину од земљишта данашњих Бољевића. За садашња бољевићска браства, Андрушковиће и Живановиће, знају поуздано, да су била досељена на тај „чифлак“, да га раде (она сама тврде, да су била и род с муслиманима Мачићима).

За потурчењаке у Лимљанима народно предање изриком каже, да их је истерао одатле чувени јунак и кнез црмнички, Машан Бољевић (брат црногорског митрополита Руфима Бољевића), који је живео крајем 17. и почетком 18. века (в. о томе у III глави код браства Вулековића у Бољевићима). — За Мачиће у Бољевићима нисам случајно сазнао, кад су изагнати. Али се по себи разуме, ако нису већ пре Машана отишли из Бољевића, да их Машан, који је чак протерао потурчењаке из Лимљана, није оставио да седе у Бољевићима.

Бољевићи имају „планину“, која се зове Пепићи. Она је до саме источне границе црмничке. Прозвала се тако по браству Пепићима, које је некада ту живело. Један су део од њих били „Турци“ (муслимани) а други „Латини“ (католици). Још је и сад пуно успомена на њих: знају се њихова кућишта, има Гроб Асана Пепића (њихова знатног главара) итд. Пошто су сва топографска имена у Пепићима српска, осим два-три која ће бити или романског или арбанашког порекла (Фљуца, Кумбула, Орван или Рван), вероватно је, да су Пепићи били или Срби или полупосрбљени Арбанаси. Кäд их је и зашто нестало одатле, не зна се. Али пошто Бољевићи знају, да су „почели тамо торити“ око средине 18. века, морало је Пепића нестати пре тога времена.

Ровински је доказивао, да у Црмници није могло бити потурчењака.[1]) Али видимо из народног казивања, да их је било по њој на више места. Вероватно је пак, да самих домаћих потурчењака није било сразмерно много, и да су већи број чинили турски службеници и најамници спушких ага и бегова, они што их народ често помиње под именом „арачлије“, и то навек у повећем броју. То сасвим добро одговара и речима дупиоског кнеза Николе у „Горском Вијенцу“:

„Бјеше пуна Црмница Тураках десечара, аге, изјелице“.[2])

О самој „истрази потурица“ у време владике Данила народно предање има мало успомена осим оних у племену Дупилу. Па и неке од тих других успомена вероватно да нису из тога него из познијег времена. Већ из „Горског Вијенца“ сазнајемо, да дупиоски кнез Никола није могао рачунати на остале Црмничане. Њему владика Данило каже:

Ти си нејак, знаш ли, у Црмницу,
а Турцима пред кућом Црмница.[3])

---

[1]) „Черногорія“, т. II., 1., с. 41—42.

[2]) У помен. VI издању, с. 153.

[3]) У помен. VI издању, с. 135.

А он у своме одговору то потврђује речима: „нек' ме изда свако, кâ и хоће" (т. ј. као што и хоће), а после свршеног покоља жали се владици: „мало ко нам у помоћи дође". — И народна предања такође показују, да се збиља остали Црмничани нису смели упуштати у тај покрет због јачине и великог броја Турака и због опасности од оних у Крајини и у Скадру.

Иначе је и у Црмници, као што наведени примери показују, куповање „харача" још и пре „истраге потурица" често наилазило на отпор и имало за последицу убијање „харачлија".

*

Ови подаци из народнога предања које смо навели показују нам, да у Црној Гори има доста успомена на негдашњу турску власт и још на потурчене аге и бегове, којима се плаћао доходак са земље. Једино што у северном делу Катунске Нахије, у Бјелицама, Цуцама и Озринићима има врло мало таких успомена. Планинска природа њихова земљишта и велика забаченост и склонитост од свих путева учинили су, да су били врло тешко приступачни за Турке и услед тога и највише поштеђени од њихова притиска.

На примеру с Вујовићима у Љуботињу, а како се чини и са њиховим рођацима, Лекићима, на Комарну, види се, да је у прво време у Црној Гори било и Срба правих *спахија*, који су имали своја села и примали са њих дохотке, и да су те спахије биле уједно и посредници између Турака и народа у прикупљању пореза, а свакако и у другим пословима, А после, кад је нестало правих спахија, та се њихова титула пренела на најглавнијег кнеза у нахији или у племену, који је вршио исту улогу између Турака и народа (као што показују примери с Вујовићима-Лалићима у Лимљанима, с Вукосавовићима у Сотонићима и са претком Ђоновића у Брчелима). Тако је, дакле, и по народном предању, као и према писаним изворима, спахија црногорски био „она личност, која је служила као посредник између народа и власти, као што су били обор-кнезови на другој страни.[1])

Према свима народним казивањима се види, да је народ бар у већини крајева Црне Горе зависност од Турака једино гледао у томе, да потурченим агама и беговима даје неки „доходак" са земаља, које су од старине њихова својина и које народ обрађује. Очевидно је, да се изрази „десетак", „данак" и „харач" редовно мешају и готово увек употребљавају у значењу поменутог „дохотка". Што се је народ у Црној Гори са тим стањем сразмерно лако мирио, разумљиво је услед тога, што је то већ био стари однос између господара земље и кметова, какав је постојао и у Зети, као и по осталој старој српској држави.[2]) Осим тога то давање није било за народ

[1]) Ј. Томић: Последње две године живота и рада харамбаше Баја Николића Пивљанина (1684 и 1685 године). Београд, 1901. с. 33.

[2]) То се види и из повеља 15. века. Још у време Ивана Црнојевића били су у Зети, како каже Јиречек, „старински... аграрни односи, с кметовима владаочевим и црквеним". (Истор. Срба, II, 191.).

много теретно, јер се мало земље обрађивало, пошто се живело поглавито о стоци. А многи Црногорци нису ни долазили у додир с агама и беговима, јер су имали само своју земљу.

Чим би пак Турци, односно потурчењаци, покушали, да народу у Црној Гори наметну и друге терете, нарочито плаћање „царског" пореза, да га, како народ вели, „подараче", одмах би наилазили на жесток отпор и на готовост, да се с оружјем у руци брани од таког намета. Сви велики турски војни походи на Црну Гору имали су заиста главни задатак, да приморају Црногорце на плаћање царског харача, јер се једино тиме изражавала права потчињеност Црне Горе турској царевини. А зато су се опет Црногорци, и по цену огромних жртава, борили против таквог потчињавања.

По свима подацима, које нам даје народно предање, јасно је, да *изгнање* или *„истрага" потурица* из Црне Горе није био догађај само једног дана или више дана. То је био у ствари низ догађаја, месних и племенских сукоба с потурчењацима, који су имали за последицу њихово исељавање (делимично и покрштавање) а дешавали се у току доста дугог периода временог: од црногорског устанка (1684—1685) па до у другу половину 18. века. Свакако је најжешћи и најопсежнији од тих сукоба био онај, који се обично назива именом „истрага потурица" или „Бадње Вече", а догодио се под утицајем владике Данила у Цетињском Племену, у Ћеклићима, у Црмници и у Цеклину на почетку 18. века (по мишљењу Ј. Томића највероватније 1709 године.[1]) — Али и у тим истим крајевима Црне Горе, као и у свима другим, видимо, да се потурчењаци на неко време после истраге враћају на своја огњишта и остају у својим седиштима неки дуже, неки краће време и шта више продају своја имања Црногорцима (навели смо и писане документе о томе). То је несумњиво било последица успешног Ћуприлићева похода на Црну Гору 1714 године и уједно слабости Црне Горе услед раздора међу племенима, која је трајала за све време владике Саве Петровића, а негде још и доста дуго после њега. Томе треба додати, да су многи потурчењаци имали по племенима својих рођака и пријатеља, који су из ма којих разлога налазили за корисније, да стоје са њима у добрим односима.

Само су такве прилике могле бити узрок, што се је изгнање потурица из Црне Горе протегло на читаво столеће и више (1684 - 1796).

*

Кад упоредимо старије поделе Црне Горе са новијима, запажамо једну општију разлику међу њима: по старијим по-

---

1) „Бадње Вече и истрага потурица у Црној Гори" (1709). У Земуну, 1901. Нарочито на стр. 53—57.

делама Црна Гора има пет главних области а по новијима само четири.

Та разлика међу једнима и другима долази отуд, што су се у раније време Пјешивци рачунали као засебна област Црне Горе а позније су ушли у састав Катунске Нахије као њено девето племе.

Пјешивци, који се први пут, колико знамо, помињу 1455 године у оном уговору између Стевана Црнојевића и народа Горње Зете са Млечићима („Plesunzi“)[1]) били су наравно по одласку Црнојевића заједно с осталом Црном Гором потпали под Турке. Али су они остали дуже под турском управом него остала Црна Гора. О томе сведоче и историски подаци и народно предање, а то је и лако објаснити неповољним географским положајем њихове области. Највећи део пјешивачког земљишта је у самој Зетиној долини и на њеним странама, а то је уједно и најбољи део њихове земље, од кога они живе. Због тога свога седишта у ниској Зетиној долини, која је била лако приступачна турским војскама и непрестано на ударцу никшићским Турцима,. Пјешивци се нису могли лако отрести турскога притиска. Они су се због тога већином морали уздржавати од учешћа у црногорским борбама с Турцима, а особито од кад су Турци пред крај 17. века подигли тврђаве Никшић и Спуж. Тим су тврђавама баш Пјешивци били најгоре притешњени.

Тако видимо, да Пјешивци, који су раније, на почетку 17. века, учествовали у општем покрету брђанских и црногорских племена против Турака (њихов је кнез Андрија био на састанку племенских главара у Кучима 1614 године[2]), у време црногорског устанка 1684—1685 године нису били пристали уз остале Црногорце, него су, као што се у млетачком извештају о томе каже, били остали неутрални.[3]) И године 1692,

[1]) У помен. Шафариковој збирци „Срб. истор. споменици“, с. 457. И по облику имена и по томе што се помињу одмах иза Лужана и Бјелопавлића несумњиво је, да су то Пјешивци. И Стојан Новаковић то име чита као Пљешивци („Законски споменици срп. држава“. У Беогр. 1912. с. 122). И П. Шобајић истиче тај податак као први спомен о Пјешивцима (Етн. Зборник XXVII, 298).

[2]) J. Томић: Састанак и договор српских главара у Кучима 1614 год., с. 87.

[3]) Извештај је саопштен код Ј. Томића: „О црногорском устанку у почетку морејског рата (1684 и 1685).“ (Летопис Матице Српске за 1903., св. III, с. 79.). Не само што је Пјешивцима стално претила опасност од Турака, него су Турци у јесен 1685 год. поробили и попалили неколико њихових села (Ј Томић: Црна Гора за морејског рата, 33).

када је турска војска продрла до на Цетиње, они се нису борили против Турака, премда су се, као што се види из једног писма пиперских главара од те године,[1]) спремали да пођу Цетињу у помоћ. Јер и они су, као и остала Црна Гора, били од Млечића придобивени за учешће у рату против Турака. То се нпр. јасно види из поменутог извештаја Николе Ерице од 1692 године,[2]) у коме се Пјешивци помињу као пета нахија Црне Горе и као млетачки савезници. Да су Пјешивци били под турском влашћу и за време владике Данила и затим свакако још дуго и после њега, види се из једног писма, које су владике Василије и Сава писали кадији, агама и муселиму Подгорице, Спужа и Жабљака 1755 године. У том писму они кажу, како је паша Хода (Верди) дао владици Данилу Катунску и Риječку Нахију, а Бјелопавлићи и Пјешивци и Лешњани и Црмница потпадоше под Спуж...[3])

Ови нам подаци дају довољно објашњење и потврду народном казивању, које сам забележио и у Пјешивцима и по осталој Катунској Нахији: да су се Пјешивци најпре, за време Турака, рачунали уз „Брда“, а то ће рећи уз Бјелопавлиће, јер и Пјешивци и многи други Катуњани често називају Бјелопавлиће именом „Брда“ или „Брђани“ — без сумње зато што су им они најближи суседи међу брђанским племенима. Онда је, по том народном казивању, пјешивачки кнез Вук Вукићев, који је тешко осетио турску силу, ишао због тога у Цариград, где је извадио ферман, којим је постављен за „оборкнеза“ [веле: „од Планинице па све до Блата“ (Скадарског)]; али кад се врати у Пјешивце, завади се са спушким бегом Зотовићем, који му је био присвојио виноград, и појури да га посече, али бег побегне. Услед тога кнез Вук „одвоји Пјешивце од „Брда“ и прислони их уз Катунску Нахију и тек од тада су они Катуњани“.[4])

По народном предању и набрајању пасова кнез Вук Вукићев био је унук кнеза Радула и живео је пре пет пасова. А

[1]) „Starine“, књ. X, стр. 24.

[2]) на помен. месту, с. 70, 73, 74 и 83.

[3]) Види J. Томић: Бадње Вече и истрага потурица у Црној Гори (1709). У Земуну, 1901. С. 48

[4]) И данас се може чути у Пјешиваца, особито код старијих и код оних у ниским Доњим Пјешивцима, да само стару Катунску Нахију зову Црном Гором.

пјешивачки кнез Радуле помиње се у једном писму од 1689 године.[1]) Према томе је његов унук могао живети и кнезовати у другој половини 18. века. А то се сасвим добро слаже и са народним казивањем, да је кнез Вук живео пре пет пасова.

И по овоме народном казивању и по другим народним предањима вероватно је, да су Пјешивци устали против Турака и од њих се ослободили за време руског и аустриског рата с Турском 1788—1790 године. У том су рату учествовали и Црногорци и Пипери с осталим Брђанима и имали су неколико бојева с Турцима, чије су нападе успешно одбијали. Уз Црногорце су се тада, по народном причању, борили и Пјешивци. И народна песма *Пастири* у збирци Симе Милутиновића[2]) казује нам, како су у одбијању турског напада на Пипере 1788 године поред осталих Црногораца учествовали и Пјешивци.

Како су се пак после славних брђанских и црногорских победа над Турцима 1796 године и Бјелопавлићи и Пипери за навек ослободили Турака и сјединили са Црном Гором[3]), а Црна Гора и у очима самих Турака вредела као независна, било је тиме и ослобођење Пјешиваца и њихово уједињење са Црном Гором сасвим завршено.

Дакле Пјешивци су били од прилике сто година политички одвојени од Црне Горе и припадали су за то време оној турској управној целини у коју су спадала Брда. А кад су се сасвим ослободили од Турака, они су поново ушли у састав Црне Горе и још су тешње са њом спојени на тај начин што су придружени Катунској Нахији као њено племе. — Први помен о томе, за који знамо, јесте из 1796 године у поменутој представци авантуристе Вујића руском двору, коју је он несумњиво саставио заједно са својим присталицама Црногорцима, односно по њиховим обавештењима. А међу тим присталицама био је и тадашњи црногорски „гувернадур" Иван Радонић, чији је син Лука заједно са још двојицом бољих Црногораца ишао с Вујићем и у Русију. Вујић је дакле морао имати у том погледу најпоузданија обавештења. Он дели Црну Гору на само четири нахије: Катунску, Црмничку, Љешанску и Ријечку, и додаје, да на истоку од Црне Горе има још четири нахије: Бјелопавлићи,

---

[1]) „От даздар-аге п. кнезу Радулу и свему Плешивцу". S. Ljubić: Rukoviet jugoslav. listina. (Starine, X, c. 19).

[2]) Чубро Чойковићъ: Пѣванія церногорска и херцеговачка. У Лайпцигу, 1837. С. 115—117.

[3]) Види нпр. Н. Дучића „Црна Гора", с. 12.

Пипери, Морача и Кучи. Не помиње дакле нигде Пјешивце као засебну целину и очевидно је, да их убраја у Катунску Нахију. Још се јасније види ово убрајање Пјешиваца у Катунску Нахију у наведеном извештају Санковскога од 1805 године, који је, као што смо напред показали, несумњиво добио податке од самога владике Петра I. И код њега се Црна Гора дели само на речене четири нахије, а Пјешивце он уопште нигде и не помиње. А да их заиста убраја у Катунску Нахију, види се по томе, што међу главарима те нахије именује и пјешивачког („Сава Міюшковичь“).

И после Санковскога сви домаћи извори и сви поуздани и добро обавештени писци имају само такву поделу Црне Горе: на четири нахије, са Пјешивцима као племеном Катунске Нахије. Од домаћих извора да поменемо на првом месту „Грлицу“ за 1835 годину (с. 42), а од писаца нашега Вука са његовом књижицом „Montenegro“ (с. 4—5), коју смо више пута помињали.

Већ на основи ових података јасно је, да нема вредности и не може се узимати у обзир подела Црне Горе на пет нахија — са Пјешивцима као засебном нахијом — што је налазимо у делима Броневског[1]) (1805—1810) и Вијале де Сомијера[2]) (1810). А овим разлозима имамо додати и оне које смо напред (у одељку о области Црне Горе) изнели и којима смо показали, да су оба ова писца скроз непоуздана и да су мноштво својих саопштења узели од разних других писаца. Тако су и ову поделу Црне Горе на пет нахија очевидно саставили по угледу на Болицу (а вероватно и на још кога од ранијих писаца).

Помоћу овога што смо изнели о ранијем односу Пјешиваца према Црној Гори може се лако објаснити, откуда у изворима и код разних писаца неједнака схватања и саопштења у томе погледу. — Болици и Ерици су Пјешивци један од пет главних делова Црне Горе, а они су без сумње саопштили поделу Црне Горе, која је била њена тадашња политичка подела, али уједно одговарала и народној. — Владика Василије са својом поделом Црне Горе на пет нахија, од којих је једна пјешивачка[3]), очевидно се држи старијег народног узимања без обзира на тадашњу политичку одвојеност Пјешиваца од Црне Горе. — У писму млетачког пуковника Бубића из 1767 године[4]) помиње се

1) На поменутом месту.

2) На поменутом месту.

3) На наведеном месту.

4) „Споменици о Шћепану Малом“ (Гласник Срп. Учен. Друштва, књ. II, с. 50 и 51).

збор главара од пет округа или нахија црногорских и пету од њих означава са „quelli del Fiume Zenta", а то се, као што мисли и Руварац[1]), несумњиво тиче Пјешиваца. Дакле и овде имамо исти случај као и код владике Василија. — По казивању некога Бјелопавлића 1769 године, које је записао фрушкогорски јеромонах Зорановић, набројана су поименце сва брђанска племена и њихове славе и међу њима на првом месту: „племе Пјешивац". Затим се за сва та брђанска племена каже: „И ове више именовате земље и крајеви јесу под властију Црне Горе, и доселе нису били подајници Турком никогда, и сад с Турци бој имјејут и бранет се".[2]) Ово саопштење — кад се наравно одбије нетачно тврђење о односу према Турцима — заиста одговара тадашњем стању: Пјешивци се именују уз брђанска племена, јер су се по турској подели онда уз њих бројали. — Ништа нас не изненађује ни што видимо, да пивски архимандрит Арсеније 1803 и 1804 године казује патријарху Стратимировићу, како „Никшићи сосѣдни соутъ Бердима около Черния Горы стоящимъ, имяно же Плѣшивцемъ".[3]) И затим одређујући који се предео зове Брдима именује брђанска племена, и на првом месту међу њима су наведени: „Плѣшивцы, племя въ Брдахъ". Овакво саопштење можемо тумачити на два начина. Или архимандрит Арсеније није знао за уједињење Пјешиваца са Црном Гором, те је саопштио раније стање, или се је држао схватања које се, као што смо показали, услед тога што су Пјешивци већ доста дуго били административно спојени са Брдима, било почело одомаћивати и код народа: да су Пјешивци део Брда.

Напомена. Као што се види, наше се мишљење разликује од оног, које је изнео П. Шобајић у свом раду о Пјешивцима.[4]) Узрок је разлици у томе, што је П. Шобајић употребио недовољан број података и што је примио као тачно Дучићево мишљење о северозападној граници Црне Горе у 15. веку, наиме: да је та граница ишла преко Лигунара, Ластве и Гарча, тако да су Пјешивци били изван Црне Горе. Али је то Дучићево мишљење исказано сасвим произвољно, без икака ослонца на историске податке, и према ономе што смо напред изнели у своме расправљању о области Црне Горе види се, да је оно и сасвим нетачно.

---

[1]) „Montenegrina", с. 63.

[2]) Споменик Срп. Краљ. Академије, књ. XIX с. 64.

[3]) Споменик Срп. Краљ. Академије, XXXIX, с. 108 и 111.

[4]) Етн. Зборник XXVII, 301—302.

Да су Пјешивци одмах од почетка били у држави Црнојевићâ и да су остали у њој и до краја, довољно је за доказ нпр. подсетити на онај напред поменути уговор између Стевана Црнојевића и Млечића из год. 1455, у коме су поред осталих Стевановых поданика потписани и Пјешивци, и на листину Ђурђа Црнојевића из 1494 год., у којој се међу Ђурђевим властелима, који имају да изнађу неке међе, помиње и „ѿ плѣшиваць: ивань белаковикь".[1])

*

На основи података које имамо може се рећи, да ниједан од чстири главна дела Црне Горе није скорашњег постанка, него да су сви они у истом или у нешто друкчијем обиму, а неки и под другим именом, чинили засебне предеоне цѐлине још у ранијим вековима. Најстарија подела Црне Горе коју имамо код Болице (1614 године) већ нам то доста јасно показује. А из подробнијег разматрања свих података то ће се још боље видети.

Црмница се од најстаријих времена редовно помиње под својим именом. У летопису попа Дукљанина (средина 12. или крај 13. века) њено се име помиње у XXX глави у облику Cremeniza а у XXXIX глави под мало измењеним тим истим именом: Cermeniza.[2]) И по облику имена и по реду којим се спомиње међу осталим жупама код Дукљанина несумњиво је, да се тај помен односи на Црмницу. У том се слажу и сви историчари.[3])

После овога познати су нам први помени о Црмници тек из 14. века. У једној повељи краља Милутина из 1318 године, коју је Ровински објавио по неком познијем препису,[4]) каже се: „село Лимліани у Црьницу". Већ и сам граматички облик „у Црьницу" показује, да је то познији преписивач дотерао према своме изговору. — У другој једној повељи, коју је Ровински објавио према оригиналу[5]) и коју је означио као повељу краља Стевана Дечанског, стоји: „оу Чрьмьници" и „междоу Чрьмьни-

---

[1]) Споменик XLII, 21.

[2]) J. Crnčić: Popa Dukjanina ljetopis po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku. U Kraljevici, 1874.

[3]) Види нпр. Const. Jireček у помен. књизи „Die Handelsstrassen...", с. 22, и „Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien (13—15 Jahrhundert)", Wien, 1922, I Theil, с. 3—4; Ст. Новаковић: Српске области X и XII века (Гласник Срп. Учен. Друштва XLVIII, с. 13); Љуб. Ј-ћ у помен. расправи „Дукљанинова Прапратна", с. 69.

[4]) „Черногорія", т. II, ч. 1., с. 35.

[5]) На наведеном месту, с. 35—36.

цомь". А ту исту повељу према препису из 17. века објавио је Јастребов и приписао краљу Милутину. У томе су препису наведени изрази добили облик: „8 Црници" и „межд8 Црницомь". И сам Јастребов напомиње, да је преписивач те и других повеља „монах Гаврил на много мјеста одступао од изворних ријечи текста и правописа..."[1]) — У повељи Стевана Дечанског, коју је према старом препису штампао Миклошић[2]), читамо: „оу Чрьмьници.".

После 14. века су спомени о Црмници врло многобројни кроза све векове (најмање их има из 16. века). Од *наших домаћих помена* да истакнемо ове као знатније или карактеристичније.

У листини о спору између врањинског манастира Св. Николе и Калођурђа Ђурашевића 1454 године, пише: „из Царвнице" (двапут) и „8 Царвниц8".[3]) Листину је писао которски „канжилиер". Како у целој листини нема нигде ни ь ни ъ и како видимо написано и „сарпски", „потварди", „даржи", „потваргенња" итд., очевидно је, да је тај писар оно *а* испред *р* писао само ради означења самогласног р (место ьр других наших споменика). Дакле и наведене примере који се тичу Црмнице треба читати: „из Црвнице", „8 Црвниц8".

Листину Ивана Црнојевића из 1482 године, коју смо напред више пута помињали, штампао је најпре С. Милутиновић[4]) а после М. Драговић[5]) — и једно и друго према познијем препису у цетињском зборнику „Крисовуљу". У издању С. Милутиновића стоји: „ва мѣсто Церницу" а у ономе од М. Драговића које је уопште тачније: „ва мјесто Цермницу". И на другим местима у оба издања (нпр. перво, церкве) види се, да је преписивач понегде са *ер* означавао (по црквенословенском писању) самогласно *р*. Дакле и наведени пример „Церницу" или „Цермницу" треба читати: Црницу или Црмницу.

У листини Скендербега Црнојевића из 1527 године, коју је Јастребов штампао[6]) према препису онога монаха Гаврила

---

1) И. Јастребов у помен. „Препису..." (Гласник XLVII, с. 224-226 и 220).

2) Monumenta Serbica, с. 113—114.

3) Monum. Serb., с. 463—465.

4) Исторія..", с. 10—12.

5) „Крусоволъ...", с. 7—9.

6) У помен. „Препису...", с. 229.

из 17. века, што је на своју руку дотеривао повеље, стоји: „ѡтъ ċве црьвнице“.

У писму Сулејман-паше од 1692 године, које је према оригиналу штампано, каже се, да је оно упућено „кнезовима и поповима у Црницу“.[1])

У поменутој представци владике Василија руској влади[2]) написано је руски: „Церничкая нахія“, а у његовој историји Црне Горе (1754) српски: „Црмница“.[3])

И у 19. веку писање овога имена било је код разних наших писаца неједнако. Ради примера навешћемо неколико података.

У Грлици за 1835 годину (с. 42) написано је: „Црничка Нахія“; Сима Милутиновић у својој историји Црне Горе (1835), доследно своме славено-српском правопису пише: „изъ Цермнице“ (с. 25), „у Церницу“ (с. 100), „на край Чермнице“ (с. 108) итд.; у Вукову Рјечнику наведен је као главни облик: „Црмница“ а као споредни: „Црница“, а у његовој књижици „Montenegro“ (с. 4) каже се: „Cermnitza (richtiger, aber an Ort und Stelle wenigstens seltener Cernitza...)“ и затим се даље редовно употребљава само облик „Cermnitza“; у поменутом „Изводу из описанія о Црной Гори...“ из 1839 године[4]) читамо: „Црница или црмничка нахія“, „у Црмничкой нахіи“ и сл.; у чланку М. Поповића (1847) редовно: „Црмница“[5]); у „Орлићу“ за 1865—70 пише се и „Црничка Нахија“ и „Црмница“[6]); Н. Дучић у својој Црној Гори (1874) редовно пише: „Црмничка нахија“, „Црмници“, „црмнички“ и сл. (в. нпр. с. 9, 11, 17, 19 и 82).

И код других новијих писаца из Црне Горе, као и у листовима, веома се ретко нађе облик „Црница“; и код њих се, као и у осталој нашој књижевности, одомаћио облик „Црмница“.

У *млетачким изворима* су помени о Црмници многобројни, особито у 17. и 18. веку, и њено се име пише у врло различним облицима. Нпр. из 1496 године: „Cernice“, „Cernizam“,

---

[1]) Jl Montenegro da Relazioni dei Proveditori Veneti 1687—1753.“ Roma, 1896. С. 85.

[2]) М. Драговић: „Материјали...“, с. 16.

[3]) Помињата „Исторія...“, с. 4.

[4]) Срб.-далм. Магазин за 1860 год, с 100—130.

[5]) на помен. месту, с. 191, 192, 194, 196 и д.

[6]) на помињатим местима.

„Cernize“, „Zernicae“[1]; из 1497: „Zernize“, „Zernizae“ двапут[2]) из 1687: „Zarnizza“[3]); из 1696: „Cernizza“[4]); 1717: „Cernizza“[5]; 1755: „Cernizza‘[6]); 1767: „Cernica‘[7]); и т. д.

Од народа у Црмници ја сам забележио само облике: „Црмница“, „Црмничани“, „црмнички“ и сл.

Из наведених података о имену Црмнице види се, да оно у најстаријим и најпоузданијим српским споменицима гласи *Чрьмьница* а у познијим, такође поузданим домаћим изворима: *Црмница* и ређе *Црница*. И у млетачким листинама налазимо овај последњи облик, само што је самогласно *р* ради лакшег изговора замењено са *ер*. — Изузетно се јавља и облик *Црвница*. — Сви остали облици (Цермница, Церница, Царвница и др.) су само последица правописних недостатака и имају се читати као неки од већ наведених облика.

За нас не може бити сумње, да је најстарији српски облик Чрьмьница уједно и најправилнији. Њему потпуно одговара и најстарији спомен тога имена уопште, онај у попа Дукљанина: Cremeniza и Cermeniza.

Тај облик Чрьмьница даје нам и сасвим добро објашњење о постанку и о значењу тога имена. Оно је постало од наше речи чрьмьнь која значи црвен и од које је у западним крајевима нашег народа постала реч црљен с истим значењем.[8]) И заиста је Црмница могла добити то име по своме црвеном земљишту, које је у њој врло распрострањено. А могла је, као што мисли Јиречек,[9]) то име добити најпре река Црмница, јер и

---

[1]) J. Томић; Прилози за историју Црнојевића и Црне Горе 1489—1536 год. (Споменик Срп. Краљ. Академије XLVII, с. 21) и помен. „Црнојевићи и Црна Гора...“ (Глас LX, с. 95—106).

[2]) J. Томић: исти „Прилози...“, с. 22 и 23.

[3]) Ј. Томић: Црна Гора за морејског рата (1684—1699). Српска Краљ. Академија, посебно издање, 1907. С. 316.

[4]) у навед. збирци „Il. Montenegro...“, с. 112.

[5]) у истој збирци, с. 133.

[6]) J. Томић: „Бадње Вече...“, с. 48.

[7]) у навед. „Споменици о Шћеп. Малом“, с. 50 и 51.

[8]) Види: Даничића „Рјечник из књижевних старина“, под чрьмьнь и Rječnik загребачке Академије под crman и Crmnica.; Вуков Рјечник под црвен и црљен; К. Јиречка „Скадар и његово земљиште у средњем веку“ (Гласник Срп. Географ. Друштва, св. 3. и 4., с. 150) и помен. Handelsstrassen...“, стр. 22.

[9]) у навед. делу „Staat u. Gesellschaft...“, I, с. 3.

њена вода због околног црвеног земљишта добија за време поводања црвенкасту боју, па да се после по реци прозвала и цела жупа око ње.

С. Томић у своме раду „Скопска Црна Гора“[1]) такође мисли, да се је Црмница прозвала по црвеној земљи и да јој је име постало од чрьмьнь.

Од првобитног Чрьмьница постало је свакако доста рано у устима тамошњег народа: *Црмница*. И тај се облик у Црмници и у суседним јој крајевима Црне Горе и сад стално одржава јамачно услед његове опште употребе.

Облик *Црница*, за који и Вук (као што смо навели) каже, да се чује ређе, постао је по свој прилици услед тога, што је наш народ по крајевима нешто даљим од Црмнице, пошто се изгубила употреба старе речи чрьмьнь, добивао утисак као да то име долази од корена *црн*. — А облик *Црвница* је свакако просто исквaрени изговор правилног имена Црмница.

С. Томић у наведеном раду (с. 411) мисли, да је имену Црмница „м због нагомиланости сугласника испало“ и додаје: „...и сада готово свако и пише и говори *Црница*“. Оно прво тврђење, да је *м* испало, није вероватно, јер би се то морало ваљда најпре десити код самог народа у Црмници. А друго тврђење вреди само за употребу облика Црница у говору код народа у крајевима даље од Црмнице, а о његовој врло реткој употреби у писању већ смо напред говорили.

Већ је Вук (у помињатом делцу „Montenegro“, с. 4) нагласио, да се још ређе него и облик Црница употребљава назив Црмничка или Црничка Нахија као код других нахија. То се заиста види и у споменицима и у новијој литератури и запажа и у народном говору. Ово свакако долази отуд, што је Црмница било врло старо име, везано за јасно одређену обласну целину, док код других нахија, као што ћемо видети, име а свакако и област (бар област у данашњем обиму) немају тако велику старину.

Област Црмничина, како је видимо код Болице[2]), у свему је истоветна с овом, коју Црмница има данас и коју је имала у првој половини 19. века.[3])

---

[1]) у Етнограф. Зборнику Срп. Краљ. Академије, књ. VI, с. 411.

[2]) На наведеном месту, с. 790 -791.

[3]) Види нпр. у „Грлици“ за 1835, с. 42, и у помен. „Изводу из описанія о Црной Гори....“, с. 94.

И у старим нашим повељама именују се у Црмници иста она села, која њој припадају и данас и одређују међе, које Црмница има и сад. Тако краљ Милутин у својој повељи од 1318 године[1]) помиње „село Лимліани у Црвницу“. — А краљ Стеван Дечански у једној својој повељи[2]) каже: „....и дахь село оу Чрьмьници именем Ѡрахово сь людьми и сь всѣми мегами“ и набрајајући детаљно те међе помиње и црмничка села Лимљане и Годиње и планину Беласицу и многа друга и сад позната места у Црмници. И онда долази у повељи ово место: „И сиіа утврьдивь дахь планиноу междоу Бытомь и междоу Чрьмьницомь именемь Сельца“. Како из овога, тако и из даљег набрајања међа тој планини види се, да је Црмница на истоку, према Селцима (у Крајини), имала исту међу, коју има и данас. — А у другој својој повељи[3]) Стеван Дечански именује друго једно црмничко насеље: „.... и дахь село оу Чрьмьници именемь Брьчели сь всѣми людьми и мегами и засельци....“ и одређује му доста опширно међе, које се и по обиму и по именима која се наводе сасвим добро слажу са данашњим. — И у поменутој листини од 1454 године[4]) читамо: „....кои иест 8 Царвниц8 на миесто, зове се Ѡрахово....“ — У листини Скендербега Црнојевића од 1527 године[5]) одређују се 24 „властела ѡть све црьвнице....да покаж8 к8дие с8 међе црковне и забешке“, т. ј. да расправе спор о међама између врањинског манастира Св. Николе и црмничког села Забеса. У листини се помиње и Вир, данашња црмничка варошица, а у набрајању међа, чија имена и данас налазимо сва у Црмници, читамо и име села Годиња и „око матабанско“ и „съерчина и л8гъ и бесаць и обида....“ — све и данас истакнуте тачке и места у Црмници према Скадарском Језеру.

Зна се само за неке мање промене у обиму црмничкога земљишта. По народном предању у Црмници планина Созина била је најпре паштровићска, па су је од прилике у почетку 17. века преотели Глуходољани, те је и данас њихова.

У Глухом Долу зна се пуно појединости о томе преотимању Созине од Паштровића. У глуходољанској „махали“ Доњем Селу

---

1) Види у Ровинског „Черногорія“, т. II, ч. 1, с. 35.

2) Код истога, с. 35—36.

3) Miklosich „Monumenta Serbica“, с. 113.

4) Код истога, с. 463—461.

5) У помен. „Препису...“ од Јастребова, с. 229.

било је на месту Црквиштима паштровско село, које су Глуходољани „дигли одатле“. У истом Доњем Селу има саборна црква Св. Петка, коју су градили „приморци из Бечића“ и која је остала Глуходољанима, пошто су „прегнали те Бечиће“. — А најзнатнији је овај податак. Некога бега из Црмнице био је позвао на мегдан „Арап, и то на Нехај—град“ у данашњим Бољевићима (у Црмници). На место бега изиђе томе Арапу на мегдан Павле Ивчевић из Глухог Дола, чији је брат Богдан био у „тајству“ (таоштву) код тога бега. Ивчевић погуби Арапа и бег му зато да војску, те заједно са Глуходољанима „преждену Паштровиће са планине Созине“. То је био узрок многим „крвима“ између Паштровића и Глуходољана и најзад умиру, на коме се споразумеју, да Глуходољани и даље издижу са стоком на Созину а да зато дају Паштровићима травнину. А кад је повучена црногорско-аустриска граница (1840 године), Созина је припала Црној Гори и остала од тада стално у Црмници.

Тако исто по народном казивању зна се поуздано, да се је Црмница на истоку најпре простирала до висова Границе, Станака и Стражнице. Граница је више махале Чешљара а Стâнке су више махале Батака, обе у црмничком племену Лимљанима. А Стражница је више селâ Годиња и Бољевића у црмничком племену Бољевићима. После су, поглавито у току 18. века, оба племена у борби са крајинским „Турцима“ (потурчењацима) и „Латинима“ (католичким Србима и Арбанасима) проширила своје земљиште, а тиме и област Црмнице, даље на исток преко поменуте старе границе: Лимљани до планине Мале Сиљевице а Бољевићи захвативши скоро целу велику „планину“ Пепиће до Мале и Веље Сиљевице. Затим су Бољевићи задобили и остатак „планине“ Пепића нешто куповином а нешто и отимачином од „Турака“ и „Латина“ у Шестанима. А кад је у доба кнеза Данила комисијски одређивана граница (1859 и 1860 године), проширено је бољевићско земљиште још даље на исток.

Црмничани су били већ у велико почели наваљивати, да преотму од Паштровића и т. зв. Паштровску Гору, „планину“ на међи Црмнице и Паштровића. Црмничани су почели издизати на њу са стоком и гледали су, да је присвоје, те су услед тога имали многе сукобе и размирице са Паштровићима.[1]) Али је приликом поменутог црногорско-аустриског разграничења (1838—1840 године) Паштровска Гора остала својина Паштровића, а Црмничани су лишени сваког права на њу.[2])

[1]) Види о томе и М. Драговића: Материјали за историју Црне Горе (Гласник Срп. Учен. Друштва, књ. 73, с. 228—232. и 234.).

[2]) Види и Л. Томановића: Петар II Петровић-Његош као владалац Цетиње, 1896. С. 148.

Било је и неких привремених промена у обиму Црмнице. Једна се од њих десила још за време турске управе над Црном Гором, а тиче се предела на североисточној страни Црмнице, у коме су садашња црмничка села Трново и Комарно. Тај предео је по народном казивању задуго био спорно земљиште између Црмничана и Ријечана (поглавито Љуботињана) и око њега су се водиле више пута борбе између те две нахије. Узрок је томе спору без сумње био у томе, што тај предео чини залеђе богатим риболовима на Скадарском Језеру. Услед честих сукоба до којих је због овога предела долазило цело земљиште Комарна било је сасвим опустело а и на Трнову је било врло мало становника. Тај неодређени однос Трнова и Комарна према обема суседним нахијама најбоље нам објашњава и зашто Болица (1614) оба та села и шта више још и Забес (који је чак далеко на југу, јужно од Вира[1])) убраја на једном месту у Ријечку нахију („Љуботињ") а на другом у Црмницу.[2]) Њему су без сумње за сваку од те две нахије казивали села и остале податке људи из тих нахија, па су и једни и други ова спорна села прибрајали својој нахији. Затим су, како једногласно тврди народно предање и у Црмници и у Ријечкој Нахији[3]), Трново и Комарно припадали Љуботињу у Ријечкој Нахији. Што су Љуботињ и Ријечани надјачали, лако је разумети, кад знамо, да је Љуботињ био седиште „спахије црногорског", за кога Болица каже, да је био „глава свој Црној Гори са титулом спахија".[4]) Али пре седам до осам пасова (дакле од прилике пре 210—240 година) настани се на Трнову предак садашњег јаког браства Вујовића, који је такође био турски спахија. Његови синови и унуци, исто тако „спахије", дођу у сукоб са љуботињским спахијом и са потурчењацима на „Ријечком Граду" (према данашњој вароши Ријеци). Услед тога сукоба Вујовићи и остали Трновчани не хтедну више слушати љуботињске ста-

[1]) Вероватно, да је тада и са Забесом био исти случај који и са Трновом и Комарном: да је и он био у спору између Црмничана и Ријечана опет због риболова на Скадарском Језеру.

[2]) Види у поменутом преводу Болице с 788 и 791.

[3]) За ово друго види А. Јовићевића: Ријечка Нахија у Црној Гори. (Етнограф. Зборник Срп. Краљ. Академије, књ. XV, с. 648).

[4]) На реченом месту, с. 788. О власти и улози тих „спахија" види нпр. Ј. Томића: Последње две године живота и рада харамбаше Баја Николића Пивљанина (1684 и 1685 године). Београд, 1901. С. 33 у напомени.

решине, него изјаве црмничким кнежевима, да ће прићи Црмници, ако их одбране од Љуботиња. Из тога се изроди рат између целе Ријечке Нахије и Црмнице. Али се убрзо умеша владика с осталим црногорским главарима, те обе стране измире, а Трново и Комарно остану стално у Црмници и припадну племену Дупилу, који им је у овом сукобу прво притекло у помоћ, а и иначе је њихов најближи сусед.

Како је текао цео сукоб, испричано је код А. Јовићевића[1]. А ја сам у Црмници сазнао за још неке појединости, које овај догађај боље објашњавају. Пошто је спахија Вујовић са Трнова имао многа села и по Љуботињу (а осим тога и по Зети и по Љешанској Нахији и у Пјешивцима) и примао од њих дохотке, потурчењацима с Ријеке било је криво, што им он тако смањује „ђидике“ (приходе) и подговоре попа са Зачира у Љуботињу те убије спахију Ђуку Маркова Вујовића. Брат спахијин Вуко Марков опет пошље кнеза Калуђеровића с Љуботиња, те ракијом потрује многе „Турке“ на „Ријечком Граду“. Зато они ударе на спахију Вука и сломију му слеме на кући и убију осам Вујовића, а Трново са Комарном потчине главарима са Љуботиња: војводи Станку Црвенку[2]) и једноме Радоману.[2] Али спахија и остали Трновчани „не хтену признати тога војводу Станка“, и тако дође до сукоба који смо испричали. — Граница између Црмнице и Ријечке Нахије према Трнову и Комарну остала је, по народном причању, донде, докле су у поменутом рату између те две нахије Дупиљани заједно са Трновчанима и другим Црмничанима били „прегнали Ријечане“.

Привремено су припадала Црмници и насеља Селца и Крњице, која иначе спадају у црногорску Крајину. Становници та два предела, који су православни Срби, од увек су се придржавали Црне Горе и у Црногорцима налазили заштите од турских и арбанашких напада. А наравно да је тај однос био најтешњи са Црмничанима, с којима су у суседству. А свакако од поменутог разграничења Црне Горе према Турској (1859 до 1860 године) Селца и Крњице су придружени Црмници. Зато видимо, да се у прегледу нахија у „Орлићу“ за 1865—1870 године и у Дучићевој „Црној Гори“ (1874; с. 19) „Сеоца“[1]) и Кр-

---

[1]) На наведеном месту.

[2]) И данас има у Љуботињу братство Црвенко у селу Вигњевићима и за њега се прича, да је некад било силно братство и да је „у неко вријеме био од њих војвода љуботињски“. А Радомани су такође братство у Љуботињу у селима Мужовићима и Вигњевићима. (Види А. Јовићевића „Ријечка Нахија..“, с, 636 и 640).

[1]) Народ у Црној Гори нигде не каже „Сеоца“ него увек „Селца“ и зато и ми употребљавамо тај други облик.

њице убрајају у Црмницу. А кад је после рата 1876—1878 године црногорска Крајина ослобођена од Турака, оба су ова предела одвојена од Црмнице и враћена Крајини.

Као што смо видели из напред наведене повеље краља Стевана Дечанског Селца нису ни у његово време спадала у Црмницу (него су била на њеној источној међи), а разуме се онда још мање Крњице које су даље на истоку. — Тако опет код Болице (1614) Селца и Крњице не именују се међу селима области Црмнице него међу селима „на територији Бара",[1]) која сва спадају у црногорску Крајину. — Несумњиво је дакле, да *ни од старине Селца и Крњице нису спадала у Црмницу.*

Из онога времена, када су ова два предела ради своје одбране од Турака стојала уз Црну Гору, а нарочито уз Црмницу, и затим још била и административно придружена Црмници, остало је, да се понегде у народу Црне Горе и Брда још и сада Селца и Крњице рачунају у Црмницу. Тако су нпр. мени казали у Братоножићима[2]), тако саопштава и Јовићевић из Ријечке Нахије.[3])

Код Ровинског читамо, да се је садашње племе Грађани у Ријечкој Нахији некада рачунало у Црмницу.[4]) О томе нема никаквих историских података, а у народу и Црмнице и Ријечке Нахије зна се само, да су Грађани од увек спадали у Ријечку Нахију. На то погрешно тврђење свакако је Ровинскога навела повеља Ивана Црнојевића, којом је врањинском манастиру повратио добра, што су му их одузела разна села и племена, па пошто је именовао нека црмничка племена, помиње и Шишојевиће.[5]) А Шишојевићи су старо име за садашње Грађане и сасвим се поуздано зна, да су од старине припадали Ријечкој Нахији.[6]) И Болица (1614) убраја и Грађане и Шишојевиће у „Љуботин".

*

На данашњу **Катунску Нахију** односи се несумњиво онај спомен из 1435 године: „catunos Cernagore" (двапут) и

---

[1]) На помен. месту, с. 796.

[2]) Јован Ердељановић: Братоножићи, племе у црногорским Брдима (Етнограф. Зборник Срп. Краљ. Академије, књ. XII, с. 477).

[3]) У помен. раду, с. 803.

[4]) Черногорія, т. II, ч. 1., с. 53.

[5]) Види већи део те повеље код Ровинског „Черногорія", т. I, с. 439–440.

[6]) Види нпр. у А. Јовићевића „Ријечка Нах....", с. 391, 399, 400, 651, 652 и др.

„catunni Cernagore".[1]) У томе нас нарочито утврђује Болица, који први део Црне Горе зове именом Cattuni и набраја у њему она села и племена, која и сад спадају у данашњу Катунску Нахију.

Да ли се је предео Катуни звао тим именом још у доба попа Дукљанина? Врло је вероватно, да се је звао тако не само тада него и још много раније. Пре свега зато што су становницима нижих и топлијих крајева данашње Црне Горе (онима у њеној источној половини) према ступњу њихова сточарства — које им је опет главни извор опстанка — од вајкада била неопходна далека сточарска кретања. А за њихово летовање са стоком били су им и најподеснији и најближи високи и некада врло горовити и травни планински предели на западу од њих, у данашњој Катунској Нахији. А друго, сама реч *катун* је несумњиво у истом значењу које има данас у Црној Гори употребљавана још и код балканских староседелаца, романско- (трачко-) илирских Влаха, те су шта више могли већ они овај предео назвати именом *Катуни.*[2]) И после су Срби могли од њих примити и то име, као што су попримали и многа друга.

Реч катун (катунари и друге од исте основе) помиње се врло рано и врло често у нашим старим споменицима.[3]) Осим тога видимо је и код Арбанаса и код Румуна и затим још и код Бугара и код Грка — све у истом или у сличном значењу с овим нашим.[4]) Дакле је то општа реч свих балканских народа, и мени се чини највероватније Миклошићево мишљење, да је она постала од романске речи cantone.[5]). То су мишљење примили и Јиречек[6]) и П. Будмани.[7]) Едуард Мајер помишљао је, да су реч катун можда донели на Балканско Полуострво Бугари (турско-татарски). Али он то мишљење ничим не оправдава, а

[1]) Шафарик у помен. збирци „Србски истор. споменици..." с. 294-5. Види и Јастребова у Гласнику Срп. Краљ. Акад. XLVIII, с. 425-426.

[2]) Видећемо у III глави овога рада, да и сад има по Катунској Нахији многобројних успомена на негдашње „Влахе", који су по њој катуновали.

[3]) Види нпр. Даничића „Рјечник из књижевних старина" под катоунь; C. Jireček „Die Wlachen...", с. 114, 115 и д.; исти „Staat und Gesellschaft...", с. 69—70; Ст. Новаковић „Село у српској држави средњега века" (Глас Срп. Краљ. Академије, XXIV, с. 50).

[4]) Meyer: „Etymologisches Wörterbuch...", с. 183.

[5]) Fr. Miklosich: „Albanesische Forschunqen", II, с. 10 (по наводу Јиречкову у „Die Wlachen...", с. 114).

[6]) „Die Wlachen...", 114 и 115.

[7]) у Rječnik-у загребачке Академије под katun.

већ само распрострањење те речи код свих балканских народа говори јасно против такве могућности. Будмани наводи као разлоге против тога Мајерова мишљења и што турске речи qatan, qutan (обор), на коју се Мајер позива, нема код Османлија и што се реч катун у најстаријим споменицима редовно помиње у вези с Власима.[1])

У попа Дукљанина не помињу се Катуни. Ако су се они заиста већ тада, као што мислимо, звали тим именом, он их онда свакако не спомиње због тога што су се тада истицале поглавито жупе као питоми и насељени предели, а Катуни нису жупан крај и без сумње у оно време бар у неким својим деловима — у вишим планинским крајевима, згодним за катуновање — нису били ни насељени. Њих је дакле Дукљанин обухватио неком од својих жупа. А највероватније је, да их је обухватио именом оне жупе, за коју се мисли, да се тада звала Кчевом. Ту жупу означава поп Дукљанин у својој XXX глави именом Cuceva а у XXXIX глави зове је Cuccevi.[2]) По мишљењу Стојана Новаковића,[3]) а са њим се слаже и Љубомир Јовановић,[4]) та имена код Дукљанина не значе ништа друго него Кчево, само што се у оно време „под Кчевом морало разумевати много више него што се данас разумева“. Заиста је врло вероватно, да се је у доба Дукљаниново Кчевом звала цела област садашње Катунске Нахије, па можда још и више: можда и знатни делови од садашње Ријечке и Љешанске Нахије. И као што се је име од негдашње велике области Зете одржало до данас једино као име мале равнице између Скадарског Језера и Подгорице, тако је могло бити и са именом Кчева: оно је најпре могло обележавати велику област, па бити после замењено другим именима и одржати се до сад једино као предеоно име племена Озринића у Катунској Нахији. Катуни као део

[1]) у Rječnik-у загребачке Академије под katun.

[2]) J. Crnčić у наведеној књизи.

[3]) „Српске области...“, с. 13. и 14. — Јиречек („Handelsstrassen...“, с. 21) је најпре мислио, да та имена код Дукљанина треба читати „Кучево“ и да се тако звала околина Будве. Али против тога говори прво то што нема никаква трага ни успомене о „Кучеву“ око Будве, а затим и податак из 1278 године који сам Јиречек наводи: „Bardogna de Coçoa de Genta“, јер су се у то време свакако Зетом пре звали предели око Кчева него околина Будве. — Доцније је очевидно и Јиречек променио мишљење, јер назив „Coçova“, који је забележен у которским књигама 14. века, тумачи као „Кчево“ (Staat u. Gesellsch., II, 26; Истор. Срба III, 176).

[4]) „Дукљанинова Прапратна...“, с. 69.

старе жупе Кчева заменили су дакле свакако у највећем делу области раније име својим.[1])

По целој данашњој Катунској Нахији очуване су у народу многобројне успомене и трагови од катуновања негдашњих „Влаха" и старих Зећана из свих предела на истоку и на североистоку од Катунске Нахије, не само из оних који су у источном делу садашње Црне Горе него и из других који су спадали у Горњу Зету (нпр. из предела око Подгорице, из данашње равнице Зете, из Куча и др.). Интересантно је, да народ у Катунској Нахији те старе сточаре и сад редовно означава именом „Зећани" и очевидно је, да га употребљава баш у његову старом значењу: као означење за становнике старе Зете уопште. — Вредно је даље још особито нагласити и то, да се по самој Катунској Нахији сасвим ретко употребљава назив *катун* за привремена сточарска насеља по планинама већ се обично каже: *стаје, стајнице* и *стан* а понекад и *колибе* и *торине.* Међутим источно и североисточно од Катунске Нахије таква се насеља и сад или већином (као код Ријечана и Љешњана) или једино (као код „Зећана" у равници Зети и код Брђана) зову катунима. И тај нам податак сам собом већ довољно показује, са којих су страна долазили они сточари, који су по садашњој Катунској Нахији подизали катуне и који су јој можда и дали то име.

Од успомена на старе „Влахе" и „Зећане" да поменемо овде неколико карактеристичнијих, а остале ћемо навести у III глави ове књиге.

У Цетињском Племену поред многих других причања о издизању „Зећана" од старине на Ловћен и на остале „планине" око њега има шта више и поузданих успомена о томе, које су „планине" припадале појединим групама од тих „Зећана": Козарица је била косијерска, Команове Главице — команске, Иванова Корита и њихова околина — црмничка (бољевићска); алуга више Крстачког Поља на Његушима — добрска, итд. — Цетињска села Бјелоши, Очинићи и Угне назвата су именом *Конак* или *Конаџије* због тога што су заиста по њима „коначили" Зећани идући на катуне. Туда су од старине водили путови из Црмнице, из Ријечке Нахије и из даљих крајева за катуне по Ловћену и по целој његовој пространој планинској околини. И Болица нам врло лепо приказује значај Ловћена и околине за летња сточарска становања.[2]) Он каже, како од маја месеца сав народ Црне Горе догони овамо своја стада и ту се по богатим пашњацима и густим, хладовитим шумама задржавају до месеца октобра, па онда силазе у приморска места. — У цетињском селу Угнима има врло стара црква Св. Петар и код

[1]) Исти је такав однос био нпр. и између имена „Зета" и „Црна Гора".

[2]) На наведеном месту, с. 791 и 792.

ње такође веома старо гробље. Зна се поуздано, да ту цркву нису градили преци садашњег угањског становништва и да се нико од њих није „копао“ у њеном гробљу, а памти се међутим, да су некада „Зећани“, кад су долазили овамо на катуне, „давали завјет“ тој цркви и „копали се“ у њеном гробљу.

У Ћеклићима се нпр. зна, да су стари „Зећани“ имали своје катуне на месту садашњег села Кућишта и да је то село и добило име по њиховим „кућиштима“ (зидинама). — У том истом селу има и брдо *Кучка Главица*, за коју се верује, да се прозвала по негдашњим кучким катунима. — А напред смо изнели, како су и стари Ћеклићи од вајкада ишли са стоком на зимовник у Цеклинску Жупу а враћали се на летовање у Ћеклиће. Очевидно је, да су та кретања најпре вршили преци старих Ћеклића (или неких ћеклићских братства), док још нису били настањени у Катунској Нахији — него док су становали негде изван ње (можда у Цеклинској Жупи) — и да су их после и њихови потомци од њих наследили.

У Цуцама, особито у Малим Цуцама, има предањâ, из којих се види, да су и тамо онако исто као и у Цетињском Племену, а без сумње као и по осталој Катунској Нахији, поједине групе старих „Зећана“ имале већ своје одређене „планине“ и земље које су држале као својину и на којима су се могле потпуно слободно настањивати. Тако се нпр. зна поуздано, да се је предак братства Мијановића, Мијан, у малоцуцком селу Кругу заједно са својим братом, Рачетом, пре осам пасова био доселио из садашње равнице Зете на свој катун код воде дубенице Стäпац (у Кругу), коју су чобани зетски градили“. Али се деси, да Рачета убије неког Чевљанина Ожеговичанина и утекне. А „Ожеговичани су били заузели сву земљу Рачетину за крв и тек пре 70 година су је Мијановићи измиривши новцем крв коју је Рачета учинио, узели од њих“. Дакле Рачета је већ тада морао имати доста своје земље, кад су се Ожеговичани били њоме задовољили. — И за друга се места зна, да су на њих додизали стари Зећани, нпр. на т. зв. Цуцку Рупу на истоку од села Липе, где и сад има стара али добра „дубеница“, заостала „још од Зећана“.

У Озринићима, и то поглавито у њихову источном делу, где су велика насеља Велестово, Марковина и Загреда, има мноштво и непосредних и посредних успомена и о катуновању „Зећана“ и о њихову сталном насељавању по овим крајевима. У Велестову се нпр. једно сеоце зове именом *Глäде* и нико не зна ни откуда то име ни шта значи. Заиста се у целој Катунској Нахији нигде не зна за реч „глада“, док се у равници Зети и у Брдима њоме редовно зове колиба у катуну. — И у Велестову а још више у Загреди има много старих „катуништа“, и као што сâм тај назив показује, то су места на којима су некада били катуни. А ти су катуни били „зећански“, јер садашње становништво не би имало потребе, да напушта своје

катуне. — У Велестову се једно село зове Вуков Под, а „прозвато је по неком Вуку Зеђанину који је овамо издиза' на стаје". А у истом селу „више цркве у Бјелунач стојао је [т. ј. био је стално настањен] неки Свироња, који је био из Зете и богат човјек, па су га Велестовци пре пет пасова у Зету и прогнали". Зна се и велестовачки кнез који га је прогнао.

О негдашњим *Власима* и о њихову сточарском номадизму има скоро у сваком племену Катунске Нахије разних успомена и трагова. А најзнатнији су и најмногобројнији они у Бјелицама. Тамо нпр. у селу Ублицама налазимо „Влашки До", за који се прича, да му је „име дошло отуд, што су Власи доходили из Херцеговине и у томе долу почијевали [т. ј. привремено становали]. На брег овога дола има главица Пандурица, на којој је, веле, стојала стража тих Влаха. Они су сахрањивали своје мртве код цркве Св. Јована" [у суседном селу Дубу]. На северној страни истог села су Катуништа, место на којем су „стојали катуни некад, у старо доба" по свој прилици тих Влаха. — У селу Томићима се група пространих долова зове општим именом „Влашке Рупе" а недалеко је од њих „Грокопетска Рупа", без сумње названа по неком имену или називу из језика оних Влаха, који су туда катуновали. — Таких топографских назива из „влашког" језика има, особито по средњим и по јужним Бјелицама, још врло много. У Томићима нпр. има поред поменутих још Луњиц и Љӱг; у Микулићима: Верна, Љӱги, Ријен; у Дубу: Трокујев До, Јушин До, Луцињ; итд.

У Цетињском Племену слушао сам опште познато предање о Власима и о њиховом старешини Радулу Влаху и о њиховој погибији. Исто предање са нешто друкчијим појединостима саопштава и А. Јовићевић.[1]) — Види о томе опширније у III глави овог рада.

У једном делу Цуца налазимо такође многобројне успомене на Влахе. У селу Кућиштима се једно пространо брдо зове „Вла(х)иња", а биће и међу другим топографским називима тога села по неко влашкога порекла, као нпр. Ђинђина и Тројана. У Ржаном Долу су таква имена висовима и земљиштима: Дӧс, Штёк, Сӧре, Синет, Кӓбаси; у суседној Градини са Платама још и Антера; итд.

О свима наведеним влашким називима види подробнија разматрања у III глави овог рада, у којој су изнети и многи ги подаци и успомене о Власима.

Од првобитног имена „Катуни" створен је после за време турске управе у Црној Гори назив *Катунска Нахија*. Као што смо напред показали, највише је вероватности, да су Турци поделу Црне Горе на „нахије" извршили после Боличина времена, јер он не зна ништа о „нахијама", а понајпре у другој

[1]) у поменутом раду „Ријечка Нахија", с. 527.

четврти 17. века.[1]) Заиста и први помен о „нахији“ имамо из 1656. године. То је онај из пећске патријаршије, да треба на Црну Гору писати „в богоспаснују нахију Цјетиње“.[2]) А тај се помен очевидно односи на Катунску Нахију, и она је без сумње одмах од почетка поделе на нахије била таконазвата, пошто се већ звала „Катунима“.

Ако би један запис у коме се именују „Банови от нахие Катунске“[3]) био заиста из почетка 18. века, као што мисли Миклошић,[4]) а не из друге половине тога века, као што вели Руварац,[5]) онда бисмо у њему имали други помен назива „Катунска Нахија“.

Од осталих помена знамо најпре за онај у помињатој представци владике Василија Петровића 1753 године: „Катунская нахія“.[6]) — Затим долазе многобројни други спомени, као нпр. из 1767 године: „Catunska Nachia“;[7]) код Санковског (1805): „Катунская нахія“ и „въ Катунской нахіи“[8]); итд.

У свима тим поменима од средине 17. века па до данас тај се део Црне Горе зове именом Катунска Нахија и никако друкче. И у народу се једино чује тај назив.

Област Катунске Нахије имала је на неким својим странама приличних измена у прошлости. Cattuni код Болице, свакако по тадашњој турској административној подели, обухватају: Његуше, Цетиње, Ћеклиће, Бјелице, Цуце, Озриниће, Белоше, Брајиће, Поборе и Маине. Пјешивци му чине засебан део Црне Горе.[10])

Видели смо већ, како су се 1718 године Брајићи, Побори и Маине потчинили млетачкој власти и тиме за навек одвојили

[1]) Да се још ни при крају 17. века име Катунска Нахија није било утврдило и сасвим истиснуло ранији назив „Катуни“, могао би послужити као доказ помињати извештај Н. Ерице из 1692 године, у коме се свуда помиње само име „Cattuni“ (Споменик LII).

[2]) Руварац „Montenegrina“, с. 63.

[3]) Летопис Матице Српске за 1842, ч. IV (књ. 59), с. 156.

[4]) Fr. Miklosich: Die serbischen Dynasten Crnojević. Wien, 1886. С. 54.

[5]) „Montenegrina“, с. 46.

[6]) М. Драговић: Материјали...“, (Споменик XXV, с. 15).

[7]) „Споменици о Шћеп. Малом“ (Гласник Срп. Краљ. Академије, књ. 50 и 51, с. 31 и 18).

[8]) у реченом извештају, у 44. писму.

[9]) на реченом месту, с. 786-788.

од Катунске Нахије и од Црне Горе (види напред, стр. 10—12). — А у почетку овог одељка (о главним деловима Црне Горе) расправили смо питање о односу племена Пјешиваца према Црној Гори и показали, да су Пјешивци, пошто су најзад у другој половини 18. века стално ослобођени од Турака и придружени Катунској Нахији, остали и до сад њен саставни део.

Код Болице се никако не помиње данашње племе Катунске Нахије *Загарач,* већ се само именују „Једноши", који сад чине доњи део Загарча, и то као саставни део „Љешкопоља".[1]) Загарач заиста у Боличино време није чинио племе, него је, као што ћемо показати у III глави овог рада, био тада само омање насеље и тек се је у току 17. и 18. века развио у племе. Али је он и сада најмање племе Катунске Нахије. А Једноши су, као низак предео у обиму Зетине долине, били све до пред крај 18. века у рукама спушких муслимана, и тек су их тада Загарчани одатле изагнали и раширили се и на Једноше.

Друго једно садашње племе Катунске Нахије, *Комане,* Болица помиње, али га убраја у „Љешкопоље", и то под именима: „Комани Горњи", „Комани Доњи" и „Лужница".[2])

У народу Катунске Нахије има заиста успоменâ, да су праву Катунску Нахију чинила само ова племена: Горњу Катунску Нахију Цуце, Кчево (Озринићи) и Бјелице а Доњу Његуши, Цетиње и Ћеклићи. А кад су се Катуњани и остали Црногорци отргли од турске власти, пришли су Катунској Нахији и Загарач и Комани. То се је пак понајпре могло десити у доба црногорског устанка и великих ратова од 1684 до 1690 године. — Лужница, која је низак и лако приступачан предео, остала је онако исто као и Једноши, све до пред крај 18. века у турским рукама, а тада су је Комани отели од Турака. Доцније су (1893 године) Љешкопољци добили северни део Лужнице а јужни (Вуков Луг) је остао командски.

У току 18. века су племена Цуце и Озринићи раширила своје племенске „планине" на север заузимањем пустог пограничног појаса, који се протезао с обе стране напред описане камене међе, која се сматра као граница између Црне Горе и Херцеговине. На тај су начин та племена заузела приличан комад од земљишта негдашњег племена Риђана. О томе ћемо опширније говорити у III глави.

[1]) На помен. месту, с. 790.

[2]) на истом месту.

Видели смо већ напред (на стр. 15. и 21.), да је Катунска Нахија 1832 и 1837—1840 године смањена продајом странâ више Котора и манастира Стањевића и Маина и његушке „планине“ у пределу данашњих Маина и Побора, а тиме је још више подсечена она веза са бокешким приморцима, коју је преко тих манастира и земаља колико толико одржавала.

Привремено су Катунској Нахији били придодати ослобођени делови Херцеговине: Грахово, Рудине, никшићска Жупа и Луково.[1]) То је било после повлачења граница 1859—1860 год., а трајало је до после рата 1876—1878 године. А тада су ослобођени и неколики други делови Херцеговине, те је извршена нова обласна подела, по којој су именовани херцеговачки предели одвојени од Катунске Нахије, и она је поново добила свој пређашњи обим, који је задржала и до данас.

*

Становници данашње **Љешанске Нахије** помињу се под својим именом већ 1494 године: „ѿть лешнань“ у повељи Ђурђа Црнојевића,[2]) из чије се целе садржине и особито из именовања местâ и племена, која припадају садашњим Лешњанима или су суседна са њима (Комани, Круси, Ђеђезе, Гољемади, река Матица и т. д.) несумњиво види, да се тај помен односи на њих.

Кад знамо дакле поуздано, да је 1494 године било назива „Лешњани“, смемо помишљати, да су ти Лешњани могли бити поменути и у оном уговору од 1455 године, на крају кога су се потписала толика племена и села Горње Зете.[3]) Заиста у томе списку имена налазимо једно које гласи Luxeni и за које мислимо, да је, као и врло многа друга имена у томе списку, писарском или штампарском погрешком исквapено првобитно правилније написано име за „Лешњани“. Ни на ког се другог не може односити то име Luxeni (за старе Лужане је сасвим добро написано: Luxane). И по самом месту које је дато имену Luxeni види се, да се оно мора односити на Лешњане, јер се помиње непосредно пред именом „Potgoriza“ (дакле варош Подгорица) а пре њега и после њега се помињу сва села данашње равнице Зете и племена Кучи, Пипери, Хоти и Груде — дакле

[1]) Н. Дучић: Црна Гора, 17—18.

[2]) Ј. Томић у поменутим „Прилозима...“ (Споменик XLVII, с, 20).

[3]) у помињатој збирци од Шафарика „Срб. истор. спомен...“, с. 457.

све суседи са Лешњанима или у њиховој близини. — Зато ћемо сматрати, *да је Luxeni у томе уговору од 1455 године искварено или погрешно забележено име за „Лешњани“.*

У Болице (1614) се не помињу Лешњани, али се једна од пет области Црне Горе зове на више места именом *Љешкопоље.*[1]) Из набрајања села види се, да је том облашћу обухваћена и цела садашња Љешанска Нахија. А да су имена Лешњани, Љешкопоље и Љешанска Нахија сва истога порекла, о томе не може бити сумње. Мало ћемо даље то и показати. — Област „Љешкопоље“ код Болице обухвата осим садашње Љешанске Нахије још и Комане са Лужницом и Једноше, који сада спадају у Катунску Нахију, и затим сва села садашње равнице Љешкопоља, тако да јој граница на истоку иде управо реком Морачом (а тако напомиње и Болица на једном месту[2]) до јужно од села Грбавца. А затим се граница одваја од Мораче и иде право на запад, на Горње Блато и даље очевидно у оном истом главном правцу у коме и сада иде јужна граница Љешанске Нахије: преко висова и венаца између Горњег Блата и јужне подгорине планине Ставора. На северу пак област „Љешкопоље“ спуштала се према Зетиној долини и била са њом, особито преко Лужнице и Једноша, у тесној вези.

Оваква област, какву „Љешкопоље“ има у време Боличино, даје нам ослонца, да покушамо одговорити на питање: у коју је од оних старих зетских жупа, које именује поп Дукљанин, могла спадати ова негдашња љешкопољска или љешњанска област?

Истина, да је на формирање оваке области могла имати утицаја и турска административна подела и затим, да су јој име несумњиво дали Турци по њеном управном средишту, садашњем селу Љешкопољу у средини равнице истог имена.[3]) Али је такође позната ствар, да су Турци великом већином задржали стару народну предеону поделу или је узели за основу својој обласној подели. А овде још видимо, да област „Љешкопоље“ чини сасвим подесну географску целину и да је на северу у врло тесној вези са Зетином долином, док је на ис-

[1]) у помињатом делу, с. 786, 789, 793, 816 и 824.

[2]) види с 816.

[3]) у Боличино време је у Љешкопољу седео и „кадија Црне Горе“ (стр. 824).

току јасно одвојена од равнина преко Мораче и око Горњег Блата и Скадарског Језера.

На основи свега сматрамо као највероватније, да је „Љешкопоље“ Боличина времена било део старе жупе, коју поп Дукљанин зове именом *Lusca*[1]), а то ће рећи „Лушка“ (од Луг) и да је према томе најприродније, да се друга жупа коју поп Дукљанин именује одмах за овом, *Podlugiae*,[1]) дакле „Подлужје“, простирала ниже те прве — као што и сам однос њихових имена показује — и да је захватала управо поменуте ниске пределе од Мораче на истоку (данашњу равницу Зету) и око Горњег Блата и покрај северне обале Скадарског Језера.

О „Лужанима“, становницима негдашње Лушке Жупе, има необично много успомена у целој Зетиној долини — која је пуна лугова и назива изведених по њима — и по многим суседним планинским пределима који се дижу изнад те долине. Ја сам о томе много слушао у Пјешивцима (а то пјешивачко предање помиње и Ровински,[2]) и доста опширно говори о њему П. Шобајић[3]), Кучима[4]) Братоножићима[4]) и Пиперима[4]), а из Бјелопавлића саопштавају народно казивање: Вук Караџић[5]), М. Шобајић,[6]) Р. Бошковић[7]) и П. Шобајић.[8])

Већ је М. Шобајић запазио, да се не може одржати мишљење Стојана Новаковића[9]), да је Дукљанинова „*Lusca* — Љешко поље или Љешанска нахија, како узима Фр. Рачки и за њим И Црнчић“, и да је *Podlugiae* било предео данашњег племена Бјелопавлића. Шобајић је осетио, да је односу именâ Lusca и Podlugiae морао одговарати и њихов међусобни гео-

---

[1]) на наведеном месту, гл. XXX и XXXIX.)

[2]) „Черногорія“, т. II, ч. 1., с. 62.

[3]) Етн. Зборн. XXVII, 300—304.

[4]) J. Ердељановић у радовима: „Братоножићи“ (Етнограф. Зборник Срп. Краљ. Академије књ. XII, с. 481—483) и „Постанак племена Пипера“ (исти Зборник, књ. XVII, с. 417—438, 440, 443—445.).

[5]) у „Примјерима српско-словенског језика“ (Беч, 1857), с. 76—77 и у „Рјечнику“ под „Лужани“.

[6]) Максим М. Шобајић: Млади Црногорац или историјски списи. Београд, 1873. (Извод код Ровинског: „Черногорія“, т. II, ч. 1., с. 59—61). — Исти: Старине у Зети. Београд, 1892. С. 108—109.

[7]) Војвода поп Ристо Бошковић: Историјске приче из повјеснице Бјелопавлића. У Никшићу, 1902. С. 5—6 и 41.

[8]) Етн. Зборн. XXVII, 202—203.

[9]) У наведеном раду „Српске области...“, с. 15 и 16.

графски положај. По народном предању он ставља стару Лушку Жупу и Лужане у пределе око Зете и у данашње Бјелопавлиће Од њега имамо и податак, да „под Жабљаком“ има име Подлуг[1].) — Затим је Ровински[2]) исказао мишљење, да су Лужани били јако и многобројно племе, које је заузимало сву долину средње Зете и допирало и до близу Подгорице. — На основи поменутих историских података и многобројних народних предања ја сам не само могао утврдити, да је тачно тврђење Ровинског, него сам још показао, да су се Лужани из свога првобитног седишта у Зетиној долини били раширили — јамачно идући за својим катунима — и на околне планинске пределе[3]). — Јиречек је најпре показао, да је Дукљанинова Жупа *Podlugiae* морала бити негде око Жабљака. Он пише: „Подлужје је предео жабљачки. „У Жабљаку полушкоме граду“ певају још Црногорци у својим народним песмама (Народна песма у Срп.-далм. Магазину за 1869, с. 112).“[4]) Томе сасвим добро одговара онај Шобајићев податак о имену „Подлуг“ под Жабљаком. Ово Јиречково мишљење о Подлужју као жабљачком пределу примио је и г. Љубомир Јовановић.[5]) — После исказује Јиречек у својој Историји Срба (I, с. 132) своје мишљење о Лужанима овако: „Лужани (од луг), који се спомињу у 15. в., тада велико племе северно од Скадарскога Језера поред Бјелопавлића..“ А у своме делу о држави и о друштву у средњевековној Србији примајући моја разлагања о Лужанима (у напред наведеним редовима) и додајући још један нов историски податак о њима (из 1318 године: Luscha giopa) поново исказује то исто тврђење.[6]) — Подацима, које сам о Лужанима ја сазнао, П. Шобајић додаје још, да је нашао, да су Лужани били делом прешли и у Никшићску Жупу и, мање, у Никшићско Поље. Он мисли, да су се Лужани ширили на исток све до Лима.[7])

Према свима наведеним подацима и мишљењима отпада сумња г. Љубомира Јовановића, да су Лужани могли живети у области данашњих Бјелопавлића, услед тога што су и Лужани

[1]) У наведеним „Старинама у Зети“, с. 109.

[2]) На пом. месту, с. 62.

[3]) У поменутим радовима и на поменутим странама.

[4] „Die Handelsstrassen...“, с. 21.

[5]) У помињатој расправи „Дукљанинова Прапратна“, с. 70.

[6]) „Staat u. Gesellschaft...“, с. 34.

[7]) Етн. Зборн. XXVII, 203.

и Бјелопавлићи потписани у помињатом уговору зетских племена с Млецима 1455 године.[1]) Без сумње су Бјелопавлићи у то време, кад су Лужани били јаки и моћни, живели као мало племе у Брдима и тек се после, кад су Лужани пропали, раширили и на знатан део дотадашње лужанске области. Као што смо већ напоменули, и Новаковићево мишљење, да је Подлужје било у садашњим Бјелопавлићима, губи вредност поред свега осталог и због очигледне супротности са тако јасним међусобним односом имена Lusca и Podlugiae.

Што је име старе жупе Подлужја одржано до сада једино у имену (малога обима) Подлугу код или око Жабљака, очевидно је, да и овде имамо један од многобројних случајева, да се име неке раније много веће области после одржи ограничено на много мањи предео или на само једно једино место. Иначе жупу Подлужје и већ због тога што је „жупа" а и по самој Дукљаниновој подели морамо замислити као много већи предео, који је обухватао осим Жабљака с околином још и друге ниске и равне крајеве „под" или ниже старе Лушке или Лужанске Жупе.

На основи свега дакле можемо сматрати као највероватније, да је и предео „Љешкопоља" из Болдичина времена спадао у доба попа Дукљанина у жупу Лушку или Лужанску, а да је даље на истоку и на југу од њега настајала жупа Подлужје. И према своме географском положају и према својој висини предео данашње Љешанске Нахије или бар његов највећи део није могао спадати у Подлужје.

Зашто у данашњој Љешанској Нахији нема успомена о Лужанима? Несумњиво зато што је у њој име Лужани врло рано било истиснуто именом „Лешњани". Као што смо видели, оно се помиње већ 1455 и 1492 године. А свакако се јавило и још раније, кад је тих година већ заслуживало, да се нарочито истакне. То је морало бити име неког братства или племена, које се у тој области развило и по коме су добили назив и Љешкопоље и цео суседни планински предео.

У народу је опште распрострањено предање, да су *Лешњани, Љешкопоље и Љешанска Нахија добили имена* по досељеницима од града Љеша (на ушћу Дрима), од којих су пореклом данашња велика љешанска братства: Вукчевићи и Ускоковићи и њихови рођаци у Љешкопољу (селу) Милићи и Болевићи и одатле пресељени у Подгорицу муслимани Аматбашићи.

---

[1]) „Дукљанинова Прапратна", с. 70.

Али су досељеници од Љеша по свима и сасвим поузданим казивањима досељени у пределе данашње Љешанске Нахије тек пре 11—12 пасова, дакле од прилике пред крај 16. или почетком 17. века. А ми смо видели, да се „Лешњани" помињу већ у 15. веку и да се у Боличино доба — дакле онда кад досељеници од Љеша можда још нису били ни дошли — цела област назива именом „Љешкопоље". Ова су имена дакле и много старија него што би изишло по народном казивању и имају друкчији постанак од онога што им га даје народно тумачење.

Даље што иде у прилог нашем тврђењу, да су називи „Љешњани" и „Љешкопоље" врло стари и да су у вези с именом неког старог браства или племена, јесте податак који налазимо у повељи Ђурђа Црнојевића од 1492 године о међи селâ Брежина и Станисаљића[1]). Та су оба села и сад у Љешанској Нахији. Међу „властелима", који су те међе изнашли, именује се и „Радовань Лешевикь". Ако је и он био из Љешанске Нахије, то би значило, да је још и у то доба било међу Љешњанима неке сродничке групе са презименом Љешевићи. А то је презиме постанком у тесној вези с именима Љешњани и Љешкопоље.

Друге податке ове врсте имамо у топографској номенклатури. Недалеко од равнице Љешкопоља а ниже љешанских села Лекића и Фармака поред реке Ситнице, са њене десне стране, има поље које се зове *Љешани* и за које народ каже, да се прозвало „по старим Лешњанима". У западном правцу од тога поља и не далеко од њега има љешанско село с именом *Лијешње*. Једно народно казивање, које се много ређе чује од онога опште распрострањеног (које смо напред изнели) — јер је њиме потиснуто — тврди, да су из тога села изишли „сви стари Лешњани". — Али и без обзира на та народна објашњења за нас је јасно, да та три топографска имена — Љешкопоље, Љешани и Лијешње — и још назив за људе „Љешњани" (место тога и „Лешњани" ради лакшег изговора) и по својој основи и по својој међусобној близини морају имати заједнички постанак. Сва она стоје у вези са старим српским мушким именом *Љеш* (ретко: *Леш)* или *Лијеш*, које се у тим облицима и у многим од њих изведеним речима тако често спомиње и у листинама

[1]) J. Томић: поменути „Прилози..." (Споменик XLVII, с. 14).

и у народу. — По Маретићеву мишљењу имена *Љеш* и *Љешко* су изведена од имена Љепосав.[1])

Ради примера да наведемо ово неколико података, и то најпре из старих споменика. У повељама цара Душана има нпр: „лѣшь, мушко име"; лѣшько, опет мушко име; „оу лѣшевоу роудину" и „оу лѣшевь доль"; лѣшани, место или село.[2]) У једној повељи царице Милице стоји: „Иванко, лешевь брать".[3]) У XV веку помиње се нпр.: 1404 године „Гюргь и Лѣшь Гюрашевики"[4]); Љеш Црнојевић, који је по Руварцу живео до 1422 године[5]); „кнез илия лѣшевићъ" у повељи Ђурђа Црнојевића од 1494 године.[6]) Међу баштинама „црковним" у Загори у Ријечкој Нахији именује се и „Љешкова Продо".[7]) — Од многобројних података из народа навешћемо овде неколико који су нам при руци. У Кучима је живео Лёш Мрњавчић.[8] У Пиперима је најстарији познати војвода био Лијеш, предак браства Лијешевића, а један род браства Лумовића зове се Љешковићи.[9]) У Ријечкој Нахији се предак великог браства Љешевића звао Љеш, а једно старо братство љуботињско које се преселило у Зету зове се и сад Љешоњани.[10]) У Бјелицама има село Љешев Ступ а у Ровцима Лијешње. Итд.[11])

Према томе би *најподесније објашњење поменутих назива — Љешкопоље, Љешани, Лијешње и Лешњани — било, да је у ранијим вековима, свакако пре 15. века, живео какав знатан човек или великаш, који се звао Љеш или Лијеш или*

---

[1]) Rad LXXXII, 134 и 146.

[2]) Види Даничића „Рјечник...", с. 33 и 32.

[3]) Код истога, с. 8.

[4]) Кнез Медо Пуцић: Споменици српски 1395—1423 године. I књига. Београд, 1858. С. 49.

[5]) У „Просвјети" II, 423—425.

[6]) Види потпун али нетачан препис те повеље од Ф. Радичевића у „Срп.-далмат. Магазину" за 1870—1871 годину и тачнији али непотпун (без свршетка) од А. Јовићевића: „Ријечка Нахија...", с. 651.

[7]) М. Драговић: „Крусовољ...", с. 25.

[8]) Моји „Кучи", с 129.

[9]) Моји „Пипери", с. 278, 383, 456 и др.

[10]) А. Јовићевић: „Ријечка Нахија...", с. 603, 651, 725, 569, 592.

[11]) Приличан број примера за име Љеш и слична и за презимена и топографска имена, изведена од њих, наведен је и у Rječniku загребачке Академије.

Љешко и по коме су се прозвале именоване географске целине и њихови становници. Могло се по његову имену најпре назвати неко насеље или цео предео (Љешкопоље од првобитног Љешково Поље, Лијешње), па се то име пренети и на становнике, а могло је бити и обрнуто: да се је по њему презивало становништво, његово потомство, па да су после по становницима добила имена и поменута поља и село.

Име Љешњани се помиње још и 1755 године у талијанском преводу једног писма владике Саве и Василија у облику „Lessiane".[1]) Оно се и данас у народу употребљава као једини назив за становнике Љешанске Нахије.

За назив Љешанска Нахија имали бисмо, колико нам је познато, први спомен у извештају Николе Ерице од 1692 године. Он на два места помиње: „Liesco [или: Gliesco] Poglie overo Liessanscha Nahia".[2]) Што он помиње једно поред другог оба имена, и „Љешкопоље" и „Љешанска Нахија", то би био доказ, да ново име „Љешанска Нахија", још није било истиснуло старији и толико уобичајени назив „Љешкопоље". Он шта више оба пута најпре помиње име „Љешкопоље" а на још три места помиње само њега, што значи, да га је свакако сматрао за обичније. — Ако не бисмо узели у обзир једну народну песму из доба владике Данила,[3]) у којој се на три места именује Љешанска Нахија, имали бисмо, колико знамо, други помен тога назива код владике Василија 1753 године: „Лѣшанская нахія"[4]) (а 1754 године у његовој историји Црне Горе, с 6.: „правинція Лѣшанская"), па затим 1767 године: „Gliesasca Nachia".[5]) — И у народу се без сумње још од времена турске управе Љешанска Нахија почела звати тим именом, па је оно после сасвим превладало.

Што се тиче *обима*, свакако је Љешанска Нахија, кад је од Турака добила то име, у почетку имала *исту област*, коју

---

[1]) J. Томић: Бадње Вече и истрага потурица у Црној Гори (1709). У Земуну, 1901. С. 48.

[2]) на помен. месту (Споменик LII), с. 73 и 74.

[3]) у историји Симе Милутиновића, с. 58-64: о турском нападу на Црну Гору 1712 године.

[4]) у помињатој представци руској влади (М. Драговић: „Материјали..." Споменик XXV, с. 16.).

[5]) „Споменици о Шћеп. Малом" (Гласник Срп. Учен. Др. 50 и 51, с. 31 и 18).

и раније „Љешкопоље“. Али су се најпре од ње отргли Комани и предео Загарча, у коме се развило племе тог имена, и пришли Катунској Нахији (као што смо напред изнели говорећи о тој нахији). Затим се, по сасвим поузданим подацима из народног предања, од пре осам пасова односно од времена владике Данила поступно све више ослобођавао од непосредне турске власти и цео планински предео између равнице Љешкопоља (управо од реке Ситнице) па до планине Ставора. Зна се тачно, када су турска земљишта и од којих турских господара поименце покуповали или доцније и силом поотимали поједини главари или имућни људи или браства љешанска. Како су потурчењаци продавали у то доба своје земље по овој области видимо и из два очувана уговора о куповини земаља од владике Саве Петровића.[1] По једноме, из 1746 године, он је купио од Хасана Ибрахимбашића земље између висова Студењака, Весца (Везац) и Бобије и реке Матице, притоке Горњег Блата, а по другом уговору, од 1748 године, од истога Хасана баштине источније од поменутих, до самога Блата и до Сињца.

Већ у другој половини 18. века Турци нису смели привирити у поменути планински предео од Ситнице до Ставора и једино су долазили у неколика села до саме Ситнице (у Горње Кокоте са Лекићима, у Фармаке и у Бере), где су још имали својих земаља, те узимали са њих дохотке. А кад 1781 године постане љешанским војводом чувени Стано Ускоковић, он у договору са владиком Петром I тачно обележи границе тог ослобођеног дела Љешанске Нахије и установе, да се од тада само тај предео зове *Љешанском Нахијом*.

Том приликом су од поменутих села крај Ситнице Горњи Кокоти са Лекићима и Фармаци и даље остали у турским рукама. Она су у време владике Петра II (по народном казивању око 1835 године) ослобођена од Турака и придружена Љешанској Нахији. А село Грбавци, које је у Боличино доба припадало овој нахији, ослобођено је много доцније и више јој није ни враћено.

Равнице: Једноши, Лужница и Љешкопоље биле су остале под Турцима и после, пошто се поменути планински предео између Ситнице и Ставора ослободио од Турака. Како су и кад Једноши и Лужница ослобођени и припали први Загарачу а друга Ко-

---

[1]) У поменутим „Прилозима...“ М. Драговића (Летопис Мат. Срп., 1891, III, с. 13 . 14).

манима, о томе смо већ говорили напред. А равница Љешкопоље је остала под Турцима све до рата 1876 - 1878 године, а после тога рата није придата Љешанској Нахији, него је чинила засебну мању административну целину под својим именом[1]).

Зато ћемо и ми у овом раду узети Љешанску Нахију у оном обиму, који је она добила крајем 18. и у првој половини 19. века и у коме је народ још и данас узима.

Код Болице се међу селима „Љуботиња" (данашње Ријечке Нахије) именују и *Штитари*, који су сада село Љешанске Нахије. Ако то није погрешка, онда су Штитари морали врло одавно заменити Ријечку Нахију Љешанском, јер се о томе у народу и једне и друге нахије ништа не зна.

А. Јовићевић и М. Стругар казују, како су Цеклињани једном зажелели, „да освоје од Љешњана Ђалце и Загору, у којијема живјаху неколике старосједилачке бјеличке фамилије, и тако да прошире земљиште свога племена; те они један дан удари на Љешњане због тога, што Љешњани убише неколика Цеклињанина, и освојише ова два села".[2]) — Код Болице се оба ова села убрајају у „Љуботињ", дакле у Ријечку Нахију. А да су та села кадгод припадала Љешанској Нахији, ја нисам о томе ништа сазнао од Љешњана. Ни А. Јовићевић не говори о томе ништа у својој књизи о „Ријечкој Нахији".[3]) Ако је наведени догађај истинит, морао се десити такође врло давно и свакако су поменута села само кратко време из ма којих узрока била спојена са Љешанском Нахијом.

*

Ријечка Нахија. — Од помена који стоје у вези с именом Ријечке Нахије први је, колико знамо, у повељи Ивана Црнојевића од 1485 године, где се означава, да је та повеља писана: „оу рѣцѣ"[4]). — У другом, опширнијем примерку те повеље, који је очуван само у позном препису (од 1747 год.), има израз: „і у риеку язь ніже яза светаго николе риечкога".[5]). Да се ту заиста мислило на неки јаз на главној реци данашње Ријечке Нахије, видимо већ и по томе, што се непосредно пред

---

[1]) Види нпр. и на карти Ровинског („Карта княжества черногорскаго" 1:294.000): „IV Љешанска нахија с Љешко-пољем".

[2]) „Слике из прошлости Цеклина". Загреб, 1902. С. 114.

[3]) Етнограф. Зборник XV.

[4]) Monumenta Serbica, с. 534; Ровинског „Черногорія", т. I, с, 771.

[5]) Ровинског „Черног.", т. I, с, 775. — М. Драговић: помен. „Крусовољ". с. 20.

тим набрајају и друга места те нахије, а још нас поузданије о томе уверава помен „светаго николе риечкога". На Ријечком Граду (према садашњој вароши Ријеци) има и сад црква Св. Николе, коју је народ подигао 1743 године на рушевинама старе цркве истога храма. А та је стара црква била шта више манастир, метох врањинског манастира Св. Николе.[1])

Затим у повељи Ђурђа и Стевана Црнојевића од 1492 године, коју је Ровински[2]) објавио према познијем препису, читамо, да је она писана те године: „у Риеку". — А у повељи исте двојице из 1495 године, објављеној такође по некоме од позних преписа,[3]) стоји: „и у Реку іазъ ниже іаза стго Николе Риечькога". Из повеље се јасно види, да је преписивач на место ѣ често писао е (нпр. „з децомъ", „за неверу" итд.), па је несумњиво и то „Реку" погрешно написао место „Рѣку", а да је он и ту замишљао и читао ѣ, види се из онога даље написаног „Риечькога".[4])

Још имамо и онај напред наведени спомен у служебнику од 1554 године: „іеромонахь пахоміе от црьніе гори от реке".[5]) И ту је написано „реке" место „рѣке". Ако није издавач (Ровински) погрешно преписао с оригинала, онда је могло бити тако написано у самом оригиналу из истог узрока из кога и у претходном примеру.

Ови спомени из 15. и из 16. века дају нам разлога веровати, да се у то доба именом Ријека није звала само главна река садашње Ријечке Нахије, која се и сад зове тим именом (у књижевности и са додатком „Црнојевића" за разлику од других „Ријека"), него да се тако звао и цео предео око те реке. Зна се поуздано, да ни тада ни још у Боличино време (1614) није било никаква насеља на месту садашње вароши Ријеке. Да га је било, морало би о њему остати ма каквих успомена; али њих нема ни у историским изворима ни на самом земљишту ни у народном предању. Болица помиње само околна

---

[1]) Види; Н. Дучић „Црна Гора", с. 24; А. Јовићевић и М. Стругар „Слике...", с. 85; А. Јовећевић „Ријечка Нахија...", с. 529—530.

[2]) „Черногорія" т. I, с. 727.

[3]) у истом делу, с. 728

[4]) Управо, преписивач је са е замењивао ѣ онде где се оно чита као је, па га је погрешком заменио са е и у речи „Реку", где се оно чита као ије.

[5]) Ровинског „Черног." I, с. 455.

села која су и сад на својим местима, а о каквом насељу на месту данашње вароши нема никаква помена. Дакле наведени спомени нису се могли односити на неку варош или уопште место с именом Ријека.

Међутим и према наведеним историским подацима и према народном предању[1]) несумњиво је, да је на узвишењу према данашњој вароши Ријеци, које се сад у народу зове Ријечки Град или просто „Град", био у оно време манастир Св. Николе са својим зградама и с утврђењем око себе, и даље, да су Црнојевићи имали много својих добара по данашњој Ријечкој Нахији, па и око њене Ријеке, и да су с времена на време долазили на та своја добра и свакако се на њима и бавили. Вероватно је и што народно предање тврди, да је тврђаву око манастира Св. Николе на Ријечком Граду сазидао Иван Црнојевић, па је можда негде у близини имао и свој омањи дворац за привремено становање. Али је тешко веровати, да је тај дворац био баш код самог манастира, пошто је на том узвишењу („Ријечком Граду") само мало места, те на њему није могао бити и манастир са својим споредним зградама и Иванов дворац. Вероватније је, да је Иван саградио такав дворац на ком другом месту, можда близу Обода (западно од садашње вароши Ријеке, опет над Ријеком Црнојевића), где је имао и своје воденице и ваљанице. На једном месту у поменутој повељи од 1485 године он каже: „... едноу воденицоу мою оу ѡбодоу".[2])

У сваком случају, кад Иван Црнојевић и његови синови кажу за своје повеље, да су писане у Ријеци, то се, мислим, понајпре има разумети тако, да су писане у њихову дворцу на неком од њихових добара у пределу који се звао Ријека.

И што се у наведеним примерима уз име Ријека употребљава предлог *у*, то такође говори за то, да се то име није односило на неко место, него на предео с тим именом. Јер се уз име садашње вароши Ријеке за означења исте врсте редовно употребљава само предлог *на* („идем на Ријеку", „био сам на Ријеку", „живи на Ријеку" итд.).[3]) — Кад се у пове-

[1]) А. Јовићевић: „Ријечка Нахија...", с. 397, 529—530 и 579—580.

[2]) „Monumenta Serbica" с. 531.

[3]) За ово има доста примера код Јовићевића: „Ријечка Нахија...", као нпр. на с. 661, 662, 692 (3), 712, 774 итд., а осим тога и ја сам забележио неколико таких примера на својим испитивањима по Ријечкој Нахији и по Црмници.

љама које су писане на Цетињу, означава онако исто као и у народном говору, да су писане *на* Цетињу и уопште у свима означењима локалности уз име Цетиње долази предлог *на* а не *у*[1]), онда би зацело било исто тако учињено и у повељама које су писане на Ријеци.

Исто тако и што јеромонах Пахомије каже за себе, да је „от реке", може се само тако разумети, да је он тиме хтео означити, из кога је (ужег) предела или краја Црне Горе. Јер да је хтео рећи, да је из вароши Ријеке, он би рекао онако, како се и данас једино у тамошњем народу каже, наиме: да је „с Ријеке".[2]) А што је још главније, пошто у његово време није ни било насеља под тим именом, он није могао ни казивати. да је из њега.

По свему се, дакле, чини, да се место на коме је био ријечки манастир Св. Николе, није у 15. и у 16. веку звало Ријеком, него да је то онда било име уже или шире околине саме реке (Ријеке Црнојевића), дакле неког предела око реке тога имена.

Јамачно се назив предела Ријеке ни у Боличино време није био проширио на неку већу област. Зато се тадашња турска административна целина, коју видимо код Болице у обиму садашње Ријечке Нахије, називала тада „Љуботином". Љуботин се био онда истакао као њено управно средиште, те је по њему и прозвата (онако исто као што је по Љешкопољу прозвата цела област, којој је турска управна власт седела у Љешкопољу).

Како је после дошло до тога, да се та иста турска област прозове *Ријечком Нахијом?* Мислимо, једино услед тога, што је у току 17. века Ријечки Град био постао главним седиштем муслимана и њихових власти за целу ту нахију. И сами ријечки муслимани могли су утицати на то, да се по имену њихова седишта и њихова краја прозове цела нахија.

Кӑд су се ријечки потурчењаци почели насељавати на Ријечком Граду, то није тачно познато. Али по свима подацима које имамо несумњиво је, да су они на њему живели у другој

[1]) Види нпр. у помињатој повељи Ивана Црнојевића од 1485 године и у повељама Ђурђа и Стевана Црнојевића од 1495 године („Черногорія", I, с. 728 и 729).

[2]) Види за то нпр. код А. Јовићевића: „Ријечка Нахија...", с. 667, 774 и др. И ја имам такве примере забележене приликом мојих проучавања по старој Црној Гори.

половини 17. века, а врло вероватно, да су се тамо почели насељавати још у првој половини тога века. Већ због самог свог положаја Ријечки Град је морао привући потурчењаке, да се на њему населе. Он је на врло згодном месту као узвишење, са кога се може владати целом широм околином, која је уз то богата и плодна. Даље ко седи на Ријечком Граду, има у својим рукама пристаниште, до кога плове лађе Ријеком Црнојевића и услед тога и целу пловидбу по тој реци.[1]) То је потурчењацима на Ријечком Граду јако олакшавало везе са Скадарским Језером и преко њега и са Скадром и са Жабљаком. Они су због тога имали и богате риболове у својим рукама.

Сасвим је погрешно тврђење Ровинског, да је Сулејман-паша 1692 (код њега такође погрешно 1690) године после разорења Цетиња предао „градъ Обод и Рѣку вѣ руки ренегатовъ".[2]) Зна се нпр., да су још 1691 године Млечани с Црногорцима отели од Турака Ријечки Град[3]) — дакле Турци односно потурчењаци су морали и тада и пре тога времена на њему живети. По Дучићу су на Ријечком Граду седели потурчењаци све до њихове истраге у Црној Гори и црква Св. Николе у том граду била је „у другој половини XVII-га в. турска џамија".[4]) И по народном предању, које смо напред саопштили, о завади и о борбама трновских спахија Вујовића (у Црмници) са потурчењацима на Ријечком Граду сасвим је несумњиво, да су пре 210—240 година потурчењаци не само седели на томе граду, него да су били и доста многобројни и моћни.

Турци и потурчењаци су протерани са Ријечкога Града вероватно у време „истраге потурица" у Црној Гори или ускоро потом, а из остале Ријечке Нахије негде у току прве половине 18. века (као нпр. у Цеклину) а негде око средине или тек у

---

1) Потурчењаци са Ријечког Града су наплаћивали и царину од промета на Ријеци и имали су и нарочите страже, које су пазиле на саобраћај („Слике из прошлости Цеклина..." с. 76 и 79.).

2) Черногорія...', т. I, с. 485.

3) Ђ. Поповић: Историја Црне Горе. Београд, 1896. С. 80. — Он га погрешно зове „Обод", као што то чине и многи други писци, док се у народу зна само за „Ријечки Град" (види и Јовићевића „Ријечка Нахија...", с. 530). Исто тако погрешно додаје, да су га Турци звали Мустафа-Челебија. У ствари се тадашњи турски заповедник („кадија") тога града звао Мустафа („Слике из прошлости Цеклина...", с. 76).

4) „Црна Гора", с. 24.

другој половини (као нпр. у Љуботињу) тога века.[1]) — Додоши који су тек око 1840 године поново насељени (становницима старог села Салковине код Жабљака, тада турског)[2]) коначно су припали Црној Гори и Ријечкој Нахији приликом разграничења 1859—1860 године.[3])

Колико нам је познато, најстарији су спомени о Ријечкој Нахији као целини под тим именом: онај у Ерице (1692 г.: „Fiumara“) и у народној песми из доба владике Данила[4]) и затим у помињатој представци владике Василија из 1753 године: „Рѣчкая нахія“.[5]) Ускоро затим, 1756 године, налазимо о њој помен и у другим изворима: „Riesca Nachia“,[6]) па онда 1767 године: „Riesca Nachia“.[7]) После се већ све чешће помиње. И у народу се њена целина редовно означава само именом Ријечка Нахија.

Област Ријечке Нахије сразмерно је мало измењена према оном обиму, који је имала у Боличино доба. О промени која се тиче села Трнова и Комарна говорили смо разматрајући Црмничку Нахију, а о другима које се односе на села Штитаре, Ђалце и Загору — у одељку о Љешанској Нахији.

После рата од 1876—1878 године Ријечка се Нахија проширила на истоку тиме, што су јој придати ослобођени град Жабљак и острво Врањина.[8]) — За Жабљак знамо још по Болици,[9]) да се је рачунао у Црну Гору, али га он не убраја ни у једну од њених области, него га помиње засебно на почетку одељка о Црној Гори као јаку тврђаву и седиште турског диздарage. Можда је Жабљак и имао засебно место у административном погледу као војничко средиште и тврђава.

Говорећи о Љешанској Нахији већ смо изнели разлоге, на основи којих се може узети, да је околина Жабљака и уопште цео нижи део данашње Ријечке Нахије спадао у стару жупу

---

[1]) По мојим забелешкама. А види и „Слике из прошл Цеклина...“, с. 83; и А Јовићевића „Ријечка Нахија...“, с. 576, 577, 579.

[2]) А. Јовићевић: „Ријечка Нах..“ с. 588.

[3]) Н. Дучић: Црна Гора, с. 15 и његова карта.

[4]) у помен. историји Симе Милутиновића, с. 60.

[5]) М. Драговић: „Материјали...“ (Споменик XXV, с. 15).

[6]) Ј. Томић: Турски поход на Црну Гору 1756 године. (Глас XCII, с. 275).

[7]) „Споменици о Шћеп. Малом“. (Гласник Срп. Учен. Друштва, књ. 50. и 51., с. 31. и 18.).

[8]) А Јовићевић: „Ријечка Нах...“, с. 588 и 589.

[9]) на помињат. месту, с. 785.

Подлужје, коју помиње поп Дукљанин. — Остали, више планински део ове нахије већ није могао спадати у Подлужје, које морамо замишљати као низак предео, који је био ниже суседне старе Лушке или Лужанске Жупе. А с друге стране не можемо га урачунати ни у Лушку Жупу, јер је и сувише далеко од њена средишта, Зетине долине, и не чини са њом ни географску целину, јер је окренут на сасвим другу страну, ка Скадарском Језеру. Ни у Црмницу није овај део Ријечке Нахије могао спадати, јер је Црмница, као што смо то већ показали, од вајкада имала исту ову област коју има и данас.

Остаје дакле једина могућност, да је планински део садашње Ријечке Нахије, заједно с осталим високим и планинским пределима на западу, с онима који чине језгро данашње Катунске Нахије, спадао у стару жупу Кчево (у Дукљанина: Cuceva и Cuccevi), о којој смо напред говорили.

* * *

Расправљање о главним деловима Црне Горе показало нам је, да се је Црна Гора најпре делила на пет главних предеоних целина. Већина од тих делова Црне Горе постојали су као засебни предели и пре него што је Црна Гора потпала под Турке. Знамо то поуздано и за Црмницу и за Катуне и за Пјешивце, а вероватно је, да су и „Лешњани“ чинили неку посебну племенску целину; једино се за данашњу Ријечку Нахију не може (бар према садашњим подацима) рећи, да је чинила и тада тако велики предео са неким општим именом (осим ако се није за њу још држало име Црна Гора у најужем значењу). — Подела Црне Горе на пет главних делова, какву нам показује Болица (1614), без сумње је извршена за време турске управе, али јој је очевидно узета за основицу ранија народна подела на пределе.

Од времена црногорског устанка 1684—1685 године па за неких сто година Пјешивци су били политички одвојени од остале Црне Горе и турском управом придружени Брдима (поглавито Бјелопавлићима). А тадашња права Црна Гора обухватала је само четири од ранијих својих делова. Зато и кад су Пјешивци (свакако после рата од 1788 до 1790 године) ослобођени и сједињени са Црном Гором, остала је и даље подела на дотадашње четири нахије, а Пјешивци су спојени са Катунском Нахијом као њено племе. Зато од тога времена у свима домаћим изворима и код свих поузданих писаца имамо само поделу Црне Горе на

четири главне области: Катунску, Љешанску и Ријечку Нахију и Црмницу (или, ређе, Црмничку Нахију).

Поделу Црне Горе на „нахије" увели су Турци у време своје управе у њој, и то према подацима које имамо највероватније у другој четвртини 17 века. И пошто је она трајала неколико десетина година, те се народ на њу навикао, она се одржала и после тога, пошто се Црна Гора од устанка 1684—1685 године и за време владике Данила сасвим отргла од турске управе.

За већину од појединих делова Црне Горе врло је вероватно, да имају велику старину и по области и по имену.

За *Црмницу* то знамо најпоузданије, пошто се она помиње још у летопису попа Дукљанина, а већ у листинама из прве четврти 14. века именују се у њој села и одређују неке њене границе које има и позније. Осим тога и њено је име једино могло постати од старе српске речи чрьмьнь. — Област Црмничина остала је непромењена кроза све векове. Привремена промена на североисточној страни Црмнице завршила се тиме, што је цео тај крај (са селима Трновом и Комарном) крајем 17. или почетком 18. века стално припао Црмници.

И за област и име негдашњих *Катуна* (позније Катунске Нахије) врло је могућно, да су веома давнашњег постанка: једно због тога што су од прастарих времена овде морала бити развијена далека сточарска кретања која изазивају потребу за катунима; друго, што су саме географске и климатске прилике неопходно налагале, да предео Катуна служи за летња катуновања; и треће, што је сама реч катун, коју видимо у речницима свих балканских језика, несумњиво врло стари балкански термин (а вероватно романског порекла), те су назив „Катуни" могли дати још романско-трачко-илирски (односно романско-арбанашки) Власи пре српског досељења. — Катунска Нахија је изгубила на југу Маине, Поборе и Брајиће и део његушког земљишта до манастира Св. Тројице (на Стањевићима), а повећала се на северу са три нова племена која су јој се придружила: са Пјешивцима, Загарачем и Команима, и на северозападу са приличним комадом од земљишта старог херцеговачког племена Риђана, који је припао катунским племенима: Цуцама и Озринићима.

О *Љешњанима*, становницима данашње Љешанске Нахије, имамо прве помене из 15. века, а на почетку 17. века (1614) цела се област, знатно већа од садашње Љешанске Нахије,

зове именом „Љешкопоље“. Изнели смо разлоге, на основи којих би се могло веровати, да је та љешанска или љешкопољска област била у доба попа Дукљанина део старе Лушке или Лужанске Жупе (Lusca), а да је даље на истоку и на југу од те области, дакле у ниским и равним пределима на истоку од Мораче и на северу од Скадарског Језера, настајала стара жупа Подлужје (у Дукљанина Podlugiae). — Нисмо могли примити народно тумачење, по коме би имена Љешњани, Љешкопоље и Љешанска Нахија била дата по досељеницима од Љеша, јер су се они по самом њихову предању доселили тек крајем 16. или почетком 17. века. Показали смо, да су та имена понајпре могла доћи од старог српског мушког имена Љеш или Лијеш или Љешко, којим се звао какао угледан човек или великаш овога краја. Или се непосредно по његову имену назвао предео који му је припадао или се најпре по њему звало његово потомство, неко јако браство или племе, па се са њега пренело име и на његову област. — У току 17. и 18. века отпали су од првобитне целине под именом „Љешкопоље“, која је после добила назив Љешанска Нахија, племена Комани и Загарач са равницама Једношима и Лужницом, затим равница Љешкопоље и село Грбавци, тако да се од 1781 године Љешанском Нахијом зове само планински предео између реке Ситнице (на истоку) и планине Ставора (на западу).

Ријечка Нахија је несумњиво тек у време турске управе постала обласном целином најпре под именом „Љуботин“ а после под овим именом којим се зове и данас. Пре тога су у области садашње Ријечке Нахије биле само поједине предеоне и племенске целине. На основи разлога које смо изнели може се узети, да се један такав мањи предео звао именом Ријека, око реке истога имена. Пошто је тај предео са Ријечким Градом (који је у њему) постао главно средиште потурчењака и турске управе у овој нахији, она је по њему, а јамачно и утицајем самих тих потурчењака, добила име Ријечка Нахија. — Област Ријечке Нахије остала је готово непромењена од Боличина времена. На истоку је проширена после 1878 године добитком Жабљака и Врањине. — Међу старим жупама Дукљанинова времена једина је у коју је с највише вероватности спадао главни, планински део ове нахије — Кчево, јер је са језгром Катунске Нахије у најтешњој географској вези.

II ПЛЕМЕНСКА ПОДЕЛА[1]

У време мојих испитивања по старој Црној Гори (1910 и 1911 године) свака се њена нахија делила на племена а свако племе на браства, која захватају већа и мања насеља. За већа насеља у тамошњем народу нема нарочитог термина, него се свако од њих означава само својим именом. Такво веће насеље састоји се из неког броја мањих насеља, која народ у Црној Гори као и сва мала насеља уопште, зове „селом" или „сеоцем" или разним другим именима, која ћемо у овом прегледу даље навести. Село се састоји из породица, које могу бити од истог или од разних браства, а зову се именима: „кућа", „дом", „фамилија" или „фамеља" и сл., „огањ" или „огњиште", „верига" и „кастрига". Ми ћемо у нашем прегледу употребљавати поједине од тих назива онако како смо их где од народа чули. Тако ће се уједно видети и који се од тих назива најчешће употребљава.

*

1) **КАТУНСКА НАХИЈА** се дели на девет племена. Најјужније је Цетиње или Цетињско Племе. На западу је од њега племе Његуши, а на северу од оба Ћеклићи. Још даље су на северу Бјелице, па Цуце, а на североистоку од њих Озринићи или Кчево. Североисточно од Озринића су Пјешивци, источно од Озринића Загараче или Загарач а југоисточно Комани.

Цетињско Племе (Цетиње, Цетињани) је на истоку оивичено низом висова, који га одвајају од Ријечке Нахије и међу којима су и Граница и Вртијељка. На северу су: најпре највиша тачка заравни Чекања на самом друму за Котор, па затим даље на истоку висови Руда Глава, Среданова Лазина и

[1]) Обраћамо пажњу на наше карте старе Црне Горе, у које смо унели многобројне исправке и допуне досадашњих карата.

Кошарице као међа према Ћеклићима. А на западу у главном развође преко Ловћена и преко висова на југу од њега (међу њима и Трештаник) одваја ово племе од Његуша. На југу граница према Боки Которској иде све преко високих планинских врхова.

Средиште Цетињскога Племена чини Цетињско Поље. Оно је готово у сред племенске области и свима је својим особинама врло подесно, да прикупи сва насеља, који су по њему и око њега, у племенску целину. Оно је доста велико и прилично родно, те су у њему највећа и најглавнија насеља овога племена. Ка њему се силази са свих страна племенске области, те су тако браства по свима околним селима била самом природом упућена, да се прикупљају око браства, настањених у овоме пољу. А његова приступачност с источне стране, преко Ријечке Нахије, чинила је без сумње, да је још и пре него што се је Иван Црнојевић настанио на Цетињу (1481 или 1482), ово поље имало саобраћајни и трговински значај за своју ширу околину.

У Цетињском Пољу и по његовим странама су насеља: Бајице (Мартиновићи), Хумци и Доњи Крај.

Бајице захватају цео западни део Цетињскога Поља и стране високо изнад њега. Зову их често и по имену њихова главног браства: *Мартиновићи*. Почевши од североисточне стране (према Доњем Крају) бајичка „села" иду овим редом. Најпре је *Касанов Крај* са 4 „куће" Мартиновића. До њега је *Брајанов Крај* са 10 „фамилија" Мартиновића и 5 „фамилија" Бориловића. Затим настаје велико „село" *Доње Село* са 80 „домова" Мартиновића, који се зову ужим презименом Томашевићи, а њихни су „мањи називи по браства": Стијеповићи (Николићи, Драговићи и Андрићи), Војиновићи, Вукосавовићи, Ђуровићи и Латковићи. Уз Доње Село се рачунају и Вуксановићи, засебно браство од 7 „кућа". Даље је *Горње Село*, у коме су Мартиновићи (и то: Ивановићи, 20 „домова"; Марковићи, 15 „домова"; Батрићевићи, 10 „домова"; Милошевићи, 30 „домова") и Мусулимовићи (6 „домова").

У Бајице спада и нешто удаљеније „село или „засеок" *Дубовик*, на северозападу од Цетињскога Поља. Ту су Милошевићи (5 „кућа"), Мартиновићи (3 „куће"), Вуксановићи (2 „куће") и Озринићи (Радовићи и Перовићи, 5 „кућа"). Такво је засебно бајичко сеоце и *Иногор*, на северу од Бајица, под висом истога имена, са 4 „куће" Мартиновића.

Хумци или, по народном изговору, **„Умци"** су омање насеље од петнаестак „кућа" уз јужну ивицу Цетињског Поља, до вароши Цетиња. Све су куће на *Томовој Главици* осим две

које су у *Богданову Крају*. Сви су Хумци једно браство, које се зове „Умци“ или Милошевићи.

Доњи је **Крај** повелико насеље, које захвата североисточни део Цетињскога Поља. И он се дели на „села“. У свакоме од тих „села“ живи само по једно браство, по коме се „село“ и зове. Са југоистока најпре долази „село“ *Иванишевићи*, у коме је само браство истог имена, 18 „кућа“. До њих су *Шаӓдијери*, 12 „кућа“; па *Почеци*, 4 „фамилије“; *„Дёље“*, 3 „фамилије“; *Ћеранићи* 11 „кућа“; *Јабучани*, 11 „фамилија“; *Лајиславићи* или *Ивановићи*, 17 „фамилија“. — На три четврти часа даљине, на североистоку од Цетињског Поља, има „доњокрајско село“ **Гњијевин До**, у коме је насељено десетак кућа Ивановића (5), Ћеранића (3) и Деља (2). А на један и по сахат даљине на северозападу је мало „село“ **Јабука** или *„На Јабуку“*, са 3 „куће“ Јабучана. Осим тога има тих Јабучана још 4—5 кућа од скора насељених у цетињском Доњем Пољу под брдом Границом.

На југу од Цетињског Поља је најпре насеље **Бјелоши.** Оно се дели на два „села“: 1) *Јӧвановићи*, код цркве, са 18 „фамилија“ све браства Јовановића, и 2) *Грљевићи*, југозападно од Јовановића, са браствима: „Липовина“ (тако, једнина место множине; 11 „фамилија“). Бошковићи (1 „фамилија“), „Кокот“ (тако, у једнини; 6 „фамилија“), „Ђајко“ (1 фамилија“) и „Перовић“ (опет једнина; 9 „фамилија“).

На југоистоку од Бјелоша су **Очинићи.** Деле се на три „села“. Највиши и најсевернији део села, под брдом, око црквице Св. Николе, зове се *Горње Село* или *Горњи Очинићи* а често се чује и назив Боришићи по браству, које у њему седи (16 „кућа“). Око главне цркве је *Средње Село* са 26 „кућа“ од три сродна браства: Батрићевића, Паовића и Гленџа (Петровића). Даље је на југу, ниже цркве *Доње Село* или *Доњи Очинићи*. Ту живе два сродна браства Мӓриновићи и „Аладин“, (заједно 7 „фамилија“) и мало браство Кажије (3 „куће“).

На југу од Очинића су **Угне** (2. падеж Угана, 3. п. Угнима итд., придев: угањски) а још даље на југу угањски заселак *Врела*. — Угне се деле „на браства“. Почевши од севера па к југу најпре су Капе (23 „куће“), па „Зубер“ (13 „кућа“), затим Лагатори (7 „кућа“) и Мировићи (8 „кућа“). — На Врелима су браства: Капе (7 „кућа“), „Зубер“ (2 „куће“), Лагатори (5 „кућа“), Мировићи (2 „куће“) и Бёладе (8 „кућа“).

Насеља Бјелоши, Очинићи и Угне зову се у народу и општим именом *Конак* или *Конаџије*.

Племе **Његуши** је око Његушкога Поља и по западној подгорини планине Ловћена, која се диже над тим пољем. Источну границу, према Цетињском Племену, већ смо поменули. На северу, према Ћеклићима, граница иде од заравни Чекања (које спада у Ћекліће) најпре на запад планином Буковицом, тако да

у главноме „цада“ раздваја ова два племена. Затим више његушког села Дугог Дола граница скреће на северозапад и иде непрекидно у томе правцу преко многих висова, међу којима су и Вршањ, Кославина Главица, Међедски Врх, Коњски Врх, венац изнад Коњских Рупа и најзад Ивсво Осоје. Код Ивова Осоја се сучељавају ћеклићска и његушка граница са међом Црне Горе према Боки. А одатле је уједно та међа и граница Његуша како на западу тако и на југу.

За племе Његуше има *Његушко Поље* (или *„Поље“*, како га Његуши обично зову), исти онакав значај као што га има Цетињско Поље за своје племе. И Његушко је Поље сразмерно доста пространо и родно и због тога су у њему седишта највећих и најглавнијих брастава његушких. Особито му је пак повећало вредност, што је врло близу Котора и Которскога Залива, са којима је од вајкада било у вези, а још је због тога преко њега био најзгоднији излаз на море и за велики део остале Црне Горе, па чак и Брдâ. Тако је преко Његушког Поља увек ишао жив саобраћај и промет. А све су те особине скупа чиниле, да је Његушко Поље било од врло знатног и економског и политичког утицаја на околна насеља и да је услед тога његово становништво постало језгром, око кога су се околна браства окупила у једно племе.

У Његушком Пољу и по његовим странама су насеља: на крајњем истоку Дуги До, до њега у јужном делу поља Хераковићи (Ераковићи) и Копито, у западном делу поља Врба а у северном делу Рајићевићи.

Дуги До се не дели на мање делове, јер је цело „село“ у групи. Има 52 „фамилије“, које су све од истог браства (Пунешевића, са мањим презименима: Милошевићи са Пејовићима, Оташевићи, Марићевићи са Пајовићима, Параче, Водалије или Водаловићи са Боратовићима и Ђурановићи) осим 2 „куће“ Јововића са Стијеповићима, које су засебног порекла.

Хераковићи или по народном изговору **Ераковићи** су такође доста збивено велико насеље и не дели се на засебне мање делове. Само се у случају потребе чини разлика по седиштима главних брастава. Најзбивенији део Хераковића је око самог главног пута за Котор. Око њега је с обе стране поређан доста дугачак низ лепих кућа, тако да чини утисак паланачке улице. Због тога ће се понекад чути, да зову тај део Хераковића: „*Варош Његушка*“. Осим Хераковића ту живи и 1 „кућа“ од браства Падалица (Гачовића) из Вељег Залаза. — У Хераковићима живи главно браство истога имена, које се дели на Петровиће (3 „фамилије“) и Поповиће (43 „фамилије“); осим

тога још и ова браства: Кустудије - Божовићи (3 „куће"), Кадије (2 „куће") и Андрићи (4 „куће").

У Хераковиће се рачуна и сеоце **Вељи Крај,** које је на североисточној ивици Његушкога Поља. У њему живи браство „Вељокрајани", којега сад има свега 3 „куће".

Копито је мало насеље, у коме живе два браства: Богдановићи (16 „кућа") и Радовићи (Башовићи)-Пенде (10 „кућа").

Врба (придев: „врбањски") је такође омање насеље и „нема мањих села". У њој су браства: Вучковићи са Врбицама (32 „куће"), Вỳјковићи (Дејани; 4 „куће") и Лỳчићи (5 „кућа").

Рајићевићи се редовно зову тако, а врло се ретко чује облик Рајичевићи. Ма да је овај други облик правилнији (од имена Рајич), ипак је онај први уобичајен због лакшег изговора. Рајићевићи су велико насеље и деле се на четири „села". Најгорње и најсеверније село, „за главицом", зове се *Џупане.* Јужније од њега, око обеју рајићевићских цркава и ниже њих је *Горње Село* или *Горњосељани,* а још јужније су „села" *Подубличани* и *Бабуличани.* Само у „селу" Подубличанима живи и браство тога имена (25 „кућа", са мањим презименима: Бећири, Шеваљевићи, Мâрковићи, Раути, Маштрапи и Ћутке), а по осталим „селима" су измешана браства: Радоњићи (67 „кућа", са споредним презименима: Жутковићи, Станишићи, Радовићи, Мароши, Чавори и Паламиде), Пêнде (4 „куће"), Раднићи (8 „кућа") и Поповићи (Џелетовићи; 8 „кућа"). Подубличани, Радоњићи и Пенде чине заједно велико браство Рајићевиће.

Део рајићевићског земљишта око друма за Котор, на коме су крај пута крчме и гостионице, зове се *Крчме Његушке* или *Ханови.*

У Рајићевиће спадају и 9 „кућа" браства Чавора, које стално живе на „планини" у *Коложуњу,* на крајњем југу његушке области, али чине у сваком погледу заједницу с осталим Рајићевићима.

На северу су од Његушког Поља насеља: Вељи Залаз и Мали Залаз, а на југу: Жањев До, Мирац и Мајстори.

Вељи Залаз је омање „село", у коме су две групе сродних брастава: једну чине Вукчевићи (5 „кућа") и Братићевићи (4 „куће") а другу Николићи (12 „кућа") и Ђуровићи (10 „кућа"). Јужније од ових брастава чине као засебно сеоце *Гачовићи, Горњи и Доњи,* у коме је браство истог имена с ужим презименима: Данчуловићи (2 „куће"), Капетановићи (5 „кућа"), Лукреције (2 „куће") и Пророковићи (4 „куће").

У **Малом Залазу** живе четири браства и свако од њих држи по један део „села" и сваки се од тих делова зове по имену свога браства. Та су браства од четири брата, који су „тачно на четворо подијелили цијело село". Уз Мали Залаз иде и „мало село", „сеоце", *Валишта,* које је на северу, близу ћеклићске границе, и у коме има неколико кућа од свих зала-

жанских браства. Та су браства: Перићи-Дудићи (4 „куће"), Пејановићи (8 „фамилија"), Матковићи (5 „кућа") и Ивановићи (16 „кућа").

Жањев До је мало насеље, које је подељено између три браства. Једно су Љёсари (5 „кућа"), друго Вуловићи (3 „фамилије") и треће Перовићи (4 „куће").

Село **Мирац** прелази својим земљиштем (мањим делом) и преко границе црногорско-бокешке. Главни и највећи део села је груписан и зове се само Мирац, а изван њега има још само „назив" *Загређани* (јер су за гредом) и *За-Крш*. Али ниједно од тих насеља није заузето само овим или оним браством, него су већа браства настањена у свакоме од њих. Браства су: Кашћела́ни (25 „фа́милија"), Вујаши (2 „куће"), Пёра̄ши (7 „кућа"), Мäроши (3 „куће"), Мйлаши (2 „куће"), Ћоровић (Богдановић; 1 „кућа") и Перовић (1 „кућа").

Мајстори су сеоце на крајњем југу његушке области. У њима живи само једно браство, Кустудије, од 13 „кућа".

Племе **Ћеклићи** се, као што смо видели, на југу граничи са Цетињским Племеном и затим даље на југозападу Његушима. На западу, према Боки, граница им иде од Ивова Осоја па преко високих брда Гомилицâ, Радаљева Врха и Високе Главице долази до Гњилова Ждријела. Одатле настаје северна граница Ћеклића, према Цуцама. Она прелази преко високе, простране, заравни Пухалових Крша и излази на венац планине Курјаника, која је на тромеђи Ћеклића, Цуца и Бјелица. Од Курјаника настаје великом дужином североисточна граница Ћеклића, према Бјелицама. Она иде све преко високих брда и планина: најпре преко Дебелог Бријега и изнад Шијоцâ, па високом и пространом преседлином Симуњом, изнад које се диже на планину Црни Врх и даље иде све венцима високих планина Челинца и Опорца до на Радојев Бријег. А одатле граница скреће на југ, на планину Синсић, која је на тромеђи Ћеклића, Бјелица и Косијера (племена у Ријечкој Нахији) и завршава се још даље на југу, на Латкову Ждријелу према Косијерима.

Овако омеђена област племена Ћеклића представља сразмерно узан а дугачак предео, издужен у правцу од југоистока ка северозападу. Са свих страна су по ивици племенске области висока брда и планине, која сва прелазе висине од 1000 или најмање 900 метара. А средином целе племенске области провлачи се низ долова, већих и мањих улегнућа, која су нај-

пространија и најнижа у самом средњем делу племенске области. Услед таквог распореда висина и низина ћеклићска област има облик великога а дугачког корита са најдубљим делом у средини, тако да се са свих страна сасвим природно слази ка његовим нижим и најнижим деловима. Другим речима: ћеклићска област чини врло добру географску целину, јер је са свих страна ограђена високим брдима и планинама, а по средини спуштена, тако да је становништво целе те области самом природом земљишта упућено на узајамне везе и односе. Особито је пак средњи и најнижи део ћеклићске области — у коме су насеља: Кућишта, Вучи До, Крајњи До и Којковићи — био од значаја за стварање и одржавање племенске заједнице код Ћеклића. Он је у географском средишту племена и подједнако приступачан за све делове ћеклићске области; има најродније земљиште и најбоље планине за сточну пашу (на истоку Црни Врх и Челинац а на југу и западу целу пространу планинску област према Његушима); а несумњиво је од увек било од значаја, што је и најближе великој саобраћајној артерији ових крајева, ономе старом путу за Котор, који баш пролази јужном ивицом Ћеклића пре него што почне силазити ка Његушком Пољу. Све те тако повољне прилике биле су узрок, да су у насељима тога средишног дела ћеклићског од увек седела најзнатнија и највећа брества, која су прикупљала око себе све остало становништво ћеклићске области. Шта више огранци тих брастава, као што ћемо видети у III глави, ширили су се и по осталим деловима племенске области и тако је племенско јединство, засновано на географским и привредним моментима, било још особито појачавано и сродничким везама.

Од поменутих главних насеља ћеклићских, која су у племенском средишту, размотрићемо најпре

Кућишта, која су од старине била племенско средиште. У њима је Зборна Главица, код које се „окупљало племе". Село је збивено: куће су прикупљене око цркве и око речене Зборне Главице. У селу живи само браство Калуђеровићи. Његови су огранци: 1) Раднићи (2 „куће"); 2) Поповићи, Пајовићи и Ђуровићи (укупно 15 „кућа"); и 3) Николићи и Латковићи (свега 2 „куће").

Северозападно од Кућишта је **Вучи До,** такође омање, нешто разређеније насеље. И у њему је настањено само једно браство, које се по своме селу зове именом „Вучедољани" (дваестак домова). Оно се дели на три главне гране: једно су Гвозденовићи (Рајичковићи и „Гвозденовићи" у ужем смислу);

друго су Пророчице или Пророчићи (Вукосавовићи и Марковићи); и треће, Вицковићи („Вицковићи“ у ужем смислу, Радуловићи и Војиновићи).

На југу од Кућишта је **Крајњи До** или, како се ретко кад зове, **„Под—Буковицу“.** Куће су заиста по долу истога имена. У селу живе две групе сродних браства: једно су Рамадановићи (5 „кућа“) и Мухадиновићи (5 „кућа“), а друго два огранка оних Калуђеровића из Кућишта: Матановићи (4 „фамилије“) и „Калуђеровићи“ (5 „кућа“).

На југоистоку од Кућишта су **Војковићи** са кућама по ивици једнога дола испод великог брда Инока. Војковићи су „село“ од 20 „кућа“. Деле се на три „дијела“, за које народ нема нарочитог термина, него их само означава њиховим именима: Џаковићи, Полачани и Глађани. У селу живи само једно браство, Маројевићи, чији су огранци овако распоређени: у *Џаковићима* су Џаковићи и Синановићи, у *Полачанима* су Ивановићи и Вуксановићи са Јоветићима, и у *Глађанима* Митровићи и Мијушковићи.

На југоистоку од Војковића је „село“ **Милијевићи**, чије су куће по јужној страни поменутог брда Инока, а ниже њих даље на југу настају лепи, родни долови. У Милијевићима живе 13 „фамилија“ све од браства Маројевића, које су се разгранале на три мања рода: Станковиће, Марковиће и Јововиће.

На југу од Милијевића је „село“ **Петров До,** најјужније ћеклићско насеље. Куће су му поглавито по ивицама долова Понора и Веље Зграде. Село се дели на два браства: 1) Домазетовићи—Калуђеровићи (8 „кућа“), и 2) Петровићи, чији су родови: Мирковићи (15 „кућа“) и Павлићевићи (10 „кућа“)

На северу од Вучег Дола је „село“ **Убао** у врло дубоком долу котласта облика, који се зове Убаљски До. У „селу“ живе три браства заједничког порекла: Драгутиновићи (6 „фамилија“), Вујовићи (11 „фамилија“, са родовима: Томовићи, Веловићи и Јоковићи) и Вујошевићи (5 „фамилија“). — Како се по скоро одсечним странама Убаљског Дола не могу подизати сеоске куће, а у самом долу већ нема више места за насељавање, морале су се одељене породице исељавати изван главног села и оснивати мања насеља по разним деловима сеоског земљишта. За та насеља нема нарочитог термина, него се свако од њих само означава именом земљишта на коме је подигнуто. На истоку су од главног села: *Сладковићи* (1 „кућа“ Драгутиновића“), *Стара Кућишта* (1 „кућа“ Вујошевића) и *Валуга* или *Алуга* (2 „куће“ Томовића—Вујовића), а на северу је *Јованово Гувно* (са 2 „фамилије“ Вујовића и 1 „фамилијом“ Драгутиновића).

На северозападу од Убла је „село“ **Драгоми-до.** Оно је у сразмерно плитком и невеликом долу истог имена, и куће су му по ивицама неколиких мањих долова и „дочића“. Пошто ту нема девољно ни места ни земље за обрађивање, одељене породице су се населиле изван главног села на три места, која

се зову по своме земљишту. На западу је дô *Међедово* (са 1 „кућом"), на североистоку *Варикашин До* (са 1 „кућом") и на истоку *Папрати* (са 2 „куће"). — У Драгомидолу живи само једно брество, Павићевићи (укупно 13 „фамилија"). — Становнике Драгомидола Ћеклићи зову само именом „Драгомиљани".

Најсевернији и врло простран део ћеклићске области захвата насеље **Јёзер.** Његов главни део је по ивицама и по странама два овећа, суседна дола: Јабуке и Дугог Дола. Тај се главни део Језера дели на два „села": на западу код цркве *Доње Село* (9 „кућа") а на истоку *Бријег* (11 „кућа"). Из Доњег Села, које је најстарији део Језера, „дизале су" у времену од пре 90—60 година „идући за земљом на станове где је више горе и воде" поједине породице, те су тако постала три одвојена, мала насеља. Највеће од њих, *Јасиковицу* (6 „кућа"), која је на северу испод Пухалових Крша, Језерани означавају као „село", док друга два, која имају само по 1 и 2 куће, зову само њиховим именима без тога означења: *Близна* (2 „куће"), још даље на северу од Јасиковице, до цуцке границе, и *Горин До* (1 „кућа"), на западу, под Радаљевим Врхом. - У тих пет језерских насеља станују доста измешана четири бmembраства, која су заједничког порекла: Јовановићи (9 „фамилија"), Пајовићи (9 „фамилија"), Радуловићи (4 „куће") и Никчевићи (7 „кућа").

Племе **Бјелице** се, као што смо видели, великом дужином граничи са Ћеклићима, на југу и на југозападу. На северу, најпре према Цуцама, бјеличка међа полази од поменуте тромеђе ћеклићске, цуцке и бјеличке на планини Курјанику, па иде све преко високих брда и главица (међу којима су Вилињак, Љу̏бина Гомила, Стрмоглавнице, Милунова Борина и Шишков Бријег) и излази кроз Планиничко Ждријело на планину Планиник. А са Планиником настаје северна бјеличка граница према племену Озринићима. Од Планиника даље на исток она се наставља преко брда̂ и висова Миокова Осоја, Мргуда и Гру̏јина Присоја и излази на велико брдо Дос више Кчева. Затим скреће на југоисток и на југ најпре на врх Поточине и на Лисачке Лаке, па даље преко планина̂ Чевског Лисца (његовом „осојном бандом") и Пјешивца и поред планине Косаче (која је бјеличка) на велико брдо Косматицу, од којега почиње граница према Љешанској Нахији. Косматица је дакле на тромеђи Бјелица, Озринића и Љешанске Нахије. Јужно од Косматице настаља се граница источним венцем планине Ставора па затим преко висова Точила̂ (Већег и Малог) излази на велику „греду" Црнијељ. Јужна страна Црнијељи је на тромеђи Бјелица, Љешанске и Ријечке Нахије. Одатле настаје јужна међа

бјеличка, према Косијерима (у Ријечкој Нахији). Она иде целом дужином преко високих брда и главица (од којих су најглавније: Шумерачка Главица, Гола Глава, Мало Почивало, Цер и Сухоплоче) и излази на планину Синсић, на тромеђу Бјелица, Ћеклића и Косијера.

Бјеличка је област, дакле, ограђена са свих страна високим брдима и планинама. Међу њима Челинац прелази висину од 1300 метара, Ставор од 1200 а Чевски Лисац од 1100 метара. Али и сва друга гранична узвишења достижу висине од 1000 и од 900 метара. Међутим се целом средином бјеличке области од северозапада ка југоистоку нижу многобројна већа и мања улегнућа, тако да се са свих околних, граничних, висина сасвим природно слази ка томе средњем, најнижем делу ове области. Јужни део бјеличке области је доста узан, стешњен је између планина Ставора и Црнијеља с једне и Челинца, Опорца и Синсића с друге стране. Уз то је и веома планински и кршевит, са мало подесних места за људско становање. Зато су се у њему развила само два омања, по малим доловима јако растурена, насеља, Микулићи и Томићи. Насупрот томе, северни део бјеличкога предела знатно је шири, много мање кршевит и са доста пространих и родних долова, тако да је за људски живот и насељавање куд и камо подеснији. Зато су у њему, у великим насељима Дубу и Предишу, од увек седишта великих и јаких браставa, која су захватила и највећи део племенских планина: од Дебелог Бријега, Симуње и Челинца на западу па до Дебелог Крша, Лисца Малошдољског и Планинице на истоку — а то је половина, и то најбоља, од целе племенске области. Наравно да су се уз та моћна и имућна бравства прибијала и сва остала по околним, малим насељима. А и становници јужних насеља, Томића и Микулића, ограђени са свих страна високим планинама осим на северозападу, где им је излаз омогућен низом долова са ниским преградама између њих, били су самом природом земљишта упућени на племенску заједницу са браствима у северном делу бјеличке области. Јасно је, дакле, да Бјелице имају за јединство свога племена највише да захвале подесним географским приликама своје области.

Најпре ћемо разгледати најглавније од бјеличких насеља, које је северно од Челинца и од Симуње:

Дуб. Он се дели на три „села“ и на неколико мањих насеља од по једне и две куће, која Дубљани не означавају на-

рочитим термином, него их зову просто њиховим именима. „Села“ су подигнута по ивицама од неколиких мањих долова и долаца, који су непосредно један до другога, а остала су насеља везана за поједине мање долове и новијега постанка: насељена исељеницима из главних села. На северу је најпре „село“ *Дуб* (са 8 „кућа“), а у његовој близини мала насеља: *Гвозд* (1 „кућа“), *Јасен* (1 „кућа“) и *Орнице* (1 „кућа“), која се такође рачунају у „село“ Дуб. Даље је на југу „село“ *Бријест, Горњи* и *Доњи* (6 „кућа“). Још је даље на југу „село“ *Рêшна* (Бјелице само тако изговарају, место Ресна), са 12 „кућа“, а јужно и југоисточно од ње су мала насеља која такође спадају у „село“ Решну (у ширем смислу): *Доњи До* (1 „кућа“). *Под Милошеву Страну* (1 „кућа“), *Попањска Лака* (1 „кућа“) *Клоншора* (2 „куће“), *Милатков До* (1 „кућа“) и *Дуга Долина* (2 „куће“).

У целом насељу Дубу станује само једно братство, Милићи, које се дели на две главне гране. У „селима“ Дубу и Бријесту седи грана „Милићи“ у ужем смислу (са огранцима: Поповићима, Тодоровићима и Ивановићима), а у Решни грана Вукчевићи са ужим презименима: Перовићи или Костовићи, Вујадиновићи или Мартиновићи и Богдановићи.

Друго је главно бјеличко насеље **Предиш,** на североистоку од Дуба. Дели се на три „села“, која су исто онако као и „села“ у Дубу поређана око долова и долаца, који чине групе од суседних улегнућа. Најдаље је на северу „село“ *Пејовићи* са 26 „кућа“; југозападно су од њега *Абрамовићи* (16 „кућа“), а на југу „село“ *Андрићи* са 20 „кућа“. У Андриће спада и мало насеље *Овсишта* (4 „куће“), које је на југу од њега. — У свима овим насељима живе братства, која су заједничког порекла (од два брата) и „села“ се зову свако по своме братству. У Пејовићима живи само братство тога имена, чији су родови: Јовановићи, Бошковићи и Николићи. У Абрамовићима поред братства Абрамовића (15 „кућа“) има и 1 „кућа“ малог братства Милинића. У Андрићима с Овсиштима само је братство Андрићи, које се дели на Вуковиће, Црвенице (Црвеничане) и Мрваљевиће.

На северу је од Предиша „село“ **Љешев Ступ,** најсеверније бјеличко насеље. Као и друга до сад поменута бјеличка „села“, и оно је размештено око повећег броја долова, који су све један до другога и у тесној вези међу собом. У селу станују два сродна братства: Попиводе (20 „кућа“) и Кузмани (3 „куће“).

На североистоку од Предиша је „село“ **Малöшин До.** Све су сеоске куће „на једном мјесту, крајем дола који се зове Малошин До“. У селу су три братства различног порекла: Мрваљевићи (1 „кућа“), Вујошевићи (6 „кућа“) и Бековићи (5 „кућа“).

На западу су од Дуба два мала насеља, Ублице и Диде.

Ублице су између два велика брда, Гаја и Дебелог Бријега. Куће су им по ивицама и странама два суседна дола: Убличког Дола и Долова. По томе се и деле на два „села“: у првом долу су *Ублице* (са 4 „куће“ Ћетковића и 10 „кућа“ Правиловића) а у другоме *Долови* (са 1 „кућом“ Правиловића). Оба су ублички браства, Ћетковићи и Правиловићи, једног порекла, старином Милешевићи. Неки од Правиловића зову се и ужим презименима: Бајовићи и Вукићевићи.

Диде се деле на два „села“. Главно „село“ су *Диде* и за њих се редовно каже „село“, „ў село су земље...“ итд. У томе „селу“ су 2 „куће“ Драшковића и 8 „кућа“ Вујића. Друго је „село“ (за које се ретко каже да је „село“) на југозападу од првог, *Станкова Каменица*, са 2 „куће“ Драшковића. Оба браства, Драшковићи и Вујићи, истог су порекла и такође, као и Убличани, имају старо заједничко презиме Милешевићи.

Од јужних насеља бјеличких најпре су на реду **Томићи**, који захватају целу североисточну подгорину планина: Челинца, Опорца и Синсића. Деле се на осам „села“, која су сва по доловима или крај неке групе од мањих долова и дочића. Готово у средини је „село“ *Томићи* (3 „куће“ Ивановића и 5 „кућа“ Вушуровића) код цркве. Уз њега се рачуна и место *Љўг Горњи* са 1 „кућом“ Ивановића. На северу је од „села“ Томића *Пусташ* са 2 „куће“ Ивановића и 2 „куће“ Вушуровића. Још даље су на северу *Лисачки Долови* са 4 „куће“ Вушуровића и 1 „кућом“ Ивановића. Испод Челинца су: најпре и северније, *Подлуњиц* (9 „кућа“ Ивановића), а јужније *Челиначки Долови* (2 „куће“ Вушуровића). Још даље су на југу, испод планине Опорца, *Опорачки Долови* (3 „куће“ Вушуровића), до њих на југоистоку *Каменице* (3 „куће“ Вушуровића), а најдаље на југу, испод Радојева Бријега, *Влашке Рупе* (2 „куће“ Ивановића). — Као што се из наведеног види, у Томићима живе два браства, Ивановићи и Вушуровићи. Она су међу собом блиско сродна, јер воде порекло од заједничког, познатог, претка.

Микулићи су на североистоку од Томића, између планина Ставора и Црнијељи. Имају два „села“: Микулиће испод Ставора и Предојевицу испод Црнијељи. Оба су по ивицама и по странама од по неколиких долова и долаца. У „селу“ *Микулићима* седе: 17 „кућа“ Вујовића, 4 „куће“ Вукчевића, 6 „кућа“ Брацановића и 2 „куће“ Шарановића; а у *Предојевици:* 9 „кућа“ Вујовића и 1 „кућа“ Вукчевића. — Свако од именована четири браства, Вујовићи, Вукчевићи, Брацановићи и Шарановићи, засебног је порекла.

Цуце (Веље и Мале). — Ово се племе, као што смо видели, граничи на југу: Бјелицама од планине Планиника па до Курјаника, а одатле па до Гњилава Ждријела Ћеклићима.

Од Гњилава Ждријела настаје западна граница цуцка, према Боки (према Кривошијама). Она иде све преко високих брда и планина, међу којима су највиши Косман, Буковица и Бјелош. Северно од планине Бјелоша је Трново Ждријело на тромеђи Цуца, Кривошија и Грахова. Цуцка граница према Грахову — а то је и даље западна граница — иде преко високе заравни Пода и брда Вјетрошића и долази преко Горњег Пињића Дола до планине Дрошкорице. Даље иде све венцем планине Дрошкорице, па низ ту планину силази до „обрешка“ Љешевице код села Јабукâ. А одатле настаје северна граница цуцка, према Рудинама (Бијелим или Никшићским), и иде најпре венцем планине Ненаде а затим северним венцима велике планине Пустога Лисца и долази до Дрâгова Ждрйјела, које је у тој планини. Од Дрâгова Ждрйјела цуцка међа скреће право на југ. Одатле почиње источна граница, према Кчеву (Озринићима). Она иде најпре источним венцима Пустога Лисца, па затим даље преко Обадовичке Алуге и планине Врљерога на високи Стажерски Врх, па на Баричке Ртове и Борачку Главицу и мало се спушта дуж Доловског Корита, из којега се опет пење на Руде Прљине и затим још више на Мрдин Бријег и најзад на Планиник.

Ова доста велика област коју захватају Цуце ограђена је, дакле, са свих страна високим брдима и планинама. Само је на југоисточној страни њена граница доста ниска: чине је сразмерно нижи висови, па чак и долови — Доловска Корита. Та је ниска граница последица новијих промена племенске области: око средине 17. века раселиле су удружене Цуце и Чевљани неколика цуцка села на тој страни и њихово је земљиште припало Кчеву. Иначе је у раније време цуцка међа, која је ишла источније, прелазила већином преко знатно виших брда. — Али и кад се узме у томе обиму, запажа се, да цуцка област ипак не чини сасвим једноставну географску целину. Врло дугачка и висока планине Тисовац (са висинама од преко 1200 метара), на коју се на северу настављају Гука, Кротиња и Вите Стијене, провлаче се као врло дуг низ планинских венаца скоро кроз средину цуцке области, од севера на југ, и одвајају највећи део области Малих Цуца, на истоку, од Већих Цуца, на западу.

Према томе би се дакле чинило, да географске особине цуцке области нису биле повољне за стварање племена и за одржавање племенског јединства. Али тај део своје области, који је преграђен тако рећи зидом од планина, Цуце су насе-

лиле тек у новије време, поглавито од почетка 19. века, а у раније доба он им је служио готово само за летње издизање са стоком и шта више једно је време цео велики предео од Трешњева и Кобиљег Дола на север до у Грахово и у Рудине био сасвим пуст. Због опасности од Турака и од четничких напада нико се није смео по њему ни преко лета настањивати. Дакле цео тај велики део — скоро две трећине — данашње цуцке области није имао никакве улоге у стварању племена Цуца.

Предели, у којима је и сад главно седиште овога племена и у којима је оно и постало, чине јужну трећину садашње цуцке области. Ту су три велике групе од насеља: Заљут, Грепца и Мале Цуце у ужем смислу (са насељима: Кругом, Трњинама и Ровинама). Сва три ова предела одликују се великим мноштвом долова са врло родном земљом. У њима је даље врло погодан климат, најпогоднији не само у цуцкој области, него вероватно и у целој Катунској Нахији. Особито се Грепца одликују врло благим климатом и питомином. Док су од околних племена одвојени високим брдима и планинама, дотле су међу собом ова три предела у врло тесној вези низовима од долова са ниским преградама између њих. Особито је та веза подесна и јака на југу, према најнижем делу Гребаца, тако да се у њима сучељавају саобраћајни правци и из Заљути и из Малих Цуца. Уз то су Заљут и Грепца увек били седишта врло великих и јаких браства цуцких, тако да су и браства из Малих Цуца, пошто су већ географским приликама упућена на њих, сасвим природно тражила ослонца у њима.

Сви су ти чиниоци скупа утицали, да се у најјужнијем делу садашње цуцке области створи једноставно племе Цуце, чије језгро и сада седи у томе крају у поменута три предела. Подела на *Веље Цуце* и *Мале Цуце* само је географска и не представља никакву подвојеност племенске заједнице.

Мале Цуце су одвојене од *Вељих Цуца*, као што смо већ поменули, почевши са севера најпре низом планинских венаца, који чине Вите Стијене, Кротиња, Гука и особито Тисовац, затим се даље на југу та међа у главном наставља преко другог брда Гуке, па на Остојин Бријег, Бојање Брдо, Градину, Трнове Крше и Вељу Бобику и завршава се јужно од Мрдина Бријега.

Општа је одлика цуцких насеља, да су према природи самога земљишта везана за омање долове, којих има у цуцкој области огроман број. Из главних „села" на југу Цуца постала

су исељавањем у долове даље на северу многобројна „расеља“, сеоца од врло малог броја кућа, управо од ономиког, колико у коме долу може опстати. Како су та „расеља“ новијега постанка, народ још није свуда створио за њихове групе општије називе, као што их је дао онима у старом племенском седишту, него се већином свако од „расеља“ рачуна као засебно насеље под својим именом (а то је име његова дола). Такав је случај са свима многобројним сеоцима Вељих Цуца од пределâ Заљути и Гребаца на север све до планине Пустога Лисца. А кад их когод хоће да означи општим именом, он их обухвати новијим административним појмом: као трешњевачку општину. У малим Цуцама пак, као што ћемо даље видети, народ је услед подесније природне поделе земљишта већ створио општије називе за поједине веће или мање групе од новијих „расеља“.

1.) **Веље Цуце** се дакле према реченоме деле на две велике предеоне целине (и уједно групе од насељâ) на југу — а то су Заљут и Грепца — и на једну административну која обухвата сва остала насеља Вељих Цуца даље на северу и зове се трешњевачком општином по своме средишту, „селу“ Трешњеву.

а) **Заљут** чине сва „села“ и „сеоца“ од ћеклићске границе (Пухалових Крша и Гњилава Ждријела) на југу па до великих брдâ Граца Ржишког и Крста Доброгорског на северу. На истоку је у главном омеђена брдима: Гуком, Остојића Бријегом, Бојањим Брдом и Вељом Главицом. У пределу Заљути има 30 засебних „села“ и „селаца“. Почевши с југа па к северу она иду овим редом:

Најпре су *Кућишта* с *Ободом* и *Братешем*. Као општи назив за сва три ова насеља чује се понекад име „Кућишта“. Зато смо их и узели заједно. Иначе се свако од њих за себе означава као „село“. „Село“ *Кућишта* је најстарије насеље у Заљути, и у њему су се развили замеци најглавнијих и највећих цуцких брастава: Кривокапића и Преобрежана. Сада у Кућиштима има свега 5 „фамилија“ Кривокапића. — На југу је према ћеклићској граници „село“ *Обод* са 5 „кућа“ Кривокапића. На северу је пак „село“ *Братеш*, које се дели на Братеш (6 „фамилија“), Јабуку (4 „куће“) и Ћинђину (1 „фамилија“). Од тих 11 породица у Братешу 4 су Пребрежана-Перовића и 7 Кривокапића.

На северозападу од Кућишта је „село“ *Доброњеж-до* са 7 „фамилија“ Кривокапића. — На северу и северозападу од њега су „села“ *Крушка* и *Подаждријело* са укупно 20 „кућа“ Ивановића, названих „Кривокапића“ (деле се на Мијатовиће,

Зуковиће, Мирковиће и Ђукановиће).[1]) — На западу од Добро-њеж-дола је „село“ *Хрйавац* или по народном изговору *Рйавац*, са 5 „кућа“ Кривокапића. — Још даље на западу, до цуцко-кривошијске границе је „село“ *Грубйн-до* са 3 „куће“ Кривокапића. — Западно од Грубйн-дола је *Куйлучева Руйа*, „село“ са 6 „кућа“ Кривокапића. — На северу од тога села је „сеоце“ *Мӓшни До* са 2 „куће“ Кривокапића.

Северно од поменутих „села“ Крушке и Подаждријела је „село“ *Воднй До* (6 „кућа“ Преобрежана-Банићевића). — Источно од њега су *Миокове Долине* са 6 „кућа“ Преобрежана (Перовића и Ђуровића). — На северу су од њих *Јабуке* и *Ласйва* са 6 „кућа“ Преобрежана-Перовића. — Северозападно од Јабука је *Кривуљина Долина* с 1 „кућом“ Преобрежана-Перовића. — Даље су на западу *Бр̏чки До* са 2 „куће“ Преобрежана-Банићевића и *Сйражйшйа* са 3 „куће“ Кривокапића. — Северно су од њих *Мали и Вељи Лййовац* са 2 „куће“ Кривокапића, 6 „кућа“ Липоваца (4 Ивановића и 2 Илића) и 3 „куће“ Преобрежана-Банићевића. — Источно су од Липовца *Загонац*, *Сламица* и *Јасени* са 5 „кућа“ Кривокапића. — Северно од Липовца је *Вукодо* са 6 „кућа“ Кривокапића. — На северу од тога дола је *Ублица* (2 „куће“ Кривокапића) а на западу од ње *Зечке Алуге* (2 „куће“ Кривокапића). Даље на северозападу је „село“ *Ђинов До* (4 „куће“ Кривокапића и 2 „куће“ Преобрежана-Банићевића), које се дели на Ђинов До, Љескови До и Липов До. — Још даље су на северозападу испод планине Бу̏ковице: *Грандов До* (1 „кућа“ Кривокапића), *Цареве Долине* (1 „кућа“ Кривокапића) и *Борина* (1 „кућа“ Кривокапића).

Од поменутог старог села záљутског, Кућишта, на североистоку, преко брда Бјелила, је „село“ *Баша* (2 куће[2]) Звицера, 3 куће Кривокапића и 1 кућа Вукасовића). Оно је саобраћајно (а због тога и управно) средиште не само Заљути, него и свих Цуца, пошто је на раскрсници путова са свих страна.

На северу је од Бате *Нерин* са *Пресјеком* (1 кућа Миљеновића, 1 Поповића, 1 Перишића-Грабљана и 3 Кривокапића) а још даље је на северу *Добра Гора* или *Зовина* са *Селишшима* (4 куће Поповића). — На западу је од Добре Горе *Брашићев До* (3 куће Кривокапића). — Даље је на северу *Пријеко Почивало* (1 кућа Јовановића-Грабљана) а на северозападу, испод Крста Доброгорског, *Вуков До* (1 кућа Преображана-Перовића) и још даље на северозападу *Пусша Руйа* (1 кућа Јовановића-Грабљана, 2 куће Преобрежана-Перовића и 3 куће Кривокапића).

Сва насеља од Нерина па до Пусте Рупе, рачунајући ту и ова два, зову Цуце често и општим именом *Зовина*.

---

[1]) Ја сам био забележио само 5 њихових кућа у Подаждријелу, али их по сазнању г. Андрије Лубурића има тамо на дваестак кућа.

[2]) Пошто се у Цуцама готово редовно употребљава израз „кућа“, нећемо га даље стављати под знак навода; а само одступања од тога обележићемо тим знаком.

б) **Грепца** захватају троугао између Заљути, Малих Цуца и јужне цуцке границе. Јасно су ограђена са свих страна високим брдима и планинама, а како су уз то и најнижи део Цуца, разумљиво је, што су и најжупнији крај у њима. Почевши од Бате на северозападу па к југу и југоистоку насеља гребачка иду овим редом: Челйна, Круг, Граб, Градина (са Платама), Ржани До, Прӧсени До и Липа.

Челйна је око дола истога имена. Има 8 кућа браства Звицера.

Круг је такође око једног великог, кружног дола. У њему су 6 „фамилија“ Тодоровића (Дрцета или Трчета).

И *Граб* је по ивицама дола истог имена и неколиких суседних мањих долова. И у њему живи само једно браство, које се обично по своме селу зове „Грабљани“, а дели се на: Јовановиће (8 кућа), Перишиће (7 кућа) и Вулетиће (7 кућа).

Градина се дели на „села“ Градину и Плате. Село *Градина* је на странама великог брда Градине и у њему су 7 „фамилија“ (6 Миљеновића и 1 Бошковића), а *Плате* су крај ниске заравни истога имена а насељене су са 4 „фамилије“ Миљеновића. Оба су браства, Миљеновићи и Бошковићи, заједничког порекла.

Ржани До се по двема великим доловима у којима су куће дели на „села“: *Овсине* (3 „фамилије“ Пејовића и 1 „кућа“ Живковића) и *Ржани До* (11 „кућа“ Жйвковића и 4 „фамилије“ Вујадиновића). — Свако је од именованих „ржедољских“ браства засебног порекла. — Становници Ржаног Дола означавају се именом „Ржедољци“.

Просени До има своје главно „село“ у долу истог имена и оно је *Просени До* у ужем смислу (10 кућа Марковића и 4 куће Томашевића), а на југозападу и југоистоку од њега су његова „расеља“: *Сјенокос* (2 куће Марковића), *Крушковац* (1 кућа Марковића), *Липовац* (1 кућа Марковића), *Добра Вода* (3 куће Марковића и 1 Томашевића) и *Планиник* (1 кућа Марковића). — Браства „проседољска“, Марковићи и Томашевићи, воде порекло од истог претка. — За становнике Просеног Дола Цуце имају само назив „Проседољци“.

Липа има главно „село“ истога имена у долу Вељој Липи, са 10 кућа Поповића и 1 кућом Марковића (од оних из Просенога дола), а даље су већином на северозападу редом „расеља“: *Под Бријег* са 1 кућом, *Врбица* (на истоку) са 2 куће, *Јабучки Бријег* са 3 куће, *Радекуша* са 1 кућом, *Околишта* са 1 кућом, *Гњилава Долина* са 1 кућом, *Равна Страна* са 1 кућом, *Засеље* са 3 куће, *Дуги До* са 1 и *Јама Војводина* са 2 куће — све од браства Поповића. — Као што код неких и сама имена показују, има међу тим сеоцима и таких, која су по странама од брегова или и на самим, истина онижим, бреговима

(Под Бријег, Јабучки Бријег, Околишта, Равна Страна, Засеље). — У Липи има само једно браство, Поповићи, и осим тога само још једна кућа Марковића.

в) **Трешњевачка општина.** Она захвата велики део Вељих Цуца, од Граца Ржишког и Крста Доброгорског па до крајње северне границе цуцке у Пустоме Лисцу. Она чини само административну целину, али се њен назив у народу већ прилично одомаћио из потребе, да се тај део Цуца разликује од осталих њихових делова. — Почевши од Крста Доброгорског најпре долази „село“

Горњи Извор у дубоком улегнућу, изнад кога се дижу планине Гука и Тисовац. По странама су му 10 кућа све Преображана—Перовића.

На северу је од Горњег *Доњи Извор* у још дубљем улегнућу, из којега избија јак извор. У самом „селу“ има 5 кућа Кривокапића, а на западу од њега, на брду *Жуковици*, још 1 кућа Кривокапића.

Западно су од Доњег Извора, а под брдом Градац Ржишки, долови Веља и Мала Ржишта. У *Вељим Ржиштима* има 1 кућа Кривокапића. — Још даље су на западу, под планином Буковицом *Јабуковац* и *Копитов До*, сваки са по 1 кућом Кривокапића.

Северно од њих, а између планина Буковице и Бјелоша, је „село *Под Буковицу*“ (или Подбуковица) са 2 куће Кривокапића. — На северозападу од Подбуковице а под планином Бјелошем, су „села“ *Калачка Продо* и *Рâдин До* са 3 куће од браства Пешикана. — На северу су од њих *Тоспуде*, „село“, које по управи спада у „граховску капетанију“, али по становништву у Цуце. Ту су: 1 кућа Преображана—Перовића (Косовића), 2 куће Преображана—Мијајловића (Банићевића—Шакића) и 2 куће Звицера.

На југоистоку од Тоспуда су сеоца: *Црниони До* са 3 куће Пешикана; *Богојев До* са 1 кућом Миловића („Граовљани“), 1 Преображана—Перовића (Косовића) и 1 Преображана—Мијајловића (Банићевићâ—Шакића); и *Прапратни До* са 4 куће Пешикана.

Даље су на истоку *Долине Трешњевачке* са Башином Продоли. У њима су 1 кућа Преображана—Перовића, 2 куће Кривокапића и 1 кућа Манојловића (ова је у Башиној Продоли). — Још је источније *Камешево* са 1 кућом Преображана—Перовића. — Најзад је још даље на истоку главно „село“ ове општине

Трешњево. Оно заузима пространо поље тога имена („од 120 рала земље“), а дели се према самој земљишној подели тога поља на: *Горње Поље*, које је на југу, и *Доње Поље*, на северу, а у Доњем Пољу као засебан део „села“ још и *Баројевић—Село.* Браства су трешњевачка сва пореклом из главних

седишта цуцких на југу, а почела су се насељавати на Трешњево пред крај 18. века. До тога је времена и Трешњево, као и сав остали северни део садашње цуцке области, било већином сасвим пусто због опасности од турских чета. Али тада се по наговору митрополита Петра I населе на Трешњеву од једном 33 од најимућнијих цуцких домаћина, по 11 од Кривокапића, Преобрежана и Грепчана[1]). После су придолазили досељеници и од других цуцких браства, и са Трешњева су се шириле Цуце и по многим насељима даље на северу до крајње северне цуцке границе. У самом „селу" Трешњеву живе сада: Миљеновићи—Симовићи (9 кућа), Кривокапићи (6 кућа), Преобрежани—Перовићи (8 кућа), Звицери (3 куће), Пешикани (3 куће), Грабљани—Вулетићи (1 кућа), Лаковићи—Стевовићи (Малоцуце; 1 кућа) и Инковићи (1 кућа).

На северозападу од Трешњева иза узвишења Међугорја су *До̏лови* са 2 куће Преобрежана—Мијајловића (Шакићи), 2 куће Преобрежана—Перовића (Косовића) и 1 кућом Живковића (Ржедољаца). — На северу су од Трешњева *Рокоче* или *Рокоч*, Мали и Вељи, са Рокочким Долом. У Рокочу су 3 куће Преобрежана—Перовића, 1 Грабљанин—Перишић и 1 Миљеновић—Симовић (овај трећи у Рокочком Долу). — На западу су од Рокоча *Ома́ри* са 2 куће Преобрежана—Перовића. — На северу је од Рокоча *Станојев До* са 1 кућом Преобрежана—Мијајловића (Банићевића). — Даље је на североистоку од тога дола *Дуги До* са 1 кућом Кривокапића.

Североисточно је од Дугог Дола *Сладојев До* са 1 кућом Грабљана—Перишића и 2 куће Миљеновића—Џевердановића. — На северу је од тога дола *Мала Ракита* са 3 куће Кривокапића, а још је даље на северу *Веља Ракита* са 1 кућом Кривокапића у „мјесту" *Вељој Алузи*. — На источној страни од Сладојева Дола је „село" *Под Ракиту* (4 куће Миљеновића—Симовића и 1 кућа Грабљана - Перишића), а источно од тог села су *Продоли Кобиљске* са 1 кућом Миљеновића—Симовића.

Северно је од Трешњева, преко Кротиње планине, *Мали* и *Вељи Ковачев До* са 4 куће Миљеновића - Симовића. — Између Ковачева Дола и „села" Под Ракиту је *Машевски До* са 1 кућом Миљеновића—Џевердановића.

Од Станојева Дола к северу је *Ми̑лов До* и северније од њега *Мека Локва*. У њима су 3 куће Грабљана—Вулетића, 2 куће Преобрежана—Банићевића и 4 куће Преобрежана—Перовића. — Западно од Меке Локве, а у планини Дрошкорици је насеље *Дрошкорица* са 3 куће Преобрежана—Банићевића и 1 кућом Преобрежана—Перовића.

На северу је од Меке Локве *Меки До* са Понорним Долом и у њима је 1 кућа Звицера и 4 куће Преобрежана—Перовића.

---

[1]) Ј. Ф. Иванишевић (у своме чланку: „Из Цуца", у Новој Зети. год. II, 1890, св. XI, с. 421) говори доста опширно о томе првом насељавању Цуца на Трешњево и набраја поименце све тадашње насељенике.

— Даље је на северу до границе цуцко граховске „село“ *Јабуке* (део граховских Јабука), у коме су 5 кућа Преображана—Перовића и 2 куће Миљеновића—Симовића.

Далеко је на североистоку, међу планинама Ненадом и Пустим Лисцем, „село“ *Рейишке Алуге*, на граници према Рудинама, и у њему 4 куће Кривокапића.

*

2) **Мале Цуце.** Најстарија су седишта Малих Цуца насеља Трњине и Ровине, на крајњем југу малоцуцке области. Из њих су се Малоцуце, исто онако као и Вељоцуце, од краја 18. века почеле ширити даље на север и захватиле су цео велики простор до планина Тисовца, Гуке и Кротиње на западу, па даље западно од Вйтих Стијена и од врха Пустога Лисца, а на северу до границе цуцке према Рудинама.

Велики број малих насеља, која су у том простору постала, обухвата народ предеоним именима у три веће групе: северно и северозападно од Трњина је Претин До, а северно од њега Кобиљи До и Врљерог.

Трњине. — Ов̓ај се предео простире од близу Планиника на југу па напоредо са цуцко чевском границом до Шестелине Греде и Вукова Бријега на северу. У средини му је главно „село“ *Трњине*, чије су куће по странама двају долова, од којих је један северно од цркве а други западно и југозападно од ње. Становнике трњинске назива народ изразом *Трњинари*[1]). У овом „селу“ живи само брасство Лаковићи, и то његови родови: Рогановићи (5 кућа), Марковићи (4 куће) и Биговићи (1 кућа).

Северозападно од „села“ Трњина су *Пољане* са 1 кућом од брасства Поповића из Липа. — Даље је, на северу, *Прôков До*, у коме су 6 кућа Лаковића—Марковића. — Северозападно је од њега *Косматши До* са 4 куће Лаковића—Рогановића. — Северно је од Косматог Дола *Вишти Јасен* са 4 куће Лаковића —Марковића, од којих је једна подаље на северу, под Шестелином Гредом.

Круг. Јужно је од „села“ Трњина друго главно „село“ овога предела, *Круг.* И његове су куће груписане поглавито по странама двају долова, Горњег и Доњег Дола, само је једна кућа подаље на југозападу, у месту Рупама (опет до). У Кругу су 10 кућа брасства Мијановића и 1 кућа од Поповића са Липе.

Подалеко на југу од Круга је простран, ступњевит предео

---

[1]) Исто их тако називају и народне песме. Види нпр. народну песму „*Издајсшво йоиа Койривице и йогибија* 12 Црногораца у Бањанима (1737 године)“ у 22. и 23. броју „Јавора“ од 1887 године и у књижици Дионисија Миловића „Иларион Рогановић, црногорско-брдски митрополит“ (у Новом Саду, 1891), стр. 6.

Ластвице са 1 кућом Поповића из Липе. — На истоку је од Ластвица *Прапратљива Долина* са 1 кућом Мијановића.

Ровине су мало „село", чије су куће подигнуте на две омање,ступњевито постављене, заравни. По њихову међусобном положају и „село" се дели на Горње Ровине и Доње Ровине. У Ровинама живе 5 кућа браства Ђуричића и 1 кућа засебног браства Томановића.

Претин До или правилније, али много ређе, **Прентин До.** Ово је простран предео, који захвата цео средњи део Малих Цуца од планине Пресјеке на југу до Капавице на северу и од планине Тисовца на западу па до Претинске Љути и до Врх Мелаца на истоку. У овоме пределу, који је пун долова са родном земљом и „планина" згодних за испашу, има велики број малих насеља, која су сва основала браства са Трњина и Ровина.

Почевши с југа, од Пресјеке, прво је такво сеоце *Липови До* са 1 кућом Лаковића-Стевовића. — На северозападу су од њега *Данаве* са 3 куће Ђуричића и 3 куће Лаковића-Стевовића. — Још су даље на северозападу, а испод великог брда Гуке, *Мрке Плоче* или *Под Гуком* са 2 куће Лаковића-Марковића и 1 кућом Лаковића-Стевовића. — Североисточно је од Липова̂ Дола *Ла̂чев До* са 4 куће Лаковића-Рогановића и 2 куће Лаковића-Ћосовића. — Источно од тога дола су *Жгљебине* са 1 кућом Лаковића-Стевовића. — Североисточно од Лачева Дола и од Жгљебина, а преко Вукова Бријега, су *Меоца*, „село", чији је главни део, који се зове Меоца, око повелике равнице истога имена, а други део је у страни више те равнице и зове се *На Врх Мелаца(х)* или како се у ствари по народном изговору каже: На Врг Мелацах. У „главном селу" Меоцима су 1 кућа Томановића, 6 кућа Мијановића и 2 куће Лаковића-Рогановића. А На Врх Мелаца су 2 куће Мијановића и 1 кућа Андрића (Бјелица из Предиша). — На западу су од Мелаца *Борови До* са 4 куће Лаковића-Биговића и *Претинска Присоја* са 1 кућом Лаковића-Рогановића. — Јужно су од њих *Вељи До* са 8 кућа Лаковића (5 Рогановића и 3 Марковића) и *Брвеник* са 1 кућом Лаковића-Стевовића. — Западно су од Вељег Дола *Претинска Прла,* у којима су 3 куће Лаковића-Марковића. — Северозападно је од Претинских Прла *Муштерски До* са 5 кућа Томановића.

Врљерог. — Тим се именом зове и планина и предео око ње, а њиме се обухватају и оба мала насеља, која су у томе пределу. Јужније од тих насеља, које је од Мелаца и од Претинских Присоја растављено Жармеском Љути, зове се *Жа̂рме.* Оно се дели на Жа̂рме, које су на југу, и на Марину Рупу, која је даље на северозападу. На оба места станују укупно 5 кућа Лаковића (4 Рогановића и 1 Марковића). — Подаље су на северу од Жарама *Расове* са 1 кућом Лаковића-Рогановића.

Кобиљи До. — Тако се зове цео остали део Малих Цуца на северу од Претина Дола и од Врљерога, који се протеже до северно од главнога врха Пустог Лисца и до границе цуцко-рудињске. Главно је насељавање овога предела извршено у почетку 19. века досељеницима са Трњина и Ровина. Они су се најпре населили у *„Поље“*, тј. у равницу између планина Тисовца, Капавице, Чӱмојевице (или Чӱмовице), Кротиње и Гуке. Та се равница и цео до око ње зове *Кобиљим Долом* у ужем смислу. Из тога „Поља“ раширили су се после ти досељеници и по осталој области Кобиљег Дола.

Главно је „село“ овога предела и сад *Поље* или *Кобиљи До* (у ужем смислу). У њему живе 24 куће Лаковића (Рогановића, Биговића и Стевовића) 6 кућа Ђуричића, 1 кућа усташа Ћетковића и 1 кућа усташа Самарџића. — На југу је од главног „села“ *Озêбли До* са 2 куће Лаковића, а на истоку, под планином Капавицом дô *Капавица* са 2 куће Лаковића. — Северно од „Поља“ је *Пријеки До* са 5 кућа Лаковића. — Још је даље на северу *Тојички До* са 4 куће Лаковића. — А сасвим је далеко на северу, под Пустим Лисцем, *Под Лисац* са 3 куће Лаковића. — На североистоку је од главног „села“ планина „*Чӱмовица* и при њој 3 куће Лаковића“. — Као што се из наведеног види, главно становништво предела Кобиљег Дола чини братство Лаковићи (43 куће, од којих 15 Рогановића, 15 Биговића и 13 Стевовића).

Озринићи или **Кчево** или **Чевљани.** Сва три ова назива имају потпуно истоветно значење у целој старој Црној Гори: значе племе тога имена. Осим тога називи Кчево и Чевљани имају и ужи смисао: њима се означава и део истога племена који је у пољу Кчеву и у његовој широј околини. У народу овога племена, а тако већином и по осталој Црној Гори, редовно се употребљава само облик *Кчево* и за племе и за поље и како без предлога тако и са предлогом: „ӱ Кчево“, „на Кчево“, „из Кчева“ итд. Тако пишу и сви добро обавештени писци: Д. Милаковић у „Грлици“ за 1835 годину; Сима Милутиновић у својој историји Црне Горе[1]) и у збирци песама црногорских и херцегȯвачких;[2]) писац чланка „Извод из описанія о Црной Гори...“[3]); Вук Врчевић у својим списима; Максим Шобајић[4]); Решетар[5]); и многи други.

[1]) „Исторія...“, нпр. стр. 73, 74, 81, 89 и мн. др.

[2]) „Пѣванія...“, стр. 119 и др.

[3]) у „Срб.-далм. Магазину“ за 1860 год., с. 100-134.

[4]) нпр. у „Старинама у Зети“, с. 117, 118 и др.

[5]) нпр. у коментару и у објашњењима уз „Горски Вијенац“.

Као изузетан пример забележио сам, и то свега једанпут (у Загреди, на истоку Озринића): „на Шчево".

Супротно реченоме, у народу се редовно каже: *Чевљани* (или Чевјани) и *Чевски*. Тако сам свуда по Црној Гори чуо и забележио (само једанпут у пољу Кчеву: „Кчевљани"), а тако се пише и у целој нашој књижевности.

Можда се је под утицајем тога облика или и ради самог лакшег изговора, доста одомаћио по даљим крајевима Црне Горе, као и по Брдима и по Херцеговини, облик *Чево* место правилнога: Кчево. Већ и у Вуковој „Даници" за 1829 годину налазимо тај облик,[1]) затим у његову „Рјечнику", па у „Горском Вијенцу" владике Петра II[2]) и код многих других.

Да бисмо избегли неспоразуме, ми ћемо у овом раду редовно употребљавати за означење целог племена само назив „Озринићи". А име „Чевљани" узимаћемо само у његову ужем значењу, као назив за становнике предела Кчева.

Међа племена Озринића према Бјелицама и према Цуцама већ нам је позната. Она је на југу и на западу. На северу су граница према Рудинама (Бијелим или Никшићским) најпре Руда Брда, затим венац планине Лигунара целом својом дужином, тако да је јужна половина Лигунара озринићска а северна рудињанска. На источном крају Лигунара се сустичу међа озринићска, рудињанска и пјешивачка. — Одатле па даље на југоисток иде међа Озринића према Пјешивцима. Она пролази најпре источном ивицом озринићског предела Пољанâ, па се затим пење до на врх планине Троглавâ. Даље иде све великим висинама и преко узвишењâ, међу којима су најглавнија: Борачки Ком, Гола Брда, Тисови Ком, Ком од Јасиковца, Врагомет и Столачки Врх. Са Столачког Врха силази право на високу Комненову Долину, од које западни део припада Озринићима, затим пролази западном ивицом Брезова Дола (којй је пјешивачки), па се пење на планину Лупоглав, најпре на високи Ком од Лупоглава. Граница иде даље све венцем Лупоглава, тако да његова југозападна страна остаје Озринићима а североисточна Пјешивцима. Са Лупоглава силази међа у високу вȁлу Студено, па се затим пење на огранке планине Вељега Гарча, Краљичин Уљаник и Вйту Лаку, и даље излази на врх вели-

[1]) Види нпр. песму „Ускок Кариман" на стр. 52—54.

[2]) Поменуто шесто издање, с. 80.

кога брда Свиње Главе. Ту се завршава озринићска граница према Пјешивцима и настаје даље међа према Бјелопавлићима.

Та међа иде најпре низ Точила и силази даље на извор реке Сушице. Затим је сама Сушица међа озринићска према Бјелопавлићима све до Јаме Орашке, јужно од озринићског сѐла Орашја. — Одатле пак настаје граница Озринића према племену Загарачу. Она се пење преко Ладова Дуба до на врх Малога Гарча, па иде затим његовим највећим висинама и даље у северозападном правцу „у Дöлове међу Гарчеве“ (тј. између Малога и Вељег Гарча) и после се опет пење све венцем Вељега Гарча до његова највишега гребена између врхова Мале и Веље Бобије. Одатле слази Вељим Гарчем на југ до на Вилин До, који је по дну Гарча, па затим скреће на југозапад и иде преки висова: Кунове Главице, Стрмца и Вȗковачке Бистијерне и преко Идског Дола излази на врх Скочке Стране у планини Тврдошу. — Од јужне стране Тврдоша настаје озринићска граница према племену Команима. Она иде право на југ, а чине је у главном брда Попова Главица и Семољ. — Даље је међа према Љешанској Нахији, поглавито у западном правцу, преко Козје Главице, па преко високе главице Мраморја и источног венца планине Косматице до тромеђе озринићске, бјеличке и љешанске, о којој смо већ говорили.

Као што се према наведеним границама види, племе Озринићи окружено је са свих страна високим планинама и брдима. Мале изузетке чине само југозападна граница према Цуцама и она на крајњем југоистоку, према Бјелопавлићима. И једна и друга су позније творевине. О првој смо казали укратко како је постала говорећи о цуцкој граници на тој страни, а о другој ће бити говора у трећој глави ове књиге, у одељку о ранијој и о новијој области племена Озринића.

Слично Цуцама и Озринићи имају главно и најстарије племенско седиште на југу своје области, у пределима Кчеву (а то је поље Кчево са широм околином), Велестову и Марковини. У њима и сад седи језгро овога племена. Поред повољних климатских и земљишних прилика ови су најјужнији делови озринићске области били још врло подесни прецима овога племена и као добро склониште, јако заштићено од турских напада. Они су завучени иза целог низа високих планина и пространих планинских предела: на северу, да би се до њих дошло, морају да се пређу планине Лигунар и Седло и пространи предели По-

љанâ, Убалâ и Ожеговицâ, а на североистоку бедеми од планина Лигунара са Вељим Гарчем, Ластве и Копитника.

Особито је баш предео поља Кчева завучен далеко, у крајњи југозападни угао озринићске области и са свих страна заштићен врло високим брдима и планинама. Зато је поље Кчево и било гнездо племена Озринића. Племе је у томе пољу поникло и из њега се раширило по целој осталој племенској области. И сада главни део овога племена седи на Кчеву и око њега.

Још више него старе Цуце морали су стари Озринићи да се држе крајњега југа своје области услед велике и непрекидне опасности од турских напада. Њихова граница се, све док нису Пјешивци сасвим пришли Катунској Нахији — а то је, као што смо у I глави показали, било тек у другој половини 18. века — великом дужином, и на северу и на североистоку, додиривала с областима, које су биле под јаком турском влашћу. Они су били на окрајку старе Црне Горе, права њена крајина на тој страни. Зато се у народним песмама и пева: „Чеву на крајину"[1]; зато и владика Петар II у своме „Горском Вијенцу"[2]) каже: „Озринићи, наши крајичници".

Сви предели на северу од поменута три стојали су стотинама година делом пусти а делом само лети употребљени за сточну испашу. Тек у новије време, поглавито од краја 18. и од почетка 19. века почели су се Озринићи из својих старих седишта стално насељавати и по овим пространим пределима своје области.

Такве су, дакле, биле прилике, које су утицале на стварање и на одржавање племенског јединства код Озринића: заједничко порекло главних брастава и тесна веза њихових седишта, а уз то добра заштићеност тих седишта према свима околним пределима. То им је све налагало заједничке интересе и упућивало их на заједничку одбрану од свих напада.

Насеља овога племена распоређена су по великим предеоним целинама, које су доста јасно одељене једна од друге и свака има своје од старине утврђено име. Ту долазе најпре, најдаље на југу племенске области, три поменута предела, који су главна седишта племенска: најдаље на југозападу Кчево, до

[1]) Види нпр. поменуту нар. песму у Вуковој „Даници" за 1829 годину с. 52—56.

[2]) У помињатом VI издању, с. 28.

њега источно Велестово, а још даље на истоку Марковина. Источно је од Марковине предео Загреда. Од Кчева на северозападу су предели Доњи Крај и Ожеговице а још даље на северозападу Убли. На северу од Кчева, Велестова и Марковине је велики предео Ластва, а северно од ње Пољане (са Седлом).

Предели се деле на мање делове, насеља, која се у овоме племену означавају називима: „село“ и „сеоце“. За најмање насеље, од једне или две куће, обично ће се употребити означење „сеоце“, али се тај термин понекад чује и за насеље од 6—7 кућа, за које се иначе редовно каже, да је „село“. Дакле нема баш сасвим јасне разлике између ова два израза. — Најпре ћемо се зауставити на главном и најстаријем седишту племена Озринића, на његовој матици, Кчеву.

Кчево. Овај предео обухвата поље Кчево и његову ширу околину на истоку и особито на североистоку, у подгорини планине Копитника.

На југозападној ивици поља Кчева је сеоце *Заљуће*, које чине свега 3 „куће“ браства Дра̂шковића.

Западном и северозападном страном поља и предела Кчева простире се „село“ *Војинићи*, које се дели на „В о ј и н и ћ е“ у ужем смислу са 13 „кућа“ браства Ивановића и на П р а п р а т н и Д о са 6 кућа Ивановића и 1 кућом Дра̂шковића. Прапратни До је на западу од поља Кчева.

У северном углу поља Кчева и по странама око њега је „село“ *Крижев До*. Његове су куће расподељене на неколико омањих долова. Главни и највећи од њих, који је код саборне цркве чевске, зове се управо К р и ж е в Д о, и у њему су 5 „кућа“ браства Да̂мјановића. До тога дола је до̂ К о т а р и н е са 1 „кућом“, па затим даље на северозападу П р и ј е к и Д о опет са 1 „кућом“ и још даље у том правцу, под Ожеговим Врхом, Б р е с т о в и са 2 „куће“ — све такође од браства Дамјановића.

Источно од Крижева Дола, у крајњем североисточном куту поља Кчева је „село“, које се по своме месту и зове *Кута*. У њему су по странама од поља 2 „куће“ Да̂мјановића и 2 Ивановића (Ђукановића).

Цео југоисточни део поља Кчева са странама више њега захвата „село“ *Мишке*. Куће су по ивици поља и по омањим доловима више њега. У селу живе 20 „фамилија“ браства Вукотића. У Мишке се рачуна и сеоце П р в е т е на североистоку од њих, више поља, са свега 1 „кућом“ браства Вулаша.

На североистоку од Мишака, у правцу ка планини Копитнику, ређају се „села“ и „сеоца“: *Митарца* са 2 „куће“ Вулаша; *Дубравице*, испод Копитника, са 1 „кућом“ Вукотића; и *Јанкова Катуништа*, под самим врхом Копитника, са 1 „кућом“ Вукотића.

На истоку и на југоистоку од Мишака су најпре *Толићи* или *Тољићи* под великим брдом Ргуљем, са 1 „кућом" Вукотића, а даље, такође под Ргуљем, *Ћиреш* са 1 „кућом" Вукотића. Још даље на истоку *Дубоки До* са 1 „кућом" Вукотића и *Долови* са 2 куће[1]) истог браства. Најзад, подалеко на југоистоку, у подгорини Чевског Лисца, *Гумниште* са 1 „кућом" Вукотића.

Доњи Крај се протеже дуж границе према Цуцама. Дели се на два „села": Доњи Крај, који је на југу, и Цуцки До који је северно од њега. — „Село" *Доњи Крај* се дели на „сеоца", која су по већим или мањим, засебним доловима; у сред „села" је Врба са 2 куће, а око ње су почевши с југа па ка западу: Миокове Долине са 6 кућа, Миросаљ-до са 1 кућом, Ку̂чинов *До* са 2 куће, Сјеверово Село (до цуцке границе) са 1 кућом и Полећела са 1 кућом. У овом „селу" је само браство Дра̂шковићи. — У *Цуцком Долу* је само 1 кућа Дра̂шковића.

Ожеговице се деле на три „села": на југу, под Ожеговим Врхом су *Ожеговице* у ужем смислу, са 6 кућа; на северозападу од њих је *Башино Село* са 3 куће, а подалеко на северу *Додоско Корито* са 6 кућа. Све су то куће браства Вујовића.

Убли захватају долове и „падине" (стране) на североистоку од великих брда Стражишта и Стажерског Врха, који су према цуцкој граници. „Села" овог предела су уокруг око Прветске Главице, као средишта, на коме су црква и школа. На западу, под Стажерским Врхом, је *Стажер* са 13 кућа браства Гардашевића. Североисточно је од њега *Кољевац* са 5 кућа Вујовића; даље је на североистоку *Ногашевица* са 3 куће Гардашевића; још даље у том правцу *Убаљскй До* са 6 кућа Гардашевића и 3 куће Драшковића. Источни део Убала чини „село" *Бијело Поље* са 26 кућа Вујовића, а југозападно су од њих *Падине* са 5 кућа Вујовића. — Подаље на северу од целе ове групе „села" су *Пресјечки Доли* (или Пресјечки Долови) са 4 куће Вујовића и 1 кућом Драшковића.

Пољане (са Седлом). Овај је предео између Убала на југу, планине Лигунара на северу, Пустог Лисца на западу и Троглавâ и Ластве на истоку. У њему су четири „села", од којих је најдаље на југозападу *Студенац*, са 2 куће Гардашевића. На североистоку је од њега, под великим брдом Седлом, *Под-Седло* са 3 куће Гардашевића. Даље су на североистоку *Бијеле Пољане* са 5 кућа Вујовића и 1 кућом Гардашевића, а на северу од њих, при Лигунару, *Равна Алуга* или *Алуга од Пољана* са 5 кућа Вујовића.

Ластва. На југу од Пољана и од планине Троглавâ па све до Копитника протеже се велики предео или „пла ина" Ластва. По њој су расејана многобројна стална и привремена насеља

1) Даље ћемо само изузетке од овога термина стављати под знак навода.

чевских браства. Почевши с југа, испод главнога венца планине Копитника, па ка Лупоглаву стална „села“ и „сеоца“ овога предела иду овим редом. Најпре је, под највишим врхом Копитника (Јеловом Главицом), *Ћудановица* са 1 кућом. Северно је од ње *Миоковица* са 1 кућом а још даље на северу *Цаушевац* са 4 куће. Источно од њих, испод брда Стражнице, су *Шаторишта* са 1 кућом, а даље на североистоку *Грабова Влака* са 2 куће. Од ње су на северозападу једно за другим: *Камишево* са 3 куће, *Ждрнаревине* и *Лешково Раздоље* са по 1 кућом. У свима овим насељима станују породице браства Вукотића (у Цаушевцу Татари или Кешићи — „Вукотићи“).

Али у Ластви, и то у њеном западном и северозападном делу, има још један низ „села“, који почиње северно од поља Кчева па се завршава у најсевернијим окрајцима Ластве. У тим „селима“ живи само браство Ивановићи. На северу је од чевског села Војинића прво насеље у Ластви *Јама* са 9 кућа. Даље су на северу редом једно за другим: *Вирла* са 1 кућом, *Лёта* са 7 кућа, *Бус* са 2 куће, *Меоца* са 20 кућа и најзад *Тутини Доли*, који захватају простран предео према пјешивачкој граници, са 7 кућа. На истоку је од Мелаца *Царевски До*, под Лупоглавом, са 6 кућа; а на југозападу, према Ублима, под брдом Кашером, *Кашеска Лака* са 5 кућа.

Велестово је повелики предео на југу од планине Копитника. У њему има седам „села“.

Најдаље је на западу „село“ *Бёчићи*. У његову главном „селу“ истог имена су 2 куће браства Станојевића, а у „сеоцима“: Поповим Долинама, Чапуровинама и Трубјели има по 1 кућа Вукотића.

На југоистоку од Бечића је *Раван Велестовачка* са 15 кућа Станојевића. — На југу су од ње *Јабуке*, под Чевским Лисцем, са 6 кућа Станојевића - Вучинића. — Још даље на југу и југоистоку је повелико „село“ *Барјамовица*. Она се дели на многа мања „села“ и „сеоца“, којима су куће по доловима и по странама од брда. Почевши са запада, од планине Пјешивца, та сеоца долазе овим редом: Дуги До (2 куће); Љескови До (2 куће); Барјамовица код сеоске цркве (10 кућа); Луњевице (2 куће); Гладе (2 куће); Катуништа (1 кућа); Ћёклин До (4 куће); Скочки До (1 кућа); Јасика (5 кућа); Крёшевац (1 кућа); и Лисича Долина (2 куће). — У Барјамовици живе породице браства Радичевића-Мрваљевића и још једна кућа Катнића.

На северу је од Барјамовице „село“ *Велестово* крај главнога пута код опште цркве свих Велестоваца. У њему су 5 кућа Станојевића и 1 кућа Радичевића—Мрваљевића.

Још је даље на северу „село“ *Макљен*, такође крај главнога пута. У њему је главно и старо „сеоце“ *Макљен* са 2 куће; више њега су, на северу, Крушка Лалевића са 2 куће и Брешков До са 2 куће; а на истоку је, под великим брдом

Вучићем, **Криви До** са 1 кућом. У „селу“ Макљену станују само Радичевићи—Мићуновићи.

На западу је од Макљена *Вуков Под*, опет крај главнога пута. И он се дели на два „сеоца : **Вуков Под** са 6 кућа и више њега **Стражница** на брду истога имена са 2 куће — и у једном и у другом од браства Радичевића—Абрамовића.

Марковина је ограђена са запада планинама Лаством и Копитником и великим брдом Вучићем а с истока Вељим Гарчем. Има четири „села“.

На северозападу је, под Лаством, „село“ *Крушковац* са 3 куће Виднића—Мандића и 1 кућом Кривоглава. — Источно је од њега „село“ *Кривоглавска Главица* или *Кривоглави* са 19 кућа браства Кривоглава. — Јужно је од њих „село“ *Црквина* са 21 кућом Виднића—Митровића. — Кривоглави и Црквина зову се општим именом *Горња Марковина.*

Најдаље је на југу „село“ *Доња Марковина*, у коме су 6 кућа Вујовића, 3 куће Виднића—Митровића, 1 кућа Виднића —Mâндића, 1 кућа Виднића—Павлићевића и 1 кућа Васиљевића („Загарчана“).

Загреда заузима узани југоисточни окрајак озринићске области, који се као какав језик истурио међу туђе племенске области и само преко Вељега Гарча има везе с осталим деловима свога племена. Окружена је са свих страна врло јасним природним границама: Вељим и Малим Гарчем (Гарчићем), реком Сушицом, Точилима и Свињом Главом.

Загреда има седам „села“. — Најдаље су на северу *Дубраве* у великом долу истог имена, са 4 куће браства Бурића. На југоистоку је од њих *Доња Веља Њива* код главне загредске цркве (Св. Арханђела) са 13 кућа Бурића, а даље је на југу *Горња Веља Њива* са 6 кућа Бурића. — „Села“ Горња и Доња Веља Њива зову се заједничким именом *Веља Загреда.*

Даље је на југоистоку „село“ *Лазарева Главица* под висом истога имена и по његовим странама, са 3 куће Калуђеровића и 5 кућа Поповића. — На југу је од тога „села“ *Оселина* са 3 куће Поповића, 10 Бурића и 3 Милића. — Још је јужније, под Малим Гарчем, *Мала Загреда* са 8 кућа Поповића, а на истоку је од ње „село *Орашје* таман на Сушицу до брдске границе“ са 4 куће Поповића, 1 Домазетовића и 1 Бурића.

*

Пјешивци. Ово се племе скоро на целој својој западној и југозападној страни граничи с Озринићима, и ту смо границу већ познали. Северни део те границе раздваја Пјешивце од Рудина (Бијелих или Никшићских): почиње од североисточног краја планине Лигунара, па иде право на север преко највишег врха планине Будоша, Високе Главице (тако да је Будош без мало цео у пјешивачкој области) и затим преко низа омањих

узвишења (Борова Брда, Лйсац, Јêље, Свињеви Доци, Крӯшкова Продо, Ћелински До, Орлина) силази на „Ријеку". А именом „Ријека" зове народ у свима околним пределима (и у Пјешивцима и у целој никшићској области итд.) ону реку што тече јужним делом Никшићског Поља. Та се река у науци сматра за почетак и горњи ток реке Зете и зато се на картама и у научним делима она означава као „Зета". Али народ тако не мисли, и зато ову реку не зове Зетом, већ просто именом „Ријека". По народном схватању река Зета, која почиње ниже Повије, не добија воду из Никшићског Поља; а она вода што тече поменутом „Ријеком" у Никшићском Пољу избија у јакој речици Обоштици (ниже села Дреновштице), десној притоци Зетиној. То доказују тиме, што је вода у Обоштици исто онако „слаба" као и у Никшићском Пољу у оном делу корита „Ријекина", које не пресише и које је око Царева Моста. Пошто у овом народном тврђењу има много вероватног, и ми ћемо се држати народних означења, те ћемо ову речицу у Никшићском Пољу звати само именом „Ријека", а Зету ћемо рачунати тек ниже Повије.

Северна граница пјешивачка, према Никшићском Пољу, иде све поменутом „Ријеком" до њена понора у Сливљу (а Сливље је југоисточни део Никшићског Поља), који се у народу обично зове именом Понор Сливски.

Од Понора Сливског настаје источна граница пјешивачка, и то најпре према Жупи Никшићској. Она иде најпре на висове Градину и Гра́дац и затим преко јужних венаца планине Буавице. Даље скреће на југозапад, те одваја земљиште манастира Острога од пјешивачког. Тај део пјешивачке границе, према манастиру, иде најпре преко виса Ђеришнице и затим излази на високу Острошку Греду.

Ниже Острошке Греде настаје пјешивачка граница према племену Бјелопавлићима. Она се најпре наставља у истом, југозападном, правцу све до реке Зете. Иде све преко узвишењâ, од којих су главнија: Пӧда, Вељи До, Шуме, Плочице, Разграђе и Градина, и најзад преко Пӧдбјеља силази на Зету. Затим иде све реком Зетом до ниже цркве Св. Јована, која припада пјешивачким селима Загорку и Селиштима. А потом се одваја од Зете и иде источно од цркве Св. Јована, па даље пролази више изворишта потока Смрдана и затим се наставља доста великом дужином по североисточној суподини дугачког узви-

шења Средње Горе све до њена југоисточног краја. Иде затим право на југ, прелазећи преко узвишењâ над источним крајем великог поља Доњега Луга и даље преко Јаворскê Главице, са које се пење на Свйњу Главу. А одатле настаје позната нам граница према Озринићима.[1])

Овако ограничена област пјешивачка показује нам на карти два сасвим различна дела: северни, који је знатно шири и простире се у правцу од истока ка западу, и јужни, који је јако сужен а протеже се од севера к југу. Северни је део са свих страна заштићен високим брдима и планинама; чак и према Никшићском Пољу он је целом дужнином, од Острошке Греде па све до планине Будоша, затворен готово једноставним планинским венцем (у коме су од истока ка западу главнија узвишења: Пејов Ком, Ђелова Главица, Мали Врх, Пандурице и Му̂жица), који се диже више садашње пјешивачке границе дуж поменуте „Ријеке". Јужни део је напротив на целој својој источној страни врло слабо заштићен, јер су река Зета и ниска Средња Гора само мале сметње његовој отворености и приступачности са те стране. Северни је део пјешивачке области уопште и знатно виши од јужног.

Услед ових, тако знатних, разлика између ова два дела пјешивачке области и народ их јасно разликује један од другог: северни део зове *Горњим Пјешивцима* а јужни *Доњим Пјешивцима*.

Горњи су Пјешивци не само са свих страна добро затворени и заштићени, него се и ода-свуда спуштају ка своме средњем делу, у коме су и најзнатнија, уједно и врло стара (вероватно и најстарија), насеља пјешивачка: Толићи, Церово са Богетићима и Доња Повија. Уз то Горњи Пјешивци имају по својим пољима и доловима доста родне земље, а по својим небројеним питомим главицама и високим брдима и планинама довољно паше и горе. Осим тога кроз поменути главни, средњи, део Горњих Пјешиваца ишао је од вајкада један од најглавнијих

[1]) П. Шобајић износи пјешивачку границу према Бјелопавлићима овако: „Остављајући Катуне Драме иза Острога Пјешивцима, граница према Бјелопавлићима се спушта са врха Капе острошке на извор Зете, па иде реком до цркве у Загорку, одатле се пење уз Плато па испод Дола, села пјешивачког, излази у врх Гарча". Он саопштава и један документ из 1751 год., у коме се показује, како је део те границе споразумом између оба племена у тој години одређен. (Етн. Зборн. XXVII, стр. 156 и 292).

путева старе Зете, онај што је из Никшићског Поља силазио у Зетину долину.

Све су те прилике скупа учиниле, да је предео Горњих Пјешиваца (као што ћемо то у III глави опширно показати) био колевка племена Пјешиваца и како од најстаријих времена па кроза све векове, тако још и данас главно седиште његово. Насеља Горњих Пјешиваца готово су сва и сад заузета братствима, која су заједничког порекла и која су услед свога сродства и заједничких економских интереса, створених географским јединством области, непрекидно била у тесној међусобној вези и чинила језгро и стожер, око којега се окупљало цело племе.

Из предела Горњих Пјешиваца ширило се ово племе даље на југ, у крајеве садашњих Доњих Пјешиваца, у сасвим природној тежњи, да задобије плодне земље крај реке Зете и риболове на њој и јаку реку, подесну за млинове, а на странама више Зетине долине до високих венаца Столачког Врха, Лупоглава и Вељега Гарча шуме и пашњаке. Како су Пјешивци и с истока и са запада имали за суседе велика и јака племена — с истока Бјелопавлиће који су тако исто тежили да се користе реком Зетом, а са запада Озриниће који су грабили за себе оближње високе планине — овај јужни део пјешивачке области био је у прошлости изложен приличним променама (о томе види у III глави). Напротив старо седиште пјешивачко, Горњи Пјешивци, остало је не само кроза сва времена непромењено, него се је на северу, према Никшићском Пољу, и проширило.

Турско је освојење несумњиво затекло Пјешивце као чврсто организовано племе. Зато су их Турци, као што смо видели напред (у I глави), учинили засебном административном јединицом у својој већој политичкој области, коју су назвали Црном Гором. И као таква засебна управна целина Пјешивци су остали за све време турске управе. Осим тога, ма да су Пјешивци због тога што су на ударцу главнога саобраћаја Зетином долином и што им је јужни део врло отворен и лако приступачан, били под знатно јачом турском влашћу него остали делови Црне Горе, ипак су успели, да се одрже као јака племенска целина. Често се шта више дешавало, особито од краја 17. века, да су Пјешивци као једноставна племенска целина ступали у борбу против Турака у савезу са суседним српским племенима, особито с онима из Катунске Нахије и са Бјело-

павлићима. И после потпуног ослобођења од Турака (у другој половини 18. века) Пјешивци се јављају као сасвим засебно, једноставно племе старе Црне Горе.

Распоред пјешивачких насеља размотрићемо по оним двема великим предеоним целинама: најпре она у Горњим Пјешивцима, па затим она у Доњим.[1])

а) **Горњи Пјешивци.** Овај широки, северни део пјешивачке области обухвата три велика насељена предела: на северозападу је Стубица, на истоку Повија и на југу Церово.

Стубица се протеже од планине Будоша на западу па до Трубасина на истоку. У средини је овога предела његово главно „село" *Стубица*. На западу је од њега, испод Будоша, „сеоце" *Међеђе* (множ.) са неколико кућа од разних браства, а на истоку је, испод великог брда Смољевика, друго „сеоце" *Толићи* са свега једном кућом засебног браства Капешићи.

Главно становништво у пределу Стубици чини браство Никчевићи (с ужим презименима: Јокчевићи, Живковићи, Лакчевићи, Јеремићи и Радовићи), које броји 70 кућа. За њим долазе по величини Стриковићи или Вучићевићи, који се деле на „Стриковиће" у ужем смислу (15 кућа) и Перовиће (15 кућа). Осим тога има 2 куће Шакоруњића и 1 Ивановића.

Повија се пружа целом дужином од „главе" (почетка) реке Зете на југу па до Понора Сливског на северу. Херцеговци је зову именом „Превија". И једно и друго име одговара месту на коме је овај предео: он је заиста на „повији" или „превији", на дугачком, седластом улегнућу, које је између Острошке Греде и целог низа високих брда и венаца на западу.

Повија се дели на пет „села" и „селаца". Најдаље је на југу *Стара Повија* или *Доња Повија*, више „главе" (почетка) реке Зете. Она је заиста најстарије насеље овога предела. Има свега десетак кућа. На североистоку је од ње *Горња Повија*, највеће насеље овога предела. На северу су од оба „села" *Долине* а још даље на северу, под Вучичким Ждријелом, сеоце *Вучица*. Најдаље је пак на северу, по главицама према Сливљу, „село" *Кунак*.

У пределу Повији живе измешано два браства заједничког порекла: Мијушковићи (66 кућа) и Контићи (32 куће). Осим

---

[1]) Кратко разматрање П. Шобајића о насељима у Пјешивцима (Етн. Зборн. XXVII, 295—297) нисам овде узимао у обзир, јер се односи на стање од 1920 и 1921 године, а делом се и разликује од података, које сам ја у народу сазнао (убраја нпр. Дреновштицу у Горње Пјешивце и др.) и не води рачуна о правој народној подели на већа и мања насеља. А за јасну представу о развитку брастава и племена — особито о њихову територијалном развитку — подаци ове врсте имају знатну вредност.

тога има само још једна кућа Шантића на месту Крсту крај пута за Острог.

Церово (становници: Церани; придев: церски) се простире од брда Дрмића (више почетка реке Зете) и од извора реке Обоштице (десне притоке Зетине) на југоистоку па до планине Троглавâ на северозападу. Сва су насеља овога предела по питомим доловима и валама, које заузимају пространи предео између брдâ Дрмића (на југу), Смољевика (на северу) и Купића (на западу) и које народ означава општим именом *„умина"* или, ређе, *„жупнина"* за разлику од *„планине"* која настаје даље на западу.

Церово се дели на девет „села". — Најјужније су од тих „села" *Вукићевићи,* који се деле на два мања „села": источно су Вукићевићи а западно Добруш. У оба та сеоца има укупно 15 кућа, све бараства Вукићевића. — Северозападно су од овога „села" *Ђурäчићи,* „село од 3 дима бараства Змијановића". На северу су од Ђурачића *Ђуровићи* са 14 кућа бараства Ђуровића. – На североистоку је од Ђуровића а управо на северу од „главе" Зетине „село" *Мâгудовица* са „6 димâ брȁства Мäговчевића". — На северозападу су од Магудовице, око главнога пута, *Богетићи.* У њима живи неколико малих брастава. Четири од њих — Мâговчевићи (5 кућа), Премовићи (5 кућа), Јóковићи (3 куће) и Драгићевићи (3 куће) — заједничког су порекла, али се свако од њих само тако презива. Остала су браства: Мȁндаленићи (3 куће), Вучетићи (2 куће) и Контић (1 кућа).

На западу су од Магудовице и од Богетића *Шкȕлетићи,* и село и браство истог имена. Има их 7 кућа. — На северозападу од њих, а испод брда Купића, је „село" *Поткупић.* У њему су два засебна браства: Љёшковићи (15 кућа) и Живковићи (5 кућа). — На северу од Поткупића су *Гостојевићи,* у којима живе три омања браства: Лалатовићи (6 кућа) и Цёбаловићи (6 кућа) су заједничког порекла, али се држе свако свога презимена, а Рогановићи (7 кућа) су сасвим засебно браство. — На северозападу од Гостојевића су *Папрати* или *Попрати,* у којима живи само једно браство, Папраћани или Попраћани, којих има 30 кућа а презивају се и ужим презименима: Вучинићи, Бањовићи и Мр̏вошевићи.

б) **Доњи Пјешивци** чине јужну, узану половину пјешивачке области. Њихова насеља почевши од севера па к југу иду овим редом: Дреновштица, Милојевићи, Витасовићи, Богмиловићи, Загорак, Селишта и на југозападу од селишта До. — У целини узети, Доњи Пјешивци представљају широку планинску страну или падину са нагибом од запада ка истоку, од високих планина и брда на граници према Озринићима па ка Зетиној долини. И Пјешивци је зову општим именом *Стрâна*

све до ниских равница и ступњева у непосредној близини Зете, које опет означавају општим називом *Поље*. Та је пространа површина, поред делова који су под гором или стеновити, пуна „ластви“ (планинских „подова“ и „подањака“ т ј. ступњева, са лепом заравњеном површином, која је сва покривена травом), „вла́ка̂“ или „ла́ка̂“ (великих, таласастих површина под ливадама), „долова“, „вала“, поља и „лугова“ (то су пространија и влажнија поља крај реке или речице).

Сва су доњопјешивачка насеља по ивицама и по странама оваких земљишних партија, подесних за људски живот, и то само по онима које су у нижем делу ове области, ближе Зетиној долини. А свуда више њих даље на западу настаје „планина“ са пашњацима и горама.

Дреновштица (становници: Дреновљани; придев: дреновски и дреновачки) се својим земљиштем протеже од Голих Брда на северозападу (на граници према Озринићима) па до потока Добрика, десне притоке Зетине, на југоистоку. Има два главна „села“: Дреновштицу на северу и Туњево Дреновачко на југу.

„Село“ *Дреновштица* се дели на два „краја“: „горњи (северни) крај села се зове Куће Бацковића а доњи (јужни) крај Куће Перуновића“. „На сред села је црква Св. Никола“. — *Туњево Дреновачко* је „село таман код Добрика“ т.ј. на северу више њега.

У оба дреновачка „села“ живе два браства, која воде порекло од истог претка: Бацковићи (45 кућа) и Перуновићи (такође 45 кућа).

Милојевићи имају такође поред свога главног „села“ *Милојевића*, које је на северу, код цркве, и друго, мање „село“, *Ту̑њево Милојевићско*, које је више Туњева Дреновачког, на западу од њега. У оба „села“ станују измешано два милојевићска браства: Росандићи (17 кућа) и Радуловићи (с ужим презименима „Радуловићи“—Гавриловићи и „Спица“; укупно 20 кућа).

Вита̏совићи су између врела Добрика на истоку и Брезова Дола и Комненове Долине на западу (на граници према Озринићима). Њихово су главно насеље *Вита̏совићи* у средини овога предела, око цркве, у два дола (Змѝјинице и Ра̏довча Долина), и њега становници и означавају као „село“; али осим тога има доста кућа и у неколико других мањих насеља, која су већином по доловима на западу и југозападу од главног „села“, у „планини“. Почевши од истока па даље навише она иду овим редом: Вла́ка Возничка, Бачвеник, У̏лин Сербеч, Папратни До, Папратине (до) и Јасенови До.

Главно становништво овог предела чине четири браства, која су сва пореклом од заједничког познатог претка (Штековића) а зову се: Спасојевићи (10 кућа), Радо̏јичићи (10 кућа),

Мӣлошевићи (3 куће) и Савӣћевићи (5 кућа). Осим ових има још и једно браство засебног порекла, Мӣњићи (3 куће).

Бöгмиловићи се простиру од Зете код ушћа потока Смрдана па на југозапад до венца планине Лупоглава, поглавито до његове велике главице, „Кома од Лупоглава". Главно су насеље „село" *Богмиловићи* у неколико долова и долаца у близини цркве, са 32 „дима". На северозападу од њих има још само 4 куће у *Рудиницама,* таласастој заравни испод Бöрове Стране.

Браства су овога предела: Мӣлуновићи (3 куће) и „Брешковци", једно браство које се старином тако звало, а сад се дели на мања браства, која се зову само својим ужим презименима: Бошковићи (21 кућа), Пéровићи (6 кућа), Аџићи (1 кућа) и Мијушковићи (5 кућа).

Загорак и Селишта. Ово су два „села" истог великог насеља, за које се понекад у говору чује опште име „Селиште", али пошто се много чешће именује свако од ових „села" за себе, ми смо их свако за себе и навели. Ипак смо их морали узети заједно, јер им је „удут" заједнички: у оба „села" живи једно главно браство, које је првобитно имало све земљиште заједничко. па га је после у више махова делило на ужа браства и на „димове", тако да су сада Загорчанима и Селиштанима и приватна имања у оба „села" јако измешана.

„Село" *Загорак* је у „Пољу", т.ј. у Зетиној долини, око потока Смрдана и више њега (западно од њега) до под Загорачку Страну. Разликује се *Загорак*, који је на југу, више цркве Св. Јована (заједничка црква Загорчана и Селиштана), и *Доњи Загорак,* који је на северу, ка потоку Добрику. Главно је насеље Загорак, и у њему је већина (око двадесет) кућа на месту, које се зове Тöполе, а остатак на месту с именом Ропотӣне.

У „селу" Загорку има три браства. Једно су „Загорчани" или Шћепановићи с ужим презименима Лакчевићи и Ђуровићи (укупно 17 „димова"). Они су грана општег селишко-загорачког браства, које нема заједничког презимена, него се зове по своја два главна насеља „Селиштанима" (њих зову понекад и општим надимком „Срнадичићи") и „Загорчанима". Друга су група загорачког становништва 5 кућа браства „Селиштана" (Срнадичића). Треће су Вулäновићи, засебно браство од 7 „димова".

„Село" *Селишта* се протеже североисточном страном Средње Горе, али осим тога има и два своја сеоца подалеко на северозападу, у „планини": једно су *Јаребичиње Долине* а друго *Јавор.* У целом „селу" има укупно 30 кућа све од браства „Селиштана" („Срнадичића", с ужим презименима: Радојичићи, Марковићи, Ђукићи и Јанковићи).

До је врло пространо насеље, које захвата целу велику „валу" испод Вељега Гарча, на североистоку од њега па даље све до Средње Горе. Становници се зову „Дољани", придев гласи „доњски".

У Долу су четири „села“: најдаље су на југу *Ржишта*, испод Гарча; на северу од њих *Матковићи;* даље на северу, код заједничке доњске цркве (Св. Ђорђа), „село“ *До*, а на северозападу од њега, испод греда̂ високе Ђинове Главице, *Ћурчићи.*

У „селу“ Матковићима живи само братство Матковићи, кога има „6 огњишта̂“, а у „селу“ Ћурчићима само братство Ускоковићи (10 кућа). У друга два доњска „села“ станују измешано братства: Павићевићи (50 кућа), Антовићи (4 куће), Рајовићи (3 куће) и Милетићи (3 куће).

*

Племе **Загарач** или **Загараче.** И један и други облик овога имена готово се подједнако употребљавају. Име су дали становници Зетине долине, јер је њима главно седиште овога племена иза планине Гарча или иза оба „Гарача“ (Вељег и Малог). Ко хоће да означи, да је оно иза Вељега Гарча, он каже „За Гарач“, јер се обично под именом Гарач разуме само Вељи Гарач, док се Мали Гарач увек назива тим целим својим именом за разлику од Вељег Гарча (а код самих Загарчана редовно се Вељи Гарач зове само именом Гарач, а Мали Гарач опет само именом Гарчић). Ко пак хоће да означи, да је ово племе иза оба „Гарача“ он ће рећи: „За-Гараче“.

И један и други облик имена имају исту промену, само што је она двојака: Загарача или Загарча, Загарачу или Загарчу итд. Забележио сам за обе промене приближно једнак број примера. Међутим само име Гарач врло ретко има облике Гарача, Гарачу итд., већ готово редовно само Гарча, Гарчу итд. — Становници се зову *Загарчани;* придев гласи: *загарачки.*

Загарач се великом дужином граничи с Озринићима, и ту смо границу већ познали. Она се завршава на истоку код Јаме Орашке, према озринићском селу Орашју, па затим настаје даље загарачка граница према Бјелопавлићима („Брдима“). Она иде преко Тијесне Каменице и силази на реку Сушицу код моста према месту Ковачу (које је у Бјелопавлићима). Одатле иде све Сушицом до Моста на Међицу, а ту прелази преко Сушице и скреће на исток. У том правцу долази до на врх Дебелога Копита, узвишења које је изнад „брдског“ (бјелопавлићског) села Беговине, и наставља се још даље „поврх Беговинах таман изнад кућа њиховијех“. „Отоленака препријечи преко Сушице на Гробницу, земљиште међу селима Планом („брдско“) и Билећом (загарачко), па отоленаке на врх села Плане, па на врх Муњега Ждријела, па на Гашову Пећину, која граничи са Суком [великим брдом]

и саставља се са Краљичиним Оком“. Према Краљичину Оку допире загарачка граница најдаље на исток.

Од Краљичина Ока на запад настаје загарачка граница према племену Команима. Она иде преко Ћепурске Главице у великом брду Сађавцу (у његову северном делу, тако да највећи део Сађавца остаје Команима), па више јужних ивица Богојева Дола и Шлијепчева Гроба, затим преко узвишењâ Шкрбйне и Осташа, па више Осташких Долова. Потом се наставља више долова Гропе и Пата̂њскога Дола и излази на врх Магривог Осоја, па се пење још даље до на врх Скочке Стране. А одатле почиње, као што смо видели, граница према Озринићима (према Барјамовици).

Као што се према ограниченом простору види, племе Загараче захвата малу област. Оно је заиста по простору најмање међу племенима Катунске Нахије. А до почетка 19. века оно је било још упола мање, јер је било ограничено само на високи, северозападни део своје данашње области. Тај планински, кршевити и тешко приступачни предео, заштићен са свих страна високим брдима, а особито са севера великим гредама Гарча и Гарчића, био је доиста врло подесан, да послужи за склониште неколиким омањим браствима. Најјаче од тих брастава наметало је, као свуда, своју вољу свима осталима, и тако се је уз помоћ подесних географских прилика могла створити доста јака племенска целина. Средином овога планинског дела загарачке области ређа се низ дубоких улегнућа са родном земљом, те су у њима била главна седишта племенска, а свуда се навише дижу високе планинске стране и брда са пашњацима и гором.

Кад је крајем 18. и почетком 19. века настало истискивање Турака из питомијих предела Црне Горе, које су држали у својим рукама, и Загарчани су почели од њих отимати своју стару својину, Једношко Поље. И већ у првој половини 19. века стали су се из свога тескобног дотадашњег седишта, у коме су се тако рећи гушили, нагло пресељавати у Једношко Поље, најпре по високим, безбеднијим странама више њега а после и по целоме пољу и још даље, и преко реке Сушице. Колико је ранија племенска област била недовољна и оскудна, види се по томе, што се је знатно већи број загарачких породица настанио по Једношком Пољу и по странама више њега, него што је остао у старом седишту племенском. Тако је сад

„ја̀ка“ овога племена у новијем (управо у обновљеном) делу његове области.

Према овој разлици у земљишним особинама област племена Загарача дели се на Горњи Загарач и Доњи Загарач. — *Горњи Загарач* је наравно високи, северозападни део племенске области, а *Доњи Загарач* је ниже њега: обухвата *Једноше* или *Једношко Поље* и стране око њега. Зато се сва три имена за Доњи Загарач употребљавају подједнако, а врло се често каже и само: *„Поље“* [1]).

а) **Горње Зага̀раче.** У њега спадају три насељена предела, од којих је најдаље на северозападу Мѝјогост; у средини су Му̏стеровићи; а на југоистоку Ђурѝчковићи.

Мѝјогост. За становнике се каже: „Мѝјогоштани“; придев гласи: „мѝјогошки“.

Мијогост је између Вељега Гарча на североистоку и границе загарачко-команске на југозападу. Главно му је насеље „село“ *Мѝјогост*, које је у неколиким доловима по средини овога предела, а осим тога има још неколико кућа на југу од главног „села“, на великом, делимично кршевитом, земљишту *Рујѝштима*, које је мањим делом мијогошко и мустерско а већим делом припада Ђуричковићима.

У овом пределу живе три братства, која су заједничког порѐкла и уједно близак род са главним братствима суседног предела Мустеровића. Једно су мијогошко братство Кековићи (28 кућа), друго Рајичевићи (22 куће) и треће Ђурѝшићи (3 куће). Често се сва три братства обухватају општим именом „Мијогоштани“.

Мустеровићи. Становници се зову исто тако, а придев гласи: „мустерски“.

Мустеровићи заузимају предео, који има највећу ширину на североистоку, између врхова Вељега Гарча и Гарчића, па се к југозападу поступно сужава, и то тако да само малим делом упире у поменута Рујишта. Главни је део Мустеровића дакле испод обеју именованих планина и по странама које су између њихових врхова. У овом пределу има само једно „село“, *Му̏стеровићи*, чије су куће по ивицама и странама неких шест долова, што су поређани један до другог, све у суподини обеју Гарчева.

У Мустеровићима има четири братства. Три су од њих пореклом „од једнóга“ (претка) и у блиском сродству са Мијо-

[1]) Г. Лука Велимировић, учитељ (сада слушалац Више Педагошке Школе у Београду), родом Загарчанин, саопштио ми је, да се у народу често означава Горњи Загарач као *Горње Село* а Доњи Загарач као *Доње Село*.

гоштанима. То су: Стöјановићи—Лулаши (25 кућа; с ужим презименима: Грӳјичићи, Мâрковићи и „Стöјановићи"), Тодоровићи (7 кућа) и Васиљевићи (7 кућа). Засебног су порекла Ђуровићи (2 куће).

Ђурӥчковићи захватају сами скоро половину (југоисточну) Горњега Загарача, од Малога Гарча на североистоку па до загарачко-команске међе на југозападу.

Осим главнога „села" *Ђуричковића*, које је под самим Гарчићем, око цркве (Св. Јована) и главнога пута, има у овом пределу још пет „села" и „селаца", доста растурених и удаљених од главног „села" и једно од другога. Најдаље је на западу „сеоце" *Пâтње* у Рујиштима; источно од њега *Његӳле* а још даље на истоку такође „сеоце" *Мӥшковац*. На југу је од „села" Ђуричковића, према граници са Доњим Загарачем, „село" *Потöк*, а недалеко од њега, на североистоку, „село" *Папратӥне*.

У пределу Ђуричковићима живи браство Ђуричковићи са главним ужим презименима: Вуксановићи, Вучинићи и Расаовићи [презиме скраћено од првобитног Раславовићи] (укупно 60 кућа; са неколико још ужих презимена, која ћемо навести у насељима Доњега Загарача) и осим тога мало браство засебног порекла, Филиповићи, од 4 „огњишта".

б) **Доњи Загарач** или **Једнöше** или **Једнöшко Поље** или просто **„Поље"**. Сва ова имена имају исто значење и готово се сва и подједнако често употребљавају. У Једношко Поље се рачунају и високе а широке стране, које се на западу и на северозападу дижу више њега и по којима се населио доста велики број Загарчана. Осим тога и само је поље нагнуто од запада ка истоку. Услед тих разлика, које је дала сама природа земљишта, народ је поделио Доњи Загарач на Поврпољину и Поднопољину (или, ређе, Поврпоље и Поднопоље).

Као што ће се из даљег прегледа видети, по Доњем Загарачу су браства јако измешана. А то је последица поступног заузимања Једношког Поља и његова дељења међу разна загарачка браства.

Поврпољина или **Поврпоље** заузима поменуте широке стране више Једношког Поља и највиши део тога поља који је под њима. У њој се разликују Осоје и Присоје.

Осоје чине стране окренуте северу и североистоку. У њему је „село" *Црна Страна*, које се дели на Куће Пешића, са 12 кућа од браства Рâдмановића—Дубрављана—Пешића, и на Куће Милошевића, у којима су 8 кућа Радмановића—Ђурића—Стаматовића („Милошевића") и 5 кућа Радмановића—Дубрављана—Вујовића.

Присоје се дели на четири „села", која од југа к северу иду овим редом: Куће Стаматовића са 14 кућа све Радмановића—Ђурића—Стаматовића; Куће Вујовића, са 12 кућа све Радмановића—Дубрављана—Вујовића; Куће Живаљевића, у којима осим 5 кућа Ђуричковића—Живаљевића има и 1 кућа Радмановића—Ђурића—Шћепановића; Куће Пуровића са 11 кућа Ђуричковића—Пуровића и 4 куће Радмановића—Ђурића —Ћупића.

Поднопољина или **Поднопоље** захвата сав остали, много већи, део Једношкога Поља и загарачко земљиште преко реке Сушице. У Поднопољини се разликују: Осоје, „Поље" и Присоје.

У *Осоју* су почевши од северозапада па к југоистоку „села": Раткова Шума или Куће Николића са 5 кућа Радмановића—Дубрављана—Николића; Расаовића Обер са 6 кућа Ђуричковића—Расаовића; Малêнза са 16 кућа Радмановића—Ђурића—Велимировића, 2 куће Радмановића—Ђурића—Шћепановића и 3 куће Дубинића.

У „*Пољу*" су најпре ниже Осоја „села": Мӥјогоски Обер са 10 кућа Мијогоштана и Дра̑чице са 2 куће Радмановића —Ђурића—Ћупића. — Даље је на југоистоку, „у дно Једношкога Поља село Вр̑аге" са 4 куће Мијогоштана, а на истоку од њих „при Сађавцу", Катунина са 6 кућа Радмановића—Ђурића—Оташевића и 1 кућом Радмановића—Дубрављана—Николића. — На северу је од ових „села" сеоце Љубичићи са 1 кућом Мијогоштана, а још даље на северу овеће „село," *Билêћа*, које се дели на четири „мања села" или „сеоца". Од југоистока па к северозападу она иду овим редом: најпре долази „сёоце" Гробнӥца са 4 куће Мустеровића и 2 куће Радмановића—Дубрављана—Ӥчевића; затим „сеоце" Селӥмовина са 3 куће Радмановића—Ђӯрића, са 1 кућом Мијо̆гоштана и 4 куће Радмановића—Дубрављана; даље је *Билêћа* (у ужем смислу) с 8 кућа Радмановића—Ђӯрића; и најзад, „под страном код моста на Сушицу село На Међӥцу" са 6 кућа Радмановића—Дубрављана и 1 кућом Радмановића—Ђурића.

Од Моста на Међицу па ка северозападу настаје *Присоје*. Оно чини јужну и југозападну страну дугачког узвишења, којим је Једношко Поље оивичено према реци Сушици. У Присоју име дванаест „села" и „селаца", која су у главном од југа к северу поређана овако: Ја̑буке са 6 кућа Радмановића—Дубрављана и 1 кућом Мијогоштана; Гаурӥн-до са 1 кућом Радмановића—Ђурића; Сӯкеза са 2 куће Радмановића—Ђурића и 1 кућом Радмановића—Дубрављана; Куће Ӧташевића са 7 кућа Радмановића—Ђурића—Оташевића; Бољера̑дски Обер са 4 куће Радмановића—Ђурића; Лазарев Крст са 20 кућа Радмановића—Ђурића; Шка̑ле са 4 куће Радмановића—Ђурића; Ћерёт са 1 кућом Радмановића—Ћурића; Грӧпа са 4 куће Радмановића—Ђурића; Кр̑сти са 3 куће Радмановића—Ђурића;

Подшкаље са 1 кућом Радмановића—Ђурића; Вӯше са 1 кућом Радмановића—Ђурића.

Комани. Ово је племе такође мало, али је ипак за приличан комад веће од Загарача. Његову границу према Озринићима (према Велестову) и према Загарачу већ смо познали. Од источног краја брда Сађавца, где престаје команско-загарачка граница, почиње међа према земљишту града Спужа. Она иде најпре на исток до главице Банове Гомиле, па затим скреће на југ и даље на југозапад, тако да Краљичино Око са земљама око њега остаје Команима.

Даље настаје граница према љешкопољском земљишту. Она иде најпре западном ивицом брда Лужнице (која је цела љешкопољска), па кад остави то брдо, скреће право на југоисток, те излази на реку Матицу. На тај начин цела западна половина поља Лужнице (Вуков Луг) припада Команима. Матицом се продужава ова граница све до моста на тој реци, на истоку од брда Зеленике, према љешкопољском селу Толошима.

Од тога моста почиње команска граница према Љешанској Нахији. Она иде најпре преко јужних висова великога брда Зеленике, па затим јужним крајем „ждријела“ Ћаве (или Ћӓфе), „преко великог земљишта Грунâ (Грӯне), покрај тамошње „пандурице“ (стражаре), па се пење на планину Бусôвник. Даље иде поглавито „разврщјем“ (венцем) Бусовника, а главне су тачке преко којих прелази: вис Горгомȁн, Рељешки Врх̑, Кӧњева Главица (ту је „меднй̑к и крст“), јужна страна „водê Дубочице“, Кунӧва Главица и врх Космȁча. Између Бусовника и планине Сиљевице међа се наставља Мирачинским Ждријелима, која су на југу од велике команске „горе“ Мирачинâ. Затим се граница пење на велику и врло дугачку планину Сиљевицу и иде у главном њеним „разврщјем“, а главније су тачке преко којих прелази: Сӯкнића Пећина, Бабина Пећина, „вр' Мркућине Главице“, Доброгледине Прй̑соје, „развршје поврх Руденицах“ (а Руденице су велика команска „гора“ с пашњацима и радном земљом), Вй̑дово Присоје, Трȍпина Главица, Самоковска Пећина, „брӗг Воднê Јаме“ и Сиљевички Кам. Са планине Сиљевице прелази граница на планину Братош (на западу од Сиљевице) и иде на Братошку Главицу, на којој се и завршава.

Команска је област једино с источне стране отворена и приступачна. На свима осталим странама је добро затворена и

заштићена планинама и високим брдима. Особито је цео велики југозападни и западни део Комана, који се подвлачи под планине Бусовник и Сиљевицу веома сличан скровитом гнезду, које већ самим својим местом и изгледом показује, колико је подесно за сразмерно миран и безбедан живот људски. Дубоко у обе планине увлаче се питоме вале и долови, око којих има доста шума, рудина и пашњака, тако да су оне од најстаријих времена морале привлачити људе на стално становање по њима. Ђеђеза, Мокање, Милате и Долови. то су веома стара насеља у томе крају Комана. Из њих су се излегле две јаке групе од сродних братстава, које су познате од најстаријих времена до којих допиру наши подаци: Бандићи на северу и „Комани" у ужем смислу на југу (прозвати по великом брду Кому, испод којега им је најстарије седиште). Везане тесном заједницом своје области ове су се две групе братстава без сумње врло рано спојиле у племенску целину, у којој позније видимо да превлађује час једна час друга од њих.

Услед тако повољних прилика у своме високом, планинском делу, племе Комани је успело да одржи своју чврсту племенску организацију све до најновијега времена. Ма да је због своје доста лаке приступачности с истока било изложено турским ударцима и дуже време стојало под јачим турским притиском него многа друга катунска племена, ипак се његово јако језгро у својим склонитим планинским седиштима није дало разбити. А кад су од краја 18. века настале повољне прилике, оно се је почело одатле нагло ширити на исток и убрзо је поново заузело све оне земље, које су и раније, пре турског освојења, биле својина племена Комана.

Према разликама у висини земљишта и сад се понекад у Команима чини разлика између *Горњих* и *Доњих Комана*. Пут („џада") који долази с југа, из Љешанске Нахије, и пролази западно од Бусовника (преко Мирачинâ), па иде даље преко Бијелих Рудина (у средини Комана) и затим испод великог брда Кука на северу, одваја Горње Комане, који су западно, од Доњих Комана, који су источно од тога пута. Али ово разликовање на Горње и Доње Комане, поред тога што је ретко, нема ни иначе никакве практичне вредности, јер не представља неку нарочиту поделу самога племена.

Права је и главна подела племена на две велике групе братстава, од којих се северна зове *Бандићи* а јужна *„Комани"* у ужем смислу.

а) **Бандићи.** Тим се именом зове цео предео од команско-спушке границе на истоку па до Велестова (Озринића) на западу. У њему су почевши од запада па у главном к истоку ових пет „села“: Ђёђеза, Мòкање, Мѝлате Бандићске, Жупа Бандићска и Мугошина Ливада (или Ливада). У свима овим селима главно становништво чине породице једног великог браства (или управо једне велике групе сродних брастава), које је себе по старом имену овога предела прозвало „Бандићима“. А осим њега има још само три сасвим мала браства (Станишићи, Павићевићи-Драгомидољци и Мартиновићи-Бајићи).

Пошто Бандићи чине скоро једноставну браствену целину и услед тога су врло тесна сродничка заједница, њихов се општи назив, „Бандићи“, много чешће употребљава и много више истиче него имена појединих њихових „села“. Мора се готово увек нарочито питати и за „село“, па да се и оно помене.

Ђёђеза је завучена између планине Сиљевице и високих брда и главица (међу којима је и поменута Шкрбина) на команско-загарачкој граници. У њој су измешана разна бандићска бpacтва: 4 „огњишта“ „Бандића“-Вукотића, 2 „огњишта“ „Бандића“-Вукадиновића, 4 „дома“ „Бандића“-Баровића, 3 куће Станишића, 1 кућа Павићевића-Драгомидољаца и 4 куће Мартиновића-Бајића.

Мòкање. Тај је облик множина; 2. падеж гласи Мокањâ, 3. падеж Мокањима итд. — И Мокање се простиру, напоредо са Ђёђезом, између планине Сиљевице и команско-загарачке међе. Имају главно „село“ *Мòкање*, које је у средини тога предела, близу цркве (Св. Јована), и два „сеоца“, од којих је једно, *Рупљани* (или *Рупе)*, на западу, „у осојни крај од комуна Сиљевице“, а друго, *Пузаловина*, на истоку, на главичици истога имена.

У Мокањима је настањено 28 кућа све „Бандића“, и то: 18 кућа Вукотића, 2 куће Вукадиновића, 1 кућа Баровића, 4 куће Секулића и 3 куће Радоњића.

Мѝлате Бандићске се зову тако за разлику од Милата „Команских“, које су одмах до њих, на југоистоку. Бандићске Милате захватају само мали простор, око старе црквице Св. Петра и Павла и на западу од ње. У њима су само 3 куће „Бандића“.

Жу̑па Бандићска захвата доста велики предео у североисточном делу Бандића, од Мокањâ па до под Сађавац. У њој има пет мањих насеља, која народ означава називима „село“ и „сеоце“ или „засељак“ (ово двоје последње за сасвим мала насеља). Најдаље је на западу, близу мокањске границе, „сеоце“ или „засељак мали“ *Горње Браћâне*. Североисточно је, а ниже њега, *Доње Браћâне,* а још ниже су *До̏љани*. Даље на истоку,

а још ниже од Дољана, је „село" *Под-Кӱк*, више кога је велика, стеновита главица Кӱк. Најдаље је на истоку *Фријеска Главица*, „сеоце" на главици истога имена.

У Жупи Бандићској главно становништво чине родови братства „Бандића": 40 кућа Секулића (чији су „загранци": Ћираковићи, Петровићи којих је највише, Павићевићи и Милутиновићи), 3 куће Баровића, 2 Радоњића, 1 Драгутиновића, 14 Вукадиновића, 7 Вукотића. Осим тога има 6 кућа засебног братства Павићевића-Драгомидољаца.

Мугошина Ливада или **Ливада.** Зове се тако, јер јој главни део заиста чини „Ливада", велико земљиште под југоисточном страном Сађавца. По ивицама те „Ливаде" и осталих оближњих земаља подигнуте су куће овога „села". У њему живе од братства „Бандића": 6 кућа Секулића, 8 кућа Баровића и 8 кућа Вукотића; а од осталих братстава: 2 куће Павићевића-Драгомидољаца и 2 куће Станишића.

б) **„Комани"** (у ужем смислу). Они чине јужну половину племенске области. Ово име остало им је несумњиво из оног времена, кад је живело неко знатно братство, које се прозвало „Команима" због тога што му је колевка била испод великог брда Кома, које је на југу племенске области. Тога је старог братства одавно нестало, а на његовом су се месту развила два нова братства засебног порекла, Радуловићи и Біздановићи. Услед тога се доста често, управо много чешће, место назива „Комани" истичу у овој половини племена имена тих двају нових братстава и њихових „села".

Почевши с југа, испод поменутог брда Кома, па к северу, прво су од тих „села" на реду Долови, затим Зелени Долови, па Црвена Папрат и најзад Жупа Безданска. Западно од тих „села" су Милате „Команске". Источно пак од Црвене Папрати и од Жупе Безданске су Балоче. Јужно од Балоча је Ора'овица, а источно од Балоча—Ћава (или Ћафа).

Ми̏лате „Команске" се протежу једино на југ и на југоисток, пошто одмах на северу и на северозападу до њих настају куће бандићског „села" Милата. — У Милатама „Команским" има 11 кућа Радуловића и 19 кућа Біздановића.

До̏лови су заиста све по доловима, који су један до другог. Главни су од њих, у којима је средиште и највећи део села, око цркве: Ву̏че Долине, Шпилице, Лё̏ди и Ко̏мањевина (прозвата по реченом великом брду Ко̏му). Изван тих долова су још само неколике куће на „оберима", који се зову *Козоморе*, североисточно од главног „села". — У Доловима су све Радуловићи (20 кућа).

Зелени До̏лови су такође, као што им и само име каже,

све по доловима, који су један до другог. У њима живе 11 кућа Баздановића и 3 куће Радуловића.

Црвена Папрат има жупно земљиште, окренуто истоку и југоистоку, као и поменуте две Жупе: Бандићска и Безданска. У њој су 9 кућа Бездановића и 3 куће Радуловића.

Жупа Безданска. Куће су јој у њеном горњем делу, који чине: Пӧди (а то су заиста „пӧди“, ступњеви), Дубоки До и дô Рӳпице. — У овој жупи има свега 4 куће Бездановића и 3 куће Радуловића.

Балӧче (Балочâ, Балӧчима итд.) почињу испод великог брда Жѐљеве Главице, која је на северу од њих, па се пружају у југоисточном правцу све до на Бусовник. — Сеоске су куће у северном делу тога предела, по странама и по улегнућима око великога земљишта Орахове Љути. — У Балочима живе 33 куће Радуловића и 8 кућа Бездановића.

Ора'овица заузима цео предео на северу од средњег дела планине Бусовника, који се зове Пӧди. Главно је „село“ у неколиким доловима код цркве, а осим њега има два мања сеоца: на западу *Кӧпила* на великом земљишту и гори тога имена, а на југозападу *Попова Главица* по узвишењу тога имена. — У Ора'овици има укупно 32 куће Радуловића и 9 кућа Бездановића.

Ћȁва или **Ћȁфа** има доста својих земаља и у великом „пољу“ Лужници, на северу, па се њено земљиште простире даље на југ, све до у „коријен“ (доње делове) Бусовника. Осим тога овоме „селу“ припада и све команско земљиште даље на истоку у „ждријелу“ Ћафи и на великом брду Зеленици. Сеоске су куће све по ивици „по ъа“ Ћавскога Луга. — У Ћави има 15 кућа све Радуловића.

*

2) **Љешанска Нахија.** У I глави овога списа расправили смо питање о постанку данашње области под народним именом Љешанска Нахија. Видели смо пак напред, које су њене границе према племенима: Бјелицама, Озринићима и Команима.

Од места Широког Брода, крај реке Ситнице а испод брда Зеленике, где се завршава љешанска граница према Команима, почиње граница између Љешанске Нахије и Љешкопоља. Она иде све реком Ситницом до њена ушћа у Морачу. А затим настаје љешанска граница према зећанским селима: најпре према Грбавцима а затим према Вуковцима. Она иде најпре мало дуж Мораче, на југ, па затим скреће на југозапад, те прелази преко Врањске Греде и затим излази на североисточну обалу језера Горњега Блата. Преко самог језера иде та међа и даље у истом правцу, пролазећи источно од острвца Космаче (тако да оно остаје Ље-

шанској Нахији), па затим окреће на запад. — А одатле настаје љешанска граница према Ријечкој Нахији.

Та се граница језером продужава у западном правцу до преко његове западне обале, па затим окреће на северозапад и прелази све преко високих брда и главицâ, међу којима су најглавније: Омерова Главица, Брестолочка Гомила (према ријечком селу Брестолоку), Гола Рудина, Чёлина Главица и Бијела Главица. Даље иде граница „на дно Трештеника“, т.ј. са западне стране тога великог брда, па на Гогољев Уба', на Црну Главицу, на Голубњу Јаму и Плйтку Каменицу и пролази западно од места Крњичке Каменице, које је крај главнога пута. Затим поново прелази међа све преко разних већих узвишења, од којих ваља поменути као главнија: Крст више Мраморја, Обаљени Кам више Госпоштинâ (Госпоштине су село и земља у Ријечкој Нахији), присоје од Марнёта опет више Госпоштина, Цâрев Ля̈з, главица Врâњ, Пёшина Главица, Мали и Вељи Гусâр и Дебели Бријег. Затим иде на Сухо Корито, на Обаљени Кам више Загоре, па на Кораћево Ждријело, које је на западу од великог брда Веље Горе („ту је усјечена граница, крст“, међу обе нахије). Даље излази „под Игришта више Тöполове Рупе (тун је исечёна граница међу Љешанском и Ријечком Нахијом)“, па се преко Медошеве Главице пење на врх брда Клобучника. Одатле иде право на запад преко брда Остре Главице, па затим преко висова: Челине Греде, Куња и Мокре Плоче на воду Међёђу („пôње је ријечко а пô ње штитарско“) и са ње покрај брда Сокола или Иванова Града (који је сав у Љешанској Нахији), па на Крш код Голубиње (Голубиња је јама с дивљим голубовима) и преко Гологa Обера на поменуту тромеђу љешанску, ријечку и бјеличку.

С оваким својим границама Љешанска Нахија чини врло добру географску целину. Она је истина с источне стране, према реци Ситници, доста отворена, али јој и на тој страни река Ситница и стеновита узвишења изнад ње чине јасну природну границу. А са свих осталих страна она је опкољена високим брдима и планинама, које се све доста благо и поступно спуштају ка њеном средишном делу. Тако је целом дужином од Ставора и Косматице па све до Ситнице створено најпре уже, па даље све шире улегнуће са многобројним доловима и валама, врло подесним за људско становање. Такве земљишне прилике су чиниле, да су се становници целе Љешанске Нахије

навек осећали као целина и да се је њихово опште име „Љешњани“ свакад истицало изнад свих осталих, посебних.

Љешанска Нахија *нема поделе на права племена*, као што је имају све остале нахије старе Црне Горе. У старије време, пре турског освојења Горње Зете, као што смо то већ у првој глави разложили, област садашње Љешанске Нахије заједно са суседним Љешкопољем била је по свој прилици седиште неког старог српског племена, које се — како показују спомени из 15. века — звало именом Љешњани. Али је, као што смо видели, после турског освојења Љешанска Нахија пропатила од турске силе више него и један други део старе Црне Горе. Услед тога се старо становништво већином разбежало, те је највећи део нахије био или сасвим ненасељен или врло слабо, па и то нередовно, насељен. Разуме се, да су такве прилике учиниле, да старе племенске целине нестане. Али оне исто тако нису допуштале, ни да се после на њеном месту створи каква нова.

Кад се је у другој половини 18. века Љешанска Нахија почела ослобођавати од Турака, у њој су се у два њена предела стали стварати замеци нових племена: у Дражевини и у Грацу. Али је то било и сувише доцкан. Они нису имали довољно времена, да се развију у права племена и да добију потпуну племенску организацију. Ускоро је после тога Црна Гора постала правом државом са све већом личном и имовном безбедношћу, а у таквој држави се све мање осећала потреба за чврстом заједницом сродних брастава и за прибијањем слабијих брастава уз јача.

Ипак се и до данас у народу Љешанске Нахије одржала успомена на те нове почетке племенског живота у њој: и сад се тамо чују називи „племе Дражевина“ и „племе Градац“ — и ја сам забележио више таких примера — премда они очевидно не обележавају племенске целине у правом смислу речи него у ствари само повелике групе насеља, које су заузела браства, што су пореклом из селâ Горње Дражевине и Граца.

И у првој административној подели државе Црне Горе, која се је држала тачно народне поделе на племена, видимо тежњу, да се и у Љешанској Нахији одговори што је могућно више народној деоби. Отуд нпр. у „Грлици“ за 1835 годину (с. 42.) читамо: „Лѣшанска Нахія са племенима: Дражовина, Градац, Буронѣ“; а у „Изводу из описанія о Црной Гори“ из 1839 године[1]): „Лѣшанска Нахія има три племена: 1. Дражевина, 2. Градац, 3. Штитари“.

[1]) У „Срб.-далмат. Магазину“ за 1860 годину, с. 130.

Али већ ова неједнакост у именима за треће „племе" јасно показује, да то није била нека у самом народу стално утврђена племенска подела, него да је створена из административних потреба и да се је треће „племе" називало како му је кад било средиште: у Буроњама или у Штитарима. А већ и иначе се поуздано зна, да ни Буроње ни Штитари никада нису у народу називани „племенима".

Да је заиста та ранија подела Љешанске Нахије на три „племена" била само административна, доказ нам је, што је та подела доцније напуштена, док се је у другим деловима старе Црне Горе и даље врло брижљиво водило рачуна о народној подели на племена. Тако налазимо нпр. нову и друкчију поделу Љешанске Нахије у календару „Орлићу" за 1865 (с. 25 и 77), 1866 (с. 18—20) и 1870 (с. 19—20) годину. У њему се изриком каже: „Све се нахије дијеле на племена осим Љешанске, која се дијели на горњу и доњу нахију", и даље свуда наводи старешине: „од доње нахије" и „од горње нахије".

Али ни та подела на Горњу и Доњу Љешанску Нахију није у обичају код народа: ја сам само једанпут чуо, да је поменут назив „Горња Љешанска Нахија" [„од Ставора па до Гробовља" (а Гробовље је узвишица између селâ Граца и Станисаљића)]. Зато нећемо ни ту поделу усвојити.

У народу се памти, да су се некад у Љешанској Нахији разликовала три „Комуна": Горњи, Средњи и Доњи. У Горњи Комун су спадала насеља: Ораси, Штитари, Ћепетићи, Релеза и Прогоновићи; у Средњи: Буроње, Станисаљићи и Градац са Жупом Градачком; а у Доњи Комун: Дражевина, Горњи Кокоти (с Лекићима), Бери и Крусе. Према тој подели је владика Петар I установио и три парохије у Љешанској Нахији, свака на по један „комун". — То је дакле била подела по заједницама у гори и паши. Према томе је сваки од ова три „комуна" имао тај један елеменат племенског живота. Али осим њега није имао ниједног другог таког елемента. А како је убрзо, већ у почетку 19. века, почело нестајати комунских заједница, и ова се подела на „Комуне" доста рано изгубила.

У новијим догађајима, поглавито од краја 17. века, народ Љешанске Нахије се је у борби за своје ослобођење од Турака свагда јављао као једноставна целина. Уједно видимо, да се како у народу саме Љешанске Нахије, тако и по осталој Црној Гори и по другим суседним српским крајевима сматрају сви становници

Љешанске Нахије, под својим општим именом „Љешњани", као посебна група у саставу Црне Горе. А да је та народна група имала донекле и племенски карактер, види се осим по ономе, што смо већ казали о врло тесном географском јединству њене области, још особито и по томе, што је готово увек цела Љешанска Нахија имала и свог заједничког старешину: војводу или кнеза. Зато ћемо и ми сматрати целу Љешанску Нахију као једну велику обласну и народну целину са непотпуним племенским карактером.

У подробнијем разматрању ћемо се држати оне поделе, која је одомаћена код самог народа. А то је подела на већа и мања насеља (са мањим деловима: „селима" и „сеоцима") и на два „племена", Градац и Дражевину. А пошто ова два „племена", као што смо казали, нису права племена, ми ћемо редовно, кад о њима говоримо, израз „племе" ставити под знаке навода.

Цео северозападни угао Љешанске Нахије испуњава велико насеље Ораси. Јужно су од њега Штитари а источно Ћепетићи. Још даље је на истоку велико насеље Прогоновићи, а на југозападу од њих мало насеље Релеза. Источно су од Прогоновића два мања насеља: Буроње (северније) и Станисаљићи (јужније), а даље на југоистоку „племе" Градац. Источно од Буроња, Станисаљића и Граца је „племе" Дражевина. Североисточно је од њега село Крусе а даље су на североистоку Бери. Јужно су од Бери а више Ситнице Штеке (или Штеци), још даље на југу Фармаци (или Вармаци), па затим Горњи Кокоти са Лекићима.

Ораси имају четири главна насеља, а осим тога овде-онде још по коју засебну кућу, која је у новије време подигнута на имању. Главно је „село" *Ораси*, чије су куће поглавито по ивицама и странама великога „метеха" Дӧлова. Источно од главног „села" а ниже њега је „сеоце" *Радомӥљ*, близу цркве. Више „села" Ораха на северу је „сеоце" *Липе* а на северозападу *Јаӥкови До*.

По тим насељима су измешане породице од три братства, која су иначе једног порекла: од Пејовића (23 куће), Ђуровића (23 куће) и Стојановића (14 кућа).

Штӥтари су само једно „село" у доста пространом а дубоком улегнућу, према коме се са свих страна спуштају планина Ставор и околна висока брда (Соко, Вардишта и др.). Куће су по доњим странама тих узвишења и по ивицама неколиких долова и мањих улегнућа, на које се дели то велико улегнуће.

У Штӥтарима живе три братства, која су пореклом од истога претка: Вујовићи (20 кућа), Перишићи или Чӥчари (15

кућа) и Челебићи (40 кућа). Осим тога има још само једна кӱћа засебног браства Вујовића (ковач).

Рёлеза је такође само једно „село“ са нешто мало одвојеним једним својим делом, који се зове *Кућишка Гомила*. Осим тога су црква и школа на засебном месту, *Јардану*, североисточно од „села“. — У Релези има само једно брство, Ђујовићи, с ужим презименима: Думовићи, Ђуровићи, Марковићи и Којовићи (укупно 25 кућа).

Ћёпетићи (врло ретко: Шћепетићи) су, исто онако као Штитари, у подубокој (само мање дубокој) котлини, која је окружена са свих страна високим брдима. Куће су по ивицама и по странама те котлине и чине само једно „село“. — Оба браства, Вукићевићи (9 кућа) и Вуксановићи (12 кућа), су пореклом „од једнóга“ (претка).

Прӧгоновићи су велико, али доста груписано „село“ са кућама по разним положајима једне велике групе улегнућа, која су међу собом у вези. — У њима живе три разна браства: Рȁдуновићи (60 кућа), Рӓдоњићи (4 куће) и Рогӓновићи (2 куће).

Бӯроње се деле на главно „село“ *Бӯроње* и на мање „село“ *Марковиће* или *Марковићско Село*, које је источно од главног „села“ а зове се по своме главном браству. И једно и друго „село“ су око повеликог броја долова и „баштина“, што су под „кореном“ Бусовника. — Браства су, свако засебног порекла: Радусйни (34 куће), Мâрковићи (18 кућа) и Кунйце (13 кућа).

Станисаљићи су „село“ у плиткој, пространој вали, која се благо спушта од југозапада ка североистоку. Куће су у страни те вале. — У селу су браства Поповићи (6 „дима“) и Бӧгојевићи (20 кућа) истог порекла, а засебна су браства: Кнежевићи (9 кућа) и Дȁвидовићи (3 куће).

„Племе“ Градац се састоји из три главна дела: једно је „село“ Градац, друго је „село“ Парци и треће: велики насељени предео, ЖупаГрадачка.

„Село“ **Градац** је најсеверније од тих насеља. Оно је колевка свију брастава, која су насељена по области овога „племена“. Куће су му по ивицама једног овећег улегнућа и по присојним странама, које се спуштају од планине Веље Горе. У овом „селу“ живе браства: Кажије (Кажићи; 10 кућа), Кӧвачи (8 кућа), Рáдовићи (3 куће), Маровићи (2 куће) и Рајичковићи (4 куће).

Остали „Грачани“, т. ј. сељани „племена“ Граца изван самог „села“ Граца зову у говору оне у самом Грацу (Грачане у ужем смислу) *Сёљанима*. „Село“ Градац је за њих право и старо „Село“ њихово, а остала насеља, која су из њега постала, то су његова „расеља“.

Парци (становник: „Парчанин“; придев: „парачки“), друго „село“ „племена“ Граца, размештени су по странама и дочи-

ћима испод планине Веље Горе с њене јужне стране. Ту живе 20 кућа Ђуришића и 12 кућа Рајичковића.

Жу̑па Градачка је трећи насељени предео „племена" Граца. Она је заиста жупан предео, а простире се великом дужином од виса Гробовља на северозападу (граница према „селу" Грацу) па све до обала̑ Горњег Блата. У њој има повелики број „села" и „селаца".

Почевши од северозапада, од Гробовља, најпре долази „село" *При̏бојевићи.* Јужно је од њега „сеоце" *Ра̑сник* а још јужније, више главног пута, „сеоце" *Црни Бријег.* На самом главном путу је место *Кри̏њичка Каменица* (неки изговарају: Крњичка Каменица) са три хана. Даље је на југоистоку „сеоце" *По̄ткрши,* а још даље у томе правцу „сеоце" *Грубани.* С друге (јужне) стране Отскога Ждријела настаје „село" *Бри̏ђе* (становници: „Бри̏ђаши", придев: „бриђашки"), које се простире даље до Горњег Блата. У њему је главно „село" Бри̏ђе, код цркве, у повеликом долу испод Отскога Ждријела, а на истоку је од њега „сеоце" Облу̑н на присоју узвишења истог имена.

Северно и малко северозападно од Отскога Ждријела па даље и за приличан комад преко главнога пута пружа се „село" *Брежи̏не,* које се дели на четири „сеоца": најдаље је на југу На дно Брежина̑, а нешто северније од њега Проко̏с, затим даље навише, ка западу, Кажијин Бријег, а од њега североисточно Си̏јачевина.

У Жупи Градачкој су браства: Бојанићи (30 кућа), Кажије (13 кућа), Брновићи (21 кућа), Ко̏вачи (9 кућа), Вукчевићи (3 куће, од великог браства Вукчевића у „племену" Дражевини) и ковач Крстовић (1 кућа).

„Племе" Дра̏жевина (чује се, али ређе, и то поглавито од старијих људи, и облик: „Дра̏жовина" и „Дра̏жовљани") чини највећу групу насеља у Љешанској Нахији, а у њему је и највеће браство те нахије, Вукчевићи. Дражевина се пружа од Бусовника на северу па све до Горњега Блата на југу.

У пределу овога „племена" има осам „села": Горња Дражевина, Попратница (Папратница), Корнет, Бигор, Подстрано (Под Страном), Лијешње, Гољемади и Бегова Главица. — Најдаље је на северу, под самим Бусовником, „село" Горња Дражевина, најстарије седиште четири браства љешанска: Вукчевића, Ускоковића, Бурзана и Глобара. Одатле су се она раширила по целој Дражевини и још по другим местима.

„Село" *Горња Дра̏жевина* је по странама и по доцима под самим највишим врхом Бусовника. Дели се на два главна дела, који се по међусобном положају зову *Горње Село* и *Доње Село.* Осим тога на западу од главног „села" има сеоце *Сто̑ци,* а још даље на западу, близу границе према Буроњама, *Напла̏тнице* са свега једном кућом. — У Горњој Дражевини има 17 кућа Вукчевића, 3 куће Ускоковића, 4 куће Глобара и 6 кућа Бурзана.

Попра̀тница (ретко: Папра̀тница) је „село" на југоистоку од Горње Дражевине. Делом је по странама (по најнижим нагибима од великих брда Спаса и Веље Стране) а делом по равнини ниже њих. По томе се и дели на *Горњу* и *Доњу Попра̀тницу*. — У Попратници има само Вукчевића (8 кућа).

Корнет је на југу од Попратнице и готово у средини „племена' Дражевине. Зато је у Корнету „саборна црква све Дражевине". А како је он уједно и у средини највећег и најширег дела Љешанске Нахије, постао је и њеним управним средиштем.

Главни је део овога „села" по ивицама и странама овећег дола, који се зове Долине Корнетске. — У Корнету су: 7 кућа Вукчевића, 6 кућа Ускоковића и 2 куће Бурзана.

Бигор (2. п. једн. Бигра, 3. п. ј. Бигру итд., али се чује и: Бигора, Бигору и т. д.; становници: „Бигораши"; придев „бигорашки"). Ово је „село" на југозападу од Корнета. Куће су му по неколиким омањим доловима, који су све један до другога и у међусобној вези. Севернији од тих долова су виши него јужнији, те се по томе „село" дели на *Горњи и Доњи Бигор*. — У Бигру су све Вукчевићи (26 кућа).

Подстра̑но или *Под Стра̑ном*. Први је облик имена променљив (2. п. једн. Подстраног итд.), а други је облик непроменљив и кад се хоће њиме да изрази какав однос, пред њега долази увек реч „село", која се тада меће у потребни падеж.

Подстрано је на истоку од Корнета, и као што му и само име каже, куће су му под страном (и по њеним нижим нагибима) великога брда, које се и зове Веља Страна (северно од села). — У Подстраном има 15 кућа све Вукчевића (Војиновића).

Лѝјешње (становници: „Лѝјешњани"; придев: „лѝјешањски") је на југу од Корнета. Један је део „села" на Површу од Лијешња („Површе од Лијешња"), т. ј. на пространој заравни, која се протеже великом дужином северно од главнога пута, а други је део опет у равни ниже од првога, у „Средини од Лијешња". — У Лијешњу има 11 кућа Вукчевића и 2 куће Ускоковића.

Гољема̀ди су на југу од Лијешња. Један је део „села" по великом, плодном пољу, које се такође зове Гољема̀ди; други је део по Ускочким Долинама на западу од првог, а трећи је по старом селишту Шакулару, које је по присоју од брда̑ и по дну тога присоја, а северно од прва два. — У „селу" Гољемадима живе 40 кућа, све Вукчевића. — Осим тога на комунском земљишту, које је на истоку од „села" Гољемада а заједничко је Гољемадима и зетским селима Грбавцима и Вуковцима, насељене су још 3 куће Вукчевића.

Бегова Главица је најјужније село „племена" Дражевине. Захвата већи део земљишта Сињца, а именом Сињац се зове цео предео што је на северу и на северозападу од Горњег Блата у Љешанској Нахији. „Село" Бегова Главица је под гла-

вицом истога имена и по њеним најнижим странама. — У њему има 12 кућа све од браства Глöбара.

Горњи Кöкоти са **Лёкићима** чине један насељени предео западно од реке Ситнице и од Мораче ниже Ситничина ушћа. Главно су „село" у томе пределу Горњи Кокоти, а мање „село" чине Лекићи.

Горњи Кокоти су око великог брда Богомоље (на коме је црква Св. Никола) и по његовим доњим странама, а *Лекићи* су под Лекићском Страном у равнини крај Мораче.

У оба села седи једно браство, Кукавчевићи, које се дели на четири огранка: три огранка (Новаковићи, 7 кућа; Пејовићи 13 кућа; Стојановићи, 7 кућа) су у Горњим Кокотима, а један (Лаковићи, 6 кућа) је у Лекићима.

Фȃрмаци или **Вȃрмаци** су „село" у равници, која је западно од реке Ситнице. Куће су по ивици те равнице, а ниже њих су „земље" (за рад) и виногради. — У Фармацима живе 13 кућа Вукчевића, 3 куће Радуновића, 3 куће Крлагȃна, 1 кућа Рајичковића (од оних на Грацу) и 1 кућа Борођана (чује се и „Борођан" и „Борозан").

Штёке или **Штёци** су „село" високо изнад Ситничине долине на ивици валовите висоравни, која се простире даље на западу. Куће су по неколиким доцима и по странама изнад њих. — У Штекама су све Вукчевићи (14 „огњишта").

Крусе су „село" под Бусовником. И становници су „Крусе"; придев: „круски". Један део „села" је по самим доњим странама (по „коријену") те планине. То су *Горње Крусе*. А други је део „села" по валовитој заравни око главичице (Круске Главице или Гомиле Круске) на којој је црква (Св. Параскева). За тај други део „села" обично се каже: *„Село"* или *„Крусе"* (ретко: „Доње Крусе").

Главно становништво Круса чини једно браство, које сад нема заједничког презимена — осим општег имена по селу: „Крусе" — него му се поједини огранци зову засебним именима: Ћетковићи (5 кућа), Бöјановићи (7 кућа), Рајићевићи (5 кућа), Перовићи (3 куће) и Рацковићи (2 куће). Осим овог има још само једно засебно, мало браство, Мишковићи (раније: Бјелогрловићи, 3 куће).

Бери су „село" по странама изнад реке Ситнице. Само је мали део у њеној равници, код цркве (Св. Ђурђа). И становници се означавају именом „Бери". — У „селу" има 42 куће од оног истог браства, чије смо огранке именовали у Крусама (Ћетковићи, Перовићи, Рајичевићи, Бöјановићи и Рацковићи).

---

3) **РИЈЕЧКА НАХИЈА.** Њену западну границу, према Катунској Нахији, и њену северну границу, према Љешанској Нахији, већ смо познали. На истоку, према Зети (равници), гра-

ница јој иде најпре средином Горњег Блата а затим у југоисточном правцу ка Морачи. Ближе Морачи скреће на југозапад и затим иде све Морачом до њена ушћа и даље Скадарским Језером најпре на југоисток, па затим на запад и на северозапад, тако да обухвата велико острво Врањину са суседним острвцима.

Западно је од Врањине граница Скадарским Језером према Црмници. Она иде средином Фучкога Блата до „Вељије' Крсти" (а тим се именом зове „уток матице од Ријеке Црнојевића") и затим скреће на запад, па се завршава на обали јужно од Посељанског Луга, на месту Гâрдићу. Даље иде „на Плочу на̏ Ошћа; отоле̄нака на вр' Гвоштӣне (главице), отоленака на Плочу под Ӱчак, отолен на врх Свӣњштика (планина)". Одатле окреће граница на југ, те излази на врх великог брда Голубâра, па се даље наставља преко виса Тршљаке и преко „Корита при Малом Лаштику" и затим се пење „на вр' Голога Брда, па редом на Мр̏ку Стӣјену, на Рâј-Крш, на вр' Баљеве Рупе, на вр' Вељега Крша, на вр' Веље Главе и на Павлов Крш", са којег слази на реку, која се зове Веља Ријека, а један је од изворних кракова реке Ораоштице. Вељом Ријеком иде међа до ушћа Потока Смоковјеначког, који јој притиче с десне стране (а долази од чесме Смоковјёнца), а даље прелази преко многих узвишења, међу којима су најглавнија: Ра̏јетин Крш, Коњ (главица и греде), Рајков Крш, За̏-Полице, врх Лалёва Брӣјега, врх Мале Скале, врх Космате Главице, врх Вељега Вилӣна, Та̏тиње и Татарӣја.

Ријечку Нахију дели народ на пет племена. Средину нахије и цео њен североисточни део захвата на веће племе, *Цеклин*. Западно су од њега два мала племена: *Косијери* (северније) и *Добрско Село* (јужније). Јужно је од Цеклина велико племе *Љуботињ*, а опет јужно од њега племе *Грађани*.

За јединство Ријечке Нахије и за тешње везе њених племена једнога са другим него са племенима изван њихове нахије, од највећег је значаја био однос ове области према долини Црнојевића Ријеке. Ова је река, која је богата водом и пловна, представљала од увек веома моћан чинилац у животу становништва ових предела, тако оскудних и најпотребнијим количинама воде. А цела је област Ријечке Нахије баш нагнута ка долини те реке, те је она њено природно средиште, сабирна област свих односа, које њено становништво има и међу собом

и са спољашњим светом. Услед тога је чак и племе Грађани, чија област иначе чини изузетак, јер је највећим делом нагнута према Црмници, ипак увучено у сферу Црнојевића Ријеке, нарочито и због тога, што је главно и старо средиште овога племена на северу, близу Љуботиња. Од коликог је значаја долина Црнојевића Ријеке, види се и по томе, што је у њој доста рано постала варош Ријека, која је задуго била главно трговинско средиште целе старе Црне Горе.

На основи података код А. Јовићевића[1]) и са мојих испитивања изнећу најглавнија разматрања о појединим племенима Ријечке Нахије. Она су нам неопходна за разумевање наших даљих излагања о етничкој прошлости и о формирању ријечких племена.

а) **Цеклин.** Данашња област овога племена захвата целом својом источном половином ниске и отворене пределе око Црнојевића Ријеке и крај Скадарског Језера и Горњега Блата. За време турске владавине у овим крајевима племе се у тако приступачним пределима не би могло одржати. Оно их заиста тада није ни имало, него су му новија тековина. А најстарије седиште и матица овога племена је далеко на западу, у крајњем углу његове области, који је добро затворен високим брдима и планинама. Међу њима су најзнатнији: на југу Цеклинштак и Страјиште, на истоку Црни Врх, на северу Мекавац, на западу Пријевор.

У томе, сразмерно малом, пределу су се зачела и развила моћна браства цеклинска, *Горњаци* и *Доњаци,* која су се после раширила на ову велику област, коју данас има њихово племе. То је ширење почело после оних тешких борби, којима су Цеклињани (вероватно у другој половини 17. века) успели истиснути племе Бјелице из целог великог предела, који је на истоку од поменутог старог седишта цеклинског до граница Љешанске Нахије, до Горњег Блата и до близу Жабљака. Није прошло много времена после тога великог освојења, а Цеклињани су задобили и на југоисточној страни ново велико земљиште: већ у почетку 18. века протерали су потурчењаке са Ријечког Града и затим у току прве половине тога века и из осталих предела свога племена и из целог слива Црнојевића

[1]) Поменута „Ријечка Нахија...“ (Етнограф. Зборник, књ. XV), с. 388—396, 425—461, 482—496, 497—504.

Ријеке до самог Скадарског Језера, тако да су своју област и на ту страну јако проширили.

Вредно је истаћи, да стари или прави Цеклињани нису допустили својим новијим саплеменицима, Боковљанима и Улићима (пошто им и иначе нису помагали у рату са Бјелицама), да се насељавају по новозадобивеном земљишту, него су се тамо једино смеле насељавати породице од старих браства цеклинских. Из прегледа по насељима, који ћемо мало даље навести, видеће се, да у неким насељима тога новог цеклинског земљишта сами Горњаци и Доњаци чине једино или скоро једино становништво (у Ђалцима, Превлаци, Дујеви и у селима око вароши Ријеке), у другима да су велика већина (у Чешљарима, Рвашима, Друшићима, Бобији и Додошима), а у Жабљаку и у Врањини без мало половина од свега становништва.

Тако су Цеклињани успели, да тај свој велики добитак у земљишту одрже у заједници са својом ранијом облашћу не само снагом свога племена, него и тиме, што су по њему засновали насеобине, чије је становништво огромном већином у најтешњем крвном сродству са главним цеклинским браствима. Ова је тесна крвна заједница чинила и чини, да је ново земљиште спојено са старом племенском облашћу у врло чврсту целину.

У племену Цеклину има сада 19 које већих које мањих насеља, од којих свако чини засебну предеону целину са засебним именом. Најмања од њих, која се не деле на мање делове, народ назива просто „селима“; а за већа од њих, која имају и мање делове, народ нема нарочитог термина, него их — као што смо видели да то чини и по другим племенима старе Црне Горе — назива само њиховим именима, а њихове делове означава као „села“ или „сеоца“. Тако је исто и по осталим племенима Ријечке Нахије.[1]) Велика већина насеља по овој нахији дели се

[1]) Јовићевић назива и велика насеља „селима“, ма да их н род у Ријечкој Нахији тако не зове. Због таквог означења Јовићевић долази на више места у незгоду, те се у даљем излагању довија, да направи разлику између тих великих насеља и њихових делова, за које и сам каже, да их народ зове „селима“ или „сеоцима“: зато негде назива велика насеља — великим селима, а негде матицама, а мала насеља (делове великих) негде селима а негде сеоцима; негде опет назива и велика и мала насеља — селима. Услед тога могу наравно настати неспоразуми. — Ми ћемо се пак држати онаквог разликовања међу насељима, какво смо усвојили и за остале нахије и какво најбоље одговара и народном узимању.

на већи број (нека и на десетак и више) таких „села" и „селаца", а врло је мало таких, која чине сама собом свега једно „село".

Најдаље је на западу племена Цеклина његово велико насеље и његова колевка *Цеклин*. Његове су куће при странама планине Цеклинштака, а делом су и по његовој суподини и на кршевитим брежуљцима. Оне су уопште врло ублизу, али се ипак у Цеклину јасно разликују осам села и селаца, у којима станују породице од тринаест браставa, готово све сами Горњаци и Доњаци — укупно 99 кућа[1]).

Северно од Цеклина су *Стругари*, у којима живе 28 породица великом већином Доњака. — Северно су од Стругара *Улићи* са 35 домова, од којих највише долази на браство Ђикановиће са Вуксановићима, затим на Доњаке и нешто мало на друга браства. — На северозападу од Улића је село *Боково*. Има 51 кућу, од којих већина долази на браство Борозане с Ломпарима, а мањи део на Мудреше с Маротићима.

Источно од Улића су *Јанковићи* са 28 кућа, од којих 20 долази на само браство Јанковиће. — Источно од Јанковића су *Метеризи* са 62 дома, који су сви Доњаци. — Северно од Метериза су *Чешљари:* 20 кућа, од којих су 16 Горњаци. — Северно од Чешљара *Ђалци:* 10 кућа све Горњака. — Источно од Ђалаца *Загора:* 21 дом, од којих 16 Божовићи. — Југоисточно од Загоре *Рваши:* 78 домова, а од тога 43 Горњаци, остало Доњаци (15) и разна друга браства.

Јужно су од Рваша *Друшићи:* 79 кућа (36 Доњаци, 30 Горњаци, остало разна мала браства). Југоисточно је од Друшића *Бобија:* 35 кућа (12 Доњаци, 8 Горњаци, 8 Брновићи, остало разна друга браства). — Јужно су од Бобије *Додоши:* 96 домова (44 Горњаци, 15 Доњаци, 9 Газиводе, остало разни). — Југоисточно од Додоша је градић *Жабљак:* 45 кућа од много разних браставa (међу њима 16 Горњаци и 5 Доњаци). — Далеко је на југу од Жабљака острво *Врањина* са насељем истог имена од 45 домова разних браставa (16 Горњаци и 5 Доњаци). — Јужно је од Друшића *Превлака:* 27 кућа (25 Горњаци).

Западно од Превлаке и од Друшића, а с десне стране Црнојевића Ријеке, је велика група од насеља с општим именом *Дујева*. Она се опет дели на три мање групе од насеља: на југу су М и х а и л о в и ћ и, у средини Т р н о в и Д о и на северу Р и ј е ч а н и. У Дујеви има 65 кућа (52 Горњаци). — На западу и на северозападу од Дујеве, око вароши Ријеке, има седам омањих села и селаца, која Јовићевић (с. 497) обухвата општим именом *Ријечка Околина* са укупно 53 дома (46 Горњаци).

---

[1]) Детаљну поделу насеља и распоред браставa по њима, са бројем домова, изнео је Јовићевић за целу Ријечку Нахију на стр 497—504. Из тога одељка и из претходних, у којима се опширно говори о положајима и о типовима насеља, ми истичемо само најглавније податке, који су нама потребни.

У племе Цеклин спада и варош *Ријека*, у којој живи 88 породица од разних црногорских браставa (18 Горњаци и 7 Доњаци), а осим тога и приличан број привремено настањених католика и муслимана из Скадра.

б) **Косијери** су најмање племе Ријечке Нахије, на њеном крајњем северозападу. Настањени су у неколико долова и увала, које су са свих страна затворене планинским бедемима и великим брдима: са севера и са запада онима што су на граници према Љешанској и Катунској Нахији, а с југа особито Дебељаком и Ђуковцем и с истока Водником. У том тако добро ограђеном, заштићеном и склонитом пределу Косијери су се могли развити у јако племенско језгро, које би се одатле раширило на много већу област, и постати моћним племеном, да су прилике у њиховој околини биле за то повољне. Али су око њих од старине била много јача племена, која су их не само са свих страна стешњавала, него су их и у самој њиховој колевци прогонила и јако им реметила цео живот и развитак.

Особито су Косијери много препатили од својих западних суседа, Бјелица. Са њима су имали у 18. веку дуготрајне борбе и крвне заваде, па су морали напуштати и своја села и Бјелице су им биле преотеле највећи део њихове племенске области. Тек на заузимање митрополита Петра I измирили су се са њима и куповином повратили своје изгубљено земљиште. — Али како су и даље остали са свих страна стешњени и нису имали излаза ни на коју страну, Косијери су и до данас задржали исте границе, које су имали од старине. А сувишак становништва, пошто се по маленој племенској области нема где настањивати, мора се расељавати на све стране.

У Косијерима је главни представник племена једна група од сродних браставa: Рајковићи (14 кућа), Радовићи (27 кућа) и Латковићи (18 кућа). Пошто у целом племену има свега 111 домова, ова група браставa, као што се види, обухвата сама више од половине породица у племену.

Ово племе има свега два велика насеља: Косијере на западу и Ћиновиће на истоку. Оба се деле на повећи број села и селаца. — У *Косијерима* од 74 дома долази 39 на Радовиће и Рајковиће, 16 на Ђурковиће, 14 на Марићевиће, остало на два мала браства. — У *Ћиновићима*: 37 домова (18 Латковићи, 16 Аџићи, остало мања браства).

*

в) Племе **Добрско Село.** Његово је главно и старо седиште предео истога имена, који чини дубоку и пространу котлину, окружену са свих страна брдима и планинама, међу којима су највиши: на западу Граница и Вртијељка, на југу Цеклинштак, на истоку Мекавац и на северу Добрштак. У овој својој тако затвореној области а стешњени са свих страна великим и јаким племенима — Цетињанима, Цеклином и Љуботињем — Добрљани су били у истим приликама као и Косијери и не би се могли ширити ни на коју страну. Али се десио особит случај, који им је помогао, да ипак своје племе повећају повеликим комадом земљишта. У време оних великих борби (у 17. веку), које су водили Цеклињани са Бјелицама и о којима смо говорили напред (види племе Цеклин), Добрљани су помагали Цеклињанима, и кад је после, пошто су Бјелице прогнате, дељено отето земљиште, Добрљани су добили предео, који је подалеко на североистоку од њихове племенске области и са свих страна окружен насељима племена Цеклина. Они су тај предео одмах и населили, и он се по њима прозове именом *Добрска Жупа.*

Али ма да су Добрљани у Добрској Жупи тако рећи у сред племена Цеклина и далеко од свога племена, они се ипак у сваком погледу и свакад држе „у заједници са својим племеном, само што са околним селима цеклинским имају у заједници попа; цркву имају посебну, и не дају, да се пред њом сахрањују Цеклињани...“ [1])

Тако имамо овде сасвим особит пример: да се део племена, који је од своје племенске области сасвим одвојен туђим племеном, и даље држи у тесној заједници са својом матицом и чини потпуну племенску целину са њом. — Разуме се, да је овакав, сасвим необичан, однос између матице и њене одвојене насеобине био једино могућан услед врло повољних и изузетних прилика: једно услед тога, што су Добрљани били стално у пријатељским односима са племеном Цеклином, те оно није правило никакве сметње таквим односима; а друго, што су већ у првој половини 19. века настале сређеније прилике у Црној Гори као држави, те су и мања племена и браства била обезбеђена од насиља својих јачих суседа.

[1]) А. Јовићевић: „Ријечка Нахија..“, с. 390.

Тесним везама између Добрскога Села и Добрске Жупе врло је много допринело и то, што главну масу овога племена чине два велика браства, која су уједно и његови најстарији становници. То су: Горњевућани (51 дом) и Добриловићи (61 дом). Од 168 домова, колико их има у целом племену, они са својих 112 домова чине скоро три четвртине.

У пределу *Добрском Селу* има 124 дома (од тога: 42 Горњевућана и 34 Добриловића), а у *Добрској Жупи* 44 дома (од тога: 27 Добриловића и 9 Горњевућана).

*

г) **Љуботињ.** И ово је племе, исто онако као и Цеклин, било најпре ограничено на крајњи југозападни део своје данашње области. Његово је најстарије седиште било у Вирањ-рупи под великим и високим брдом Вирањем, на истоку и југоистоку од њега. То је повелика котлина, која је са свих страна ограђена планинама и високим брдима (Вирањ, Осмин, Свињштик и др.). У њој су и данас главна насеља љуботињска: Богути и Мужовићи у средини, Пр̌екорница на југу и Вигњевићи на северу. За њих се и данас чује, да их зову „Љуботињем' (у ужем или правом смислу речи). У томе је пределу и колевка свих главних брастава љуботињских, која себе сматрају за праве Љуботињане, па тако и називају. Та су браства: на првом месту Сарапи, којих има данас 107 кућа, па Радомани са Џоновима (данас 47 кућа), затим Вујовићи (сад 34 куће), Пејаковићи (27 кућа), Дрецуни (24 куће), Лубарде (21 кућа), Прље (19 кућа) и Шабани (16 кућа).

Ова стара љуботињска браства имају сада заједно 279 домова. А пошто у целом племену Љуботињу има 447 домова, види се, да она сама чине више од три петине племена.

Та су браства у поменутом пределу под Вирањем и око њега била већ врло рано створила јако племе Љуботињ. Видели смо напред (у I. глави), да је то племе још у 16. и у почетку 17. века имало толики углед, да су Турци из његове средине постављали „спахије", које су сматрали старешинама над свом Црном Гором. Моћ племена Љуботиња утицала је на суседна насеља на североистоку — Зачир, Дубову и Смоковце — тако, да су она пришла овоме племену и ступила са њим у племенску заједницу.

У борбама против Бјелица Љуботињани су помогли Цеклињанима, и кад су Бјелице протеране са ријечког земљишта (у 17. веку), Љуботињ је приликом поделе отетог земљишта

добио предео на североистоку до брда Крамолина и даље пут Скадарског Језера. Али у великом пределу Доњим Селима (који се дели на три велика села: Њиве, Чуковићи и Посељани), што раставља Љуботињ од језера, седело је тада старо становништво, које је држало све земљиште тога предела. Љуботињанима који су се у то време били у своме старом седишту јако намножили, ово је земљиште било веома потребно, и зато стану тим староседеоцима чинити многе пакости и непријатности, тако да их тиме приморају, да се потпуно раселе. Већ око средине 18. века Љуботињани су заузели цело опустело земљиште Доњих Села, а у другој половини тога века почели се на њему и стално насељавати.

Карактеристично је, да и овде имамо пример, сличан ономе код Цеклињана, и шта више још доследније изведен, наиме: што Љуботињани нису допустили својим новијим саплеменицима — онима из Зачира, Дубове и Смоковаца — да се насељавају по Доњим Селима, него су се тамо смеле насељавати само породице од поменутих старих браства љуботињских. На тај начин цео тај велики предео Доњих Села има становништво истоветно по саставу или пореклу с оним у старом седишту љуботињском. Тако је ова насеобина љуботињска везана са својом матицом и врло тесним крвним везама и тиме спојена са њом у врло чврсту племенску заједницу.

После освојења Доњих Села Љуботињанима се указала прилика, да своју потребу за земљом задовоље и на западној страни од свога старог седишта. Они су тамо купили од Цеклињана пространи предео између Цеклинштака на северу и Ђурђева Ждријела на југу, па су по њему подигли многа привремена и стална насеља.

У насељима старог седишта љуботињског његова су главна браства овако заступљена: у *Богутима* од 75 кућа долази 30 на Сарапе, 23 на Пејаковиће и 20 на Дрецуне; у *Прекорници* од 75 домова 64 на Сарапе; у *Мужовићима* од 65 кућа 16 на Шабане, 26 на Радомане са Џоновима, 14 на Прље и 8 на Вујовиће; у *Вигњевићима* од 44 дома 10 на Лубарде, 13 на Дапчевиће са Камбанима и 6 на Радомане. — А у њиховој насеобини, *Доњим Селима*, од 69 кућа долази 26 на Вујовиће, 13 на Радомане, 11 на Сарапе, 11 на Лубарде и по неколике куће на Пејаковиће, Прље и Дрецуне.

У придруженим насељима — Зачиру, Дубови и Смоков-

цима — налазимо сасвим друкчија браства (само у Зачиру неколико досељених породица од старих љуботињских брастава). Тако у *Зачиру* (63 куће) главно становништво чине: Кусовци (22 куће), Калуђеровићи-Милашевићи (16) и Ђуровићи (13); у *Дубови* (43 куће): Шоћи (25) и Јоветићи (14); а у *Смоковцима* (13 кућа) целокупно становништво чини само једно браство Рачевићи са Злотворима.

*

д) **Грађани.** Ово се племе звало некада Шишојевићима и главно му је седиште било у северном делу његове садашње области, у коме има и сад сеоце Шишојевићи или Шишовићи на земљишту негдашњег великог насеља с истим именом. — Овде само помињемо ове најпотребније податке, а о свему томе биће више говора у III глави ове књиге.

Старо седиште племена Шишојевића било је у доста пространој вали на северу данашње племенске области, између Свињштика и Штрбине на североистоку и Грађанске Стубице и Црног Врха на југозападу. У томе склонитом пределу развила су се јака браства, која су се убрзо раширила на југозапад, у велики предео Грађане а одатле на исток, у предео Радомир.

Услед међусобних борби у племену старо седиште племена Шишојевића било је скоро сасвим опустело. Напротив становници Грађана су се услед врло повољних природних погодаба (и подесног климата и повољних прилика и за ратарство и за сточарство) намножили у јако браство Липовце, које је већ одавно задобило стално вођство у племену. Услед тога и само племе буде прозвато по њихову седишту: Грађанима.

Липоваца има данас 75 кућа и сви седе на *Грађанима*, у које спада и сеоце *Шишовићи* (у оба заједно 99 кућа). — После Липоваца су највеће грађанско браство Војводићи, који сви, и само они, седе на *Радомиру* (28 кућа). — Треће је браство, управо група од брастава (од којих свако има засебно презиме: Ђукановићи, Укашевићи, Ђурашевићи и Баше; укупно 17 кућа) у селу *Гађима* (18 кућа) на североисточној страни племена.

Грађани су дакле мало племе, од свега 145 домова. Онако исто као и Косијери они се нису имали куд ширити или насељавати у близини свога племенског седишта (као што може нпр. Добрско Село у Добрску Жупу), него се вишак становништва морао и мора расељавати. Зато племе не може осетно расти ни бројем, пошто је стално ограничено на своју малену област

4.) **ЦРМНИЦА** (или Црмничка Нахија). Показали смо њену северну границу, према Ријечкој Нахији. Целом својом западном и југозападном страном Црмница се граничи са Боком, и то са племенима Брајићима и Паштровићима (нешто мало и са Спичем). На тој страни се диже тако рећи бедем од планина и високих брда, са којим готово паралелно иде и други бедем на самом црмничком земљишту. Главније су тачке на тој врло дугачкој граничној линији, почевши од севера па к југу: врх планине Татарије, који је на тромеђи Црмнице, Ријечке Нахије и Брајића; вис Јабука; страна више Дола; вис Крāстави Камен; врх брда Гиљāна; страна „на крај Дуге Њиве"; вода Церовица; Крш од Мијачице; средина Бобова Дôца; „под Давидов Крш"; висови Мали Соко, Вйдране, Мали Дрȁжмир, Мала Острa Главица; страна „на вр' Дубокога Дола"; врх Гôча Брда; брдо Крњак; Крш од Мијовића („ту је граница усјечёна: крст"; Илино Брдо; Пресјека; Дйвљи Врх (неки га зову „Дин-врх"; ту је била некад тромеђа Црне Горе, Аустрије и Турске); висови Трироге, Бобйја, Гола Главица, Крстац и Веља Вр̏сута.

Даље настаје црмничка граница према Црногорској Крајини: према Зупцима, Шестанима и Сеоцима. — Она иде најпре планином Суторманом, и то на врх Шентелију, па на „ком" Гробељач, даље на вис Тврдŏч, па на црквину Св. Романа (рушевине од цркве, која је од вајкада црмничка, лимљанска), затим на Шарапоф (спрам Туђемила) и на Кйту[1]) од Лонца.

Одатле настаје источна црмничка граница: најпре „у Главицу више Ублића", затим на „парамиду" на Ливаде, па „у Главицу украј Мале Сиљевице на вр' Жгарбâ", даље на Цр̑ну Скалу, па „поврх Горњијех Жгараба", на планину Вељу Сиљевицу, затим „на вр' Мале Сиљевице", па на брда Ȍрван, Кйту, Плйтку Каменицу, Чȁукову Главицу, Ћȁфу и Бријег од Убла, затим на пећину Грйшу Павићеву, па на висове Лијепи Крш под Јелом и Сопот и онда Пелинским Потоком све до селишта Ку̑та, где се одваја од тога потока и идући на север излази на земљиште Пјесȁчац крај „Блата" (Скадарског Језера). Затим „Блатом" излази на острвце Грможур, које обухвата у Црмницу, и наставља се у правцу оне линије, која иде западно од острвца Лесендра и срединoм Фучкога Блата, те одваја Ријечку Нахију од Црмничке,

---

[1]) „*Кйтом*" зове народ у старој Црној Гори највеће узвишење међу групом од висова, који имају заједничко име и чине засебни део неке планине. Поменули смо и „Киту ȍд Гарча".

а завршава се, као што смо видели, на Гâрдићу јужно од Посељанског Луга.

Црмница је дакле са свих страна окружена планинама и великим висинама, па чак и на страни према Скадарском Језеру осим у ономе ниском делу што је око ушћа Ријеке Црмничке.[1] У тој затворености црмничке области и у њеном односу према долини Ријеке Црмничке налазимо објашњење, зашто је Црмница од увек чинила врло једноставну обласну целину. Кад се стане у дно простране и дубоке долине Ријеке Црмничке, нпр. код Вира, па се погледа свуда унаоколо на суседне високе планине, видеће се сасвим јасно, како се са свих страна од тих великих планина земљиште врло осетно спушта ка тој долини. Како долина Ријеке Црмничке стоји у непосредној вези са Скадарским Језером, она има за становнике свих околних планинских предела двоструки значај: једно што им је она услед најзгоднијег силаска к њој најприродније средиште за све међусобне везе и односе, а друго, што је због широког и лаког приступа ка Скадарском Језеру најподеснији посредник за везе са спољашњим светом. О таквој улози ове главне Црмничине долине јасно нам сведочи и то што је у њој, на доњем току Ријеке Црмничке, а недалеко од језера, на месту Виру, од старине било средиште промета и седиште политичких власти.

Црмницу дели народ на *седам племена.* На северозападу, у горњем сливу реке Ораоштице, почиње племе *Пȍдгор*, а други му је део у доњем сливу те реке и северно од њега (северно од варошице Вира), према Скадарском Језеру. Између оба дела племена Подгори је племе *Брчѐли.* Североисточно од Брчела и северно од доњег дела Подгори је племе *Дȗпило.* Јужно су од Брчела племена *Глȗхи До* и *Сотонѝћи;* источно од њих *Лимљани*, а још даље на истоку *Бȍљевићи.*

Понекад се у народном говору чује и разликовање на *Горњу* и *Доњу Црмницу.* У Горњу се Црмницу рачунају племена: Подгор, Брчели и Дупило, а у Доњу сва остала. Али је то разликовање врло ретко и нема никаквог нарочитог значаја.

*

а) **Пȍдгор** (2 пад. једн. Пȍдгора или Пȍдгори, 3 п. ј. Пȍдгору или Пȍдгори итд.; становници: „Подгорани“.). Као што

[1]) Тако зове народ у Црмници главну реку своје области. Имена: Вирштица, које је забележено на карти 1:75.000, и Вировшница које наводи Дучић (Црна Гора, 33 и 34), нисам тамо чуо.

рекосмо, ово је племе предвојено земљиштем племена Брчела, тако да не чини једноставну предеону целину. Овакав изузетан случај, да је племе састављено из две засебне области, које су сасвим одвојене једна од друге, могао је и настати само на сасвим изузетан начин.

Народно је предање сачувало о томе и сасвим поуздану успомену. Прича се, како се најпре Подгором звао само западни део данашњег племена, онај у горњем сливу реке Ораоштице. А у источном делу данашњег племена, и то у његову насељу Орахову, било је јако властеоско брасство Миковићи. Од самих Миковића било је на „70 властеличића" а на челу им је био као старешина поп-Шиљ,[1]) који је уједно био кнез Орахова. Тада је у Орахову имало на „300 пушака". Подгорани се нађу на невољи од својих суседа, и како су били слаби да се сами бране, замоле Миковиће, да их приме у заједницу, да буду једно племе, те да се заједнички бране од околних племена. Миковићи пристану на то, и њихов старешина постане заједнички кнез целога новога племена. Без сумње је на њихов пристанак највише утицало то, што Орахово нема својих „планина" са испашом за стоку (него имя само Луг у речној долини ниже Орахова, а он је сасвим недовољан), док их Подгор има у изобиљу. Како је пак Подгор постао једно племе с Ораховом, све су им „планине" с пашњацима и са гором постале „племенска комуница", заједничка за све племенике. И тако још и сад, ови оздо, из источне Подгори, имају право напасати стоку по западној Подгори, као и обрнуто: они озго, из западне Подгори, имају право пасти стоку по Лугу ораховском. — Осим тога кад су Црмничани у 18. веку делом преотели а делом прекупили од Турака риболове на Скадарском Језеру, па их поделили на племена, тада је и Подгор добио за себе риболове на томе језеру, и они су од тада па све до данас остали заједничка племенска својина за обе половине Подгори.

У ком је веку било ово спајање Подгори са Ораховом у једно племе? И ту нам даје народно предање доста поуздане ослонце за одредбу. Зна се, да се је рат између Црмничке и Ријечке Нахије тек онда одлучио у корист Црмнице, кад је дошао и ступио у борбу поменути поп-Шиљ Миковић са својим

[1]) Очевидно је, да му то није било име, него надимак.

Ораховцима. О томе рату између ове две нахије већ смо говорили у I глави и тамо смо навели податке, који показају, да је тај рат био негде у другој половини 17. века. Сада то исто можемо утврдити и другом врстом података такође из народног казивања. Каже се, да су у поменутом рату многи Миковићи изгинули, а други се од њих ускоро после тога (из непознатих узрока) одселе у Приморје.[1] После одласка Миковића старешинство над целим племеном Подгори пређе на друго јако браство у Орахову, на Барјамовиће. Први кнез „изӓ попа Шиља" био је кнез Иван од Барјамовића. После Ивана био је кнез Марко, за кога се зна поуздано, да је кнезовао у доба владике Данила Петровића. Према томе је Иван Барјамовић био кнез у другој половини 17. века или бар у последњој четврти тога века. А његов претходник, поп Шиљ Миковић, кнезовао је дакле свакако око средине 17. века и вероватно још и у трећој четвртини тог века. Пошто се спајање Подгори с Ораховом десило за време његова старешинства, то је дакле могло бити *око средине 17. века.*

Зашто се је ново племе назвало Подгором, а не Ораховом, кад је баш Подгор тражио заштиту од Орахова? О томе нисам могао добити у народу обавештења; али је највероватније ово: како је Подгор већ и пре тога био племе и тако се називао, а Орахово није никад било племе, да је и ново племе назвато именом дотадашњег племена Подгора.

Западни Подгор, или **„Подгор"** у ужем смислу, је висок планински предео, ограђен са свих страна брдима и планинама. На западу га одваја од Паштровића и Брајића онај део црмничке границе, што је између Малога Сокола на југу и Татарије на северу. Северну и североисточну границу овога Подгора чини онај део црмничко-ријечке границе, што почиње од Татарије а завршава се на Сјенокосу према ушћу Смоковјеначког Потока у Вељу Ријеку. Између Сјенокоса и Малог Сокола је међа западне Подгори са племеном Брчелима. Она иде најпре Смоковјеначким Потоком до на чесму Смоковјенӓц, па се пење даље на врх главице Чемериковца, затим силази на Бијелу Рудину и даље косом излази на планину Штрбѝну, а са ње се спушта ка Малом Соколу.

[1]) И сад има Миковића по Боки Которској. Види Накићеновића: „Бока...", с. 300, 301, 409, 607.

У овом делу Подгори има сад свега два већа насеља: једно је скоро у средини његове области, Утрг, а друго је на југоисточном крају, Овточићи (или Опточићи).

Утрг (становници: „Утржани“). И ако је ово повелико насеље и дели се на мање делове, ипак га народ означава као „село“, без сумње због тога што је јако груписано, јер су му се куће морале збити под странама двеју кршевитих ступњева што се дижу један више другога. Под вишим и севернијим ступњем су *Вукмановићи* или *Куће Вукмановића* са „58 домова“ од самог браства Вукмановића (ту је урачуната и 1 кућа Стојановића, „који се држе при Вукмановића“). — Јужнији и нижи део „села“ се зове *Скаличани* или *Подскаличани*. Главно становништво чини ту група од три блиско сродна браства: Хӓјдуковићи (25 кућа; они чине и засебан крај села под именом „Куће Хајдуковића“), Јӧветићи (22 куће) и Страхиње (или „Страхиња“; 13 кућа). Осим тога има и два мања засебна браства: Мијачи (8 кућа) и Ча̂ловићи (2 куће).

Овточићи или **Опточићи.** Тако се зову и становници, а појединац: „Овточић“ („Опточић“). — И Овточиће народ редовно означава као „село“, јер чине свега једно повелико, доста груписано насеље. У њему се ипак разликују „четири главна дијела“, четири групе од јаче зближених кућа, а у свакој од њих опет поједина браства заузимају засебне крајеве, те се сваки од њих зове по имену свога браства. Та су четири „дијела“ састављена по браствима овако: 1) Вујачићи, 2) Грӓбовица, Љутица и Јӓњевићи, 3) „Шћепчевић“ и „Томовић“ [тако у једнини, и ако их има много], 4) „Вукановић“ и „Петановић“ (као у претходном).

Од ових су брастава „Вујачић“ (27 кућа), „Шћепчевић“ (26 кућа), и „Јӓњевић“ (10 кућа) заједничког порекла; „Вукановић“ (9 кућа) и „Петановић“ (10 кућа) су здружено браство („Петановић“ се прибратио Вукановићима); а „Томовић“ (8 кућа), „Љутӣца“ (11 кућа), „Гра̏бовица“ (6 кућа) и Косовићи (2 куће) су засебна мања браства.

Западни Подгор има, као што смо видели, у географском погледу врло подесну, затворену и склониту област. Има и три јака браства, односно групе од брастава, које саме заједно чине три четвртине од свега броја породица у овом делу Подгора (181 породицу од 237, колико их има свега). Али су око њега била све јака племена, тако да се не само није могао ни на коју страну ширити, него је био и у великој опасности од њих. То га је, као што знамо, и приморало, да се с Ораховцима удружи у једно племе, а то му је заиста и помогло, да

се у своме заклонитом положају и одржи. С друге стране је источни Подгор, који нема ниједну од ових повољних погодаба, а има врло питомо и жупно земљиште, изгубио знатан део од своје области. О томе ће бити речи мало даље.

Источни Подгор је најпре чинило само велико насеље *Орахово* са својим врло пространим земљиштем на истоку и североистоку, до Скадарског Језера. Како је врло давно на томе земљишту постало и село *Крушевица*, и оно је ушло у састав племена Подгори. Међутим мало насеље *Браћёни*, које је постало тек око средине 18. века на земљишту, које је на неки начин било постало приватном својином братства Радомана из Љуботиња (Ријёчке Нахије), није ушло у састав племена Подгора. Оно је истина увек стојало под управом подгорских старешина, али није добило — и нема ни сад — удела у племенским комунима и риболовима.

Границе источне Подгори иду у главном овако. На југозападу са врха планине Бјеласице почиње граница према племену Сотонићима. Она иде преко висова: Малога Зала̏сца, Рудина, Дâјкова Камена и Плоча и преко Суодола, па се завршава код цркве Св. Госпође. Одатле настаје граница према племену Бољевићима и према варошици Виру, а иде на „мјесто Калуђера͡ец[1]) прӣ Виру" и даље под Мерёт (висока главица више Ораховског Поља), па на врх Ска̏ле („стра̑на спремӓ Вӣра") Затим долази граница према приватном земљишту дупиљанском (из племена Дупила), које је крај Скадарског Језера. Она иде најпре „на вр' Грлӣћа" (виса), даље на врх горе Мркиња и „на̏ Ждријело Мр̏киња", па затим врховима брдâ: Стражени̑ка Сёњаца и Вељега Лаза, даље под Рупу од Међеђе и силази „доље до Блата у дно Пелӣнова". Затим иде граница обалом Скадарског Језера (обухватајући и нешто дупиљанског земљишта) до наспрам брда Обода, па окреће сухим на југозапад — и то је сад све граница према племену Дупилу — преко стране Подобода на Границу на̏ Пресла, па на Крш Офиљâш, затим „на̏ Бријест у Гусјеницу" (планина) и на Око Гусјеничко (извор), даље преко висова: Осôјштице, Понте, Кацâ, „Поповије' Крша" Вељега Рида, Крњачкога Бријега, Могиле и великог брда Калӣмута, а са њега се спушта на југо-југозапад, те пресеца реку

[1]) Познати полуглас у говору Црногораца, који чини као неку мешавину од *а* и *е*, означаваћемо као: *͡ае*.

Ораовштицу (западно од Бабина Моста) и излази на Игумнову Воду, а са ње се пење на Понôрску Главицу и завршава се на врху планине Бјеласице, коју смо напред поменули. — И у томе обиму није све земљиште својина племена Подгора, него има један појас земљишта северно од реке Ораовштице у правцу ка Виру, што је својина дупиљанска.

Као што се види, Дупиљани су, као суседно а јако племе, захватили доста земље, која је иначе у обиму источног Подгора. Једне су од тих земаља у плодном Пољу Ораховском а друге по „луговима" крај Скадарског Језера и у близини племенских риболова (Модрих Окâ и Радуша). То је последица релативне слабости племена Подгори због његове географске подвојености и сразмерно велике удаљености његова два дела једног од другог, а и због раније слабе насељености целог подгорског предела према Скадарском Језеру. И данас у целој источној Подгори нема ниједног великог и јаког браства (највеће су Барјамовићи од 20 породица), а у целом том пределу има свега 54 породице. Међутим су у његову суседству велика и јака племена — Дупило, Брчели и Бољевићи — која су се због родности, питомине и жупности подгорског земљишта стално ширила на његову штету.

Орахово је главно и највеће насеље источне Подгори. Оно захвата готово целу јужну половину његова земљишта. Дели се на „село" Орахово и „сеоце" Миковиће.

„Село" *Орахово* је јужније, делом по странама испод великих греда (које се и зову: Греда и Гредйце) а делом крај долаца и на плочама (Лйстā Плоча, Крвава Плоча). У њему су браства: Барјамовићи (20 кућа), Машановићи (6 кућа), Бољани (1 кућа), Мијачи (2 куће од оних из Утрга) и Кнежевићи (1 кућа).

„Сеоце" *Миковићи* је северније а ниже „села" Орахова већином по странама од брда и хумова (Миковићски Хумāец). У њему су браства: Мйковићи (или „Ђалац"; 2 „огњишта"); Јоветићи (4 куће, од оних из Утрга); Војводићи (1 кућа, од оних из Грађана) и Хумāец (1 кућа).

Крушевица је мало „село" у једној сразмерно плиткој вали, коју са свих страна опкољавају повисока брда и планине. Највећим је делом по дну великог брда Крушештака, које му је с јужне стране. — У Крушевици живи само браство Дáбовићи, кога има 8 кућа.

Браћёни су такође мало „село". Главни му је део, као и код Крушевице, у сразмерно плитком улегнућу, које је са

свих страна окружено брдима. Ту су 6 кућа браства Радомана. Осим тога има на југозападу од овог главног дела сеоског још две куће при стеновитој страни На Врх Поља (ораховског) или на Врхпољу. Једна је од тих кућа Лаковић а друга Зăгора.

*

б) **Дŷпило.** Границе овога племена познате су нам већ на свима странама осим на југу. На северу и на западу се оно граничи с Ријечком Нахијом а на истоку с источном Подгори. С јужне стране његова међа према племену Брчелима иде у главном овако. Почиње од Павлова Крша, који је уједно на међи према Ријечкој Нахији, па иде наниже напоредо с реком Ораовштицом „путом општинскијем" (т. ј. заједничким) преко Млађенова Гувна до Парца, „моста на Ријеци" (Ораовштици), „онда Ријеком до Марамишина Доца, па даље путом на Локвине" и затим уз планину Бјеласицу „на вр' Илина Грмена, па на вр' Чесминāе и на Андријину Греду, даље правцем на Дебели Млин и Дебели Крш, путом општинским на Ћйпур, с Ћипура на Ћелију" (манастира ораховског) и тако даље границом према источној Подгори, као што смо је напред навели.

Ово је племе добило име од свога главног насеља Дупила, које заузима најју̂жнији и највећи део његове области. Оно је веома старо насеље и како му и само име каже, засновано је у врло дубоком а сразмерно пространом улегнућу, које је са свих страна затворено високим брдима и планинама (осим поменутих још су, на северу, Брљанска Плоча и Фучка — или Вучка — Гора). У истом је улегнућу, а северно од Дупила, још и насеље Папратница, и оба су насеља заједно од старине чинила јако племе Дупило, за које са разних страна (и из „Горског Вијенца") сазнајемо, да је већ у доба „истраге потурица" имало врло велики значај међу црмничким племенима.

Племе Дŷпило је још особито појачано, кад су у другој половини 17. века ступили у племенску заједницу са њим Трново и Комарно. То је било после рата између Ријечке и Црмничке Нахије, а о томе смо доста опширно говорили у I глави. И Трново с Комарном чини такође добру географску целину, јер је са свих страна — чак и према Скадарском Језеру — затворено планинама и високим брдима.

Овако појачано племе Дупило могло се, као што смо видели, раширити и на земље у обиму источног Подгора и готово дуж целе његове обале према Скадарском Језеру.

Брљанска Плоча и Фучка (Вучка) Гора одвајају доста јасно

стару област племена Дупила (на југу) од његових нових предела, Трнова и Комарна (на северу). Али су се оба ова племенска дела држала чврсто у заједници на првом месту вољом самих становника, затим заједничким племенским установама: заједничком управом и заједничким „племенским комунима" у паши и у риболовима у Скадарском Језеру.

Иначе се у говору може и сад чути, да се разликује „Дупило" у ужем смислу — предео старог племена Дупила, са насељима Дупилом и Папратницом — и „Трново" у ширем смислу, то ће рећи цео предео на северу од поменутих двеју планина, са насељима: Трновом и Комарном. Та је подела заснована осим на реченој географској подвојености, која је главни чинилац, још и на разлици у пореклу главних брастава у свакој од ове две племенске половине (у „Дупилу" има три јака браства, која сама чине 125 кућа од укупних 164; а у „Трнову" једна група од два сродна браства са 62 куће од укупних 90). А она има и практичан значај, јер нпр. у племенским риболовима (или „гриболовима": „два грибишта на Модра Ока и једно на Радуш") „једну годину грибе Комарно са Трновом, а другу годину Дупило и Папратница на ред". — Ипак су обе половине, као што рекосмо, чиниле чврсту племенску целину према свима својим суседима.

Разматрање именована четири насеља овога племена почећемо с југа, са Дупилом.

Дỳпило. Оно је са свих страна опкољено високим, стрменитим стенама и нема никуд излаза ни лаког приступа. Једино је нешто више отворено на југоистоку, ка Ораховском Пољу.

Народ га обично у говору означава као *„село"* а његове делове као *„мȁхале"*. Те су „мȁхале" прилично одвојене једна од друге, а куће су им на разним положајима: по странама, на брдашцима, кршевима и заравањцима. У свакој „махали" има по једно главно браство (по коме се она обично и зове), али поред њега станује још и по која породица од других брастава. Почевши са запада па ка истоку и североистоку „махале" иду овим редом: *Пр̏иње*, *Дȃјковићи*, *Куће Ђуровића*, *Црнчевићи* и *Вучинићи*.

У Дупилу живе ова браства: Ђуровићи („пут 60 кућа"), Црнчевићи (20 кућа), Пу́рлије (15 кућа), Вучинићи 5 кућа), Рёмековићи (5 кућа), Дȃјковићи (4 куће), „Побор" (3 куће), Петровић (1 кућа), „Вулетић" (2 к.), „Вулићевић" (или „Улићевић", 2 к.), Никотићи (1 к.), Пёјановић (1 к.).

Папратница. Ово је „село" око великога земљишта Њивâ по странама и по ивицама омањих долова, из којих је оно састављено (у средини је Папратни До). — У Папратници су браства: Вукославчевићи (25 кућа) и Машȁновићи (20 к.), која су заједничког порекла (од два брата), и мало засебно браство Милетићи (2 к.).

Трново. У овом су пределу данас два „села", *Трново* и *Комарно,* али она још и сад чине целину у многом погледу: имају заједнички „фудут" (удут, хатар) и заједничке комуне и риболове, затим и у једном и у другом живе већином иста браства и још се и сад често цео предео у коме су ова два села зове општим именом „Трново". У старије време се и употребљавало само то име, а Комарном се звало само земљиште Комаранског Поља и на њему није било никаква насеља. Тек пошто су од почетка 19. века браства са Трнова населила Комарно, постало је „село" с тим именом, и од тада се понекад старо „село" Трново назива и *Горњим Трновом* за разлику од Доњег Трнова или Комарна.

„Село" *Трново (Горње Трново*; становници: „Трновчани") се дели на два дела: главно „село" Трново, чије су куће по дну југоисточне стране планине Свињштика; и даље на југоистоку, а ниже главног „села", Доњи Крај, који је на страни вале под брдом Стрехом.

„Село" *Комарно* одваја од „села" Трнова главица Ушйтац. Под том главицом, с њене источне стране, је први део Комарна „Куће Лекића". Даље на истоку и на североистоку, по Комаранском Пољу и до брда Комара(н)штика, су „Куће Вујовића". На самом врху Комараштика је сеоце Раздоље са 6 кућа самих Вујовића. А на североистоку од Комаранског Поља је друго сеоце, Забоје, са 8 кућа опет све Вујовића.

Главно становништво целог предела Трнова чине два браства заједничког порекла: Вујовићи (50 кућа) и Лекићи (12 кућа). Од осталих брастава заједничког су порекла још и „Планина" или Планинићи и „Зечеви" или Зечевићи (укупно 6 к.). Друга су засебна браства: Пêровићи (4 к.), Печурйце (10 к.). Вȕксановићи („Кȕчине"; 5 к.), Љȅшевићи (1 к.) и Богдановићи (Његушевићи; 2 к.).

*

в) **Брчели** или **Брчело.** — Овоме племену већ знамо границе на северу: према источној и западној Подгори, према Дупилу и према Ријечкој Нахији (према Грађанима). Позната нам је такође његова граница на западу, према Паштровићима (у Боки Которској): од Малога Сокола на северу па до Крњка (брдо Кр̏њак) на југу.

На југоистоку, према племену Глухом Долу, брчеоска граница иде од Крњка „на вр' Стране од Крњка па преко Гро-

шта на Доње Потоке", затим на вис Калиће, па на Пољице Расоватачко и даље на брдо Мали Расоватац, а са њега на врх планине Расоватца или Тројице. Даље прелази преко висова: Змијине Главице, Самоборске Главице, Смрдёша, Русопаста и Врйјеса, те излази на велику гору Бȃлине и пење се „на Миħунову Дубраву на вр' Бȃлинȃ", па затим иде на висове: Крстац под Глибовац, Тйјесну Улицу и Брбуљачки Крш, и тиме излази на планину Бјеласицу, на којој се и завршава.

Као што се према описаним границама види, област племена Брчела чини врло добру географску целину. Она је истина нагнута и донекле отворена према реци Ораовштици (или Сјенокошкој Ријеци или Опачкој Ријеци, како тај њен део често зову), али је и на тој страни заштићена високим и кршевитим брдима и странама. Готово у средини племенске области је велико и старо насеље, Брчели. Због свога врло згодног и заклонитог положаја под високим планинама и уједно због подесног климата оно је привлачило још пажњу Немањића и затим Балшића, те су код њега подизали своје задужбине и шта више дворе, у којима су боравили. Те су задужбине биле од старине зборна места целе Црмнице. Улога насеља Брчела као племенског средишта још је особито била појачана и тиме, што су у њему од вајкада седела јака и стара браства, која су увек окупљала око себе остало становништво ове области у тесну племенску заједницу. Четири групе најјачих брастава у овом насељу имају заједно 160 домова, а то је више од половине свих породица у племену (у целом племену има 299 породица).

Брчељани су због тога задобили земљишта и изван своје племенске области, особито у источној Подгори и у Лугу код Вира,

Главно насеље овога племена, **Брчели,** дели се на два „села": *Горње* и *Доње Брчеле*, које понекад у говору означавају као: Горње и Доње Село. Северозападно су од њих „село" *Томићи*, а југоисточно од Брчела „село" *Бријеге.*

Горњи Брчели су, као што им и само име каже, виши, а јужнији, део насеља Брчела. Они су по странама у дну планина Расоватца и Крстца и по доловима и валама, што су међу изданцима тих планина. Услед тога се деле на четири „мȁхале", које се све, осим једне, зову по своме главном браству (а понекад се назив „мȁхала" замењује речју „Куће").

На јужнијим и вишим положајима су: *Ма̀хала Поповића*, у којој су браства: Поповићи (32 куће) и Шпа̀дијери (3 куће) и *Средња Ма̀хала* са браствима: Бошковићи (15 кућа), Алексићи (11 к.), Кнежевићи (2 к.), То̀машевићи (12 к.) и Фра́новићи (1 к.). Ниже ове две „махале" су: *Ма̀хала Ро̑ловића*, у којој су сами Ро̑ловићи (с огранком Никаљевићима; 25 к.), и *Ма̀хала Илѝчковића*, у којој су осим Илѝчковића (25 к.) и Суботићи (2 к.).

Од именованих брастава једну велику групу сродних брастава чине Поповићи, Бошковићи, Алексићи и Кнежевићи, а другу Роловићи и Иличковићи. Остала су браства свако засебног порекла.

Доњи Брчели су по нижем и питомијем земљишту него Горњи. Куће су делом по странама и по ивицама омањих долова а делом на самим брдима и главицама (поглавито на Бојковој Главици и на Левердину Бријегу) Нема поделе на махале, него се разликују само групе кућа од појединих брастава: Леве̑рде (5 кућа), Ко̑митовићи (14 к.), Јовачовићи (27 к.) и Го̀јнићи (23 к.). А неки пут се чују и називи: Куће Гојнића, Куће Јовановића итд.

Томићи. Ово је „село" поглавито по дну брда Стругова а нешто и по двема суседним доловима. Доста је збивено, и разликују се само донекле групе од брственичких кућа. — Браства су: Ђо̀новићи (55 „домова"), Ра̀книћи (5 „домова"), Ма́ровићи (9 „домова") Ћетковићи (3 „дома") и Љешевићи (6 кућа) Ова су два последња браства заједничког порекла.

Бријеге су, као што им и назив каже, на два „бријега", на њиховим доњим странама и над ивицама долова и долаца, што су по дну тих брегова. У „селу" су три засебна браства: Ма̑рковићи (15 к.). Вулићевићи (или Улићевићи, 4 к.) и Мијовићи (5 кућа).

*

г) **Глухи До.** Овоме племену знамо северозападну границу, према Брчелима — од планине Бјеласице па до Крњка — и западну и југозападну, према Паштровићима, од Крњка па све до Веље Врсуте пред Суторманом. Одатле настаје североисточна граница, најпре према племену Лимљанима. Од Веље Врсуте она се наставља „камивалом на Јакѝчев Крш" и на Широко Ждријело, затим на Крш од Веље Стране и на Франѝћ-Крш, па се пење на Крш на Му̏жица и даље на Ма̀раш-главицу, затим на Капу („волат од стијене") и одмах испод ње реком Вранштицом или Старом Ријеком од њена извора па све до Рајковића Моста. — Од тога моста се Глуходољани граниче са племеном Сотонићима. Та граница иде речицом Старом Бѝстрицом и преко висова: Бока̑нова Бријеста, Каме̑штице, За-

клопите Каменице, На̀ Раст (више села Мачуга) и преко Врела Буковичког излази на планину Бјеласицу.

Можемо рећи, да име овога племена, *Глухи До*, врло добро обележава земљишни карактер његове области. Окружен са три стране (са западне, јужне и источне) све самим планинама од преко 1000 и близу 1000 метара, а у средини јако угнут и спуштен ка долини Црмничке Ријеке, предео овога племена личи на половину од огромног левка и у своме доњем, уједно средњем, делу чини утисак веома велике, глухе дубине и утонулости. У тако дубоко угнутом и врло склонитом пределу, коме су на једној страни на домаку родна поља око многих речица а на другој планине врло богате пашом и гором, развило се јако и велико племе Глуходољани. Једна велика и веома разграната група од сродних браства чини огромну већину племенских породица и прави је представник племена. Око ње су се морала окупити сва остала мања браства у племенској области. Јачина овог племена огледа се и у томе, што је још одавно — од прилике у почетку 17. века — успело, да преотме од Паштровића целу планину Созину.

Племе Глухи До се дели на *Глухи До* у ужем смислу и на „село" или „махалу" *Буковик*.

Глухи До је велико насеље, које захвата цело оно велико угнуће своје племенске области, о коме смо напред говорили. Његове су куће подигнуте по свима могућним положајима, а како су прикупљене око најзгоднијих места за живот састављају четири „села" или „ма̏хале". А у свакоме од тих „села" јасно се издвајају групе од кућа појединих великих браства. Али иначе готово ниједно од тих великих браства није ограничено само на једну „махалу", него има својих породица и по другим „махалама". — Најдаље је на југу и уједно на највећој висини „махала" *Доње Село;* северније, а ниже ње, *Средња Махала;* на истоку од ове „махала" *Јасен;* а северозападно од Средње Махале — *Рељићи*.

Изузевши неколико малих браства све остало становништво овог насеља чини једна велика група од браства, која су сва једног порекла. Свако од тих браства толико се разгранало, да се дели на многе „гране" или „загранке", од којих се неки већ стално зову и пишу својим засебним презименима, тако да у ствари чине заметке нових браства. Као и другде по Црмници, презимена појединих браства, а још много чешће њихових „загранака", казују се већином у једнини, ма да обухватају по велики број породица. Ми ћемо их тако

и наводити, како смо их где од народа чули. Највеће су од тих брастава Вулетићи (90 кућа; „гране“: „Бошковић“, „Ђурашић“, „Рајичевић“, „Кнежевић“, Вуксановићи и прибраћени „Спичановић“), затим Ӥвчевићи (50 кућа; „загранци“: Вукчевићи, Параћини, Маротићи, Мишљени, Михаљевићи, Ђурановићи, Јанковићи, Махмутовићи и „Остовић“), па Кумпреси (36 кућа; „гране“: „Војводић“, „Бухић“ и „Вучићевић“), Ма̏слоничићи (36 кућа; „гране“: „Шарчевић“, „Савић“, „Јоветић“, „Ђу̑ковић“, „Вујовић“ и „Шћепчевић“), Гвӧзденовићи (33 куће; они се сви зову и пишу тако, али се и међу њима разликују „гране“: „Гвозденовић“, „Станишић“, „Павлићевић“, „Киковић“, „Петрановић“ и „Радовић“), Јововићи (31 „огњиште“; „загранци“: „Јововић“, Градињани, Па̂вловићи, „Антовић“, „Главичић“, „Никчевић“ и „Шајиновић“) и Бра̂нковићи—Чарапићи (10 „огњишта“; „загранци“: „Ђуричић“ и „Бранковић“).

Остала су браства, свако засебног порекла: Добриловићи-Шуштери (7 кућа; „загранци“: Шуштери и Ћетковићи) са Дрешићима (7 кућа), који су се њима „прибратили“; Ковачевићи (8 кућа); „Ћеклић“ (2 к.); „Зец“ (1 к.) и Николићи (2 к.).

Дакле од 313 породица, колико има укупно у овом насељу, 286 долази на саму ону велику групу од сродних брастава, а то ће рећи: близу једанаест дванаестина.

Буковик је „село“ у северном крају племена Глухог Дола. Неки га означавају као пету „махалу“ насеља Глухог Дола, у толико пре што је и главно становништво у Буковику истог порекла са поменутим главним браствима глуходољским.

Буковик захвата поглавито једно подубоко и доста широко улегнуће, које раставља последње изданке двеју планина: Бјеласице са Ба̂линама на северу и Рӓсоватца на југу. Делом је по доловима тога улегнућа а делом по доњим странама планине Ра̏соватца.

У Буковику се разликују „крајеви“ или „махале сеоске“, свака са по једним главним браством. Најдаље су на северу *Бока̏ни*, у којима су браства: „Бока̏н“ (18 кућа) и Укмановић (1 к.). Јужније су *Рада̏че* са браствима: Калетићима (9 к), Томашевићем (1 к.) и Живковићем (1 к.). Даље су на југоистоку *Лекићи*, а у том је „крају“ само браство „Лекић“ (16 к.). Најзад је у близини „крај“ *Рајковићи*, у коме су браства: „Рајковић“ (4 „огњишта“) и Ђу̑рићи (2 к.; од Јововића из Глухог Дола).

Главна буковичка браства — Бокани, Лекићи, Калетићи и Рајковићи — пореклом су од четири брата, чији је отац опет био рођени брат претку целе оне велике групе сродних брастава, што смо је познали у Глухом Долу. Ова четири буковичка браства имају заједно 47 породица, а њима треба додати и оне 2 куће Ђу̑рића Јововића, које су истог порекла са њима, дакле 49. А у целом Буковику има укупно 52 породице, дакле свега су три друкчијег порекла него остале.

Према томе племе Глухи До има и по пореклу свога становништва врло хомоген састав. У целом племену има *365 породица*, и од тога броја *само су 30* различног порекла, *а свих осталих 335* воде порекло од истог претка.

*

д) **Сотонићи** су мало племе западно од средњег тока Ријеке Црмничке. Његове границе на северу, према источној Подгори, и на западу и на југу, према Глухом Долу, већ су нам познате. На истоку се граничи најпре са племеном Лимљанима, и то Ријеком Црмничком или Мртвицом (тако зову тај њен део Лимљани и Бољевићи) од Рајковића Моста — где у њу утиче река Вранштица — па до ушћа реке Лимштице, која јој притиче с десне стране. Од ушћа реке Лимштице па до цркве Св. Госпође Ријека Црмничка одваја Сотониће од племена Бољевића, а од Св. Госпође настаје позната нам граница према источној Подгори (према Орахову).

У овом своме пределу Сотонићи имају с једне стране врло повољне прилике за живот, али с друге стране сасвим неподесно место за развитак и јачање племена. — Они су у питомом, жупном пределу, на јужним странама планине Бјеласице, које се благо спуштају ка долини речице Бистрице, која протиче готово кроз средину сотонићске области. А с друге, јужне, стране те речице такође се завршавају ониски изданци од Расоватца и других глуходољских планина. На истоку пак у сотонићски предео спада и доста велики део од роднога „Поља", како народ свуда у Црмници зове долину Црмничке Ријеке. Према свему, дакле, сотонићско земљиште има низак и заклонит положај и услед тога благ и жупан климат, а уз то доста воде и родне земље. У њему се врло добро могла одржавати једна омања група од насеља, какву и данас имају Сотонићи; али је његов простор и одвише мали, да би се у њему могла развити и по њему раширити каква велика група од сродних брастава или од више таких брастава. Особито је недостатак „планина", горâ и пашњакâ, за Сотониће веома осетан, јер су за свако од овдашњих племена простране „планине" једна од битних погодаба за ширење и јачање племена. А тај недостатак Сотонићи нису могли ни на који начин накнадити, јер су на свима странама око њих већа и јача племена, која су врло рано приграбила све околне „планине" у своје руке.

Тако су све ове прилике учиниле, да су Сотонићи кроза све време, од како за њих знамо, били мало племе, ограничено на своју доста тесну област. У њему се истина развила и утврдила једна доста јака група од сродних браства (која сама, са својих 76 породица, чини без мало две трећине од целог племена, које броји свега 118 домова), али се она могла ширити и јачати само на рачун осталих својих саплеменика, који су се морали расељавати.

У овом племену има свега два насеља: велико „село" *Сотонйћи* и на западу од њега омање „село" *Ма̀чуге,* које понекад означавају и као „ма'алу сотонићску".

Сотонйћи су по јужним странама планине Бјеласице, поглавито по доста широким заравнима, којима се њене косе и изданци спуштају ка реци Бистрици. Сотониће обично означавају у говору као „село", јер су им делови доста груписани и ублизо један другоме. Сваки поједини део се редовно обележава као „махала" („ма'ала"), а само понекад и као „село".

Најдаље је на северу „махала" *Николићи,* у којој су главно браство били Николићи (Игу̑мновићи, 3 к., и Крӓљеви, 3 к.), а сад већину становништва чине разна друга браства: Мйтровићи (4 к.), У̏ламе (1 к.), Јӧветић (1 к.), Ра́довићи („Кудчни", 9 к.) и Ђуровић (1 к.), — На западу је од Николића, под брдом Рожанцем, „махала" *Горње Село,* у којој су главно браство Митровићи (Вукоса̏вовићи, 18 к.; Стојӓновићи, 11 к.; Гӓжевићи, 7 к.) и осим њих још само „Ба̂јковић" (2 к.). — На југу је од Николића, а више потока Бистрице, „махала" *Ра̂салићи.* У њој су главно браство Ра̂салићи (Кӧјичићи, 7 к.; Дамја̂новићи, 3 к.; Савићевићи, 2 к.; Ма̂рковићи, 3 к.; Поповићи, 6 к.; Ста̂нковићи, 10 к.), а остала су браства: Срзе̂нтићи (2 к.), Ђура̏новић (1 к.) и Тӧдоровић (1 к.). — Источно је од Расалића и ниже, к „Пољу", „махала" *Миросаљићи,* у којој су Миросаљићи-Бошковићи (1 к.), „Нйкић" (2 к., од Митровића-Вукосавовића из Горњег Села) и Влаховић (или „Ла'овић", 1 к.).

Четири главна браства — Николићи, Митровићи, Ра̂салићи и Миросаљићи — сва су од једног претка, а разгранала су се и добила презимена од његова четири сина. Остала су браства свако засебног порекла.

Мачуге. Ово је „село" по странама у извoришту речице Бистрице. У њему живе четири браства засебног порекла: Дӧбрковићи (10 к.), Ђука̏новићи (5 к.), Ђурнићи (3 к.) и Милић-Бјелица (1 к.).

*

ђ) **Лимљани** (придев: „лимски") су племе у северној подгорини планине Сутормана. Показали смо већ њихову западну

границу, према Сотонићима и према Глухом Долу; њихова јужна и источна граница, према Црногорској Крајини (према Зупцима и према Шестанима), која је уједно на тој страни и граница целе Црмнице, такође нам је позната. Тај се део лимљанске границе завршава на Главици „украј Мале Сиљевице на вр' Жгарба̂", па одатле почиње граница према пределу Пепићима, који су „планина" племена Бољевића. Та граница иде у правцу ка северозападу на Цр̑ну Скалу, па на Турску Спилу (или Турску Пећину), даље „камивалом на Тор, па на вр' Пјаж-дола" а затим скреће на североисток и излази на пресло Ћа̂фу. Од Ћафе се лимска „планина" граничи Пелинским Потоком према Црногорској Крајини (према Селчанима) до потока Јеле. А одатле настаје северна граница овога племена према племену Бољевићима. Од Јеле се она пење на врх високе главице Стра̂жнице и даље на јужни венац планине Гӧривука, па на висове: Кр̑стац, Шӧгаву Главицу и Црни Крш, затим даље у северозападном правцу на пресло Ћа̂фу, па на висове Ка͡еба͡е и Каменицу и даље „камивалом" дугачког брда Зеленике на вис Лу̑чино Гумно и са њега на Миројевића Крш, који је над „Пољем" (долином Црмничке Ријеке), и онда преко „Поља" до „у састав" река̂ Ли̑мштице и Мртвице, одакле почиње позната нам граница према Сотонићима.

Највећи део области и сва насеља племена Лимљана су у сливу реке Лимштице, која извире готово под самим гребеном планине Сутормана и тече на северозапад до састава са реком Мртвицом (одакле настаје Ријека Црмничка). И са североисточне и са југозападне стране пружају се од гребена Сутормапова високи планински венци све до црмничке долине (до „Поља"), тако да је слив реке Лимштице са свих страна — осим само на малом парчету око њена доњег тока — ограђен високим планинским бедемима. Он чини дубоку, а пространу и веома заштићену планинску увалу, богату и пашњацима и водом и родном земљом, а уз то и са врло подесним климатом. По свему је, дакле, та увала врло склонит и забачен планински крај, који је за људски живот ипак врло погодан. Томе треба додати, да су Лимљани међу свима црногорским племенима истакнути најдаље на југоистоку и да су вековима били у непосредном суседству Турака и Арбанаса (муслиманских и католичких) у Црногорској Крајини.

Кад се имају на уму све ове прилике, онда су разумљива

и ова два главна појава у прошлости и у развитку племена Лимљана. Један је од тих појава, да су се услед особите склонитости и заштићености племенске области могла у њој врло дуго одржавати стара браства овога племена (једно од њих, Клисићи, и сад је са своја 23 дома најјаче браство у племену), те увек чинити језгро, око којег су се прикупљала новија браства и многобројни ускоци и придошлице. А други је појав, што су услед те исте склонитости и забачености лимскога предела и још због његове непосредне близине са границом црногорско-турском у њему тражили и налазили прибежишта небројени бегунци и ускоци из свију околних српских, а највише опет из црногорских, крајева. Ни у једном црногорском племену нема сразмерно тако много породица, које су пореклом од ускока и од избеглица „од крви", колико у Лимљанима. Али ма колико да их је бивало много, они су увек, као што рекосмо, наилазили на јако племенско језгро од старих брастава, која су их, као што тврди народно предање, шта више и силом нагонила, да ступе у њихову племенску заједницу.

Лимљани су у целини свега једно велико насеље, које се дели на повећи број мањих насеља. Обично називају та мања насеља „ма̏халама", а ређе „селима", а пошто у некима од њих живи само по једно веће браство или оно чини главно становништво, чује се често за така насеља и назив „браство" (и наравно за њим дође презиме тога браства).

Најдаље на северозападу је „махала" *Доњи Крај*, а више њега „махала" или „браство" *Кӧсовићи*. Ниже њих су *Пёјановићи*, а даље на југоистоку и навише *Божовићи*. Још даље на југоистоку, али ниже Божовића, су *Ла̏лићи*. На северу од Лалића су *Крстовићи* и *Клисићи*, а на североистоку од Лалића најпре *Чёшљари*, па *Ба̏тке*. Најзад су, најдаље на југоистоку, *Каручи* (или Каруч). — За сва „села" између Доњег Краја и Каруча чује се понекад и општи назив *Средина Села* или *Средње Село*.

„Села": Доњи Крај, Кӧсовићи, Пёјановићи, Божовићи и Лалићи сва су по странама више „Поља" а делом и по дну тих страна и по висинама изнад њих. — Другу групу чине Крстовићи, Клӥсићи, Чёшљари и Ба̏тке, који су на знатно вишим положајима, под странама и на самим странама високог северозападног венца Суторманова. — „Махала" Каручи је пак по широком и валовитом дну оне велике увале под Суторманом, о којој смо говорили, на оном месту где је та увала најшира и где њено дно има најмање неравну површину.

Због великог броја добеглица и ускока у Лимљанима има много брастава, и она су већином сасвим мала. Почевши са северозапада па ка југоистоку, оним истим редом како смо навели и насеља, браства (или бар њихове главне групе) су поређана једно за другим овако:

Цаковићи (1 к.), Ивäновићи (7 к.), „Крёкун“ (4 к.), „Светлöћа“ (11 к.), Шпäдијери (3 к.), Андрӣћи (2 к.), Ђу̑ровићи (1 к.), Кâпе (2 к.), Пëјановићи (9 к.), Кöсовићи (8 к.), Божовићи (10 к.), Вулевићи (2 к.), „Дарчевић“ (3 к.), Лäлићи (2 к.), Крстовићи (2 к.), Лоровић (1 к.), Клӣсићи (23 к.), Чёшљари (18 к.), Вукосавовићи (3 к.), Боковци (3 к.), Поповић (1 к.), Николићи (4 к.), Ку̑ртовић (1 к.), Јоветић (1 к.), Шöровићи (6 к.), Бошковићи (4 к.), Милићи (16 к.), Вулетићи (3 к.), Драгишићи (3 к.).

У племену Лимљанима има дакле укупно 154 породице. Стара браства, од којих су три (Цаковићи, Дарчевићи и Клисићи) „старосиоци“, а остала досељена најмање пре три или четири стотине година (Ивäновићи, „Крёкун“, Андрӣћи, Вулевићи, Крстовићи, Божовићи и Боковци) имају заједно 57 породица. Према томе она сама чине близу три седмине од целог племена. Осим тога су за последња два века уз њих чинила језгро племена и многа друга стара браства, која су се после иселила или изумрла (о њима ћемо говорити у III глави) и уз њих још и нека већа или од знатног рода браства, чији су се преци доселили у Лимљане у току 17. или у почетку 18. века („Светлöћа“, Пëјановићи, Лäлићи, Чёшљари, Шöровићи и Бошковићи). Са овима другим заједно старији родови у Лимљанима чине две петине племена (107 породица).

*

е) **Бољевићи.** Област овога племена има два засебна дела: старо племенско седиште на западу и „планину“ Пепиће на истоку. Између једног и другог дела увлачи се „планина“ племена Лимљана. Предео Пепиће су Бољевићи задобили тек у новије време, од средине 18. па до средине 19. века, нешто куповином а нешто и силом од Шестана, а један део је за њих захваћен и приликом повлачења границе у време кнеза Данила.

Племенско седиште бољевићско граничи се на западу, као што већ знамо, Ријеком Црмничком према Сотонићима, а на југу познатом мећом према Лимљанима. На североистоку је онај део опште црмничке границе према Селцима (у Црногорској Крајини) од Лијепог Крша под Јелом па до на Грможур.

Даље иде граница „Блатом" (Скадарским) да „у дно Ушћа искрај Вира" (то је ушће Ријеке Црмничке) а затим самом Црмничком Ријеком према Виру до наведене границе према Сотонићима. — „Планина" Пепићи има такође границе, које смо већ навели: на истоку и на североистоку, према Шестанима и према Селчанима, од Главице (на југу) преко Веље и Мале Сиљевице до Ћафе, а на југозападу и на западу, према Лимљанима, од исте Главице преко Црне Скале и Турске Пећине опет на Ћафу.

Племенско седиште чине два насеља: на југозападу *„Бољевићи"* (у ужем смислу), и на североистоку *Годиње.* Она су растављена једно од другога дугачким планинским венцем, који почиње на југу од планине Гӧривука а завршава се на северу кршевитим полуострвом у „Блату", Ȍбидом. Тај је планински венац уопште знатне висине, а неки се његови делови дижу и изнад 500 метара над морем. Годиње је њиме са свију страна затворено и сасвим јасно одвојено, тако рећи одсечено, од „Бољевића" (једино је доста приступачно са запада, где су сразмерно ниска „пресла"). Па ипак видимо, да та два насеља заједно чине једно племе са свима главним обележјима, која су битна за такве заједнице.

Шта је утицало на то, да се „Бољевићи" и Годиње споје у племенску целину? На првом месту непосредно суседство и врло дугачка линија заједничког додира. Годињани су са свих страна осим са североисточне окружени „Бољевићима", чије се земљиште савија око Годиња почевши од планине Горивука па све до ушћа Црмничке Ријеке у „Блато". Већ је то тако тесно и блиско суседство јако упућивало једне на друге. „Бољевићи" су због своје подесне области — завучене између планинских венаца — и због тога што они држе највећи део плодног црмничког „Поља", увек били веће насеље и имали више становништва и већа браства него Годиње (сад има у „Бољевићима" 137 породица, а у Годињу 85). И како Годиње није имало ближих и подеснијих суседа од „Бољевића", сасвим је природно, што је тражило ослонца у заједници са њима. А разуме се, да је и „Бољевићима" та заједница била врло корисна, јер су само помоћу Годињана — који су такође повелико насеље са јаким браствима — могли постати моћно племе и поред осталих користи имати и ту, што су били у стању одбранити своје пространо „Поље". — Осим тога, као у свима племенским заједницама, и једна и друга страна имала је и

знатних економских користи од те заједнице. Годињани су помоћу „Бољевића“ одржали своју обалу Скадарског Језера и риболове на њој, а „Бољевићи“ су опет преко Годиња имали најзгоднији и најближи прилаз к Језеру и ка риболовима. У „Вирском Пољу“ (око ушћа Црмничке Ријеке) задобили су они заједно нове земље — свакако после изгнања Турака — захваљујући својој сједињеној снази. Део тих земаља и сад је заједнички за цело племе. Од средине 18. века они су заједничким трудом и пожртвовањем задобили целу велику „планину“ Пепиће за своје племе, и паша и гора у њој и сад су заједница целога племена, а само је радна земља подељена, тако да Годињу припада северозападни део, а остало „Бољевићима“. — Наравно да су и племенске старешине и племенске скупштине бивале увек заједничке. А вођство у племену имали су увек „Бољевићи“, и за последња скоро три века редовно њихово најјаче и најзнатније браство, Пламенци (сада 50 кућа).

„Бољевићи“, насеље у поширокојували између два упоредна планинска венца правца ј.и.-с.з. На југоистоку је та увала затворена височима, а на северозападу отворена и силази поступно ка црмничком „Пољу“. На ту страну теку и њене доста обилате воде и потоци. Климат је благ и подесан као и у Лимљанима. Како овај предео поред згодног седишта у поменутојували има под собом и много родне земље у „Пољу“ и довољно воде, он је од старине био увек добро насељен. Куће су по странама и по дну његове велике увале, а на северозападу по странама и узвишењима изнад „Поља“.

„Бољевићи“ се деле на „махале“. Почевши од југоистока па ка северозападу „махале“ иду овим редом: најпре *Го̑рњаци;* до њих *Средина о̏д Села;* више ње *Кола̏т* а ниже њега *Укшановићи;* још даље наниже *Јо̏вичићи;* навише а ближе пољу су *Сердаревићи* и *Кнежевићи;* северно од њих *Ма́рковићи,* па *Жи̏вановићи* и најдаље на северу *Забе̏с.*

Браства су распоређена по овим „махалама“ неједнако: у некима од њих су измешана разна браства а у другима седи само једно браство или чини велику већину становништва. Истим редом којим смо навели „махале“ долазе браства једно за другим овако: најдаље на југоистоку (у Го̑рњацима) Ма́ровићи (13 к.), до њих „Јова̏-Лекић“ (или „Јов-Лекић“; 7 к.) и Стојановићи (1 к.), даље Ву̏лековићи (11 к.), Лу̏кшићи (3 к.), Пламенци (50 к.), Андру̏шковићи (2 к.), „Жива̏новић“ (8 к.), Ле́ковићи (6 к.), У̏кшановићи (7 к.), Јо̏вичићи (5 кућа), Ђури̏шићи (12 кућа), Петра̏новићи (7 кућа), „Семенде̏р“ (3 к.), Штиља̏новић (1 к.) и Пилетић (1 к.).

Од ових браставa једну групу која има заједничко порекло чине: Јовâ-Лекићи са Лукшићима и Стојановићима; другу Пламенци са Вулековићима; и трећу Ђурйшићи са Петрäновићима и Семендëрима.

Ова трећа група је цела у Забесу[1]), који се донекле сматра и као и засебно „село“ бољевићско, пошто је раније заиста и био засебно село и на другом месту, подалеко од садашњег (крај Скадарског Језера, између виса Бесца и полуострва Обиде), а има и сасвим засебну групу браства.

Гôдиње је „село“ са врло збиченим кућама, које су подигнуте по доњим странама и по дну једне велике увале. Та је увала окренута према северу, ка Скадарском Језеру, и отворена једино на тој страни, а са свих осталих страна окружена је и заштићена планинама и брдима. Услед тога се Годиње одликује врло благим климатом и питомином и још особито одличним виноградима. Зато се помиње као село још у време Немањића, који су га били даровали врањинском манастиру Св. Николи (управо његовој филијали на Брчелима). И тек су пре неколико десетина година сељани овог села откупили своје земље од манастира.

У Годињу живе четири засебна браства: у средини највеће браство Лéковићи (45 к.); до њих на истоку Пëразићи (19 к.), а на западу: Вêловићи (4 к.) и Нйкачи (17 к.).

*

Вир. Ова је варошица изван свих црмничких племена, на засебном земљишту, у Вирском Пољу, на равнини с леве стране Ријеке Црмничке и с обе стране Ораовштице. Мало је место са збиченим кућама. Слично Ријеци Црнојевића и Вир има већину становништва које од привремено настањених занатлија и трговаца, већином католика и муслимана из Скадра, које од досељеника из разних крајева Црне Горе, а из Црмнице има само сразмерно мало породица. Одакле је која од њих биће наведено у III глави.

[1]) (и осим ње још само Штиљановић и Пилетић).

III. ЕТНИЧКА ПРОШЛОСТ И ФОРМИРАЊЕ ЦРНОГОРСКИХ ПЛЕМЕНА.

Приликом расправљања ових питања разуме се да на прво место долазе историски подаци као најпоузданији, затим друга једна група врло поузданих података, коју имамо у топографским именима и терминима, а делимично и у народном говору. Сличну вредност имају разноврсни материјални остаци од негдашњег становништва: селишта и кућишта, гомиле (хумке), гробља, црквине, воде, градине и сл. Од релативно мањег значаја су разноврсна народна предања о ранијем становништву, али су често пута у овим крајевима и она врло тачна, особито за време од две до три, па и четири стотине година у назад. А нарочито ћемо примити и истаћи она народна предања, која су сагласно очувана на више разних места и чија је поузданост потврђена још и на разне друге начине.

Етничку прошлост свакога племена расправићемо засебно. Свуда ћемо најпре изнети све податке о старијем становништву, па затим о новијем или садашњем саставу племена (какав је био у време наших испитивања) и на завршетку истаћи главне резултате, до којих будемо у расправи дошли.

А на крају целе ове главе изнећемо општа разматрања о етничком саставу и развитку целе старе Црне Горе и о формирању црногорских племена.

* *
*

1. ЦЕТИЊСКО ПЛЕМЕ или ЦЕТИЊЕ или ЦЕТИЊАНИ.

А.

а) **О имену Цетињског Племена.** — Само име „Цетиње“ помиње се, колико знамо, први пут 1485 године у по-

вељи Ивана Црнојевића Цетињском Манастиру. Оно се ту помиње неколико пута, и из тих помена се јасно види, да се Цетињем већ тада звало и једно место и предео или поље око њега. Тако се нпр. најпре каже, како је Црнојевић сазидао храм „на местѣ гльемѣмь цѣтинье“,[1]) док се опет на другом месту помињу дохотци „ѡт горнњега поља на цѣтиню“[2]) и „землѥ црков’не... на цѣтиню“[2]) итд., а у другом, ширем, примерку исте повеље казује Иван Црнојевић, шта је још приложио „на цетиnie“, и по доста детаљним границама, које за то земљиште наводи[3]), види се, да је њима обухватио цео источни део садашњег Цетињског Поља.

И у повељи Ђурђа и Стевана Црнојевића од 1495 године назив Цетиње има тај двојаки смисао: на крају повеље се каже, како је она писана „на Цетинѣ“,[3]) а у самој повељи се вели, да оба Црнојевића прилажу „на Цетиню Беладина хумца с бащином“...[4]) А тај је Беладин Хумац, као што ћемо даље видети (в. брасгво Хумце), био настањен у западном делу Цетињскога Поља на истом месту, где је садашње село Хумци.

И ови најстарији спомени показују дакле, да се Цетињем и у 15. веку звао неки повећи предео око тадашњег Цетињског Манастира. Да ли је тада било и племена са тим именом, то се из ових спомена не види.

Тек са почетка 17. века имамо први спомен о племену „Цетињу“. У помињатом извештају Марјана Болице (1614 године) наводи се „Цетиње“ („Zetigne“) као засебна целина међу осталим племенима тадашњих „Катуна“ (Катунске Нахије), а и по самом броју домова (70) и војника (170) види се, да је оно било таква целина, јер су нека катунска племена имала мање, друга толико исто, а само Његуши, Цуце и Маине више домова и војника него „Цетиње“. Очевидно је, дакле, да се је Цетиње тада сматрало као племе Катунске Нахије.

Само на неколико година после Болице, 1621 године, бискуп Петар Буди у своме списку црногорских племена именује и „Cetigne“.[5])

---

[1]) Miklosich: Monumenta Serbica, c. 531; Ровинскій: Черногорія, I, c. 767.

[2]) Ровинскій, на помен. месту, с. 768.

[3]) Ровинскія, на помен. месту, с. 773.

[4]) Ровинскій: Черногорія, I, с. 729.

[5]) код истога, с. 728.

[6]) Види Ј. Томића: „Политички однос...“ (Глас LXVIII, с. 47).

У списку которског провидура 1685 године[1]) набрајају се „села црногорска, која су била с нашима а против санџак-бега“, па се најпре именују пет племена Катунске Нахије и међу њима и „Цетиње“, али се одмах затим наводе и Бјелоши, Угне и Очинићи, а то су сада само насеља у Цетињском Племену. На сличан начин се у томе списку даље каже: „Села што их је санџак-бег попалио: Љуботињ, Грађани, Бјелоши, Угне, Очинићи, Трново и Цетиње“. — По овоме је врло вероватно, *да су називи Цетиње и Цетињани и у то време имали двојако значење*, као што га и данас имају: у ужем смислу означавају становнике само Цетињског Поља, а у ширем смислу цело Цетињско Племе.

У рачуну которског провидура 1691 године именују се као засебне јединице „Cettigne“ и још три племена старе Црне Горе (Бјелице, Загарач и Пјешивци). — Али се поред Цетиња засебно наводе и Бјелоши (Bievossi)[2], који су данас само насеље Цетињског Племена. И то би значило, да је овде назив „Cettigne“ узет у неком ужем смислу.

У извештају которског провидура од 1693 године именују се шест племена Катунске Нахије и међу њима „Cettigne“.[3])

Тако се опет у извештају истог провидура 1695 године именују пет племена Катунске Нахије (и ту нису све она иста од 1693 године) и међу њима опет „Cettigne“.[4])

У једном писму црногорских главара руској царици Јелисавети из 1742 године читамо: „Воевода Нико Стіеповъ отъ Цетинья“ и „Савва Петровичъ княз Нѣгошъ“.[5]) — Очевидно је, да се ту „Цетиње“ узима у истом смислу у коме и Његуши, т.ј. као племенска целина. А већ и иначе знамо, да су војводе биле само врховне старешине појединих племена.

Од многобројних новијих помена Цетињског Племена да наведемо само неколико, и то од оних, којима је извор понајвероватније у самом народу.

Тако у „Грлици“ за 1835 годину (с. 42) каже се изриком,

---

[1]) Види Ј. Томића: „О црногорском устанку...“ (Летоп. Мат. Срп. 1903, св. III, с. 79).

[2]) Види Ј. Томића: „Црна Гора за морej. рата...“ с. 327.

[3]) Il Montenegro...“, с. 107.

[4]) „Il Montenegro“... с. 112.

[5]) М. Драговић: „Материјали...“ (Споменик Срп. Краљ. Акад. XXV, с. 2).

да у Катунској Нахији има девет „племена“ и међу њима се на првом месту именује „Цетиње“.

У „Изводу из описанія о Црной Гори“...[1]) из 1839 године износи се таблица „племена и села“ са бројем кућа, и ту опет на првом месту долази „племе Цетинѣ“, којим су обухваћена иста насеља, која и данас у то племе спадају.

Вук у своме „Рјечнику“ каже: „*Цѐтиње*, п. племе нахије Катунске (у Црној гори)...“, а у помињатој његовој књижици „Montenegro...“ (с. 5) читамо: „so begreift die Nahia Katunska folgende neun Stämme in sich, als: Cetinje...“ итд.

Д. Васиљевић у своме „Опису како треба мирити се за мртву главу...“[2]) назива „Цетиње“ племеном и наводи браства, на која се дели.

В. М. Г. Медаковић вели: „Црна Гора діели се на седам племена: Цетиняне...“[3]) итд.

У календару „Орлићу“ за све године од 1865 до 1870 именују се редовно „Главари у племенима“ и сваки пут је као „племе“ наведено и „Цетиње“.

М. Драговић каже за Османагиће, да су „из Црне Горе из племена Цетиња“.[4])

J. Ф. Иванишевић прича, да је Лазо Дељa „постао племенски капетан цетињски: доњокрајски, баички и конаџијски...“[5]) а то значи целога садашњег Цетињског Племена.

У више махова се помињу „Цетињани“ као целина у односу према другим племенима. Нпр. 1684 године которски провидур јавља млетачком Сенату: „О Цетињанима... да су пристали уз републику, али... су у завади с Његушима[6]) — Уз препис повеље Ивана Црнојевића Цетињском Манастиру, што је учињен 1747 године, има за границу у Ловћену напомена, како је око ње било много крвопролића „между цетиняни и нѣгуши“.[7]) — И у таким се примерима вероватно (и ако не можда

[1]) у „Срб.-далмат. Магазинъ“-у за 1860 годину.

[2]) Срп.-далмат. Магазин 1844, с. 64.

[3]) „Живот и обичаи Црногораца..“, с. 79.

[4]) М. Драговић: „Прилози...“ (Летоп. Мат. Срп. 1898, св. I, с. 125).

[5]) „Покајање, покајнице и корота“. (Гласник Земаљског Музеја, 1901, св. 4, с. 618).

[6]) Види J. Томића: „О црногорском устанку...“ II, с. 48.

[7]) Види у Ровинског: Черногорія, I, с. 773.

увек), назив „Цетињани" има разумети у ширем смислу, као име за цело Цетињско Племе.

Ја сам приликом својих испитивања у народу често чуо називе „Племе Цетињско," „Цетиње" и „Цетињани" као означења за ону племенску целину, којој смо обим и насеља познали у претходној глави.

*

О постанку и о значењу самога *имена Цетиње* можемо рећи ово.

Несумњиво је, да је некада Цетињским Пољем текла река (или бар велики поток). Њено се корито и сада у народу тачно зна и на земљишту добро познаје, ма да је понегде већ много или прилично испуњено земљом и камењем. То корито почиње, по народном казивању, у југозападном крају Цетињског Поља, у врх Бајица, ниже Врање Стијене, „испод које је полазила негдашња ријека", па се наставља даље кроз Суодо, који је заиста суха долина, преко места Млиништа, на коме су „били млини у вријеме, кад је текла ријека" (ту су до скора ископавали и „парчад од колâ од млинова") и преко бајичких земаља Побрежа, Продолâ и Боанâ (Боане или Боани су велико земљиште око главног пута, код муниционог слагалишта, ниже бајичког сеоца Поздуја), па затим у југоисточном правцу „мимо Влашку Цркву", т. ј. јужно од ње, преко земљишта на коме је данашња варош Цетиње до понора који је такође на томе земљишту. Сад је тај понор затрпан. А кад је била велика вода, те је тај понор није могао сву примити, онда је оно што се преливало од тога понора отицало даље до понора на Јасикама ниже Цетињског Манастира. А кад је и тај понор „подушевао", онда је воду „прождирао доњи понор" у Доњем Пољу, до кога је даље текла.

Као што се из овог описа види, та је река извирала у крајњем југозападном углу Цетињског Поља, па је текла преко Поља ближе његовој јужној ивици и завршавала се у понорима на југоисточном крају Цетињског Поља.

У народу се зна по предању, да је она, и пошто је пресахнула, ипак понекад зими потекла својим коритом. То се корито и сада на много места познаје, и народ га зове именом *Поток*.

И Медаковић јамачно по народном казивању говори укра-

тко о тој реци или „потоку".[1]) Он јој одређује правац у неколико речи и додаје: „Сад тај поток нетече више, єр є вода отворила себи други пут; она је пропала кроз шкрке близу куће Шпира Митрова, а то є у врх Баица".

Имамо поуздане историске спомене, који нам сведоче, да је та река текла не само у 15. него још и у 17. веку.

У поменутој повељи Ивана Црнојевића из 1485 године каже се, како је он приложио комад земље пред црквом (т. ј. пред манастиром) „ѿт потока, како тече потокь оу понорь..."[2]), а у ширем примерку исте повеље помиње се тај поток на шест места и више пута и његови понори, а на два места и мост на њему: „И приложих комать землѣ прєд манастир от понора потоком иза манастіра до моста; од моста потокомь до ограде,..."[3])

Овај се „поток" више пута помиње и у једној листини, која је из године 1576 или 1638 и под именом „Крисовуљи за Хумце" уписана у познати „Цетињски Крусовуљ".[4])

На млетачком плану Цетињског Манастира и његове околине из 1692 године[5]) са јужне и са западне стране јасно је означено речно корито и у њему записано „Torente", а на средини јужне стране прекинута је река четвороуглом, у коме је записано: „Cosina fabrica sopra il Volto e sottopassa il Torent ". Дакле је и тада још било и реке и моста на њој. — Ровински шта више саопштава,[6]) да су се још у наше време у горњем делу садашњега Цетиња „на глубинѣ сажени" налазили трагови од старога моста, тога истог, који је прєдстављен на реченом плану из 1692 године.

Како се звала та река, што је некада текла Цетињским Пољем? Ја сам распитивао о томе по народу у Цетињском Пољу и добио сам свуда одговор, да се је она једино могла звати именом *Цетина* или *Цетиња* и да је по њој добило име и Цетињско Поље.

Имамо и с других страна забележену народну успомену о имену те реке, наиме: у повећем броју народних песама.

---

1) „Цетинѣ...", с. 4.

2) в. у Ровинскога: „Черногорія..." I, с. 769.

3) у Ровинскога: „Черногорія...", I, с. 773.

4) М. Драговић: „Прилози за историју Црне Горе". (Летопис Матице Српске за 1891 год., св. III, с. 4—7).

5) „Il Montenegro...", с. 110—111.

6) „Черногорія...", II, 3, с. 33.

У народној песми Вукове збирке под именом „Женидба Максима Црнојевића“ помиње се „вода Цетиња“ на четири места, и по свему је несумњиво, да се тим именом означава река у самом Цетињском Пољу. Тако се на главном месту казује, како је „Иванбег“ наредио старцу Недељку, који рукује топовима на Цетињу, да испали топове, али да јави сватовима

„Нек одмакну коње од обале,
Од студене од воде Цетиње;
Е се могу коњи покидати,
У Цетињу воду поскакати“.[1])

У песми се истина Цетиња помиње тако, као да је то река негде код града Жабљака. Види нпр. стихове

„Од Жабљака до воде Цетиње
Све широко поље притискоше:
Коњ до коња, јунак до јунака,
Разапеше чадор до чадора...“[2])

Због тога Вук и напомиње: „Код Жабљака је вода *Морача*...; а вода је *Цетиња* чак у Далмацији...“[3]), хотећи тиме јамачно да каже, да се именом Цетиња у овој песми означава Морача. Свакако се по тој Вуковој напомени и у Rječnik у загребачке Академије код имена *Cetińa* под 3. каже: „истијем именом под 2 назива се у пјесмама и вода код Жабљака, а то је Морача“, па се поред стихова које смо навели из поменуте народне песме, наводе још и стихови из две друге народне песме Вукове збирке: из песме *„Маргита дјевојка и Рајко војвода“ :*

„На Цетињи на води дебелој,
Онђе бјеху два бега голема:
Иван-бего и с њим Обрен-бего,...“[4])

а из песме *„Ћирјак и Грчић Манојло“*:

„Пријеђоше гору Чичавицу,
Пријеђоше гору Ступчаницу,
Па сиђоше на воду Цетињу:
Који пије, који се умива,
Који поји коња на Цетињи;...“[5])

---

[1]) II књ., у издању од 1875 године, стихови 546—549.

[2]) II књ., стр. 528. и 529.

[3]) У истој књизи, с. 528.

[4]) књ. III државног издања с. 51.

[5]) у истој књизи, с. 492.

Али на првом месту ваља имати на уму, да ни у старим споменицима ни у народном предању нема ни најмањих успомена ни наговештаја о томе, да се је Морача (или њен део код Жабљака) звала именом „Цетиња". А зацело би се таква успомена о тој великој и знатној реци морала очувати. Напротив, налазимо већ с краја 14. века поуздан податак, да се је река Морача већ тада звала својим садашњим именом: „Да посилате своѥ трьговце 8 Срьблѥ на Морач8 и на Лимь".[1]) А ускоро се затим, у 15. веку, помиње и предео око Мораче под истим именом: „... вь храмоу прѣчистїє владичице наше Богородице у Морачи".[2])

Друго, несумњиво је, да је у тим, као и у свима другим народним песмама, које опевају догађаје из тако давнашњег времена (оно је за народно предање заиста већ давнашње), веома много измењено како од првобитног облика тако и од првобитне садржине песмине. Ту су се јако измешали стари елементи са новијим и најновијим. За песму „Женидба Максима Црнојевића" Ровински је то јасно запазио и неколиким поузданим примерима сасвим очигледно доказао. Због тога он сматра спомене у њој о реци Цетињи као остатке од најстаријих делова те песме и зато као доказ, да се је негдашња река Цетињског Поља звала именом *Цетиња*.[3]) У једноме пак од ранијих одељака свога дела он је назива „Цетина"[4]) — вероватно, да је исто онако као и ја чуо и тај облик њена имена у самом народу.

Ја се слажем са Ровинским и мислим, да су подаци о реци Цетињи, како у песми „Женидба Максима Црнојевића" тако и у друге две, остаци од њихових најстаријих делова и да се једино могу односити на негдашњу реку Цетињскога Поља.

У прилог томе говоре још особито и стихови из неких других народних песама. Тако се нпр. у песми „Смрт Смаил-аге Ченгијића" оптужују Новица Церовић и његови другови:

---

[1]) М. Пуцић: Спом. српски, књ. I, с. 19. — Види и загребачки Rječnik с. 928.

[2]) Љуб. Стојановић: „Стари српски хрисовуљи, акти . ." (Споменик, III, страна 211).

[3]) „Черногорія ...", II, 3, с. 33.

[4]) „Черногорія ...", I, с. 466.

„Јесу ишла три Дробњачка бана,
Јесу ишла на врело Цетињу
У владике, Црногорског краља..."[1])

А на крају исте песме се каже за Новицу и његово друштво:

„Побјегоше на врело Цетиње,
Дочека их Црногорски краље,
Па војводе добро дариваше".[2])

Дакле се у оба примера јасно види, да се „врело" зове именом Цетиња. Међутим се у свима осталим стиховима, у којима се именује поље или место, које је седиште црногорског владике, употребљава само облик Цетиње („Донесемо тебе на Цетиње", „На Цетињу дворе саградио" итд.).

И у варијанти исте песме каже се за Новицу Церовића:

„Отишао врелу и Цетињу
Код владике краља Цетињскога..."[3])

У народној песми „Женидба Ивана Малошића (око 1600 године)" прича се, како ће „бего од Жабљака" са својим сватовима Грбљем доћи

„А вратит се на врело Цетиње
И ондоле бијелу Жабљаку"

и он се заиста био од Котора упутио преко Његушког Поља ка Цетињу, само што није доспео до Цетиња, јер је у Његушком Пољу погинуо.[4])

У песми „Црногорци и Пашић Осман (1743 год.)" казује се, како црногорске харамбаше на Ровинама између осталог уговарају, да приликом свог напада на херцеговачке Турке хришћане, турске чобане, повежу и доведу „на врело Цетиње' као робове. Из даљег се причања види, да су они заиста те чобане похватали и сваком свезали руке: „Да га воде на Цетиње равно". А кад су узмицали испред турске потере, Томановић Вук узвикује:

„А Чевљани, Чева не гледали,
Зар бјежите ловној Гори Црној?
Ћераће нас на врело Цетиње!"[5])

---

[1]) IV. књига Вукова издања нар. песама, с. 463.

[2]) у истој књизи, с. 483.

[3]) у истој књизи Вукове збирке, 485.

[4]) у рукописној збирци нар. песама Андрије Лубурића у београдској Академији Наука, бр. 46.

[5]) у истој збирци Андрије Лубурића, бр. 100.

Особиту пажњу заслужују још и стихови из народне песме „Поп Црногорац и Вук Копривица":

„Вино пију млади Црногорци
У Цетињи усред горе Црне..."[1])

затим:

„Књига, мати, из Цетиње равне,
А од снахе Црногорског кнеза,..."[2])

и даље:

„Оде право врелу Цетињскоме,
Б'јелу двору Црногорског кнеза."[3])

У тој се песми дакле именом „Цетиња" зове баш Цетиње у Црној Гори, и место и поље око њега, и још се помиње врело цетињско. И ако је ова песма код Вука убројена међу новије песме, ипак је очевидно, да су у њој очувани и понеки елементи из много старијег времена.

Јасно је дакле, да је у наведеним стиховима из народних песама очувана успомена на име негдашње реке (и врела) у Цетињском Пољу. Она се по њима звала „Цетиња". Такође се види, да је у оно време, кад је још било врела и реке Цетиње, уведен у народне песме сталан израз „врело Цетиње", па се он код нашег народа, који је подаље од Цетиња, одржавао у песмама и после, кад је те реке и њена врела већ било нестало, и шта више се име те реке даје и пољу или равници, што је око ње.

Према томе је дакле несумњиво, да се назив „Цетиња", „вода Цетиња" у оним старијим песмама односи на негдашњу реку Цетињског Поља, односно: очувана је бар успомена на њено име, па се је оно могло код удаљених певача погрешно преносити и на коју од других река, рецимо на Морачу или на Зету. Јер само је у Цетињском Пољу могло бити реке с именом „Цетиња" и само се њено име могло после заборавити, пошто је од река, које су могле бити довођене у тако тесну везу са Црнојевићима, једино ње нестало.

Та се река, дакле, према свима подацима, које смо навели, звала *Цетиња* или (можда првобитно) *Цетина*. Несумњиво је,

[1]) Вук: „Народне пјесме", књ. IV државног издања, с. 11.

[2]) у истој књизи, стр. 13.

[3]) у истој књизи, стр. 14.

да се је по њеном имену прозвало и Цетињско Поље и мѣсто Цетиње и да се је после име Цетиње пренело и на предео и на племе, које у њему станује.

Највероватније, да се је најпре поље око реке Цетиње или Цетине прозвало Цетиње Поље, па да се је затим изостављањем речи Поље добило краће име Цетиње најпре само за поље, а после кад је засновано прво насеље у томе пољу да се је име Цетиње пренело и на њега. Тако исто кад се је око реке Цетиње или у пољу Цетињу развило племе, и оно се прозвало тим именом, па га је затим пренело и на браства из околних предела, кад су се са њим спојила у племенску заједницу.

Каквог је порекла име Цетиња или Цетина?

Даничић, који нам каже, да између оба облика овог имена нема разлике у значењу[1]), напомиње, да је оно „тамна постања".

Маретић зна за имена: реке Цетине у Далмацији, места Цетина у Хрватској и Цетиња у Црној Гори и вели, да би се по томе могло мислити, да су то словенска имена. Смета му само то, што Константин Порфирогенит помиње име реке Цетине у Далмацији у облику Τζεντίνα, по чему би, вели, излазило, да су Хрвати у 10. веку изговарали име те реке са ѧ: Цѧтина. А нема, каже, ниједне праве словенске речи, у којој би глас ѧ стојао после ц у корену, и по томе и Цетина неће бити словенска реч.[2]) — Маретић је само заборавио, да већину словенских имена и речи К. Порфирогенит саопштава у погрешном, често и врло погрешном, облику.

Ја ћу изнети овде податке, до којих сам могао доћи, и исказати на основи њих своје мишљење.

Познато је, да има и у Далмацији река с именом *Цетина* или *Цетиња*. За овај други облик њена имена каже Вук у Рјечнику: „*Цетина*... у Далмацији вода, која се даље по народу нашем у пјесмама зове Цетиња." Исто се-то каже и у загребачком Rječnik-у, али се додаје, да облик Цетиња има и код једнога писца из 18. века (стр. 775). Било како му драго, и овде

[1]) Код женских именица са наставком *ња* може доћи и наставак *на* „без разлике у значењу". Ђ. Даничић: „Основе српскога или хрватскога језика". У Биограду, 1876. С. 196

[2]) T. Maretić: Imena rijeka i potoka u hrvatskim i srpskim zemljama. (Nastavni Vjesnik knjiga I. Zagreb, 1893. Стр. 2).

имамо истоветан случај с оним из Црне Горе: и ова се река у Далмацији зове у народу обема именима, и Цетина и Цетиња. А и њено се име помиње врло рано: још у 10. веку (у грчким изворима у облику Τζεντίνα).[1] — Од особите је пак вредности за нас, што знамо, да се је ова далматинска река за време Римљана звала Nestos и Hippius и Tilurius (код разних писаца и на разним картама) и да се тек после српског досељења у Далмацију јавља за њу ново име — Цетина.[2])

У ваљевској Подгорини у Северној Србији тече кроз село Брезовице, под северном страном планине Повлена, река која се зове именом *Цетиња.*[3])

У пределу Лепеници у Северној Србији један се део села Доњих Јарушица зове именом *Цетиње.* Испитивач, Тодор Радивојевић, саопштава, да се тај део села прозвао по имену места или земљишта, на коме је постао.[4])

Из Крушевачке Жупе саопштава Крста Божовић, учитељ, народну свадбену песму, која почиње речима:

„Ој *Цетињо, водо* поносита,
Што се синоћ криво кунијаше,
Да на теби нигде брода нема?"

Из песме и уопште из целог његова списа (то је рад „Женидбени обичаји у селу Доброљупцима у Крушевачкој Жупи", који је као рукопис својина београдске Академије Наука) се не види, на коју се воду Цетињу ту мисли и да ли има вода са тим именом у пределу, из којег је песма. На моје питање о томе, г. Божовић ми је саопштио, да му нико није знао тамо казати, где је та „вода Цетиња" и да се осим тога по где-где чује и облик „Цветиња" место Цетиња (како он мисли: „на силу Бога сковано од цвеће").

У хлеринској области (у јужном делу битољске котлине)

---

[1]) В. у Rječn., с. 775.

[2]) C. Patsch: Thrakische Spuren an der Adria (Jahreshefte des österr. archäol. Institutes in Wien. Bd. X, 1907, с. 170—171). — Љ. Ковачевић и Љ Јовановић: Историја срп. народа, I, 81. (Срп. Књиж. Задруга, књ. 7. Београд, 1893).

[3]) Љ. Павловић: „Колубара и Подгорина" (Етн. Зборник VIII, с. 391 и 582).

[4]) Т. Радивојевић: „Лепеница" (Етн. Зборник XV, с. 161 и 163—164).

има српско село *Цетина*[1]), које је код К'нчова забележено погрешним именом Сетина[2]).

Имамо, даље, на два различна места, удаљена једно од другог, насеља која се зову именом *Цетин*. Једно је од њих варошица Цетин у Хрватској Крајини близу Слуња (коме је у последње време, пред европски рат, дато званично име Цетинград)[3]) и близу ње село истога имена (коме је такође званично дато ново име: Подцетин),[3]) а друго је село *Цетин* у општини Северину на Купи у Хрватској (у котару врбовском; и њему је званично дато нешто шире име: Луковдолски Цетин).[4]) — То се село јамачно прозвало по брду с именом *Цетин*, које се у том пределу помиње у једном извору из 17. века.[5])

У госпићском котару у Лици има у три разна села по једно земљиште (ораница) с именом *Цетинуша*, а у једноме од тих села још и земљиште *Цетинића Дол*[6]).

У Корушкој у округу Бељаку (Villach) има словеначко село *Cetinje*[7]).

У Истри у пуљском округу (Pola) један део српско-хрватскога села Филипана записан је у статистици именом *Cettini*[8]). У народном говору се свакако не зове тако, него обликом, који одговара нашем народном језику (Цетиње, Цетина, Цетин или сл.).

У селу Бежанији у Срему био је 1905 године учитељ Србин *Јанко Цетина*, рођен у селу Радовици у Хрватској (у модрушко-ријечкој жупанији).[9])

---

[1]) Б. Милојевић: Јужна Македонија (Етн. Зборник XXI), с 21, 43, 46 и др.

[2]) В. К'нчовъ: Македония София, 1900. С. 249

[3]) Političko i sudbeno razdjeljenje... kraljevina Hrvatske i Slavonije. Zagreb, 1913. C. 25 и 262.

[4]) Političko i sudb. razdjeljenje..., c. 33 и 262.

[5]) Краљевска конфирмација на диштрикт, који су Срби купили од графа Франкопана у Гомирју, Врбовском и Моравици (Срб.-далм. Магазин за 1870 - 1871, с. 140).

[6]) R. M. Grujić: Topografski rječnik gospićskog kotara (Zbornik za nar. život i običaje Južnih Slavena, XXII, 1917. C. 21).

[7]) Lexikon občin za Koroško. Na Dunaju, 1905. C. 8.

[8]) Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder. VII, Wien, 1918. c. 53.

[9]) Српска православна митрополија карловачка. У Карловцима, 1910. Стр. 251.

Један се писац 18. века презивао: *Цетинчић*,[1]) а из новијега времена имамо засведочено презиме *Цетинић*[1]).

Дакле пример с именом Цетиња или Цетина у Цетињском Пољу није осамљен. Видимо, да и у разним другим југословенским крајевима има и топографских и личних имена (односно презимена) од исте основе. Међутим у топографији осталих балканских народа, у колико ми је позната, нисам могао нигде наћи таквих имена.

А од особите је вредности за нас, што у Пољској има „Cetynia, řička v gubern. siedlecké".[2]) (Цетиња, речица у губернији сједлечкој).

На основи свега наведеног верујем, да је *име „Цетиња" (Цетина) и од њега изведено племенско име Цетиње српског порекла.*

Какво је пак значење (односно и првобитно порекло) основе цет-, о томе не могу на основи до сад познате грађе ништа рећи.

б) **Подаци о старијем становништву Цетињског Племена.**

Најпре ћемо изнети такве податке са земљишта Цетињског Манастира (и данашње вароши Цетиња), па затим остале редом по селима овог племена.

Земљиште Цетињског Манастира и вароши Цетиња с околином. — Кад је 1484 или и пре те године[3]) основан Цетињски Манастир, на земљишту данашње вароши Цетиња и њене ближе околине није било никаква насеља. То се јасно види из повеље, коју је 1485 године дао Иван Црнојевић Цетињском Манастиру[4]), а то нам потврђују и сви подаци из прошлости и народно предање.

И Н. Дучић тврди изриком, да до 1847 године није било ниједне куће на Цетињу осим манастира, у коме су седеле црногорске владике, а да је те године владика Петар II сазидао

---

[1]) Rječnik загребачке Академије, 775.

[2]) L. Niederle: Slovanské Starožitnosti, II, 2, с. 330.

[3] Василије Марковић: Православно монаштво и манастири у средњевековној Србији. Сремски Карловци, 1920. С. 150—151.

[4]) Miklosich: Monumenta Serbica, с. 531; Ровинскій: Черногорія, с. 766—776.

себи конак одвојено од манастира и да су се од тада почеле на Цетињу зидати мале куће и крчме у правцу од конака у исток.[1])

Напред смо већ показали, да се још у 15. веку — па дакле врло вероватно и у вековима пре тога — именом Цетиње звало не само земљиште, на коме је подигнут Цетињски Манастир, него и повећи предео око манастира. Како је негдашња река Цетиња или Цетина, као што смо видели, текла целим данашњим Цетињским Пољем, без сумње се именом Цетиње звало бар цело то поље, ако не и који део његове околине.

Поменутом повељом дао је Иван Црнојевић 1485 године Цетињском Манастиру у својину велики део Цетињскога Поља. То ћемо показати даљим разматрањем. И земљиште, на коме је подигнута варош Цетиње, својина је тога манастира.[2])

У тој повељи се именују многи тадашњи топографски називи у Цетињском Пољу, у којима имамо поуздане успомене о ранијем становништву тога поља, а осим тога се и непосредно именују неки од тадашњих становника Цетињскога Поља. Зато ова повеља има за нас особиту вредност, и ми ћемо све њене податке, који се нас овде тичу, размотрити упоређујући их са данашњим стањем.

Употребићемо оба примерка те повеље, које износи Ровински у своме делу,[3]) али са поправкама и допунама, што их налазимо у издању другога примерка све повеље (у ствари њенога преписа из 1747 године) од М. Драговића[4]) и у издању Гаврила Витковића (опет по препису, и то из 1720, односно 1754, године).[4])

Најпре Иван Црнојевић каже, да је приложио манастиру „дохотке от-горнѥга полѥа на цѣтиню що е годе наше мегѥ по старїехь сказиехь и по белѣзїехь кои соу посталѥены“.[5])

По народном казивању и сад се *Горњим Пољем* назива

[1]) Н. Дучић: Црна Гора. С 23.

[2]) Тако вели и М. Драговић: Цетињски Манастир (Босанска Вила 1910, бр. 16. и 17. Стр. 246).

[3]) Черногорія, I, с. 766—776.

[4]) Марко Драговић: Крусовољ књаза и Господара црногорског Ивана Црнојевића. Цетиње, 1885. Стр. 10-21. — Г. Витковић у Гласнику Срп. Уч. Др., II одељ., V књига (1874), с. 172-177.

[5]) Ровинскій, Черногорія, I, 768.

део Цетињског Поља, што је више вароши Цетиња, т.ј. северно и североисточно од њега, а у раније се време тим именом звао још и свеколики западни део Цетињског Поља. И део насеља Доњег Краја, што је под његовим сеоцем Иванишевићима, спадао је такође у Горње Поље. На њему се, по предању Доњокрајаца, био најпре настанио Иван, предак најстаријих и главних доњокрајских браства, и то „на тридесет и пет година прије Иван-бега", и тако је тај део Горњег Поља остао под Доњим Крајем.

Белези, за које се вели у Ивановој повељи да су постављени по његовој међи у Горњем Пољу, делом су — према народном казивању -- и до сад одржани (урезани крстови) а делом се памте у народном предању. О свакоме од њих посебице биће говора у даљем излагању.

Даље у повељи налазимо оваку реченицу: „И еψе приложихь ѡт доубраве кою искастрисмо на цѣтиню како ходи поуть ѡт цѣтинньа кь вртѣлки десноу страну ѡт гинова брьда до наше мегьє да нитко ниψа не смїе тькноути тьчїю црква".[1])

Сад нема дубраве, која се ту помиње: њена је шума већ одавно уништена. А пут води и данас од Цетиња (вароши) у југоисточном правцу ка брду *Вршијељци* и даље за Црмницу.

Ђиново Брдо (тако се изговара) је на јужној ивици Цетињског Поља, право на југу од вароши Цетиња. Назив овог брда очевидно је начињен од личног мушког имена *Ђин*, које је и данас у обичају код Арбанаса (бар северних). Оно је дакле свакако назвато по некоме од арбанашких (или влашких) пастира, који је по томе брду катуновао и пасао стоку.

На каквог Арбанаса може се у толико пре помишљати, што се у Ивановој повељи, као што ћемо даље видети, на истој страни Цетињског Поља и очевидно у близини Ђинова Брда помиње Међа Арбанашка, и што и сад има на тој страни Арбанашки До (види за обоје даље под Арбанашка Међа). Како назив Ђиново Брдо има српски облик, несумњиво је, да је тај Арбанас Ђин, по коме је брдо добило име, живео у близини Срба, дакле у времену, кад су по Цетињском Пољу већ били настањени Срби.

Мало даље од поменуте реченице каже се у повељи: „Еψе приложихь на цѣтиню комать землье прѣд црквомь, ѿ потока, како тече потокь оу понорь и

[1]) Ровински, на помен. месту, с. 759. — Драговић: „Крусовољ"... с. 18

до поута кои греде кь двороу нека ѥ цр̃кви за кипоурїе".[1])

На Цетињу се зна поуздано, да стари манастир, односно стара манастирска црква, коју је подигао Иван Црнојевић, није била на месту садашњег манастира, него је била онде, где је подигнута бивша дворска црква династије Петровића (између данашњег манастира и бившег дворца). Пошто су Турци 1692 године разрушили стари манастир, подигнута је нова манастирска црква 1704 године на њеном садашњем месту.[2])

Да је поред старог манастира текао поток, и то са његове западне и јужне стране, то смо већ показали напред. За понор, који се овде помиње, мисле Цетињани, да је био иза старог манастира, на земљишту Ћипуру у југоисточном делу вароши Цетиња. Тај је понор сад затрпан.

Успомена на негдашњи двор Црнојевића, који се овде спомиње, без сумње је назив *Дворишта*, који се пет пута помиње у једноме запису владике Данила као име за неко повеће земљиште недалеко од манастира.[3])

У непосредној вези са Двориштима помиње се више пута и „друм", који води поред њих или и преко њих.[3]) Можда је то онај пут, који се помиње у повељи.

Сада нема назива Дворишта. Он се јамачно изгубио услед насељавања и подизања грађевина за варош Цетиње.

Комад земље што га је Иван Црнојевић дао манастиру „за кипоурїе" и сад се тачно зна и зове се именом *Ћипур* (ретко се чује и облик Ћипурија или Ћипурије). Он је испод или ниже места на коме је био стари манастир, са његове источне стране, и са својим дебелим слојем плодне земље заиста је био подесан за манастирски врт.[1])

У другом, ширем, примерку ове повеље најпре се односи на Цетињско Поље ово место: „И еще приложих на цетиніе како се назива наше по старіех сказіехъ, кое се овдень именую. Наипрьво у граніци от пута кои

1) Ровинскій, на помен. месту, с. 769.

2) Види и И. Руварац: „Motenegrina..." с. 86 и 153. — Ровинскій: Черногорія, II, 4, с. 128—136.

3) М. Драговић: Прилози... (Летопис Матице Срп. за 1891, св. III, страна 15.).

4) Ровински (Черногорія, II, 4. с. 140) му, можда случајном погрешком, наводи име у облику „*Ципур*".

слази от витине улице преко поля право кудие су мрамори укопани и у граніцу на средь поля у камену медью крьши; оттолѣ іде право у вігниціе; оттолѣ право управь посредь воде андрана; оттолѣ свернувьши опеть подно брьда краемь поля поврьх крьша зауглинскога при потоку; и оттолѣнъ право потокомь мимо влашку цркву под брьдом у понорь, и оттолѣ краемь поля опеть у граніцу код пута витине улице."[1]).

Први израз „у граніци" можда се односи на данашњу *Границу*, т.ј. на високу преседлину што је над источном ивицом Цетињског Поља, а на међи Катунске и Риječке Нахије (отуд јој, веле неки, и назив Граница). М. Драговић је у своме издању ове повеље и написао ову реч великим словом: „у Граници".[2])

Витина улица је заиста улица, узан пут, који се и сад тако зове, а пролази југоисточном страном насеља Доњег Краја (одмах више цетињског „Војног Стана"). Доњокрајци су ми казали: „Витина Улица је пут, који је водио из Катунске Нахије за Ријечку Нахију, пошто се раније није могло због тврђе ићи на другу страну". — Видео сам на Витиној Улици у камену урезан крст (лепо израђен, са завршецима у виду јабуке на сва четири краја), који је на међи између доњокрајског и „Иванбегова" (т.ј. манастирског) имања. Тај је крст, веле, још из Иванова времена.

Такође се сасвим поуздано зна и сада стара међа, која се у повељи описује, и показали су ми места, на којима су били, како се у повељи вели, „мрамори" укопани и граница обележена у камену. Наиме, та стара међа иде од поменутог крста на Витиној Улици управо на нову цркву (капелу) преко Веље Ливаде (сад Обилића Пољана). Међа је раније била обележена једним високим каменом, „циљем" или „циљаном", човечје висине, место којег је сад постављен мањи, иза цркве. И даље има на њој таких „циљева": један пред садашњом католичком црквом, опет висине човечје, други украј пута иза негдашњег аустријског посланства, и трећи, добро одржани камен, који се зове „Код Циљана", баш према средини Доњега

---

1) Ровинскій: Черногорія, I, 773, са поменутим исправкама по М. Драговићу.

2) на помен. месту, с. 14.

Краја. Затим излази стара међа право у крст код Сàнкове Гомиле, а одатле опет право у крст у стени, која се зове Остри Кам (између села Хумаца и бајичког сеоца Поздуја). И један и други крст исто су онако урезани у стени и истог облика као онај код Витине Улице.

Даље иде та стара међа на *Андран-воду*, а то је, веле, сад „изворчић" или „каменйца" с мало живе воде више села Хумаца. Име јој се помиње и на још једном месту у повељи, као што ћемо даље видети, у облику „ханьдрань". А у листини „Крисовуљи за Хумце" из 1638 године налазимо опет облик *„Андран"*.[1]) У народу се сад чује само облик Андран-вода или, ређе, просто Андран.

Ова је вода без сумње добила име по мушком имену, које је гласило Андран или Андријан. То је име свакако романског порекла: или од римског Hadrianus или од неког другог сличног имена, као што је нпр. Andrennus, које је било у 14. веку у употреби у Далмацији.[2]) А могло је у облику Андран или сл. бити после у обичају и код Срба и код других Јужних Словена. На ту вероватност упућују примери: „Андранов поль" место Adrianopolis[3]); „Andreana cesara", место „Hadriana..."[4]) у запису из манастира Манасије из 15. века; „при самодрьжьци Римлıаномь Андрїанѣ"[5]); у запису на зиду цркве Св. Тројице код манастира Прасквице име једног ктитора Србина гласи у гениғиву ‚Андриана" (мушко име)[6]); у једно запису из Грахова помиње се женско име „Андрина"[7]); у Штајерској се два словеначка села зову именима: Andrenci и Andrenski Vrh[8]), и т. д. Дакле Андран или Андријан, по коме је добила име Андран-вода, *могао је бити Влах, али је могао бити и Србин.*

Назива „вігниџе" сад нема. Али има „жива вода" *Вигњица* на западу од села Хумаца у близини правца, којим иде

---

[1]) М. Драговић: Прилози... (Летоп Матице Срп. 1891, св. III, с. 6.).

[2]) Jireček K: Die Romanen..., III, с. 3.

[3]) Ст. Новаковић: Срп. поменици... (Гласник Срп. Уч. Друштва XLII, 123). Види и Rječnik загребачке Академије, 85.

[4]) Rječnik загребачке Академије, 85.

[5]) Љ. Стојановић: Стари српски записи... бр. 224.

[6]) у истом делу, бр. 1775.

[7]) у истом делу, бр. 2139.

[8]) Lexikon občin za Štajersko. Na Dunaju, 1904. С. 210 и 211.

стара међа, и с правом се верује, да је једно пô рала земље ниже Вигњице, које је насула вода камењем, те се не ради, некад било радна земља с именом *Вигњиште* (око ранијега ковачког вигња или вигњишта).

Крш Зауглински „при потоку“ — такође је назив, којег ваљда сада нема. Тај се назив још једанпут помиње даље у истој повељи („кршь зауглински“) и одмах затим и земљиште с именом *„заvглина“* (види даљи текст другог примерка ове повеље). Ја нисам, можда случајно, сазнао за тај назив; али имам забележено топографско име *Заублина*. Ако ја нисам погрешно записао то име (а нисам имао прилике, да његову тачност проверим), могућно је, да се стара Зауглина зове сад именом Заублина. Управо на томе месту, где је требало према опису у повељи да буде Крш Зауглински и земљиште Зауглина, сада је то повелико земљиште с називом Заублина (на западу од цетињскога краја Медовине, према селу Хумцима). Према свему је, дакле, то исто земљиште, које се у повељи зове именом Зауглина.

Влашка Црква се у овој повељи помиње, као што ћемо даље видети, још на два места („ніже влашке цркве“ и „мімо влашку цркву“). Она се и сад зове истим именом, и сад стоји на своме старом месту. Најпре је била начињена „од плота“ („кочеви, оплетени прућем, те стоје лесе, које се олепе блатом“), па је затим трипут преправљана: најпре је преправљена „на сухомеђу“, затим је начињена „од клачена зида“ и најзад је, 1864 године, добила свој данашњи облик. О томе сведочи и натпис, који стоји над њеним црквеним вратима: „Храм ови рождества пресвете богородице саградише Доњокрајци први пут 1450. године посље преправљашега три пута посљедни пут подигоше га овако 1864 године“.

О постанку Влашке Цркве има народно предање, које сам ја слушао на више места у Цетињском Племену, а најтачније од браства Ивановића и Иванишевића у Доњем Крају, и затим у племену Бјелицама (у селу Томићима), а осим тога је скоро у целини — с неким малим одступањима — очувано и код браства Шабана у Ријечкој Нахији (у селу Мужовићима у племену Љуботињу),[1]) које је истог порекла са именованим браствима Доњега Краја.

---

[1]) А. Јовићевић: Ријечка Нахија ... (Етн. Зб. XV, 637).

По томе предању предак тих брастава, Иван Боројев(ић), утече са своја четири сина из Старога Влаха, из Златибора, у Зету и дође на Цетиње на „30—35 година прије него се Иванбег настанио на Цетиње". Он се насели са синовима у Доњи Крај под данашње Иванишевиће. После неколико година он „дође при смрти и у томе препоручи синовима, да не иду даље, него кад умре, да га не оставе ту у пустињи, него да га или однесу на Обод (на Ријеку) или да му онде ограде црквицу. Кад је умро, синови се договоре, да га укопају у највишу гомилу. Пошто га укопају, ограде пред гробом на гомили црквицу од плота и посвете је Малој Госпођи, јер су баш на тај дан дошли на Цетиње". После су пред том црквицом сахранили и своју мајку Јелицу, и за две велике „гробнице" (надгробна камена) у облику саркофага, што и сад стоје пред Влашком Црквом, веле, да су биле над гробовима Ивана Боројева и његове жене. Како су у оно време „овуда били зетски катуни, Зећани су доходили са стоком и спазивши ту црквицу, питали: „Шта је оно?" А одговорили су им: „То је црква неких Старовлаха". И они по томе назову ту цркву *Влашком Црквом*".

Потомци Ивана Боројева, доњокрајска браства Ивановићи (Лајислајићи) и Иванишевићи, такође су се сахрањивала пред вратима ове цркве — што је, веле, доказ њихова најпречег права на њу и уједно њихове старине — а после су се поред њих, са стране, сахрањивала и остала доњокрајска браства (најпре Дење), па Хумци и затим, кад је настала варош Цетиње, и Цетињани (варошани).

Доњокрајско брасгво Дёље, које се са Ивановићима и Иванишевићима отима о првенство по старини, износи друкчије казивање о постанку Влашке Цркве. Деље тврде, да су Влашку Цркву „саградили Старовласи, т. ј. онај народ прије Срба", дакле романски Власи, и да се по њима тако прозвала. А предак Ивановића и Иванишевића дошао је, веле, после њихова претка Стевана Деље, који је био „момак Иванбегов на Цетиње". За доказ наводе и то, што су и земље садашњих Дељâ на средини између Ивановића и Иванишевића, и ако су та два брасгва заједничког порекла.

И Андрија Јовићевић говорећи о романским Власима у Црној Гори, додаје: „Власи су имали и своју цркву на Цетињском Пољу, која се и данас зове *Влашка Црква*... На Цетињу и околини било им је главно сједиште, и одатле су пасли са

стоком планину Ловћен и жупу око Ријеке Црнојевића. Без сумње, Власи су овдје били многобројни, и ми вјерујемо, да, док су они овуда скитали и напасали стоку, није било у овим крајевима другог насеља, осим влашког". Затим износи народно предање „о истријебљењу Влаха с Цетиња" погибијом њихова старешине, Радула Влаха.[1]) То сам предање, у нешто друкчијем облику, чуо и ја у Цетињском Племену у насељу Бјелошима и саопштићу га даље, кад дође на ред разматрање топографије и старина у Бјелошима, пошто је то предање везано само за Бјелоше.

Ну код овога питања о пореклу Влашке Цркве ваља имати на уму прво, да је предање о досељењу Ивана Боројева из Старох Влаха и о томе, да су његови синови подигли после названу Влашку Цркву, врло поуздано, јер је засведочено са разних страна (као што смо показали).

Даље, нико не пориче, да су Иван Боројев и његова жена сахрањени пред вратима старе Влашке Цркве и опште је познато, да су се и њихови потомци редовно сахрањивали пред њеним вратима. Затим, у томе предању — како у ономе из Цетињског Племена тако и у ономе из Љуботиња и из Бјелица — имамо поуздане успомене на негдашња номадска кретања тих Старовлаха и на катуновања старих Зећана по данашњој Катунској Нахији, што све показује велику старину тога предања. Тако се зна, да су досељени Старовласи „љетовали на Цетињу и у Брајићима, па излазили са стоком на јесеновиште у Томиће у Бјелицама а на зимовник ћерали су стоку на Љуботињ и на Горње Блато, и у Созину више Спича и у Бобију више Малог Блата од источне стране — бјежали су од снијега (пошто тада нису знали за сјечење листа)." Они су дакле спадали у ред покретљивих сточара, „Влаха", старе српске државе. Успомена на та њихова кретања и навела је А. Јовићевића на мишљење, да су то били романски Власи, који су пасли „жупу око Ријеке Црнојевића".

Тако су исто карактеристични подаци овога предања о негдашњем катуновању „Зећана" по планинама и пољима данашње Катунске Нахије. У том су предању очуване појединости, које су очевидно из врло давнашњег времена. Ја сам те појединости већ саопштио напред, расправљајући о имену Катунске Нахије.

[1]) Ријечка Нахија .. (Етн. Зб. XV, 526 - 527)

Помоћу предања о номадским кретањима досељених Старовлаха лако се објашњава и зашто брадство Деље у Доњем Крају има земље између Ивановића и Иванишевића. Као што је мало час речено, синови а можда и доцнији потомци Ивана Боројева тумарали су са својим стадима по планинама од Ставора до Горњег Блата и до Брајића. Наравно да услед тога нису требали или су требали само мало земље за обрађивање. Уз то се по предању зна, да је баш син Ивана Боројев(ић)а, Владислав (предак брадства Лајислајића-Ивановића), на молбу Маре „Иванбегове" жене, дао Дељи велики комад земље и да га је шта више он свакако и венчао са „слушкињом" (или дворкињом?) Марином.

Напослетку, још да истакнем, да за романске Влахе сточаре народно предање Цетињскога Племена зна само у пределу насеља Бјелоша, а тамо заиста има и поуздано романских топографских имена (као што ћемо даље показати).

На основи свега реченог сматрам, *да су разлози, који говоре за то, да су Влашку Цркву начинили синови Ивана Боројева „Старовлаха" јачи од оних за њено порекло од романских Влаха. Зато ћу је и сматрати као успомену на те досељенике из Старога Влаха.*[1])

Она два велика надгробна камена пред Влашком Црквом, о којима смо већ говорили, били су најпре састављени „челом" један уз други, па су после, приликом рашчишћавања гробова око Влашке Цркве, растављени и намештени у данашњи положај. Неки веле, да је под њима (у оном састављеном положају) био сахрањен Бајо Пивљанин. То је казивање саопштио нпр. и Љуба Ненадовић.[2])

Може се веровати, да је Бајо Пивљанин заиста био сахрањен код Влашке Цркве, па да је можда на његов гроб (и на гроб његова друга) стављено и то камење. Али је несумњиво, да су оба камена била најпре на гробовима неких много

---

[1]) У народној песми „Иво Црнојевић и поп Копривица (око 1465 године)" каже се, да је Иван Црнојевић саградио попу Копривици „каравлашку цркву" на пољу Цетињу, која и сад стоји (у помињатој збирци А. Лубурића, бр. 217). Означење „каравлашка" за ту цркву очевидно је новијег постанка: откад је наш народ сазнао за турски назив „Кара-Влашка".

[2]) Са додатком, да је пред Влашком Црквом сахрањен и Лимун Арамбаша. („О Црногорцима. Писма са Цетиња 1878 године". У Новом Саду, 1889. С. 90).

ранијих а знатних личности — врло вероватно баш на гроб- вима Ивана Бороjевића и његове жене, као што тврди преда...

Зна се поуздано, да је осим та два било код Влашке Цркве још шест таквих надгробних каменова истога облика и приближно исте величине. Њих су све укопали у темељ Влашке Цркве, кад је последњи пут преправљана. Том је приликом рашчишћено, прекопано и поравњено, и старо гробље, које је било код Влашке Цркве. А Доњокрајци, Хумци и Цетињани (варошани) сахрањују се, од кад је начињена „нова" или „мала" црква, код те цркве (капеле, северозападно од Влашке Цркве).

Понор под брдом, који се у том делу повеље помиње, без сумње је истоветан с оним, о коме се у даљем тексту повеље каже: „... понорь, кои е ніже влашке цркве". А то је садашњи „Понор на Јасикама" или „Понор у До", који је заиста под брдом, ниже данашњега манастира.

Даље место у повељи, које се нас тиче, гласи: И приложих комать землѣ пред манастир от понора потоком иза манастира до моста; од моста потокомь до ограде, от ограде до горе и краем до кліети, от кліети у понорь; то нека е за кипурие и за ливаду".[1])

Понор, који се ту помиње, исти је онај (на Јасикама), о коме смо мало час говорили.

Из описа се пак види, да је ту дата манастиру земља свуд унаоколо око манастира. За онај део тога земљишта, што је био источно од старога манастира (дакле пред уласком у манастир) и што је служио за манастирски врт („кипурие") већ смо напред видели, да се и сад зове *Ћипур* или *Ћипурије*. Сав остали део тога земљишта без сумње је био ливада и за њега се не помиње нарочито име.

Велики број топографских имена у Цетињском Пољу набраја нам повеља у овом свом делу:

„И еще приложих на цетиніе с више реченіемь землями гору и дубраву и лазе: наипрьво почанши от края поля цетиніа, како ходи путь у заграбіе преко кремене ниве путем како иде путь десна страна до медье арбанашке на погледь боришине каменице и путемь, кои греде от врьтиелькe къ бѣлошемь; остае сва десна страна дубрава, кою

---

[1]) Ровинскій: Черногорія, I, с. 773—774.

чінисмо искастрить за монастырь; путемь почивало близь питоме крушке у лішаеви ками; оттолѣ на врьхь старе лазине; оттоле правцемь у каменіцу у врьхь присоя; оттолѣ у врьхь крьша камиваломь више зле скалѣ; оттолѣ правцемь у церну плочу между рупицама, на краю ободине; оттоле правцемь поврьхь лазине у процiепь у ждриело; оттолѣ у расохати ками у шушнои страни, оттолѣ покраи вукотина ягніла от ценачіне, где су два камена на камену; оттолѣ управь віше плоче у кршь; оттолѣ у дебели крьшь віше процiепа, у велѣга крша проціеплѣнога, у путь граніца на почивало, оттолѣ у вели бріег; от велѣга врьхь бріега правцемь у голи бриегь. Ту се састаю три медье: црковна і бѣлошка і рвалачка. Оттолѣ наврьхь шеврьлѣ на путь на плочи граніца; оттолѣ на руду главицу на сборіще; оттолѣ посредь воде, коя се зове ханьдрань; оттолѣ правьцемь на краи поля у вигнище у кршь граніца, оттолѣ како прежде казах преко поля между крьши граніца у мали крьшь нисполѣ кудіе е прво речено мраморіе укопано право у граніцу у краи поля код пута, кои излази от вітине улице; оттолѣ покраи поля у понорь, кои е ніже влашке цркве; от понора потоком мімо влашку цркву у кршь зауглински у клачіну; оттолѣ краемь горнимь зауглине и доним от ограде потоком иза монастира у понорь; оттолѣ краемь поля у маринь студенаць; оттолѣ све краемь поля подно дьинова брьда грешающи полѣ опеть у дно заграбіа".[1])

У вези са тим прилогом у земљишту долазе затим још и ова два прилога у људима: „И приложих браика радоевића с8 два брата и поставихь да су кметіе црковни...", а нешто даље: „И еще поставих кметіе на цетиніе бѣладина хумца; і они и нихь дѣца и послѣдни да пасу иманіе црковно і нихь трагь докле буду".[2])

„Заграбіе" из повеље зове се данас *Заграбље.* То је брдо на југоистоку од вароши Цетиња, под водоводним резервоаром

[1]) Ровинскій, на означеном месту, с. 774.

[2]) Ровинскій, на означеном месту, с. 775.

(„депозитом") цетињским. Ниже њега је део поља, Подзаграбље. Зна се и сад, да је главни пут из Цетињског Поља за Ријечку Нахију и даље ишао преко Заграбља.[1]) Оно је и данас „црковина" (црквена, манастирска, земља).

Кремена Њива је и сад земљиште у југоисточном делу Доњег Поља цетињског, такође „црковна" својина.

За *Међу Арбанашку* и за *Боришину Каменицу* каже Ровински[2]), да су на југоистоку од Цетиња, иза пута, који води за Црмницу, а на пола часа растојања од краја цетињске равнине, и да тамо има и *Арбанашки До.* За назив Међа Арбанашка ја нисам сазнао: они које сам питао, нису за њега знали, него су ми казали, да има само Арбанашки До. По једнима тај би до био већ на земљишту Добрског Села (у Ријечкој Нахији). Али по саопштењима са више страна на земљишту Добрског Села нема назива Арбанашки До. Не помиње га ни А. Јовићевић у раду о Ријечкој Нахији[3]). Он ће бити дакле на манастирском земљишту, у пределу, који је одредио Ровински. Тамо је заиста и *Боришина Каменица,* на југоистоку од села Хумаца, према Очинићима.

Врпијељка је познато високо брдо у томе истом пределу, али на земљишту Добрског Села.

Од назива, који се даље у повељи помињу, сазнао сам, да има *Присоје* или *Присовље,* које је на западу од села Хумаца и сад хумачка својина.

Ободина је и сад на „црковном" земљишту, јужно од Хумаца.

Процијеп у *Ждријелу* је између „црковине" и насеља Бјелоша, а недалеко је *Вукошино Јагњило* на „црковном" земљишту. Даље је опет на међи Бјелоша и „црковине" *Вељи Бријег.*

Голи Бријег је на југоистоку од Хумаца. На њему је и сада тромеђа „црковна", бјелошка и хумачка. У повељи се каже, да се ту састају три међе: „црковна" и бјелошка и „рвалачка".

Назив *„рвалачка"* народ сад не уме објаснити, али сасвим оправдано верује: пошто „рвалачка" стоји место „хумачка", да

[1]) По А. Јовићевићу то је био део старог трговачког пута од Котора за Подгорицу и даље (Етн. Зборн. XV, 559).

[2]) Черногорія, II, 1., с. 13.

[3]) Етн. Зборн. XV.

је у то време на месту садашњег села Хумаца или у његовој близини било какво сеоце или браство, које се звало *Рвалци* или слично. Заиста је назив Хумци познијег порекла, као што ћемо мало даље показати.

Шеврља се помиње и у „Крисовуљима за Хумце“ („уврх Шеврље“)[1]) из године 1576 (или 1638). То је „гора“ више села Хумаца, на његовој југозападној страни. И сад је највећи део од ње „црковна“ својина.

Руда Главица је на истој страни Хумаца, али на хумачком земљишту.

Назива *Збориште* сад нема; али има *Зборно Мјесто* на Санковој Главици на з. од Хумаца, а то је од прилике онде где је могло бити Збориште из повеље.

Од назива, који се даље именују, већ смо познали: Андранводу, Вигњиште, Витину Улицу, Влашку Цркву, Крш Зауглински и Зауглину (односно Крш Заублински и Заублину), Ђиново Брдо, поток и оба понора.

Назива *Мали Крш* тврде, да сад нема. Можда и није био топографско име, него само означење за границу.

Мáрин Студенац је изворчић на с.з. од Ђинова Брда „на врх Мочалина“ (део Доњег Поља). Он сад „неври од прије неколико година, те се и то име губи“.

Од осталих топографских назива, који се у наведеном дêлу повеље спомињу, неки су непознати, те су се јамачно изгубили; а за неке од њих можда ја случајно нисам наишао на људе, којима су познати. Осим тога биће међу њима и таквих, који нису ни били топографска имена, него само проста означења за границу по каквој земљишној особини или по каквој истакнутој тачки на терену. Таква су нпр. могла бити означења: „почивало близь питоме крушке у лішаевиками“; „на врьхь старе лазине“; „у церну плочу между рупицама“; „у расохати ками“ (веле, да значи „рашчлањен камен“, али да таквог топографског имена нема); „віше плоче у крьшь“; и др.

О Брајку Радојевићу „с8 два брата“, који су били повељом одређени за манастирске кмете, сад се ништа не зна и нисам могао наћи никакве успомене о њима.

Напротив од „бѣладина хумца“ и његове деце има сад цело браство, које се и зове именом *Хумци*, па се тако

---

[1]) М. Драговић: Прилози... (Летопис Матице Српске 1891, III, 6-7).

прозвало и село, у коме оно станује, на десетак минути западно од вароши Цетиња. О томе ћемо више говорити, кад дођу на ред Хумци (село и браство).

*

Као што се из напред наведеног могло видети, повеље Ивана Црнојевића именују поглавито топографске називе по границама оних делова Цетињског Поља, које је он даровао манастиру. Ту његову топографију имамо да допунимо топографским именима, која су унутра, у обиму тих земаља.

Тако, да изнесемо најпре називе на земљишту *вароши Цетиња* и у његовој непосредној близини. На северозападној страни Цетиња је пространа Веља Ливада или, како је у новије време названа, Обилића Пољана, на којој је Војни Стан. Између Војнога Стана и Влашке Цркве је земљиште ниже, те обележава корито једне раније речице понорнице, која је увирала у понор што је код Војног Стана (тај понор нема нарочитог имена) и даље у поноре ниже Влашке Цркве. Више Војног Стана је страна Богишин Крш и до њега Љепшева (или Љевшева) Долина.

На западу је најпре при брду део Цетиња, који се зове Богданов Крај. Он се под тим именом помиње и у „Крисовуљу за Хумце“ из 1576 (односно 1638) године.[1]) До њега је даље на западу око корита негдашње реке на крај Цетиња Сухо Поље или Суопоље. Више њих је стеновита зараван Шкрке („шкоље“ и џбуње, које је тешко приступачно) и у њима Воднà Јама, „рупа са хамбулином“ (хамбисом, провалом). Шкрке су манастирска својина, осим једне четвртине, која је хумачка. И оне се помињу у „Крисовуљу за Хумце“ 1576 (или 1638) године: „ка Шкркам...“[2])

С југозападне стране је близу манастира, под брдом и ивицом поља, део Цетиња, који се зове *Медовина*, а више њега је *Медовића Главица*. Цетињани су ми казивали, да се и једно и друго прозвало по „кадији Меду“, који је ту „стојао“ (становао) и који се помиње и у „Горском Вијенцу“. Слично казивање саопштава и М. Драговић као објашњење за назив Медовина: „Приповиједају, да је овђе живио Медовић, кадија, кога помиње владика Раде у „Горском Вијенцу“. Ту има, у главицу,

1) М. Драговић: Прилози... (Летоп. Мат. Срп. 1891, III, 6).

2) М. Драговић: на помен. месту, с. 7.

и једно турско гробље, али се сада не познаје."[1]) Заиста се у „Горском Вијенцу" именује „Аџи-Али-Медовић кадија".[2])

Још ближе податке о тим називима даје нам запис владике Саве из године 1748 под именом „Књига за Медовину".[3]) У том се запису казује, како је „кућа Медојевића насељена на баштину црковну" и да је та баштина „дата Медојевићу зашто је био ковач манастирски"; али како је он после „притиснуо баштину црковну и населио се близу манастира". Зато је црногорски збор на Цетињу 1704 године (у доба владике Данила) оштро казнио Медојевиће; али они после тога поново заузеше манастирски земљу. Због тога их постиже, вели се, божја казна: „Бог же не даде им плода но бише безчедни васи дондеже помријеше". Последња двојица, са којима је у доба владике Саве овај род изумро, замолише владику и осталу братију за опроштај и „паки приписаше баштину цркви, која се зове по њих надимку Медојевина".

У запису се двапут наводи презиме у облику Медојевић а пет пута у облику Медовић, једанпут се поменуто земљиште назива именом Медојевина а трипут именом Медовина. Очевидно је, да су облици Медојевић и Медојевина старији и да су се још у време владике Саве одржавали, али да су већ и тада превлађивали наведени краћи облици.

Из свега се наведеног види, да је који од владикâ у некоме од ранијих векова населио на манастирску земљу *„кућу"* (породицу или задругу) *Медојевића,* која је на њој живела од прилике до средине 18. века, када је изумрла.[4]) Од тих Медојевића био је без сумње и поменути потурчењак кадија Медовић (или како га краће зову: „кадија Медо") на Цетињу. Један део рода или браства Медовића (или можда и цео род) био је дакле примио ислам, и вероватно, да су се услед тога Медовићи и били осилили, те отимали манастирске земље. Да ли су Медовина и Медовића Главица назвати по реченоме кадији или, као што се у запису каже, по презимену Медојевића, то је за

---

[1]) на помен. месту, с. 8.

[2]) у шестом издању, с. 48.

[3]) М. Драговић: на помен. месту, с. 7—8.

[4]) По својој прилици је од ових Медојевића био „васа медовић", који се помиње међу сведоцима у једној листини владике Рувима из године 1625. — Види Ј. Томић: „Полит. однос..." (Глас LXVIII), с. 70.

нас споредно. Главно је, да су оба назива успомена на *негдашње српско браство Медојевиће.*

Код самог манастира (испод њега) је понор с именом Ладница. Он је озидан и затворен вратима. У новембру 1908 године је из Ладнице јурнула вода и текла пет-шест сахати. То је била последица тадашњих јаких киша. Исто се десило и на педесетак година пре тога, када је и скоро цело Цетињско Поље било поплављено за неколико метара висине.

Источно од манастира су земљишта: Скендеровина и Ромӓновина.

Скендеровина је ниже негдашње „наследникове баште" и даље ка познатој цетињској гостионици „Локанди". Истим је именом назива и владика Василије у своме запису „Трећа књига за куповање земаља" „комад земље више Скендеровине".[1]) Међутим се у уговору од године 1698 између владике Данила и тројице цетињских муслимана наводи облик Скандаровина: наиме каже се, како су ти муслимани узели од манастира на зајам новац „врхъ Скандаровине, коіа е више Гувна манастирскога" и која је њихова својина (баштина).[2]) Такође и у запису из године 1752 стоји̂, да су неке Бајице продале манастиру „своюбаштину скандаровину, што е до церковне..."[2]) Свакако се у раније време говорио и један и други облик; данас се чује само „Скендеровина".

Ровински вели, да му је народ објаснио име Скендеровина тиме, што је 1785 године Махмуд-паша Бушатлија био на томе земљишту наместио свој шатор, па како је он био господар Скендерије, да је и то земљиште назвато услед тога Скендеровином[3]). Али то објашњење отпада, кад знамо, да се је Скендеровина већ 1698 године звала тим именом. — Мени су на Цетињу казивали, да је назив Скендеровина постао на овај начин: кад су Турци „лагумали" стари Цетињски Манастир, да га сруше (1692 године), експлозија је далеко одбацила некога Скендера, и оно место на које је он пао, прозвало се после по његову имену. — Али ја мислим, да ни ово објашњење није тачно. Оно очевидно чини утисак довијања и не одговара стварности, јер ако би се и могао у таком случају неки мали комад

[1]) М. Драговић: на поменутом месту, с. 15.

[2]) Ровинскій: Черногорія, II, 1, с. 14.

[3]) Черногорія, II, 3, с. 626.

земље назвати Скендеровином, не би се зацело назвало цело овако велико земљиште. Најприродније и најпоузданије објашњење налазимо у ономе напред наведеном уговору из године 1698: из њега видимо, да је та земља била баштинска својина неких цетињских муслимана — дакле по некоме њихову претку, који се звао Скендер, добила је она назив Скендеровина.

Ромȁновина је пространо земљиште, на коме је варошка „бȃшта“ (парк) и суседни део вароши Цетиња. То је, како тврди и Ровински, била некада велика ливада, својина манастирска.[1]) Помиње се и у „трећој књизи“ владике Василија за куповину земаља.[2])

Ја нисам могао ништа сазнати о постанку имена Романовина. Ровински[3]) вели, да му је седамдесетогодишњи старац, зналац месних предања, рекао, да ни његов дед није знао објаснити, откуда име Романовина. Оно је, дакле, свакако остало из старине. Пошто, вели, у црногорској историји не знамо за име Роман, Ровински помишља, да је назив Романовина могао доћи од биљке, која се зове *„хармон*, иначе рамина и *роман* (chamomilla)“. — Али судећи по једном запису (на молитавнику из године 1504) један се од црногорских владика звао именом Роман, јер стоји записано: „Романь вл(адика) чрьнѡгѡо(рскїи) и прьмѡ(р)ск(їи).[4]) Могла се, дакле, та земља прозвати и по имену овога владике Романа. А може се сматрати доста вероватном и друга једна могућност, наиме: да је то име можда успомена на Светог Романа (или на какав давнашњи храм, који је био њему посвећен), онако исто, као што су имена селима у облику „Роман“ у Бугарској[5]) и име планини: Суторман (од Сут-Роман) на југу од Црмнице.[6])

На јужној страни од вароши Цетиња су: брдо Орлов Крш, на коме је гроб и споменик владике Данила, и више манастирског уљаника *Градина* и вис *Стражарица*. На месту Градини стоје још „клачене“ рушевине од некадашњег града, понегде се

[1]) Черногорія, II, 3, с. 626.

[2]) М. Драговић: на помен. месту, с. 15.

[3]) на истом месту.

[4]) Љ. Стојановић: Стари српски хрисовуљи... (Споменик III, 203).

[5]) C. Jireček: Das christliche Element in der topograph. Nomenclatur der Balkanländer. Wien, 1897. C. 46.

[6]) код истога, с. 25.

познају и трагови од степеница, а за једну пећиницу у близини мисле, да је служила за „затвор". Више Градине је вис Стражарица, за који веле, да је свакако на њему била стражарница од тога града, па да се по томе вис и прозвао. На њему се види и остатак од „клаченог" зида. У лево је пак на једном терасастом зараваньку разбацано камење од негдашње *гомиле.*

На североисточној страни Цетиња је поменути Ћипур, а на тој страни су јамачно били и земљишни називи, које је владика Василије забележио у поменутој „Трећој књизи за куповање земаља": *Дворишта,* о којима смо напред већ говорили, Вељи Камен, Локва, Враница и Бостани.[1])

На истоку и поглавито на југоистоку од вароши Цетиња је *Доње Поље.* Тако се зове цео југоисточни крак Цетињског Поља. У њега се рачунају и поменути Ћипур и Романовина и Скендеровина, затим долазе даље: Трно в)ске Њиве, *Алексића Њиве* (о тим се Алексићима ништа не зна), *Јованове Главице* (тај је Јован сад непознат), Мала и Веља Груда (испод којих су неколике цетињске куће, на југозападу од вароши) и Грудице (два брдашца), затим За̏под ниже Заграбља. И Груда и Грудице помињу се у једном запису владике Василија из године 1752.[2])

Почевши од брда Заграбља, о коме је напред било говора, па свуда око Доњег Поља, с југоисточне, јужне и југозападне стране ређају се висови и земљишта овим редом: Ли̏т, вис; Ру̏жин Крш; Грло Козарице, иза којега је вис Козарица („црковна гора"); даље је, на југу од Доњега Поља Ђи̏ново Брдо (о коме смо већ говорили) и под њим земљиште и куће са називом „Под Ђиново Брдо"; затим Боројева Продо̂, па висови Мали и Вељи Боровик (на југозападној страни Доњег Поља) и ниже њих „земља" Боровичка Њива, која у ствари спада „у̏ поље"; даље вис Вуковац и под њим земљиште Мочалине, у пољу, а на врх Мочалина Марин Студенац, о коме смо напред говорили. Мочалине се помињу и у запису владике Василија из 1752 године.[3])

На северној ивици Доњег Поља су: најпре до Заграбља ка северу вис Осмач, па до њега Црна Греда, Мали и Вељи Црни Крш, Ка͡еба' и ниже њега Гола Страна. — У Доњем

---

[1]) на реченом месту, с. 15.

[2]) М. Драговић: у помен. „Прилозима . . .", с. 17.

[3]) М. Драговић: на реченом месту, с. 17.

Пољу је понор: Понор испод Границе, а то је главни понор Цетињског Поља, у који се стаче сва вода, што потече у пролеће пољем са Ђинова Брда и са Боровика. Други је понор онај на Ћипуру, који смо већ напред поменули.

У Доњем Пољу има велика гомила од камења на главици, која се зове *Чојки*. Само име Чојки, ако није можда искварено од свог првобитног облика, личи као да није српског порекла. Нигде више код Јужних Словена нисам могао наћи таквог или сродног топографског имена. Али је вредио пажње, да је у Мађарској имало у 13. веку топографског имена Чојка: „Csojka castrum in C. Bihar 1236.“[1]) — Осим те велике гомиле памте најстарији људи још једну велику *гомилу* у Доњем Пољу (такође од камења), која је одавно растурена.

*

Како се из повељâ Ивана Црнојевића и његових наследника, Ђурђа и Стевана Црнојевића,[2]) види, и „Бѣладин“ Хумац, предак братства, од којег је постало данашње село Хумци, био је насељен као кмет на земљишту Цетињског Манастира. Зато ћемо одмах размотрити и топографију села Хумаца.

Хумци. — Да је данашње село Хумци насељено на земљишту Цетињског Манастира, сведочи нам поред поменуте повеље Ивана Црнојевића томе манастиру из године 1485 и поред народног предања још особито и запис владике Мардарија из године 1576 или 1638) под именом „Крисовули за Хумце“.[3])

У томе запису он казује, како су се Хумци, које је Иван Црнојевић поставио „на баштину црковну, на горње поље Цетиње“, у време владике Мардарија договорили, те притиснули баштину црковну, и затим опширно излаже, како је владика помоћу турских власти и домаћих „властел, 24 кмета“ повратио од Хумаца отету земљу а њих преместио, „да стоје и да ограде куће ниже Андрана“ (воде, коју смо напред поменули), опет на манастирској земљи. У замену за „дионицу под Милатов крај... више Богданова краја“ (сада део вароши Цетиња, о коме смо напред говорили) и за друге манастирске земље, које су Хумци обрађивали, манастир им је дао своје

---

[1]) Index codicis diplomatici Hungariae alphabeticus. Pest, 1866. Стр. 109.

[2]) В. ту другу повељу у изводу Ровинског: Черногорія, I, с. 727.

[3]) М. Драговић: на помен. месту, с. 4—7.

„дионице“ ниже Андрана и „уврх Шеврље“ (Шеврља је „гора“ више Хумаца, с јужне њихове стране.)

Уз дионице ниже Андрана има ту забелешка о негдашњим родовима цетињским, и зато је вреди саопштити: „и тамо се намјерише двије дионице што је држао Радаљевић на 6; друге се дионице намјерише, које бјеше држао Остоица Петковић с браћом, двије; кад они погибоше тогда ту баштину своју узе манастир са доходком и да храни Каталину Остоину до смрти“.

Ипак су се после поменутог времена Хумци, који су се били намножили у јако браство, поново отргли од манастира и сасвим присвојили манастирску земљу, коју су држали, па се још раширили и до Боришине Каменице и до Границе (и једно и друго име смо већ напред помињали). Зна се поуздано, да су нпр. у 18. веку све те земље држали као својину. Тада је већи део Хумаца кренуо за Русију, па су сву своју земљу продали војводи Николи Мартиновићу за хиљаду дуката. После је на молбу владике Петра I војвода вратио те земље манастиру, а владика му је исплатио издату суму.

Остали Хумци су и до данас задржали заузету манастирску земљу као својину.

Главица, на којој су готово све садашње куће села Хумаца, зове се Томова Главица. На западу је од ње, а на међи Хумаца према бајичком селу Поздују, Остри Кам, а на југозападу је код поменуте Андран-воде Бјеладинова Лазина, успомена на Бјеладина Хумца. Затим су даље: земљиште Поповина, које се у поменутим записима у цетињском „Крусовуљу“ из година 1638 и 1748 зове именом Попова Њива[1]); па главица Присовље или Присоје и поменута „гора“ Шеврља, на којој и сад има „црковне“ земље, и та је међу хумачком земљом.

С јужне и југоисточне стране су: „горе“ Јавори, Капичина Главица, Ружёва Главица и спрам ње Руда Главица, затим Дубоки Долови, до њих Анђушин Крш, Црнограби („гора“), па висока главица Дубина и још виши Голи Бријег (већ поменут), затим Бројне Долине и земљиште Јасике.

Са северне и северо-западне стране су: Царина, земљиште испод села, за које веле, да је добило име по томе, што је најбоља земља у Цетињском Пољу, дакле „цар од земље“ (помиње се у запису владике Мардарија из 1576 или 1638 године[2]);

---

[1]) М. Драговић: на реченим местима, с.

[2]) на означеном месту, с. 7.

али реч „царина", као што сам сазнао у југоисточном Банату, значи просто: сеоско поље или радна земља. Више Царине је Улица, заиста улица (пут); а од Царине ка северу је „земља" Под Дренове (ливаде иниже села) и затим земљиште Испод Боанâ (о имену Боани види даље, код Бајицâ).

Ловћен и цетињски делови Ловћена. — Као својину Цетињског Манастира, повеља нам набраја и неке делове планине *Ловћена*, који су већином у обиму данашњег Цетињског Племена.

Најпре се, у првом примерку те повеље, вели: „И еще приложихь планиноу нашоу бащин'скоу лов'тень що годе ѥ земль работныехь свеколико...",[1]) а затим се у другом примерку њеном одређују границе тим земљама: „на ових земль у ловтьену, како имь кажу ове границе: наипрво поченши у пресѣку где се састае медья ловтьенска і бостурска и баичка; и оттолѣ по хоберу у камените оберь от маисторице; оттолѣ управ у ждриело маисторско и ловтьенско; оттолѣ хобером поврхь трещаніка у коловирски врх; оттолѣ поврхь коловира хобером у ждриело гребенско; оттолѣ врьхомь у кобили торь, и оттолѣ оберомь у дебели врьхь више баблѣга дола; и оттолѣ хоберомь віше бабіака; и оттолѣ право нізь бабіакь у ждриело медью ловтьень и медью бостурь; и оттолѣ опеть у пресѣку, где се састае медья ловтьенска и бостурска и баичка".[2])

Сва су та топографска имена у комплексу Ловћена и до данас одржана. Пресјека, Веља и Мала, Мајсторица, Трештаник и Дебела Глава (јамачно исто што и „дебели врьхь" у повељи) сад су својина Бајица, дакле спадају у Цетињско Племе, а остали су називи на земљишту племена Његуша. Велика већина од тих имена, поменутих у повељи, има и јасно српско порекло („планина" Мајсторица добила је име по селу Мајсторима, о коме ћемо говорити код племена Његуша); само називи Ловћен и Бостур као да ће бити из језика несрпских староседелаца. О Бостуру ћемо говорити у одељку о племену Његушима, пошто њима припада, а овде да се задржимо на имену

[1]) Ровинскій: Черногорія, I, с. 768.

[2]) Код истога, с. 773.

Ловћен. -- За њега ми није познат старији помен од онога из године 1485, који смо мало час навели. У повељама Црнојевића његово се име пише у три разна облика: ловьтьень[1]), ловтьень и лов'тень. Именом Ловћен обухвата се на првом месту цео планински масив, у који спадају, као што је означено и у повељи, и Трешганик и Мајсторица на југу и још Језерски До на северу; затим се, у ужем смислу, Ловћеном зове највиши део тога масива, у коме су Језерски Врх и Штировник; најзад има и једно „поље" на северу од Штировника које се такође зове именом Ловћен.

Нико од стручњака није покушао објаснити име Ловћен. Ма да се талијански каже Monte Sella (тако и у време Боличино, 1614 године[2]) и ма да је врло привлачно доводити га у везу са српским речима лов и ловити, ипак се чини доста вероватним, да је *име Ловћен староседелачко.* Овако велика и висока планина, по којој и око које су били многобројни влашки и арбанашки пастири, могла је лако сачувати своје старо име (као нпр. и Дурмитор, Суторман, Ставор и др.).

Доњи Крај. — Доњи се Крај као село истина не помиње у ранијим вековима, али је његово име несумњиво врло старо. По народном казивању свеколики део Цетињског Поља, што је на северу и на западу од вароши Цетиња, звао се у раније време Горње Поље, а у њему су се опет разликовали Горњи Крај, у коме су данашње Бајице, и Доњи Крај, који се и данас тако зове. Заиста се и у помињатој повељи Ивана Црнојевића од 1485 године каже: „... приложихь дохотке ѿт горнѥга полꙗ на цѣтиню щ о е годе наше мегѥ по старїехь сказиехь..."[3]) А опет назив Доњи Крај сам собом претпоставља и назив Горњи Крај, који се зато заборавио, што га је истиснуо назив братства и насеља: Бајице.

На југоисточној страни Доњег Краја је Витина Улица, о којој смо напред већ говорили. Њено је име несумњиво српског порекла, начињено од српског мушког имена Вита, које нпр. Маретић доводи од пунијег облика Витомир.[4])

---

[1]) Monumenta Serbica, 530.

[2]) Starine, XII, c. 171. — Болица наводи и име Ловћен: *Lovckien,* а талијански се, вели, зове Monte Sella.

[3]) на реченом ме ту, с. 768.

[4]) T. Maretić: Narodna imena i prezimena u Hrvata i Srba (Rad jugosl. Akad., Knj. LXXXII, c. 85).

Између Витине Улице и „села“ Иванишевића је главица Мушница, а изнад села су Стране Иванишевића; до њих је Точило, „љути камен“. „Изнад Шпадијерах и Почека је Боровински Врх; између Почеках и Дељах Лäзине; изнад Дељах Јагњиоски Крш, па између Дељах и Ћеранића Драганова Страна; пошљијед изнад Јабучана Козји Бријег; изнад Ивановића Ћуковац, па Са́ндин Врх, који је до бајичке међе. Живе воде у овим брдима су: Каменица Иванишевића, Калäц Шпадијеров Врбица Дељâ и Калäц Ивановића“.

Народ објашњава име *Калäц* тиме, што је предак браства Шпадијера као ковач „калио у тој води гвожђе“. Али је ово име зацело друкчијег постанка, наиме: од прасловенске речи *кал* (кала), те означава каловите или глибовите воде. И по другим крајевима нашег народа често се именом Калац називају извори и воде уопште. Тако нпр. у Цуцама има Калачка Продо и у њој више ублова; именом Калац зову се ублови више села Петровића у племену Цеклину у Ријечкој Нахији;[1]) помиње се „вода Калац“ у Подгори у приморју[2]); итд. — Истина се често и брда и села зову именом Калац, али ће један део тих имена бити јамачно у вези са каквом водом, која се тако зове, а за друге је несумњиво тачно Дедијерово објашњење, које је дао, за име једног села у Херцеговини: „*Калац* је добио име по томе, што је на жупну мјесту, гдје послије зиме избију прве клице траве. (Прве клице траве народ зове *калац*, генитив *каоца).*“[3])

У Доњем Крају су путеви: Пут Иванишевића (од тога села за варош Цетиње, колски пут), Улица Шпадијерска, Прогон Почекâ, Јабучка Улица и Бацки Пут (води испод Доњег Краја од Иванишевића па на колски пут до испод Бајица; о његову имену види даље, код Бата). — Познаје се још, а у неколико и сад служи, *стари пут*, *„друм“*, од Катунске Нахије ка Витиној Улици.

„Под Иванишевиће су земље: Земља испод Ждријела, Испод Мушнице, Испод Друма, Испод Јасика, Покрај Улице Шпадијерске, Испод Села, Испод Каоца („Каоца“, од Калац) и Више Гомила“.

[1]) А. Јовићевић у помен. раду (Етн. Зборн. XV), 428.

[2]) Rječnik загреб. Академије. под Калац, где се за ту реч каже: „извор који брзо пресуши“.

[3]) J. Дедијер: Билећске Рудине. (Етн. Зборн. V, 877).

Сад нема тих *гомила*, на које подсећа наведено име „Више Гомила“. Али их је некад било повише. Старији људи још памте 13 гомила у Горњем Пољу. Већина су од тих гомила биле мале и од земље. Велике или уопште веће од осталих су биле четири гомиле.

Једна је од тих гомила била према селу Дељама „у пољу, до црковине“ и звала се Веља Главица. Била је висока до 3 м. а имала је у обиму 15—20 м., начињена од саме „наметнуте“ црне земље. Кад су је раскопали, нашли су на сред ње, у подини, у земљи гроб од плоча са „поклопом“ (плочом) озго, а у њему добро одржане кости, „гњатове“, и осим тога комађе од костију, које се распадало од додира. „На линију села Шпадијера“, до вароши, је била *Мала Главица*, гомила, опет од земље, која је растурена, јер је на том месту већ варош. Трећа је гомила била пред Влашком Црквом, такође од саме земље, па кад је растурена, нађено је у њој много костију у више гробова и разне „гвожђурије“. Зна се и за једну малу гомилу, звану *Ћеранића Главица*, на земљи браства Ћеранића.

Између Дељâ и Почекâ је „земља“ *Испод Ђурића*, успомена на *Ђуриће*, старију, али досељеничку, „фамилију“, која се била скоро „истражила“, а последња се њена породица око 1900 године одселила у Уцињ.

Место на коме је насељено браство Почеци зове се Крстова Главица, а на коме су Деље: *Марина Главица*. Ова је друга главица, причају, добила име по Мари „Иванбеговици“ (жени Ивана Црнојевића): Мара је имала слушкињу, коју је много волела, па кад је удала за претка данашњих Деља, начини крај Дељине куће за себе „ладњак“, те се по томе цела главица прозове Марина Главица.

Право под Почецима је *Бата*, „мјесто, које је од старине збориште сеоско.“ По Бати је добио име и поменути Бацки Пут (Бат-ски Пут). — Назив Бата има доста необичан облик, али он није у нашем народу осамљен. Има нпр. земља Бате у селу Очинићима (Горњим) у Цетињском Племену; Бата, опет збориште сеоско, у селу Кућиштима у Ћеклићима; Бата, село у Цуцама, на ракрсници путева, дакле на месту згодном за народне састанке или скупове; Бата је део села Сутјештице у височком котару у Босни[1]); Бата је „нека земља у Хрватској

[1]) Главни резултати пописа Босне и Херцеговине 1895 године. С. 120.

у споменику латински писану XIII вијека..."[1]); именом Бата зову се два села у Угарској са српским становништвом: једно близу Будима, а друго близу Мохача[1]); Бате су словеначко село у пределу Горице[2]); Бати је крај словеначког села Долења Вас у Истри у пределу Пирана[3]); а јамачно има таквих назива и још понегде код Јужних Словена, само нам нису сад познати.

Као што се види, називи Бäта, Бате и Бати јављају се у разним крајевима нашег народа. Можда нису сва та имена истог порекла. Али овде заслужује особиту пажњу, што велику већину од њих налазимо у нашим западним, а особито у динарским, пределима.

За та имена биће тачно народно тумачење, које сам забележио у Цуцама и у Ћеклићима. И једни и други су ми наиме доводили тај назив од глагола „батити се", који значи: срести се, „стучити се" (сударити се), и који се, веле, говори у Црмници и у Приморју, те би име Бата означавало сретиште, збориште, раскршће.[4]) А тај глагол „батити се" биће свакако српског порекла, од основе бат-, као и глагол батати (ударати)[5]). И глагол батити се у значењу тргнути се (за пушку), које је Вук саопштио из Црне Горе, можда је истог постанка, а не од талијанског battere (ударати), као што се тумачи у Rječnik-у загребачке Академије. Како се реч „батити се" говори и сад у Црмници, дакле у једноме од пределâ, из којих су стари зеђански Срби издизали са стоком у планине данашње Катунске Нахије, врло је вероватно, да је и назив Бата остао још од њих.

На три четврти часа североисточно од Доњег Краја је „доњокрајско село" Гњијевин До, а на један и по сахат даље на северозападу је мало село *Јабука* или *„На Јабуку"* и око ње су „планине" доњокрајске: Кошарица (на и.), Гра'овац и Локвина.

На Јабуци је старина бraству, које се зове општим именом *Јабучани.* Ту су 3 куће, 11 кућа су у Доњем Крају и

[1]) Rječnik загребач. Акад., под Бата.

[2]) Spezialortsrepertorium der österr. Länder. VII. Wien, 1918. С. 7.

[3]) У истој књизи, с. 38.

[4]) Г. Андрија Лубурић је сазнао у Херцеговини за глагол *батити*, са значењем: сврнути с пута, скренути у страну.

[5]) Види E. Berneker: Slavisches Etymol. Wörterbuch. I Bd. (Heidelberg, 1908–1913). С. 46.

4—5 кућа у цетињском Доњем Пољу. По једном казивању они би били пореклом „из Јабуке код Гацка"; али је опште тврђење, да су Јабучани сви *староседеоци* и да су били сви примили ислам, па су се у доба владике Данила покрстили. И из песме „Српски Бадњи Вече" види се, да је Јабука у то време била муслиманско село.[1])

Једни су се Јабучани по једном попу од њих прозвали од скора Поповићи, па су то презиме примили и неки, који нису од тога попа, док су опет неки задржали старо, заједничко, презиме „Јабучани". А сви су једног порекла и славе Јовањдан зимњи.

У Бјелопавлићима, у селу Павковићима, има повећи род *Маруновићи* (Палаорићи), који каже, да је од Иванишевића из Доњег Краја и да му се предак доселио од крви пре 150 година; даље, да су славили Св. Јована по Божићу, па после примили овде Св. Петку.[2]) Али Иванишевићи не знају за ове исељенике и осим тога они славе Ђурђев-дан од старине. Зато је врло вероватно, да су Маруновићи били неко стариначко становништво у Доњем Крају, које се одавно иселило.

Бäјице. — Као што смо напред (говорећи о Доњем Крају) поменули, по народном предању Бајице су се најпре звале „Горњи Крај", па је после то име истиснуо братствени назив „Бајице". То се морало одавно десити, јер се име Бајице помиње већ у повељама Ивана Црнојевића: у оној од 1485 године стоји „медья ловтьенска и бостурска и баичка" и у додатку са стране: „миро марковь от баицы", а у повељи из 1489 године се у спору Бјелошâ са Бајицама наводе облици: „Баичикем", „Баичику" (или „баичикю") и „Баичик"[3]) — дакле сва три доказ, да се је тада употребљавао и облик *Бајичић*, *Бајичићи*. После тога налазимо само облик „Бајице", нпр.: 1625 године „кнезь мартинь ѿт баиць"[4]); 1667 године „поп расав баица"[5]); итд.

[1]) Огледало Српско. Треће издање. У Новом Саду, 1906. Стр. 25.

[2]) П. Шобајић: Бјелопавлићи (Етн. Зб. XXVII, 196).

[3]) М. Драговић: Прилози... (Летопис 1891, III, 17). — Ровинскій: Черн. горія, II, 1, с. 11.

[4]) Јов. Томић: Полит. однос... (Гласник LXVIII, 70).

[5]) Код истога, с. 80.

Ровински је исказао мишљење, да ће назив Бајице тешко бити српског или уопште словенског порекла; а у Арбанији, вели, на истоку од Скадра, и сад има село истога имена.[1]) Очевидно је, дакле, помишљао на арбанашко порекло имена Бајице. Али је то мишљење погрешно.

Име Бајице је несумњиво српског порекла: деминутив од Бајо, које опет Даничић у Rječnik-у загребачке Академије доводи од Бајислав а Маретић му претпоставља везу с именом Братослав.[2]) Има и података, који сведоче, да је у раније време код нашег народа било личног мушког имена Бајица[3]) и од њега начињених презимена: Бајичић и Бајица.[3]) И иначе има свуда код Јужних Словена мноштво личних имена, презимена и топографских имена начињених од основе коју имамо у Бајо: Бајовићи, братство, и земљиште Бајови Лазови на Пелеву Бријегу у Братоножићима[4]); презимена Бајевић, Бајовићи и Бајовци у Херцеговини[5]); Бајковићи, братство у Грађанима и братство у Ријечанима, обоје у Ријечкој Нахији[6]); Байково, село у петричком крају[7]); Баювци, Баюва Ливада и сл., села у Бугарској[8]); итд.

Међутим у Арбанији, изузевши наведеног примера са селом или барјаком који се зове „Bajza“[9]), или слично, источно од Скадра, нисам могао наћи више нигде ни личних ни топографских имена од ове основе. Зато је врло вероватно, да је и томе селу источно од Скадра име српскога порекла.

Да је некада било братства, које се звало Бајице и Бајичићи, о томе не може бити сумње. Зна се поуздано, да је предак данашњега главног бајичког братства, Мартиновића, кад се је пре неких 11 пасова доселио овамо, затекао у Бајицама

1) Черногорія, II, 1, с. 13.

2) T. Maretić: Narodna imena i prezimena... (Rad LXXXII, 106.). Види и Rječnik загребачке Академије, под *Bajica*. — Друкчије, али опет српско порекло имена Бајо види код Давичића: „Korijeni“, с. 132, и „Основе“ с. 69.

3) Види Rječnik загребачке Акад. под Bajica и Bajičić.

4) J. Ердељановић: Братоножићи... (Етн. Зборн. XII, 505 и 480).

5) J. Дедијер: Херцеговина (Етн. Зборн. XII, 349, 188 и 295).

6) А. Јовићевић: Ријечка Нахија (Етн. Зб. XV, 503, 620, 498, 654 и др.).

7) В. Кянчовъ: „Македония“, 187.

8) „Списъкъ на населенитѣ мѣста въ България“. София, 1902. Страна 107. и 110.

9) У томе облику нпр. код S. Gopčević-a: Oberalbanien und seine Liga Leipzig, 1881. С. 245.

старије становништво, које се „већ од старине" звало Бајицама. Од тих негдашњих Бајица има и сад остатака, које остали становници означавају као „старосједиоце", а осим тога се знају и неколико других родова, што су били од старих Бајица, па су једни изумрли а други се иселили.

Да ли су сви ови родови били заједничког порекла, то се сад не зна, а нема ни довољно података, помоћу којих би се могло то питање решити. Једно је несумњиво: да је морало у почетку бити неког већег рода или браства, који се по своме претку Бајици прозвао Бајицама и Бајичићима — као што смо показали на примерима из обе повеље Ивана Црнојевића (из 1485 и 1489 године) — па се после по његову имену прозвало и насеље, које је заузео.

Да се је назив Бајица код старог бајичког становништва задуго употребљавао као презиме, може нам послужити за доказ један пример од године 1667 из једнога записа, у коме се као сведок потписао: „поп расав баица"[1]). Зна се поуздано, да тај поп Расав није био од рода Мартиновића, него од старих Бајица. И митрополита Висариона Бориловића видимо да најчешће називају „Висарион Баица"[2]), а он је, као што ћемо даље видети, такође био пореклом од старих Бајица.

Али ни те старе Бајице нису биле у ствари староседеоци. О томе сасвим поуздано сведочи један податак, који налазимо у поменутој повељи Ивана Црнојевића од 1489 године. Ту се наводи, како „Біелошевикъ говори баичикю: іа самъ найпрви дошао како и ты, и бащину мою имао, и дрьжао до онога врѣмена докле ми сїю ты по неіакости нашой притиснуо и приміо ніеси".[3])

Из осталога текста ове повеље очевидно је, да се ту облици једнине „Бјелошевић" и „Бајичић" узимају у смислу целе браствене групе, на место облика множине, као што се то и сад често чини у народном говору по Црној Гори: у повељи се нпр. даље каже, како су се заклели „24 Бјелошевича са женами их 24 и њих", и говори се на више места о Бјелошевићима у множини. Дакле, из повеље се види, да су Бајичићи

---

[1]) Ј. Томић: Полит. однос., 80.

[2]) Тако нпр. у летопису цетињског „Крусовуља" (Црногорка за 1884 г., 269); код Милаковића, Исторія, 95 и 99; итд.

[3]) Ровинскій: Черногорія, II, 1, с. 11. — М. Драговић: Прилози.. (Летоп. Матице Срп. 1891, III, 17).

били већ тада повеће браство, које је било јаче од Бјелошевића, те им отимало земље, али да су и једни и други били досељеници, који су приликом свога доласка притискивали незаузете земље.

Како их већ у то време видимо као повелика браства, нема сумње, да су се њихови преци морали доселити прилично време пре тога. Зато ћемо старе Бајице урачунати у старији слој Цетињскога Племена и овде изнети шта смо о њима могли сазнати.

Стара браства и родови бајички. — Као што смо казали, нема могућности, да сазнамо, јесу ли сва та браства била једнога порекла. Али је према ономе што смо на основи података у поменутим повељама Ивана Црнојевића изнели и према знатној улози, коју су Бајице имале одмах од првих времена у Цетињском Племену, врло вероватно, да је или свеколико старије бајичко становништво или бар његово језгро било једно јако браство пореклом од оних Бајичића, поменутих у повељи.

Данас има у Бајицама само мало породица, које су остатак од тих негдашњих бајичких родова. То су мала браства Бориловићи, Мусулимовићи и Милошевићи.

Бориловићи (5 кућа) су некад били знатно и угледно браство. Од њих је био *Висарион Бориловић* или *„Висарион Бајица“*, цетињски владика од 1685 до 1692 године[1]). То се поуздано зна и по народном предању. Даље је од ових Бориловића био и прослављени јунак *Вук Бориловић*, који се ополико одликовао приликом „истраге потурица“. О томе сведоче поред усменог народног предања и подаци у поменутом запису владике Данила[2]), у народној песми[3]) и у „Горском Вијенцу“[4]).

Бориловићи славе зимски Јовањ-дан (7. јануара), а „послужују“ Малу Госпођу. Казали су ми, да од њих има одсељеника

---

[1]) Види нпр. J. Томић: Цетињски владика Висарион (1685—1692) у књизи „Из историје Црне Горе“. У Земуну, 1902. Стр. 6. — Даље: од истога писца „Патријарх Арсеније III Црнојевић“ (Глас LXX), с. 82; Милаковић: Історія, с. 95 и 99; Н. Дучић у Гласн. Срп. Уч. Др. књ. 57, с. 87.

[2]) Гласник Срп. Уч. Др. XVII, 315—316.

[3]) Код Симе Милутиновића: Історія..., с. 44. (или „Огледало Српско“, 23—25).

[4]) у шестом издању, с. 145—147.

у Маинама у Боки, где се сад зову Радоњићи а имаће их на двaестак кућа. Ти се подаци очевидно односе на браство Радонићe у Средњим Маинама, за које Накићеновић саопштава, да славе Јовањ-дан, да их има 14 кућа а да су „старосједиоци“ [1]).

Има народно предање, којим се објашњава, зашто су Бориловићи све од времена патријарха Арсенија Чарнојевића непрекидно имали само мали број (по 3—4) породица. Патријарх Чарнојевић је, веле, чешће долазио у Бајице, као у своје родно место, па је тако једном приликом дао „попу Бориловићу“ хиљаду дуката, да стару бајичку црквицу, Св. Неђељу, која је била под брдом на почетку Горњега Села, помести на сред села и да сазида лепу, велику, цркву, да у њој може стати хиљаду душа. Али поп Бориловић закине од тога новца и сагради малу и ниску цркву. Кад је патријарх поново долазио (а долазио је с оне стране где је бајички Пиштет) и народ му изишао у сретање код Пиштета, он спази ту цркву у пољу и запита: „Какав је оно самар у пољу?“ Кад му одговоре, да је оно црква, коју је подигао поп Бориловић, патријарх прокуне попа и његов род, да их се никад више не намножи него што их је тада било. И то се проклетство, веле, испунило.

Мусулимовићи (или Ивачовићи; 6 кућа) су тако прозвати по своме мухамеданском претку, Мусулиму, који је приликом „истраге потурица“ био једини од муслимана заостао у Бајицама и покрстио се. Славе зимског Св. Јована а послужују Малу Госпођу. Има их, веле, одсељених у Бијелом Пољу, где су се јако намножили, и на више места по Далмацији, где су већином „полатинили“, као нпр. у Новом. Код Накићеновића се у Херцегновом нигде не помињу Мусулимовићи. Можда су неко од браставa херцегновске општине, али са промењеним презименом.

Милошевићи (5 кућа) су у бајичком засеоку Дубовику. Зна се, да су они „старосједиоци, који су заостали од негдашњих потурчењака“. „Некад су, веле, пола бајичког Дубовика били потурчењаци“.

Приличан је број старих бајичких родова, који се памте по разним успоменама, али којих је већ одавно нестало.

Тако се зна, да је у Брајанову Крају живело браство *Брајановићи*, за које се мисли, да је изумрло „још прије Мартина“

[1]) „Бока“ (Етн. Зб. XX), с. 592 - 3.

(претка Мартиновића, пре 9—10 пасова). — Брајан је српско име (види Rječnik загребачке Академије и Т. Maretića у Rad-у LXXXII, 89).

Касанов Крај у Бајицама зове се по негдашњем старинцу *Касану*, о којем се говори у „Горском Вијенцу": како му је Мујо Алић одвео жену, Ружу, и како је „Касан брука неваљала"[1]). Шта је било с Касановим потомством, није познато.

Само име Касан романског је порекла, од Cassanus. Налазимо га нпр. и сад код Цинцара на Балканском Полуострву[2]). А без сумње је било у обичају и код старих Влаха по српским земљама, па је од њих прешло и Србима. Отуда налазимо то име и по разним нашим крајевима[2]), такође и презиме Касановић[3]) и топографска имена, начињена од Касан (нпр. два места с именом Касановац у Северној Србији[3]) и брдо Касамовац у селу Заграђу у Качеру[4]). Дабогме, да је и речени Касан у Бајицама, који је живео у доба владике Данила, био Србин.

Зна се за староседеоца *Ивана Годеча*, чија је кућа стојала на месту Годечевини у средини села. За њега се мисли, да је давно отишао и то можда са Чарнојевићем. — Годеч је српско име (види Даничића „Основе" 352; Rječnik загребачке Академије и Т. Маретића у Rad-у LXXXII, 99).

По старом браству *Орловићима* зову се сад: место „Орловићи", Орловића Кућа, Орловића Баштина, Орловића Долина и Орловића Лазина. За њих се зна само, да су се одавно одселили, опет можда са Чарнојевићем. Ако се је можда један део од њих одселио са Чарнојевићем, остали су несумњиво отишли у Боку. Тамо има и сад у Ластви Орловића, за које читамо код Накићеновића, да су „са Цетиња има 300 година а славе Мратин-дан (Св. Стевана Дечанског)"[5]).

По старим *Санковићима* зове се место „Санковићи" у Бајицама. У старога бајичког капетана Богдана Мартиновића нашао сам одломак од уговора између Бошка Радова Санковића

---

1) шесто издање, с. 35.

2) Нпр. име Kasana једног Цинцарина у селу Вовуси на реци Војуши (Gust. Weigand: Die Aromunen, I, 139).

3) В. Rječnik загребачке Академије.

4) Етн. Зборн. VI, 281.

5) „Бока" (Етн. Зб. XX, 565).

и Прела Стијепова Мартиновића (прадед капетана Богдана), по којем Санковић продаје све своје имање Прелу. Ту каже Преле, како је мољен да купи и како купује од добре воље, а и Санковић вели, да продаје од добре воље све своје имање и набраја земље по имену и најзад вели: „и све моје сухо и сирово и гору и воду ово продахъ Прелу Стіепову одобре воље за цекина стотину у таліере ћесарове". Затим се именују повише сведока (све Мартиновића), а на крају се каже, да је писао поп Иво (и он је био Мартиновић). Није означена година, али се зна, да су именовани сведоци прадедови данашњих, већ старих људи. Дакле та је продаја била крајем 18. или почетком 19. века.

Уговор показује, да се је тај последњи остатак старих Санковића одселио добровољно из Бајица. Куда се одселио, у Бајицама се не зна поуздано: по једнима у Котор а по другима у Бар. Пошто сад има у Паштровићима брасгво Санковићи[1], можда је оно пореклом од тих бајичких исељеника.

Име Санко је несумњиво српског порекла. Оно се врло често спомиње у старим српским споменицима, а осим тога су честа и презимена и топографска имена, начињена од њега. Осим података у Даничићеву Рјечнику (где се наводе многи примери за ово име и презиме и још име саньковићи за место у жупи хлеванској) налазимо нпр. име Санько и презиме Саньковићи у „Српским Поменицима" од Ст. Новаковића (Гласник XLII, 99); два лица с именом Санко и једно с презименом Санковић у споменицима српским које је скупио Јиречек (Споменик XI, 33, 37, 78); породицу Санковић у Славонији у протопрезвитерату новоградишком а парохији Доњем Рајићу (Шематизам епархије пакрачке за год. 1898. У Пакрацу 1898, с. 77., и у „Додатку", с. 36.); село Санковић у Северној Србији у срезу колубарском; крај Санковићи, део села Бјеловца у Хрватској, у срезу костајничком (Polit. i sudb. razdjelj., c. 44 и 280); итд. — И Т. Маретић га наводи као наше народно име.[2])

Старо су бајичко бравство били и *Пйме* или *Пймићи*, од којих је био „барјактар Пима", што се помиње у „Горском Вијенцу" (с. 143). За њих се зна, да су их давно „дигли Турци" из Бајица. Куда су отишли, није познато. Неки мисле, да су отишли кудгод у Приморје.

---

[1]) С. Накићеновић у помен. раду с. 300.

[2]) Rad LXXXII, 147.

Видећемо даље, да је и у Његушима (у Рајићевићима) живело стариначко браство Пиме, од којих се један део одселио у Боку (у село Вишњево у Грбљу). Да ли су бајичке и његушке Пиме биле заједничког порекла, то се сад не зна — заборавило се, јер су се и једни и други иселили. Али пошто је овакво презиме велика реткост, врло је вероватно, да су оба браства била истог порекла. А како су по његушком предању Пиме у Његушима биле нѐкад тако моћне, да су држале цео Мали Бостур у Ловћену, можемо веровати, да се је неки део од њих био давно преселио и у Бајице. За бајичке Пиме се не зна, шта су славили. За последње његушке Пиме веле, да им је била слава Ђурђев-дан; али њихови рођаци у Грбљу славе Велику Госпођу.[1]) Опет Пимићи у селу Дупљаји у ваљевској Подгорини, који су се доселили из Пиве, славе Св. Луку.[2]) Свакако су неки од њих мењали своја крсна имена.

Презиме Пима и Пимићи није ми познато више нигде код Јужних Словена осим у означеним крајевима. Међутим се зна, да је у Котору за све време од 14. па до 17. века живео властелински род са презименом Pima. К. Јиречек вели: „Pima, Nobiles von Cattaro im XIV-XVII Jahrhundert... Flavia *Pinnia* in Doclea".[3]) То се презиме у Котору често помињало.[4]) Иначе нам је познато код Цинцара породично презиме *Pina*.[5])

Како се то презиме и иначе не може сматрати за српско, можемо на основи наведених података веровати, да је романског порекла и да су га и они који су га првобитно носили, били Власи. А биће да се је влашко браство Пиме било најпре стално настанило у Његушима, под планином Малим Бостуром, који је био његова својина, и да су се после његови огранци разишли одатле на разне стране.

До Пимића је седела у Бајицама стара породица *Шабаке*. Шта је са њом било, сад се не зна. Није познато, ни откуда

---

1) Етн. Зборн. XX, 551

2) Етн. Зборн. VII, с. 659.

3) Die Romanen... III, 51.

4) Види нпр. код Накићеновића (Етн. Зборн. XX, 279) списак которске властеле у почетку 15. века, у коме се наводе и два презимена *Pima;* затим у „Itinerario di Giovani Battista Giustiniano" међу „le famiglie nobili" у Котору 1553 године именује се *Pima* (S. Ljubić: Comissiones... II, 246.); итд.

5) G. Weigand: Die Aromunen, II Band. Leipzig, 1894. С. 104.

јој такво презиме. Нигде више ни код Јужних Словена ни код њихових арбанашких и романских суседа нисам могао наћи оваког или сродног презимена нити топографских имена, која би од њега била изведена. Зато сматрам као поуздано, да је то презиме било првобитно надимак и да је вероватно у вези са нашом приморском речи *шàбака,* за коју Лука Зоре вели, да значи: „дуга рибарица лађа на много весала" и да је постала од талијанске речи sciabica.[1])

Наравно да се на основи само ових података не може ништа знати о пореклу бајичких Шабака. Али нема сумње, да су они у времену, из којег је остала о њима успомена, били српске народности.

Негдашњи *Вранићи* су били на месту, које се и сад по њима зове Вранићи. Од њих су, веле, данашњи мухамеданци Вранићи у Подгорици.

О пореклу патријарха Арсенија III Чарнојевића или Црнојевића. Опште је предање и у Бајицама и у целом Цетињском Племену, да је патријарх Арсеније III био родом из Бајица. Напред смо навели и народно казивање, да је он чешће долазио у Бајице као у „своје родно мјесто" и да је његовим трошком био сазидао поп Бориловић малу цркву место велике, због чега је патријарх проклео попа и његов род. Али је, кажу, после тога патријарх уз помоћ народну сазидао другу, „бољу и вишу", цркву (Св. Јована) у Бајицама, која је служила све до пред крај 19. века, па је због тога што је била већ оронула замењена новом, данашњом, црквом.

Овоме још имам додати, да ми је г. Стеван Радић, учитељ на Цетињу (а родом из Барање), тврдио, да у Иригу у Срему зна за породице, које су пореклом из Бајица а које су се доселиле у Ириг са патријархом Чарнојевићем. То би дакле такође био доказ о тесним везама тога патријарха са Бајицама.

Од којег је бајичког рода био патријарх Арсеније III и шта је уопште било са његовим родом, то се сад у Бајицама не зна. Познато је пак, да је он сам себи приденуо презиме Чьрноевићъ (Чрьноевићь и сл.), управо: Црнојевић, да би помоћу тога старог, славног, презимена задобио што већи значај код нашег народа и код аустриског двора.[2])

---

[1]) „Дубровачке туђинке" (Споменик XXVI, 25.).

[2]) Милаковићь: Исторія.., 105; Н. Дучић: Јепископија .. (Гласник Срп. Уч. Др. 57, с. 82).

Да је Арсеније III био родом из Бајица, тврде и разни писци, јамачно по овом истом народном предању. Тако нпр. Сима Милутиновић[1]), М. Медаковић (који га назива „Арсеніе Црногорац“)[2]), Милаковић[3]), Н. Дучић[4]), Ровински[5]) (који разлаже и о бегству Арсенијеву у Црну Гору и о доцнијем утицају, који је имао на владику Данила) и Љуба Ненадовић.[6]) — У „Љетопису“ цетињског „Крусовуља“ каже се, како се 1700 године владика Данило „хиротуниса... патријархом сербским Арсенијем Черногорцем на немачкој земљи, ва место Сечуј“[7]).

Али код Накићеновића[8]) налазимо податке, који на први поглед противрече овима из Бајица. Он саопштава, да у селу Дуљеву у Паштровићима стоји и сад „у добром стању кућа Арсенија III српског патријарха“, и да су се његови стари „доселили из Црне Горе, из Брда“. „Старо презиме, с којим су дошли у Паштровиће било је Черни, Црнци и Црнокућићи, како је кому милије било. Кад их Млечић није могао да полатини, он им полатини презиме, преводом Кажанегро (Casanegro), као што се и данас њихови потомци називљу. У неким старим писмима из XVII в. називали се и Црнци, а у појединим и Црњак, а не Црнокућићи и Црнојевићи. Арсенију је световно име било Алексије. Он једном као патријарх по једном свом сроднику, који му је ишао на виђење, пошаље новаца те се је ова кућа поправила...“ Браство Кажанегра, којих има и у Будви, слави Св. Николу.

То су подаци код Накићеновића. Облик Черни, који се ту наводи, даје повода сумњи, да ту можда има нечега нарочито удешеног. Али ако одбацимо тај облик, као и назив Црнокућићи, за који се вели, да се не помиње у „старим писмима“, па узмемо, да је остало предање у главном истинито, можемо слободно рећи, да оно не стоји у супротности са предањем о рођењу патријарха Арсенија III у Бајицама, него да се шта више

---

1) Історія, 29 (погрешно стоји: „Арсеній IV“).

2) Повѣстница..., 42.

3) Історія..., 105.

4) Јепископија..., 82.

5) Черногорія, I, с. 537 и 538.

6) О Црногорцима. У Новом Саду, 1889. С. 91.

7) М. Драговић: Старине црногорске. Љетопис. („Црногорка“ за 1884, с. 269—270).

8) Бока..., 603, 300, 301 и 585.

са њим допуњава и да нам вероватно даје још ближа обавештења о пореклу Арсенија III и о судбини његова рода. А ево како и зашто.

Има заиста у Брдима, и то у племену Пиперима, цела једна група браставa, која се зове општим називом „Црнци“ по пределу у коме је настањена.[1]) Међу тим браствима има једно, Милашевићи, које зна, да су од његових исељеника „и Кажанегри у Приморју крај Будве.“[2]) Тиме је сасвим поуздано потврђено предање о пореклу Кажанегра из Брда и о њихову ранијем презимену „Црнци“. Што је стара слава Милашевића Ђурђев-дан (а сад Арханђелов-дан), а Кажанегри славе Никољдан, то значи, да су Кажанегри примили славу великог паштровског браства Дапковића, међу које су се населили.

Ако је даље тачно, да је патријарх Арсеније III био пореклом од ових Црнаца-Кажанегра у Дуљеву у Паштровићима, а да је био рођен у Бајицама, то би значило, да су оба места у прошлости патријархова рода имала неку улогу: можда је родбина патријархова најпре била настањена у Бајицама, па се затим преселила у Паштровиће, а можда је један део од ње био настањен у Бајицама; а могао је бити и ма какав други случај (да су нпр. родитељи патријархови из ма кога разлога живели у Бајицама). У сваком случају, пошто се о патријархову роду у Бајицама ништа не зна, нема сумње, да његова родбина није ту могла бити многобројна и да је морало у Бајицама одавно нестати Могла се дакле, и то вероватно најпре једним делом, одселити и у Дуљево у Паштровићима и живети у поменутој кући, за коју се вели, да је патријарх о свом трошку поправио.

Наведени подаци о пореклу патријархову од пиперских Црнаца дају нам уједно и објашњење, како је он могао доћи на мисао, да себе назове Црнојевићем: пошто се већ по свом браству звао Црнцем или Црњаком, можда и Црнчевићем или сл., лако му је било дати своме презимену облик „Црнојевић“.

Мустафићи су били мухамеданско браство, које је живело у бајичком засеоку Иногору. Њих су готово све побили Црногорци у време „истраге потурица“. И народна песма о томе догађају каже, како су браћа Мартиновићи дошли на Иногор,

---

[1]) J. Ердељановић: Постанак племена Пипера. (Етн. Зборн. XVII, 419 и д.).

[2]) У истом раду, с. 428.

„на бијелу кулу Мустафића“, на којој су били „пет Турака брата, пет Алића, седам Мустафића“, па су поклали и њих „и тридесет с њима“[1]). И у „Горском Вијенцу“ (с. 99) се помињу Мустафићи и њихов барјактар Суљо.

Према тим поменима се види, да су Мустафићи били доста јако браство. Од њих нема сада у Бајицама никога. А један део од њих, који је избегао у време истраге, склонио се у Туђемиле (у Црногорском Приморју) и од њих су тамо данашњи муслимани Мустафићи[2]).

Уз Мустафиће се помињу у наведеним стиховима народне песме и *Алићи.* О њима налазимо на три места помена и у „Горском Вијенцу“ (с. 35, 36 и 48). Од тих је помена најзнатнији онај у говору Аџи-али-Медовић кадије, који предлаже главарима, да нађу начина, да смире „двије породице, Велестовце и Турке ћеклићке, па Бајице и браство Алиће“. Кад се доведе овај податак у везу с оним из народне песме о „истрази потурица“ — да су петоро браће Алића побивени на Иногору заједно с Мустафићима — излази као вероватно, да су и Алићи, можда као сродници Мустафића, живели на Иногору. Ја нисам могао о њима ништа ближе сазнати.

Од бајичких старинаца вероватно да је породица *Ђуровићи* у селу Главатима у Боки, за коју се вели, да се доселила „из Бајица у XVIII в.“ и да слави Ђурђев-дан.[3])

Исто се може веровати и за разгранати род *Чалије*, који живе у херцеговачким селима Џинову Долу, Бежђеђу, Раковој Нози, Сељанима и Зијемљу и у Подгорју код Високога у Босни[2]). За њих се каже, да „су старином с Цетиња из Црне Горе прије 200 година“ и да славе Јовањ-дан а прислужују Малу Госпојину.“[2])

Ти подаци, а особито ово крсно име и прислужба, дају нам права да их уврстимо у негдашње бајичке староседеоце, јер међу браствима Цетињског Поља само она у Бајицама — и то, како се чини, још од најстаријег времена — имају ту славу и преславу.

---

[1]) Огледало Српско, 21.

[2]) А. Јовићевић: Црногорско Приморје и Крајина. (Етнографски Зборник XXIII, 74).

[3]) Етн Зборн. XX, 518.

[4]) Етн. Зборн. XII, 229.

Даље ће бити од бајичких старинаца и *Вучићи*, католици, у селу Драчевици у Шестанима (Црногорска Крајина), који знају, да су из Бајица"[1]); а тако исто можда и католици *Пекићи* и *Никђоновићи*, који би по једном предању били „из Љуботиња" (али се у Љуботињу ништа не зна о томе) а по другом „из Бајица искрај Цетиња" и сад су такође у поменутој Драчевици[2]).

Од бајичких старинаца могло је бити и браство од 30 кућа, што је живело у Шекулару у селу Мезгаљу и знало, да је старином из Бајица, а славило зимски Јовањ дан, па се од насиља љеворечанског преселило у Гораждевац у пећској нахији"[3]).

За *Васиће* у варошици Пожези (ужичкој) саопштава се, да су „из Бајица у Црној Гори" и да славе Св. Јована[4]), те ће можда и они бити пореклом од старих Бајица.

Према до сад наведеним подацима о старим Бајичићима, може се веровати, да је *њихово старо крсно име било Св. Јован* (зимски). Видели смо, да и Бориловићи и њихови исељеници, Радоњићи, у Боки, и Мусулимовићи, и Чалије у Херцеговини, и оно велико браство што је живело најпре у Шекулару, па прешло у Пећску Нахију — сви славе тога свеца. Осим тога главна црква бајичка, она код гробља, од старине слави Св. Јована зимњег. Према томе, што неки од исељених старих бајичких родова не славе тога свеца, то је дошло или услед промене крсног имена или што је неки од тих родова био можда друкчијег порекла.

Остале трагове старијег становништва на бајичком земљишту и у народном предању размотрићемо овде редом по насељима и по топографским целинама данашњих Бајица.

У самим Бајицама у ужем смислу — дакле без заселака (Иногора и Дубовика) и без планина — почевши са истока (према Доњем Крају) па ка западу и затим ка југозападу (све до према Хумцима) ређају се поједина сеоца и мањи делови Бајица овим редом.

---

[1]) Етн. Зборн. XXIII, 1С6.

[2]) у истом раду, 106.

[3]) Етн. Зборн., XXI, 571.

[4]) Етн. Зборн. XXXIV, 120.

Најпре је Касанов Крај, прозват по Касану, о коме смо већ говорили. Затим Брајанов Крај, о коме је такође већ било говора. До њега је „велико село Доње Село" и у њему главица *Какрич*, по којој се такође зове и сеоце што је под њом.

Топографско име *Какрич* није ми познато више нигде код Јужних Словена. Има пак неколико сличних назива. Део села Бијеле у Дробњацима зове се Какречице[1]). У Босни, у Сарајевском Пољу, има село Какриње[2]). У Бугарској има село Какрина[3]). У Душановој повељи Хиландару (1332 г.) се именује Кькрино, заселак села Лојана[4]). Итд. — Можда се главица Какрич назвала по врсти горе, за коју знамо народну реч *„какрик*, m., врста храста.., ситна граница..."[5]). А реч какрик тешко да ће бити словенског порекла. У талијанском има „cacri, m., sibirische Nussdolde, Amarintenkraut"[6]).

Даље је Горње Село, а „крозӓ село су старосједиочка мјеста", која се зову по староседеоцима, што су на њима седели: Санковићи, Орловићи, Вранићи, Пимићи и Шабаке. Затим долази сеоце Суодо и „проз тај Суодо је корито од негдашње ријеке што је долазила озго". До Суодола је сеоце Хрте а даље на југу опет сеоце или „мјесто" Горнич и до њега Кадијина Главица, прозвата по кадији Медовићу од описаних цетињских Медовића. До Хрта, а на врх Бајица, је сеоце Дубрава, а „ниже, у подножје Дубраве је мало мјесто Љешчине".

На с. од Дубрава су *Гомиле*, са сеоцем истог имена, назвате по *гомилама*, којих, веле, има и сад тамо. Даље је сеоце Пӧчивало, прозвато по томе, што се ту народ скупља и „почива" (одмара). Ту је „највиши скуп од Бајица". До њега је сеоце Љӱчице, за чије се име мисли, да је дошло „по прилици од љӱт, а то је назив за гору" (разноврсну). Познат ми је и назив Тијесна Љу(т)ца у Глухом Долу у Црмници. Биће да су ови називи у вези са љӱт у значењу хрид, лит, литица[7]).

---

1) Св. Томић: Дробњаци (Етн. Зборн. IV, 409, 433).

2) С. Трифковић: Сарајевско Поље (Етн. Зборн. XI, 196).

3) Єписъкъ..., 54.

4) Новаковић Стојан: Законски споменици српских држава средњега века. У Београду 1912. С. 403.

5) у Rječnik-у загреб. Акад.

6) H. Michaelis: Dizionario pratico italiano-tedesco e tedesco-italiano. Lipsia, 1920. I.

7) В. Даничића: Korijeni, 18, и Rječn. загреб. Акад. 330.

Даље је (већ према Хумцима) сеоце *Поздуј* и на и. од њега Рудопоље. Назив Поздуј нисам могао наћи више нигде ни код Јужних Словена ни код њихових романских и арбанашких суседа. Познати су ми нпр. само оваки називи: Поздивиште, за село у костурском крају[1]); Поздѣшево, за неко старо српско село[2]); Позданско, за српско село у Хрватској у загребачкој жупанији[3]); Поздерци, за неко старо српско село[4]); и сл. — Вероватно је, да назив Поздуј има по своме постанку и значењу везе са некима од наведених имена и да је српског порекла.

На северу од Бајица у ужем смислу, а почевши опет с и. (према Доњем Крају) па ка сз. и з., земљишни називи иду овим редом. Најпре долази *Са̏ндин Врх*, брдо, чијем се имену не зна постанак. Оно је несумњиво назвато по женском (а можда и мушком?) имену Санда[5]), које је код нашег народа врло распрострањено и од којег су начињена и многобројна презимена (у облику Сандић)[6]) и имена селима[7]). А свакако је постало скраћивањем од Александра (односно Александар)[8]).

Под Сандиним Врхом је јака жива вода *Пиштет*, коју је владика Петар II озидао.

Име Пиштет је доста чест назив за воде (изворе, ублове и сл.) по старој Црној Гори, а има га понегде и у њеном суседству (у Херцеговини, у Брдима и у Боки). Ја сам забележио 16 таких назива у старој Црној Гори (у Цетињском Племену, у Његушима, у Ћеклићима, Цуцама, Озринићима, Пјешивцима и Грађанима), а по радовима за Херцеговину знамо, да их има

---

1) В. код Боривоја Милојевића: Јужна Македонија (Етнограф. Зборн. XXI, с. 19).

2) у Григоровићеву поменику, код Љ. Стојановића: Стари српски хрисовуљи... (Споменик III, 186)

3) Српска правосл. митрополија карловачка... с. 939.

4) С. Новаковић: Српски поменици... (Гласник Срп. Ученог Друштва XLII, 142).

5) Види Вуков Рјечник и Даничића Основе, с., 50 и 370.

6) Види нпр. Етн. Зборн. IV, 334; VI, 326; VIII, 773 и 826; XX' 785; итд.

7) Нпр. село Сандићи у Сев. Србији (Статистика Краљев. Србије 1893' Регистар.); два села Сандићи и једно Сандић у Босни (Резултати пописа..., регистар).

8) Као и у румунском: „Sandu, s. pr. m. V. Alexandru". (F. Damé: Dictionnaire roumain-français. Bucarest, 1894. II, 4., c. 255.).

и у њој (у Шумама[1]) и у Површи[1]); из Боке знамо за два таква назива[2]) (из Кута и из Кривошија) а за толико исто и из Брда (по један из Братоножића[3]) и из Пипера)[4]). — Код народа у Црној Гори и у Херцеговини има и реч *пиштет* као термин за ублове и изворе, на којима вода „пишти“ или „гмижди“ (дакле слабо или полако избија). И Ровински је наводи као такав термин[5]), а тако и Ј. Дедијер објашњава на исти начин народни термин „пиштети“ из Билећских Рудина[6]).

Дедијер прима народно тумачење, да су овака врела прозвати пиштетима по томе, што из њих „пишти“ вода („тече полако и у врло малој количини“.). Дабогме, да би се тај термин и топографски називи, начињени од њега, могли на тај начин најпростије и најлакше објаснити. Али има неколико разлога, који говоре против таквог објашњења. Прво, само је мали број таких вода, које се зову Пиштет а које су мени познате (из старе Црне Горе и из Брда) или су ближе описане (онај у Кутима у Боки), а у којима вода заиста тако слабо тече, да би се могло рећи, да „пишти“ (или „гмижди“); иначе су велика већина вода с именом Пиштет јаки извори, неки тако јаки, да у њима вода избија с великом силином (као нпр. поменути Пиштет у Кутима у Боки). Друго, може се запазити ова јасна разлика. Све су воде, које од старине носе име Пиштет, јаки извори (односно чесме) или велики ублови, док се термин пиштет употребљава уопште као означење за воде, које „пиште“ (наравно да је услед тога понегде начињено од њега и име за такву воду). Даље, реч пиштет имамо само у једној ограниченој области динарских предела (поглавито у старој Црној Гори и у Херцеговини), а у свима другим крајевима се код нашег народа за воде које „пиште“ употребљавају изрази пишталина, пиштаљина и сл. Напослетку, у румунском језику има реч *„piştit*, s. n. jaillissement“ и *„piştitor*, adj. jaillissant“[7]).

---

[1]) Обрен Ђурић Козић: Шума, Површ и Зупци у Херцеговини. (Етн. Зборн. V, 1196, 1203, 1215.).

[2]) Накићеновић: Бока... (Етн. Зб. XX, 466 и 513).

[3]) Ј. Ердељановић: Братоножићи (Етн. Зборн. XII, 478).

[4]) Ј. Ердељановић: Постанак племена Пипера (Етн. Зборн. XVII, 368): у облику Пиштетак.

[5]) Черногорія, II, 3, с. 668.

[6]) Ј. Дедијер: Билећске Рудине. (Етн. Зборн. V, 689.)

[7]) F. Damé: Dictionnaire..

Ови би разлози дакле говорили за то, да су *реч пиштет* и стара имена за воде, која гласе *Пиштет, романског, влашког, порекла.* Као што се је код нашег народа поред српске речи убао[1]) одомаћио и романски израз бистијерна, тако се је, и још много лакше, могао одомаћити и романски термин пиштет, пошто у српском језику већ има врло сродних израза за воде, наиме израза, који су начињени од глагола пиштати: пиштавица, пишталица и сл. А та сличност је и била узрок, да је реч пиштет добила код нашег народа у Црној Гори и у Херцеговини значење, које сад има (воде, које „пиште“) а које првобитно без сумње није имала.

На с. од Пиштета и од Сандина Врха је бајички заселак Иногӧр и више њега Иногорски Врх[2]). Име *Иногор* је без сумње српско, састављено од *ин* и *гора*[3]).

У Иногору је земљиште Јама и вода *Сенкин Убао,* „бистијерна са мртвом водом“. Назив Сенкин Убао начињен је од негдашњег мушког имена Сенко или Семко, које се употребљавало у нашем народу: познат је Сенковићу Иво из наших народних песама; знамо за село Сенковац у слатинском срезу у осечкој жупанији[4]); помиње се више пута презиме Семьковићь у нашим споменицима 14. и 15. века[5]); итд. Маретић изједначава *Семько и *Сенко и оба доводи од Симеон; наводи и два примера за презиме Сенковић[6]).

До Сенкина Убла је главица Гај, а испод њега место Чардак, где је „мање збориште бајичко“; затим Камена Главица, Рашкова Јама, Липова Греда (стене), Будињак (кршевита страна), Граб („пӧчивало“, на коме се почива и бива „сједница“), Плоча и Јабуке за Крушевом Страном (обоје такође почивала), Клаченик (бр̑до са гором) и на и. од њега Веља При̑соја а до њега Врања Стијена, „испод које је полазила негдашња ријека Цетињскога Поља“, даље Маново Ждријело и Срђев Бријег.

Назив *Маново Ждријело* је постао од мушког имена Мано, које се више пута пумиње у старим српским споменици-

1) В. Даничић, Основе, 119.

2) У Вукову Рјечнику је погрешно наглашено: Ѝногор.

3) У Rječn. загреб. Акад.: „Ваља да је сложено од *ин* (један, па осамљен, пуст) и *гора*“.

4) Polit. i sudb. razdjel., 110 и 212.

5) В. Даничића Рјечник.

6) Rad LXXXII, 147.

цима[1]). У Светостеванској хрисовуљи налазимо и облике Мане и Мана[2]). Вероватно, да је начињено од Манојло, као што се каже у Rječnik-у загребачке Академије[3]), или можда од Манислав, за које Маретић доказује, да је словенског порекла[4]). Али је могло бити примљено и од Влаха, јер се зна, да је још и код Трачана било имена Manius и да код Арбанаса има још и сад имена Mani[5]) и да је код далматинских Романа било имена Manno и сл.[6]). Како на бајичком земљишту има и Манов До, који ћемо даље поменути, кад дође на ред, свакако је и он, као и Маново Ждријело, успомена на некога знатнијег човека међу старим Бајицама, који се звао Мано или Мане.

Слично вреди и за назив *Срђев Бријег*, начињен од имена Срђ, које је истина страног порекла, од Sergius[7]), али је у том, посрбљеном, облику, веома распрострањено међу приморским и осталим динарским Србима.

За Срђевим Бријегом долази „бријег" Крст, па Мѝлова Главица, Рујев Крш, *Радановица*, Брчки Бријег, *Ненојев Камен* или Вељи Камен (природно осамљена стена), Шипков Кам (код поменутог сеоца Пѐчивала), Ōзов Кам испод поменутих Хрта (назват по „озовини", зови) и Млиништа (такође код Почивала), место на коме су „били млини у вријеме, кад је текла ријека".

Испод Бајица у ужем смислу, са њихове јужне стране, а почевши с и. (према Хумцима) долази најпре испод поменутог Поздуја земљиште *Боани* или *Боане* („зѐмља орачѝца са кршима и гором"; 2 пад. Боанâ). Овакав топографски назив нисам могао наћи више нигде код Јужних Словена ни код њихових романских и арбанашких суседа. У Ћеклићима, у селу Кућиштима, има земљиште с називом Бо'ање или Бохање.

Вероватно је, да су називи Боани, Боане и Бо(х)ање истог постанка, можда од речи бован, односно болван, која има исто значење као и балван: кип, греда[8]), камен, па свакако и стена,

---

[1]) В. примере у Rječn. загреб. Акад.

[2]) Споменик IV, 8.

[3]) „Máно, m. hyp. Манојло — испореди Мане".

[4]) Rad LXXXI, 121—122.

[5]) Dr. Franz Baron Nopcsa: Beiträge zur Vorgeschichte u. Ethnologie Nordalbaniens. (Wiss. Mitteil. aus Bosn. u. Herz. XII Bd. 1912.). С. 66.

[6]) K. Jireček: Die Romanen.., III, 39.

[7]) В. нпр. Даничића Основе, 52.

[8]) Berneker: Slav. Etym. Wörterb, 41. — Види и у Rječnik-у загребачке Акад. под bolvan, bovan и balvan.

стеновити стуб или врх, истакнути крш и сл. Ако су таквог постанка, онда би ти називи могли бити још из многобожачког српског доба и обележавати места, на којима су стојали боговски кипови првих српских насељеника у Цетињском Пољу, односно у Ћеклићима[2]).

До Боанâ су Продоли, у самом старом речном кориту и око њега, а више њих под брдом Побреже (изнад кога су поменути Суодо и Горнич), затим Под Дубравом, па земље испод кућа Горњег Села, међу којима и Долина Орловића (прозвата по старим Орловићима), а испод кућа Доњег Села Бабина Долина и Подоље, затим даље, испод цркве и школе, Њиве и место *Гомилице* са *„брешчићем" од камења.*

Црква је подигнута крајем 19. века у близини старе цркве (свега на 12 м. одстојања од ње), која се већ није могла више поправити, а за коју смо навели народно казивање, да је био подигао о свом трошку патријарх Арсеније III. Од те старе цркве и сад се познају трагови (темељ, праг и др.). „Храм" је и старе и садашње цркве Св. Јован (7. јануара по ст.).

Код ове цркве је од вајкада и гробље бајичко, ма да је некад на почетку Горњега Села под брдом имала стара црквица „Св. Неђеља". Због тога се може веровати, да је од старине увек била и на гробљу црквица Св. Јована, па да је она у време патријарха Чарнојевића била опала или порушена и да је он зато дао трошак, да се начини нова црква. — Карактеристично је, да је у близини цркве и гробља место Гомилице са негдашњим каменим гомилама, од којих се једна и до сад одржала. То нам је такође један од оних честих примера, које налазимо по нашим динарским крајевима: да су хришћанске светиње нашега народа (цркве, гробља, заветни крстови и богомоље и сл.) подизане у старије време у близини негдашњих многобожачких светиња, тако да је очевидна веза, која се у народној души између обе врсте светиња још задуго одржавала и после примљеног хришћанства.

„Планина", на коју Бајице издижу лети са стоком и где су им катуни, свуд је по височини око села на западу почевши од Сокола (брда и воде) бјелошкога на ј. па до Јабучкога Врха изнад Доњег Краја, на с. У њој је најпре велика комунска планина Мајсторица, која се, као што смо напред показали, помиње

[2]) Упореди: К. Јиречек, Историја, I, 155; L. Niederle: Slov. Starožitnosti II, 1, 204.

већ 1485 године. То је букова гора и радна земља. У њој је Трештанички До и Уба' Трештанички (жива вода). Даље је вис Трештаник и Локве Трештаничке и на њима Новаков Кам, у ствари два камена, за које се чини, да су били као нека трпеза од камена (долмен?), „и на то надовезују, да се ту бачао старина Новак и Радивој".

Испод Трештаника је врх Попова̑ни, па врх Ла̑ке и до њега висови Вељи и Мали Пиздан и Ви̑лине Греде, а под њима Сребрни и Сниjечки Долови. Испод Топована су Ћошни и Рудни Долови, па Дуге Њиве, затим врхови Веља и Мала Пресјека (која се такође, као што смо видели, помиње 1485 године) и међу њима преседлина (ждрело) и врх Дебела Глава.

Испод Пресјеке су Вилени Доци, *Кру̑са Главица* и *Кру̑си Долови*[1]). Ова су два назива јамачно првобитно гласила Крусја Главица и Крусји Долови. А свакако су истог порекла као и Крусе (или Круси), име селу у Љешанској Нахији, за које Јиречек каже, да је арбанашка реч (од латинског crux)[2]). Има и арбанашко село Крусе, северно од Уцињa: код Ровинског у делу је означено именом Крусе а на карти Крјусе; на аустриској карти 1:75.000 Krüsa. Могао је нпр. у време, кад су по Цетињском Пољу и око њега катуновали Власи и Арбанаси, бити на Крусој Главици подигнут какав крст, по коме су њихови пастири назвали и ту главицу. А после да су Срби примивши то име, начинили од њега своје називе и за ту главицу и за долове под њом. Али су наравно могли ти називи постати и на какав други начин.

Даље долази главица *Ујков Кабао*, у чијем имену реч кабао јамачно има значење, које јој приписује Ровински: означава облик виса, који личи на превврнути кабао[3]). Придев Ујков ће бити успомена на неког Арбанаса с личним именом од арб. речи uik (вук)

До Крусих Долова су Дубоки Долови, па Криви До, Крушка и Манов До (о чијем смо имену напред говорили), даље земља Крушевица и Крушево Ждријело, па *Калиманов До*. Име је овом долу дато по мушком имену Калиман, за које се у Rječnik-у загребачке Академије каже, да би по наставку *ман*

---

[1]) То није исто што и Круска Главица у Rječn. загреб, Акад., јер се то име односи на главицу код села Круса у Љешанској Нахији (в. и „Огледало Српско", 147.).

[2]) Историја Срба, I, 147.

[3]) Черногорія, II, 3, с. 619.

„била наша ријеч, али први дио *кали* није јасан". Свакако је име Калиман било код Јужних Словена врло распрострањено, јер га налазимо доста пута поменуто у повељама а такође презимена или топографска имена, начињена од њега: подацима у загребачком Rječnik-у и у Даничићеву Рјечнику још да додамо и ове: Калиманци, име за два села, једно у мелничком а друго у пехчевском крају[1]), и Калиманица, село у Бугарској, у врачанском округу[2]).

До Калиманова Дола је Веље Осоје и испод њега сеоце Чулице, чије је име јамачно у вези са речју „чулица, f., суврст винове лозе"[3]).

Код Чулица има „мртва вода, која у вријеме кише помало и мижди, под именом *Лашȍр*". Осим на овом једном месту знамо у Цетињском Племену још на три места „мр̑тве воде" (ублове, или грађене или у природној стени) с именом Лашор: у Бјелошима, у Очинићима и на ј. од цетињског Доњег Поља иза Заграбља.

Осим тога има на земљишту Добрског Села једна таква вода с именом Лашор. Г. Видо Јаблан, техничар, који је родом из Добрског Села, саопштио ми је о њој ово: „*Лашор* је мртва вода и служи за стоку. У њу се силази, да се захвати вода, низ завојне степенице, јер личи на преврнуту зарубљену купу. Налази се на земљишту Ника М. Касома из Добрског Села, на једном завијутку водовода за Цетиње, близу Вртијељке, а далеко је од очинићског земљишта око три километра". — А има даље: вода „дубеница" (убао) Лошӧр у Цуцама и још Лошорски Врх у Озринићима.

Ровински помиње друга три Лашора у Цетињском Племену, а није му познат онај код Чулица. Он вели, да се тако зову места, на којима је гора и уједно има убао. Наводи и реченицу: „Не може се проћ' кроз један лашор", због тога, вели, „што је све густо шибље и жбуње"[4]).

Мени су пак свуда име Лашор саопштили само као назив за воде. — У другим нашим крајевима овакве или сличне топографске називе нисам могао наћи. Очевидно је, да назив Лашор

---

[1]) Кжнчовъ: Македония, 190 и 229.

[2]) Списъкъ..., 27.

[3]) Rječn. загреб. Акад.

[4]) Черногорія, II, 3, с. 608.

није српског порекла и свакако је остао од несрпских староседелаца, и то понајпре од Влаха, јер га налазимо и у пределима у којима се не зна за друге староседеоце осим Влаха (Цуце и Озринићи).

Мислим, да се према наведеним примерима из Црне Горе назив Лашор најприродније може довести у везу са латинском речи lacus у значењу „вештачки начињен басен" (J. Ђорђевић: Латинско-српски речник), наиме могла би се сматрати врло вероватном оваква комбинација: основи од lacus додали су Власи свој познати наставак - sor (шор) и тако је постала реч лашор, као *термин* за врсту ублова, начињених људском руком (=ублић убалац ?).

На и. од Чулица су висови Мали и Вељи Врћеник, а даље на с. Дубовички Врх, више бајичког засеока Дубовика, и испод њега земље Граб и Ба̏ле (име јамачно словенско, јер има од исте основе мноштво које речи, које личних имена, презимена и топографских назива[1]) и Земље испод Осоја, па две „мр̑тве воде, комунске бистијерне, Каменица и Ту̏ша".

Име *Туша* може се доводити у везу с именом реке (и села) у Дробњацима: Тушина. Ровински каже, да се река Тушина зове по туфу, којег има у њеном кориту, и да се у народу туф зове туфља а место где се добија: тушина[2]). А Б. Шулек наводи многа имена биљкама, које се код Јужних Словена зову именом туша и сл.[3]).

Многобројна су топографска имена по целом Јужном Словенству, која су постала од основе у речима тушина и туша (Тушило, Тушовца, Тушеница, Тушањ, Тушице, Тушчица, Тушић, итд.[4]). Према томе и назив Туша свакако својим постанком и значењем стоји у вези са једном од тих основа и биће да је српског порекла.

За Иногорским Врхом, који смо већ поменули, је Руда Глава до ћеклићске границе. Између Гаја и Камене Главице (обоје већ поменуто) је „плитко ждријело Ждри̑јело Поље".

---

[1]) Види у Rječn. загреб. Акад. 161 и 162; Шематиз. епарх. пакр. за 1898, с. 5. „Додатка"; R. M. Grujić: Topografski rječnik gospićkoga kotara (Zbornik za nar. živ. i obič. J. Slavena XXII), c. 8.

[2]) Черногорія, II, 3, c. 628.

[3] Dr. B. Šulek: Jugoslav. imenik bilja. Zagreb, 1879. C. 423.

[4]) В. Rječn. загреб. Акад.; регистре у Етн. Зборн., у Кжнчов-а, у Списъкъ-у, у Спомен. III, и др.

Бјелоши. — Прве помене о њима налазимо у помињатој повељи Ивана Црнојевића из 1485 године: „...путемь, кои греде от вртиельке кь бѣлошемь“[1]), и „Ту [у Голом Бријегу] се састају три медье: црковна і бѣлошка и рвалачка“.[1]). Облик Бјелоши био је дакле већ тада у употреби. Али се је у исто време употребљавао још и облик Бјелошевићи — у једнини „бѣлошевикь“ — који је очевидно био браствено презиме и који се после тога времена више никако не јавља.

Облике Бјелошевић и Бјелошевићи налазимо дванаест пута у оној листини Ивана Црнојевића, којом се 1489 године расправља спор око граница између Бјелошевића и Бајица и Бјелошевића и Очинића. Говорећи о Бајицама већ смо показали, да ту и облик једнине, Бјелошевић, означава множину, браствену целину.

Из листине се јасно види, да су и Бјелошевићи били досељеници, само што су дошли раније него Бајице и имали своју стару и пространу баштину, коју су им суседи, Бајице и Очинићи, због тадашње „неіакости“ бјелошке, отимали. Тако нпр. у спору са Бајичићима „Біелошевикь говори баичикю: іа сам наипрьво доша како и ты, и бащину мою имао и дрьжао до онога врѣмена, докле ми сію ты по неіакости нашои притиснуо примио ніеси“[2]), и затим се „24 властеле“, пошто су изнашли праву међу Бјелошевића, заклеше „Богом и душами својими, да је то перва стара граница права међа Бјелошевича“[3]), а Иван Црнојевић, пошто је решио спор у корист Бјелошевића, додаје: „...и подадох Бјелошевичу баштину његову баштинску да им је у вјечну баштину“[2]).

На исти се начин говори о Бјелошевићима у расправљању њихова спора с Очинићима. И ту се заклињу и „24 властеле“ и сами Бјелошевићи, да је „то баштина баштинска Бјелошевића. и међа њих стара прва и права“[2]), а Иван Црнојевић то све на исти начин потврђује.

Не може дакле бити сумње, да су Бјелошевићи већ у доба Ивана Црнојевића били сразмерно давнашњи досељеници, који су имали своју стару, наслеђену, баштину („баштина баштинска“) са тачно обележеним међама. Они истина веле, да су им Бајичићи и Очинићи „по нејакости“ њиховој отимали земље; али се из исте листине види, да ни Бјелошевића у то време није било

---

[1]) Черногорія, I, 774.

[2]) Черногорія, II, 1, с. 11.

[3]) Летопис 1891, III, 18.

сасвим мало, јер се вели: „и заклеше се најпрво 24 Бјелошевича са женами их 24 и них"[1]).

А по самом облику Бјелошевићи и даље по томе, што се он у тој листини већином употребљава у једнини, и ако се њиме очевидно означавају сви који се тако презивају — као што се и данас врло често свуда по Црној Гори обележавају браствене целине обликом једнине место множине — смемо поуздано узети, да *су у то време сви Бјелошевићи чинили једно браство*, које се тако назвало по своме претку, Бјелошу.

Најстарији помени, које имамо после тога времена, а они су тек из 17. века, показују, да се је назив Бјелошевићи био престао употребљавати, јер се место њега свуда именује краћи облик Бјелоши. Тако нпр. код Болице (1614 г.): Bielos[2]); 1685 год. „Bilossi" и „Bielosi"[3]); 1691 год. „Bievossi"[4]); 1715 године „Biellossi"[5]); итд.

О браству Бјелошевићима и о његову данашњем потомству. Велика старина овог браства узрок је, да се о њему очувало само неколико општијих предања, па и само *данашње становништво у Бјелошима*, које је без сумње бар већим делом стариначко и пореклом још од старих Бјелошевића (и Ровински саопштава, да су по народном мишљењу Бјелоши најстарији становници у високоме делу цетињске равнице[6]), не може да покаже непосредну везу са својим прецима из доба Ивана Црнојевића.

Једно је од тих општијих предања: о Вуку Бјелошевићу, који је по жељи Ивана Црнојевића убио некаква силника Вука Зоћевића (са Цетиња?)[7]). По другом таквом предању, које су ми казали у Бјелошима, Вук (или Вŷко) Јованов Бјелош убио је по жељи Ивана Црнојевића силнога „Радула Влаха из Боке", који је излазио са својима на Цетиње, те је Иван хтео да га се ослободи. У награду за то дело Иван је дао Вуку „водопöј"

---

1) на помен. месту.

2) В. код Ровинског: Черногорія, I, 788 и 833.

3) J. Томић: О црног. устанку, IV, 79.

4) J. Томић: Цр. Гора за мореј. рата, 327.

5) Jl Montenegro.., 142.

6) Черногорія, III, 1, с. 12.

7) В. М. Г. Медаковић: Цетинѣ. У Новом Саду, 1894. С. 29—30.

у цетињском Доњем Пољу („бистијерну и дотично њој дионицу, ради које се давијају са манастиром, јер је манастир сматра за црковину, а они тврде, да је ту било старих м(е)ргина, који су обележавали њихову земљу“) и „зимницу“ у Приморју и „дио од риболова на Волач на Блату“ и још је по његовој жељи „макао из Бјелоша Цигане, коваче, у Очиниће“ (где су сад од њих Боришићи).

Исто предање, само на мало друкчији начин, саопштава и А. Јовићевић[1]). О томе, како је Радуле Влах убивен, код њега се каже ово: „Нађе се један Зећанин из Грлâ, који узме собом 30 Црногораца од разних племена, западне под Бјелошким Соколом и ту га, кад је ишао са својом тевабијом о Ђурђеву-дне из Приморја на Цетиње, убију са свом пратњом“. Затим се набраја, какве је награде Иван Црнојевић дао појединим племенима за ову услугу, али се не наводи, шта је дао томе Зећанилу из Грла.

Овим предањима ваља додати и оно што данашњи Бјелоши казују о своме пореклу. Они се деле на две веће бственичке групе: *Јованoвиће* (18 кућа) и *Грљевиће* (28 кућа). И једни и други славе јесењег Св. Јована (23. септембра по ст.), а „послужбица“ им је пролетњи Никољ-дан. Раније су славили „Јовањ-дан у Петров Пост“, па су по савету једног калуђера променили, али њихови исељеници још држе стару слâву. И црква им слави јесењег Св. Јована. — На скупу главних и најстаријих представника од обеју бственичких група[2]) казали су ми у главном ово.

Јованoвићи су од поменутог Вука Јованова, за којег нагађају, да се доселио „из Бијелога Поља прео планина“ (не знају, веле, да ли из Бијелога Поља у Зети или из онога преко Таре) и да је по томе дошло име Бјелоши, што су били из Бијелога Поља. Вуко се, веле, био нешто замерио „Иванбегу“, али је после поправио, тиме, што је погубио поменутог Радула Влаха.

Своје пасове Јовановићи набрајају овако: Јован — Вук — Ђуро — Марко — Вулета (кнез) — Андрија (кнез) — Иван — Маркиша — Петар — Лука — Саво Лукин (данашњи пас). Деле се на: Вулетиће, од Вулете Маркова, и Дамњановиће, од

[1]) Ријечка Нах., 527.

[2]) А ту су били поглавито: „кнез“ Ђуро Јовановић и брат му Луко Петров, Саво Маркишин Јовановић (старац), Мато Попов Јовановић, Крцун Ђуришин Перовић, Иво Перишин Липовина, Марко Станишин Липовина, Нико Вукињов Липовина, а осим њих још многи други.

Дамњана Маркова. А осим тога се у Јовановиће убрајају и Секулићи, за које неки тврде, да су од брата Вука Јованова, а по другима можда су засебног порекла, па прибраћени Јовановићима.

Имамо једно казивање о пореклу Јовановића и код А. Јовићевића.[1]) Браства Дапчевићи и Камбани у Вигњевићима у Љуботињу (Ријечка Нахија) тврде, да се њихов предак иселио за доба Ивана Црнојевића из Зете, из Бијелога Поља, због крви и најпре населио на Бјелошима. Један његов син се преселио у Вигњевиће на домазетство, и од њега су Дапчевићи и Камбани, а од оних на Бјелошима су Јовановићи. Ови у Вигњевићима славе и сад стару славу бјелошку, Ивањ-дан, а послужују Јовањ-дан (29. VIII).

За *Грљевиће* се мисли, да су „можда додигли из Грлâ у Зети". Они се сад не презивају тим презименом, него се тако зове само њихово „село", а они се деле на пет мањих брастава („Липовина", „Перовић", „Кокот", „Ђајко" и „Бошковић"; в. у II глави овог рада), која не знају, у каквом су међусобном сродству, и узимају се међу собом и кумују једни другима. Земље су, веле, највећим делом покуповали од Јовановића.

На мене су ова казивања данашњих Бјелоша о њихову пореклу учинила утисак, да су или сви или *бар већина од њих заједничког порекла, и то још од старих Бјелошевића*, а да се Јовановићи, као једноставније и отменије браство (јер су од њих све бивали „кнезови" у Бјелошима) хоће да истакну и да одвоје од Грљевића, који су се одавно поцепали на неколико незнатних родова. Отуда се и казивање Јовановића о њихову пореклу из Бијелог Поља не чини вероватним, јер изгледа удешено само ради тога, да објасне назив Бјелоши а уједно и да одвоје себе пореклом од Грљевића. А то је казивање сумњиво и због тога, што тобож не знају, на које се Бијело Поље односи: да ли на оно у Зети или на оно преко Таре.

Међутим село Бијело Поље у Зети, за које њихови рођаци у Вигњевићима тврде, да су оданде пореклом, само је један сахат удаљено од старога зећанског села Грлâ, које се помиње још код Болице а које се сад — према обавештењу што сам га добио добротом г. А. Јовићевића — зове по бра-

[1]) Ријечка Нахија, 635.

ственом презимену Љајковићи, али га стари Зећани још и данас називају именом Грла[1]).

И према њихову набрајању пасова Вуко Јованов не би могао бити савременик Ивана Црнојевића, јер до њега именују само девет пуних пасова, а то нас у најбољем случају (9×30=270) доводи само на почетак 17. или бар на крај 16. века, као на време, у које би могао живети Вуко Јованов.

То се потврђује и једним историским податком: кнез Вулета, који је, према наведеним пасовима Јовановића, био праунук Вука Јованова, забележен је 1712 године: „кнез Вулета из Бјелоша“[2]). Али како више народних предања говори о некоме Вуку Бјелошевићу или Вуку из Бјелоша, као савременику и знатном помагачу Ивана Црнојевића, мора се веровати, да је та личност заиста и постојала. А за однос Вука Јованова према Вуку Бјелошевићу могу се претпоставити две могућности: или је Вук Јованов иста личност са Вуком Бјелошевићем, па је у народном предању, као што то код овако велике старине готово редовно бива, заборављен велики број ранијих пасова, те је Вук, који је као најзнатнији предак једини запамћен, примакнут много познијим пасовима; или је Вук Јованов заиста живео крајем 16. или почетком 17. века и био знатна личност, па су на њега познији нараштаји пренели сва предања о негдашњем Вуку Бјелошевићу.

Кад се пажљиво размотре сва предања о старим Бјелошевићима и о данашњим Бјелошима, излази као највероватнија претпоставка о њихову пореклу ово.

По предањима је очевидно, да је Вук Бјелошевић (односно Вук Јованов из Бјелоша) и „Зећанин из Грла“ били иста личност, која је живела у време Црнојевића. А у данашњим Бјелошима се главни део села зове именом Грљевићи и за већину бјелошких брастава се везује предање, да су пореклом из Грла у Зети; осим тога је и други део Бјелоша (Јовановићи) по свој прилици истога порекла са њима. Према томе је, дакле, врло вероватно, да у овим свима подацима имамо очувану успомену о томе, *да су стари Бјелошевићи били досељени из Грлâ у Зети.*

---

[1]) Код Болице је записано у облику „Грли“ (в. Черногорія, I, 807) и по броју домова (80) је после Голубоваца највеће тадашње зећанско село. Међутим се Бијело Поље код Болице и не помиње, што би значило, да га тада није ни било (или да су можда Грла, као велико село, обухватала и Бијело Поље).

[2]) В. Јов Н. Томић: Тур. поход..., 180.

Они се истина у доба Ивана Црнојевића, као што смо показали, жале, да су им због њихове „нејакости“ суседи, Бајице и Очинићи, отели земље и траже од Ивана заштиту. Али су се без сумње доцније били намножили у јаку групу, која је чинила као неко омање, засебно, племе и имала свога кнеза. О томе сведоче и неколики историски подаци и народно предање. Тако се нпр. код Болице (1614 г.) помињу Бјелоши (Bielos)[1]) са својим старешином Вуком Никчевим и са своја 24 дома и 70 војника, као засебна целина поред „Цетиња“ („Zetigne“), које такође има свог старешину; тако исто се у једном млетачком списку црногорских племена из 1691 године именује најпре „Cettigne“, па одмах за њим „Bievossi“[2]); „кнез Вулета из Бјелоша“ помиње се, као што смо видели, 1712 године, а у запису владике Василија каже се, шта је дао „кнезу Андрији Ивановићу и осталијема Бјелошима за њиву више бистијерне“[3]).

По народном предању Бјелоши су се раније били јако намножили и услед тога се много и исељавали. Особито је добро запамћена једна велика њихова сеоба, кад се је поворка бјелошких исељеника била протегла од Пиштета бајичкога па све до Бјелоша (више од пола сахата хода). Нагађа се, да су то били исељеници, који су отишли са патријархом Чарнојевићем, и да су се настанили у Срему.

Иначе се зна и за разна друга исељавања. Тако нпр. има Јовановића исељених на Његушима (Раднић; о томе види даље, у одељку о Његушима), у Љуботињу (где се веле зове „Дапчевић“, а ово се потврђује и поменутим подацима код А. Јовићевића: о Дапчевићима и Камбанима у Вигњевићима), у бокешком приморју у Врановићу, где се презивају „Дракуловић“ (и код Накићеновића се у Врановићу именују 4 куће Дракуловића, за које се каже, да су пореклом „из Црне Горе у XVIII в. а славе Никољ-дан“[4])), у Паштровићима где се зову „Вукотић“[5]), у Србији у Петровом Селу, у Лици и у Срему. — Неки стари исељеници су одавде отишли и у село Коваче у Боки, јер се за њих каже: „*Бјелоши* из Бјелоша (Црна Гора) има 220 година. Славе св. Арханђела Михаила“[6]).

---

1) На означеном месту.

2) Ј. Томић: Цр. Гора за мореј. рата, 327.

3) Летопис 1891, III, 16.

4) Бока, 558.

5) В. и Накићеновића: Бока, 301.

6) С. Накићеновић: Бока, 549.

Некад су у Бјелошима седели и *Милетићи,* по којима се и сад зове Милетића Бријег и зна им се кућиште. Бјелоши причају, да их је изгнао Вук Јованов и да су отишли у Папратницу у Црмници. Ја сам их заиста тамо нашао, и они су потврдили, да су дошли из Бјелоша; иначе нису пореклом од бјелошких браства. О њима ћемо говорити опширније у одељку о црмничким племенима.

Успомене о негдашњим Власима на бјелошком земљишту. — У Бјелошима је добро очувано предање о негдашњим Власима, који су лети катуновали са својим стадима по бјелошком земљишту и по планинама око Цетињског Поља, а зими силазили у бокешко приморје на зимовање. То је предање познато и другде по Цетињском Племену и по суседним деловима Ријечке Нахије. Видели смо, да га је и А. Јовићевић саопштио са нешто друкчијим појединостима од оних у бјелошком предању.

Главно је у свима тим казивањима, да су Власи излазили из Приморја „на Цетиње" (односно најпре на Бјелоше и око њих) о Ђурђеву-дне и да је у време Ивана Црнојевића њихов старешина био *„Радуле Влах"*, кога је Иван желео да се ослободи. Узрок је томе био, по једном казивању, што је Радуле Влах на крпљама доходио преко снега на Цетиње и крао Цетињски Манастир, а по другом казивању, што је „Иван Црнојевић хтио да се сели на Цетиње", те му је требало „прогнати Влахе и силног Радула Влаха". И зато Иван задобије Вука Бјелошевића (односно Вука Јованова или „Зећанина из Грлâ"), те са дружином дочека Радула Влаха код Веље Букве, на северној страни Бјелоша (односно под Бјелошким Соколом), и убије га са свом његовом дружином. И од тада Власи нису више излазили на Цетиње.

Да је заиста Радуле Влах са својима катуновао по Бјелошима, сведоче и топографски називи по његову имену: код Веље Букве има *Радулова Главица, Радулов Бријег, Радулови Долови* и *Радулова Јама* (у коју га је, веле, Вук Бјелошевић „бачио"). Осим тога има на разним местима по бјелошком земљишту топографских имена, која нису српског порекла и понајпре се могу сматрати као успомена на те негдашње влашке сточаре. Таква су имена: Лашор, Гропеза, Шура, Буђенела, а можда и Журим и Леворински Бријег.

Лашор је „вода мр̂тва у стијени од једне греде“. О влашком пореклу имена Лашор већ смо расправљали (в. Лашор у Бајицама).

Грӧйеза је дубок до, као што је означено и у листини Ивана Црнојевића из 1489 године поводом спора између Бјелошевића и Очинића: „поченши Гропезе од дубокога дола...“[1]). Такав назив налазимо и у селу Рвашима у Ријечкој Нахији: један се његов крај зове Грӧпеза[2]).

Наш народ у Кучима има термин *гройа*, који му означава исто што и до, долац, „долина“ и „рупа“[3]). И кучки Арбанаси у Затријепчу имају термин гропа и скраћено гроп, с истим значењем[4]). У Румунији има велики број топографских имена, која гласе Gropa, Grope, и у разним другим облицима, који су од ова два изведени[5]). У цинцарском језику има „groapə, Grube, Grab“ и ngropu, begrabe“[6]). У арбанашком језику се каже „gropε f.' Grube, Graben, Grab'“[7]).

Мајер доводи ту арбанашку реч од словенскога гробъ, али му прави тешкоћу *й* место *б* и други један арбанашки облик ове речи: grupu[8]). Ако би пак арбанашка реч била словенског порекла, онда би, вели, румунска била пореклом од арбанашке.

Ја бих рекао, да ово Мајерово мишљење неће бити тачно. Видимо реч гропа и сродне облике и у балканским романским језицима и у арбанашком, а осим тога се и у румунском и у арбанашком много употребљава и као топографски назив и као термин. Међутим код суседних Срба нигде нема топографског термина гроб или сл. Зато је много вероватније, да је термин гропа и у балканским романским језицима и у арбанашком њи-

1) Летопис 1891, III, 18.

2) Етн. Зборн. XV, 500 и 526.

3) В. у мом раду о Кучима (Етн. Зборн. VIII), с. 80—83, 89, 94, 98—100, 109, 110, 119.

4) У истом раду, 80—83, 89, 91, 94, 109, 119.

5) D. Frunḑescu: Dictionaru topograficu si statisticu alu Ŗomaniei. Bucuresci, 1872. С. 224—225.

6) G. Weigand: Die Aromunen, II, 306; G. Meyer: Etym. Wörterb., 131.

7) G. Meyer: Etym. Wörterb.

8) Можда је на ову модификацију grupu имао утицаја други један српски термин, који је врло распрострањен у овим крајевима, наиме: *руйа*, пошто и он има истоветно значење са тим арбанашким речима.

хово заједничко наслеђе из неког старијег ариског језика, понајпре из трачанског.

У сваком случају називи Гропеза и Гропа остали су нашем народу од Влаха, као што је случај овде у Бјелошима, а понегде вероватно и од Арбанаса.

Шӯра је име за стране испод виса Жељидруга. Оваког топографског имена нисам нашао више нигде код Јужних Словена, а ни код њихових романских и арбанашких суседа. Има нпр. назив Шурањ за земље и сеоце у Миловићима у Боки[1]) и Шурањ за земље у Шкаљарима у Боки[2]); Шурићи, село у невесињском котару; Шурић, село у моравском срезу крушевачког округа; Шурово, село у радовишком крају[3]); Шурице, село у јадранском срезу; итд.

Али ми се не чини, да су та имена истог порекла са називом Шӯра. Пре ће бити, да овај назив има везе с арбанашком речи „*šur, žur*... Sand, Kies"[4]), са којом се као топографско означење може доста лако и природно да доведе у везу. У Румунији знамо за топографски назив Șurani[5]).

Buћенела је земљиште у пољу. Име очевидно није српско. Можда има везе с талијанском речи *buccinello*, мрежица, или са талијанским речима *buca*, рупа, пећина, јама, и *buco*, рупа.

Журим је вис на северу од Бјелоша. Такво топографско име познато ми је још само из Пипера: за планину Вељи и Мали Журим. Више нигде нисам га могао наћи ни код Јужних Словена ни код њихових балканских суседа. Знамо у Далмацији за имена селима Журин Хумац и Журино Брдо; у Душановој хрисовуљи се именује заселак Журица[6]), а у другим старим српским споменицима села Жури и Жоурче[7]); у Босни се једно село зове Журањ а друго Журовина; итд. Томе треба додати, да у дубровачким споменицима налазимо романско мушко лично име Жур или Жури или Журе и сл. поред облика Жоре и сл. (а сва су изведена од Georgius)[8]).

---

1) Етн. Зборн. XX, 377.

2) У истом делу, 411.

3) Кънчовъ, 234.

4) Meyer: Etym. W., 420.

5) Frunḑescu, 468.

6) Љ. Стојановић: Стари српски хрисовуљи..., 55.

7) Даничића Рјечник.

8) Даничића Рјечник 341 и 347—348; Maretić T. y Rad-y LXXX, 99 и 135; K. Jireček: Staat..., I, 54 и 70.

Према томе би се могло помишљати, да је облик Журим или неки влашки назив начињен од наведеног романског личног имена или да је српски облик, који је првобитно гласио Журин као у наведеном примеру Журин Хумац, па затим крајње н замењено са м, као што је нпр. у називу Борим (за врело и поток) из Сарајевског Поља[1]). А има још и ова могућност. У арбанашком језику има реч „*žur* (или и šur)... Sand, Kies“[2]), а познато ми је, да је пиперски Журим заиста у свом горњем делу и састављен из пешчарских слојева (бјелошки Журим нисам имао прилике видети). Према томе би се име Журим могло сматрати и као влашки назив за пешчарско брдо.

Леворински Бријег се без сумње прозвао по неком давнашњем роду, који се презивао Леворине, Левори и сл. Код далматинских Романа је било често презиме Lepore, које се јављало и у облицима Lieuor и Leuere и сл.[3]), а могло је јамачно имати и облик Levore, који налазимо у талијанском језику с истим значењем[4]).

Могућно је, дакле, да у називу Леворински Бријег имамо успомену на презиме (или надимак) неког давнашњег влашког рода или браства.

Остале успомене и трагове од старијег становништва у Бјелошима разгледаћемо редом по земљишним комплексима.

Почевши од „друма“ (главног пута, који води од Цетиња на југ) „земље проза село“ су: најпре Јекалов Бријег (прозват по Јекалу Јовановићу, који се „ископа’“), па земљиште Њиве и Под Вељи Камен (који је баш код хана); до Њива *Богданов До*, па *Милетића Бријег* (који смо већ поменули), *Грўбетина Продо* (ва̏ла; тај се Грубета не памти)[5]), *Андријичина Буква* (тај се Андријица такође не зна) и више ње вис Жељидруг, а ниже њега стране *Шура* (о којима смо већ говорили), даље *Нокове Њиве* и *Лалине Зграде* (и Ноко и Лала се не памте).

---

[1]) Етн. Зборн. XI, 9 и 158.

[2]) Meyer: Etym. Wörterb., 420.

[3]) K. Jireček: Die Romanen, III, 35 (под de Leporibus).

[4]) В. „† *levore*, sm. agilita; liscezza; lepre“ и „levre, V. lievre“, „lievre, v. lepre“ (N. Tomaseo: Dizionario della lingua italiana, I, 1390.).

[5]) За име Грубета веле овде, да је постало од речи „груб“, која значи: велики, крупан (човек).

Између оба бјелошка „села“ су „зграде“ (ограђене земље) *Дубра́чев До* „ниже кућа грљевићскијех“, а „сриједом помеђу оба села“ је поменута мртва вода *Лашор;* даље је Пољана, па затим је „прво пољице бјелошко крај друма“ Папрати, затим земља Под Вељом Буквом и земља Више Веље Букве, а за Вељом Буквом земља *Иванова Њива.*

Код Веље Букве су поменути називи, који су успомена на Радула Влаха (Радулова Главица, Радулов Бријег, Радулови Долови и Радулова Јама), затим *Павлов Крш* и *Павлови До-лӧви* (тај се Павле не памти), Пробијески До (у који понекад врло високо навре вода, те му је, веле, отуд и име), З̏аграб (долови за Радуловом Главицом), *Градски До* (не зна се, по чему је добио име; тамо нема градине), *Угринове Долине, У̏ка-сова Рупа* и *Ву́ков Сјенокос* (не зна се сад ни за Угрина, ни за Вукаса ни за Ву́ка), *Јеленков До* и *Љешев До* (о Јеленку има успоменâ, а Љеша не знају), *Лубенице* (повећа земља; не знају значење тога имена; можда се и овуда лубеница звала ра̏није том српском речи, па после примљена место ње туђа реч, карпуз, а можда су ту биле некада какве куће или колибе под лубом), *Гру̏бетин До*, Ра̏шки Долови (биће скраћено од Орӓшки Д.) за Жељидругом, Честѐ Крушке.

Висови око села, почевши од поменуте Папрати код друма, зову се: Хрт више Папрати, између Бјелоша и Бајица („заиста је, веле, хрт, гребен“); Продоли, Змијина Главица (међу Бјелошима и Бајицама), Седла̏н (даље на з. од Змијине Главице), Питоме Каменице, поменути *Леворински Бријег,* Кьба’ (или Каба’; планина међу Бјелошима и Бајицама) и под њим вода Соко а даље вис Соко и „планина“ Осмогрк. За Осмогрк народ вели, да је добио име по томе, што је у њему сахрањено осам „Грка“, чији се гробови и сад знају.

На „помеђи између Бјелоша и Очинића“ су најпре Голе Стране, затим Орлуја Јама, па Бабино Ждријело, поменута *Гропеза* и Висока Главица. „Међу Бјелошима и црковином је најпре вис Процијеп, па отолен иде међа на врх Голубовице, па даље крајем горах Поповића, Озовичке Скале [место: Обзовичка С.] и Вêљег Бријега, затим Журимом [о чијем смо имену већ говорили] и од ове банде Кабалах између Бјелица и Умаца, на Голи Бријег, ђе је и сад тромеђа црковна, бјелошка и (х)умачка и затим опет у дно Папрата“. „Подно Папрата“ је поменута *Бућенела.*

За бјелошком црквом је Новаков Бријег, близу Лашора, а ближе путу Бојана. Више друма је високо каменито брдо Крст. До Жељидруга је Стијена а даље *Кишурин Бријег* (објашњавају му име тиме, што отуд долазе велике кише), па Осоје, *Ластве* са Ваљалом и Дубоки До, „који се веже са Гропезом".

За порекло назива *Ластве* немамо до сад објашњења. Даничић каже, да је реч ластва тамног постања[1]. Према свему што је о значењу те речи казано код Ровинског[2]), у Rječnik-у загребачке Академије и код А. Јовићевића[3]) и према ономе што сам ја сазнао по старој Црној Гори очевидно је, да ластва означава уопште сразмерно равнију површину у планини или у брдовитом земљишту, често у виду терасе, и обично обраслу травом. Има и великих површина с именом од те речи.

На основи досадашњих података се може рећи, да су и термин ластва и многобројна топографска имена од њега[4]) познати једино у Црној Гори, у Боки, Херцеговини, Далмацији и Босни. Пошто га нема ни у другим јужнословенским крајевима ни код осталих Словена (а како се чини, ни код њихових арбанашких и романских суседа) и пошто му је постанак таман, по свој прилици да су га Срби примили из језика пресловенских староседелаца у динарским пределима.

Даље од Ластви су земљишта Виноград, Вељи До и Водне Рупе („подно Ластви").

„Планина" бјелошка допире до близу његушке: „од Кабала путем преко Мајсторице до мргина (камена) више Давинине Каменице па ондолен на медник међу Његушима и Бјелошима, затим на Вйтине Плоче, па правцем до очинићскога" — дакле у ствари знатан део Мајсторице у ширем смислу.

Назив Давинина Каменица постао је од женског имена Давина, првобитно Дафина, које је и код нашег народа уобичајено[5]). О тој се Давини сад ништа не зна.

Старе међе бјелошке. Поменути подаци у листини Ивана Црнојевића из 1489 године јасно показују, да су Бјелоши некад држали пространо земљиште око свога насеља и да су им

[1]) Основе..., 241.

[2]) Черногория, II, 3, с. 606.

[3]) Етногр. Зборн. XV, 413 и 789.

[4]) В. Rječnik и регистре у Етн. Зборн.

[5]) В. Вуков Рјечник и Riečn. загреб. Акад.

делове тога земљишта отимали тадашњи њихови јачи суседи, Бајице и Очинићи. Народно предање зна и сад за међе негдашњег бјелошког земљишта, које Бјелоши нису могли до сад одржати, јер су им и после Ивана Црнојевића други отимали земље, а особито Бајице, код којих је увек била „јачица“, док су Бјелоши били већином „нејачица“.

Те старе међе бјелошке ишле су у главном овако: „од Шеврље на Почивало у Шипкови Крш, па у Клаченик, у Малу Пресјеку, преко Трештаничкога Дола на Веље Пӧчивало (не зна се, да ли и на врх Трештаник); отоле се вратила на Попове Доле, па на Попов Кам, на Расоје од Осмогрка, на Лубенице, у Раст, даље дретом (у правац) у Јазбине више Шњијежнице, на врх Лукȁче, међу два Дубокијех Дола на Пијесак (земља помеђу Грљевићах и Очинићах, на врх Високе Главице (код каменице), у Вишњати Бријег, на Присȁде (код друма), на крај Козарице на крај горе црковне (Козарица је црковна); отолен на врх Ободинах крајем границе црковне, па за Мали Боровик (исто до црковине), па право у Вељи Бријег, ђе је каменица и Шипак (главица са шипковима, што граничи са црковином) и од прилике с врх Вељега Бријега на врх Кабала, па у дно Папрати, помеђу Хумаца и Бјелоша“.

Очинићи. — И они се први пут помињу у оној листини Ивана Црнојевића од 1489 године, којом се пресуђује спор између Бјелоша и Бајица и Бјелоша и Очинића око граница.[1]) Ту се вели, како су се судили пред Иваном „Бјелошевић с Очинићем о међи Папрацкој и Козанској“ и именује се, где се састаје „међа госпоцка и очиницка и Бјелошка“. Облик једнине „Очинићем“ стоји и овде место облика множине, као што смо показали и за облике Бјелошевић и Бајичић. Пошто су Очинићи пре тога времена отимали земље од Бјелоша, свакако су били од њих многобројнији. А у тој истој листини се каже, како су се заклели 24 Бјелошевића са женама. Према томе се може веровати, да су Очинићи тада чинили доста велико насеље.

Од помена из доцнијег времена познат ми је један из 1685 године, кад су Турци спалили Очиниће[2]) („Occinichi“, тако на два места) а други из 1696 године у запису митрополита Саве:

[1]) Летоп. Мат. Срп. 1891, III, 18.

[2]) J. Томић: О црногор. устанку, IV, 79.

Очинића, који каже за себе, да је пострижник Цетињскога Манастира „ї оть сеҥє страни ѡтачаством ѡть села Ѡчинића"[1]).

О постанку имена Очинићи народ има овакво тумачење. Некада се ово село звало Козјевићи и имало 80 кућа. У доба „Иванбегово" они учине неку кривицу (по једнима убију „неку бабу и дијете" а по другима „побију угњанске чобане"), те морадну одавде бежати. И тако дигну свих 80 домова старих Козјевића: по једном казивању „преко Будве па у Бошну", где их, веле, има и сад на 300 димова, а по другом казивању: у Истру и нешто „у Бошну". Само су били остали два дома њихова, два сиромашка, које су у шали звали „очинцима", што би значило, да су они најгрђи од оних што су ту седели („очинак" је, веле, оно што преостаје и што се одбацује од жита, кад се веје). И по томе се веле, после назове село Очинићима. И сад суседи називају Очиниће изразом „очинци", кад хоће да им се подсмехну.

Ја мислим, да је ово само народно довијање, да се објасни сад необично име Очинићи, а да је оно у ствари презиме негдашњега браства, које се назвало по своме претку с именом Очиња или Очина. То нам је име у облику Очиња засведочено у дечанској хрисовуљи[2]), а осим тога знамо у Босни за село с именом Оченићи[3]) а у Далмацији заселак с именом Очиње[4]).

Предање о ранијем имену Козјевићи и о расељавању старих Козјевића мора да је веома старо, јер се, као што смо видели, већ у време Ивана Црнојевића ово село зове именом Очинићи. То је све морало дакле бити још много пре Ивана Црнојевића, јер је требало и доста времена, док је постало браство Очинићи, по коме се прозвало и његово насеље. А то је насеље, као што смо показали, већ у време Ивана Црнојевића морало бити доста велико.

Старо браство Очинићи и његово данашње потомство. Митрополит Сава Очинић. По народном предању од она два дома, што су били заостали од старих Козјевића један се био затро, а од другог дома постала су сва три данашња бра-

[1]) Љ. Стојановић: Стари срп. записи..., I, 467.

[2]) В. Ст. Новаковић: Село, 233.

[3]) Главни резултати....., 70.

[4]) Rječn. загреб. Акад.

ства у очинићском Средњем Селу. Ако је предање тачно, онда је сасвим вероватно, да је баш предак тога једног дома био тај Очиња, по коме се његово потомство прозвало Очинићима.

Ова три данашња браства знају само као најранијег свога претка Милоша, а у њиховој најстаријој читули забележени су пре њега још и Јово и Никац. Милош је, кажу, имао три сина: Батрића, Павла и Петра, и од њих су данашња три браства у Средњем Селу, које зову општим називом и „Средњаци“ (укупно 26 кућа): *Батрићевићи*, *Паовићи* и *Гленце* (раније Петровићи). Сва три славе од старине „зимњи Ивањ-дан“ (Јовањдан, 7. јануара), а то је и „храм“ сеоске цркве, а „послужују Малу Госпођу“.

Старина ових браства потврђује се и тиме, што су и сва остала браства очинићска, која су пореклом од досељеника, примила њихову славу и преславу (изузевши најновије досељенике, Кажије). Осим тога она држе и најбоље земље и захватила су средину Очинића, тако да су се доцнији досељеници морали насељавати око њих. Одакле су били њихови стари, ова средњачка браства сада не знају; неки нагађају, да су можда били из Херцеговине.

Средњаци су се били некад јако намножили; али су се затим и у великом броју иселили. Причају, да су једном дигли „70 пушака“ њихових у Аустрију и да се и сад тамо зову Очинићима. Када је то било, не знају; „можда су, веле, отишли са Чарнојевићем“. Вероватно је, да се успомена о том познијем исељавању помешала с оном старијом о негдашњим Козјевићима, и да су она „два дома“ и њихов предак Милош из времена после овог познијег исељавања. За то говоре и пасови Батрићевића, о којима ћемо мало даље говорити.

Батрићевићи су имали старе надимке „Гуцале“ и „Балоте“[1]). За њих се зна, да нису сви непосредни потомци Батрићеви, него да су се и потомци од Батрићевих рођака прозвали Батрићевићима. Батрићевићи знају највише својих пасова међу Средњацима, али их и они не могу да доведу до Батрића и до Милоша; нпр.: Петар (данашњи пас)—Андрија—Никола—Јово—Савић—Шћепац—Јово—Јанко—*Раде Богослововић* — и даље не знају.

---

[1]) По Маретићу Балота је првобитно било мушко име, начињено од Братољуб и сл., па га налазимо у Хрватској после као презиме (Rad LXXXII, 125.). Али је овај надимак у Очинићима могао постати и од приморске речи *балота*, зрно (пушчано или топовско; од талијанског balotta).

Пошто у поменутој најстаријој читули средњачкој има забележен као први после Милоша Перо Богославац, очевидно је, да од њега води порекло именовани Раде Богославовић, који је живео пре пуних 7 пасова. — Батрићевићи се још не узимају међу собом, и ако би се по пасовима могли узимати (а тако је исто и код Паовића и код Гленџи). Батрићевића има, веле, исељених у Уцињу[1]) и у Русији.

Паовићи знају за своје исељенике у Врањини (у Ријечкој Нахији), „у Приморју под Лаством“ и у Србији. — У Врањини заиста налазимо „Пајовиће-Очиниће“, који знају, да су старином с Очинића, одакле су утекли „од крви прије неких 150 година“, а имају и сад исту славу и преславу, коју и њихови рођаци на Очинићима[2]). Врло је вероватно, да су се ови врањински Пајовићи звали ужим презименом Удовичићи, јер на међи Очинића према Угнима има Удовичића Ждријело, за које су ми Угњани казали, да се прозвало по Удовичићима, који су живели у очинићском Средњем Селу, онде где су Гленџе, па дигли у Врањину. — Такође има и у Ластви у Боки род „Павовићи“, сада католичке вере, за који се зна, да је пореклом из Црне Горе[3]).

Гленџе (Петровићи) знају, да их има одсељених у Будви и у Уцињу. – У Будви знамо за Петровића, о коме се каже, да је „из Црне Горе, а слави св. Ђорђа“[4]), те је можда из Очинића, па променио славу.

Сава Очинић, митрополит црногорски у другој половини 17. века (претходник Данила Петровића), био је пореклом и родом из села Очинића. Он је сам о себи оставио забелешку, 1696 године, коју смо напред навели, да је „он оть сеҥє страни ѡтачаствомь оть села Ѡчинића“. А и по народном предању то је опште познато. У „љетопису“ цетињског „Крусовуља“ записано је: „Ва љето Христова рождества 1692 постави се јепискупом Сава Очинић и јепискупова три љета и умрије[5]).

У самим Очинићима знају, да је он био пореклом од очинићских „Средњака“, дакле од најстаријег становништва у

[1]) Код А. Јовићевића (Етн. Зб. XXIII) се не помињу.

[2]) Етн. Зборн. XV. 613.

[3]) Етн. Зборн. XX, 277 и 394.

[4]) у истом раду, 584.

[5]) М. Драговић: Старине... („Црногорка“ за 1884 г., с. 269).

Очинићима; знају даље, да је његов род спадао у потомство заједничког средњачког претка, Милоша; али нико не зна, „нити су, веле, стари знали“, да је он био од ових садашњих средњачких браства, и зато мисле, да се је његов род одавно или одселио или затро.

Милаковић назива на једном месту[1]) овога митрополита, без сумње према листинама и записима Цетињског Манастира, „Сава Калуђеричић с Очинића“ (а на другом месту га зове просто: „Сава Очинић“[2])) а јамачно по њему и Ђ. Поповић[3]). — У Очинићима не знају за презиме Калуђеричић, а нисам могао ни на другим странама наћи црногорске исељенике са таквим презименом.

Међутим у Боки, у грбаљском селу Ластви, има браство, о коме Накићеновић каже: „*Очинићи*, из Очинића (Црна Гора) има 400 год. Славе Мратин-дан (Св. Стевана Дечанског). Из овог је браства био Сава Очинић, митрополит црногорски у XVII в., који је 1697. био у манастиру Подластви“[4]). — Како је код Накићеновића врло често случај, да браствима даје и сувише велику старину или да је сасвим произвољно одређује, врло је могућно, да су ти Очинићи дошли у Ластву много позније и да се је заиста од њих родио и митрополит Сава, док су још били у своме старом седишту, у очинићском Средњем Селу.

У Очинићима се добро памте и мухамеданци, бегови, *Соколовићи* и *Руцевићи*, за које се зна, да су „стојали на Очинићима“ и да су им остали Очинићи плаћали „харач“. У време „истраге потурица“ њих су изгнали, али се не зна, куд су отишли. На њих подсећају и називи: Соколов Ка͡еба’ (по Соколу, претку Соколовића), Руцова Локва и Руцев Бријег (по Руцу, претку Руцевића). И сад се, веле, зна „грађа“ бегова Руцевића на Руцовој Локви.

Мисли се, да су и ти муслимани били од старих Очинића, али се не зна ништа ближе о њихову пореклу. И поменути топографски називи показују, да су преци тих муслимана као хришћани седели у Очинићима. А како су то били бегови, којима се плаћао харач, свакако су биле прешле у ислам најугледније очинићске породице.

---

[1]) Исторія..., 95.

[2]) у истом делу, 104. Тако и Н. Дучић (Гласник 57, с. 87).

[3]) Историја Црне Горе. Београд, 1896. С. 79.

[4]) Бока..., 565.

По једном податку вероватно је, да је далека старина бегова Руцевића била из Старе Србије. У Шематизму православне епархије бококоторско-дубровничке за 1886 год., стр. 36., саопштено је предање, да су преци Руцовића у Боки (у Маинама) били дошли после битке на Косову из Старе Србије најпре на Руцову Локву, па затим на Попов Кам, обоје у Црној Гори, и затим прешли у Боку. Пошто је Руцова Локва у Очинићима и пошто је несумњиво, да су у Очинићима живели неки Руцевићи, из тога излази, да је део оних Руцевића, што су били дошли из Старе Србије у Црну Гору, био заостао у Очинићима и ту после примио ислам, а други део од њих да је отишао у Боку.

И *Боришићи* (16 кућа) су врло стари становници у Очинићима, а несумњиво спадају у најстарија браства Цетињскога Племена. Зна се поуздано, да су они најпре живели у Бјелошима и да су тамо били ковачи (због чега неки веле, да су били Цигани, али то није вероватно, јер се предање односи на доба пре Ивана Црнојевића, када су без сумње код нашег народа још били ковачима само Срби).

И сад се зна у Бјелошима „мјесто, ђе су стојали Боришићи и имали вигањ, те су се до скора находили варови од гвожђа (отпаци од гвожђа, кад се кује).“ То се место зове сад Кућиште. — Ја мислим, да се то место раније несумњиво звало именом Братичино Кућиште, које се помиње у оној пресуди Ивана Црнојевића из 1489 године поводом спора између Бјелоша и Очинића[1]), и то управо у пределу, у коме је данашње Кућиште: између Гропезе и Жељидруга. А за то говори и још један јак разлог: зна се, да се је предак Боришића, који је живео у доба Ивана Црнојевића и који се преселио из Бјелоша у Очиниће, звао Братица (неки кажу: Братвица) или Брато.

Као узрок, што су се Боришићи (односно: Братица, за кога и његови данашњи потомци изриком кажу, да је био ковач) преселили у Очиниће, Бјелоши наводе, да је то захтевао „Вуко Јованов“ из Бјелоша од Ивана Црнојевића за учињене услуге, па да му је Иван учинио по жељи. А Очинићи казују о томе друго једно предање. Братица је, веле, „по жељи Иванбеговој био украо коња Херцегу Шћепану и довео га Иванбегу. Овај је био обећао дати му што затражи. А Брато затражи земљу од Боришине Каменице до Осмогрка. Иванбег, који се бојао, да ће му

[1]) Летопис 1891, III, 18.

тражити Стругарёво или Чисто Поље, радо му дâ те земље, те Боришићи и сад имају туда своју дионицу".

Врло је вероватно, да у овом другом предању имамо успомену на *Боришу*, претка Боришића, по коме су они добили презиме, и на земље које су некада биле његова својина и у којима је топографски назив Боришина Каменица очувао успомену на њега. Та се Боришина Каменица помиње већ 1485 године у повељи Ивана Црнојевића Цетињском Манастиру[1]). А и предање, које је очувано и код Очинића и код Хумаца, казује, да је Боришина Каменица (која се и сада тако зове) од старине делила Очиниће од хумачког земљишта, које је првобитно било (као што смо видели говорећи о Хумцима) кметштина Цетињског Манастира, па после претворено у приватну својину.

Дакле и овај податак о негдашњој својини Боришића од Боришине Каменице па све до Осмогрка, у вези с именом Боришина Каменица, сведочи о великој старини браства Боришића у овом племену.

Боришићи се деле на три мања браства, која се зову Калуђеровићи, Рудови и Поповићи (стари је надимак Поповића: „Ћуци", од ћук). Сви славе зимњи „Ивањ-дан" (7. јануара), а послужују Малу Госпођу, као и остали Очинићи. Има их одсељених у Врањини (у Ријечкој Нахији), у Уцињу (Рудови) и „у Никшићима" (такође Рудови).

За оне у Врањини, који се такође зову Боришићи, имамо опширно саопштење од Јовићевића[2]), само је нетачно њихово тврђење, да су „старином из Бајица од Боришића". По њихову предању „неки Вук Боришић одаждене сина Богдана и овај се насели на Очинићима, близу Цетиња; од њега воде поријекло данашњи Боришићи на Очинићима". То је предање без сумње јако измењена варијанта онога бјелошкога казивања о улози Вука Бјелошевића у прогањању Боришића са Бјелоша.

О Боришићима-Рудовима у Уцињу нема код Јовићевића[3]) никаква спомена; можда су се за време последњих ратова уклонили оданде.

Остали трагови старијег становништва у Очинићима нису многобројни и чине их поглавито неколика необична и вероватно несрпска топографска имена.

---

[1]) В. други примерак те повеље код Ровинског: Черногорія, I, 774

[2]) Ријечка Нахија, 614.

[3]) Етн. Зборн. XXIII.

У Горњим Очинићима има стара црквица Св. Николе, о којој се̂ прича, да су је по савету неког владике саградили за 24 часа, да би прошла колера, која је морила. Али се не зна, кад је то било. Друга црква, већа од ове, посвећена зимњем Св. Јовану (7. јануара), много је старија и код ње је од старине сеоско „гробовље“. Она је раније била мања и начињена „од плота и сухомеђе“, а сад је од камена.

Међу називима за „земље“ (земљишта за обрађивање) најглавнији су у Горњим Очинићима: Алијеров До, Кућишта и Бӓте.

Алијеров До је очевидно назват по некоме лицу, коме је било име Алијер. Да је таквога имена било, сведоче и назив Алијерова Главица у селу Ђиновићима (у племену Косијерима[1]) и презиме Алӥјерић негдашњега браства у Дупилу у Црмници, за које сам ја у два маха сазнао. Из других наших крајева ово ми име није познато, али ће без сумње бити истоветно с именом „Aliver, m., Oliverius“[2]), од којег је начињено и презиме Aliverić (долази у 16. веку) и женско име Alivera (од Olivera) које долази у народним песмама Вукове збирке[2]).

Свакако су облици Аливер и Алијер били већ у обичају код влашких пастира у динарским пределима, па су од њих прешли и у наш народ. Ово је вероватно и због тога, што се та лична имена и топографски називи од њих налазе (колико нам је за сад познато) само у динарским пределима. Према томе је могућно, да је назив Алијеров До успомена на некога од романских Влаха, али је исто тако могућно, да је добио име по некоме Србину с именом Алијер.

Да је назив *Бӓте* понајпре српског порекла, о томе смо расправљали код имена Бӓта у Доњем Крају.

У Средњим Очинићима су „земље“: Дубоки До, Радинов До (Радин се сад не зна), Веља Зграда, Бријег, Брајковина, Доња Њива, Раданов Хрт (али није „хрт“, него је дô), Раткова Долина, Ђурковина („за црквом“), Крива Долина („пред црквом“), Ву́кове Долине, Божићков До, поменута Руцова Локва, Дајков Бријег и *Бокерински До.*

Бокерински До је највероватније добио своје име по каком браству, које се звало Бокерине или Бокеринци. За такво презиме (или надимак) нисам истина могао наћи потврде,

---

[1]) Етн. Зборн. XV, 458 и 537.

[2]) Rječn. загреб. Акад.

али не сумњам, да га је имало, јер у нашем народу налазимо мноштво примера за лична имена и презимена, изведена од основе бок-, а тако исто и многобројне топографске називе, који су од њих начињени. Тако се нпр. један великаш хрватски звао Bocco[1]); па знамо за браствена и породична презимена: Бокановићи[2]), Бокуни[3]), Бо̏ковић[4]), Бокан[4]), Боканић[4]), Бокићи[5]) и Бокош[6]); даље за топографске називе: Боково[7]), Бокула[7]) Бо̀кани[8]), Бокања[9]), Бокањац[9]), Бокова Главица[10]), Бокање[11]), Бокавићи[11]), Бокуља[11]), Бокуље[12]), Бокиловци[13]), Боковац[14]) Бокинић[15]), Бокатић[15]); итд.

Према томе мислим, да је и презиме или надимак Бокерине или сл., од којег је начињен назив Бокерински До, постало као аугментатив од основе бок-, дакле да је српскога порекла.

У Доњим Очинићима су „земље“ и долови: Бокетина Њива, Звршно, Зелене Њиве, Равни Доци, Брајков До, Ђедов До и Мрдудине Долине (Мрдуда је био од садашњих средњачких брастава, али је био „под старост остао без икога, те су га они у Доњем Селу прдржали и од њега добили ту земљу“).

И наведени назив *Бокетина Њива* биће сличног постанка као име Бокерински До, о коме смо напред говорили. Очевидно ји, да се Бокетина Њива прозвала по човеку, коме је било име Бокета. То нам име истина (колико знам) није засведочено, али многобројни примери, које смо навели говорећи о називу Бокерински До, дају нам права веровати, да је могло бити и таквог српског имена.

---

1) S Ljubić: Comissiones..., III, 224.

2) Етн. Зборн. XX, 289 и 478.

3) Етн. Зборн. XII 284.

4) Rječn. загреб. Акад.

5) Етн. Зборн. V, 822.

6) Д. Николић: Православна парохија у Српском Крстуру, Т. Кањижа, 1909, С. 112.

7) Етн. Зборн. XV, 608 и 536.

8) Једно село у Босни а друго у Славонији. Rječn. загреб. Акад.

9) Rječn. загреб. Акад.

10) Етн. Зборн. VIII, 100.

11) Главни резултати..., 82, 280, 80, 562.

12) Главни резултати..., 84.

13) Списъкъ..., 27.

14) Етн. Зборн. IV, 123.

15) Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder. VII. Wien, 1918. С. 41 и 43.

Главније „живе воде“ у Очинићима су Мокри До („убао“) и Дубоки До („бистијерница“). По комунима око села су само „ублови са мр̂твом водом“, међу којима се један зове именом *Лашор*. Да је то име свакако влашког порекла, показали смо код имена Лашӧр у Бајицама.

„Главице и брда“ више Очинића, почевши са сз. више Горњег Села па даље на з. и затим редом свуд унаоколо долазе једна за другом овако. Најпре је на сз. Жељидруг, чија је југоисточна страна очинићска, затим Осмогрк („највиши вис“), Орлет, Станишина Страна (тај се Станиша не зна), Јованова Страна (названа по негдашњем Јовану Дубоковићу, који је био од очинићских Средњака), Руди Бр̥ијег, Радоњин Бријег, поменути Соколов Ка͡еба’ и Руцев Бријег, Мајсторица (део од те планине), Хум (такође део од њега), Сиљевик, Питоме Рупе, Миросавина Скала, Осӧје, Висока Главица, Веље Ждријело, Језерова Љут, Главице и најзад Лукаче, до Жељидруга.

*

Угне са Врелима. — Да ли је име *Угне* увек тако гласило, не знамо, јер најстарији спомен о њему имамо у облику „оугнѣане“ (у повељи Ивана Црнојевића 1485 године[1])). После тога ми је познат само податак из 1685 године у саопштењу, да су „Ugne“ (тако на два места) били уз Млетке и зато од Турака спаљени[2]). Н. Дучић погрешно саопштава име овог села у облику Угња.[3])

Име Угне народ не уме да објасни и нема о њему никаква предања. Поток који тече кроз сред Угана зове се Угњи Студенац. Ја нисам могао више нигде наћи оваког топографског имена ни код Јужних Словена ни код њихових романских и арбанашких суседа. Али има у Босни село Угњишта[4]), чије ће име без сумње по своме постанку и значењу стојати у вези с именом Угне. Према томе је назив Угне свакако српског порекла.

Врела се помињу у повељи Ивана Црнојевића 1485 године у облику „вр̂ѣла“[1]), а нешто даље и становници тога села: „вр̂ѣлнѣане“[1]). После тога времена није нам познат ниједан помен

---

1) Ровинскій: Черногорія, I, 769.

2) J. Томић: О црногорском устанку, IV, 79.

3) Црна Гора, 18.

4) Главни резултати пописа.., 146.

тога негдашњег села. Зато се може веровати, да ће бити (бар у главноме) тачно народно предање, да је тога села нестало још у време Ивана Црнојевића.

А ево како су ми о томе причали Угњани. На Врелима је, веле, у доба „Иванбегово" било на 70 кућа, па кад су тамо доходиле слуге Иванбегове, да узимају воду и да перу на врелима, потуку их Врељани, те су од војске Иванбегове морали сви бежати. Не зна се тачно, куда су отишли, али се мисли, да су побегли у Приморје на Будву и одатле можда некуд морем (неки веле: у Италију). Само је био заостао један од њих, те су, веле, од њега сви садашњи Угњани.

За те старе Врељане кажу, да су се звали *Властелиновићи*[1]). Од њих је остала и стара црква Св. Петар на месту „У Понорах" у Врелима, која и данас служи. Она је раније била већа и „у сухомеђи", па је после преправљена. Та је црква врло стара и зна се, да су некад „и Зећани давали завјет у њу и копали се у њој". Код те цркве има и врло старо гробље, у које се данашња угањска браства нису никад копала, јер је њихово гробље код цркве Св. Дмитра у самим Угнима (а за њу се зна, да је начињена после цркве Св. Петра).

Гробље „У Понорах" је, дакле, само од старог врељанског становништва. На том гробљу има и један гроб са великом и дебелом плочом на њему, без натписа, само је на њој озго израђен као неки венац.

Врела су била пуста све до друге половине 19. века, а тек од тада су се на врељанско земљиште почела насељавати данашња угањска браства.

Успомене на Влахе и **Арбанасе.** — Једно се земљиште угањско зове именом *Удаћи*. Таквог земљишног назива нисам нашао више нигде код Јужних Словена. А у Румунији има Udati, село, и Udaţi, шума, и још много других топографских имена од основа Uda- и Ud-[2]). Пошто и иначе тај назив очевидно није словенског порекла, без сумње је остао од Влаха.

Један део данашњих угањских старинаца зове се *Лагатори*, а знају, да им је право и старо презиме било Бојковићи. Али

---

[1]) У Рисну је живело некад „чувено браство Властелиновићи", које је изумрло. Али се за њега каже, да је било пореклом из Херцеговине. (Етн. Зборн. XX, 289 и 524.).

[2]) Frunḑescu, 497—498.

како су се од старине називали и Лага̑торима, после је поступно овај назив превладао, те се већ доста одавно зову само тако. Један се крш у самим Угнима зове Лагаторов Крш. — Познато ми је још само поље, део Лозничког Поља, које се зове Лагатор[1]), и више нигде код Јужних Словена нисам нашао таквог бraственог или топографског назива. Али га нисам могао наћи ни код њихових романских и арбанашких суседа.

И овај ће назив вероватно спадати међу она прилично многобројна топографска имена, којима је основа тамна а имају несрпски з вршетак — *тор*[2]), те је и он свакако остао Србима од Влаха. А што се њиме прозвало и једно бraство у Угнима, то је понајпре могло доћи на тај начин, што се онај део села, на коме су се настанили Бојковићи, од старине звао именом Лагатори, па се после то име пренело и на бraство. А могло је ту имати и остатака од неког још старијег становништва, као што се види по предању, које ћемо даље изнети, па да је оно било већ нazивано Лагаторима и да је по некоме од њих добио име и поменути Лагаторов Крш.

Можда су и стариначко презиме *Шо̏ровићи* и назив *Шорово Ждријело* успомене на негдашње Влахе. Данашња стариначка бraства, Капе и Беладе, у Угнима знају, да им је старо презиме било Шо̏ровићи. А назив Шорово Ждријело показује, да се је предак, по коме су добили то презиме, звао именом Шор или Шоро.

То име не може бити српскога порекла. Даничић каже, да су речи шор и шорав туђе[3]). А једино у романским језицима налазимо речи од основе шор-[4]) и сл. Даље вреди поменути још и ове податке. У ћеклићском селу Кућиштима очувана је успомена на давнашња стариначка бraства, од којих се једно звало несрпским презименом Шо̀раи (а друга два опет несрпским именима: Фраде̏ли и Топа̀љи). У Херцеговини се делови од два разна села (Црног Луга и Горње Пеуље) зову именом Шормази[5]), а то је име без сумње успомена на нег-

---

[1]) М. Милићевић: Кнежевина Србија. Београд, 1876. С. 522.

[2]) В. Даничић: Основе, 110; Ровински (Черногорія, II, 3, с. 623) их такође сматра за туђа и наводи мишљење Ами Буа, да су келтска.

[3]) Основе, 26 и 88.

[4]) Види нпр. у румунском șor и șoric; у талијанском речи од основе scior —; итд.

[5]) Главни резултати, 450 и 460.

дашња несрпска браства с таким презименима, онако исто као што је таким презименом било нпр. и име Бурмази[1]) (село у Херцеговини, код којег има и старо гробље: Влашко Гробље[2]). Знамо и за румунски род с презименом Шорбоњи (у селу Ждрелу, у Млави.[3]).

Имамо истина и примере, који показују, да се је име Шор или Шоро и сл. било одомаћило и код нашег народа. Тако се једно „место“ (земљиште) у Дробњацима зове Шоројевац[4]; у Љубињу у Херцеговини има породица Шорановићи[5]); део села Босиљевски Крч у Хрватској зове се Шорман-бријег[6]); у селу Дубници у Врањској Пчињи има стари род Шорејци[7]); итд.

Могао је дакле и овде бити такав случај: да је предак Шоровића био Србин, само с именом Шор или Шоро, које су Срби примили од Влаха. А могао је тај њихов предак бити и Влах, чији су се потомци посрбили. Предање о најстаријем познатом угањском становништву (што ћемо га мало даље навести) у вези са наведеним топографским именима несрпског порекла допушта нам, да сматрамо и ову другу могућност за врло вероватну.

Поменути г. Видо Јаблан саопштио ми је, да на земљишту угањском близу цркве Св. Петра има *Бохурински До*, а опет недалеко од њега *Арбанашки До* Нико му, вели, није знао објаснити, по чему се назвао Арбанашки До. Наравно, да је добио име по Арбанасима, који су у њему некад живели, било стално било привремено, с катунима. А ово је друго, према свему што знамо о негдашњим Арбанасима у старој Црној Гори, много вероватније.

И за име *Бохурински До* рекли бисмо, да није српског порекла и да је успомена на какво влашко или арбанашко браство, које је у њему катуновало. У Rječnik-у загребачке Академије наводи се реч *бохуранин* с овим објашњењем: „homo

[1]) В. К. Jireček: Die Romanen, I, 41, и G. Meyer: Etym. Wörterbuch, под *bur* и *muð*. — Погрешно ће бити мишљење у Rječn. загребач. Акад., да је презиме Бурмаз дошло од турског burnaz, носат.

[2]) Етн. Зборн. XII, 300—301.

[3]) Етн. Зборн., V, 384—385.

[4]) Етн. Зборн. IV, 361.

[5]) Етн. Зборн. XII, 3.9.

[6]) Polit. i sudb. razdjeljenje, 32, 281.

[7]) Етн. Зборн., V, 224.

imbecillus, човјек слаба разума. У једнога писца XVI вијека као да је то. Постања незнана: може бити од тал. bocco (истога значења), ср. лат. bocones (stulti, rustici)".

Негдашњи и данашњи старинци угањски. — Угњани имају предање, да је на свакој страни потока Угњег Студенца било у старо време по једно село, па су се једанпут њихови чобани међу собом побили и у ту се битку умешали и остали и толико изгинули, да је мало ко од њих остао жив. На брду, које се зове Мрамори, и сад стоје „мрамори", који су некад били врло многобројни и чести, као успомена на тај покољ.

Шта је било са остатком старих Угњана, данашњи Угњани веле, да не знају. Сва садашња старинačка браства угањска мисле, да су потомци онога једног Властелиновића из Врела, који је био заостао, кад су остали Врељани испред освете Ивана Црнојевића били одавде побегли. Тај се Врељанин, веле, био населио на месту садашњег средишта угањског, где је тада била само „фалуга" а није било села.

Али ја мислим, на основи свих података које имамо, да је знатан део, ако не и већина, садашњих угањских старинаца пореклом још од оних старих Угњана, али да се и они радије издају за потомке поменутог Властелиновића због тога његова презимена.

Разлози су, да тако мислим, ови. Прво, само предање каже, да је и после поменутог међусобног покоља остало нешто старих Угњана. — Друго, „храм" угањске цркве је „Свети Дмитар" и сва данашња браства на Угнима славе Митров-дан а „послужица" им је Петров дан. Међутим стара врељанска црква слави Петров-дан, што је поуздан доказ, да је то било и крсно име старих Врељана-Властелиновића. Посредан доказ је за то и ова преслава данашњих Угњана — опет Петров дан — јер је највероватнији начин, на који је она постала, у томе, што су потомци онога Врељанина (или можда још он лично) примили крсно име старих Угњана а своје дотадашње крсно име претворили у преславу, која је после примљена за општу преславу свих Угњана. — Напослетку, и овај разлог. Видели смо, да се Угне помињу као село већ у време Ивана Црнојевића. Према томе, кад се је онај Врељанин-Властелиновић населио у близини тадашњег села Угана, лако је могло доћи до тога, да његови потомци утону међу старије становништво угањско.

У Лимљанима, у Црмници, сазнао сам, да је у тамошњем селу Доњем Крају живело некад браство *Радовићи*, које се истражило, а било је пореклом „од Угњана“. Можда је оно било још од старих брастава угањских.

Од старих Угњана били су без сумње и *Грдомани*, о којима се сад више ништа не зна, осим то, да се по њима зову Грдомански Долови (ливаде) у угањском удуту.

Садашња старинaчка браства угањска зову се: *Капе*, *Бѐладе*, *Лага̑тори* и *Зу̑бери*.

Капе (23 куће на Угнима и 7 на Врелима) и *Бѐладе* (8 кућа, сви на Врелима, камо су изишли с Угана) су се разгранале од једнога старијег браства, које се презивало *Шо̏ровићи*.

Памте, да је на једном старом „листу“ (неком старом запису или забелешци), који је одавно пропао, писало: „у Бојковиће нас два и три Шоровића потекосмо за Турцима“ (кад су им били погнали стоку). — На ово се браство односи и запис, који наводи Ровински: „Да се зна како заставише шороевичъ баштину владики на понор раичко милошевъ дионицу и іовета радоевъ и вукъ дракуловъ и иово дракуловъ и воинъ и вучицъ...“[1]). За та лица зна се поуздано према пасовима Капа и Белада, да су живела пре 6–7 колена и да су била сва од старог браства Шоровића.

На њихова претка, по коме су добили презиме Шоровићи, опомиње и назив Шорово Ждријело, о коме смо напред говорили.

Најстарији предак, којега знају, звао се Николица Шоровић. Капе набрајају нпр. овако своје пасове до њега: Петар (дадашњи пас) — поп Илија — поп Сево — Нико — Гошо — Нико — Иван — Јово — Дракуле — Никс (Николица Шоровић). А Беладе имају нпр. овај ред пасова: Саво — Ило — Петро — Голуб — Маркиша — Ћепура — Нико (Николица Шоровић).

Капе се добиле тај назив по Мартину, брату Ивана Јовова (види наведене пасове), који је, веле, „донио из свијета некаку капицу“, па добио по њој назив Капа. А Беладе су се опет прозвале тако по некоме претку (можда Ћепури), „који је донио из свијета некакав бијели гуњић, што се зове белада“.

Ровински је исказао мишљење, да је презиме Беладе постало од имена Бѣладин[2]), али то не може бити тачно, јер се

---

[1]) Черногорія, II, 1, с. 271.

[2]) Черногорія, II, 3, с. 586.

у нашем народу зна само за облик Бјеладѝн, од којега не би могло постати презиме Бѐладе. Ја мислим, да је народно објашњење тачно. У талијанском језику налазимо реч „*velada, sf., Nel Veneto, Abito a coda di rondine“[1]. А знамо, да се та иста реч и у истом значењу употребљава и код нашег народа у западним крајевима. Тако нпр. Парчић у своме речнику „талијанско-словинском“ каже: „velata, f.... (specie di giubba) velada“[2]. А реч велада могла је врло лако у устима нашег народа добити и облик *белада*, онако исто као што је то било и у разним другим примерима (види нпр. белуд од талијанског veluto[3]) и др.).

Угњани знају, да Шоровића има исељених у Лимљанима у Црмници, камо су отишли у доба владике Данила и сад се тамо презивају Шо̏ровићи. Владика Данило је, веле, био растерао због неке кривице све Шоровиће с Угана, па су се после већина опет повратили на своја огњишта. Ја сам заиста у Лимљанима нашао Шоровиће и сазнао од њих ближе податке о њихову исељењу, које ћу саопштити у одељку о Лимљанима. И они славе Митров-дан.

Даље се зна и на Угнима и код њихових рођака у Лимљанима, да има „потурчених Шоровића у Туђемилима у Бару“ [именом „Бар“ народ овде означава ранију турску административну област са средиштем у Бару]. Андрија Јовићевић заиста наводи две куће муслимана Шоровића у Туђемилима и саопштава њихово казивање, да су „од Капа с Угана, искрај Цетиња“[4].

Још се зна на Угнима, да има Шоровића одсељених у Русију.

Лага̏тори (7 кућа на Угнима и 5 кућа на Врелима) знају, да су од старине овде и мисле, да се на њих односио назив Бојковићи, који се помиње у оном старом „листу“, о коме смо напред говорили (в. Капе и Беладе). То је дакле можда њихово старо презиме. Али је, веле, и назив Лага̏тори врло давнашњи. Има и назив Лагаторов Крш, који се тако зове од старине по некоме од Лагатора.

Расправљајући напред о томе презимену изнели смо мишљење, да се је именом Лагатори, које је свакако остало од Влаха, могао на̏јпре називати део села Угана и по њему и његово најстарије становништво, па да се после тај назив пренео

1) N. Tomaseo: Dizionario, II, 1713.

2) D. A. Parčić: Rječnik talijansko-slovinski (hrvatski). U Senju, 1887.

3) У Rječnik-у загреб. Акад.

4) Етн. Зборн. XXIII, 43 и 74.

и на Бојковиће, који су се стопили с остацима тога старог становништва.

Зна се, да је неки њихов предак убио Турчина Севера Омерова, који је имао земље на Угнима и био му их предао. Због тога су га Турци одвели у Бар и набили на колац. А његова четири сина одведе жена у Лимљане у Црмници. Двојица од њих се врате на Угне, и Капе им помогну да начине куће, те су од њих ови садашњи Лагатори.

Један од браће је био остао у Лимљанима и од њега су били тамошњи Лагӓтори, који су се „ископали". У Каручу у Лимљанима зна се и сад за те истражене Лагаторе и за место на коме су били.

Четврти брат је од „крви" побегао из Лимљана у Гусиње, где се, веле, потурчио и од њега су тамошњи Лагаторци. — У раду А. Јовићевића о плавско-гусињској области[1]) ови се Лагаторци не помињу. Можда су се из Гусиња иселили.

Зӯбери или „*Зӯбер*" (тако у једн.; на Угнима 13 кућа и на Врелима 2) су такође врло давнашње браство на Угнима, о чијем се пореклу ништа не зна. Најстарији предак, којег памте, звао се Јо̀вета и до њега набрајају нпр. овако пасове: Лӯка—Митар—Лука—Петар—Савӣћ—Јовӣша Савӣћ—Јо̀вета...

Презименом Зубер зову се од старине и не знају, да га објасне. Познато је, да Јиречек доводи имена: Зубер (планина код манастира Поганова), Зуберово Брдо (код Градачца у Босни) и Зуброва Река (притока реке Раванице) од назива за изумрлу животињу зубра[2]). Таких топографских имена биће по нашим крајевима још приличан број. Знамо нпр. Зубров Дел у селу Алдинцима у Заглавку[3]). У Славонији има и разгранат род са презименом Зубер (у новоградишком протопрезвитерату), у парохијама: Доњем Рајићу, Ратковцу и Суботској[4]), који слави Ђурђев-дан, те се не може непосредно доводити од ових угањских Зубера.

На основи свих наведених података можемо веровати, да је презиме Зубер српскога порекла, па и да је какав стари надимак, који стоји у ма каквој вези са речју за зубра (*зубърь?)

---

[1]) Етн. Зборн. XXI.

[2]) K. Jireček: Slavische Chroniken der Moldau. (Arch. f. slav. Philol. 1893. С. 89).

[3]) М. Станојевић: Заглавак. (Етн. Зборн. XX, 148 и 149).

[4]) Шематизам епарх. пакрачке 1898. („Додатак", 17.).

Зубери знају само за једнога свога одсељеника, у Уцињ, где се, веле, зове Новаковић „по ђеду".

Топографија и остали трагови старијег становништва на Угнима. — Најпре су „кроза село" почевши са с. називи: Брегови, па испод њих поменути Лагаторов Крш; даље Засаде, Бабунице и Трнови, па више њих „продо" Јабуке, а још више Мировића Главица (назвата по садашњим Мировићима); силазећи ка потоку Угњем Студенцу су најпре Сјенокоси, Барине и *Балићеве Зграде* (сад се не зна за тога Балића), па „под њима" Поткуће а опет под овима Подамлине; даље су наниже поменути *Удаћи* и Крушка и мало ниже Тигларица и до ње заселак Врела.

Више Врела је *Градински Крш* и на њему велика *гомила, од набацаног камења.* На том Градинском Кршу нема данас трагова од какве градине. До Врела су Понора Угањска, па затим Мокри До „до Цера на Озовици" (Цер је вис у „планинй" Озовици), који је на крајњој јужној граници угањској.

„У селу код цркве" (угањске) су земљишта: Стр̂ана, изнад цркве, а према њој Поћета (за коју веле, да је добила име по глаголу поћетати, процветати, нпр. „поћетале крушке"). На Стр̂ани је поменути врх *Мрамори* са „мраморима" од описане погибије. „Ждријело", којим пролазе, кад иду за „планину" (Хум), зове се Мучнй К̂ам, а пут од Цетиња има назив Ск̂ала.

Око ових земаља, које захватају средину угањског удута, долазе почевши од с. з. па даље унаоколо до на с. и.: Голи Врх, Мали и Вељи Сиљевик, Грабови До, Буздоване Рупе („планина" са кућама и стајницама), поменуто *Шорово Ждријело*, Умски До (земља под планином Хумом), поменути *Грдомански Долови* (ливаде), Шеварин-долови, Радове Лазине и најзад Рудиница „између Угњана и Цеклина".

По граници угањској почевши са „горње" (југозападне) стране па даље ка и. и с. топографски називи иду овим редом. — Најпре је планина Хум, која је једним делом угањска, па М̀анато Почивало (за које веле, да је добило име по маховини), Врх од Огорелине (на граници према Боки), Дебели Бријег, *Цмилов Бријег* (опет на граници према Боки), Грабовик, Шнијежница (својина Угњана и Брајића), врх Корита, а ближе селу 'Рома Страна и још ближе Плочник; још су на граници према Боки: Падеж изнад Врела (ту је и „урезана граница") и Козарев Врх.

На граници према Ријечкој Нахији су: поменути Цер на Озовици, Дренова Улица, Веља Гора и Граница (која је „међу Угњанима и Цеклињанима“). — Даље је граница између Угњана и Очинића и на њој: Каменито Присоје, Мокри До, Висока Главица, Сирак (вис), поменуто *Удовичића Ждријело* (названо по очинићским Удовичићима), Јаворов До, Каменица „у дно Бабине Крушке“, Андријино Гувно „на бријег Сјенокоса“ (које смо већ напред поменули) и „ондолен иде граница на Трлице, па отолен на Соколову Шнијежницу, која је при Хуму“.

Подаци о разним другим старијим родовима цетињским. — Као део старог цетињског становништва помињу се родови *Радаљевићи* и *Петковићи*, о којима смо говорили напред у опису села Хумаца.

Знамо даље за род *Радовановиће* (два брата и њихове синове), које помиње владика Василије у својој „књизи за куповање земаља“[1]) и о којима се још говори у „Књизи од прилога Јова Радовановића“[1]) из године 1752. Али се не каже, у коме су селу живели, нити сам штогод о њима сазнао у народном предању.

Исти је случај и са презименима *Парача* и *Остојић*. У првој од поменутих листина говори се о куповини земаља у Цетињском Пољу „у Јова Вукосавова Параче“, а у другој се као сведок именује „Хоташ Вуков Остоић“. И они су дакле били савременици владике Василија.

Има приличан број исељених старих братстава, која знају, да су пореклом „са Цетиња“, а у самом Цетињском Племену није се очувао о њима спомен. А то је баш доказ, да су она — бар великом већином — врло давнашњи исељеници.

Тако се нпр. за *Лажете* у херцеговачком селу Биограду каже, да „су Златаревићи са Цетиња“[2]). — *Жутковићи* у херцеговачким селима Цинову Долу и Влаховићима имају предање, да су „из Липе код Цетиња, гдје их и сад има“[3]), а славе Јовањдан. Насеља Липе у области Цетињског Племена нема. Могло би се понајпре помишљати на стариначко братство Липовине у Бјелошима, које такође слави Јовањ-дан.

---

[1]) М. Драговић: Прилози... (Летоп. Мат. Срп. 1891, III, 15—17).

[2]) Етн. Зборн. XII, 225.

[3]) у истом раду, 229.

Томановићи, који живе у Ластви и у Лепетанима у Боки, знају, да су „из Црне Горе (близу Цетиња) има 200 [односно 220] година“ [1]). Славе Св. Ераста и Олимпа. — За Доброћане у Боки још је Вук (1836 године) сазнао и рекао, да су „са Цетиња“ [2]). А по Накићеновићевим испитивањима видимо, да у Доброти има заиста неколико родова, који су се још у 16. и у 17. веку доселили тамо „из Црне Горе“ (ближег одређења нема). Једни од њих — *Добриловићи*, *Дапчевићи*, *Никићевићи* и *Каменаровићи* — славе Св. Ивана, *Ђуровићи* Св. Јована, а *Ивановићи* и *Клачевићи* Св. Врачеве.[3]) За оне што славе Св. Ивана и Св. Јована можемо понајпре веровати, да су пореклом од старих цетињских браства, јер су та браства, у колико им знамо крсна имена, готово сва славила Св. Јована.

Зимоње или *Зимоњићи* у гружанским селима Вучковици и Сибници, а по њихову тврђењу и у драгачевском селу Горачићу, веле, да су пореклом из Црне Горе „од Цетиња“ и да је од њихова рода и познати херцеговачки јунак, Богдан Зимоњић[4]). Они у Вучковици славе Св. Арханђела а Зимоњићи у Сибници Св. Јелесија.

Ковачи у селу Суми у пределу Анамалима (јужно од Скадарског Језера) знају, да „су дошли са Цетиња“ и да су били православни и бавили се ковачким занатом. Била су дошла два брата, чији су синови примили ислам[5]).

Код Болице (1614 год.) се именује као кнез од Цетиња (Zetigne) *Battich Vulacov*[6]). Ровински то чита као „Батричъ Влатковъ“[7]), а ја мислим, да треба читати тако, како је написано: Батрић Вулаков, јер је код нашег народа у Црној Гори поуздано било у обичају лично име Вулак. То се може видети и из разних података у овом раду (в. регистар.). Данас се у Цетињском Племену о томе кнезу ништа не зна. Без сумње је био од некога старог браства цетињског, које се одавно иселило (или ако је можда и данас у племену, одавно је осиромашило и изгубило значај, те не води рачуна о својим прецима).

---

[1]) Етн. Зборн. XX, 395.

[2]) Српске народне пословице. Цетиње, 1836. Стр. XXVI.

[3]) Етн. Зборн. XX, 431.

[4]) М. Драгић: Гружа (Етн. Зборн. XXI), с. 238 и 323.

[5]) Етн Зборн. XXIII, 94.

[6]) Starine XII, 169.

[7] Черногория, I, 787.

У извештају которског провидура из 1609 године помиње се „Vuio Spahi, conte di Cettine di Montenegro et Marco suo figliolo"[1]). Према томе и Ј. Томић сматра, да су у то време живели „цетињски кнез Вујо и син му Марко"[1]).

У Цетињском Племену нема никаких успомена о ма каквоме спахији на Цетињу нити о кнезу Вују и његову сину Марку. А међутим има приличан број података, који говоре за то, да се наведени спомен односи на Вуја Рајичева, који је заиста у то време имао титулу спахије и кнеза црногорског, а седиште му је било на Љуботињу. Тако се нпр. у једном млетачком извору из 1613 године каже: „Spahi Vuio Raizev, Conte di Montenegro"[2]); код Болице (1614) се на два места помиње „Vuio Raizcev", за кога се каже, да је „spachi" и „conte di Montenegro"[3]); син и наследник Вуја Рајичева, Јован Вујов, забележен је као „Conte et Spahi Jovan Vuiov de Glubotin"[4]); у народу старе Црне Горе опште је познато, да су титулу спахије и поглавара над свом Црном Гором имали Вујовићи са Љуботиња и са Трнова у Црмници, док се, као што рекосмо, не зна ни за каквог спахију на Цетињу. Што се у оном првом податку каже за Вуја, да је „conte di Cettine di Montenegro", то је без сумње имало значити, да је он глава од све Црне Горе, дакле и од Цетиња, као њеног главног места.

У прилог нашем мишљењу говори и податак из 1620 године: у акту о договору српских и арбанашких старешина за устанак против Турака помиње се и „Conte Marco da Monte Negro"[5]) — дакле без сумње онај исти Марко, о коме се 1609 године каже, да је „figliolo" спахије Вуја. Најзад и ово: Вујовићи на црмничком Трнову и Комарну поуздано знају, да су се разгранали од двојице синова Вуја Рајичева, од *Марка* и Драга.

в) **Подаци о новијим браствима Цетињског Племена.**

Нека од тих брастава доселила су се у своја данашња насеља још у 15. веку. То су: Ивановићи и Иванишевићи, Хумци,

[1]) Ј. Томић: Политички однос, 58.

[2]) у истом делу, 68.

[3]) Starine XII, 168 и 169.

[4]) Ј. Томић, у помен. раду, 73.

[5]) Гласник Земаљ. Музеја за 1909 год., с. 3·9.

Дење и Шпäдијери. У 16. веку су се доселили Мартиновићи (са Вуксановићима) а можда и Мäриновићи и Аладин, у 17. или у 18. Почеци, Зечеви, Мировићи, Ћеранићи и Радовићи са Перовићима, а у 19. веку Кажије.

Ми ћемо тим редом разгледати податке за свако од ових брастава.

1. **Й̈вановићи** (или Лајиславићи, Лајислајићи) са **Мариновићима** (укупно 21 кућа) и **Ивäнишевићи** (18 кућа) у Доњем Крају су заједничког порекла. Сви славе Ђурђев-дан, а послужују Малу Госпођу.

О своме пореклу имају овакво предање. Иван Боројевић, старешина Ниша, од којег су Турци и отели Ниш, имао је пет синова, који су се звали: Драгољуб, Боројe, Владислав, Ушур (или Вушур) и Драгослав.[1]) Драгољуб је погинуо приликом одбране Ниша, а Иван Боројевић, пошто Турци освоје Ниш, утече у своју стару постојбину, Златибор, у Староме Влаху (где има, веле, и сад Боројевића) и тамо је дизао чете и тукао се с Турцима. Али им није могао одолети и још му ране сина, те он заједно са четири своја сина, од којих су прва двојица (Боројe и Владислав) били ожењени, утече у Зету и дође на Цетиње од прилике на 30—35 година пре него се Иван Црнојевић преселио на Цетиње. Ту почине „у Гомиле у Доњи Крај под данашње Иванишевиће, што се тада звало Горње Поље", па се ту и насели са синовима. После неколико година „он дође при смрти и препоручи синовима, да не иду даље, него ако умре, да га не оставе ту у пустињи, већ да га или однесу на Обод (на Ријеку) или да му онде ограде црквицу." Кад је умро, синови се договоре, те га укопају у највишу гомилу а на њој начине пред гробом црквицу од плота и посвете је Малој Госпођи, јер су баш на тај дан били дошли на Цетиње. По томе, што су они били пореклом из Старог Влаха, ова њихова црквица добије назив Влашка Црква (о томе смо говорили опширније напред).

Да су ту цркву заиста градили ови досељеници из Старога Влаха, доказује се и тиме, што су на почасном месту, пред црквеним вратима, гробови њихових потомака, Ивановића и

[1]) Шабани у Љуботињу су саопштили А. Јовићевићу (Етн Зборн. XV 637), да су се четворица његових синова — осим првога — звали: Иван, Иваниш, Вушур и Драгослав. Али ће се из даљег излагања видети, да то није тачно.

Иванишевића, па тек даље од њих осталих досељеника по реду: Дељâ, Хумаца и др. За два највећа надгробна споменика, који су пред Влашком Црквом, веле, да су били на гробовима „Ивана Старовлаха“ (Боројевића) и жене му Јелице.

Поменута четири брата су летовала са стоком на Цетињу и у Брајићима, на „јесеновиште“ су излазили у Томиће у Бјелицама а на „зимовник“ су „бјежећи од снијега“ терали стоку на Љуботињ и на Горње Блато и у Созину више Спича и у Бобију више Малог Блата. Они су дакле били захватили велики простор: од Ставора бјеличкога преко Цетиња па чак до границе брајићске и маинске — „били су племићи“ И двојица млађе браће се ожене, један из Томића а други из Љуботиња, па обојица пређу у места из којих су се оженили. А два најстарија брата остану на очевини и раздвоје се: Бороје остане у кући, а Владислав пређе у садашње Ивановиће.

Бороје, први син Ивана Боројевића, је имао два сина: „Дапча“ и Иваниша (облик „Дапча“ је јамачно погрешно запамћен место првобитног „Дапца“, од Дабац). Од „Дапче“ је била кућа *Дапчевића,* која се „није никад дијелила“: прича се, да је у једно време било у њих 17 „мачева“ у кући и „никад се нису могли скупити, ни на Божић“. Они су се готово сасвим раселили одавде, а остатак је изумро (последњи је умро овде 1841 године). О њихову расељењу испричано је код А. Јовићевића[1]). Једни од тих исељеника су садашњи Дапчевићи у Врањини (у Ријечкој Нахији), који такође славе Ђурђев-дан; други су муслимани Дапчевићи у Мрковићима (у Црногорском Приморју)[2]), неки су отишли у Грбаљ, где су се покатоличили[3]), а неки у Никшићску Жупу, где се, веле, и сад зову Дапчевићи.

Од Боројева сина Иваниша су садашњи *Ивàнишевићи* у Доњем Крају. Од њих је имало исељених у Котору и у Будви, али су се тамо „истражили“; на Корчули су од њих Иванчићи; даље их има у Северној Србији, у Кладову, где се вероватно зову Перашевићи; зна се још, да су од њих „у Попову Пољу Љепаве и у Мостару Иванишевићи“ а да је предак и једних и других „давно побегао од крви са Бајицама“; напослетку, има,

---

[1]) Етн. Зборн. XV, 614.

[2]) Етн. Зборн. XXIII, 81.

[3]) У раду С. Накићеновића о Боки (Етн. Зборн. XX) нема их под тим презименом, јамачно су га променили.

веле, Иванишевића и по селима „више Дубровника“ и у некима су се од њих звали Чомаде.

У Попову Пољу, у селу Пољицу, заиста има разгранато браство с презименима Иванишевићи, Љепаве и Мостарице, а њихових рођака има још и у херцеговачким селима Драчеву, Величанима и Чваљину и у вароши Мостару (где се зову Иванишевићи и Главани); али они имају предање, да су њихови далеки преци дошли из Риђана код Никшић, а слава им је Лучин-дан[1]). Свакако се је њихов предак бежећи из Доњега Краја од крви био најпре склонио у Риђане, па тамо променио и славу.

Од другога сина Ивана Бороjевића, од Владислава, су *Лајислајићи*, који се сад зову *Ивановићи* по Ивану, сину или потомку Владислављеву. Иван није свима њима предак, али су и остали примили то презиме; само се *Мариновићи* и сад зову по своме претку, Марину Владислављеву. — Ивановићи се помињу у реченој трећој књизи владике Василија за куповање земаља[2]).

Зна се, да Мариновића има исељених у Боку и у Трст (у Трсту су, кажу, и сад богаташи Мариновићи. Потврђено је, да заиста има у Боки, у Грбљу, Мариновића, који су пореклом из Црне Горе и од којих су и Мариновићи у Котору (славе „Св. Ђорђа“) и у Столиву[3])

Трећи син Ивана Боројевића, Ушур или Вушур, отишао је у Томиће у Бјелицама и од њега су тамошња браства *Вушуровићи* и *Ивановићи*. Они су променили крсно име, те сад славе Петков-дан а Ђурђев-дан су задржали као преславу. Иначе и они знају поуздано, да су пореклом од „Ивана Старовлаха“ (в. о томе даље у одељку о Бјелицама). И казивањем браства Шабана у Љуботињу ово је предање о њихову пореклу потврђено[4]).

Четврти син Ивана Боројевића, Драгослав, што се преселио на Љуботињ, предак је тамошњег браства *Шабана*, које се раније презивало Драгослављевићи, а слави и сад Ђурђев-дан. То браство има доста добро очувано предање о своме пореклу, које је саопштио А. Јовићевић.[4])

2. **Хумци** или, по народном изговору, **Умци** (15 кућа) у селу истог имена. Зову се још и *Милошевићи*. Опште је познато

---

1) Етн. Зборн. XII, 279 и 280.

2) М. Драговић: Прилози (Летопис 1891, III), 14.

3) Етн. Зборн. XX, 296, 395, 396 и 409.

4) Етн. Зборн. XV, 637.

и сасвим поуздано предање, да су Хумци потомци *Бјеладина Хумца*, који се доселио на Цетиње у време Ивана Црнојевића и постао Ивановим кметом на земљишту Цетињског Манастира. У Ивановој повељи томе манастиру из године 1485 каже се: „И еще поставих кметіе на цетиніе бѣладина хумца; і они и нихъ дѣца и послѣдни да пасу иманіе црковно і нихь трагь докле буду"[1]). И у повељи Иванових синова од године 1495 читамо: „И еще кметіе приложи Господин Ђурађъ и Стефанъ на Цетиню Беладина хумца с бащином и з децомъ, да пасу иманѣ црковно и нихъ трагъ"[2]).

О самоме Бјеладину Хумцу имају његови потомци, данашњи Хумци, ово предање. Бјеладин је, веле, био пореклом из „Хума 'отскога или зетскога" (у зетској равници), по чему је и добио назив „Бјеладин Умäц"; право му се презиме не зна. Мисли се, да је био „латинин" (католик). Имао је још два брата, па су сва тројица заједно побегли од „крви" у Црмницу. Тамо је један од њих (Ђон) и остао, и од њега су садашњи Ђоновићи у црмничком селу Томићима; други је брат отишао у Жабљак, примио ислам и од њега су били чувени Омарћевићи или Омерћевићи, који су се већ скоро истражили; а трећи брат, Бјеладин, дошао је на Цетиње Иванбегу. Стара слава те браће био је „Свети Ђорђе у пролеће" (Ђурђев-дан), и од Бјеладина је остало то крсно име и Хумцима. А послужују „Госпођин дан Мали, као и сва остала села по Цетињском Пољу". Због тога Хумци тврде, да су и Ђоновићи раније славили Ђурђев-дан. Веле, да се Хумци и сад рођакају с оба поменута браства, са Ђоновићима и Омарћевићима.

Изненадило ме, што Ђоновићи у Црмници ништа не знају(?) о своме сродству са цетињским Хумцима и шта више тврде, да су пореклом „из Кр̈оје". Уз то славе Томин-дан а прислужују Велику Госпођу, а да ли су раније славили Ђурђев-дан, нисам могао сазнати. Њихово казивање, да су из Кроје, забележио је и Т. Ораовац[3]). Неки од Ђоновића тврде, да им је предак био „латинин".

[1]) Ровински је на два места (Черногорія I, 775 и II, 1, с. 12) погрешно преписао дѣладина место бѣладина. Да је то заиста погрешно, видимо прво по томе, што М. Драговић у „Крусовуљу" (с. 17) транскрибује са „Бјеладина", а друго, што је у препису повеље Иванових синова, коју горе наводимо, написано „Беладина хумца".

[2]) Ровинскій: Черногорія, I, 728.

[3]) Арбанашко питање и српско право. Београд. 1913. С. 38.

Има опет друго једно предање, које је очувано код браства Пајовића у Доњим Селцима (у Црногорској Крајини) и које се доста приближава казивању цетињских Хумаца. По томе предању су се из Врања у Зети (а он је одмах до зетскога или хотскога Хума) иселила четири брата, и од њих су: Пајовићи у Доњим Селцима, Ђоновићи у Брчелима (у Црмници), Поповићи у Доњој Зети и Омерћевићи у Жабљаку[1]).

Ово предање, које се очувало сасвим независно од оног хумачког, сведочи нам, да у казивању цетињских Хумаца има много истине и да су без сумње сва данашња браства, која именују они и предање селачких Пајовића, у неком давнашњем међусобном сродству и пореклом из зетских насељâ испод или око зетскога (односно: хотскога) Хума. Према томе и Ђоновићи неће бити из Кроје, него из Зете. А тако исто и казивање браства Цијановића у Цеклину, да су Омарћевићи у Жабљаку пореклом од њих, а старином из Призрена[2]), не може се сматрати за тачно.

За сва се та браства (осим за Омарћевиће) зна, да су од старине православне вере, а само се за њихове претке верује, да су били католици. Али нико не каже, да су били и Арбанаси. Шта више Хумци одлучно тврде, да је још њихов предак Бјеладин славио Ђурђев-дан. Једино што презиме Ђоновићи даје разлога веровати, да је код тих Зећана било или неке примесе или неког утицаја арбанашког, односно да су можда били посрбљени Арбанаси.

Име *Бјеладин* — које код тамошњег народа гласи само у том облику — без сумње је српско. Маретић га наводи међу осталим српским личним именима, која су постала наставком -адин (Миладин, Стојадин, Живадин. и др.).[3]) То је име некад било доста распрострањено код нашег народа, бар у старој Зети. Тако нпр. у светостеванској хрисовуљи налазимо, да се у катуну барејевском именује „бѣладинь с братиѥю“[4]). У преводу Балшине повеље од 1413 године, којом оснива манастир Св. Николе у Паштровићима, има „de Budua prete Biladin“,

1) А. Јовићевић у Етн. Зборн. XXIII, 99.

2) Етн. Зборн. XV, 608 и 612—613.

3) Rad LXXXII, 87. За та и друга слична имена види и Даничића Основе“, 149.

4) Споменик Срп. Крањ. Акад. Наука, IV, 8.

које Јиречек чита као „Бјеладин поп у Будви"[1]). У једноме поменику записано је мушко име у 4. пад. једн. „Бѣладина"[2]). У селу Клинцима у Боки има земљиште с именом Бјеладине[3]). У Рисну, у Котору и у Дубровнику живе огранци браства Бјеладиновића, коме је било старо презиме Вишњићи[4]), те је дакле по неком свом претку, који се звао Бјеладин, добило презиме Бјеладиновићи. Итд.

Бјеладин Хумац је, по предању, био дошао Иванбегу и замолио га за земљу, а Иванбег му допустио, да узме онолико, колико за дан пооре. Бјеладин онда измоли од Бајица и о Доњокрајаца волове, па навали, да пооре што више. То дозна Иванбег и нареди му, да прекине орање, па му остави онолико земље, колико је био изорао.

Она места из повеља Ивана Црнојевића и његових синова, што смо их напред навели, јасно нам казују, да је Бјеладин Хумац био дошао на Цетиње с породицом, вероватно и са задругом (с којим ожењеним сином), јер се у обе повеље и пре и после Бјеладинова имена говори у множини тако, да се види, да права, која се дају, вреде не само за њега лично, него и за већи број лица, која су уз њега („...поставих кметiе на цетиниe бѣладина хумца; i они и нихъ дѣца и послѣдни да пасу иманiе црковно...").

Даље се из повеља види, да је Бјеладин заиста, као што предање каже, добио од Ивана и земљу, баштину, те је као кмет обрађивао, а уз то му је Иван дао и право, да пасе своју стоку по црквеном имању, што би опет значило, да је Бјеладин био дошао и са доста стоке на Цетиње. Однос Бјеладинов према Цетињском Манастиру показују нам речи, којима се почиње помињата листина („Крисовуљ за Хумце") из године 1638 или можда 1576: „Да јест ведомо васем, како постави господин Иван Црнојевић Хумце на баштину црковну, на горње поље Цетиње, да пасу имање црковно они и них траг и последни ва веки, и што им црква да̂ баштине да работају и да дају доходак четврту"[5]).

---

[1]) Споменик XI, 68, и регистар.

[2]) С. Новаковић: Срп. поменици, 47.

[3]) Етн. Зборн. XX, 352.

[4]) Етн. Зборн. XX, 288, 409, 438 и 523.

[5]) М. Драговић, у помен. раду (Летопис 1891, III), 4.

Бјеладин се, по предању, био најпре настанио „таман код воде Андрана“ (о којој смо напред говорили). Кућа му је била од сухомеђе, али се, веле, и сад познаје његово кућиште. А ту је у близини и Бјеладинова Лазина. После се Бјеладин „помјенуо одатле у Томову Главицу“, око које су и сад Хумци већином настањени.

Бјеладинови потомци били су се јако намножили, те су чинили моћно браство. Предање каже, да су се̑ били сви разродили од четири брата, који су вероватно били Бјеладинови праунуци. Данашњи Хумци не могу да тачно именују све своје пасове до Бјеладина, јер су неке од њих поборавили, него знају само овај ред предака до Бјеладина: Лука (данашњи пас) — Шпиро — Нико — Ђуро Попов — поп Ђикан — Иво — Ђукан — *Милош* — Вук — Рајич (син Бјеладинов) — Бјеладин.

Од Милоша су сви данашњи Хумци, који се због тога презивају и Мѝлошевићи.[1]) А од остала три брата Милошева била су друга три хумачка рода, који су се иселили. За један од њих знају, да се презивао Гаријевићи.

Како су се Хумци били јако намножили, били су се осилили и према Цетињском Манастиру, те су притиснули много манастирске земље и нису вршили према манастиру дужности, које су били обавезни вршити према наведеним повељама Црнојевићâ. О томе њихову отимању земље од манастира сведочи и народно предање и поменути „Крисовуљ за Хумце“[2]) (из 1638, односно 1576 год.).

У том се „Крисовуљу“ шта више излаже цела распра владике Мардарија са Хумцима око притиснуте земље. Види се, како су Хумци били толико силни, да нису хтели послушати ни пресуду турскога кадије на Цетињу, него су шта више стали чинити велика зла манастиру, и тек их је владика помоћу чаушâ подгоричког паше натерао, да врате отету земљу манастиру. Али су Хумци, каже се даље, запали услед тога „у велику тјесноту“, те не могаху живети, и на њихову молбу владика им, у договору „с властелима“ црногорским допусти, да

[1]) О једноме од Милошевих синова, који се звао *Нико Милошев Умâц*, очувана је и до сад жива успомена. „Имао је, веле, по шест прста на свакој руци и нози и био је сила од човјека“. Његов огромни мач чува се и сад у цетињској „лабаторији“ (зграда Петра II, у којој су прикупљене разне старине).

[2]) у означеном раду М. Драговића, 4—7.

се преместе и да „ограде куће ниже Андрана", и дâ им место земаља („дионица") манастирских, које су дотле држали „на шесту" (т.ј. да дају манастиру шести део од рода) у размену друге под истом погодбом.

Хумци су дакле још у то време сматрани за кмете Цетињског Манастира и давали му, истина пошто су на то силом натерани, шестину од прихода са свеколике земље, коју су држали. Али то стање свакако није дуго трајало. Кад је доцније настало веће безвлашће у Црној Гори, и Хумци су се не само отргли од манастира и престали му давати шестину, него су поново били притисли и стално присвојили знатан део манастирског земљишта. То се несумњиво десило још доста рано у 17. веку, јер нема нпр. никаке успомене у народном предању, да су Хумци још кадгод давали или били приморавани да дају Цетињском Манастиру какве било дажбине. А има опет сасвим поуздано предање, које показује, да су Хумци у 18. веку имали у својим рукама много манастирског земљишта. По томе предању граница „хумачке земље" према манастирској прелазила је на југу преко Орлова Крша и долазила до Боришине Каменице, а „преко поља је ишла од крста ниже Андран-воде па старом џадом право на Границу" (нахиску).

Али се негде око средине или нешто после средине 18. века хумачки родови заваде међу собом. Они су уопште, веле, „љути људи", и то тумаче својим зећанским пореклом и услед тога примесом арбанашке крви. Услед те заваде три хумачка рода, који су били пореклом од тројице од она четири брата, продаду сву своју земљу војводи Николи Мартиновићу за хиљаду дуката, па се одселе у јужну Русију, како се мисли, некуд у околину „Брђанке". А у Цетињском Пољу остану само потомци четвртога брата, и од њих су данашњи Хумци. Њима је, веле, остао само четврти део од раније хумачке земље. А земља, коју је од исељених Хумаца купио војвода Никола Мартиновић, поново је постала својином Цетињског Манастира: на молбу владике Петра I војвода је уступи манастиру за исту суму, за коју је и купио. Манастир је дакле морао просто да купи земљу, која је у ствари била његова својина, и то нам је поуздан доказ, да су се Хумци већ одавно били не само потпуно ослободили од манастира него и његово земљиште присвојили тако, да га је и сам војвода од њих купио као њихову баштину.

Још један доказ ове врсте имамо у помињатој „Трећој књизи за куповање земаља" владике Василија[1]), у којој он каже: „У Станоја Хумца с браћом куписмо кућу и баштину, за коју дасмо сто и двадесет цекина, и кавад Станоју десет цекина, а синовцима му по цекин сувише плате; зато сам подмирио пошто сам доша с пута Станоју и синовцима готове 60 цекина у злато."

У најстарије време су Хумци у политичком погледу (приликом скупова, учешћа у рату и др.) били „при Бајица"; али кад су се једном водиле борбе између Бајица и Доњокрајаца, они се придруже Доњокрајцима и од тада остану стално уз њих. А већ су и иначе од старине имали са Доњокрајцима непрестано заједничку цркву (Влашку Цркву) и пред њом гробље. Имају на гробљу своје засебно место. Осим тога им је са Доњокрајцима од старине заједничка „планина" за Хумом, до маинске границе.

Данашњи Хумци знају само за једног исељеника од њих, који је, веле, отишао у Котор и зове се тамо Радивојевић. Заиста има у Котору *Радивовић*, за којег се саопштава, да је из Хумаца[2]) код Цетиња и да слави „Св. Ђорђа"[2]).

Тома Орговац вели: „Од цетињских Хумаца су которски и рисански Бјеладиновићи"[3]). Али то није истина. Ни сами Хумци не знају о томе ништа, а Накићеновић је јасно показао, да су ти Бјеладиновићи досељени у Боку у почетку 17. века из Херцеговине испод Голије од браства Вишњића[4]).

3. **Дёље** (5 кућа) у Доњем Крају казују, да је њихов предак Дёља био „од Косова", па је још на Ријеци служио код Иванбега као момак (перјаник) и затим заједно са њим дошао на Цетиње. „Био је, веле, зоран, те је по томе добио назив делија, деља". „Деља се узео са слушкињом Маре Иванбеговице, коју је она много вољела, те Мара замоли Владислава Иванова [то је поменути Владислав, син Ивана Бороjевића, предак браства Лајислајића—Ивановића], да му даде мјесто, да се насели". Владислав јој учини по вољи и дâ Дељи велики комад земље, а мисли се, да га је „од прилике он и вјенчао". Услед тога

1) На означеном месту, с. 16.

2) Етн. Зборн. XX, 408. У тексту стоји, без сумње услед штампарске грешке, Дмоца место Хумаца (Умаца).

3) Арбан. питање, 38.

4) Етн. Зборн. XX, 3[illegible]2.

Деље имају земљу између сродних и најстаријих доњокрајских браства, Ивановића и Иванишевића, те неки погрешно мисле (као што сам то показао и напред, говорећи о Влашкој Цркви), да су Деље најстарији досељеници у Доњем Крају.

Земљиште, које је Деља добио, било је тако велико, да су после његови потомци дали од своје земље и доцнијим досељеницима, Почецима и Ћеранићима.

Колико је, причају, Мара Иванбегова волела поменуту слушкињу (можда дворкињу?), види се по томе, што је „крај Дељине куће направила ладњак" (веранду), камо је долазила и проводила по неко време. По томе је добила име Марина Главица

Још је Деља славио Св. Николу, те и његови потомци славе истог свеца, а прислужују општу доњокрајску прислужбицу, Малу Госпођу. И Деље се сахрањују пред Влашком Црквом, и то одмах до Ивановића и Иванишевића, што такође показује, да по старини долазе одмах за њима.

Објашњење о имену Деља, које сам по народном казивању напред навео, наравно да је само довијање, да се објасни име Деља, које је сад у народу непознато. Али је, као што сам у своме раду о Кучима[1]) показао, тога имена некада у нашем народу било и оно је „по својој прилици скраћено од целог имена Дељан или Дејан". Тако се нпр. предак браства Дёљана у Кучима (у Затријепчу) звао Дёља, а био је пореклом из Херцеговине[2]). У селу Горњој Бадањи у Јадру једна се стара породица презивала Дељићи[3]). Итд. — Дакле карактеристично име Дёља пренело се и на Дељине потомке у облику множине и постало им презименом.

Дељâ има одсељених у Подгорици, у Будви, у Бару, у Бањанима и у Србији (Северној), и свуда се, веле, тако презивају. — У раду С. Накићеновића[4]) Деље се у Будви не помињу; такође ни код А. Јовићевића у Бару[5]).

*

4. **Шпäдијери** (12 кућа) у Доњем Крају тврде, да су пореклом из Приморја, и то вероватно из Далмације, а неки

[1]) Етн. Зборн. VIII, 82 и 145.

[2]) Етн. Зборн. VIII, на означеним странама.

[3]) Б. Милојевић: Јадар и Рађевина (Ент. Зборн. XX, 797.).

[4]) Етн. Зборн. XX.

[5]) Етн. Зборн. XXIII.

нагађају, да су чак из Падове у Италији, други опет, да су из Херцеговине. Прво сам казивање више пута чуо, и оно је највероватније. Веле, да је предак Шпадијера дошао још у време Иванбега и да је био ковач, који је поред осталога ковао и „шпаде", те је по томе добио назив „шпадијер", који се пренео и на његове потомке Од старине славе Ђурђев-дан а прислужују Малу Госпођу.

Поједини Шпадијери помињу се још у 17. веку. Тако нпр. 1679 године„ иеромонахь Михаило Спадиеровићь ѡть Цетина"[1]), а 1693 године „prete Raico Spadier da Cettigne" (поп Рајко Шпадијер с Цетиња)[2]).

Шпадијери знају за своје исељенике у Црмници. Ја сам их заиста тамо нашао, у племену Лимљанима, и рекли су ми, да је њихов предак дошао у Лимљане пре близу 200 година (дакле почетком 18. века), камо је заједно са братом добегао од крви. Тај му је брат, веле, био отишао у Будву. У Будви је С. Накићеновић доиста сазнао за негдашње браство Шпадијере, које је изумрло[3]). И Шпадијери у Лимљанима имају исто крсно име и прислужбу као и ови у Доњем Крају.

Рачићи у Бјелопавлићима, у селу Гостиљу Брајовићском, знају, да су пореклом од Шпадијера и одсељени врло давно[4]). Тако и Шпадијери у бјелопавлићском селу Грлићу[5]).

*

5. **Мартиновићи** (176 кућа) и **Вуксановићи** (9 кућа) у Бајицама. — Они казују о своме пореклу у главном ово. Из Чарађа, које је код Гацка у Херцеговини, били су дошли четири брата у Цуце, у село Ржани До, на место Граб, где и сад има њихова црквица и код ње дô, који, веле, и до данас није дељен. Та су се четири брата звала: Бајко, Бјелан, Неноје и Чејо. Из Ржаног Дола они су се морали разићи. Бајко отиде даље у Цуце, и од њега су цуцки Бајковићи. Бјелан се преселио на „Решњу" у садашње Бјелице, и од њега су бјеличка браства Милићи, Абрамовићи и др. Неноје дође у Бајице, које су се од

1) М. Драговић: Прилози за историју Црне Горе (Starine XIX, 1887). С. 256.

2) Ј. Томић: Црна Гора за мореј. рата, 363 и 253.

3) Етн. Зборн. XX, 585.

4) Етн. Зборн. XXVII, 196.

5) Етн. Зборн. XXVII, 199.

старине већ тако звале, и од њега су Мартиновићи и Вуксановићи. Сви потомци ова три брата славе и сад „Јовањ-дан зимњи". А четврти брат, Чејо, врати се у Гацко и прими ислам, и од њега су тамошњи Ченгићи.

У Чарађу је било остало још три брата оне четворице, и од њих воде порекло друга три браства: од једнога Самарџићи у Кривошијама, од другога Бандићи у Команима и Ђуричковићи у Загарчу, а од трећега Османагићи у Подгорици. Сва именована браства знају и до данас, да су међу собом род. За пример наводе и ово. Један угледни Османагић добегао је приликом увођења низама из Подгорице у Бајице Мартиновићима, те су га они „препратили" Ченгићима, а после, кад се враћао, опет је дошао Мартиновићима, те су га они испратили у Подгорицу.

Мартиновићи и Вуксановићи набрајају до Ненојa већином по 10—11 пуних пасова, а само изузетно по мање или више од тога броја (по 8, односно по 12—14).

У Цуцама сам слушао више разних казивања о пореклу поменутих брастава. Али се највише чује казивање, које гласи овако. Павле Орловић је стојао у Чарађу под Орлином у Гацку. После њега су остала четири му сина с унуцима. Пошто су Турци освојили Херцеговину, дођу једном у њих на преноћиште турске арачлије, које су им чиниле разна насиља. Они им уклоне оружје, па их све побију и баце у једну јаму. Али се то ипак дозна, те они „заједно са родбином и имањем" побегну и дођу у Бањане, у село Велимље, на место Пригредине. Ту су презимили једну зиму, али због Турака нису могли ни ту остати, јер су Турци заузели и Бањане, те тројица браће крену даље, а четврти брат, кога су звали Тепо, због тога што је тепао, врати се у Гацко, у Чарађе, и од њега су тамошњи Тёпавчевићи. Она три брата дођу у Цуце, у село Ржани До, и настане се у његову сеоцу Овсинама. Ту саграде црквицу Св. Јована, свога крсног имена, и издубе ублове, а катуни су им били на Дубу у Бјелицама.

Мени су у Ржаном Долу показали место, на коме је било насеље та три брата и на коме се још знају њихова кућишта. То је место Ӱблић (прозвато по негдашњим њиховим ублавима — веле, било је три убла — којих сад нема), на ј. и. од села, близу границе према Бјелицама. Знају такође и да је на месту садашње ржедољске цркве Св. Јована била најпре мала, „у клак" зидана црква, посвећена истом свецу.

Она су три брата, веле, стојала у Овсинама „више времена“ и ту су се „њихове фамилије намножиле“. Али како ни ту нису били сигурни, они се одатле раселе. Бјело (по другима Бјелан) се пресели у Дуб у Бјелицама, и од њега су тамо сви Дубљани и Предишани. Бајица (по другима Бајо, по трећима Мартин) отиде „у Цетиње, у Бајице“, те су од њега Мартиновићи, а један од његових потомака се одсели у Подгорицу, те су од њега тамошњи Османагићи. А трећи брат, Бајко (по другима Цуко, и отуд: „Цуце“) пређе у цуцки предео Заљут, у село Кућишта, и од њега су сви цуцки Бајковићи (Кривокапићи и Преобрежани).

Готово исто овакво казивање саопштава и Ј. Ф. Иванишевић[1]). Код њега се каже, да су она четири брата дошла из Бањана најпре у Грахово, па после у Ржани До, а предак Бајковића означава се као „кнез Бајко“. Остала се одступања тичу само ситних појединости.

Друго једно цуцко предање каже, да су поменута четири брата били из Казанца у Гацком, па су тамо побили неке Турке, што су хтели „на срамоту“ (на силу) данак и због тога пребегли у Чарађе, а одатле у Бањане, и тамо су се умножили. Из Бањана су неки дигли у Загарач, неки у Бјелице, а највише њих у Цуце, у Ржани До, под Ободском Гредом, где им се и сад познају кућишта. И ови су се у Ржаном Долу намножили, те су једни од њих отишли у Бајице, други у Ораховац у Боки (Ћетковићи), трећи у Бијелу и у Доброту, опет у Боки (где су, веле, „латини“), а од заостатка у Цуцама су Бајковићи.

И Бајковићи, као и Мартиновићи, набрајају обично до свога првог познатог претка, Бајка, по 10—11 пуних пасова, а ређе по 9 или по 12 и више. Сви Бајковићи сад славе Јовањ-дан зимњи а прислужба им је пролетњи Никољ-дан (9. маја), којег су примили од цуцких старинаца.

И цуцки Градињани, Грабљани и Липовци доводе себе у сродничку везу са Бајковићима и знају, да су се и њихови преци доселили у Цуце из Чарађа (или из Дулића) у Херцеговини у исто време кад и преци Бајковића. Они такође набрајају до тих својих предака по 10—11 пуних пасова, а славе исте свеце, које и Бајковићи.

У Цуцама се зна, да се је један део од исељеника из Чарађа био настанио и у тада цуцком, а сад чевском, селу Ба-

[1]) „Из Цуца“ (Нова Зета, год. II, 1890, св. XI), с. 423 и 424.

шином Селу (Радуловићи, сад у Кривошијама) и по свој прилици и у суседном Беретину Долу, а врло је добро очувано предање и о браствима из Чарађа, која су се у исто време кад и остали исељеници одатле била доселила у Цуце и настанила у тада цуцком селу Доњем Крају (сад је чевско). Од тих су досељеника садашњи цуцки Липљани (Поповићи) и Проседољци, и њихово ћемо предање навести даље, у вези са предањем њихових рођака, Бандићâ у Команима.

У Бјелицама су ми казивали, да су поменута четири брата били синови Павла Орловића и живели у Чарађу испод Орлине у дно Гацка. Оданде су три брата, Цуко, Бело и Бајо, дошла у Цуце, у Ржани До. За Цука и Баја причају исто што и Цуце, а за Бела веле, да се населио у Предишу или у Дубу у Бјелицама и да су од њега бравства Милићи (у Дубу и у Решни) и Предишани. По њему су, кажу, и Бјелице добиле име. — Сви „Белови“ потомци славе зимњег Св. Јована, а „прислужица им је Успеније Богородице (Велика Госпођа)“. До „Бела“ набрајају исто онолико пасова, колико и Мартиновићи и Бајковићи до својих првих предака.

Бандићи у Команима причају о своме пореклу овако. „По старом предању предак Бандића додигао је с Косова у Чарађе у Гацком, а био је од рода Орловића Павла. То је био род јâки, и ту се је подијелио“. Ченгић се је потурчио; од другога који је примио ислам, били су Коларевићи у Спужу, који су се одатле разбежали после српско-турскога рата (1876-1878); а од једнога су Османагићи у Подгорици. Један део тога рода прешао је из Чарађа у Црну Гору и то најпре у Цуце, у Липу цуцку Из Липе отиду Ненојe, Рајӥч и Рӓдоња у Бајице на Цетиње. Тамо, веле, и сад имају називи Рајичев До и Радоњино Кућиште[1]). „Од Ненојa постају Мартиновићи, а од Радоњиних синова, Вука и Секуле, који су додигли у Милате у Команима, воде поријекло сви Бандићи“. Шта је било са Рајичем, није познато.

„Старо крсно име Бандића је Сабор Св. Јована (7. јануара) а послужбица Мала Госпођа, али су због зимњег времена пренели крсно име на Малу Госпођу, а Св. Јована само послужују“. — И за пасове Бандића — до претка Радоње — вреди исто оно што смо казали за Мартиновиће и Бајковиће.

1) Ја нисам (можда случајно) сазнао за те називе у Бајицама.

Ово казивање Бандића допуњава се и делом објашњава предањем, које сам слушао на више места у Цуцама, о пореклу бандићских рођака у цуцким селима Липи и Просеном Долу.

То предање казује, да је „први траг" Бандића, Поповића у Липи и Марковића и Томашевића у Просеном Долу „из Клисуре код Косова". Предак им је, веле, најпре додигао у Чарађе (у Гацком) у Херцеговини, а затим се преселио у село Доњи Крај у Кчеву. Колико су тамо стојали, он и његови, не зна се. Тамо има и црква Свете Госпође (Мале Госпође), њихне преславе. Први предак, за којег знају у чевском Доњем Крају, био је поп Јаков, који је имао брата (њему се не зна име) и синове, Раславца и Петра. Тада нападне на чевски Доњи Крај и на суседно Бâшино Село „војска" од Чевљана и од Цуца (по другом казивању од Чевљана и од Бјелица), те оба села расели. Синови попа Јакова се преселе један у Липу а други у Просени До, и од њих су тамо данашња браства, која смо поменули. А брат попа Јакова отиде у Комане и од њега су Бандићи, који тако исто као и њихови цуцки рођаци славе Јовањ-дан зимњи и Мали Госпођин-дан.

Ова браства у Липи и у Просеном Долу набрајају до свога првог познатог претка, попа Јакова, по 9—10 пуних пасова, ређе мање или више. Али су, као што се из наведеног предања види (и из његова односа са предањем самих Бандића), попу Јакову претходили бар још један или два паса од досељења у Доњи Крај.

У Загарчу сам на више места слушао предање о пореклу тамошњег највећег браства Ђуричковића. Предак је тога браства, кажу, Ђуричко Ђурашинов или Ђуричко Ђуров. Отац Ђуричков, Ђурашин или Ђуро, био је пореклом од Орловића Павла и заједно са прецима Бајковића и Мартиновића доселио се из Чарађа у Цуце и затим настанио близу цуцког села Доброњеж-дола, где се и сад један дô зове по њему Ђурашинов До или, како неки кажу, Ђураков До. У томе долу, веле, стоје и сад његова два кућишта.

Не знајући за ове податке, кад сам био у Цуцама, нисам могао о њима нарочито распитивати, а саме Цуце нису ми приликом набрајања топографских имена и старина у Доброњеж-долу и око њега ништа о томе казале. Међутим у хатару цуцког села Ржаног Дола има дô, који се зове *Ђурашинов До*, и како се по свима предањима зна, да су се досељеници

из Чарађа били настанили у хатару села Ржаног Дола, врло је вероватно, да се баш овај Ђурашинов До назвао по томе старом Ђурашину.

Из тога се дола, каже предање, Ђуро био преселио са женом и синовима у Цетињско Поље, у Доњи Крај, па тамо и умро. А жена му са најмлађим сином Ђуричком дође у Загарач, ту се стално настане и Ђуричко се ожени из Цуца (мисле: од Кривокапића!). Од њега воде порекло сви данашњи Ђуричковићи. Они „од старине“ славе Мали Госпођин-дан а послужују Јовањ-дан (7 јануара). До Ђурашина (Ђура) набрајају по 10—11 пуних пасова.

Ровински је забележио о пореклу ових браства само оволико: Кривокапићи, вели, најјаче брство у Цуцама, и Мартиновићи у Бајицама говоре, да су дошли испод Орлине (пред Крсцем у Дуги), а део Загарчана и Бјелице из Чарађа у Дуги[1]).

Код Дедијера налазимо овај податак: „Дамјанци [у Тарајину Долу у Херцеговини] су старином из Чарађа, и од исте породице су они, Тепавчевићи, Цуце, Бјелице и Бајице. Убили су седам „пашалија“ и побјегли. Славе Јован-дан“[2]).

Андрија Јовићевић саопштава предање браства Чакића на Црнојевића Ријеци.[3]) Чакићи веле, да „воде своје најстарије поријекло из града Сокола, у Босни. Пет брата, који живјаху у Соколу, због насиља турског, које настаде одмах послије пада Босне иселише се“ и пошто су у Мостару пробавили годину дана, дођу у Катунску Нахију „и настане се: један у Бајицама, од којега су данашњи Мартиновићи; један у Цуцама, од њега су Кривокапићи; један у Бјелицама, од њега су Милићи; један у Кривошијама, од кога су Самарџићи; а један (пети) у Подгорици, који се потурчи, и од њега је српско потурчено браство Осман-агићи“. „Стара слава свију браства јест зимски Јовањ-дан (7. јануара). Али Мартиновићи и Самарџићи, који су неко вријеме живјели заједно у Бајицама, промијене славу и за своје крсно име узму Мали Госпођин-дан (8. септембра), који и данас славе Самарџићи и њихови огранци, а Мартиновићи су опет прихватили старо крсно име. Предак Самарџића звао се Саво; његово се потомство пресели у Кривошије, гдје и данас живи и врло је многобројно“. Један се Самарџић преселио у Подго-

[1]) Черногорія, II, 1, с. 28.

[2]) Херцеговина. Етн. Зборн. XII, 262.

[3]) Етн. Зборн. XV, 658—659.

рицу, те су од њега тамошњи Самарџићи, а од њих су и ови Чакићи на Ријеци.

О великом браству Самарџићима у Кривошијама даје нам С. Накићеновић само ово кратко саопштење: „Самарџићи, славе Св. Јована, а дошли су у XVII в. из Бајица“[1]).

М. Драговић је исказао своје мишљење о пореклу поменутих Османагића на овај начин. „Османагићи су, каже он, чувена беговска кућа у Подгорици — потурчењаци из Црне Горе из племена Цетиња. Османагићи причају, да су од Мартиновића из Баица; али неће тако бити. Ја држим, да су они од оних потурчењака, који су становали на Дубовику, а који су се потурчили заједно с потурченим Црнојевићем..... Они не могу бити од Мартиновића, јер су Мартиновићи били савременици владике Данила и учасници у истребљењу потурчењака из Црне Горе. Отац браће Мартиновића, Мартин Влатков, доселио се у поље Цетиње, у село Баице, тек на двадестину-тридестину година приједа доба владике Данила“[2]).

На основи свих наведених података можемо о пореклу Мартиновића и осталих сродних бластава као највероватније извести ово. Неки разгранати српски род или браство, који је живео у Чарађу у Гацком, побио је већи број турских харачлија и морао се због тога раселити. За даље (раније) порекло тога рода немамо довољних и сагласних предања. Али се у неколико од тих предања овај род доводи у тесну сродничку везу с Орловићем Павлом, косовским јунаком. И ја по свему налазим, да ово народно казивање заслужује пажњу, јер се очувало у више разних племена и свуд се с поузданошћу истиче као добро одржана успомена.

Да је у Херцеговини могло бити властеоског рода, који се звао Орловићима, показује нам и врло знатна, старинска, народна песма у збирци Андрије Лубурића под именом „Разрушење Моштанице (око 1497 год.)“[3]). У тој се песми казује, како је потурчени син Херцега Шћепана (Радован), као „везир Махмут“, са султановом војском победио најпре херцеговачку војску, па затим опсео тврди град Моштаницу, коју брани *Орловић Раде*. А Раде је пре тога испратио своју жену са малим сином Николом своме тасту, „бану“ у Грбљу. Турска сила надјача и

[1]) Етн. Зборн. XX, 516.

[2]) Прилози за историју Црне Горе (Летоп Матице Српске, 1898, I), с. 125.

[3]) У помињатој рукописној збирци Лубурићевој под бр. 416.

Моштаница падне Турцима у руке а Раде Орловић том приликом погине.

Г. Лубурић додаје у напомени, да је Моштаница била стародревна варош и тврђава на десној обали реке Моштанице (у Горњем Пољу никшићском) а на јужној страни Петројеве Главице и да је у више махова подизана и рушена, док није најзад у време турског освајања Херцеговине Раде Орловић заједно с околним племенима подигао на њеном месту јаку тврђаву, коју су Турци после њеног заузећа до земље сравнили. О Раду Орловићу било је, вели г. Лубурић, спомена и у негдашњем летопису Жупског Манастира и у ферману Милутице Никшића, што му га је дао султан за помоћ указану приликом освојења Моштанице (у оба случаја се Раде Орловић назива изразом „Орлибан").[1])

Исељеници из Чарађа били су се најпре настанили у Велимљу, у Бањанима, где су се намножили, па су после сви прешли у Цуце: једни у Ржани До а други у Доњи Крај, у Липу, у Башино Село, у Беретин До, у Граб и на Градину. А од једнога што се вратио у Чарађе, воде порекло тамошњи *Тепавчевићи* и њихов огранак *Дамјанци* у Тарајину Долу.

Један део од оних у Ржаном Долу и у Доњем Крају остао је у Цуцама, и од њега су цуцки *Бајковићи*, *Поповићи* у Липи и *Марковићи* и *Томашевићи* у Просеном Долу, од оних са Граба и Градине су данашњи цуцки *Грабљани*, *Градињани* и *Липовци*, од оних из Беретина Дола је без сумње неки део цуцких *Ђуричића* (они знају, да су „од старине" славили зимњег Св. Јована а прислуживали Малу Госпођу), од оних из Башина Села су *Радуловићи* у Кривошијама (и за њих се по предању зна, да су славили исте свеце, које и Ђуричићи); други део је прешао у Бјелице и од њега су се развиле групе бјеличких браства *Милићи* и *Предишани*; а већина се преселила у Цетињско Поље, поглавито у Бајице.

---

[1]) По накнадном саопштењу, које сам добротом г. Арсенија Мартиновића (адвоката у Београду) добио из Бајица, поглавито по истраживањима г. Богдана Мартиновића, капетана из Бајица, из до сад очуваних предања „није се могло сазнати, како је било име сину Павла Орловића, али се зна по доказима, да је Павлову унуку било име Бајо, а да се Бајов син звао Иван или Никола и да је он имао шест синова", од којих би првој тројици била имена Бајко, Ненојe и Бјелоје и од њих су Бајковићи у Цуцама, Мартиновићи и Вуксановићи у Бајицама и Милићи и Предишани у Бјелицама, а од остале тројице, којима се не знају имена, били би: Самарџићи у Кривошијама, Бандићи у Команима и Османагићи у Подгорици.

У Бајицама је остао Неноје, и од њега су *Мартиновићи* и *Вуксановићи*; Ненојев брат (или рођак), Радоња, је отишао у Бандиће у Команима, и од њега су данашњи *Бандићи*; а трећи Ненојев брат (или рођак), Саво, отиде у Кривошије, и од њега су тамошњи *Самарџићи*. Ђуричко Ђурашинов (Ђуров), који је такође био од овог рода и неко време живео у цетињском Доњем Крају, пресели се у Загарач, и он је предак загарачких *Ђуричковића*.

Можда је и предак подгоричких *Османагића* био најпре дошао с осталим рођацима у Бајице, па одатле отишао у Подгорицу. То је могао бити онај Рајич, којег помиње бандићско предање као Ненојева брата. Отуд је и могло доћи до наведених казивања, да су Османагићи тобож од Мартиновића у Бајицама. Да су са њима од старине (још из Чарађа) у сродству, о томе према свему што смо изнели не може бити сумње (мишљење М. Драговића, које смо навели, није тачно); али је такође несумњиво, да нису од Мартиновићâ, јер би то сами Мартиновићи најбоље знали, него су или заиста од Ненојева брата, као што кажу неколика предања, или од неког његова рођака.

Сличан случај је могао бити и са негдашњим спушким муслиманима *Коларевићима*. А за *Ченгиће* је према наведеним казивањима бар толико поуздано, да су такође пореклом од оног српског рода са Чарађа.

Још је врло вероватно, да су у ову велику групу сродника који су се били доселили из Чарађа у Црну Гору, спадали и, *Радуловићи* са својим огранком *Бојанићима*, који су некад живели у цуцком (сад озринићском) селу Башином Селу. За то говоре ови разлози: Радуловићи имају такође предање, да су с Косова (по саопштењу г. Андрије Лубурића они тврде, да су „од Војиновића с Косова и да им је то и краљ Никола признавао“); били су се настанили у цуцком Башином Селу, а оно је одмах до цуцког Доњег Краја, у коме су се, као што смо видели, били настанили преци познијих Бандића и цуцких Липљана и Проседољаца; и Радуловићи и Бојанићи славе (односно славили су) од старине Јовањ-дан зимњи и Малу Госпођу, дакле исте свеце, које су славили и преци поменутих браства, која су се била настанила у Доњем Крају, и зна се поуздано (по општем тврђењу и Цуца и Чевљана), да им је свима, и онима из доњег Краја и овима из Башиног Села, била заједничка саборна црква Св. Госпођа (посвећена њиховој прислузи

Малој Госпођи) у Доњем Крају, од које и сад стоји црквина (на земљишту Драчама); опште је предање код Чевљана, да су Радуловићи били „једно племе“ са негдашњим становницима Доњег Краја (ја сам то предање више пута чуо и забележио); најзад, зна се такође сасвим поуздано и у Цуцама и у Озринићима, да је пре осам до девет пасова, дакле око средине 17. века, удружена „војска“ од Цуца и Чевљана напала на становнике Доњег Краја и Башиног Села и растерала их. Том су приликом Чевљани узели њихову земљу а Цуце стоку.

Становници Доњег Краја нису се после тога више ни враћали и Доњи је Крај тада сасвим опустео, а Радуловићи су се били вратили у Башино Село и тек су се у току 18. века услед крвних завада с Озринићима одатле раселили: по сазнању г. Андрије Лубурића најпре Бојанићи око 1700 године у Кривошије[1]) (и одатле 1882 год. у херцеговачка села Дугу и Кусиде код Никшића и у варош Никшић), ускоро затим (по мојим испитивањима) поп Рајич Радуловић у пјешивачко село Милојевиће и убрзо за њим Дамјан Симов са још тројицом браће „од крви“ са Чевљанима опет у исто село Милојевиће (пре 6—7 пасова; тамо се презивају Радуловићи, а звали су се по једном казивању ужим презименом Гавриловићи) и најзад остали Радуловићи 1758 године и позније у Кривошије и у Заврг код Никшића.

Један се род ових Радуловића био настанио у чевскоме селу Мишкама (у Царевскоме Долу), па се у другој половини 18. века преселио у бајички заселак Дубовик. Од њих су тамо данашњи Радовићи и Перовићи, звани „Озринићи“.

Напомена. — Г. Лубурићу је с неке стране саопштено, да су и „Бојанићи у Брежинама“, односно у Жупи Градачкој, у Љешанској Нахији, пореклом од ових Бојанића из Башина Села. Али по мојим испитивањима излази, да то саопштење није тачно.

Бојанићи у Љешанској Нахији имају предање, да су пореклом од Боја, који је дошао пре 10 пасова из Подгора у Црмници и да су род са тамошњим Вујачићима, а опет Вујачићи у Подгору знају, да им се предак доселио са братом пре 10 пасова из Пипера, а куд му је тај брат отишао, не знају. Дакле је несумњиво, да је тај брат био онај Бојо, који је дошао у Љешанску Нахију и од којег су тамошњи Бојанићи. Осим

[1]) За њих Накићеновић (Етн. Зб. XX, 289, 514, 516) погрешно каже, да су „старосједиоци“.

тога и љешански Бојанићи и њихови рођаци Вукићевићи и Вуксановићи у љешанском селу Шћепетићима и поменути Вујачићи (и сви остали њихови рођаци) у Црмници славе од старине зимњег Св. Николу. — Они се дакле према овим подацима не могу сматрати за сроднике оних Бојанића из Башина Села.

Сва именована браства, која су у Црној Гори, очувала су и сасвим поуздана предања о броју пасова до својих првих предака и о своме гранању. Тиме нам је дата могућност, да одредимо и време њихова досељења у Црну Гору.

Као што смо видели, сва та браства набрајају до оних својих предака, који су се раселили из Цуца (дакле до Ненојa, Бајка, „Бела", Радоње и Ђурашина) обично по 10—11 пуних пасова, ређе мање (по 8—9) а чешће више (по 12—14). Ако према томе узмемо као нормалан број 11 пасова, и на сваки пас по 30 година, а рачунамо од 1910 године, кад су нам подаци саопштени, то нас доводи *на време око 1580 године.* Дакле то расељавање из Ржанога Дола и Доњега Краја у Цуцама десило се *пред крај 16. века.* У то се време доселио Ненојe са неком својом браћом и рођацима у Бајице, а остали његови сродници, односно браћа, отишли су у напред означена места и пределе. У Бајицама је остао само Ненојe, а остали његови сродници разишли су се, као што смо видели, на разне стране.

Осим ових народних предања имамо и неких других података, који нам дају посредне доказе, да је време, што смо га израчунали на основи народне успомене о пасовима, поуздано. У запису вл дике Данила, за који верујем, да је истинит, али да је очуван у неком познијем препису (у коме су вероватно цифре погрешно преписане)[1]), помињу се као савременици владике Данила „четири брата Мартиновића". У помињатој народној песми „Српски Бадњи Вече", а тако исто и у „Горскоме Вијенцу" на више се места истичу петорица браће Мартиновића као савременици владике Данила и као његови главни помагачи у истрази. Помиње се и њихов отац, Мартин, за којег би се шта више по једном месту из песме („Сви имамо нашу ђецу малу, А и наше старе родитеље") и према једном стиху из

[1]) „Запис Црногорског владике Данила I" (Гласник Друштва Срб. Словесности, XVII, 1863. С. 315-316). — В. и Ј. Томића: помен. рад Бадње Вече.

„Горског Вијенца“ („био дозват, док ти божић прође, два три сина старога Мартина“, стихови 2531 и 2532) могло веровати, да је био још у време истраге жив.

Да је заиста било петорица браће Мартиновића, то је несумњиво: и сад Мартиновићи, као што ћемо даље подробно показати, тачно и поуздано знају, која је грана Мартиновића од кога брата и по именима свакога од тих пет брата презива се и сад ужим презименом његово потомство. И имена те браће тачно су саопштена на два места у народној песми о „Бадњем Вечеру“.

Несумњиво је дакле, да су браћа Мартиновићи били савременици владике Данила, а врло је вероватно, да је и њихов отац, Мартин, као старац, био у време истраге још жив. Наравно, да су браћа Мартиновићи, који су имали у то време тако велики углед, да се од њих очекивао почетак покрета против Турака, морали бити у то доба или сви или бар већина од њих већ зрели људи. Њихов нараштај дакле већ представља за нас један пун пâс. А по сасвим поузданом набрајању пасова, које је одржано код свих мартиновићских огранака, између браће Мартиновића и њихова претка Неноја има још три пуна паса, што ће рећи, да од браће Мартиновића у време истраге па до Неноја треба рачунати четири пуна паса или око 120 година. Пошто се истрага десила почетком 18. века, видимо, да нас и овај рачун доводи на време пред крај 16. века, као доба, кад се Неноје доселио у Бајице.

Као пример за пасове код Мартиновића да наведемо овај ред пасова из њихове гране Томашевића: *Неноје*—Никола—Латко (Влатко)—*Мартин*—*Томаш*—Стијепо—Нйко—Вȳко—Нико–Перо—Драго—Нико—Бошко—Митар—Драго (данашњи пас). Овде сам навео пример за највећи број њихових пасова, и таких примера има још доста, а иначе их има, као што сам рекао, и са свега 8, 9 и 10 пасова.

Према свему реченом јасно је, да није тачно наведено тврђење М. Драговића, да се је „отац браће Мартиновића, Мартин Влатков“, доселио у Бајице „тек на двадестину — тридестину година прије доба владике Данила“.

Као што смо видели, сва именована браства, која су православне вере, знају поуздано, да је *њихово старо крсно име зимњи Св. Јован* (7. јануара по ст.). И њихови рођаци, који су остали у Херцеговини, славе још и сад тога свеца.

Али се из наведених казивања може такође поуздано утврдити, да су преци Мартиновића (с Вуксановићима), Самарџића, Бандића и Ђуричковића, кад су се били настанили у Цетињском Пољу (у Бајицама, односно у Доњем Крају) ускоро променили крсно име: место Св. Јована узели су да славе Малу Госпођу, а Св. Јована задржали као послужбицу. Зашто су то учинили, не зна се. Вероватно је, да је на њих у том смислу утицало какво стариначко брасство, уз које су се били у прво време прибили (као што то врло често бива са досељеницима), а уз то је могло утицати на њих, да узму славити Малу Госпођу, и то што је она светац, коме је посвећен Цетињски Манастир и који је опште поштован код свих становника Цетињског Поља (свима је њима преслава, а њему је посвећена и доњокрајска Влашка Црква).

Њима је било у толико лакше учинити ту промену, што по напред наведеним предањима излази као поуздано, да су сва ова брасства већ пре тога славила *Малу Госпођу као прислужбу*.

Бандићи и Ђуричковићи још и сад славе Малу Госпођу а прислужују зимњег Св. Јована. Мартиновићи су одавно прихватили своје старо крсно име, зимњег Св. Јована, а Малу Госпођу задржали као преславу. А Самарџићи су то исто учинили без сумње тек у новије време, јер док Накићеновић саопштава за Самарџиће у Кривошијама, да славе Св. Јована као крсно име, што значи, да су и они учинили исту промену као и Мартиновићи, дотле њихови рођаци, Чакићи, као што смо видели, не знају за ту промену, него тврде, да сви Самарџићи „и њихови огранци“ (дакле и Чакићи) још „и данас“ славе Малу Госпођу, као своје крсно име.

И сад се зна у Бајицама, у Доњем Селу, под стеном Брекињом место, на коме је била Ненојева кућа. Ту сад стоје остаци од зидина Мартинове куће: крупно, грубо, слабо отесано камење. Ниже је, у пољу, камење од негдашњег Мартинова гувна, на коме се, веле, играло онда, кад је поведена Ружа Касанова, што се помиње у „Горском Вијенцу“ (на гувну су играли гости о Малој Госпођи, тадашњем крсном имену Мартиновића). Више кућишта је стара „бистијерна из тога времена“, која и сад служи.

Ненoје је имао сина Николу, а Никола: Вуксана, Вукмана и 'Латка (Влатка). Од Вуксана Николина је поменуто мало

браство *Вуксановићи*, које такође слави, као и Мартиновићи, Св. Јована и Малу Госпођу. Иначе се Вуксановићи узимају са Мартиновићима, као што се уосталом и сами Мартиновићи, пошто „су се већ разродили“, узимају међу собом још од почетка 19. века.

За Вуксана Николина се зна по предању, да је био „цетињски војвода“. Г. Лубурић ми је саопштио: „И раније сам слушао о Вуксану Николићу из Бајица, да је био војвода и да је као такав погинуо у борби црногорске с арбанашком војском код реке Мораче а по другима код реке Цијевне. Сви га назињу војводом и веле, да је укопан под онај стећак код Влашке Цркве на Цетињу, а под други Бајо Пивљанин доцније. Ово су ми потврдиле и старе Бајице: поп Шћепо Мартиновић и Никица Јовов, оба старци и добри приповиједачи. — Од војводе Вуксана је био Иво Војинов Врана“ [1]).

Од Вукмана Николина нема сад никога.

Од ’Латка (Влатка) Николина је *кнез Мартин*, за кога смо показали, да је свакако живео још у доба „истраге потурица“ као старац. Мартин је имао шест синова: од прве жене (кћери бајичког кнеза Ивана Годеча) сина Јована, а од друге жене пет синова, који су се звали: војвода Батрић, Марко, Томаш, Иван и Милош. Свих шест Мартинових синова имају потомке, који се сви по Мартину презивају *Мартиновићи*.

Јован Мартинов се помиње у једном документу из 1687 године[2] : „Jovan Martinovich“ (бар се ни за једну од познатих

---

[1]) И мени је ово саопштио капетан г. Богдан Мартиновић по казивању старих Бајица, само с том разликом: да је војвода Вуксан погинуо „на обали Мораче код Подгорице“. — Да ли је Вуксан Николин могао војводовати у Цетињском Племену у другој половини 17. века или око средине тога века, зависило је од тога, у које време је био доспео у такве године, да је могао постати војводом. А ово је опет зависило од тога, у каквим се је годинама живота његов дед Неноје био доселио са својим рођацима у Бајице: да ли као дете или нежењен младић или као ожењен човек са малом децом или са већ одраслим синовима итд. А пошто о томе ништа не знамо, не можемо наравно знати ништа ближе ни о времену у које би његов унук Вуксан могао постати војводом. Зна се истина, да је војвода Вуксан погинуо у неком боју с Арбанасима код реке Мораче или Цијевне. Али кад је био тај бој, о томе немамо поузданих података. Ипак је тај бој понајпре могао бити први од познатијих бојева између Црногораца и турске војске, који се десио код Мораче, наиме онај у близини Круса (село у Љешанској Нахији) 1688. године (види Ј. Томића „Црна Гора за морејског рата“, 115.).

[2]) Јов. Томић: Црна Гора за морej. рата, 316.

личности онога времена не зна, да се тако звала). — Потомци Јована Мартинова, којих је било сразмерно мало, сви су се до сад раселили: једни су отишли у Бар и „у Фраку код Скадра“, други у Ваљево у Србији, а трећи у Грбавце у Зети (где их, веле, сад има више кућа), и у сваком се од тих места презивају и сад Мартиновићи.

Од оних других „пет брата“[1]) намножила су се браства, која се по њима зову ужим презименима: *Батрићевићи*, *Мар-*

---

[1]) Зна се по сасвим поузданим предањима, да су се ова петорица браће била истакла својим јунаштвом још много пре знамените „истраге потурица“, у којој су они имали онако видну улогу. Тако се на нпр. казује, да су „пет брата“ Анђића, који су били муслимани а живели у Добрском Селу у Скромутовој Скали, ударали силан „ђумрук“ на народ, што је долазио на пазар код Св. Ћекле (цркве) у Цеклину, код села Стругара. А ту је било тада „пазариште“ за народ из целе Ријечке и Катунске Нахије. „Петини браће Мартиновића то досади, па се међу се договоре, да пођу у Скромутову Скалу, да се са поменутим Анђићима на мегдан посијеку. Тако пођу и позову их. Анђићи се јуначки одазову и одреде се један на једнога. Те Бог даде браћи Мартиновићима, да на мртво посијеку све пет брата Анђиће. Тијем догађајем ослободи се народ од даљег давања ђумрука Турцима. Овај јуначки поступак браће Мартиновићах буде јако похваљен и поштован и они признати за праве јунаке од народа“.

„Када је владика Висарион Бајица помагао са Црногорцима Млечићима против Топал-пашине војске на Ерцег-Нови 1687 године, у тој су борби учествовали и пет брата Мартиновића, гдје су се одликовали јунаштвом и за то добили од владе млетачке одликовање (орден)... По предању старих овај орден је стајао у бајичкој цркви и нестао је из цркве прије сто година (кад се црква била срушила), куд и како, не зна се“.

Има и мишљење (које ми је саопштио поменути капетан, г. Богдан Мартиновић), по коме би то одликовање било у ствари грб. Слика је од тога грба, веле, нађена у библиотеци пок. Вука Врчевића после смрти његова сина Стевана, кад је та библиотека припала његову зету, сину цетињског војводе Марка Мартиновића. Та је слика сад својина г. Арса Мартиновића, апотекара у Пећи, а копију од ње има г. Арсеније Мартиновић, адвокат у Београду, На њој је насликан штит са лавом у левој половини а више штита крст у троуглу, круна и медвед са сабљом у шапама; унаоколо завеса као на државном црногорском грбу и венац. Све је израђ но у бојама.

Приликом својих испитивања у Бајицама и по Цетињском Племену као и по осталој Црној Гори ја нисам нигде ништа сазнао о томе грбу и о племству Мартиновића, које би било са њим добивено. И наш историчар, г. Јован Томић, најбољи познавалац млетачких односа са Црном Гором, коме сам показао и поменуту слику и њену копију, тврди, да није наишао ни на какве податке о грбу и племству, које би било Мартиновићима подарено од Млечића, да уопште после Црнојевића нико у Црној Гори није добио млетачко племство (ни Пламенци) и да у стручним делима нема међу грбовима

ковићи, Томашевићи, Ивановићи и *Милошевићи.* Томашевића је највише, скоро половина од свих Мартиновића. Они се деле на мања браства: Стијеповиће (а ови опет на: Николиће, Драговиће и Андриће), Војиновиће, Вукосавовиће, Ђуровиће и Латковиће.

Зна се, да има *одсељених Мартиновића*: у Никшићу; у Подгорици; у Косову Лугу код Данилова Града (а то су потврдила и испитивања П. Шобајића у Бјелопавлићима: и тамо се зову Мартиновићима и знају, да су дошли „пре више од сто година из Бајица“[1]).); у Команима (у Бандићима), где сам их и ја нашао и сазнао подробније податке (в. о томе у одељку о Команима); у Србији, и то у Ужицу и у Петрову Селу у Крајини, камо су отишли око средине 19. века; у јужној Русији, и то у Брђанци близу Одесе, а и тамо су отишли око средине 19. века.

Много је Мартиновића насељено и по Боки Которској. Тако су ми казали, да су једни отишли у другој половини 19. века „у Лазаровиће у приморју Боке Которске“. То ће бити Мартиновић у грбаљском селу Укропцима, за којег Накићеновић каже, да је „из Бајица има 30 год.[2]). — Даље има Мартиновића у Котору, за које се такође зна, да су „из Бајица и славе Св. Јована по Божићу“[3]). — Можда су од бајичких Мартиновића и Божовићи у бокешком селу Подострогу, за које се каже, да су „огранак Мартиновића“ и да су досељени „из Црне Горе има 300 година а славе Петков-дан“[4]).

Браства Крцићи и Зоговићи у васојевићском селу Машници кажу, да су из Бајица, само се не зна, кад су се доселили (свакако одавно)[5]). Тих истих брастава има и у Полимљу. А.

млетачког племства нигде таквога грба, какав је представљен на реченој слици.

И ја мислим, као и г. Томић, да је тај „грб“ у ствари новија комбинација, у коју је можда унета каква слика са печатâ ранијих војвода и кнезова од браства Мартиновића и њој додати остали елементи по угледу на данашње државне грбове. Можда је ту комбинацију извео когод од Врчевића, који су као блиски сродници пок. војводе Мар-а Мартиновића били добро обавештени о предањима и о жељама браства Мартиновића.

[1]) Етн. Зборн. XXVII, 199.

[2]) Етн. Зборн. XX, 546.

[3]) код истога, Етн. Зборн. XX, 408.

[4]) у истом делу, 591.

[5]) Б. Лалевић и И. Протић: Васојевићи (Етн. Зборн. V, 595).

Јовићевић каже, да су Зоговићи дошли тамо пре 180 година преко Шекулара а Крцићи преко Гусиња а и једни и други воде порекло од два брата „из Бајица, од Мартиновића“ и славе Св. Јована (7. јануара) а послужују Малу Госпођу[1]).

Ако нису биле од старих Бајица, морале су бити од Мартиновића, оних негдашњих 30 кућа у Шекулару у селу Мезгаљу, које смо поменули напред, међу вероватним бајичким старинцима. И оне су славиле зимски Јовањ-дан.

У Јадру, у селима Јаребицама, Богатићу и Јошевцу и затим у варошици Обреновцу има Мартиновића, за које се каже, да су се доселили у првој половини 18. века „из Мартиновића у Црној Гори“, али славе Св. Николу[2]).

Без сумње су од бајичких Мартиновића и Мартиновићи (Бајчетићи, Перовићи и Мирковићи) у Мириловићима и у Баљцима (оба у Билећским Рудинама) и у Горици код Требиња, који сви славе Јовањ-дан, а за које је очевидно погрешно саопштено, да су пореклом са Његуша[3]).

*

6. **Мр̑иновићи** и **„Аладин“** (заједно 7 кућа) у Очинићима пореклом су од два брата, али су се „врло давно разродили, тако да се узимају међу собом“. Стари су им дошли из Херцеговине, из Чарађа. Најпре су, веле, стојали 10—12 година у Пиперима, па затим прешли овамо. Зна се, да су давнашњи досељеници, да по старини долазе одмах иза „Средњака“, о којима смо напред говорили, и по свему се може рећи, да су им преци дошли у Очиниће у 16. или бар у 17. веку.

Славе „Ивањ-дан (Јовањ-дан) зимњи а послужују Малу Госпођу“. Откуд презиме „Аладин“ (говори се увек тако, у једнини), нису ми знали казати. Несумњиво је какав надимак.

Знају, да има исељених Мариновића у Никшићима, у Наљежићу у Боки и у Котору.

За оне у Наљежићу веле, да славе Митров-дан а да су променили крсно име због тога, што је један од њих уснио, да „огради храм Св. Димитрију на једном мјесту, ђе је нашао неке паре“, и он је тако и учинио, те и сад имају тамо цркву „Свету Димитрију“. Из рада С. Накићеновића видимо, да заиста има у

1) Етн. Зборн. XXI, 553.

2) Етн. Зборн. XX, 787 и 812.

3) Етн. Зборн. V, 828—829.

Нађежићу (у Грбљу) бравство Мариновићи, за које се каже: „дошли у XVI в. из Црне Горе"; има тамо и црква Св. Димитрије, али се за Мариновиће саопштава, да славе „Св. Ђорђа"[1]). Тако се и за Мариновиће у Котору каже: „Мариновић (3), из Грбља, а слави Св. Ђорђа"[2]). По томе би се чинило, да је оно очинићско саопштење о цркви „Св. Димитрији" измишљено. Али има у Нађежићу још три браства (Марићи, Мршуље и Вучковићи), која су такође из Црне Горе — дошли, вели се, има 200 година — „а славе Св. Димитрију"[1]). Кад се томе дода, да у селу има црква Св. Димитрија и да је и сеоска слава Св. Димитрије[3]), види се, да у очинићском казивању има истине. Само нам је услед недовољних података немогућно сад изнаћи, у чему је ствар: да ли се, рецимо, то казивање односи баш на Мариновиће или на она друга браства, што су такође из Црне Горе, и сл.

И у бокешком селу Столиву има Мариновића, за које Накићеновић само каже: „Мариновићи из Грбља у XVI в."[4]), а славу им не именује. Пошто у Грбљу нема других Мариновића осим оних у Нађежићу, без сумње су и ти у Столиву пореклом од њих.

*

7. **Мировићи** на Угнима и на Врелима (укупно 10 кућа) су пореклом „из Мирца његушког". Памте претка Мира, који је, веле, убио кадију „у Кадијину Скалу, кад је дијелио границу". Тај им је предак, дакле, живео још за време турске власти над Црном Гором, а то значи, да су Мировићи већ одавно на Угнима, бар од 17. века.

„Миро је, причају, узео одиву од Капâ [старог угањског браства, о коме смо напред говорили], те је његовим потомцима припао четврти дио од све њихне дионице, а примили су од Капâ и њихову славу" Митров-дан и послужицу Петров-дан.

Мировићи казују, да има њихових одсељеника у Уцињу и у Кучима (где се, веле, и сад презивају Мировићи), а био је један и у Будви, „али се ископа!" — Ја нисам нигде у Кучима сазнао, да има или да је било досељених Мировића. Можда су се у Кучима бавили кратко време, па отишли даље.

1) Етн. Зборн. XX, 580.

2) У истом раду, 409.

3) У истом раду 581.

4) У истом раду, 396.

*

8. **Почеци** у Доњем Крају (4 куће) имају о свом пореклу исто предање, које су Јовићевићу саопштили Почеци у Врањини (у Ријечкој Нахији)[1]). Њихова је старина из „Старе Србије", одакле су им преци дошли у Пјешивце. Један од њих је „од крви пребјегао" из Пјешиваца у Доњи Крај и од њега су Почеци. А од њих су опет и Почеци у Врањини. И једни и други славе Јовањ-дан зимњи.

Предак браства Почекâ свакако је дошао у Доњи Крај доста одавно (бар у почетку 18. века или још у 17. веку), јер се већ у првој половини 18. века помињу Почеци у записима Цетињског Манастира, нпр. 1741 „вуко станишинъ почекъ", који сам за себе каже, да је „у своме виеку старъ" и при смрти[2]); у помињатој трећој књизи владике Василија за куповање земаља читамо: „от друма до Почекове" (земље)[3]); и др.

Тврђењу Почекâ, да су у старом сродству са браством Мијушковићима у Пјешивцима и да су Мијушковићи од оних њихових рођака, који су остали у Пјешивцима, може се потпуно веровати, јер заиста — као што ће се у одељку о Пјешивцима опширно показати — Мијушковићи и остала, сродна им, браства у Пјешивцима имају предање, да су пореклом из „Старе Србије" а такође славе Св. Јована.

*

9. **Зечеви** у Доњем Крају (3 куће; у једнини: Зец) су до једног бегунца из Побора (у Боки), који је био добегао на катуне доњокрајских Ивановића под планином Хумом и после се од њих оженио и прибио уз њих, па примио и њихну славу, Ђурђев-дан, коју славе и његови потомци.

Предак Зечева је без сумње дошао одавно, бар у 17. или у почетку 18. века, јер већ владика Василије у својој трећој књизи за куповање земаља каже, да је купио земљу у „Милоша Вукославчева Зеца"[4]). Зечеви су се дакле до његова доба већ били одомаћили и толико заимали, да су могли и продавати земљу.

Да је казивање о њихову пореклу из Побора заиста тачно, видимо по томе, што у Поборима и сад има браство Зечеви,

---

1) Етн. Зборн. XV, 614—615.

2) Ровински: Черногорія, II, 1, с. 275.

3) У помен. делу, с. 15.

4) Помен. „Прилози", 15.

за које је Накићеновић сазнао, да је старином из Љешанске Нахије и да слави јесењи Јовањ-дан[1]).

*

10. **Ћѐранићи** у Доњем Крају (14 кућа) кажу, да су „из Ћеранићах више Новога“ или „иза Новога“. Има заиста Ћеранића у Мокринама више Новога (Бока), за које је Накићеновић сазнао, да су дошли „из Попова 1692“ и да славе Никољ дан (тако и њихови огранци у Новоме и у Србини)[2]). Пошто доњокрајски Ћеранићи славе „Васиљев-дан“ (Нову Годину), то би значило, да су или они или њихови ближи рођаци у Боки променили старо крсно име.

Ћеранићи су сразмерно новији досељеници, с краја 18. или с почетка 19. века.

Презиме Ћеранићи је несумњиво српско: од женског имена Ћѐрана, које је опет начињено од речи „ће́ра“ (кћи)[3]).

*

11. **Радовићи** и **Перовићи** (5 кућа) у Бајицама (у бајичком засеоку Дубовику). Зову их и „Озринићима“, јер су заиста из Озринића. По предању, које сам сазнао на Кчеву, они су се звали Радуловићи и седели у Царевскоме Долу у селу Мишкама (у југоисточном крају поља Кчева). Одатле су „дигли“ у другој половини 18. века и преселили се у Бајице. Славе Јовањ-дан зимњи и Малу Госпођу.

*

12. **Кажије** (3 куће) у Очинићима су од браства Кажија са Граца у Љешанској Нахији. Доселили су се у Очиниће око 1860 године. Били су пошли за Србију, па их црногорске власти нису тамо пустиле, те се настане у Очинићима. Славе Илин-дан, као и љешанске Кажије.

Б.

ОПШТА РАЗМАТРАЊА О ЦЕТИЊСКОМ ПЛЕМЕНУ.

На основи података, које смо изнели, и према резултатима, до којих смо дошли расправљањем, може се о постанку и развитку Цетињског Племена у главном рећи ово.

---

1) Етн. Зборн. XX, 600.

2) Етн. Зборн. XX, 462.

3) В. Вуков Рјечник и Rјечп. загребачке Академије.

Говорећи у I глави овога рада о великој старини имена „Катуни“ (за данашњу Катунску Нахију) у вези са врло давнашњим катуновањем старих Зећана и негдашњих Влаха по планинама доцније Катунске Нахије показали смо, да су та зећанска катуновања трајала задуго још и после пада Зете под Турке. Између осталога и Болица нам још (1614 год.) казује, како у његово време „сав народ Црне Горе“ догони преко лета своја стада на пашњаке по Ловћену и око њега, а од октобра силази у Приморје. И назив „Конак“ или „Конаџије“, као опште означење за цетињска села Бјелоше, Очиниће и Угне, турска је реч и сведочи, као што и само народно предање каже, да су зећански катунари још и у време турске владе, идући на своје катуне по Ловћену и по другим даљим планинама, стизали на преноћиште у тим селима.

Али је поред катуновања несумњиво било већ и *врло давнашњег сталног насељавања* по области данашњег Цетињског Племена, и то свакако од самих тих Срба Зећана, који су најпре по њој катуновали. О томе сведоче многобројни подаци, од којих већину налазимо у помињатим повељама Ивана Црнојевића и његових синова, а друге у топографским именима и у народним предањима.

Међу тим подацима на првом месту да истакнемо *„гомиле“* од земље и од камења. — У време мојих испитивања (1910 год.) знало се за дваестак гомила по насељима Цетињског Поља и у његовој близини. Већина су од њих биле од земље, и у некима, које су раскопаване, нађени су гробови са људским костима и са предметима од гвожђа. Осим тога сам сазнао за једну камену гомилу близу места Градине више Цетињског Манастира и за другу на Градинском Кршу у селу Угнима. А та веза између старих „градова“ (тврђава) и гомила свакако неће бити случајна.

Још је врло карактеристично, што су синови Ивана Боројевића у Доњем Крају подигли у 15. веку своме оцу црквицу Мале Госпође (прозвату после Влашком Црквом) на највећој од тадашњих гомила. То би се могло сматрати као доказ, да у то време у српском народу још није била ишчезла успомена, да су такве гомиле подизали његови преци на својим гробовима и освећеним местима, или другим речима: да 15. век није био сасвим далеко од времена, кад су се код Срба још подизале такве гомиле.

Дабогме, да ми за сада, док се гомиле по Цетињском Племену стручњачки не проуче, још не можемо као поуздано сматрати, да су оне све остале од Срба, а да нису можда неке од њих подигнуте од старијег становништва.

Особити значај у овом погледу имаће назив *Боани (Боане)* на бајичком земљишту, а у самом Цетињском Пољу, ако се покаже, да је он постао од првобитног *Бовани (Бовагне)*. У том би случају тај назив могао обележавати место, на коме су стојали божански кипови још многобожачких Срба, и био би доказ о делимичном сталном настањивању српском по Цетињском Пољу још у временима пре 10. века.

У повељама Ивана Црнојевића и његових синова налазимо мноштво успомена о *неком ранијем сталном насељавању по Цетињском Пољу и око њега.*

На првом месту из њих видимо, да је у то време (у другој половини 15. века) већ свако парченце земље у тим пределима имало своје име. И то су *очевидно стари, већ утврђени, српски називи* за њиве, међе, изворе и каменице (воде), лазове или лазине, поједине истакнуте стене или чак за поједини камен на међи, а да и не говоримо о називима за све врсте узвишења, која су већ онда сва имала своја данашња имена.

Даље се у тим повељама редовно употребљава назив „Цетиње“, што значи, да је *већ одавно пре тога постојало цело име Цетиње Поље*, о коме смо напред расправљали, па да се услед дуге употребе већ било скратило и остало само као „Цетиње“.

Али не само да су стари Зећани дали српско име негдашњој реци Цетињи и пољу око ње, него се из повеља види, да су већ они дали и називе *Горње* и *Доње Поље* и *Горњи* и *Доњи Крај* за делове Цетињског Поља. А за такво јасно разликовање и тачно одвајање потребно је добро познавање односâ међу појединим деловима овога поља, што је такође понајпре могло бити последица дугог становања у њему и у његовој околини.

Даље је особито значајно, што се у повељама говори о *радној земљи* не само у Цетињском Пољу него и у самој планини Ловћену, па се још напомиње, како је и пре тога сејана земља и на Цетињу и на Ловћену и давана за то трећина дохотка[1]), и што Црнојевићи, као што сами наглашавају, имају

---

[1]) Черногорія, I, с. 768.

тачно обележене границе земљишту, које су, веле, од старине заузели. А то значи, да је свеколико остало земљиште несумњиво било тачно ограничена својина појединих зећанских племена или браства. То се у многоме види и из самих повеља, у којима се изриком истичу три тромеђе: „међа госпоцка и очиницка и бјелошка", „три медье: црковна і бѣлошка і рвалачка" и „медьа ловтьенска і бостурска и баичка", и још се на више места помињу „белези" и „укопани мрамори" по међама црнојевићског земљишта.

У повељама се више пута помињу путови и мостови, а на једном месту каже Иван Црнојевић: „приложихь едну воденицу мою горню на врѣла"[1]), што значи, да је на Врелима имао више воденица, горњих и доњих.

Врло је знатан и спомен назива или места „сборище", а сличну вредност имају и називи „вигниште" и „клачина" због своје тесне везе са сталним насељима.

Осим тога се у тим повељама непосредно именују села или браства: Бјелошевићи (и њихов кнез Вук Бјелошевић), Бајичићи, Угњани, Врељани и Очинићи, затим род Радојевићи и предак браства Хумаца, Бјеладин с породицом. А у повељи Ивана Црнојевића из 1489 године именују се на два места као „властели" из Угана: Радич Остојић, Радосав Богосаљић (а на другом месту: Радосав Богосављевић), Радосав Калуђеровић и Никола Павловић[2]), о којима данашњи Угњани ништа не знају.

---

[1]) Черногорія, I, 775 и 769.

[2]) Препис ове *судне повеље Ивана Црнојевића из 1489 године* добио сам тек пошто су били штампани сви одељци за Цетињско Племе осим последњег (општа разматрања). Ту је повељу на моју молбу преписао г. Андрија Јовићевић, учитељ на Црнојевића Ријеци. Требало је много времена док је она пронађена у старој архиви Цетињског Манастира, али на жалост не у оригиналу — јер оригинала нема и не зна се, где је — него у препису. Г. Јовићевић ми јавља: „Све старе повеље Ивана Црнојевића преписао је неко још у 17. веку у једну књигу, и ја сам одатле узео овај препис". До сад су од те повеље, као што смо напред на више места помињали, објавили само поједине делове Ровински и М. Драговић, а ја сам добио сад од г. Јовићевића њен тачан препис у целини.

Зачудо је, да је М. Драговић, који је преписао и објавио највећи део ове повеље (види Летопис Матице Српске за 1891, III, с. 17-19), изоставио из ње на оба места имена 24 властелина, који су по Ивanову наређењу одређивали међе, и још цео последњи део повеље, у коме Иван Црнојевић казује, како је узео од кнеза Вука Бјелошевића и од осталих Бјелошевића у замену „дубраву суходолску" и дао пола те дубраве Цетињском Мана

Од старог цетињског становништва — не каже се, из којих села — су били четворица властелина, који се именују у истој повељи Ивана Црнојевића 1489 године: „от Цетинња: кнезь Степань Неноевичь, В8кота Озрихновичь, Ратко Боровина, Стрго Богоевичь“. — Приликом својих испитивања по Цетињском Племену нисам сазнао никаквих предања ни успомена о тим личностима, односно о старим цетињским браствима, из којих су ти властелини могли бити. По свој прилици о њима нису очуване ближе успомене због тога, што су њихови потомци били попримали мухамеданство и затим приликом „истраге потурица“ које изгинули које избегли из Цетињског Племена.

Доста је вероватно, да је назив „Неноевь кресть“ (и одмах затим: „от Неноева креста“), који се у истој повељи помиње на граници између старих Бјелошевића и Бајичића, успомена на претка поменутог тадашњег цетињског кнеза, Степана Ненојевића. Таком би успоменом могао бити и назив Ненојев Камен, који се и до данас одржао у западном делу Бајица. Пошто иначе нигде више у Цетињском Племену нема топографских назива, који би стојали у вези с именом Ненође, могло би се већ према томе веровати, да је предак тога кнеза живео у Бајицама. А има и још један врло јак разлог, по коме се може сматрати као несумњиво, да је кнез Степан Ненојевић био од старих Бајица. Наиме: у тој се повељи именује као кнез у Бјелошима у то исто време Вук Бјелошевић, а зна се, да су од вајкада међу насељима у области Цетињског Племена имали кнезове само Бјелошевићи и Бајице и да је тако трајало све до владе књаза Данила (Доњи Крај цетињски је имао кнеза само у новије време). Дакле је онај други кнез, што се у повељи помиње, могао бити само од Бајица.

Посредан помен о неком старом браству или селу имамо у изразу, у коме се помиње тромеђа црквена, бјелошка и рвалачка. Придев „рвалачка“ без сумње је постао од имена за неко браство, а то је име могло гласити Рвалци или сл.[1]). Према

стиру а пола задржао за свој двор и затим се набрајају међе и те дубраве и оне земље, коју је он дао Бјелошевићима за њу у замену.

Ми ћемо у одељку „Додатак (објашњења и допуне)“ саопштити те делове од повеље, који су код М. Драговића изостављени.

[1]) У повељи Ивана Црнојевића из 1489 године има израз: „от землѣ рвал8чке от Горнича“ (Горнич је сад земљиште и сеоце у југозападном делу Бајица), који се свакако такође односи на то старо становништво Це-

тексту у повељама може се готово као поуздано сматрати, да је то брасиво седело на месту познијег братства и села Хумаца. Како се ти Рвалци после Црнојевића више никако не помињу, то би значило или да су изумрли или да су их Хумци или можда које друго цетињско братство одатле истиснули.

Сличан је податак из повеља и назив Витина Улица у Цетињском Пољу (који се и до сад одржао). Много је вероватније, да је тај назив постао по имену неког сталног насељеника, него по имену каквог привременог катунара.

У самом народу је очуван осим поменутих топографских назива из повеља још по који назив, који се може сматрати као успомена на неко врло давнашње стално насељавање. Такви су нпр. поменута Градина и Стражарица више Цетињског Поља, Градински Крш на Угнима, Градски До у Бјелошима, свакако и Млиништа на месту где се и сад ископавају остаци од „млинова“ (воденица) што су били под извориштем негдашње реке Цетиње, па Алексића Њиве у Доњем Пољу, као успомена на негдашњи род Алексиће, о коме се сад ништа не зна, и осим тога по атарима свих села можда неки од топографских назива, који су начињени од личних имена, кад о лицима, која су се тако звала, нема никаквих предања.

Даље су у народу, као што смо видели, још добро очувана предања о старом и многобројном братству Козјевићима[1]), који су седели на месту познијих Очинића; о негдашњим, такође многобројним, Властелиновићима, који су живели на Врелима (они су свакако чинили део старих Врељана, које помињу повеље) и о старим Угњанима, који су претходници и делом преци познијих Угњана (и стари се Угњани такође помињу у повељама[2]); затим о старим братствима, која и данас живе у Цетињ-

тињског Поља. Један је од ова два облика без сумње погрешно преписан с оригинала: или „рвалачка“ или „арвалȣчке“.

[1]) Доста је вероватно, да је на њих успомена назив *козанска међа*, који се помиње на два места у наведеној повељи Ивана Црнојевића 1489 године поводом спора између Бјелошевића и Очинића: „о мећи папрацкои и козанскои“ и „мећю папрацкȣ и козанскȣ“. Ово је у толико вероватније, што су Папрати бјелошко земљиште (и сад и увек од старине), те је дакле оно друго земљиште морало бити очинићско.

[2]) У поменутој повељи Ивана Црнојевића из 1489 године налазимо на два места израз „от ȣгань“, дакле 2 пад. множ., који потпуно одговара данашњем, Угна̑, према чему се може закључивати, да је и 1. пад. множ. гласио као и данас, Угне, или правилније: Угни.

ском Племену: Боришићима, Јабучанима, Ӣвановићима с Мариновићима, Ивӓнишевићима, Дёљама и Шпӓдијерима[1]).

Осим Срба Зећана још су несумњиво издизали са стоком у пределе данашњег Цетињског Племена и *Арбанаси* и *Власи*.

О Арбанасима сведоче Међа Арбанашка и Ђйново Брдо, обоје поменуто у повељама Црнојевићâ, и називи Арбанашки До на земљишту Цетињског Манастира и други Арбанашки До у Врелима. Издизање Арбанаса у пределе Цетињског Племена мора да је рано престало, јер о њима нема у народном предању никаких успомена.

Међутим су Власи несумњиво издизали овамо још у време Ивана Црнојевића, јер су у народу очувана на више страна (и у Цетињском Племену и у Ријечкој Нахији) поуздана предања, која о томе сведоче. То су она предања о силноме Радулу Влаху и о његовој дружини, која смо саопштили говорећи о старим Бјелошевићима. Између осталога народно предање каже, како су тада, у време Ивана Црнојевића, Зећани те Влахе побили и прогнали, тако да више никако нису излазили „на Цетиње".

На те Влахе подсећају још и сада доста многобројне успомене у топографским именима, као што су: Крӯса Главица и Крӯси Долови (у Бајицама), Лашӧр на четири места (у Бајицама, у Бјелошима, у Очинићима и иза Заграбља), Грӧпеза, Шӯра и Бућенела (у Бјелошима), Удаћи и Лагӓтори (нӓ Угнима), а можда и називи: Ловћен, Андран-вода код Хумаца, Чојки у Доњем Пољу, Пиштет у Бајицама, Журим, Леворински Бријег и Ластве у Бјелошима, Шорово Ждријело (и презиме Шоровићи) и Бохурински До на Угнима. — Шта више можда је и неко од угањских брастава, понајпре оно које се од старине и до скора звало — а делом се и сад зове — Шоровићи, остатак од негдашњих посрбљених Влаха, који су се били у том крају стално настанили.

Према свима подацима, које смо изнели у посебном дêлу за Цетињско Племе, излази као сасвим поуздано, да су у 15. веку у области данашњег Цетињског Племена *као најстарије стално настањено становништво* живели Очинићи (или пре тога Козјевићи), Врељани (који су се сви или већина презивали Власте-

[1]) Црнојевићи су по свој прилици били пореклом од какве старе зетске властеле из предела данашње Ријечке Нахије. О томе ћемо рећи нешто више у одељку о племенима Ријечке Нахије.

линовићи), Угњани, бraство које се можда звало Рвалци, затим Боришићи и Јабучани, а да су се *до краја 15. века била још населила брасшва и родови:* Бјелошевићи, сразмерно давнашњи досељеници из Зете[1]); Бајичићи, за које се у листини Ивана Црнојевића изриком каже, да су дошли доцније од Бјелошевића[2]), али да су тада били јачи, дакле многобројнији, од њих; Ѝвановићи с Мариновићима и Иванишевићи, сви пореклом из Старога Влаха; Бјеладин Хумац с породицом, досељеник из Зете, као кмет на манастирској земљи; род Радојевићи, које је Иван Црнојевић довео (не зна се откуд) за манастирске кмете, и преци данашњих доњокрајских брастава Дељâ и Шпадијерâ, првих са Косова а других из Приморја.

Осим тога је врло вероватно, да су овде живели у то време и Алексићи и бар већина од брастава, што знају, да су се *иселила* са земљишта Цетињског Племена а ниједно од садашњих брастава тога племена не зна, да је са њима род, а то су: Лажете-Златаревићи и Жутковићи у Херцеговини, Томановићи, Добриловићи, Дапчевићи, Никићевићи, Каменаровићи и Ивановићи у Боки, Ковачи у Црногорској Крајини, Маруно-

[1]) Да су се Бјелошевићи морали доста одавно населити на месту свога тадашњег и данашњег села, сведоче поред података, које смо навели напред (у одељку о Бјелошима), и неколики други, које налазимо у поменутој повељи Ивана Црнојевића из 1489 године. На првом месту: у трећем делу те повеље опширно се разлаже, како је Иван Црнојевић извршио са Бјелошевићима размену земаља: за дубраву суходољску, коју је од њих узео, даје им у замену део Горнича (и једно и друго је сад бајичко), чије границе тачно одређује и још додаје: „Тоже имь дадохь землю за вишереченꙋ дꙋбравꙋ, да им ѣ то ꙋ вечнꙋ бащинꙋ, како свака бащина бащинска“ Дакле је очевидно, да су Бјелошевићи били слободни људи, који су имали своја стара баштинска права, која је морао и владалац поштовати. — Друго, у тој се повељи именује кнез Вук Бјелошевић као старешина тадашњих Бјелошевића, а то показује, да су они у пределу „Цетиња“ били постали угледном групом или браством, из чије средине су излазили кнезови, што опет сведочи о њих ово сразмерно великој старини. — Најзад, и повелики број топографских имена, која се у овој повељи именују са бјелошкога земљишта, показује, да су Бјелошевићи морали на њему већ доста дуго живети.

[2]) Да ни Бајичићи нису били дошли баш тако скоро, видимо по томеј што се већ у повељи из 1485 године каже, да се у Пресјеци састаје међа ловћенска и бостурска и бајичка. А на Пресјеци је и сад, далеко на југозападу, крајња тачка бајичке својине. Да би задобили то земљиште као сталну својину и имали за њега већ и тачно утврђене међе, које није смео дирати ни Иван Црнојевић, морали су се дакле Бајичићи већ доста одавно стално настанити у западном делу Цетињског Поља.

вићи (Палаорићи) у Бјелопавлићима, можда и Зимоње (Зимоњићи) у Гружи и Васићи у ужичкој Пожези.

Из наведенога се уједно види, да су *још у 15. веку у области Цетињског Племена била насељена сва она места* која и сад, изузевши вароши Цетиња, и да је то насељавање без сумње извршено *знатним делом још пре 15. века*. Поред осталих већ напред (у I глави овог рада) наведених података и успомене о досељењу Бјелошевића и Хумаца из Зете такође су непосредна и јасна потврда о томе, да су први стални насељеници по области Цетињског Племена били стари Зећани.

Ка̏ко је пак овуда уопште вршено насељавање, показује нам помињата листина о спору између Бјелошевића и Бајичића из године 1489: у њој се на више места истиче, како Бјелошевићи од старине држе своју „баштину баштинску“, којој се зна „међа... стара прва и права“, док се за Бајичиће каже, да су као познији досељеници притиснули и заузели баштину Бјелошевића (односно свакако део од ње). Тако опет народно предање казује, како су Иван Боројевић и синови му, кад су се населили у Доњем Крају, заузели велико земљиште, од којег су после давали и другима (нпр. Дељама). — Дакле, док су једни, који су били прави Зећани и старији насељеници, држали своју, од старине наслеђену, баштинску, земљу, дотле су други, као досељеници из даљих српских крајева, притискивали зећанске земље и пашњаке и по њима се силом настањивали.

Да ли је пак у то време, у 15. веку или раније, било и Племена Цетињског? О томе немамо никаквих непосредних података. У повељама Ивана Црнојевића и његових синова помиње се само „Цетиње“ као место и као већи предео око тадашњег Цетињског Манастира. А ни пре ни после Црнојевића све до почетка 17. века немамо никаква помена о Цетињанима као целини.

Да се је ипак у временима пре 15. века могла овде створити нека, макар и мања, пллеменска целина, врло је вероватно према подацима, које смо до сад навели. Видели смо, да има врло много старих успомена на доста многобројно раније српско становништво по овој области. Даље, Цетињско је Поље са својом околином врло згодна географска целина за стварање племенске заједнице, а уз то су и у њему и у његовој околини врло повољне економске прилике (Ловћен и друге планине с

пашњацима; доста радне земље и горе; некада и обиље у водама и погоднији климат — успевали су виногради — и др.).

Једно место у поменутој повељи Ивана Црнојевића из 1489 године могло би се такође разумети у том смислу, да је изразом „Цетиње“ још у оно време означавана и нека племенска целина у Цетињском Пољу, а можда и око њега. У повељи се наиме каже, како је Иван Црнојевић међу 24 властелина, који ће извидети спорне границе између Бјелошевића и Очинића, одредио да буду „от Цетинꙗ: кнезь Стевань Неноевичь, Вȣкота Озрихновичь, Ратко Боровина, Стрго Богоевичь“. А та су четворица без сумње били најугледнији представници тадашњих брастава цетињских. И што је то „Цетиње“ из повеље имало у то време свога кнеза, такође говори за то, да је њиме обухватана нека већа друштвена, односно политичка, заједница.

И поменуте врло старе градине, особито она, највећа, на јужној ивици Цетињског Поља, одговарају приликама старих племенских жупа, у којима су градови били склоништа за народ и седишта жупских поглавара.

Затим је за ово питање још од особитог значаја, што готово сва од најстаријих цетињских брастава, којима знамо стара крсна имена — Бјелошевићи, Очинићи, Бајичићи и Боришићи — славе Св. Јована (први летњег, а остала три зимњег). Изузетак су чинили само стари Угњани, који су славили Митров-дан, али је њихово седиште најдаље на југу, те је могло и не улазити у племенски састав, а осим тога су, као што смо показали, бар већина од њихових најстаријих брастава врло вероватно била пореклом од посрбљених Влаха.

И старо „сборище“ у Цетињском Пољу, које се спомиње у повељама, може лако бити успомена на негдашње племенске скупове.

Не може се дакле сасвим одбацити мисао, да је у вековима пре јаке српске државне власти могло бити и овде неке мање племенске целине (или бар заметка за њу), која се затим у доба велике моћи колико државне власти толико још више феудалних господара била скоро изгубила. За њу се могло знати по траговима и по успоменама, тако да је већ у 15. и у 16. веку, кад је поново настала прека потреба за организовањем народа у племена, могла доста лако опет оживети.

Да се је у току 15. и 16. века већ било створило или бар у велико почело стварати Цетињско Племе, сведочи нам то, што

Болица, 1614 године, наводи „Цетиње“ („Zetigne“) као засебну целину међу осталим племенима тадашњих „Катуна“, а и по самом броју домова (70) и војника (170) види се, да је оно било племенска целина, јер су нека од других катунских племена, која он наводи, имала мање (Ћеклићи, Озринићи, Брајићи и Побори), друга опет толико исто (Бјелице), а само три (Његуши, Цуце и Маине) више домова и војника него „Цетиње“.

Али је вредно пажње, да се још у повељи Ивана Црнојевића из 1489 године именује осим кнеза „от Цетиња“ Степана Ненојевића и кнез у Бјелошима Вук Бјелошевић и да Болица наводи као засебну целину у „Катунима“ и Бјелоше („Bielos“, са 24 дома и 70 војника), и по његовим подацима они имају тада свога засебног старешину (Вука Никчева) онако исто као и „Цетиње“. — Ово посебно место старих Бјелоша без сумње се има приписати њиховој великој старини и угледу, који су имали (били су, као што смо видели, од старине захватили врло велико земљиште као своју баштину), а делом је свакако томе допринела и особита почаст или награда, коју је по сасвим поузданим народним предањима дао Иван Црнојевић Вуку Бјелошевићу и његовим друговима за велике услуге, које су му учинили.

Даље се, као што смо видели, „Cetigne“ именује 1621 године међу црногорским племенима у списку Петра Буди-а. — Затим као први даљи спомен Цетињскога Племена имамо поменуте податке у списку которског провидура из 1685 године, у коме се између пет племена Катунске Нахије именује и „Цетиње“, али се одмах затим наводе и Бјелоши, Угне и Очинићи, па се даље у истом списку као „села што их је санџак-бег попалио“ поново именују поред „Цетиња“ и Бјелоши, Угне и Очинићи. — На сличан се начин, видели смо, и 1691 године „Cettigne“ именује поред још три племена старе Црне Горе (Бјелице, Загарач и Пјешивци), али се уједно додају уз Цетиње као засебна целина и Бјелоши („Bievossi“).

Сви подаци после тога времена, који су нам познати и које смо изнели у посебном дѐлу за Цетињско Племе (види одељак о имену Цетињског Племена) знају само за племе „Цетиње“ или „Цетињане“ међу осталим племенима Катунске Нахије, а нигде се више уз њега не помињу као засебна целина Бјелоши или које друго село цетињске области. Већ 1693 године именује се између шест племена Катунске Нахије само

„Cettigne“ без Бјелоша, па затим на сличан начин 1695 године. Тако и кроз цео 18. и 19. век.

Услед тога су још у време мојих испитивања (1910-1911 године) свуда по народу старе Црне Горе били сасвим уобичајени изрази „Племе Цетињско“, „Цетиње“ и „Цетињани“ као означења за онаку племенску целину (у ширем смислу), као што смо је узели и ми још у другој глави овог рада.

Из наведенога пак излази, да у време Ивана Црнојевића као и у време Боличино и даље до пред крај 17. века Цетињско Племе још није било обухватило и браства изван Цетињског Поља, него да је било ограничено само на браства у томе пољу, која се заиста још и сад у ужем смислу означавају као „Цетињани“ или „Цетиње“, а да су за то време изван Цетињског Поља поглавито Бјелоши чинили засебну јачу целину (што потврђује поред поменутих података из повеља 15. века још и наведено народно казивање о негдашњој многобројности Бјелоша). А од краја 17. века очевидно су у састав Цетињског Племена ушли и Бјелоши и остала браства даље на југу, у Очинићима и на Угнима, као и Јабучани на северу.

И подаци о негдашњим *кнезовима* и *војводама* у Цетињском Племену, у колико су нам познати, потврђују овакав ток у развитку и формирању Цетињског Племена.

Све до друге половине 17. века не зна се ни у писаним изворима ни у народном предању ни за какве војводе у Цетињском Племену, него се помињу само „кнезови“ (осим напред именоване двојице из 1489 године н пр. и 1625 године кнез Мартин од Бајица[1]), а тек из времена друге половине (или можда почевши од средине) 17. века имамо народно предање, које смо напред навели, о војводи Вуксану Николину (или Николићу) и затим из доба „истраге потурица“ сасвим поуздано предање о „војводи“ Батрићу, Мартинову сину, једноме (најстаријем) од оне петорице Мартиновића, што су били вође у покрету за истребљење муслимана у Цетињском Племену[2]). И у песми

[1]) J. Томић: Политички однос... 70.— Тај кнез Мартин из 1625 године је био од старих Бајица, а тако исто и његов наследник, кнез Иван Годеч, за кога се по сасвим поузданим предањима зна, да је био таст Мартину Латкову. После Ивана Годеча постао је бајичким кнезом његов зет, Мартин Латков, и затим је кнештво у Бајицама било без прекида наследно у браству Мартиновићима.

[2]) И за војводу Батрића знамо, да је био најпре кнез. О томе сведочи нпр. податак из године 1685: „кнезь Батрићь ѡть Цетинꙗ“ (М Дра-

„Српски Бадњи Вече“ Батрић се на четири места назива војдом[1]). А у „Горском Вијенцу“ се свуда, где год се помене Батрић (Мартиновић) додаје његову имену титула „војвода“[2]). Зна се и по предању и делом и по писаним подацима, да је после Батрића војводско звање у Цетињском Племену редовно било наследно у братству Мартиновићима[3]). И ја сам још 1910 и 1911 године био застао у животу осамдесетогодишњег војводу Марка Мартиновића. — И сердари су у Цетињском Племену били сви од Мартиновића (Мило Ђиканов, Ђико Милов и Мило Ђиков).

Главну улогу у прибирању и спајању цетињских браства у племенску целину имале су очевидно увек Бајице.

И сшаре Бајице — Бајичићи — као што се између осталог види и из листине од 1489 године о њихову спору са Бјелошевићима, били су несумњиво јака братственичка група, која је била захватила врло велики земљишни простор (добру трећину од целе данашње племенске области, у њеном северозападном делу), што јој је уједно омогућило, да се јако разграна и намножи. Да су старе Бајице заиста биле врло многобројно и јако разгранато братство, о томе нам још и сада сведоче подаци о многим њиховим огранцима, од којих су једни остали и до данас у Бајицама, други су изумрли или изгинули, а трећи се раселили на разне стране (и сад су у Бајицама: Бориловићи, Мусулимовићи и Милошевићи; изумрли су или незнано куд отишли: Брајановићи, Санковићи, Шабаке, Годечи и Касанови потомци; изгинули су муслимани Мустафићи, осим једног дела који се склонио у Туђемиле, и Алићи; а од исељеника зна се за Орловиће, Враниће, Ђуровиће, Чалије, Вучиће и једно ве-

говић у Starinama XIX, 257). И по томе, што је Батрић био најпре кнез, па тек доцније постао војводом, могло би се веровати, да је Вуксан Николин био војводом још 1685 године и да је тек после те године (као што смо напред разложили: највероватније 1688 године) погинуо и на место њега постао војводом Батрић Мартинов.

[1]) Огледало Српско, 23 и 24.

[2]) Види нпр. стр. 39, 55, 66, 98, 112, 134, 135 и 146.

[3]) После војводе Батрића било је још седам војвода: Драго Батрићев, Нико Стијепа Томашева, Стијепо Ников, Никола Стијепов, Богдан Николин, Никица Богданов и Марко Драгов — све Мартиновићи. Неки тврде, да је и Батрићев брат, Томаш, био војвода, па да је после њега постао војводом Батрићев син, Драго.

лико браство у Гораждевцу у Пећској Нахији, а вероватно спадају у такве исељенике и Пекићи и Никђоновићи и можда и род патријарха Чарнојевића).

Јака браственичка група старих Бајица била је дакле то језгро, око којег су се у току 16. и 17. века окупила остала браства Цетињског Поља и његове околине у племенску заједницу. А пред крај 17. и у 18. веку преузима ту улогу од старих Бајица *нова браственичка група, Мартиновићи*, опет са седиштем у Бајицама, а пореклом из Херцеговине. Мартиновићи су се још од краја 17. века почели нагло множити, гранати и ширити истискујући стара бајичка браства, тако да су их до пред крај 18. века већ скоро сасвим истиснули и у сваком погледу потпуно заменили.

По другим насељима Цетињског Племена није после 15. века било никаквих знатнијих досељавања, тако да је непрекидно кроза све доцније векове, и до сад, превлађивало старије становништво и имало главну улогу. Тако су се у Бајице доселили после претка Мартиновићског још само Радовићи и Перовићи, из Озринића; у Доњи Крај Почеци из „Старе Србије“, Зечеви из Боке и Ћеранићи из Херцеговине; у Очиниће Мариновићи и Аладин из Херцеговине и Кажије из Љешанске Нахије; на Угне са Врелима Мировићи из Његуша. — Осим тога знамо још само за неке родове, који се помињу у записима, а којих је одавно нестало: за Медојевиће (или Медовиће), који су се били без сумње доселили у 16. веку а изумрли су средином 18. века, за Радаљевиће и Петковиће и за Радовановиће, Параче и Остојиће.

Поред погодних географских и економских прилика, које, као што смо напред истакли, дају Цетињско Поље и његова околина за прикупљање њихових брастава у племенску заједницу, било је без сумње од не малог значаја, што су кроз толике векове стара браства непрекидно чинила главно становништво и бројем и улогом знатно надмашала досељенике. Међу њима су дакле могле бити од старине установљене тесне везе сродства и пријатељства, које су лако доводиле до зближавања и удруживања ради заједничке одбране.

И тај је чинилац дакле свакако доста помогао, те су у многоме још старе Бајице, али поглавито њихови доцнији наследници, Мартиновићи, могли окупити око себе сва браства Цетињског Поља и околних села и држати их у доста чврстој

племенској заједници, за коју нам је, као што смо видели, из друге половине 17. века засведочено, да јој је на челу стојао војвода.

Цетињско је Племе било на путу, да добије и заједничко, племенско, крсно име. Већ су у 18. веку сва браства у његовој племенској области, осим оних у Бјелошима и на Угнима, прослављала Малу Госпођу као заједничку „прислужбу“. А на слављење овога свеца без сумње је имало највише утицаја, што је и Цетињски Манастир посвећен Малој Госпођи (код Доњокрајаца још и то, што је и њихова Влашка Црква такође њој посвећена). И сви досељеници су редовно примали тога свеца за своју прислужбу. Требало је дакле да се само још неко време ово племе правилно развија, па би се и у том погледу дошло у њему до потпуне изједначености.

Уопште се према свему види, да би Цетињско Племе, као шира целина, онаква каквом се јавља пред крај 17. и затим у 18. и у првим деценијама 19. века, свакако достигло и даљи развитак и дошло до потпуне организације, да нису разне прилике знатно ометале његов развитак у овом погледу.

Међу тим приликама су биле од највећег значаја (и њих ћемо овде нарочито размотрити): велики број и јачина мухамеданских браства у овом племену, непосредна близина и врло јак утицај црногорских владика, којима је главно седиште било на Цетињу, и најзад, што је и постанак и снажење државне власти у Црној Гори потекло са Цетиња, коме је наравно Цетињско Племе најближе.

Тако су до почетка 18. века несумњиво знатна сметња чвршћем организовању племена била *мухамеданска браства*, која су у његовој области седела. Ти су муслимани били готово сви од старих родова цетињских, и као што предања а делом и писани подаци показују, били су доста многобројни и имали су знатну моћ и власт у својим рукама. Да подсетимо најпре на Медовиће код Цетињског Манастира, за које смо видели, да су се због тога што је од њих био кадија на Цетињу били јако осилили и отимали земље од манастира; па на Мустафиће и Алиће на Иногору, за које нам и предања и помени у народној песми „Српски Бадњи Вече“ и у „Горском Вијенцу“ казују, да су били јака и силна браства. Даље су, као што смо напред показали, до „истраге потурица“ били муслимани сви

Јабучани и сви преци Милошевића и Мусулимовића а вероватно и стари Вранићи у Бајицама, осим којих је седео на бајичком Дубовику још знатан број муслимана; затим бегови Соколовићи и Руцевићи на Очинићима, којима су остали Очинићи плаћали данак, па су у време истраге одатле изагнати.

Како истрага — дакле делом погибија а делом прогањање и преобраћање ових муслимана у хришћанство — пада баш на сам почетак 18. века, и тај је догађај морао бити од великог и врло повољног значаја за даљи развитак Цетињског Племена. То заиста сасвим добро одговара и осталим, напред наведеним, подацима, који нам показују, да је Цетињско Племе поглавито од почетка 18. века било већ у велико на путу, да дође до потпуне племенске организације.

Од других чинилаца, који су били сметња бржем и чвршћем спајању браства Цетињског Поља и његове околине у племенску заједницу, ваља да се особито истакне непосредна близина цетињских владика и Цетињског Манастира. Што је седиште црногорских владика од краја 15. века па даље непрестано било баш у области овог племена, то је било узрок, да су се владике врло често лично мешале у народне послове своје околине и тиме јако смањивале народу потребу за племенском самоуправом и организацијом. А близина Цетињског Манастира, код којег су се састајале скупштине целе Црне Горе, чинила је често излишним посебне скупове браственичких старешина из области Цетињског Племена.

Напослетку, јака државна власт, која је у Црној Гори настала већ у првој половини 19. века, учинила је, да и у Цетињском као и у свима другим црногорским племенима и још много пре него у онима, која су далеко од Цетиња, престане дотадашња потреба за организовањем ради самоодбране и ради унутрашње самоуправе. А тиме је Цетињском Племену онемогућено, да се и даље развија и да дође до потпуне племенске организације.

Оно је дакле застало на томе ступњу још не потпуно формираног племена, али је народ старе Црне Горе већ одавно био навикао сматрати га као племе, потпуно еквивалентно с осталим црногорским племенима, тако да кад је у току 19. века уведена државна административна подела, која се у главном још држала старих племенских целина, и оно је одмах узето као таква целина.

Етнички састав Цетињског Племена у време мојих испитивања (1910—1911 године) био је овакав.

Од старијег народног слоја, који води порекло делом од најстаријег стално настањеног становништва а делом од досељеника до краја 15. века, има 23 браства са 259 породица (или кућа). Од тога броја су 18 брастава са 203 породице, дакле четири петине породица, или поуздано или врло вероватно старо-зећанског порекла; три браства са 39 породица пореклом из Старога Влаха; једно браство са 5 породица од Косова и једно браство са 12 породица из Приморја.

Од досељеника после 15. века има 9 брастава са 231 породицом: четири су браства са 206 породица пореклом из Херцеговине; три браства са 18 породица из старе Црне Горе; једно са 3 породице из Боке и једно са 4 породице из „Старе Србије".

Дакле у племену има укупно 32 браства са 490 породица, од којих је *203 старо-зећанског* и *206 херцеговачког порекла*, а остале су из разних других, опет готово само из динарских, предела.

Већину чине породице, које су пореклом од брастава из 15. века и из раније (259), а мање је оних што су од досељеника после 15. века (231).

2. ПЛЕМЕ ЊЕГУШИ

А.

а) **О имену Његуши.**

Први пут нам се, колико знамо, спомињу Његуши 1435 године у познатим захтевима млетачког посланика деспоту Ђурђу, и то на три места, на свакоме у облику „*Negusi*"[1]). И Руварац[2]) и Јиречек[3]) сматрају те помене за најстарије познате податке о Његушима. Руварац још наглашава, да се из тих података види, да су Његуши још и те године становали на истом месту, на коме станују и данас.

[1]) Види: Шафарик „Србски истор. спом.", 303 и 305, или Гласник Срп. Уч. Др. XIV, 23 и 25.

[2]) Montenegrina, 147.

[3]) Историја... 132 и Staat.... I, 32 и 33.

Као други спомен знамо онај у листини из Котора о мирењу вражде између људи из Његуша и оних из Ораховца из године 1437 у изразу *„de Negusiis“*[1]).

Уз повељу Ивана Црнојевића Цетињском Манастиру из 1485 године забележено је са стране, како ради једне границе, одређене повељом, „би много крьвопролитие между цетиняни и нѣгуши“[2]). Из кога је времена тај приписани додатак, не знамо, али ће свакако бити из неког од ранијих векова (за неко крвопролиће између Цетињана и Његуша из новијега времена нисам сазнао).

По тврђењу Ровинског у „судной грамотѣ“ Ивана Црнојевића из године 1489 помињу се и „нѣгуши“[3]). Можда је он имао у рукама оригинал те повеље. У препису, о коме смо напред говорили, нема тог облика, али има на два места израз: „от Нѣгушахь“.

У Санудијевим летописима именован је 1503 године „conte Alexa Vayvoda de Negusi de Montenegro“[4]).

Код Болице, 1614 године, се трипут именују „Gnegussi“[5]) и истичу се као прво и највеће (са 200 домова и 480 оружаних људи) од десет племена тадашње Катунске Нахије.

У једном запису владике Рувима из године 1625 именује се „кнезь степань нег8шь“[6]), а у другом из 1631 године: „кнезь стиепан с нег8ш“[6]).

У натпису мале цркве подмаинског манастира каже се, да је она обновљена за време „кvръ Рухвима, отечествомъ Нѣгуши“ 1630 године[7]).

Милаковић саопштава, да је око 1631 године био митрополит у Црној Гори „Руфин Његуш“[8]).

У натпису на митри црногорских митрополита стоји, да

---

1) К. Јиречек у Споменику XI, 79—80. — Види и Руварца „Montenegrina“, 147 и K. Jireček: Staat.... 32.

2) Види у Ровинског „Черногор.“ I, с. 773.

3) Черногорія, II, с. 11.

4) Види: Руварац „Montenegrina“, 148.

5) Starine XII, 168.

6) Види: J. Томић „Полит. однос...“ 70 и 71.

7) Љ. Стојановић: Стари срп. записи, бр. 3750. — За тога владику знамо по једном запису, да је постављен за епископа 1593 године. (М. Драговић: Prilog za istoriju Crne Gore. Starine XIX, с. 261.).

8) Исторія 95.

је она скована настојавањем и трудом „Станише Попова, од васи Нѣгуша“ 1682 године[1]).

У Зенову извештају млетачком сенату именују се 1684 године *Gnegussi* као једна од 22 кнежине у Црној Гори и даље се каже, како су у завади Цетињани и „*Gnegussani*“[2]). А у рачуну о издатој муницији те исте године именује се „Vuceta Pavov, Conte da Gnegussi“[3]).

Међу „селима“ (ville), која су била уз Млечиће против Турака, именују се 1685 године и „*Gnegussi*“[4]).

У два млетачка извештаја из 1693 године помињу се поједанпут „*Gnegussi*“[5]).

У једном таквом извештају из године 1695 именују се пет црногорских племена и међу њима и „*Gnegussi*“[6]).

Милаковић, Драговић и Руварац саопштавају, да „Љетопис Цетињски“ именује изабранога 1697 године за владику: „Данила Нѣгуша Сћепчевића“ или „*Данила Његуша Сћепчевића*“[7]).

У помињатом запису владике Данила о „истрази потурица“ 1707 године каже се, како је владика од својих људи позвао и „вȣчка нѣг[illegible]ша“[8]).

У једном запису из 1713 године каже се за неку хијеротонију, да је „владике кvрь Данила, рѡдомь ѡть плѥмене Нѣгушах“[9]).

Владика Данило је 1713 године писао писмо брату „Радȣ Степчевȣ ȣ нѥгȣше“. Факсимиле од тога писма приложен је историји Црне Горе од Симе Милутиновића.

У једном запису, писаном у Москви 1715 године, владика Данило каже за себе: „Данїилъ, митрополитъ Скендеріе и Приморіа ѿчаствомъ Негȣшъ“[10]).

У млетачком списку, у коме се износи број лица из појединих црногорских племена, што су се била за време од 1715

[1]) Љ. Стојановић: Стари срп. записи, бр. 1790.

[2]) Ј. Томић: О црног. устанку.., II, 48.

[3]) у истом раду, II, 51.

[4]) у истом раду, IV, 79.

[5]) Il. Montenegro, 107.

[6]) у истом делу, 112.

[7]) „Црногорка“ за 1884 год., с. 269; Милаковића Исторія, 104; Montenegrina, 130.

[8]) Гласник XVII (1863), 315

[9]) Rad, књ. I, 181. — Љ. Стојановић: Стари срп. записи, бр. 2245

[10]) Љ. Стојановић: Стари срп. записи, V, бр. 7441. — Види и Шематизам Горњо-Карловачке епархије за 1892., стр. 8. (наведено код Руварца: Montenegrina 129).

до 1717 године склонила на млетачко земљиште, наведен је и број лица из „comun di Gnegusi"[1]).

У грамати Петра Великог од 1715 године, како је штампана у историји Симе Милутиновића, стоји на једном месту „Данїйлȣ Счепчевичу Негошȣ"[2]) а на другом: „Данїйломъ Негошъ Счепчевичемъ"[3]). — А у тексту те исте грамате у историји Црне Горе од владике Петра I стоји на првом месту: „Даниилȣ Счепчевичь Негошȣ"[4]), а на другом: „Даниілом Негȣшȣ Счепчевичемъ"[5]).

Руварац напомиње, да је Захарија Орфелин, који је ту исту грамату саопштио у својој „Историји о житију Петра Великога", на оба места прочитао „Негуш", место „Негош"[6]), а да опет у Соловљевој „Историји Русије", којој је приложена та грамата, на првом месту стоји „Негошу" а на другом „Негушу [6]). Руварац уопште изражава сумњу у тачност Милутиновићева преписа како тога тако и осталих прилога у његовој историји. — И ја верујем, да је текст те грамате код владике Петра I и код Соловјева саопштен тачније.

Уз препис повеље Ђурђа и Стевана Црнојевића Цетињском Манастиру из године 1495 каже се, да је њу по заповести митрополита Данила преписао поп „Георгіе Нѣгушь" године 1720[7]).

Гаврило расофор каже у своме запису из 1721 године, да је преписао неке хрисовуље у време архијереја Данила и Саве „имеющие отачаство Нѣгȣши"[8]).

У једном „својеручном" запису владике Данила из године 1732, који је објавио М. Драговић[9]), владика назива себе: „Даниль владика цетински Негошь воеводичь срьбьскои земли".

Руварцу „чудновато звони тај додатак — „воеводичь срьбьскои земли" — у запису старога већ владике Данила од 1732"[10]).

1) Il. Montenegro, 142.

2) С. Милутиновић: Исторія, 66.

3) код истога, 67.

4) Грлица за 1836 г., 47.

5) Грлица за 1836 г., 49.

6) Montenegrina, 130.

7) Гласник Срп. Учен. Друштва, II одељак (1874), 172.

8) Љ. Стојановић: Стари срп. записи, II, бр. 2389.

9) Старине ризнице цетињске (Старинар год. V. 1888), с. 16.

10) Montenegrina, 129.

По саопштењу М. Драговића на једном писму црногорских главара, које су они 1742 године послали царици Јелисавети, потписан је између осталих и „Савва Петровичъ княз Нѣгошъ“[1]). А у истом се писму и владика Данило и владика Сава именују са додатком „Нѣгошъ“: „Данійлъ Счепчевичъ Нѣгошъ“ и „Савву Ивановича Нѣгоша“.

На запису из 1745 године на некој руској црквеној књизи каже се, да је то „пожалованіе“ руске царице Јелисавете митрополиту „Савви Нѣгушу Петрович8“ у Петрограду те године, 3. маја[2]). Очевидно је, да је то записао сам митрополит Сава.

У једном свом запису из 1752 године назива митрополит Сава сам себе: „Савва божіею милостию правосл. митроп. скендерїйскїи и приморски Нѣгуш Петровић“[3]).

Василије Петровић у својој историји Црне Горе има за племе само облик „Нѣгожъ“[4]) (помиње га тако на пет места); али опет кад помиње владику Данила, каже за њега: „Даніила Счепчевича отъ Негушъ Петровича“[5]).

Владика Петар I Петровић у својој историји Црне Горе назива владику Данила само „Нѣгошъ“: „изабраше Црногорци Данила Петровића Нѣгоша“[6]).

У писму владике Петра I руској царици Катарини II из године 1796, које је М. Драговић саопштио у преводу[7]), стоји на крају потпис: „Петар Петровић Његош“.

Исти писац износи даље, опет у српском преводу, једно писмо руског цара Александра, упућено 1806 године владици Петру I. То писмо почиње речима: „Преосвјештени митрополите црногорски, Петре Петровићу Његошу!“[7]).

И од писама и аката Петра I, које саопштава Медаковић, три имају потпис: „Петар Петровић Нѣгош“ или слично. Једно је из 1808, друго из 1809 а треће (писано руском цару) из 1817 године.[8]) Осим тога је писмо руског цара Александра из

---

[1]) Споменик XXV, 2.

[2]) Љ. Стојановић: Стари срп. записи, бр. 2917.

[3]) код истога, бр 3025.

[4]) Исторія... (оригинал), 14, 15 и 16.

[5]) У истом, оригиналном издању његове историје, с. 31.

[6]) Грлица за 1835 год., с. 70.

[7]) Гласник 65, с. 144 -145 и 199.

[8]) Повѣстница, 179, 181, 209.

1814 године адресовано: „Преосвященный Черногорскій Митрополитъ Петръ Петровичь Негошъ"[1]).

И у писму, којим владика Петар I поздравља ступање цара Павла I на руски престо и у другом писму, којим честита синовима цара Павла ступање њихова оца на престо, и у извештају, који је 1798 године послао руској влади по грофу Николи Црнојевићу-Давидовићу, он се потписује, односно именује, као митрополит црногорски „Петар Петровић-Његош"[2]).

У два записа владике Петра I из године 1799, које је свакако он својом руком исписао, читамо: „Петра Петровича Нѣгоша" и „Петру Петровичѹ Негошѹ"[3]). У једном запису владике Петра I из године 1800, (који је најпре објављен у цетињској „Просвјети" за 1897 годину), стоји на два места: „Петръ Петровичь Нѣгошъ[6]).

У цетињском „Крусовољу" има један запис, који је или из 18. или из некога од ранијих векова и коме почетак гласи: „Међа Његушка међу Шкаљарима и Грбљанима. Се међа Његушка от Шкаљар"...[4]).

У запису братства Богдановића у Његушима, који је без сумње преписан са неког старијег записа, каже се, да 1456 „года наста кнез Богдан у Негуше" и затим се набрајају редом остали кнезови из тога братства и додаје се: „Ови кнезови ниесу Негушима силом кнезовали, но су их Негуши договорно поставлали"... А на крају стоји: „У Негуше ћенара" 3., 1828 (године)[5]).

У „Грлици" за 1835 годину, у „Изводу из описанія о Црной Гори" за 1839 годину[6]), у „Орлићу" за године 1865-1870 и у свима збиркама народних песама (и у „Огледалу Српском", које је приредио за штампу владика Петар II) свуда се ово племе назива само именом „Његуши".

---

[1]) Повѣстница, 200-201.

[2]) М. Драговић: Приложак историји Црне Горе из времена Владике Петра I и цара Павла I. (Дан, лист за науку и књижевност. Цетиње, 1911. Свеска за март, 71, 73, 79.).

[3]) Љ. Стојановић: Стари срп. записи 8881 и 8894; 3765.

[4]) М. Драговић: Крусовољ, 32.

[5]) Љ. Стојановић: Стари срп. записи, 4058 и 4059.

[6]) Срб.-далм. Магазинъ за 1860 год., стр. 103-137.

Сима Милутиновић у својој историји Црне Горе редовно употребљава само облике „Нѣгуши“, „Нѣгушъ“ и Нѣгушки“[1]. Али је он те облике сматрао за новије место старијега „Нѣгошъ“, јер је мислио, према народном предању о досељењу „Хераковића“ из Херцеговине испод горе Његоша, да су они по имену те горе назвали и своје ново насеље („кое населеніе назову по имену оне свое горе Нѣгошъ, или Негошъ, и Нѣгушъ по данашнѣму.“) (стр. 28). И за владику Данила каже он, да се зове „простонародно: Владыка Даннило Нѣгушъ“[2]). А опет у његовој Пјеванији црногорској налазимо овакав пример: „одъ Тома Маркова Петровића Нѣгоша“[3]) поред другога, који гласи: „одъ Рада Томова Нѣгуша“[4]).

Познато је, да су не само владике Петар I и Петар II него и њихови наследници, кнезови Данило и Никола, редовно називали себе Његошима[5]), за разлику од својих саплеменика, које су и даље називали Његушима[6]).

То је утицало и на писце, који су били њима блиски или уопште имали са њима пријатељских веза, те су и они тако исто писали, па су неки од њих чак и само племе називали именом Његоши. — Тако је нпр. Сима Милутиновић, као што смо видели, поред облика Његуши употребио и облик Његош. Вук редовно зове племе именом Његуши, а за владику Данила каже нпр. „Данило Петровић Његош или Његуш“ и говорећи о племенском имену Његуши вели, да је дошло „по херцеговачком брду Његошу (као што се владике још и сад пишу)“[7]).

Милаковић каже нпр. у својој историји о владици Данилу: „Онъ є јоштъ дѣтетомъ оставіо домъ свои родителя на Нѣгушима (по чему се доцніе и прозвао Нѣгошъ)“ и дошао у

---

[1]) Види нпр. с. 25, 28, 64, 94 и 95.

[2]) Исторія, 28.

[3]) Чубро Чойковићь: Пѣванія 33.[б]

[4]) У истој књизи, 40.[б]

[5]) Види за то и напред наведене потписе Петра I и још Руварца „Montenegrina“ 146 и Решетара уз „Горски Вијенац“ IX.

[6]) Тако нпр. читамо у „Лажном цару Шћепану Малом“ (с. 51) Петра II: „Лазар Богдановић Његуш.“

[7]) Montenegro, 5, 18 и 55; „Рјечник“ под „презиме“, где се као пример црногорског презивања наводи име „Саво Марков Петровић Његуш“, а то је име рођеног брата владике Петра I.

Манастир Цетињски[1]). Иначе свуда додаје уз имена владика од рода Петровића назив „Нѣгош“[2]).

Медаковић означава племе увек именом Његуши[3]), а владикама редовно додаје назив „Нѣгош“, као нпр. „Петар први Петровић Нѣгош“[4]) или у натпису књизи: „Петар Петровић Нѣгош, послѣдньи владајући владика црногорски“ (у Новоме Саду, 1882), и т. д.

То исто вреди и за Марка Драговића и за многе друге.— Н. Дучић је у првом издању своје „Црне Горе“ (1874) свуда писао само „Његуши“, па нпр. и за владику Данила каже (стр. 10, 42 и 57), да се је до своје смрти потписивао: „Данило Шћепчев Хераковић Његуш“; а у другом издању опет („Књижевни радови“, књ. 3., 1893) свуда место Његуши и Његуш пише: Његоши и Његош.

Оваких и сличних података за име Његуши у прошлости могао би се без сумње у књижевности наћи још неки број, али нама овде и није било стало толико до потпуности колико до тога, да изнађемо и покажемо оне примере, који су ма у ком погледу карактеристични.

Наведени подаци јасно показују, да се је племе Његуши, од како за њега знамо, дакле од 1435 године, па̀ до сад непрекидно називало именом Његуши. Једине изузетке налазимо, као што смо видели, код владике Василија и код Н. Дучића, који су за племе употребили називе „Негожъ“ и „Његоши“. И један и други су то несумњиво учинили под утицајем познатог народног предања о досељењу браће Херака и Рајича од планине Његоша у Херцеговини. Потомци њихови, Хераковићи и Рајићевићи, били су заиста и у време владике Василија и пре њега најјача браства у племену Његушима.

То је предање било узрок, што су и већина владика и црногорски кнезови из његушког рода Петровића називали себе Његошима. Моје је уверење, да се до сад погрешно мислило, да је тек владика Петар I почео себе називати Његошем[5]).

---

1) История 104.

2) Види нпр. у Грлици за 1835 год. и у његовој историји Црне Горе.

3) Види нпр. Живот и обичаи Црногораца, 79, 80, 87 и др.

4) Повѣстница, 68.

5) Види нпр. Руварца „Montenegrina“, 141 и д.; Решетара уз „Гор. Вијенац“ IX.

До таквог уверења поглавито ме довело то, што је и владика Василије у својој историји употребио пет пута облик Нѣгожъ а само једанпут облик Нѣгушъ. А то значи, да је и он знао за наведено народно предање. Али нам тај факат уједно даје права веровати, да су и називи Његош, које двапут налазимо уз име владике Данила — једанпут у грамати Петра Великог из 1715 и једанпут у владичином својеручном запису из 1732 године — аутентични. А тиме долазимо до закључка, да је и владика Данило знао за то народно предање о досељењу Херака и Рајича испод планине Његоша и да је он први уза своје име употребио назив Његош, и то свакако најпре у Русији и без сумње у тежњи, да му тај назив послужи код Руса као племићска титула, а може бити да се уједно њоме у очима Руса одвоји од осталих, простих Његуша (он је баш тада, кад је писана поменута грамата, 1715 године, био у Петрограду и његово је име у грамати без сумње написано по његову личном саопштењу). Милаковић дакле, као што смо напред видели, сасвим тачно каже, да се је владика Данило тек „доцније прозвао“ Његошем.

Исти бисмо случај имали и у оном потпису кнеза Саве Петровића у писму царици Јелисавети 1742 године и што се у том писму уз имена владике Данила и владике Саве додаје титула „Нѣгошъ“.

И владика Петар I је, као што се види из напред наведених података, употребљавао назив Његош готово само у својим односима са Русима[1]) (изузетно се потписивао са додавањем тога назива и у односу са Србима, кад је налазио за потребно истаћу целокупну своју титулу).

Дакле је народно предање о Хераку и Рајичу постојало и у време владике Данила. Детаљнији подаци, које ћемо даље навести, показаће нам, да су се Херак и Рајич заиста доселили, и то пре најмање 15 пуних пасова (дакле од прилике пред крај 15. века), у Његуше, и осим тога како је могло доћи до народног казивања, да су се они доселили испод планине Његоша у Херцеговини.

---

[1]) У неколиким својим писмима нпр., која је упућивао православним Србима у Боки, владика Петар I се редовно потписивао само: Петръ Петровичъ. (в. Шематизам правосл. епархије бококоторско-дубровничке за 1883—1890 год.).

То народно казивање давало је после повода, да се име племена Његуша доводи у везу с овим досељеницима и да се владике и њихови сродници почну називати Његошима место Његушима.

За нас је главно, да је ово племе од старине називано само именом Његуши. И данас се — како сам се лично уверио — и у самим Његушима и свуда по старој Црној Гори и по свим околним српским крајевима за ово племе чује *само назив Његуши. То је дакле његово право, старо и до данас очувано име.*

Кад се питамо *о пореклу и о значењу овога имена*, наравно да отпадају она тврђења, од којих смо нека напред навели, да се је племе Његуши назвало по томе, што су се Херак и Рајич доселили испод планине Његоша, јер за име Његуши знамо још од 1435 године, а Херак и Рајич су се доселили тек крајем 15 века.

Права, научна, испитивања дала су ове резултате:

Даничићу је име Њёгуш постало од старог Нѣгославъ или Нѣгомиръ[1]). У његову Рјечнику из књижевних старина (177) наводи се Нѣгоушь као мушко лично име из 1220 године (из Monumenta Serbica, 12). — И у Вукову Рјечнику се наводе Његуш и Негуш као српска мушка лична имена. — Т. Маретић убраја име Његуш у наша народна имена са наставком -уш[1]).

Ил. Руварац вели, да се је племе Његуши назвало тако „по имену родоначелника „Његуш“ званог, које име долази већ у листини једној латинској године 1000“ (Negusius Podcupica) и наводи даље још један пример тога имена опет из 1000. године (negusius testis)[2]).

Јиречек каже, да је племенско име Његуши изведено од словенског личног имена Његуш, коме је основа у неговати (као у Његомир, Његослав, Његован, Његота) и напомиње, да има и у Пољској име Niegusz.[3])

У Rječnik-у загребачке Академије се под „Његуш“ и „Његош“ каже, да је име Његуш истоветно с именом Његош и да су и једно и друго имена од мила место Његомир или

[1]) Основе, 261.
[1]) Rad LXXXII, 130.
[2]) Montenegrina, 146.
[3]) Историја Срба, I, 131.

Његослав; наводи се (по Рачком) потврда за лично име Његуш још из 1000. године и износе се примери за лично мушко име Његош из дечанске хрисовуље.

Према свему не може бити сумње, да је *племенско име Његуши српског порекла и да је постало од личног мушког имена Његуш*. Тим се личним именом звао предак некога *старог српског браства*, које се по свом претку прозвало Његуши и које се било раширило по пределима данашњег племена Његуша, те засновало племе истога имена. Видећемо даље, да у данашњим Његушима заиста има доста успомена на неко врло давнашње српско становништво.

б) **Подаци о старијем становништву племена Његуша.**

Њих ћемо разгледати редом по насељима и на крају ћемо изнети таке податке и из предела комунске „планине" целога племена (у Ловћену).

Дуги До.

Из старијег времена нису нам познати никаки спомени о овом селу. Да ли се на ово село односи запис у Крушевском Поменику („Доуги До" у Гласнику XLII, 132), немогућно је рећи, пошто има још неколико села тог имена, а у запису нема никакве ближе одредбе. — Али је по народном предању несумњиво, да је оно веома давнашње насеље.

Опште је казивање у племену Његушима, да се је предак готово свих данашњих Дугодољана, Пунош, доселио у доба Црнојевића или још пре њих и да је Његушко Поље било тада већином „лужина" (луг) и ретко насељено, и знају се још и сад нека стара браства и родови, које је он на Његушима затекао.

Да се је Пунош заиста тако давно доселио, то ћемо показати даље, кад будемо говорили о његовим потомцима, Пуношевићима. А од старих браства, која је он затекао у Дугоме Долу, знају се сад: *Лачићи*, по којима се и сад зове у селу Лачића Крш, али се не зна, кад је и како њих одавде нестало; даље *Глöбари*, о чијој се судбини такође ништа не зна; затим још *Савовићи*, на које сећа назив Савовића Гувно. Последњег Савовића убио је око 1780 године један од Марићевића (Пуношевића), те се тако и то старо браство истражило.

Неки нагађају, да су и ова три браства била пореклом од Пуноша; али је много поузданије тврђење осталих, да су она била од старијег становништва његушког, из времена пре Пуношева досељења.

Село је несумњиво добило име по једноме долу, који је у средини села и још се и сад зове именом Дуги До. Дабогме, да по томе можемо веровати, да је и најстарије насеље овога имена било по ивицама тога дола.

Изузевши једно мало браство познијега порекла свеколико остало становништво Дугога Дола (и још села Копита) чине потомци једнога претка, Пуноша, које ћемо по његову имену обухватити општим називом:

Пуношевићи. — Сад се истина само мали део Пуношевих потомака зове тим презименом, али да је оно раније било за све њих опште, сведочи нам поред предања још и листина Ивана Црнојевића из 1489 године, у којој се међу његушком властелом и кнезовима именују и Пуношевићи[1]).

О претку Пуношу казују његови потомци и остали Његуши у главном ово. По причању старих (међу њима особито још и покојнога Мата Камерића, чувенога памтише и причала са Кчева) Пуној је „производио“ од Војиновића из Босне и дед му се звао Богдан. По паду Босне и Херцеговине или још и раније он се је са својим синовима најпре склонио под планину Његош, и то „под Злâтном Страном“, у Херцеговини. А одатле дође на Дуги До у Његушима и најпре се настани у Богојеву Долу на северној страни села Дугог Дола, под планином Буковицом, где му се и сад познаје кућиште од крупне сухомеђе. Ту се, веле, настанио због тога, што је имало тада у околини врло много шуме и паше.

Да се је Пунош заиста доселио негде око средине 15. века или још у првој половини тога века, сведочи нам и то, што се по предању поуздано зна, да до њега (од 1910 године) има пуних 16 пасова, дакле око (16 × 30 =) 480 година. — А јак посредан доказ имамо за то у поменутом податку из листине Ивана Црнојевића од 1489 године, у којој се већ именују Пуношевићи, дакле свакако синови (или и унуци) Пуношеви.

---

[1]) Ровинскій: Черногорія II, 1, с. 28. — У поменутом препису те повеље, који сам добио од г. Андрије Јовићевића, именује се као његушки властелин „Радовань Пꙋношевичь“.

И запис његушког браства Богдановића (из села Копита, које је такође пореклом од Пуноша, иде у прилог поменутом народном казивању, јер се у томе запису каже, да 1456 године „наста кнез Богдан у Његуше“[1]), а Богдан је по предању био син Пуношев. Запис је свакако преписан (1828 године) са неког старијег записа, који се у тој кнежевској кући чувао.

И по предању његушких брастава Хераковића и Рајићевића — о којима ћемо даље говорити — преци тих брастава, Херак и Рајич, су приликом свог досељења у Његуше затекли Пуношевиће, по некима шта више и самога Пуноша са синовима, у Дугом Долу.

А као што ћемо видети у одељку о Хераковићима и Рајићевићима, сви подаци излазе на то, да су се Херак и Рајич доселили у Његуше такође у 15. веку, вероватно ускоро по паду Херцеговине под Турке.

Особито је знатан податак, који јако говори у прилог тачности наведеног предања његушких Пуношевића, што и сад има под планином Његошем *Злашна Сшрана*.

„Златна Страна је, каже г. Лубурић (кога сам о томе питао), превија, која везује планине Његош и Јеловицу. Под њом је са источне стране малено село Мужевице, насељено по 1858 години. У селу има малено гробље и темељи некакве цркве. Имају две старе чатрње и четири озидине, кућишта са врло дебелијем зидовима. То је све из врло давних времена.“

Пунош је свакако са својим синовима (можда и са још каквим другим рођацима или земљацима) пробавио неко дуже време под Златном Страном, јер се само тиме може објаснити, што се њено име и до сад, после толико векова, запамтило у предању његових потомака.

Као што смо видели, Црнојевићева листина из 1489 године именује Пуношевиће међу властелом и кнезовима његушким.

И народно предање једногласно тврди, да је Пунош био властелин и да је „Иванбег“ њему и „Остоји из Зете“ и још једноме властелину, чије се име не памти, даровао „дионице“ и „летњиковац“ или „издиг“ у Ловћену, који његови потомци и сад имају.

Пунош је, кажу, као властелин „одређивао границе његушког племена, а тако исто и границе Ћеклића и Цетињана,

[1]) Љ. Стојановић: Стари срп. записи, 4058.

према Млечићима, који су владали у Боки." Ово је дакле свакако успомена на његово учествовање у одређивању тих граница. Веле, да је Пунош том приликом „метнуо у превље земљу из своје заграде" и онда се наравно могао клети, да „куд год ходи, гази на своју земљу."

По једнима Пунош је имао три сина: један је (Радован) остао у Дугом Долу и од њега су Пуношевићи у том селу; други је (Богдан) отишао на Копито и од њега су тамошњи Богдановићи, а трећег је Пунош населио у Крајчеву Главицу крај Његушког Поља (где је сада храм Св. Саве), али се он ископао.

По другом казивању Пунош је имао четири сина: Милоша, од којег су Милошевићи са Пејовићима; Оташа, од којег су Оташевићи; Ђерасима, који је предак Марићевића са Пајовићима, Водалија са Боратовићима и Парачâ; и Богдана, од којег су Богдановићи. Потомци од прва три сина су у Дугом Долу (50 кућа), а од Богдана у Копиту.

Ми ћемо овде разгледати податке о браствима из Дугог Дола, а о Богдановићима говорићемо, кад дође на ред Копито.

Сви су Пуношеви потомци до скора, до 1895 године, славили Никољ-дан зимњи (6. децембра) а послуживали пролетњег Св. Николу; али је од тада „вишина" оних у Дугом Долу узела за крсно име Никољ-дан пролетњи а о зимњем Св. Николи доносе у цркву „по двије проскуре."

Милошевићи и *Пејовићи* су два огранка истог ужег браства од Пуношевића. Тврде, да има само одсељених Милошевића у Кутима „украј Новога." Али Накићеновић саопштава за Милошевиће у Кутима, да су „из Граова 1692." и да славе Ђурђев-дан[1]). И неколико других брастава у Боки, која се презивају Милошевићи, по испитивањима С. Накићеновића такође нису ниједно пореклом из његушког Дугог Дола и нема уопште забележено ни за које друго бокешко браство, да је пореклом из овога села. — Негде је погрешка: или у овом казивању из Његуша или (у шта више верујем) у подацима С. Накићеновића.

Оташевићи су знали, да ми наброје своје пасове до Оташа, као нпр.: Крсто Ивов—Иво—Ђуро—Крсто—Стојан—Филип—Видак—Марко--Оташ-Милош – Стијепо—Јово—Оташ..., а за тога последњег Оташа кажу: „Тај ће Оташ доћи у четврти

[1]) Етн. Зборн. XX, 472.

појас од Пуйоша," што значи, да је Пунош у седамнаестом пасу од данашњег (1910 г.) нараштаја.

Знају, да се у доба владике Висариона Бајице (1685—1692) иселило шест „фамилија" Оташевића, од којих су неке отишле у Бешеново у Срему а друге најпре у Куче, па одатле у Ржаницу у Старој Србији, где се, веле, и сад зову Оташевићи и славе и послужују исте свеце, као и ови у Његушима. А један је, веле, био пребегао од крви најпре у „Жупу Добрску", па даље у Лимљане, одакле је дошао у Дуги До, те продао своју земљу, и отишао „у Шушањ у Приморју," где се и сад зове Оташевић.

По испитивањима А. Јовићевића заиста има у Горњој Ржаници у плавско гусињској области браство Оташевићи (13 кућа)[1]), за које се не саопштава крсно име. — Ја сам опет у Лимљанима сазнао и на ком је месту била кућа оног добеглог Оташевића, за којег су ми и тамо казали, да је „предигао у Приморје." Али се код Накићеновића у Боки уопште нигде не помињу Оташевићи, а у Шушању има браство Лукшићи, за које се каже, да су „у XV в. дошли из Црне Горе" и да славе Никољ-дан[2]). Пошто се код Накићеновића време досељења врло често нетачно саопштава, могло би бити, да су ти Лукшићи од поменутих Оташевића.

Марићевићи и *Пајовићи* су гране једног ужег браства пуношевићског. И сад се знају Марйћево Гувно и Марйћева Кула као успомене на њихова претка, Марйћа. Марићева Кула била је упола срушена око 1780 године, јер су Марићевићи, који су у њој седели, били побегли због тога што су убили последњег старинца Савовића (види напред), а владика Петар I је „довео кулук (скупио војнике из разних племена), те су срушили њихову кућу и опустошили им имање." После је један од Пајовића ту кулу поправио и у њој се настанио.

Одбегли Марићевићи су, веле, отишли у Дуб у Грбљу (Бока), „а један је од њих као мрнар доспио у Перој у Истри, ђе се и оженио. Био је пријешао у Тријест, а његов син постао поп у Пероју и од њега је тамо последњи потомак." — Накићеновић не помиње ове Марићевиће на у Дубу ни уопште у Боки; али се можда на њих односи овај његов податак за

[1]) Етн. Зборн. XXI, 463.

[2]) Етн. Зборн. XX, 625.

једно браство у Дубу: „*Букилица*, из Црне Горе, има 260 год., славе Никољ-дан“ [1]) (у бројевима годиња од досељења појединих бpастава он врло често јако претерује).

Још се зна, да Марићевића и Пајовића има одсељених у Петрово Село у Северној Србији.

И *Вујаши* или *Вујашевићи* у његушком селу Мирцу су пореклом од Марићевића. О њима ћемо говорити кад дођу на ред мирачка браства.

Параче су омање, засебно браство дугодољских Пунoшевића. Има их одсељених у Петровом Селу у Србији и у Цариграду.

Водаловићи или *Фодаловићи* или *Водале* или *Водалије* (свега 1 кућа) и *Борaтовићи* (такође само 1 кућа) су од једног ужег браства пуношевићског. Они су се од скора прозвали „Пуношевићима“, да би тиме јасно показали своје порекло од Пуноша, јер су им понеки од осталих Пуношевића, као што то обично бива са малим и неугледним браствима, почели спорити, да су они прави Пуношевићи. Они имају и у својој старој читули записаног Пуноша као најстаријег претка. Само им је читула очевидно непотпуна, јер по њој излази до Пуноша само 7 пасова [Пунош — Радован — Војин — Јôко — Вукосав – (Крсто), Иво (и Митар)—Јово Ивов.].

Водаловићи су ослабили и постали мало браство због тога, што су се сви осим ове једне садашње куће иселили: једни су, веле, отишли у Кривошије, где их сад има на 50—60 кућа и тамо се зову Водаловићи, а други у Никшић, где се такође зову Водаловићи, а славе и једни и други Никољ-дан.

У Кривошијама заиста има браство „Одаловићи“ (17 кућа), које слави Св. Николу [2]) и чије је презиме постало од Водаловићи отпадањем првога В, као што у овим крајевима често бива. Његови су се огранци населили и по другим местима Боке: у Сасовићима, Ђеновићима и Грбљу (у Ластви, где се зову „Одале“ — од Водале).[3]) За њих се истина каже, да су дошли „у XVII веку из Добре Воде (Црна Гора)“; али како сам у Његушима на више места чуо као сасвим поуздано предање, да су ти бокешки Водаловићи пореклом од ових из Дугог

[1]) Етн. Зборн. XX, 580.

[2]) Етногр. Зборн. XX, 514 и 516.

[3]) Етн. Збор. XX, 516 и 564.

Дола, не може бити сумње, да је ово његушко предање тачно. А податак, да су они из Добре Воде у Црној Гори (а село Добра Вода у Црној Гори има само у Малим Цуцама) — ако је наравно тај податак истинит — могао би се просто објаснити тиме, што су се они свакако били најпре настанили у Доброј Води, па из ње прешли у Кривошије. У прилог овоме иду и подаци, које сам добио од г. Андрије Лубурића. „*Водаловићи*, односно *Одаловићи,* у селу Глибавцу код Никшића, су из Дугог Дола у Његушима. Има их само 1 кућа (само једна удовица без деце) и славе 6. децембар, а прислужују 9. маја (Николице). Ту су и 3 куће Одаловића из Кривошија, из 1882 године, и они славе и прислужују што и његушки Одаловићи, рођакају се и веле, да су из Његуша. Подаци Накићеновићеви о пореклу кривошијских породица нису нимало поуздани."

Ђурановићи (1 кућа) су такође остатак од ранијег већег браства (од Пуношева потомства), за које кажу, да се иселило у Приморје и да сад има доста Ђурановића „на Побрђу и на Каменару у Боки".

Накићеновић не помиње на Побрђу Ђурановиће, него нека друга браства (Вуловиће, Пантовиће, Милојко и Пештере), за која каже, да су дошла „из Црне Горе има 280 год."[1]), а која су вероватно пореклом од ранијих Ђурановића. — А на „Каменарима" има истина Ђурановића, али се за њих каже, да су дошли из Пераста, а на Пераст из Глухог Дола (у Црмници) у 17. веку и да славе Св. Јована[2]). Опет по мојим испитивањима Ђурановићи у Глухом Долу славе Михољ-дан и не знају за какве своје исељенике у Пераст и у Каменаре. Ја бих због тога пре веровао казивању његушких Ђурановића, који баш тврде, да њихови рођаци с истим презименом живе на Каменарима у Боки.

Остали трагови старијег становништва у Дугом Долу.

Зна се, да је на месту данашње сеоске цркве била врло стара *црквица* (памте само „клачен" зид), која је имала „храм" зимњег *Св. Николу*, као што има и данашња. О њеној великој старини сведочи и то, што су се код ње сахрањивали за време млетачке владе чак и Ораховчани из Приморја (пошто им је

[1]) Етн. Зборн. XX, 559.

[2]) Етн. Зборн. XX, 508 и 534.

тада било забрањено зидати цркве), а до у другу половину 19. века и Мајстори (т.ј. становници села Мајстора) и три браства из суседног села Хераковића (Кустудије, Кадије и Андријићи).

Око цркве је било врло велико *старо гробље*. Оно је приликом копања за пут једним делом прекопано, а кости, које су одатле извађене, сахрањене су у „костурницу“ за црквом под једном плочом.

Око села су висови: Голо Брдо на и. и у њему „жива вода“ истог имена; на ј.и. Капа, највиши врх дугодољански; на с.и. је врх Лопатина Страна и у дно ње Лопатин До; на с. је Богојева Глава и под њом поменути Богојев До; ниже Богојеве Главе је Зановијетни Бријег; више цркве је Илијина Главица.

Испод Голог Брда је *Пиштет*, „земља и жива вода“. Као што смо показали за име Пиштет у Бајицама, врло је вероватно, да је име или бар термин пиштет влашког порекла. — Испод Голог Брда је „брдо“ Бу̏ковица, а ниже ње је „и мјесто и жива вода“ Буковица. Даље је, у горњем делу села, Иванов Лаз, а до границе према Хераковићима Ђевојачки До, за који се прича, да је добио име по томе, што га је девојка жњела цео дан, па кад је увече свршила посао, да га је погледала и казала: „Ах, колики је, да Бог да пропао!“, и он заиста пропадне заједно са њом.

До Ђевојачког Дола је Љу̑т („крши са мало горе“), „скоро посред села“, па до ње Веља Главица и „жива вода“ Солиоци („око пута“, т.ј. око друма), затим „пут сјевера“ Чиста Страна и више ње Зановетни Бријег, Конопљишта (на којима се некад сејала конопља), Ланишта (на њима се некад сејао лан), Ћелишта, за која веле, да су се прозвала „по ћетену“, и Грашине (добиле име „по граху“). На сред села је дô Вр̏та, а ниже ње *Дуги До*, по коме је и село добило име.

На ј.и. од села је *Тороч-Алуга*, која је свакако добила име по каквом жубору од воде или по шуштању од лишћа или по ма каквом другом сличном шуму („торокању“) у њој. До ње је „жива вода“ Радујевина, па даље пашњаци *Вељи и Мали Шаник* и у њима „жива вода“ *Шаник*.

Назива̂ који гласе *Шаник* и других сличних топографских имена има у нашем народу врло много. Тако нпр.: Шаӣк, брдо у Шинђону у Цеклину (Ри̍јечка Нахија)[1]); Шаник, пашњак са

[1]) Етн. Зборн. XV, 454, 456.

ситном гором у селу Кременом Долу у Херцеговини[1]); Шаоник, пашњак с нешто горе у селу Премишљу у Херцеговини[2]); Шавник, река и варошица у Дробњацима[3]); Шаница, земља села Глогошнице у Херцеговини[4]); Шаници, речица у пољу Љубомиру у Херцеговиои[5]); итд. Нема сумње, да су облици Шаник, Шаница и сл. првобитно гласили Шавник, Шавница итд. Они су дакле сви постали од основе *шав-*, као и многа друга таква и слична топографска имена по нашим крајевима. А основа шав- је по Даничићу постала од „корена siv, шити“[6]).

О значењу имена Шавник, односно Шаник, имамо ово објашњење из Дробњака: река Шавник „је то име добила од шавица — танко врбово пруће, које се употребљава за плетење кошева, вршa и др. и за пришивање крова сламног..., а кога по Шавнику [варошици] између река има доста“[7]). И код Ровинског имамо слично објашњење: „... то-же (т. ј. „мелкiй лѣсъ, кустарникъ“) и *шава, шавице* — тальникъ, орѣшникъ и др., а также прутья, связаные въ пучекъ. Оттуда, вѣроятно, и р. Шавникъ, а по ней и мѣстечко Шавникъ или Шавници“[8]). — Назив Ша(в)ник је дакле српског порекла и означава првобитно ситну гору са шибљем и прућем, које је згодно за прошивање и пришивање приликом плетења кошева и сл. и приликом прављења сламног крова.

До Шаника су пашњаци Доња и Горња Кривача, па Миљкови Долови, Јасике, *Горњи Куњ* („гора и земља“), Орловине, Дуга Каменица, За̑рће (т.ј. за-ртом), Црни Врх и *Доњи Куњ* (као и Горњи Куњ: гора са пашом и радном земљом) до заравни Чекања (и Чекање је дугодољско).

Назив *Куњ* (Горњи и Доњи) познат нам је и из Куча, у којима га има на пет места (Куњ Кућа, Куњ Коштиц, Куњ Златички, Куњ Птикаљски и Куњ од Широкара)[9]). Кучки Срби сматрају реч „куњ“ за арбанашку и преводе је српском речју „коса“[9]). Ровински помиње Мали Куњ под висом Капом у Љу-

[1]) Етн. Зборн V, 1234.
[2]) Етн. Зборн. V, 1233.
[3]) Етн. Зборн. IV, 433 и др.
[4]) Етн. Зборн. XII, 377.
[5]) Етн. Зборн. V, 814.
[6]) Основе, 33.
[7]) Етн. Зборн. IV, 433.
[8]) Черногорія, II, 3, с. 614.
[9]) Ј. Ердељановић: Кучи (Етн. Зборн. VIII, 83, 91, 94, 102 и 105). Види и стр. 110.

ботињу и иза њега равнину Куње[1]), па Кућ од Врмоше као косу планине Врмоше међу Комом и Проклетијама, а то ће бити исти Кућ, „плећаго брдо“, који А. Јовићевић именује у насељу Великој у сливу Горњег Лима[2]); затим Ровински још убраја у исту групу имена и Куње, назив арбанашког села на северној страни Можурина гребена[3]), чије име А. Јовићевић доводи „од арбанашке ријечи „кућ“ (колац)“[4]).

Име *Кућ* за узвишења (поглавито за косе и сличне облике) налазимо само у оним пределима старе Црне Горе, Брда и Црногорске Крајине, у којима су Срби живели измешани с Власима или Арбанасима или и сад живе у додиру с Арбанасима; у свима другим нашим крајевима оно је сасвим непознато[5]). Према наведеним подацима из Куча без сумње је реч *кућ* код Арбанаса и сад географски термин. И у Мајерову речнику налазимо ову реч, истина не у том значењу, али у значењу, које је првобитно и од којег је после могло лако бити изведено ово значење у пренесеном смислу за географски термин: „*kuń* m. 'Keil' geg..... Aus lat. cuneus; rum. cuĭu, istr. kuńe m. 'Nagel'“[6]). Има и у нашем народу реч *кућ* у значењу клин (од латинског cuneus или од талијанског conio[7]).

Према томе се може веровати, да је реч кућ још у влашком језику била добила пренесено значење као географски термин, па да је наш народ наследио од Влаха не само њихова топографска имена, изведена од њега, него и сам тај термин. Услед тога може име Кућ негде и не бити непосредно примљено од Влаха, него да је дато од нашег народа.

---

[1]) Черногорія, II, 3, с. 594.

[2]) Етн. Зборн. XXI, 389, 531 и 537.

[3]) на означеном месту.

[4]) Етн. Зборн. XXIII, 65.

[5]) Да ли и називи у облику *Куње* имају у овим крајевима исто порекло и значење, које има назив Кућ, не можемо према досадашњим подацима казати поуздано. Али је врло вероватно, да они могу и у овим крајевима бити српског порекла исто онако као што је нпр. назив Куње (радна земља и шума) у селу Секирју у Пољаници — који Р. Николић сасвим правилно доводи од дрвета кун на исти начин као нпр. и Јасење од јасен и др. сл (Етн. Зборн. VI, 83 и 175) — и као што су и небројени други такви и слични називи по свима јужнословенским земљама (в. нпр. и Куње, салаш у Словеначкој: Spezialortsrep. VI, 8.).

[6]) Etym. Wörterbuch, 215.

[7]) Rječn. загреб. Акад. под кућ.

Од Чекања је даље ка северу Гојанова Лазина (мимо Чекање), па Дебела Греда на врх Ћекли-Буковице (ћеклићске Буковице), даље Брлошке Лазине, Глуха Продо, Ђуканов Крш, Водне Јаме, Острa Главица више Папратнога Дола, Папратна Страна до Јасичког Ждријела и Дуге до врх Богојеве Стране.

На југоисточној страни граница Дугога Дола иде овим правцем: „из Доње Криваче, са Зêкова Мрамора, на *Вељи Каебае* (вис), више Двогрле (јама), преко *Љешева Стúпа* (земља), преко Чисте Стране, на *Рман-Долине* (на Ловћену) и завршује се на извор на Иванова Корита".

Да је име *Каебае* српскога порекла, показали смо напред расправљајући о таквим називима у области Цетињског Племена.

Интересантно је, да се именом *Љешев Ступ* зове и једно село у племену Бјелицама. Народ не зна објашњења ни томе имену као ни ôвоме у Дугом Долу. Међутим су топографски називи од речи ступ врло чести у нашем народу динарских крајева[1], а Новаковић нам саопштава, да се „стьлпь" често помиње у нашим старим споменицима и да вероватно означава њиву с кућом или уопште потес, већи комад земље за обрађивање[2]. Јиречек наводи поред овог Новаковићева објашњења још и Гагићево саопштење Шафарику (1833 год.), да ступ у Црној Гори означава земљиште очишћено од камења и удешено за обрађивање, па ограђено камењем[3]. Мени су у Кучима казали, да ступ значи „виши [тј. повећи] а дугачки дио земљишта"[4]. Ј. Дедијер вели: „Мерама се називају необрађени дијелови сеоског атара. Они се заједнички експлоатишу. У њима се разликују илаке, које се негдје зову и старим именом *стúпови*. То су дијелови мера, било они који су ближи имању једне куће, било они који се од имања протежу свом дужином сеоског атара"[5]. По Даничићу је реч ступ српска, постала од корена starp са значењем пружати се.[6])

---

[1]) Нпр. у Кучима: Ступ Мицанов, Ступови, Ступ (Етн. Зборн. VIII, 89, 96, 98); у Братоножићима: Ступови (баштина) (Етн. Зборн. XII, 469); у Васојевићима Ступови, земљиште, на коме је манастир Ђурђеви Ступови (Етн. Зборн. VI, 699); у Херцеговини Ступница и др. (Е. Зб. XII, 217); итд.

[2]) „Село" (Глас XXIV), 133 и 160.

[3]) Staat..., II, 33.

[4]) Етн. Зборн. V.II, 89.

[5]) Етн. Зборн. XII, 42.

[6]) Korijeni, 276; Основе, 22.

Дакле реч ступ (стълпь) као означење за нарочиту врсту земљишта несумњиво је стари српски термин, који је без сумње постао на тај начин што је она према своме првобитном значењу употребљена после и у пренесеном. — А за име *Љеш* показали смо већ у I глави говорећи о имену Љешанске Нахије, да је врло старо лично име српско. — Дакле назив Љешев Ступ је успомена на неку давнашњу личност, којој је припадала та земља.

У имену *Рман-долине* или *Хрман долине* реч Рман, односно Хрман, је свакако истоветна са Хрьмань у „Српским поменицима" Стојана Новаковића (с. 150), где означава име сада пустога манастира и куле на саставу Уне и Унца. Они се у Вукову Рјечнику помињу под именом *Хр̑мањ*, код Ф. Јукића под именом *Хрманија*[1]), у опису Босне и Херцеговине као Рмања[2]), а у многим записима свуда као Хрмањ, односно Рмањ[3]).

Даничић каже за Хр̑мањ: „ако није туђа, могла би бити од коријена, од којег је хр̏ом" (тј. од корена sram са значењем падати).[4]) У Rječnik-у загребачке Академије нема за Хрмањ објашњења; али се даље наводе: презиме Хрмчејић; реч хрместавац, као име месу што хрушће под зубима; Хрмотине, име селу у Хрватској, и хрмза, име једног минерала. Овим би примерима можда требало додати презиме једног српског православног братства у Шекулару и у Плаву, које гласи Рмуши или Рмуш (дакле Хрмуши и Хрмуш).[5])

Вероватно, да су или све или бар неке од ових речи постале од истог корена, од којег и име Хрьмань, а да је значење тога корена још одржано у наведеној речи хрместавац: у неком грускању, прштању или ломљењу, дробљењу и сл. — дакле да је ономатопејско. У сваком случају и облици, које имамо у нашем народу од основе хрьм-(Хрмањ, Хрман-долине итд.) сведоче, да је та основа српског порекла, било да је постала начином, који је показао Даничић, било да је ономатопејског постанка. Према наведеним примерима могло би се шта више веровати, да је код нашег народа било личних имена̂ од основе Хрм-(Хрман, Хрмота, Хрмча, Хрмуш?).

---

[1]) Rječn загреб. Акад. под Хрмањ.
[2]) Гласник XX, 381.
[3]) Види Љ. Стојановића „Стари срп. записи"... књ. III, с. 499.
[4]) Основе 201, Korijeni 305.
[5]) Етн. Зборн. XXI, 460, 479, 569 и 570.

Копито.

За ово село немамо у изворима помена из времена пре 1720 године, а тада се помиње у једном запису на икони у његушкој (племенској?) цркви: „синови кнеза Ивана ѿт Копита“[1]). Иначе се по народном предању зна, да је ово старо село, а по казивању Пуношевића њега би засновао Пуношев син, Богдан, који се био на њему настанио.

Али је без сумње и пре Богданова насељења било на Копиту становништва, јер се нпр. један поток зове Ву̑чковића Поток, а ти су *Вучковићи* били неко старо браство, о коме се сад ништа не зна. И што је село добило по земљишту име Копито, а није се назвало по браству Богдановићима, доказ је, да је пре настанка тога браства било села с именом Копито. И сад се велико земљиште у облику копита, ниже сеоске цркве, зове именом Копито.

Богдановићи (16 кућа) на Копиту су, као што смо видели, грана Пуношевића, која се по народном предању развила од Пуношева сина, Богдана.

Према сасвим поузданом и јасном народном предању о Пуношу и о његовим потомцима — за које смо напред видели, да има јаког ослонца и у писаним изворима — не може бити сумње, да је погрешно тврђење Ровинског (Черногорія II, 1, с. 28) о Богдановићима, да су стариначко браство.

За Богдана Пуношева тврде, да је био у сватовима „Иванбегову сину, Максиму.“ Зна се, да је у његушком селу Рајићевићима била „стара фамилија Бркачића, од које су бивали кнезови.“ Последњи кнез Бркачић, са којим је изумрла та фамилија, „дао је Богдану Пуношеву кћер и Копито и са њега је кнештво пријешло на Богдана.“ И од тада је „кнештво над цијелим племеном“ било све на кући Богдановића до књаза Данила, који је укинуо звање кнеза у целој Црној Гори.

У поменутом запису из 1828 године[2]), у коме се набрајају његушки кнезови из браства Богдановића, каже се, како 1456 „года наста кнез Богдан“ и како је после њега кнештво прелазило с оца на сина, те су један за другим били кнезови: Богдан, Рајич, Никола, Иван, Јово, Вучета и Марко, а затим се просто додаје, како су један за другим кнезовали: Вукосав, Савић, Марко,

[1]) Стари српски записи, 2387.

[2]) Стари срп. записи, 4058.

Вуко и Раде, што значи, да код њих није кнештво прелазило с оца на сина, него да су они били из разних родова браства Богдановића. То се види и из напомене после њихових имена: „Ови кнезови бише од куће Богдановића," а о томе сведочи и што је после Рада био кнез не његов син, него „Јоко Савовъ Богдановићь", који се помиње 1839 године[1]).

Кад би имена у овом запису била тачно хронолошким редом записана, имали бисмо у њима скоро цео ред пасова чак од Богдана Пуношева па до 1828 године. Али имамо неколико доказа, који сведоче, да тај „кнез Богдан", који је стављен на чело овог записа, није био исто лице са кнезом Богданом Пуношевим из 1456 године, него да је тај кнез Богдан из записа био један од познијих кнезова из куће Богдановића.

Од тих доказа да истакнемо на првом месту, да се код Болице, 1614 године, именује као кнез у Његушима „conte Niko Raicen"[2]), дакле Нико Рајичев, а то је очевидно Никола „син Раичев", који се помиње у запису као унук онога кнеза Богдана, што се ставља у 1456 годину. Али ако је Нико Рајичев заиста унук некога кнеза Богдана, јасно је, да тај Богдан није могао живети 1456 године и после ње, него тек око средине 16. века.

Као други доказ да поменемо ово. Године 1684 помиње се „Vuceta Pavov, Conte da Gnegussi"[3]). Оно Pavov је очевидно погрешно написано (или преписано) место Jovov, јер у Црној Гори нема личног имена Паво и придева Павов. А Вучета Јовов би живео према запису од 1828 године у првој половини 17 века. Међутим према поменутом запису из 1720 године је несумњиво, да је кнез Вучета Јовов као унук кнеза Ивана кнезовао тек око средине 18. века.

Трећи нам је доказ у овоме. По запису из 1828 године Јово, син кнеза Ивана, живео би у петом пасу после кнеза Богдана, дакле у другој половини 16. века. А према запису од 1720 године несумњиво је, да је тај Јово живео у првој половини 18. века.

Напослетку, у записима владике Рувима из 1625 и 1631 године именује се „кнезь степань нег8шь" или „кнезь стиепан

[1]) Изводъ изъ Описанія о Црной Гори, 131.

[2]) Starine XII, 168.

[3]) J. Томић: О црног. устанку, II, 51.

с негȣш"[1]). А тај се Степан у запису из 1828 године не помиње, што значи, да је као један од давнашњих кнезова заборављен. Исти је такав случај могао бити и са кнезом и војводом Алексом (наравно ако је био од браства Пуношевића-Богдановића), за кога смо напред видели, да се још 1503 године помиње као „conte Alexa Vayvoda de Negusi de Montenegro". А тако се могло десити и са још којим од старијих кнезова из куће Богдановића. — Не може се дакле веровати, да је ред кнезова, који се у том запису наводи, сасвим потпун ни за време од прве половине 17. века па даље. А да се у њему не зна за кнезове, који су били пре тога времена пре Ника Рајичева — изузевши двојицу, Рајича и Богдана — то се јасно види из онога што смо напред казали.

Према свему томе може се о запису из 1828 године рећи ово. Ако је година 1456. тачна — а као што смо напред показали, врло је вероватно, да је тачна — тај запис је морао постати од неких старијих записа и можда и читулâ, у којима су се помињали и онај први Богдан (Пуношев) из године 1456 и неки други, доцнији, „кнез Богдан" (који је као вероватни дед Ника Рајичева, могао живети око средине 16. века) и даљи кнезови, његови потомци, па је састављач новог записа, мислећи да су та два Богдана иста личност, почео са „кнезом Богданом" већ од 1456 године.

Слично редуковање услед тога што су заборављени многи од старијих предака показује нам и садашње набрајање пасова код Богдановића. Оно шта више скаче са Пуноша одмах на неког Богдана, који треба да је дед ономе кнезу Ивану, чији се синови именују у запису 1720 године. Један ред тих пасова гласи нпр. овако: Пунош — Богдан — Јово — Иван („кнез у свему племену") — Јово — Лазо — Јоко — Лазо — Крсто — Раде — Марко (Богдановић, барјактар, старац од 70 година, који ми је ове пасове 1910 године и казивао), или овако: Пунош — Богдан — Јово — Савић — Јово — Саво — Јоко — Машо — Марко — Јоко.

За наведеног Јова Богданова, који је тобож Пуношев унук знају, да је „погинуо самоседми на Вртијељци," а како је он отац кнеза Ивана, чији су синови живели око 1720 године, то се тврђење о Јову Богданову — да је погинуо на Вртијељци

[1]) Ј. Томић: Политич. однос, 70 и 71.

1690 године — може сматрати као тачно. А то опет значи, да је његов отац, Богдан, живео око средине и у другој половини 17. века. И број пасова (8—9), који се наводи до тога Богдана, сасвим добро одговара томе времену. Дакле и ту имамо неког Богдана, који опет није иста личност с оним „кнезом Богданом," што се у запису од 1828 године ставља у 1456 годину. — Очевидно је, да се је и у браству Богдановићима, као и у многим другим нашим браствима, име првог претка доста често давало и његовим потомцима.

У једном запису из 1752 године помиње се „Вуко Марков Богдановић из Копита"[1]), те нам је то доказ, да је презиме Богдановић употребљавано и у 18. веку. А по народном предању то презиме потиче још од Богдана Пуношева.

Зна се, да је на Копиту живело и омање браство *Кључновићи*, од рода Богдановића, али су се они истражили. — Од Богдановића је и *Ћоровић* у његушком селу Мирцу. О њему ћемо говорити, кад дође на ред село Мирац.

У поменутих 16 кућа Богдановића урачунали смо и две куће прирођених Бјелоша (биће од бјелошког браства Јовановића), који су се пре пет пасова прибили уз Богдановиће и примили и њихово презиме и њихово крсно име.

Богдановићима је, као и „свијема Копићанима крсно име Никољ-дан зимњи, а то је и храм њихове цркве. Прислужују Св. Николу пролетњег. Црква им је из доба Богданова [Богдана Пуношева], а и гробовље им је вазда ту било." Само су се неки од њих сахрањивали у гробљу код саборне његушке цркве у Рајићевићима, и то до 1867 године („до кōлере").

Богдановићи знају, да их има исељених: „прео Таре (можда у Грдијевиће)," у „Никшићима", у Поборима и у Луштици у Боки, у Србији у Ужицу, у Крушевцу и у Петрову Селу, и затим још у Цариграду.

Код Накићеновића се ни у Поборима ни у Луштици не помињу ни Богдановићи ни браства, која би била од њих пореклом; иначе има неколико родова, за које се каже, да су пореклом из Црне Горе, али са друкчијим презименима и другим крсним именима. Неко од њих може бити од Богдановића, па одбегло „од крви" и променило презиме и славу.

Од *осталих трагова старијег становништва* у Копиту биће по који у топографским именима.

[1]) Летопис 1891, III, 17.

На северној страни села је поток Пијавица, која га „дијели“ од Рајићевића, а до потока је „земља“ (радна) Пијавице. У поток „увире“ поменути *Вучковића Поток.*

Остале су „земље“: Копито, ниже цркве, па Рупе и даље навише Шеврље, изнад којих се диже страна Густи Грм и више њега Стијење, до њих Вуксанова Лазина (тај се Вуксан не зна), па Голишка Долина и више ње врх Вељи Голиш и даље Мали Голиш, затим „планина“ Вучи До, а ниже ње, „ка селу“, Вуче Рупе и до њих Веља Продо; ближе цркви је Ћуков Крш („по ћуку, који је ћукао ту“).

Хераковићи са Вељим Крајем.

(село; по народном „Ераковићи“)

Село се зове општим именом Хераковићи („Ераковићи“), а Вељи Крај је његово сеоце на североисточној страни. Село се назвало Хераковићима по браству, које је, као што ћемо даље видети, сразмерно новијег порекла. Његово се име, колико знамо, помиње једино у Крушевском Поменику, за који по Новаковићу знамо, да́ има записе са годинама почевши од 1606 године на свом 32. листу, а име „Хераковићи“ је записано тек на 146. листу (а свега је 169 листова)[1]) — дакле несумњиво у неко позније време, можда у 18. веку.

Пре него што је настало село с именом Хераковићи, било је главним насељем Његушкога Поља село **Вељи Крај**, које је по општем народном предању и најстарије насеље тога поља. Зна се, да је једно време имало на 70 кућа *„Вељокрајана“* (тако их најчешће зову, ређе „Вељекрајани“ и „Вељекрајци“) и да су њих 70 ишли „Иванбегу“, те се жалили на 7 Хераковића и Рајићевића, да им чине насиља и да не могу од њих живети. Кад чује „Иванбег“, да се њих 70 жале на седморицу, он их прокуне: „Да Бог да се они хиљадили, а Ви никад не множили!“

И Ровински мисли, да је некад било много Вељокрајана, јер се, вели, виде остаци од њихових старих грађевина[2]). — И сам назив Вељи Крај сведочи, да је то било велико насеље. Шта више по његушком предању, које ми је саопштио г. Андрија Поповић, свршени правник београдског универзитета а родом

[1]) Гласник Срп. Уч. Др. XLII, 17.

[2]) Черногорія, II, 1, с. 28.

са Његуша (од браства Поповића—Хераковића), стари су Вељокрајани имали и свој манастир, који је одавно порушен, али чије се развалине и сад виде.

Заиста је нагло јачање и напредовање Хераковића и Рајићевића било узрок, што су Вељокрајани све више узмицали — једни се исељавали а други изумирали — тако да их је у Вељем Крају сада само 3 куће. Они се сад презивају *Николићи* и *Батрићевићи*, али их обично зову општим називом „Вељокрајани“ и сл. — Од исељених Вељокрајана четири су браства (Љёсари, Вуловићи, Гавриловићи и Јовечки) отишла у његушко село Жањев До а једно (Пераши) у Мирац, и о њима ћемо говорити приликом разматрања тих села. Иначе се зна још само за једну недавно исељену вељекрајску породицу, која је отишла у Србију у топлички округ; за остале се исељенике не зна, куд су поодлазили.

Према набрајању пасова код оних у Жањеву Долу види се, да је то исељавање из Вељега Краја почело пре 7 пасова, дакле од прилике почетком 18. века, када су заиста у време владике Данила Хераковићи и Рајићевићи почели задобивати велики углед и моћ у племену.

О негдашњем значају Вељокрајана сведочи и то, што су од њих у другој половини 17. века била два црногорска митрополита: *Руфим Вељекрајски* и за њим *Василије Вељекрајски* (око 1675 па до 1685 године)[1]). А врло је вероватно, да је од старих Вељокрајана био и *владика Руфим I*, за кога знамо поуздано, да је био из Његуша[2]). Према подацима, које смо напред саопштили, познато је, да је он постављен за епископа 1593 године и да је још 1631 године био митрополит у Црној Гори. Вељокрајани су некад били најмоћније браство у Његушима, те је понајпре из њихове средине могао бити „игȣменъ Рȣвимъ“, којег су Црногорци 1593 године изабрали за свог владику[3]).

---

[1]) Грлица 1835, 69; С. Милутиновић, Исторія, 25 и 26; Милаковић Исторія, 68; Дучић у Гласн. Срп. Уч. Др. 57, с. 87; Медаковић, Повѣстница, 37; M. Dragović [Prilog... (Starine XIX), 260—261] је нетачно саопштио један запис, те је према њему закључио, да је Руфим II био тобож владика још 1689 године. Међутим се по тачноме издању тога записа код Љ Стојановића (Стари срп. записи, IV, 7165) јасно види, да је 1689 године био цетињски митрополит Висарион (Бајица). В. и Ј. Томића: Цетињски владика Висарион (1685—1692), с. 6 и д.

[2]) Љ. Стојановић: Стари срп. записи, бр. 3750; Милаковића Историја, 95.

[3]) Види запис, који је М. Драговић саопштио у Starinama XIX, с. 261.

„Вељокрајани славе Ђурђев-дан, а прве Свете Неђеље по Крстову-дне носе пуње и проскуру у цркву и зову попа на ручак. Тог се дана (на двије Свете Неђеље) једино и служи служба у њихној цркви и долазе на њу и остали из племена". — Њихова је „послужица" Марков-дан.

Вељокрајани су примили Ђурђев-дан за крсно име од Хераковића, а поменуту Свету Неђељу славе као „завјет" (овуда је често случај, да браства имају поједине свеце као „завјет"). Старо је крсно име Вељокрајанима без сумње била Велика Госпођа. Сви Вељокрајани, који су се преселили у Жањев До, славили су најпре Велику Госпођу, па су после примили славу тамошњих стариначких брастава за крсно име, а Велику Госпођу задржали за послужицу. *Осим тога је и највећа и врло стара, вероватно и најстарија, црква у Његушком Пољу, која је уједно од старине саборна црква целог племена, посвећена* **Великој Госпођи.** А зна се поуздано, да су ту цркву градили још његушки старинци, међу којима су опет главну улогу имали стари Вељокрајани. После су је, око 1760 године, заузимањем гувернадура Стана Радоњића, Његуши обновили. — На неколико метара у лево од ње била је некад црквица Св. Кирика и Јулите (15. јула по ст.), о којој се ништа ближе не зна.

По свима подацима је врло вероватно, да се је цео североисточни, а можда и средњи део Његушког Поља звао Вељим Крајем. За то нам најпре говори опште тврђење свих Његуша о негдашњој величини и значају насеља Вељега Краја, а то се не може никако односити на онај крајичак Његушког Поља, у коме су сад свега три куће Вељокрајана. Даље, сам назив Вељи Крај показује, да се је њиме обухватао заиста велики крај или део Његушког Поља. Напослетку, црква Велика Госпођа, која је од старине племенска саборна црква, а уједно посвећена крсном имену главних стариначких његушких брастава, на првом месту Вељокрајана, од старине је на свом садашњем месту, у средини Његушког Поља, у садашњем селу Рајићевићима, а све успомене о старинцима у том селу сведоче, да је и на месту садашњих Рајићевића било у омањим, засебним, сеоцима настањено старо његушко становништво.

Дакле са настанком нових брастава, Хераковића и Рајићевића, и са њиховим истискивањем старинаца свело се име насеља Вељега Краја на остатке старих Вељокрајана, а презименима нових брастава названа су и њихова насеља (врло

чест случај по свима нашим, а особито по динарским, крајевима).

До Вељокрајана је некад живело такође стариначко братство, *Побрежани*, које је доста одавно изумрло.

Друге успомене о старијем становништву Хераковића са Вељим Крајем имамо у *топографским називима*.

„Под црквом" (хераковићском), ка северу, су најпре Башча („Господарева", т. ј. владаочева) и до ње Поткућнице, даље Бара, па Крстате Њиве „пут Веља Краја"; до њих Понори (и сад је ту понор), а ниже кућа Петровића *Обрадовине* (не зна се Обрад, по коме су прозвате) и Вељи Крај (земљиште Вељокрајана), а у њему вељекрајска „жива вода" Близурад.

Да имена *Близурад* има и по другим нашим крајевима, сведоче примери: Близурадска Продо у Ћеклићима и Локва Близурада[1]) у селу Главској у Херцеговини. А вредно је пажње, да у нашем народу има много сличних имена за изворе, све од основе близ-, као нпр.: Близур, извор у Боки у Кугима[2]); „Близумила, врело у Дубљевићима" у Херцеговини[3]); Близан, извор у Качеру у селу Рељинцима[4]); Близанац или Близоњац, извор у селу Близоњу у срезу ваљевском[5]); Близанац, извор у селу Осладићу у срезу подгоричком[6]); Близанци, извор у селу Совчу у срезу ваљевском[7]); Близна, вода у селу Јабуци у Цуцама; итд. — Ови и многи други примери очевидно показују, да се у нашем народу праве имена за изворе од основе близ-, без сумње с ономатопејским значењем. Близурад је дакле несумњиво српско име, вероватно сличног постанка као речи нерâд, Обрад, Прерад и сл.[8])

Недалеко је од Вељега Краја Коритник, заједничка „жива вода" Хераковића и Рајићевића, коју су оба братства заједно и „оградила" (начинила). „Испод кућа вељекрајанских је земља Главињуша, а испод цркве Св. Саве су Стӯпови и *Крајчевине*; на другу банду палаца књажева су *Бојковине* и више њих Зла-

---

1) Штампано је погрешно: „Бизурада". Етн. Зб. V, 1219.

2) Етн. Зборн. XX, 466.

3) Етн. Зборн. XII, 362.

4) Етн. Зборн. VI, 824.

5) Етн. Зборн. VIII, 554 и др.

6) Етн. Зборн. VIII, 834.

7) Етн. Зборн. VIII, 945.

8) Даничића „Основе", 16.

тарице“. Више цркве је главица Вељи Врх а ниже њега *Јо̏зова Главица*. Ова се главица назвала по неком човеку, коме је било име Јозо; али се о њему сада ништа не зна. У Rječnik-у загребачке Академије каже се: „Józo, m. hyp. Jozef“. Затим се наводи доста примера за то име (почевши од 18. века), за презиме Јозовић и за придев Јозов — све из наших приморских католичких крајева. Народ у старој Црној Гори, колико ми је познато, не употребљава никако имена Јозо и Јозеф, као ни име Јосиф. За њих не зна ни Ровински у своме опширном излагању о личним именима у Црној Гори[1]).

Према томе тај Јозо, по коме се прозвала Јозова Главица, или није био пореклом из Црне Горе, него од некуд из Приморја, или је неким случајем добио (вероватно у Приморју) назив или можда надимак Јозо.

На северној страни села су: „стеновита страна“ Кочине, „плочната главица“ Борак; Седло и код њега „дубеница“ (т. ј. „бунар са мртвом водом“); Татињац „највиши врх, више Вељекрајана“; доле, под њим, „низак, горати врх Гајац, а између Татињца и Гајца Бањ-долине (суседни „Врбљани их зову Милошеве Долине“); „вршчић“ Попова Пећина и под њим велика пећина; најзад *Кра̑јчева Главица*, на којој је црква Св. Саве.

Називи Крајчева Главица ин апред поменути *Крајчевине* очевидно су постали по имену неког човека, који се звао Крајач, Крајча, Крајчин или слично, а о коме се данас ништа не зна. У Rječnik-у загребачке Академије наводи се доста примера за таква лична мушка имена и од њих начињена презимена у нашем народу како из старијег тако и из данашњег времена. Даничић доводи име Крајчин од Крајко, Крајимир или Крајислав[2]).

Крајчева Главица је дакле несумњиво прозвата по неком Србину. Пошто данас, колико знам, у Црној Гори нема имена Крајчин и сл. — не налазимо их ни код Ровинског[3]) — Крајчева Главица је свакако врло давнашње име.

Рајићевићи

(село; врло ретко: „Рајичевићи“).

Село се зове овим именом по своме, сразмерно новијем бraству, Рајићевићима. Зато о њему немамо никаква спомена из

[1]) Черногорія, II, 3., с. 572—583.

[2]) Основе, 148.

[3]) На означеном месту.

ранијих векова, па шта више, колико знам, ни из 17. и 18., кад га је несумњиво већ било.

Како се пак ово село звало пре настанка браства Рајићевића (а видећемо даље, да је било насељено и пре тога), није нам познато, Али је врло вероватно, да су делови овога данашњег великог села — Џупане (Џупани), Горње Село, Подубличани и Бабуличани — били онда засебна сеоца и звала се свако својим именом (или ако не сви, а оно бар неки од њих).

Од успомена на неко давнашње становништво има једна *камена гомила* на Петровој Главици у западном крају села. Недалеко од ње, на Богићеву Бријегу, су налазили „џăреве“, т. ј. црепове од лонаца, и још стоји винова лоза, као остаци од неког „старог народа“.

Од негдашњих, старинских, брастава овога села особито истичу *Бркачиће*, за које веле, да су „били стара фамилија, од које су бивали кнезови.“ Поменули смо већ, да је последњи кнез Бркачић, са којим је изумрло то браство, дао кћер Богдану Пуношеву, те је и кнештво прешло са њега на Богдана. А према ономе што смо напред изнели о Богдану Пуношеву, тај се догађај несумњиво десио у 15. веку. Дакле већ тада је изумро тај стари кнежевски род његушки. Неки тврде, да су Бркачићи славили Ђурђев-дан; али то није поуздано.

Као друго давнашње стариначко браство знају се *Шестокрили*. По њима се зове Крилато Гувно, које је „на доњи крај села“, близу црквице Св. Арханђела („Св. Архандио“), што су је градили „ђедови Радоњића“, данашњег браства рајићевићског За Шестокриле кажу, да су били „још од прије Ерака и Рајича“, па кад су се Хераковићи и Рајићевићи умножили, да су дигли одатле и да их сад има много у Херцеговини. Можда су од њих били Шестокрилићи у Перасту, за које према Накићеновићевим подацима знамо, да су били врло давнашње перашко браство, које је изумрло.[1])

И *Пйме* су биле врло старо браство овога села. Зна се, да су били некад јако браство, које је држало цео Мали Бостур у Ловћену, и да су се после неки од њих одселили у Грбаљ у Боки (у село Вишњево близу поља Долâ), а да се је последња њихова кућа у Рајићевићима истражила око средине 19. века и продала имање Рајићевићима, а особито њихову

[1]) Етн. Зборн. XX, 290 и 532.

огранку Чаворима, којима је била земља до земље и кућа до куће са Пимама (и гувно им је било заједничко). И сад се Чавори рођакају са Пимама у Грбљу, а то је сродство по женској страни. За последње Пиме у Рајићевићима знају, да су славиле Ђурђев-дан, али су они без сумње били примили ту славу од Рајићевића, а њихова је стара слава по свој прилици била Велика Госпођа, коју и сад славе Пимићи у Грбљу и која је и храм старе (племенске) цркве у селу Рајићевићима.

Од братства Чавора у Његушима добио сам[1]) и преписао један уговор, у коме се излаже, како 1760 године Саво Вукчев Пима продаје у невољи („ѿ мое неволе") због дуга своје земље на Малом Бостуру и по другим местима у Ловћену Вукоти Чавори и његовој браћи. Очевидно је, да је и тај Пима, пошто је продао све своје, отишао из Његуша,

Говорећи о Пимама (или Пимићима) у цетињским Бајицама показали смо, да је презиме Пима свакако влашког порекла и да је према томе и братство, које га је носило, могло бити првобитно влашко, па посрбљено; даље, да се је братство Пиме вероватно било најпре настанило у Његушима, под својом планином, Малим Бостуром, и да су се одатле његови огранци разишли после на разне стране (у Бајице, у Боку, у Пиву и можда још кудгод).

У другом једном уговору, који сам такође добио од рајићевићског братства Чавора[2]), каже се, да 1797 године „*Саво Гравала* из Раићевићах (да) стимае свою бащинѹ и да е продае од негове добре воле" Вукоти Чавору. О том се Гравали сад ништа не зна. Без сумње је и он тада отишао из Његуша. А како није био у сродству са Рајићевићима, свакако је и он био остатак од неког старог братства.

Назив Гравала је вероватно био надимак по речи *гра̀ваља*, коју Вук наводи у Рјечнику с објашњењем: „(у Боци) велика тигла што се меће по шљемену и по осталијем мјестима, гдје су тигле онако састављене". Та је реч свакако постанком и значењем у вези с талијанским глаголом gravare, оптеретити, отежати (и ове „тигле" имају очевидно задатак, да својом тежином притискују и чврсто држе кров). Али наравно из тога не можемо ништа изводити о пореклу братства, чији је потомак

[1]) Добротом и заузимањем пок. г. Ђорђија М. Драговића Ђуричковића, бив. пуковника.

[2]) Опет добротом поменутог пок г. Ђорђија М. Драговића-Ђуричковића.

био тај Сава Гравала, јер је назив Гравала као надимак могао постати у неко позније време.

Један од делова данашњег села Рајићевића зове се именом *Џупане* или *Џупани*. И то ће бити успомена на неко давнашње браство, које се звало тим именом. Облик Џупани је исто што и Жупани, јер се у Црној Гори често каже џупа место жупа (чуо сам нпр. Џупа Грбаљска и сл.), па се јамачно говорило и џупан, место жупан. А по Јиречку знамо, да је код нашег народа било и личног имена и презимена Жупан, од словенске речи жупан, comes, Gaugraf[1]).

Од **осталих трагова старијег становништва у Рајићевићима** ваља на првом месту да истакнемо *саборну племенску цркву*, којој је „храм" Велики Госпођин-дан. Она је по општем тврђењу веома стара (раније је била и мања, па јој је после још „дограђено") и од увек је племенска црква. То се уосталом види и по томе, што је њен „храм" Велика Госпођа, док је Рајићевићима крсно име Ђурђев-дан, те су због тога у њеној близини начинили своју, засебну, цркву Св. Ђурђа. — И *гробље* овога села је од увек код старе цркве, Велике Госпође.

Међу *топографским именима* има несумњиво по која успомена на старије становништво овог села. Видели смо, да се делови села зову: Џупани, Горње Село, Подубличани и Бабуличани. О првом имену смо већ говорили; друга два су јасна; а о четвртом се прича, да је дато по томе, што је нека баба пустила, да улица води преко њене земље.

Под Рајићевићима, ниже кућа, су „земље": Зауглина, Зграде [„међу двије ка(л)дрме", т. ј. улице], Милашице („од улице до Ханова", а „Ханови" су део Рајићевића око пута за Котор, где су крчме и гостионице; зову их и Крчме Његушке), Звоничи — од Ханова до Пијавица (назвати по звоничу, високој трави са „неким пуцима на врх"), а Пијавице су већ под брдом; даље Шеврље, „навише до горê Густога Грмена".

Преко „џаде" су „земље" Грудице, до цркве Св. Саве. Поврх Ханова је Драча и поменути Богићев Бријег (о томе Богићу се ништа не зна); даље још, до „врбањске горе", је земља *Барбакан*, до Петрове Љути и поменуте Петрове Главице.

---

[1]) Die Romanen, III, 71.

Назив *Барбакан* је дошао од талијанске речи barbacane („подграда", „бедем на покос"[1]), која се говори код нашег народа у Приморју у облику барбакан и без сумње је из Приморја и примљена.

Више цркве су „земље": Зашћење и *Бӧжи До*, чије име изговарају и *Бӧжин До* (у 2. п. једн. редовно гласи: Бӧжега Дола и т.д.). По чему се тај дô зове *Бӧжи До*, није познато. Како у њему нема никаких остатака хришћанскога карактера нити има успомена о њима, може се веровати, да је назив Божи До остао још из прехришћанскога времена као успомена на неко божанство наших многобожачких предака. Уз то нам још пада на ум, да неће бити прост случај, што је тај Божи До у близини саборне племенске цркве, него да ће и то бити један од примера, на какве смо наишли приликом наших испитивања по брђанским племенима: да наш народ често подиже своје хришћанске храмове и гробља на местима својих прехришћанских светилишта и гробаља или у близини тих места[2]).

Рајићевићски комуни, који су ближе селу, зову се: *Шамник*, „врх више кућа" (име му је искварено од првобитног „Шавник", а о српском пореклу тога имена говорили смо расправљајући о имену пашњака Шаника у његушком селу Дугом Долу), па Голи Рт и Веља Страна, затим „главица" *Давидовица* (назвата по неком Давиду или Давидовићима, о којима се ништа не зна); Густи Грм, „гора изнад Божега Дола до врх Голиша" (виса); Прапратни До, више села Копита; Вуче Рупе и Веља Продо („горе", које су делом и копићанске); „прла" Гребенска Њива; Крстац и Звјероњак, обоје до границе према Боки; најзад *Мȁјеви Крши* и Средња Љут.

Назив *Мȁјеви Крши* је несумњиво начињен од српског мушког имена Мȁја, за које се у Rječnik-у загребачке Академије каже: „5. Мȁја, m. һур. Максим. — У наше вријеме у Лици". Да је име Маја (или Мајо) познато и у Црној Гори, сведочи и презиме Мајић, за које знам, да га има и сад у Зети. А да се ово име употребљава и по другим крајевима у нашем народу, показују многобројна које презимена које разна топографска имена, што су од њега изведена: Мајић, презиме у

[1] Fr. Kurelac: Vlaške riječi u jeziku našemu (Rad XX, 98); D. Parčić: Rječnik talijansko-slovinski. U Senju. 1887: barbacane.

[2]) Види нпр. моје „Куче", с. 40-42; „Братоножиће", 484-486; „Постанак племена Пипера", 408.

Босни[1]); Мајић, презиме породицама у два села у Славонији[2]); Мајевац, име за два села у Босни[1]); Мајевица, име планини и селу у Босни[1]); Мајиновић, име селу у Северној Србији[1]); Мајин Шаб, име месту у Северној Србији[1]); итд.

Иза села Рајићевића на северу има велика „дубеница" Локвица, у којој се хвата снежна и кишна вода и има је доста целе године. Више ње је пећина Пећ са ходником, који се пружа повисоко унутра и са добром водом, која лети само капље.

Врба

Спомени о овом селу из ранијег времена нису ми познати. Али је и према народном казивању и према свима успоменама и остацима из старине несумњиво, да је ово село врло давнашње. У селу и сад живи као остатак од врло старог становништва браство Лу̍чићи, а памте се још три друга тако исто стара браства: Ла̏кови, Курдо̀ви и Змајевићи.

За *Лу̍чиће* (5 кућа) се у целом племену тврди, да су „старосједиоци". То је исто сазнао о њима и Ровински[3]). Њихно је крсно име јесењи Петков-дан (14. октобра по ст.) а „послужица" летњи Петков-дан (26. јула).

Ла̏кови и *Курдо̀ви* су се „истражили". Оба су браства још неко време живела поред новијих врбањских брастава — која су се доселила пре најмање 8 пасова — па су затим изумрла. На Курдове подсећа и „земља ниже села" с именом *Курдо̀ви Доци*.

Називи „Ла̏кови" и „Курдо̀ви" су без сумње надимци, јер се стариначким браствима, која ослабе и спадну на мали број, а нису ни иначе од каквог знатног рода, редовно дају надимци из поруге. Лакови су дакле могли бити назвати по каквом претку, који је из подсмеха добио надимак „Лаков" или сл. А могло је и првобитно презиме Ла̏ковићи било из поруге било по обичају динарских Срба, да често скраћују презимена (нпр. Бјелоши, место првобитног Бјелошевићи; Бајице, место Бајичићи, итд.), бити скраћено у Ла̏кови. У какву везу са румунским „Lake, s. pr. m. dim. de Emanoil et de Mihai"[4]), дакле у

---

[1]) Rječnik загреб. Акад.

[2]) Шематизам пакрач. 1898, с. 24. додатка.

[3]) Черногорія, II, 1, с. 18.

[4]) F. Damé, 254.

влашко порекло назива Лакови, тешко је веровати, нарочито с обзиром на поменуте редовне случајеве издевања имена неугледним и слабим стариначким родовима.

Из истог разлога не верујемо ни да је назив *Курдòви* остао још од старих Влаха (нисмо могли наћи ни личног имена влашког или арбанашког, од којег би могло постати[1]), него мислимо, да ће бити надимак или по некој српској речи или по турској „*qurd*, s., Wolf m., Made, f.“[2]).

Змајевићи су по казивању Врбљана негде у 17. веку „пошли у Боку и полатинили се, а одатле отишли у Арбанију“. На њих, веле, сећају врбањски називи: Змајуша („земља“) и Змајевића Крши.

У чланку капетана Ђ. Ђуровића о Перасту каже се: „Арцибискупъ Змаевићъ быо е унукъ Милутина Змаевића; истый Милутинъ дође изъ Црнегоре, и стани се у Перастъ“[3]). Пошто су арцибискуп Винцентиус Змајевић и брат му руски адмирал Матеја Змајевић живели у првој половини 18. века (арцибискуп је умро 1745 год.)[4]), њихов се дед Милутин свакако преселио из Врбе у Пераст око средине 17. века. — По Накићеновићу су Змајевићи у Перасту изумрли[5]); али их он погрешно убраја међу досељенике из Херцеговине[6]).

Успомене о неком старом становништву су несумњиво још и земљишни називи: Чечевић-међе и Драктићи.

Чечевић-међе су очигледно назвате по неком роду или братству с презименом Чечевићи. То је презиме без сумње српског порекла, као и многе друге речи од основе, која је у глагола чечати[7]): чечвар; Чечево, село у Северној Србији; Чече, село у Босни; Чечавац, село у Славонији; Чечина, два села у Северној Србији; чечунка (име биљци)[8]; итд.

И назив *Дра̀ктићи* је такође успомена на неко братство тога презимена. Биће, да је првобитно гласио Дракчићи, од

---

[1]) Познато нам је само топографско име: „*Curda*“ (Hagi-), C. in j. Bolgradu..“ (Frundescu, 152.).

[2]) Hacki Tewfik: Türkisch-deutsches Wörterbuch. III Auflage. Leipzig, 1921. C. 266.

[3]) Срб.-далмат. Магазинъ за лѣто 1852 и 1853, с. 107.

[4]) K. Jireček: Poselstvi republ. dubrovnické, 12.

[5]) Етн. Зборн. XX, 533.

[6]) Етн. Зборн. XX, 290.

[7]) Rječnik загреб. Академије. У њему и сви наведени примери.

[8]) Статистика 1893., 23.

имена Дракча, а оно опет од Драгьча. Да је таквог имена заиста било, сведочи нам име Дракчићи једнога села у жичком срезу Северне Србије[1]).

На јужној страни сеоског хатара, у врбањском Горњем Пољу, у долу који се зове Ранач-до наишли су приликом копања на пет-шест *сшарих гробова*, које су прекопали. Пошто се у Врби зна поуздано, да се њихови стари нису тамо никад сахрањивали, ти гробови несумњиво обележавају неко *врло давнашње гробље.*

Врбљани се, од како знају, увек сахрањују код своје *цркве Св. Пешке*, која је крај друма за Котор а посвећена јесењој Св. Петки (14. октобра по ст). И она, и друга врбањска црква, *„Св. Ђорђије ӣролећни"*, која је у сред села, остале су по народном предању, још „од староседилаца" и гробље је „од вазда" било само код цркве Св. Петке.

Данашња црква Св. Петка је подигнута изнова, на месту старе црквице, коју су око средине 19. века „развалили" а која је била „на слику оне старе, Св. Ђорђија, у селу." О великој старини цркве Св. Петке сведочи поред тога што је Св. Петка крсно име врбањских старинаца, напред поменутих Лучића, још и то, што је код ње била једна прастара смрека — „двојица је, веле, не могаху обухватити" — коју су посекли кад је грађена ова садашња, нова, црква, и што још и сад стоје код ње веома стари, велики церови. — У народној песми „Женидба Ивана Малошића", у којој се опева догађај из времена око 1600 године (по рачуну г. Андрије Лубурића, који је ту песму записао), каже се, како је Иван Малошић, који је у Његушком Пољу задобио силне ране, захтевао од својих да га сахране, ако умре, на Његушима „пред бијелу цркву Свету Петку"[2]).

Тоӣографски су *називи* у Врби, најпре за „земље испод кућа" (на с. и на и.): поменута *Змајуша*, Поткућнице, Понори, Вожници, Грôти, Шестанове Зграде (тај се Шестан сад не зна), Закућнице, Вујанове Зграде (не зна се тај Вујан), поменуте *Чечевић-међе*, Међубрђе, Вељи До, Бањ-до (веле: по некоме давнашњем, сад незнаном Бану), Грдовине („међе", које су тако назвате по томе, „што су слабо рађале"), Вратница („главица и баштина").

---

[1]) Статистика 1893., 23.

[2]) Та је песма у рукописној збирци г. Лубурића у београдској Академији Наука, бр. 46.

На ј. је од села Горње Поље, у коме су мањи делови: Дубоки До, поменути *Ранач-до*, Царевине (тако назвате, веле, „што су добре земље"), Веље Њиве, Витовине, Жу̏тковине (назвате по Жутковићу-Рајићевићу, чије су биле, па их продао Врбљанину), Ераковина (била својина Ераковића), Сердарице, Пред-Кнеж-До, *Тујкови Доци*, поменути Дра̀ктићи, За Петрову Љут, *Карамановe Главице*, Мочила (ту је „мочвар"), Испод Петровског Пута (Петровски Пут води испод Петрове Љути), поменути Богића Бријег, Дворишта, Међе и Копривни До.

Од наведених земљишних имена заслужују пажњу *Тујкови Доци* и *Карамановe Главице*.

Тујкови Доци су очевидно назвати по некоме човеку са именом Тујко. Таквог је имена без сумње било код нашег народа, јер има и у Боки, у Грбљу, кнежина Тујковићи[1]) и староседелачко браство Тујковићи[2]). Али је наш народ свакако примио то име од Влаха: познато ми је да код Румуна у Банату има доста често код женских име од мила, Тујка, а у Румунији има више разних топографских имена, која гласе: Tuĭcanĭ[3]). Биће дакле, име Тујко начињено од мила од Тудор или Тудро или другог сличног имена код негдашњих Влаха. Оно је вероватно било ограничено само на део наших динарских предела. Наравно, да према овоме што знамо о имену Тујко не можемо сад рећи, да ли су Тујкови Доци назвати по каквом Влаху или Србину. Али да су Срби дали ово име, то је очевидно.

Поменути назив *Карамановe Главице* (то су главице и земље) сведочи нам, да је овде живео човек, који се звао или презивао Караман. У Rječnik-у загребачке Академије се наводе подаци, који показују да је било или да има и сад код нашег народа презимена Караман и Караманић, и уредник, П. Будмани, додаје, да не зна, је ли то презиме иста реч са турским називом Караман (Qaraman) за човека из Караманске „или је начињена наставком-ман као неколико другијех презимена".

Ова неодлучност Будманијева била је последица недовољних података, које је он у своје време имао. Данас ми знамо, да код нашег народа у разним крајевима има знатан број презимена и топографских имена, начињених од Караман, као нпр.:

---

¹) Накићеновић: Етн. Зборник XX, 293, 382, 580, 409.

²) Етн. Зборн. XX, 292, 579.

³) Frunzescu, 494.

Караман у Котору, који је досељен из Столива[1]), а како у Столиву нема браства с тим презименом[2]), значи да се вероватно тако прозвао у Котору; у бокешком селу Сасовићима браство Достинићи се пређе звало Карамани, а доселило се 1710 год. из Корјенића у Херцеговини[3]); у Љешанској Нахији има земљиште Карамановн Долови; у херцеговачком селу Зачули има пашњак Карамања[4]); у Ибру земљиште Караман[5]); на с. и. од Ћустендила село Караманица, а у селу Мусуљу у Власини браство Караманци[6]); у селу Шкрапарима у костурском крају породица Карамановци[7]); у Бугарској села Караманово и Караманжа[8]); у битољском крају село Карамани[9]); итд.

Нека од наведених имена у нашим источнијим пределима могла су истина постати и од турске речи Караман, као што нпр. показује облик Караманли за имена трију села у Бугарској[10]) и једнога у саришабанском крају[11]); али је несумњиво, да је већина од тих имена нашег народног порекла, од личног мушког имена или презимена Караман. А оно је опет начињено наставком ман од имена од мила Каро или Кара, које је изведено од српског имена Каран (Каран је од основе, која је у глагола карати[12]).

Око села Врбе су „главице“: *Мрајаник* („високо брдо“) и у њему пећина Вилуштица; Забрђе (иза Мрајаника); Татинац;

---

1) С. Накићеновић. Етн. Збор. XX, 409.

2) С. Накићеновић. Етн. Зборн XX, 395—397.

3) С. Накићеновић, Етн. Зборн. XX, 477.

4) Етн. Зборн. V, 1195.

5) Етн. Зборн. VI, 596.

6) Етн. Зборн. XVIII, 213 и 340.

7) Етн. Зборн XXI, 58.

8) Списъкъ, 108 и 4.

9) К'нчовъ, 239.

10) Списъкъ, 13, 18 и 88.

11) К'ячовъ, 203

12) Rječnik загреб. Акад. — Примери, који се у Rječnik-у наводе за мушко име Каро с објашњењем, да је то турско име, могу напротив бити баш хипористика од српског имена Каран или и од Караман. Налазимо многобројна и презимена и топогр. имена, која се понајпре могу доводити у везу с овим српским именима Каро или Кара: у Северној Србији су нпр. врло честа презимена Каровић и Карић; у Босни има село Каровић; у Херцеговини и у Северној Србији по једно село Каровићи; у Северној Србији место Каруша; знамо за презиме Карушић; у Конавлима је сеоце Карушовићи (последњих 6 примера су из Rječnik-а загреб. Акад.); у Кучима се једно земљиште зове Карушице (Етн. Зборн. VIII, 328); итд.

Гајӑц; Љут (иза цркве Св. Ђорђија); Црвена Греда, више села, под Татинцем; поменути *Змајевића Криши;* Вратница и Лазине („преко пута“, т.ј. јужно од друма за Котор).

За наведено име *Мрајаник* каже се у Rječnik-у загребачке Академије, да се пише и „Мравјаник“, а затим се под речју Мравјаник наводи и стих из Вукове збирке народних песама с обликом Мравјаник. Ја сам чуо само онај облик без *в*, а тако је записано и на аустриској карти размера 1:75.000 (секција Cattaro), док је опет на карти Ровинскога[1]) записано Мравјаник. Нема сумње, да је облик Мравјаник првобитан. Он нам уједно даје и поуздано објашњење о постанку и о српском пореклу тог имена.

У селу су „живе воде“: Стара Вода и Нова Вода, а између Татинца и Мрајаника *Пиштет* — све три „на точак“, т.ј. са точурком или лулом, дакле чесме. Назив *Пиштет* је — као што смо показали расправљајући о имену бајичког Пиштета — постао од термина „пиштет“, који је по свој прилици влашког порекла, па се одомаћио и код нашег народа.

Вељи Залӑз

У раније време је Вељи Залаз, заједно са Малим Залазом, који је северно од њега, чинио *једно* село с општим именом *Залази*. Под тим се именом они и помињу у Душановој повељи граду Котору из 1351 године: „дахь имь више реченога града Леденице... и залазе со свѣми правинами своими“[1]), а тако исто и код Болице (1614 године): Zalazi[2]), и доцније, нпр. 1715 године у млетачком списку црногорских избеглица: „comun di Zalazi“[3]). Још се и данас у народном говору често чује тај општи назив „Залази“.

Према наведеном податку из Душанове повеље јасно је, да су Залази већ тада били старо село са својим „правинама“, а из претходнога текста у повељи види се, да је Залазе, као и нека друга места, цар Душан тада поклонио Котору. Докле су они остали под Котором, не знамо; али је свакако његова власт над Залазом одавно престала, кад се у народу о томе

---

1) Карта княжества черногорскаго. 1889. Масштабъ 1:294.000.

1) Monum. Serbica, 151.

2) Starine XII, 168.

3) Il Montenegro 142.

ништа не зна. Међутим се у народу памти, да је имала некаква „карта" (писмено), по којој су „Властеличићи" из Рисна казнили једног Залажанина, „са два цекина за осечене дубове у Раздољу" (а Раздоље је и данас залажанска шума). По Накићеновићу знамо, да је у Рисну некада живело „чувено бравство Властелиновићи, које се истрачало"[1]), те је несумњиво, да се ово народно предање односи на те Властелиновиће. А по свему се опет може веровати, да је у том предању очувана успомена на неко властелинско право тих Властелиновића над Залазима или бар над једним делом њихова земљишта.

Народ тумачи име *Залази* тиме, што се, кад се долази к њима са Његуша, „залази" за брдо. Кад су долазили „на племенску скупштину", па стизали доцкан, они су се, веле, одговарали; „Нама је залаз" (заобилазно) и тражили, да се скупштина држи редом („на ред"), те да они и у њих доходе. — Ово се народно тумачење може сматрати као врло вероватно, наравно у толико, у колико се односи на појам и реч „залаз".

Опште је предање, да су *сви становници Вељег Залаза старинци*. Они и сами то тврде и знају, да су сви од једног рода и да никаква другог старог или старијег становништва у њихову селу није било осим њих.

Најдаљи им преци, за које знају, била су три брата, који су се звали: *„Рс"* (дакле Хрс), *Друг* и *Гâч*, и од све тројице има сад потомака. Али су ти преци тако далеко, да се не зна ни приближно, кад су живели, нити умеју набројити пасове бар до неких њихових ближих потомака.

Најпре је свима овим браствима било крсно име Спасовдан а „послужица Врачев-дан" (Кузман и Дамјан, 1. новембра по ст.), па су после, али ипак врло давно, узели славити обрнуто, тако да им је сад крсно име Врачев-дан, а то је и „храм" црквин. Најпре су имали стару црквицу, посвећену „Св. Спасу", па су после, од прилике пре 200 година, на место ње начинили цркву Св. Врачеве. И „гробовље" им је од вајкада било, као што је и сад, код цркве.

Хрсови потомци звали су се најпре *Хрсовићи*, али се већ одавно не зову тако, него: *Вукчевићи* (5 кућа) и *Братићевићи* (4 куће), по његовим доцнијим потомцима (за Вукца или Вучету. се зна, да га је као дете био заробио везир Ћуприлић, 1714 године, са његовом бабом, па су од њега утекли).

[1]) Етн. Зборн. XX, 524.

Сматрам као поуздано, да су од ових Хрсовића из Вељег Залаза били „Danço et Raditius Chersouich de Negusiis“, који се помињу у акту из 1437 године за „мирење вражде између људи из Његуша и Ораховца пред... млетачким кнезом у Котору“[1]). А Ораховац је баш у суседству са Залазима.

Име Хрс је или српског порекла или ако је туђе, било је врло одомаћено и распрострањено код свих Јужних Словена. Поред података у Rječnik-у загребачке Академије из српско-хрватских крајева (међу њима: мушко име Хрс још од 13. века; презиме Хрсовић још од 14. века; име Хрсоје и презиме Хрсојевић „прије нашега времена“; Хрсоња, мушко име у 15. веку; Хрсовац, врх у Србији; Хрсово, село у Хрватској) знамо још нпр. и за имена селима Хърсово у кукушком крају и Хърсово у мелничком крају[2]), па Хърсово у источној и Хърсово у западној Бугарској[3]); итд.

Зна се, да Вукчевића има исељених: у Београду (у Србији), у Доброти, у Будви и на Прчању, а Братићевића: негде у Србији, затим на Прчању и „у Конавлу (сад латини)“. Накићеновић помиње у Доброти Ивановиће и Клачевиће, који су у 16. веку дошли „из Црне Горе“ а славе „Св. Врачеве“[4]), те ће они бити од Вукчевића са Залаза; за оне у Будви нема код њега никаквих података; а у Прчању помиње два браства, која су из Залаза: Милетиће, који славе „Св. Јована по Божићу“, и Миљевиће, који славе „Св. Ђорђа“ а дошли су у 17. веку[5]), те ће једно од њих бити од Вукчевића а друго од Братићевића, оба са промењеним презименима и крсним именима (јамачно због „крви“). С овим Миљевићима биће род и Миљевићи у Столиву (у Боки), који су по Накићеновићу дошли „из Залаза (Црна Гора) има 160 година“[6]).

Од другога брата, Друга, су *Друговићи*, који се сад такође више не презивају тако, него се зову: *Николићи* (12 кућа) и *Ђуровићи* (10 кућа). Да су се раније презивали Друговићима, имамо осим у домаћем предању доказа и у томе, што се по

1) К. Јиречек у Споменику XI, 79.

2) К'нчовъ, 166 и 190.

3) Списъкъ, 65 и 119.

4) Етн. Зборн. XX, 431.

5) Етн. Зборн. XX, 400.

6) Етн. Зборн. XX, 397.

саопштењу А. Јовићевића и за браство Газиводе на Цеклину зна, да „су старином с Његуша, из Вељијех Залаза. Њихов је предак, каже се даље, био од браства *Друговића*, које и данас тамо постоји, а утекао је одатле од крви“ у 16. веку, и даље се саопштава, како су се најпре звали Вујошевићи, па после добили назив Газиводе (и Кракаче), и да славе Никољ-дан (6.XII) (што значи, да су због „крви“ променили славу).

Име Друг је несумњиво српско. У Rječnik-у загребачке Академије се наводи као мушко име, које долази у споменицима на више места почевши од 14. века као једно од даљих значења за српску реч друг (socius). Маретић доводи име Друг у везу са „Добродруг итд.“ [1]).

Осим поменутих одсељеника у Цеклин има још по казивању Залажана исељеника: од Николића у Никшићу, у Влашкој, у Доброти и у Котору, а од Ђуровића на Прчању, у Доброти и у Одеси (у Русији). — Накићеновић не помиње Николиће ни у Доброти ни у Котору, али именује повише других браства, за која просто каже, да су из Црне Горе без икаквих ближих података; за Ђуровиће у Прчању каже само, да су дошли из Црне Горе у 16. веку, а за оне у Доброти да славе Св. Јована (дакле променили славу без сумње опет због „крви“).

Од трећег брата Гача су *Гачовићи*, који се сад зову разним другим презименима: *Данчуловићи* (2 куће), *Лукреције* (2 куће), *Капетановићи* (5 кућа), *Пророковићи* (4 куће) и *Падалице* (1 кућа, која се преселила у „Варош на Његушима“, т.ј. у Хераковићима). Да су се сви они некад заиста презивали Гачовићима, доказује нам поред народног предања и то, што сé и сад део Вељег Залаза, у коме су они настањени, зове именом Гачовићи (Горњи и Доњи).

Име Гач је несумњиво истоветно са српским именима Га́ча и Гачо, која су по Даничићу[2]) и по Маретићу[3]) изведена од Гаврило, односно Габриел, а према подацима у Rječnik-у загребачке Академије су несумњиво одавно одомаћена код нашег народа: презиме Гачић је познато још из 13. века, а иначе има доста топографских имена, која су начињена од њих (Гачевићи и Гачићи као засеоци у Србији; Гачани, име за два села у Босни; и сл.).

[1]) Rad LXXXII, 134.
[2]) Основе, 354.
[3]) Rad LXXXII, 83 и 136.

Презиме Данчуловићи је дошло по претку, који се звао Данчул. За име Данчул се већином мисли, да је романског порекла[1]), али се према приличном броју примера види, да је било доста распрострањено и код нашег народа и да га има још и данас[2]). А Даничић га шта више сматра за име српскога порекла[3]).

Презиме Лукреције по свој прилици је надимак, који по свом постанку има неке везе са суседним Приморјем, јер се само тамо, као и код осталих наших католика, употребљава женско име Лукреција, док је оно у Црној Гори непознато[5]).

Од исељеника знају: Данчуловиће на Прчању; Лукреције у бокешкој Бијелој и у Доброти и у Пјешивцима у селу Долу; Капетановиће „у Кавач у Приморју"; Падалице осим у његушкој „Вароши" још на Прчању и у Одеси (у Русији); и Пророковиће у Београду (у Србији), у Невесињу и у Доброти, где се, веле, зову Милошевићи.

За Данчуловиће на Прчању Накићеновић има ове податке: „Данчуловићи из Данчуловине (Кртоли), који су потомци Данчула из Брда" и мало даље још додаје, да славе „Св. Ђорђа"[4]). Из тога се види, да су се Данчуловићи из Вељег Залаза били најпре настанили у Кртоле (у Боки), па после прешли на Прчањ, али да су променили славу и да се сад не зна (или је Накићеновићу погрешно саопштено) њихово право порекло.

О Падалицама на Прчању нема код Накићеновића никака помена: можда су они једно од тамошњих браства, за која он само каже, да су из Црне Горе (Дамјановићи, Брничевић и Главина) без икаких других података.

Лукреције у Доброти Накићеновић не помиње, али ће они бити једно од неколиких браства, за која он каже, да су из Црне Горе, опет без икаквих даљих обавештења[5]); а за Милошевиће (Пророковиће) вели, да су „из Залаза (Црна Гора) у XVIII. в., а славе Св. Врачеве"[6]). — Са њима су очевидно род

[1]) Види у Rječnik-у загребачке Академије, где је наведено и такво мишљење Ф. Миклошића. Тако и код Т. Маретића (Rad LXXXII, 127.).

[2]) Основе, 126.

[3]) Не наводи га ни Ровински (Черногорія, II, 3, с. 572—587).

[4]) Етн. Зборн. XX, 400.

[5]) Етн Зборн. XX, 431.

[6]) на истом месту.

и Милошевићи у Котору, за које Накићеновић саопштава, да су се доселили у 18. веку и да славе Св. Врачеве; а да ли су им род и Милошевићи у Шишићу (у Боки), који су се по Накићеновићу доселили тамо „из Залаза има 400 година, а славе Мратин-дан"[1]), тешко је према овим подацима казати, али се с обзиром на то, да је време досељења код Накићеновића врло често непоуздано, може у то сродство слободно веровати.

У Бијелој (у Боки) има заиста Лукреција, који се сад тамо зову Шеровићи. За њих вели Накићеновић: Шеровићи из Залаза (Црна Гора) 1680. Славе Св. Кузму и Дамјана. Звали се Лукреције. Први, који је дошао, звао се Мијо Шеровић"[2]). Истог су порекла очевидно и Шеровићи у Перасту, за које Накићеновић каже, да су дошли у 18. веку „из Залаза" и да славе „Св. Кузму и Дамјана"[3]).

И у Пјешивцима, у селу Долу, ја сам заиста нашао Лукреције, који себе тамо зову Милетићима и кажу, да су „из Залаза његушкога". И. П. Шобајић саопштава за њих, да су „пре око 200 год. из села Залаза у Његушима. Од браства су Лукенција [погрешно, место Лукреција], које на Његушима држе за старинце и зову Матаругама"[4]). Ја нисам за тај назив „Матаруге" у Његушима нигде чуо.

У Кавачу (у Боки) Накићеновић не помиње Капетановиће нити уопште какво браство пореклом из Залаза. Иначе има и у Кавачу и у суседном Мрчевцу неколико браства из Црне Горе а са крсним именом Св. Врачевима, те ће свакако неко од њих бити од залажанских Капетановића.

У његушком селу Мирцу сам сазнао, да су тамо били у време општег умира његушког (од прилике крајем 17. или почетком 18. века) насељени из Вељег Залаза *Борати*, који су после изумрли. И ти су Борати без сумње били од ових садашњих старинaчких брастава Вељег Залаза. Име Борат је без сумње српског порекла. И у Пјешивцима сам у селу Долу сазнао да се је један Србин, који је живео пре 11—12 пасова, звао личним именом Борат Обрадов, па се по њему и једно земљиште зове именом Борат. Ово је дакле име, начињено од

[1]) Етн. Зборн. XX, 577.

[2]) Етн. Зборн. XX, 506.

[3]) Етн. Зборн. XX, 534—5.

[4]) Етн. Зборн. XXVII, 317.

исте основе као и лично име Борас[1]). А лично име претково у множини употребљава се у овим крајевима често као презиме (Вујаши, Милаши, Пераши, Бораси[2]), итд.).

Главније „земље“ у селу имају имена: Њиве („испод кућа“, до бокешке границе), Ремници; Кариманов До (назват по некоме, који је имао турско име[3]) или можда надимак Кариман, и без сумње врло давно, јер у народу нема о томе никаких успомена); Кнеж-до; Степен-до (до бокешке границе); Ћури-до (на истоку од села); Даске Долине („Даске“, биће од Даб-ске или сл.).

Око села су „главице и крши“: Мȁковице, *Пестин-град*, Степен (све троје до бокешке границе), Луг („врх“), Блȁтина, Кȍвач („планина и земља“), Бројаник (који „дотиче до Маковице“). Више села, међа Ковачем и Луком, је Ра́здоље, затим даље Косматица, па Јама („врх“).

Поменуто име *Пестин-град* помиње се и у Вукову Рјечнику: „Пёстин-грâд или Пёштин-грâд, каменито брдо више Котора“, а код Накићеновића се именује на три места, увек у облику Пестин-град[4]). — Знамо да је у Котору и у Дубровнику живео властелински род Pesta[5]), те је несумњиво, да се по некоме которском властелину Пести прозвало ово брдо и можда и градић на њему Пестин Град. Само име Песта је свакако романско, јер њега и речи, изведене од њега, налазимо само у Приморју и у нашим динарским крајевима[6]), а у свима романским језицима су многобројне речи, које гласе pesta, peste, pesta и сл.

Око села нема „ниђе ђавоље живе воде, него само бистијерне“, које су „све старинске“.

Мали Залаз.

Говорећи о Вељем Залазу показали смо уједно велику старину и овога села (и његова имена). Данашње његово становништво је истина сразмерно новијег порекла (од досељеника

[1]) T. Maretić. Rad LXXXII, 93.

[2]) Етн. Зборн. XII, 248, 312, 314, 317 и 325.

[3]) Види Rječnik загребачке Академије.

[4]) Етн. Зборн. XX, 192, 402, 404.

[5]) Етн. Зборн. XX, 279. — K. Jireček: Die Romanen, III, 49.

[6]) Као нпр.: презиме Пестићи у Боки у херцегновском крају (Етн. Зборн. XX, 289); Песторићи, крај и браство села Кута у Боки (Етн. Зборн. XX, 223, 224); Пестоврх, брдо у Дробњацима (Етн. Зборн. IV, 386); итд.

с почетка 16. века), али су у њему поуздано очуване успомене о староме становништву, које су његови преци били ту затекли.

Причају, да су се ти старинци звали *Горњевуци* и да су Мали Залаз називали тада „Мали Сријем“, а да се овај део Његуша звао Запод. Доцније су досељеници прогнали одатле Горњевуке „некуђ у Дабар“ у (у Херцеговини), те је остала и *црква тих старинаца*, коју су после преправљали. „Храм“ је цркви зимњи *Св. Јован*. Код ње је и *гробље* како старог тако и новог становништва.

А. Јовићевић износи предање великог браства Горњевућана из Добрског Села у Ријечкој Нахији, по коме су они пореклом од неког Валца Горњевука, што се био пре 400 година иселио из Мостара са своја два брата и настанио се на Његушима, „где је стојао кратко вријеме“, па се он пресели у Добрско Село, један његов брат на Мајсторе а други на Цеклин. Од првога су брата Горњевућани, од другога, веле, Кустудије на Мајсторима (видећемо даље, кад буде говор о Кустудијама, да то није тачно) а од трећег Газиводе на Цеклину[1]).

Према томе су ова три брата Горњевука, кад су се били настанили на Његушима, били у ствари они Горњевуци у Малом Залазу, и они дакле нису били прави старинци његушки, него само релативно старији становници Малог Залаза. О Горњевуцима сам сазнао опширно предање од поменутог г. Вида Јаблана, које саопштавам у „Додатку“ због његове вредности.

Без сумње се на ове старе Горњевуке односи податак у поменутој повељи Ивана Црнојевића из 1489 године: међу 24 властелина из Црне Горе, који имају да извиде спор између старих Бјелошевића и Бајичића, одређени су „от Горевѹкь: Степань Добриевикь, Степань Милосаличь“.

Има тамних успомена, да су некад, и то врло давно, и Ораховчани из Боке „стојали“ на Малом Залазу (вероватно само привремено, са стоком).

У селу су „земље“: Љескöвац, Појатиште (близу цркве), Јȁворик, Дно, Штирњи До и Плочник — то су све „дионице“. На с. од села је залажанско „сеоце“ Вäлишта, више којег су Кућишка Глава (под којом су куће тога сеоца) и Подуличка Главица.

Висови су око села: „планина“ Водица (са „земљом и жи-

[1]) Етн. Зборн. XV, 629.

вом водом"), Купјеник, Совјак, Стапчина, Вукашинова Пећина (о том се Вукашину ништа не зна), Вељи Врх („највиши" је, веле, после Ловћена у Катунској Нахији), Луг више Котора изнад Пријечца (врха), оба на бокешкој граници.

Жа́њев До.

Ово се село, колико ми је познато, не помиње у нашим старијим изворима, ма да је несумњиво врло старо.

Зна се, да је у Жањеву Долу живело стариначко становништво, од којег се још памти „велика фамилија *Андрићи*", за коју се вели, да је била велика задруга и да су имали велику кулу са „пушкарицама", у којој су им висили „седам џефердара од седам брата". Али се не зна, шта је било са њима: да ли су се иселили или истражили.

Од старог је становништва остала и *старинска црквица, Св. Јеремија* (светац 1. маја по ст.), коју су после преци данашњег становништва „приграђивали" (дозиђивали). Код ње је и *старинско гробље*, у које се наставило сахрањивати и новије становништво.

Успомене су на неко старо становништво и *гомиле* од камења, које су биле на месту Гомилама, и *Трешњёво Гувно*, за које се зна, да је било „гувно старог народа".

И за *име Жањев До* се зна, да је врло старо и народ му не зна објашњења. Даничић у своме „Рјечнику из књижевних старина" изједначује облике Жани и Жань и доводи обоје од Joannes; наводи седам примера именâ Жань и Жани за Дубровчане почевши од године 1234. По свој прилици и један и други облик тога имена треба читати Жањ. О томе сведоче поред имена Жањев До још и ови примери: Жањево (заселак у Босни[1]), Жањевица (село и брдо у Херцеговини, у Гацку[2]), Жањица и Жањице (имена за земљиште, заселак и острво у селу Радовановићима у Боки[3]). — И Маретић доводи име „Žan (deč. hris. 34)" од Joannes[4]). Познати су нам даље примери: Жанининић, као презиме неког босанског властелина[5]), и Жани

[1]) Попис Б.-Х., 344.

[2]) Етн. Зборн. XII, 196.

[3]) Етн. Зборн. XX, 359.

[4]) Rad LXXXII, 135.

[5]) Даничићев Рјечник из књиж. стар.

Жоргись, име једног Млечанина[1]), и знамо, да у талијанском има лично име „Gian, Gianni, Johann"[2]), и „Giannino, Hänschen"[2]).

Према наведеним подацима име Жањ (и Жан) је несумњиво романски облик за Joannes и свакако је било одомаћено и код Влаха у српским земљама, па су га можда негде и Срби од њих примили. Жáњев До се дакле могао прозвати по неком Влаху, који је живео у близини Срба, а могао је добити име и по неком Србину.

И данашњи становници Жањева Дола су сви осим једног малог новијег браства његушки старинци. Они су наиме пореклом од „*старих Вељокрајана*, из Ераковића испод Коритника" и сами тврде за себе (и за Вељокрајане), да су „старинскȃ фамилија". Сада је свима крсно име „Јеремијев-дан (на 1 маја)" а послужица Велики Госпођин дан.

Као што смо напред видели, стара је слава вељокрајанска била Велика Госпођа. Према томе је несумњиво, да су досељеници из Вељега Краја затекли у Жањеву Долу сразмерно јако старо становништво, кад су били приморани, да промене своју славу и да узму за крсно име Јеремијев-дан, а Велику Госпођу да задрже као послужицу.

Зна се, да су се из Вељег Краја била населила у Жањеву Долу четири рода: *Љёсари, Вуловићи, Гавриловићи и Јовечки*, и као узрок наводе притисак „јачйце досељеничке" а и то, што је у раније време у Његушком Пољу био „луг и блатиште", те се није могло радити. Од поменута четири рода прва два (Љесари и Вуловићи) су и сад у Жањеву Долу, а друга два су се иселили.

Да ли су ти родови били у каквом међусобном сродству, то се сад не зна. Али се поуздано зна, да су и одсељени Гавриловићи и Јовечки славили Јеремијев-дан као крсно име и Велику Госпођу као послужицу. Гавриловићи су, веле, „дигли у Попово у Херцеговини а има један и у Котору", а за Јовечке се зна, да су „давно исељени у Богдашицу у Приморју и полатинили се."

Код Накићеновића се не помињу ни Гавриловићи у Котору ни Јовечки у Богдашићима, те су без сумње променили презимена (у Богдашићима Поповићи славе В. Госпођу а по-

[1]) Споменик XI, 30.

[2]) F. Weber: Nuovo Dizionario italiano-tedesco. Lipsia. C. 547.

реклом су из Црне Горе[1]), те је врло вероватно, да су они од Јовечких).

Према народном казивању се чини, да су сва четири поменута рода дошла у исто време из Вељега Краја у Жањев До. Пошто нпр. Љёсари набрајају до најстаријег познатог претка 7 пуних пасова, биће, да се је тај предак и доселио овамо, дакле да је то досељење било од прилике крајем 17. или почетком 18. века.

Љёсари (5 кућа) броје своје пасове овако: Радош (најдаљи познати предак) — Ђуро (и Нико) — Савйћ Ђуров — Ђуро Савићев — Са́во — Нйко — Мићо. Име Љёсари дали су им, веле, Рајићевићи зато што је један од њих запалио њихне „љесе".

Љесари знају, да их има исељених: у Боки, и то једни у Перасту, где су се, веле, прозвали Бортуни и полатинили се, други „на Пуч Ла̏ковићи" („ришћани") и трећи „у Кртоле Љесар"; осим тога је „Лу̑ка Љёсар дига' у Русију, жна се у Одесу, и сина су му звали Михаил Љёсар и био је генерал у руску војску" (а други син је, кажу, био „руски заступник" у Пекингу, и један од њих двојице био је и у Државном Савету у Петрограду).

По Накићеновићу знамо, да има у бокешком селу Гошићу род Љесар, за који се каже, да је „из Његуша (Жањев-до) има 200 год. а слави Ивањ-дан (23-IX)"[2]). А село Гошић спада у општину Кртоле. — Али за Бортуне у Перасту и за Лаковиће на Пучу нема код Накићеновића никаква помена, те су му или случајно изостали или их он помиње под друкчијим именима.

Вуловићи (3 куће) су друго братство Жањева Дола, које је пореклом од старих Вељокрајана. Има их, веле, одсељених у Боки у Поборима (где се и зову Вуловићи) и у Котору. Ни о једнима ни о другима нема код Накићеновића никаквих података.

„Земље у̑ селу" зову се: До („под куће"), До̂ци, За̏саде и Враннице; а у „о̏колини": Ждрйјело, *Мали Бижаљевац*, Гро̏бља (пољане), Мукиња (главица, прозвата по дрвету „мукињи"), На врх Љесица, Под Ка́тине Долине, Плоче (на њима и на свих претходних шест места су „крсти између Жањева Дола и Рајићевића"); На врх Јанчина; Ба͡еда̏њ више Копривног До̂ла; Ла-

---

[1]) Етн. Зборн XX, 415.

[2]) Етн. Зборн. XX, 373.

комница и до ње *Лонгова Рупа*; Гребен; Радован-бријег и Јованин Пут (тај се Радован и та Јована сад не знају), и они „дотичу са Ждријелом".

„Унутра у селу" су називи: поменуте *Гомиле* (било је камених гомила), Јанчине, Трешњева Рудина и поменуто „Трешњево Гувно од старог народа".

Од наведених топографских имена заслужују пажњу: *Мали Бижаљевац* и *Лонгова Рупа*.

Изнад Малог Бижаљевца је у Ловћену „планина" и катуниште *Бижаљевац*. Таквог имена нисам нашао више нигде код Јужних Словена. Најближе му стоје: Бижањ, име селу у Далмацији у дубровачком округу[1]); Бижићи, име селу у Босни[2]); Бижић, породично презиме у Славонији у парохији Ступовачи[3]); Бижино, вис у селу Штрпцима у Заглавку[4]); Бижовци, „колиби" у две општине у Бугарској[5]). Иначе има доста имена од основе Биз-: Бизулић Ђорђе у селу Нерадину у Срему[6]); Бизово, село у мегленском крају[7]); Бизовац, село у Славонији[8]); Бизек, село у Хрватској у загребачком срезу[8]); Бизељ, село у Крањској[9]); и т. д.

Према овим подацима врло је вероватно, да је код Јужних Словена било мушких имена од основе Биж-, односно Биз-. А та основа тешко да је словенског порекла. Знамо за племићску породицу Bigia, Bizia у Котору у 15. веку, чије име Јиречек доводи од талијанског „bigio, grau" [10]) и за другу, такође племићску породицу у Котору у 13. и 14. веку под именом Bissa, Bisa, de Biçe и Bixe[10]), те је према томе вероватно, да је таквих и сличних романских имена било и код Влаха међу Јужним Словенима, па да су од њих постала и наведена топографска имена. А могло се неко од тих личних имена одомаћити и код Јужних Словена.

---

1) Spezialortsrep. XII, 63, 30.
2) Попис, 66.
3) Шематизам пакрачки 1898, с. 6.
4) Етн. Зборн. XX, 180.
5) Списъкъ, 102 и 103.
6) Срп. митрополија карловачка, 305.
7) Етн. Зборн. XXI, 24 и др.
8) Polit. razdjel. 141.
9) Spezialortsrep. VI, 30.
10) Die Romanen, III, 7.

Такав је случај могао бити и са личним именом, од којег је постао назив Бижаљевац Тај назив може дакле бити успомена на неког Влаха, али је могао постати и од имена неког Србина. — Не чини ми се пак нимало вероватним, да има какве везе с именом биж за биљку[1]).

Поменути назив *Лонгова Рупа* је очевидно постао по имену неког човека, који се звао Лонго или слично. То је име скраћено од Лонгин а пореклом од латинског Longinus. У Rječnik-у загребачке Академије се наводе неколико примера имена Лонгин у далматинских писаца, два примера из српских поменика и два примера презимена Лонгиновић у садашње време. У Црној Гори сада нема тог имена.

По томе, што је Лонгова Рупа земљиште у подгорини Ловћена згодно за испашу и за катуновање, можемо веровати, да је тај Лонго, по коме се она прозвала, био Влах, који је ту катуновао. Он је несумњиво живео у близини Срба, који су по његову имену назвали и његово седиште.

Мирац

Први пут се, колико знам, Мирац помиње 1351 године у повељи цара Душана Котору: „со свѣми правинами своеми Мирацъ, Лозица“ итд.[2]) Тада га је цар Душан заједно са целим Грбљем (Доњим и Горњим) дао у својину Котору.

После га помиње Болица, 1614 године, као село у Његушима: „Miraz“[3]), па се тако исто помиње и 1715 године: „Miraz“[4]). — И Болица наглашава, да је Мирац најпре припадао которској територији (што се, вели, потврђује и привилегијама српских краљева), а да је у његово време био у турским рукама.

Мирац је дакле несумњиво врло старо село. Име му је очевидно српског порекла. Таквог и сличних топографских имена налазимо и по другим нашим крајевима: Мирац, заселак у Херцеговини[5]); Мирац, земљиште у Херцеговини[6]); Мирац. вис у

---

[1]) L. B. Šulek, 17.

[2]) Monum. Serb., 151.

[3]) Starine XII, 168 и 169.

[4]) Il Montenegro, 142.

[5]) Rječnik загреб. Академије.

[6]) Етн. Зборн. V, 1186 и 1188.

Боки[1]); Мирине и Миришта, земље у Боки[2]); Мирача, село у Малом Колашину[3]); итд.

Данашње становништво овог села све је од сразмерно новијих насељеника, који су се сви, осим једне куће најновијих досељеника, настанили у ово село једном особитом приликом. Наиме: по народном казивању био је „од прилике прије 200 година", дакле вероватно крајем 17. или почетком 18. века, *„општи умйр крви у цијелом племену Његушима"* и том се приликом Његуши договоре, да свако браство његушко пошље по једну породицу, да се насели у Мирцу, „те да са те стране штите његушко земљиште од Примораца, да га не заузимају". Тако су и урадили, и од тих насељеника је данашње мирачко становништво.

Али се зна, да су ови насељеници затекли у Мирцу *неколико старинačких родова,* од којих су неки били доста јаки. Од тих се родова и сад памте: *Сараори, Радмановићи, Голубовићи, Зорани и Мировићи.*

Неки су од њих могли бити пореклом још од мирачког становништва из времена Душанова а неки можда од досељеника с Обода (без сумње онога у Ријечкој Нахији), за које вели Болица, да их је било у Мирцу неколико домова и да су били поставили своје границе тако близу села Шпиљара, да је то изазивало честе сукобе између њих и Шпиљара око граница и око пашњака. Поводом тога је одређен 1606 године Марјан Болица, те је са турским властима регулисао границу и тада је, вели, граница из места, названог Обод, била пренета на друго место, на две миље у ширину и 8 у дужину[4]).

Старим Мирчанима је било свима крсно име Ђурђев-дан, а „послужица" Марков-дан. На Марков-дан су носили и крста — то им је био „завјёт". Све су то — и крсно име и „послужицу" и „завјет" — примили од њих и његушки насељеници, тако да су оба поменута свеца и сад „слава цијелих Мирчана".

И „храм" је мирачке цркве *Св. Ђурђе.* Мисли се, да су данашњу цркву градили досељеници, али да је на њеном месту

---

[1]) Етн. Зборн. XX, 411.

[2]) Етн. Зборн. XX, 479, 561; 352, 604, 609.

[3]) Етн. Зборн. IV, 199 и 198.

[4]) Starine XII, 168—169. — В. и Ровинског: Черногорія, I, 786—787.

била пре тога стара, „старосједилачка“, црква. — „*Гробовље* мирачко је вазда, од старине, било код те цркве“.

И што су његушки насељеници у Мирцу примили од старих Мирчана и њихову славу и преславу и свеца њихове цркве и заветину и гробље, такође је доказ, да су најпре стари Мирчани били многобројнији и јачи од тих досељеника.

Од поменутих старинчких родова *Сараори* „су се давно ископали и само се сад зна Сараорово Кућиште“ (место у селу). — Презиме Сараори је без сумње надимак од речи *сараор*, која је постала од турског назива за нарочиту врсту сељака, који су имали да одржавају у добром стању какво утврђење[1]). Пошто у Његушима није било тврђаве, ти Сараори биће баш да су се били доселили с Обода или су их сами Турци били довели отуд на Његуше.

За старе *Ра̏дмановиће* зна се такође, да „су се истражили“, пошто су још неко време живели у Мирцу поред његушких насељеника.

Стари *Голубовићи* су се, веле, иселили у Приморје у Тиват и тамо се полатинили и променили крсно име и послужицу, али се и сад зову Голубовићи и има их на триестак кућа. — Накићеновић помиње у Тивту браство с презименом Голуби (и уз њега још нека, вероватно са њим сродна), али погрешно вели, да су досељени из Херцеговине, и то „назад 150—250 год.“, а славе по њему сада Св. Симеона и Св. Антона[2]).

„Старосједиоци *Зора̏ни* су, по тврђењу Мирчана, предигли у Дуб у Грбаљ, ђе се и сад тако зову, а од њих су латини Ђурани у Шкаљарима код Котора, који славе Лучин-дан као цијели Шкаљари, док Зорани држе још стару славу Ђурђевдан“. — Накићеновић не помиње ни Зоране у Дубу ни Ђуране у Шкаљарима[3]). Или није случајно за њих сазнао или их наводи под каквим другим именима.

Од старог мирачког становништва био је и предак садашњег браства *Мировића* на Угнима у Цетињском Племену. О њима смо већ говорили приликом разматрања новијих цетињских брастава.

---

1) Ђ. Поповић: Турске и друге источанске речи у нашем језику. Београд, 1884, Стр. 186.

2) Етн. Зборн. XX, 392.

3) Етн. Зборн. XX, 411—413 и 578—579.

Међу данашњим Мирчанима су пореклом од старих његушких браствава: *Пе̏ра̑ши, Вујаши* и *Ћоровић*. Сви су они насељени овамо у време поменутог општег умира његушког.

Пе̏ра̑ши (7 кућа) су од старих Вељокрајана. Не знају, по коме су Перу тако прозвати, а веле, да су их тако „издели“ Кашћелани (Ераковићи), који су јачица мирачка.

Вујаши или *Вујашевићи* (2 куће) знају, да су од Марићевића-Пуношевића из његушког Дугог Дола, али не знају пасове до претка Вујаша. И Марићевићи у Дугом Долу казују, да су Вујашевићи од њих и показују у свом селу Вујашев До, украј којега су њихови преци „стојали“.

Ћоровић (1 кућа) је од Богдановића (Пуношевића) из његушких Копита. Знају, да су Турци, кад је војска босанског везира била једном продрла до Ловћена, били заробили једнога од Ћоровића и одвели га у Херцеговину, и мисле, да ће од њега бити садашњи Ћоровићи у Херцеговини. Зна се, да је један од тих Ћоровића и долазио к њима у Мирац. — Познато је, да има Ћоровића и њихових сродника на доста места по Херцеговини (у Крушевици, у Љубињу, у Мостару и у Жабици и затим у Ускопљу под друкчијим презименима) и још у Дубровнику и да сви они казују, да су пореклом од браства Угреновића—Ћоровића у Браном Долу у Билећским Рудинама које се опет тамо доселило из Никшића. Сви славе Аћимов-дан осим оних у Ускопљу, који славе Никољ-дан[1]. Пошто је дакле свима старина из Никшића, могућно је, да је онај заробљени Ћоровић био најпре остао у Никшићу, па после он или његови потомци прешли у Брани До. Могла им је и слава бити најпре Никољ-дан, као што је код Богдановића у Копиту и као што је код Ћоровића у Ускопљу, па после промењена у Аћимов-дан.

Као **успомене на негдашње Влахе** на данашњем мирачком земљишту под Ловћеном могу се сматрати топографска имена *Ко̀ло̀жӯњ* и *Жуњеве Њиве*.

Коложуњ је велико брдо и „планина“ Мирчана и једног дела Рајићевића (Чавора). У Вукову Рјечнику је погрешно записан са *н* место *њ*: Ко̀ло̀жӯн; говори се само: Коложуњ. Мени је познато топографско име Коложуњ још само на једном месту: у Команима за неко земљиште, чије име народ објашњава тиме, што је „окружено водама као острво.“ Али је то

[1] Етн. Зборн. V, 812 и 1204; Етн. Зборн. XII, 300, 308 и 343.

без сумње само народно довијање, и да нема вредности, показује нам и овај пример из Његуша, где је име Коложуњ дато великом брду. Даничић сматра „колòжӯн“ за туђу реч[1]). Да објаснимо то туђе име, помаже нам назив Жуњеве Њиве за земљиште, које је до брда Коложуња, јер је очевидно, да су оба имена дата по неком човеку, који се звао *Жуњ*. А из дубровачких и осталих приморских споменика сазнајемо, да је по приморским градовима било врло често име Жоунь (Жуњ) и Жоунько и презиме Жуньевићь и придев Жоуньевь[2]).

Даничић[3]) и Маретић[4]) доводе име Жуњ од Junius. Пошто је имена Жуњ било код Романа у приморским градовима, било га је наравно и код Влаха по катунима. Име Коложуњ би дакле могло бити сложено од романског (талијанског) collo, врх, и имена неког Влаха, који се звао Жуњ, те би значило Жуњев Врх или Жуњево Брдо, или је постало на сличан начин као нека друга топографска имена код нашег народа, нпр.: Колостај (име засеоку у Хрватској), Коловир (име брду у Ловћену), Коловрт[5]) — и то опет у вези с именом поменутог Жуња[6]). А пошто су по том Жуњу прозвате и Жуњеве Њиве, то доказује, да је он живео у близини Срба.

Остала топографска имена у Мирцу су сва осим можда једног српскога порекла.

„Земље по селу“ зову се: Орашје; Поткућњице (заиста су испод кућа), Главица Црковна („црковина“), Гѝбовине (на југозападу, на бокешком земљишту), Б̏арине и Поткримаљ (обоје на југозападу, као и Гибовине).

Поткримаљ је под главицом, која се зове *Кримаљ*, а на бокешкој страни се зову Кримаљ земље, које су под том главицом[7]). Таквог имена нисам нашао више нигде код Јужних Словена а ни код њихових романских и арбанашких суседа. Има сродних топографских имена: у Боки село Кримовице[8]);

---

1) Основе, 173.

2) В. Даничића Рјечник.

3) У Рјечнику из књиж. стар.

4) Rad LXXXII, 135.

5) Сва три имена су наведена у Rječnik-у загреб. Академије.

6) У Италији налазимо топографска имена: Collobiano, Colloredo (2 пут), Collodi и мноштво других од основе Coll- (Види Carlo Triverio: Dozionario dei comuni e delle frazioni di comune del regno d'Italia e colonie. Milano, 1924.).

7) Етн. Зборн. XX, 578.

8) Етн. Зборн. XX, 237 554.

у Хрватској заселак Кримеја[1]; у некад словенском пределу Населици село Кримин (сад грчко)[2]; с друге стране опет има у северној Италији у павијском округу село с именом Crimea[3]) и у Румунији поток „Criminețu“[4]). Према тим примерима (а више их нисам могао наћи) тешко се може одлучити, да ли је назив Кримаљ словенског порекла, и ако има српски облик. Ипак више верујемо, да основа крим- (која можда није у свима наведеним речима истог порекла) није српска и да је и назив Кримаљ постао од неког првобитно несрпског, понајпре влашког, топографског имена. На какву везу с арбанашком речју krüm (и krimp-bi) црв[5]), сматрам, да се и због тога њеног значења не може мислити.

До Кримља је „земља“ Крушке, а до ње поменута „планина“ и брдо *Коложуњ*.

„Главице“ су око Мирца (делом у Ловћену): Бабина Глава (изнад Коложуња), Веља Глава, Ђурђева Главица (не зна се сад тај Ђурђе), Вјетрни Млин, Дебела Греда, Звјероњак, Солар (до бокешке границе), Пипољевац (с обе стране те границе; тако се зове и „жива вода“ у њему); Љесковац (на бокешкој страни; тамо је и „жива вода“ тог имена), поменуте *Жуњеве Њиве* и у њима Добра Вода („жива вода“), обоје до именоване Бабине Главе.

У селу је код цркве „жива вода на три точка“ (луле) *Сутић*. Име ће јој бити постало од првобитног Сутѣћ или Сутѣч.

Мајстори.

Све до 1840 године било је ово село празним селиштем, а тада је поново насељено, и то делом братства Кустудија из његушког села Хераковића. У селу није имало ни цркве, ни гробља нити каквих других остатака од старијег становништва. Насељене Кустудије сахрањивале су се због тога све до пред крај 19. века у гробљу код цркве у селу Дугом Долу (пошто их Хераковићи нису пуштали у своје гробље), а цркву Св. Тројице им је сазидао 1900 године сасвим „наново“ (т. ј. сасвим нову) књаз Никола.

[1]) Polit. i sudb. razdjel., 29.
[2]) К'нчовъ, 272.
[3]) C. Triverio: Dizionario..., 430.
[4]) Frundescu, 147.
[5]) G. Meyer, 206.

Земљиште око Мајстора припадало је раније манастиру Св. Тројице на Стањевићима, односно било је у ствари својином Цетињског Манастира (коме га је дао Иван Црнојевић помињатом повељом из 1485 године), па кад је владика Сава 1736 године[1]) сазидао манастир на Стањевићима, одредио му је и овај део Ловћена (поред поља Ловћена и његове околине) за својину. Део тога земљишта поклонио је владика Сава претку ових Кустудија за јунаштво, те се његови потомци после овамо и преселе.

Имамо разлога веровати, да је *у неко старије време било на овом месту села с именом Мајстори*, па да је морало давно запустети, те се изгубио сваки траг од старога становништва, а само се одржало име селу. Непосредних помена о том селу истина немамо, али имамо посредних. У повељи Ивана Црнојевића Цетињском Манастиру из 1485 године одређује се граница манастирским земљама у Ловћену, па се каже између осталог, како иде „у каменити оберь от маисторице; оттолѣ управ у ждриело маисторско и ловтьенско"[2]).

Из тих је помена очевидно, да је и тада и још раније имало имена Мајстори, по коме се назвало и „ждриело маисторско" и суседна планина Мајсторица. А име Мајстори се могло односити само на какво насеље онако исто као нпр. и имена Мајсторије за једно село и за једно селиште у Душановој повељи из 1354 године[3]).

Народ не зна објашњења за имена *Мајстори* и *Мајсторица*. Дабогме да је име селу Мајстори дошло по каквим мајсторима, који су ту били настањени. Ст. Новаковић је на основи података из старих повеља јасно показао, да је у нашој средњевековној држави било заједничког живљења појединих врста занатлија „по извесним пределима и селима"[4]). Несумњиво је, да је и планина Мајсторица, која је одмах више села Мајстора на североистоку, добила име по томе, што је некад била својина тог села.

Део Ловћена више села Мајстора (северно од села) зове се од старине именом *Мајстори*. Тај део Ловћена био је нај-

[1]) Накићеновић у Етн. Зборн. XX, 598.

[2]) Ровинскій: Черногорія, I, 773.

[3]) Даничићев Рјечник и Ст. Новаковића Законски спом., 738 9.

[4]) Село, 70.

пре својина манастира Св. Тројице на Стањевићима, па кад су после владике Сава и Василије подигли у Ловћену (на пољу Ловћену) манастир Преображење, постала је „планина“ Мајстори „црковином“ тога манастира. Од те „црковине“ поклонио је, као што смо казали, владика Сава половину Кустудијама, те су се на њој населили, а другу половину је владика Петар II дао Његушима у замену за део њихове племенске комунице према Боки, који је 1839 године био продао Аустрији. Али се оба дела те „планине“ зову и сад именом Мајстори.

Мислим, да на основи изнетих података смемо веровати, *да је негдашње село Мајстори припадало каквој властели или можда неком давнашњем манастиру и да су у њему седели властелински или манастирски мајстори*, па кад је после ово село запустело, да је његово земљиште и даље задржало име негдашњега села.

Од топографских имена овог села заслужује пажњу *Мура́ковац*, име брду у јужном делу Ловћена. На исти га начин именује и Вук у своме Рјечнику, а по њему и Rječnik загребачке Академије, у коме се каже, да је томе имену „постање тамно“. Облик је имену Мураковац очевидно српски, а понајпре се може веровати, да је постало од мушког имена или презимена, које је гласило Мурак или слично. То лично име или бар његова основа свакако није српског порекла. Код далматинских Романа знамо за повећи број личних имена и презимена од основе mur -, међу њима и *Murca*[1]), а има и код Арбанаса лично име *Mura*[2]); уз то су по романским земљама врло многобројна топографска имена од основа Mur- и Mura-[3]). Према томе назив Мураковац може лако бити успомена на старе Влахе, који су у том делу Ловћена катуновали.

Остала топографска имена овог села ће бити сва српског порекла.

У сред села је „главица“ Шатор (прозвата, веле, по томе, што је Махмут-паша Бушатлија, кад је прешао Црну Гору, на њој „поперио шатор“), до ње „земље“: Војводин До (нисам сазнао, да ли је познато, по којем је војводи прозват), Божић-

---

[1]) K. Jireček: Die Romanen, III, 44-45.

[2]) Nopcsa: Beiträge, 65.

[3]) Види нпр. C. Triverio: Dizionario... и S. Chiperiu: Nomenclatura poștala a localitătilor din Romania. Bucureşti, 1925.

ков До (не зна се тај Божићко), Крстати До, Млијечни До, Боришин До, Дубоки До, Шћепчевића До (успомена на Шћепчевиће у Хераковићима, којима је припадао) и *Поротички До*. Овај назив, Поротички До, биће да је начињен по каквом надимку или презимену, које је постало од речи порота или поротьць, што су биле из Далмације прешле и у старо српско законодавство[1]).

„Главице“ око села се зову: Ђурђевац, *Коловйр* (помиње се још 1485 године у повељи Ивана Црнојевића Цетињском Манастиру: „у коловирски врх“ и „поврхь коловира“[2]), Вратно („ждријело“), поменути *Мура́ковац*, Пашина Главица, Хум (планина; део од ње припада Мајсторима) а на југозападу од њега Ӱниште (очевидно место „Хумиште“) и За́бијо (врх и пољане); на северу пак од Хума Рујишки Врх и Војво̀дин Врх (до поменутог Војводина Дола).

Топографски називи у његушком делу Ловћена.

Међу њима треба нарочито истаћи сам назив *Ловћен*, затим имена: *Бостур*, *Коложуњ*, *Ћава* и *Гладе*.

О вероватно несрпском (романско-арбанашком или влашком или можда и каквом друкчијем) пореклу имена *Ловћен* говорили смо већ приликом разматрања цетињског дела Ловћена[3]). Тим се именом зове не само планина, него и једно поље у њеном северном делу, право на северу од врха Штировника. Свакако би се пре могло веровати, да је поље добило име по планини, него обрнуто, пошто је ова планина врло велики, управо огроман, географски објекат; али се ипак могао десити и обрнут случај: да је најпре то поље са својом ближом околином (нарочито заједно са суседним, највишим врхом Штировником) добило име Ловћен, па да се затим тај назив поступно проширивао, тако да се најзад пренео и на цео масив садашње планине Ловћена.

Ово је поље (Ловћен) било најпре својина манастира Св. Тројице на Стањевићима, па је затим постало „црковином“

[1]) C. Jireček: Staat und Gesellsch, II, 8; Даничићев Рјечник; Ст Новаковић: Законик Стефана Душана, цара српског (у Београду, 1898), с. 237-239.

[2]) Ровинскій: Черногорія, I, 773.

[3]) Овде још додајемо, да су у Италији врло многобројна топографска имена од основе Lov - (в. нпр. C. Triverio: Dizionario...).

манастира Преображења, који су владике Сава и Василије били подигли на том пољу. И они и владика Петар I су проводили лето у томе манастиру на Ловћену, а зимовали већином у манастиру на Стањевићима. Али како је овоме ловћенском манастиру, веле, био кров од сламе, деси се, те се једном упали и изгори и он и манастирска кућа. Манастирска црквица је после, крајем 19. века, поново подигнута, а од манастирске куће стоје и сад рушевине. А поље Ловћен дао је владика Петар II племену Његушима заједно са „планином" Мајсторима у замену за његушку комуницу, коју је 1839 године продао Аустрији.

Бостӯр, Вељи и Мали. То су катуништа његушких Рајићевића под највишим ловћенским врховима, Штировником и Језерским Врхом, са њихове јужне стране. За име Бостур имамо помене још из 1485 године у повељи Ивана Црнојевића Цетињском Манастиру: „у ждриело медью ловтьень и медью бостур"[1] и „где се састае медьга ловтьенска и бостурска и баичка"[1]).

Име Бостур је без сумње романског, влашког, порекла. У румунском језику има „boștur, adj., creux, sec"[2]) и „boșturǎ s. f. tronc creux"[2]) — дакле речи са значењима, која примењена на географске објекте имају да обележавају удубљења или улегнућа. А заиста су и Мали и Вељи Бостур врло јасна, пространа улегнућа у Ловћену. Уз то ваља да подсетимо, да је Мали Бостур био од вајкада својина стариначког његушког браства Пима̂, за чије смо име напред показали, да је такође влашког порекла. А вредно је пажње, да су и Мали и Вељи Бостур сад својина његушког села Рајићевића, у којем су Пиме биле настањене — без сумње дакле као наслеђе од тих влашких старинаца. И завршетак *-ур*, који је вероватно истоветан са завршетком -ор (види нпр. облике Мицур и Мицор за име највишег виса у Старој Планини[3]), у Rječnik-у загребачке Академије), говорио би такође за пресловенско порекло назива Бостур.

О називу *Коложуњ* у вези с именом *Жуњеве Њиве* већ

---

[1]) Ровинскій: Черногорія, I, 773.

[2]) F. Dame: Dictionaire.

[3]) На Стару Планину су непрекидно излазили и још и сад излазе на летовање са својим стадима цинцарски сточари, те су се ови облици за име њена највишег врха могли преко њих преносити и у наш народ. — За име *Мицор* (*Мицур*) каже се у Rječп. загреб. Академије, да је „тамна постања".

смо напред расправљали и дошли до резултата, да су и они успомена на каквог Влаха с именом Жуњ.

Ћава је узвишење у Ловћену између врхова Штировника (на северу) и Бабјака (на југу). Топографских назива, који гласе Ћава и Ћафа, имамо на доста места по старој Црној Гори, по Брдима и по Зети. У старој Црној Гори је томе имену заборављено значење, а кучки Срби су ми га преводили терминима: главица, брдо, врх, пресло[1]). Густав Мајер наводи арбанашку реч „k'afe, f. Kehle, Hals, Fuss- und Handgelenk“ и румунску „ceafa, Nacken, Hinterhaupt, Genick“[2]), које су очевидно у пренесеном значењу постале географским терминима.

Називи Ћава и Ћафа су дакле несумњиво влашко-арбанашког порекла. Према томе и ова Ћава у Ловћену може бити успомена на Влахе. Али она може бити успомена и на старе Србе Зећане, који су по добро очуваним народним предањима и по напред наведеним подацима из Болице редовно излазили и на Ловћен, као и по осталој Катунској Нахији, са стоком на летовање. А ево зашто.

Назив *Гла̏де*, којим се зове такође једно место између Штировника и Бабјака, могли су дати само Срби Зећани или Брђани (а за Брђане није познато, да су овамо долазили), јер се само код њих употребљава. У старој Црној Гори реч глада је непозната. Зато су Његуши покушавали, да ми назив Гла̏де објасне тиме, што је ту „бадаљ, те га ми зовемо гладӣш“ (тј. што је ту бо́ца, коју они зову „гладиш“). Дакле зећански Срби, који су овуда катуновали и имали своје гладе (сточарске колибе), назвали су своје катуниште именом Гладе, па су то име после примили и Његуши. А могућно је, као што рекох, да су исти Срби Зећани дали и речени назив Ћава — ако га нису овде наследили од Влаха — пошто је по зећанским и по брђанским крајевима тај назив врло чест и несумњиво је раније и код нашег народа био географским термином са значењима, која смо напред навели из Куча.

Иначе ће назив Гладе, односно реч глада, бити словенског порекла. У Rječnik у загребачке Академије каже се истина, да је реч глада непозната постања и да можда долази од средњелатинске речи clida, плетер, за коју се опет мисли, да је келт-

[1]) Етногр. Зборник VIII, 84, 85, 93, 105, 110 и др.

[2]) Etym. Wörterb., 219.

ска. Али ће пре имати право Траутман, који црквено-словенску реч глада (из супрасалског јеванђеља) доводи у везу са летском „ga'lds, Brett, Tissh", којој опет Мерингер тражи порекло у староисландском „gelda, verschneiden"[1]). Пошто су гладе редовно покривене грубо отесаним даскама или срезаним корама са дрвета, веза речи глада са наведеним изразима из других ариских језика изгледа ми сасвим природна.

Наравно, да су стари зећански Срби осим назива Гладе морали оставити за собом још и многа друга српска имена по Ловћену; само што их ми сада не знамо. За нека од именâ појединим деловима Ловћена видели смо већ, да се помињу у повељи Ивана Црнојевића из 1485 године, а за друга ћемо то показати у даљем разматрању. Таква су имена несумњиво из велике старине и свакако су или сва или бар већина од њих остала од негдашњих зећанских катунара по Ловћену.

Почевши од севера па у правцу ка југу главнији топографски називи у Ловћену иду овим редом. На страни према Дугом Долу су најпре *Рман-долине*, о чијем смо имену већ расправљали, па до њих „планина" (шума и паша) Под-Језер (која је заиста под Језером ниже Језерског Врха), а на истоку од њега су четири извора (и чесме) под именом *Ивӓнова Корита* и до њих *Ивӓнове Рудине* (и једно и друго добило име по Ивану Црнојевићу). Више Копита и Хераковића је „планина" Трешња а више Жањева Дола су „планине" *Бижаљевац* (о чијем смо имену расправљали напред, код имена Мали Бижаљевац), Дубоки До и Доци.

Даље се навише до врх Штировника протежу Бошкове Долине, па настаје Штировник, један од два највиша врха у Ловћену. На југозападу од Штировника је „рâван" и катуниште Кук и у њему „жива вода" Студêнца, а јужно од Кука су: Трамни Доци (место: Травни Доци), Трнова Алуга („алуга" или управо „халуга" значи овде: велика, крупна гора; још се чује за такву гору и реч „хȁда") и *Кобиљи Тор*. Ово се последње име помиње још 1485 године у повељи Ивана Црнојевића Цетињском Манастиру: „у кобили торь"[2]). — Затим долази између Штировника на северу и виса Бабјака на југу по-

[1]) Види код E. Berneker-a: Slavisches Etym. Wörterbuch, I Bd., 320, под golda. Бернекер, који не зна за нашу реч глада, сматра ту црквенословенску реч за писарску погрешку место клада.

[2]) Ровинскiй: Черногорiя, I, 773.

менута *Ћава* и *Гладе*, па вис *Бабјак*, који се такође помиње 1485 године у мало час наведеној повељи: „хоберомь віше бабіака; и оттолѣ право нізь бабіакь у ждриело медью ловтьень и медью бостурь“[1]). Од Бабјака на североистоку је поменуто велико катуниште *Вељи Бостур* и у њему „жива вода“ Каменица, а до њега „гора“ Рупе.

Даље је на северу, између оба највиша врха Ловћенова, Штировника и Језерског Врха, велико „раздоље“ Међуврше, а на истоку од њега Језерски Врх. На северу је од Језерског Врха Мали Врх и под њим Језер (језеро и дô око њега), а до Језера Дôбрин Долаец. На „присојној“, дакле јужној, страни Језерског Врха има омањи, згодан, заравањак Црквина са неким сухомеђним зидинама и са добрим „живим водама“, од којих се једна зове Вода на Црквини а друга Јама. То је, веле, она Црквина, што се помиње у „Горском Вијенцу“[2]).

На југу је од Језерског Врха поменуто катуниште *Мали Бостур* а више њега стране и узвишења: Шћепанова Кула, Веља и Мала (са сухомеђним зидинама, за које тврде, да су од кућâ Шћепана Малог), Турчинов Гроб (ту су, кажу, сахрањени Турци, који су изгинули, кад је Ћуприлић долазио до на врх Голиша, да запали кућу гувернадурову) и Пошћење (од Под-стијење). На истоку од Малог Бостура су Гôјов До и *Пресјека* (ова друга на граници према Бајицама; видели смо напред, да се помиње 1485 године у наведеној повељи Ивана Црнојевића).

Јужно од Малог Бостура су Долови, велика група од долова, међу којима се један зове *Паћарач-до*. На томе долу и сад стоји света трпеза од црквице, коју су градили калуђери са Превлаке и код ње живели. Има око ње и ограда, а било је, кажу, ту и старо гробље. Прича се, да су Млечићи потплатили слугу тих калуђера, те их је потровао. Тај се слуга, веле, звао Друшко, и он је пао мртав с коња, кад је одјахао од цркве, и где је пао, ту је укопан, и то се место и сад зове Друшковина.

Назив *Паћарач-до* је без сумње постао од првобитног Пачарађ-до, дакле је истог постанка, којег и топографско име Пачарађа. А то име и друга њему сродна налазимо на више

[1]) Робинскій: Черногорія, I, 773

[2]) стр. 18. шестог издања.

места по нашем народу. Тако нпр. Пачарађа, село у срезу косаничком[1]); Пачарађи, крај у селу Богутима у Ријечкој Нахији[2]); Пачарани, село у Херцеговини[3]); Пачарић, породично презиме у Славонији у парохији Капелни[4]); Пачански, презиме изумрле породице у Инђији у Срему[5]); итд. Према томе ја сматрам имена Пачарађа и Паћарач-до за српска.

У Доловима је „жива вода" Љӱбин Потӧк а даље на западу, у племенској комуници његушкој, извор Варйловац.

На југу је од поменуте равни Кука висока гора Звјерођак или Звјеринац (прозват, кажу, по томе, што су ту „звјерови, вукови") и под њом Звјериначке Рупе, па затим даље на југоистоку шуме и паше: Љесице, Дӯпље, Пода, Веља Глава и поменуте *Жуњеве Њиве* и *Коложуњ,* о чијим смо именима напред расправљали. — У овом су делу Ловћена „живе воде": Турунташ (име јој је дошло, кажу, од израза „турунтати", који се овде употребљава у смислу „врити", за воду, која јако избија), Дубоки До и Ублић на Пршевицу.

На југоистоку је од поменутог виса Бабјака вис Вјётрени Млин (кажу, да се назвао по томе, што је неко ту „метао вјетрени млин"), а до њега: Тйчева Главица (биће од Тйћева Главица или по надимку „Тица", који је доста чест у овим нашим крајевима) и Стрâшна Главица и даље на југу поменута велика „планина" Мајстори, више села Мајстора са такође поменутим Коловиром, а на истоку (јужно од поменутих Долова) долови Блатишта и до њих Стрâна од Блатишта и Стрâна од Ловћена, а даље на ј. *Чӯбрин Крш*, Крёмења Њива (на којој заиста има пуно кремења) и Трештаник, који је на граници према Бајицама (као што смо видели, помиње се 1485 године у наведеној повељи Ивана Црнојевића).

Именовани *Чӯбрин Крш* се свакако прозвао по човеку, који се звао Чубро. Облик Чубро сматрам за лично име, изведено од Чубран и Чубрило, који се употребљавају у нашим динарским крајевима као лична мушка имена. За то има приличан број примера: Чубран се звао предак браства Пилетића

---

1) Статист. Краљев. Срб., 53.

2) Етн. Зборн. XV, 387 и д.

3) Етн. Зборн. XII, 103 (Дедијер мисли за име Пачарани, да је српско).

4) Шематиз. пакрач. епарх. 1898, Додатак 31.

5) Рад. Марковић: Православна српска парохија у Инђији. Ср. Карловци, 1901, С. 50.

у Пиперима[1]); Чубрановићи су стари род у Кучима и Чубро Петров, војвода у Кучима[2]); Чубрановићи су браство на Пелеву Бријегу у Братоножићима[3]); Чубрило је мушко име у Херцеговини [4]); Чубриловићи су браство у селу Циновој Махали у Херцеговини[5]); итд. Сасвим ће изузетни бити примери, да је неко прозват надимком Чубро, који наводи Вук у своме Рјечнику, а Даничић доводи у везу са речју чу̏браст (без ушију)[6]).

Каквог су порекла имена Чубран и Чубрило? У Rječnik-у загребачке Академије се код имена Чубрило упућује на реч чубраст, а по Даничићу та је реч српског порекла[7]). Маретић пак сматра имена Чубран и Чубријан као наше народне облике за туђе име Cyprianus[8]). У сваком случају дакле Чу̏брин Крш је добио име по каквом Србину.

Још да поменемо, да „ва̏с комун његушки" (т.ј. сав комун његушког племена) у Ловћену народ често зове општим именом „*Иванбеговина*", а његов главни део у средњем делу Ловћена назива понекад и „*Иванова Алуга*" (то је заиста густа „халуга", велика, крупна, гора, која хвата четири сахата хода). И једно и друго име су успомене на Ивана Црнојевића.

Још неки подаци о старијем становништву племена Његуша.

У помињатој повељи Ивана Црнојевића из 1489 године именују се као властели из Његуша (међу осталим судијама из Црне Горе у спору између Бјелошевића и Бајичића и Бјелошевића и Очинића): „кнезь Алекса Божидаровичь", „Степань Петковичь, брат мꙋ Вꙋкосавь" (обојица се помињу двапут), „Радовань Пꙋношевичь", „Дабиживь Добреєвичь", „Милое Живковичь" (двапут), „Радоня Радичевичь", „Дабиживь Браиковичь, брат ємꙋ Милое", „Радичь Алексичь," „Вꙋкашинь Добриевичь",

[1]) Етн. Зборн. XVII, 454.

[2]) Етн. Зборн. VIII, 115, 165, 213.

[3]) Етн. Зборн. XII, 505.

[4]) Етн. Зборн. V, 880.

[5]) Етн. Зборн. XII, 211.

[6]) Korijeni, 264; Rječn. загреб. Академије. — И Симо Милутиновић, песник, узео је псеудоним Чубро по надимку, што га је добио по својим врло малим ушима.

[7]) Korijeni, 264.

[8]) Rad LXXXII, 134.

„Гњоргъ Божидаровичъ", „Петрь Поборовикъ", „Николаи Радалѣвичъ" и „Радичъ Добриевичъ".

Зачудо је, да осим Пуношевића нема данас у Његушима ниједнога од тих презимена, нити се, колико сам могао сазнати; очувало ма каквих успомена о њима. Ово се једино може објаснити на тај начин, да су ти властелини његушки припадали оним стариначким родовима племена Његуша, који су због свога угледног порекла морали водити најогорченију борбу са ојачалим досељеницима, па у тој борби делом пропали а делом се раселили, тако да није за њима остало никога, ко би у племену очувао и предао потомству успомену на њих.

Врло је вероватно, да су бар нека од тих лица, што се у повељи помињу, припадала онима од стариначких браства његушких, о којима се, као што смо напред видели, у племену очувала успомена под друкчијим именима (нпр. старом кнежевском браству Бркачићима, па Вељокрајанима, Змајевићима, Хрсовићима, Друговићима, Гачовићима, Шестокрилима, Пимама, Андрићима итд.).

Досадашњим испитивањима у разним нашим крајевима сазнало се још за нека браства, која су пореклом из Његуша, а о којима се сад у Његушима ништа не зна.

Така су браства у *Боки: Пејовићи* у Главатима, досељени „с Његуша у XVI веку а славе Св. Вартоломеја"[1]; *Вукотићи* у Маинама Кратњим, „с Његуша има 400 год. а славе Јовањ-дан"[2]), *Бекуни* у Ластви, „са Његуша има 350 год. Славе Вел. Госпођин-дан"[3]); *Вучетићи* у Ластви „са Његуша има 300 год. Славе В. Госпођин-дан"[4]); *Перовић* у Морињу. „с Његуша 1710. Слави Ђурђев-дан"[5]); *Пејовићи* у Кавачу, „с Његуша има 120 год. а славе Св. Јована"[6]).

У ваљевској Подгорини и у ваљевској Колубари има четири рода, који знају, да су „с Његуша у Црној Гори" и сви славе Св. Стевана, те ће бити, да су првобитно једнога порекла. За оне у Подгорини саопштено је још, да су се доселили „од прилике пред крај 17. века". Ти су родови: *Продановићи* и

[1]) Етн. Зборн. XX, 546.
[2]) Етн. Зборн. XX, 594.
[3]) Етн. Зборн. XX, 565.
[4]) Етн. Зборн. XX, 564.
[5]) Етн. Зборн. XX, 537.
[6]) Етн. Зборн. XX, 416.

Коԯарци у Г. Буковици, у Подгорини; *Марковићи* у Петњици и у Клинцима, у Колубари, и *Грбићи* у Попучкама, такође у Колубари[1]).

У Гружи (у Шумадији) има два рода истог порекла, *Огњановићи* у Г. Црнући и *Поӣовићи* у Прњавору, који славе Петров-дан и чији су се преци, Огњан и Петар, доселили тамо „пре 6 колена из Његуша“[2]).

У селу Лелићима у Ужичкој Црној Гори има род *Сшанаревићи,* за које испитивач саопштава, да „су с Његуша у Црној Гори, има их 5 кућа, славе Св. Ђурђа“[3]).

в) **Новија браства племена Његуша.**

Најстарија су од тих браства, чији су се преци доселили у Његуше пред крај 15. века: Хераковићи и Рајићевићи у селима истих имена и Поповићи (Целетовићи) у Рајићевићима, затим она којима су преци подолазили у току 16. или најдаље у почетку 17. века: Перићи-Дудићи са Пејановићима, Матковићима и Ивановићима у Малом Залазу; Кустудије са Божовићима у Хераковићимá и у Мајсторима; и Раднићи у Рајићевићима.

У току 17. и у првој половини 18. века су се доселили: Вујковићи-Дејани у Врби; Вучковићи са Врбицама у Врби; Јововићи са Стијеповићима у Дугом Долу; Андријићи у Хераковићима.

А крајем 18. и у 19. веку су дошла само три рода: Кадије у Хераковићима; Перовићи у Жањеву Долу; Перовић у Мирцу.

На основи народних предања и разних других података изнећемо све што се зна о пореклу и о развитку свакога од ових браства и родова.

Хераковићи и Рајићевићи.

(браства).

Хераковића има у Његушима *71 кућа* (46 у селу Хераковићима а 25 у Мирцу) а Рајићевића *120 кућа* (96 у селу Рајићевићима, 10 у Копиту, 9 у Коложуњу и 5 у Мирцу).

---

1) За све наведене податке в. Љ. Павловића: Колубара и Подгорина (Етн. Зборн. VIII), с. 597, 711, 860, 878.

2) Михаило Драгић: Гружа (Етн. Зборн. XXI), 316 и 332.

3) Љ Павловић: Ужичка Црна Гора (Етн. Зборн. XXXIV), 141.

О пореклу ова два браства писано је до сад врло много, те ће бити потребно, да најпре размотримо, шта је у главном речено.

Сима Милутиновић вели за владику Данила, да је „рођенъ у Нѣгуше... одъ братства Херачкога или Хераковићахъ, кои су се ту населили по узећу Хераче (Херцеговине) Турцыма; они су тамо подъ горомъ Негошъ званномъ пребывали, ема нехотећи Турскій ярамъ носити, и варварскій бычъ терпѣти, побѣгну у Церну-гору, и у велику се пустиню и шуму, тадъ у польицу ономе бывшу завуку, и населе, кое населеніе назову по имену оне свое горе Нѣгошъ или Негошъ, и Нѣгушъ по данашнѣму. Увѣрава се да су се одъ рођена два брата, од Раича и Херака, сви данашныи Нѣгуши натрагали, Раичевићи и Хераковићи“[1]).

В. М. Г. Медаковић понавља у своја три дела[2]) у главном ово исто што је рекао Сима Милутиновић, истичући, да су се браћа „Ерак и Раич“ доселили у Црну Гору „у доба Иванбега, у другој половини XV. віека“ и да су „іош онда они били главари и остаде сердарство у кући Ераковића“. Још вели, да њихови потомци „знаду своe родословіе іош од Ерака и Раича и брое редом и данас, ко е од кога“.

Исто тако понављају наведено саопштење Симе Милутиновића и разни други писци, нпр. Марко Драговић, који тако исто као и Медаковић наглашава, да се код Хераковића и Рајићевића „тачно прича цијело родословље од првијех родоначелника па до данас“[3]); Ђ. Поповић у својој историји Црне Горе (стр. 84); Н. Дучић, који одступа од тога казивања само у толико, што вели, да су се Херак и Раич доселили „испод планине Његоша у првој половини XVI-га в.“[4]); анонимни писац књиге „Два Петровића Његоша...“[5]) (који поменуту браћу зове: Јерак и Рајич); и др.

М. Драговић у једном свом доцнијем спису[6]) вели: „Народно предање прича, да су Ерак и Рајић поријеклом из Босне.

[1]) Исторія, 28.

[2]) Живот и обичаи, 79—80; П. П. Нѣгош, 36; Владика Данил (Биоград, 1896). с. 21.

[3]) Митроп. Васил. Петровић, 31.

[4]) Црна Гора, 56—57.

[5]) Два Петровића Његоша, владика Данило Петровић и кнез Никола I. Београд, 1896.

[6]) Како su postali i ko su bili Guvernaduri у Crnoj Gori? (Ilustrovane Cetinjske Novine од 16. септембра 1917. год.).

Доселили су се на Његуше негдје у првој половини XV столјећа и населили су се испод огранка планине Ловћена, на источној страни његушког поља, давши својим селима своја имена".

Ровински каже, како су Хераковићи и Рајићевићи по предању пореклом из Зенице у Босни, па су после стојали неко време под Травником, па у Никшићу и затим под планином Његошем, са које су тобож пренели име на овај предео, у који су се доселили. Да ово последње тврђење није тачно, доказ нам је, вели Ровински, што се Његуши, као поданици властелина Ђурашевића, помињу већ 1435 године, а то се не може односити на ове досељенике, јер је и њихово, као и остала досељавања, могло почети тек у време Ивана Црнојевића.

Ровински је још по народном предању сазнао, да су се у исто време са Хераковићима и Рајићевићима доселили и Врбице у његушком селу Врби и Церовићи у Дробњацима[1]). — А за Церовиће каже на другом месту, да су родом испод Травника и да су се били најпре настанили у Бањанима испод косе Церовице, па одатле прешли у Дробњаке. И за њих, као и за остале досељеничке родове у Дробњацима и у Пиви, вели, да су се подосељавали у не сасвим давнашње време и да су многи од њих ишли истим путем као и Церовићи[2]).

С овим подацима и предањима, која саопштава Ровински, има највише сличности казивање, које износи С. Томић из Дробњака[3]). „По једној општој причи, вели он, која се свуда по Дробњаку једнако прича", око средине 16. века доселило се у Дробњак „пет породица, повећих задруга" (Вуловићи, Ђурђићи, Косорићи, Томићи и Церовићи), које су биле међу собом у неком далеком сродству. О томе сведочи једна иста слава и заједничко сељакање. Те су породице „са још једном" живеле у време пада Босне под Турке (1463 године) „близу Травника, одакле су и родом". Због турских насиља оне се склоне одатле у Рудине близу Никшића. Ту се настане и окуће и толико намноже, да од њих постану читава села: „Ђурђићи живели су у Ђурђеву Долу, Томићи у Дукату, Церовићи у Церовици, Његуши под Његушем и т. д." Али пошто Турци заузму и Херцеговину и продру до Никшића, па начине и пут од Мостара до Никшића „низ Дугу покрај самих Рудина", ови насељеници

[1]) Черногорія, II, 1, с. 28.
[2]) Черногорія, II, 1., с. 104—105.
[3]) Етн. Зборн. IV, 437—438.

немаху ни ту мира од Турака, те науме, да се и одатле селе. Знали су, да по Дробњаку има доста пусте земље, па „се договоре, да се тамо селе, али на то сви не пристану него се раздвоје. Они испод Његуша одселе се на Његуше, који се због њих тако прозову. Остале породице напусте Рудине и преселе се у Дробњак". „Све ове породице, како оне на Његушима тако и оне у Дробњацима, имају исту славу — Св. Ђорђија и исту преславу — Св. Николу".

Тако би у главном гласило казивање из Дробњака, које саопштава С. Томић — Сматрам за потребно, да га још овде исправим у толико, да потомци поменутих одсељеника у Његуше , данашњи Хераковићи и Рајићевићи, истина славе „Св. Ђорђија" (Ђурђев-дан), али да не преслављавају Св. Николу, него Велику Госпођу, коју су, као што ћемо даље показати, без сумње примили од старих Његуша.

Г. Милан Карановић на основи историских података о великом исељавању народа из Босне у Херцеговину, које се десило пред долазак Турака у Босну а услед верског гоњења и грађанског рата (по некима се тада иселило из Босне на 40.000 душа), сматра за вероватно, да су се поменутих шест родова, о којима говори „дробњачко предање", иселили у то време из Босне у херцеговачке Рудине и затим се испред Турака повукли у данашња своја седишта. Шта више на основи неких података он помишља, да су ти родови могли бити огранцима „макар и споредне властеоске лозе Јабланић—Рађеновић—Павловић и Косачине—Сандаљеве" [1]).

Испитивач херцеговачког села Бјелојевића (у пределу Храсну, у столачком срезу) тврди, како „сељаци причају да из овог села потичу Петровићи Његоши, који су се, негда звали, као што је познато, Хераковићи" и како је он на једној тамошњој гробници „прочитао име Радосав Иераковићь" [2]). Очевидно је, да је то што сељаци причају о пореклу „Петровића Његоша" потекло од наведеног презимена Иераковићь на гробници. А таких и сличних презимена и имена Херак има и по другим нашим крајевима [3]).

---

[1]) „Исељени Дробњаци" у Гласнику Зем. Музеја за 1925 год. с. 79.

[2]) Етн. Зборн. XII, 340.

[3]) Види у Rječnik-у загребачке Академије под Хераковић, Ераковић и Јераковић; Љ. Стојановић: Стари српски записи, бр. 992, 4874, 4605.

На сличан се начин преварио Вид Вулетић Вукасовић, који из тога натписа такође изводи, да су Хераковићи и Рајићевићи „старином властели с Поносне Габеле“[1]).

Илариону Руварцу била су позната само она казивања, која су саопштили Сима Милутиновић и остали писци, који се у главном на њега наслањају (и од којих смо главније и ми напред именовали). Пошто је у тим казивањима показао неке мање грешке и утврдио, да није истина, да је племе Његуши добило име по досељеницима испод планине Његоша (јер се Његуши помињу већ 1435 године), Руварац исказује уверење, да „је уопште цела та прича Његушка о досељењу Његуша испод планине Његоша у Херцеговини проста, измишљена бајка и ништа друго“[2]).

Леонтије Нинковић саопштава поред осталих и ове податке са свога пута у Бањане, поглавито у велико насеље Велимље под планином Његошем и око њега[3]):

„Сјеверо-источно од Велимља за непун сат хода — идући планини Његошу — налази се мало сеоце Почивала са црквом храма св. Саве...“

„Са сјеверне стране цркве, у близини олтара налази се једна средњевјековна гробна плоча са слиједећим натписом:

„Асе лежи раб Божи Херак Мисалић“.

Овај натпис није до сада објелодањен, јер је гробница с малим изузетком била затрпана земљом.

Чим сам овај натпис прочитао, одмах сам створио закључак: да има јакога основа за претпоставку, да је овај Херак родоначалник многоразгранате Хераковића породице испод планине Његоша, и да су се до Херака прозивали „Мисалићи“. Овај мој закључак потврдили су и неки сељаци из тога села увјеравајући ме, да је колијевка Хераковића село Мужојевина, четврт сата сјеверо-источно од ове црквице“.

„И ако породична традиција тврди, да је Херак са братом Раичом преселио испод Његоша на Његуше, ипак мислим, да има основа за претпоставку, да је Херак Мисалић, који је по-

[1]) Нова Зета, 1889 год., с 307·8. — Тај натпис је тачно објављен код Љ. Стојановића у помен. делу, бр. 4864.

[2]) Montenegrina, 138—151 (наведено место је на стр. 145.).

[3]) „Дан“, лист за науку и књижевност (Цетиње, 1911), год. II, св. 1. и 2., стр. 84—86.

копан код светосавске цркве под Његошем, родоначалник Хераковића породице. Пошто су традиције услијед дуговременог препричавања често пута помршене и једно другим замијењено, мислим, да се то могло десити и у традицији Хераковића".

Ако им је, вели, старина и могла бити из Зенице у Босни, вероватно је, да им је приликом сеобе била станица у околини Билеће, „јер под једним стећком код Билеће почива један Мисалић, који је без сумње сродник Херака Мисалића испод Његоша."

По *забелешкама проте Милутина Новичина Церовића*, које су недавно објављене[1]), изнећемо овде неколико најглавнијих података, који се односе на његово браство Церовиће у Дробњацима, али имају значаја и за питање о пореклу Хераковића и Рајићевића.

„Породица Церовића, вели прота Милутин, јесте једна од старих српских православних породица са крсном славом Св. Георгија, која је живјела најприје у Босни близу града Травника. Но пошто султан Бајазит покори Босну, те постане област турска...", многе српске породице приме ислам а друге се иселе. „Међу исељеним српским породицама била је и данашња породица владајућа Петровић—Његуш са крсном славом Св. Георгија. По ријечима владике Петра II и по његовом причању обје ове породице [т. ј. и Церовићи и она од које су Петровићи-Његуши] заједно су и у близини становале у Босни и заједно се иселили. О овоме напомиње владика Петар II пишући Осман-паши Скопљаку...: „кад је Бајазит Босну покорио, и кад су дивље орде Азијатске, наше малено но јуначко царство разрушиле, онда су моји предци са неколико одабраних породица, које ту нијесу погинуле од Турака, оставили своје отечество и прибјегли у ове горе". (Др. Л. Томановић, Историја, стр. 153.)."[2])

---

[1]) У загребачком „Obzor"-у 1925 год., бр. 179 (објавио их Алфред Маканец). Г. Андрија Лубурић био је љубазан, те ми дао тај број Obzor-a на послугу.

[2]) Ово су речи из дела Д-ра Л. Томановића: Петар Други Петровић —Његош као владалац (Цетиње 1896), стр. 153; али нису тачно наведене. То место гласи: „Кад је Бајазит (Илдерим названи) Босну покорио, и кад су дивље азијатске орде наше малено но јуначко царство разрушиле, онда су моји предци *и још неке одабране фамилије* [курсив је наш], које нијесу ту погинуле од Турака, оставили своје отачство и у овијем горама утекли".
Напомена пишчева.

„Ове породице, пошто оставе Босну, настане се у Херцеговини у мјестима: Биограду, Слату и Лукавцу, крајевима Невесињским. Но пошто Турци освоје Херцеговину 1483 године, ове породице и опет напусте своја огњишта у Херцеговини; приближе се к Црној Гори, и настане се у мјестима: Грахову, Бањанима, Рудинама и Голији. У овим мјестима удесно им је било живјети и подржавати сточарство. Они се у тим мјестима умноже, објачају, али нијесу хтјели мировати. Ове двије главне породице, о којима је овдје говор, настане се: породица Петровић — Његоша под планином Његошем, а породица Церовића под гором Церовицом, по којој се говори да су и добили име Церовић".

У забелешкама се даље описује, како су ове породице четовале против Турака и у једном боју потукле велику турску војску, коју су гониле до Борка (у Херцеговини). „Срби су у овом боју мали број својих изгубили, међу којима оплакивали су једнога војводу, за кога се говори да је био од породице Церовића, који је укопан код цркве у Борку: на његовоме гробу постоји велика плоча са натписом, који је натпис вријеме већ изтрло".

„Српске ове породице видећи да се Турци све више силе и снаже у Херцеговини, науме и даље се настанити, те тако пресели се испод Његоша планине породица данас владајућа Петровић—Његоша и то два брата Херак[1]) и Рајић са својим породицама и прибјегну к Ловћену планини на данашње Његуше, гдје оснују двије породице: Хераковића и Рајићевића".

„Истога времена крене се и породица Церовића испод брда Церовице (из Рудина). Прича се да је са овом породицом прешло у данашњи Дробњак седам породица: Церовића, Караџића, Томића, Вуловића, Косорићка, Јакшића, Крстајића, Мемедовића и Абазовића..."

О Церовићима се каже у протиним забелешкама, да су се били настанили у селу Тушини око потока истог имена. „Доселили су се четири брата Церовића, који су се по досељењу подијелили због заузећа вишега простора земље;... На јужној страни потока била је једна клачна велика кућа... Знамо то да је овдје живио војвода Симо Церовић и син му Ђуро. На сјеверној страни зна се да је живио Новак са братом Н. и породицом".

---

[1]) Очевидно услед штампарске грешке стоји: „Hegar" место „Herak".

„Даље знамо и то: да су Церовићи кад су дошли у Тушину нашли цркву и служила је, а не знамо који је био свештеник само се прича да је црква била филијала Морачког манастира... Она је разрушена 1812 године кад је ударио паша Миљевина на Дробњак. Подигнута је и посвећена 1863 год....“

У овим својим забелешкама прота Милутин Церовић именује све своје претке, који су му по предању познати, тако да се може добити цео ред пасова од најстаријег познатог протиног претка, војводе Сима, па до протина сина̂, односно унука. Тај ред пасова гласи овако:

Војвода Симо (први познати предак) — Новак Симов — војвода Никола или Николица Новаков — војвода Раде Николичин — поп Милутин Радов (рођен 1768 године) — Новица Милутинов, кнез и позније војвода (рођен 1806 године, умро 1895 године) — прота Милутин Новичин — Гавро, син проте Милутина — протин унук.

Дакле према наведеним пасовима најстарији предак проте Милутина, који је познат, војвода Симо, без сумње је живео око средине 17. века.

У протиним забелешкама се нигде не казује, кад су се Церовићи и остале именоване породице доселили у Дробњаке, и уопште се из њих не може ништа ближе сазнати о времену, које је претходило најстаријем поменутом претку, војводи Симу. По овим се забелешкама дакле не може ни од прилике одредити, у које време је прота Церовић замишљао одлазак Церовића и осталих поменутих родова из њихових последњих седишта, пре него су се по његову казивању преселили у Дробњаке и у Његуше.

Г. Андрија Лубурић, који је у току неколико последњих година вршио испитивања по Дробњацима и по осталој источној Херцеговини, саопштио ми је неколико главнијих података, који се односе на питање о пореклу Хераковића и Рајићевића, а до којих је он дошао приликом својих испитивања.

Племе Дробњаке је, каже г. Лубурић, основало 12 родова, који су се у Дробњаке доселили врло давно из Бањана. У тих 12 родова спадају и Косорићи, Томићи, Абазовићи, Калабићи, Вуловићи, Церовићи, Србљановићи, Лазаревићи, Вуковићи, Милешевићи и др. „У Дробњацима није нико никад причао, да су ту дошли бјежећи од Турака. Напротив нека од именованих

браства знају поуздано, да су им стари ишли на Косово (1389 год)".

„Ти први досељеници нису сви славили Ђурђев-дан, па чак ни прва им војводска породица — Абазовићи у Пошћењу. Ђурђев-дан није слава свакоме Дробњаку, он им је био завјетни дан од 1605 године, када су због устанка на Турке решили, да се убраствe и да сви славе Ђурђев-дан, и на тај дан те исте године одржали су једну побједу над Турцима. Овај завјет није се могао одржати; обично су га натурали познијим досељеницима".

После дугих и врло брижљивих испитивања г. Лубурић је дошао до резултата, да „се ни од кога не може сазнати, да су Ерак и Рајич становали под планином Његошем. У крајевима око планине Његоша нема о томе никаквих трагова ни у чему нити код икога. Само Петровићи веле, да су Ерак и Рајич идући из Босне мало становали под планином Његошем".

„Нико није знао и не зна презиме Ераку и Рајичу. Због тога су њихове потомке друге породице дирале и зато је кнез Никола покушавао довести Ерака и Рајича у везу са Церовићима и Томићима. Он је стао причати Новици Церовићу и попу Милосаву Томићу, како би они могли бити заједно дошли из Босне у Рудине, а одатле се раздвојили. Овима је то ласкало, док су Петровићи били династија, и тако је створено казивање, које је после ушло у радове Ровинског[1]) и Светозара Томића[1]) и у забелешке проте Милутина Церовића[1]). Али је то казивање без икакве основе: питао сам о томе хиљаде људи, па ми га нико није потврдио; питао сам и самог прота Церовића, па ми је и он рекао: „Богме сам ово први пут чуо од кнеза Николе!"

„Чланак у Obzor-у, у коме су објављене забелешке проте Милутина Церовића, обилује многим нетачностима и изгледа да је преправљан. То закључујем на основи својих личних разговора са пок. протом, јер сам често и дуго разговарао са њиме о прошлости Дробњака. Тако се нпр. у забелешкама каже, да су и Караџићи од првих досељеника из Босне, а међутим се зна, да су они дошли из Васојевића у другој половини 17. века; за битку у Рудинама око Борка знамо, да је била 1388 године и да у њој није био никакав војвода Церовић; итд."

---

[1]) Ми смо њихове податке напред навели.

Тврђење Ровинског, да су се у исто време са прецима Хераковића и Рајићевића доселиле и Врбице у његушком селу Врби, погрешно је и по испитивањима г. Лубурића као и по казивању самих Врбица и њихових рођака, које сам ја забележио. И по једним и по другим подацима је несумњиво, да су се Врбице доселиле у Његуше тек у другој половини 17. века. О томе ћемо опширно говорити у одељку о сродним браствима Вучковићима и Врбицама.

У односу на податке у чланку Леонтија Нинковића — које смо напред изнели — г. Лубурић каже:

„Сеоце Почивала је удаљено два сахата од планине Његоша. Црквица Св. Саве, која је у том сеоцу, грађена је по народном предању око Косовске Битке, а била је оборена и пограђивана око 1600 године. Браства Матовићи и Крушићи, која станују у том селу, прислужују Савин-дан а доселила су се 1502 године са Косова. Плоча у црквици Св. Саве, на којој је био натпис Херака Мисалића, изломљена је пре неколике године. Источно од села Почивала има врх, који се зове Еракова Градина. Село Мужевице (не „Мужојевина"), које је под планином Његошем, далеко је два сахата (а не четврт сахата, као што што вели Леонтије Нинковић) од Почивала и насељено је тек 1858 године, а до тог времена није имало сталног насеља (можда су само привремено становале ту кадгод какве избеглице)."

„Према свима овим подацима, као и на основи осталих својих истраживања, мислим, да Херак Мисалић нема ништа заједничко с родоначелником његушких Хераковића."

У самим Његушима ја сам слушао и забележио многобројна казивања о пореклу Хераковића и Рајићевића како од самих тих великих брастава тако и од осталих Његуша.

Сви се Његуши слажу у томе, да су се преци Хераковића и Рајићевића доселили у Његуше испод планине Његоша у Херцеговини, а стари људи још казују, да су се Херак и Рајич били најпре настанили у пећини (Пећи, коју смо напред поменули) више садашњих Рајићевића (на граници између Хераковића и Рајићевића), па затим сишли на место ниже садашње цркве у данашњим Хераковићима и ту живели неко време у колиби, па се после раздвојили: Херак је као старији брат остао на истом месту ниже садашње цркве хераковићске, а Рајич се настанио

на сред данашњих Рајићевића (у крају Божевици). — Више пута сам чуо и тврђење, да су Херак и Рајич били од „племицке фамилије".

И г. г. Андрија и Петар Поповићи (браћа), који су родом са Његуша из братства Поповића-Хераковића и добро обавештени о предањима свога братства и племена (иначе су обојица образовани људи: свршили су студије на београдском университету), потврдили су ми, да је у Његушима опште казивање о пореклу и о досељењу Херака и Рајича такво, као што сам га ја сазнао и напред навео. Г. Андрија Поповић се шта више по мојој жељи обратио и своме оцу, г. Илији Поповићу (трговцу на Његушима, који је врло бистар и памтљив човек) и другим својим рођацима од великог братства Поповића-Хераковића на Његушима, и њихови се одговори такође у свему слажу са напред наведеним подацима.

И г. Јован Радоњић протојереј (најпре дуго година свештеник у Његушима, а сад у Грејачу у Северној Србији), који је родом из великог његушког братства Радоњића-Рајићевића, износи исто такво предање у својој рукописној књижици „Генеалогија породице Радоњића". Он је био толико љубазан, да ми је послао ту своју књижицу, да се њоме послужим. У њој стоји од речи до речи ово[1]): „Наш родоначалник помицао се је од насиља турскога, одма иза пропасти царства србскога на Косово, као и сви Срби који нису хтјели подлећи Турцима. То је био племић херцеговачки и имао је два сина, тако звате: Раича и Ерака, кои су сѐ доселили у планину Његош у Херцеговину да се боре против Турака. Но Турци их и одатле проћерају, и доселе се на Под више Котора, које место доцније по истим добије име Његуши..." А нешто даље се каже: „Раич и Ерак су се подијелили. А живели су у заједници у једну кућицу у Раићевиће, на место тако звато Божевица. Раич као старији брат остао је у Раићевиће, узео за себе и своје потомство Ловћен, а Ерак се преселио у Ераковиће и пао га на дио планина тако звата Вршањ".

Исти прота, г. Радоњић, послао ми је на употребу и препис једне листине, коју је 1770 године црногорски збор на Цетињу („сви главари и старешинство општества черногорскаго") дао тадашњем губернатору црногорском, Јовану Радоњићу, и

[1]) Ја сам само удесио интерпункцију.

његову дому и у име целог збора потписао митрополит Сава Петровић[1]). У тој се листини на почетку каже, да се збор црногорски састао, да испита и посведочи заслуге дома Радоњића „понеже из древље сеи знаменити дом произашао из Херцеговини од знатнаго сербскаго благороднога Раича жупана Гатачкога (који произходи од високе куће Немањића) који немог трпјети и удржавати насилија турскаго прибјег к пријатељу својему к узможному Ивану Чернојевићу Господину Зетцкому и Черногорскому који јего милостиво примијо и учинијо первим начелником и управитељем в катунској нахији и имао је пред прочими благородними фамилијами первенство и избрао себје мјесто дља пребиванија и поселијо се првоји на Његуше По њем сједовал син јего прехрабри војвода Радоња по њему сија благороднаја фамилија и до ниње називајеца Радоњићи...“

Али се подаци у овој листини не могу озбиљно узети, пошто цела листина врло јасно показује јаку тенденцију (очевидно под утицајем самога губернатора Јована Радоњића и његових пријатеља), да се дом Радоњића што више уздигне и по заслугама његових новијих представника и тиме, што ће се показати, да су и његови преци били од врло знатног рода.

Г. Видак Отовић, који је био дуго година учитељ у Његушима (сад је свештеник у Нишу) и сам се интересовао народним предањима и бележио их, саопштио ми је на моју молбу податке о Хераку и Рајичу[2]) и о њихову потомству, што их је слушао од најпоузданијих тадашњих паметара његушких (то су били пре 35 година, кад је г. Отовић вршио испитивања: Иво Ил. Врбица, стар 75—80 година, поп Марко Бећир, прота Мења Радоњић и Лаза Перићев Поповић, све људи, „који су били жива историја, непристрасни, памећу и чојством свуда признати“).

По испитивањима г. Отовића „родоначалници два највиша браства у племену његушком, Ерак и Рајић... нема сумње, да су доиста постојали“. „Најстарије пребивалиште њихово... по

[1]) По тврђењу истога г. проте Радоњића оригинал је од те листине код г. Илариона Радоњића, епископа вршачког.

[2]) По мишљењу г. Отовића а и неких образованих Његуша правилан је облик само: Рајић; али сам ја од народа у Његушима чуо и забележио само облик Рајич, а тако и већина од Његуша пишу. Пошто у нашем народу има и једно и друго име, а облик Рајич се једино чује у самим Његушима, ја сам њега усвојио.

предању било је Гацко у Херцеговини. Када је Гацку загрозила опасност од најезде турске, по смрти херцег Степана (1466 г.), они су напустили Гацко и пријешли дубље у Херцеговину и настанили су се под планином Његошем". А кад је и Херцеговина пала под Турке, они пређу у Катунску Нахију и дођу на брдо Буковицу више Његуша. Осматрајући са Буковице околину, спазе предео „Под више Котора", у чијој је средини раван, данашње Његушко Поље, коме се северни део звао у то време Лужина (а име је добио или по густој шуми или по лужини са баруштином). Они сиђу у Његушко Поље и настане се на источном крају Лужине, на месту, где је сада село Хераковићи. По предању они су одмах решили, да Херак као старији остане на том месту а Рајич да пређе на јужни крај поља, где је сад село Рајићевићи. Поље је подељено природном међом, „Зеленијем Путом", који га пресеца од истока ка западу, и све што је на северу од тог пута (поље, брда, планине ит.д.) припало је Хераку, а што је на југу од њега све до планине Ловћена, припало је Рајичу.

Приликом својих испитивања у Његушима ја нисам ништа чуо о некаквом сродству Херака и Рајича са напред именованим дробњачким браствима (која помињу Стетозар Томић и прота Церовић) и о каквом заједничком сељакању Херака и Рајича са каквим другим родовима из Босне и Херцеговине. Исти је такав резултат дало и моје накнадно распитивање код свих образованих Његуша, са којима сам долазио у додир: сви они изриком тврде, да у Његушима нема нити је било таких предања. И поменути прота, г. Јован Радоњић, ми је на моје питање о томе одговорио у писму: „Чуо нисам, да су Раич и Ерак били у сродству са дробњачким браствима".

Особиту пажњу заслужује казивање старих људи у његушком бraству Пуношевићима. Ово сам њихово казивање у више махова чуо и тачно га забележио. Они тврде, да су преци Хераковића и Рајићевића дошли у Његуше „по трагу" њихова претка, Пуноша (који је, као и они, био из Босне), јер су, веле, знали, да се је он овамо доселио. Као што смо већ напред видели, Пуношевићи казују, да се је њихов предак Пунош на свом путу ка Његушима био најпре настанио под планином Његошем: „под Златном Страном" у њој. А то је њихово казивање добило вредност поузданог предања тиме, што се показало — као што смо напред изнели — да и сад има назива

Златна Страна, којим се зове једна превија под планином Његошем.

Даље се има истаћи, да је опште мишљење у Његушима, да су се од Херака изродили сви Хераковићи а од Рајича сви Рајићевићи. Колико је то тачно, видеће се из наших даљих излагања.

О времену Херакова и Рајичева досељења нема у Његушима једнога и општега казивања. Многи тврде, да је било „у доба Иванбегово," а други само знају, да је било врло давно, онда, кад су стари Вељокрајани (о којима смо напред говорили) били главна јȁка у Његушком Пољу.

О свима тим питањима изнећемо своје мишљење мало даље, пошто најпре подробно размотримо све податке о Хераковићима и Рајићевићима.

Хераковићи се деле на две главне гране: на *Петровиће* и *Поповиће*. И једни и други тврде, да су од Херака и да не знају, како су се од њега разгранали.

Сви Хераковићи славе од старине Ђурђев-дан, а послужбица им је Велика Госпођа. И општа црква хераковићска је посвећена Св. Ђурђу. Код ње је до 1886 године било и опште гробље свих Хераковића. У то гробље они нису пуштали да се сахрањује ниједно од других браставa, што живе у селу Хераковићима, а нису пореклом од Херака (Кустудије са Божовићима, Кадије и Андријиће), него су она морала своје мртваце укопавати код цркве у суседном Дугом Долу.

Кад је 1886 године подигнута у Хераковићима црква Св. Саве, пренесено је код ње сеоско гробље и допуштено је и свима осталим браствима села Хераковића, да се у њему сахрањују.

Та је нова црква посвећена Св. Сави због тога, што је „Св. Сава од вајкада био завјёт Поповића [хераковићског браства], који ту нећељу пред Св. Саву посте а на Св. Саву носе у цркву пуње и проскуру". — И друго хераковићско браство, Петровићи, има „од старине свој завјёт: Цвјетну Нећељу".

Петровићи—Хераковићи (којих има у Његушима свега 3 куће и све су три у селу Хераковићима) веле, да знају као свога најстаријег претка само „калуђера Петра", чији је син био Сћепац или Шћепац, отац владике Данила.

И сад се зна гроб „Шћепца Калуђерова." Он је с леве стране од главних врата сеоске цркве у Хераковићима (изван цркве) и на њему има велика плоча са натписом, који сам тачно преписао (управо прецртао) и који гласи:

[дакле: Сіња плоча Сћепьца Калȣђерова]

Отац Шћепчев, Петар, био се под старост покалуђерио и по томе је у Његушима свуд познат под именом „калуђер Петар," а зато је опет и његов син, Шћепац, добио назив „Калуђеров." Овај се Шћепац помиње 1693 године као један од главара Катунске Нахије, који су у Котору закључили са млетачким властима трговински уговор: „Stiepaz Calugerov e Stanissa Popov del Comune di Gnegussi"[1]).

Руварац верује, да је Шћепац био војвода у Његушима и назива га на више места војводом[2]), само због тога, што се у једном запису, који смо напред навели, каже: „Данилъ владика цетински Негошь воеводичь срьбскои земли"[3]). Руварац разуме реч воеводичь у смислу „војводин син" и по томе мисли, да је Шћепац био војвода. Али и сами Петровићи, као и сви остали Његуши, сасвим одлучно тврде, да од Хераковића није било војводе све до времена кнеза Данила (до војводе Мирка), него да је имало само кнезова и сердара. Реч воеводичь, ја мислим, треба овде разумети у смислу: војсковођа, вођа.

Да се је отац „калуђера Петра" звао Шћепац, а дед тога Шћепца опет Петар и да су Петровићи по томе Петру добили

[1]) J. Томић: Цр. Гора за морej. рата, 362.
[2]) Montenegrina, 129, 134, 138, 139.
[3]) Старинар 1888, с. 16.

презиме, као што саопштава Медаковић[1]), то, веле Петровићи, њима није познато. Они кажу, да сад уопште не знају, по коме су се Петру прозвали Петровићима.

Али на основи свега што знамо (и што ћемо даље изнети) смемо слободно рећи, да ће Медаковићево саопштење ипак бити тачно, јер је он живео у оно време, кад је још имало старих људи, који су добро памтили сва предања о родослову Хераковића. А осим тога имамо разлога, да у тачност Медаковићева саопштења верујемо и због тога, што је несумњиво — као што ћемо даље показати — да презиме Петровићи није дошло од „калуђера Петра“, него од неког његова претка, који се такође звао Петар[2]), и што се и даљи Медаковићеви подаци о родослову Петровића, изузевши неке мање грешке, слажу са народним предањем.

Тако је нпр. и по народном предању и по Медаковићу Шћепац, син „калуђера Петра“, имао четири сина: Николу (или Ника, потоњег владику Данила), Рада, Дамјана и Петра. Само је даље гранање њихова потомства тачније по народном казивању (које сам ја забележио) него што је код Медаковића, и тачније него код Руварца, који се трудио, да исправи грешке Медаковићева родослова, па сâм упао у неке друге грешке[3]).

У прилог подацима, које саопштава Медаковић, иду и предања, што их је забележио поменути г. Видак Отовић, свештеник. Он је у своје време (пре 35 година) од тадашњих најбољих паметара његушких сазнао, да су предак Поповића — „Поп“, коме није могао дознати име — и предак Петровића, Петар, били рођена браћа и да су били синови Херакова праунука, Шћепана или Шћепца. А отац овога Шћепана се по том предању звао Лука и Лукин отац (Хераков син) Шћепан.

На тај начин, кад саставимо податке код Медаковића и ове од г. Отовића, можемо добити као врло вероватан цео низ предака од Херака па до његових познијих потомака, односно потпун број пасова од Херака па све до данас.

Г. Отовић каже даље, да су се Петровићи према своме казивању прозвали Петровићима по своме претку Петру, пред

[1]) Владика Данил, 21.

[2]) Овде ваља још додати, да је у Његушима јако одомаћен обичај, да се унуцима дају имена њихових делова, што је врло често узрок „бркању пасова“ код његушких родова.

[3]) Montenegrina, 135—141.

којим су (од њега па до Херака) била „три Шћепца", и додаје, да то сматра немогућним, јер би у та три Шћепца био урачунат и син „калуђера Петра", Шћепац. Али ми верујемо, да у томе народном предању ипак има истине: заиста су могла међу Хераковим потомцима до „калуђера Петра" бити и тројица, који су се звали именом Шћепац, јер није ни мало вероватно, да су и Херак и његови ближи потомци имали све само по једног сина, а осим тога и по оном старијем предању, које је забележио Медаковић, број пасова од „калуђера Петра" до Херака морао је бити већи. Видећемо даље, да су се и Петровићи и шта више и велики део познијих (и садашњих) Поповића прозвали Петровићима не по „калуђеру Петру" него по једном ранијем претку с именом Петар.

Овде ћемо најпре изнети, како се је по народном предању гранало потомство „Шћепца Калуђерова" (које су раније по њему називали Шћепчевићима).

Раде Шћепчев, други син „Шћепца Калуђерова", дакле млађи брат владике Данила, јесте онај „кнез Раде", којег помињу и владика Василије и Сима Милутиновић. Владика Василије на једном месту помиње као брата митрополиту Данилу, а свога оца, „кнеза Рада[1]), а на другом месту каже, да је владици Данилу „родной братъ Дукъ Радуль Петровичь"[2]). А Сима Милутиновић саопштава, како је владика Данило 1714 године писао „брату своему Кнезу Нѣгушкоме Раду Петровићу едну кньигу"[3]) из Паштровића. У факсимилу онога писма, што га је владика Данило 1713 године писао своме брату Раду, каже се: „Даниль владика... писахъ Радȣ степ'чевȣ з браћом", а у натпису: „Радȣ степ'чевȣ ȣ нѥгѡше"[4]).

Раде Шћепчев (који је погинуо у борбама код Дубровника) је имао синове: Василија, који је постао владика, и Ђура. Да је Василије био син овога Рада, то знамо, као што смо мало час видели, и по речима самога владике Василија као и по народном казивању.

Од Ђура Радова је био Нико Ђуров, а од Ника Иво Ников, од њега опет Гаврил (Гајо) Ивов, од кога су: Станко,

---

1) у извештају руској царици Јелисавети. В. М. Драговића: Васил. Петровић, 79.

2) Історія, 31.

3) Історія, 64.

4) Уз 44. стр. историје С. Милутиновића.

Ђуро и Лабуд Гаврилови. Сваки од њих има сада синове: Станко Петра; Ђуро Милоша; Лабуд Михаила, Јована, Гаврила и Рада. — Именовани Нико Ђуров и син му Иво Ников помињу се као црногорски изасланици у Русију 1762 год.: Петровићи, Никола и Иван[1]).

Дамјан Шћепчев (трећи син Шћепца Калуђерова а други млађи брат владике Данила) имао је сина Марка[2]), а синови су Марка Дамјанова: „Петар Свêти", Саво, Стијепо и Томо.— Од Сава Маркова су синови (Машäн, Ђорђија и Вуко) сви изумрли. За њега се каже у једном руском извештају из године 1807 према писму самога владике Петра I, односно по речима његова изасланика, архимандрита Ивковића: „о братѣ родномъ митрополита, Саввѣ Марковѣ Петровичѣ" (Споменик XXXI, 108).

Стијепо Марков (трећи унук Дамјана Шћепчева) је имао синове: Јôка и Стâнка[3]). — Јôко Стијепов је имао: Драга, Пера и Крца Јокова. Драго Јоков је имао: Божа (војводу), Ђура, Марка, Блажа и Пера, који су 1910 године били сви у животу осим Пера (а он је умро 1870 год.). Од Пера Јокова су Шако Перов (војвода, 1910 год. жив и од њега је сада син му Љубо у Никшићу) и Филип Перов (умро). „Линија" Крца Јокова је изумрла.

Стâнко Стијепов (праунук Дамјана Шћепчева) је имао три сина: Мирка (војводу), Данила („Зека", потоњег кнеза Црне Горе), и Стева. Војвода Мирко је имао само једног сина, Николу, потоњег кнеза и краља Црне Горе, који се родио у Хераковићима, у великој кући, која и сад стоји. Кнез Данило није имао деце. Стево Станков је погинуо у боју на Граховцу.

Тамо Марков, четврти унук Дамјана Шћепчева, је имао три сина: једно је био Раде Томов (владика Петар II), друго Перо Томов, који се „истражио", и треће Јоко Томов, који је погинуо на Граховцу и такође није оставио потомства.

За *Петра Шћепчева*, који је био четврти син Шћепца Калуђерова и најмлађи брат владике Данила, зна се, да му се потомство убрзо „истражило".

---

[1]) K. Jireček у помен. књизи „Poselstvi republ. dubrovnické", с. 21.

[2]) Поменути г. Видак Отовић је сазнао, да је Дамњан Шћепчев имао осим Марка још и синове Ива и Михаила, о чијем се потомству ништа не зна.

[3]) А по сазнању г. Видака Отовића још и Митра, који је умро као калуђер.

Овакав ред и гранање потомства „калуђера Петра“ несумњиво је тачан, јер ми је саопштен са више страна од самих Петровића, а сасвим добро одговара и историским подацима. Тако се нпр. за „кнеза Луку Петровића“, којег Руварац сматра за рођеног брата владици Данилу, и за сердара Саву Петровића, који је такође живео у то време[1]), зна поуздано, да су били владици Данилу само рођаци (браственици), браћа од даљег стрица или стричева, а то се донекле види и из оног набрајања помоћника владици Данилу у историји владике Василија (стр. 31.). Ту владика Василије назива рођеним братом владике Данила само свог оца, кнеза Радула („Дукъ Радуль“), док сердара Саву Петровића назива његовим браствеником („племянникомъ“) а кнеза Луку Петровића и не помиње (по свој прилици зато, што се место њега био истакао сердар Сава Петровић, који му је, као што и Руварац помишља[2]), врло вероватно био син). Што је једна од грамата Петра Велког 1711 године упућена „Бл҃городномȣ Господинȣ кн҃зю Лȣкѣ Петровичȣ“[3]), то само казује, да је Лука Петровић био угледан рођак владици Данилу, али не и да му је био рођени брат. Сима Милутиновић истина каже, да је тај Лука био брат владици Данилу („а друга брату му Князу Лукѣ“)[3]) али ни то наравно не значи, да му је био рођени брат.

За владику Саву је Руварац показао да му се отац звао Иван[4]), али према реченом није тачно његово тврђење, да је Иван био рођени брат владици Данилу, него је тачно, да је и он био онако исто као и кнез Лука и сердар Сава један од његове браће од стричева. Дакле владика Сава није био рођени синовац владици Данилу, а тако исто и владика Василије није био рођени синовац владици Сави, него су били међу собом неки мало даљи род[5]).

---

[1]) Руварац је већ истакао помене о сердару Сави Петровићу код владике Василија, код Захарија Орфелина и у Срб.-далм. Магаз. за 1860 г. Види Montenegrina, 138. — Он се помиње и у једном запису из 1748 год.: „Сердар Савва Петровичь и сердарь Станіша Радоничь“ (Љ. Стојановић: Стари записи... V, с. 97.).

[2]) Montenegrina, 139.

[3]) С. Милутиновића История, 49.

[4]) Montenegrina, 133—134.

[5]) Слично вреди и за Станислава Петровића, за кога се у напред поменутом руском извештају из 1807 године каже: „роднаго племяника митрополита, Станислава Петровича“ (Споменик XXXI, 108).

Какво је било то сродство, сад се у Његушима не зна. Али је за нас довољно, што знамо, да је то њихово сродство било врло блиско — сви се међусобно означавају као браћа, односно као стричеви и синовци, или бар као блиски браственици — и што се и брат владике Данила, кнез Раде, и његови савременици и рођаци, кнез Лука и сердар Сава, презивају Петровићима.

Та нам јасно показује, да су они сви имали заједничког претка с именом Петар, по коме су се прозвали Петровићи, а тај Петар није могао бити онај „калуђер Петар", који је имао само сина Шћепца Калуђерова, од кога су били владика Данило и његова браћа, него је заиста био онај старији (ранији) Петар, за којег је Медаковић сазнао, да је био прадед „калуђеру Петру". — *Презиме Петровићи је дакле врло старо, бар од пре 11—12 пасова, што ће рећи још с краја 16. или са почетка 17. века,* и очевидно је сасвим оправдано, што се оно придаје и владици Данилу, ма да нема потврде, да се је и он сам тако презивао[1]). Није дакле ни Сима Милутиновић сасвим произвољно и без разлога изрекао ону своју реченицу: „Овій Владыка Даннило позивао се Петровићъ, премда му є отцу было Стефанъ име, и то є заръ по дальной некой старини чинїо"[2]).

Тешко се може веровати, да Петровићи-Хераковићи нису знали или да не знају, по коме се Петру они презивају: да лн по оном првом, којег именује Медаковић, или по ономе доцнијем, „калуђеру Петру". Врло је вероватно, да је једино самољубље ужег огранка Петровића, оног из кога је била династија Петровића, била узрок, што они нису хтели, да презиме Петровићи доводе чак од оног првог Петра, него су само истицали као свог претка „калуђера Петра", јер би тако изишло као да је презиме Петровићи само од њега потекло и да су једино они прави Петровићи.

Видећемо даље, да се шта више може сматрати као несумњиво, да и друга грана Хераковића, садашњи Поповићи, води порекло или цела или готово цела од онога првог Петра (прадеда „калуђеру Петру") и да су се по њему и они најпре презивали Петровићима и да је тек у сразмерно новије време код њих превладало презиме Поповићи. На тај се начин пре-

[1]) Види Руварац: Montenegrina, 134.

[2]) Исторія, 33.

зиме Петровићи поступно ограничавало на све ужу групу Хераковића, док се није најзад ограничило само на непосредне потомке калуђера Петра и његова сина, Шћепца Калуђерова.

Вредно је поменути, да се у народној песми „Диоба Селимовића", о чијем догађају скупљач вели, да се десио „око 1710 године"[1]), каже, како су браћа Селимовићи позвали међу „кметовима" за своју деобу и „од Његуша седам Петровића". А заиста је према ономе што знамо о Петровићима онога доба, који би се могли сматрати као најближи рођаци владици Данилу, сасвим вероватно, да је тада било седам одраслих и истакнутих људи из те уже групе Петровића (Раде, Дамјан, Петар, Лука, Иван, Сава и који од њихових рођака или старијих синова).

Према изнетим подацима је још несумњиво, да је у време владике Данила и још прилично пре њега имало бар два огранка самих ужих „Петровића" (оних који су били најближи сродници владици Данилу), од којих се један после делом угасио а делом, као што ћемо видети, иселио, а други — онај од Шћепца Калуђерова — одржао и до сад у Његушима.

Дакле је први познати потомак Хераков с именом Петар био доста далек потомак Хераку: син његова праунука. Зато се и могло десити, да се презиме Хераковићи толико одомаћи као опште означење за цело Хераково потомство и шта више и као назив за село тога потомства. Дакле је између тога Петра и Херака било доста временог размака и Хераково се потомство у томе међувремену морало већ колико толико разгранати, тако да се је опште презиме Хераковићи могло толико учврстити, да га новија презимена, Петровићи и Поповићи, не само нису могла истиснути него су се сасвим јасно осећала као њему подређена.

Према свему реченоме цео ред пасова за кућу Петровића од најстаријег познатог претка изгледао би нпр. овако: *Херак* — његов син, Шћепан — Хераков унук, Лука — Хераков праунук, Шћепан — *Петар Шћепанов* — Петров син (коме не знамо име) — Шћепац — *„калуђер Петар"* — Шћепац Калуђеров — Дамњан Шћепчев — Марко Дамњанов — Стијепо Марков — Станко Стијепов — Мирко Станков (велики војвода) — *краљ Никола* — Данило (син краља Николе). — Или за другу линију, ону од Рада Шћепчева: *Херак* — Шћепан — Лука —

[1]) Ђорђије М. Драговић—Ђуричковић: Црногорске јуначке пјесме. Цетиње, 1910. С. 34.

Шћепан — Петар Шћепанов — Петров син (коме не знамо име) — Шћепац — *„калуђер Петар“* — Шћепац Калуђеров — *Раде Шћепчев* — Ђуро Радов — Нико Ђуров — Иво Ников — Гаврил Ивов — *Лабуд Гаврилов* — Михаил Лабудов (1910 године младић).

Укупно дакле, рачунајући заједно с Хераком, у време наших испитивања (1910 године) *15 пуних пасова, што нас доводи управо у другу половину 15. века.*

Поповићи — Хераковићи. — Њих има 43 куће у селу Хераковићима и 25 кућа у његушком селу Мирцу, где се зову Кашћелани (или Каштелани).

Као што смо напред казали, и Поповићи тврде исто онако као и Петровићи, да су пореклом од Херака и да су једни са другима у врло блиском сродству, али да не знају, како су се од Херака разгранали.

Ми смо напред изнели предање, које је забележио г. Видак Отовић и по коме би предак Поповића, „Поп“ (коме се заборавило име), био рођени брат Петру, претку Петровића (—Хераковића) а син Херакова праунука, Шћепана или Шћепца.

У сваком случају презиме Поповићи је несумњиво врло старо. Знамо нпр. по општем поузданом предању, да се је предак данашњих Поповића-Кашћелана, кад се је населио у његушком селу Мирцу — а то је по такође општем предању у Његушима било крајем 17. или почетком 18. века — звао Вукац Поповић. А по једном казивању, које ми је саопштио поменути г. Андрија Поповић: „најближи Еракови потомци имали су презиме Поповићи, вероватно по неком претку, који је био самоуки поп. То је трајало дуже времена и тек од неког Петра, потомка Еракова, који је био бистар и угледан човек у своме братству Поповићима, његови су потомци присвојили себи презиме Петровићи. Тај је Петар имао и неку власт, коју су остали браственици респектовали и коју су његови потомци почели наслеђивати“.

Као што смо напред говорећи о Петровићима-Хераковићима показали, нема сумње, да су се по ономе потомку Херакову (можда сину његова праунука, Шћепана или Шћепца), који се звао Петар а живео је пре 11—12 пасова (дакле крајем 16. или почетком 17. века) сви потомци тога Петра —

а то ће рећи врло многи или већина Хераковних потомака — били прозвали Петровићима.

Они су се презивали Петровићима све до ступања књаза Данила на престо. О томе има много доказа. Поменути г. Илија Поповић вели, како и сад чува више докумената, у којима се оцеви и дедови данашњих Поповића потписују као Петровићи. „И мој се отац, каже он, на купопродајне уговоре, кад је земљу куповао у Гаврила И. Петровића и жене Стана П. Петровића, потписује Вуко Марков Петровић а тако и капетан Лазо Перићев Петровић". И г. Петру Поповићу је, као што ми јавља у писму, познато више таких „докумената, на којима се један велики број предака данашњих Поповића бележе као Петровићи. Једна народна песма говори о крвавом сукобу Црногораца с Турцима у Челинском потоку. Догађај је историски утврђен. Песма каже, да је у том сукобу погинуло једанаест брата Петровића[1]). Кад сам ја песму читао мом оцу, он ми их је знао све одредити по кућама (браствима). Више од половине било их је из породица, које данас припадају браству Поповићима. Што је још интересантније, ја познајем човека у браству Поповићима, чији се отац, којега ја добро памтим, и у народној песми и иначе помиње као Петровић".

„Одвајање Поповића од Петровића, вели г. Петар Поповић, је релативно врло касно. Очевидно, да се сви Поповићи нису одвојили у исти мах. То одвајање изведено је лагано и по мањим браствима. Ако би хтели да приближно одредимо време њиховог подвајања, ја бих рекао, да је оно почело у доба владике Петра II и да је у главном извршено у доба кнеза Данила — средином XIX века, онда кад је требало од теократске Црне Горе стварати „модерну државу" и тој држави дати династију. Изгледа да је овде питање династије играло пресудну улогу".

Као што сам и ја приликом својих испитивања у Његушима сазнао, тако исто саопштавају и г. г. Андрија и Петар Поповићи и њихов отац Илија, да сад нико ни у браству По-

---

[1]) Та је песма можда објављена у некоме од листова. Колико ми је познато, само се у једној од народних песама, што су објављене у збиркама (Погибија Смаил-аге Ченгића у збирци Ђ. М. Драговића—Ђуричковића: Црногорске јуначке пјесме. Цетиње, 1910, с. 223) каже — а то говори владика Петар II — да је у боју на Челинском Потоку погинуло „Једанаjест брата Петровића Из Његуша од Ераковића" и затим се од њих именују владичин брат Јован и братучед Стеван, а осталима се не казују имена.

повићима ни у Хераковићима уопште не зна, како су се Поповићи разгранали од Херака до данас и да нико не уме показати цео ред пасова од Херака па до садашњег нараштаја Г. Илија Поповић вели, да „то нијесу могли ни они људи, који су имали власт, да све тачно опишу: они су сви намјерно ишли за тим, да себе узвисе а о другима нијесу ни водили рачуна нако да им чувају глас и да бране земљу од Турака... Ја сâм даље од мога шукунђеда не знам...“ и затим набраја овај ред пасова: Андрија Илијин (данашњи пас) — Илија — Вуко — Марко — Никола — „Поп“ (чије је име непознато) — и даље се не зна; или друга линија, од другог „Попова“ сина, Пера: Крсто Стевов (данашњи пас) — Стево — Драго — Тодор — Перо — „Поп“.

Поповићи се деле на повећи број „ужих браства“ или родова, који се већином зову по надимцима — Торомани, Јашаровићи, Бјељине, Бијеловићи, Грујовићи, Белегије, Басори, Гомиловићи, Радановићи, Перићевићи и др. — а обухватају највише по 5 породица. Ти су надимци као и другде постали већином од каквих подругљивих назива за претке тих родова.

Тако је нпр. надимак Торомани према једном казивању постао по томе, што је предак тога рода градио торове, а по другом поузданијем објашњењу, које сам сазнао од г. Петра Поповића, назив Торомани је постао овако. Средином и кроз целу другу половину 19. века водила се преко Црне Горе жива трговина са стоком између наших крајева у негдашњем санџаку и Котора (односно Италије). „На том путу Његуши су били нека врста станице. Један од наших предака, каже г. П. Поповић, радио је с једним од познатијих трговаца, који се звао Тороман (врло вероватно из Полимља). Трговина, која је тада од мојих земљака сматрана као занимање ниже врсте (случај са занатима, специјално ковачким), друштво са „Турцима“, како су они звали све оне који долазе са турске територије, па били они и Срби, није било симпатично. Поред тога име Тороман, које ја њима могло изгледати смешно, погрдно. Све је то допринело, да околина (људи из других браства) у извесној иронији пренесе име, што у осталом није редак случај, с трговца на тог члана породице, а затим на целу породицу (браство).“ Према подацима истога г. П. Поповића род Торомани (коме и он припада) броји свега 4 куће у Његушима и осим тога се једна породица преселила пре рата у Петрово

Село у Северној Србији (у Крајини). А ови његушки Торомани нису ни у каком сродству са Торoccupied Торуманима у Средњем Полимљу, које помиње у свом раду П. Мркоњић[1]).—Јашаровићи су добили тај надимак по неком претку, који се био побратимио са Турчином Јашаром из Никшића, па су из подсмеха и њега прозвали „Јашаром". И т.д.

Интересантно је, да су између Поповића и Петровића у ужем смислу биле у неку руку подељене улоге. Док су Петровићи више нагињали духовним звањима, калуђерском и свештеничком па затим и за више од једног и по века давали Црној Гори и митрополите, дотле су се Поповићи задовољавали световним почастима у своме селу и племену: сеоским главарством, барјактарством (а у 19. веку је на њима било наследно и звање „алајбарјактара", државног заставника) и сердарством.

Кашћелани (или Каштелани) на Мирцу знају, да су пореклом од Хераковића, и то од Вукца Поповића, али не знају, како се он „везује" за оне Поповиће у Хераковићима. Вукац је, кажу „стојао неко вријеме на Каштио паштровски, па су га после Његуши населили у Мирац, кад је био умйр у цијело племе његушко (од прилике прије 200 година)". Тиме се објашњава њихов назив Кашћелани (Каштелани). И они славе, као и сви Хераковићи, Ђурђев-дан, а послужују општег мирачког свеца, Марков-дан.

Поповићи у Хераковићима сматрају Кашћелане за своје врло блиске рођаке.

Према реченом поузданом предању сасвим је погрешно, што неки тврде, да су Кашћелани пореклом од једног сина Херакова, који је „стојао код Кашћела".

Рајићевићи имају три главне гране: *Радоњиће, Подубличане и Пêнде*, од којих се опет свака дели на мање огранке или родове. А сви они тврде, да су пореклом од Рајича, само што, веле, не знају, како су се од њега разгранали.

Опште је пак предање и код њих и код осталих Његуша, да је Рајич имао три сина: Радоњу, Рада и Вучету. Од Радоње су, веле, Радоњићи, од Рада Подубличани, а од Вучете Пенде. — А у поменутој рукописној „Генеалогији" проте г. Јована Радоњића каже се: „Раич је имао сина Радоњу, Рада и Вучету. Од Радоње произлази... фамилија Радоњићи". „Од Рада су

[1]) Види Етн. Зборник IV, 337.

Радовићи браство. А од Вучете остали Раићевићи". — Усвојили смо оно прво казивање, пошто смо га чули од већег броја добро обавештених лица.

Сви Рајићевићи славе Ђурђев-дан, а послужују Велики Госпођин-дан. Заједничка је црква свих Рајићевића Св. Ђурђе у селу Рајићевићима, близу саборне племенске цркве. Ту је и њихово гробље. Садашња црква Св. Ђурђа је велика и нова, подигнута на месту старије црквице рајићевићске.

Напомена. У „Горском Вијенцу" се на више места помиње „сердар Радоња" и без сумње се ту мисли на овог Радоњу из Његуша: он сам вели за себе „на Ловћен сам вазда љетовао" (стих 145.), „Сто путах сам овђена сједио" (стих 153.), т.ј. на Црквини у Ловћену. Да је владика-песник имао овде заиста на уму Радоњу Рајичева, може се веровати по томе, што он у „Горском Вијенцу" уопште истиче најглавније претке чувених браства црногорских[1]). У Његушима се пак не зна, да је Радоња Рајичев био сердар, а није нам то познато ни са које друге стране. А да је он живео много пре владике Данила, о томе већ према до сад реченоме не може бити сумње[2]). За све то је несумњиво знао и песник (као рођени Његуш), те је очевидна његова намера, да истакне Радоњу (Рајичева), као претка чувеног браства Радоњића, и да би га још боље истакао, дао му је уједно и титулу сердара.

Радоњићи-Рајићевићи. — Њих има 67 кућа у селу Рајићевићима а 3 куће (Мароши) у Мирцу. Деле се на мања браства: Жутковиће (13 кућа), Станишиће (8 кућа), Радовиће (20 кућа), Мароше (4 куће), Чаворе (16 кућа) и Паламиде (6 кућа).

Жутковићи, Станишићи и Радовићи знају као свога заједничког претка попа Вучету, који је живео „мало прије владике Данила" и набрајају до њега (са њим заједно) 8 пуних пасова, што нас заиста доводи у другу половину 17. века. Тако нпр. за Жутковиће имамо овакав ред пасова: поп Вучета — поп Никола („поп Жутко") — поп Јово — поп Стијепо — поп Станко — поп Рако — поп Миња (Михаило) — поп Јово — Мило (младић 1910 године), или за Радовиће: поп Вучета — Раде —

---

[1]) И Павле Поповић мисли, да је тај Радоња „родоначелник оцнијих Радоњића" (О Горском Вијенцу, 19 и 20.).

[2]) У време владике Данила знамо, да је био сердар Вук Радоњић. (Исторія владике Василија, 31.).

Саво — Пешо — Ђуро — Перо — Мићо — Илија — Ђуро (млад човек 1910 године).

Зна се поуздано, да је поп-Вучета потомак Радоње Рајичева; али тврде, да не знају, у ком је пасу од њега. По казивању једних поп Вучета је био син Радоњин, а унук Рајичев, а други — и њих је много више — тврде, да између попа Вучете и Рајича има више пасова. И прота Радоњић каже у својој „Генеалогији“: „Радоња [Рајичев] је имао сина Вучету, а Вучета опет сина кои се исто звао Радоња. Овај последњи Радоња оженио се је из Зете... са једном властелинком, са кћером кћере краљице Јелене, и родио три сина: Вучету, Станишу и попа Јова“. А поменути г. Видак Отовић, који је забележио казивања најбољих паметара његушких још пре 35 година, саопштава, да је Радоња Рајичев имао сина Вучету а Вучета Николу, Никола Радоњу, а тај Радоња поменутог попа Вучету. И према ономе, што смо изнели за Хераковиће, ово је друго тврђење тачније. Подаци, које наводе прота Радоњић и г. Отовић, могу се сматрати као доста поуздани, јер су их они сазнали од људи, што су знали и слушали народна предања још из прве половине 19. века; али ни они нису потпуни, јер је очевидно, да у времену од близу двеста година, које растављају Рајича од попа Вучете (од краја 15. до пред крај 17. века) нису могла живети само три или четири паса Рајичевих потомака (Радоња, Вучета, Никола и опет Радоња), него их је мо́рало бити бар још један или два.

Поп-Вучета је имао три сина: попа Николу, којег су због његове жуте браде звали „поп Жутко“ или „поп Жути“, попа Станишу, који је био најпре војвода а после сердар, и Рада[1]. Од првог су Жутковићи, од другог Станишићи, од трећег Радовићи.

Жутковићи (-Радоњићи) се више пута помињу у народним песмама. Тако нпр. код Симе Милутиновића у песми о боју на Цареву Лазу 1712 године: „Попе Жутковићу“[2]); у поменутој песми „Диоба Селимовића“ (око 1710 године): „И со-

---

[1]) Као што смо видели, по „Генеалогији“ проте Радоњића поп Вучета и Станиша били би браћа; али је по већини казивања овако, како смо ми навели, а да је ово друго тачније, види се и по томе, што војводу Станишу редовно називају „Станица Попов“, дакле попов син, а тај је поп од Радоњића у оно време могао бити само поп-Вучета.

[2]) Исторія, 61.

кола Тома Жутковића"[1]); у песми „Синови Обилића" 1750 године: „Од Његуша Тома Жутковића"[2]); итд.

На доњем крају Рајићевића (села) има црквица „Св. Архандио" (Св. Арханђел Михаило), коју је саградио „поп Жутко" из захвалности Св. Арханђелу, кога је био поменуо пред бојем „на Цареву Лазу" (а заиста је био, као што се из наведених података види, савременик тога боја)[3]), па је изишао из тога боја жив. После је та црква постала заједничком црквом братства Жутковића, и у њој се служи само једном у години, на Св. Арханђела, који је постао посебном прислужбом тога браства.

Станишића (-Радоњића) предак, поп Станиша Попов, помиње се најпре 1682 године у натпису на митри у ризници на Цетињу, где се каже, да је та митра скована „трудом и платою Станише Попова, од васи Нѣгуша" поменуте године[4]); затим 1693 године у поменутом уговору између катунских племена и млетачке власти у Котору: „Stanissa Popov del Comune di Gnegussi"[5]); па у депеши главног провидура далматинског такође из 1693 године: „Stanissa Popori [погрешно м. Popov] da Gnegussi"[6]).

Зна се поуздано, да је поп Станиша Попов био уједно и војвода и да је после постао сердар[7]). То је сердарство било после наследно и у његову потомству: сердар и поп Вук (код владике Василија: „Волкь") Радонић, који се помиње као савре-

---

[1]) Ђ. М. Драговић-Ђуричковић: у помен збирци, 34.

[2]) Огледало Српско, 100.

[3]) И у поменутој „Генеалогији" проте Радоњића каже се на два места, да је „поп Жути": „чувени јунак Царева Лаза у Љешанску Нахију"; тако исто и по саопштењу г. Видака Отовића.

[4]) Љ. Стојановић: Стари срп. записи, I, 1790.

[5]) Ј. Томић: Цр. Гора за мореј рата, 252 и 362.

[6]) Il. Montenegro, 107.

[7]) У народној песми „Освета сердара Стана" казује се, како је паша од Новога позвао на мегдан „сердара Поповића Стана" са Његуша и погубио га, али је затим брат сердаров, Јово, осветио Стана погубивши пашу од Новога (види у рукописној збирци г. Андрије Лубурића у београдској Академији Наука, под бр. 16). Несумњиво је, да се та песма односи на сердара поп-Станишу Попова; само што се тај догађај — ако је истинит — није могао десити „око 1685 године", као што је по нечијем казивању забележио г. Лубурић, пошто је Станиша Попов, како показују наведени подаци, био жив још 1693 године.

меник владике Данила[1]), био је један од његових синова, а „сердарь Станіша Радоничь“, који се именује у једном запису из 1748 год[2]), био је један од унука Станише Попова. — У народној песми о догађајима из времена око 1719 године помињу се Станишићи: „Станишића кула“ и „Станишићу Вуче“[3]).

Огранак Станишића су Гувернадуровићи, који су се прозвали тако по „гувернадурима“ Стану Попову Радоњићу (сину сердара поп-Вука Станишина Радоњића) и синовима његовим, најпре Вуку а затим Јоку Станишићу, чији је син Вуко био такође „гувернадур“ (до 1832. године). „Њих је владика Раде прогнао и кућа им је зажђена“[4]), а где су сада њихови потомци, изнећемо у одељку о исељеним Хераковићима и Рајичевићима.

Браства Мӓроши, Чȁвори и Паламиде тврде, да су такође од Радоње Рајичева и убрајају себе у Радоњиће, али ниједно од њих не може да покаже ни пасове до Радоње Рајичева ни везу са поп-Вучетом, претком напред именованих браства: Жутковића, Станишића и Радовића. Мароши и Чавори су ми пред многим другим Његушима тврдили, да су имали „старе ка́рте и читуле“, из којих се могло извести њи-

---

[1]) Исторія владике Василија, с. 31; Срб.-далм. Магазинъ за 1860 год., с. 130 и 134.

[2]) Љ. Стојановић: Стари записи, V, с. 97.

[3]) У помен. збирци Ђ. М. Драговића-Ђуричковића, 86—94.

[4]) Види о томе и Срб.-далм. Магазинъ за 1860 год., с. 130, 131 и 134. — Дакле је „гувернадур“ Стано (или Станко или Станислав) Попов Радоњић био унук сердара Станише Попова а син сердара поп-Вука Станишина [а не „чувенога попа Јока... Станишина“, као што је сазнао М. Драговић: Ilustrovane Cetinjske Novine од 16. септембра 1917 год.]. И Стано је био најпре сердар, па је у размену за сердарство добио од Вукала Вукотића са Кчева „гувернатурство“ (Срб.-далм. Магазинъ за 1860, с 130).

У напред описаној листини, коју је збор црногорски на Цетињу дао 1770 године тадашњем губернатору Јовану Радоњићу, каже се, како су Црногорци „како народ вољни и ни од каквој власти не јовисјашчи“ „вазвисили Војводу Станишу Радоњића Главним Сердаром потом сина јего Вукосава по Вукосаву фторога сина Станишина Вуколаја по Вуколаје сина јего Станислава сеи верховни сердар Станислав за јего остри разум и одличнују храброст и знаменитоје мужество показаноје им при разбитији турске војске на Бијелих Пољанах В. 1756 все Опчаство са восклицанијем избран и поздрављен преузвишенијем Губернатором. По смрти же Станиславовој титулован и поздрављен всин јего старши Вуколаје тјем же чином Губернатора а по смерти Губернатора Вуколаја титулован и поздрављен преузвишеним Губернатором брат јего манши Ниње Счасљиво провјешчи Јоан...“

хово сродство с осталим Радоњићима, па да су им изгореле (Чаворима, кад су због „крви“ бежали из племена, а Марошима да је спалила за инат једна жена, у чијој су куће биле). С друге стране сам опет у више махова запазио, да остали Радоњићи (Жутковићи, Станишићи и Радовићи) нерадо убрајају ова три браства у Радоњиће. То би истина могло долазити и услед тога, што она нису успела, да се особито истакну, али може бити и због тога, што ови остали Радоњићи можда знају, да они нису прави потомци Радоњини. Крај свега свога распитивања и даљег истраживања ја нисам могао доћи до правог резултата у овом погледу. Држање осталих Радоњића (Жутковића, Станишића и Радовића) по свему даје утисак, да су ова три браства — Мароши, Чавори и Паламиде — од каквих других Рајичевих потомака или шта више од неких његових блиских рођака. Али како се ни о Радоњи Рајичеву ни о његовим ближим потомцима не зна ништа поуздано, не може се олако прелазити ни преко једногласног тврђења ових брастава, да су и она пореклом од Радоње Рајичева.

Ма̏роши (-Радоњићи) живе у Рајићевићима (4 куће) и на Мирцу (3 куће). Они броје нпр. овако своје пасове; Васо (1910 год. младић) — Перо — Марко — Андрија — поп Ђуро („ађутант Св. Петра“) — поп Иво — поп Андрија — Вуко — Стијепо (и брат му, калуђер Стеван) — Радован (и брат му „калуђер Ђорђија“) —... (даље не знају). — Од Мароша је било повише свештеника и калуђера. — Мароши у Мирцу насељени су у време помињатог општег умира у Његушима од прилике пре двеста година.

Ча̏вора̂ (-Радоњића), има 16 кућа, од којих су 5 у Рајићевићима а 9 стално живе на „планини“ Коложуњу, на комунској земљи рајићевићској, али у сваком погледу спадају у рајићевићску општину. Ти су Чавори једном приликом — због убиства једног Станишића — били побегли из племена и племе им је све попалило и опленило. Кад су се после једанаест година вратили у племе, добили су земљу Радовањеву у рајићевићском комуну (ранијој „црковини“) на Коложуњу (у Ловћену) и тамо се настанили.

Паламиде (-Радоњићи), 6 кућа, су прозвате тако по једном претку, који је донео на славу рибу паламиду, те га по њој „издели“.

Подубличани (-Рајићевићи) су, као што смо видели, од другог сина Рајичева, Рада, а назвати су Подубличанима по

месту Под-Ублима, које заузимају у средини села Рајићевића. Ту их има 25 кућа, а осим тога још две куће Мйлашâ у Мирцу. Ти су Мйлаши насељени на Мирац у време оног општег умира његушког пре неких 200 година. — Подубличани се деле на мања браства: Беһире (Беһировиһе), Шёваљевиһе, Мâрковиһе, Рауте, Маштрапе и Ђутке.

Беһири или Беһировиһи (-Подубличани) су се најпре звали Ђуровиһи, па су после добили ово презиме по томе, што је посмрчету једнога њихова претка наденуто име Беһир по обичају, да се детету, за које желе да остане у животу, надева турско име. До тога Беһира има, веле, 6—7 пасова.

Пêнде (-Рајиһевиһи) су од трећега сина Рајичева, Вучете, а Пендама су прозвати по некоме надимку.

Деле се на Пêнде у ужем смислу, којих има свега 4 куће и све су у Рајиһевиһима, и на Радовиһе (-Башовиһе), којих је 10 кућа и све су у Копиту. Зна се поуздано, да ти Радовиһи „рађау од Пендах", наиме: да је Вучета Рајичев (или неки његов потомак) оставио једног сина у Рајиһевиһима а другог послао у Копито на земљу. Од овог другог су дакле Радовиһи, који се тако зову по претку Раду, до којег броје овако пасове: Лабуд — Јово — Крсто — Саво — Јово Радов — Раде... (даље не знају).

Закључак о пореклу и о гранању Хераковића и Рајићевића. — Према свима напред изнетим подацима може се о пореклу и о гранању Хераковића и Рајићевића као најпоузданије рећи ово.

На основи поменутих најпоузданијих предања врло је вероватно, да су преци данашњих Хераковића и Рајићевића пореклом из Босне, било из Зенице, како је чуо Ровински (и то казивање сматрамо за вероватније), било од Травника, како се саопштава са других страна.

У самим Његушима и уопште у старој Црној Гори се нигде ништа не казује о каквом сродству Херака и Рајича са напред именованим дробњачким браствима ни о томе, да су се они заједнички селили из Босне у Херцеговину. А на основи података, које смо напред изнели, особито на основи врло брижљивих и поузданих истраживања г. Андрије Лубурића, може

[1]) Види Етн. Зборник IV, 337.

се слободно сматрати, да је прича о томе сродству и о заједничком сељењу просто измишљена из разлога, које смо већ изнели.

Из Босне су се Херак и Рајич били преселили најпре у Херцеговину (без сумње најпре у Гацко, где су пробавили неко дуже време), а из Херцеговине у Црну Гору, у племе Његуше. Време њихова доласка у Његуше може се доста поуздано одредити. На једној страни најпоузданији и најбоље обавештени стари писци (међу њима на првом месту Сима Милутиновић и В. Медаковић) а на другој страни и најпоузданија народна предања у Његушима, како код Хераковића и Рајићевића тако још особито и код братства Пуношевића, казују, да су се Херак и Рајич доселили у Његуше после пада Херцеговине под Турке, дакле после 1483 године. Разне успомене и предања, која стављају Херака и Рајича у доба „Иванбегово" (Ивана Црнојевића), и наведени подаци о броју пасова до Херака и Рајича (15 пуних пасова заједно са њима) одговарају дакле сасвим добро времену њихова доласка и даљег живота у Његушима.

Да ли су Херак и Рајич заиста становали у Херцеговини под планином Његошем? О томе питању имамо за сад ове податке. Г. Андрија Лубурић није могао наћи ни под планином Његошем ни у њеној околини никаквих трагова ни успомена о томе, да су Херак и Рајич становали под планином Његошем. Опет Хераковићи и Рајићевићи тврде, да су се њихови преци доселили у Његуше испод планине Његоша у Херцеговини. А и казивање братства Пуношевића, да су Херак и Рајич дошли у Његуше „по трагу" њихова претка Пуноша, могло би се тумачити на исти начин, јер су Херак и Рајич понајпре могли сазнати, да се је Пунош преселио у Његуше, ако су и сами дошли у близину његова ранијег седишта под Златном Страном код планине Његоша или ако су се можда били заједно са њим настанили негде у близини те планине. Као што смо напред видели, владика Данило додаје себи назив „Његош" („Негошь")[1],

[1]) По свему што знамо о владици Данилу, рекли бисмо, да је и он имао особине, сличне с онима, које су тако јасно изражене у целокупном раду и писању владике Василија: величање свога народа и старе српске државе и владалаца, а уједно и уздизање самог свог рода у очима како пријатеља, особито Руса, тако и непријатеља, и колико из националног поноса и личног самољубља, толико баш и из саме потребе, да и у очима

а владика Василије употребљава за племе Његуше само име „Његош“ („Нѣгожъ“). Ти се подаци могу сматрати као доказ, да се је и у време тих владика у њиховим браствима казивало предање о негдашњем становању Херака и Рајича — односно њихових предака — испод планине Његоша у Херцеговини. То је предање могло одговарати стварности, а могло је понићи доцније у самим браствима Хераковића и Рајићевића у тежњи, да с једне стране себе уздигну изнад свих осталих његушких браства и с друге стране да покажу, како је по њима и само племе добило своје име.

У сваком случају питање о неком становању Херака и Рајича испод планине Његоша нема никаква значаја. Ако су они можда неко време и становали под планином Његошем, то је могло бити само привремено и трајати кратко време, тако да о томе није остало никаквих трагова ни успомена. И ако су Херак и Рајич заиста дошли испод планине Његоша право у племе Његуше, то не би био прост случај. Они би у томе погледу само следовали примеру властелина Пуноша и његових синова. А да ли је Пунош са синовима случајно дошао у Његуше или је то учинио из каквих нарочитих разлога, није нам познато.

Да ли су Херак и Рајич били „од племицке фамилије“, дакле од властелинског рода, као што тврде многи од Његуша? Неки разлози говорили би у прилог томе тврђењу. Први је од њих, што сами Пуношевићи, чији је предак Пунош, као што смо видели, несумњиво био властелин, доводе у неку доста тесну везу Херака и Рајича са својим претком Пуношем: представљају их не само као земљаке него и као такве познанике или пријатеље, да су се Херак и Рајич по примеру Пуношеву доселили такође у Његуше.

Друго, кад су Херак и Рајич по паду Херцеговине под Турке сматрали за потребно, да се уклоне чак у Његуше, то већ показује, да они нису могли бити обични људи, него су

страног света што више подигне углед српском народу и Црној Гори и њеним представницима. Тим се тежњама може објаснити, што владика Данило за време свога бављења у Петрограду придева себи титулу „Његош“ (као што смо напред показали); што у оном запису из 1732 године додаје свом имену ону врло крупну титулу: „воеводичь србскои земли“; што у своме писму брату Раду узвикује: „Ја сам Московъ, Московъ!“ (в. у факсимилу тога писма у историји С. Милутиновића 44); и још по што-шта слично.

морали бити какви истакнутији противници турске силе и вође у борби приликом одбране Херцеговине од Турака. Истина је, да сами Хераковићи и Рајићевићи казују, како су Херак и Рајич по свом досељењу у Његуше живели бедним животом у пећини и затим у колиби; али то такође сведочи, да су се они морали испред Турака тако нагло уклонити, да су највећи део своје имаовине напустили и спасавали само своје животе. Даље је у овом погледу од особитог значаја предање, да је данашње браство Поповићи-Целетовићи у Рајићевићима пореклом од попа, којег су још Херак и Рајич били добавили с Очинића у Цетињском Племену, пошто у то време нису имали попа. А то зацело не би учинили и не би ни могли учинити људи, који би били без икака значаја и који би припадали нижим друштвеним редовима.

Врло је вероватно, да Херак и Рајич нису били дошли у Његуше сами, него или са повеликим породицама, односно задругама, или са неким бројем својих ближих рођака, којима су били на челу. То се може веровати на основи ових података.

На првом месту, наше разматрање о браствима и огранцима данашњих Хераковића и Рајићевића и о њиховим пасовима даје представу, да та браства и огранци нису сва непосредни потомци браће Херака и Рајича, него да неки од њих воде порекло од каквих блиских рођака те браће, дакле да је била у Његуше дошла нека група од већег броја сродника и да су међу њима или тада или нешто доцније били особито истакнути двојица браће, Херак и Рајич. И после је, чини се, развитак био овакав. По тој браћи су се најпре прозвали и њихови непосредни потомци: једни Хераковићима а други Рајићевићима. Али су и потомци осталих њихових рођака примили та два презимена и прибили се уз остале своје сроднике, што је опет Хераковићима и Рајићевићима добро дошло, јер су на тај начин ојачали и постали најмоћнијим браствима у племену.

Друго: поменута успомена у народу о седморици Хераковића и Рајићевића, који су досађивали старим Вељокрајанима толико, да су се њих 70 морали жалити „Иванбегу“ на ту седморицу, може се најбоље разумети, ако се узме, да је уз ту седморицу (правих) Хераковића и Рајићевића било још повише њихових блиских рођака или браственика.

Треће: по свему се може веровати, да су најпре и Хераковићи и Рајићевићи знали набрајати тачно своје пасове све

до Херака и до Рајича (као што и тврде Медаковић и М. Драговић), па да је тек у новије време настало тврђење, да не знају, како су се разгранали од Херака и од Рајича. Један ће од узрока томе тврђењу бити, што је у овом погледу створена пометња услед тога, што су она браства, која вероватно нису непосредни потомци Хераковн и Рајичеви, узела доказивати, да су и она од Херака и од Рајича, али нису била у стању довести своје пасове до њих. А други ће узрок бити, што су и сами непосредни потомци Хераковн и Рајичеви нашли за корисно, да те своје рођаке приме у што тешњу браствену заједницу. И тако је нађен као најзгоднији излаз, да сад сви тврде, да не знају, како су се разгранали од Херака и од Рајича. На тај се начин чине вероватним тврђења и свих осталих родова, који се убрајају у Хераковиће и у Рајићевиће, да воде порекло баш непосредно од Херака или од Рајича.

Пада у очи, да браства, за која се највише верује, да су потомци Хераковн и Рајичеви, имају обично презимена по именима својих предака, док већина осталих, њима сродних браства имају презимена од надимака. То би такође показивало, да су браства од оне двојице истакнутих предака гледала на остале своје рођаке као на ниже од себе.

И Хераковићи и Рајићевићи славе од старине Св. Ђурђа а прислужују Велику Госпођу. Зна се поуздано, да су још Херак и Рајич славили Ђурђев-дан, а којег су свеца преслављали, то сад није познато.

Помишља се (а тако мисли и поменути г. Видак Отовић, свештеник), да су Херак и Рајич од старине преслављали Св. Саву, а као доказ за то наводи се, што највећи део Хераковића (Поповићи) преслављa као „завјет" Св. Саву: посте „Савину нећељу" и предају цркви на Св. Саву „пуње и проскуре". Али по саопштењу поменутог г. Илије Поповића (Хераковића) завет Св. Сави по предању самих Хераковића није наслеђен из неке велике старине. Он вели, да је слушао „од старих, да је била завладала нека заразна болест у племену, па се је неки од старих у договору са осталим браственицима завјетовао, да посте Савину Нећељу и тако је остало до данас. Говори се, али се тачно не зна, да је завјет храму Св. Саве препоручио Ераковићима владика Сава или неки поп Нико, који је био и пророк. Петровићи и Поповићи-Тороманн не посте Савину нећељу и не предају цркви о Св. Сави пуње и проскуре, и ако

су заједнички с осталим Поповићима цркву зидали, и ако им је ту заједничко гробље"[1]).

Може се пак сматрати као несумњиво, да су или још Херак и Рајич или њихови најближи потомци примили за своју прислужбу Велику Госпојину због тога, што је њој била посвећена општа саборна црква племена Његуша и што су тога свеца славила најмоћнија стариначка браства у Његушком Пољу (као што смо напред видели.)

Док су Хераковићи и Рајићевићи толико ојачали, да су се могли истаћи и добити видну улогу међу браствима племена Његуша, требало је око две стотине година. Несумњиво је, да су имали да издрже тешку борбу са јаким и знатним стариначким браствима његушким. Многобројна су предања о томе, како су Хераковићи и Рајићевићи тим старинцима (Вељокрајанима, Шестокрилима, Врбљанима, Залажанима и др.) отимали земље, стешњавали их и растеривали. Особито је морао бити јак отпор старих Вељокрајана, за које смо видели, да су били врло многобројни и да су од њих још у другој половини 17. века били један за другим два митрополита у Црној Гори. Предања код Вељокрајана, пресељених у његушко село Жањев До, показују, да је узмицање Вељокрајана пред притиском Хераковића и Рајићевића почело пре седам пасова, дакле баш у оно време, кад са избором Данила Петровића за митрополита Хераковићи и Рајићевићи задобивају велики углед у племену.

Пре владике Данила знамо поуздано као истакнуте личности од Хераковића и Рајићевића само двојицу, и обојицу тек с краја 17. века: Станишу Попова (Радоњића-Рајићевића) и Шћепца Калуђерова (Петровића-Хераковића), за које смо видели, да се заједно помињу 1693 године, а Станиша Попов осим тога још и 1682 године. За Станишу Попова се, као што смо напред казали, поуздано зна, да је био сердар, а за Шћепца Калуђерова се опет зна, да није имао никаква чина у племену, али је очевидно био врло знатан човек и истакнут главар у Његушима.

Зачудо је, да пре 19. века, као што смо напред показали, нема ниједног поуздана спомена о презименима или о селима

[1]) У цркви Св. Саве се држи служба сваке године на дан Св. Саве, а пошто је то и школска слава, цркву тога дана посећују осим Хераковића и сви остали Његуши.

Хераковићима и Рајићевићима[1]), ма да према свима предањима не може бити сумње, да су постојала већ и у 16. веку.

Исељени Хераковићи и Рајићевићи.

Од Петровића (-Хераковића), и то од потомака Шћепца Калуђерова, зна се само за Рада Ђурова (управо Рафаила, сина Ђура Гаврилова), да је отишао у Русију, тамо се школовао и постао потпуковник и „конте". Из племена су изишле од ове гране Петровића, као што је познато, осим бивше црногорске династије још и војводе Божо и Шако Петровићи.

Од друге гране Петровића налазимо једног Петровића-Његуша у Котору: „Петровић-Његуш из Његуша, слави Св. Ђорђа"[2]); затим род Петровиће у бокешком селу Шкаљарима, за које се каже, да су „с Његуша" а славе Лучин-дан[3]) (примили су тамошње крсно име). Од ове друге гране Петровића биће и Вујовићи на Данилов-граду, за које сам од поменутог г. Илије Поповића сазнао, да су пореклом од Хераковића а нису Поповићи.

Поповића (- Хераковића) има исељених у Србији у Петровом Селу (веле 3—4 куће) и у Бугарској. А од њих ће бити и Херак у цеклинском селу Додошима (у Ријечкој Нахији), за којег се каже: „Херак је из Хераковића, с Његуша" (слави Петков-дан)[4]), и још Ераковићи у селу Оглађеновцу у ваљевској Подгорини, о којима се саопштава, да су „са Његуша у Црној Гори" (славе Св. Јована)[5]).

Од Поповића-Кашћелана су „Каштелани" у бокешком селу Љешевићу, за које се каже, да су се доселили „у XVI веку из Мирца (Црна Гора)"[6]). Они се нису могли са Мирца доселити већ у 16. веку, јер су се Поповићи-Кашћелани, као што смо видели, тек крајем 17. или почетком 18. века настанили на Мирцу. Дакле је и овде Накићеновићев податак нетачан.

Жутковића (-Рајићевића) има исељених на Цетињу и у Никшићу.

---

[1]) Да се владика Данило није никад презивао Хераковић, као што је тврдио Н. Дучић, то је поуздано утврдио Руварац (Montenegrina, 141).

[2]) Етнограф. Зборник XX, 408.

[3]) Етнограф. Зборник, XX, 413.

[4]) Етн. Зборн. XV, 618.

[5]) Етн. Зборн. VIII, 823.

[6]) Етн. Зборн. XX, 560.

Станишића (-Рајићевића) има, веле, пресељених у Грбљу (у Дрманима?). Код Накићеновића нема о њима помена. — За огранак Станишића, Гувернадуровиће, знају, да их има у бокешким селима Кавчу и Пријерадима и да их је било и у Котору („Лука Гувернадуровић, који је отиша' у Босну и тамо умро"), а сви су се тамо преселили у првој половини 19. века. На оне у Кавчу односи се Накићеновићев податак: „Радонићи, из Црне Горе, има 200 [!] год.", а славе „св. Георгија"[1]). А за оне у Пријерадима код њега стоји: „Радонић-Говернадуровић, из Његуша, за кнеза Данила", а слави Св. Ђорђа[2]).

У „Генеалогији" проте Јована Радоњића стоји, да Радоњића „Горнадуровића има у Одеси у Русији, у Далмацији, у Босну". У Босну се био — по накнадном саопштењу истога г. проте — одселио син губернатора Вука, Перо Вуков, са четворицом синова око 1820 године, и његови су унуци, Лука и Крсто Савови, за време аустриске владе у Босни „заузимали високе положаје".

У истој „Генеалогији", а тако и у саопштењу, које ми је г. прота Радоњић накнадно послао, тврди се, да су и г.г. Јован Радоњић, професор београдског университета, и брат му, садашњи епископ вршачки, г. Иларион, пореклом од његушких Радоњића, и то или од Тома Новакова (Жутковића) или од Крста Савова (Гувернадуровића) или од Новака Перова (Гувернадуровића), а највероватније је, вели, да су потомци Тома Новакова, пошто славе Арханђелов-дан. — На моје питање о тој ствари, г. Јован Радоњић, професор београдског университета, био је љубазан саопштити ми: да у његову роду, т.ј. код Радоњића у Молу у Бачкој, заиста има предање, да су они пореклом из Црне Горе; да су били међу првим насељеницима у Молу; да му име њихова најстаријег претка није познато, али да се сећа, да на крсту једнога од њихових најранијих предака има записана 1782 година, а плоча је врло лепа и сведочи, да је рађена за надгробни споменик веома угледном човеку; најзад, да они заиста од старине славе Св. Арханђела.

Али из ових података излази, да бачки Радоњићи, ако су пореклом са Његуша, не могу бити потомцима ни Тома Новакова ни Крста Савова ни Новака Перова, јер су сва тројица и по нашим испитивањима и по саопштењу самога г. проте Радоњића живела у 19. веку: Томо Новаков се око 1820. го-

[1]) Етн. Зборн. XX, 416.
[2]) Етн. Зборн. XX, 571.

дине иселио из Црне Горе; Крсто Савов је унук Пера Вукова, за кога смо већ казали, да се је око 1820 године иселио из Црне Горе у Босну, а Новак Перов је син тога Пера Вукова. — Пошто се зна, да су се Срби настанили у Молу 1701 године[1]), те су дакле и бачки Радоњићи дошли у Мол још почетком или уопште у првој половини 18. века, они би могли водити порекло од неког Радоњића, који би у то време отишао са Његуша. А о томе се бар за сад ништа не зна.

Зна се, да и од рајићевићског браства Радовића (-Радоњића) има пресељених у бокешком селу Кавчу, те ће једни од тамошњих „Радонића", које смо мало час поменули, бити пореклом од ових Радовића.

Од Чаворâ (-Рајићевића) знају, да има један пресељеник у бокешком селу Прчању и да се и тамо зове тако. Код Накићеновића нема о њему помена.

Једнога од Радоњића (-Рајићевића) помиње Накићеновић у бокешком селу Гошићу, као новијег досељеника, који слави Ивањ дан[2]) (очевидно примио општу сеоску славу).

Од Подубличана (-Рајићевића) има Бећира у Трешњици, у Боки, камо су се преселили крајем 18. или почетком 19. века. За њих се каже код Накићеновића, да су „дошли из Црне Горе у XVI [!] веку" и да славе Јовањ-дан[3]). — Зна се да има Шёваљевића (-Подубличана) „у Нови (на новску банду) на Каменско". Код Накићеновића нема о њима никаквих података. Тако се исто код њега ништа не каже о Марковићима (-Подубличанима), за које су ми у Његушима рекли, да су се населили „у Луштицу у Приморју".

Од Пенда (-Рајићевића) зна се, да има исељених Радовића-Башовића чак у Влашкој.

2. Поповићи

(8 кућа) у Рајићевићима.

Они се зову и **Целетовићи.** Зна се, да су „од попа с Очинића [из Цетињског Племена], којег су Рајич и Херак добавили, јер ни-

[1]) Dr Borovsky Samu: Bács—bodrog vármegye I. (Budapest), стр. 113. — Према попису из 1720 године Мол је имао 37 домова, од којих су 27 били српски (Д-р Душан Ј. Поповић: Војводина, I Бачка. Посебно издање Срп. Краљ Академије, књ. LIII Београд, 1925. Стр. 53.)

[2]) Етн. Зборн. XX, 373-374.

[3]) Етн. Зборн. XX, 545.

јесу имали у то вријеме попа". „Рајићевићи су примили Поповиће за браћу и дали им дио и у гору и у воду таман као и себи". Поповићи су примили од Рајићевића и славу, Ђурђев-дан, и послужицу, Велики Госпођин-дан. Од увек су се копали код рајићевићске цркве Св. Ђурђа. Није познато, да су се кудгод исељавали.

3. **Перићи-Дудићи** (4 куће), **Пејановићи** (8 кућа), **Матковићи** (5 кућа) и **Ивановићи** (16 кућа) у Малом Залазу.

Сва су ова браства једног порекла, „од прађеда назад 380 година [казивано 1910 године], који је стојао на Стубице у Пјешивцима и погинуо на град никшићски, кад су балије пљачкале по Пјешивцима". Име томе своме претку сад не знају. Од њега су, веле, била остала четири малолетна сина и тада наиђе један од никшићских Турака у кућу погинулог, па хтедне силовати жену, која је била згодна, али га она убије секиром и побегне са децом у Кчево (јер је била одатле) и понесе главу Турчинову. На Кчеву је стојала у роду три-четири дана, па је морала бежати у Бјелице, где је „за неколико стојала, па затим дође на Запод [у садашњим Његушима] и насели се на Мали Сријем, како су тада звали Мали Залаз". Ту су били онда Горњевуци, о којима смо напред говорили. Они допусте тој жени са синовима, те сагради кућу, али кад јој одрасту синови, они „преждену Горњевуке некуђ у Дабар у Херцеговини", па поделе село тачно на четири дела.

Од свакога од те четворице браће има и сад потомака у овом селу: од Перића су *Перићи-Дудићи* (прозвати Дудићима око средине 19. века по једноме претку, што је свирао „у дудук"), од Пеја *Пејановићи*, од Мата *Матковићи* и од Јова *Ивановићи*. Свима је било најпре крсно име Св. Јован зимњи, па су због тога, што им пријатељи по великом снегу нису могли долазити, променили на јесењи Св. Јован (23. септ. по ст.). Тако им је зимњи Св. Јован сад постао послужица (носе „пуње и проскуру" у цркву). И „храм" је њихове цркве, коју су наследили од старинаца, Св. Јован. Крста носе на Св. Тројицу, а осим тога светкују и „Водену (Томину) Нeђељу (прву по Ускрсу), јер се она баба завјетовала, да је слави, кад је дошла с она четири ђетића у данашње село". — Раније су имали више земље, па су им доцније Хераковићи, кад су ојачали, отели

знатан део њихова земљишта (између осталога и Доњи Вршањ) и није им помогла ни жалба владици Петру I на ту отимачину.

Знају, да Перића-Дудића има одсељених у Бијелој у Боки, у Србији (биће у топличком округу), у Русији (у Одеси) и у Северној Америци (у Њујорку и „у Наврљан".). — Код Накићеновића се у Бијелој у Боки не помињу ни Перићи-Дудићи нити ма које друго браство, које би било пореклом из Малог Залаза. Да нису можда то Перићи (и Магуди) у Сутвари са Дубом, за које се каже, да су дошли у 16. веку из Црне Горе а славе Св. Јована?[1])

Пејановићи знају, да их има исељених у Доброту у Боки. Код Накићеновића се у Доброти не помињу ни Пејановићи ни уопште досељеници из М. Залаза. Али се именују четири браства, за која се каже, да су из Црне Горе (Добриловићи у 17. веку, а Дапчевићи, Никићевићи и Каменаровићи у 16. веку) и да славе Св. Ивана[2]), те је врло вероватно, да су нека од њих пореклом од тих Пејановића.

За Матковиће се не зна, да их има гдегод исељених, а Ивановићи веле, да има њихових исељеника у Бијелој у Боки (где се, веле, зову Ђурновићи), у Дабру у Херцеговини и у Мостару (где их је, кажу, четири-пет брата Ивановића).

У бокешкој Бијелој не помиње Накићеновић ни Ђурновиће ни ма које друге досељенике из Малог Залаза. Уопште у Накићеновићеву делу о Боки нема браства с презименом Ђурновићи. Можда је случајно пропустио, да га забележи.

Од ових ће Ивановића бити Јовановић у Перасту, за којег Накићеновић саопштава, да је „из Залаза има 30 година" и да слави Јовањ-дан[3]).

4. Кустудије и Божовићи.

Има их у Његушима укупно 16 кућа, од којих су 13 на Мајсторима и презивају се Кустудије и 3 у Хераковићима и зову се Божовићи или Кустудије-Божовићи. И једни и други славе Ђурђев-дан и послужују „Вељи Госпођин-дан", а Кустудије на Мајсторима послужују још и Марков-дан. Слављење Ђурђева-дне и Велике Госпође мисле, да су примили од Хераковића, а за

[1]) Етн. Зборн. XX, 580.
[2]) Етн. Зборн. XX, 431.
[3]) Етн. Зборн. XX, 535.

Марков-дан верују, да су га примили од старих Вељокрајана, јер једино још они у Његушима преслављају Марков-дан (неки опет нагађају, да им је то био само „завјет“).

Кустудиска црква на Мајсторима је посвећена Св. Тројици због тога, што је „пô те планине“, коју они држе, била својина манастира Тројице на Стањевићима, па је њима поклоњена (као што смо напред видели говорећи о селу Мајсторима).

Понегде се на Његушима може чути казивање, да су Кустудије и Божовићи пореклом од Поповића-Хераковића и да су са њима врло близак род, па се као доказ наводи и то, што су чак и Кустудије са Мајстора служиле у једној чети са Хераковићима, и ако су својим селом толико удаљени од њих[1]). — Али сами Божовићи и Кустудије казују о свом пореклу сасвим друкчије, а има и са других страна сасвим поузданих предања, којима се њихова казивања потврђују.

О свом пореклу Кустудије и Божовићи причају ово. Њихови су стари досељени у доба Страхињића Бана „из Мале Бањске искрај Косова“ у Бјелопавлиће, у село Бритвиће. Једанпут је спушки бег био дошао са заптијама у њихово село, а њихов „ђед [предак], Вукац Стра'ињић“, убије бега, те се због тога морао склонити у Ловћен, где је четовао, па се најзад настанио у Хераковићима. Назив „Кустудије“ дошао им је по томе, што је тај њихов „ђед“, Вукац, мучио онога спушког бега над огњем, те се рекло: „Ала га мучи, ка' кустудије Исуса!“ („кустудије су, веле, они што су запечатили гроб Исусов)[2]). Њихови рођаци, што су тада одбегли у Језера дробњачка, прозвали су се Шибалије, а други који су добегли у Доброту (у Боки), зову се тамо Радомири и „полатинили су се“.

И прота Јован Радоњић у својој „Генеалогији“ (о којој смо напред говорили) каже: „Кустудије су додигли из Бјелопавлића у Ераковиће, а посље су се настанили у Ловћен на Мајсторе“.

Ја сам слушао у Пјешивцима предање о пореклу Кустудија и пјешивачких Селиштана и Загорчана, које се у нештолико разликују од овога у Његушима. То је исто предање, само с неким друкчијим појединостима, забележио и П. Шобајић у

1) Тако су ми саопштила и поменута г.г. Андрија и Петар Поповићи по казивању свога оца и других Поповића.

2) Ту се дакле очевидно мисли на чуваре или стражаре код Христова гроба (реч је постала од талијанског custode, чувар). — Иначе је по нешто из наших старих споменика и лично име Кустодија (в. Новаковића: Село, 240).

свом раду о Пјешивцима[1]). Тамо се дакле казује, да се је војвода Витко доселио од Сјенице преко Груда у Бритвиће и да је његов унук био чувени војвода и јунак Марко Петров (Бритвић; он се помиње и код Болице 1614. год.[2]), а Марков унук Вук да је имао пет синова: од двојице су Селиштани и Загорчани у Пјешивцима, а од осталих су Кустудићи у Његушима и Ружићи у Дробњацима.

У сваком случају, као што ова предања показују и као што се и у Његушима тврди, предак Кустудија и Божовића, Вукац, добегао је из Бјелопавлића у Његуше. Погрешно је, дакле, казивање брастава Сјеклоћа и Јаблана у Добрском Селу (у Ријечкој Нахији), са којим смо се напред познали (говорећи о Горњевуцима у Малом Залазу), да су „Кустудије на Мајсторима" пореклом од једнога од браће Горњевука, који се био настанио на Мајсторима[3]). Без сумње се потомство тога Горњевука убрзо иселило са Мајстора (или је изумрло), кад о њему није тамо остало никаквих успомена.

Тврђење његушких Кустудија о пореклу Шибалија на дробњачким Језерима неће бити тачно и свакако су у њему погрешно стављене Шибалије на место Ружића̂. И за Шибалије знамо истина, да су из Пјешиваца[4]), али ће бити тачније пјешивачко предање, да су из Горњих Пјешиваца, са Повије, од рода Контића и Мијушковића[5]).

Поменуте „Радомире" налазимо заиста у Доброти (у Боки), као католике и повелико бinnerство (14 кућа) под именом Радимири, за које се код Накићеновића каже, да су дошли у 16. веку „из Херцеговине" и да славе Св. Крст[6]) (очевидно место Св. Јована Крститеља, којег славе њихови рођаци у Пјешивцима.).

Кустудије и Божовићи знају, да су се раздвојили од двојице браће: од Сава и Божа Вучићевих. Од Сава Вучићева су Кустудије, које су се око 1840 године преселиле из Хераковића на Мајсторе, а од Божа Вучићева су Божовићи, који су остали у Хераковићима. Шта је био Вучић, отац Савов и Бо-

[1]) Етн. Зборн. XXVII, 315 и 316.

[2]) Starine XII, 170.

[3]) Етн. Зборн. XV, 629.

[4]) Ровинскій: Черногорія, II, 1, с. 105; П. Шобајић у Етн. Зборн. XXVII, 310 и 319.

[5]) По мојим испитивањима, а тако и код П. Шобајића на означ. месту.

[6]) Етн. Зборн. XX, 430 и 431.

жов, њиховом најстаријем претку, Вукцу Кустудији — да ли само унук или праунук или још даљи потомак — не знају поуздано. Између Вучића и Вукца знају сад само Никца. Према томе би један ред њихових пасова гласио нпр. овако: *Вукац Кустудија* — Никац — Вучић — *Саво* и *Божо* — Милош (и Марко) — Стијепо — Мијат —Станко — Илија — Михо — Андрија [али се, као што рекосмо, „можда разминуо који пас прије Сава и Божа“].

Кустудије на Мајсторима знају, да има њихових исељеника: у Никшићу (тврде, да их је тамо 15 кућа), у Србији у вароши Врању (д-р Ђуро Кустудија) и у Љешевићу у Приморју (бокешком, у Грбљу). И код Накићеновића се на једном месту[1]) каже, да су се Кустудије доселиле из Црне Горе у Грбаљ, али их приликом посебног разматрања грбаљских села и браства не помиње у Љешевићу него у другом грбаљском селу, Врановићу, што би могло значити, да су некад били у Љешевићу, па одатле прешли у Врановић. Тамо се каже за њих, да су дошли из Црне Горе у 18. веку и да славе Никољ-дан[2]).

По казивању Божовића њихових исељеника има у бокешком селу Ластви (у Грбљу) и у Русији „у Брђанску“ (у тавриској губернији). Код Накићеновића се не помињу ни у Ластви ни уопште у Боки ови Божовићи ни уопште браство, које би било пореклом од Божовића са Његуша.

5. Раднићи

(8 кућа) у Рајићевићима.

Они су пореклом из цетињског села Бјелоша, од тамошњег браства Јовановића, и зна се, да су се овамо доселили одавно, вероватно још у првој половини 17. века. И њих су, као и поменуте Поповиће, Рајићевићи „примили за браћу“ и дали им у свему („у гору и у воду“) подједнак део као и својим родовима, а ови су опет примили рајићевићску славу, Св. Ђурђа, и преславу, Велику Госпођу. Не зна се, да има Раднића кудгод исељених.

6. Вујковићи — Дејани

(4 куће) у Врби.

Они тврде, да се њихов предак Вујко доселио из Гацка у Херцеговини. Вујко се, веле, заједно са Вучком (претком бра-

---

[1])Етн. Зборн. XX, 296.

[2]) Етн. Зборн. XX, 558.

ства Вучковића и Врбица) преселио из Гацка у село Врбицу код Билеће, али ту нису могли опстати од насиља муслимана Тановића („из Муљах у Гацку"), те дигну и дођу у Врбу, „мало прије Вујко, од кога су Вујковићи, а доцније Вучко, оба са фамилијама". Пошто до Вучка његови потомца (Вучковићи и Врбице) набрајају по 8 до 9 пуних пасова, а за Вујка се тврди, да је дошао мало пре њега, то се досељење могло десити у првој половини 17. века или око средине тога века. — Славе јесењи Петков-дан (14. октобра по старом) а послужују Ђурђев-дан (пролећни).

Вујковићи знају, да од њих има одсељеника у селу Долу у Пјешивцима. Ја сам их заиста тамо нашао и забележио за њих, да се зову Мäтковићи и да су „с Његуша, од Пёстуша или Дејана с Врбе, ђе их има и сад" (у Долу славе Малу Госпођу, а послужују Илин-дан и Ђурђев-дан, као готово сви Дољани). А П. Шобајић је сазнао за те Матковиће, да су се доселили у До пре 200 година и да су „од браства Дејана, исто Матаруге [као и друго једно браство с Његуша, Милетићи], и изагнали су их отуда јаки Ераковићи"[1]).

7. Вучковићи и Врбице

(заједно 32 куће) у Врби.

Знају, да су сви од једног претка, за којег причају, да се звао „Вýчко" и да је дошао „искрај Билеће из Врбице". Овде је била, кажу, тада гора и добра вода, те му се допало, и ту се настанио. Напред смо навели казивање врбљанских Вујковића-Дејана, по коме је Вучко био из Гацка у Херцеговини, а и код Ровинског се каже, да су Врбице „изъ Врбицы въ Гацкомъ"[2]).

Вучко је имао три сина: од једнога није нико остао; од другога, Ивана, су само 3 куће Вучковића; а од трећега, Јова, су сви остали Вучковићи с Врбицама. Своје пасове ређају нпр. овако: *Вучко* (први предак) — Иван и Јово — Раде (и Радуле) Јовов — Јово Радов — Иван Јовов — Илија — Иво — Илија — Васо. Дакле до Вучка, и са њим заједно, има 8 пуних пасова, што значи, да се он доселио у другој половини 17. века.

---

[1]) Етн. Зборн. XXVII, 317.

[2]) Черногорія, II, 1, с. 28.

Према томе је погрешно саопштење Ровинског, да су Врбице дошле у исто време са Хераковићима и Рајићевићима[1]). Али је врло могућно, да су они у то време били отишли из Гацка и дошли у Врбицу код Билеће (и да је тако било и Ровинском казано, па он погрешно разумео).

И г. Андрија Лубурић је сазнао о пореклу ових браства податке, који потврђују напред наведена казивања: „Врбице су, јавља ми он, дошле у Његуше из Врбе (Гацка) у 17. веку, и то им је дошао родоначелник Вучко, савременик владике Данила".

Због тога што су дошли из Врбице прозвати су најпре сви *Врбицама*, па је тај назив једна грана и даље задржала, а друга се прозвала *Вучковићима* по ономе првом претку, Вучку. — Славе јесењи Петков-дан (14. октобра по ст.) а преслављају пролетњи Ђурђев-дан.

Врбица има скоро исељених у Никшићу, у Подгорици и у Влашкој. Од Врбица је Машо Врбица, војвода и министар унутрашњих дела за кнеза Николе. Он се 1892 године иселио, и пошто га нису пустили у Србију, отишао је у Аустрију, те је добио у Босни земље и плату. Тамо му је, веле, син Лабуд са децом.

8. Јововићи и Стијеповићи

(2 куће) у Дугом Долу.

Ове две породице имају заједнички надимак „Шкеровићи", те се и по томе и по предању зна, да су пореклом од браства Шкеровића у Бјелопавлићима. Заиста се у раду П. Шобајића помињу Шкеровићи као браство у бјелопавлићском насељу Петрушиновићима[2]). Доселили су се овамо пре 7–8 пуних пасова, дакле у другој половини 17. века. Јововићи броје своје пасове до претка Јова, који се доселио, овако: Стево — Васо — Ђуко — Васо — Маркиша — Јово — Вучета — *Јово* —... (даље се не зна); а Стијеповићи такође до Јова: Васо — Стеван — Ђуко — Јован — *Стијепо* (по коме се зову Стијеповићи) — Јово — Станко — Вучета — Јово —...

Примили су славу и преславу од осталих Дугодољана (Пуношевића), те им је крсно име зимњи Св. Никола.

---

[1]) Черногорія, II, 1, с. 28.

[2]) Етн. Зборн. XXVII, 189.

9. **Андријићи** или **Андрићи**

(4 куће) у Хераковићима.

Они су пореклом из Бјелопавлића, из села Слатине, али се не зна, од којег су тамошњег братства.

Њихов се предак (Андрија Станков?) доселио пре 5-6 пуних пасова (дакле почетком или у првој половини 18. века), као што показује нпр. ово набрајање пасова: Шпиро — Ђуро Попов — поп Шпиро — Иво — Симо — Андрија Станков — Станко — (можда Никац?) —... (даље се не зна). Њихов је стари назив „Коризма". Тако је назват и у једном писмену са почетка 19. века један њихов предак: „Стијепо Коризма". Тај је назив очевидно био надимак по приморској речи „коризма" за часни пост (постала од романске: carisma)[1].

Андријићи славе као и остала братства у Хераковићима Ђурђев дан и послужују Велику Госпођу.

10. **Кадије** (2 куће) у Хераковићима су, веле, досељени „из Брдâ", т.ј. из Бјелопавлића од прилике у другој половини 18. века. По испитивањима П. Шобајића знамо, да је у Бјелопавлићима до 1860 године заиста живело јако братство Кадићи, које се после иселило у Враку код Скадра[2]). Кадије славе, као и сва друга братства у Хераковићима, Ђурђев-дан а прослављају Велику Госпођу. У бокешком селу Шишићу има братство „Кадија", за које се код Накићеновића каже, да је „од Кадића из Црне Горе" и да слави Св. Симуна[3]).

11. **Перовићи** (4 куће) у Жањеву Долу су „предигли из Цуца од тамошњих Перовића" у другој половини 18. века. — Славе као и сви остали Жањедолци Јеремијев-дан (1. маја по ст.) а послужица им је Вељи Госпођин-дан.

12. **Перовић** (1 кућа) у Мирцу дошао је 1875 године као усташ из Гацка у Херцеговини. Примио је славу и послужицу осталих Мирчана: Ђурђев-дан и Марков-дан.

---

[1]) В. Rječn. загребач. Академије.

[2]) Етн. Зб. XXVII, 188 и 277-278.

[3]) Етн. Зб. XX, 577.

* * *

Б.

ОПШТА РАЗМАТРАЊА О ПЛЕМЕНУ ЊЕГУШИМА.

Велики део, готово половину, данашње области племена Његуша, чини планина Ловћен и његова подгорина. Тако велика и за сточарство необично подесна планина наравно да је морала од увек привлачити околно становништво како из близине тако и оно из веће даљине. Говорећи о цетињском делу Ловћена (који је иначе много мањи од његушког) ми смо већ показали, како се народно предање о катуновању старих Срба Зећана по Ловћену и по његовој околини потврђује и сасвим јасним подацима код Болице, који нам каже, како још у његово време (1614 године) „сав народ Црне Горе“ догони своја стада на пашњаке по Ловћену и око њега а од октобра силази у Приморје.

Једна је од особито знатних и интересантних успомена на катуновање старих зећанских Срба по Ловћену назив „Гла̏де“ баш у средини Ловћена. Њега су, као што смо напред показали, могли дати само Срби Зећани, јер се само код њих употребљава. У старој Црној Гори реч глада (назив за сточарску колибу) је непозната. А видели смо такође, да је она без сумње и српског, односно старог словенског, порекла.

Могућно је још, као што смо напред казали, да је и назив „Ћава“, који није далеко од места Гладâ и који је иначе влашко-арбанашког порекла, остао такође од тих старих зећанских Срба. Код њих се је реч ћава (или ћафа) била врло рано одомаћила као географски термин, па се код брђанских Срба и код зећанских равничара, јамачно зато што су на додиру с Арбанасима, у том смислу и до сад одржала.

Разуме се, да ће и многа од других топографских имена у Ловћену и у његовој подгорини бити пореклом још од тих старих зећанских катунара. Али ми сад не можемо знати, која су то имена. За она од њих што се помињу у повељи Ивана Црнојевића из 1485 године можемо највише веровати, да су остала још од првих српских сточара, који су летовали по Ловћену. То су, као што смо показали: Коловйр, Кобиљи Тор, Бабјак, Мајстори (у изразу „ждриело маисторско“), Пресјека и Трештаник (ова два последња делом његушка а делом цетињска својина).

Поред Срба Зеђана и несумњиво још много пре њих летовали су са својим стадима по Ловћену и *влашки пастири.* О томе нам сведочи приличан број топографских имена, од којих су једна поуздано а друга вероватно влашког порекла. Једна од њих јасно показују велику старину, те су несумњиво постала још пре доласка (или бар пре сталног насељења) српског у ове пределе, а друга опет на једној страни несумњиво показују својим пореклом везу са Власима а на другој својим обликом сведоче о суседству (или и о мешању и стапању) тих Влаха са Србима.

Међу именима прве групе има најпре да се истакне име саме планине, Ловћен, и што је интересантно и име једног поља у тој планини, које се такође зове Ловћен; даље: Бостур, Вељи и Мали, пространа катуништа у Ловћену; Ђава, вис у Ловћену (ако му назив није можда остао од зеђанских Срба); вероватно Куњ (гора у Дугом Долу), Пиштет (извор) у Дугом Долу и други Пиштет (опет извор) у Врби. — А у другу групу ће спадати: Коложу̑њ и до њега Жуњеве Њиве (под Ловћеном, обоје на земљишту села Мирца), Мура́ковац (име брду у јужном делу Ловћена, на земљишту села Мајстора), Кримаљ у Мирцу, Тујкови Доци код села Врбе, затим три имена, која су сва на земљишту села Жањева Дола и једно у близини другог, а то су име самог села Жањева Дола и називи Лонгова Рупа и Бижаљевац — дакле цела група од влашких имена у северозападној подгорини Ловћена и у самом Ловћену.

Напослетку је од особитог интереса, да су у племену Његушима (у селу Рајићевићима) све до средине 19. века живели остаци од негда јаког бравства с именом влашког порекла, „Пиме“. Да се верује у њихово првобитно влашко порекло, још је врло јак разлог и то, што је некада цео Мали Бостур — дакле ловћенско катуниште с влашким именом — био њихова својина.

Као што се види, сва су наведена имена, која показују везу с Власима, или у самом Ловћену или у његовој непосредној подгорини. То је и сасвим природно, јер су једино туда и могли бити катуни влашких пастира. И село Жањев До је под самим Ловћеном и казује нам својим именом, да је у долу, у коме је то село, био некад само катун неког Влаха, по чијем су имену Срби назвали и тај до.

О каквом становању или катуновању Арбанаса по пределима данашњег његушког племена нема у народу никаких

успомена, а и наведена несрпска топографска имена и име браства̂ Пима̂ показују, као што смо видели, само романски карактер.

Ка̏д је почело *стално насељавање* Срба Зећана (а поред њих вероватно и старих Влаха) по данашњој његушкој области, ми то сад не знамо. Каквих јасних и сасвим поузданих остатака из велике старине овде немамо.

Од *камених гомила* налазимо свега једну у селу Рајићевићима и успомену на две-три гомиле, што су биле на месту Гомилама у Жањеву Долу, тако да нас њихова малобројност изненађује. Могло би се помишљати, да је по Његушком Пољу можда било гомила од земље, па да су у току векова уништене. Али крај свега брижљивог испитивања ја нисам могао пронаћи о њима никаквих трагова ни у народној успомени ни у топографским називима. Наравно да је њих ипак могло бити, па да се из ма којих разлога њихови трагови и успомене о њима нису до новијега времена одржали. Ако би пак и стручњачко испитивање дало резултат, до којег сам ја дошао, могло би се — судећи наравно само по томе знаку — веровати, да је *стално насељавање* по Његушком Пољу и по његовој околини можда тек само почело у оно време, кад су још подизане камене гомиле, а да је јаче насељавање настало после тога времена, и да зато у овом пределу има тако мало тих гомила.

Једном успоменом из времена тога најстаријег српског становања у овом пределу могао би бити напред поменути топографски назив *Бо̏жи До* у селу Рајићевићима. Као што смо тамо разложили, у њему можемо имати успомену на место обожавања неког прехришћанског српског божанства, а што је тај Бо̏жи До у близини саборне племенске цркве (Св. Госпође), то би уједно био један од врло карактеристичних примера за везу између многобожачких и хришћанских светилишта код нашега народа.

Остаци од неког врло давнашњег насеља у Његушком Пољу на земљишту данашњег села Рајићевића биће и „џареви“, т.ј. црепови од лонаца и стара винова лоза на месту Богићеву Бријегу, јер се о том насељу и о његовим становницима код садашњег становништва у Његушима ништа не зна. Таквим ће остатком бити и врло давнашње гробље од неког непознатог становништва у Горњем Пољу села Врбе.

Да нешто приближније одредимо време, кад је могло почети јаче стално настањивање нашег народа по данашњој области његушког племена, могу нам помоћи ови подаци, до којих смо дошли напред нашим расправљањем: два се данашња његушка села помињу већ 1351 године а једно 1485 године; сами Његуши се помињу у више махова у 15. веку, први пут 1435 године; за сва данашња села знамо по народним предањима и по разним другим подацима, да су врло давнашња и памте се још и сад многобројна стариначка браства, која су у њима живела; осим тога налазимо по свима тим селима мноштво старинских топографских назива, који не одговарају ни језику ни приликама данашњег и уопште новијег његушког становништва, него су једино могли остати од неког знатно старијег српског живља.

Речена два села, која се помињу још 1351 године, јесу *Мирац* и *Залази*, оба именована у повељи цара Душана, којом он те године поклања поред многих других и та два села са свима њиховим „правинама" („со свѣми правинами своими"). А таква села са већ утврђеним правима зацело су била стара насеља, заснована у некоме од векова пре тога времена.

И село *Мајстори*, о коме имамо посредан спомен у повељи Ивана Црнојевића из 1485 године, несумњиво је било врло давно насељено. За њега смо напред показали, да је свеколико његово земљиште било својином манастира Св. Тројице на Стањевићима, односно Цетињског Манастира, и да су без сумње на њему још пре оснивања Цетињског Манастира најпре седели какви властелински или манастирски мајстори, по којима је село и добило име.

Такви поуздани подаци за та три стара села његушке области дају нам права веровати, да су *и остала насеља*, за која и народно предање и сви остали докази, до којих смо дошли истраживањем, сведоче, да су из велике старине, сматрамо за тако исто давнашња као и поменута три — дакле као насеља, која су основана у временима пре 15. и 14. века, нека дабогме раније а нека позније. За село Вељи Крај смо видели, да се у народу сматра за најстарије насеље Његушког Поља и да је несумњиво некад било највеће насеље у томе пољу, тако да је захватало и сва околна сеоца (Побрежане, Џупане, Горње Село, Подубличане и Бабуличане), која су била на месту садашњих села (са новим именима), Хераковића и Рајићевића.

Једино се зна, да су средњи, најнижи, делови Његушког Поља, по којима су сад делови од новијих насеља у Хераковићима и Рајићевићима, били ненасељени и необрађени.

И сва остала села Његушког Поља и његове околине (Дуги До, Копито, Врба и Жањев До) пуна су, као што смо видели, трагова и успомена о врло давнашњем становању нашег народа.

Даље је од особитог значаја за ово питање о времену, кад је могло почети стално насељавање по данашњем његушком пределу, то, што се већ 1435 године каже за *Његуше,* да су нападали на которску област, заузимали њене делове и пљачкали[1]. Опет 1437 године Његуши као целина, као племе, шаљу у Котор двојицу својих представника, да тамо „pro se et suis omnibus de sua prole, attentibus suis“ измире крвне и остале заваде с Ораховчанима, који су такође послали двојицу својих представника[2]). А у листини Ивана Црнојевића из 1489 године помињу се Његуши и међу њиховом властелом и кнезовима Пуношевићи[3].

Ови су подаци сасвим поуздани докази, да су Његуши у то време морали бити нека јака племенска целина, односно група од браства. Пошто опет за стварање такве групе треба сразмерно доста времена, и то нам је један од сасвим поузданих ослонаца за мишљење, да је стално насељавање нашег народа под овом страном Ловћена почело доста рано, у временима пре 15. и пре 14. века.

Међу топографским именима у Његушима пуно је таквих, која очевидно показују *старински облик и постанак*, јер су начињена од српских речи или личних имена, која се у овим крајевима одавно не употребљавају, тако да су данашњем народу сасвим непозната. Међу њима сматрам, да треба особито истаћи: Вељи и Мали Ша в)ник, Љешев Ступ и Рман-долине у Дугом Долу; Близурад, Крајчевине и Крâјчева Главица и Јöзова Главица у Хераковићима; Шамник и Мâјеви Крши у Рајићевићима; Карамонове Главице у Врби; можда Кримаљ и Сутић у Мирцу; Божићков До и Поротички До у Мајсторима; Коловйр (који се, као што смо видели, помиње већ 1485 године), Друшковина и Паћарач-до (од Пачарађ-до) у Ловћену.

1) Дръ Янко Шафарикъ: Срб. истор. споменици, 303 и 305.
2) Споменик XI, 79—80. Види и C. Jireček: Staat I, 32.
3) Ровинскій: Черногорія, II, 1, с. 11. и 28.

Напослетку, знамо у Његушима, као што смо казали, по народном предању, а нешто и по другим подацима, за *велики број стариначких брастава,* од којих су нека још и сад у Његушима, а друга су изумрла или се иселила.

Од оних која су и сад у Његушима једно се помиње још 1437 године у поменутом уговору о крвном умиру између Његуша и Ораховчана. То су Хрсовићи („Chersouich“) у Вељем Залазу, чији се потомци сад презивају Вукчевићи и Братићевићи, а њихови се рођаци, који су једног порекла са њима, зову Николићи и Ђуровићи (и једни и други старином Друговићи), Данчуловићи, Лукреције, Капетановићи, Пророковићи и Падалице (последњих пет родова старином Гачовићи) и осим тога Борати, који су били насељени у Мирцу, па изумрли. Од осталих стариначких брастава, која су и сад у Његушима, најмногобројнији су и најзнатнији Вељокрајани (18 кућа), који су настањени у сеоцу Вељем Крају (Николићи и Батрићевићи) и у селима: Жањеву Долу (Љёсари и Вуловићи) и Мирцу (Перащи), а осим њих има још само мало браство Лу̀чићи у Врби.

Од изумрлих стариначких брастава његушких и уопште од таквих, чија је судбина непозната, знају се: Лачићи, Глöбари и Савовићи у Дугом Долу; Вучковићи у Копиту; Бркачићи, стари кнежевски род у Рајићевићима; Побрежнани у сеоцу истога имена до Вељега Краја; Џупани у Рајићевићима; Лäкови, Курдо̀ви, Чечевићи и Драктићи у Врби; Андрићи у Жањеву Долу; Рäдмановићи у Мирцу.

А од исељених старих његушких брастава и сад се знају: Шестокрили, Пйме и Гравала из Рајићевића; Змајевићи из Врбе; Голубовићи, Зора̀ни и Мировићи са Мирца.

Несумњиво су били највећим делом од исељених и изумрлих а само малим делом од данашњих његушких брастава они властелини из Његуша, који се, као што смо видели, именују у повељи Ивана Црнојевића из 1489 године, а о којима данас у Његушима нема никаких успомена: кнез Алекса Божидаровић, Степан Петковић и брат му Вукосав, Дабижив Добрејевић (биће погрешно преписано место: Добријевић), Милоје Живковић, Радоња Радичевић, Дабижив Брајковић и брат му Милоје, Радич Алексић, Вукашин Добријевић, Ђурађ Божидаровић, Петар Поборовић, Николај Радаљевић и Радич Добријевић.

Даље ће у стариначка његушка браства спадати и они исељеници, за које нам други испитивачи саопштавају, да они

поуздано знају, да су пореклом са Његуша, а у самим Његушима се сад о њима ништа не зна. То су: у Боки Пејовићи, Вукотићи, Бекуни, Вучетићи, Перовић и други Пејовићи; у ваљевској Подгорини: Продановићи и Котарци; у ваљевској Колубари: Марковићи и Грбићи; у Гружи: Огњановићи и Поповићи; у Ужичкој Црној Гори Станаревићи.

Сви наведени подаци несумњиво сведоче, да је *стално насељавање нашег народа по његушкој области почело поуздано пре 14. века, а врло вероватно и знатно раније од тога века.* За ово би друго особито говорио поменути назив „Бӧжи До", који се једино може сматрати успоменом из српског многобожачког времена.

Да су ти насељеници били заиста Срби, види се јасно по томе, што сва села имају чисто српска имена (и селу Жањеву Долу су дали име Срби) и што је и опште име Његуши такође српско. А то је најпре било име главне бdensственичке групе, која се у овом пределу развила у временима пре 15. века.

Наша су испитивања показала, да су у пределима данашњих Његуша *пред крај 15. века била насељена скоро сва места, која су у њима насељена и данас,* и да су сва села, осим два, имала већ тада своја садашња имена. А изузетак чине једино средњи, најнижи, делови Његушког Поља, за које се сасвим поуздано зна, да су још у време, кад се доселио Пунош, предак браства Пуношевића, дакле у првој половини 15. века, били лужина и мочар. — Ти су делови Његушког Поља насељени тек позније (почевши од друге половине 16. века) браствима Хераковићима и Рајићевићима, по којима су и њихова нова насеља добила своја имена.

И тај податак о средњем делу Његушког Поља и народно предање о великим шумама на местима, где су сад куће (та смо предања изнели напред говорећи о имену Црне Горе), сведоче, да је у то време насељеност била ређа него данас. Да ипак није била много ређа, можемо судити по ономе *читавом низу браства из онога времена* (т. ј. из 15. века), чија смо имена напред навели и од којих су једна и сад у Његушима, а о другима се одржала успомена у народном предању. — А ваља још имати у виду, да је поред њих без сумње било још и доста других родова и браства, којих је одавно нестало, те се о њима сад ништа не зна. О томе сведоче наведени примери исељених браства, о којима данас у Његушима нема

никаких успомена. Видели смо, да је међу познатим старим браствима било и врло јаких и угледних, као што су нпр. поменути Вељокрајани (некад 70 кућа), Хрсовићи и њихови сродници, стари кнежевски род Бркачићи, Андрићи и др.

Да су *та стара брастава* или сва или бар велика већина од њих *била пореклом од зећанских Срба* из источних, нижих, крајева старе Зете, о томе не може бити сумње већ и према географском положају Његуша и према ономе што смо казали о катуновању старих Зећана по Ловћену и по његовој околини.

Осим тих старих зећанских брастава знамо у Његушима још четири братства из 15. века, али она нису стариначка, него су им се преци доселили у том веку у Његуше.

Једно су од њих Пуношевићи, чији је предак Пунош био пореклом из Босне и од чијег се потомства после развила јака група брастава (сад укупно 69 кућа) у племену Да је народно предање о властеоском пореклу Пуношевића заиста тачно, сведочи нам на првом месту то, што се у листини Ивана Црнојевића из 1489 године, као што смо напред по Ровинском изнели, међу његушком властелом и кнезовима именују и Пуношевићи, и друго, што је народ у Његушима за све време од средине 15. па до средине 19. века бирао себи племенске кнежеве од Пуношевића (од њихова рода Богдановића).

Друге су две таке групе од брастава досељених у 15. веку: Хераковићи и Рајићевићи, чији су се преци Херак и Рајич (вероватно са својим ближим рођацима) такође доселили из Босне и по свој прилици у доба Ивана Црнојевића. Као што смо видели, више озбиљних разлога говоре за то, да су и они били од неког знатнијег рода. Њихови су потомци већ од друге половине 17. века постали најмногобројнијим и најмоћнијим браствима у племену.

Четврто су такво досељено братство Поповићи-Целетовићи, чијег су претка, попа, довели у Његуше Херак и Рајич, и то с Очинића у Цетињском Племену.

Да ли је у 15. веку или и пре њега било племена Његуша у правом смислу те речи?

У том погледу заслужује на првом месту особиту пажњу поменути податак из уговора о мирењу крви између Његуша и Ораховчана 1437 године. Ту се каже, како „Danço et Raditius Chersouich de Negusiis pro se et suis omnibus de sua prole,

atinentibus suis" са двојицом представника од стране Ораховчана, а пред млетачким кнезом у Котору уговарају међу собом трајан мир итд. Као што и Јиречек мисли[1]), *Његуши се овде јављају као племе*, у чије име два његова изасланика имају да углаве мир са другом једном групом, а то се јасно види и из њихових речи „pro se et suis omnibus de sua prole", јер ово „de sua prole" не може се друкчије разумети него као „од свога племена", а и сасвим је логично, да са Ораховчанима као целином уговарају мир Његуши као целина.

У вези с овим да подсетимо на онај напред истакнути податак из 1435 године о Његушима као јакој групи, која је имала смелости, да напада на которску област и да јој одузима земље и наноси штете, и што је још особито знатно, у истом се документу каже, како зетски војвода Алтоман (свакако деспотов намесник у Зети) није могао то спречити ни казнити Ђурашевића и његове поданике Његуше[2]). А то нам је врло јасна илустрација тадашњих прилика у погледу на моћ државне власти у Зети и уједно очити доказ о тадашњој јачини или величини племена Његуша.

Видели смо такође, да 1489 године Иван Црнојевић именује међу његушком властелом и кнеза Алексу Божидаровића и Радована Пуношевића. А знамо опет по сасвим поузданом и општем предању његушком, да је кнештво у племену Његушима било најпре на старинској кући Бркачића, која је изумрла, и да је последњи од Бркачића пренео кнежевско звање у племену на свога зета, Богдана Пуношевића. И тако су кнезови у племену бирани после све до средине 19. века (кад је племенско кнештво уопште укинуто) од Богданових потомака, Богдановића, у селу Копиту. Код тих Богдановића је очуван и један запис, у коме се каже, да је Богдан постао кнезом 1456 године. — О томе смо запису напред расправљали и дошли до резултата, да ће та година у њему заиста бити тачна.

Према свима овим подацима је врло вероватно, да је и поменути властелин и кнез Алекса Божидаровић био један од Пуношевића, и то од гране Богдановића, па да се по имену свога оца презивао Божидаровић, док је Радован Пуношевић свакако био тада главни представник друге гране Пуношевића,

---

[1]) Staat, I, 32.

[2]) Шафарик, Споменици, 305.

оних у Дугоме Долу. — Свакако да је од ових Богдановића (-Пуношевића) био и онај војвода и кнез Алекса, који се, као што смо видели, помиње у Санудијевим летописима 1503 године, вероватно иста личност са поменутим кнезом Алексом Божидаровићем. Он се је у Његушима заборавио, тако да о њему ни у народу ни у запису братства Богдановића нема никаква спомена. То је уосталом, као што смо показали нашим расправљањем о томе запису, случај и са више других поглавара његушких из старијега времена.

Даље је још особито карактеристично, што се зна, да је у старо време *слава целог племена Његуша била Велика Госпођа и да је од увек, као и сад, саборна црква племенска, која је посвећена Великој Госпођи, на средини Његушког Поља* (у данашњем селу Рајићевићима). И за садашњу саборну цркву целог племена (Велику Госпођу) — у којој се служи служба на Велику Госпођу и о свима великим празницима, осим тога приликом благодарења и кад цело племе носи крста — зна се, да је врло стара и не зна се, кад је први пут зидана (најпре је била скромна, мала, па је доцније, око 1760 год., увеличана и украшена). А наша су истраживања показала да су и стари Вељокрајани сви славили као своје крсно име Велику Госпођу (и њихови исељени огранци и родови славе или преслављају и сад Велику Госпођу), па тако и стариначко братство Пиме, које је живело у негдашњем Вељем Крају или у његовој бли́зини (у доцнијим Рајићевићима), и неколика од врло давно исељених братстава његушких (за поменуте Бекуне и Вучетиће у бокешком селу Ластви поуздано знамо, да и сад славе Велику Госпојину).

Осим тога се тако исто поуздано зна, да је до скора цело племе *носило крста на Марков-дан*, па је затим племенско ношење крста пренето на Св. Василија Острошког (29. априла по ст.), који је „завјетина свега племена". А Марков-дан је био од старине, као што је и сад, послужица старих Вељокрајана. И за старе Мирчане (старинце села Мирца) поуздано се зна, да су преслављали Марков-дан.

И то што су братства новијег порекла, Хераковићи и Рајићевићи — позније главна братства у племену — примила за прислужбу баш Велику Госпођу (место свог ранијег свеца, који се сад не зна; као што смо напред разложили, нагађа се, али без довољно разлога, да је то био Св. Сава), поуздан је доказ,

да су они то морали учинити под утицајем јаког стариначког становништва, које је славило Велику Госпођу као крсно име, односно славило га уопште као заједничког племенског свеца.

Пошто остала стариначка браства његушка изван Његушког Поља, као што су наша испитивања показала, славе, односно славила су, као своје крсно име разне друге свеце, то нам сведочи, да је оно језгро племенско, коме је било крсно име Велика Госпођа и од којег је после постао општи племенски светац, седело у Његушком Пољу, и то поглавито у његову највећем насељу, Вељем Крају. Стари су Вељокрајани заиста и после, кроз цео 16. и 17. век, били језгро племена Његуша, и као што смо видели, од њих су у другој половини 17. века била и два митрополита црногорска, а врло је вероватно, да је од њих био и владика Руфим Његуш у првој половини тога века[1]).

Кад за тако далеко време наше народне прошлости, које је и иначе врло оскудно подацима о самом народном животу, имамо толико података о Његушима као племену, морамо веровати, да је *оно у 15. веку заиста и постојало као племе*, које је имало или све или бар све главније карактере добре племенске организације.

Не можемо пак никако веровати, да се је тек у временима непосредно пре 1435 године, дакле рецимо у току 14. века, оснивало и стварало племе Његуши. Цела прва половина (и то већа половина) 14. века је била баш време врло јаке државне власти, под којом се стварање таких засебних и самосталних јединица не може ни замислити. А остатак времена до 1435 године је сасвим недовољан за такав један процес.

Зато нам се чини много природнијом претпоставка, да је племе Његуши морало постати и живети као племе неко, дуже или краће, време још пре немањићске државе. У прилог томе иду и напред изнети подаци, који сведоче, да је стално насељавање зећанских Срба, који су катуновали по пределима данашњих Његуша, морало доста рано почети, а затим још и особито повољне географске и економске прилике за људски живот у овом пределу. Ту је планина Ловћен са својим огромним

---

[1]) Тако бисмо ту имали интересантну аналогију с оним наслеђивањем митрополитског звања у доцнијем, такође његушком, браству Петровићима и уједно као неку традиционалну тежњу код народа Црне Горе, да из његушких брастава бира себи духовне поглаваре.

богаством у пашњацима, шумама, водама и шта више и у радној земљи, а под њим сразмерно жупна котлина Његушког Поља са врло подесним местима за стално људско становање. Уз то је преко Његушког Поља за велики део Црне Горе и њене даље позадине најзгоднији силазак на Которски Залив, те је од најстаријих времена морао туда ићи жив трговачки саобраћај и промет. И то и уопште сама близина мора и лака веза са њим несумњиво су утицали на људе, да се по Његушком Пољу стално насељавају. А само то поље је веома подесно седиште за велики број сродних брастава и за одржавање тесних веза међу њима, дакле за стварање јаког језгра, из којег ће поникни племе. А да је таког језгра заиста и било, сведочи нам и само име Његуши, које је, као што смо напред показали, могло само на тај начин постати, што је најпре било именом једног јаког брастава, које је после постало језгром племену.

За време немањићске државе племе је нема сумње било изгубило врло много од своје дотадашње самосталности и било на путу, да се и сасвим изгуби. Могли су се одржавати само остаци и успомене од племенске самоуправе и од њених установа — племенски се живот тако рећи био притајио. Али чим је у другој половини 14. века престала јака државна власт, и у овим планинским пределима — у којима се и иначе никад није могао осећати сав притисак државне силе — настало несређено стање, погоршано још скоро непрекидним ратовима и отимањем око власти, племе је почело оживљавати, јер је шта више услед таких прилика осетило и потребу, да као засебна, јака целина штити своје интересе.

Да је заиста морало тако бити, сведочи нам оно јављање Његуша као јаке племенске целине већ 1435 године и као групе, која самостално прави уговоре такође већ 1437 године. А имамо за то и још један, сасвим очигледан доказ, који је у овоме. Још 1351 године дао је, као што смо видели, цар Душан данашња његушка села Залазе и Мирац граду Котору у својину. А већ 1437 године у оном уговору о крвном умиру између Његуша и Ораховчана јављају се двојица Хрсовића из Залаза као представници целог племена Његуша. То значи, да су Залази тада били у саставу племена Његуша, што ће рећи, да су се били отргли од Котора. А без сумње је исти случај био и са Мирцем.

Народно предање зна, да су та села од увек припадала племену Његушима и да су Његуши због њих, као својих гра-

ничних села, особито због Мирца, имали честе крвне заваде са бокешким приморцима, па су шта више пред крај 17. века од сваког његушког браства населили у Мирац по једну породицу, да би га тако заштитили од приморских и млетачких напада. То смо предање и напред поменули, а то се насељавање Мирца јасно види и из нашег излагања о данашњим браствима тога села. И Болица нам, као што смо видели, саопштава, да су Залази и Мирац у његово време (1614 год.) припадали Његушима и за Мирац још додаје, да су га раније српски владаоци били дали Котору и напомиње, како су између Мирчана и Шпиљара код Котора биле непрестане заваде око границâ и пашњака, тако да је морао он са једним турским изаслаником да регулише границу између та два села.

Дакле из свега реченога излази као највероватније, да су села Залази и Мирац још и пре немањићске државе припадала племену Његушима, па да су затим за време јаке државне власти владаоци слободно са њима располагали и поклонили их Котору, али чим је та власт ослабила, да су се та села одмах отргла од Котора и поново сјединила са племеном Његушима, на које их је и њихов географски положај од увек упућивао. Тако су баш Залажани (Хрсовићи) могли 1437 године бити представници целог племена Његуша.

Као што смо већ у више махова поменули, Његуши се у оној млетачкој листини из 1435 године на два места помињу као подложници властелина Ђурашевићи: „Negusi subditi Jurasevich“ и „Jurasevich, et Negusi subditi sui“[1]). Ђурашевићи су, као што сазнајемо из Руварчеве расправе о њима[2]), били горњозетска властела и тај Ђурашевић, под којим су тада били Његуши, био се одметнуо од деспота Ђурђа. Али тај поданички однос Његуша према Ђурашевићу свакако је био у то време у ствари само признавање његове врховне власти, можда као успомена на неко његово раније властелинско право, а не и права кметска потчињеност, јер се две године затим, 1437, Његуши јављају као племе, које самостално прави уговор о крвном умиру, а опет 1489 године се именују њихова властела и њихов кнез.

---

[1]) Шафарикъ: Споменици, 303 и 305.

[2]) И. Руварац: Прилошци к објашњењу извора српске историје (Гласник Срп. Уч. Др. XLVII, 206—212).

Уз ово иде и поуздано народно предање, да је Пунош (предак данашњих Пуношевића) као властелин „граничио област његушког племена према Млечићима, који су владали у Боки", а тако исто и област „Цетињана и Ћеклића". Мисли се да је то граничење било „у доба Иван-бега", а заиста је и могло бити у то време, јер се је и он сам, као што знамо, много старао око тога, да тачно обележи границе своје државе, а и Пунош је могао још и за време Ивана Црнојевића живети (као старији човек). У сваком случају ова успомена, очувана у народу, један је од чинилаца, који иду у прилог нашем мишљењу, да су *Његуши у 15. веку већ били засебно племе са својим јасно одређеним територијалним границама и ако не и политички сасвим самостални, а оно без сумње са већ врло великим слободама како у погледу на своју унутрашњу самоуправу тако и у својим спољашњим односима.*

Овде нам је најзгодније, да додамо још ову напомену. У народу племена Његуша очувана је успомена на два географска назива, који су несумњиво врло давнашњег постанка, и то без сумње још из оног времена, кад се још није било развило племе Његуши Наиме: у Његушима сам више пута чуо од народа тврђење, да се је цео његушки предео најпре звао именом *„Под или По̏да више Котора"* (јер заиста чини „под" или „пода" изнад Которског Залива) а неки су ми опет казали: „За̏под више Котора"[1]). Али већина тврде, да се је именом *За̏под* звао предео, у коме су оба Залаза и Жањев До. Од неких сам опет чуо, да се је цео његушки предео звао *„Полица више Котора"*; али ће то бити или погрешно речено место „Под или Пода више Котора" или можда назив, који се такође, али много ређе, употребљавао место обичног означења „Под" или „По̏да".

Ове називе нисам нашао нигде у нашим старим споменицима. Кад се још томе дода, да за овај предео још од 1435 године налазимо у споменицима само име Његуши, ово нам

[1]) У помињатој „Генеалогији" проте Јована Радоњића каже се на једном месту, како су се Рајич и Херак доселили „на Под више Котора", а на другом се месту набрајају браства, која су „староседеоци на Поду више Котора". Исто тако и г. Видак Отовић у својим напред поменутим забелешкама помиње трипут „Под више Котора". — По њима би дакле излазило, да је тај стари назив гласио *Под*, а ја сам опет на више места чуо и забележио облик „По̏да".

тврђење народно у први мах изгледа мало чудновато. Али пошто сам их слушао свуда по Његушима и пошто она сасвим добро одговарају и географским приликама његушке области, налазим, да су оба народна казивања тачна, у толико пре што су везана за веома стара предања, као што је нпр. оно о досељењу Пуношеву у првој половини 15. века или о досељењу четворице браће, од којих су данашњи Малозалажани, у почетку 16. века.

Као најприродније објашњење чини ми се ово. Како Његушко Поље с околином по своме географском положају према Котору заиста чини „пöда више Котора“, оно се је могло најпре тако звати, док се у њему није развило племе Његуши. А затим је племенско име поступно истиснуло ранији предеони назив *Под* или *Пода*. Да је тај назив живео у народу још и у 15. веку, сведочи нам то, што се народно предање о доласку Пуношеву још везује за њега.

Опет име *Запод* очевидно стоји у тесној вези с именом Под или Пода и означава предео за Подом (или за Подима) или иза Пода, а заиста је предео око оба Залаза и око Жањева Дола, кад се гледа са Његушког Поља: за Подом. Што је поменуто малозалажанско предање везано за име Запод, то нам сведочи, да је још и у првој половини 16. века то име код народа употребљавано, па да је тек после, кад су настале тешње везе с племеном Његушима, то име истиснуто општим племенским називом Његуши.

О даљем развитку и значају племена Његуша у 16. и у познијим вековима имамо приличан број карактеристичних података.

Тако, да подсетимо најпре на поменуте податке код Болице (1614 год.). Он истина означава Његуше као село (ville), као што означава и сва остала црногорска, брђанска итд. племена и као што чине и други млетачки писци, јер им је недостајало схватање за „племе“ као социјалну и политичку јединицу. Али се из целог његова излагања јасно види, да су Његуши код њега племенска целина и да у ту целину спадају и села Мирац и Залази, која он именује.

Његуше истиче Болица на прво место између тадашњих десет племена Катунске Нахије и пошто је по њему било у

њима тада 200 домова са 480 оружаних људи, они су били највеће племе у Катунској Нахији. Једно та бројна величина а друго и непосредна близина Которског Залива, услед чега и јачи додир са светом и већа културност били су без сумње узрок, што је племе Његуши имало велики углед међу осталим црногорским племенима. Тиме се може објаснити, а зацело не простим случајем, што су из овог племена у току 17. века изабрана четири митрополита Црне Горе и што је после кроз цео 18. век и прву половину 19. века остала традицијом освештана навика, да се од Његуша бирају врховни поглавари Црне Горе (митрополити и гувернадури).

Међу споменима о Његушима после 15. века, којих има приличан број и од којих смо велику већину навели у почетку наше расправе о имену племена Његуша, само се у једном Његуши изриком називају племеном. То је онај запис из 1713 године, у коме се каже, да је владика Данило „родомь ѿть плѣмене Нѣгушах". — Иначе се у свима другим изворима, који су ми познати, Његуши означавају само својим именом, а у млетачким понекад, као нпр. у ономе из 1685 године, још и као село („ville"), јер Млечани, као што рекосмо, нису имали разумевања за племенски склоп нашег тамошњег народа.

Већ смо напред показали, да се народно предање о племенским кнезовима као врховним поглаварима свих Његуша, потврђује са више страна и писаним изворима. Међу најстарије таке изворе убрајамо осим повеље Ивана Црнојевића из 1489 године (међу властелинима из Његуша истиче се у њој на прво место кнез Алекса Божидаровић) и онај запис кнежевског рода његушког, Богдановића (-Пуношевића) из села Копита, за који смо доказали, да је без сумње постао од старијих записа, вероватно и читулâ, што су се чували у томе истакнутом роду.

По томе запису, видели смо, племенско кнештво, које је средином 15. века (1456. године) прешло са старих Бркачића на Богдана Пуношевића, остало је на Богданову потомству, Богдановићима, све до средине 19. века. А то исто тврди и опште народно предање у Његушима. У запису има, као што смо показали, за старије време — оно из 16. и с краја 15. века — неколико празнина, што значи, да су имена његушких кнезова из тога времена заборављена, односно да су забелешке о њима изгубљене. Тако се нпр. у запису не помиње кнез и војвода његушки Алекса (свакако иста личност са поменутим кнезом

Алексом Божидаровићем из 1489 године), о коме, као што је напред речено, имамо помен из 1503 године („conte Alexa Vayvoda de Negusi de Montenegro“); па „кнезь степань [или „стиепан“] с негꙋшь“, који се спомиње 1625 и 1631 године. — Иначе за већину кнезова, који се у запису помињу, имамо поузданих потврда и са других страна, да су заиста били врховне племенске старешине, односно кнезови. Тако нпр. за Николу или Ника Рајичева знамо, да је био његушки кнез у Боличино време, јер се код Болице именује као старешина Његушима: „Conte Nico Raizen“; за кнеза Вучету Јовова имамо напред наведени податак из 1684 године: „Vuceta Pavov [погрешно: место Jovov], Conte da Gnegussi“; такође смо напред поменули податак из 1720 године за кнеза Ивана; и др.

У вези с овим да подсетимо и на онај податак у Зенову извештају млетачком сенату 1684 године, где се именују „Gnegussi“ као једна од 22 кнежине у Црној Гори. Тиме се већ сасвим јасно казује, да су Његуши чинили већу групу од насеља са кнезом на челу.

Да су Његуши као племе могли од старине имати и своје војводе, сведоче нам: прво, мало час наведени податак о кнезу Алекси, „војводи од Његуша“ („Vayvoda de Negusi“) 1503 године; затим предање, да је био његушки војвода Радоња Рајићевић (један од потомака онога Рајича, од којег су Рајићевићи), који је живео око средине 17. века[1]), а уз то се поуздано зна, да је био војвода његушки Станиша Попов Радоњић, за кога смо напред показали, да се помиње у историским изворима 1682 и 1693 године. Пошто је војвода Станиша постао сердаром и сердарство се после њега наслеђивало у бraству Радоњићима, Његуши су од тада имали сердаре место ранијих војвода[2]).

Да је осећање о племенској заједници и солидарности код Његуша и код свију њихових делова било од

---

[1]) По једном казивању он је био шта више сердар; али је по тврђењу велике већине најпоузданијих паметара његушких несумњиво, да је био војвода.

Има и казивање, да је још Радоња Рајичев, дакле син онога Рајича, од којег је браство Рајићевићи, био војвода; али сва друга поуздана предања казују, да он није имао никаква звања у племену.

[2]) У народној песми „Бајо и прекотарски Турци (око 1664 год.)“ (у рукописној збирци г. Андрије Лубурића у Срп. Краљ. Академији Наука, бр. 22) казује се, како је *Мато Његушевић* или *Његошевић* (записана су оба облика тог презимена) позвао свог побратима Баја Пивљанина

старине јако, види се и по разним подацима и успоменама, који сведоче, да је цело племе Његуши устајало како у одбрану своје заједничке територије и заједничких интереса, тако и ради заштите појединих својих села и браства.

Тако се нпр. у напред наведеној забелешци уз повељу Ивана Црнојевића од 1485 године каже, како ради једне границе, одређене повељом, „би много крьвопролитие между цетиняни и нѣгуши“; опет у мало час поменутом Зенову извештају 1684 године стоји, да су у то време били у завади Цетињани и Његуши. Даље се у народу нпр. прича, како су Његуши често имали размирица са Приморцима, т. ј. са суседним бокешким Србима, због својих граничних села, особито због Мирца. Једну успомену на те размирице сачувао нам је и Болица, који, као што смо видели, прича, како су због честих завада око граница и пашњака између Мирца и млетачког села Шпиљара морали 1606 године он и један турски изасланик поново да повлаче државну границу. — А од успомена у народу особито је знатна и карактеристична једна.

са његовим друговима и како су они дошли од Рисна преко мора, па затим долазе ови стихови:

„Примише се уз Которске Стране,
Изидоше на Његуше равне
Близу куле Мата капетана“.

А на завршетку песме се каже, како су Бајо и другови му на повратку са похода испреко Таре дошли „на Његуше равне“ и ту поделили задобивено благо.

Према тој народној песми би дакле Мато Његушевић живео у означено време на Његушима и био „капетан“. — Али у самим Његушима нема никаких успомена о Мату Његушевићу и о његовој кули и сви његушки паметари тврде, да нису никад чули, да је у Његушима живео кадгод Мато Његушевић и да је уопште имало капетана пре 19. века.

Да је Мато Његушевић заиста био савременик Баја Пивљанина, сведочи нам саопштење Б. Деснице на основи још необјављених историских докумената (у „Политици“, број од 23. маја 1925 год.), да се међу ришњанским хајдуцима, које су Млечићи 1671 год. били населили у Пуљ, помиње и „име харамбаше Мате Његушевића, оног истог којему народна песма приписује ђеверску издају код мегдана Баја Пивљанина са бегом Љубовићем“. А и та народна песма („Бајо Пивљанин и бег Љубовић“ у Вуковој збирци, књ. III старог издања, стр. 467-471.) казује, да је Мато Његушевић био побратим Бају Пивљанину.

Врло је вероватно, да Мато Његушевић није био из Његуша и да није ни живео у Његушима, него да је само његово презиме дало повода певачу, да га стави у Његуше. И г. Андрија Лубурић ми је јавио, да се „из неких докумената из 17. вијека дознаје, да је овај Мато био Херцеговац“.

Зна се, наиме, да је крајем 17. и почетком 18. века била велика закрвљеност међу његушким браствима. Зато главари договорно сазову племенску скупштину, на којој се учини општи крвни умир у целом његушком племену и уједно се договоре, да ради заштите његушког земљишта од Приморацa, који су га нападали и отимали, свако његушко брамство пошље по једну породицу, да се насели на Мирац. И тако је заиста и учињено: ми смо напред показали, како су се тада поред стариначких брастава у Мирцу населили и досељеници са разних страна Његуша, од којих води порекло свеколико садашње мирачко становништво. Наведени подаци дакле, а особито овај последњи догађај, очити су докази, како се је племе Његуши осећало као тесна заједница, те се врло брижљиво старало како око одбране племенског земљишта уопште тако и око заштите појединих делова племена, селâ и брастава његушких.

Од особитог је значаја за чврстину племенске заједнице у Његушима било то, што је *кроз цео 16. и 17. век главну масу народну чинило стариначко и уопште старо становништво*, оно исто које је, као што смо напред показали, живело у Његушима и стварало племенску организацију и у 15. веку, и што је уједно и вођство у племену за то време било у рукама стариначких брастава. Језгро племену, коме је било седиште у Његушком Пољу, чинили су и тада стари Вељокрајани, којих је по предању једно време било на 70 кућа и о чијем смо угледу већ напред говорили (двојица или тројица митрополита црногорских у 17. веку били су од њих), а поред њих кнежевско браство Богдановићи с осталим Пуношевићима, па јако старо браство Пиме, затим Побрежани и много других суседних и сродних брастава по Његушком Пољу и у селу Врби, о којима смо већ напред нарочито говорили. А на њих су се опет наслањала стариначка браства у Залазима, у Жањеву Долу и у Мирцу, са којима смо се такође већ упознали.

Нема сумње, да су вековно суседство и додири, сродничке везе, заједница у интересима, на коју су их упућивали основни животни чиниоци, географски и економски (особито тако драгоцени економски извори, као што су планина Ловћен и Његушко Поље), и уједно непрекидна потреба, да се у оним временима општег безвлашћа ти интереси заједничком снагом бране, били ова стара његушка браства међу собом толико зближили, да су код њих осећање о јединству племена Његуша

и свест о потреби, да се та племенска заједница по сваку цену одржи, били веома јаки.

То њихово осећање и та њихова свест пренели су се и на *досељенике, који су пред крај 15. и у току 16. и 17. века ушли у састав племена Његуша* и поступно задобили сва права, која су имала старииначка браства. Из нашег опширног разматрања о досељеничким браствима види се, да су се у последњој четврти 15. века и у 16. и 17. веку доселили у Његуше преци брастава: Хераковића и Рајићевића у селима истих имена, Поповића у Рајићевићима, Перића-Дудића, Пејановића, Матковића и Ивановића у Малом Залазу, Кустудија на Мајсторима и њихових рођака Божовића у Хераковићима, Радница у Рајићевићима, Вујковића-Дејана у Врби, Вучковића и Врбица у Врби, Јововића и Стијеповића у Дугом Долу[1]), и да су већина од њих уједно и најмногобројнија данашња браства у племену. А у 18. и у 19. веку доселили су се још само: Андријићи у Хераковићима, Кадије у Хераковићима, Перовићи у Жањеву Долу и Перовић у Мирцу, и сва су та браства сасвим малобројна.

Од свих досељеника највише се истакла *група брастава, коју чине* **Хераковићи** *и* **Рајићевићи** *заједно* а која је старином из Босне (из Зенице или од Травника). Они броје сад у племену укупно 191 дом, дакле сами чине *више од две петине племена* (у целом је племену 1910 године имало 442 дома). Од последње четврти 15. века, кад су се према нашим истраживањима доселили у Његуше, па до у другу половину 17. века они се још нису били особито истакли и о њима се из тога времена готово ништа не зна (има само предање о напред поменутом војводи Радоњи). Али већ пред крај 17. века видимо, да се из њихове средине истичу три знатне личности у племену: сердар поп-Станиша Попов (који се помиње у споменицима 1682 и 1693 године), Шћепац Калуђеров (помиње се 1693 године) и владика Данило (изабран 1697 године за митрополита црногорског).

Нема сумње, да су још пре тога времена Хераковићи и Рајићевићи чинили живу и енергичну групу од брастава, која је већ у велико истискивала његушке старинце и отимала им

[1]) У ред тих брастава спадали су по свој прилици и Сараори у Мирцу, за које смо казали, да су се вероватно доселили тамо у 16. веку. Они су после изумрли.

земље и пашњаке. То је истискивање врло вероватно почело већ у време Ивана Црнојевића: као што смо видели, без сумње је последица таких односа оно народно предање о 70 Вељокрајана, који су се жалили „Иванбегу“ на седморицу Хераковића и Рајићевића, колико их је тада свега било, да не могу од њих живети. Наравно да сами тако малобројни Хераковићи и Рајићевићи — као што смо напред разложили — не би могли бити толико опасни за куд и камо многобројније старинце, да нису имали ослонца и помоћи од осталих својих рођака и од других досељеника, који су несумњиво и сами као досељеници стојали у супротности са његушким старинцима (пошто су у рукама тих старинаца били и сва моћ и сва права на земље и паше у племену).

Ми смо расправљањем показали, да су се Хераковићи и Рајићевићи штa више са својим рођацима, од којих неки свакако нису непосредни потомци Херака и Рајича, тако стопили, да је сад управо немогућно разабрати њихове сродничке односе, и даље не само то него да су и сасвим туђа браства себи припојили — „примили их за браћу“ (Рајићевићи Поповиће с Очинића и Раднић из Бјелоша). А све су то учинили у очевидној тежњи, да окупивши око себе што више сродних и привржених родова створе јаку групу од досељеничких брастава, која ће водити успешну борбу против моћних старинаца.

И заиста су у томе потпуно успели: растерали су из Његушког Поља све старинце, осим маленог остатка од три куће Вељокрајана у сеоцу Вељем Крају и од пет кућа Лучића у селу Врби, преотели све њихове земље у Његушком Пољу и на место негдашњих старинačких насеља основали своја велика села Хераковиће и Рајићевиће, а у планини Ловћену заузели не само све паше и горе, које су држали ти старинци, него још и много више. Кнештво су оставили и даље у рукама Пуношевића (Богдановића), код којих су очевидно поштовали и њихово старо властелинско порекло, а вероватно је, као што смо видели, да су штa више били са њима и ближи земљаци — из истог краја или чак и места у Босни — и да су се по њихову трагу и доселили чак овамо у Његуше. Али су зато опет узели за себе војводство и сердарство у племену, поред тога, што су из њихове средине непрестано бирани црногорски митрополити и што је у њиховим рукама било и губернаторско звање у Црној Гори.

Тако је у току 17. и у првим деценијама 18. века поступно извршена потпуна смена у вођству племена Његуша. Да је тај

процес заиста дуго трајао, види се и по томе, што су Хераковићи и Рајићевићи примили *стариначког свеца, Велику Госпођу*, за своју прислужбу, што су и *стариначку саборну племенску цркву Велику Госпођу* и даље задржали у тој улози и што је све до скора цело племе Његуши *носило крста на Марков-дан*, као што су то чинили још његушки старинци.

Крсно име Хераковића и Рајићевића, Ђурђев-дан, и њихову нову прислужбу, Велику Госпођу, примила су од њих и браства, која су се затекла поред њих у њиховим селима: осим поменутих Поповића и Радница још и Кустудије (сад на Мајсторима) са Божовићима, Кадије и Андријићи, па су шта више и заостали Вељокрајани узели за крсно име Ђурђев дан, а само су и даље задржали своју стару прислужбу, Марков-дан (док су њихови рођаци, који су се преселили из Вељег Краја у Жањев До, Љёсари и Вуловићи, као што смо видели, задржали Велику Госпођу као прислужбу, па су је од њих примили и досељени Перовићи у том селу). — Тако сад старог племенског свеца његушког, Велику Госпођу, преславља као свога домаћег свеца 244 дома у Његушима, а то је више од половине племена.

Али и **сви остали Његуши прислужују Велику Госпођу као свога општег племенског свеца,** т. ј. на тај дан дођу на службу у племенску саборну цркву и донесу „пуње и проскуру“, а после службе је код цркве народно весеље[1]). У раније време по саопштењу г. Видака Отовића долазиле су за тај дан у госте одиве са стране са по којим дететом. Али је још владика Петар I, да би народ сачувао од великих трошкова, забранио призивање и примање гостију о прислужбама претећи, да ће проклети сваког, ко о прислужби чини гозбе или призива госте. А књаз Данило је одредио и новчану казну: домаћин је имао да плати на сваког госта по један цекин. Тако је право слављење прислужби уопште па дакле и племенске прислужбе, морало да се упрости и да се сведе само на поменуте обичаје у цркви и код цркве.

Дакле и *новији Његуши су одржали поштовање старог племенског свеца Велике Госпође*, само што он није постао њима општим крсним именом, него је на сличан начин као и код старих Његуша постао општом племенском прислужбом (т. ј. и она

[1]) У данашње време, после великог Светског Рата, тај се обичај све више напушта.

браства, која су задржала своја посебна крсна имена и прислужбе, примила су Велику Госпођу за општу прислужбу).

Иначе су остала браства у племену — осим поменутих — задржала и даље своје домаће славе и преславе. За потпуно изједначење целог племена у том погледу недостајало је времена а и снаге код Хераковића и Рајићевића. То изједначавање је најтежи процес, јер браства, особито која су јака и од старине славе неко крсно име, не напуштају лако свог свецазаштитника. А у Његушима има неколико таких бластава, и Хераковићи и Рајићевићи нису били још доспели до толике моћи, да их на то силом натерају. Јачање државне власти, које је настало већ у првој половини 19. века, пресекло је свако даље самостално развијање племена уопште.

На тај начин свако његушко браство има: своје „крсно име“, своју посебну „прислужбу“ и још „општу прислужбу“, Св. Госпођу.

Извршио се пак други један процес, који је у ствари претходник оном главном: *у сваком селу су се сва браства изједначила и по славама и по преславама*, и то редовно на тај начин, што су досељеници примили крсно име и прислужбу затечених старинаца, који су од њих то и захтевали, да би се на тај начин могла у селу створити што тешња заједница од брастава. Тако дакле сад сва браства у Дугом Долу славе и прислужују Св. Николу (једна зимњег, друга пролетњег, а најпре су сви славили зимњег а преслављали пролетњег); у Копиту славе зимњег Св. Николу а преслављају пролетњег; у Врби славе јесењи Петков-дан (14. октобра по ст.) а прислужују пролетњи Ђурђев-дан (изузетак су само Лучићи, који су као старинци задржали своју стару прислужбу, летњи Петков-дан; у Вељем Залазу славе Врачев-дан (раније Спасов-дан) а преслављају Спасов-дан; у Малом Залазу славе јесењег Св. Јована (раније зимњег Св. Јована) а прислужују зимњег Св. Јована; у Жањеву Долу славе Јеремијев-дан (1. маја) а прислужују Велику Госпођу; у Мирцу славе Ђурђев-дан и прислужују Марков-дан; а мало напред смо показали, како је то извршено у селима Хераковића и Рајићевића.

Из давнашње старине имају Његуши и *племенске комуне* (заједничке, „комунске“, горе и пашњаке, т. зв. „Иванбеговину“) у планини Ловћену и у његовој подгорини. Они су им без сумње наслеђе још од првих зећанских насељеника под Лов-

ћеном, који су баш због тих својих пашњака и шума и нашли за добро, да се насељавају под њим, у њиховој близини. Осим тога су Његуши имали од старине заједничке племенске комуне на садашњем бокешком земљишту према тамошњим селима: Шкаљарима, Шпиљарима, Доброти и Ораховцу. Али се 1839 године владика Петар II погоди с Аустријом, да јој ради исправке границе прода то његушко земљиште, а она да ради накнаде народу у Његушима плати 35.000 форината. Уговор о тој погодби објавио је Марко Драговић са два додатка, у којима се описују нове границе између бокешких села Шпиљара и Шкаљара и његушких Врбе, Жањева Дола и Мирца[1]).

Али поменуту суму новаца владика Петар II није дао Његушима, јер је нашао, да ће бити корисније, ако им у замену за продате земље и пашњаке уступи ону „црковину“ (манастирску земљу) у Ловћену, што је, као што смо видели, припадала порушеном ловћенском манастиру Преображењу, односно у ствари првобитно била својина Цетињског Манастира: дакле поље Ловћен и пола „планине“ Мајстора (пошто је прву половину те „планине“ био већ владика Сава поклонио брастову Кустудијама). Тако су сад и ти делови од Ловћена племенски комуни његушки (поље Ловћен је у ствари већ подељено на четири његушке „општине“).

Његушко се племе састајало, кад год је било потребно, и на заједничке *племенске скупштине*. Само није имало за то нарочито одређеног рока у години нити нарочитог места, јер су прво одређивали главари по потреби, а друго се мењало по жељи самих његушких брастава, да не би увек иста браства имала да иду сувише далеко долазећи на те скупове.

Кад прегледамо све податке, које смо изнели, и резултате, до којих смо дошли расправљањем у погледу на стварање и на развитак племена Његуша, видимо:

1) да је по свима знацима племе Његуши морало постати још пре немањићске државе и да су после пада те државе у њему поново почеле оживљавати старе племенске традиције и настало ново формирање племена;

2) да су Његуши по свој прилици већ у 15. веку били добро организовано племе са својом јасно одређеном облашћу,

[1]) Једна биљешка (Књижевни Лист, 1901, св. XII, 418—421).

са јаким језгром од стариначких браставa, са племенским главаром (кнезом) на челу, са племенским комунима, племенском славом Великом Госпођом, и племенском саборном црквом, која је посвећена истом свецу, без сумње и са племенском скупштином и са развијеним осећањем о племену као целини, која, као што смо видели, 1437 године сасвим самостално склапа уговор о умиру са другом сличном целином;

3) да је исто стање у племену настављено и кроз 16. и 17. век, али да су током 17. века све више преузимала мах досељеничка браства са Хераковићима и Рајићевићима на челу, док нису у првим деценијама 18. века већ сасвим превладала и истиснувши старинце Његушког Поља сама постала на место њих језгром у племену и преузела у своје руке вођење племена. Све старе установе племена Његуша наследили су и ови његови нови представници, па је настављено и слављење старог племенског свеца, Велике Госпође. И нови представници племена примили су тога свеца из поштовања на његову успомену за своју општу прислужбу и осим тога и стару племенску саборну цркву, Велику Госпођу, одржали и даље у тој истој улози. До још потпунијег изједначења у целом племену у том погледу, т. ј. до примања Велике Госпође за једину прислужбу код свих његушких браставa, или шта више и до примања крсног имена браставa Хераковића и Рајићевића (Ђурђева-дне) за крсно име свих Његуша, није могло доћи — из разлога, које смо напред навели.

Народ у Његушима *још и сад осећа и сматра Његуше као племенску целину* и стално употребљава изразе: „племе Његуши“ и „Његушко Племе“, које сам врло често чуо.

Етнички састав племена Његуша био је 1910. године овакав:

У племену има свега 25 браставa (односно бравственичких група) и родова са укупно 442 породице.

На *старији народни слој*, т.ј. на браства, која су живела у Његушима још у 15. веку, долази 11 браставa са 137 породица. Половина од тих породица (68 у 8 браставa) је по свој прилици старо-зећанског порекла, дакле од оних старих зећанских Срба, који су се први почели под Ловћеном стално настањивати, а друга половина (69 породица у 3 браства) је пореклом из Босне.

Од досељеника с краја 15. и после 15. века има 14 брастава и родова са 305 породица. Од тога су: 5 браствава са 228 породица пореклом из Босне и Херцеговине; 4 браства са 53 породице из осталих предела старе Црне Горе (већином из Пјешиваца); 2 браства са 16 породица из западних крајева старе Рашке, и 3 браства са 8 породица из Брдâ (и то све из Бјелопавлића).

Племе Његуши је дакле састављено у данашње време од породица овакорг порекла: 68 породица, које су врло вероватно или све или велика већина још од старих зећанских Срба; 297 породица пореклом из Босне и Херцеговине; 53 из других предела старе Црне Горе; 16 из западних крајева старе Рашке и 8 из Брда. Као што се види, у Његушима нема ниједне породице, која не би била пореклом из наших динарских крајева, а ***више од три петине*** његушких породица су од досељеника из Босне и Херцеговине.

Од најстаријег познатог нам народног слоја, од браставa, која су живела у Његушима још у 15. веку и чији су преци и стварали ово племе, има још и сад у Његушима толики број породица (137), да оне чине *више од трећине целог племена.*

А *од досељеника с краја 15. и из 16. и 17. века*, који су живећи у племену поред тих старих Његуша поступно преузимали и најзад сасвим преотели од њих моћ и значај у племену, има сад 294 породице, тако да *они сами чине без мало остале две трећине племена.*

* * *

3. ПЛЕМЕ ЋЕКЛИЋИ

А.

а) **О имену Ћеклићи.**

К. Јиречек сматра, да је најстарији спомен, који се односи на племе Ћеклиће, из 1381 године у изразу, који је он нашао у актима дубровачког архива: „Boychus Juanouich Teclich de Ledenice super Catharum“[1]).

[1]) Das christliche Element in d. topogr. Nomenclatur der Balkanländer. (Sitzungsberichte d. k. Akad. d. Wissensch. in Wien phil-hist. Classe Bd. CXXXVI). Wien, 1897. С. 42. — Од истога: Staat I, 33; Историја Срба I, 132.

Те Леденице „super Catharum“ су несумњиво данашње село Леденице у рисанском крају близу Кривошија: у данашњим Ћеклићима нема, нити се зна, да је кадгод имало насеља или уопште места с именом Леденице. Наведени податак се дакле очевидно односи на неког човека или породицу са презименом Теклић или Ћеклић у селу Леденицама. Према томе он нема никаке непосредне везе са племеном Ћеклићима. Могло би се само претпостављати, да је тај Бојко Ивановић Теклић или Ћеклић у Леденицама био пореклом из племена Ћеклића и да је по томе носио презиме Теклић или Ћеклић.

Тој би претпоставци донекле ишло у прилог, што се уз име Бојко наводи најпре презиме Ивановић, које би дакле одговарало брാственом презимену, пошто се оно по обичају тамошњег нашег народа редовно ставља испред племенског (односно ширег бhistorical) презимена[1]).

С друге стране опет исто је тако могућно, да је тај Бојко у Леденицама добио своје друго презиме сасвим независно од племена Ћеклића, онако исто као што се нпр. једно стариначко брство у селу Пријерадима у Грбљу звало Ћеклићи[2]), и као што се једна српска породица у парохији Беденику у Славонији презива Теклић[3]) а један род у селу Радичевцима у Заглавку зове Текличовци[4]) — Не можемо дакле сматрати као поуздано, да наведени податак из 1381 године има везе с именом племена Ћеклића, него само као донекле вероватно.

Сасвим је друкчије с подацима, који су сачувани у нотарским књигама у Котору од 1431 године и даље. По Јиречкову саопштењу у њима се помињу и људи „de villa Tiecliti“, „de catuno Tiecliti“, „de Tieclitis“, „de Tiechlichi“[5]).

Ови спомени јасно показују, да се име Ћеклићи односи на неку целину, коју извори схватају или по невољи обележавају као „село“ или као „катун“, а да је то у ствари било племе Ћеклићи, видимо по томе, што се — као што и Јиречек

[1]) Незгода би била само у томе, што се и у овим крајевима нашег народа понекад дешавало, а дешава се и сад, да се од очина имена направи презиме на —ић, које се додаје личном имену, те је и оно Ивановић могло бити таким презименом.

[2]) Етн. Зборн. XX, 292, 570 и 571.

[3]) Шематизам епарх. пакр. 1898. Додатак, 39.

[4]) Етн. Зборн. XX, 97.

[5]) Das christl. Element. 42.

истиче — и друга тадашња племена у динарским планинама означавају у споменицима приморских градова и код Млечића као „села" или „катуни" и сл. („ville", „compagnie et cathoni", „compagnie over comuni")[1]).

Ровински саопштава, да се у листини Ивана Црнојевића из 1489. године помињу и „ѳекличи"[2]). Пошто немамо при руци оригинал те повеље, не можемо поуздано знати, како је то име било у њој написано. У помињатом препису исте повеље, што смо га добили од г. Андрије Јовићевића, има само израз „от Ѳекличь".

Код Болице се, 1614 године, именују „Thieclichii" као једно од тадашњих десет катунских племена, која он означава као села[3]). По њему су Ћеклићи имали тада 64 дома са 160 војника. Били су дакле једно од осредњих племена Катунске Нахије и Црне Горе уопште (јер је међу црногорским племенима имало онда и доста других, знатно мањих).

У списку села и племена из Арбаније и Црне Горе, који је приложен релацији Петра Буди-а из 1621 године, именују се међу племенима Црне Горе и „Ichlichi", а то је очевидно погрешно преписано име за Ћеклиће (јер је тај списак очуван у препису)[4]). И по томе, што се одмах после тога имена наводе „Zuza, Bielizza", дакле Цуце и Бјелице, оба племена, која су непосредни суседи Ћеклићима, јасно је, да се наведено име може односити само на Ћеклиће.

У једном завештању Цетињском Манастиру, које је писано 1631 године, именован је међу сведоцима и „кнезь сћепан ћеклићь"[5]).

Међу четворицом кнезова из Црне Горе, који су которском изванредном провидуру 1684 године изјавили, да прелазе у млетачко поданство, именује се и „Giucan Vuioscev Co [Conte] di Chieclichi"[6]).

У писму Ђ. Болице, губернатора Црне Горе, из 1692 године, помиње се: „di Chiechlichi villa in Montenegro chiamata Chragni Do"[7]). И сад има у Ћеклићима село Крајњи До.

1) Staat I, 32-33.
2) Черногорія, II, 1, с. 11.
3) Starine XII, 169.
4) J. Томић: Политички однос, 47.
5) J. Томић: Политички однос, 70-71.
6) J. Томић: Црна Гора за мореј. рата, 291.
7) Il Montenegro, 106.

У једном млетачком акту из 1693 године именује се између шест црногорских племена и „Chielich“[1]), што је очевидно преписано погрешно место Chieclichi.

У списку црногорских избеглица на млетачком земљишту у времену 1715-1717 године каже се, да је било и 445 душа из „Comun di Chiechlichi“[2]). Списак је из 1717 године.

У „Цетињском Крисовуљу“ има уписана „Књига како се сапреше Цуце и Ћеклићи око Јасиковице“ из 1748 године, и у њој се десет пута помиње име „Ћеклићи“ и придев „ћеклицки“, увек само у том облику[3]).

И у свима доцнијим актима и списима, како домаћим тако и страним, Ћеклићи се зову само тим именом. И ја сам у народу Црне Горе чуо само тај облик њихова имена: у множини *Ћеклићи*, у једнини *Ћеклић*, придев *ћеклићски*, односно *ћеклицки*.

Дакле сви поуздани спомени о Ћеклићима, који почињу, колико за сад знамо, од 1431 године, показују нам само облик Ћеклићи, и ми верујемо, да је то име и од почетка тако гласило, јер се код нашег народа у Црној Гори, као уопште и у готово свима динарским крајевима српским, зна само за име у облику Ћекла и за презиме Ћеклићи.

Јиречек је пак исказао мишљење, да су се Ћеклићи најпре звали Теклићи[4]); али није рекао, на основи чега тако мисли. Једино је пак могућно, да је он то своје мишљење засновао на оном напред наведеном податку из 1381 године: „Boychus Juanovich Teclich de Ledenice“. Али смо видели, да се тај податак можда не односи на племе Ћеклиће, а осим тога је врло вероватно, да је ту погрешно написано Teclich, место облика Tieclich и сличних, којима се, као што смо видели, редовно транскрибује српско презиме (односно племенско име) Ћеклићи.

Пошто се већ из споменика од 1431 године и ускоро после ње види, да се име Ћеклићи односи на неку племенску целину, јасно је, да је то име постало у неком ранијем времену, када је најпре било презименом неког браства, које је после постало језгром племена Ћеклића.

---

[1]) Il Montenegro, 107.

[2]) Il Montenegro, 142.

[3]) М. Драговић: Прилози (Летопис 1891, III), 19. и 20.

[4]) Staat, I, 32.

Каквог је порекла име Ћеклићи и како је могло постати?

Ровински каже: „Относительно Цекличей есть нѣкоторое основаніе думать, что, по крайней мѣрѣ, часть ихъ пришла изъ долины средней Зеты, гдѣ теперь Даниловградъ, на что указываетъ ихъ имя: ћеклићи отъ ћекла, Θекла, съ именемъ которой тамъ существуетъ и существовала давно самая старая церковь. Цекличи же перенесли свое имя и на Цеклинъ, гдѣ самая старая церковка, когда-то служившая сборнымъ мѣстомъ для цѣлаго племени, посвящена тоже св. Θеклѣ"[1]. А на другом месту вели: „По св. Θеклѣ (Ћекла) называются два племени Цекличи и Цеклинъ"[2].

Јиречек нам опет каже ово: „Professor Ljubomir Stojanović in Belgrad macht mich auf den Zusammenhang des Namens der Ć e k l i ć i (der einzelne Mann Ćeklić), eines Geschlechtes (pleme) der Katunska Nahija in Montenegro, mit einer Kirche der heil. Ćekla aufmerksam. Ćekla ist eine auch im Wörterbuch der südslavischen Akademie belegte nationale Umformung des Namens der auch an der adriatischen Küste wohlbekannten heil. Thekla, deren Cultus sich aus dem Süden Kleinasiens weit verbreitet hat"[3]. На другим местима убраја име Ћеклићи у имена са несумњиво хришћанским типом и додаје, да су се Ћеклићи назвали тако по једној својој цркви Св. Ћекле, која и сад постоји[4].

П. Шобајић вели, да у Бјелопавлићима причају за Ћеклиће, „да су некада становали на Главици, где је Данилов Град и стара црква Св. Ћекле, па да су их давно одатле Бјелопавлићи прогнали. Чуо сам, вели, од неких Ћеклића, да и код њих постоји предање, да су живели некад у Бјелопавлићима"[5].

И ја сам истина од неких Ћеклића чуо нагађање: или да су се некада Ћеклићи, односно већина од њих, доселили од цркве Св. Ћекле у „Брдима" (т.ј. у Бјелопавлићима), па да су по томе добили име, или да је назив Ћеклићи дошао од имена „Цеклин", по чему би стари Ћеклићи били дошли из Цеклина, а то је, веле, вероватно, јер „проз Цеклин има ћеклићске земље". Али су ми ово казивали образованији људи у Ћеклићима, који су се очевидно или сами довијали, да на овај начин објасне

---

1) Черногорія, II, 1, с. 27.
2) У истом делу, II, 3, с. 621.
3) Das christl. Element, 41.
4) Staat I, 32; Историја Срба, I, 131.
5) Етн. Зборн. XXVII, 207.

име Ћеклићи, или су чули а можда и читали мишљење Ровинског о томе. Каквог општег предања те врсте у Ћеклићима нема и уопште се у народу не зна ништа о пореклу и о постанку имена Ћеклићи. А из нашег даљег излагања видеће се, да нема уопште не само никаких података, него ни најмањих наговештаја о некаквом ранијем досељењу Ћеклића од цркве Св. Ћекле у Бјелопавлићима нити има ма каквих трагова или успомена о цркви Св. Ћекле у самим Ћеклићима или о каквом поштовању те светитељке код њих (а природно би било, да они и у своја нова станишта пренесу поштовање Св. Ћекле, по којој су тобож добили чак и презиме); место тога Ћеклићи знају само, да од најстаријих времена славе Св. Илију као племенско крсно име и Шћепањ-дан као прислужбу а да крста носе од старине на Спасов-дан.

И поменуте „ћеклићске земље" по Цеклину биле су само „зимовници" (зимовишта) старих Ћеклића (поглавито на Каручу и у околини и у цеклинској Жупи), на којима су они још до почетка 19. века зимовали са стоком и за то плаћали Цеклињанима, а делом су имали те „зимовнике" од старине као својину и можда су нешто били и од Цеклињана покуповали, па су им после опет испродавали. Тако се исто и у Ријечкој Нахији, као што се види из радова А. Јовићевића[1]) и као што сам се ја својим испитивањима уверио, нигде ништа не зна о каквом досељавању Ћеклића у Цеклин, који би по њима добио име. У самом Цеклину има старинска црквица Св. Ћекле, за коју се поуздано зна, да је задужбина тамошњег старинačког браства Михаљевића, којима је тај светац и сад крсно име[1]).

Према свему томе веровање, које су исказали напред именовани писци, а које се овде-онде чује и у народу, да су Ћеклићи, па шта више и Цеклин, добили имена по досељеницима од цркве Св. Ћекле у Бјелопавлићима, сасвим је произвољно нагађање, без икаке стварне основе.

Напомена. — Могло би се само помишљати, да је тврђење о пореклу Ћеклића са Главице од цркве Св. Ћекле, имало свој заметак у томе, што је једна група браства у Ћеклићима, Калуђеровићи, заиста по предању пореклом „са мјеста Главице близу Данилова Града". Али да у такав постанак тога тврђења

[1]) А. Јовићевић и М. Стругар: Слике из прошл. Цеклина, 16-19; А. Јовићевић у Етн. Зборн. XV, 399, 528, 555 и др., а особито 600.

верујемо, смета нам опет то, што су Калуђеровићи, као што ћемо даље видети, поуздано дошли у Ћекliће тек при крају 17. века и што и сад чине сразмерно мали део Ћеклића (премда су непрестано били јако и угледно браство) и што сами не знају ни за какве своје везе са тамошњом црквом Св. Ћекле (кад су дошли, славили су јесењу Св. Петку).

Наведено објашњавање имена̂ Ћеклићи и Цеклин није уопште ни природно, јер не одговара духу народног језика: народ уопште, а нарочито у тим нашим динарским крајевима, никад не даје имена, односно презимена, браствима и племенима по каквој цркви или свецу, него редовно или по имену, односно по надимку, каквог знатног претка или по неком истакнутом географском објекту. Зато морамо и за име Ћеклићи тражити објашњење начином, који одговара духу народног језика.

Има приличан број података, који сведоче, да је у нашем народу некад било доста распрострањено лично име *Текла*, које се у динарским крајевима готово редовно изговара као *Ћекла* и за које се по свему чини, да је употребљавано не само као женско, него и као мушко име. Тако је нпр. име Текла 8 пута поменуто у четири стара српска поменика као лично име и световно и калуђерско (дакле мушко?) из 16. и 17. века[1]; у два стара српска села налазимо земљишне објекте с именима Теклина Могила и Теклиште[2]; једна српска породица у парохији Беденику у Славонији презива се Теклић[3]; један српски род у селу Радичевцима у Заглавку зове се Текличовци[4]; у драмском крају има словенско село с именом Теклево или Теклиево[5]; у селу Барјамовици у црногорском племену Озриниђима ја сам забележио, да се један тамошњи до̂ зове Ћеклин До.

Распрострањење личног имена Текла, односно Ћекла, без сумње је дошло од врло рашириног култа светитељке Текле, ученице апостола Павла (њен је дан 24. септембра по ст.), којој

[1]) Ст. Новаковић: Српски поменици (Гласник Срп. Ученог Друштва XLII), 106.

[2]) В. Даничићев Рјечник.

[3]) на означеном месту.

[4]) на означеном месту.

[5]) К'нчовъ: Македония, 198.

су у самом Цариграду била посвећена четири храма, од којих је један био подигао Константин Велики, и чије су име носиле и најистакнутије личности, као нпр. најстарија ћерка грчког цара Теофила, која је била такође подигла у Цариграду једну цркву Св. Текле[1]). Да је то име било распрострањено и код Романа по далматинским градовима, показују нам примери за презимена: из Бара 1247 године „de Tecla“ и из Котора 1330 године такође „de Tecla“ и „de Thecla“[2]). Иначе га налазимо и сад по речницима осталих романских народа.

Срби су дакле могли примити поштовање Св. Текле како са самим хришћанством, тако — а можда још и више — и као наслеђе од традиционалног култа, који је био одомаћен код старијег хришћанског становништва.

Да је и код Срба Св. Текла некад била у особитом поштовању, видимо по томе, што су на више места и до сад очувани или храмови, који су њој посвећени, или успомене на њих. Знамо нпр., као што смо поменули, да и сад има по једна црква Св. Ћекле у Цеклину и у Бјелопавлићима; у Спичу (у Боки) има и сад црква Св. Текла, која је била православна, а сад је католичка[3]), и која се помиње и у 17. веку[4]); код Дубровника је била црква Св. Текле, која се помиње 1253 и 1399 године[5]); под селом Орашјем у херцеговачком пределу Зупцима има Ћеклино Поље и на њему зидине од Ћеклине Цркве[6]); у црмничком селу Годињу показали су ми црквину под именом Ћёкла, на којој је била некад црква Св. Ћекле, као филијала манастира Св. Николе на острву Врањини; итд.

Једно услед тога што је поштовање Св. Текле било код Срба у овим крајевима толико распрострањено, а друго и што је оно већ било одомаћено и код старијег становништва, име Ћекла се, као што смо казали, могло лако раширити и по нашем народу. Што га у динарским пределима већином налазимо у облику Ћекла, врло је могућно, да је у том облику наслеђено још од старих Влаха. И понеки од поменâ тога

[1]) A. van Millingen: Byzantine churches in Constantinopel. London, 1912. Стр. 209, 270 и др.

[2]) K. Jireček: Die Romanen, III, 64.

[3]) Етн. Зборн. XX, 623.

[4]) K. Jireček: Das christl. Element, 41—42.

[5]) у истом делу, 41.

[6]) Етн. Зборн, V, 1243.

имена, које извори црквеног порекла саопштавају у облику Текла, биће да у самом народу гласе Ћекла.

Пошто је дакле код динарских Срба несумњиво било женског, а вероватно и мушког, имена Ћекла и пошто се ни по чему не може веровати, да су се Ћеклићи назвали по каквој цркви Св. Ћекле, остаје нам *као најпоузданије објашњење, да је име племену Ћеклићима дошло од личног имена Ћекла.* Као што се је оно стариначко српско браство у бокешком селу Пријерадима презивало Ћеклићи и онај Србин из Леденица 1381 године (Бојко Ивановић) Теклић или Ћеклић, и као што се и сад поменута српска породица у Славонији презива Теклић, *тако се је исто могло некад у пределу данашњих Ћеклића развити српско браство с презименом Ћеклићи, које је послужило као заметак доцнијем племену истог имена.*

б) **О старијем становништву племена Ћеклића.**

Вучи До.

Име овог села нисам могао наћи у изворима из старијег времена. Али је и по народном предању и по свима другим подацима несумњиво, да је село врло старо. У њему налазимо успомене и на врло давнашње људско становање.

Међу таквим успоменама на првом ћемо месту да поменемо целу једну групу остатака на источној страни овог села.

Тамо је *старо градиште*, које народ зове *Кулина:* узвишица, на којој стоји уокруг гломазно, неправилно камење, намештено једно врх другога, а са стрме стране је одсечна стена. Из ког је времена ово градиште и чему је то утврђење служило, сад се у народу ништа не зна. На врх Кулине је некад имала и *велика камена гомила*, која је растурена. — Од Кулине се наставља на земљишту суседног села Војковића „греда“, која се зове *Градина,* а и њиве, које су ниже ње и „мртва вода“, која је под Кулином, ниже кућа села Војковића, зову се такође именом *Градина.* Међутим тамо нема сад никаквих трагова од града нити се зна, да је кадгод било остатака од њега. У тим су именима дакле очуване успомене на нека веома давнашња утврђења, која су одавно и нестала.

Ниже Кулине, на вучедољској страни има у камену длетом лепо удубена „*каменица*“, т.ј. удубљење, које је заиста некад

могло служити и као „каменица“ за скупљање воде, а за које причају, да им је служило и као ступа, у којој су „тукли љесково и липово угљевље за пра(х) пушчани“.

На североисточној страни овога села, у средини великога виса Црнога Врха, има место с именом *Вицков Град*, а од њега даље настаје *Вицкова Греда*. Верује се, да су ти називи дати по Вицку, претку једнога од садашњих вучедољских братства. То је и могућно, али град на Црном Врху зацело није он градио — о томе се ни у народу ништа не зна (а знало би се, јер до њега има само шест пуних пасова) — него је морала на том месту бити нека стара градина или је можда у народу живела само успомена на њу, па јој је из ма којих разлога дато Вицково име. Данас нема тамо никаквих остатака од града.

На северној страни вучедољског атара има дô с именом *Бȍжи До* и више њега „греда“ *Богомоља*, а у близини Божедољско Гувно. Откуда називи Бȍжи До и Богомоља, у народу се ништа не зна, а нема ни трагова или успомена од ма каквих светиња из хришћанскога времена, које би биле на тим местима. Зато можемо помишљати, да су ови називи вероватно успомене још на стару, прехришћанску веру наших предака: на каквог бога и на његов храм или кип[1]).

Вредно је пажње, јер можда није без неког односа с овим вероватним успоменама из многобожачке религије, што је на истој (дакле северној) страни вучедољског атара, на неких двеестак минута северно од Божега Дола, од старине *саборна црква целог племена Ћеклића, Св. Илија.* Свети Илија је од вајкада крсно име целог племена, и на тај дан се држи велика служба у саборној цркви, а осим тога о великим празницима и кад *цело племе носи крста*, а то је *на Спасов-дан.*

Зна се, да је црква Св. Илија од увек била на томе месту. Пре садашње цркве, која је подигнута око 1880 године, била је мала, „клачена“, црква, од које се и сад познаје део темеља (од трема) пред новом црквом, а још и пре те црквице тврде,

---

[1]) Један ми је Вучедољанин казао, како је име *Божи До* дошло по томе, што је неко једноме Вучедољанину донео из Котора глас, да му је син, за којег се мислило да се утопио — жив, и да му је тај Вучедољанин зато поклонио тај дô, а како је то било „на освит Божића“, да се дô по томе назвао Божић-до и после Божи До. Али је очевидно, да је ово објашњење неистинито и неприродно, особито кад се још има у виду несумњива веза овог имена са називом *Богомоља*.

да је била „сухомеђна“ црква. У народу се прича, да је стару „клачену“ цркву сазидала „кћи цара Лазара, која је била удата за зетског владаоца, па се послијен преудала“. Она је, веле, бежећи једном од Турака дошла у данашње Ћеклиће, и пошто су Турци били ту побеђени, сазидала је „за спомен тога“ цркву Св. Илије. Ово народно предање може бити бар у суштини тачно. Кнез-Лазарева ћерка, Јелена Баошићка, могла је заиста Ћеклићима за какве услуге, које су јој учинили, сазидати цркву Св. Илије. Можда је она подигла на место њихове старе, „сухомеђне“, цркве нову, зидану.

Код цркве Св. Илије су се од старине „укопавали“ (сахрањивали) из разних села ћеклићских, већином из оних, која имају „малу укопницу“ (мало земљиште за гробље), а у новије време је код ње сахрањено и неколико знатнијих лица из племена (војвода Ђуро Матановић у самој цркви, син му Нико Матановић са једне од спољашњих страна цркве, и др.). Код цркве стоје и два врло стара дуба.

Памте, да је међу старим надгробним споменицима код пређашње цркве Св. Илије било *десет каменова, по облику сличних римским саркофазима,* са горњим површинама у виду крова. То је камење све употребљено приликом зидања садашње, нове, цркве. Натписа на тим стећцима није било, него само нешто шарâ.

Да бих добио јасну представу о изгледу и о шарама тих старих стећака, одвели су ме у Вукашинову Продо и у долац Јасен (обоје такође у северном делу вучедољског хатара), те ми показали у свакоме од тих долова *по један исти такав стећак*, који ту стоје од старине. Само су по општем тврђењу ова два већи од оних што су били код цркве Св. Илије. Оба су стећка слични с онима напред описаним код Влашке Цркве у Цетињском Пољу, само су у горњем делу нешто сужени и нису горе онако правилно затесани. Сваки је од ова два стећка преваљен, тако да лежи на својој уздужној страни, а преваљени су без сумње врло давно, јер је сваки од њих већ до половине урастао у земљу.

Стећак у Вукашиновој Продоли има 1,40 м. у дужину. Уздужна му страна има оквир од по две паралелно урезане линије, између којих су коси попречни урези. Скоро по средини стране је урезана једна уздужна линија и између ње и доњег

оквира су израђени цртежи у облику пет потковица или огњилâ, једно до другог, дакле овако:

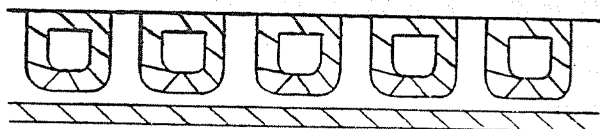

На попречним странама нема никаких знакова.

И поменути стећак у доцу Јасену има на својој уздужној страни исти такав оквир од паралелних линија са косим урезима између њих, као и онај у Вукашиновој Продоли, само што нема оних украса у средини (потковицâ или огњилâ). И он нема на попречним странама никаквих шара. — Оба стећка леже у правцу исток-североисток — запад-југозапад.

У Ћеклићима се зна, да су пре данашњих браства у Вучем Долу, која су новијег порекла, живели „старосједиоци“, који су се одавно раселили. Од њих се памте: Илићи, Илијашевићи и Петровићи.

На *Илиће* је успомена Илино Ждријело у северном делу Вучег Дола. Не зна се поуздано, куд су отишли. По једнима одселили би се у Доброту у Боки. Код Накићеновића се не именују у Доброти ни они нити икоје друго браство из Ћеклића[1]). — Међутим се може сматрати као поуздано, да се бар један део ових Илића, ако не можда и цео њихов род, одселио у Херцеговину. Обрен Ђурић-Козић нам саопштава, како је „прије 280-300 година“, дакле у другој половини 16. века, у село Сливницу херцеговачке Површи дошла „из Ћеклића у Црној Гори удовица некаквог Илића са своја два сина: Угљешом и Браниславом“ чији су се потомци још задуго презивали *Илићи*. Од њих су сад тамошња браства: Мариновићи, Шилобади, Дробјенци, Ђурине и Ћуртовићи и још Памучине у суседном селу Заградињу и по многим другим местима. Сви они сад славе Шћепањ-дан (27. децембра по ст., а прислужују Преображење), као и свеколико старије становништво у суседним селима (Рупном Долу и Главској), те су без сумње примили ту славу од старинаца[2]). — Пошто се за друге Илиће у Ћеклићима не

[1]) Етн. Зборн. XX, 431.

[2]) Етн. Зборн. V, 1214-1221.

зна, ти су одсељеници из Ћеклића у Херцеговину могли бити само ови старинци Илићи из Вучега Дола.

За старе *Илијашевиће* кажу, да су седели у Илину Долу, код Илина Ждријела, и да су се одселили у Доброту у Боки и тамо примили католичанство. Ни њих не помиње Накићеновић ни у Доброти ни у Боки уопште. Али су они можда у Доброти променили презиме, те ће бити једно од тамошњих браства, за која се само зна, да су се одавно (у 16. и у 17. веку) доселила из Црне Горе (Дапчевићи, Никићевићи, Каменаровићи, Добриловићи), католици су и сад славе „Св. Ивана“[1]).

За старе *Петровиће* се зна, да су се одселили у бокешко село Шкаљаре и тамо се покатоличили. Ни о њима нема никаких података код Накићеновића[2]). Вероватно, да су и они променили презиме и да су њихови потомци Бргуљани у Шкаљарима, за које се само каже, да су „из Црне Горе“[2]).

Шта су ови стари Вучедољани славили, не зна се. Али како је црква Св. Илија у хатару њихова села, а они нису имали друге цркве, без сумње је њихово крсно име био Св. Илија. Они су се јамачно код те цркве и сахрањивали.

Зна се поуздано, да је свеколико земљиште Вучега Дола „од Симуње [на северу] до његушке границе“ [на југу] било својином једног ћеклићског мухамеданског браства, које се вероватно презивало *Синановићи*, као и њихови покрштени рођаци, који и сад живе у суседном селу Војковићима. После „истраге потурица“ они су били избегли из Ћеклића, а њихову земљу су заостали им покрштени рођаци продали око 1760-1770 године прецима данашњих Вучедољана. Тим је мухамеданцима главно седиште било у селу Војковићима, али су по свој прилици неки од њих седели на својој земљи у хатару Вучега Дола. На њих јамачно подсећају топографски називи: у североисточном делу сеоског хатара Асанова Долина, Муста̂вине Долине и Муста̂вине Греде, у јужном Алијин Дола̂ц, а у самом селу Џаков До (и сад има Џаковића у Војковићима, и они су блиски рођаци поменутих Синановића).

Име је *овом селу*, по народном тврђењу, од најстаријег времена било увек *Вучи До*. А прозвало се тако по једном долу, у коме су и сад сеоске куће и који се такође зове Вучи

[1]) Етн. Зборн. XX, 431.

[2]) Етн. Зборн. XX, 413.

До. За њега опет причају, да је добио име по вучици, која је у њему живела.

Успомене на Влахе. — На земљишту Вучег Дола има и два топографска назива, који су вероватно успомене на негдашње Влахе. Један је од њих Бӱнова Јама а други је Брӣна. Оба су у западном, брдовитом делу села, под планином Вршањем.

Бӱнова Јама (заиста јама) је очевидно назвата по човеку, коме је било име Бун или сл. Даничић каже у Rječnik-у загребачке Академије: „2. Бун, m. име мушко XIII и XIV вијека... могло би бити румунско bun, добар; али како има Бунислав, могла је постати од тога“. Маретић доводи име Бун од Бунислав[1]). По Вајганду имена бугарских села, Буново и Буниште, немају ничега заједничког са румунским bun, добар, него су постала од бугарских речи буна и буниште[2]).

Али с друге стране знамо, да је код далматинских Романа било личних имена Bona и Buna и презименâ Bon и Bona, а вредно је пажње, да за презиме Bona налазимо у Дубровнику српски облик Боуникь, па је нпр. и Micho de Bona назват српски Михо Боуна (1350 године), и др. сл.[3]). Даље: колико ми је познато, у нашим старим споменицима име Бун носе само „Власи“[4]), а једно старо село у Браничеву, које се помиње у повељи кнеза Лазара и патријарха Спиридона 1382 године, зове се влашким именом Боунеи[5]). Још да додамо, да се један румунски писац зове Dr. A. Bunea[6]).

На основи наведених података чини ми се вероватније, да је име Бун само собом било влашко (и ако је независно од њега могло и код Срба бити сличних имена) и да се је Бунова Јама свакако назвала по некоме Влаху. Да у то верујем, још један је разлог и у томе, што је недалеко од Бунове Јаме и друго име влашког (односно арбанашко-влашког) порекла, Брӣна.

Брӣна је повелико, стеновито, брдо. Народ не зна значење имена Брина и очевидно је, да није српска реч. И сад има у арбанашком језику „briñe, f. ‘Rippe, abschüssiger Boden, Anhöhe,

---

[1]) Rad LXXXII, 134.

[2]) G. Weigand: Rumänen und Aromunen in Bulgarien. Leipzig, 1907. C. 42.

[3]) K. Jireček: Die Romanen III, 9; IV, 32. — S. Ljubić: Comissiones I, 139; II, 33.

[4]) Види нпр. Monumenta Serbica 12 и 13; Гласник Срп. Уч. Др. књ. II, 51.

[5]) Ст. Новаковић: Законски споменици, 764.

[6]) Dr. G. Popoviciu: Istoria românilor bănățeni. Budapesta, 1904. C. 222 и др.

Küste'. bri-ni, bli-ni m. 'Rippe, Seite'..."[1]). Ја сам у Кучима, код кучких Арбанаса и у селима где их је некад било, забележио шест топографских имена, у којима долазе називи Брања или Брење и тамошњи Срби су ми их превели речима: страна, стеновити бок и стена[2]). Према свему је јасно, да су реч брење и слични јој облици одавно постали терминима за разне врсте узвишења и да су од њих постали и многи топографски називи код Влаха и код Арбанаса. Несумњиво је, дакле, да је назив Брина остао још од негдашњег несрпског становништва, које је у Ћеклићима живело поред Срба, односно у њиховој непосредној близини. Како у Ћеклићима нема никаквих успомена ни трагова од Арбанаса, а има их приличан број од Влаха, свакако је и назив Брина остао од Влаха.

Остале успомене на старије становништво Вучега Дола налазимо у његовим *топографским називима.*

На североистоку од села је Му̏линаво По̏чивало, за које кажу, да је добило име по „му̏лини" („пржини"), које ту има врло много и тако добре као „морска пржина" (= „пијеса̏к"). А многи Ћеклићи заборављајући право значење и постанак овог имена изговарају га у облику Мулиново Почивало, очевидно и зато што се тако лакше изговара. Даље је на североистоку омања планина Црни Врх и у сред ње поменути *Вицков Град* са *Вицковом Гредом*, а више њих је Вра̂њи Обёр (обёр је, веле, свако омање узвишење као слеме или мали венац).

Даље је на северозападу пространа планинска коса или повија *Си̏муња*, за чије име каже Даничић: „Тамно је женскога рода име планини: Си̏муња; може бити да је постало наставком *ја* од имена женскога Симуна или мушкога које није у обичају Симун (од Симеун)"[3]). — У Даничићево време нису били познати подаци, које сад имамо и који нам сасвим јасно показују, да је у нашем народу било и да и сад има мушког имена Симун. Тако нпр. у бокешком селу Ластви има извор Симуновића Вода[4]); у данашње време човек с именом Симуновић Аврам[5]); по западним нашим крајевима имена и презимена Шимун и Шимуновић[6]); итд. Пошто имена Симун нема ни у романским

[1]) G. Meyer: Etymol. Wörterbuch.
[2]) Етн. Зборн. VIII, 82, 83, 92, 93, 98 и 99
[3]) Основе, 196
[4]) Етн. Зборн. XX, 561.
[5]) Српска митроп. карловачка, 210, 271.
[6]) Rad LXXXII, 85.

језицима ни у арбанашком ни у подацима за негдашње јадранске и динарске Романе, без сумње је постало у устима нашега народа онако исто као и женско име Симуна.

На југу су од Симуње долови: Ђурђенов До (код хана Симуње), Дуги До, *Пиштет* (назват, веле, тако због једне „пи̏шталине"; али је у ствари, као што смо напред показали, термин „пиштет" свакако влашког порекла и са првобитно друкчијим значењем), *Сӧдолин До* (чије је име можда постало од речи содула, којом се у нашем народу зову неколике биљке)[1]), дô Просја, који је око поменуте *цркве Св. Илије*, и више њега Обиличина Долина а ниже њега, „у дно", Гојков До (не зна се тај Гојко); дô Јасен до поменутог Мулинавог Почивала и до њега Јасенове Тежанице и поменута *Асанова Долина;* затим *Попова Долина* „под" црквом села Вучег Дола (Св. Ђурђем) (не зна се, по коме се попу прозвала), а ниже цркве је Сијерова долина [в. у Вукову Рјечнику: „си̏јер, m. (у Ц. Г.) — као медљика, што пада у прољеће на липу, а у јесен на вријес"; сијер је по Даничићу српска реч[2])] и до ње *Миокова Лазина* (не зна се, по коме је тако прозвата) и поменуте *Мустȁвине Долине* и *Мустȁвине Греде*, затим Ри̏д (м. Хрид) и Пори̏ђе (од Под-хриђе). „Иза" Рида је Митар-до (тај се Митар не зна).

На југозападу је од цркве Св. Илије поменута *Вукашинова Продо* (тај се Вукашин не зна) а више ње Гњиони Долац; ниже је пак поменути *Бӧжи До*, више којег је поменута „греда" *Богомоља* и Божедољско Гувно, а више овог Орље Гњијездо. С друге је стране више Божег Дола „страна" *Маројевице*, чије је име успомена на Мароја, једнога од предака старих ћеклићских браства (групе Маројевића).

Између Попове Долине и села је поменуто *Илино Ждријело* и *Илин До*, а више ждрела је близу сеоске цркве поменута „узвишица" *Кулина* са старим градиштем и гомилом. Више села је на истоку Бријег, па *Ри̏сов До* (прозват, кажу, тако по „рису"); Сјечени Лази, дô, у коме је „вода" Клачина, а „под њима" *Вучи До*, по коме се прозвало село, и у њему такође поменути *Џаков До*, а на југозападу од Вучега Дола вис Кокотово и поменуто брдо *Бри̏на* и више њега *Радетина Долина* (тај се Радета не зна) а још више *Миокова Главица* (не зна

[1]) B. Šulek: Jugosl. imenik bilja, 370; Л. Зоре: Дубровачке туђинке, под „содула".

[2]) Основе, 105.

се, по коме се тако прозвала), па даље Јасиков До (у коме сад нема јасике), Лушкâ Пећина (од „луг“), Рањев До (назват по дрвету рању, а рањ је врста храста) и у њему „жива вода“ Рањева Јама, затим Висока Главица, па поменута *Бу̑нова Јама* и најдаље на југозападу планина Вршањ.

У „Вршању“ (народ тако мења ово име) су: Међед-брлӧг, О̑рлина (вис), *Леђанов Врх* и *Леђаново Ждријело*, Очигрӗђе (греде), *Остоји Доци* (без сумње су се првобитно звали Остојић-доци по негдашњим Остојићима у суседном селу Крајњем Долу), *Миланов Врх* и *Миланова Пећина* (тај се Милан не зна), *Гојково Осôје* (и тај се Гојко не зна), Кокошӣн-до, Врâња Љу̑т (испод Миланова Врха), Пећскâ Љут (прозвата по пећини), Локве (до), поменути Алијин Дола̑ц и више њега Бајанац или Вељи Крш; најзад Шароњин Бôр („бôр“ је, кажу, „урвина, којој се види дно“).

За наведена имена *Леђанов Врх* и *Леђаново Ждријело* у народу се не зна објашњење. Ако можда ова два назива нису у каквој вези са познатим Леђаном (градом) наших народних песама, она би заједно с примерима, као што су: Леђинска Главица (или Леђински Обер, које сам ја забележио) у племену Загарчу и Леђево и Леђевиште (месна имена) у Северној Србији[1]) говорила за то, да је било у нашем народу личног имена од основе, која је у речи леђа или у речи леђ (debilis)[2]). Вредно је поменути, да у мађарским изворима из средњега века, из год. 1221, налазимо лично мушко име Legenus[3]).

Кућишта.

Колико ми је познато, немамо о селу Кућиштима никаких спомена из ранијих векова. О великој старини села сведочи поуздано народно предање, да је **ту најпре било село старих Зећана** и да је затим расељено и од њега остала кућишта, по којима се то место тако прозвало, па је после и ново село, које се на том месту засновало, задржало то име.

Старије становништво влашког порекла. — Кад се је предак данашњег браства Калуђеровића, које сад чини једино становништво овог села, „мало прије владике Данила“ (пре 8

[1]) Види у Rječn. загребачке Академије.

[2]) Види Даничића Рјечник под леђь и Rječn. загреб. Академије.

[3]) „Legenus, no. viri. 1221. V, I, 299“ (Index codicis diplomatici Hungariae alphabeticus. Pest, 1866.).

пуних пасова) доселио овамо, затекао је у Кућиштима старије становништво, које се делило на три браства са презименима: *Фрадѐли, Топа̀ли* (или „Топаљи“) и *Шо̏раји.* На његову молбу они су га пустили, те се населио међу њих и они су још неко време живели поред његових потомака у Кућиштима. Затим су Топали изумрли, а Фрадели и Шораји су се међусобно тако крвно завадили, да је последица тога била истребљење Фрадела. Али су и Шораји услед тога били тако ослабили, да су их Калуђеровићи, који су се већ били намножили, „надјачили“, те се последњи од Шораја иселио некуд у Боку. Одатле је, веле, један од Шораја почетком 19. века долазио у Кућишта Калуђеровићима, да наплати од њих своју земљу, али су га они одагнали. Тврде, да су и Шораји у Боки изумрли.

Код Накићеновића се Шораји у Боки уопште нигде не помињу; можда су поменути под неким другим именом или су као изумрло незнатно браство заборављени. — На ћеклићске Шораје или на њихове исељенике се без сумње односи овај податак. Око 1720 године Цеклињани (племе у Ријечкој Нахији) се реше, да сазидају црквицу Усековања, па спреме сву грађу, „добаве мајсторе, *некакву браћу Шораје*, и озиђу је за један дан“[1]). По томе би се могло мислити, да су се вероватно стари Кућиштани бавили и зидарским занатом.

У кућишком хатару има два дола, који носе имена ових старих браства: *Фраделова Рупа* (на међи Кућишта и суседног села, Крајњег Дола) и *Шо̀рајева Рупа.*

Презиме *Фрадѐли* је без сумње постанком и значењем у вези са талијанском млетачком речи fradelo, брат[2]). — Презиме *Шо̏раји* начињено је од основе шор, за коју смо напред, говорећи о презимену Шоровићи у Цетињском Племену, показали, да је романског порекла. Код презимена Шораји очевидно је, да је осим основе још и облик несрпски, без сумње такође романски. — И презиме *Топа̀ли* или *Топа̀љи* очевидно ни по својој основи ни по облику није српског порекла. Има приличан број романских речи, с којима би се могло доводити у везу, нпр. талијанске: topa, topo, topaia, topaio, toppallachiave, toppalchiave, toppolo игд.[3]); даље знамо у Румунији три топографска имена,

[1]) А. Јовићевић и М. Стругар: Слике, 90.

[2]) Види Rječn. загреб. Акад., под Fradelić.

[3]) В. речнике: H. Michaelis-a I, и N. Tomaseo-a.

која гласе Topal [1]) и у Италији насеље с именом Topaligo [2]). А могло би се веровати и да је било надимак, начињен по турској речи тòпâл (хром), па да је у устима несрпског становништва добило облик „Топали" или „Топаљи." Свакако, пошто су браства Фрадели и Шораји имали поуздано романска презимена, смемо веровати, да су и Топаљи, који су са њима заједно живели и без сумње били истог порекла као и они, имали такође романско презиме, ако не можда по пореклу, а оно бар по облику.

По свему су дакле *та три браства била влашког порекла.* Њихова презимена, особито облик тих презимена, у коме су се и до данас у народу очувала, сведоче, да та браства нису била посрбљена много пре доласка Калуђеровића међу њих. Она су дакле још и у првој половини 17. века вероватно била двојезична, тј. поред српског говорила још и влашки. Тако би се најбоље могло објаснити, откуда то, да та три браства још и у другој половини 17. века имају презимена са несрпским обликом. Њихово се настањење у Кућиштима најбоље може разумети тако, ако се узме, да су они као номадски сточари наишли у Ћеклићима на празно селиште са кућиштима старих Зећана, које је због тога било добило назив Кућишта, па се сами на њему стално населили. Кȁд су и зашто су стари Зећани били напустили ово своје село, о томе се сад ништа не зна; али је највероватније, да су то учинили после пада Зете под Турке и услед каквог сукоба с Турцима или са домаћим, ћеклићским, муслиманима. У сваком случају поменута влашка браства тек ако су се у 16. или у почетку 17. века населила на Кућиштима, јер да су била раније дошла, не би могла очувати своја влашка презимена, пошто би се била одавно посрбила.

За ова три негдашња браства у Ћеклићима мисле, да су славила Св. Илију.

Нема никаквих трагова ни успомена од какве пређашње цркве у Кућиштима. Без сумње је раније становништво овога села није ни имало. А зна се поуздано, да је *сеоско гробље* од старине на свом садашњем месту, на главици више данашње сеоске цркве, и да су се у њему сахрањивали и стари Кућиштани. До саме цркве је била стеновита „греда", па су је

[1]) S. Chiperiu: Nomenclatura.

[2]) C. Triverio: Dizionario, 613.

у новије време одсекли, те је у њој начињена „коштурња“ (костурница). Сад се Кућиштани „копају“ само код племенске цркве, Св. Илије.

Старинци мухамеданске вере. — У северном делу кућишког хатара, на западу од планине Црног Врха, има дô Медовићи и у њему вода Убао Медовића. Зна се, да је у томе долу било село истога имена, у коме је живело мухамеданско браство *Медовићи* или *Медојевићи*. Они су, веле, можда били огранак великог и јако разгранатог ћеклићског муслиманског браства *Остојића*, које је имало своја села на више места по Ћеклићима. Тврде, да је познати кадија Медовић на Цетињу, који се помиње у „Горском Вијенцу“, био од ових ћеклићских Медовића. То је и могућно, као што је врло вероватно, да су и остали Медојевићи или Медовићи на Цетињу били пореклом из Ћеклића. Видели смо, говорећи о тим Медовићима у Цетињском Племену, да су њих црногорске владике биле довеле и населиле на земљиште Цетињског Манастира, да су се дакле били од некуд тамо доселили. — Муслимани Медовићи су побегли из Ћеклића у доба „истраге потурица“ не зна се куд.

„Под Црним Врхом“, са његове јужне стране, у Шћепањдолу и у долу Старим Кућама „живјели су *Црновршки Турци*, који су у доба владике Данила побјегли у Никшић“. И сад стоје на месту тога њихова села, које се јамачно такође звало Црни Врх, развалине од њихних кућа. За њих се зна, да су били једним делом од поменутог великог мухамеданског браства *Остојића*. Интересантно је, да се је у Братоножићима и у Васојевићима одржало предање о пореклу и о судбини једнога браства од тих „Црноврршких Турака“, које се звало *Мемовићи*. Они су, каже се, били пореклом из братоношког села Лутова, одакле су отишли у Ћеклиће (а то се пресељење према пасовима, које Лутовци набрајају, могло десити тек пре 8 или највише 9 пасова, што ће рећи од прилике око средине 17. века), па су доцније из Никшића пребегли на земљиште манастира Дечана, на западу од Ђурђевих Ступова, у данашњим Васојевићима, и основали тамо село, које су назвали Црни Врх „по месту, одакле су се доселили“. Ти су ћеклићски Мемовићи, по тврђењу Братоножића, бројали на 60 породица. Њих су Васојевићи најпре 1856-8 а по други пут 1875 године сасвим исте-

рали одатле, а њихну земљу заузели[1]). Куд су ти Мемовићи отишли, не каже се.

Међу **топографским називима села Кућишта** има приличан број таких, који су успомена на неко врло давнашње српско становништво.

Један од њих заслужује особиту пажњу. То је *Бо'ање* или *Бохање*, назив једног земљишта на северозападној страни Кућишта. Тај је назив без сумње истог постанка и значења, којег је и поменуто име Боани или Боане у Цетињском Племену, те или значи камење, стење (као збирна именица) *или је придев од речи бован, болван са значењем идол.* У овом би другом случају назив Бо'ање обележавао место, на коме је стојао какав идол прехришћанских Срба, и био би једном од успомена на прве српске насељенике по овим крајевима. Овакво значење назива Бо'ање и улога његова места као негдашњег племенског светилишта може се сматрати у толико вероватнијом, што су Кућишта од вајкада у географском средишту племенске области ћеклићске и што су, као што ћемо мало даље видети, од старине и племенским збориштем, па дакле и политичким средиштем, свих Ћеклића. У овом је погледу несумњиво од значаја и то, што је код самог села Кућишта и земљиште са називом Бата или Бате, а то име значи, као што смо напред видели (види код Бата у цетињском Доњем Крају, стр. 242 и д.), сретиште, збориште, раскршће.

Међу сеоским кућама су: Доња Долина, Веља Зграда (долац за врт) и *Зборна Главица,* која је више цркве. Зборна Главица је била збориште целога племена Ћеклића, на којој је држало своје скупове. А веле, да се је „за доба Св. Петра ту окупљала и сва Катунска Нахија“ и сам је Св. Петар ту долазио и седео на једном камену, који и сад стоји. Ту су некад били и велики брестови (сад су место њих мали).

На северу од сеоских кућа а делом и међу њима су: Јасике (велики до), Лањски До (дубок до), *Ба̏та* (а говори се и у множини: *Ба̏те*), земљиште на раскршћу пред самим улазом у село. Код имена Бата у Цетињском Племену показали смо, да је оно српског порекла и да ће без сумње бити један од топографских назива, који је остао још од старих Зећана.

До Бате је Вељи До, па Ра̏довица (дô, који је добио назив „од Ра̂да Калуђеровића“), Пејова Продо (названа по Пеју Калу-

[1]) Етн. Зборн. XII, 509 и 510; Етн. Зборн. VI, 721.

ђеровићу), *Бöјин Бријег* (главичица, назвата, веле, „можда по некој Бöји", о којој се сад ништа не зна), Подгуваље (дô под гувнима), Осјечена Главица, Дôце (заиста доци), Ȕблица („вода која пишти") и под њом Ублички Долови.

На и. и на ј.и. од села су: *Миков Дријен* (не зна се, по коме је прозват) на граници према селу Војковићима; *Боричковица* („мртва вода") и земљиште око ње *Боричковице* (успомена на неког Боричка или Боричковиће, о којима се сад ништа не зна); Дуги До; Криве Њиве; врх Веља Главица; Подкрајаче (земље).

На ј. и на ј.з. од села су најпре *Попов До* (не зна се, по коме је попу прозват), близу села Крајњег Дола; више њега *Крајача* („уба'") а опет више ње „брдашце" *Крȁјева Глава* (назвата по неком Крају или Краји, о коме се сад ништа не зна, а у вези су са његовим именом и напред поменути називи: Крајача и Подкрајаче) на самој граници крајњедољској и под њом Рајичкове Долине (можда прозвате по неком Рајичку из Војковића); „под селом" је Мркушин До, па даље на ј. Буковичић (вис, преко којег је ишао стари пут кроз Ћеклиће), *Латински До* (такође на том старом путу; прозват је тако по томе, што су у доба, кад је Црна Гора откупљивала владику Данила, Кућиштани били заложили тај до „Латинима", т.ј. католицима, у Доброти — Ивановићима и Периновићима — да би се откуп саставио, те су га ти „Латини" неко време држали; иначе се у народу прича, како су тобож „Латини" у томе долу закопали „бачву пара"); *Мйоков До* (не зна се, по коме је тако прозват); Прйсоје и у њима Маче Рупе.

Више Латинског Дола је *Стојакова Вода* (не зна се, по коме је тако прозвата), а више Миокова Дола је вода Црно Корито. Опет више Стојакове Воде је *Кучка Главица*, за коју се не зна, по чему је добила име, а врло је вероватно, да је успомена на негдашње сточарско додизање и Куча уз друге старе Зећане. Простор око Кучке Главице и Црног Корита чине Брегови, према граници вучедољској, а на тој су страни и поменуто *Бо(х)ање* и до њега Вȕче Рупе. А све земљиште ниже сеоских кућа ка Крајњем Долу зове се општим именом Кућишка Раван.

На североисточној страни, даље од села, ка планини Челинцу, су најпре Врхови, које чини група од висова, међу којима су врхови: Грабови Врх, *Пëркова Плоча* (тај се Перко

не зна) и Средњи Врх. Више поменутог вучедољског Мулинавог Почивала је дô Јасен („пô њега је Кућишта а пô је Вучег Дола") и више њега Јасенска Греда (кроз њу је пробивен друм); „за њом" је недалеко поменути дô *Медовићи* и у њему вода *Убао Медовића*, а више ње и Симуње планина Црни Врх (од којег је, као што смо видели, мали део вучедољски), под којим су поменути *Шћепањ-до* и *Старе Куће,* у којима су живели т.зв. „Црновршки Турци". Црни Врх је на међи према племену Бјелицама.

Напоредо с овим првим редом земљишних назива иде други ред: најпре је више самог села главица *Пјешивац* (заиста је голо брдо), па даље од ње брдо Црна Гора (има и сад иза ње горе); тако је опет више села Вељა Греда и у њој пећина са водом *Средановом Јамом* (тај се Средан не зна), а даље је према Црном Врху *Павлова Гора* (брдо; и тај се Павле не зна) а за њом „простор" Лазине и Змијаче (има заиста змија), а иза њих на североистоку *Сурдупи* („рупчине и око њих велика тврђа").

Топографски назив *Сурдупи* и *Сурдуп* код нашег народа је врло распрострањен. Има нпр. вис Сурдуп на пиперској планини Лукавици[1]); на североисточној подгорини планине Жијова у Кучима има Сурдуп, чије име по народном објашњењу значи: „провала"[2]); на ј.з. од Лукавице има врло стрм вис Сурдуп[3]); у селу Белошевцу у ваљевској Колубари је извор Сурдупина[4]); поток у селу Брђанима у љубићском срезу зове се Сурдуп[5]); у селу Кавадару негдашњег јагодинског округа има сув поток Сурдуп[6]); итд. Поред поменутих народних објашњења из Куча и из Ћеклића за реч сурдуп да наведемо још и ове речи Ј. Цвијића: „Вртаче, које се каналом продужују у пећине зову у нас: вигледи, звекаре, бездане, пропасти, стромори, сурдупи (и сурдупине) итд.[7]). Дакле и из овога видимо, да сурдуп има заиста значење: „рупчина", „провалија", „пропаст" и сл., тако да нам се чини понајвероватније, да је српског,

[1]) Етн. Зборн. XVII, 305 и 468.
[2]) Етн. Зборн VIII, 105 и 230.
[3]) Ровинскій: Черногорія, II. 3, с. 620
[4]) Етн. Зборн. VIII, 541.
[5]) Етн. Зборн. V, 43.
[6]) J. Мишковић: Топографски речник јагодинског округа (Гласник Срп. Уч. Друштва, 61), с. 181.
[7]) Карст, 19.

и то у неку руку као ономатопејског, значења: да су у тој речи спојена значења сурвавања и дубине. И облик сурдупина говорио би за њено српско порекло, јер показује, да народ осећа значење речи сурдуп, па га додатком -ина још повећава. И знатно распрострањење назива̂ Сурдуп и Сурдупи по нашем народу, и то по његовим разним крајевима, иде у прилог нашем мишљењу.

Ако је реч сурдуп туђег порекла, она је без сумње врло давно прешла у наш језик, тако да је сасвим понарођена. У том случају она својим постанком понајпре има везе са латинским surdus (глув, потмуо, који не даје гласа), од којег је и румунско surd и талијанско sordo и друге сродне романске речи[1]).

Свакако је са речју сурдуп истога постанка, или је управо од ње и постала, и реч сурдук, за коју знамо по Вуку, да значи: провалија, јаруга[2]), и коју Вук и Даничић[3]) сматрају за туђу реч. И од речи сурдук има приличан број топографских назива по нашем народу (а тако исто и у Румунији). — Са овом нашом речи очевидно је у вези и мађарска реч szurdok, провалија.

До Сурдупа су на и. Дубоки До и *Сто̏јков До* (тај се Стојко не зна) и Стошини Долови (не зна се, по коме су тако прозвати), према бјеличкој граници, па даље *Му̏жина Ластва* (заиста „ластва"). О речи „ластва" као термину тамног постанка, говорили смо напред. Придев „Му̏жина" је без сумње начињен од негдашњег мушког имена Мужило или Мужина. За прво има непосредних података, од којих су неки наведени у Rječnik-у загребачке Академије (има тамо наведено и једно презиме и једно име хрватског села, изведено од Мужило). А за име Мужина нисам нашао непосредне потврде, али се у истом Rječnik-у наводе два презимена и три топографска имена, која су очевидно могла само бити изведена од тог имена. — У Мужиној Ластви има „водица" Ли̏повац, а за Мужином Лаством је Заму̏жин Крш.

До Мужине Ластве је земљиште с именом *Меоца* (неки изговарају: Меовца). Оваква и слична топографска имена позната су нам из свију наших крајева. У Вукову Рјечнику се наводи: „Мѐоца, n. pl. сјенокоси Чевски у Ластви Озринићској",

[1]) Meyer-Lübke: Romanisches etymol. Wörterbuch. Heidelberg, 1911. С. 638.
[2]) Вуков Рјечник.
[3]) Основе, 278.

и за то име Даничић је рекао, да му је основа незнана и корен незнан[1]). У Rječnik-у загребачке Академије наводи се поред Вукова податка још један из „Огледала Српског“, па се додаје: „Меоца је по свој прилици мјесто Мелца (ваљада сродно с мел...), и онда је генитив Мелаца“. А за „мел“ се каже, да је нека особита земља и да је реч веома стара, пошто је има и у неким другим словенским језицима. Наводе се и примери за топографска имена Мѣль и Мель из разних српских крајева. — Ја сам из старе Црне Горе забележио више примера топографских имена у облику Меоца са 2. пад. множ. Мѐлаца. А познато је, да у другим нашим крајевима имамо разне друге облике: Мелник, Мелница, Мелине, Мијела, Мијели итд. Дакле према свима тим подацима не може бити сумње, да је име Меоца српског порекла.

До Мелаца је *Милићева Рӯпа* (тај се Милић не зна), а на ј. од њих „врх Брезова Гора при граници војковићској“. То је све „подножје од Челинца“. Навише је још Матӑнова Лазина (назвата по Матану Калуђеровићу), опет на граници војковићској. „Од Мужине Ластве и од Матанове Лазине све навише зове се Чёлинац“. Име тој планини народ доводи од „чёла“ (пчела), што ће заиста и бити тачно. И у Rječnik-у загребачке Академије се код речи „Челинац“ упућује на „Пчелинац“.

У кућишком делу Челинца су: Равне Рупе и *Шпедова Агуга.* По коме је та алуга назвата, није познато. Придев „Шпедова“ очевидно је постао од неког мушког имена или надимка; али крај свега трагања ја нисам могао ово име пронаћи ни код нашег народа ни код његових романских и арбанашких суседа. За реч алуга, управо халуга, знамо, да је још стара словенска, али јој је порекло непознато[2]).

Крȃјњи До.

Најстарији спомен о овом селу имамо, колико знам, тек из 1692 године у писму Ђ. Болице, губернатора Црне Горе: „chiamata Chragni Do“[3]). — Али је село много старије, уопште

---

[1]) Основе, 345.

[2]) Види: Даничића Основе, 367; Rječnik загреб. Акад.: haluga; Berneker: Slav. Etym. Wörterb. I, 383.

[3]) Il Montenegro, 106.

веома старо. То ће се видети из даљег излагања, које ће нам показати, да у Крајњем Долу има очуваних успомена на неко врло давнашње стариначко становништво, којег је већ одавно нестало.

Име је селу такође врло старо, а дато је по долу, који је у сред села и зове се Крäјњи До, а заиста је на крају целог низа долова, који се протеже од с. к ј. Чује се и погрешан изговор: „Крäдњи До“.

Једна су од успомена на негдашње стариначко становништво: **Ӣковићи,** „мјесто“, т.ј. пространo земљиште, на с. и. од села, на коме је „мртва вода“ *Иковићски Уба'* а у близини је *Иковићски До* и *Икова Локва.* Сви ови називи јасно показују, да је на томе земљишту некад живело браство или род са презименом Иковићи; али је то тако одавно било, да се о њима сад ништа не зна. Старих Иковића је одавно нестало, а на њихово се место био после населио један део мухамеданског браства Остојића, тако да се Иковићима звало једно од мухамеданских села у Ћеклићима, док нису муслимани изагнати.

У јужном делу сеоског хатара има *Кућишни До,* у коме сад нема кућишта, али се по називу види, да их је некад несумњиво било и да је у неко давнашње време ту живело становништво, после чијег одласка су стојала напуштена кућишта. О томе се старом становништву сад ништа не зна.

Старинци Остојићи и Кршевићи. — На југозападу од Крајњег Дола, под планином Буковицом, има пространо земљиште (дô и страна) с именом *Остојићи* (чује се, али ретко, и Остовићи) и у близини вода *Остојићска Каменица* (издубена у камену) и више њих *Остојића Крши* а нешто даље к северу, у близини кућишке границе, „жива вода“ *Остојићска Јама* и још даље на с., на вучедољском земљишту, поменути *Остоји Доци* (од Остојић-доци).

Све су то успомене на негдашње *велико и разгранато мухамеданско браство* **Остојиће,** који су били ћеклићски старинци, а главно им је седиште било у селу Остојићима на поменутом земљишту код Крајњег Дола, које се и сад тако зове.

Куће су ових Остојића биле у Остојића Кршима и у Шајиновој Рупи. И сад се још познају овде-онде од њих развалине. Осим тога су муслимани Остојићи живели још у реченом селу Иковићима, затим у Алузи, која је око међе селима Војковићима и Милијевићима, па у поменутом Шћепањ-долу и на Ста-

рим Кућама под планином Црним Врхом у кућишком хатару и можда још у поменутом муслиманском селу Медовићима са западне стране Црног Враха.

Један је од предака ових Остојића без сумње био „Лѣпое Остоичь“, који се именује у помињатој повељи Ивана Црнојевића из 1489 године као један од 24 властелина из Црне Горе, што су имали по Иванову наређењу да изнађу старе границе између цетињских Бјелошевића и Бајичића[1]).

У селу Остојићима била је и џамија ћеклићских муслимана. То је она џамија, коју помиње и Ровински[2]) и о којој се у „Горском Вијенцу“ говори на два места (стихови 941.—944. и 2611.—2613.) и на другом се месту каже, како су је Црногорци (у време истраге) порушили:

„Од мечета и турске џамије
направисмо проклету гомилу,
нека стоји за уклин народу“.

Та је џамија по народном казивању била од дрвене грађе и зато се од ње није одржало никаквих трагова.

Остојићи су у време „истраге потурица“ били сви избегли из Ћеклића и колико се зна, нису се више ни враћали тамо. Њихове су породице биле још неко време заостале у Ћеклићима, па су се после и оне иселиле. Том су приликом продавале буд зашто своју дотадашњу земљу, а нешто нису ни могле продати, него су морале просто напустити. Тако се нпр. прича: „кад су дизале неке од потурчењачких породица, купио је Вукац Попов Калуђеровић земљу од булâ за 12 јарчева“ и преселио се у Иковиће, „а Крше Остојића није хтио нико да купи, те су остали комун за три околна села̀: Крајњи До, Кућишта и Вучи До“.

Куда су отишли избегли Остојићи, нисам могао сазнати: у Ћеклићима није ми знао нико казати, а код досадашњих испитивача нема о њима нигде помена.

По свој прилици су грана Остојића били и мухамеданци *Кршевићи*, за које се зна, да су живели у селу Остојићима, где се и сад познају рушевине од њихних кућа. Они су, веле, у време истраге дигли у Никшић, али их сад тамо нема.

У самом Крајњем Долу живели су пре „истраге потурица“ мухамеданци *Рамадановићи* и *Мухадиновићи*, од којих су једни у време истраге отишли из Ћеклића, а други се покрстили и

---

[1]) Види у „Додатку“ допуне препису те повеље.

[2]) Черногорія, I, с. 489—490.

остали и даље у своме селу. Они што су отишли из Ћеклића настанили су се у Подгорици, где и сад има муслимана и Рамадановића и Мухадиновића, а из Подгорице су се неки од њих населили и у Никшић и у Бар. — Потомци покрштених Рамадановића и Мухадиновића живе и сад у Крајњем Долу и презивају се тим истим презименима. Има их и једних и других по 5 кућа и славе Св. Илију а прислужују Петков-дан, што су, веле, узели славити онда кад су покрштени.

И Рамадановићи и Мухадиновићи су огранци велике браственичке групе ћеклићских старинаца, *Маројевића*, о којима ћемо нарочито говорити даље, на засебном месту. — Успомена на њихове мухамеданске претке су називи: Асанове Зграде и Смаилове Зграде (и једно и друго вртови — „зграда“ значи врт) међу сеоским кућама.

Зна се и где је било *гробље* негдашњих муслимана Крајњега Дола (заједно с Остојићима и Иковићима): у горњем (југоисточном) делу села, „украј џаде“ (друма). Такође се зна, да је пред селом на североисточној страни била „*фортица*“, тврђавица, тих мухамеданаца, која им је служила за стражарење и за одбрану.

Гробље и црква негдашњих православних Срба овога села — Остојића, Иковића, Кршевића и др. — пре него што су примили ислам, били су по предању на месту Главици на средини села (тако ми је саопштио и г. Драгутин Матановић, ген. консул у пензији). Врло је вероватно, да је позније хришћанско становништво Крајњега Дола — покрштени старинци Рамадановићи и Мухадиновићи заједно са досељеним Калуђеровићима — према успоменама, које су биле очуване у старим предањима, сазидало *цркву Св. Саве* и поставило своје *гробље* код ње, и једно и друго на њиховим негдашњим местима или у близини. И у делу „Педесет година на престолу Црне Горе 1860-1910“ (Цетиње, 1910. Стр. 111.), у коме су изнети поуздани званични подаци црногорске митрополије и Министарства Просвете, црква Св. Саве у Крајњем Долу означава се као обновљени храм (обновљен 1892 године), што значи, да је тога храма у овом селу и раније било. А код нашег тамошњег народа је обичај, да се старе цркве приликом њихова обнављања редовно подижу на своме пређашњем месту.

Међу **топографским називима** овог села има знатан број успомена на старо становништво.

На ј. према његушкој граници иде „џада“ планином Буковицом до на Чекање. Чекањем се назива омања зараван, која обухвата све земљиште „испод џаде“, т.ј. на с. од ње, и још место на самом раскршћу друмова, који иду на три разне стране: кроз Његуше, кроз Ћеклиће и ка Цетињу. А Чекањем се назвало без сумње због тога, што је ту заиста чекање, одмор, кад се изиђе уз планинску страну до на бйло од Буковице.

У Чекању су „живе воде“: Нова Вода и Клачине, а испод Чекања ка с. з. земље: Долине, Клачине, Кућишни До, Долови, Драчева Рупа, *Стојина Долина* (не зна се, по коме је назвата), Понорац (до), Голубинка (то су јаме са четири „грла“, отвора, горе), па даље испод Буковице: Буковични Долови, а више њих Буковична Јама (дубока провала), Грлич („жива вода“ на старом путу кроз Ћеклиће), Челине (рупе), Порон (искварено од Понор; „велике, дубоке рупчине“), поменути *Остојићи* („земља“), *Шајинова Рупа* (очевидно назвати по неком Шајину од мухамеданаца Остојића) и *Остојића Крши*, затим *Наћанов До* (назват по мухамеданцу Наћану), Брегови, у којима је поменута „жива вода“ *Остојићска Јама* према граници кућишкој, даље на с. з. Лази и Буковичић (долови), *Тёшин До* (не зна се, по коме је тако назват) и напред поменута *Крајева Глава*, која је делом у хатару села Кућишта.

На с. од Чекања је велико брдо Старац, чији се највиши врх зове Вељи Крш. У самом Старцу су *Радоштине Рупе* (не зна се, по коме су назвате), *Стијепов Крш* и *Николина Долина* (не знају се ни Стијепо ни Никола). „На јужној страни од Старца“ су: *Ђурини Долови* (тај се Ђура сад не зна), Пёлешке Лазине, Конопљички Врх, *Ђурашкова Главица* (тај се Ђурашко не зна), *Ђураче* („земља“; не зна се по коме је тако назвата, можда по каквим старим Ђурићима или Ђурашковићима). А „у подножје Старца“ (на с.) су: до села Осоје (обрасло јасикама) и ниже њих поменути *Крајњи До*, по коме је село добило име, а до њега Дубоки До.

Међу сеоским „зградама“ (вртовима у селу) су поменуте *Асанове Зграде* и *Смаилове Зграде*, па Средњи До, Старачки До, *Мӓрев До* или *Маројев До* (назват по Мароју, претку свих Маројевића). Између Средњег и Старачког Дола је „убао Рӓпе“, који је заиста „баш међу рапама“ (шкрапама).

На с. и. и на и. су: најпре ниже сеоских кућа поменуто земљиште *Иковићи* и *Иковићски До* и „мртве воде“ *Иковићски*

Уба' и *Икова Локва*. „Једне зграде [вртови] у Иковићима зову се Ђаволичине Зграде". Под Иковићима су Мишевића Рупе, за које тврде, да су добиле име по називу (презимену или надимку) данашњих Вучедољана: Мишевићи или у шали „Миши", јер су се они били по свом досељењу у Ћекліће најпре настанили у тим „рупама" (доцима) ниже Иковића. Даље су: *Стошин До* и *Стошина Главица* (не зна се тај Стоша), затим Граб („главица и земља") а за Грабом: Теговина, Папрат (долови), Крушка („земља") и *Команов До.*

По коме је *Команов До* назват, није познато. Мушко име Коман свакако није српског порекла, али да је било врло рано одомаћено код нашег народа, видимо по споменима тога имена из 13. и из 14. века[1]), а знамо, да има и женско име Комана и презиме Комановић још у наше време[1]). Знамо и приличан број топографских назива, начињених од њега по разним нашим крајевима: Команица, Команице; Команово Селиште у северним српским крајевима[1]); Коман, село у кајларском крају[2]) у јужној Македонији; Коман, село у Бугарској[3]); Команија, сеоце у Словеначкој, код Љубљане[4]); и др. — Име Coman и слична и топографски називи, начињени од њих, распрострањени су и код свих балканских Романа, а знамо и у Италији две вароши с именом Comana[5]). Има и велико арбанашко насеље Комана, на Дриму, западно од Скадра, те ако није постало од српске речи ком, као што је нпр. случај са именом црногорског племена Комани (односно ако није примљено од Срба), биће сродно са таквим романским именима. — У сваком случају, дакле, Срби су име Коман примили од балканских староседелаца, па се оно после и код њих много употребљавало.

До Команова Дола су према граници села Милијевића: Брда (заиста брда) и Брдске Долине и Репишта, а према селу Војковићима Иночка Рупа (име јој је начињено од Инок, а то је име брду, о коме ће даље бити говора) и *Близурадска Продо,*

[1]) Rječnik загребачке Академије.

[2]) К'нчовъ: Македония, 270.

[3]) Списъкъ, 62.

[4]) Spezialortsrepert., VI, 44.

[5]) C. Jireček: Die Romanen, III, 19. — Види за лична имена Coman и Comanita код Румуна F. Damé: Dictionnaire..., а за топографска имена од њих у Румунији D. Frundescu: Dictionaru..., 127-128; за топографска имена од Coman код Цинцара J. Nenitescu: De la Romanii din Turcia europeana. Bucuresci, 1895 Стр. 27, 43 и 464.

о чијем смо имену напред (в. Близурад у Његушима) показали, да је српског порекла, затим *Пера̂нова Долина* (не зна се, по коме је тако названа), *Вукчева Продо* (тај се Вукац не зна) и поменути Попов До око границе према селу Кућиштима.

Во̂јковићи.

Старијих спомена о овом селу, из времена пре 19. века, нисам могао наћи. Село је пак несумњиво врло старо и мора се шта више сматрати за једно од најстаријих насеља у Ћеклићима. О томе сведоче многобројни и разноврсни подаци: остаци и успомене од старијег становништва, затим само име Војковићи и осим тога и данашња браства овог села, која су сва пореклом од ћеклићских старинаца.

Међу успомене на неко давнашње становништво спадају: у западном делу села *Градина* („њиве и више њих греда“ а ниже њих „мртва вода“ истог имена, која „за кише пишти“), *Кулина* и на врх ње *велика гомила,* о којима смо већ говорили као о групи старина, која почиње на земљишту села Вучег Дола (види тамо), па се наставља на суседни део Војковића. — То су остаци из неког врло старог времена, тако да се о њима сад у народу ништа не зна.

На врх Инока, великог брда на југоистоку од села, има *велика гомила* од набацаног камења, коју зову *Грохот.* Она је врло дугачка, око 20 м., и доста се расула услед осипања низа стрму страну.

Вредно је пажње, да се у близини те гомиле, на истоме врху од Инока, једно земљиште, које сад спада у хатар суседног села Милијевића, зове именом *Црквина.* На њему је без сумње била некад црква, али врло давно, јер се о њој ништа не зна, а и нема никаквих трагова од ње, што опет значи, да је свакако била дрвена или сухомеђна. И овде имамо дакле један пример за везу између старе и нове вере, многобожачке и хришћанске, коју смо већ на много места и у Брдима и у старој Црној Гори запазили и нагласили.

Јужни део села се зове *Глађани* и до њега је *Гладски До,* а више њих је *Гладска Страна.* У народу се данас не зна, по чему су та имена дата, и реч *глада,* од које су она начињена, сасвим је непозната. Ти су називи једино могли остати *од старих Зећана,* који су овуда са својим гладама (сточарским колибама) катуновали и кад су се после у овом селу и

стално настанили, задржали их и даље и предали преко својих потомака и доцнијем становништву, које већ није знало за реч глада, пошто је била истиснута термином стаја, што су га донели досељеници из предела на северу и северозападу од старе Црне Горе.

Други део села, до Глађана, зове се именом *Полачани*, које народ такође не зна да објасни. Врло је вероватно, судећи бар према његову облику, да је и оно тако исто старо, као и назив Глађани, да је дакле и оно остало од старих Зећана, који су били оснивачи овог села.

Даље је само име селу, **Војковићи,** несумњиво врло старо. Село је очевидно добило то име по *браству истог презимена*, које је у селу становало и које га је без сумње и основало. А о томе се браству сад ништа не зна. И за најстарије познате становнике овог села, који се иначе сматрају за ћеклићске старинце, није познато, да ли су се презивали Војковићима, премда је иначе врло вероватно, да су баш њихови преци били ти стари Војковићи. Они су свакако били то негдашње зећанско браство, које је најпре додизало овамо на своје катуне и градило поменуте гладе па се затим овде и стално настанило. Њих је могло привући ово место због свога веома подесног положаја: управо је под планином Челинцем, која је због својих богатих пашњака врло погодна за сточарство. И сад је највећи део Челинца војковићски комун. А старим Војковићима је несумњиво припадало и свеколико земљиште данашњег села Милијевића, јер је то село и основао један род из Војковића, једна грана војковићских Маројевића, по којој је село Милијевићи добило и своје име. Од старих Војковића или још од њихових предака су свакако били и градови или тврђаве и гомиле на поменутим местима војковићског хатара; њихова је морала бити и црква на реченом месту Црквини на врху брда Инока.

Ми не знамо истина, шта је било са старим Војковићима; али знамо поуздано, да је свеколико данашње становништво села Војковића врло старо, јер доводи себе *од претка Марка*, за кога се с правом тврди, да је живео „у доба Ивана Црнојевића“, јер се до њега набраја пуних 14 пасова. А за Марка се такође поуздано зна, да је седео у селу Војковићима, пре него што је примио ислам, и по нашим испитивањима несумњиво је припадао ћеклићским старинцима.

О браственичкој групи Маркових — Маројевих — потомака, о т. зв. *Маројевићима*, говорићемо даље нарочито. А овде ћемо изнети само неколико најпотребнијих података о родовима, који су данас у овом селу.

Војковићски Маројевићи деле се од старине на две групе: Адројевиће и Радојевиће (сад укупно 20 домова).

Адројевићи су били муслимани и делили су се на два рода: на *Синановиће* и *Џаковиће*. Они су се били јако осилили и по свој прилици су били сасвим истиснули старе Вучедољане, јер се зна, да су држали свеколико вучедољско земљиште „од Симуње до његушке границе“, а видели смо напред, да на вучедољском земљишту има и сад у топографским називима успоменâ на те муслимане. Тамо је између осталих и назив Џаков До, који сећа на претка поменутих Џаковића. Они су свакако били делом и настањени на вучедољском земљишту.

У време „истраге потурица“ један је део Адројевића избегао из Ћеклића а други су се покрстили и остали и даље у свом селу. За оне што су избегли зна се, да су били отишли у Васојевиће, а њихову су земљу, као што смо напред казали, продали заостали им рођаци прецима данашњих Вучедољана. Покрштени Адројевићи зову се и сад својим старим, муслиманским, презименима: *Синановићи* и *Џаковићи* и славе, као и њихови рођаци у Војковићима, Св. Илију а послужују јесењи Петков-дан (14. октобра по ст.).

Радојевићи се деле на две гране: једну чине родови Вуксановићи са Јоветићима (којима је надимак „Баиле“), Ивановићи и Мијушковићи, а другу само род Митровићи. Сви славе Св. Илију а послужују јесењи Петков-дан. Они су од увек били православни и живели су поред својих муслиманских рођака у истом селу. Цркве нису имали, него им је служила племенска саборна црква Св. Илија, код које су се и сахрањивали. Тек у првој половини 19. века сазидали су заједно са својим покрштеним сродницима у свом селу *цркву Св. Петра*, код које им је сад и сеоско гробље.

Разне друге успомене на старије становнике налазимо у **топографским називима.**

На граници према селу Кућиштима је поменута Фраделова Рупа (купили је у Кућиштана), затим Старачки До, па *Ивков Уба'* („мртва вода“ у заједници са Крајњедољанима; тај се Ивко сад не зна) а од њега на и. у подножју брда Инока

Иночки До и земљиште Граб, па само велико брдо *Йнок* и у њему „мртва вода“ Йнок. Инок је високо, над својом околином јако уздигнуто, осамљено брдо, те ће му име без сумње бити дошло од српске речи инок, за коју се у Rječnik-у загребачке Академије каже, да јој је старије значење: један, сам; да је постала од ин (један) и да је стара словенска реч. „Два чела од Инока на осојној страни су војковићски, а друга два чела су милијевићски“ („чело“ је страна код великог брда; има дакле четири „чела“ према четири стране света). У Иноку има при врху пећина с именом Вилина Пећина. Прича се, да су у њој „ткале виле“. А на самом врху Инока је поменута велика *камена гомила, Грохот.*

Даље су, јужно од села:. Подграб (њиве), *Миков Дријен* (земљиште; не зна се, по коме је тако прозвато), Дуги Долови, међу којима је *Вукашева Продо* (тај се Вукаш не зна) а североисточно од ње поменута *Градина* и до ње више села *Кулина* са гомилом на врху. Под Кулином су: Острн Кам и Греде, а ниже сеоских кућа поменута *вода Градина* („за кише пишти“) и до ње Пржинава Главица а даље на ј. и. Гола Главица.

У средини села је земљиште Блатиште, чије је име успомена на негдашњи мочар, кад је „силазио поток од Кулине“. Тога потока сад нема, јер су га, веле, „затиснуле виле с Инока“. До Блатишта је вода Ублина под Кулином; затим „земље“: Зграде, Горње Зграде и на ј.и. при самом Иноку, *Миљева Долина* (не зна се, по коме је назвата), па затим поменута *Гладска Страна* и под њом *Гладски До* (са 4 „мртве воде, дубенице“) и део села *Глађани*, а више њих греда Дебревача, чије ће име свакако бити истог постанка као и називи Дебар (за варош и предео у Подримљу) и Дебрц (за село у Северној Србији)[1]. — Иза Кулине су „земље“: Рупице, Локва (њива), Долине, које се протежу „до врх“ поменутих Бата и „до врх“ *Најске Стране*, обоје према граници кућишкој.

Речи „Најска“ у називу *Најске Стране* нисам могао наћи објашњења. Можда је постала од презимена или надимка неког давнашњег браства, коме су припадале те стране. У Румунији има Naïe, село, и Naïu, засебно земљиште, и више других топографских имена од исте основе[2]; али имамо и нашу реч наја

[1]) Види: Даничића Основе, 39 и 341; Rječn. загреб. Акад. под Дебрц; Berneker Slav. Etym. Wörterb. 47.

[2]) Frundescu: Dictionaru, 308.

(мајка), са којом би се такође овај придев могао доводити у везу.

До Најске Стране је земљиште *Оћа* (о српском пореклу и о значењу тога имена види „Постанак племена Пипера“[1]), стр. 364), затим Брлог, Брезова Гора, Закоњске Рупе под врхом Закоњем (назвати тако, што су за Коњским Врхом, који ће бити поменут даље), *Дабовица* (не зна се тај Дабо).

На североисточној страни, према планини Челинцу, настају: Међедски Бријег, Веља Рупа, Плоче (са „живом водом“ истог имена), Прекача, *Алуга* (у којој је, као што смо напред поменули, било сеоце муслиманских Остојића) и у њој „убло“ истога имена, *Бра̏јин Врх* и под њим *Бра̏јин До* (не зна се, по коме су тако прозвати), иза њих Мостови до границе милијевићске („мост“, „мостина“ је у Ћеклићима назив за „повијарац између два бријега а преко рупа̂“), па Богдањач (врх и главице), Конопиште („каменице, ђе се конопља кишала“), Дуге Долине, „до њих дотично“ Ржишта, Скок, Дубоки До, Веље Осоје, Јаворске Долине у подножју од Челинца, Јаворска Страна (то је страна од Челинца). Даље је планина Челинац и врх Челинац, који је војковићска комуница, а „међувршје“ између Вељег и Малог Челинца зове се *Ла̂ка* (ту је „пирамида“ — триангулациона).

Назив *Лака* је постао од првобитног Влака, а обе се речи, ла̂ка и вла̂ка, у Црној Гори много употребљавају, као термини и има доста топографских имена, која су од њих постала. По Вуку (у Рјечнику) ла̂ка и вла̂ка значе „као продо, која није врло угнута“, а по Ровинском: уско место, долина, већином под шумом; исто ће бити, вели, и увлака: дуго и благо улегнуће међу планинама, које је уједно развође између две реке[2]) (дакле опет продо или преседлина или „међувршје“). У свима тим значењима ја сам забележио називе Ла̂ка и Вла̂ка у старој Црној Гори.

Иза поменутог Скока је Грдусовица (то је, веле, „ђос“, што значи: „тврђа од камења“) и у њој пећина истог имена а под њом јама „на 50 шежања дубине“, даље Лијепа Плоча, Врањачка Пећина (са мало „живе воде“, која капље озго; и у тој су пећини, веле, „стојале виле“), Дубоки До (у дну Малог Челинца) и Мали Челинац („нижи врх“ планине Челинца, на коме је тромеђа: војковићска, бјеличка и милијевићска).

1) Етн. Зборн. XVII.

2) Черногорія, II, 3, с. 607-608.

Милијевићи.

О овом селу немамо помена из старијега времена, а и по народном казивању оно није много старо. Њега је, веле, основао Милија, син поменутог Марка, кога истичу за претка данашњих Маројевића, а Марко је, као што смо видели, живео пре пуних 14 пасова. Према томе би Милија Марков основао ово село у првој половини 16. века. Милија се по народном предању преселио из Војковића на место, које се тада звало Јасике, а после се по његовим потомцима прозвало Милијевићима. Као што смо рекли, нема сумње да је и свеколико земљиште данашњег села Милијевића било тада својином старог села Војковића, матице милијевићске.

И данас у селу Милијевићима живи само браство Милијевићи (13 кућа), који себе сматрају потомцима Милије Маркова, а деле се на три рода: Станковиће, Марковиће и Јововиће. Од старине славе Илин-дан а прислужују Шћепањ дан и мисле, да је Шћепањ-дан био стара прислужба и њихових сродника у Војковићима.

Црква им је посвећена Св. Николи, а зидали су је доста одавно Милијини потомци. И у поменутом делу „Педесет година на престолу Црне Горе“ (стр. 111) каже се за цркву у Милијевићима, да спада у обновљене, дакле старе, храмове (обновљена је 1884 године). — Код цркве је и сеоско гробље, у коме се сахрањују већ одавно: Милија и син му, мисле, нису можда ту сахрањени, него код племенске цркве Св. Илије, где и остали стари Војковићи, а остали су се Милијевићи сви овде сахрањивали. Крста носе на Спасов-дан са племеном.

Пошто је земљиште данашњег села Милијевића припадало старим Војковићима, наравно да се и *трагови и успомене на негдашње становништво*, које налазимо на земљишту овог села, односе на старе Војковиће и можда на још какве старинце ћеклићске, који су били настањени поред Војковића. Као такав остатак из старине већ смо напред поменули *Црквину* на врху брда Инока, на којој је могла бити стара војковићска црква; затим у ту групу спадају и Кућишта и неколико других топографских имена, која ћемо даље поменути.

Кућишта су земљиште у јужном делу милијевићског хатара. На њима сад нема никаквих зидина нити се зна, кад је ту било насеље. Оно је морало бити врло давно, кад се о њему изгубио сваки траг и заборавиле све успомене.

Неколика топографска имена као да ће бити *успомене од негдашњег влашког катуновања или становања* у Ћеклићима. У североисточном делу милијевићског хатара има *Бринска Пећина* и у њој *Бринска Вода* („вода у каменицама"). Ти су називи несумњиво постали од првобитног топографског имена Брина или Брињa или Бриње, којим се звало у близини какво брдо или стена. А Брина и слични облици, као што смо напред показали, речи су несрпског порекла и остале су у Ћеклићима без сумње од негдашњих Влаха.

У јужном делу милијевићског хатара један се дô зове *Бањиков До*, а одмах је до њега стеновито земљиште *Гурдић*. И једно и друго име биће да су успомене на Влахе. Међу вођама румунским у револуцији против Аустрије 1705 године именује се и „Bălică"[1]), а у Румунији има катун Balica[2]) и по Вајганду име једног засеока северно од Софије, који се зове Балика, романског је порекла[3]). Према томе је и име Бањик, које очевидно није српско, свакако било име неког Влаха, коме је припадао и данашњи Бањиков До.

Томе Влаху или његовим сродницима или потомцима могла је припадати и суседна стеновита површина *Гурдић*, чије име такође није српског порекла. Код нас Јужних Словена знамо још само за Гурдић, врело и понор пред Котором[4]), и за име селу Гурдић или Гурдићи у Босни у доњо-тузланском крају[5]); више нигде, колико ми је познато, нема таквог или сличног топографског имена. Може лако бити, да је назив Гурдић постанком и значењем у вези с арбанашком речи „gurte, steinern, hart"[6]), а то нам се чини у толико вероватнијим, што су и ћеклићски и которски Гурдић на врло кршевитом терену (за онај у Босни није нам познато).

Остали топографски називи у Милијевићима. — На з., према селу Крајњем Долу, су земље: Шуме, *Стојшино Почивало* (тај се Стојша не зна) и Гајеви, а затим „испод села" (на ј. од њега) пространа зараван Раван, чији се делови

[1]) Dr. G. Popoviciu: Istor. românilor banat., 273.

[2]) S. Chiperiu: Nomenclatura, 21.

[3]) Rum. u. Arom. in Bulg., 42.

[4]) Етн. Зборн. XX, 279 и 402; Rječn. загреб. Акад.

[5]) Главни резултати пописа, 334; Rječn. загреб Акад.; Речник места Краљ. Срба, Хрв. и Слов. Београд, 1925.

[6]) G. Meyer: Etym. Wörterb., 135.

зову: Јагњило, поменута *Кућишта*, Рупе, Веља Зграда, Овсине, поменути *Бањиков До* и *Гурдић*, *Ўшаков До* (тај се Ушак сад не зна; име му је без сумње српског порекла: помиње се и у Душановој повељи цркви Св. Арханђела у Призрену; в. у Даничићеву Рјечнику: оушакь и оушоѥвь) и Дуги До.

За сеоском црквом су „две бистијерне“ („мртве воде“) Обйдице, а даље на с. з., изнад села, помињато велико брдо, Инӧк, и до њега Заиноче (за Иноком), у коме је „мртва вода“ Ублић, а пред Иноком је Грговиште (земљиште). На врх Инока је поменута *Црквина*.

До Инока су на с. и. Крши (заиста крши) и у њима помињата Алуга, око међе са Војковићима, затим Развршје, Илина Главица и поменута *Бринска Пећина* и *Бринска Вода* (вода у каменицама). До Кршâ су на ј. и на ј. и. Брегови са Травнијем Доловима и брдовитим земљиштем *Корепачама* и с водама Јасеном и Кршом.

Назив *Корепаче* нисам нашао више нигде код Јужних Словена; али ће ипак бити српског порекла, можда у вези с глаголом скорепити се, који се у нас употребљава у смислу скорети се, окорети се, и уопште са речи кора и са другим сродним речима, од којих неке означавају и рапаву, неравну површину[1]). А од речи с овим последњим значењем понајпре је могао постати назив Корепаче.

Од поменутих Брегова на и је Љў̑т (кршеви) и у њој вода *Крагў̑јев До* (тај се Крагуј сад не зна), затим Главице, Челинац и на ј. и. од њега „планине“ Опорчић и Опорац, који је на тромеђи Милијевића, Петрова Дола и бјеличког насеља Томића. Даља је међа између Милијевића и Томића преко Полице више Каменице и преко *Радове Главице* (тај се Раде не зна).

Јужније су: *Ластва* са водом истог имена (о великој распрострањености имена Ластва код нас и о његову значењу и пореклу говорили смо напред), *Мёдањевске Рупе* (не зна се, откуд им назив; биће да је успомена на неко давнашње, свакако српско, братство са презименом Медањевићи, Медањи или сл.) и у њима „јама“ Шнијежница (са ледом „у ступчевима“) на ј. до границе петродољске.

---

[1]) Види F. Miklosich: Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, 1886. С. 129, 131 и 302.

Границом према селу Петрову Долу постављени су „ціљеви“ од ј. ка с.: „на брег Маргарити (брдо; ту је и крст урезан) и Крстачама (земљиште), на Заублински Пиштет [извор; о називу Пиштет говорили смо напред], на Голи Обер у дно Корепачах, па на врх Сиљеве Главице, па по води [т.ј. низ долину] на *Секулино Присоје* [тај се Секула не зна], па на Локањйћ (вода), па на Лаке [о томе смо српском називу говорили напред] у Бањушине Рупе, па на врх Бањушина Присоја, па под Дубоки До на Каменице на врх Опорца (ђе је поменута тромеђа)“. Те је „циљеве пёрио Св. Петар, и поменути крст је тад урезан“.

Петров До.

Нису ми познати никаки спомени овог села из ранијег времена. Али је несумњиво, да је село врло давнашње. У њему има много трагова и остатака од старијег становништва. И само је име овог села без сумње врло старо, а дошло је од имена једног дола на западној страни села, који се и сад зове Петров До. Истина, данашње главно браство овог села, Петровићи, мисли, да је село добило име по његову претку, Петру, који се овамо доселио. Али је, као што ћемо одмах показати, предак браства Петровића био затекао овде доста старог становништва, што значи, да је на овом месту већ било села, а осим тога, кад будемо говорили о братственичкој групи Петровића у Ћеклићима, видећемо, да је предак тих досељеника приликом доласка у ово село већ имао презиме Петровић и да се вероватно није ни звао Петар (шта више, да то и није био један досељеник, него група од досељеника). Име Петров До је дакле врло давнашње и дали су га без сумње још први српски насељеници, који су основали ово село.

Једна је од успомена на врло давнашње становништво назив *Градска Главица* у северозападном делу петродољског хатара. Данас нема на тој главици никаких трагова од града и у народу се о њему сада ништа не зна. Ту је свакако била привремена тврђава од земљане и дрвене грађе, какве су по старом словенском начину градили и Срби по својим жупама за склониште и одбрану народу у временима непријатељских напада.

У источном делу сеоског хатара су *Гла̏де*, једно од петродољских летњих, сточарских насеља са „стајама“ (колибама).

Ни Петродољани, као ни остали Ћеклићи, не знају за реч „глада"; те је и ово топографско име, као и поменути називи у Војковићима (Гладска Страна, Гладски До и Глађани), поуздан доказ о негдашњем катуновању и затим и сталном насељавању старих Срба Зећана по овим пределима.

У близини сеоских кућа, на и., су Дубоки До и Тодоров До, у којима су некад живели „староседиоци" *Камате*, који су, веле, „прегнати" одатле од предака садашњих петродољских браства. И сад стоје тамо њихова кућишта. Куд су отишли, није познато. Назив „Камате" вероватно да је био какав надимак, ако не можда и презиме од неке влашке речи, која би била сродна с талијанским „camato, m. Gerte, f. dünne Knotenstock m."[1]). У Италији има пет насеља с именом Camatta и Camatte[2]). Према томе је доста вероватно, да су Камате биле влашког порекла, па посрбљене.

На ј. је од села „мјесто" Ђуровићи, на коме су некад живели *муслимани Ђуровићи,* стариначко браство ћеклићско. За њих се зна, да су „прегнати у доба владике Данила", али се не зна, куда су отишли.

У самом Петрову Долу живело је старо и знатно кнежевско браство *Бацули* или *Бацуљи* (у једнини: Бацуљ). Из овог браства су бивали кнезови у Ћеклићима. Али пре шест (или седам) пасова, дакле од прилике почетком 18. века, Калуђеровићи из Кућишта убију „кнеза Бацуља" и преузму од Бацуља кнештво. Зато опет један од Бацула убије новога кнеза, Павла Калуђеровића, и Бацули још исте ноћи побегну из Ћеклића. А њихову земљу и све остало имање „притисну" Калуђеровићи и после се један од њих и пресели у Петров До, те су од њега садашњи Калуђеровићи-Домазети у овом селу. А за Бацуле се не зна, куда су тада отишли.

Презиме Бацули, Бацуљи, неће бити српског порекла. Није ми познато више ни откуда код Јужних Словена. Презиме Бацулић, које знамо из наших приморских крајева[3]), показује нам такође, да је некад у динарским крајевима имало личног имена Бацул, од којег је постало и презиме Бацули (Бацуљи) у Ћеклићима. А име Бацул је могло бити само влашко. Не само што је на-

[1]) H. Michaelis, I.

[2]) C. Triverio: Dizionario, 375.

[3]) Rječnik загреб. Акад.

ставак -ул влашки, него и основу бац налазимо и у румунском (нпр. „baț, s. n. bâton“ и многе друге речи од исте основе)[1] и у талијанском језику (нпр. „bazza, f. dobra sreća“ и многе друге речи и топографска имена од тога изведена[2])). *Стари Бацуљи (Бацули) су дакле судећи по презимену били најпре влашко браство, које се после посрбило*, али задржало — можда као надимак — своје негдашње презиме.

Пошто се у Ћеклићима једногласно тврди, да су стари кнезови ћеклићски били сви од браства Бацула, можемо веровати, да су сви они ћеклићски кнезови, што се у историским изворима помињу у 17. и с почетка 18. века, били од њих. Тако: 1614 године Radivoie Radognin[3]); 1635 год. „кнезь сћепан ћеклићь“[4]); Giucan Vuioscev Co [Conte] di Chieclichi“ 1684 год.[5]); 1693 год. „Co [Conte] Vuxan Vuiossev... del Commun de Chie (ch) lichi“[6]) (овај је Вуксан Вујошев очевидно био брат и наследник напред поменутог Ђукана); 1712 год. „кнез Мијушко из Ћеклића“[7]). Ни за једног се од ових кнезова не зна, да је припадао коме од садашњих ћеклићских браствава. Именовани кнез Мијушко, који се помиње 1712 године, без сумње је био последњи кнез од браства Бацуља, дакле онај, којег су, као што је напред поменуто, убили Калуђеровићи, те преузели кнештво од Бацуља.

Од неких Влаха, можда баш од предака тих старих Бацула, остао је и топографски назив *Кашер* (за једну воду и земљиште око ње) у југоисточном делу петродољског хатара. Такво топографско име познато ми је још само из црногорског племена Озринића: у озринићској „планини“ Ластви има земљиште и вода с именом Ка̑шер и до њих је Ка̑шерска Лака; иначе нисам могао више нигде код Јужних Словена наћи таквог или сличног назива. Међутим у Румунији налазимо топографска имена: Cașerie на три разна места (два су за осамљена станишта а једно за село) и Cașeriea на једном месту (земљиште и погранична стражара)[8]) и осим тога насеље с именом Cașa-

[1]) F. Damé: Dictionnaire.
[2]) D. Parčić: Rječnik talij.-slovin.; C. Triverio: Dizionario, 353.
[3]) Starine XII, 169.
[4]) J. Томић: Полит. однос, 71.
[5]) J. Томић: Цр. Гора за мореј. рата, 291.
[6]) У истом делу, 362.
[7]) J. Томић: Тур поход, 180.
[8]) Frunḑescu: Dictionaru, 100.

ria[1]). Можда ти румунски називи имају везе са румунском речи „caşarie, s. f. fromagerie"[2]) и са цинцарском „caşare, Schafhürde", које се доводе од „casearia, Käsehürde"[3]), тако да би и назив Кашер у Црној Гори био успомена на неке сточарске зграде или торове негдашњих влашких пастира.

Зна се, да је у Петрову Долу било још стариначког становништва, али се не знају његова презимена. Међутим у Боки Которској има браство са презименом *Уљаревићи*, које зна, да се у другој половини 17. века доселило из Петрова Дола у Црној Гори и које ће без сумње бити од тих старинаца из Петрова Дола у Ћеклићима. Накићеновић саопштава, да су Шушићи у бокешком селу Подима „из Петрова Дола у Црној Гори 1687; звали се Уљаревићи; славе Јовањ-дан"[4]), и да је Уљаревић у Морињу „из Петрова Дола у Црној Гори 1672; слави Св. Георгија"[5]).

Петродољска црква је грађена почетком 19. века, а посвећена је Св. Јовану јесењем. Тај светац је и „прислужица" најстаријег данашњег браства у овом селу, Петровића. Пошто сви њихови рођаци у Ћеклићима прислужују Шћепањ-дан, то значи, да су ови Петровићи *примили Св. Јована* за прислужбу *од затечених старинаца*. А заиста Уљаревићи-Шушићи у Подима славе, као што смо видели, и сад Св. Јована.

Топографски називи у Петрову Долу. — На з., до крајњедољске границе, су Старе Брањевине (некад биле шуме), у којима су долови: Пусти До и Јабучине. Даље су према селу Милијевићима: Јасике (долови), *Ћетькова Рупа* (тај се Ћетко не зна), *Марина Рупа* (и та се Мара не зна), *Клечајев До* (не зна се, по коме је тако прозват; за назив „Клечајев" нисам могао наћи објашњења), поменута *Градска Главица*, Дрењкови (земља) и више њих Дријењска Главица.

На ј. од села су: Руда Глава (преко које иде пут за Цетиње) и на с. од ње *Добрзин До* (не зна се, по коме је прозват) а даље на и., до бајичке границе, *Среданова Лазина* (тај се Средан не зна) и поменути *Кашер* (вода и место), а даље је поменуто место *Ђуровићи*.

---

1) S. Chiperiu: Nomenclatura.
2) F. Damé: Dictionnaire.
3) Meyer-Lübke: Rom. etym. Wörterb. 138.
4) Етн. Зборн. XX, 474, 495.
5) Етн. Зборн. XX, 527.

У самом селу су долови: поменути *Петров До*, Понор и Веља Зграда (ова је у сред села).

На источној и североисточној страни од села су: Раван петродољска (до милијевићске Равни) и у њој: поменути Дубоки До и *Тодоров До* (тај се Тодор не зна), затим Плочки До и у њему „мртва вода" Плоча, Сјенички До и „жива вода" („пишталина") Сјеница. Даље су на с. и. брда и главице: поменуте Корепаче, Ложички Врх, Веља Главица и поменути Опорац (петродољски део, до Малога Челинца) на реченој тромеђи Петровића, Милијевића и бјеличких Томића.

Даље је на ј.и. пространа „планина" петродољска с општим именом Кошарице. У Кошарицама су: *Латково Ждријело* на граници са племеном Косијерима (тај се Латко или Влатко сад не зна) и велика „мртва вода" Которштица, у којој су „судионици" („имају дио") сва четири околна племена (Цетиње, Ћеклићи, Косијери и Бјелице). Места, на којима стоје петродољске „стаје" у Кошарицама, зову се: *Гла̏де*, о чијем смо имену напред говорили, и Веља Рупа.

Убао.

Ни ово село се, колико знам, не помиње у нашим старим споменицима. А да је врло старо, сведоче нам многобројне успомене и остаци од негдашњег, и то несумњиво врло давнашњег, становништва. Кад су се преци данашњих убаљских браства доселили у ово село — а то је било негде у 17. веку — они су у њему застали многа стара браства и родове, од којих су неки дуже а неки краће време још живели овде поред њих, те су им предали и успомене о стариначком становништву из много ранијих времена.

И само *име селу* несумњиво је врло старо и о његову се постанку ништа не зна. А оно се може објашњавати на два начина: пошто је село у тако котластом а дубоком долу, да личи на убао, могао је по томе тај дô и затим и село у њему добити назив Убао; али у томе долу има од старине убао са врелима (са „живом водом"), те се је по томе ублу могло најпре назвати место, које је око њега, па затим и село, што је на том месту основано.

Међу успоменама на давнашње становништво да поменемо најпре „мјесто" *Гомилице* у југозападном делу убаљског хатара. Као што име показује, на том су месту биле гомиле; али сад

нема од њих никаквих остатака нити се памти, да их је било. Оне су дакле одавно растурене.

У северном делу сеоског хатара је место *Сшара Кућишша.* На њима сад нема никаквих трагова од кућа, што значи, да их је давно нестало. — Исту таку врсту успомена на негдашње становништво имамо у јужном делу сеоског хатара у називима *Кућишки До* и *Кућишно Ждријело.* Ни на тим местима нема сад никаквих остатака од кућа, нити се зна, ко је на њима становао. — А на југозападној страни сеоског хатара, на месту, које се зове *У Куће,* има и сад „кућиштина" (рушевина) од негдашњега насеља; али се не зна, ко је и када тамо становао.

У северозападном крају сеоског хатара има место с именом *Слашковићи.* Ту има приличан број „кућиштина" (рушевина од кућа), и то све од кружних, сухомеђних зидова. Да је ту некад било село, сведочи још и то, што се главица до Слатковића зове Сеоцка Главица и што више Слатковића на главици *Црквини* има заиста црквина, сухомеђни зид од негдашње омање црквице. — Према свему је несумњиво, да је ту некад живело браство, које се звало Слатковићи. Али је њега морало врло давно нестати, јер се о њему ништа не зна и без сумње га ни преци данашњих Убљана, кад су се у 17. веку овамо доселили, нису застали, пошто нису својим потомцима оставили никаке друге успомене осим наведених имена.

До Слатковића је Чалаков До, у коме је некад живело стариначко браство *Чалаци.* Њих су били ту застали преци данашњих Убљана; али се и о њима више ништа не зна, што значи, да су и они одавно одатле отишли. Назив Чалаци биће надимак по глаголу чалакати (викати, бучати), за који се у Rječnik-у загребачке Академије каже, да је постао од турске речи ча̏ла (удри), али који је могао у нашем народу постати и сасвим независно од те турске речи.

У самом Ублу, т. ј. на месту где је и сад село, зна се, да су некад поред православних живели и *мухамедански Срби* и памти се, да је задуго стојала једна мухамеданска кућа. Шта је било са тим муслиманима, није познато.

Од православних Срба, који су седели на Ублу, знају се сад *Јовићи* и још једна породица, којој се заборавило презиме. На Јовиће је успомена топографски назив Јовића Долине у северном крају убаљског хатара. А на ону другу породицу

успомена је *Дамјаново Кућиште* у самом селу Ублу. Зна се поуздано, да је тај Дамјан био од старог становништва у овом селу и да му је сестра била удата „у Драгутиновиће", т. ј. у једноме од данашњих (новијих) убаљских родова. Њега су, веле, убили неки из нових браставa у зaвади, а шта је било са његовима, не зна се. Има и у Црном Врху у „метеху" вучедољском *Дамјанова Долина*, која се назвала по томе истоме Дамјану.

У северозападном делу убаљског хатара живело је, веле, на месту Валузи *неко старо браство*, коме сад не знају имена нити знају, шта је са њим било. То значи, да га је врло давно нестало. Назив Валуга без сумње је постао од Алуга, јер се зна, да је ту и била алуга.

Успомене на Влахе. — Неки топографски називи у хатару овог села као да ће бити успомена на Влахе. То су: *Семёљ* (Мали и Вељи), *Ороп-до* и *Оропска Главица* и *Татулов До* са *Татуловим Ждријелом*.

У јужном крају сеоског хатара има два виса, који се зову *Семёљ Мали* и *Семёљ Вељи*. Позната су ми још само два слична топографска имена из наших крајева: Семољ, узвишење и комун у црногорском племену Команима, и Семољ, планина у хѐрцеговачком племену Дробњацима[1]; више нигде нисам нашао оваког или сличних имена. Међутим у Румунији налазимо топографска имена сличног облика: на три места Semila (једно је село, друго је земљиште, а треће је поток) а на два Semilişora (једно је село, а друго је скит)[2] и осим тога у Италији насеље с именом Semelano[3]). А у талијанском језику има реч „sommolo, m. äusserste Punkt, Spitze, Ende" и „somma..., Höhe..."[4]). Према томе, и како су још сви наведени топографски називи код нас ограничени само на наше динарске крајеве, смемо веровати, да су имена Семёљ и Семољ (првобитно: Сомељ или сл.?) влашког порекла.

У северозападном делу сеоског хатара су једно до другог: *Ороп-до* и више њега *Оропска Главица* и *Татулов До* а до њега *Татулово Ждријело.*

---

[1]) Етн. Зборн. IV, 361, 398.

[2]) Frundescu: Dictionaru, 430.

[3]) C. Triverio: Dizionario, 598.

[4]) H. Michaelis, I. 752.

Назива Ороп до или каквог сличног нисам могао више нигде код нас наћи. У Италији има насеље Orора[1]), а у талијанском језику реч: „orobo, m. bot., Ervenwicke, schwarze Erve, Bergerbse“[2]) и у румунском: „orob, s. m. bloc“ и „oropsi (a), v. chasser, expulser. .“[3]), то је према томе могућно, да је назив Ороп првобитно влашког порекла.

Татулов До и *Татулово Ждријело* су очевидно добили имена по некоме човеку, који се звао Татул. Да је имена Татул заиста код нас некада било, потврђује нам се тиме, што је записано у сопоћанском поменику: Татоуль[4]). По његову наставку -ул и по томе, што у Румунији има село с именом Tatulescii[5]), рекли бисмо, да је име Татул влашког порекла. Оно се можда употребљавало после и код Срба. Према томе би поменути називи могли бити успомене на некога Влаха, који се звао Татул и који је живео међу Србима, ако се наравно није неки од старих ћеклићских Срба звао тим именом.

Убаљска *црква* је на поменутом Татулову Ждријелу. Посвећена је *Св. Тројици*. Њу су подигли преци данашњих Убљана вероватно у 18. веку (а обновљена је 1907 године[6]). Пре тога је на том месту био стари цер и у њему икона Св. Тројице. Дакле је још старим Убљанима то место било богомоља и посвећено Св. Тројици. Ту је у близини „од вазда“ и убаљско *гробље*. И *крста* носе Убљани од старине на Тројичин-дан.

Топографски називи села Убла. — У северном делу убаљског хатара су: *Грманово Присоје* (на з. од Симуње, која је вучедољска; не зна се, по коме је тако назвато) и до њега Мѐгдан („долина“; ту је, веле, био „стари мегдан“), даље на з. поменути *Слатковићи, Сеоцка Главица, Црквина и Чалаков До,* затим Гнојишко Присоје и под њим Гнојишта (до), па Дебели Бријег и *Шйјоца Горња* (обоје до бјеличке границе).

Назив *Шйјоца* нисам могао наћи више нигде у нас, али ће бити, да је српски, као и Шијача[7]) и Шије[8]), или је можда

[1]) C. Triverio: Dizionario, 509.
[2]) H. Michaelis I, 530
[3]) F. Damé: Dictionnaire.
[4]) Љ Стојановић: Стари срп. хрисовуљи (Споменик III), 181.
[5]) Frundescu: Dictionaru, 476.
[6]) Тако и у књизи „Педесет година на престолу Црне Горе“, 112.
[7]) Zbornik XXII, 113.
[8]) Главни резултати пописа, 220.

постанком и значењем у вези са речју шиоце од шило или шиљак.

До Шйјоца су поменута *Сӣара Кућишӣа* и *Валуга, Да̀ково Почивало* (тај се Дако не зна; Дако је по Маретићу српско име од Damianus, Дабижив итд.)[1]), Копривни До, Јабука (до), *Станкова Јабука* (доци; тај се Станко не зна), Гребице (доци), Равнина (заиста раван), поменута *Оройска Главица* и *Орой-до*, Поточине, Дријенак, поменути *Таӣулов До* (за црквом) и *Таӣулово Ждријело* (на коме је црква), и једно и друго „ниже пута за Грахово“.

На ј. и на ј. з., „према вучедољском метеху“ су: Брекиње (сад нема брекиња), поменути *Кућишки До* („дионице“ према напред поменутом Вучем Долу), *Дајков Бријег* (тај се Дајко не зна), поменуто *Кућишно Ждријело*, Коњски До, Кокошињ-до, Сиљева Главица (висок врх), *Пеӣрови Доци* (тај се Петар не зна), поменути *Семё љ Мали* и *Семё љ Вељи* („врхови“) Гњйла и *Нокѝјеви Врх* (не зна се, по коме је назват).

Затим настаје планина Вршањ и у њој су: Мећед-до, *Ра̂слачеве Долине* (очевидно место Ра̂слапчеве; тај се Раслапац не зна), *Радаљеве Долине* (и тај се Радаљ не зна), поменуте *Гомилице*, Ступник („мјесто и двије мртве воде“), Подоцки До, поменуто место *У Куће* („кућиштине“).

На з. и на с. з. од села су: *Косла̀вина Главица* (на његушкој граници; име ће бити од „Вукосла̀вина Главица“; не зна се, по коме је назвата), Осоја, Крушке (пољице), *Жйвеӣин До* (тај се Живета не зна) и у њему пећине с општим називом Трипун (за њих су „стари казивали, да су у њима стојале виле“), даље На Локву (сад није локва, већ земљиште), *Милошёво Почивало* (тај се Милош не зна), Столачко Почивало, На Распу̏ће (раскрснице), Мало Брдо, Крстово Брдо (на бјеличкој граници), Горäчине Рупе, поменуте *Јовића Долине*, Јалови До (са „живом водом, која ври из пећине“), Крушкови До, Копривни До (још један, осим напред поменутог), *Јованово Гувно* и *Јованова Зграда* (тај се Јован не зна).

У самом селу су, међу кућама: Убаљски Бријег, Убаљски До и Убаљска Вода („жива вода“ у сред села), *Ра̂слаӣчево Гувно* (јамачно назвато по истоме Раслапцу, по коме и напред поменуте Ра̂сла(п)чеве Долине), „Вортица“ (главица, на којој се некад стражарило) и поменуто *Дамјаново Кућиште.*

[1]) Rad LXXXII, 136.

Језер.

Ни ово се село, колико знам, не спомиње нигде у нашим изворима старијега времена, ма да је несумњиво једно од најстаријих Ћеклићских насеља. Од старине се зове тим именом, а добило га је по томе, што су два дола, Јабука и Дуги До, у којима је средиште села и у којима су и сад две јаке „живе воде" (Мала и Веља Јама), били некад, „у стари земан, језер". Из тога језера је, веле, отицала вода у Љуту (реку код Ораховца у Боки), управо: сама река Љута постајала је, као што по народном мишљењу и сад постаје, од воде из тих долова.

У средини села, на месту Рудинама, одмах ниже сеоске цркве, имају *две велике, камене гомиле,* а ниже једне од њих су ископали „старински гроб" од камених плоча са „поклопницом" озго и унутра кости. Осим тога у северном крају сеоског хатара има на вису Вељем Озебаоцу велика опет *камена гомила*, већ доста растурена. А на северозападној страни села има „гора" *Гомилице*, на којој сад нема гомилâ, али их је судећи по томе имену морало некада имати.

Оне две гомиле у непосредној близини сеоске цркве и гробља, који су од вајкада на томе месту, такође су један од многих карактеристичних примера, које смо до сад поменули, за однос између старе многобожачке и доцније примљене хришћанске вере код нашег народа.

За брежуљак, на коме је данашња сеоска црква, Језерани веле: „Овај (х)обер није никад био без цркве". Зна се, да је на њему најпре била *„сухомеђна црква"*, затечена још од старих Језерана и којој је светац по свој прилици био зимњи Св. Шћепан, па је од предака садашњих језерских браства била посвећена јесењем Св. Шћепану (2. августа по ст.), и да су после, и то свакако њихови преци још у 17. веку, саградили на место ње садашњу цркву, која је поново посвећена зимњем Св. Шћепану (27. децембра по ст.). И у поменутом делу „Педесет година на престолу Црне Горе" (стр. 111) језерска се црква убраја у обновљене, дакле у старе, храмове (последњи пут обновљена 1892 године).

Данашња језерска браства су сва једног порекла и спадају у браственичку групу Петровиће, за коју ћемо даље видети, да су јој преци дошли у Ћеклиће, и то у северни крај Језера (под Пухалове Крше), у 16. веку. Ширећи се одатле

даље на југ, по другим пределима језерским, они су наилазили на стариначко становништво језерско, које су поступно истискивали, тако да од њих није никога остало.

Од тих старинаца сад се још једино памти бraство *Лопатине*, које је седело у Лопатину Долу близу садашњег Доњег Села у средишту Језера; ни о којем од осталих стариначких браства језерских нема сад живих успомена у народу, што значи, да су она много раније отишла, односно била истиснута, одавде и да су Лопатине биле последње од тих старих браства, које су још биле заостале у свом селу. — Видећемо пак мало даље, да у топографским називима језерског хатара има поуздано очуваних успомена на *још три-четири таква стара браства*.

За *Лопатине* се зна, да су, кад су их досељеници „одавде прегнали", отишли у Херцеговину и да су од њих тамо Дрињаци („находили су неког четника, који се звао Марко Дрињак"). У Херцеговини, у селу Мирушама, има заиста браство Дрињаци, за које Ј. Дедијер саопштава, да су „поријеклом Калуђеровићи с Чева, у Црној Гори", и да су се одатле одселили „има више од триста и педесет година", а Дрињацима се прозвали по једноме претку, који је одлазио „на презиму у Дрину"[1]). Дедијер не саопштава Дрињацима крсно име, али како друго једно браство, Дутине, које тврди, да је „од истог племена, од кога су и Дрињаци", слави Шћепањ-дан, врло је вероватно, да и Дрињаци славе тога свеца (односно да су га првобитно славили).

Ја мислим, да је оно прво предање, о пореклу Дрињака из ћеклићских Језера, ипак тачно, а да је ово друго, што га је сазнао Дедијер, погрешно или поремећено мешањем са каквим другим подацима: могли су нпр. Дрињаци раније знати, да су им стари били из Ћеклића, па да су најпре били на Кчеву и одатле прешли у Херцеговину, а после тога су могли сазнати, да су Калуђеровићи у Кчеву такође из Ћеклића и довести те податке у везу, тако да су тобож и они од тих Калуђеровића. Међутим Калуђеровићи су на Кчеву тек од пре пет пуних пасова и не знају уопште ни за какве своје исељенике у Херцеговину. А других каквих Калуђеровића у Кчеву нема нити се зна, да их је икад било. Осим тога и вероватно крсно име Дрињака, Шћепањ-дан, говори за њихово порекло из ћеклић-

[1]) Етн. Зборн. V, 837.

ских Језера, у којима је, као што смо видели, од старине имала црква Св. Шћепана.

У северозападном делу села су *Обратске Рупе, Обратска Страна* и *Обрај-до* (очевидно место Обрад-до или сл.), називи, који су свакако успомена на неки род или брасгво са презименом од личног имена Обрад: *Обради, Обрадовићи* или сл.

До њих су *Чамиске Рупе* и *Чамиска Пећина*, које су опет назвате по неком давнашњем браству са презименом *Чамићи* или сл. Да је таког презимена заиста имало, доказ нам је име селу Чамића Брдо у Босни[1]) и презиме роду Чамо у херцеговачком селу Сопиљима[2]).

У северном делу села је *Ођескӣ Локањ*, који је заиста „локањ“ (а „локањ је мала локва, ђе management вода“). Назив Оћескӣ без сумње је постао од презимена неког старог браства, коме је тај локањ припадао. То је презиме могло гласити Оћевићи[3]) (Хоћевићи) или сл., те је првобитни облик био Оћевски или тачније: Хоћевски Локањ.

На истој су страни села и не много далеко од тога локања *Остојске Ластве*, које су заиста „ластве“. О термину ластва говорили смо већ напред. А назив Остојске несумњиво је постао од презимена *Остојићи*, којим се звало неко давнашње језерско браство (ако није можда и то име успомена на негдашње ћеклићске муслимане Остојиће из Крајњег Дола, о којима смо напред говорили).

Остали топографски називи у Језеру. — На ј. з., до његушке границе, су: Коњске Рупе и у њима Смиљеч-до и „водица“ Локањ; Дубоки До, Пајов До (назват по претку садашњих Пајовића) и Ивово Осоје (биће да је назвато по некоме Иву од данашњих брастава).

Даље су, „пут бокешке границе“: *Марушиновица* (главица; можда назвата по некоме старом браству, коме је припадала), *Јеви-доци* (свакако назвати по некој женској с именом Јева, од Јефимија[4]); има у нашем народу и презиме Јевић и топографски називи Јевик и Јевац[4]), поменуте *Гомилице* („планина“ или „гора“ са летњим насељем), *Радаљев Врх* (тај се

1) Главни резултати пописа, 392.

2) Етн. Зборн. XII, 237.

3) Види Rjечп. загреб. Акад. и Етн. Зборн. XV, с. 394. 395 и мн. др.

4) Rjечп. загреб. Акад.

Радаљ не зна) и под њим *Гóрин До* (сеоце; не зна се, по коме је тако назват).

Ближе селу су: Бисаге (долине), ниже Горин-дола, па Веље Греде; Обери (заиста „обери“), до села, пред црквом, а „под њима“ дô Јабука и код ње „жива вода“ Доња Јама; даље је на и., до Јабуке, Дуги До и у њему „жива вода“ Горња Јама.

Главица, на којој је црква, зове се Крст, а у близини су поменуте *Рудине* са две камене гомиле. До њих је Доње Село (део насеља Језера) и у њему *Милов До* (тај се Мило не зна) и поменути *Лопатин До* и „жива вода“ Лйјешће; а даље је на и. „село“ Бријег (део насеља Језера) и у њему Петска Долина (јамачно од Пећска Долина). Више Доњег Села, на с., је Локвина Главица и „мртва вода“ Локва.

Даље су на с.: Веља Рупа и Мала Рупа (доци); поменути *Обрај-до, Обратска Страна* и *Обратске Рупе*, Студенско Присоје, Раздољске Долине, поменуте *Чамиске Рупе* и *Чамиска Пећина* (у њој „мало живе воде“), Локвички Врх, Висока Главица, која је до бокешке границе, и у њој пећина Ободина (са мало „живе воде“), а даље на с. „село“ (језерско насеље) Јасиковица са две „мртве воде“, које се обе зову Мала Јасиковица.

Још даље су на с., до границе према Цуцама: дô Гњилаво (чује се и Гњилово) Ждријело, Криви До, Грабовац (до), Бубин До и Коњска Глава, па сеоце Близнá, Горња и Доња, и у Доњој Близни „жива вода“ Понор.

Даље су на ј. и., на самој цуцко-језерској граници, *Пуалови Крши* (не зна се, по коме су тако назвати) и поменути висови *Вељи* и *Мали Озебалȁц* (на Вељем Озебалцу је камена гомила), а до њих *Вучетин До* (тај се Вучета не зна) и „бистијерна“ Браственйк.

Иза Браственика су даље к ј. и.: поменути *Оћескй Локањ*, Прибој до врх виса Гугута, на коме су *Сватовска Главица* и *Сватовско Гробље* (ту има десетак „мрамора“ или „киљана“ од сватова, који су се на том месту приликом сусрета поклали; то је успомена из врло давнашњег времена, јер нико не зна, какви су и од којих су родова ти свати били), *Драшкова Долина* (тај се Драшко не зна), поменуте *Остојске Ластве*, Коњски До (са водом тог имена), *Његушки Врх* (главица више „села“ Бријега) и под њим *Његушки До* (сад се не зна, по чему су тај врх и тај до тако назвати; можда су раније неки Његуши додизали овамо са стоком).

Драгоми-до.

Ни ово ћеклићско село не налазимо нигде поменуто у нашим старим споменицима. А да је и оно врло давнашње, сведоче сасвим поуздана предања о негдашњим старинцима, које су преци данашњих Драгомиљана пре осам или девет пасова ту затекли, и успомене о другима, којих је још пре тога времена нестало.

И о постанку имена Драгоми-до у народу се данас ништа не зна. Али се зна поуздано, да се село тако звало од старине и да су преци данашњих становника овог села наследили то име од затечених староседелаца. Очевидно је, да се село прозвало по долу, у коме је било његово прво насеље, а да је тај дô добио име по свом првом власнику, који се звао Драгомиљ или Драгомир. Првобитни је дакле облик сеоског имена био Драгомиљ-до или Драгомир-до. Оно је прво вероватније, јер се становници овог села редовно зову „Драгомиљани".

У источном делу сеоског хатара има земљиште са називом *Катуниште*. Ово је врло вероватно успомена на катуновање старих Зећана. Сад се у Ћеклићима, као и у многим другим деловима старе Црне Горе никако не употребљава реч катун, док је она и сад у сталној употреби код нашег народа северних и североисточних предела старе Зете. Осим тога и сам облик Катуниште говори за то, да је то запустело или напуштено место негдашњих катуна. А на њему заиста нема ни сад нити се зна, да је раније било сточарских колиба.

Потомци тих Зећана, који су овуда најпре катуновали, па се затим и стално населили, свакако су била и стариначка братства овог села, о којима су и до данас у народу очуване успомене. Тако се прича, да су преци садашњих Драгомиљана приликом свога досељења у ово село — пре 8 или 9 пасова, дакле вероватно у првој половини 17. века — затекли два стара братства: *Станишиће* и *Вукадиновиће*.

Станишићи, чији се један огранак звао *Аћимовићи*, живели су и после у овом селу, поред предака садашњих Драгомиљана, све до од прилике 1860 године, када је последњи од њих дигао у Котор, где се, веле, и сад зове Станишић. А пре тога су се они такође исељавали одавде на разне стране и „по свијету" (неки су отишли чак у Влашку). Њихово је крсно име било Св. Илија а послужица зимњи Шћепањ-дан.

Према Накићеновићевим подацима у Котору нема Станишића, али има 1 кућа Јовановића, за које се каже, да су из Ћеклића и да славе Св. Илију[1]), и пошто се у Ћеклићима не зна, да су ти Јовановићи пореклом од некога садашњег браства ћеклићског, биће, да су они од старих Станишића, па променили презиме.

За старе *Вукадиновиће* зна се само толико, да су живели овде још пре шест пасова и да им се један предак тада звао Вукадин (помиње се, веле, у односима са Павићем, претком садашњих Драгомиљана); али није познато, шта је са њима било: да ли су куда дигли или су се истражили.

На североисточној страни драгомидољског хатара има *Ђуpески До*. Облик његова имена показује, да је он по свој прилици назват по презимену неког давнашњег браства, које се понајпре могло презивати *Ђуревићи*. Тај се дô дакле свакако најпре звао Ђуревски До, па је позније испадањем гласа в постао данашњи облик тога имена.

У северном крају сеоског хатара има „планина“ са гором и радном земљом под именом *Чипац*, а до ње пространи *Чипацки До*. Познато је старо српско име Чипац, за које има потврде већ из 14. века[2]). Дакле наведени топографски назив из Ћеклића успомена је на неког Србина Чипца, коме је та „планина“ припадала. А облик Чипацки упућивао би на то, да је овде некад било и браства с презименом, начињеним од имена Чипац: Чипци или сл.

Стари Драгомиљани по предању нису имали *цркве* и *гробља*, већ им је служила племенска црква Св. Илија, а код ње су се и сахрањивали. Тако су се и досељеничка браства задуго сахрањивала код те цркве. Тек пре три паса преци садашњих Драгомиљана подигли су данашњу сеоску цркву, посвећену пролетњем Св. Николи (10. маја по ст.), и од тада се и копају код своје цркве.

По једноме податку могло би се веровати, да се је међу старо српско становништво овог села био некад настанио и један *Влах или Арбанас*, односно *влашка или арбанашка породица*. У близини сеоских кућа има дô с именом *Љёк*. У народу се о постанку тога имена ништа не зна. Очевидно је,

---

1) Етн. Зборн. XX, 408.

2) Rječn. загреб. Акад.

да се тај до назвао по неком давнашњем Влаху или Арбанасу, коме је било тако име и који је вероватно у том долу становао. И данас је Љёк или Лек (и Лека, од Александар) врло често име код Арбанаса. — На сличан ће начин бити постали и називи за оранице Љек и Горњи Љек у селу Горњем Ораховцу у Боки[1]). Са других страна ми така топографска имена код нас нису позната. Из Румуније и из Италије знамо топографска имена, која гласе Leca или која су изведена од основе Lec[2]).

Као особиту врсту остатака из старине вредно је поменути *старе „метеризе“* по главицама око села. То су омања утврђења, као „шанчеви“, од камења, подигнута очевидно ради одбране села од непријатељских напада.

Топографски називи у Драгоми-долу. — На ј. з., према граници са Његушима, су: Међедски Врх, гора Међедово, Коњски До и Коњски Врх.

На с., до границе цуцке и бјеличке, је *Варикашин До* (не зна се, по коме је назват), затим Курјаник (вис, на бјеличкој граници) и Торина од Курјаника, даље поменута гора и земља *Чипац* и до њега *Чипацки До* (у коме су Вељи До и Мали До), а до убаљске границе Крстово Брдо и Каменички До и ближе селу дô Јабука, а над самим селом Поврх Присоја.

У селу су: Перов До (назват по једноме од предака садашњих Драгомиљана) и код њега „жива вода“ Блато (велика вода, која „надође вазда, кад загрми“) и долови: Блатина, Зграда, *Ла́ђев До* (не зна се, по коме је тако прозват; биће да је то име првобитно гласило Влађев До, од Влађо, скраћено од Владислав и сл.[3]), Горњи Лађев До, Гњила, *Крӣваљев До* (не зна се, по коме је тако прозват), Доње и Горње Тињаге, Дочић и поменути *Љёк.* Све су то долови око сеоских кућа. Код цркве су Иванове Међе (биће да су назвате по једноме од предака садашњих Драгомиљана) и више њих Плâзна Греда.

Више села, к и. и с.и. настаје земљиште Лијешће (до убаљске границе), затим Црна Осоја, Дубоки До, Папрати (земљиште), поменути *Ђурески До* (сеоце са 2 куће), Зӓулице и у њима Дугачки До и *Братесев До* (не зна се, по коме је тај до

[1]) Етн. Зборн. XX, 420 и 421.

[2]) D. Frundescu: Dictionaru; S. Chiperiu: Nomenclatura; C. Triverio: Dizionario, 194, 467.

[3]) У нашем народу има и презиме Лађевић и топографска имена: Лађевићи, Лађевци, Лађевац и сл. (в. Rječn. загреб. Акад.).

назват; биће да је првобитно гласило Братешев До, од старог српског имена Братеш[1]), које се у народу заборавило, те се услед тога могао и овај топографски назив изменити).

Даље је, пут поменутог Варикашина Дола, земљиште *Жâрма*. Овакво топографско име познато ми је у нашем народу још само у Цуцама: сеоце и земљиште с именом Жâрме, а има још у Цуцама топографско име Жâрбине (у селу Грабу) и у Пјешивцима (у селу Долу) назив Жâрвине, који су му врло сродни, а означавају такође радну земљу (баштине) и ливаде. — По Ровинском знамо, да у Црној Гори има реч *„жара* — низменное мѣсто под горой... жар. лѣсъ"[2]), а по А. Јовићевићу, да се речју *жарови* зову „мјеста око Скадарског Језера, које плави вода" и по којима расту разне водене биљке[3]). Али се мени ипак чини вероватније, да су ови топографски називи у вези са старим словенским кореном *жар* (од жер-), који има значење крчити[4]), те би наведена имена могла означавати крчевине. Сличне примере налазимо и по другим словенским земљама[4]).

До Жарме је место Торине, затим Граб (долови), *Брањетино Корито* и *Брањско Ждријело* (ово друго име је без сумње у вези с оним првим и скраћено од ранијег дужег облика), поменуто *Катуниште* (до Лијешћа), Јованова Долина (мисле, да ће бити добила име по Јову Павићеву, једном од предака садашњих Драгомиљана) и Павлова Долина (такође назвата по једноме од њихових предака).

Маројевићи,

група од стариначких браства.

У ову групу спадају: Радојевићи у Којковићима (чији су родови: Вуксановићи са Јоветићима, Ивановићи, Мијушковићи и Митровићи; укупно 12 кућа), Адројевићи у Којковићима (родови: Цаковићи и Синановићи; укупно 8 кућа), Милијевићи у селу истог имена (родови: Станковићи, Марковићи и Јововићи;

[1]) в. Rječn. загреб Акад.

[2]) Черногорія, II, 3, с. 555.

[3]) Скадарско Језеро и риболов на њему. Етн. Зборн. XIII, 184. — Етн. Зборн. XV, 410, 479.

[4]) L. Niederle: Život starých Slovanů. V Praze, 1921. Dílu III, svazek I, с. 29; в. н. пр. и Ernst Pfohl: Orientierungslexikon der tschecho-slovakischen Republik. Reichenberg, 1922. Стр. 660.

укупно 13 кућа), Рамадановићи у Крајњем Долу (5 кућа) и Мухадиновићи у Крајњем Долу (5 кућа).

У Ћеклићима има дакле *43 куће Маројевића.*

Најчешће се чује у Ћеклићима предање, да су сви Маројевићи потомци неког Марка из села Војковића, који је заједно „са Станишом, сином Иванбега" Црнојевића, отишао у Цариград и после тамо примио ислам добивши име Мароје и након седам година се вратио у Ћеклиће. Ту је, у Војковићима, већ пре тога имао синове, Гојка и Милију, који га због његове мухамеданске вере не хтедну примити, те он отиде у Остојиће (заселак села Крајњег Дола) и „узме једну булу, са којом имадне шест или седам синова".

Од његова ранијег сина Гојка су, веле, садашњи Радојевићи у Војковићима, који су се тако назвали по Радоју, Гојкову сину, а од другог сина Маркова, Милије, су садашњи Милијевићи у селу истог имена. Од оних шест-седам синова, које је поисламљени Марко изродио са булом, било је неколико мухамеданских браства у Ћеклићима, која су живела у Крајњем Долу, у Војковићима и по другим ћеклићским селима Они од њих, који се у време „истраге потурица" нису хтели покрстити, отишли су неки у Васојевиће а неки у Подгорицу и у Бар. А од оних који су се покрстили, јесу данашњи Рамадановићи и Мухадиновићи у Крајњем Долу и Синановићи и Џаковићи у Војковићима.

Осим овог казивања чује се и друго: да је предак Маројевића био Гојко и да су се они прозвали Маројевићима по његову потомку Мароју. Опет по трећем предању била су двојица од Маројевића побегли са Станишом у Цариград и један је тамо као мухамеданац и остао, а други се вратио у Ћеклиће. „Овај што се вратио, јер био на рамазан, прозват је Рамадановић, док прије се звали Маројевићи"[1]).

До претка Марка, који је примио ислам, Маројевићи рачунају 13 пуних пасова, а он је у четрнаестом, и то потпуно одговара времену, у које га стављају: времену Ивана Црнојевића и његова сина Станише, пред крај 15. века. За пример да наведемо један ред пасова од војковићског браства Радојевића: Божо (данашњи пун пас) — Јован — Никола — Мар-

[1]) Ово је предање саопштено и код С. Накићеновића у Етн. Зборн. XX, 408.

кића — Јовета — Вукосав — Вуксан — Вукота — Вујо — Радоје — Рашко — Радоје (или Раде) — *Гојко* — *Марко.*

Радојевићи доводе себе од Радоја Гојкова, за којег мисле, као што показује и наведени ред пасова, да је био унук Марку из Војковића, који је примио ислам. Њихови родови: Вуксановићи са Јоветићима (овима је другим надимак „Баиле“), Ивановићи и Мијушковићи чине једну грану, а сами Митровићи другу грану Радојевића. — Сви славе Св. Илију, а прислужују јесењи Петков-дан (14. октобра). Зна се пак, да су Петков-дан примили од бравства Калуђеровића (у суседном селу Кућишту), да би га лакше могли славити.

Милијевићи тврде (као и остали Ћеклићи), да су од Милије из Војковића, који је био син поменутог Марка. Њихови родови — Станковићи, Марковићи и Јововићи — назвати су по доцнијим потомцима Милијиним, од којих су се разгранали. За њих се зна, да од старине славе Св. Илију а прислужују зимњи Шћепањ-дан (27. децембра по ст.) и они сами тврде, да су оба свеца од старине славили и њихови рођаци у Војковићима.

Рамадановићи, *Мухадиновићи* и *Адројевићи* (*Синановићи* и *Џаковићи*) су по једном казивању, које смо напред навели, потомци тројице синова помухамедањеног Марка: Рамадана, Мухадина и Адроја (потомци остале им браће отишли су из Ћеклића). Али смо видели, да има и друго предање, по коме је Рамадан био један од двојице Маројевића, који су били отишли са Станишом Црнојевићем у Цариград и примили ислам. А по трећем казивању ова братства нису од синова тога помухамедањеног Маројевића, него су од његових доцнијих потомака, тако да су Рамадановићи по сродству ближи са Џаковићима, а Мухадиновићи опет ближи са Синановићима. По томе предању општи назив Адројевићи био би из велике старине (свакако дат по једноме од првих мухамеданских Маројевића) и не би обухватао само војковићске Синановиће и Џаковиће, него и Рамадановиће и Мухадиновиће и можда и још које од негдашњих муслиманских брастава ћеклићских.

Које је од ова три предања тачније, данас се не може поуздано знати, јер су услед одсељења највећег дела ових муслимана њихови стари, прави, сроднички односи заборављени. Али се ово треће казивање ипак чини највероватније, јер најбоље одговара подацима о великој разгранатости муслиманских брастава по Ћеклићима.

Сва ова браства славе Св. Илију, а послужују јесењи Петков-дан (14. октобра по ст.), које су наравно узели славити после покрштења: Св. Илију зато, што је опште крсно име свих Ћеклића, а Петков-дан због тога, што је то била (а и сад је) послужица тадашњег (т. ј. у време њихова покрштења) најближег им, а јаког, ћеклићског браства Калуђеровића, које их је без сумње највише и нагонило, да се покрсте.

Закључак о Маројевићима. — Из напред наведеног видимо, да се предања о пореклу и о гранању старих Маројевића доста разликују међу собом. То нас нимало не изненађује, кад знамо, да је највећи део тога браства био мухамеданске вере и намерно уништавао сваку успомену о своме пређашњем пореклу, а затим се још већина тих мухамеданаца већ почетком или током 18. века иселила из Ћеклића. Остàли су били у Ћеклићима незнатнији огранци Маројевића, код којих се стара предања нису могла добро очувати.

Ипак се према свима наведеним подацима и према још неким другим може као доста поуздано или врло вероватно сматрати ово.

Нема сумње, да су неки (можда двојица) од Ћеклића из села Којковића били отишли са Станишом Црнојевићем Турцима и примили тамо ислам, а затим се један од њих, који се вероватно пре тога звао Марко, вратио у Ћеклиће. Не може пак бити тачно, да је он примивши ислам добио име Мароје, јер Мароје није турско име, него је српски облик за име Марин (Marinus) и познато је у нашим споменицима још из 14. века[1]. Сличност именâ Мароје и Марко навела су народ, да их доводи у везу, а томе је без сумње допринело још и што је Марко запамћен као знатна личност, те су сва стара којковићска браства хтела да воде порекло баш од њега. Марко је дакле примајући ислам морао добити неко друго име (можда Рамадан), али је после у народу помешано старије предање о претку Мароју са познијим, о Марку, од којег су водили порекло сви мухамедански Маројевићи. Вероватно је, да су баш ти мухамеданци истицали Марка као претка свих Маројевића дајући му тобожње турско име Мароје.

Дакле, као што и нека од наведених предања показују, презиме Маројевићи је старије од Марка из Којковића, а њиме

[1]) Rječnik загреб. Акад. под Мароје и Марин.

су се звали стари становници села Којковића још пре Маркова одласка у Цариград. Врло је вероватно — како смо и напред разложили — да су Маројевићи били потомци старих Зећана Војковића, који су се ту били најпре населили и по њима село добило име, па доцније — кад се већ заборавило, да је назив Војковићи њихово старо браствено презиме — превладало ново презиме Маројевићи, дато по неком истакнутом претку, Мароју.

Да је Мароје био нека знатна личност, великаш или племић, видимо и по томе, што је он са својим родом држао велике земље: не само све земљиште данашњих села Војковића и Милијевића, него и знатне земље у Крајњем Долу, у коме се, као што смо видели, настанио његов помуслимањени потомак Марко и по коме се после раширило његово муслиманско потомство. Видели смо, да у селу Крајњем Долу има Марев или Маројев До и да шта више и у хатару села Вучег Дола има земљиште Маројевица, које је свакако добило име по томе, што је било Маројева својина. И што је Маројев потомак, Марко, ишао са Станишом Црнојевићем у Цариград, такође нам сведочи, да су Маројевићи били великашки род и да је Марко Маројевић био један од истакнутих незадовољника и противника друге двојице Црнојевића.

Наведени подаци о *крсном имену* и о *послужицама* код данашњих Маројевића, показали су нам, да је њихово крсно име од старине Св. Илија и да им је свима без сумње била некад заједничка послужица зимњи Шћепањ-дан (27. децембра по ст.), која се од увек држала и до данас одржала код браства Милијевића, док су остала браства из наведених разлога узела за послужицу јесењи Петков-дан.

Исељени Маројевићи. — Од браства *Радојевића* знају се ови исељеници: Стојановићи у Црмници, за које кажу, да се презивају Стојановићи по претку Стојану, који се тамо одселио пре шест-седам пасова; рођаци тих Стојановића (од сина Стојанова) „у Крушевице према Новога“ (према Херцегновоме у Боки); у Мостару, где их, веле, има „7 фамеља“; „у Никшиће, у Горње Поље“ и у Србији у подринском округу.

У Црмници има заиста у Глухом Долу досељеника из Ћеклића, само се не зову Стојановићи, него Ћеклићи. Славе Св. Илију, а примили су тамо за прислужбу Св. Арханђела. О

њиховом пореклу нисам могао ништа ближе сазнати. — У бокешком селу Крушевицама Накићеновић не помиње ни Стојановиће нити ма какве друге досељенике из Ћеклића. Биће, да су се одатле иселили. Сад има у Брајићима у Боки браство Стојановићи, за које се каже, да је из Црне Горе (у 16. веку!)[1]).

Од браства *Милијевића* има исељеника: на Цетињу (1 кућа), у Никшићу (2 куће), у Горњем Пољу код Никшића, а зна се, да је од њих био и Драго Памучина „у Тријешћу", и то од милијевићског рода Марковића, али је изумро. Слао је прилоге ћеклићским црквама, јер је био богат. Звао се Памучином због тога, „што је радио о памуку".

За негдашње мухамеданце *Синановиће*, *Џаковиће*, *Рамадановиће* и *Мухадиновиће* зна се, да су великом већином у време истраге отишли из Ћеклића, а да је само мали број од њих остао у Ћеклићима и покрстио се. За исељене мухамеданце зна се, да су отишли једни у Васојевиће а други у Подгорицу (а одатле и у Никшић) и у „Бар", т.ј. у негдашњу Барску Нахију. Већ смо поменули, да и сад има у Подгорици муслимана Рамадановића и Мухадиновића. Знамо и за муслимане Скејовиће у Бару, који су из Ћеклића[2]), те су вероватно пореклом од ових ћеклићских муслимана, а осим тога налазимо у селима Црногорског Приморја муслимане Синановиће и Џаковиће[3]), који су можда од браства истог презимена из Ћеклића.

Од хришћанских *Рамадановића* има исељеника у Котору и у бокешком селу Мулу. И једни и други се зову Рамадановићи и славе Св. Илију и за њих се каже, да су из Ћеклића (за оне у Мулу, да су дошли после 1797 године)[4]).

Још неки подаци за ћеклићске старинце.

Осим оних старих ћеклићских родова и браства, које смо до сад поменули, знамо за још неке, који су се из Ћеклића одавно иселили и садашњи Ћеклићи о њима ништа не знају.

Тако су у Црмници, у селу Каручу (у племену Лимљанима) живели *Радановићи*, који су се истражили а за које се

[1]) Етн. Зборн. XX, 596
[2]) Етн. Зборн. XXIII, 76-77.
[3]) Етн. Зборн. XXIII, 48, 46 и 97.
[4]) Етн. Зборн. XX, 402 и 408.

зна, да су били из Ћеклића и славили Илин-дан (по мојим испитивањима).

За *Јовановиће* у бокешком селу Игалу каже се, да су „из Ћеклића 1692. Славе Никољ-дан[1]), а за *Вучетиће* у Кавачу, такође у Боки: „из Ћеклића има 210 година", а славе Св. Илију[2]).

За *Филиповиће* у селу Стрмној Гори у ваљевској Подгорини саопштава се, да су дошли „са Ћеклића у Црној Гори" у првој половини 18. века и да славе Св. Илију[3]).

в) О новијим браствима племена Ћеклића.

У овом племену има три повеће групе од брастава, које сада чине главно становништво у племену, а пореклом су од сразмерно новијих досељеника: *Петровићи*, чији су се преци свакако доселили у 16. веку, и *Калуђеровићи* и *Вучедољани*, којима су преци дошли у 17. веку.

Изнећемо о свакоме од њих податке, до којих смо могли доћи.

1. Петровићи.

У ову браствену групу спадају сва браства селâ: Језера (Јовановићи, Пајовићи, Радуловићи и Никчевићи, укупно 29 кућа), Драгоми-дола (Павићевићи, 13 кућа) и Убла (Драгутиновићи, Вујовићи и Вујошевићи, укупно 22 куће) и део становништва у селу Петрову Долу̑ (Ми́рковићи и Павлићевићи, заједно 25 кућа).

Свега је дакле Петровића у Ћеклићима 89 кућа.

О пореклу и о грањању Петровића. — Опште је предање, да је предак Петровића, Петар, заједно са својима дошао у Ћеклиће из Бјелопавлића. Турци су, веле, били дошли код њих у Бјелопавлићима на Божић и тражили сухог грожђа. Дође до свађе и они Турке побију и побегну пут Ћеклића. „Пасäли су преко Симуње и питали, ђе би се могли настанити, и неко их сјетовао, те пређу преко Пу'алових Крша и настане се у

1) Етн. Зборн. XX, 446.
2) Етн. Зборн. XX, 416.
3) Етн. Зборн. VIII, 955.

Јасиковицу, на Зграду (на врх Веље Јасиковице)". То је место у северном крају језерског хатара. И сад се тамо познају зидине од њихних сухомеђних грађевина. Пошто су се тамо намножили, они прегнају старинце са Језера, па се сами преселе на Језер, где је много погодније и пространије место за становање. Ту су се још више намножили и одатле су се „растрагали" и по суседним селима, Ублу и Драгоми-долу, а један њихов огранак прешао је чак у Петров До.

Како се презивао њихов предак, Петар, и колико има пасова до њега, то сад нико од Петровића не зна. Поуздано је само толико, да се је он врло давно доселио, и то за време турске владе, да је дошао са целим својим родом или задругом (неки помињу три брата или уопште браћу) и да су по њему сви његови потомци добили опште презиме Петровићи.

Ипак се по неким подацима може доста приближно одредити време, у које се Петар доселио, вероватно и његово презиме и даље порекло.

Најстарији преци, који су данашњим родовима и браствима Петровића познати, падају у девети пас од данашњег. Тако нпр. Јовановићи у Језеру броје своје пасове овако: Душан (данашњи пас)—Милош—Андрија—Раде—Бајо—Иван *Јован* (по коме се презивају)—Шћепан Рајич, и даље се (до Петра) не зна. Не зна се шта више ни у који пас падају и како су се звала двојица браће, од којих воде порекло сва данашња браства на Језеру. — Други пример имамо код Драгомиљана (Павићевића), чији један ред пасова гласи овако: Ђорђија (данашњи пас)—Раде—Вукаш—Перо—Милош—Иван—*Павић* (по коме се презивају)—Радуле—Павле Буроњић—...*Петар* (до Петра се дакле не зна, колико има пасова).

Зна се поуздано, да су се ти најстарији познати преци одвојили од осталих рођака тек пошто су се потомци досељеног Петра после дужег заједничког живота на Јасиковици и у Језеру били доста намножили, тако да су били у стању протерати стара браства и раширити се у четири ћеклићска села. Нарочито је морала бити јака њихова матица у Језеру, која је свима осталима била ослонац приликом истискивања старога становништва у Драгоми-долу, Ублу и Петрову Долу. Мора се дакле узети, да је за то њихово множење и јачање било потребно бар три-четири паса, ако не и више. Према томе можемо веровати, да је прва група сродника са Петром на челу

била дошла бар на 12-13 пасова пре данашњег нараштаја, дакле *око средине 16. века* или нешто пре или после тог времена.

Драгомиљани изриком тврде, да се „један од три брата“, који је био дошао из Језера у Драгоми-до и од којег они сви воде порекло, звао Павле Буроњић. Према томе бисмо могли веровати, да је у овом предању очувана успомена на старо презиме и порекло садашњих Петровића, односно њихова претка, Петра. Назива Буроњићи нема у Бјелопавлићима нити се зна, да га је тамо кадгод било, а нема га ни по другим нашим крајевима. Једино налазимо и сад у Љешанској Нахији село с именом Буроње, које се раније звало Буроњићи. То је село према мојим испитивањима несумњиво врло старо (помиње се и код Болице, 1614 год.: Buronich[1]) и зна се поуздано, да се највећи део његова негдашњег становништва одавно иселио. Врло је вероватно дакле, да је бар један део од тих исељеника био отишао у Бјелопавлиће и *да је од тих Буроњића био и предак данашњих ћеклићских Петровића*.

Језерани се деле на четири браства, која воде порекло од двојице браће: од једнога су Јовановићи, Пајовићи и Никчевићи (опет Јовановићи и Пајовићи су ближи међу собом, а Никчевићи су се од њих нешто раније одвојили), а од другог су брата Радуловићи. Имена тој двојици браће не знају, а браства су добила презимена од њихових познијих потомака. Сад се већ сва четири браства могу међу собом узимати и узимају се.

Једино Јовановићи знају да наброје 9 пасова, које смо напред навели, а остала три браства знају само по 7 својих пасова, нпр. Пајовићи: Стеван—Лазар—Илија—Милош—Голуб—*Пајо*—Вукац; Радуловићи: Блажо—Стеван—Никола—Пејо—Видо—Пејо—*Радуле*; Никчевићи: Божо—Петар—Ђуро—Лâко—Симо—Јован—*Никац* (?).

Сви Језерани славе Св. Илију а послужују зимњи Шћепањ-дан, коме је посвећена и њихова црква. Зна се, да је на истом месту, на коме је њихова садашња црква, била некад и црква језерских староседелаца, начињена од сухомеђе. Једном се, веле, била појавила куга у селу и кад је народ почео бежати испред ње, она (куга) је казала, да не беже, него да промене крсно име „јесењег“ Св. Шћепана („у госпођинске посте“, 2. авг. по

[1]) Starine XII, 170.

ст.) на Шћепањ-дан зимњи и да саграде цркву, којој ће „храм“ бити овај други светац. Они тако и ураде, те куга престане.

Да су заиста преци садашњих Језерана славили као крсно име „јесењег“ Св. Шћепана, доказ је и то, што су њихови потомци све до скора на тај дан носили „пуње и проскуру“ у цркву. А ка̏д су примили Св. Илију, који је општа ћеклићска слава, за своје крсно име, то се не зна — доказ, да је та промена извршена врло давно.

Наведено предање о куги као поводу за напуштање старог крсног имена и усвајање зимњег Св. Шћепана, несумњиво је у своме језгру истинито и према свему што знамо, има се овако разумети. Кад су преци данашњих ћеклићских Петровића изагнали са Језера староседеоце, па се сами настанили на Језеру, затекли су тамо сухомеђну цркву тих старинаца, која је била посвећена зимњем Св. Шћепану, па су је и они задржали, али су је наменили своме свецу, „јесењем“ Св. Шћепану. Али је ускоро настао помор од куге, и они су поверовали, да им је то освета за насиље, које су учинили староме свецу ове цркве — а можда је на њих утицао и савет каква свештеника — па су, да би га умирили и задобили његову заштиту, узели славити њега (зимњег Св. Шћепана) и шта више направили му и бољу, зидану, цркву. Кад су затим узели за крсно име Св. Илију, остао им је тај светац као послужица.

Драгомиљани су, као што смо већ поменули, сви потомци Павла Ђуроњића, за кога веле, да је био „један од три брата“, који је са Језера прешао у Драгоми-до. Напред смо навели и пасове, које до њега набрајају. Син Павла Ђуроњића био је Радуле, а унук Павић, и по њему се сви Драгомиљани презивају *Павићевићи*, пошто су сви од њега (од његова два сина: од Јова и од Ива). Тај њихов „ђед“ Павић био је, веле, силан човек: „и сад се зна крст од границе, коју је Павић мачем урезао према негдашњем которском удуту.“ Он је погинуо „од неког Латинина, кад није било пушке, него мач и копље.“

Сви Драгомиљани славе, од како знају, Св. Илију а прислужују зимњи Шћепањ-дан, што значи, да су и једно и друго донели са Језера. Цркву, посвећену Св. Николи, градили су они сами пре три паса.

Убљани мисле, да су сви пореклом од једнога претка, који је дошао са Језера на Убао и чији су потомци потпуно истиснули убаљке староседеоце, па се сами раширили по Ублу. Али

има вероватности, да са Језера није овамо дошао само један од Петровића, него више њих, и то или одједанпут, као једна задруга, или у више махова, тако да их је убрзо било више сродних породица.

А ево по чему се то може веровати. Убљани се деле на три бराства — Драгутиновиће, Вујовиће (Томовиће, Веловиће и Јоковиће) и Вујошевиће — и зна се, да Драгутин, Вујо и Вујош, по којима се они зову, нису били браћа, него даљи рођаци. А они су живели од прилике у доба „Ћуприлићеве навале“ и даљи се преци од њих не знају нити им се зна заједнички предак. По томе је дакле вероватно, да се та бराства нису развила на Ублу од само једнога претка, јер се у свима таквим случајевима тај предак запамти. А овде би шта више био у питању предак, који је могао доћи на Убао тек у току 17. века.

Као пример за њихово набрајање пасова да наведемо пасове Драгутиновића: Андрија (данашњи пас) — Ђуро — Илија — Ђуро — Андрија — *Драгутин*.... (за претка Драгутина тврде, да се оженио тек у својим осамдесетим годинама и са женом имао три сина).

Сви Убљани славе Св. Илију, а послужују зимњи Шћепањ-дан, што такође показује, да су се њихови преци преселили са Језера тек пошто су тамо били променили своје старо крсно име.

Петровићи у Петрову Долу или *петродољски Петровићи*, који се деле на Мирковиће и Павлићевиће, мисле, да су сви од једнога претка, Петра, који је са Језера дошао у Петров До. Неки додају, да се они по томе Петру и презивају Петровићи и да је шта више и село Петров До добило име по њему. Али смо ми напред показали, да се ово село несумњиво звало Петровим Долом и пре него што се у њега доселио предак ових Петровића, јер је он ту био затекао неколико старих брастава, међу њима и старо кнежевско бराство ћеклићско, Бацуле. А врло је вероватно, да се они и не зову Петровићима по томе Петру, који се је овамо доселио — ако се он уопште и звао Петар — него да су донели још са Језера своје опште презиме Петровићи, па га после и овде задржали.

Сви петродољски Петровићи славе Св. Илију, а прислужују „јесењег Св. Јована“ (23. септ. по ст.), којег су без сумње примили од петродољских старинаца, пошто је тај светац, као

што смо напред показали, по свој прилици био прислужица тих старинаца.

Закључак о Петровићима. — Према свима наведеним подацима и разлагањима може се дакле о пореклу и о гранању и ширењу браствене групе ћеклићских Петровића у главном рећи ово. Они су сви пореклом од једнога рода или задруге, која је са старешином Петром на челу око средине 16. века дошла из Бјелопавлића у Ћеклиће, а даља старина вероватно да јој је била од од старих Буроњића у садашњој Љешанској Нахији. Ти су се досељеници најпре на Јасиковици под Пухаловим Кршима толико намножили, да су истиснули све старинце са Језера, па се сами преселили на Језер, а кад су се и на Језеру намножили, истиснули су постепно и сва стара браства из суседних села Драгоми-дола и Убла, па се и на њих раширили, и шта више под окриљем свога јакога браства на Језеру један се њихов род учврстио и на супротној страни Ћеклића, у селу Петрову Долу, у коме и сад чини главно становништво.

Стара је слава досељених Петровића био јесењи Св. Шћепан, па су га врло рано променили на зимњег Св. Шћепана по свој прилици поводом и начином, који смо напред разложили износећи језерско предање о томе. А кад су после тога примили општу ћеклићску славу, Св. Илију, за своје крсно име, задржали су зимњег Св. Шћепана за послужицу. Једино су га петродољски Петровићи променили на јесењег Св. Јована.

Исељени Петровићи. — Од језерских *Јовановића* има, веле, исељеника у Бијелом Пољу у Пећској Нахији (од Јована Савићева); у Жупи Никшићској на Царинама; „у Никшићу“: у Горњем Пољу и у Брезовику, где их зову Ћеклићима.

Од језерских *Пајовића* знају исељенике: на Цетињу; у бокешком селу Кавачу, где их, веле, и сад тако зову (код Накићеновића их нема под тим презименом, а именује се у Кавачу неколико брастава, пореклом из Црне Горе[1]); у бокешкој Доброти (такође се код Накићеновића не именују под тим презименом[2]); у Котору и у бокешком селу Мулу по 1 кућа Пајовића (код Накићеновића нема Пајовића у Котору, али има 1

[1]) Етн. Зборн. XX, 415.

[2]) Етн. Зборн. XX, 4 1.

кућа Јовановића, за коју се каже, да је из Ћеклића и да слави Св. Илију[1]); а у Мулу се помиње „Пајевић из Црне Горе", који слави Јовањ-дан[2]); најзад у „Буенос-Аирес" у Америци. — Зна се, да има језерских *Никчевића* у бокешкој Доброти; али се тамо не помињу под тим именом[3]).

Радуловића са Језера има, веле, одсељених: у вароши Никшићу; у Горњем Пољу никшићском (где се зову Пурановићи); у Жупи Никшићској и одатле дигли и у Србију, где их има у Лозници (од њих ће бити Богдановић, којег Б. Милојевић помиње као досељеника из Ћеклића у Старој Вароши код Лознице[4]); у бокешким селима: Столиву, Прчању и Доброти. Код Накићеновића се у Столиву не помињу Радуловићи, али се именују Бошковићи из Ћеклића, досељени пре 100 година са славом Св. Илијом[5]); ни у Прчању се не именују Радуловићи нити ма какви досељеници из Ћеклића, али има више бастава, за која се каже, да су из Црне Горе[6]); исти је случај и с онима у Доброти[7]). — Један засебан огранак Језерана одселио се у Жупу Никшићску на Царину и зове се тамо Батрићевићи. Од њих има исељеника и у Србији.

Драгомиљана-Павићевића има исељених: на Цетињу; у Подгорици; у црногорском племену Команима (ја сам их заиста тамо нашао и говорићу о њима, кад дођу на ред, у Команима); у Котору и у Грбљу у Боки (код Накићеновића их нема у Котору под тим именом, а тако исто ни у Грбљу); у Србији близу Петрова Села; у Александрији у Порт-сајду и у Америци у „Буенос-Аиресу".

Од *Убљана* се знају исељеници: на Цетињу (Вујовићи и Вујошевићи) и у бокешким местима: Прчању (Вујошевићи), на Савини (Вујошевићи), у Мулу (Вујошевићи) и на Бијелој (Вујовић). — Код Накићеновића се ни у једном од ових бокешких места не помињу ови исељеници под наведеним именима. У Прчању и у Мулу има више братстава са разним другим презименима, за која се каже, да су уопште из Црне Горе[8]), а у

[1]) Етн. Зборн. XX, 408.
[2]) Етн Зборн. XX, 402.
[3]) Етн. Зборн. XX 431.
[4]) Етн Зборн. XX, 753.
[5]) Етн. Зборн. XX, 397.
[6]) Етн. Зборн. XX, 400.
[7]) Етн. Зборн. XX, 431.
[8]) Етн. Ззорн. XX, 397 и 401.

Савини и на Бијелој нема наведених ни таких браства[1]). Можда је један од тих исељеника „Ћеклић“ у Игалу код Новога, за којег Накићеновић вели, да се тамо доселио пре 20 год. из Ћеклића[2]).

Од *петродољских Петровића* један се иселио под Црвену Стијену у Зети и његови се потомци зову сад тамо Пејовићи. Од ових Петровића има, веле, даље: 3—4 куће у Подгорици (Павлићевићи), а толико и у никшићском Горњем Пољу и 1 кућа Павлићевића у Црмници (али их тамо нисам нашао под тим именом нити уопште има у Црмници браства са предањем, да је од петродољских Петровића). — Од петродољских Петровића су без сумње Павлићевићи у селу Загори племена Цеклина, за које А. Јовићевић саопштава, да су „старином с Петрова Дола, из Ћеклића, одакле се њихов предак прије 100 г. доселио у Загору“. Негда су, вели, славили зимњег Св. Јована (7. I.) а сад славе јесењег (26. IX.)[3]).

2. Калуђеровићи.

Ову браствену групу чине: Калуђеровићи у селу Кућиштима (19 кућа), Домазетовићи-Калуђеровићи у Петрову Долу (8 кућа), Матановићи у Крајњем Долу (4 куће) и Калуђеровићи у истом селу (5 кућа) — *укупно дакле 36 кућа.*

Опште је предање код Калуђеровића, да им се предак Стеван доселио мало пре владике Данила из Бјелопавлића „са мјеста Главице близу Данилова Града“. Побегао је, веле, од крви, што је убио спушкога бега. Најпре је био добегао у место Гугуте близу села Језера у Ћеклићима, па је после прешао на Кућишта и најпре се настанио под водом Ӱблицом. Био је нежењен и оженио се тек кад се настанио у Кућиштима, а узео је жену са Његуша из Дугога Дола. У Кућиштима су тада живела три стара браства — Топали, Фрадели и Шораји — о којима смо напред говорили. Стеван је њих после замолио, да га пусте, да се настани међу њих, и кад му они одобре, сагради сухомеђну кућу више Доње Долине у Кућиштима. И сад стоје зидине од те сухомеђе. А Стеван је доцније више ње сазидао „па̏лачу“, лепу, пространу кућу „у клак“. Та је кућа доцније преправљена и насељена је и сад.

[1]) Етн. Зборн. XX, 495 и 504.
[2]) Етн. Зборн. XX, 447.
[3]) Етн. Зборн. XV, 616.

Презиме Калуђеровићи, веле, можда је донео још њихов предак, Стеван, из Бјелопавлића, јер се и сад тамо једна група брастава зове Калуђеровићима. То је заиста могућно, јер нам и П. Шобајић саопштава, да се бјелопавлићска браства: Бошковићи, Радуловићи, Вуковићи, Вујовићи и Секулићи „зову ширим именом Калуђеровићи“ по претку калуђеру[1]). Али је могућно, да им је презиме Калуђеровићи дато и по претку Стевану, за кога се зна поуздано, да се био под старост покалуђерио. И сад га у Ћеклићима редовно означавају изразом „калуђер Стеван“.

Стеван је био донео из Бјелопавлића крсно име јесењу Св. Петку (14. октобра по ст.), коју слави већина бјелопавлићских брастава[2]). Али су његови потомци примили за крсно име општу ћеклићску славу Св. Илију, а Св. Петка им је постала „прислуга“. И сеоска црква на Кућиштима, коју је вероватно градио „калуђер Стеван“ са синовима, посвећена је Св. Петки.

Стеван је имао три сина: попа Ђорђија, кнеза Павла и Рада.

Највише има потомака од попа Ђорђија. Он је имао три сина: Томаша, Пеја и Вукца. Од Томаша су Томашевићи, чија су ужа браства: Поповићи, Пајовићи и Ђуровићи, сви на Кућиштима (укупно 15 кућа). Од Пеја има само две куће, које се презивају по Пејовим синовима: Николићи и Латковићи. Вукац се иселио у Крајњи До. Од њега је Јово, а од Јова Мата̂н, по коме се презивају Матановићи. То је презиме узео тек капетан, доцнији војвода, Ђуро Матановић, који се још презивао Калуђеровић, па кад га један од Калуђеровића удари, он се наљути и узме се презивати по деду Матану (око 1870 године) и тако ово презиме остане и његовим потомцима. Али се други огранак Калуђеровића у Крајњем Долу и сад зове Калуђеровићима.

Од другог сина „калуђера Стевана“, од кнеза Павла, није остало потомака. Њега је убио један од старинаца Бацула из Петрова Дола зато што им је био преузео кнештво. Пошто су Бацули због тога побегли из Ћеклића, Калуђеровићи „притисну“ све њихово имање у Петрову Долу, а кнештво пређе на Павлова брата, Рада.

Од трећег Стеванова сина, од Рада, су Раднићи, којих има 2 куће на Кућиштима и 8 кућа у Петрову Долу, где се

---

[1]) Етн. Зборн. XXVII, 185 и 186.

[2]) Види и П. Шобајића у Етн. Зборн. XXVII, 252.

презивају Домазети или Домазетовићи-Калуђеровићи. Ови су Домазети од једнога Раднића, којег су Калуђеровићи послали на имање одбеглих Бацула.

До свога претка Стевана Калуђеровићи обично набрајају по осам пуних пасова, што управо одговара њихову предању, да је Стеван добегао у Ћеклиће „мало прије владике Данила". За пример наводимо ове пасове рода Николића: Шпиро (данашњи пас) — Никола — Андрија — Петар — *Никола* — Пејо — поп Ђорђије — *Стеван*.

У Ћеклићима су ми казали, да на Љуботињу у Ријечкој Нахији има 10 - 15 кућа Калуђеровића, који тврде, да су од синовца Стеванова, који је тамо побегао у исто време кад и Стеван. Али се у раду А. Јовићевића[1]) не помињу на Љуботињу никаки досељеници из Бјелопавлића нити се по њему знају ма где у Ријечкој Нахији браства, која би била у сродству са ћеклићским Калуђеровићима. Нема сумње дакле, да је наведено саопштење из Ћеклића погрешно и засновано једино на томе, што на Љуботињу има два браства са презименом Калуђеровићи. Али су ти Калуђеровићи сасвим друкчијег порекла. — Могућно је пак, да је поменути Стеванов синовац био најпре добегао на Љуботињ, али да је после одатле отишао даље.

Зна се, да су Калуђеровићи, Стеванови унуци и праунуци, у једној великој крвној завади били дошли у сукоб с владиком тако да су кренули да се селе пут Попова Поља; али, вели се, „остали племеници Ћеклићи измоле код владике, да их врати". Само једноме од Калуђеровића, чувеноме јунаку Савићу Радеву из браства Раднића, владика не допусти повратак у Ћеклиће него му дâ земљу у Загреди код Гарча (у Озринићима), где' су и сад његови потомци Калуђеровићи. Ја сам те Калуђеровиће тамо нашао и о њима ће даље бити више говора. — По свој прилици су приликом те велике крвне заваде побегла и двојица браће, од којих су данашњих 12 кућа Калуђеровића у Доњој Главици у Бјелопавлићима. Они сами тврде, да су „из Ћеклића побегли због крви два брата у Љешкопоље, па овамо"[2]). Мени у Ћеклићима није за њих ништа речено.

Калуђеровића има још одсељених: на Цетињу, где има по неколико кућа и Матановића и Калуђеровића; у Горњем Пољу код Никшића (где се зову Калуђеровићи); у Србији; у Одеси,

[1]) Етн Зборн. XV, 642-613.

[2]) Етн. Зборн. XXVII, 197.

камо су отишли почетком 19. века и постали богаташи; „у Боки под Бијелом на Росе“. И код Накићеновића се помињу ови Калуђеровићи у Боки. За оне у Порто Росу каже се, да су дошли из оближњег села Клинаца, а за оне у Клинцима, да су „из Црне Горе из Ћеклића, има 400 год.“(!), а и једни и други славе Св. Трифуна, као и сва Луштица[1]).

3. Вучедољани.

Ово је опште име за три браства истог порекла, која су једино становништво ћеклићског села Вучег Дола. Та су три браства: Гвозденовићи, Пророчићи или Пророчице и Вицковићи. Има их заједно дваестак домова.

Предак свих Вучедољана, Периша, добегао је, веле, са два сина „из Чарађа испод Орлине у Гацком.“ А добегли су „од крви.“ Кад су дошли у Ћеклиће, најпре су се населили на земљу неких муслимана „под Иковиће у Крајњем Долу на мјесту, које се данас по њима зове Мишевића Рупе.“ Они су се дакле тада презивали Мишевићи и зна се, да су им најближи рођаци Десанчићи у Чарађу[2]). На томе су месту Перишини потомци живели све до у другу половину 18. века, од прилике до 1760—1770 године, а тада су купили у покрштених Синановића „сву турску земљу од Симуње до његушке границе,“ т. ј. земљу мухамеданаца Синановића, који су били избегли из Ћеклића и чију су земљу сад продали њихови покрштени рођаци из Којковића. А то је било земљиште старога села Вучег Дола, у коме се сад настане Перишини потомци и по селу добију назив „Вучедољани.“

Вучедољани набрајају до Перише по 7 или 8 пуних пасова, што значи, да се је доселио у Ћеклиће пред крај 17. века. За пример да наведемо један ред пасова од браства Гвозденовића: Петар (данашњи пас)—Ристо—Думеља—Петар—Пејо—Мартин [Рајич му је или брат или отац]—*Гвозден*—Божо—*Периша*.

Старо је крсно име Вучедољана, које су донели из Херцеговине, било Ђурђев-дан, па су га променили на Св. Илију,

---

[1]) Етн. Зборн. XX, 352 и 354.

[2]) Н. Дучић је јамачно од некога чуо за ове досељенике из Гацка у Ћеклићима, па је по томе рекао, да су Ћеклићи (уопште) „из Гацка“ (Црна Гора, 57).

а Ђурђев-дан задржали као послужицу. И цркву, коју су сазидали у Вучем Долу, посветили су своме старом свецу, Св. Ђурђу.

Поменута двојица Перишиних синова звали су се: Божо и Вицко. Од обојице има данас потомака

Божо Перишин је имао синове: Митра, названог „Гвозден", и Радоја. Од првог су Гвозденовићи, а од другог Пророчићи (Пророчице).

Прича се, да је Митар добио назив „Гвозден" по својој снази: кад се је секао на мегдану са неким Турчином (на Грахову), и ако су се били погодили, да се секу „у ране", ипак га је својим ударцем смртно посекао по жилама од ноге.

Радојеви потомци се презивају Пророчићи по томе, што је Радоје добио надимак „пророк". А ево како. Њега су због живости звали „Скако". Једном у Спужу Турчин му је рекао, да неће жив изићи из Спужа, ако не погоди, шта му је у руци. Он је тада рекао за себе: „Е, Скако, Скако, свршио си!", али тако погоди, јер је Турчин имао у руци скакавца, па га у шали назове пророком.

Гвозденовићи су међу Вучедољанима најмногобројнији. Две њихове гране, Рајичковићи (по „Гвозденову" потомку, Рајичку) и „Гвозденовићи" (у ужем смислу, од Гвозденова потомка, Јована) су и сад у Вучем Долу, а друге три гране — Павишићи, Павлићевићи и Гутићи — су изван Ћеклића. За „Гвозденовиће", Павишиће и Павлићевиће се зна, да су од три брата.

Павишићи су на Ријечком Граду (код Црнојевића Ријеке). За њих А. Јовићевић каже, да су се тамо доселили „у 16. веку из Вучег Дола од Гвозденовића". Означење „у 16. веку" очевидно је случајна омашка место „у 18. веку." Даље се каже, да су славили „Илијин-дан, а сад га послужују, а славе Ђурђев-дан"[1]), а то значи, да су поново узели славити свога старога свеца, Св. Ђурђа.

Павлићевићи су живели у Кутима код Новога, па су дигли одатле, али се не зна, куд. — Гутићи су потомци једнога од седморице синова, што их је имао један „Гвозденов" потомак. Сви су се, веле, иселили у Невесиње у Херцеговини. Тамо их заиста налазимо у селима Џиновој Махали, Муцаловићима и Пирагићима и зна се, да су „Гвозденовићи из Ву-

---

[1]) Етн. Зборн. XV, 611.

чијег Дола у Ћеклићима", а славе Илин-дан[1]). А биће да су од њих и „Ћеклићи" у невесињском селу Сливљу, за које се каже, да су у 19. веку дошли „из Ћеклића у Црној Гори"[2]).

Пророчићи (Пророчице) се деле на Вукосавовиће и Марковиће. Од њих има исељеника у Никшићу, где се зову Радовићи.

Вицковићи су од Перишина другог сина, Вицка. Деле се по тројици Вицкових синова или потомака — Вучети, Радулу и Вују — на: „Вицковиће" (у ужем смислу), Радуловиће и Војиновиће (назвате по Војину Вујову).

На браству Вицковићима је било кнештво у племену Ћеклићима кроз 18. и скоро кроз целу прву половину 19. века. Знају се као кнезови од Вицковића за то време: Петар Вучетин, Вучета Петров, Петар Вучетин (други), Јован Петров, брат му Станоје Петров и најзад Гавриле Милов, после којег је кнештво прешло на Калуђеровиће.

Б.

ОПШТА РАЗМАТРАЊА О ПЛЕМЕНУ ЋЕКЛИЋИМА.

Област племена Ћеклића, чије смо границе и главне географске особине познали у II глави овога рада, има доста повољних особина, којима је могла привлачити старе Србе Зећане, а уз њих и романске Влахе, да по њој летују са својим стадима и да се на згодним тачкама и стално настањују. Она је окружена са свих страна пространим планинама, које су богате пашњацима, шумама и врелима, а у својој средини има низ плодних долова, тако да је врло подесна и за номадско сточарење и за стално земљорадничко настањивање.

Да су стари зећански Срби заиста по данашњој ћеклићској области са својим стадима катуновали, имамо несумњивих доказа. Међу тим доказима да истакнемо на прво место топографске називе, који су баш непосредне успомене тога њихова сточарског бављења по овим пределима.

Видели смо, да у селу Којковићима има *Гладски До* и више њега *Гладска Страна* (по којима се и суседни део села зове Глађани) и да у хатару села Петрова Дола има летње сточарско насеље тог села с именом *Гл̏аде*. Као што смо напред

[1]) Етн. Зборн. XII, 211 и 215

[2]) Етн. Зборн. XII, 363.

— говорећи о тим називима — разложили, данас је у Ћеклићима реч „глада“ сасвим непозната, и ти су називи једино могли остати од старих Зећана, који су овуда са својим гладама (сточарским колибама) катуновали, па и кад се после потим селима стално населили, задржали их и даље и предали потомству.

У ту групу назива спада и *Кашунишше* у хатару села Драгоми-дола, јер се назив катун у Ћеклићима никако не употребљава, док је у северним и североисточним пределима старе Зете још непрестано у сталној употреби. И на месту, које се тим именом назива, нема нити се зна, да је раније било, сточарских колиба.

Као успомену на старе Зећане сматрамо и назив *Бäша* (или Бäте) у селу Кућиштима. Њиме се зове земљиште на раскршћу пред улазом у село, а као што смо напред показали, назив *Баша* се најбоље може објаснити помоћу речи из старих зећанских предела (нпр. из Црмнице). И још је особито знатно, што је Бата баш код села Кућишта, за које се у Ћеклићима одржало опште предање, да је ту најпре било село, које су основали стари Зећани, па доцније по њиховим опустелим кућиштима добило своје садашње (али такође већ врло давнашње) име.

Врло је вероватно, да је остатак још из тих давнашњих времена зећанског катуновања по доцнијој ћеклићској области било редовно силажење старих Ћеклића све до почетка 19. века на зимовање са стоком по Цеклину у Ријечкој Нахији (највише на Каручу и по његовој околини и затим по цеклинској Жупи). Они су тамо имали и своје земље, које су им, бар делом, биле својина још од старине и које су после испродавали. Тамо, веле, има „пуно спомена о Ћеклићима“, између осталог и Ћеклићски Убао у селу Рвашима. — Дакле може лако бити, да су стари Ћеклићи били кроза све векове задржали сточарска кретања, наслеђена од својих зећанских предака: и правац тих кретања и шта више и зимовишта, која су могла бити својином тих њихових предака још пре него што су се стално настанили по ћеклићској области.

Може се веровати, да су поред Срба Зећана катуновали по ћеклићским пределима и *влашки номадски сшочари.* На то упућују топографски називи, који су влашког порекла или се бар понајпре могу доводити у везу са Власима. Али неки од

тих назива без сумње нису остали од тих влашких пастира ранијега времена, него су успомена на Влахе, који су се тек доцније, после пада Зете под Турке, настанили међу ћеклићске Србе. О некима од тих влашких брастава очуване су у народу овога племена и до сад живе успомене, и ми ћемо о њима говорити, кад дође на ред разматрање о братствима новијега порекла.

Како нам није могућно знати, која су од поменутих топографских имена из ранијег а која из познијег времена, ми ћемо их овде навести сва, изузевши она која су баш непосредно везана за познате нам доцније влашке насељенике. У ову групу имена убрајамо дакле: Семёљ (Мали и Вељи; висови на Ублу), Бри̏на (стеновито брдо у Вучем Долу), Бринска Пећина и Бринска Вода (у Милијевићима), Гурдић (стеновито земљиште) и Баљиков До (такође у Милијевићима), Кашер (место и вода у Петрову Долу); можда: Бунова Јама (у Вучем Долу), Ороп-до и Оропска Главица, Татулов До и Татулово Ждријело (на Ублу).

Нека се од тих имена (Брина и Гурдић) објашњавају помоћу речи, које има данашњи арбанашки језик, те би се могло мислити, да су остала од Арбанаса. Али је тешко веровати, да су арбанашки пастири (осим у појединачним изузецима) редовно долазили са својим стадима чак овамо. У народу овога племена нема о Арбанасима никаква спомена (док их нпр. у Цетињском Племену и у Ријечкој Нахији већ има приличан број), а видећемо даље, да сва влашка браства, која су се била настанила међу ћеклићске Србе, имају презимена романског порекла. Дакле сродство поменутих топографских имена с арбанашким речима долази просто отуд, што је влашки језик у ствари био мешавина од романског и арбанашког.

Ка̏д је могло почети стално насељавање старих Срба Зећана по данашњој области племена Ћеклића?

Данашње наше знање о најстаријим траговима људског становања у овим крајевима не допушта нам, да на то питање дамо сасвим поуздан одговор. У Ћеклићима има и камених гомила и старих градишта и селишта и кућишта, али ми нисмо у стању за сваки од тих остатака рећи, да ли је баш од старих Срба Зећана или је можда од неког ранијег становништва и уопште из кога је времена. Оно што можемо, то је, да ком-

биновањем свих података, до којих смо били у стању доћи, покушамо дати бар приближан одговор на постављено питање.

У Ћеклићима налазимо *камене гомиле* на више места: на старом градишту на врху брда Кулине у Вучем Долу (једна, велика); на врху брда Инока у Војковићима, велика гомила, коју народ зове „Грохот"; две велике гомиле ниже цркве и гробља у селу Језеру и једна велика на језерском вису Вељем Озебаоцу. Осим тога има у хатарима села̂ Језера и Убла по једно место, опет на узвишењима, с именом Гомилице, као успомена на какве мање гомиле, којих је ту некад било (а сад их нема).

У близини поменуте гомиле Грохота на Иноку има место Црквина, на коме је без сумње некад била црква, и то веома давно, тако да се о њој ништа изближе не зна и нема од ње никаквих трагова. Њу су свакако били подигли досељени Зећани као своју привремену богомољу. А опет оне две гомиле на Језеру такође су у непосредној близини цркве и гробља сеоског, који су тако исто од вајкада на својим данашњим местима. И у једном и у другом случају имамо дакле врло карактеристичне примере за везу између раније, многобожачке, и позније, хришћанске, вере и у њима уједно доказе, да бар те гомиле, код којих је тако очигледна веза између ранијих и познијих верских светиња код нашег народа, можемо са доста поуздања сматрати за српске.

Особиту пажњу заслужују остаци и успомене на негдашње градове, дакле *стара градишта* или *градине*. Њих има у Ћеклићима на три разна места. — На земљишту села Војковића и на суседној узвишици села Вучег Дола има цела група таких успомена и остатака: греда с именом Градина, земљиште и вода под њом са тим истим именом, и даље узвишица, која се зове Кулина и на њој уокруг поређано велико камење а у њеној средини остаци од поменуте велике камене гомиле. Друга је градина т. зв. Вицков Град у средини великога виса Црнога Врха (у вучедољском хатару) а трећа је Градска Главица у хатару села Петрова Дола.

Ни на једној од ових градина, осим на поменутој Кулини, нема никаквих остатака од утврђења нити се у народу зна, да их је икад било. Ти су негдашњи градови морали дакле бити од слабије грађе, земљане и дрвене, делимично можда и од сухомеђе, кад их је тако потпуно нестало, да од њих није

остало никаква трага. А морало их је врло давно нестати, јер би се иначе у Ћеклићима, у којима се, као што ћемо даље видети, одржало све до сад сразмерно много старог становништва, очувало ма каквих успомена о њима.

Као што смо и напред напоменули и као што смо већ разложили говорећи о таквим градинама у Цетињском Племену, врло је вероватно, да су на тим високим и тешко приступачним местима биле привремене тврђаве, какве су по старом словенском начину градили и Срби по својим племенским седиштима ради склоништа и одбране од непријатеља. Особито имамо разлога, да верујемо у такву улогу целе оне групе тврђава, што је некад била на поменутим узвишењима Градини и Кулини у Војковићима и у Вучем Долу. Та су места управо у средини племеnске области ћеклићске, у којој су, као што смо већ напред показали (а даље ћемо још јасније разложити) и најстарија насеља овог племена, која су уједно била и седишта најстаријим и најугледнијим браствима, што су чинила језгро племену — другим речима: те су тврђаве биле баш у оном делу племенске области, у коме се племе најпре створило и у коме је било његово прво седиште, тако да се мисао о вези између тих тврђава и најстаријег племена Ћеклића сама собом намеће.

У вези са тим да напоменемо још и ово. Ако су на тим градиштима биле некад тврђаве старог српског племена Ћеклића, разуме се, да и поменута велика камена гомила у градини на врх виса Кулине није могла остати ни од кога другог, него од тих старих Ћеклића.

Недалеко од ових старих градина у средишту племенске области ћеклићске, опет на земљишту села Вучег Дола, очувала су се два интересантна топографска назива, у којима, мислим, можемо гледати успомене још на многобожачка божанства и светилишта старих Ћеклића. Ти су називи: *Божи До* (заиста дô) и *Богомоља* („греда" више тога дола), а у њиховој је близини т. зв. Божедољско Гувно. У народу се не зна ни за какве верске светиње из хришћанскога времена, које би биле на тим местима, и нема на њима уопште никаквих остатака нити се памти, да их је било.

Као што смо и напред нагласили, вредно је пажње и можда није без неког односа с овим вероватним успоменама из прехришћанске вере, што је на дваестак минута северно

од њих, опет у хатару села Вучег Дола (на земљишту, које је општа племенска својина), од старине *саборна црква целог племена Ђеклића, Св. Илија.* Она је не само од најстаријег времена општом племенском црквом за све Ђеклиће, него је све до пре два века била и јединoм црквом за сва ђеклићска браства изузевши она на Језеру, којима је врло далеко и због веома кршевитог земљишта тешко доступна. Као што је дакле црква Св Илије била главна светиња Ђеклићима хришћанске вере, тако су опет на поменутим местима, Божем Долу и Богомољи, која су такође у географском средишту племенском, могла бити и главна светилишта њихових многобожачких предака.

Недалеко од поменутог Божег Дола и Богомоље, али у хатару села Кућишта (у његову северозападном крају) има земљиште с називом *Бо'ање* или *Бохање.* Ако је назив Бо'ање, као што смо напред казали, придев од речи бован (болван), која значи идол, он би нам обележавао место, на коме је стојао идол прехришћанских Срба и био би једном од успомена на прве српске насељенике у области Ђеклића[1]). У том би случају и Бо'ање спадало у групу главних прехришћанских светиња српских, које су имале место баш у географском средишту племенске области. Говорећи напред о имену Бо'ање изнели смо разлоге, на основи којих се таква улога овога места, које се зове именом Бо'ање, може сматрати врло вероватном, а међу тим је разлозима особито знатан: да су Кућишта не само од вајкада у географском средишту племенске области ђеклићске, него су од старине и племенским збориштем, па дакле и политичким средиштем, свих Ђеклића.

Има у Ђеклићима и неколико *врло старих селишта,* о чијим се негдашњим становницима данас ништа не зна, те се може веровати, да су бар на некима од њих била насеља још првих српских насељеника у овим пределима. То су: поменути Кућишни До у Крајњем Долу; Кућишта у Милијевићима; Стара Кућишта, Кућишки До (и уз њега Кућишно Ждријело) и место У Куће — све троје у селу Ублу. На свима тим местима нема сад никаких трагова од кућа; једино на месту У Куће стоје и сад „кућиштине" од негдашњега насеља.

Као остаци из сразмерно старијега времена имају се сматрати *велики надгробни стећци* у облику римских саркофага.

[1]) А можда би и збирна именица Бовање имала то исто значење.

Два су од њих и до данас одржани у доловима недалеко од цркве Св. Илије (опет у вучедољском хатару), а десетак их је било у гробљу код пређашње цркве Св. Илије, па су употребљени приликом зидања ове садашње цркве. Напред смо описали шаре на тим стећцима, између осталог и карактеристични украс у виду потковице или огњила на једноме од њих. Ови велики стећци стављени су наравно на гробове имућнијих и знатнијих личности. А они зацело нису стављани у тешким временима после пропасти српских држава, него у вековима слободнога и напредног живота пре тога. Зато их и сматрамо за остатке од старих ћеклићских Срба, чији су вероватно најугледнији представници почивали под тим великим и нарочито удешеним и украшеним надгробним камењем.

Да бисмо могли дати поузданији одговор на постављено питање о времену, кад је могло почети стално српско насељавање по области данашњих Ћеклића, још ваља да узмемо у обзир и ове врло знатне податке: сами Ћеклићи се помињу као већа целина већ 1431 године; сва данашња ћеклићска села су осим једног веома давнашња; у свима деловима Ћеклића су очувана предања о знатном броју старих ћеклићских браства и родова, а једна група од тих браства (Маројевићи) одржала се и до данас у Ћеклићима; најзад, у Ћеклићима налазимо велики број старинских српских топографских имена, која не одговарају језику и приликама данашњих Ћеклића. — Ми ћемо сваку групу ових података овде опширније размотрити.

Као што смо на почетку нашег расправљања о имену Ћеклићи показали, први *поуздани спомени о Ћеклићима почињу од 1431 године* и у њима се Ћеклићи по невољи обележавају као „село“ или као „катун“ онако исто као и друга наша тадашња племена у динарским планинама (јер далматински и други страни писци нису имали јасне представе о племену као нарочитој социјалној јединици). Ћеклићи су дакле поуздано већ у првој половини 15. века били племе, односно група од браства са тим заједничким именом. А за стварање таких целина увек је потребно доста времена, тако да се заметак племену мора замишљати у неком од ранијих векова.

За сва ћеклићска села, осим Милијевића, знамо и по народном предању и по разним другим подацима, које смо напред

изнели, да су *врло стара*. Једино су Милијевићи, како по предању излази, основани тек у првој половини 16. века. Али и на земљишту тога села има, као што смо видели, доста трагова и успомена од неког ранијег, давнашњег, становништва. И предања о стариначким браствима, која су очувана у свакоме од ћеклићских села, сведоче о великој старини тих села.

Међу *стариначким браствима ћеклићским* имамо на прво место да истакнемо *Маројевиће*, који су у ствари група од сродних браства (43 куће). О њима смо напред опширно говорили и видели, да им је најстарије седиште било у селу Војковићима, из којег су се раширили и на суседна села, Милијевиће и Крајњи До; даље, да су они вероватно били потомци старог српског брасгва Војковића, које је у Ћеклићима било засновало село тога имена; и да су без сумње у време Црнојевића били знатан или великашки род, јер је по предању Марко Маројевић (можда у друштву са још једним Маројевићем) био отишао са Станишом Црнојевићем у Цариград и примио ислам.

Сва остала стариначка браства ћеклићска или су се иселила или су изумрла или их је тако давно нестало, до се о њиховој судбини данас ништа не зна.

Као успомену на нека од тих старих браства ћеклићских можемо сматрати имена тројице властелина из Ћеклића, која се (поред четвртог, већ напред поменутог, Лепоја Остојића) наводе у поменутој повељи Ивана Црнојевића из 1489 године: „Петко Радосаличь,..., Гьоргь Милоевичь, Боровацъ Бороевичь“[1]). О тим властелинима и о ћеклићским родовима или браствима, из којих су они били, данас у Ћеклићима нема никаквих успомена. Без сумње су и њихови родови, као и готово сви остали по Црној Гори, који су били властелинског порекла, примили мухамеданску веру и живели после у Ћеклићима називајући се друкчијим презименима (по именима својих муслиманских предака), док нису у време „истраге потурица“ избегли, тако да у племену није остало никога, ко би очувао предања о њима

Из наших претходних излагања види се, да се у Ћеклићима и сад памте као стариначка браства, која су се иселила: Илићи, Илијашевићи и Петровићи из Вучег Дола; Медовићи или Медојевићи (познији муслимани) са Кућишта; Остојићи и Кршевићи, и једни и други доцније муслимани, из Крајњег Дола,

[1]) Види у допунама за ту повељу у приложеном „Додатку“ на крају ове књиге.

од којих је без сумње био и „Лѣпое Остоичь“, који се као властелин из Ђеклића именује у повељи Ивана Црнојевића из 1489 године[1]) (Остојићи су се, као што смо видели, били разгранали и раширили и по неколиким другим ђеклићским селима); Камате, Ђуровићи (позније муслимани) и можда Бацули или Бацуљи у Петрову Долу; Чалаци, Јовићи, један род непознатог имена и негдашњи муслимани такође непознатог имена с Убла; Лопатине са Језера и још неколико браставa из тога села, којима се сад не знају поуздано презимена, али су се према очуваним топографским називима можда звала: Обрадовићи, Чамићи, Хоћевићи, Марушиновићи и Остојићи; најзад Станишићи с Аћимовићима из Драгоми-дола. Осим тога знамо по предањима из бокешких села Подâ и Морињa, да су тамошњи Уљаревићи пореклом из ђеклићског Петрова Дола.

Овоме треба додати, да у ђеклићске старинце без сумње спадају браства, о којима се сад у Ђеклићима ништа не зна, а за која по испитивањима са других страна поуздано знамо, да су пореклом из Ђеклића и да су се из њих одавно (у 17. и у 18. веку) иселила. То су: Радановићи, за које сам ја сазнао у Каручу у Црмници (они су тамо већ изумрли); Јовановићи у Игалу и Вучетићи у Кавачу, обоје у Боки, и Филиповићи у селу Стрмној Гори у ваљевској Подгорини.

Осим тога су у Ђеклићима очуване успомене о неким браствима, којих је некад било, али се ништа не зна о њиховој судбини: да ли су се иселила или су изумрла. Ту спадају: Иковићи у Крајњем Долу; Слатковићи на Ублу, који су имали засебно село и своју цркву; неко старо браство у Валузи на Ублу, коме се презиме заборавило; Вукадиновићи у Драгомидолу и још неколика стара браства у истом селу, којима се имена не знају поуздано, али су се два од њих вероватно звала Ђуревићи и Чипци. — Томе треба додати, да је на старим, врло давно напуштеним селиштима, о којима смо напред говорили, без сумње живео још приличан број стариначких браства ђеклићских, о којима се у Ђеклићима изгубио сваки спомен, а ни досадашња испитивања из других наших крајева не дају нам о њима никаквих података.

Казали смо, да су као још једна врста успоменâ на неко раније и нешто друкчије српско становништво у Ђеклићима очувана *многа топографска имена*, која не одговарају данашњем

[1]) Види у допунама за ту повељу у приложеном „Додатку“.

народном говору у Ћеклићима: начињена су од речи и од личних имена, која се сад тамо или не знају или се никако не употребљавају. Овде ћемо ради примера навести нека од њих, која нам се чине најкарактеристичнија: Си̏муња, Ђурђенов До, Сӧдолин До, Просја, Миокова Лазина и Миокова Главица, Леђанов Врх и Леђаново Ждријело, Бӓта, Крӓјева Глава и Крајача, Пјешивац (голо брдо), Среданова Јама и Среданова Лазина, Сурдупи, Му̏жина Ластва, Меоца, Радӧтине Рупе, Кӧманов До, Близурадска Продо, Йнок, Дебревача, Дабовица, Ушаков До, Корепаче, Кр̀гӯјев До, Клечȁјев До, Добрзин До, Грманово Присоје, Шӥјоца Горња, Нoћȁјеви Врх, Расла(п)чеве Долине и Раслапчево Гувно, Го́рин До, Близна, Чипац и Чипацки До, Крӥваљев До, Братесев До, Жȃрма и Брањетино Корито.

Свима овим подацима ваља још додати, да *сва ћеклићска села имају чисто српска имена* и да је и *само племенско име Ћеклићи*, као што смо нашим расправљањем напред показали, такође *српског постанка*.

На основи свега реченог за нас не може бити сумње, да су *први стални насељеници* у данашњој ћеклићској области, који су по њој оснивали села, *били Срби* и да се од њихових браства развило после и само племе Ћеклићи. Даље нам наведени подаци и предања јасно показују, да су ти први српски насељеници били *од старих Срба Зећана*, који су овуда најпре катуновали са својим стадима и подизали „гладе“ по катунима. И сам географски положај ћеклићске области — њено непосредно суседство са нижим и жупнијим крајевима старе Зете, које су Срби несумњиво населили одмах по свом доласку на Балканско Полуострво — сасвим је природно упућивао на тесну везу са старим Зећанима. У вековима пре турске најезде, кад у нашем народу није било никаквих већих поремећаја и неприродних пресељавања из једног краја у други, ширење појединих група народних ишло је несумњиво најприроднијим путевима, оним, на које су упућивале географско-економске везе међу пределима и областима.

Напред смо видели, да се у литератури помиње и да се понегде и у народу чује нагађање или чак и тврђење, да су Ћеклићи тобож пореклом са Главице, на којој је црква Св. Ћекле у Бјелопавлићима, и тамо смо изнели доказе, којима се јасно утврђује, да су та нагађања и тврђења сасвим произ-

вољна, без икаке стварне основе, заснована једино на сличности имена Ћеклићи са именом Св. Ћекле.

Разуме се, да је већ много теже одговорити на питање, *кад је могло почети то стално насељавање Срба Зећана по садашњој ћеклићској области.*

Поуздано се не може о томе ништа рећи. Али се на основи изнетих података ипак сме тврдити, да је то насељавање почело врло рано, а према некима од тих података (особито према онима о гомилама и о градинама, о Божем Долу и о Богомољи, можда и о називу Бо'ање) чак би се могло веровати, да је то прво насељавање било знатним делом извршено већ у времену пре него што се код Срба ових крајева коначно утврдило хришћанство. А код поморских Срба знамо, да је са ширењем хришћанства ишло врло тешко и да су још крајем 9. века у више махова протеривали хришћанске мисионаре, одбацивали хришћанство и враћали се старој вери[1]). Наравно да је по кршевитим и забаченим крајевима поморских Срба, какви су ови у старој Црној Гори, стара, многобожачка вера имала задуго своја згодна и сигурна склоништа, тако да се и за њихово српско становништво може веровати оно исто, што знамо нпр. за старе Неретљане или за Милинге и Језерце на Пелопонезу: да су се још у првој половини 10. века држали своје старе вере[2]).

Према свему томе могли бисмо дакле заиста веровати, да су они тако речити трагови од многобожачке вере и од старог племенског живота остали *од Срба, који су се били настанили у садашњем ћеклићском пределу ако не раније а оно бар у 9. веку.*

Наша истраживања на основи народних предања и разних других података показала су нам, да су сва данас насељена места у Ћеклићима, осим села Милијевића (које је постало вероватно у првој половини 16. века), била насељена још у 15. веку. Колика је даља старина свакога од њих, то се на основи података, које имамо, не може поуздано рећи. Као несумњиво се може сматрати, да су два села, Којковићи и Вучи До, у којима су не само најмногобројнији него и најзнатнији

[1]) Ст. Станојевић: Историја српског народа (Београд, 1910), 46, 48—49.
[2]) Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић: Историја српског народа, св. II (Београд, 1894), 150 и 163.

остаци из старине и која су баш у средини ћеклићске области, била средиштима старих Ћеклића и да су по свој прилици и њихова најстарија насеља. — Иначе, као што смо видели, и сва остала ћеклићска села имају тако много успомена на врло давнашње српске становнике, да за свако од њих смемо тврдити, да није много млађе од она прва два (а нека су наравно могла бити насељена у исто време, кад и Којковићи и Вучи До, нпр. Језер, у коме су поменуте гомиле и успомене на врло стару цркву).

Карактеристично је, да се из података о старим ћеклићским насељима јасно види, да су у *то раније време* — у 15. веку и пре њега — *Ћеклићи живели у много већем броју насеља него сад, али да су та насеља била мања и расута по целој племенској области*: на сваком иоле згоднијем месту за живот било је сеоце, јамачно свуд по један род или браство (као што и многе успомене показују). Такав начин насељавања, који сасвим добро одговара карсној природи земљишта и поглавито сточарском занимању становништва, био је могућан у временима веће безбедности, каква се могла имати у старој српској држави. А кад је после пада те државе под Турке настало у овим крајевима безвлашће и опасности са свих страна (и од Турака и од муслиманских саплеменика и од других племена и браства), настала је потреба за што тешњим груписањем браства и тако су створена већа а ређа села.

Откад је пак у Црној Гори државна власт толико ојачала, да је настала потпуна безбедност, видимо, да се готово из свих ћеклићских села почела вршити нека врста расељавања по сеоском хатару: настањивање појединих родова на згодним местима за живот — дакле појав, који у свему одговара ономе старом начину живљења по малим, расутим, сеоцима и који нам уједно доказује, да су народна предања о негдашњој таквој настањености заиста тачна.

Велики број браства и насеља, о којима су, као што смо видели, у народу очуване успомене, допушта нам, да верујемо, да и у то старије време (или бар у самом 15. веку) ћеклићска област *није била ређе насељена* — или бар не много ређе — него данас, т. ј. да је и тада број њена становништва био приближно толики, колики је и сад. Прилике, у којима су Ћеклићи, као и сва остала наша динарска племена, живели после 15. века за све време до потпуног завођења државног поретка у

Црној Гори, у 19. веку, довољно нам објашњавају, зашто се број тога становништва није могао до сад повећати, него је шта више за време од четири прошла века — као што ћемо нпр. видети даље из Боличиних података с почетка 17. века и из других с почетка 18. века — био несумњиво мањи него што је могао бити у 15. веку и пре тога.

Ваља сад да видимо, да ли има података, на основи којих бисмо могли веровати, *да је било племена Ћеклића као организоване целине у 15. веку и у вековима пре њега.*

У том погледу на првом месту заслужују пажњу сами *спомени о Ћеклићима* у историским изворима. Као што смо напред разложили, податак из 1381 године, у коме се помиње презиме Теклић или Ћеклић, не можемо сматрати, онако као што га је сматрао Јиречек, за први поуздан спомен о Ћеклићима као племену. Међутим даљи спомени, који почињу од 1431 године, очевидно показују, да се под именом Ћеклићи разумевала нека већа социјална целина и можемо их заједно с Јиречком сматрати за поуздане доказе, да су већ у то време Ћеклићи постојали као племе. Као што смо напред изнели, знамо, да се Ћеклићи помињу и у једној повељи Ивана Црнојевића 1489 године.

Даље је у овом погледу особито значајно, што се поуздано зна, да је *опште крсно име или општи племенски светац свих Ћеклића од најстаријега времена Св. Илија.* Ни за једно од стариначких ћеклићских браства не зна се, да је имало коју другу славу. Видели смо, да је и свако од досељених браства — и Петровићи и Калуђеровићи и Вучедољани — убрзо по своме досељењу примило Св. Илију за своје крсно име, а своју стару славу обрнуло у преславу.

Томе је свецу посвећена и *општа племенска, „саборна“, црква, Св. Илија,* о којој поуздана предања сведоче, да је врло давнашња. И земљиште, на коме је она подигнута, од старине је заједница целог племена. Видели смо, да је по народном тврђењу пређашњу („клачену“) цркву Св. Илије, на месту које су Ћеклићи подигли ову данашњу, била сазидала „кћи цара Лазара, која је била удата за зетског владаоца“, дакле Јелена Баошићка (1385—1421 године), и да је пре тога била та црква од сухомеђе. У прилог великој старини племенске цркве Св. Илије иде и то, што је баш у средишту племенске области и уједно у

близини најглавнијих и несумњиво најстаријих ћеклићских насеља, кóд којих су и све најзнатније успомене о првом сталном насељавању по Ћеклићима. Подаци о сеоским црквама ћеклићским показују, да је све до пре два века црква Св. Илије била и једина црква у целом племену и да ниједно од тих села није раније уопште ни имало цркве; изузетак је чинило само село Језер, које је због велике даљине од племенске цркве имало и раније своју црквицу од сухомеђе (а на Црквини брда Инока једино је могла бити каква привремена црквица још у време зеђанских катуновања по ћеклићској области).

Код цркве Св. Илије од увек је и *опште гробље за цело племе*, у коме се могао, као што може и сад, по вољи или по потреби сахрањивати свако из племена. Оно је вероватно такође некад било једино гробље за цело племе. У њему су, као што смо видели, били и сви они стари гробови са великим стећцима, каквих нема, нити је било, ни у једном од осталих и садашњих гробаља ћеклићских. А то нам је такође поуздано сведочанство, да је гробље код цркве Св. Илије некад било или једино или главно ћеклићско гробље, у коме су сахрањиване и све најугледније личности у племену.

Има приличан број података, који сведоче, да је у старије време *општа прислужба свих Ћеклића био зимњи Шћепањ-дан* (27. децембра по ст.).

На првом месту, као што смо видели, Милијевићи, који су грана стариначке групе Маројевића, не само што и сад преслављају тога свеца него тврде, да су га од увек преслављали и да је то била од старине прислужба и свих осталих Маројевића. А то се заиста потврђује и другим подацима, које смо навели за маројевићска браства у Војковићима. — Даље се поуздано зна, да су негдашњи старинци Станишићи и њихова грана Аћимовићи у Драгоми-долу славили Св. Илију а преслављали зимњег Св. Шћепана. — Да су и стари Језерани прислуживали тога истог свеца, сведочи нам оно предање, које смо напред изнели, о негдашњој њиховој сухомеђној цркви, која је без сумње била посвећена зимњем Св. Шћепану, јер су и досељени Петровићи, који су изагнали језерске старинце, задржали ту цркву и шта више напустили свога свеца, „јесењег Св. Шћепана“, па узели славити зимњи Шћепањ-дан. И кад су ту стару црквицу обновили, поново су је посветили томе њеном пређашњем свецу. Још смо показали, да је негдашње стари-

начко браство са Језера, Лопатине, кад се преселило у Херцеговину, врло вероватно пренело тамо и слављење Св. Шћепана. — Напослетку, вредно је напоменути, да су и огранци групе Петровића, који су са Језера прешли у Драгоми-до и на Убао, задржали и до данас зимњег Св. Шћепана као прислужбу, што би се такође могло сматрати као посредан доказ, да је и стариначко становништво тих села преслављало истог свеца. Јер би се иначе, како су ти старинци били знатно бројнији, под њиховим утицајем лако могла извршити промена у том погледу. — И поменути г. Драгутин Матановић тврди, да је по предању „у старо време целом племену [Ћеклићима] била прислужбица Св. Стеван".

Једино је она грана Петровића, која се населила у Петрову Долу, своју прислужбу Св. Шћепана заменила зимњим Св. Јованом. А то је, као што смо напред разложили, без сумње била преслава петродољских старинаца или бар већине од њих. По томе би се могло закључити, да су они били и засебног порекла, што је и због перифериског положаја Петрова Дола у ћеклићској области врло вероватно. Дакле је свакако и са старим Петродољанима био исти случај као и са познијим досељеницима, прецима Калуђеровића и Вучедољана: да су примивши општу ћеклићску славу, Св. Илију, за своје крсно име, задржали своју ранију славу као прислужбу.

Крај свих досељавања и промена у прислужбама још и сад скоро половина породица у племену (77) преславља зимњег Св. Шћепана.

Према свима наведеним подацима излази дакле, да су *сви стари Ћеклићи*, изузевши Петродољане или можда само један део од њих, *од старине славили Св. Илију а преслављали зимњег Св. Шћепана.* Ти се свеци имају сматрати као слава и преслава још оних браства, која су била заметак племену Ћеклићима.

Ћеклићи имају *од старине и опште племенско ношење крста: на Спасов-дан.* Тог се дана служи служба у саборној племенској цркви, Св. Илији, и од те цркве полазе и крстоноше. У новије време су нека ћеклићска села поред тога општег завела и своје засебно, сеоско, ношење крста о другим празницима.

Многа предања и подаци показују, да су Ћеклићи од старине имали *јасно одређене границе својој племенској области* и уопште се у народу зна, да су *Ћеклићи од најстаријих вре-*

мена, до којих допире народно предање, имали ову исту област, коју имају и данас.

Једно од тих предања већ смо поменули говорећи о границама племена Његуша. Тамо је опште народно казивање, да је властелин Пунош из Његуша у доба Ивана Црнојевића одређивао (односно учествовао у одређивању) границâ племена Његуша, Ћеклића и Цетињана према Млечићима.

У Ћеклићима се по општем народном предању зна, да су свуда по планинским раззођима и осталим међама њиховим према суседним планинама од старине били урезани крстови и постављени „мргини“ и „циљеви“ и памте се поједине прилике, кад су те границе биле обнављане.

Једна је нпр. успомена на такво обнављање старих граница оно предање о Павићу, претку Драгомиљана (Павићевића) пре седам пасова, који је према негдашњем „которском удуту“ мачем урезао „крст од границе“. — Друго је такво обнављање границе извршено пре шест пасова (крајем 17. или почетком 18. века) између ћеклићских Кућиштана и племена Бјелица на целој линији од Симуње до на врх Челинца, а узрок му је био отимање бростава из оба племена око тамошњих комуна. Тада су, веле, Ћеклић Ђуро Попов и бјелички војвода Вукан Милић обновили ту границу. Ђуро Попов је заиста живео у то време, јер се помиње у једном писаном документу из 1693 године[1]). — Даље имамо једну поуздану успомену на обнављање старих граница између Ћеклића и Цуца у пресуди из године 1748, која је уписана у цетињски „Крисовуљ“ под именом „Књига како се сапреше Цуце и Ћеклићи око Јасиковице“ (Јасиковица је велико ћеклићско земљиште према ћеклићско-цуцкој граници). Ту се излаже, како су Цуце оптужиле владици Сави Ћеклиће, да они држе Јасиковицу, која је „старинска њих баштина“ и како је владика одредио „24 властеле“, да извиде тај спор, и они нађоше, да Ћеклићи треба клетвом да утврде ту баштину „и на та суд Цуце присташе и заклеше се 24 Ћеклића на 24 ђетића, како је *од старине* Јасиковица ћеклицка баштина, и Цуце их вјероваше и од те се баштине отресоше увијек“[2]). — Од примера из новијега времена да наведемо, како је због спорова око ћеклићско-бјеличке границе на планинама Опорцу и Опорчићу долазио и владика Петар I и пресудивши спор „перио

[1]) Ј. Томић: Црна Гора за морејског рата, 255 и 362.

[2]) М. Драговић: Прилози (Летопис М. С. 1891), 19-20.

циљеве“ и урезивао крстове на тој граници, обнављајући у ствари старе међе, које су се по предању добро знале.

Ћеклићи су имали некад и своје племенске комуне. Ти су им комуни били по планинама на међи ћеклићске области према суседним племенима. Али су ти комуни одавно издељени, тако одавно, да се ни о тој подели у народу ништа не памти. Само се зна поуздано, да су комуни врло давно издељени на села и да су узрок подели били чести сукоби због тих комуна како са суседним племенима, тако и међу самим ћеклићским браствима.

Да су племенски комуни већ у 17. веку били издељени на села, можемо веровати на основи два, мало час наведена, предања: једно је оно о Павићу, претку Драгомиљана, који је мачем урезивао драгомидољску границу према которском „удуту“, а друго је о повлачењу и обнављању старих граница између хатара ћеклићског села Кућишта и суседног племена Бјелица на планини Челинцу. И у једном и у другом случају дакле *села* ћеклићска, а не цело племе, обележавају своје границе према туђој територији, а то нам јасно сведочи, да су негдашњи племенски комуни у планинама до тих граница били постали посебном својином тих села. Дакле племенски су комуни издељени пре тога времена, а пошто се у народу о тој подели ништа не зна, то значи, да је извршена врло давно и да према томе и заједница у племенским комунима пада код Ћеклића у неко давнашње време.

Овде ваља још да подсетимо на податке, које смо напред изнели *о негдашњем граду у средишту племенске области ћеклићске,* на земљишту села Војковића и Вучег Дола. И по своме положају у средини племенске области и по своме пространству и по томе, што је баш у оном делу племенске области, који је био седиште најстаријим и најугледнијим браствима, што су чинила језгро племену, и у коме се племе и стварало, тај негдашњи и несумњиво врло давнашњи град није могао бити ништа друго него опште склониште целом племену и тврђава за одбрану у време непријатељских напада. И то старање негдашњих становника ћеклићске области, да имају у свом средишту такво заједничко склониште, један је од момената, који сведоче, да су они били везани осећањем племенске заједнице и солидарности.

Да ли су Ћеклићи у раније време, нпр. у 15. веку, имали и своје племенске поглаваре, кнезове, као што су их имали

позније? О томе се у народу ништа не зна, а нема, колико знамо, ни са других страна никаких података. Али је за ово питање знатно опште и поуздано народно предање о Марку Маројевићу, који је (можда са још једним од Маројевића) био међу оним великашима, што су заједно са Станишом Црнојевићем отишли у Цариград и тамо примили мухамеданство. И по томе и по другим подацима, које смо напред изнели (а особито заслужује пажњу наведено именовање четворице властелина из Ћеклића 1489 године), и по значају и моћи, коју су Маројевићи, нарочито њихова муслиманска браства, и доцније имали у племену, мора се веровати, да су они били знатног, властелинског, порекла.

Како смо већ у Његушима познали пример, да је властелински род Пуношевића имао на себи још у 15. веку наследно кнежевско звање у племену, могли бисмо према томе примеру веровати, да је сличан случај био и у Ћеклићима са њиховим Маројевићима. Имали бисмо и објашњење, зашто се није одржала о томе успомена у народу или и какви други подаци: по повратку Марка Маројевића, који је био примио мухамеданство, прешли су и остали главни родови маројевићски у ислам и услед тога нису могли од њих бивати кнезови у племену. Кнештво је било прешло на браство Бацуле у Петрову Долу. Континуитет у том погледу није био дакле одржан и још су са одласком тих муслиманских родова из племена без сумње многе успомене о старим Маројевићима изгубљене.

Из до сад изложеног видимо, да има знатних података, који поуздано припадају времену пре пада старе Зете под Турке а сведоче о томе, да су *Ћеклићи бар у 15. веку били племе, које је вероватно имало и све карактеристичне особине праве племенске организације.*

Али имамо разлога веровати, да је *племе Ћеклићи морало постати раније или и много раније од 15. века.* Ако и не узмемо у обзир непоуздан податак из 1381 године, довољан је први поуздан спомен из 1431 године о Ћеклићима као племену, да нас увери, да је то племе морало постати у времену пре 15. века. Али како из разлога, које смо изнели говорећи о претходним племенима, племе није могло постати за време јаке немањићске државе, морамо му тражити постанак у вековима пре трајања те државе. А у прилог могућности за тако давнашњи постанак племена говоре и они многобројни

подаци о врло раном сталном настањивању Срба Зећана по садашњој ћеклићској области, што смо их напред изнели.

Међу тим подацима има, као што смо видели, и таких, који се могу тумачити као успомене на култ неког старог, прехришћанског, божанства које је могло бити и племенским божанством старих Ћеклића, односно божанством онога браства или групе од брастава, од које се после развило племе Ћеклићи. И мёсто његова вероватног светилишта, као што смо видели, у племенском је средишту и недалеко од саборне племенске цркве, посвећене Св. Илији, кога су још стари Ћеклићи узели за свога заштитника, врло вероватно као замену своме старијем, прехришћанском, божанству.

Даље су и све географске и економске прилике у ћеклићској области тако погодне, да су и оне могле врло много допринети, да се на њеном земљишту рано развије јака група од брастава, која је имала да послужи као језгро за стварање племена. Ћеклићска је област са свију страна, по својим ивицама, окружена високим планинама (са с.и. Челинцем и Опорцем, а са ј. з. Вршањем, Богојевом Главом и Буковицом) и низовима од високих брда, док је у својој унутрашњости знатно нижа, тако да представља издужено, коритасто, улегнуће, које је најдубље баш у својој средини. Она је дакле врло згодна географска целина, веома подесна за тесну везу свога средишта са свима околним пределима. То је средиште уједно и по природи најбогатије: има највише долова са плодним земљиштем и над њим се дижу највеће ћеклићске планине, најбогатије пашњацима, шумама и изворима.

Да је тај средњи, најпогоднији, део ћеклићске области заиста и имао главну улогу у етничкој прошлости племена Ћеклића, сведочи нам то, што су баш у њему и до данас очуване најзнатније успомене и остаци из времена најстаријег српског насељавања по овим крајевима. Видели смо напред, да се села Војковићи и Вучи До, а уз њих и Кућишта и Крајњи До, која су у томе средишту ћеклићске области, због великог броја и значаја тих остатака из давнашњег времена имају сматрати и за најстарија ћеклићска насеља. Село Војковићи нам је шта више и својим именом очувало успомену на неко врло давнашње српско браство, које га је основало и у њему живело. И не само то, него је у томе селу од најстаријих времена, до којих допиру предања, па све до данас главно седиште

најстаријем и некад најзнатнијем ћеклићском браству, Маројевићима.

Да су и сами стари Ћеклићи осећали значај тога средишта своје племенске области, које их је по самој природи земљишта окупљало и упућивало на узајамне везе и на заједницу, видимо и по томе, што су и саборну племенску цркву Св. Илију сазидали у томе своме географском средишту.

Без сумње је и још један чинилац имао повољна утицаја на развијање и јачање брастава у томе средишту племенске области. А то је близина великог и знатног пута, који води од Котора за унутрашњост српских земаља. Тај је пут од старине пролазио јужном ивицом ћеклићске области и на њему је баш према поменутом географском средишту ћеклићском од вајкада, као и данас, путничка станица (или одмориште) и раскрсница путова Чёкање, којој и само име казује улогу. Дакле близина тако знатне саобраћајне линије није могла бити без неког, и то повољног, утицаја на економске прилике оних ћеклићских брастава, којима је била најближе, дакле оних у средишту ћеклићске области.

Све прилике, дакле, говоре за то, да је *племе Ћеклићи могло постати у вековима пре јаке немањићске државе и да је свакако у томе времену и постало.* Затим се, за време моћне државне власти, ово племе, као и остала стара српска племена, било скоро изгубило, док нису анархичне прилике у српској држави већ у другој половини 14. века дале могућности и шта више изазвале потребу, да негдашња племена поново оживе и преузму своју стару улогу у самоодбрани и заштити безбедности код појединих група народних.

Као даљи, управо трећи, одсек у етничкој прошлости племена Ћеклића имамо да размотримо *прилике, под којима се ово племе развијало после пада Зете под Турке, дакле од почетка 16. века па даље.*

Први нам је помен о Ћеклићима из овога времена познат тек из 1614 године, код Болице[1]). По њему су „Thieclichii“ имали тада 64 дома са 160 војника. Спадали су дакле међу катунска племена средње величине, јер су нека од тих племена била мања од Ћеклића.

[1]) Starine XII, 169.

Даљи спомени о Ћеклићима из тога времена и доцније до 19. века — а њих смо навели напред, у одељку о имену Ћеклићи — не дају нам готово никаких ближих обавештења о Ћеклићима као племену. У млетачким изворима се понегде Ћеклићи означавају као „villa“ или „comun“, а у нашим нема уопште никаких означења у том смислу.

Вредно је само поменути, да се у оном напред наведеном списку црногорских избеглица на млетачком земљишту за време од 1715-1717 године каже, да је из Ћеклића било избегло 445 душа, и то само 83 човека („huomini“), а све су остало биле само жене и деца. Људи је било наравно најмање зато, што су сви ратници били на бојишту, тако да се и за ова 83 човека може мислити, да су великом већином били старци и рањеници и уопште људи неспособни за борбу. Број ратника могао је бити нешто већи од броја, који се у списку наводи за жене, 119, јер је међу ратницима увек и приличан број нежењених људи (поглавито младића), дакле рецимо тај је број могао бити већи за још 30-40 душа, што ће рећи, да је могао износити укупно на 150-160 људи. Према томе је племе Ћеклићи могло у оно време бројати на 600 или нешто више душа. Кад се узме, да црногорске породице и данас с једно на друго имају по 7-8 душа, а да су их раније због многих и често великих задруга имале по много више, нећемо се преварити, ако рачунамо, да је поменутих око 600 душа у Ћеклићима живело највише у 50-60 домова. — А из тога излази, да су Ћеклићи у то време, дакле управо на сто година после Боличиних података, имали још мање домова, па дакле и мање становника, него што су их имали сто година раније.

Овај се појав објашњава приликама, у којима су Ћеклићи, као и сва остала наша динарска племена, живели у прошлим вековима и услед којих је сав, иначе велики, вишак у прираштају становништва за племе редовно пропадао. Главније су од тих прилика: непрекидне крвне заваде и исељавање услед тога и услед тешких економских прилика; гладне године и помори; турска пустошења, која су уништавала готово сву имаовину племену (у племену се памте три таква пустошења, када су Турци сва села у Ћеклићима опљачкали и попалили); стална, веома мучна и често страховита борба за опстанак и опште душевно стање, које је било њена последица. А томе је придолазила посебице код Ћеклића још једна, врло велика неприлика, а то су били њихови, домаћи, мухамеданци.

О *мухамеданцима у Ћеклићима* има у народу још и сад много успомена. Зна се, да су међу тим мухамеданцима чинили две главне групе: муслимански део Маројевића и Остојићи.

Муслимани Маројевићи по народном предању, које смо напред изложили, воде порекло од Марка Маројевића из Војковића, који је био један од оних великаша, што су са Станишом Црнојевићем отишли у Цариград и тамо примили ислам. Али је вероватно, да је после по угледу на потомке тога Марка и још који род старих Маројевића био прешао у мухамеданство. Муслимански су Маројевићи седели у Крајњем Долу, у Војковићима и врло вероватно у Вучем Долу, одакле су били истиснули старе хришћанске родове српске, о којима смо напред говорили.

И за мухамеданске Остојиће се зна, да су били јако и разгранато браство, које се било раширило по многим ћеклићским селима. Они су седели у два села код Крајњег Дола, у Остојићима и у Иковићима, у Алузи близу Војковића и у Црном Врху (под планином тога имена), а мисли се, да су можда од њих били и муслимани Медојевићи или Медовићи у селу истог имена, на з. од Црног Врха. Исто је тако вероватно да су грана Остојића били и мухамеданци Кршевићи, за које се зна, да су седели у селу Остојићима.

Још се памте муслимани Ђуровићи у Петрову Долу, Мемовићи у Црном Врху и један род непознатог презимена на Ублу. О Мемовићима смо говорили напред опширније и видели, да су они по предању, које је очувано у Братоножићима, били пореклом из братоношког села Лутова, одакле су били дошли у Ћеклиће вероватно око средине 17. века.

Кад се погледа на распоред насеља, у којима су седела ова муслиманска браства у Ћеклићима, види се, да су она била захватила без мало сва села у средишту ћеклићске области. Такво је стање било наравно у 17., и то поглавито у другој половини 17. и затим на почетку 18. века, кад су се та браства била јако намножила и толико осилила, да је и у Ћеклићима, као и у неким другим црногорским племенима, од њих претила велика опасност, те је сасвим природно изазван покрет за њиховим истребљењем. У то су време ови муслимани јако сметали јединству племена Ћеклића и реметили чврстину племенске организације. Очигледан доказ за то поред осталога имамо у појаву, да је кнештво у племену било на браству

Бацулима, које је седело у Петрову Долу, дакле на периферији племена, и да су сва главнија хришћанска браства у Ћеклићима у 16. и у 17. веку седела по селима у југоисточном и у северозападном делу племенске области.

Та су хришћанска браства у Ћеклићима ипак била бројно јача од муслиманских и њиховој се чврстини и отпорности има захвалити, што је племе Ћеклићи ипак одржало свој хришћански карактер и што су и племенски кнезови били стално од хришћанских брастава.

Нема сумње, да је између хришћана и муслимана у Ћеклићима долазило чешће и до сукоба. О томе сведоче и успомене на тврђавице и стражарнице („фортице" и „метеризе") код појединих ћеклићских села, које су служиле за чување страже и за одбрану од изненадних напада. Особито се за муслимане у Крајњем Долу зна, да су на својој „фортици" пред селом стално чували стражу. Што су ћеклићски муслимани у време истраге срећно, без покоља, избегли из племена (само су им биле куће попаљене и џамија срушена), имају без сумње много захвалити и тој својој великој обазривости. Велика већина муслиманских родова, а то су били све они знатнији и имућнији, избегла је тада из Ћеклића и није се више у њих ни враћала, а своја су имања, као што смо напред видели, делом испродавали (т. ј. испродавале су њихове заостале породице или покрштени рођаци), и то буд зашто, а делом су их и сасвим напустили. Само се мали део тих муслимана, очевидно они који су били сиромашнији, покрстио и остао и даље у Ћеклићима (они су сви од старих Маројевића).

В р х о в н и п л е м е н с к и п о г л а в а р и, *кнезови*, били су, као што рекосмо, у Ћеклићима најпре бирани све из браства Бацула у Петрову Долу. Говорећи напред о томе старом браству ћеклићском именовали смо и све познате нам кнезове, за које се може мислити, да су од Бацула. Последњи се кнез од њих (Мијушко) помиње 1712 године, а после њега је кнештво прешло н новија, досељеничка, браства ћеклићска: најпре на Калуђеровиће, па на Вицковиће-Вучедољане и затим опет на Калуђеровиће[1]). Калуђеровићи су били преузели кнештво силом, убивши последњег кнеза од старог браства Бацула, и крвна

[1]) Од Матановића из Крајњег Дола, који су огранак Калуђеровића биле су у новије доба и племенске војводе и сердари.

завада, која је услед тога настала између та два браства, имала је за последицу бегство Бацула из племена.

Ово преотимање кнештва новијим браствима од старих уједно нам обележава и време, кад је у главном почела у племену Ћеклићима надмоћност досељеничких брастава над старинačким. Да су старинačка браства ћеклићска не само у 16. него и у току 17. века била надмоћнија од досељеничких, видимо још и по томе, што су сва браства, која су се у тим вековима доселила, одмах по досељењу попримала племенског свеца Св. Илију за своје крсно име.

Досељеничка су браства несумњиво на почетку 18. века већ била и бројно толико ојачала, да су могла преузети и вођење племена у своје руке. Она су баш била и најнепомирљивији непријатељи ћеклићских муслимана (јер их за њих нису везивале никакве везе старога сродства и суседства, као што је то био случај са ћеклићским старинцима) и највише допринела, да се они потпуно изагнају из племена. А опет са тим изгнањем муслимана ова су досељеничка браства добила у Ћеклићима још више маха, јер су муслимани били великом већином од ћеклићских старинаца, са којима су и многи хришћански старинци били заједничког порекла и могли у њима донекле имати ослонца.

Главни су представници досељеничких брастава били: *Петровићи*, *Калуђеровићи* и *Вучедољани*, од којих потомство и сад живи у племену. Осим њих се знају још нека посрбљена браства и родови влашког порекла (поменути Фраdели, Шораји и Топаљи у Кућиштима, можда и Бацули у Петрову Долу и Љек у Драгомидолу), од којих сад у Ћеклићима нема никога. А врло је вероватно, да се је у току 16. и 17. века било доселило у Ћеклиће још које браство (као што су нпр. поменути муслимани Мемовићи били дошли из Братоножића, и то без сумње најпре као православни Срби), само што се о тим браствима није одржао спомен, јер су нека одавно истиснута, а друга примила ислам и морала у време истраге избећи из Ћеклића.

Од поменутих досељеничких брастава Петровићи су најмногобројнији: има их 89 домова, тако да сами чине без мало половину племена. Њихови су се преци најраније и доселили у Ћеклиће: као што смо нашим разлагањем напред по-

казали, пореклом су вероватно од старих Буроњића у садашњој Љешанској Нахији, па су преко Бјелопавлића дошли око средине 16. века у Ћеклиће као јак род (или задруга), који се после толико намножио, да је у току 16. и 17. века захватио села Језер, Драгоми-до и Убао и највећи део Петрова Дола. Али су их зачудо крај све њихове многобројности угледом надмашили доцнији досељеници, Калуђеровићи и Вучедољани, чији су се преци доселили тек у другој половини 17. века (Калуђеровића из Бјелопавлића а Вучедољана из Херцеговине) и који су и данас скупа малобројнији од Петровића: има их свега 56 домова (Калуђеровића 36 а Вучедољана 20). Из та су два браства, као што смо видели, били у 18. и у 19. веку кнезови у племену, а осим тога су из браства Калуђеровића бивали и свештеници и други угледни главари (позније и капетани и војвода). Узрок ће томе појаву бити поглавито у перифериском положају и забачености насеља, у којима су настањени Петровићи, док су Калуђеровићи и Вучедољани напротив баш у средишту племенске области (први поглавито у Кућиштима и у Крајњем Долу, а други у Вучем Долу), тако да су и у том погледу, централним положајем својих насеља, наследили старо језгро племена Ћеклића.

Народна предања и разни други подаци, које смо напред навели, показују нам, да су у 17. и у првој половини 18. века живела у Ћеклићима нека браства, која су већ спадала у старо становништво ћеклићско, али првобитно нису била српског порекла. То су браства: *Фрадѐли*, *Шорӓји* и *То̄пӓли* (или Топаљи) у Кућиштима и можда *Бацули* (или *Бацуљи)* у Петрову Долу.

Расправљајући напред о именима и о пореклу прва три браства показали смо, да су она без сумње била влашког порекла и да облик, у коме су њихова презимена очувана, сведочи, да су та браства, кад су се настанила у Ћеклићима, још била двојезична, т.ј. поред српског говорила још и влашки. Та су њихова презимена очувана у устима браства Калуђеровића, чији су преци живели поред њих у другој половини 17. и у првој половини 18. века у истом селу. А по томе се мора мислити, да се ти Фрадели, Шораји и Топаљи нису могли много пре тога времена настанити у Ћеклићима, јер да су раније живели стално међу Србима, морали би се одавно посрбити и добити српска презимена, односно презимена са српским обликом (само као номадски сточари, који су живели у засебним

групама, одвојено од Срба, могли су они дуго одржати свој влашки језик). А у тесној је вези са тим и други разлог, на основи којег смемо веровати, да се та влашка бараства свакако нису међу ћеклићске Србе настанила пре 16. века.

А тај је разлог у овоме. У старој српској држави влашки сточари нису имали потребе, да се стално настањују, јер им је било могућно кретање са стадима на велике даљине и зимовање по топлим приморским крајевима (а такво им је настањивање свакако било јако отежано и тадашњим јасно одређеним имовинским односима, сталешком поделом и феудалним властелинствима). Међутим после пада Зете под Турке, њихова су сточарска кретања била највећим делом онемогућена једно због општег врло неповољног стања, које је у овим крајевима тада настало услед готово непрекидних ратова, племенских борби и устанака, а друго услед тога, што су приморски крајеви били у рукама Млетака, који су врло брижљиво затварали своје границе према Турској, те су сад вековна традиционална кретања са летишта по зетским планинама на зимовишта по топлим приморским крајевима била немогућна.

Дакле после пада Зете под Турке многим влашким сточарима није остајало ништа друго, него да се стално настане под зетским планинама, за чије пашњаке је био везан њихов опстанак. Такав је могао бити — и по свој прилици је и био — случај и са Фраделима, Шорајима и Топаљима у Ћеклићима. Видели смо, да је у Ћеклићима до сад одржан приличан број топографских назива, који сведоче, да су по ћеклићској области напоредо са старим зећанским Србима катуновали и Власи. Ти су Власи могли све до пада Зете под Турке долазити са својим стадима у Ћеклиће на летовање, а кад су настале поменуте прилике, које су их приморавале, да се стално настане, они су се нашавши у Ћеклићима пусто селиште на Кућиштима на њему и населили. А видели смо напред, да су Кућишта била још насеље старих Зећана, које је из непознатих узрока било давно запустело.

За Бацуле у Петрову Долу показали смо напред, да су судећи по томе називу, ако им је то било презиме, могли такође бити најпре влашко браство, које се после посрбило. Како су они, као што смо видели, за све време до у другу деценију 18. века имали племенско кнештво у својим рукама, морамо веровати, да су се били одавно настанили у Ћеклићима, где су

се, ако су били влашког порекла, посрбили и затим намножили у јако браство, које је успело задобити толики углед, да је на њега пренето наследно кнежевско звање у племену. Ако се они дакле можда нису настанили у Ћеклићима још пре пада Зете, био је онда и са њима исти случај као и са поменута три влашка браства у Кућиштима: да су се одмах или убрзо по турском освојењу Зете настанили у Ћеклићима испод оних планина, на које су дотле излазили са својим стадима на летовање. Наведени топографски назив Кашер у петродољском хатару, који смо протумачили као успомену на негдашње влашке сточарске зграде или торове, био би у том случају остатак од тих Бацула, односно од њихових номадских предака.

Осим ових података о настањивању несрпских бластава по Ћеклићима сматрамо за вредно поменути још, да је и један дô у селу Драгоми-долу с именом Љёк, као што смо напред показали, можда успомена на каквог Влаха или Арбанаса, односно влашку или арбанашку породицу, која се некад била међу Србима настанила.

Српски досељеници у Ћеклићима свакако су имали нешто друкчији етнички карактер од старог зећанског слоја, који је био основао племе Ћеклиће. О томе сведочи нпр. карактеристични појав, који смо већ напред истакли, да се тако познати и распрострањени зетски термин „глада“, који се због јако развијеног сточарства овде морао непрестано употребљавати, у Ћеклићима тако изгубио, да му се ни значење не зна (и ако на њега подсећају топографски називи) и да су га потпуно заменили термини стаја и слични, који се употребљавају на северу и на северозападу од старе Црне Горе. Осим тога и многобројни стари српски топографски називи, као што смо напред показали, говоре за то, да се је старији народни слој у Ћеклићима у неким својим особинама разликовао од новијег.

Иначе су *досељеници живећи поред ћеклићских старинаца попримали и све карактеристичне одлике њихова племенског живота:* поред поменуте установе кнештва као највише власти у племену још и старо племенско крсно име Св. Илију и стару саборну цркву, посвећену томе свецу, знатним делом чак и прислужбу старих главних брастава ћеклићских, зимњег Св. Шћепана, даље племенско ношење кртâ на Спасовдан и састајање племенских скупштина на Зборној Главици у Кућиштима. Да су Ћеклићи у раније време имали и племенске

комуне, о томе је било напред говора; али до ког су се времена ти комуни држали и кад су подељени на се.а, о томе немамо никаких поузданих података. Може се само као понајвероватније сматрати, да су издељени тек у току 17. века.

Надмоћност и значај досељеничких браства у племену, која је, као што смо видели, почела у првим деценијама 18. века са преотимањем кнештва од ћеклићских старинаца, огледа се поред осталог и у томе, што су без мало сви родови старих Мароjевића поприлимали прислужбу угледног досељеничког браства Калуђеровића, Св. Петку (јесењу, 14. октобра по ст.). Тако сад 70 домова у племену преславља тог свеца. У том би се погледу вероватно отишло и даље, да прилике у 19. веку нису прекинуле сваки развитак у племенском животу.

Карактеристично је даље и то, што је у сваком селу извршено изједначење по преславама. Изузетак чини једино село Петров До, у коме досељеници од јаког и угледног браства Калуђеровића нису хтели да напусте своју ранију прислужбу (Св. Петку).

Свако село у Ћеклићима има своју цркву. Све су те цркве зидане у новије време, у 18. или у 19. веку, изузевши ону на Језеру, која је наслеђена из старине. Свака црква има и свога засебног свеца, коме је посвећена или из каква нарочитог разлога или по народном избору.

Црква на Језеру посвећена је зимњем Св. Шћепану зато што је истоме свецу била посвећена и најстарија црква тога села, а тај је светац, као што смо напред показали, без сумње био и прислужба језерских старинаца. — Црква на Ублу је посвећена Св. Тројици, јер су још стари Убљани имали место цркве икону Св. Тројице у старом церу и крста носили на Тројичин-дан. — Петродољани су посветили своју цркву Св. Јовану јесењем, који је прислужба садашњим главним браствима њиховим, а био је, као што смо видели, без сумње и послужицом петродољских старинаца (првобитно и њиховим крсним именом). — Црква у Кућиштима је посвећена јесењој Св. Петки, јер је она послужица тамошњег браства Калуђеровића (а била је најпре њиховим крсним именом). Тако је и у Вучем Долу црква посвећена Св. Ђурђу, послужици садашњих Вучедољана, а њихову пређашњем крсном имену. — У осталим селима су „храмови“ црквени одређени по народном избору:

у Крајњем Долу Св. Сава, у Војковићима Св. Петар, у Милијевићима Св. Никола (зимњи), у Драгомидолу пролетњи Св. Никола.

Ово разликовање по „храмовима“ сеоских цркава очевидно је изведено намерно, да би се приликом скупова о црквеним славама сељани разних села могли узајамно походити.

Кад размотримо све податке, које смо изнели, и резултате, до којих смо дошли расправљањем, можемо *о постанку и о даљој етничкој прошлости племена Ћеклића у главном рећи ово:*

а) Племе Ћеклиће основали су стари Срби Зећани свакако још у вековима пре немањићске државе. Затим је за време јаке државне власти без сумње било на путу, да се сасвим изгуби; али су анархичне прилике у старој српској држави већ у другој половини 14. века дале прилике и подстицаја, да племе као засебна социјална јединица и његове старе племенске установе поново оживе.

б) Према свима подацима, који допиру до у 15. век, а делом и у време раније од њега, видимо, да се Ћеклићи у то време јављају као племенска целина, која има јасно ограничену племенску област, језгро од старинačких братстава, која су вероватно и била заметак племену, племенску славу Св. Илију и саборну племенску цркву, посвећену истом свецу, племенску прислужбу, зимњег Св. Шћепана, заједничко ношење крста̂ на Спасов-дан, племенске скупштине и племенске комуне, а свакако и племенске главаре.

в) Исте таке прилике и установе налазимо у племену и у току даљих векова (од краја 15. па до средине 19. века). Из тог времена имамо још и многе и сасвим поуздане податке о кнезовима као племенским главарима у Ћеклићима, а за племенске комуне знамо, да су одавно, вероватно у току 17. века, сасвим издељени на поједина села, тако да их пред крај 17. века већ поуздано није имало у племену.

Чврстини племенске организације у прво време, а особито у 17. веку, јако су сметала многобројна и моћна домаћа мухамеданска братства. А пошто су она почетком 18. века изагната из племена, задобивају надмоћност у племену досељеничка братства, која у свему наслеђују од старинаца раније племенске установе, а јачином и угледом својих братстава стварају у средишту ћеклићске области ново племенско језгро, око којег се

остала браства, и досељеничка и стариначка, окупљају у доста чврсту племенску целину.

Осећање племенске заједнице код Ћеклића је толико јако, да се они још и данас редовно сматрају и зову племеном.

Данашњи је етнички састав племена Ћеклића према нашим испитивањима дакле овакав.

У племену има свега четири браствене групе са укупно 188 породица (Маројевићи са 43, Петровићи са 89, Калуђеровићи са 36 и Вучедољани са 20 породица).

На старији народни слој, који је заостао у племену из 15. века (односно и из још ранијег времена) и који је без сумње старо-зећанског порекла, долази само једна браствена група (Маројевићи) са пет брастава а 43 породице.

Остале три браствене групе са укупно 11 брастава а 145 породица спадају у досељенике после 15. века. — Од тога броја су 4 браства са 89 породица вероватно пореклом од старих Љешњана (од Ђурођића у данашњој Љешанској Нахији), 4 браства са 36 породица од досељеника из Бјелопавлића и 3 браства са 20 породица пореклом из Херцеговине.

Дакле од најстаријег народног слоја, од брастава, која су живела у Ћеклићима још у 15. веку, има у племену толики број породица (43), да оне чине скоро четвртину племена. А од досељеника из 16. и 17. века, који су живећи поред старих Ћеклића поступно преузели од њих моћ и значај у племену, има 145 породица, тако да они сами чине више од три четвртине племена.

Из наведених се података види, да су сва ћеклићска браства пореклом од динарских Срба. Највећи број породица, наиме 132, долази на браства, која су из старе Црне Горе, док на браства што су из Брда долази свега 36 породица, а на она из Херцеговине само 20 породица.

* * *

4. ПЛЕМЕ ЦУЦЕ

А.

а) **О имену Цуце.**

Као најстарији спомен о Цуцама, који нам је до сад познат, имао би се сматрати већ помињати запис у „Цетињском

Крисовуљу", коме почетак гласи: „Међа Ораховчана, Цуца и Риђањана", па се даље набрајају главније тачке те међе[1]). Као што смо напред говорећи о том запису у одељку о области старе Црне Горе разложили, не може се на основи досадашњих података ништа поуздано казати о времену из којег је тај запис, односно онај документ, по коме је та међа уписана у „Цетињски Крисовуљ": да ли је постао у време Ивана Црнојевића или и још пре или после њега. Али се свакако као доста поуздано може сматрати, да је тај документ постао у доба зетске државе под Црнојевићима, кад су се заиста често јављали спорови око племенских, бraственичких и сеоских граница, које су владаоци решавали и издавали писана решења (повеље или листове) о свакоме од њих.

После тога се, колико нам је до сад познато, Цуце први пут помињу тек 1614 године код М. Болице као једно од катунских племена под именом *Zuse*[2]), са 175 домова и 237 војника.

Да је име за Цуце ту погрешно записано или преписано, сведочи нам податак из 1621 године, у списку села и племена у Арбанији и у Црној Гори уз релацију Петра Буди-а, где су између Ћеклића и Бјелица записани: *Zuza*[3]).

Затим се ређају разни други помени кроз 17. и 18. век, страни и домаћи, који нам сви показују, да се је ово племе и тада звало својим данашњим именом.

Тако се нпр. у једном запису из 1667 године именује као сведок „поп расав цȣца"[4]).

У млетачком списку црногорских кнезова, који су 1684 године пристали уз Млечиће, помиње се и „Piero Lacov Co. [Conte] de Cuzzi"[5]).

У једном запису из Црне Горе од године 1689 говори се о неком путовању „преко Цȣца"[6]).

У млетачком акту из 1692 године помињу се између осталог и „Montenegrini di Zusse"[7]).

---

[1]) М, Драговић: поменути „Крусовољ", с. 32; Црногорка" за 1885 год., бр. 2, с. 10.

[2]) Starine XII, 169.

[3]) Ј. Томић: Политички однос, 47.

[4]) Ј. Томић: у истом раду, 80.

[5]) Ј. Томић: О црногорском устанку, III, 73.

[6]) Љ Стојановић: Стари српски записи, бр. 1911.

[7]) Il Montenegro, 103.

У другом једном из 1695 године именују се пет катунских племена и међу њима: Zuzzc[1]).

У списку адреса пећске патријаршије из 17. века именују се и „Цȣце“[2]).

У млетачком списку црногорских избеглица на млетачком земљишту у времену од 1715-1717 године наводи се, да је из „Comun di Zurze“ (очевидна погрешка место Zuzze) било 249 лица[3]).

У једном црногорском запису из године 1743 именују се „Цȣтце“[4]).

И у свеколикој новијој литератури знамо само за те облике, који се једино чују и у народу: у једнини Цўца, у множини Цуце.

О постанку имена Цуце има једно народно казивање. Наиме: неки причају, да се је предак данашња два главна цуцка браства, Кривокапића и Преобрежана, који је дошао из Чарађа у Херцеговини, звао Цуко и да су по њему Цуце добиле име. Али је то тумачење несумњиво само народно довијање, да се објасни сад неразумљиво име Цуце, и зато је без вредности.

Поуздано народно предање, које се много чешће чује и у Цуцама и по другим црногорским племенима, казује, да се тај досељеник из Чарађа звао Бајко, и зато се оба поменута цуцка браства зову општим именом Бајковићи. Осим тога од имена Цуко свакако би се морао добити друкчији облик племенског имена, а не „Цуце“. Даље, како је то досељење сразмерно младо — десило се пре 11-12 пасова — не би се помоћу овог тумачења могло објаснити, зашто се добра трећина племенске области зове именом Мале Цуце, јер у томе пределу нити има сада нити је било икад раније настањених потомака од тога досељеника из Чарађа.

Од научника до сад је, колико знам, једино Даничић исказао мишљење о имену овога племена, наиме: да је име Цуце „тамна“ и „незнана“ постања[5]).

---

[1]) у истом делу, 112.

[2]) Гласник Срп. Уч. Друштва, књ. 25, с. 44.

[3]) Il Montenegro, 142.

[4]) Љ. Стојановић: Стари срп. записи, 2869.

[5]) Основе, 313, и Rječnik загреб. Акад. под Цўце.

Пошто код Арбанаса има лично мушко име *Цуци*, за које Нопча каже, да је старо, још прехришћанско[1]), могло би се помишљати, да постанак племенског имена Цуце има везе са тим арбанашким именом. Али је питање, да ли је то име баш арбанашког порекла. Имамо шта више доста података, који показују, да је то име могло бити српског порекла и да су га од Срба примили и Арбанаси.

Многобројни су примери, да се по разним нашим крајевима око Црне Горе и даље од ње поједина браства или родови зову презименом Цуце или Цуца. Али ми нећемо њих узимати у обзир, јер се код таких примера може увек мислити, да је то презиме дошло по томе, што је такво бравство или род пореклом из племена Цуца. У такве примере можда спадају и ови подаци: у једном запису из године 1744 каже се, да је нека књига преписана у Новој Вароши, у дому „Господара Марка Цѹце"[2]); у вароши Будви живело је давно изумрло српско бравство с презименом „Цуца"[3]).

Али у такве примере не могу спадати: име једног Србина у селу Сакулеву у јужној Македонији „*Најдо Цуце*"[4]); име *Цуцимир*, којим се звао један од кнезова српске жупе Травуније, потомак травунског жупана Крајине (Крајина се помиње око 850 године)[5]); презимена: *Цуцић*, *Цуцорић*, *Цуцулић* и *Цуцуловић* код нашег народа у данашње време[6]); *Цуцуљка*, велики земљишни комплекс у Врањској Пчињи[7]); *Цуцуловци*, део српско-хрватског села Билишана у Далмацији (срез обровачки)[8]); *Цуцуманитѣ*, село у Бугарској (у трновском округу)[9]).

Сви ти примери — којима би се без сумње могао додати и приличан број других — сведоче, да је у нашем народу било личних имена, од којих је употребљаван облик од мила *Цуца*, као и разни други слични облици: Цуја, Цуко итд. — И реч

[1]) Beiträge, 64-65.

[2]) Љ. Стојановић: Стари српски записи и натписи, 2889.

[3]) Етн. Зборн. XX, 585.

[4]) Етн. Зборн. XXI, 99.

[5]) К. Јиречек: Историја Срба, I, 120.

[6]) Rječnik загребач. Академије.

[7]) Етн. Зборн. V, 167 и 171.

[8]) Spezialortsrepert. XII, 3.

[9]) Списъкъ, 97.

цуца и многе друге, начињене од основе цуц-, налазимо и у другим словенским језицима[1]).

Према тим подацима за нас не може бити сумње, да је *племенско име Цуце српског порекла.* Најприроднији је пут, да оно постане, био: да се најпре предак некога јаког српског браства звао именом Цуца и да су се по њему и његови потомци назвали именом „Цуце", а затим, кад се је то браство развило у племе (односно: кад је то браство створило племе), пренело се његово име и на цело племе и на племенску област.

Назив „Цуце" место Цуцићи или Цуцовићи и сл. спада у оне доста честе примере, које налазимо код динарских Срба, да се употребљавају скраћени облици за презимена, као нпр: Бјелице место Бјеличићи, Бајице место Бајичићи[1]), Бјелоши место Бјелошевићи[1]), Његуши место Његушевићи итд.

б) **О старијем становништву племена Цуца.**

Круг.

По народном предању и по другим подацима и ово село и његово име су из врло велике старине. О томе сведочи поред других остатака из давнашњих времена и само његово садашње становништво, које чини једно од најстаријих братстава у Цуцама и које се уопште сматра за старинце.

Село је добило име по кружном облику свог дола, око којег је насељено и који се такође због тога зове Круг. У њему се опет разликују мањи долови: Мали и Вељи Круг.

Међу траговима давнашњег становништва на земљишту овог села да поменемо најпре *велику камену гомилу* на Голом Бријегу више сеоских кућа са југоисточне стране. Гомила има 15-16 м. у пречнику а 2,50-3 м. висине од подине. Одржана је у целини, али се може распознати, да је озго крупно камење а испод њега ситнији материјал. Ова је гомила баш изнад цркве

---

[1]) Види нпр, Rječnik загребачке Академије; Ивао Ан. Милациновъ: Пълевъ българско-нѣмски Рѣчникъ (София); M. Pleteršnik: Slovensko-nemški slovar (V Ljubljani I 1894, II 1895); Fr. Št. Kott: Příspěvky k čes.-nem. slovníku (V Praze, 1896); J. Fr. Hruška: Dialektický slovník chodský (V Praze, 1907); Jan Gebauer: Slovník staročeský (V Praze, 1903); M. S. Bogumił Linw: Słownik języka polskiego (Lwow, 1854); Jan Karłowicz: Słownik gwar polskich (Krakow, 1900); Б. Д. Гринченко: Словарь украинскаго языка. (Кіевъ, 1907).

[1]) За ова два примера имамо баш и у писаним изворима засвеђочене и шире и уже облике. Те смо податке изнели напред, говорећи о Цетињском Племену.

Св. Николе и врло старога гробља, о којима ћемо даље говорити, и недалеко од њих, тако да се и нехотично помишља на неки однос између негдашњих многобожачких и познијих хришћанских светиња народних.

Код садашње цркве Св. Николе, која је на југоисточној страни села Круга, има *врло старо гробље*, које је несумњиво старије и од пређашње, такође врло старе, цркве, која је била на месту ове садашње. А ево по чему се то зна. Кад је стара црква развaљена и кад је копано у „палументи“ (у темељу) за нову цркву, нађени су гробови и под темељем и под подом старе цркве. Из тога се види, да је ту несумњиво било гробље још и пре него што је начињена стара црква. Гробови су били камењем обложени а покривени плочама. У њима су нађене кости и остаци од мачева. У свакоме гробу је било сахрањено „само по једно чељаде“. *„Ми мислимо, веле Цуце, да је то гробовље од Грка“.*

И око старе цркве је било мноштво старих гробова, а на некима од њих су биле „гробнице“, т.ј. *велико и гломазно камење*, „оћељано“ и делом украшено и разним шарама. Све је то камење, осим једног, употребљено приликом зидања нове цркве: већина је изломљена и узидана у црквене темеље, а неки су каменови уметнути у зид од цркве и у црквену ограду.

Онај надгробни камен, што је поштеђен и даље остављен у гробљу, стоји право према црквеним вратима. Има облик саркофага, који је горе завршен у облику слемена. Дуг је око 1,50 м. а широк је горе 0,50 м., па се наниже поступно сужава. На једној уздужној страни (десно од цркве) урезан је мач, који су приликом обнављања цркве, 1898 године, „поновили“. А на другој уздужној страни су тада урезали натпис: „Латко посјече Арапа на Ријеку“. На једној попречној страни је израђен цртеж, који није јасан: или је двострук крст са луком над њим (што је вероватније) или је грана:

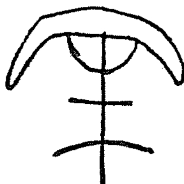

А на другој попречној страни је урезан крст. Све четири стране имају по ивици урезан оквир од по две упоредне линије, међу којима су косе црте, дакле овако: \\\\\\.

За овај надгробни камен мисле, да је на гробу чувеног јунака Латка Вукова Баћанина (из цуцког села Бате) и зато су на њ и ставили поменути натпис. О томе јунаку Латку говорићемо даље, кад дође на ред село Бата.

Разгледао сам и све остале од ових надгробних споменика, што се још могу видети, а узидани су у црквени зид око обојих црквених врата, у црквену ограду и у задња врата од црквеног дворишта. Готово на сваком од њих познају се остаци од онаквог истог оквира, какав сам напред описао, и неке нејасне шаре на уздужним странама. Онај камен што је метнут у задња врата од црквеног дворишта има приближно исту величину као онај напред описани пред црквом, али није горе изведен у виду слемена, већ му је горња површина равна и на њој се познаје пупчасто изрезан полумесец, који је делом оштећен, „избивен", кад су утврђивали у њега врата. С леве стране од полумесеца је изрезан као неки круг с неправилним ивицама, тако да личи на звезду (са зрацима). А више и ниже полумесеца је урезан по један мали крст.

Памте, да је и на оним великим надгробним каменовима, што су узидани у црквене темеље (а били су исте величине као ова два описана) било шара, а на једноме и мач урезан Опет на једном камену више цркве нарочито су падале у очи шаре у виду оцила или потковице, онакве, какве смо описали напред, на једном великом надгробном камену у Ћеклићима.

На овом гробљу је *црква, посвећена пролетњем Св. Николи* (9. маја по ст.), која припада цуцким селима: Кругу, Грабу, Градини, Челини и Бати. И гробље је за сва та села код ове цркве. На месту садашње цркве била је раније стара, мала, црква, такође „клачена" (зидана), за коју Цуце мисле, да је једна од најстаријих цркава у Цуцама, ако не и најстарија. „Чули смо, кажу, од старијех, да је грађена у доба Немањића". Напред смо поменули, да је још пре него што је та стара црквица начињена, било ту гробље, и да је и сама црквица била сазидана над гробовима. Та је стара црква срушена 1898 године и на место ње је подигнута садашња црква и посвећена истом свецу.

У селу Кругу живи само једно браство, **Тодоровићи** (**„Дрцете"** или **„Трчете"** по надимку; 6 кућа). Славе Јовањ-дан зимњи (7. јануара по ст.) а послужица им је „Никољ-дан у пролеће" (9. маја по ст.). За њих се и по њихову и по општем казивању у Цуцама зна, да спадају у најстарије цуцко становништво, у старинце. Иначе се може од њих чути и нагађање, да су тобож „још од грчког доба дошли из Куча, са Медуна".

Знали су, да ми наброје само 9 својих пасова: Петар Илијин (данашњи пас) — Илија — Крсто — Илија — Тодор — Вукосав — Вулета — Вучина — Марко —... Даље не знају ни најстарији људи. Не зна се, ни кад је живео предак Тодор, по коме се пр зивају Тодоровићи (мисле дакле, да нису то презиме добили по Тодору Вукосавову, који се помиње међу пасовима).

Знају, да их има исељених у Уцињ и у Бар, где су сад, веле, и „Лат.чи" и „Турци" а зову се Дрцете или Трчете. Побегли су одавде пре неких двеста година због крви са Чевљанима. Испитивањима А. Јовићевића потврђено је, да у Бару заиста има муслимана, који се презивају Трцетићи а знају, да су из Цуца[1]). Још се један Дрцета одселио у новије време, такође због крви, и настанио се у Никшићу.

В. Скарић у помињатом раду[2]) каже: „На планини Кругу изнад Хлијевна су били дошљаци из села Круга у старој Црној Гори (Цуце)". На основи чега он то тврди, код њега се ниједном речи не казује. У Цуцама се за такво исељавање ни из овог села Круга у Вељим Цуцама ни из Круга у Малим Цуцама ништа не зна.

Топографски називи у Кругу. На ј. је близу цркве дô Бријест; до њега „мртва вода" Граб у долу истог имена; на с. од цркве Дуги До и „мртва вода" истог имена; Голи Бријег са поменутом *великом гомилом.* На з. је „земља" Обод и „жива вода" Обод, а на граници Круга и Кућишта брдо Бјелило; даље Овсјена Долина и *Маркова Долина* (тај се Марко не зна). На с. је дô Валòвина и у њему долови: Мали и Вељи Круг, Под и Међа; даље *Ђу̀ркове Долине* и *Петрове Лазине* (тај се Ђурко и тај Петар не знају).

Граб.

И по народном тврђењу и по многим другим подацима, које ћемо даље навести, ово је село несумњиво веома старо. — Од увек се тако и звало, а добило је име по долу Грабу, који је међу сеоским кућама.

У северном делу сеоског хатара, више дола, у коме је поменута црква Св. Никола, има *три велике камене гомиле:* по једна на високим „врховима" Трнској Главици, Локвини и

[1]) Етн. Зборн. XXIII, 76.

[2]) Поријекло правосл. народа, 242.

Граду. Све су исте величине као она на Голом Бријегу више села Круга, а ниједна није до сад раскопавана.

Поменуто високо брдо *Град* сведочи својим именом, да је на њему некада био какав град. Сада нема на њему никаких трагова од града, већ стоји само поменута гомила. У народу се не зна ништа о томе негдашњем граду, што значи, да га је врло давно нестало.

У источном делу сеоског хатара има два *стара селишта*. Једно је у гори, која се зове *Бојиште*. Ту има „неколико старих кућиштина на слику данашњих кућа“ и ту је „стара вода“ Лађев или Влађев Пиштет под Влађевом Страном. Друго је селиште недалеко од овога и зове се *Рајичева Кућишта*. И ту су кућишта, слична онима првим. — Сад се ништа не зна о томе, кад су ту била села и ко је у њима становао и ко су били тај Влађо и тај Рајич, по којима су дата речена имена.

Исто вреди и за селиште *Кућиштине*, које је у западном делу сеоског хатара.

Још је успомена на неко давнашње становништво на земљишту овог села место *Милићево Катуниште* на југоисточној страни сеоског хатара. Ту сад нема катунâ нити се зна, да их је раније било и нема никаких успомена о томе Милићу, који је ту некада катуновао.

Као **успомена на Влахе** може се сматрати назив *Антера* за воду (убао), која је заједничка Грабљанима и суседним Градињанима. До ње су на земљишту села Градине *Антерско Присоје* и *Антерске Долине*. Назив Антера очевидно није српски и свакâко је примљен од Влаха. И у румунском и у талијанском језику има по неколико речи, са којима се може овај топографски назив доводити у везу. Тако у оба та језика има реч antera (Staubbeutel, Staubkolbe)[1], која је истина грчког порекла, али је могла бити врло рано и Власима позната и добити код њих и какво пренесено значење. Осим тога има у свима романским језицима по више речи од основе anter- са значењем: предњи, напред и сл.; у Италији налазимо насеља с именима Anterivo и Anterselva[2]), у Француској с именом Anterrieux[3]); итд.

[1]) H. Michaelis I F. Damé: Dictionnaire.

[2]) C. Triverio: Dizionario, 93.

[3]) Gindre de Mancy: Dictionnaire complet des communes de la France... Nouvelle édition. Paris, 1923.

Од негдашњих старинацких брастава у Грабу памте се поуздано Мӣјаљи и Спахићи, а нагађа се, да је било и једно треће под именом Милаши. Све су њих изагнали преци данашњих Грабљана, који су били досељеници.

За старе *Мӣјаље* се зна, да су седели у омањем а питомом долу Бријесту, одмах више цркве Св. Николе. Близу њихових кућа је, веле, била једна велика „гробница" (надгробни камен). Зна се поуздано, да су се Мијаљи из Граба одселили у Доброту у Боки. — Накићеновић не помиње Мијаље ни међу браствима у Доброти ни међу онима по осталој Боки. Али међу браствима у Доброти именује нека, за која каже, да су дошла у 16. и у 17. веку из Црне Горе (Дапчевићи, Никићевићи и Каменаровићи у 16., Добриловићи у 17. в.) и да славе Св. Ивана[1]), те ће вероватно неко од њих бити пореклом од старих Мијаља из Цуца.

Назив Мӣјаљи је несумњиво српски. По Rječnik-у загребачке Академије име Мијаљ је исто што и Михаљ, а по Маретићу је Михаљ српски облик имена Michael[2]). У нашем народу има доста примера за то име и за презимена и топографска имена, начињена од њега. Тако нам је познато, да се име Мӣјаљ говори у Лици[3]), а ја сам га чуо у Пиперима[4]); презиме Мијаљевић наводи се у поменутом Rječnik-у из нашег народа у данашње време, а знамо и за породично презиме Миаљевић у Славонији (у парохији Вел. Мучни)[5]); у Rječnik-у се наводи као име брду више Сланкамена Мијаљевац; итд.

Недалеко од Мијаљâ су седели, опет у долу Бријесту и старинци *Спахићи*, којима се и сад познају кућишта. Они су били „у доба Никца Томановића", дакле око средине 18. века, најпре дигли на Трешњево (у северном делу Цуца), али су их Цуце и одатле изагнале. Не зна се, куда су отишли. Они су без сумње били род са малоцуцким Спахићима, о којима ћемо даље говорити.

Топографски називи у Грабу. — У самом селу су долови: Граб (и у њему „вода дубеница" истог имена), Трн (такође са „дубеницом" истог имена) и поменути Бријест; затим Дуги До

[1]) Етн. Зборн. XX, 431.
[2]) Rad LXXXII, 135.
[3]) Rječnik загреб. Акад.
[4]) Етн. Зборн XVII, 448 и др.
[5]) Шематизам епарх. пакр. 1898; Додатак с. 26.

пут села Круга. Више дола Трна је поменута *Трнска Главица са каменом гомилом.*

На з. су: *Обрај-до* (очевидно од Обрад-до; тај се Обрад не зна), *Грубанове Руйе* и *Вујова Руйа* (тај се Грубан и Вујо не знају), Лијепа Долина, поменути вис *Град* и гора Заград, дô Загонац, Бјелиоцки Крши, Дуго Церје, *Пцујукове Лазине* (не зна се, по коме су тако назвате), *Нинојев До* (тај се Ниноје не зна), *Жâрбине* „земља" (о српском пореклу тога имена види напред, под Жâрма у Ћеклићима) и поменуте *Кућишшине.*

На ј.и., према селу Ржаном Долу: Дуги До и „земља" Обод, главице Алуга и Веља Главица, поменута вода *Анйера* и *Милићево Кайуниший,* до којег су „земља" Припори и Вељи До. А на ј., према селу Градини, су Равни Бријег и Голи Бријег.

На и., пут села Липе су: Црни До (ту и „вода", заједничка Грабу и Градини), „земље" Врањина и Каменица, поменута гора *Бојишйе* са *Лађевим Пиштейом* (у њему „гмижди" вода) и *Влађевом Сйраном* и поменута *Рајичева Кућишйа.* А на с. и., пут села Челине, су „земље" Дубрава и *Ђурица* (не зна се, по чему је тако назвата).

Челйна.

Данашње је становништво овога села (Звицери) пореклом од досељеника из друге половине 17. века. Тврде, да њихови преци, кад су се овде настанили, нису затекли никакво старије становништво. Али је име Челина већ постојало: тако се и онда звао дô, који се и сад тако зове и око којег се населило данашње село.

Да је и у ранијим временима било на овом месту људских насеља, сведоче неколики трагови. Тако, на вису Гомили више Челине има једна *камена гомила.* На западној страни села има „старинска вода" (убао) *Богдање,* која је остала од неког ранијег становништва и добила име по неком, сад незнаном, Богдану.

На неко старије, сад непознато, становништво су успомена и називи: *Смудирови Крши* и *Јовова Лазина.* — *Смудирови Крши* су очевидно назвати по неком човеку, коме је било име (или надимак) начињено од основе, која је у глаголу смудити. Да је таког имена или надимка могло бити, сведоче нам ови подаци. У Светостеванској Хрисовуљи помиње се „влашки", т. ј. сточарски, катун Смоудирогъь са све српским именима

његових становника[1]). У истој повељи читамо даље: „А се земльа влаш'ка на кигєвѣ. И мегье кињевоу. ѡт смоудиглава на главоу“[2]). Без сумње је тај катун био на планини, која се и сад зове Смудирога, у плавско-гусињској области (и велики број села, која су у тој повељи именована, у тој је области). — У селу Вичи у Горњем Драгачеву има њива с именом Смудиноге[3]). — У селу Кукљину у Темнићу има род Смудићи[4]). — У Хрватској (у вировитичкој жупанији) има село Смуде[5]). — У горичком крају се једно словеначко сеоце зове Смудини[6]).

Топографски су називи у овом сеоцу: на с. поменути вис Гомила са *каменом гомилом*, „земља“ За Гомилу, Дубоки До, вис Буниш и „земља“ Под Буниш и главица Ћуковац. На ј. су поменути *Смудирови Крши* и главица Ра̂здоља; а на з.: поменута *Јовова Лазина* и „старинска вода“ *Богдање* и још Међеђа Рупа.

Градина (са Платама).

И ако је садашње становништво овога села сразмерно новијег порекла, ипак је само насеље веома давнашње. И само је његово име успомена на неки прастари град, од којег не само што нема никаквих трагова, него се у народу уопште не зна, да их је икад било. Али је несумњиво на високом и пространом брду, на коме је ово село, некада био подигнут град, и то свакако од слабијег материјала, тако да га је доцније брзо нестало. А у народу је очувана успомена на њега у имену Градина, које се после пренело и на село, што је ту поникло.

На брду Градини, и то „на брег Граба“ (т. ј. на његовој страни према селу Грабу) стоје и сад *две велике камене гомиле* или „намети“, како вели народ. Оне су још добро одржане.

Да је некада код самог старог града или код његова градишта било село, сведоче многе *„кућиштине“* (кућишта) по највишим деловима брда Градине, које су биле обрасле у густу гору, што је до скора трајала. То су кружне, сухомеђне зидине

[1]) Споменик IV, 8.
[2]) Споменик IV, 9.
[3]) Етн. Зборн. XI, 402.
[4]) Етн. Збор. VI, 319.
[5]) Polit. i sudb. razdjeljene, 111.
[6]) Spezialortsrepert, VII, 12.

у висини човечјег раста или и више. Становништво тога села морало се врло давно раселити, јер се у Цуцама сад о њему ништа не зна.

Да су се у неким ранијим вековима по брдима овога села поред Срба бавили и **влашки пастири**, сведоче називи за нека од тих брда, који су свакако влашког порекла. То су *Сшавор*, *Сора* и *Синеш* и поменуто *Антерско Присоје* и *Антерске Долине*.

У источном делу градинског хатара је врло високо брдо с именом *Сша̏вор*. Овакво топографско име познато ми је код Јужних Словена још само за високу планину између племена Бјелица и Љешанске Нахије, која се зове исто тако, — и више нигде. Ровински је први исказао мишљење, да је име Ставор туђег порекла. Ма да има, вели, у српском језику и реч ставор, која значи исто што и пух (шумски миш), ипак се име Ставор, као назив велике планине, не може са том речи доводити у везу[1]).

И ја бих рекао, да топографско име Ставор није српског порекла и да свакако спада у групу оних назива за планине и за велика узвишења, која се свршавају на -ор и на -ур а наш их је народ примио од влашких староседелаца (Дурмитор[2]), Визитор[3]), Бостур, Мицор или Мицур и т. д. . Знамо из Румуније топографске називе Stăvaru[3]), Stăvăresci[4]) а у румунском језику реч stăvar („s. m. gardien d'un troupeau du chevaux; d'un haras“[5]) и многе друге речи од основе stav-, те и на основи тих података можемо веровати, да је име Ставор остало од Влаха.

На истој страни градинског хатара је пространа „земља“ *Сȍра* или *Сȍре*, која дȇлом прелази и у хатар суседног села Ржаног Дола, а више ње је *Сорска Греда*. — У нашем језику нема речи, од које би могло постати ово топографско име. А нема ни таквог ни сличног топографског назива нигде код нашег народа. У талијанском језику има: soro (глуп, блесаст итд.), sori („мједена чађа“) и sorra („слана тунина“ и „enge Pass, Hohlweg, m.“)[6]) у румунском sora (сестра); итд У Италији има

---

1) Черногорія, II, 3, с. 623

2) За романско порекло именâ Дурмитор и Визитор в. C. Jireček: Staat, I, 25.

3) S. Chiperiu: Nomenclatura.

4) Frundesku: Dictionaru, 457.

5) F. Damé: Dictionnaire.

6) D. Parčić: Rječn. talij-slovin.; F. Weber: Nuovo Dizionario.

два насеља с именом Sora[1]) и велики број других од основе Sor; тако исто и у Румунији поред топографских имена Sora (једно) и Sore (три) има мноштво других од основе Sora и Sore (Sorâtŭ, Sorelui итд.)[2]) Дакле не може бити сумње, да су називи Сора и Соре влашког порекла.

На јужној страни градинског хатара, опет једним делом и на земљишту села Ржаног Дола, простире се „земља" *Сйнеш*, на којој је и „жива вода" истог имена. Нисам могао више нигде код Јужних Словена наћи оваког топографског имена. Очевидно је, да није српског порекла. А да га доводимо у везу са турском речи sünnet („sf. der heilige traditionelle Brauch, Beschneidung[3]), немамо никака разлога. Непосредних података за порекло овога необичног топографског назива нисам могао наћи. Али у Румунији налазимо повећи број топографских имена у облицима: Sinitea[4]), Sinesci, Sinte, Sintesci и Sintescii[5]), те би ови називи били још понајближи имену Сйнет.

Видели смо напред, да у хатар овога села спадају *Антерско Присоје* и *Антерске Долине*, који су назвати по води с именом *Антера*, што је заједничка Градињанима и Грабљанима. Тамо смо и показали, да ће назив Антера свакако бити примљен од Влаха.

Од стариначког становништва на Градини памте се у Цуцама само **Николићи**, стари војводски род овог племена. Од тих Николића знају се сад војвода Илија и син му војвода Манојло. О војводи Илији се прича, да је био ожењен сестром кнеза Миљена са Градине, који је предак садашњих Градињана (Миљеновића) и до којег се броји 9-10 пасова, што значи, да су обојица живели у првој половини 17. века.

И г. Андрија Лубурић је распитивањем у Цуцама дошао до истих оваких података и био је тако добар, да ми их у писму саопшти. Од њега сам добио још и ове значајне податке. На војводи Манојлу је престало војводство у Николића око 1640 године и од тада па до 1858 године није било војводâ у Цуцама. Мато Камерић, чувени приповедач и гуслар с Чева,

---

1) C. Triverio: Dizionario, 301 и 603.

2) D. Frunḑescu: Dictionaru и S. Chiperiu: Nomenclatura.

3) H. Tewfik: Türk.-deutsch. Wörterb., 187.

4) S. Chiperiu: Nomenclatura.

5) Frunḑescu: Dictionaru, 439.

причао је: „У Међеђу Лијеску[1]) у Цуце стали су Николићи. Било их је 5-6 кућа. Били су људи веома осилили. Не могле их трпљети Цуце, па им једном ударе и све их покољу, осим једне невјесте, која с ђететом утече некуд у Ерцеговину". — Народно предање о робовању војводе Манојла и кнеза Миљена код турског везира у Скадру саопштићемо, кад буде говора о племенској организацији.

Г. Лубурић ми је такође јавио, да у Цуцама има једна кућа Манојловића, и то Ђоко Ђура Николина (Никола је Илије Тешанова), у Башиној Продоли на Трешњеву. Њих сматрају, а и они се сами сматрају, за потомке војводе Манојла. Вазда их је по једна кућа. Славе Јовањ-дан зимњи (7. јан.). У новије време су их почели присвајати Кривокапићи, ма да су раније сви тврдили, да је „старосидиоц".

По саопштењу г. Лубурића вероватно је, да су у неком сродству са старим Николићима и потомци кнеза Шћепана Ивановића или Иванова, о којима ћемо говорити даље, у одељку о селу Кућиштима у цуцком пределу Заљути.

О другим стариначким браствима, која су некад становала на Градини, нема сад у народу никаких непосредних предања.

Једна од посредних успомена биће назив *Отучевска Главица* у јужном делу градинског хатара. Тај назив може бити успомена на неко старо српско браство, које се презивало Хотучевићи (односно: Хотушевићи) или Хотучи или сл., дакле које је имало презиме, начињено од неког имена, које је постало од основе хот. Од те основе имамо толика друга лична и топографска имена у нашем народу: Хоташ, Хотко, Хотило итд.; у Лици има река понорница с именом Отуча, за које Маретић каже, да спада у имена српско хрватског порекла, којима не уме рећи правог значења[2]); у Хрватској има место Хотуће; код једног писца 17. века има реч хотућство; итд[3]).

Друге сличне успомене на старије српско становништво очуване су **у још понеком топографском називу** овога села, и ми ћемо даље на такве називе обратити пажњу.

---

[1]) У хатару села Градине има Међедов До, који помињемо даље међу топографским називима. Вероватно, да има (било у градинском хатару било у близини) и назив Међеђа Лијеска, за који ја случајно нисам сазнао.

[2]) Nastavni Vjesnik, I, 3.

[3]) За све наведене примере, осим имена Отуча, види Rječnik загреб. Академије.

Почевши с и. земљишни објекти села Градине долазе овим редом: поменути *Ставор* (врло високо брдо)и *Сорска Греда* а између њих поменута „земља" *Сора*; даље су на ј.и. „земља" *Мргӓњ* и више ње *Мрганов Бријег* а до ње Ждријело.

Очевидно је, да су називи *Мргӓњ* и *Мрганов Бријег* постали од личног мушког имена, које гласи Мрган. У Rječnik-у загребачке Академије наводе се: Мрган, као презиме из Херцеговине (код тамошњих муслимана), за које се каже, да је по постанку „тамно"; Мрганић, презиме из 16. века; Мргање заселак у округу сарајевском. Ја сам у Пиперима забележио сеоце с именом Мргани, о чијем се постанку у народу ништа не зна[1]). Можда у ову групу иде топографски назив Мрге, земље у селу Ратишевини у Боки[2]). — Према овим подацима могло би се рећи, да је лично име Мрган било некад код нашег народа доста распрострањено. Оно је могло бити првобитно и туђег порекла (вероватно у вези са румунским именом Марган, које сам чуо у Банату), али је после било одомаћено и код нашег народа. Облик Мргӓњ у Цуцама сведочи, да је тај назив постао код нашег народа у врло давнашње време.

Ниже Мрганова Бријега је Веља Лазина (дô) а још ниже поменути *Синет* („земља и жива вода") и *Отучевска Главица*, иза које је „гора и земља" Иза Уљаниках. Даље су на ј.з. Шљиве („земља") и *Плате*, „земља и куће" (део села) на високој заравни.

Од топографских назива код Јужних Словена познат ми је облик *Плаше* још само у Штајерској, и то за пет разних словеначких села. Иначе има велики број других топографских имена, која су начињена од основе плат: Плâто, уздигнута зараван у селу Селиштима у Пјешивцима; Платије, висораван у Братоножићима[3]); Платѝје Ровачке, „гора" (планина) између Пипера и Роваца[4]); Платац, брдо и пашњак у селу Главатима у Боки[5]); Платица, орница, и Платичевац, земљишни комплекс у госпићском котару)[6]); Платак, село у Хрватској[7]); Платичево,

[1]) Етн. Зборн. XVII, 266 и 122.
[2]) Етн. Зборн. XX, 453.
[3]) Етн. Зборн. XII, 453.
[4]) Етн. Зборн. XVII, 361.
[5]) Етн. Зборн. XX, 546.
[6]) R. M. Grujić: Topogr. rječnik, 91.
[7]) Polit. i sudb. razdjeljene, 28 и 20).

село у Славонији[1]); Платице, село у Босни[2]); Платински, извор, и Платински Поток, обоје у селу Поточцу у јагодинском округу[3]); Плато, Платуница и Платнишка, села у Бугарској[4]); итд.

Вероватно, да сви ови и многи други са њима слични топографски називи нису постали од исте основе и с истим значењем. У нашем језику има више речи, са којима би се ова топографска имена могла доводити у везу: 1) платија, у множини платије, по моме сазнању у Братоножићима: зараван на узвишењу омања висораван, а по Ровинском, ако му је саопштење тачно[5]), платије су гола зараван на крају стене, а платија се зове у Васојевићима ливадица на крају стене; 2) платица (даска, по Вуку); 3) плата фаршка и платница (биљке, по Б. Шулеку, 297); 4) пла̏та (и плахта, трпежњак и чаршав, по Вуку).

За реч платија (и платије) Ровински мисли, да је дошла од грчкога πλατεῖα, односно од латинског platea (улица). Њега је на такво објашњење навело то, што Даничић (у Рјечнику) доводи топографски назив Платиња у Светој Гори од наведене грчке и латинске речи. Али ако то вреди за Платиња у Св. Гори, не мора вредети и за ова у Брдима. За нас је, мислим, довољно, што по свима нашим крајевима има повелики број топографских имена од основе плат, од којих су нека очевидно сродна са називима Плате у Цуцама и Плато у Пјешивцима, и што има у нашем језику и речи, са којима се она могу доводити у везу, па да можемо веровати у њихово српско порекло. Особито је очевидна истоветност у значењу термина платија и платије, како сам га ја сазнао у Братоножићима, и наведена два топографска имена из Црне Горе (Плате и Плато). Плате би дакле значиле исто што и Платије, а и једно и друго би у ствари била означења за узвишења у виду плоче (или плоча̑). А та су узвишења заиста истоветних особина с онима, која наш народ иначе означава термином плоча или плоче.

На Платама је Прапратно Присоје, а више њих пространа површина Грабље, у којој је и „земља“ Јегуњача. Даље је на ј.з. Међедов До, а најдаље на тој страни Пу'алови Крши, на

[1]) Polit. i sudb. razdjeljene, 118, 200

[2]) Главни резултати пописа 514 и 650.

[3]) Гласник Срп. Уч. Др, књ. 61, с. 147.

[4]) Списъкъ (в. регистар).

[5]) Черногорія, II, 3, с. 596.

међи са Ћеклићима. О њима смо већ говорили у одељку о Ћеклићима. У Цуцама тумаче њихово име тиме, што тамо, веле, има велика јама, из које увек „пуха" (дими), пошто кроз њу допире морски ваздух.

На с. од Плата су Криве Долине, а још даље на с. поменута вода *Антера*, *Антерско Присоје* и *Антерске Долине*. Даље је на з. од села Градине земљиште Парић, чије је име свакако дошло по српској речи пàрић (врапчић)[1]). До Парића је „земља" Долови и више ње До̑ловска Страна (или Страна од Доловах), а до ње изнад села је Соколова Греда. Између Градине и Граба су: Равни Бријег („земља и брдо"), Црни До („земља и гора") и више њега главица и гора Кр̑тово, која је до напред поменутог Ставора.

Ржани До.

Несумњиво је врло старо село. О томе сведоче многобројни остаци од врло давнашњег становништва, које ћемо даље изнети, а поред тога још и што у овом селу живи и сад једно старинačко браство, Пејовићи, које Цуце истичу као једно од четири најстарија своја браства (друга су три: Тодоровићи-Дрцете у Кругу, о којима смо већ говорили, Ивановићи у Заљути и Ђуричићи у Ровинама).

Село је очевидно добило име по долу, у коме је засновано. Али сад нема у њему дола са тим именом. Међутим, цео се један део или крај од села зове именом Ржани До и куће су му око дола, који се сад зове Каменица Очевидно је, да је име селу тако старо, да се је заборавило, да је некада било и дола с тим именом, те је долу дато друго име.

Интересантно је и говори такође за велику старину имена Ржани До, што се један до̑, који је на западу од поменутог сеоског краја, зове Овсиски До (и у њему је други крај овог села, Овсине), а опет један до на североистоку од Ржаног Дола носи од старине име Просени До, и тако се зове и село, које је у њему. Та су имена понајпре могли дати још први српски насељеници, који су запазили погодност сваког од ових долова за поједине од тих врста тада познатих жита, па их у њима и сејали.

[1]) Види Вуков Рјечник и Даничића Основе, 238 и 19.

Успоменом су на неко врло давнашње становништво *камене гомиле.* Једна је од њих више сеоске цркве, на врх виса Мрамора (на источној страни села), две су у дно Кориснова Дола (у северном делу села), а затим по једна: у дно Овсискога Дола; на северу више села; више воде Цапâ; код Радулове Долине; „за Вељу Греду" (све четири последње су на с. од села); на врх брда Мркуље на граници према селу Просеноме Долу. Највећа је једна од оних у дно Кориснова Дола. Та је делом и раскопана и у њој је нађен комад од мача.

У јужном делу ржедољског хатара, недалеко од сеоске цркве, има два дола, који се зову *Горње и Доње Село.* Ту је заиста некад и било село. Сад стоји пусто селиште и на њему *„кућиштине"* од округлих, сухомеђних кућа. Оне су, веле, остале „од неког народа, кога је давно нестало", тако да се о њему сад ништа не зна.

Друго је такво *старо сеоце* било у данашњем *Кућишком Долу,* који је између оба садашња сеоска краја (Ржаног Дола и Овсинâ). Он је и добио име по старим „кућиштинама", које и сад стоје на његовој страни. Та су кућишта истоветна с онима у поменутом Горњем и Доњем Селу. И о њихову негдашњем становништву ништа се не зна.

На северној страни од села испод *Миокове Греде,* на месту *Миокова Крушка, било је некад село.* И сад се још познају округли зидови од његових сухомеђних кућа. Зна се, да су ти зидови били некад доста високи, а по неким остацима, који су у старије време затечени, мисли се, да су тим кућама кровови били од сламе. Још стоје и гувно и „бистијерне" тога негдашњег села. Али кȁд се оно раселило, нико не зна. Тврди се пак као сасвим поуздано, да у Подгорици има род *Миоковљани,* који сами казују, да су пореклом одатле.

И данас још живи у овом селу једно браство, које је *остатак од најстаријег српског становништва у Цуцама.* То су **Пејовићи** (3 куће), које понекад зову и **„Овсине"** по томе, што седе у Овсиском Долу, а имају и надимак „Гулипесте", коме се не зна постанак. Као што је то редован случај, да мала и слаба, а врло стара браства због тога што се на њихов рачун праве разне шале, не признају, да су старинци, тако је и са Пејовићима: они казују, да су пореклом „из Дӯлића у Херцеговини". Али се свуда по Цуцама поуздано зна и отворено тврди, да су Пејовићи, као што смо већ напред по-

менули, једно од четири најстарија браства у Цуцама, да су уопште „од старога насеља“ или „староседилачка фамилија“.

Они не знају да наброје више од 5—6 својих пасова, као нпр.: Стеван (данашњи пас) — Митар — Машу̑т — Стојан — *Пејо* — Марко — . . . По Пеју су добили данашње презиме. — Прича се, да су сви данашњи Пејовићи од једнога детета, што је било једино заостало од једног старог браства, које је у доба Ћуприлићеве најезде изгинуло. То је дете некакав „ришћанин“, што је био у Ћуприлићевој војсци, био бацио на сламу, те га је после његова мајка нашла. Вероватно, да је то био именовани Марко, најдаљи познати предак Пејовића.

Пејовићи славе зимњи Јовањ-дан а прислужују Мали Госпођин-дан.

Од њих има исељеника: у Никшићу, „у Приморју у Доброту“, у Колашину и у Србији (у Статовцу, у срезу добричком). — Накићеновић не помиње у Доброти Пејовиће, али именује неколико других брастава за која каже, да су из Црне Горе (а славе, као католици, Св. Ивана)[1]), те ће једно од њих свакако бити пореклом од ових Пејовића.

Код сеоске цркве је *од вајкада гробље* села Ржаног Дола и негдашњих њихових суседа, Добровођана. Кад су 1884 године прекопавали темеље од старе цркве, наилазили су на гробове и у њима кости, свезане уједно жицом. Било је и гробова, у којима је сахрањено по неколико лица.

Сеоска *црква* је близу места Ублића између поменутог Горњег и Доњег Села. Од старине је посвећена зимњем Св. Јовану. Најпре је била мала, али опет „у клак“ и покривена плочама од кречњака, па је 1884 године преправљена и повећана[2]). И нова црква је покривена кречњачким плочама и на њој су задржали стара врата, која имају и горе и доле по једно продужење (од дрвета), што улази у рупу на камену, те се на тај начин врата покрећу. Предање казује, да су ону ранију, стару, цркву били подигли преци садашњих цуцких Бајковића, цетињских Мартиновића и бјеличких Милића и њихових сродника, који су неко време живели у Ржаном Долу на поменутом месту Ублићу, и да су ту црквицу посветили своме крсном

[1]) Етн. Зборн. XX, 431.

[2]) У поменутој књизи „Педесет година на престолу Црне Горе“ погрешно се каже, да је она тада подигнута. Она је дакле те године само обновљена.

имену, Св. Јовану. А г. Андрија Лубурић, који је такође то исто предање забележио, још ми саопштава, да су у тој црквици „до недавно имали дио и Мартиновићи и Милићи, а тако и у једно земљиште у Овсинама“ и да су тек око 1845 год. те своје „дјелове“ продали Кривокапићима војвода Вукан Бо́ров Милић и сердар Мило Мартиновић.

Овом су се црквом служили и копали се код ње и стари Добровођани, т.ј. стари становници негдашњег цуцког села Добре Воде.

Неколики **топографски називи,** који су без сумње **влашког порекла,** сведоче, да су се влашки пастири бавили и на земљишту овога села.

Тако се на југозападној страни од сеоских кућа диже велико брдо *До̏с*, чије име очевидно није српско, а може се понајпре довести у везу са румунском речи dos („s.n. envers dos, revers“)[1]) и талијанском *dosso* („m. ledja, kičma, hrbat... pleća“)[2]). Обе те романске речи имају таква значења, да се могу непосредно пренети као име на неко велико, плећато узвишење. А такво је узвишење заиста овај цуцки До̏с. Осим тога у Румунији знамо приличан број топографских назива, који гласе Dossŭ, Dossubŭ, Dossulŭ и Dossurĭ[3]), а у Италији има велики број насеља, која се зову Doss, Dossi, Dosso и сл.[4]) Према томе сматрамо као несумњиво, да је име До̏с влашког порекла.

На западној страни Рҗаног Дола је до̂ с именом *Шт̑ек*. У нашем језику нема речи, од које би овај назив могао постати нити има у нашем народу, колико знам, таких топографских имена. Међутим су код Арбанаса врло чести топографски називи од њихове речи štek („Durchgang, Eingang; Weg; Haarscheitel“)[5]). Наш народ у Кучима, који услед блиског додира с Арбанасима добро зна арбанашки, и сами тамошњи Арбанаси, који знају српски, превели су ми топографски термин штек српским речима: ждрело и пресло[6]). Пошто у Цуцама нема никаквих успомена о Арбанасима и пошто су сва остала несрпска топографска имена влашког порекла, мислим, да је и назив Штек остао од Влаха, а не од Арбанаса.

---

1) F. Damé: Dictionnaire.

2) D. Parčić: Rječnik talij.-slov.

3) Frundescu. Dictionaru, 172.

4) C. Triverio: Dizionario, 167 и 435.

5) G. Meyer: Etym. Wörterb.

6) В. и мој рад о Кучима, Етн. Зборник VIII, 90, 91 и 94.

У јужном делу сеоског хатара је „земља“ *Ка̏баси.* И ово је име очевидно туђинског порекла и свакако се понајпре може довести у везу са румунском речи cabaz [„s.m. (anc.) bouffon“[1])]. У Румунији знамо катун с именом Cabasacal[2]) и више топографских имена, која гласе Căbcscĭ и Căbeşti и једно у облику Cabusca[3]); а у Италији налазимо насеља с именима Cabasse и Cabazette[4]) и у Француској с именима Cabasse и Cabas (-Loumassès)[5]). — Дакле је и назив Кабаси без сумње влашког порекла.

Неке друге топографске називе влашког порекла, којима се зову земљишта, што су око граница овог села према суседним селима Грабу и Градини, већ смо поменули напред (Со̏ре и Си̏нет).

Мислим, да се са Власима могу довести у везу и називи на з. од села: *Срски Врх* („планина“) или Српски Врх, *Срски До* (Српски До), *Срска Јама* (Српска Јама) и *Срска Вода* (Српска Вода). Велика већина Цуца изговара та имена без онога *п* у средини, као што се уопште и придев српски код њих готово редовно изговара: „срски“[6]). Пошто дакле Срби сами собом нису имали потребе, да дају оваке топографске називе, може се понајпре мислити, да су их дали Власи: они од њих, који су катуновали у близини старих зећанских Срба, кад су Србима били катуни на овој планини, дали су по тим Србима наведена топографска имена. Наравно и Власи су живећи међу Србима знали добро српски.

А могао је изузетно бити и овакав случај. Пошто има на западу од ове „планине“, у хатару села Кућишта, „планина“ Влахиња, која је очевидно добила име по Власима, могли су сами Срби ову другу „планину“, на којој су они катуновали, назвати српским именом за разлику од оне, која је назвата по Власима.

---

1) F. Damé: Dictionnaire.

2) S. Chiperiu: Nomenclatura.

3) Frundescu: Dictionaru, 84; S. Chiperiu: Nomenclatura.

4) C. Triverio: Dizionario, 371.

5) G. de Mancy: Dictionnaire.

6) Познато ми је, да и наш народ у Боки Которској често каже „срски“ место „српски“. И у једном старом запису бокешком из 1796 године написано је „срски“ место „српски“ (Шематизам православне епархије бококоторско-дубровничке за год. 1884, с. 38.).

Топографски називи у Ржаном Долу. — На з. од села, више пута за Грахово, је поменута „планина" *Ср(п)ски Врх*, коју чине неколико повисоких брда с оретком гором. У њој је *Ср(п)ски* До а на с. од њега *Ср(п)ска Јама* и у њој *Ср(п)ска Вода* („жива вода") и осим тога још „живе воде" у пећинама: у Дреновој Пећини, *Вучићевој Пећини* и *Бојковој Пећини* (тај се Вучић и Бојко сад не знају).

На ј.з. је од Ср(п)ског Врха велико брдо Курјаник на тромеђи цуцкој (Ржаног Дола), ћеклићској и бјеличкој. До Ср(п)ске Воде је „главица" Пандурица и до ње Веља Рупа, па *Станојев До* до границе према селу Грабу (тај се Станоје не зна). У Срском Врху је висока главица Коњурина, а ниже ње је према селу поменуто брдо *Дӧс*, па *Милојево Осоје* (тај се Милоје не зна) и Висока Главица. Даље су још на з. и на ј.з од села долови: *Рабеӣина Шљива* (не зна се, по коме је тај дô назват), Веља Шљива, Дубока Шљива, Подвода, поменути *Шӣёк*, Репишки До, Папрат, Дубоки До и Љесковац. А више тих долова је узвишица Бјеличко Платно.

На ј. је од цркве поменути дô *Доње Село*, а између њега и цркве место Ȕблић (на коме сад нема воде, а некад су била три убла), затим поменути дô *Горње Село* и више њега поменуте главице са гомилама *Мрамор* и *Мркуља*. У њима је дô Крушка а даље је поменута „земља" *Кȁбаси*. Ниже њих је у селу речено селиште *Кућишки До* и до њега Овсиски До, у коме је део села (Овсине), а више њега *Иванове Долине* (тај се Иван не зна).

На с.з. је више села главица Бобике и у њој Кокотова Јама, а иза њих су: поменута „земља" *Сӧре* и главица *Мргäњ*, па врх Чȕбрице и „земља" *Милеӣкове Међе* (тај се Милетко не зна). Даље је на истој страни поменута „земља" и вода Сй*неӣ*, затим Дубоки До и „земља и вода дубеница" *Цäӣе*.

Топографско име *Цäӣе* познато нам је нпр. још из Херцеговине: у фочанском срезу има село Цапе[1]). У нашем језику знамо реч цапа у четири разна значења: у три значења (мотика, шапа и цапа у игри цапању), за која се тврди, да су позајмица из талијанског, а у једном (врста учињене коже) да је из мађарског[2]). Овде се понајпре може помишљати на везу са

[1]) Главни резултати, 58.

[2]) Rječnik загреб. Акад.

речи цапа у значењу мотика или шапа у каквом пренесеном значењу, у смислу топографског термина. Ту су реч и термин могли Срби још пре примити од старих Влаха него од Талијана. Иначе вреди поменути, да и у Румунији и у Италији има приличан број топских назива од основе Цап-.

До Цапа̄ је *Ђурашинов До* (тај се Ђурашин не зна); „вода дубеница“ Зловрћен и Зловрћенска Долина и затим „земља“ и до̂ Каменица, око које су куће „главног села“ Ржаног Дола. Више кућа је „земља“ Ба̏ришта.

Просени До.

И народно предање и многи други подаци, које ћемо даље изнети, сведоче, да је Просени До врло старо село.

Као што смо напред нагласили, и назив Просени До, доведен у везу са називима Ржани До и Овсиски До (за насеља, о којима смо говорили мало час, у претходном одељку), може се сматрати као један од поузданих доказа за велику старину како тих имена тако и самих насеља, која су првобитно била везана за те долове. И сад је главни део села Просеног Дола око повеликог дола (10-12 рала радне земље), који се зове истим именом. Ка̏д се је у томе долу сејало просо, то се сад и не памти. То је чињено у некој даљој старини.

На земљишту овог села одржале су се до сад *четири повелике камене гомиле*: две су од њих на с.и. од села, више Цуцке Рупе („међу њима је 10 крока“), а друге су две на земљишту негдашњег села Добре Воде, на ј. од Просеног Дола, и то једна на врх виса Крста а друга више Љубиње Долине, обе „на мргине проседољске и бјеличке“.

О *ранијем српском становништву* овог села одржан је и до сад знатан број успомена.

Једна се од њих односи на *старе становнике самог Просеног Дола* у ужем смислу. Кад су се преци данашњих Проседољана пре 8-9 пасова, дакле око средине 17. века, овамо доселили, затекли су, веле, у њему „само једног старог, самохраног човека, који је имао само једну ђевојку и који се истражио“. Он је био последњи остатак од старих Проседољаца, о чијој се судбини више ништа не зна (свакако их је била пре тога поморила куга, као што је то био случај и са старим становницима суседних Трњина). Није познато, ни како је било презиме тој последњој заосталој породици њиховој. И сад се

познају неколики гробови на негдашњем гробљу старих Проседољаца. Оно је „на врх села“, на источној страни Просенога Дола, а на месту, које се од старине зове *Збориште*. Само то име показује, да је на томе месту било збориште старих Проседољаца. Од њих су га наследили у тој улози и досељеници па је на истом месту и њихово сеоско збориште.

У западном делу проседољског хатара, недалеко од (дола) Просеног Дола, су *Бојкове Долине* а до њих („на врх села“) *Бојкова Страна*. У Бојковим Долинама је било некада село, од којег се раније још познавало неко старо кућиште. У Цуцама тврде, да су из тога старог села „дигли *Бојковићи* и отишли у Грбаљ, ђе су и сад велико браство“. Иселили су се веома давно, пре него су дошли преци садашњих Проседољаца.

У Грбљу, и то у селу Вишњеву, заиста има браство Бојковићи, за које Накићеновић каже, да су „старосједиоци“, по којима се прозвала и кнежина Бојковићи („четврти дио Грбља“); славе Велики Госпођин-дан, а њихова читула из 18. века чува се у манастиру Савини[1]). Али на другом месту своје књиге (стр. 292), где именује 48 стариначких брастава у Грбљу, Накићеновић не помиње и Бојковиће међу њима.

Према наведеним подацима може се веровати, да су Бојковићи заиста пореклом из Цуца, али да су се одселили у Грбаљ тако давно, да се тамо рачунају у староседеоце. Пошто у њихову селу, Вишњеву, има стара црква Успеније Богородице, сва су браства тога села примила за крсно име Велику Госпођу. Бојковићи су дакле свакако из Цуца били донели друкчију славу, коју су после тамо напустили.

Има још поузданих успомена о једном *старом проседољском браству*, које је седело у југоисточном крају сеоског хатара. Наиме: и у Цуцама и у Бјелицама се казује, да су знатан део земљишта старих Проседољаца, на југоисточној страни њихова хатара, отели бјелички Предишани (Пејовићи) и „прегнали“ Проседољце одатле. На том је земљишту и назив *Бечково Почивало*, који заједно с називима *Бечков До* и *Бечково Осоје*, што су на суседном делу садашњег проседољског земљишта, сведочи, да је ту некад живео какав знатнији човек с именом *Бечко*, а свакако (као што се и из наведеног предања види) и браство, коме је он био предак и које се по њему и презивало.

[1]) Етн. Зборн. XX, 550-551.

Цео јужнији део проседољског хатара зове се општим именом *Добра Вода*. У том је пределу било некад **старо цуцко село Добра Вода**. Оно је добило име по заиста доброј („живој“) води, која и сад тамо стоји. То је било омање село, које није имало своје цркве, него му је, као што смо поменули, црква била Св. Јован у суседном селу Ржаном Долу, а код те је цркве сахрањивало и своје мртве. Један се вис на јужној страни Добре Воде зове *Крсш*, те је без сумње на њему некада и био крст, који је служио старим Добровођанима као богомоља. Уједно је карактеристично, што на том истом вису има и до сад одржана доста велика *камена гомила*, тако да бисмо могли и овај случај сматрати као један од оних многих примера за првобитно тесан однос између напуштене многобожачке и примљене хришћанске вере код нашега народа у овим крајевима.

Од старих Добровођана била је остала и једна мала вода, „дубеница“, с именом *Лошӧр*, па су је Проседољци обновили и прошириле. О имену Лошӧр (и Лашор) расправљали смо напред (види Лашор у Цетињском Племену) и показали, да ће свакако бити остало од старих Влаха; али је могућно, да је и оно било термином (за врсту вода̂), који су од Влаха примили и Срби, онако исто као што је то био случај са терминима пиштет, бистијерна и др.

Један јунак од старих Добровођана, *Вук Добровођа*, који је живео у првој половини 18. века, остао је и до сад у живој народној успомени. И сад стоји „четвртаста омеђина“ од негдашње његове куле. За њега веле, да је у доба Ћуприлићеве најезде на Црну Гору (1714 год.) „убио катариште од барјака у турскога барјактара“. Он је био један од чувених четника црногорских. Помиње се и у народној песми „Вук Томановић“, која опева догађај из времена „око 1735 године“, у стиху:

„Гледа Јово с Добре Воде Вука“ [1]).

Старе Добровођане раселиле су околне Цуце и Бјелице „у доба Никца Томановића“ („Никца од Ровина“), дакле око средине 18. века. Као староседеоци Добровођани су држали доста и добре земље и паше, те се досељеничка браства по

---

[1]) Огледало Српско, 72 и 79. — Помиње се и у песми „Смрт Никца од Ровина, око 1755 године“ (Огледало, 115 и д.), у стиху „На мојега с Добре Воде Вука“, али је тешко веровати, да је Вук Добровођа био још и тада у животу, и шта више већ пре тога времена је, како ћемо даље видети, било село Добра Вода расељено.

суседним цуцким и бјеличким селима, која су уједно била и сродници и земљаци (из Гацка у Херцеговини) договоре, да им отму земљу. Тако ударе на њих и успеју, да их разагнају, а земљу им поделе: пола Цуцама а пола Бјелицама. После су Цуце већином откупиле ту земљу, тако да је готово сва у рукама цуцких Проседољаца и Липљана. А поменута „жива вода“ (Добра Вода) и сад је заједничка свима Цуцама и Бјелицама. Зна се, да су Добровођани тада већином побегли у Боку а један део од њих отишао је у Црмницу, у Лимљане. Њихове „кућиштине“ — зидови од кула и од сухомеђних кућа — стоје и сад на месту њихова села.

Код Накићеновића се именују у Боки два браства (Одаловићи и Водовари), која су пореклом из Добре Воде, само се и за једно и за друго каже, да су дошла раније него што је било поменуто расељавање старих Добровођана. Према томе или су се та браства иселила из Добре Воде пре тога расељавања или је Накићеновићу погрешно саопштено време њихова досељења у Боку. Тако се за једне од њих каже: *„Одаловићи.* Славе Св. Николу, дошли су у XVII веку из Добре Воде (Црна Гора)“. Има их у бокешким местима: Кривошијама, Сасовићима, Ђеновићима и у Грбљу[1]). А о другима се саопштава: *„Водовари,* из Добре Воде 1703. Славе Св. Петку“. И они су у Кривошијама[2]).

Али смо за Одаловиће (првобитно: „Водаловићи“) напред показали (види: племе Његуше), да су они у ствари пореклом од Пуношевића из његушког села Дугог Дола — о чему поред његушког предања сведочи и њихово крсно име, Никољ-дан — и да су могли неко време, пре но што су отишли у Боку, живети у цуцкој Доброј Води. Они дакле и не спадају у праве, старе, Добровођане, у оне, који су били цуцки старинци и који су поуздано расељени средином 18. века.

За Водоваре немамо података, којима бисмо проверили Накићеновићево саопштење. Али је према свему реченом несумњиво, да су стара добровођанска браства, која су по своме расељењу прешла у Боку, код Накићеновића поменута без икаквих ближих података, с општим означењем, да су из Црне Горе (као што је то код њега врло често случај), тако да нам их је сад по његовој књизи немогућно пронаћи.

1) Етн. Зборн. XX, 516, 478 и 484.

2) Етн. Зборн. XX, 516—517.

У Лимљанима, у Црмници, сазнао сам само за једно браство, које је било пореклом из Цуца, а било доста давно досељено, тако да је оно могло бити од старих Добровођана. Пошто се оно цело одселило у Уцињ, није имао нико, да ми каже штогод ближе о њихову пореклу. Звали су се *Стојановићи*, а славили су јесењег Св. Јована (23. септ. по ст.), којег су без сумње примили од осталих Лимљана. — Друга браства у Лимљанима, која су пореклом из Цуца, знају поуздано, да нису пореклом од старих Добровођана.

Топографски називи у Просеном Долу. — У долу, који је у средини села и по коме је село добило име, има вода („жива жица"), „ограђена у клак", с именом *Шедрван*. Име јој је очевидно дато по турској речи, која је позната у нашем народу у облику шедрван а значи водоскок. „На врх села" с источне стране је Плочно Гувно а иза њега поменуто *Зборишӣе* („главица" и „ораница") са гробљем „старога народа". На овој страни је и Проседољско Гувно под Житном Главицом, на коме Проседољци од старине „вргу" жито.

На з. су поменуте *Бо̑јкове Долине* са кућиштима старих Бојковића и *Бојкова Сӣрана*, а за њом велико брдо *Сӣавор*, о чијем смо имену напред говорили. — На ј. је поменута вода старих Добровођана *Лошӧр* и брдо Вилињак, а према Ржаном Долу главица Мркуља и „под њом" поменути *Бечков До* и *Бечково Осоје* и затим Сјенокос и Трошȃњ („ораница"). — На с. су *Бегове Рупе* (тај се Бего не зна) и Грабски Бријег, а на северозападу *Бо̏жин Бријег* (деклинацију овоме имену нисам забележио; али по уверавању г. Андрије Лубурића она гласи: 2. п. ј. Божина Бријега, 3. п. ј. Божину Бријегу итд.). Може се мислити, да је ово име првобитно гласило Божинин Бријег (од мушког имена Божина); али кад се имају у виду слични случајеви из других племена, које смо напред изнели — да се нпр. у Његушима место Бӧжи До каже и Бо̏жин До[1]), али у 2. п. ј. редовно Божега Дола итд., да у Ћеклићима има Божи До и више њега греда Богомоља — могло би се такође веровати, да је и овде место првобитног облика Бӧжи Бријег у позније време, кад се заборавило право значење томе називу, народ начинио облик Божин Бријег замишљајући у њему неку везу са личним

[1]) На исти се начин може објаснити и што народ у Црној Гори често каже Ву̑чин До место Ву̑чи До за познато бојиште у рату с Турцима 1875 године.

именима Божин или Божина, па је шта више према томе удесио и деклинацију. Ако би дакле био овај други случај, имали бисмо и у овом имену очувану успомену на какву верску светињу нашег народа у многобожачко доба: на кип или жртвеник или богомољу неког тадашњег божанства. На овом брегу нема сад истина ничега нарочитог; али како он није далеко од старог цуцког града у данашњем селу Градини и од групе камених гомила око врло старог гробља код цркве Св. Николе у селу Грабу, чини нам се ова друга могућност доста вероватном.

Липа.

Несумњиво је врло старо село, о чијој старини сведоче многобројне успомене о давнашњем становништву, што ћемо их даље саопштити. Име Липа је такође остало од тога старог становништва, а дато је по долу истога имена, који је у селу.

Као *успомене на старе Зећане* истичу се Катуниште и Цуцка Рупа.

Катуниште је на источној страни сеоског хатара. То је по народном казивању место негдашњих „зећанских" катуна.

Цуцка Рупа је „вода дубеница" на ј.и. од села Липе, која је по општем народном казивању у Цуцама остала „још од старих Зећана". Зове се, веле, Цуцка Рупа по томе, што је некада „вас Цуца имао у њој дио". Сад је она само заједничка вода Липљана и Проседољаца.

Особиту пажњу заслужује и назив *Јама Војводина* у западном делу сеоског хатара, за који се казује, да је успомена на неког давнашњег војводу још „од првога насеља". О томе се војводи у народу сад ништа не зна.

По народном предању знају се на земљишту данашњег села Липе *три стара српска сеоца*, од којих је једно било у самом долу *Липи*, у коме је и сад село, друго у долу *Лисици* на северозападу од Липе и треће на и. од Липе у долу *Врбици*.

Кад се је предак садашњих Липљана, Раславац, пре 8-9 пасова доселио овамо, застао је у сеоцу Липи стариначко братство *Маковиће*. Он се оженио од Пава Маковића. После неког времена Маковићи су се поклали међу собом, а они који су заостали, „дигли су некуд". Она пак кућа Маковића, у коју је био Раславац ушао женидбом, ускоро је затим „излињала", тако да је њему и његову потомству остало све што је било њихово.

И за становнике она друга два сеоца, Лисице и Врбице, прича се, да су се једни са другима завадили и поклали и услед тога раселили. То се расељавање десило још пре него што се поменути Раславац настанио у Липи, тако да се успомена о томе очувала само по предању старих Липљана и Проседољаца. — И у Лисици и у Врбици стоје и сад кружне „кућиштине" од тих давнашњих села, а у Лисици су нашли и стару, лепо озидану „дубеницу" („све од маља").

У Липи, ниже садашње сеоске цркве Св. Јована, у страни, стоји и сад *мала црквина* од негдашње сухомеђне црквице. То је била црква старих Маковића а јамачно и њихових суседа у Лисици и у Врбици. Коме је свецу била посвећена, то се сад не зна.

Успоменом на неко старо бравство могу се сматрати називи *Бојички Бријег* и *Бојање Брдо*, оба на з. од села Липе. По начину, како наш народ у овим крајевима даје ову врсту топографских имена, може се веровати, да су та два виса били својином некога братства, које се презивало *Бојићи* или слично, по претку, коме је било име Бојан (по томе од Мила: Бојо) или по некој прабаби, која се звала Бојана (Боја).

Топографски називи у Липи. У самом селу је поменути до̂ Веља Липа, *Соколова Зграда* (тај се Соко сад не зна), Вуковина (назвата по попу Вуку, једноме од предака садашњих Липљана) и Кулина (остатак од куле истих њихових предака), а даље је на ј.и. Риђица, брдо и вода „дубеница" и земљиште *Видаковице* (име је врло старо, зна се, да је још „од старога народа", а у одељку о селу Трњинама видећемо, да је одатле стариначко цуцко братство Видаковићи).

Пут Просеног Дола (на ј.) је *Гостојев Бријег* (тај се Гостоје не зна) и под њим поменута вода *Цуцка Рупа*.

На з. су: Околишта („изнешено брдо", за које веле, да је назвато по турском „околу", који је био на њему у време Ћуприлићеве најезде; ту је, кажу, било и неких гробова), Пријевор („ораница"), поменути *Бојички Бријег*, Развршје, Остра Главица, поменута *Јама Војводина* („ораница" и на сред ње „жива вода") и више ње поменуто *Бојање Брдо*.

На с.з. је Засеље (за негдашњим селом Лисицом; земљиште са две пећине), Дуги До, Равна Страна, Гњилава Долина, Јабучки Бријег и *Радекуша* (можда успомена на неко старо братство).

Речене пећине у Засељу зову се *Веља и Мала Драмешина.* Знамо у Босни село с именом Драмешина[1]), у Пјешивцима планину Драме, у Херцеговини село Драмишево[2]), у Босни сеоце Драмци[3]); земљишне називе из Србије: Драметина, Драмче и Драмица[4]); заселак Драмићи у рашком округу и село Драмча у брегалничком округу[5]); Драмаљска Локвица и Драмаљско Селце у Хрватској[6]); Драме, Драмле и Драмље (пет таквих имена за села) у Штајерској[7]); Драмишта, село у пределу Населици у јужној Македонији[8]); Драма, заселак у Бугарској[9]); итд. Ова велика распрострањеност топографских имена од основе драм- код свих Јужних Словена даје нам права веровати, да је она или словенског порекла или врло рано код Јужних Словена одомаћена. По свој прилици је истог порекла и значења са основом у придева драматан, за који се у Rječnik-у загребачке Академије каже, да значи неплодан и да је „непозната постања; јамачно ријеч туђа". Могла би бити романског порекла, јер у романским земљама налазимо месна имена од исте основе, нпр. у Италији насеље Dramo[10], у Румунији катун Dramești и село Drămbariu[11]), у Француској насеља Drambon и Dramelay[12]); итд.

Више Веље Драмешине је „греда" Орлујина а даље је *Остојин Бријег* (тај се Остоја не зна) и на врх њега Вилино Металиште („металиште" је место, где се „међу камена").

На с су Трнови Крши, *Лајкове Долине* (тај се Лајко или Влајко не зна) и Шу(м)њати Бријег. А на и.: Веља Бобика (вис), *Томова Лазина* (тај се Томо не зна), поменута Врбица, *Бранков Крш* (тај се Бранко не зна), поменуто *Катунипте* и до њега Планиник.

---

1) Главни резултат пописа, 514.

2) Главни резултат пописа, 550.

3) Главни резултат пописа, 432.

4) Rječnik загребачке Академије.

5) М. Вујичић: Речник места у ослобођеној области Старе Србије. У Београду, 1914. с. 196.

6) Polit. i sudb. razdjeljenje, 17.

7) Leksikon občin za Štajersko. Na Dunaju, 1914. c. 61, 6, 34, 9, 6, 35.

8) К'нчовъ: Макед., 272.

9) Списъкъ, 8.

10) C. Triverio: Dizionario, 436.

11) S. Chiperiu: Nomenclatura.

12) G. de Mancy: Dictionnaire.

Кућишта.

Кад су се преци данашњих кућишких становника (Бајковића) пред крај 16. века доселили овамо[1]), затекли су на Кућиштима стара браства, која ћемо даље поменути, и село се и тада звало именом Кућишта. А то нам је већ доказ, да је оно добило име Кућишта пре или можда и много пре тога времена. Јер да би добило име Кућишта, морало је најпре једанпут бити насељено, па остати пусто, као селиште са кућиштима, и по томе добити име, и затим поново добити становнике.

Од тих старих Кућиштана памте се четири рода, односно браства.

Једни су били на самом месту Кућиштима и од њих је запамћен само *Пејо Вуков*, као старешина једне њихове породице. Други су били у близини, на ј., на месту Крајишта и звали се „Крајиштани", односно *Томовићи* или *Краљине*, а трећи, са презименом *Кöкоре* или *Кӱкораче* (српски облици од имена̂ Кöкора, Кукор и Кукур, постанком у вези са кокорав и кукурав, кудрав, коврчаст, рудаст)[2]) на местима Миочевој Рупи и Сламници.

Томовиће на Крајиштима изагнали су одатле већ први досељени преци Бајковића (Бајко и његови рођаци), а остале су нешто доцније истиснули намножени Бајковићи. За Томовиће-Краљине се зна, да су тада отишли у Боку и тврди се, да их и сад има у Котору, где се зову Томовићи. Код Накићеновића се ти Томовићи у Котору не помињу: или није за њих сазнао или их наводи под другим именом (код њега се имену̂ју четири браства у Котору, за која се само каже, да су из Црне Горе)[3]). — За друга два браства се не зна, куда су отишла. Можда је једно од њих браство Живковићи у бокешком селу Бијелој[4]).

Са Крајишта су још старином и *потомци кнеза Шћепана Ивановића* (или Иванова), који се сад презивају *Мијатовићи, Зуковићи, Мирковићи* и *Ђукановићи* а убрајају себе у Кривокапиће. Међутим се поуздано зна, да они нису Кривокапићи ни уопште Бајковићи, а што их Кривокапићи ипак убрајају у своје

---

1) Види о томе досељењу даље, у одељку о новијим браствима цуцким.

2) Rјечн. загреб. Акад.

3) Етн. Зборн. XX, 468.

4) В. Етн. Зборн. XX, 507.

браство, узрок је њихово знатно порекло и њихово јунаштво (ипак су им по саопштењу г. Андрије Лубурића пре двеестак година неки од правих Кривокапића хтели забранити, да се презивају Кривокапићима, због чега умало није дошло до крви). Ми ћемо их звати општим презименом **Ивановићи**, којим се свакако презивао и њихов најстарији познати предак, кнез Шћепан[1]).

Они броје своје пасове нпр. овако: Ристо (данашњи пас; у Подаждријелу) — Лука — Јован — Гаврило— Чӯно — Вуко — *Мијат* — Радоје — *Шћепан* (кнез)... (даље не знају) или по саопштењу г. Лубурића: Никола Спасојев (старац од 90 година, у Бубрешку код Никшића) — Спасоје — Зуко — Милош — Живко — *Шћепан* —... Дакле до кнеза Шћепана има седам пуних пасова и он је у осмом, а то значи, да је живео у другој половини 17. века. Г. Лубурић је сазнао од именованог деведесетогодишњег старца, Николе Спасојева у селу Бубрешку код Никшића (то је данас најстарији потомак кнеза Шћепана), да је Шћепан Ивановић био кнез вељецуцки и да је четовао заједно с Бајом Пивљанином и у Бањанима око 1665 год. разбију неку турску војску, која је била заробила много бањско робље, међу којим и ћерку неког бањског кнеза. Бајо посестрими ту девојку и уда је за кнеза Шћепана (о томе има и народна песма).

Потомци кнеза Шћепана у Цуцама знају, да је кнез Шћепан седео најпре на Крајиштима код села Кућишта, па да се после преселио у Подаждријело[2]), где и сад живе његови потомци (20 кућа). Од њих има исељеника: у Грахову, у Бубрешку код Никшића (1 кућа), у Никшићским Рудинама (6 кућа) и у Северној Америци (2 куће). Сви се ти исељеници презивају Кривокапићи осим оних у Грахову, који себе зову само Живковићима (3 куће) по кнезу Живку, сину кнеза Шћепана. Тај је Живко био чувен јунак: по једној народној песми, за коју је г. Лубурић сазнао, да се певала, он је звао пашу из Рисна на мегдан, а у Ћуприлићеву нападу 1714 године играо је видну

[1]) И г. Лубурић ми је саопштио: „Пок. Иван Пајов Ивановић-Кривокапић, одличан причалац и истинит човјек, причао ми је 1910 године, да се Шћепан презивао Ивановић. Према томе се оцу Шћепанову не зна, тачно, име".

[2]) По саопштењу г. Сава Кривокапића кнез Шћепан је живео у заљутском селу Липи. Ако је то тачно, значило би, да су или кнез Шћепан или његови потомци прешли после са Липе у Подаждријело.

улогу (Турци су му тада поклали сву породицу и он се после поново оженио).

Ивановићи сада ништа не знају о својој ранијој слави и прислузи. Они су се већ у 18. веку прибраствили Кривокапићима и примили њихово крсно име (зимњег Св. Јована) и прислужбу (пролетњег Св. Николу).

Према свему се може сматрати као несумњиво, да су **Ивановићи цуцки староседеоци**. Да ли су били у каквом сродству с осталим стариначким браствима на Кућиштима, то се сад не зна. Могућно је, као што мисли и г. Лубурић, да су били у неком сродству са старим војводским родом Николићима, пошто је на Ивановићима било кнештво, а обично се поглаварство у племенима одржавало на огранцима истог знатног и моћног браства.

Како је кнез Шћепан Ивановић живео у другој половини 17. века, а већ се 1684 године помиње „Pietro Vuchichev Çonte della Villa di Zagliuti“[1]) (а то је Перо Вучићев Бајковић), који је био први кнез од браства Бајковића у Вељим Цуцама, сматрамо као несумњиво, да су се Бајковићи почели отимати за кнештво још у време кнеза Шћепана и да су га преотели од његових синова или рођака. Тако мислимо из ових разлога: 1) што се је кнез Шћепан преселио из свога седишта на Крајиштима код Кућиштâ у Подаждријело, а то он као кнез зацело није учинио без неке невоље; 2) видели смо, да су Бајко и Бајковићи истиснули сва стара браства и родове са Кућишта; 3) Шћепанов син Живко се по предању зна као последњи цуцки кнез од браства Ивановића и после њега је кнештво у Вељим Цуцама стално било на Бајковићима.

Има података, на основи којих би се могло веровати, да су Бајковићи преотели кнештво од сина или од неког рођака кнеза Шћепана, који се звао Митар. У селу Бијелој у Боки има браство *Кнежевићи*, за које се каже: „Предање вели, да су најприје дошли из Црне Горе, из Зањуте 1692, а звали се Чаурине. Славе Јовањ-дан. Први, који је дошао, звао се Митар Кнеже“[2]).

Дакле је тај Митар могао наследити кнежевско звање од кнеза Живка (сина кнеза Шћепана) и затим је под притиском Бајковића морао отићи из Цуца. Наведена година, 1692, без

[1]) J. Томић: Цр. Гора за мореј. рата, 291.
[2]) Етн. Зборн. XX, 507.

сумње не означава време, у које се он иселио из Цуца, него кад се је населио у Бијелој: поменули смо, да је већ 1684 године био кнез у Вељим Цуцама Перо Вучићев Бајковић. Крсно име Јовањ-дан, које од старине славе Бајковићи и сви њихови рођаци, тешко да је било и старим крсним именом ових Кнежевића-Чауринâ. Они су га свакако примили још у Цуцама од ојачалих Бајковића и осталих њихових рођака.

На Крајиштима, у Миочевој Рупи и на Сламници и сад се познају „расеља" тих старих браства. Стоје сухомеђне зидине од кућа, а на Сламници се познају и остаци од негдашњих гувана (плоче).

У хатару села Кућишта има и четири *камене гомиле*, све четири у северном делу сеоског хатара: две више дола Јабуке, једна више Дубокога Дола и једна на месту Јасенима код Вукодола.

У северном крају кућишког хатара, међу Братешком Плочом и долом Ћинђином, има *старо селиште* са сухомеђним „кућиштинама" од неког давнашњег становништва. О томе се насељу и о његовим становницима данас у народу ништа не зна. Нагађа се, да су ту седели некад „Грци".

На з. од села Кућишта у ужем смислу има велико брдо **Вла'иња** (кажу и Влахиња), које је већ самим својим именом поуздана успомена на негдашње влашке пастире, који су по њему катуновали, а били недалеко од Срба, тако да су Срби по њима то брдо и назвали. Као што смо напред нагласили, по свој прилици су постанак имена Влахиња на једној и Ср(п)ски Врх (са Српским Долом, Српском Водом и Српском Јамом) на другој страни у некој међусобној вези: име Влахиња су дали Срби по влашким сточарима, а опет име Српски Врх наденули су свакако Власи по Србима, који су на тој планини катуновали.

Још се **као успомена на Влахе** могу сматрати називи *Ћинђина* и *Тројана*.

Ћинђина је дô (и сеоце) у северном делу сеоског хатара. Његово име очевидно није српског порекла. У Румунији налазимо топографске називе: Cingineoa на два места (за острва у Дунаву)[1]), који су вероватно сродни с овим нашим из Цуца.

Именом *Тројана* се зове велико брдо на западном крају кућишког хатара. У нашем народу има истина понегде топографски назив Тројан, који је можда у вези са личним именом Тројан, а можда је и каквог друкчијег постанка. Али назива

[1]) Frundescu: Dictionaru, 114.

„Тројана“ нисам код нас нигде нашао. У Румунији пак налазимо назив Troiana поред неколико других, који гласе: Troianî, Troianû и Troianulu[1]). Ма да се и код нашег народа овде-онде употребљава лично име Тројан, ипак ће топографски називи, који гласе просто Тројан и Тројана, ако нису можда постали од какве српске речи, бити наслеђени од негдашњих Влаха. За овај назив у Цуцама то нам се чини у толико вероватније, што брдо Тројана није далеко од мало час поменуте Влахиње.

Топографски су називи у Кућиштима на јужној страни села: поменута *Крајишта* и *Миочева Рупа*; Церови До и више њега брдо Церова Глава, а на з. више тог дола Гњилаво Ждријело (на граници према Ћеклићима).

Према и. су: поменуто брдо *Сламница*, Дренова Главица, Мраморје (брдо), Бјелило (брдо на коме је црква Св. Јован, коју су у 17. веку сазидали Бајковићи; на томе месту пре тога није било цркве) и на њему вода „лежећа“ Моздакоша.

На с. је најпре *Богдањ-до* (тај се Богдан не зна), па поменута Братешка Плоча, *Шћепањ-до* (тај се Шћепан не зна), поменути дô *Ћинђина*, сеоце *Братеш* са водом „дубеном“ Прокиденицом (имена Братеш и Братешка Плоча успомена су на неког Србина с именом Братеш, од Братослав[2]), а можда и на браство, које се звало *Братеши*) и затим Бријег (висок брег) и висови Врлосјелина и Остра Главица.

На з. од Кућишта и Крајишта је најпре поменуто брдо *Вла(х)иња*, затим „мјесто“ Ремици, Крајишки Крши, Паљен До, *Радоњеж-до* (тај се Радоњег не зна), Дреново Брдо, поменуто брдо *Тројана*, сеоце Обод са брдом Кисјелачом, *Ла̏повом Пећином* (и у њој „жива вода“) и *Ноковим Долом*.

Назив *Ла̏пова Пећина* јамачно је постао од истог српског личног имена, од којег нпр. и називи: Лапово, Лаповци (села), Лапча (место) и сл.; презимена Лапчевић и Лапчић[3]) и т. д. — А *Но̏ков До* је добио име по неком Србину, који се звао Ноко (од Новица).

Доброњеж-до.

Данашње је село новијег постанка (насељено самим Бајковићима), а о каквом старом становништву нема никаких непо-

[1]) Frundescu: Dictionaru, 192.

[2]) Rječn. загреб. Акад. и Маретић у Rad-у LXXXII, 103.

[3]) В. у Rječn. загреб. Акад.

средних успомена. Али само име Доброњеж-до јасно сведочи о неком давнашњем Србину с именом Доброњег, који је свакако у томе долу и живео. Пошто није далеко поменути Радоњеж-до (у кућишком хатару), можемо сматрати, да постанак именима за та два дола треба гледати у некој вези између те две личности, које су се звале *Доброњег* и *Радоњег*. Понајпре су то могла бити браћа, двојица од старих Срба Зећана, који су се били стално настанили у овом пределу: један у једном а други у другом од ова два дола, који су се по њима назвали.

На северној страни овог села имамо још једну успомену на некога Србина из старијих времена. То је назив *Дућенов Бријег*, из којег се види, да је тај брег био некад својина неког човека, који се звао Дућен. Ово нам име, колико знам, није засведочено; али га је несумњиво било, јер знамо из ранијега времена код нас женско име Дућа, а у нашем народу има глагол дућкати, реч дућ и топографски називи: Дуће, Дућевац и Дућковац[1]).

Остала су топографска имена у овом селу: на з. Гола Страна и Висока Гора, а на ј. з. Загонци (до) и Боровске Рупе; на ј. и. Дубоки До и „бездањица" Голубиње, а на с. вис Крушке, Остра Главица, Криви До (на врх поменутог Дућенова Бријега), Дуги До (до поменуте Високе Горе).

Крушка и **Подаждријело** су сеоца новијег постанка, насељена скоро самим Бајковићима. Од јаснијих успомена на старије становништво има само назив *Иванкове Лазине*, јер се о томе Иванку, по коме су те лазине назваге, данас ништа не зна.

Остала су топографска имена: на с. до Иванкових Лазина Веља Рупа и Рудинице; на з. Висока Гора, „баштина" Јагњило и Дубоки До.

Рпавац и **Грубин-до,** новија села, у којима називи **Грубин-до** и **Симањ-до** подсећају на старе српске насељенике, који су вероватно били и први њихови стални становници. Остали су топографски називи у овим сеоцима: Трбушине Долине, Тињска Јама и Липовачки Врх.

Кутлучева Рупа, новије село, које је добило име по дубоком долу, у коме је. Име Кутлучева Рупа остало је из

[1]) Rječn. загреб. Акад.

старине и очевидно је дато по неком човеку, коме је било име или надимак Кутлуч. У нашем народу нисам могао наћи нигде таког личног имена ни надимка нити уопште именâ, која су постала наставком -уч[1], те бих већ по томе рекао, да назив Кутлуч није српског порекла. Ако му је основа иста она, која је у речима кутао и кутлача, онда је романског порекла, јер за основу у тим речима знамо, да је романска[2]). Према томе је вероватно, да је *име Кутлучева Рупа дато по некоме Влаху,* који је живео, односно катуновао, у томе долу у близини Срба.

У овом селу има две пећине, обе са „живом водом“: Стапац и Криж. — Име *Криж* су свакако дали католици из јадранског приморја, којима је можда та пећина раније припадала или су имали код ње какав крст, као завет или као гранични знак. Она је и близу цуцке границе према Боки Которској. У тој пећини је, веле, Ћуприлић ухватио 70 „роба“ од Цуца.

На з. од села је Стрмена Долина.

Мàшни До је новије сеоце, чије је име јамачно по црногорском изговору добило облик Машни До место првобитног Мàсни До.

На раније српске становнике подсећају називи: *Љубишина Пећ* за пећину са „живом водом“, која се зове Пиштет (како је првобитно несрпски термин „пиштет“ постао општи код динарских Срба, о томе смо говорили напред), и *Косман* за брдо на граници према Боки.

На ј. је од поменутог Пиштета Солиона Главица, на з је дô Пиштет а на с дô Мали Пиштет (до Космана).

Водни До, новије сеоце, коме се на с. диже Липовачки Врх а на и. *Столачка Плоча* и Рудиница.

За *Столачку Плочу* са казује, да је добила име по томе, што је на њој била граница између столачког паше и скадарског. На њој има и сад урезан крст; али он зацело није из доба турске владавине.

„Мимо Столачку Плочу“, на с., је Обаљенска Главица.

[1]) Види и Маретића у Rad-у LXXXII, 82-153. — За два лична имена, која имају завршетак -уч (Каруч и Папуч) каже Даничић, да су тамна постања (Основе, 354).

[2]) Rječn. загреб. Акад.

Миокове Долине, Јабуке и **Ластва** су новија сеоца, у којима на старије српско становништво подсећају називи: *Миокове Долине* и *Живков Бријег.* О називу Ластва говорили смо већ напред (термин несрпског порекла, усвојен код динарских Срба).

У Миоковим Долинама је вода Смрдећа, а у Јабуци Близна („бистијерна") и Дубоки До.

Кривуљина Долина и **Брчки До** су новија сеоца са неколиким успоменама на старије становништво. Само име *Брчки До* је по свој прилици дошло од презимена каквог старог српског браства, које је у томе долу седело (много је мање вероватно, да је тај назив постао по имену биљке брчка). Од основе брч су у нашем језику многобројне речи и топографски називи[1]), па је од ње могло бити и каквог брственог презимена или надимка.

Даље заслужује пажњу назив за брдо *Стражишта* као успомена на неко давнашње чување страже, можда и на какву стражарницу на њему. На и. од њега је дô Лубуре и даље две воде: Жабица и *Шаљеза.*

Назив *Шаљеза* очевидно није српског порекла. Такав сам назив још забележио у Кучима за једно преседласто пасиште у пределу села Орахова: тамошњи га Срби изговарају у облику Шаљеза и Шаљезе а суседни Арбанаси као Шаљ'за, а преводе га и једни и други српском речју „седло"[2]). У арбанашком језику има реч šal'ɛ, која значи седло, а постала је по Мајеру од латинског sella[3]). — Свакако је дакле реч шаљеза и у језику негдашњих Влаха била географски термин са значењем: седло, преседлина, преседласто земљиште (слично термину грöпеза, о коме смо говорили напред). Из разлога, које смо навели напред, мислимо, да је овај назив Шаљеза могао једино остати од Влаха, а не од Арбанаса.

Липовац (Мали и Вељи), Јасени, Загонац и **Сламица** — све су омањи долови са новијим сеоцима, у којима нема никаквих јаснијих трагова од старијег становништва. Али су по

---

[1]) Види Rječn. загреб. Акад.

[2]) Етн. Зборн. VIII, 90, 232 и 233.

[3]) G. Meyer: Etym. Wörterb.

народном предању сви ти називи, као и други око њих, остали од ранијег становништва.

На ј. з. је од Липовца високи Липовачки Врх а на з. поменуто брдо Косман и још вода („две дубенице“) Ублекун (име од убли и кун?). — На и. од Јасена је брдо Бобика.

Вукодо.

Село је назвато по долу истог имена, у коме су се пре кратког времена населили Кривокапићи. Назив Вукодо је остао од старине и очевидно је успомена на неког Вука, који је у том долу становао. У селу има црквица, коју су 1865 године подигли Кривокапићи. Код ње се и сахрањују. Раније ту није било цркве. — На с. је Вукодољско Присоје. На з. су Лазине и до њих Руска Продо, која се, веле, назвала по томе, што су неки Руси, који су овуда пролазили, на том месту погинули (и сад стоји ту „мраморје“).

Као старинačка породица у Вукодолу памте се *Пижићи*. По саопштењу г. Сава Кривокапића последњи од њих, Божо Пижић, одселио се у Херцеговину, у Корита Гатачка.

„Отоле [т. ј. из Вукодола] су се, кажу Цуце, иселили *Авдићи* са *Бабићима* у Херцеговину више Билеће у Кривачу Шоботину“. У Херцеговини, у селу Планој, има заиста Авдића и Бабића, који знатним делом седе у сеоцу Кривачи[1]) (а то ће без сумње бити та Кривача Шоботина).

Ово казивање из Цуца допуњава се подацима са неколико других страна и од разних испитивача. Из тих података, кад се међу собом упореде, излази као поуздано, да се је из Цуца у првој половини 18. века, а делом и раније (у 17. веку) иселила у Херцеговину цела једна група сродника, од које се развио читав низ брастава: Авдићи и Бабићи у Планој и у Трновици у Херцеговини[2]); Шаренци у Давидовићима, Влаховићима, Фатници, Степену, Љубињу, Дрежњу и Ходбини у Херцеговини[3]); Парежани у Панику у Херцеговини[4]); Зимоњићи у Гацку (у Гареви) и у Мостару у Херцеговини и у Каменици у ваљевској Подгорини и њихови сродници Аврузи у селу Дра-

[1]) Етн. Зборн. V, 870—872.

[2]) Етн. Зборн. V, 871—872.

[3]) Етн. Зборн. V, 872 и 680; Етн. Зборн. XII, 190, 309, 223 и 348.

[4]) Етн. Зборн. V, 871—872.

гијевици у ваљевској Подгорини[1]); Жерајићи у Миљевцу и у Читлуку у Херцеговини[2]); а за један свој огранак (од Шаренаца) тврде, да је у Дробњацима, али се тамо оваки досељеници не помињу (можда су у Шаранцима код Дробњака).

Сва ова бравства славе Лазарев Дан (Лазареву Суботу) (изузимају се наравно Авдићи кao муслимани и још једино Шаренци у Степену, који су тамо примили за крсно име Ђурђевдан). Сви они тврде, да су заједничког порекла и већином казују, да су пореклом „из Кобиљ-дола“ или „из Кобиљега Дола“ у Црној Гори. Авдићи са Бабићима и Жерајићи тврде шта више, да су од цуцких Кривокапића и ови други још додају, да су из Трешњева. Зимоњићи и Аврузи у ваљевској Подгорини имају у својој успомени и Чево, што значи, да су једно време најпре тамо становали. А од свих ових казивања највише одступа предање, које саопштава о Зимоњићима Ј. Накићеновић[3]). Он каже, да је у својој књижици пoбележио „неке податке, који су до нас, по предању, доспјели“ (с. 13.), а очевидно је, да их саопштава по казивању самих Зимоњића, свакако на првом месту баш по речима војводе Богдана Зимоњића.

По том предању је старина Зимоњићима у селу Луковици у Гацком „од прастаре куће Кнежевића, која је имала старјешинство у Гацком од давнијех времена“. Кад су Турци освојили Херцеговину, хтели су натерати Кнежевиће, да приме ислам. Али ови убију неке Турке и због тога кнез Трифко Кнежевић са синовима пребегне у Црну Гору и настане се у Вукодолу у Цуцама. После неког времена пређу у Колашин, па одатле у Шаранце, где остане један од Трифкових синова и од њега се тамо изроди велико бравство Кнежевићи, а друга два сина отиду у Пиву и један је од њих имао сина Трифка, који се са своја четири сина врати у Гацко. Он успе, да поврати кнештво, које су имали његови преци, те је на његову потомству стално било звање гатачког „оборкнеза“, потврђено царским ферманом. Један од његових синова добије надимак Зимоња, те му се потомци прозову Зимоњићи. Он се био настанио у Гареви у Гацком, где му је и сад потомство. Другом сину дао је Трифко „баштине у Рудинама, и од овог је данашње племе Бабићи“, а „трећега брата допадне старина у Гацку, и од њега је данашње племе Шаранци у Гацку“. Зимоњићи у Гареви нису се могли намножити, јер су многи од њих

[1]) Етн. Зборн. V, 872; XII, 188 и 125; VIII, 699 и 651—652.

[2]) Етн. Зборн. XII, 357, 358, 355 и 356.

[3]) Јово Накићеновић: Поријекло Зимонића породице и поп Богдан Зимонић, војвода гатачки У Новом Саду, 1873. Стр. 11—20 и д.

морали у више махова бежати од т скога насиља „нешто у Босну а нешто у Србију“. Код њих се чува врло стара „читуља“, у којој су записани „између осталијех мртваца један Епископ именом Ананије, седам калуђера, тридесет и пет мирскијех свештеника и три калуђерице“, те је и ово доказ, да је „кућа Зимонића од давнијех времена знатна“. Цело се то казивање односи на време до „кнеза Јована Зимонића год. 1704“, после кога је био кнезом гатачким син му поп Лука Зимонић, који је умро 1843 године (а из тога излази да наведена 1704 година, ако је тачна, може једино означавати годину, у којој се кнез Јован родио) и после њега је прешло кнештво на синовца му попа Богдана Зимоњића, доцнијег чувеног јунака и војводу (рођен 1813 године).

Према нашим испитивањима у Цуцама може се као поуздано рећи, да ниједно од именованих браства није пореклом од Кривокапића ни уопште од Бајковића. Сами Кривокапићи у Цуцама, који су ми казивали за одсељење Авдића са Бабићима из Вукодола, не сматрају их за Кривокапиће, него за старије цуцко становништво. Даље, цуцко предање казује, да су преци Авдића са Бабићима из Вукодола, а они опет као и њихови остали рођаци тврде, да су из Кобиљег Дола, док по предању самих Зимоњића, које саопштава Ј. Накићеновић, излази, да су сви ови родови старином из Гацка и да су се после пада Херцеговине под Турке — дакле пред крај 15. или најдаље почетком 16. века — били само привремено настанили у Цуцама.

Ово последње предање изгледа ми најпоузданије. Биће, да су сви ти родови пореклом од неког старог и угледног браства српског у Гацком. А како се у њиховим предањима помињу и Вукодо и Кобиљи До и Трешњево у Цуцама и Кчево у Црној Гори и Колашин, Шаранци, Пива и Плана у Херцеговини, као места, у којима су се бавили и из којих су се разилазили, излази као највероватније, да су се делови тога браства били разбегли на разне стране, а највећа група од њих да је била дошла у Цуце, једни у Вукодо а други у Кобиљи До и у Трешњево, па се затим, после неког времена, из Цуца иселили и већином вратили у Херцеговину.

Дакле цела та велика група херцеговачких браства и родова не само да није пореклом од цуцких Кривокапића, него без сумње није пореклом ни од цуцких старинаца. И само њихово опште и несумњиво веома старо крсно име, *Лазарева Субота*, говори

против њихова порекла из Цуца, јер се у Цуцама не зна, да је икад било браства са тим крсним именом[1]).

Ублица, Зечке Алуге и Ђинов До — новија сеоца у доловима истих имена, који се од старине тако зову. Назив *Ђинов До* је успомена на некога Ђина, који је могао бити Влах или, што је мање вероватно (из разлога, које смо напред навели), Арбанас, а могао је бити и Србин.

На с. је од Ублице дô Пресјека, а на з. од Зечких Алуга пећина Комарница. На с. од Ђинова Дола је Љескови До и Липов До, а на и. је од тих долова Ђиновска Страна и *Шутинске Алуге* (можда успомена на какво старо браство са презименом од мушког имена, сродног са Шуто и сл.).

Грандов До, Цареве Долине и Борина — новија сеоца с именима из давнашњега времена.

Откуда име *Цареве Долине*, није познато. А назив *Грандов До* је по својој прилици у вези с именом Грандовина, којим се зове село и извор у суседном делу Боке, у Кривошијама[2]). И једно и друго су могли бити назвати по истом човеку, коме је име било начињено од основе Гранд. Из наших крајева знамо још за Грандић-брег, сеоце у Хрватској[3]); Грандићи, сеоце у Босни[4]); Грандићи, село у Истри у пуљском округу и Грандићи, сеоце у Истри код Пазина[5]); Грандић, српско породично презиме у Славонији, у парохијама Граовљанима и Газијама[6]). Као што се види, топографска имена и презимена од основе гранд налазимо само по нашим западним крајевима. По тим крајевима је, види се, било код нашег народа личних

[1]) У раду г. Андрије Лубурића о Матаругама има ово саопштење: „Неки тврде, да је од цуцких Матаруга и род Чокорила, који се око 1535 год. доселио из Цуца у Рудину и ту се разграно на Шакоте, Шаренце (Кресојевиће), Бабиће, Парежане, Зимоњиће, Авдиће и др.“ [Гласник Географ. Друштва, св. 11 (1925 г.), с. 136.]

Али ја мислим, да подаци, које смо напред изнели, јасно показују, да такво народно тврђење не може бити тачно бар у погледу на питање о њихову пореклу из Цуца: они несумњиво нису старином из Цуца, него су у Цуцама само живели неко дуже или краће време.

[2]) Етн. Зборн. XX, 238 и 512.

[3]) Rječn. загреб. Акад.

[4]) Главни резултати, 616.

[5]) Spezialortsrepert. VII, 52 и 46.

[6]) Шематиз. пакр. епарх. 1898. Додатак 13, 52 и 65.

имена од поменуте основе, која без сумње није српског порекла. Познато је, колико је распрострањена у романским језицима, а знамо и за румунско (или цинцарско?) презиме Grandea[1]. По томе се може мислити, да је у нашем народу било у обичају неко лично име од основе гранд, које је примљено од Влаха или од далматинских Романа.

До Царевих Долина су долови Граб и Дочићи, а изнад Грандова Дола и даље на с. је планина Бу̏ковица, која се дели на Буковицу у ужем смислу, Кабле, Матијашевицу, Толетино Осоје и Меки Лаз. Називи *Матијашевица* и *Толетино Осоје* успомене су на неко давнашње српско становништво ових крајева̂.

Ба̏та.

Данашње је становништво овог села новијег порекла, али је само село веома старо и у њему има доста остатака и предања о ранијем становништву. И само име Ба̏та је врло старо. Оно је, као што смо напред показали, расправљајући о таквом имену у Цетињском Племену, без сумње српскога порекла. Саме Цуце мисле, да име Бата значи сретиште, раскрсница (од „батити се“, срести се, глагола, који се још говори у Приморју), а овде је заиста раскрсница путовима из Приморја, Кчева, Грахова и Цетињског Поља (преко Ћеклића).

У самом селу, ниже школе, има једна *камена гомила*, која је одавно скоро сасвим растурена. Недалеко су *зидине од сухомеђних кућа*, за које се не зна, од кога су остале.

Памте се и сад два старинačка браства, која су данашњи становници Бате били затекли у овом селу. Једно су били *Савичићи* („Јебизиме“), који су, веле, одавно дигли у Пераст. Код Накићеновића се не помињу у Перасту под тим именом; али се именују пет братстава са друкчијим презименима, за која се каже, да су из Црне Горе[2]), те једно од њих може бити пореклом од ових Савичића са Бате.

Друго се старо браство звало *Пиштигњаци* или *Пиштигњати*. Последњи остатак тог браства *Ма̑ндићи*, отишли су, кажу, једни „у Никшиће“ (пре 40 година) а други у Ораховац у Боки. Код Накићеновића се именују у Ораховцу шест родсва,

---

[1]) Weigand: Die Aromunen, I, 278.

[2]) Етн. Зборн. XX, 534-535.

који су пореклом из Црне Горе, али се ниједан не зове презименом Мандић[1]). Свакако је, дакле, његово потомство променило презиме.

По саопштењу Обрена Ђ. Козића један је од Пиштигњата „из села Бате у Црној Гори“ због крвнине пребегао у другој половини 18. века у село Граб у Херцеговини и од њега се тамо намножило повелико браство Пиштигњати, које слави Јовањ-дан (7. јануара) а прислужује Малу Госпођу[2]). Од Пиштигњата са Бате има насељеника и у херцеговачком селу Сопиљима. За њих се каже, да су дошли из Црне Горе „за вријеме окупације“[3]) (отишли су тамо из неког места, у које су раније њихови преци дошли са Бате).

Мисли се, да је од овог старог браства, Мандића-Пиштигњата, био чувени јунак Латко Вуков Баћанин, кога смо поменули напред описујући надгробни камен пред црквом Св. Николе (в. село Круг), за који се мисли, да је над његовим гробом. Неки опет тврде, да је он био од неког старог браства на Бати, које се сад не зна. Али је много поузданије оно прво казивање, да је он био од старих Мандића-Пиштигњатâ. Не слажу се ни казивања о времену, кад је он живео и „посјекао Арапа на Ријеку“: по једнима то је било „у доба Иванбегова“ (и он је, веле, био „замјеник Ивана Црнојевића“ у томе двобоју), а по другима „у доба или владике Саве или Данила“.

И по општој старини предања о томе јунаку и по томе, што се казивања не слажу, ја бих рекао, да је Латко Вуков Баћанин заиста живео у неко старије време, свакако у доба Ивана Црнојевића, и да су зато до народа доспеле само тамне успомене о њему — вероватно као последњи трагови од садржине какве старе народне песме, која је опевала његова јуначка дела.

Око Бате су *топографски називи:* на и. Трн, Јарчев До и напред поменуто *Бојање Брдо;* на з. брдо Гука, брдашце *Стражиште* (које је „на врху Бате“, те је, као што и сам назив каже, било згодно место за чување страже у раније време), Дубоки До, земљиште Подбуниш и *Жељева Пећина* (назив, који је успомена на неко старинско српско лично име од основе, која је у речи жеља); на с.з. ливаде Дријенци.

---

[1]) Етн. Зборн. XX, 429.

[2]) Етн. Зборн. V, 1252-1257.

[3]) Етн. Зборн. XII, 237.

Зо̂вина.

Данашње је становништво овог села све од новијих цуцких братава и населило се овде све у току 18. и 19. века. Али се по разним траговима и успоменама види, да је и у неко старије време било овде српскога становништва.

Средњи део Зовине, на коме је сад сеоска црква, зове се именом *Селишта*, што јасно сведочи, да је на том месту некада било село. Њега је морало врло давно нестати, јер се о њему ништа не зна, а нема ни трагова од његових кућа.

По сазнању г. Андрије Лубурића на Селиштима су живели *Ковачевићи* или *Ковачи*, „којих сад нема“, јер су се сви иселили. Куда су отишли. није могао сазнати. У Кривошијама, како је сазнао г. Лубурић, има род Ковачевићи, који за себе веле, да су из Цуца и да су их одатле изагнали Бајковићи, а у Цуце су дошли из Гацка. Славе Св. Јована (7. јануара) а прислужују Малу Госпођу. Може лако бити, да су то они Ковачевићи са Селишта. Од њих је био, додаје г. Лубурић, „вељецуцки кнез (до 1718 год.) и затим црногорски гувернадур Станко Ковачевић око 1718-1730 године“[1].

Селишта се заједно са суседним земљиштем на з. и на с.з. зову општим именом *Добра Гора*. Разна предања казују како је некад на Доброј Гори било село, у коме је поред осталих седела и једна група сродника, од које су се после развила многа браства по Херцеговини, у Кривошијама и у Црној Гори. У Цуцама је од њих браство Звицери, и кад будемо говорили о њихову пореклу, изнећемо податке о целој тој групи сродних брастава. Овде само да напоменемо, да преци тих брастава нису били старином Цуце, него су се били у село Добру Го̂ру доселили са стране и пробавили у њему неко краће време.

Други један назив, који је у северном крају села, такође опомиње на неко давнашње, запустело, насеље. То је *Пусша Руйа*, повећи до̂, у коме је и сад један крај (сеоце) овога села.

Непосредне су успомене на старо српско становништво и називи: можда *Нерйн* и затим *Осшо̂јин Бријег*, оба у јужном делу села, и *Буков До* у његову северном крају.

Назив *Нерйн* може бити скраћен облик од првобитног Нерин До, али је могао постати и од речи нерин или нерим,

[1]) Владика Василије Петровић назива тога гувернадура именом „Стефан Ковачевић из Цуца“ (М. Драговић: Васил. Петровић Његош, 76).

за коју ми је г. А. Лубурић послао ово обавештење: „Ријеч нерим (нерин) код нас означава земљиште између борине и дола. Познато ми је много таквих назива“.

И само име *Зовина* је по народном тврђењу веома старо. А тако и сва остала топографска имена: поменути Дријенци (ливада) на з., Доброгорски Крст (вис на коме је јамачно био кадгод крст; помиње се у препису оне листине за међу Ораховчана, Цуца и Риђана, о којој смо напред казали, да је или из доба Ивана Црнојевића или уопште из времена Црнојевића), Јасен („вода дубеница“) у Доброј Гори, Пријеко Почивало, Пот-крш (првобитно без сумње: Под-крст) Доброгорски до Вукова Дола и даље Липови До. Само се за назив *Братићев До* (на з. од Добре Горе) зна, да је новијега постанка: ту су једно време живели неки новији насељеници Батрићевићи-Лукачи, те се по њима тај дô најпре звао Батрићев До, а после је изокренуто у Братићев До.

Горњи и Доњи Извор.

То су новија села, насељена и новијим браствима у току 19. века. Да су и у старије време била насељена, показују нам разни подаци, које ћемо даље навести. И само богаство изворима, по коме је цео овај предео, што га захватају та два села, још у неко раније време добио назив „Извори“, било је у овим пределима већ само собом довољно, да се људи овуда насељавају. Како се у народу старе Црне Горе веома ретко употребљава реч извор, а у Цуцама је нисам никако ни чуо, можемо и *називе Горњи Извор и Доњи Извор приписивати некоме старијем српском становништву*, код којег је баш та реч била врло много у обичају.

У северозападном крају Изворâ, близу места Локвене Зграде, има једна *камена гомила*. А више Локвене Зграде и места Локве, под брдом Жуковицом има на једној греди у камену урезан по народном тврђењу *„грчки натпис“*. Ј. Ф. Иванишевић, који је овамо долазио 1890 године, каже о томе „грчком натпису“: „Био сам и гледао то, данас се врло слабо познаје, а назад неколико година кажу, да је то било много јасније читати. Изводио сам нека слова, бар се мени чини тако, да су слова као Ж М И I. Ово није једно до другог ни баш тако глатко и јасно, али сваке се године боље затрљаје и постаје нејасније“[1].

[1] „Из Цуца“ (Нова Зета, год. II, 1890, св. XI), 420

Кад сам ја 1910 године отишао тамо, да видим тај натпис, могао сам на једној доста високој, поширокој каменој површини разазнати само неколико урезаних црта, у којима се није могло пронаћи ниједно од слова, што их наводи Иванишевић. Ипак сам добио утисак, да су те црте могле некад бити слова и да је на тој стени заиста могло бити натписа. У Цуцама је опште уверење, да је ту био натпис, само што му је „земан уништио писмо“.

Јасне су успомене на ранија браства, која су живела на Изворима, називи: *Милојевића Рупа* у Горњем Извору (дô и баштине) и *Драганић-долина* у Доњем Извору. О тим се браствима данас ништа не зна, што значи, да их је давно нестало.

Друге су успомене на старије српско становништво имена: *Шутинске Алуге* („дубраве“, свакако назвате по неком старом српском браству) и *Живков Бријег* у Горњем Извору и *Лäјев До* (јамачно од: Влäјев До), *Жуковица* (брдо и убао) и *Брајановица* (брдо) у Доњем Извору.

Остали су топографски називи: на з. и с.з. од оба села планина Гука, на с.и. планина Тисовац, на ј.и. планина Орлина, на ј.з. „равнине“ Рудинице до поменутих Шутинских Алуга, Пржњата Влâка и напред поменути Крст Доброгорски (забележио сам, да кажу и „Крш Доброгорски“); Понори (дô на с.з. са ублом), Једини Бор („мјесто“ на и. од Доњег Извора).

Више Горњег Извора на југозападу је пространо земљиште, које зову *Торина Никца од Ровина*. Ту и сад стоје остаци од стаје и од торине тога чувеног цуцког јунака, који је живео и четовао око средине 18. века. Стоји и „кињан“ на месту, на коме је, веле, Никац погинуо од Јашар-бега, који је такође пао од Никчеве пушке и био ту укопан. С Никцу ће бити говора даље, кад дође на ред браство Томановићи.

Ржишта.

То је општи назив за два дола, Мала и Већа Ржишта, и за сеоце, које има само једну кућу Кривокапића, у новије време насељену. О старијем становништву овога села нема у народу никаквих непосредних успомена; али зато о њему врло обилато говоре многобројни остаци од људског становања у неко давнашње време.

На ј. је од ових долова високо изнесено брдо *Градац Ржишки*, које је у својим вишим деловима обрасло гором. На

томе великом брду и по његовим странама стоје или су налажени ти многи и разни остаци од негдашњега становништва. О њима сам добио од Цуца ова обавештења.

На самом брду има једна *велика камена гомила*, а по ивицама његових виших делова познају се овде-онде сухомеђне *зидине од негдашњега града*. Оне су од крупнога камења и негде врло широке, до близу 2 метра. Понегде се у граду и ван њега познају кружне („округле"), такође сухомеђне, *зидине од негдашњих кућа*. Раније их је било много више, па су растурене. У обиму градских зидина ископали су и један гроб, у коме су биле плоче и са стране и горе и доле, а у гробу остаци од гвозденог оружја. Налазили су у дубини и „љуске" (црепове) од земљаног посуђа. На јужној страни Граца је „мјесто" Млиништа, на коме се познају трагови „од млина из старог времена (клачен зид и камење)". Више Граца је на с. раван *Околишта*, чије име вероватно стоји у каквој вези са негдашњом тврђавом на Грацу. На ј. з. је од Околишта вис *Матијашевица*, који је у своме имену очувао успомену на каквог знатнијег Србина (или и цео српски род) из старијег времена.

Ј. Ф. Иванишевић саопштава такође, да се на Грацу „добро виде много развађених кућишта". „Овђе су, вели, скоро наодили комаде гвоздене, остатке оружја, а назад неколико година један Цуца нашао је цијеле ждрвњи... Ждрвњи су нађене у осојној страни, и многе рапе издубљене од водених капаља сведоче, да су ту одавна остављене. По ђекад, али уријетко, наодило се ту и новаца. Пре 15 година нашао је један Цуца пун лонац златних и сребрних новаца... Исте новце понио је у Котор и размијенио их. У Котору су зборили, да су то грчки новци, па по томе и говоре, да су ово развалине старо-грчких тврђава... Неки су овуда развађивали међе, да траже новце, те се неким кућиштима и не може знати, куда им је био темељ"[1]).

Ја сам разговарао са повећим бројем Цуца, и то у неколико разних села, о тој градини, али ми зачудо нико није ништа казао о тим новцима. Такође није нико поменуо, да се та градина у народу сматра за остатак „грчке" тврђаве. Свакако је, као што и Иванишевић напомиње, налазак каквих новаца, које је неко огласио за грчке, могао изазвати код неких

[1]) Старине, 29.

Цуца веровање, да је ту био грчки град; иначе у тамошњем народу уопште нема таког веровања и казивања.

Јабуковац и **Подбуковица** (управо по народном: „Под Буковицу“) су новија сеоца у доловима истога имена, који се од старине тако зову. На негдашње становнике ових долова опомињу називи: *Шћепанова Долина* код Јабуковца и *Пêшова Пећина* према Подбуковици у планини Бјелошу (Бјелöш-планина је на з. од оба сеоца).

До Јабуковца је Копитов До, Грâбовица (вис) и Деруша (брдо) на с., и Трнова Долина и Пригредине (пећина) на и. У Трновој Долини је Ришњански Мрамор (на месту, где је погинуо неки Ришњанин, трговац) и Муратов Мрамор (тај се Мурат не зна).

Између Јабуковца и Копитова Дола је Јабуковачки Поток (на коме је „млин“). На з. од Подбуковице је Букова Продо у планини Бјелошу, а на и. су Јасенови До и Водна Пећина.

Калачка Продо, Рâдин До и **Тоспуде,** новија сеоца с именима из ранијега времена. У *Калачкој Продоли* има вода („дубеница“), те и за њено име вреди објашњење, које смо изнели напред за назив Калац у Цетињском Племену.

Име *Рâдин До* је без сумње успомена на неког Србина, коме је тај дô у давнашње време припадао.

Називу *Тоспуде* нисам могао наћи објашњења. Таквог топографског имена нисам могао наћи више нигде код нашег народа ни код његових романских и арбанашких суседа. Ако би био тачан облик „Стоспуде“, који Дучић у два маха наводи[1]) (ја га нисам у Цуцама чуо, а и поменута г. г. Андрија Лубурић и Саво Кривокапић су ми саопштила, да се у Цуцама не говори), могло би бити неко (вероватно искварено) српско име, можда у вези са називом Под (тако се зове висока зараван више Тоспуда на ј. з.). Ако је пак влашког порекла, могло би се помишљати на какву комбинацију од речи, сродних са данашњим талијанским: tosa (девојчица) и pudende (полни уд). Познато је, да топографских имена те врсте има доста у свакоме као и у нашем народу.

На врх Калачке Продоли је вода („дубена“) Риђица, код које стоје „мрамори“ као успомена на Турке, што су изги-

[1]) Црна Гора, 8 и 18.

нули, кад је диздар од Клобука ударао на овце Баја Гаврилова Кривокапића и тројице му другова. Тај је догађај опеван у народној песми „Овце Бајове“[1]).

Око села Тоспуда очуване су у топографским називима успомене на четири негдашња српска браства, која су туда живела, а о којима се данас ништа не зна. Та су се браства звала: *Пињићи, Мићовићи, Петровићи* и *Вјетрошићи.*

На з. су од Тоспуда *Пињића До* (Горњи и Доњи) и *Пињића Каменица*, очевидно назвати по неком старом браству, које се презивало Пињићи. Знамо за српску реч пи̑њав (=цањав, човек, који се непрестано жали[2]) и за презимена, надимке и топографска имена од исте основе, као нпр. Пињухе (разгранато браство у Херцеговини)[3]), Пињало (лични надимак или ругалица у Лици и Крбави)[4]), Пињани (земља у селу Загори у Боки)[5]), итд., те се може као несумњиво сматрати, да је и презиме Пињићи постало од основе, која је у речи пињав.

У самим Тоспудама има *Мићовић-Торина*, а на с. је брдо Лиса Плоча, на и. *Петровић-стра̑на*, на ј. крши *Вјетрошићи* и Замрштен и на ј.з. Трново Ждријело. У Петровић-страни се једно место зове *Уљаници.* Данашње становништво не зна ни за какве уљанике, који би на њему били — дакле и то је успомена из неког много ранијег времена.

Богојев До, Црниони До, Прапратни До, Долине Трешњевачке и **Камешево** — све су мала насеља новијега постанка са именима, која су остала из старијега времена.

Име селу *Богојев До* и назив *Башина Продо* (код Долина Трешњевачких) непосредне су успомене на старе српске становнике ових предела. Иначе у народу нема никаквих предања и не зна се ни за какве остатке од старијег становништва у њима.

Трешњево.

Као што смо већ казали у II глави овога рада, Трешњево је све до пред крај 18. века већином било пусто селиште. Како

[1]) Огледало Српско, 297—301.
[2]) Вуков Рјечник и Даничића „Основе“, 89.
[3]) Етн. Зборн. XII. 386, 394, 396.
[4]) Zbornik XXI, 364.
[5]) Етн. Зборн. XX, 551.

митрополит Василије вели, „Трешнѣво... освободили Черногорци отъ Турокъ 1711 года..."[1]), али се на њему нико није смео населити због опасности од турских напада, јер је било близу турске (херцеговачке) границе. Тек око 1790 године стане митрополит Петар I наваљивати на Цуце, да се населе на Трешњево; али се они нису могли решити. Онда се дигне бјелички војвода Вуксан Милић са 7 породица Милића из Бјелица, те се настане на Трешњеву и подигну мале куће. Цуце на то затраже, да се Бјелице „мичу" одатле, па кад не хтедну, Цуце им поруше куће и настане завада међу њима.

Петар I пошаље Перка Шалетића Вукотића са Кчева, те их измири. Цуце исплате Бјелицама порушене куће, а Бјелице пристану, да напусте Трешњево. О томе се говори и у народној песми „Освета братска" (1798 године)[2]). Потом Петар I дође лично на Трешњево, те наговори Цуце, да се населе на Трешњево. Цуце се договоре, да на Трешњево пређу 33 од најимућнијих домаћина из Вељих Цуца, по 11 из сваке од њихових главних група: Грепчана, Кривокапића и Преобрежана[3]). Тако се крајем 18. и почетком 19. века најпре настане 19 вељоцуцких породица, које сазидају и данашњу цркву на Трешњеву, Св. Николу, а доцније придођу и остале, па се са Трешњева рашире и по свој његовој околини до крајњих цуцких граница.

Многобројна предања и трагови казују нам, да је Трешњево било некад врло знатно и велико насеље. О њему се прича и у народу, да је било богато и добро обрађено и да се одликовало и богаством у разноме воћу, а особито трешњама, по којима је и добило име. Иванишевић саопштава, како су се још и у његово време (1890 год.) видели „заостаци — тресловине" од негдашњих трешања[4]).

Главно је насеље било око тадашње цркве (на чијем је месту подигнута и садашња трешњевачка црква). — Али је то старо Трешњево било одавно опустело, тако одавно, да је о томе догађају очувано у народу само једно доста тамно предање.

---

[1]) Исторія, 6; Споменик XXV, с. 32. — То је било приликом црногорског ратовања на Турке на позив пуковника Милорадовића, односно руског цара Петра Великог.

[2]) Огледало Српско, 179-180.

[3]) Види о томе и Ј. Ф. Иванишевића: Из Цуца, 421.

[4]) У помен. раду, 421.

По томе предању, које је забележио и J. Ф. Иванишевић[1], била је куга поморила и последњу задругу, што је на Трешњеву била заостала „још од првога насеља“. Само је била од те задруге још остала у животу једна самохрана удовица, Манда или Мӓндалина. На њу наиђе чета од Чевљана, те се договоре са њом, да пође за једнога од њих, Драгоја Перковића Озровића, и да пређе са свом својом имаовином на Чево. Манда је тамо сазидала за спомен свога бившег мужа и његове породице црквицу, „која се и данас види на ноге под Озриниће“. На Трешњеву се и сад знају развалине од Мандине куће више цркве, на и. од ње.

Ово се цуцко предање допуњава подацима, до којих смо дошли нашим испитивањима у Кчеву (Озринићима). Тамо се прича, да је Драгоје Перковић, потомак Озров, од којег доводи своје порекло огромна већина данашњих Озринића, био у чети свога кума, харамбаше чевског Вука Драгићевића, који је исто као и Драгоје седео у тамошњем селу Војинићима. У време поменутог „помора“ (куге) била је Драгоју умрла жена, а на Трешњеву, које је после помора било опустело, наиђу приликом четовања на једну жену, којој је било остало велико богаство и коју испроси харамбаша Вук за свога кума, Драгоја. Та се жена звала „Мӓндалина“ или Магдалена. Она донесе Драгоју све своје богаство, те заједно са њим сазида у Војинићима цркву Св. Илије, која и сад стоји.

Озринићско предање помаже нам и да одредимо време, у које се десио тај помор, после којег је Трешњево запустело. Зна се поуздано по пасовима, које набрајају сва озринићска братства, да је Озров потомак, Драгоје, живео пре 9—10 пасова. *Према томе је несумњиво, да је Трешњево опустело у првој половини 17. века.* — И г. Андрија Лубурић, који је такође забележио наведено предање о помору у Трешњеву, рачуна, да је тај *„помор морао бити око 1620 године“*.

После тога времена Трешњево је имало само привремено насељене становнике, који су се после кратког становања у њему опет расељавали или због неродице или због напада било од стране Цуца било од стране херцеговачких муслимана. Тако се нпр. зна, да се неко позније насељено становништво раселило са Трешњева због „шест неродних година“; даље, да су

[1]) У помен. раду, 421.

се на Трешњеву почетком 18. века (по сазнању г. Лубурића око 1701 год.) били настанили херцеговачки муслимани, које су Црногорци 1711 год. приликом ослобођења Трешњева одатле протерали; па се зна, да су се на Трешњеву били настанили старинци Спахићи са Граба (као што смо напред показали), па су их Цуце одатле изагнале; итд. — Дакле тек од краја 18. века Трешњево је поново стално насељено.

Трешњево је пуно *старих кућишта* од негдашњега становништва. Сва су од сухомеђе и нека су врло пространа. Једну сам од тих „кућиштина" измерио: била је дуга 12 м., широка 7 м. и у једној попречној страни сужена у виду оштрог угла. Сухомеђни зид јој је дебео око три четврти метра.

Данашњу трешњевачку цркву Св. Николе (посвећена је пролетњем Св. Николи, „Николицама", 9. маја по ст.) подигли су нови цуцки насељеници над темељем *неке старе црквице*, која је била грађена „у сухи зид". Коме је свецу била посвећена та црквица, сад није познато. Али како су почетком 19. века (око 1810 године) пре тога насељене Цуце сазидале над њеним темељима цркву Св. Николе, вероватно је, да су они тада по предањима знали, да је и та стара црквица била посвећена истом свецу; иначе је не би подигли баш над истим темељем. Код нашег се народа необично пази на то, да обновљена црква буде посвећена своме старом свецу. У прилог овоме што смо рекли још особито говори и то, што сва цуцка братства, која су се населила на Трешњево, славе као крсно име зимњег Св. Јована, те би најприродније било, да су своју нову цркву посветила томе свецу.

Код старе црквице било је *12 великих надгробних каменова* („гробница", како вели народ), од којих су неки имали облик саркофага, а други великих и дебелих плоча. Тврде, да је на једној од тих „гробница" било написано: „поп Андрија", а више натписа био усечен крст[1]). — Три су плоче још и сада код цркве, на својим местима, а остало је камење узидано у темељ нове цркве.

Једноме од тих узиданих стећака види се цела једна уздужна страна. Она је по свима својим ивицама украшена ша-

---

[1]) То је исто сазнао и накнадно ми јавио и г. Саво Кривокапић (капетан у пенсији) из Трешњева.

рама у виду кривудаве линије, чији су луци испуњени ружама и спиралама — дакле овако:

Народ зове те шаре „лозама“.

Поменуте три плоче су иза цркве. Две су од њих дуге по 1,70 м., широке по 1м., а дебеле по 0,33 м. На једној се од њих слабо познаје крст и ниже њега нека слова или знаци, које сам прецртао:

Трећа је од тих плоча врло велика, скоро исте ширине као и дужине. А све су три углађене и лепо отесане.

И сад има таких плоча, али недовршених, на једном месту испод брда Оградине, на југозападној страни Трешњева, те се с правом мисли, да су и ови надгробни каменови тамо израђивани и одонуд доношени на гробове код цркве. — Још има једна велика плоча на Рашкову Долу код Локве, такође под Оградином.

Пред црквом на једној главичици (оберу) изнад Питоме Продоли има *старо, доста велико гробље*. И сад се познају стари гробови са неправилиим, грубим, камењем, које је озго и по страни тих гробова и дубоко је урасло у земљу. Правца су и.-з. И ниже те главице су ископавали гробове, и сваки је од њих био озидан.

У доњем (северном) делу Трешњева има обрежак *Зборна Главица*. Она је збориште и садашњег становништва, али су јој без сумње име и улога наслеђени још од старога становништва. У њеној присојној страни налазили су старе гробове, новце, комаде од гвоздених предмета и др.[1]).

Од *старог становништва* су остале и неке *воде „дубенице“* („бистијерне“), међу којима су најзнатније три: Локва на јужној страни Трешњева; вода у Црним Плочама на врх планине Кротиње, с. з. од Трешњева, и убао између брдâ Малог и Вељег Церака, на с. од села. За Локву се каже, да

[1]) В. и J. Ф. Иванишевић: Из Цуца, 422.

је и врло дубока, а по Ј. Ф. Иванишевићу „велика је“ (јамачно у обиму) скоро 330 м.[1]). За ону на Кротињи каже исти Иванишевић, да је то „самотвора“ бистијерна и да се поврх ње „виде и данас усјечци у плоче, ђе су греде запињале, које су препречиване, да поклопе речену бистијерну“[2]). Мени су на Трешњеву казали, да су ублови на Кротињи и између Церака озидани истим онаким сухомеђним зидом, какав је у старих кућишта по Трешњеву, и да су оба сад без воде.

Осим ових остатака из старине, који су могли имати непосредне везе са становништвом старог села Трешњева, које је у њему живело пре поменутог помора од куге, дакле пре прве половине 17. века, има у Трешњеву још и остатака друкчије врсте. То су гомиле и градине.

У Горњем Пољу трешњевском (у јужном делу села) биле су на месту садашњег хана *две велике камене гомиле* и у њиховој близини *једна трећа, мања*. Све су три растурене. У једној од великих гомила су нађене кости, сахрањене при крају гомиле у гробници од камених плоча, која је била поклопљена великом плочом „крионицом“ (поклопницом). У гомилама су нашли доста црепова од земљаних судова (поглавито лончића).

На југозападној страни Трешњева има брдо *Оградина*, а према њему на југоисточној страни села брдо *Градац*. И на једноме и на другоме стоје и сад градишта („оградине“, како народ овде каже) од наслаганог камења свуд по ивици брда, негде и у висини човечјег раста. Ј. Ф. Иванишевић помишља: „пошто су код воде и поља,... да су то биле какве куће“[3]). Али би из тога излазило, да их он није видео. За мене је према њихову обиму и распореду зидова по ивицама од брда несумњиво, да су то биле тврђаве.

Врло је вероватно, да су обе ове тврђаве начињене у исто време, кад је прављена позната *Велика* или *Вукова Међа*, о којој смо опширно говорили у I глави овога рада. Та међа или „презида“, како је народ понекад зове, пролази поред Трешњева баш у правцу тих градина, на ј.з. и на с.и. од њих, а начињена је од истог таквог набацаног камења, тако да њени сухомеђни зидови затварају ждрела и пењу се понекле на суседне стране.

[1]) Старине, 29.
[2]) Из Цуца, 422.
[3]) Старине, 29

Још заслужују помена и *остаци од старога пута*. У Горњем Пољу трешњевском, особито у правцу од хана ка цркви, и затим даље ка селу Кобиљем Долу и у хатару Кобиљег Дола има местимично одржана стара калдрма. Она је негде више од 1 м. а негде и по 2 м. широка, у свему налик на старе калдрмисане путове, пупчасте у средини, какви су грађени у нашој средњевековној држави (и доцније за турско доба). Због ширине тога пута у Горњем Пољу мисли се у народу, да су њиме могла и кола ићи, и можда му је по томе и дато име *Коловӧз* (ако није остало из старијег времена). У суседном Кобиљем Долу га зову просто *Калдрма*.

О тој старој калдрми сам сазнао од г. Андрије Лубурића још ове податке: „Некад, кад је Трешњево било јако насељено и богатије, начинили су пут покалдрмисан са сред села до у Кобиљи До (око 2 км.), којим су на саонице догонили сијено. Тада су им биле ливаде у Кобиљи До". „Тако исто, вели г. Лубурић, и од Трешњева до у Рokoче (око 2 км.) просјекли су пут и покалдрмисали и њиме су на саонице догонили сијено из сјенокоса у Рокоче".

Вероватно је, да су ти стари „коловози" били уједно и делови негдашњих трговачких путева, који су ишли преко Трешњева и који су и могли бити узроком раније величине и значаја, до којег је било Трешњево доспело. Тако је нпр. један од њих могао бити део оног огранка, што се одвајао од Дубровачког Друма, па преко Требиња и Грахова излазио на стари Оногошт (за време средњевековне српске државе)[1]) састајући се у Грахову са Которским Друмом[1]).

За све ове остатке из старине у народу се често чује, да су *„од Грка"*, да су то „грчки" гробови, „грчка" кућишта итд.

По разним подацима знамо за *приличан број старих браства*, која су некад живела на Трешњеву. У Цуцама се памте Баројевићи, Шировићи и оно браство, од којег је после куге била заостала поменута удовица Манда, а по предањима из других наших крајева знамо за још неколико таких братстава.

Стари *Баројевићи* су седели у Доњем Пољу трешњевском, чији се велики део (око данашње школе) и сад по њима зове *Баројевић-село*. За једне од њих се поуздано зна, да су дигли

[1]) J. Ердељановић и Р. Т. Николић: Трговачки центри и путеви по српској земљи у средњем веку и у турско доба. Београд, 1899. Стр. 45 и 59.

у Никшић и да су од њих тамошњи муслимани Бароjевићи. А за друге се нагађа, да су отишли или „на ону банду Тријешћа" или у Грбаљ или на обе стране. Код Накићеновића се у Боки уопште нигде не помињу Бароjевићи; али је наравно могућно, да их има у Грбљу под неким другим именом. — У Бароjевић-селу је и поменута Зборна Главица, што би значило, да је то село било средиштем негдашњега насеља на Трешњеву.

Зна се даље, да су из Трешњева пореклом трговци *Шировићи* у Трсту. Они су, веле, били староседеоци у томе селу, па су приликом неких завада изагнати одатле.

Изнели смо напред цуцко (и уз њега озринићско) предање о *последњем трешњевском роду или братству*, од којег је после помора од куге била заостала само удовица Манда. Како се звао тај род, сад није познато. А може се веровати, да је славио Св. Илију, јер је удовица Манда, кад се преудала за Драгоја Перковића Озринића, подигла у селу Војинићима у Кчеву за спомен и за душу своме покојном мужу и његову роду цркву, посвећену томе свецу, и најприродније би било, да је сазидала цркву ономе свецу, кога су он и његови славили. У Кчеву истина сви Озринићи прислужују Св. Илију, те се помишља, да је Манда сазидану цркву посветила прислузи новог дома. Али је много вероватније, да је било баш обрнуто: да је Манда, пошто је ту цркву подигла за душу помрлих чланова свога првог дома, њихову свецу и посветила тај храм, па да су после синови и потомци Мандини и Драгојеви из захвалности, што је са богаством тога дома из Трешњева подигнута њихова црква и углед и моћ Драгојева рода, узели и његова свеца, Св. Илију, за своју прислугу.

У бокешком селу Кавачу има братство *Чолановићи*, за које се каже, да је дошло „из Трешњева (Црна Гора), има 380 година, а слави Св. Николу"[1]).

У селу Долу у Пјешивцима има велико братство *Павићевићи*, које поуздано зна, да је пореклом „из Трешњева у Цуцама". Опширније податке о њему изнећемо у одељку о племену Пјешивцима. Овде су нам потребни само ови. Они тврде, да је њихов предак, Ивâнко Павйћев, побегао из Трешњева због крви „у доба Иванбегово"; али сви њихови огранци набрајају до Иванка (заједно са њим) само по 10 и по 11 пуних пасова, тако да би се по томе могло сматрати, да је Иванко

[1]) Етн. Зборн. XX, 416.

одбегао са Трешњева тек при крају 16. или почетком 17. века. Павићевићи сад славе Малу Госпођу а послужују Илин-дан, али знају поуздано, да им је старо крсно име било Илин-дан а послужица Ђурђев-дан и да су узели за крсно име Малу Госпођу само због тога, што им је овде било врло тешко славити Св. Илију. И сад носе стално „пуње“ у цркву и на Св. Илију и на Ђурђев-Дан. Св. Ђурђу је посвећена и њихова сеоска црква. — Напред смо видели, да је последњи стариначки род (или браство) на Трешњеву, који је у првим деценијама 17. века била поморила куга, по свој прилици славио Св. Илију. Зато је врло вероватно, да је и предак ових Павићевића био пореклом од тога старог трешњевачког рода.

На Трешњеву је некад живело и браство *Сенићи*, којих сад има у Херцеговини и у Босни. За Сениће у херцеговачком (гатачком) селу Автовцу каже се, да су „старином из Трешњева у Црној Гори“ и да су одатле побегли због „крви“ и стојали по неко време у Корјенићима, на Торичу у Рудинама и у Муљима, док нису најзад дошли у Автовац. Славе Ђурђиц[1]). А за Сениће у бокешком селу Игалу знамо по Накићеновићу, да су „старином из Трешњева у Црној Гори, а одатле због крви пребјегли у Корјениће, одакле, са владиком Саватијем, овамо дошли. Славе Ђурђев-дан“[2]).

Према овим подацима не може бити сумње, да су Сенићи одавно побегли са Трешњева и да су се једни били задржали у Корјенићима, па одатле са владиком Саватијем, крајем 17. века, прешли у Боку, а други су били избегли из Корјенића и доспели доцније у Автовац. Пошто су ови у Автовцу бежећи од „крви“ имали потребе, да мењају крсно име, врло је вероватно, да су сви Сенићи, док су седели заједно у Корјенићима, славили Ђурђев-дан, који је и сад крсно име онима, што су из Корјенића прешли у Боку. А како су опет Сенићи и са Трешњева били побегли од „крви“, свакако су и том приликом променили крсно име, и како се то код нашег народа готово редовно чини, могли су тада своју дотадашњу послужицу узети за крсно име. Доста је дакле вероватно, да је Сенићима на Трешњеву Ђурђев-дан био послужица.

Имамо поуздане податке и за негдашње старо браство *Николиће* на Трешњеву. У селима херцеговачке Површи, Глав-

[1]) Етн. Зборн. XII, 189.

[2]) Етн. Зборн. XX, 446.

ској и Волујцу, очувана су предања, по којима су Николићи (или један од њих) „пре 280-300 година“ дошли „из Трешњева у Црној Гори“ најпре у Волујац, где су неко време живели и поправили тамошњу старинску цркву, Св. Тројицу. „Пре него што је Турчин изашао из Новога прешла су 4 брата на Главску. Како су од пре из њихове куће бивали кнежеви, прозову их Кнежевићима“. А после су њихови огранци добили још и презимена: Шупљоглави, Дамјановићи и Сердени. „Славе други дан Духова, а прислужују Благовијест“[1]).

Из саопштених података није јасно, кад су из куће Николића бивали кнежеви, да ли још у Цуцама или после, у Херцеговини. Али је вероватније ово друго, јер се у предању више пута истиче, како су се они пређе звали Николићима а тек после добили презиме Кнежевићи. Очевидно је пак, да су стари Николићи тек по доласку у Волујац, у коме су затекли стару цркву Св. Тројице — а вероватно и старинце, који су тога свеца славили — узели славити други дан Тројица.

Још се зна, да је и браство *Ђурићи* у бокешком селу Србини пореклом из Трешњева. За њих се каже, да су „из Црне Горе из Трешњева“ дошли најпре на Пода (у Боки) а затим 1702 године прешли у Србину. Славе Св. Сергија и Вагха, а те су свеце очевидно примили за крсно име на Подима, јер су они и сад сеоска слава Подâ[2]).

О тврђењу браства Жерајића у херцеговачким селима Миљевцу и Читлуку, да су они од цуцких Кривокапића са Трешњева, показали смо напред, да је нетачно и да они уопште нису старином из Цуца (види податке за село Вукодо у Заљути).

Топографски називи у Трешњеву. — На ј. су од села: Брајановица (дô), Трнавйца („рупчине“) и у њој Трнавичка Пећина.

У самом селу су: Горње Поље и у њему вода Жйва (заиста „жива вода“) и Доње Поље, у коме је поменуто Бароједевић-село са Зборном Главицом, *Рашков До* (тај се Рашко не зна), Бајово Кућиште (Баја Гаврилова Кривокапића, о коме ће бити даље говора), Потӧк („жива вода“), Вепрова Локва и Вепрови До.

На з. је више Трешњева брдо Доброглед а на с.з. поменута Петровић-страна.

---

[1]) Етн. Зборн. V, 1221, 1225, 1226 и 1227.

[2]) Етн. Зборн. XX, 449 и 495.

На с. су: Међугорје („мјесто и вода"), Мали и Вељи Церак (брда), Драгоћа (брдо) и Бајов До (назват по реченом Бају Гаврилову Кривокапићу), а на с.и. планина Кротиња.

На и. је планина Гука и до ње према Кобиљем Долу Букови Долови а ближе селу Потоци и Пшеничишта („земља").

Дòлови, Омáри, **Станојев До, Рокӧче, Дуги До** и **Сладојев До** — омања села, која су насељена тек после цуцког насељавања на Трешњеву. Зна се, да су њихова имена сва наслеђена из старијег времена.

Назив *Сладојев До* је по саопштењу г. Андрије Лубурића успомена на риђанског кнеза Сладоја Вујачића, који је имао кулу у Рокочима и кућу у садашњем Сладојеву Долу. И сад се у томе долу његово кућиште зове именом Сладојево Кућиште. Кнез Сладоје Вујачић се без сумње настанио у Рокочу и заузео и суседне долове тек после 1711 године, пошто су муслимани изагнати са Трешњева. Да је он заиста живео у то време и уопште у првој половини 18. века, знамо не само по предању, него и по историским изворима. Између осталог познато је, да је његов син Дако населио Грахово 1748 године (пре тога је оно било 30 година пусто) и те исте године су он и остали Риђани пришли Црној Гори и учествовали у збору црногорском на Цетињу. У писаној одлуци тога збора црногорског, која је очувана, каже се, како Црногорци примају „Дака Сладоевича со свѣма вилꙋсама и со свѣмь племеномь Риђганыма да сꙋ ꙋ зборь черногорски..." (априла 1748 год.)[1].

Имена *Станојев До* и *Рокӧче* успомена су на своје негдашње власнике и свакако уједно и прве насељенике. Уз Рокоче су и *Мале Рокӧче* (дô и сеоце) и *Рокочки До* („ливаде и ораница"). Назив *Рокоче* (1. п. мн. место Рокочи) је несумњиво успомена на српско браство, које је ту живело и презивало се *Рокочи* по претку, који се звао Роко или Рокоч. Има мноштво доказа, да је то лично име некада доста употребљавано код нашег народа и да се и сад употребљава. У Лици и Крбави нпр. има и сад лично мушко име Роко[2]), а као породични надимци из тих предела наводе се: Роканови и у два разна места

---

[1]) Љ. Стојановић: Стари срп. записи. V, 7906.

[2]) Zbornik XXI, 359.

Рокићи[1]); у Босни се једно село зове Рокоч а друго Роков До[2]); у госпићском котару има земљиште Рокишев Опрлић[3]); итд. Мислимо, да нема никаква значаја за питање о пореклу овога имена мишљење Ровинског, да име Рокочи напомиње слична имена у Мађара[4]). — На з. је од Рокочког Дола „равница" Криваче.

За име *Омари* веле, да је дошло по ниској букви, коју народ овде назива том речи.

У Широком Долу (у Доловима), у Рокочком Долу, у Станојеву Долу и у Сладојеву Долу има *старих кућишта*. Нарочито истичу, да има по једна велика „кућиштина" четвртаста облика, као код данашњих кућа, са врло дебелим зидовима „од сухе međe". Оне су тако давнашње, да су из њихових зидова изникла врло дебела дрвета. „Нико их, веле, од данашњега народа није кријепио" (обнављао), него су остале још „од Грка".

Мала и **Вељa Ракита, Под Ракиту, Продоли Кобиљске, Мали** и **Вељи Ковачев До** и **Машевски До** — исто су тако нова сеоца као и претходна. И њихова су имена сва остала од негдашњега становништва. Име *Ковачев До* је без сумње успомена на неког давнашњег ковача, који је у томе долу седео. А *Машевски До* се свакако прозвао по братству, које је у њему живело. Оно се понајвероватније звало Машовићи.

У Ковачеву Долу и у Машевском Долу има по једна онако исто *велика „кућиштина"* четвртаста облика са врло дебелим сухомеђним зидовима, каких има и у четири мало час поменута дола. И за њих народ каже, да су остале „од Грка".

Код Мале Раките је „мјесто" Веља Алуга и „жива вода" Воднâ Пећина. У Вељој Ракити је „сније жница" Сир-баба. На с. од Продоли Кобиљских је планина Пусти Лисац и *Са̏вине Крушке*, а још даље на с. *Дра̑гово Ждријело* (не зна се ни Саво ни Драго, по којима су дата ова имена). На з. од Вељег Ковачева Дола је ливада и „жива вода" Грабовица.

Милов До, Дрошкорица, Мека Локва, Меки До, Јабуке и **Репишке Алуге** — све су новија сеоца као и прет-

1) Zbornik XXI, 354.
2) Главни резултати, 126, 584.
3) Zbornik XXII, 85.
4) Черногорія, II, 3, с. 634.

ходна, такође с именима, која су се сва одржала из старијега времена. Назив *Милов До* казује нам уједно и како се звао први стални насељеник тога дола.

Именом *Дрошкорица* зове се и село и планина, која је око њега и даље на с.з. Нигде код Јужних Словена ни код њихових романских и арбанашких суседа нисам могао наћи оваког нити њему блиско сродног топографског назива. Познато ми је само земљиште Дросковац у селу Камењуши госпићског котара[1]). Ако су Дрошкорица и Дросковац постали од исте основе, могло би се помишљати на основу дроск, која је други облик за дрозг у речи дрозак[2]). У Rječnik-у загребачке Академије наводи се из 16. века пример за 1. п. мн. „droskovi".

По саопштењу J. Ф. Иванишевића северно од села Јабукâ је главица Врзиглава и „на врх ње су *неке зидине* сухомеђе развађене... Ту се наодило, вели, ожица, ножића, новаца, ждрвања, а назад неколико година — веле, да је неки Андрија Николин нашао овдје нож и леденицу од жуте мједи"[3]). Очевидно је, дакле, и ту било некад какво насеље.

У Јабукама се једна „дубеница" зове Пас-поље, а северно од Јабука је „обрежак" *Љешевица* (име је од старине; тај се Љеш не зна). Североисточно од Јабукâ и од Меког Дола је планина *Нёнада* (такође име од старине; по коме се прозвала Ненада, то се не зна). — На и. од Меког Дола и од Меке Локве је планина Ракита, а код Меког Дола је Понорни До.

Ровине.

Немамо, колико знам, из ранијих времена спомена о овом селу; али знамо по народном предању и по разним другим подацима, о којима ће даље бити говора, да је несумњиво врло давнашње насеље. И назив Ровине је остао од старог српског становништва и дат је очевидно по земљишним особинама овога села.

У Ровинама стоје на неколико места *стара селишта и кућишта*: на с. и. од села има дô *Селишта*, на ј. од села *Радојева Кућишта* а до њих, ближе селу, *Иванове Зграде*, опет на с. од села *Маркова Кућишта и Маркове Зграде.*

---

1) Zbornik XXII, 36.

2) Miklosich: Etym. Wörterb., 51.

3) Из Цуца, 423.

На свакоме од тих места има и сад по већи или мањи број кружних кућишта од сухомеђе, од којих су нека „разметнута“. Данашњи становници Ровина, чији су се преци населили овде пре девет пасова, тврде, да њихови стари нису ту затекли никога од старог становништва и да се уопште о њему ништа не зна. Тих је старих становника морало дакле одавде врло давно нестати, и називи, које смо навели, успомене су на неке угледније личности с именима Радоје, Иван и Марко, које су у неко старије време овде са својим родовима становале.

Даље је знатна старина у овом селу *Градина* на брду истога имена, југозападно од села. На томе брду је главица, окомита са свих страна осим са једне, са које се на њу може изићи. Свуд је по ивици те главице одржан и до сад темељ од подебелих „клачених“ зидова негдашњег градског бедема. А унутра у граду, на главици, сељаци су копали, те открили „волтове“ (сводове) од кућа или од кућних подрума, те се чини, да је у граду било неколико кућа. Ископали су и један лепо начињен гроб: сав олепљен чврстим лепом, који се и до данас сасвим добро одржао (испод њега се види ситно камење), а поклопљен каменом плочом. У гробу лежи чист и добро очуван костур, који сам разгледао: кости су од човека осредњег раста са лепом мушком лубањом мезоцефална и ортогонатна облика. Око гроба стоје рушевине од неке омање зграде, вероватно од неке црквице, у којој је тај мртвац и био сахрањен. По градској главици су ископавали још и комаде од земљаног посуђа и нашли са њима и једно бакарно звоно са добро одржаном „звечком“ („чакалицом“). — По свему су ови остаци на Градини учинили на мене утисак: да је на томе брду био *властелински град и двор са црквицом* у време наше средњевековне државе.

На сред Ровина има *Зборна Главица*, за чије се име такође зна, да је врло старо. Ту су се вазда скупљали четници не само од Томановића са Ровина и из осталих Цуца него и са Кчева, из Бјелица и са других страна.

Братство **Ђуричићи,** којег има 5 кућа на Ровинама, 3 куће у Претину Долу и 6 кућа у Кобиљем Долу (дакле укупно у Цуцама 14 кућа) сматрају Цуце за једно од најстаријих цуцких брастава, за једно од она четири братства, што су, веле, заостала „од старога насеља“. То сам казивање чуо на много места у Цуцама и свуда без разлике на исти начин. А г. Андрија Лу-

бурић ми га је још саопштио и по казивању Цуца насељених у Никшићу и у Никшићском Пољу.

Међутим су ми сами Ђуричићи казивали о своме пореклу овако. Вуко Бандић је додигао „из Љешкопоља, из Комана“ најпре у Беретин До до Башина Села, а син му Асан прешао је у Ровине и настанио се у Горње Ровине. Није познато, веле, да је икога од старог становништва застао у Ровинама. Други Вуков син је отишао у Херцеговину, у Зупце, где је од њега јако браство *Саахићи.* За трећег сина се не зна, куд је отишао. Неки нагађају, да се вратио у Комане, у Бандиће, и да је од њега тамошње браство Секулићи; али је по мојим испитивањима у Команима поуздано, да тај трећи није уопште ни долазио у Комане.

Још се зна, да је један род Ђуричића, *Шаговновићи* (неки веле: „Шагуновићи“), дигао одавде у Херцеговину „код Билеће“. Место, на коме су они седели и на коме и сад стоје њихова кућишта, зове се по њима Шагомуше (очевидно измењено од првобитног Шаговнуше или још старијег Шаговануше, јер је врло вероватно, да је њихово презиме најпре гласило Шагованновићи, од имена Шагован, кога је без сумње било, пошто и називи села: Шаговићи у Босни[1]) и Шаговина у Славонији[2]), на то упућују).

Ђуричићи броје нпр. овако своје пасове: *Вуко* („Бандић“) —Асан—Ристивоје—Радимир—*Ђурица*—Митар—Петар—Лука —Зрно („Лучин“) - Крсто—Јован (данашњи пас). По Ђурици Радимирову добили су презиме Ђуричићи. — Сад им је крсно име Никољ-дан (6. децембра по ст.) а послужица Мали Госпођин дан. Али се зна, да су носили „пуње“ на Јовањ-дан зимњи у цркву на Липи (суседно село), јер им је то било некад крсно име.

Ђуричића има исељених: у Никшићу, на Лукову, у Невесињу и у Србији у туларској општини (у селу Брајини).

Ово казивање браства Ђуричића у Цуцама допуњава се предањима њихових рођака у Херцеговини. У Зупцима, у селу Грабу, живе заиста велика браства *Спа(х)ићи* и *Асановићи*, о чијем се пореклу каже: „Старина им је у Ровцима [очевидно погрешком место: у Ровинама] у Црној Гори, одакле је један од Спаића пребегао због „неког зла“, сигурно због крвнине, пре

[1]) Главни резултати, 472.

[2]) Polit. i sudb. razdj., 219.

130 година са 7-8 синова и населио се у хан код граба... Мало кашње добегли су им и рођаци Асановићи и населили се крај њих. Док су били у Црној Гори истурчили су се, те се један од њих звао Асан, а други постао спахија, откуда су им данашњи презимена, која су остала и када су се повратили у стару веру. С овима су род Раичевићи у Полицама код Требиња, од којих су они Спаићи, што у Тулима живе. Славе Јовањ-дан (7. јан.), а прислугу држе Малу Госпођу"[1]). — И за Спаиће у Тулима (такође у Зупцима) саопштава се, да славе зимњег Св. Јована[2]).

У „Огледалу Српском", у песми „Смрт Никца од Ровина" и затим у напомени уз ту песму (стр. 118 и 391) имамо тачне податке о времену и о узроку исељења ових Спахића са Ровина. Тамо се каже, како су три брата Спахића били на цуцким Изворима „Никцу споредници" (са својим стадом), а нису му хтели притећи у помоћ, кад су га Турци напали, него су побегли, те Никац погине, а Турци му одагнају овце. Зато Црногорци, њих неколико стотина, кад се скупе на покајање над Никцем, „стадо Спахића узму и њихово племе из Црне Горе проћерају" (око 1755 године).

За *Шаговновиће* на Баљцима у Билећским Рудинама саопштава се, да су „поријеклом са Зубаца од браства Спаића" и да се за њих прича, како „им се је неки од старијех турчио... па се опет вратио у хришћанство". И они славе Јовањ-дан[3]). — Њихов огранак, *Шаговновићи* у херцеговачком селу Жељуши, има предање, да му се „ђедов ђед доселио с Баљака у Рудинама". И њима је крсно име Јовањ-дан[4]).

Данашњи Бандићи у Команима не знају ни за каквог свог одсељеника у Цуце. Али изрично тврђење Ђуричића у Ровинама, да им је предак из Бандића, и уз то још и што су им раније крсно име и послужица (Св. Јован и Мала Госпођа) били исти као код Бандића, сведоче, да у њихову казивању мора бити бар нешто истине (ако им предак можда није био Бандић, могао је бити рођак оних досељеника из Херцеговине, од којих су се намножили данашњи Бандићи у Команима). Остале Цуце истина сумњају у тачност тога њихова казивања

[1]) Етн. Зборн. V, 1256-1257.
[2]) Етн. Зборн. V, 1248.
[3]) Етн. Зборн. V, 843.
[4]) Етн. Зборн. XII, 258-259.

и *за доказ њихова старраседеоштва наглашавају и њихову „мрку кожу“*, којом се, веле, разликују од осталих Цуца. Али подаци са разних страна, које смо напред навели, показују нам, да је порекло Ђуричића и њихових рођака могло од прилике бити овакво:

Досељени Вуко је свакако у поменутом Беретину Долу код Башина Села (на и. од Ровина и од суседног села Трњина) затекао неко старо браство, па му се или прибио или женидбом ушао у једну кућу тога браства. У Беретину Долу и сад стоје „округла“ кућишта од сухомеђе, за која се у Цуцама баш и казује, да су остала од предака садашњих Ђуричића. То се старо браство свакако звало **Спахићима.** Кад су Цуце и Чевљани пре неких осам до девет пасова напали и растерали становнике Башиног Села, без сумње је тада једна група Спахића избегла у Херцеговину, где су од њих поменути Спахићи код Требиња и другде, а један део тога старог браства, у коме је био и поменути Вуков син, Асан, прешао је на Ровине. А свакако су огранак овог браства били и они Спахићи, које народно предање убраја у стариначко становништво села Граба и о којима смо говорили у одељку о томе селу. После су, око 1755 године побегла са Ровина поменута тројица браће Спахића у Зупце, па су к њима добегли још и рођаци им Асановићи, који су свакако били од тога Асана Вукова[1]).

У Цуцама се не зна ништа о некакву њихову преласку у ислам и рекао бих, да га није ни било. Могао се је просто неки предак тога браства звати Спахо (некад често име у Црној Гори), па да му потомци добију презиме Спахићи (а могао је когод од њих као хришћанин бити и спахија). А за реченог Асана Вукова зна се, да је био хришћанин. Напред наведено казивање, да су преци ових брастава још у Црној Гори били примили ислам (а тако је исто чуо и г. Андрија Лубурић), свакако се односи само на један део њихов, који је био избегао из Цуца и за време тога избеглиштва могао прећи у ислам, а после кад су се вратили у Цуце да су једним делом остали и даље муслимани[2]).

---

[1]) Г. Андрија Лубурић је за Спахиће у Зупцима сазнао, да су најпре „дуго стојали у Гацку с осталим својим рођацима, па се из Гацка били вратили у Цуце и још дуго стојали у Цуце и затим 1762 године отишли у Зупце. Шта је било са њиховим рођацима у Гацку, не знају“.

[2]) Они су без сумње, као што мисли и г. А. Лубурић, морали избећи из Цуца 1711 год., кад су били изагнати и муслимани из многих других црногорских и херцеговачких места.

Пошто је Спахићима и Асановићима крсно име Св. Јован а послужица Мала Госпођа, а и Ђуричићи знају, да су им преци славили исте свеце, то значи, да је оно старо братство у Беретину Долу (Спахићи) имало исту славу и преславу, коју и Радуловићи, негдашњи становници Башиног Села, за које знамо по народном предању, да су славили те исте свеце, а видимо, да њихови потомци, Радуловићи у Кривошијама, и сад славе Св. Јована[1]). Шта више по народном предању и на основи података које смо напред изнели (види Мартиновиће у Цегињском Племену) и Радуловићи су били једно од оне велике групе браства, што се била из Чарађа у Херцеговини доселила у Цуце и настанила делом у Ржани До а делом у данашње чевско (тада цуцко) село Доњи Крај и у суседно Башино Село, а као што се из нашег разлагања о наведеном предању ровинских Ђуричића види, било је из те групе досељеника и у поменутом Беретину Долу. О тој смо великој групи браства опширно расправљали напред, говорећи о братству Мартиновићима у Цетињском Племену. Врло је вероватно, дакле, да је услед великог броја тих досељеника и старо становништво Беретина Дола морало примити њихову славу и преславу. Колико су се били ти досељеници намножили и осилили, па постали непријатни својим суседима, види се по томе, што их је по народном казивању морала — као што смо рекли, пре неких осам до девет пасова (дакле око средине 17. века) — напасти удружена „војска" од Цуца и Чевљана, да би их одатле растерала.

Тако се, дакле, данашњи Ђуричићи (и њихови исељени рођаци) могу сматрати као браство двојног порекла, у коме се стопило потомство једнога од најстаријих цуцких браства са потомством неког досељеника, који је вероватно био у сродству са прецима данашњих Бандића у Команима.

Знамо за још два исељена браства, која тврде, да су из Ровина и која су без сумње пореклом од старога становништва овог села, јер данашња браства у Ровинама не знају за њих. То су: *Курудиновићи* у Баљковцу и у Белошевцу у Лепеници (у Северној Србији)[2]), који славе Св. Луку, и *Милановићи* у Белошевцу, такође у Лепеници, са славом Св. Николом[3]).

[1]) Етн. Зборн. XX, 516.
[2]) Етн. Зборн. XV, 219.
[3]) Етн. Зборн. XV, 249.

Остали су *топографски називи у Ровинама*, које нисмо до сад поменули: до именованих Селишта на с. и. од села дô Купусиште; на ј. Крупни До (заиста повелики, са „4 рала оранице"); на ј. з. Трнови Крши; на с. з. до поменуте Градине Голи Бријег.

Трњине (са малоцуцким **Кругом**).

Трњине као веће насеље деле се на два главна села: Трњине у ужем смислу на с. и Круг на ј., уз које долази још неколико мањих села, која смо именовали у другој глави овог рада.

Село *Круг* и његово име су сразмерно новијег постанка. Зна се, да је предак садашњег трњинског браства Мијановића, Мијан, пре 8—9 пасова, био оградио цело земљиште, на коме је данашње село, те се оно по томе прозове Круг.

Али су Трњине (у ширем смислу) много старије насеље. Није нам истина познат о њима старији спомен од онога из 1706 године[1]), али подаци, које ћемо даље навести, јасно показују велику старину овога насеља. И само име Трњине је несумњиво врло давнашње.

У хатару трњинском има до сад одржаних *30 камених гомила*, што је јасан доказ давнашњег људског становања у овом пределу. Где је која од тих гомила, навешћемо даље, у одељку о топографским називима овог насеља. А овде ћемо да истакнемо особито карактеристичан случај, да код *Црковних Долова,* на ј. од села Круга, има *8 гомила, које су у близини старе црквине и гробља,* поврх Црковнога Осоја. Та црквина и гробље су несумњиво из врло давнашњег времена, јер се о њима сад у народу ништа не зна и нема никаких предања о негдашњим становницима тога дола, од којих су остали црквина и гробље (гробови се налазе и по околним „баштинама"). Зна се, да је та црквина била у рушевинама још и онда, кад су се преци данашњих трњинских брастава доселили овамо[2]). Темељи од црквине се и сад познају, а недалеко од њих има трагова и од других камених грађевина, те неки помишљају, да су ту биле ћелије и да је на овом месту био манастир. Али је много вероватније, да су то трагови од негдашњих сеоских кућа. Овај

[1]) Милаковић: Исторія, 107.

[2]) Исте су такве податке о великој старини ове црквине сазнала и г. г. Андрија Лубурић и Саво Кривокапић.

пример близине и неке везе између камених гомила и старе цркве и гробља сведочи, да је и једно и друго припадало истоме становништву и да је то становништво било овде стално настањено још у времену, кад су над гробовима знатнијих покојника а на освећеним местима или у њиховој близини подизане камене гомиле.

Једна је особито значајна успомена из српске старине име једног врло истакнутог крша између села̂ Круга и Трњина: *Бова̀н* („вељи кам“ по народном означењу). Оваква и слична топографска имена (најчешће Балван) врло су распрострањена по свима нашим крајевима, и многи писци, међу њима и Јиречек и Нидерле, с правом их сматрају за успомену на места негдашњих многобожачких идола, који су се и код нашег народа, као и код осталих Словена, означавали још и речју болван или балван и сл. Та је реч истина туђег порекла, али је била без сумње и код Словена доста рано одомаћена[1]).

Дакле и овај високи крш у Трњинама с именом Бова̀н можемо сматрати за једно од таких места, на којима су стојали идоли наших многобожачких предака, а услед тога уједно *и за доказ врло раног сталног насељавања старих Срба Зећана по овоме пределу*. За овај крш се може у толико пре веровати, да је имао ту улогу, што је веома истакнут, те се добро види из целе даље околине.

У Трњинама су очувана врло поуздана предања о *издизању старих Срба Зећана* на катуне у овим пределима. Тако се нпр. за „воду дубеницу“ Ста̂пац на ј. з. од села Круга поуздано зна, да су је градили „зећански чобани“ и да и сад стоји онако, како су је они начинили. Земљиште око те воде и даље на с. и., где је сад село Круг, било је својина старог зећанског рода Мијановића у селу Аџовим Врбама у равници Зети и они су излазили на свој катун код воде Стапца све до средине 17. века. А тада се једна група од тих Мијановића насели стално на своме катуну код воде Стапца и оснују данашње село Круг, у коме и данас живе потомци тих Зећана, бравство Мијановићи.

О томе њихову насељавању говорићемо опширније у даљем одељку, кад буде реч о бравству Мијановићима. А овде ћемо да наведемо још један карактеристичан податак. Један од досе-

[1]) Види К. Јиречек: Историја. I, 155; L. Niederle: Slov. Starožitnosti, II, 1, с. 204; К'нчовъ: Макед., 230; Спискъ, 110 и 111.

љених Зећана Мијановића, Рачета, био је убио једнога Чевљанина из села Ожеговица и побегао. Зато Ожеговичани заузму за „крв“ Рачетину земљу и тек су око. 1850 године Мијановићи из Круга, измиривши новцем „крв“, коју је Рачета учинио, поново добили Рачетину земљу. Дакле и овај и остали напред наведени подаци јасно нам показују — као и разни други слични примери из старе Црне Горе — да су стари Зећани, који су издизали на катуне по Црној Гори, *имали већ своје одређене планине и земље, које су држали као својину и на којима су се могли потпуно слободно насељавати.*

Као што су се Зећани Мијановићи око средине 17. века населили на свој катун код воде Стапца, тако су се без сумње пре и много пре њих насељавали и други зећански родови и браства по осталим згодним местима у Трњинама. О томе ранијем насељавању има велики број података.

Тако се нпр. зна, да је на месту садашњег села Трњина, које је засновао предак данашњег браства Лаковића пре неких 8—9 пасова, било некада село, од којег су били остали *црква Св. Николе* и код ње *гробље.*

Та *стара црквица Св. Николе*, о којој се није знало, ни ко је ни кад је зидао, била је мала и зидана у „клак“[1]. Служила је све до 1867 године, а тада је порушена и посечен уједно и огромни дуб, који је био израстао споља, крај њена олтара. На њеном месту сазидана је 1869 године нова сеоска црква, посвећена такође Св. Николи[2]).

---

[1]) „Иван Косанчић“ (С пута. Нова Зета 1889, 323) каже за ту негдлшњу цркву: „Овде је била прије мала црква из давног доба“.

Према томе и према горе наведеним подацима о великој старини ове цркве, што сам их ја у Трњинама поуздано сазнао, нисам могао примити за поуздано — саопштење, које је неко дао г А. Лубурићу (а он ми га доставио), да су цркву Св. Николе на Трњинама градили досељени Кучи, преци данашњих трњинских Лаковића. Биће, да су је они одавно или ускоро по свом досељењу само поправљали. — И досељени Зећани Мијановићи, који су се настанили одмах до Трњина, у садашњем селу Кругу, славе од старине Св. Николу. Дакле и њихови земљаци, а вероватно и рођаци, који су се пре њих овамо досељавали, понајпре су могли славити истога свеца.

[2]) Прича се, да је у доба Ћуприлићеве најезде на Црну Гору (1714 год.) турска војска била дошла, да поруши ову стару трњинску цркву, али су плоче саме слетале са црквеног крова и убијале Турке, те су је морали оставити на миру. А цркву Св. Арханђела на Кчеву Турци су тада срушили, и један је Чевљанин после тога викнуо према цркви: „А што се ти, шо-

Гробље је код те старинске цркве било такође веома старо, са гробовима ураслим у земљу и са ретко којим грубим каменом на гробу. Ти су гробови већином прекопани за нове гробове, пошто је и садашње гробље код цркве.

Шта је било са селом, од којег су остали та стара црква и гробље, није познато.

На з. је од села Трњина *Пр̂оков. До*, у коме се познају и сад сухомеђна, кружна кућишта од старога становништва. Зна се, да је Лако, предак садашњих трњинских Лаковића, кад се је пре 8—9 пасова доселио на Трњине, застао у Прокову Долу „само једну бабу и ђевојку", које су биле заостале после помора од куге. Све је остало становништво тога села била куга поморила[1]). Лако се оженио том девојком и превео и њу и бабу на Трњине, присвојивши све њихово имање. — О томе старом становништву Прокова Дола сад се ништа више не зна. Како су по Црној Гори врло чести примери, да се браства презивају по претку, чијим се именом назвало њихово насеље, можемо веровати, да су се стари становници Прокова Дола звали најпре Проковићима.

У југозападном крају трњинског хатара, до границе према селу Липама, су *Кућишки Долови*. Они су очевидно названи по негдашњим кућиштима, којих је по њима било. Данас тих кућишта више нема, нити се памти, кад их је било. То значи, да их је одавно нестало и да је ту било неко врло давнашње насеље.

На и. од села Круга је *Беретин До* а више њега *Беретински Бријег*. У Беретину Долу има старих сухомеђних кућишта „у круг", за која се мисли, да су бар делом остала од предака старинačког цуцког браства Ђуричића, које је сада у суседном селу Ровинама и о коме смо напред опширно говорили. Називи Беретин До и Беретински Бријег дају нам права веровати, да је у томе долу некад живело браство са презименом од старог српског имена Берета.

На ј.и. од села Круга је селиште *Раткова Кућишта*. На средини селишта је мала црквина од „клаченог" зида, у којој и сад стоји „ступа̀ц" и плоча од свете трпезе. Ту се налазила

гоња, не одбрани сам ка' Св. Никола на Трњине, него морам ја да те браним са својом пушком у руци!'

[1]) Исто предање саопштава и Иван Косанчић: С пута (Нова Зета 1889, с. 322).

и по која стара пара, коју су још „стари“ оставили. Око цркве је велико „гробљиште“ или „гробовље“ са великим, простим, плочама на гробовима. Североисточно од цркве су Попова Шетница и Попова Главица и наслућује се, да је ниже њих било гувно. Свуд унаоколо су стара, сухомеђна кућишта „у круг“ од неког повећег села.

Кад се је то село раселило, није познато. Мисли се, да се је звало *Ратковићи* по томе, што народно предање каже, да су одавде били Ратковићи у Гацком (у Херцеговини), од којих је био чувени јунак Вук Ратковић. — Да вероватно и сад има у Гацком Ратковића, показује овај податак о Ратковићима у херцеговачком селу Братачу: „*Ратковићи* одмах иза Радовића [који су дошли пре 200 година] доселили однекле из Гацка. Славе Никољ-дан“[1]). По овом би се податку могло веровати, да су и стари Ратковићи славили Никољ-дан и да је истоме свецу била посвећена и њихова црквица у селу.

Од ових су Ратковића са цуцких Раткових Кућишта без сумње пореклом и две велике групе херцеговачких браства у Зупцима: *Ратковићи* у Коњском (и одатле исељени у Рапте, у Засад, у Придворце, у Арсланагића Мост, у Љубомир, у Невесиње, у Лозницу у Србији, у Босну и по другим српским земљама) и *Милојевићи* у Оградама, у Дренову Долу и у раселици Прчању[2]).

О њихову пореклу саопштава Обрен Ђурић-Козић ово предање: „Ратковићи су из Озринића у Црној Гори, одакле су због неке крвнине пребегла пре 250-300 година браћа Рако и Милоје и населили се на Прокосу између Ограда и Куње Главице. Одатле се Рако преселио у Коњско, те су од њега сви данашњи Ратковићи, а Милоје је остао на Прокосу, те су од њега тамошњи Милојевићи“[3]). — А г. Андрија Лубурић је сазнао од самих Милојевића у Зупцима, да су једног порекла са тамошњим Ратковићима и да су им стари „из Трњина у Цуцама“.

Како су Раткова Кућишта заиста у цуцким Трњинама а уједно и врло близу цуцке границе према Озринићима, очевидно је, да је отуд могло потећи и напред наведено казивање, да су „Ратковићи из Озринића у Црној Гори“. А врло је ве-

[1]) Етн. Зборн XII, 209.

[2]) Обрен Ђурић — Козић: Шума, Површ и Зупци у Херцеговини (Етн. Зб. V), 1239 и 1253.

[3]) На истом месту.

роватно, да су њихови потомци и намерно крили право старо седиште својих предака бојећи се освете за дужну „крв“, због које су им преци оданде избегли.

Према свима тим подацима можемо као поуздано сматрати, да су ови Ратковићи и Милојевићи у Зупцима пореклом од старих цуцких Ратковића са Раткових Кућишта.

Сви ти зубачки Ратковићи и Милојевићи и њихови огранци славе Ђурђев-дан[1]). — Да они нису овога свеца донели као крсно име још из свога старог села у Цуцама, него да су га узели славити после, због тога што су избегли од „крви“, за то има врло много вероватности. И у Оградама и у Коњском, дакле у оба села, у којима су се населили први преци ових Ратковића и Милојевића, има по једно старо бравство, и оба та стара бравства славе Ђурђев-дан; осим тога, и сва раније досељена бравства у оба та села (у Коњском Ђурићи и Тице а у Оградама Кураице и Вици) славе такође Ђурђев-дан[2]), што значи, да су га и она по своме досељењу у та села попримала, односно морала примити, од старијег становништва за своје крсно име.

И у Трњинама се прича, да је пре 9-10 пасова, дакле у *првој половини* (односно: у првим десетинама) *17. века, овуда морила куга* и да је мало ко од ње остао. Без сумње је та куга била узрок и расељавању знатног дела становништва, јер су многе породице, да би избегле помор, отишле одавде и нису се више ни вратиле. Тиме се најбоље може објаснити и што су многа од старих насеља опустела, а у народу се није одржало никаквих успомена о њихову становништву.

Осим тамних успомена о поменутим Ратковићима са данашњих Ратковых Кућишта и о негдашњим становницима Прокова Дола, које је куга поморила, у народу нема сад никаквих непосредних предања о старим бравствима, која су живела на Трњинама. Имамо пак неколико других података, помоћу којих сазнајемо бар за нека од тих старих бравстава.

Тако, на ј. од села Круга има *Вучетића До*, а источно од тога села су *Боројевски Крш* и *Бијелића Крш*, успомене на неке давнашње *Вучетиће*, *Боројевиће* и *Бијелиће*, о којима се сад ништа не зна. Осим тога се, као што смо већ напред по-

[1]) На означеним местима.
[2]) На означеним местима.

менули, називи Беретин До и Беретински Бријег, особито овај други, могу сматрати као успомене на неко старо браство са презименом *Берешићи*, *Берешине* или сл.

У ваљевској Подгорини, у селу Горњем Мушићу, има браство *Максимовићи*, који су се у време првог устанка доселили тамо, а пореклом су „из Трњине у Црној Гори“ и славе Св. Стевана[1]). Они нису могли право са Трњина отићи тамо, јер би се то на Трњинама знало, него су морали отићи са Трњина много раније и живети најпре у неком другом месту. Тамо су могли и славу променити.

У бокешким селима Требесину, Подима, Савини и Србини живи браство *Видаковићи*, за које се каже, да је „из Трњина у Црној Гори 1687. Славе Св. Андрију“[2]). Још се додаје, да су стара свештеничка кућа. — На југозападној страни трњинског хатара, према селу Липама и делом и у липском хатару, има место *Видаковице*, које је очевидно било седиште тога старог браства Видаковића. Што се овде у народу о њима ништа не зна, то би био доказ, да су се Видаковићи свакако још раније, пре 1687 године, одавде иселили, а те године да су тек дошли на Требесин у Боки. За то су време могли живети у неком другом крају или месту и тамо променити и славу. Да је морало тако бити, сведочи нам и народно предање, да су Видаковице још пре 9 пасова, кад су се на њима били настанили преци данашњих цуцких Липљана и Проседољаца, биле пусто селиште.

Њихови су рођаци без сумње *Видаковићи* или *Црногорци* у херцеговачком селу Данићима, за које се каже, да су се „око половине 19. вијека“ доселили „из Трњина у Црној Гори“[3]) (крсно име се не казује). Они несумњиво нису отишли из Трњина средином 19. века, јер би се то на Трњинама знало, него су дошли у Даниће из неког другог места, у које су се још њихови стари доселили из Трњина, са поменуте Видаковице.

По сазнању г. Андрије Лубурића на Трњинама је некад живео род *Нерићи*. Од њих, вели, сад има 6 кућа у Брезовику код Никшића. „Славе Томин-дан. Раније им је то била прислуга, а слава Никољ-дан (6. децембра), па због сиромаштине и инокоштине оставе славу Никољ-дан, а прислугу узму за славу“.

---

[1]) Етн. Зборн. VIII, 814.

[2]) Етн. Зборн. XX, 488, 449 и 500.

[3]) Етн. Зборн. XII, 190.

Са Трњина се „њих шест брата из непозната узрока досели у Брезовик. Одатле њих пет оде у Мало Поље на Гласињац (пре 150 година, а остане само Милета. Имадне синове: Зёку, Арсенија и Илију. Сад их у Гласињцу (Мало Поље, Грачаница и др.) има 16 кућа. Презивају се и они Нерићима. — Не знају, окле им то презиме, а некад су се звали Перишићима. Мисле, да им је дубока старина из Куча".

Г. Лубурић је сазнао, да је и род *Црногорци* у Дулићима у Гацком такође пореклом са Трњинâ, одакле су се иселили око 1800 године, а славе Малу Госпођу. — Пошто је Мала Госпођа свима Малоцуцама прислужба, нема сумње, да су је и ови „Црногорци" најпре прислуживали, па је после узели за крсно име.

Топографски називи у пределу Трњинама. — До поменутих Ратковихх Кућишта (која на ј.и. додирују чевску границу) је *Мрдин Бријег* на с.и. и до њега *Крајков До* (не зна зе, по коме су назвати тај брег и тај до), затим Прапратљива Долина и *Будусањин* (или Будосањин) *Крш* (то је сад назив за воду „дубеницу"; име је без сумње начињено од неког српског личног имена, које је гласило Будосаљ, Будослав или сл.), а на з. од њега Љесковачки Бријег и *Штенова Главица*. Није ми познато код нас овакво или слично топографско име, осим назива за село Штењче у Горњем Пологу[1]), којега сад нема. Можда је начињено по нечијем случајном надимку, који би опет понајпре могао стојати у вези са нашом речи штёне, која је словенског порекла[2]).

Даље су на и. Рȗде Прљине и у њима за Крајским Кршем једна гомила. На с.и. су Дуги Долови са 3 гомиле (по једна: на врх присоја Дугих Долова, „на брёг" *Миркове Долине* — тај се Мирко не зна — и на врх брда Ћулумиде) и поменути *Боројевски Крш*. На з. од Дугих Долова је Пáрни До а на ј. Дренови (дô). На врх Парнога Осоја су три гомиле а код Парне Долине једна гомила и на врх Прљине од Дренова једна гомила. На ј. од Дренова, до Љесковачког Бријега, су Љесковци. Међу Дреновима и Љесковцем је *Мраморје* (ту и сад има украј пута мраморја у знак покоља цуцких и чевских сватова у неко давнашње време, и тад су се, веле, и саме „невјесте"

[1]) Споменик III, 27 и Ст. Новаковић: Законски споменици, 422, 658.
[2]) Даничић: Основе, 249; Miklosich: Etym. Wörterb., 342.

међу собом поклале), а недалеко Гомила од Љесковца, поменути *Вучетића До* и затим *Чврков До* (не зна се, по коме је тај до тако назват).

Ближе селу Кругу су Рупе, до поменуте воде Стапца, а на ј. су од те воде Гомиле од Стапца (од врх *Марине Долине* — та се Мара не зна — до врх Трњина пет гомила). На с. и. од Стапца је село Круг и у њему Горњи и Доњи До, *Ру̏жин Камен* (та се Ружа не зна), Рачетино Осоје (назвато по Рачети од садашњих Мијановића), Рупе и Дријен (крш), а даље на с. су Тријешнице (дô) и поменути *Бова̏н* („вељи кам"). Више Тријешница је Булин Локањ („каменица на плочи", чије име тумаче тиме, што је, веле, неки Црногорац у „првом боју" на Трњинама — биће 1706 године — ухватио Турчина а неко завикао: „Тешко си га његовој були!"), а на рту од Тријешнице су две гомиле. Ту је и „пандурица", грађена за одбрану браства Мијановића у Кругу. Имала је још једна таква „пандурица" на ј.и. од Круга. Обе су од сухомеђе, са пушкарницама.

На с.и. од Круга су поменути *Беретин До* и *Беретински Бријег* и Зовице (дô), а међу њима и Тријешницама пет гомила: на *Вариној Јами* (не зна се, по коме је тако назвата; име јој је могло доћи од женског личног имена Вара, које се употребљава у нашем народу, а постало је од Варвара[1]), а могло је и од неког мушког имена имати облика од мила Вара), на поменутом *Бијелића Кршу*, „на бреґ" Дружаца (дô) и „на бреґ" Беретина Дола. Даље је на с.и. Граб (брег) и Грабска Осоја до Доловског Корита, које је на чевској граници.

На з. од Граба је брдо *Врга*, највиши вис у Трњинама, чије је име без сумње истог постанка, као нпр. називи: Вргањ и Вргиновац за села у Босни[2]), Вргинмост за село у Хрватској[3]), Вргаивица за узвишење у Крајишту[4]), Вргада за село у Далмацији[5]), Вргудинац за село у Србији)[6]).

До Грабског Осоја су „главице" Рти са водом Локвом и *Шестелине Греде* (не зна се, по коме су тако назвате; свакако су добиле име по каквом човеку, коме је био надимак

[1]) Вуков Рјечник.
[2]) Главни резултати, 50 и 256.
[3]) Polit. i sudb. razd. 54, 231.
[4]) Етн. Зборн. XVIII, 149, 329, 330 и 336.
[5]) Spezialortsrep. XII, 83, 52.
[6]) Статист. Србије 1893, с. 16.

Шестелија, сродан са називом Шѐста за онога који има шест прста[1]) и са личним надимком Шестан[2]) и другим сличним речима, од којих су у нашем народу начињена многобројна презимена, надимци и топографска имена).

Н с. з. је од села Трњина поменути *Прôков До* и до њега *Крајкови Долови* (не зна се, по коме су тако назвати), а на з. је од њих вис *Мала Врга.* На и. од Прокова Дола су Пиштетске Долине (о термину „пиштет" говорили смо напред) до виса Клисаћа и до врх Прѝсоја од Трњина више цркве

У самом селу Трњинама је Дô (под кућама, ниже цркве), *Марина Долина* (та се Мара не зна), *Вȕјашева Долина* (и тај се Вујаш не зна).

У поменутим *Црковним Доловима* (који су на ј. од оба села) на з. је од црквине *Томанов До* (не зна се тај Томан), а на ј. је од њега *Јабука Краљева* (о чијем се имену ништа не зна) и до ње поменути *Кућешки Долови* и даље такође поменуте *Видаковице.* Даље су на ј. и. *Ластвице* (о термину „ластва" говорили смо напред), „које упиру до Врбице [дола] и до Ратковијех Кућишта". Крајем Ластвица, поврх Црковнога Осоја, су поменутих 8 гомила. На с. и. од Црковнога Осоја су Јанчине (земљиште; биће назвате по јањцима) иза Почивала.

На с.з. од Јабуке Краљеве и Томанова Дола су Јабука (дô) и Дријенци (земља), а до њих долови Криваче и Крупни Долови и на с. од њих земље Скоропуст и Липице, „које упиру до Ровинах". На с. су даље Пољане и Котарине („земље, које упиру до Прокова Дола") а на з. од њих Космати До. Даље је на с. Вити Јасен (дô и сеоце) а до њега Већа Страна и Груше (брдо), које су до планине Пресјеке.

За планину Пресјеку се прича, да је добила име по томе, што су Цуце, Чевљани и Бјелице ту „пресјекле" Турке, кад је био „потоњи бој на Трњинама" (1722 год.). Тада је, веле, „око" турски био на води Стапцу а Турци су поломљени у Рту од Бована међу Кругом и Трњинама.

Негдашња цуцка *(сад озринићска)* села Доњи Крај и Бâшино Село.

У одељку о цетињском браству Мартиновићима (в. Цетињско Племе) говорили смо и о њиховим сродницима, који су се

[1]) Вуков Рјечник.

[2]) Zbornik XXI, 333 и 364.

били око средине 16. века населили у тада цуцка села Доњи Крај и Башино Село (свакако и у суседном Беретину Долу) и показали смо, да је око средине 17. века „војска“ од Цуца и Чевљана напала на становнике оба та села и растерала их. Тада је једна група тих сродника прешла из Доњег Краја у цуцко село Липу и од њих су данашњи цуцки Липљани и Проседољци и још Бандићи у Команима. А њихови сродници из Башиног Села, Радуловићи са Бојанићима, вратили су се (можда не сви) опет у Башино Село и раселили су се из њега тек у току 18. века.

Доњи Крај је тада сасвим запустео и тек су га око 1860 године поново почели насељавати озринићски Драшковићи. А у Башино Село су се раније населили озринићски Вујовићи из суседног села Ожеговицâ.

Има пак приличан број података, који сведоче, да је и у Доњем Крају и у Башином Селу још пре или и много пре доласка ових досељеника из Чарађа било старог становништва, које је у Доњем Крају шта више и даље остало у своме селу и живело поред тих досељеника. — Најпре ћемо разгледати таке податке у Доњем Крају, па затим оне у Башином Селу.

Доњи Крај. — И Цуце и Озринићи имају опште и поуздано предање, да је Доњи Крај био врло старо и знатно цуцко село и да су у њему све до средине 17. века живела јака старинaчка браства. Још се и сад у оба племена често у говору помињу „стари Доњекрајци“ или „стари народ“ Доњег Краја.

Од тих старих Доњекрајаца памти се и данас браство **Сјеверовићи,** коме је главно седиште било у негдашњем доњекрајском сеоцу *Сјеверову Селу*. И сад се тим именом зове једно доњекрајско сеоце, које је близу данашње цуцко-озринићске границе (више Косовога Дола). И данас стоје тамо четвртасте *„кућиштине“* од тога старог становништва. Зидови су тих негдашњих кућа врло дебели, по један метар и више: у ствари су то по два сухомеђна зида, један споља а други изнутра, а међу њих усут ситан камен и песак, тако да су на тај начин све пукотине међу камењем засуте.

Прича се, да је старешина старих Сјеверовића „Вук Сјеверовић живио у доба војводе Драшка, и он је дигао са старим народом од страха од Драшкова пуцања из пушке“[1]). А

[1]) Г. Андрија Лубурић је сазнао о томе овакво казивање: „Поп Прента, син Драгојев, а отац Драшков, предигне из Војинића у Заљуће.

војвода Драшко је по сасвим поузданим озринићским предањима живео пре 8 пасова, дакле око средине 17. века и у другој половини тога века. Има и друго казивање да је „старосидиоце Доњекрајце изагнао поп Шћепан Драгојевић око 1660 године". А поп Шћепан Прентин Драгојевић је био рођени брат поменутог војводе Драшка и чувени четник и ратник уз Млечиће против Турака.

Опште је предање у Озринићима, да су ти доњекрајски старинци, кад су из свога села изагнати, „дигли у Херцеговину".

По свој се прилици ово изгнање старих Доњекрајаца десило у исто време, кад је по напред наведеном општем предању Цуца и Озринића „војска" од Цуца и од Чевљана растерала досељенике из Херцеговине (из Чарађа), који су се били населили по тада цуцким селима Доњем Крају, Башином Селу и Беретину Долу.

У доцу Драчама, који је скоро у средини села Доњег Краја (на граници према Прапратном Долу), стоји и сад повелико *старо гробље* и на њему *црквина.*

Разгледао сам и једно и друго. — У гробљу нема ничега особитог: гробови су покривени неправилним каменим плочама (често дубоко уривеним у земљу), какве се мећу и на данашње гробове. — Црквина је мала: дуга 6—7 м. а широка изнутра 2 м. Зидови су јој дебели по 1 м. и више, од доста лепо отесаног камења, изиданог с кречом у два упоредна зида, између којих је празнина испуњена усутим песком и ситним каменом. Зид је још висок негде 1 а негде 2 м. На средини задњег зида има мало удубљење од олтара, а зидови са стране имају по три удубљења на свод и у средини је отвор за врата. У једноме од средњих удубљења са стране начињен је отвор у облику пушкарнице. Зна се поуздано, да је „храм" ове цркве била *Св. Госпођа* и да је то била саборна црква за сва околна села. Изнели смо већ напред предање цуцких Липљана и Проседољаца, да је то била црква оних досељеника из Херцеговине (из Чарађа), који су се били настанили у Доњем Крају, у Башином Селу и у Беретину Долу.

Било му је толико опасно од Доњекрајаца, да је свако јутро из двије пушке давао глас, да је жив освануо. Пуцао је преко Доњекрајаца. Једно јутро Вук Сјеверовић искупи Доњекрајце, па им рече: „Не можемо више слушати свако јутро оне двије пушке са Зaљућа, но да се селимо". Тада се некуд иселе".

У суседном *Прапратном Долу*, затим у *Мажном Долу*, у *Крушки*, у *Врби* (која је у средини Доњега Краја) и поменутом *Сјеверову Селу* била су насеља тих досељених Херцеговаца и поменутих старих Доњекрајаца.

Мажнӣ До или *Мажнӣж-до* (овај се други облик чешће чује него онај први) до границе озринићско-бјеличке је био несумњиво повелико насеље старих Доњекрајаца. О томе сведочи и народно предање и до данас одржана стара кућишта и црквина од негдашњег становништва Тих кућишта има на триестак и сва су с истим онаким зидовима као описана кућишта у Сјеверову Селу. И *црквина* и *старо гробље* код ње су у свему истих особина као напред описана црквина и гробље у доње крајским Драчама. Коме је свецу била посвећена негдашња црква у овом долу, није познато. Она је без сумње остала од старих Доњекрајаца.

Остале су успомене на старо становништво у Доњем Крају називи: *Цуцки До* (коме су без сумње дали име Озринићи по Цуцама, којима је некад припадао), *Миросаљски Долови*, *Миокове Долине*, *Ћӯчинов До*, *Косови Долови* (ни за један се од тих долова не зна, по коме је назват), Пиштет и Полећела.

Бâшино Село (становници: „Башедољци"; придев: „башедољски") — По народним предањима, која су очувана код Цуца и код Озринића и у суседним деловима Херцеговине, зна се поуздано, да је Бâшино Село било некад велико насеље.

По једноме од тих предања, које је забележио г. Андрија Лубурић и о коме има и песма у народу, Иван Црнојевић и поп Рончевић с Оногошта су се били нешто завадили и Иван пошље војводу Вука Дојчевића с војском, те попа заробе и поведу; али војвода Ђураш Никшић пође у потеру за њима, отме попа и спали Башино Село, које је у то време било велико насеље.

Бâшино Село је очевидно назвато по неком човеку, коме је било име Бâлша а коме је некад припадало. Можда је тај његов негдашњи власник био један од зетских владалаца с именом Балша — У Башином Селу има два дола, који се зову Бâшини Долови, а више њих је узвишење с именом Бâшин Врх.

О *негдашњим старинцима* Башина Села сад се ништа не зна. Вероватно је, да су се раселили још приликом оног догађаја у време Ивана Црнојевића, кад је по народном предању Башино Село спаљено.

Ово је село могло после тога стојати као пусто селиште до средине 16. века, кад су се на њега настанили неки од оних досељеника из херцеговачког Чарађа, од којих су били познији Радуловићи и Бојанићи. О тим смо браствима и о њихову расељавању из Башина Села говорили напред у одељку о Мартиновићима у Цетињском Племену.

У Башину Селу стоји и сад *стара црквина* од сухомеђе и код ње велико *старинско гробље*, а по селу има на више места *старих кућишта*. Да ли су то бар дêлом остаци још од башедољских старинаца или су само од познијих Радуловића и Бојанића, нисам могао поуздано сазнати. По саопштењу поменутог г. Сава Кривокапића црквина ће бити (према његову сазнању) од ових познијих становника Башина Села (а била је посвећена Малој Госпођи) и запустела је приликом њихова исељења одавде, а по испитивањима г. Андрије Лубурића „не може се утврдити, ко је ту црквицу подигао, а запушћела је пред крај 18. вијека". Г. Лубурић је накнадно сазнао, да су Радуловићи најпре прислуживали Св. Николу зимњег (6. децембра), па су после променили на Малу Госпођу, којој је и та црквица била посвећена.

Кад су Требјешани (њих 70 кућа) из никшићског краја 1711 године били пребегли у Катунску Нахију и у њој стојали око тридесет година, највише их се било настанило у Башину Селу и одатле су четовали.

Претин До.

То је повеће насеље од неколико села и селаца, која смо именовали у другој глави овог рада. Сва су та села постала у току 18. и 19. века насељавањем малоцуцких браства из Ровина, Круга и Трњина по доловима и по местима негдашњих насеља. Да су туда некада била насеља од старих Цуца, сведочи и народно предање и разни други подаци, које ћемо даље навести. Особито је много успомена на старо становништво у топографским називима, који су сви осим два-три врло старог постанка и несумњиво остали од старијег становништва.

И само је име *Претин До*, које се обично тако изговара а много ређе правилно, *Прентин До*[1]), по народном тврђењу врло давнашње и не зна му се постанак. У нашем народу ди-

[1]) И у историји Симе Милутиновића: Прентин До (с. 73).

нарских крајева, особито у Црној Гори, у Боки и у Брдима, врло је често лично име за мушке Пренташ и за женске Прента и презимена и топографска имена, која су од њих начињена[1]. Та лична имена свакако нису словенског порекла, него су примљена од старијег становништва, од Влаха и од Арбанаса (код Арбанаса има и сад лично мушко име Пренд и Премто и женско Пренде)[2], па су добила српски облик и одомаћила се и код нашег народа. Прентин До је дакле свакако назват по некоме Србину или Српкињи.

Сад се осим једног повећег дола тим именом зове и цео означени предео. Како су у томе пределу још називи *Претинска Присоја*, *Претинска Љут*, *Претинска Прла* и *Претинска Ластва*, и то на великим одстојањима једно од другог, врло је вероватно, да је у овом пределу некад живело браство, које се презивало *Прентићи* или Прентовићи или сл.

Ранијег становништва из овог предела морало је врло давно нестати, јер у Цуцама нису о њему очуване никаке непосредне успомене. Узрок је томе без сумње, што је цео широки појас *Ц*уца, у коме је и предео Претин До и даље на з. Зовина са Горњим и Доњим Извором био око граничне линије између столачког (херцеговачког) и скадарског пашалука, односно између Херцеговине и Црне Горе, те се је услед непрекидног четничког ратовања око те границе старо становништво целога тога појаса морало рано, још у 15. и у 16. веку, раселити. А тај је појас због велике кршевитости свога земљишта могао уопште бити само ретко и насељен.

За једно браство у Кривошијама (у Боки) знамо, да је пореклом из овог предела. За њ се каже: „*Кокоти*, које зову и Кокотовићи, из Кокотове Главе, врха у Трњинама селу (Црна Гора), дошли су 1701. Славе Никољ-дан“[3]. Кокотова Глава је вис у североисточном крају Прентина Дола, а под њом је и Кокотов До. Свакако је предак тога браства имао надимак Кокот, те су по њему добили називе Кокотов До и Кокотова Глава а његово потомство презиме Кокоти. Што се у њихову предању Кокотова Глава ставља у Трњине, то нас нимало не

---

[1]) Види нпр М. Миљанов: Племе Кучи, 144 и 177; Етн. Зборн. VIII, 132; Етн. Зборн. XVII, 362, 373, 449 и 450; Етн. Зборн. XX, 208, 296, 568 и 596.

[2]) Dr. J. G. von Hahn: Albanesische Studien. Jena, 1854. II Heft, 117.

[3]) Етн. Зборн. XX, 516.

изненађује, јер се је раније именом Трњине у ширем смислу обухватао и тај предео (и уопште сав јужни и средњи део Малоцуца, до Кобиљег Дола), па се и сад понегде изван Цуца назив Трњине употребљава у том смислу.

У западном делу Прентина Дола неколико се долаца зову именом *Јанешића Руае*. Ту је дакле некада живело браство Јанешићи; али се о њему сада ништа не зна.

Такође је на западној страни Претина Дола *Муштерски До*, у коме је и сеоце истог имена. Назив Муштерски До је несумњиво успомена на неко старо браство, које се презивало Муштери или Муштеровићи, управо Мустеровићи (шт место ст биће по црногорском изговору). Познато ми је још село у црногорском племену Загарачу с именом *Мустеровићи*, које је очевидно било презиме његова негдашњег браства (а и садашње се браство тога села тако презива). Овакви називи нису ми познати више нигде код Јужних Словена[1]), а нема ни словенске речи, од које би могли бити изведени. Највероватније је, да је још код старих Влаха било таких имена и речи, које су после прешле и Србима, те од њих постала и наведена презимена и топографска имена. А можда су та топографска имена успомена на саме Влахе, који су — већ скоро сасвим посрбљени — ту некад становали. У језику далматинских Романа имала је реч mustro или muostro, значењем и пореклом истоветна са талијанским maestro[2]), те је врло могућно, да су наведена презимена и топографска имена у вези са њом.

Међу осталим топографским називима Прентина Дола има знатан број успомена на старо његово становништво.

На ј. је до поменуте планине Пресјеке Ледени Бријег, „вала" Замрштен, вода и земљиште Бачва, сеоце Липови До, вис Козарице, *Остојин Бријег* (тај се Остоја не зна) и поменуто Бојање Брдо.

На з. од Бачве је сеоце *Дӓнаве* у долу истог имена. Име му је свакако постало од неке српске речи с основом дан, а рекао бих, да се понајпре може довести у везу с речју дан у значењу дно; много ми се мање чини вероватним, да је по-

---

1) Можда је истог постанка и презиме *Муштовић* у Херцеговини (Етн. Зборн. V, 848).

2) Dr. M. G. Bartoli: Das Dalmatische (Schriften der Balkankomission, linguist. Abt.). Wien, 1906. II, 207.

стало од личног мушког имена Дан, које се већ од 14. века јавља у нашим старим споменицима[1]).

На с.з. од Данава је брдо Гука а ниже њега Мрке Плоче и Лијепо Присоје, даље на с.и. брдо Развршје, Мраморје (ту су били некад „мра орови“ на месту, где је похватано и посечено „30 турских бегова“), *Лäчев До* (са сеоцем истог имена; назив му је јамачно дошао по имену неког човека, који се звао Лакац или Владац), Жгљебиње (са сеоцем истог имена), *Вуков Бријег* (тај се Вук не зна), *Меоца* (земљиште, равница, и село; о српском пореклу и о значењу тога имена говорили смо напред, в. Меоца у Ћеклићима), Скале (заиста су „скале“, ступњевите стране; има и „вода дубеница“ Скала), *Богáчев До* (тај се Богач не зна), сеоце На Врг Мелацах (т. ј. На Врх Мелаца) и у њему земља Дионице и даље на и. земљиште Под Борачку Главицу и Борачка Главица, која је на и. од села Мелаца.

На з. од Мелаца су: Мећеђи До, Борови До (и сеоце истог имена), поменута *Претинска Присоја* и *Претинска Љут*, Вељи До (са селом истог имена), Брвеник (до и сеоце истог имена), Лäзиница, поменута *Претинска Прла* и *Муштерска До* са селом истог имена и са Малиначком Алугом.

Даље су на с. и на с.и. планина Тисовац, поменуте *Јанешића Руте*, Јастребов До, Пре(н)тин До, поменута *Претинска Ластва* (у њој има једна „борина“, у којој су по предању „о првом боју“ на Трњинама похватали „70 турских бегова“, па их одвели на Кчево и посекли) и у њој „жива вода“ Пйскалина, а даље је поменута *Кокотова Глава* више *Кокотова Дола* и *Шарометова Дола* (назват је очевидно по некоме, који је имао надимак од придева шарометан[2]), а тај је придев по Даничићу[3]) српска реч).

На з. су од њих Урвине а на с. з. планине: *Чӳмојевица* или Чӳмовица и *Губавице*. Та су два имена интересантна због своје везе са речима чума и губа. Вероватно, да су успомена на негдашње поморе, а може бити, да су им имена постала у вези с каким народним празноверицама.

Врљерог.

Ово је новије насеље са два сеоца (Жâрме и Рäсове) у јужној подгорини планине Врљерога, по којој је и добило име.

[1]) Види Даничића Рјечник и Rječn. загреб. Акад.
[3]) Вуков Рјечник.
[2]) Основе, 184.

И то име и готово сви остали топографски називи овога насеља остали су несумњиво од старијега становништва. Као и у Претину Долу, тако се и овде и из истих разлога нису одржали никаки непосредни остаци и успомене на то раније становништво. Али доци с именом *Јовановића Рупе* у јужној подгорини планине Врљерога сведоче, да је ту некад живело браство, које се звало Јовановићи. Недалеко су од њих *Миличина Рупа* и *Марина Рупа* (до села Жарама), чија су имена такође успомене на негдашње српско становништво овога предела.

И остали су топографски називи овога предела сви српски. За име *Жа̑рме* (2. пад. мн. Жарама) то смо показали напред, код имена Жарма у Ћеклићима. До Жарама су на с.и. Барички Ртови, а на з. и на с. сеоце Ра̑сове и Жармеска Љут, затим Обадовице (земље), Алуга Марковића (назвата по данашњим Марковићима), Мека Присоја, Поткапе и Капе (врло високо брдо).

На с. од Врљерога је Обадовичка Алуга (до чевске границе) и код ње Бегов Мрамор (назват по Бегу Иванову из Загарача, који је био у чети, па су га ту посекли „Грађани“ из Никшића). На з. од Обадовичке Алуге су Врљерошки Долови, а на ј. од њих Врљерошка Осоја и Врљерошки Коми, „који упиру до Урвинах“ (планина Урви̍не је поменута напред).

Кобиљи До.

Данашње се његово становништво населило пред крај 18. и почетком 19. века од малоцуцких браства са Трњина и Ровина. Али је поуздано било у овом долу насеља и у раније време. То нам казује и народно предање, а о томе сведоче и разни подаци, које ћемо даље изнети.

Име *Кобиљи До* и сви остали топографски називи у селу и око њега остали су од старијега становништва.

Кад су се прве Цуце крајем 18. века населиле у запустели Кобиљи До, затекли су у њему неколико *„кућиштина“* или *„омеђина“* од сухомеђе, све „на округ“, са ониским зидом, али доста про̍страних и мало веће дужине него ширине. Ко је у њима становао, није познато.

Један се крај „поља“ (Кобиљег Дола у ужем смислу) зове *Мргунић*, а на врх њега је *Кућишки До*, на коме има једна стара „кућиштина“, слична онима, које смо мало час описали.

По томе би се могло веровати, да је ту некад живела породица или братство са презименом Мргунић.

На с. од Кобиљег Дола су *Тојички До* и *Тојичка Греда*, очевидно успомене на неки давнашњи род или братство, које се презивало Т*ојићи*.

У селима Сарајевског Поља, Врутцима и Лужанима, живи род *Црногорци*, за који се каже, да је „старином из Кобиљег Дола с Чева у Црној Гори". За оне у Врутцима се још каже, да се доселио „Милош Томашевић, бјежећи од крвне освете, због чега је и презиме промијенио. Слави Св. Николу"[1]). А за оне у Лужанима: „Иста породица с онима у Врутцима. Славили су Николь-дан, а прислуживали Малу Госпојину, а касније... узели Малу Госпојину за крсно име, а Св. Николу престану служити"[2]).

Пошто на Кчеву нема Кобиљег Дола, него само у Цуцама, не може бити сумње, да су ти Томашевићи били старином из овог цуцког Кобиљег Дола. А што у своме предању мећу Кобиљи До у Кчево, то би могло значити, да су им преци најпре неко време живели на Кчеву, па затим отишли даље, док су најзад доспели у Сарајевско Поље. А њиховим потомцима у Сарајевском Пољу већ није могло бити познато, да Кобиљи До није у Кчеву, те су успомену на једно и на друго саставили А могло се наравно и ма којим другим узроком десити, да Кобиљи До у овом предању буде стављен у Кчево. Да су преци тих Црногораца били пореклом из Цуца, доказује и њихова стара слава, Св. Никола, и преслава Мала Госпојина, јер та два свеца и сада славе све Малоцуце.

У селу Биоској Ужичке Црне Горе има род *Ваљари*, за које се каже, да „су из Кобиљег Дола на Грахову" и да су вероватно „потомци неког Пјева Ваљара", а живели су најпре око Пљеваља. Једни од њих славе Св. Петра, други Св. Јована а трећи Св. Димитрија[3]). — Према наведеном предању, да су Ваљари „из Кобиљег Дола на Грахову", може се веровати, да су њихови преци отишли из Кобиљег Дола још онда, кад се то село рачунало у убласт Грахова, односно старог племена Риђана.

---

1) Етн. Зборн. XI, 160.

2) Етн. Зборн. XI, 164—165.

3) Етн. Зборн. XXXIV, 172.

Говорећи о цуцком селу Вукодолу расправили смо и питање о пореклу велике групе херцеговачких браства, у коју спадају и Авдићи са Бабићима на Планој, Зимоњићи у Гацком итд., и показали, да тврђење неких браства из те групе, да су пореклом „Кривокапићи из Кобиљ-дола“ у Цуцама, није тачно и да та браства уопште нису старином из Цуца.

У хатару Кобиљег Дола нема ни гомила ни трагова од каког старог гробља и цркве. Данашња сеоска црква је подигнута средином 19. века и посвећена Малој Госпођи.

Према томе и према осталим наведеним подацима могло би се рећи, да на Кобиљем Долу у старије време свакако није било каквог већег насеља. Ту је могао бити какав заселак суседног великог и старог села Трешњева (напред смо, говорећи о Трешњеву, саопштили и народно предање, да су старим Трешњевцима били „сјенокоси“ на Кобиљем Долу) и са њим је без сумње имао и цркву и гробље заједничко, као што је имао и нови Кобиљи До, док није средином 19. века подигао себи цркву.

На југу од села при Тисовцу према селу Доњем Извору пролази напред поменута *Велика Међа*, иста онаква као она у Трешњеву. И она преграђује Ждријело („на брег Извора“), а излази даље до чевске границе — до поменутог Бегова Мрамора у Малим Цуцама (северно од Врљерога).

Сви су *топографски називи* у хатару села Кобиљег Дола чисто српски.

У јужном делу кобиљедолског хатара је планина Ти̏совац, напред поменути дô Пи̏скалина са „живом водом“ истог имена и код њега место Гробнице (ту су покопани Турци, што су изгинули, кад је бег Љубовић био ударио на Трњине) и даље на с. Озêбли До (са сеоцем истог имена).

На з. су од Кобиљег Дола планина Гука, на граници према Трешњеву, и у њој Уба’ Кобиљски, затим Букови Долови.

У самом Кобиљем Долу су код цркве земље Баре, а више њих Сућеска („најужи пролаз“) и при крају поља поменути *Мргунић* са *Кућишким Долом* на врх њега. На источној страни Кобиљег Дола су „дубенице“ Језерца и дô Љескови До (у њему је „кућиштина Лазара Пецирепа, ускока из Херцеговине, који је отолен дига’ у Ћчево“).

У источном делу кобиљедолског хатара је дô Капавица (са сеоцем истог имена), а на с. од њега је поменута планина Чу̑мојевица или Чу̑мовица и до ње брдо Гола Глава, Пријеки

До и поменути *Тојички До*, *Тојичка Греда*, Осоје Тојичкога Дола, Дубоки До, Броцкени До и на његову присоју Мала Пишталина, а још даље на с. планина Вите Стијене, која се простире до планине Пустог Лисца, и сеоце Под Лисац. И „дио Пуста Лисца“ је својина данашњих Кобиљедолаца (делом издељен, делом комуница).

Подаци о још неким стариначким браствима цуцким.

Са разних страна сазнајемо за нека браства, која имају предања, да су пореклом из Цуца, а о којима се у Цуцама данас ништа не зна, тако да можемо за њих или бар за велику већину од њих веровати, да воде порекло од цуцких старинаца.

У Будви је имало старо браство с презименом *Цуца*, које је одавно изумрло[1]), а за које би се по његову презимену могло мислити, да је било старином из Цуца.

У бокешком селу Ластви живи браство *Баук*, за које се каже, да је „из Цуца (Црна Гора) у XV в. Славе Св. Јована Крститеља“.[2]) Истог свеца славе сва три најстарија ластовска браства, те је очевидно било у том погледу изједначавања међу њима.

У бокешком селу Горовићу има браство *Дајичићи*, који су, вели се, „дошли у XVI в. из села Копита у Цуцама (Црна Гора), а славе Никољ-дан“[3]). У Цуцама нема села Копита. Биће, да је име селу заборављено и замењено именом Копито (а могло се у то време Копитом и звати неко мало насеље, којег је после нестало). — У народној песми „Погибија Тепавчевића (око 1790 год.)“[4]) прича се, како су у Цуцама подигли чету Дајичић Вук и Пешикан Риста. По томе би се могло мислити, да је још крајем 18. века било у Цуцама Дајичића — ако можда тај Вук Дајичић није био какав ускок.

Браство *Живковићи* у Бијелој у Боки има предање, да је „из Црне Горе 1689., из села Зађуте. Славе Никољ-дан“[5]).

---

1) Етн. Зборн XX, 585.

2) Етн. Зборн. XX, 564.

3) Етн. Зборн. XX, 566.

4) у помињатој рукописној збирци г. Андрије Лубурића у београдској Академији Наука, под бр. 157.

5) Етн. Зборн. XX, 507.

У поменутом бокешком селу Горовићу има браство *Цуце*, за које се каже, да „славе Петков-дан, дошли у XVII в. из Цуца“[1]).

У селу Пријерадима у Боки зна се за тамошње браство *Никодимовиће*, да су дошли „у XVII в. из Цуца“. Као и сва остала браства тога села, славе Св. Ђорђа, коме је и црква посвећена[2]).

За *Вукашиновића* у селу Мулу у Боки саопштава се, да је из Цуца и да слави, као и сва остала старија браства тога села, Врачев-дан[3]).

Међу старијим браствима у бокешком селу Шкаљарима наводе се *Гргуровићи* и *Цуце*. И за једне и за друге се зна, да су из Цуца. Први славе Лучин-дан а други Врачев-дан[4]), а та два свеца славе сва најстарија браства у Шкаљарима, што значи, да је ту било неког изједначавања по крсним именима.

У херцеговачком селу Фојници (у Невесињу) има браство *Гузине*, који су „старином Цуце“, а тамо се доселили из Коритâ[5]). Крсно име није саопштено.

Г. Андрији Лубурићу је причао неки добровољац Кривокапић, насељен у Сенти (у Бачкој), да је тамо нашао неког старог професора, који се презива *Цуцин* и који му је казао, да је старином из Цуца, али није знао рећи, како су му се стари презивали.

в) **О новијим браствима племена Цуца.**

У Цуцама има две групе брастава, којима су се преци несумњиво доселили још у 16. веку. Једну чине Бајковићи, Поповићи и Проседољци, а другу Грабљани, Градињани и Липовци. Још је врло вероватно, да и браство Пешикани води порекло од досељеника из 16. или из прве половине 17. века.

У 17. веку су се доселили преци брастава: Лаковића, Томановића, Вујадиновића, Мијановића и Звицера, а крајем 17. или почетком 18. века преци Живковића.

У 19. веку, и то све у другој половини тога века, су по-

1) Етн. Зборн. XX, 567.
2) Етн. Зборн. XX, 571-572.
3) Етн. Зборн. XX, 401.
4) Етн Зборн. XX, 413.
5) Етн. Зборн. XII, 359.

долазили: Вукасовић, Миловић, Инковић, Ђетковић, Самарџић и Андрић.

1. Бајковићи: Кривокапићи и Преобрежани.

Ова је велика група од браства насељена по многим селима и сеоцима Вељих Цуца. Ми смо у другој глави овог рада (Племенска подела) изнели тачне бројне податке и распоред Бајковића по насељима.

У Цуцама живи *194 породице Бајковића*, од којих 107 породица долази на Кривокапиће а 87 на Преобрежане.

О пореклу Бајковића говорили смо опширно у одељку о братству Мартиновићима у Цетињском Племену. Расправљањем смо дошли тамо до резултата, да су и Бајковићи несумњиво пореклом од оне велике групе исељеника из Чарађа у Херцеговини, што се била у 16. веку настанила у Цуцама и затим пред крај тога века разишла на разне стране. Један род или задруга из те групе, коме је био на челу Бајко[1]), пређе из цуцког села Ржаног Дола, у коме је дотле становао, у вељоцуцки предео Заљут и настани се у селу Кућиштима. Од његова су рода сви Бајковићи, који су се убрзо разгранали и раширили по свима околним селима а затим и даље на с. по целој Заљути и по трешњевачкој општини. Сви поуздани паметари у целој старој Црној Гори тврдили су ми, да се не зна име ни Бајкову оцу ни његовим даљим прецима.

Сви Бајковићи славе и данас свога старог свеца, зимњег Св. Јована (7. јануара по ст.), а у Цуцама су примили за прислужбу пролетњи Никољ дан (9. маја по ст.) — Своме свецу су ускоро по досељењу у Цуце, у 17. веку. сазидали цркву Св. Јована Крститеља на брду Бјелилу у хатару села Кућишта.

По предању Бојковићи су се разгранали од двојице Бајкових синова: Вучете и Вучића. Вучета је остао на Кућиштима и од њега су *Кривокапићи*, а Вучић се по смрти очиној оделио

[1]) Неки га писци зову „кнез Бајко". Ја нисам нигде у Цуцама чуо, да Бајка називају кнезом. И сами његови потомци, Бајковићи, не знају, да је био кнез, и без сумње није ни био кнез. Ту му је титулу свакако дао песник Горског Вијенца, који га редовно назива кнезом, па су је после прихватили и неки писци (в. нпр. Ј. Ф. Иванишевић: Из Цуца, 423; И. Косанчић: С пута. Нова Зета, 1889. С. 321). И Панто Црногорац у књижици „Права истина догађаји и неправда у Црној Гори" (с. 3.) не назива Бајка кнезом

од брата и прешао преко Бријега, који је више Кућишта, те се настанио у сеоцу Братешу. По томе га назову Преобрежанин (Преко-брежанин) а његове потомке *Преобрежани*. Свако се од тих братстава, као што ћемо даље видети, поделило на више ужих братстава, а она опет на по неколико огранака.

Кривокапићи (107 породица) су добили то презиме по сину Вучетину (а унуку Бајкову), Раславу, који је био добио надимак „Кривокапа". Трговао је, веле, с „Латинима" у Приморју и под старост се оженио „Латинком" са Глоговца (коју је „покрстио"), те добио из тазбине на дар једну криву капу, по којој га назову „Кривокапа"[1]).

Раслав Вучетин је имао три сина: Вука, Николу и Лакића, и по њима се Кривокапићи деле на три ужа братства: Вуковиће, Николиће и Лакићевиће. Вуковићи су најмногобројније од тих братстава, а Лакићевића има најмање.

Кривокапићи-Вуковићи су настањени у Добрењеж-долу, Јасенима, Вукодолу, Доловима, Бати, Трешњеву и Подбуковици. Један ред њихових пасова гласи: Јуро (данашњи пас)—Филип—*Милош* (стари барјактар и четник)[2])—Пејо—Голуб—Вујадин—Вук—Раслав—Вучета—Бајко.

Кривокапићи-Николићи су настањени у Вукодолу, Подбуковици, Трешњеву, Доњим Изворима и Јасенима. По Мурату и Бјелану, синовима Драговим а праунуцима Раслава Вучетина, деле се на Муратовиће и Бјелановиће. Један им ред пасова гласи нпр. овако: Никола (данашњи пас)—Васо—Ђуро—Раде—Саво—Мурат—Драго—Никола—Раслав—Вучета—Бајко.

Кривокапићи Лакићевићи седе у Кућиштима, Стражиштима, Изворима и Подбуковици. Из овог је братства био чувени јунак, Бајо Гаврилов, који је живео крајем 18. и почетком 19. века. Његов ред пасова гласи: један младић (данашњи пас)—Шуњо—Милутин—Лазар—*Бајо*—Гаврило—Лакић—Раслав—Вучета—Бајко.

Исељених Кривокапића има, колико се зна, у више села никшићских Рудина (Г. Брестице, Трепча и др.) и предела

[1]) Ј. Ф. Иванишевић саопштава друкчије казивање од овога, које сам ја чуо. Син Вучетин (код њега је погрешно назват: Вук Расоа!) је, вели, често славио у Доброту, да пије вино, а вазда је држао капу на ухо, те га лато назову „Кривокапа" (Из Цуца, 424).

[2]) Од њега сам сазнао многе најпоузданије податке о Бајку и о његову потомству.

„Никшића“ (Клачина и Бубрежак); на Лукову; у Зупцима у Херцеговини, где су се прозвали Средановићима (тамо их заиста има под тим презименом и славе Св. Јована)[1]; у Грахову и у Дабру у Херцеговини; у Перасту и у Ораховцу у Приморју (у Перасту их има и сад[2]), а у Ораховцу их Накићеновић не помиње); на Цетињу; у Србији у топличком округу и у Петрову Селу; у Бугарској; у Америци (у Монтани).

Још нам је познато, да су од исељених Кривокапића (или можда од њихових рођака, који се издају за Кривокапиће): Кривоглави у херцеговачком селу Мрњићима[3]); Кривокапићи у Рисну[4]); Вечковићи у Петрушињовићима, у Бјелопавлићима, одакле су отишли и у Скадар (тамо су од њих муслимани Ајдар-Цуцићи) и у Србију (у топлички округ и у Соко-бању)[5]). — За све се ове исељенике саопштава, да славе Св. Јована.

Напред смо, говорећи о цуцком селу Вукодолу, расправили питање о пореклу једне велике групе херцеговачких бра̀става — Авдића, Бабића, Зимоњића, Жерајића и т. д. — и показали, да тврђење неких од тих брастава, да су пореклом „од Кривокапића из Кобиљ-дола“ није тачно и да она уопште нису пореклом из Цуца.

Преобрежани (Перовићи и Мијајловићи; укупно 87 кућа) су по предању сви потомци Бајкова сина, Вучића. Вучић Бајков је имао три сина: Пера, Мијајла и Марка. „Од Марка Вучићева је било једно дијете, па га је подигао стриц Перо, те се и они што су од Марка презивају *Перовићи*“ исто онако као и прави потомци Пера Вучићева. — Потомци Мијајла Вучићева зову се општим презименом *Мијајловићи.*

Преобрежани-Перовићи су огромном већином потомци поменутог Пера Вучићева, а само су малим делом од његова синовца, Марка. Перо Вучићев се помиње 1684 године као „Pietro Vuchichev Conte del villa di Zagliuti“[6]). Он је имао осам синова, од којих је један био онај Батрић Перов, за којим тужи сестра његова у „Горском Вијенцу“ (стих 1913 и д.). Уз песму

---

1) Етн. Зборн. V, 1242.
2) Етн. Зборн. XX, 535.
3) Етн. Зборн. V, 1210—1211.
4) Етн. Зборн. XX, 522.
5) Етн. Зборн. XXVII, 197.
6) J. Томић: Црна Гора за морej. рата 252 и 362.

„Освета Батрића Перовића“ каже се, да је Батрић погинуо око 1700 године, а то сасвим добро одговара и наведеном податку о времену, кад је живео његов отац, кнез Перо, и броју пасова, који се до Батрића и до његове браће набрајају, наиме 6-7 пуних пасова.

Перовићи се деле на четири гране: Кнежевиће, Турчиновиће, Живковиће и Косовиће.

Кнежевићи су сви од Павића Перова, једнога од оне осморице синова Пера Вучићева (унука Бајкова). Али су се Кнежевићима у ствари најпре били прозвали потомци кнеза Николе, па су после то презиме узели и њихови рођаци, који су од Николина брата, Гаврила. То нам показује и овај ред њихових пасова: Радован (данашњи пас)—Милош—Стеван (барјактар) —Мрко—Марко—Гаврило—Иван (и брат му, кнез Мргуд)—*Никола (кнез)* и брат му *Гаврило*—Павић—Перо—Вучић—*Бајко.*

Турчиновићи и Живковићи су од двојице браће, „Турчина“ и Живка, који су праунуци поменутог Бајкова унука, Пера Вучићева. То се види и из њихова набрајања пасова: Јован (данашњи пас)--Саво—Милош—Ђуро—Марко—*„Турчин“* (и брат му Живко)—Перо—Вучић—Перо—Вучић—*Бајко.* — Турчиновићи су најмногобројнија грана међу Перовићима.

Косовићи су најмања грана Перовића. Они су до Коса, потомка онога Марка, сина Вучићева, а унука Бајкова, чијег је малолетног сина „подигао стриц му Перо“, те се по томе и они прибрајају Перовићима. (Једни погрешно означавају Коса за брата реченоме „Турчину“ и Живку).

Од Перовића се зна за ове исељенике: у Рудинама (у Брестици, Мужевицама, Огорјелом Ждријелу, Рамову Долу, Ђешевици, Ујњину Долу, Церову Брду и Трепчима); у „Никшићу“ (пределу) у селу Ратајском; у Србији у Лесковцу, у Петрову Селу, у Селишту и на Обиљевцу; у Босни у Рудолфсталу (бањалучки срез) и у Америци („у Јут Монтани“). — Осим тога знамо, да су од Перовића и Чагоровићи под Височицом у Бјелопавлићима, за које се каже, да су „из Цуца од Батрићевића“[1]). — Биће, да су и Перовићи у бокешком селу Доњем Ораховцу од ових у Цуцама, јер се за њих каже, да су се доселили „из Цуца у XVII в.“ Славе Ђурђев-дан а прислужују Ђурђица[2]), што би значило, да су променили славу.

[1]) Етн. Зборн. XXVII, 198.

[2]) Етн. Зборн. XX, 421.

Преобрежани-Мијајловићи, потомци Мијајла Вучићева (Бајкова унука), деле се на две гране: Ђуровиће и Банићевиће (са Шакићима).

Ђуровићи су од Мијајлова сина Станоја, по чијем су унуку, Ђуру, добили презиме. Пасови су им нпр.: Милан (данашњи пас)—Крсто—Вӯко—Лазар—Лука—*Ђуро*—Милутин—Станоје—Мијајло—Вучић—Бајко.

Банићевићи су од другога сина Мијајлова, Дамјана, а прозвати су, веле, Банићевићима „по неком ђеду, што је имао предимак Банић" (од бан). Један је ред пасова: Мијајло—Шутӓн—Вӯко—Ћетко—Мӣћо (и браћа му Лука и Думеља)—Мијајло (и брат му Саво)—Драгиша—Дамјан—Мијајло—Вучић—Бајко. — Један се огранак Банићевића зове Шакићима по претку Шаку.

Од Мијајловића, и то све од Банићевића, има исељеника: у Грахову, у Никшићу, у Србији (у Петрову Селу и у Куршумлији) и у Северној Америци („у Деламар Невада").

2. Поповићи или Липљани.

Има их укупно 34 куће. Осим 3 куће на Зовинама (у Доброј Гори и у Пресјеци код Нерина), 2 на Јасенима, 1 у малоцуцком Кругу, 1 у Трњинама и 1 у малоцуцким Ластвицама све су остале у селу Липи.

И о њихову пореклу смо расправљали у одељку о братству Мартиновићима у Цетињском Племену. Видели смо, да су и преци Поповића били међу оним исељеницима из Чарађа у Херцеговини, који су се били настанили у Цуцама, па одатле већином разишли, а само један део остао и даље у Цуцама, те су од њих Бајковићи, Грабљани, Градињани, Липовци, Поповићи и Проседољци у Цуцама.

Поповићи знају, да им се предак био настанио у цуцком селу Доњем Крају (које је сад у Кчеву). Најстарији предак, за којег знају у Доњем Крају, звао се поп Јаков. Његови су синови били: Раславац и Петар.

Кад су по њихову казивању удружени Чевљани и Бјелице (већина других Цуца тврди, да су то били удружени Чевљани и Цуце, и то је тачно) напали на ове досељенике из Херцеговине, Раславац је из Доњег Краја прешао у Видаковице (сад селиште између Липе и Трњина), а брат му Петар се насели у Просеном Долу и од њега су садашњи Проседољци.

Раславац је без сумње иста личност са попом Расавом, који се 1667 године потписао као сведок на једном писмену из Црне Горе као „поп расав ц8ца“[1]). И по броју пасова (8), који се до њега броје, он је управо живео у то време. — Из Видаковица је Раславац, пошто му је погинула жена, дошао у Липу старинцима Маковићима и од њих се оженио, а кад су Маковићи „излињали“, све му је њихово остало. Раславчев је син био поп Јанко, од кога су сви Поповићи. Зову их и „Липљанима“ по њихову главном седишту.

Сви Поповићи славе Јовањ-дан зимњи а прислужују Мали Госпођин-дан и тврде, да су те свеце славили још њихови стари. Исто крсно име и прислужбу имају и њихови рођаци, Проседољци, у суседном селу, Просеном Долу, а такође су им заједнички: „завјетни дан“, Ћириков-дан (15. јула по ст.), на који се служи у цркви служба и „дају завјети“; ношење крста „у нећељу Свијех Светијех“ (по Тројичину-дне); црква Св. Јована у Липи, коју су заједнички и градили преци Липљана и Проседољаца, и гробље код те цркве.

По сину (Вују) и по унуцима поменутог попа Јанка Поповићи се деле на три гране: Жутковиће, Мирковиће и Вујовиће. Предак Жутковића је чувени јунак Жутко Липљанин, који се помиње у једној народној песми из времена око 1735 године[2]). Његов је ред пасова: Милован (данашњи пас)—Јанко—Шћепан—Драгиша—Петар—*Жутко*—Радуле—поп-Јанко—Раславац—*поп-Јаков.* — Пасови су Мирковића: Ћетко—Марко—Ђоко—Лазар—Драгиша—Живко—*Мирко*—Радуле—поп-Јанко—Раславац—поп-Јаков.

Од браства Поповића било је до сад седам свештеника. Од једнога од тих свештеника, од поп-Марка, мисле, да је познати јунак, *Лазар Мутап* у Србији. Син поп-Марков убије, веле, свог оца (по томе се и сад зове Попова Главица) и утекне у Херцеговину, а затим преко Босне у Србију и тамо је од њега био Лазар Мутап.

Од Поповића има исељеника: у „Никшићу“ (пределу) на Клачинама, Бубрешку и Будошу; на Данилову Граду; у Херцеговини у селу Влаховићима (у Дабру); у Босни на Гласинцу; у Цариграду; у Аустралији; у Боки, у селима: Бијелој, Лепе-

[1] J. Томић: Политички однос..., 79 и 80.

[2]) Огледало Српско, 79.

танима, Вељем Селу (у Ораховцу) и Морињу. Свуда се, веле, презивају Поповићи.

Код Накићеновића се ни у једном од именованих бокешких села не помињу изриком Поповићи као досељеници из цуцке Липе; али се наводе досељеници из Црне Горе са другим презименима[1]), што би значило, да су Поповићи ипак тамо измењали презимена.

3. Проседољци.

Има их 24 куће, од којих су 23 у селу Просеном Долу а 1 у суседној Липи.

Проседољци су, као што је речено, истог порекла са Поповићима у Липи, дакле од досељеникâ из Чарађа у Херцеговини, и то од једног сина поп-Јаковљева, Петра, који се са синовима Марком и Јованом из Доњег Краја доселио у Просени До. Пошто су ту затекли само последње остатке од стариначког становништва, који су ускоро изумрли, они заузму цело село и поделе га на двоје.

Потомци Марка Петрова зову се Мâрковићи (19 кућа), а потомци његова брата, Јована, прозвали су се по његову сину Томашу Томашевићи (5 кућа). Општи им је пак назив „Проседољци“ по томе, што су они једино становништво Просеног Дола.

Напред смо казали, да Проседољци имају исто крсно име и прислужбу (Св. Јована зимњег и Малу Госпођу), као и њихови рођаци, Поповићи (Липљани), и да су им заједнички: и црква и гробље и заветни дан и ношење крста.

Мâрковићи броје своје пасове нпр. овако: Митар (данашњи пас)—Јагош—Мијат—Митар—Никола—Вуко—Вулета—Никола—*Марко*—Петар—*поп-Јаков*... — А Томашевићи: Божо—Раде—Благоје—Гōјо—Никола—Петар—*Томаш*—Јован—Петар—*поп-Јаков*...

Именовани Никола Марков био је „четник у доба Ћуприлићева удара“ (1714 год.) и у боју на Доброј Води посекао турског барјактара.

Од својих исељеника Проседољци знају: Марковиће у Broћанцу у Рудинама и „у Град Никшићски“; Томашевиће у Бару, у Рудинама под Љешевицом, у Србији (у Лозници) и у Боки,

[1]) Етн. Зборн. XX, 506, 418, 423–424, 527.

у Рисну и у Перасту. — У ова два места у Боки код Накићеновића се не помињу изрично досељеници од Томашевића из Просеног Дола; али се наводе браства из Црне Горе са друкчијим презименима[1]), те је вероватно, да су исељени Томашевићи из ма којих разлога променили презимена.

4. Грабљани, Градињани и Липовци.

Ово је група од три шира браства, која су заједничког порекла. Има их *укупно 75 породица*: 32 Грабљана, 37 Градињана и 6 Липоваца.

Свима је крсно име Јовањ-дан зимњи (7. јануара по ст.) а послужица Никољ-дан пролетњи (9. маја по ст.). Такође је свима раније, док се нису многи од њих раселили по северним цуцким пределима, била заједничка црква Св. Николе у Грабу и гробље код те цркве. Сад су заједнички онима што су остали у селима Грабу и Градини и у њиховој близини. Ови „дижу крста у неђељу по Тројичину-дне".

Распоред породица од ових браства по цуцким селима изнели смо у другој глави овог рада (Племенска подела).

О пореклу ових браства има предање, које се казује у више разних облика Најбоље њихове памтише казују га овако. Из Чарађа су дошла три брата: Бајко, Миждраг (ређе се чује: Миждрак) и Змијица. Од Бајка су Бајковићи. Миждраг је имао два сина: Вуждрага (и за њега се понекад чује облик Вуждрак и још Уждраг) и Комнена. Од Вуждрага су Градињани, од Комнена су Грабљани а од Змијице Липовци.

Други опет казују, како су из Чарађа или из Дулића у Херцеговини били преци Грабљана, Градињана и Липоваца. Предак је Градињана, веле, Комнен, „син Павла Орловића".

По трећима из Чарађа су дошли Цуко, Бјело и Бајо. Од Цука су Бајковићи и Градињани са Грабљанима и Липовцима. Ови су остали осим Бајковића, веле, од три брата: од Мӣждрага су Грабљани, а од Ӱждрага и од кнеза Миљена су Градињани (за Липовце се не зна, од кога су).

И према овим казивањима и према тврђењу свих осталих Цуца несумњиво је, да су Грабљани, Градињани и Липовци пореклом од неке браће или врло блиских рођака, који су се у Цуце доселили из Херцеговине, било из Чарађа било из Дулића.

---

[1]) Етн. Зборн. XX, 522—524, 535.

Како они своје претке доводе у блиску сродничку везу са Бајком (претком цуцких Бајковића) а и набрајају до њих — као што ћемо даље видети — исти толики број пасова, колико и Бајковићи до свога Бајка, могућно је, да су њихови преци заиста били не само земљаци, него и сродници Бајкови и да су и они били избегли из Херцеговине заједно са целом оном групом бегунаца, која се била најпре склонила у Цуце, па се одатле већином разишла на разне стране. О томе смо опширно говорили у одељку о Мартиновићима у Цетињском Племену.

Грабљани (32 куће) су по већини казивања од Миждрагова сина Комнена. Комнен је, веле, имао тројицу синова: Јована, Перишу и Вулету, по којима се Грабљани деле на три гране: Јовановиће (10 кућа), Перишиће (11 кућа) и Вулетиће (11 кућа). Општи им је назив „Грабљани" по селу Грабу, које им је главно седиште. — Јовановићи нпр. броје овако своје пасове: Милован (данашњи пас)—Васо—Шоњо—Гаврило—Саво—Вуко—Јово (барјактар)—Илија—Јован—Комнен—*Миждраг*...

Њихових исељеника има: Јовановића у Рудинама, на Лукову, у Ораховцу и у Рисну у Боки; Перишића у Сарајеву и у Бару; Вулетића у Ораховцу (у Боки) и у Србији (у топличком округу). — Од наведених исељеника у Боку код Накићеновића се помињу само Јовановићи у Доњем Ораховцу[1]) (за које се каже, да су се доселили тамо у 19. веку); остали су јамачно наведени под друкчијим презименима.

Градињани (37 кућа) су по већини предања од Миждрагова сина Вуждрага. Деле се на две гране: Миљеновиће и Бошковиће. Миљеновићи су сви од кнеза Миљена (опште је предање, да је био кнез, и то у Вељоцуцама), који је живео пре 9—10 пасова и био је или син или неки потомак Вуждрагу[2]), а за Бошковиће се не зна, ко им је био први предак после Вуждрага.

Миљеновићи (36 кућа) се деле на три гране: на Миљеновиће у ужем смислу (12 кућа), који су готово сви у селу Градини; на Симовиће (21 кућа), који су сви на Трешњеву и по сеоцима трешњевачке општине, и на Цеверднановиће (3 куће), који су такође у трешњевачкој општини. — Један је ред пасова од Миљеновића-Симовића: Божо—Петар—Стеван—Перо—Никола—Јован—*Симо*—Новак—Јован—*Миљен*...

[1]) Етн. Зборн. XX, 429.

[2]) Г. Андрија Лубурић је сазнао предање, да је кнез Миљен имао брата Вудрага, кога је „као будалу одагнао од себе и населио у Грабу".

По саопштењу г. Андрије Лубурића зна се и за другог сина кнез-Миљенова, Марка, чији су се потомци редом звали: Андрија (Марков), Новак, Симо, Петар, Шћепан, Иван (погинуо 1857 год.), после којег долазе још два пуна паса до данас (дакле 9 пуних пасова до кнеза Миљена, а он је у десетом пасу).

Бошковића има само једна кућа, и та је на Градини. Знају само ове своје пасове: Илија (данашњи пас)—Андрија—Богдан—Видак—Живко—*Божо* или *Бошко*—Мêдо—... По Бошку Медову се презивају Бошковићима.

Градињана има исељених: Миљеновића у Грахову, на Цетињу, на Коритима у Херцеговини (где се, веле, зову Сворцани и велико су браство), у Приморју (у Перасту и у Ораховцу), у Србији у топличком округу, и у Грчкој („на Солини", биће у Сулини); Бошковића у Никшићу и у Грахову.

Код Накићеновића се ни у Перасту ни у Ораховцу не помињу досељеници од цуцких Миљеновића. Али се за Рајчевиће у Перасту каже, да су дошли из Цуца пре 100 година[1]), те су можда они од Миљеновића, а у Горњем и у Доњем Ораховцу има неколико бstartава, за која се зна, да су из Црне Горе[2]), те ће једно од њих бити пореклом од Миљеновића.

Липоваца има 6 кућа и сви су у селу Липовцу (у Заљути). Деле се на Ивановиће (4 куће) и Илиће (2 куће). Као што је речено, мисли се, да су пореклом од Миждрагова (и Бајкова) брата, Змијице.

5. Пешикани.

Има их 13 кућа у четири села трешњевачке општине. Старо им је седиште било у заљутском селу Јабукама, камо су им преци били дошли из Куча од прилике у првој половини 17. века (ако не и раније). Њихова су се стара предања много погубила услед тога, што су они у два маха морали због крвних завада бежати из Цуца: једном у Гацко а други пут у Никшић. Том су приликом прелазили и у ислам, па се по повратку у Цуце покрстили. Биће, да су приликом тих бежања променили и крсно име, те сад славе „Ђурђев-дан јесењи" (3. новембра по ст.) а прислужују Никољ-дан пролетњи (9. маја по ст.).

---

[1]) Етн. Зборн. XX, 535.

[2]) Етн. Зборн. XX, 419-429.

Назив „Пешикани“ добили су, веле, по неком претку, што је донео рибу пешикана[1]) с мора. Други опет тврде, да је тај предак добио надимак „Пешикан“ по томе, што је био „тако силан“ као та риба.

Своје пасове знају набрајати нпр. само овако: Стеван (данашњи пас)—Вуко—Никола—Зеко—Шуњо—Ђуро[2])—Лука... —*Пешикан*...

Пешикани знају за своје исељенике: у Црмници (у Лимљанима), у Херцеговини (у Рудинама „по дну Мужевице“, у Невесињу и у Трепчима), у Бјелопавлићима, у Подгорици, у Боки („у Каменово“) и у Србији (у Петрову Селу).

У племену Лимљанима у Црмници ја сам заиста нашао рођаке цуцких Пешикана, Драгишиће, који знају, да су пореклом од њих и да су се „пре 6—7 паси“ одселили из Цуца због „крви“. Примили су тамошњу славу и преславу (јесењег Св. Јована и Марков-дан).

У бокешком селу Каменом Накићеновић не помиње Пешикане, али тамо има братство Мијушковићи, које је по њему дошло из Црне Горе 1687 год. а слави Ђурђев-дан[3]), и оно ће свакако бити пореклом од Пешикана. — Још се и у селу Баошићима у Боки наводе Пешикани, који су дошли из Рудина 1888 год., а славе Ђурђев-дан[4]).

И у Бјелопавлићима заиста има Пешикана. П. Шобајић саопштава, да су Бешићи у тамошњем Доњем Селу „из Цуца, а од братства Пешикана“ и да су тамо одавно дошли[5]).

Још нам је познато, да има Пешикана у селима Топлику и Кобиљ-долу у Сарајевском Пољу (за које се каже, да су били најпре побегли у Никшић, па затим отишли тамо и због тога се тамо и презивају Никшићима; славе Ђурђиц)[6]); у Циновој Махали у Невесињу (а тамо су дошли из Рудина; „славе Ђурђев-дан а прислужују Николице“)[7]); и у Горњем Пољу

[1]) од талијанског pesce cane (хајкула). В. и Ровинског: Черногорія II, 3, с. 586.

[2]) Ово је јамачно онај Ђуро Пешикан, што је писао писмо Асанбегу требињском ради свога сина, којег му је дао као таоца, да Црногорци неће четовати (Гласник Земаљ. Музеја за 1897., с. 221. Ту је погрешно прочитано Пешикар).

[3]) Етн. Зборн. XX, 458.

[4]) Етн. Зборн. XX, 486.

[5]) Етн. Зборн. XXVII, 198.

[6]) Етн. Зборн. XI, 113 и 123.

[7]) Етн. Зборн. XII, 211.

никшићском, где се по саопштењу г. Андрије Лубурића зову Мећедовићи а „стали су прво у Голију; сад славе Арханђеловдан а прислужују Ђурђиц".

6. Лаковићи.

Има их у Цуцама *укупно 113 породица.* Осим на Трњинама, које су њихово старо седиште, насељени су, као што је показано у II глави овог рада, и по многим другим малоцуцким насељима (и још 1 кућа на Трешњеву). Деле се на Рогановиће, Марковиће, Биговиће, Стевовиће и Ћосовиће. Сви славе Никољдан зимњи (6. децембра по ст.) а прислужују Малу Госпођу.

О њихову се пореклу свуда казује исто предање. Предак Лаковића, Лако, заједно са братом Средановом утече пре неких 9 пасова (дакле око средине 17. века) због „крви" из Куча са Медуна, а био је од тамошњег браства Љаковића-Дрекаловића. Њих су се двојица били најпре настанили у Рићанима („у Никшиће") где су неко време живели и саградили цркву Св. Николе. Али су и из Рићана морали бежати такође „од крви" и добегну у Цуце, најпре у Срски До (Српски До у Српском Врху) код села Ржаног Дола, а после се преселе на Трњине.

Тада је после помора од куге била заостала само једна баба и девојка у Прокову Долу код Трњина. Ту је девојку био најпре испросио неки Бјелица, па је „препроси" Лако лукавством: пошље јој ведрицу млека и у њој јабуку са прстеном, које девојка прими. Услед тога Бјелица позове Лака на двобој и Лако „добије Бјелицу на мегдану" и узме девојку. По тадашњем обичају, који се вршио кад остану тако самохране женске, хтеле су Цуце (јамачно родбина) да разнесу све велико имање те бабе и девојке. Зато баба наговори Лака, те пренесе све што је могао у своју кућу на Трњинама и заузме све имање те бабе и девојке у Прокову Долу.

Лаков брат, Средан, ускоро отиде са Трњина у суседно село Ровине и од њега су тамошњи Томановићи.

Ј. Ф. Иванишевић саопштава неке податке, које ја нисам у Цуцама чуо. „Мало-Цуце су, вели, Рогановићи, Томановићи, Марковићи, Стевовићи и Биговићи. Они воде порекло од Лака Медуњанина из Куча, који у вријеме турских насиља утече из Куча са 4 сина... [од којих] један отиде у Ерцеговину и од њега су данашњи Радовићи и Делибашићи, други оде у Грахово и од њега су Вујачићи, а двојица оду с оцем и настане се у

Пуалове Крше више села Залаза, па се и отоле поврате и стално се настане исто у Цуце на Трњине, ђе ето и данас живе њихови потомци"[1]).

Очевидно је, да се ова два предања допуњавају једно с другим и да је Иванишевић, који је наведене податке забележио 1890 године или раније, био затекао старе људе, што су знали неке појединости, које су се после заборавиле. — Иначе се према темељним испитивањима г. Андрије Лубурића (који ме је упознао са главним резултатима тих испитивања) предање поменутих херцеговачких браства Радовића, Делибашића и Вујачића (и уз њих још Булајића) о њихову пореклу знатно разликује од овога, које наводи Иванишевић. По њихову предању они су много ранији исељеници из Куча, и они не доводе себе у сродничку везу са цуцким Лаковићима и Томановићима. Тврђење о томе сродству настало је свакако услед тога, што је и једна и друга група браства старином из Куча и што и једни и други сматрају себе за сроднике кучких Дрекаловића. „Али се, вели г. Лубурић, никад нису рођакали риђански и цуцки Кучи (једино су риђански Чолаковићи род цуцким Рогановићима) и за цуцке Куче се не може утврдити ни да су од Дрекала".

По предању, које сам ја забележио, Лако је имао три сина: Пеја, Митра и „нијемца" (био је глухонем). Од „нијемца" није остало потомства. Пејо Лаков је имао сина Радула, а Радуле Марка, и од њега су *Марковићи*. Митар Лаков је имао четири сина, који су се звали: Станиша, звани Роган, Ага, Стево и Шћепан. Од Станише-Рогана су *Рогановићи*, од Аге су *Ћосовићи*, од Стева *Стевовићи* и од Шћепана *Биговићи*.

Рогановићи (41 кућа) су од тројице синова Станише (Рогана) Митрова: Мргуда, Баћа и Јова. Своје пасове броје нпр. овако: Марко (данашњи пас)—Саво—Лазар—Мурат—Стâно—Мргуд—*Станиша (Роган)*—Митар—Лако; или Новак—Крсто—Петар — Новак — Кезун – Баћо — *Станиша (Роган)* — Митар — Лако.

За Рогана имамо с више страна саопштење, да је био кнез у Малим Цуцама[2]). А то се зна и по народном предању. Тако је сазнао и г. Андрија Лубурић, који ми је о томе писао.

---

[1]) Из Цуца, 419.

[2]) Горски Вијенац; Огледало Српско, песма XI, у којој се истина као кнез означава не Роган, него Рогановић (в. и П. Поповић: О Горском Ви-

Рогановићи знају за своје рођаке, Рогановиће у Љешанској Нахији, у селу Прогоновићима. Они су од Јова Роганова, који је био повео чету у Бањане и тамо погинуо услед издајства попа Копривице и рођака му Ћетка Мирковића, те му остао малолетни син. Јовов таст, војвода Радун из Прогоновића, одгаји то дете и од њега су тамошњи Рогановићи. Од тих Рогановића је био црногорски митрополит Иларион Рогановић. У књижици о животу и раду тога митрополита изнео је Дионисије Миковић опширно и предање о Рогановићима у Љешанској Нахији са нешто друкчијим појединостима од оних, које сам ја чуо у Цуцама[1]).

Од осталих исељеника од Рогановића зна се за оне у Никшићу, у „Штедину“ код Никшића, у никшићским Рудинама (у Брестицама, у Трепчима и у Бубрешку), у Херцеговини (у Дабру), у Боки (у Кривошијама, у Котору и у Ораховцу), у Дврсну и у Србији (у Бериљу окр. топличког, среза добричког).

Код Накићеновића се ни у једном од наведених места у Боки не помињу Рогановићи; али се наводи приличан број брастава, која су пореклом из Црне Горе, те ће међу њима бити и потомака од Рогановића.

Од Рогановића, и то од Баћа Станишина (Роганова), биће и Баћићи у селу Скели у ваљевској Тамнави, за које се зна, да су из Цуца дошли после 1827 год. и да славе Св. Николу[2]).

Марковићи (29 кућа), који су од Марка Радулова, праунука Лакова, броје своје пасове нпр. овако: Марко (данашњи пас)—Петар—Машо—Саво—Гојо—Марко (Маленица)—Вукота—Томо—Марко—Радуле—*Пејо*—Лако. Пејо Лаков се помиње 1684 године као кнез цуцки: „Peio Lacov Co di Cuzzi“[3]). И по народном предању се зна, да је он био кнез у Малим Цуцама. — Од овога су браства биле познате харамбаше Пејо и Вук Мар-

---

јенцу, 16—17); Иван Косančић: С пута, 321; J. Ф. Иванишевић: Спасење села Трњина (Нова Зета год. II, 1890), 143; Ж. Драговић: Неколико ријечи поводом распре о поријеклу Вука Раслапчевића (Луча 1895, св. II), 106; Дион. Миковић: Иларион Рогановић (у Н. Саду, 1891), 4; а код Захарије Орфелина (по Руварчеву цитату, Montenegrina, 14) се Роган шта више означава као један од двојице војвода (други је Мандушић), који су предводили Црногорце 1712 године.

[1]) Иларион Рогановић, 4—11.

[2]) Етн. Зборн. XVIII, 516.

[3]) J. Томић: Цр. Гора за мореј. рата, 291.

ковићи, опевани у Српском Огледалу, у Горском Вијенцу и другде[1]).

Од Марковића зна се за исељенике: у Рудинама (у Брестицама), у Грахову, „у Никшиће“ (у Бубрешку и у Штёдину), у Боки (у Доброти, Ораховцу и Новом) и у Србији (на Обиљевцу).

Ни у једном од поменутих места у Боки се код Накићеновића не помињу Марковићи; али у свакоме од њих има досељеника из Црне Горе, и свакако ће међу њима бити и потомака од цуцких Марковића.

Стевовићи (21 кућа) су од Лакова унука, Стева Митрова. Њихових исељеника има: у Рудинама (у Брестицама), „у Никшиће“, у Трепчима, на Зеленици (у Боки), у Србији (у топличком округу). — Код Накићеновића се у Зеленици и уопште у Кутима не помињу ни Стевовићи нити ма какви други досељеници[2]), који би се могли сматрати за њихове потомке.

Биговићи (20 кућа) су од Лакова унука, Шћепана Митрова, а прозвали су се Биговићима по једноме претку, који се звао Биго. Од њих има исељеника: у Никшићу, у Бару, на Зеленици (у Боки) и у Србији (у топличком округу). — За оне на Зеленици вреди исто што смо мало час казали за Стевовиће, који су се тамо настанили.

Ђосовића има свега 2 куће. Они су потомци Лакова унука, Аге Митрова. Пасови су им нпр.: Ристо (данашњи пас)—Марко—Иван—Мило—*Ђосо* (надимак)—Ага—Митар—Лако.

7. Томановићи.

Као што смо напред казали, Томановићи су истог порекла, којег и Лаковићи, т.ј. из Куча са Медуна, од Лакова брата Средана (не Срдана, као што пише И. Косанчић[3])).

Средан се био настанио на Ровинама и имао сина Томана, а Томан синове: Вука, Перишу, Ђукȁна и Тодора. Њихови су се потомци сви прозвали Томановићима по Томану Средановом. Има их у Цуцама сада само 7 домова, од којих је свега 1 у њихову старом седишту, Ровинама (Томановић—Пе-

[1]) Види нпр. и песму саопштену код Д. Миковића: Ил. Рогановић, 5—7; песму под бр. 64. у помињатој рукописној збирци г. Андрије Лубурића; итд.

[2]) Етн. Зборн. XX, 471—474.

[3]) С пута, 322.

ришић), а 5 су у Претину Долу и 1 у Меоцима. Сви славе Никољ-дан зимњи (6. децембра по ст.) и Мали Госпођин-дан. Један им је ред пасова нпр. овакав: син Перишин (данашњи пас)—Периша – Спасоје—Богдан — Радоња — Богдан — *Никац*— Ђукан—Томан—*Средан*.

Вуко Томанов(ић) је био чувени харамбаша у првим десетинама 18. века. О њему се пева у XII и у XIV песми Огледала Српског, а помиње се и у Горском Вијенцу (стих 2777-8). Његови су синови били Живко и Матош.

Живко Вуков је познат под његовим потурчењачким именом *Кариман*[1]). О његову исељењу из Цуца и преласку у ислам причали су ми у Цуцама овако. Он је био једном о слави Св. Николи послао брата за вино. У повратку брата му двојица браће Пешикана из Заљути проспу и попију му вино из мешина. Баћа Рогановић позове Живка, да дође сутрадан на Трњине, да му дâ вино. Али сутра пресретне Живка један од Марковића и рани га. То разгњеви Живка, те са братом Матошем дигне у Кривошије. А кад чује, да му се Цуце подсмевају, да је слаботиња, отиде у Корјениће, да се „потурчи". Турци затраже, да посече најпре којег Црногорца, и он посече једног од оне двојице Пешикана, а после и брата му и његово дете. Примајући ислам узме име ћехаје Каримана, који је у то доба био посекао највише глава црногорских.

Кариман је четовао против Цуца и посекао 22 (по другима 24) главе њихове, а погинуо је у Коритима, кад је хтео напасти на образ једној невести. Није био жењен, али је од његова брата, Матоша, остало потомака, који су најпре били муслимани, па после прешли у хришћанство, а презивају се Томановићи.

У херцеговачком селу Домашеву живи заиста браство Томановићи, које зна, да је пореклом од Кариманова брата, Матоша, и по чијем је причању нешто друкчије саопштено предање о Живкову (Кариманову) одласку из Цуца и о његовој смрти. Они славе „Никољ-дан а прислужују Госпођин-дан"[2]).

---

[1]) Помиње се и код Вука у Даници за 1829 год., 53-56, и у Montenegro, 56. Осим тога у једном писму Лоренца Паруте, млетачког провидура, које је писано у Новоме 1766 године, каже се, да Кривошијама чине злочинства „Али ага Рикаловићь и едань речени Кариманъ ꙋчиненъ Тꙋрчинъ". (Гласник Земаљ. Музеја за 1897 год., с. 220.).

[2]) Етн. Зборн. V, 824.

Најтачније предање о Каримановој смрти без сумње је оно, што је саопштено по причању Авдића и Бабића у херцеговачком селу Плани, на чију је невесту Кариман и био напао[1]).

Чувени **Никац од Ровина** био је Кариману брат од рођеног стрица. Као што се и из наведених података види, Никац је био син Ђуканов, а Ђукан је био један од четворице Томанових синова а Средановиx унука. Као што се види и по броју наведених пасова и по годинама, забележеним уз народне песме (Огледало Српско, песме XVI, XVII и XXI), Никац је живео у првој половини 18. века а погинуо око 1755 године[2]). Турска чета од Никшића, која је ударила на Никчеву торину на цуцким Изворима, однела је главу Никчеву у Никшић, а тело су му Цуце сахраниле код трњинске цркве.

На Ровинама и сад стоји кућа Никца Томановића, коју сам и снимио. Лева врата од куће („стржева“ или „рањева“) су још од самога Никца, а десна су доцније начињена. Кров је био исти такав сламни и у Никчево доба. Сад је та кућа својина једнога од старинаца, Ђуричића. Преко пута, на месту где је сада хан, била је кућа Никчева брата, Вука Томановића.

Зна се, да има исељеника од Томановића: у Рудинама, „у Никшиће“ (у Риђанима и у Штедину), на Лукову, у Боки (у Лепетанима), на Цетињу, у Херцеговини (у Љубомиру у Билећским Рудинама; тамо заиста има један досељеник из Цуца, који је ушао као домазет у неку тамошњу кућу, а презива се Цуца[3])), у Бару, у Србији (у Бериљу, у општини добричкој), у Њујорку и у Јужној Америци.

Код Накићеновића се помињу у Лепетанима Томановићи, за које се каже да су „из Црне Горе, из близу Цетиња има 220 год. дошли, а славе Св. Ераста и Олимпа“[4]) (биће, да су одбегли због „крви“, па да би заметнули траг, променили крсно име и нетачно казивали своје порекло). Осим тога знамо по Накићеновићу и за Томановиће у бокешком селу Костањици. За њих се каже, да су „из Ровина (Црна Гора) у XVIII веку. Славе Никољ-дан“[5]).

[1]) Етн. Зборн. V, 872.

[2]) Огледало Српско, песма XXI.

[3]) Етн. Зборн. V, 820.

[4]) Етн. Зборн. XX, 417-418.

[5]) Етн. Зборн. XX, 537.

Даље су нам осим речених одсељеника у Херцеговину познати још и ови: Инићи у Мирушама, за које се каже, да „су од Томановића, пресељени пре 200 година“ и славе Никољ-дан[1]); Миховићи у Коњском (у Зупцима), о којима се вели, да „су однекуд из Црне Горе од браства Томановића“ пре 100 година, а славе Никољ-дан[2]); Ресковићи у Орашју (у Зупцима), о којима се саопштава, да „су из Кобиљих Дола у Ровинама (Црна Гора) од браства Томановића“ пре 120 година а славе Никољ-дан[3]); а од цуцких Томановића биће и Томановићи у селу Дубоком Ужичке Црне Горе, за које се каже, да су дошли „од Чева у Црној Гори“, да су старији досељеници и да славе Св. Николу“[4]), јер су и по презимену и по крсном имену могли бити само из Цуца, а из ма којих разлога је у предању могло бити изостављено име Цуце а одржано само име суседног Чева.

8. **Вујадиновићи.**

Има их свега 4 куће и све су у селу Ржаном Долу. Славе Јовањ дан зимњи а прислужују Мали Госпођин-дан. Знају, да им је из Чарађа у Херцеговини дошао предак Павлић Радоњић и броје до њега по 8—9 пасова. Тако нпр.: Перо (данашњи пас)—Јанко—Никола—Вуко—Вукосав - Перо—Вујадин—Јован—Никац—Павлић Радоњић. По Вујадину Јованову прозвали су се Вујадиновићима.

Њихових исељеника има: „у Никшиће“, у Кривошијама („на Драгаљево“) и „у Србију“ (у Петрову Селу). — У Кривошијама заиста има заселак Драгаљ[5]), али се код Накићеновића тамо не помињу никаки досељеници од Вујадиновића из Цуца: или нису забележени или су означени као досељеници с неке друге стране.

9. **Мијановићи.**

Има их 18 кућа, а настањени су у Кругу, у Меоцима и На Врх Мелаца. Сви славе Никољ-дан зимњи а прислужују Малу Госпођу.

[1]) Етн. Зборн V, 838.
[2]) Етн. Зборн. V, 1239
[3]) Етн. Зборн. V, 1244.
[4]) Етн. Зборн. XXXIV, 159.
[5]) Етн. Зборн. XX, 516.

О свом пореклу казују ово. Њихов предак, Мија̑н и брат му Рӓчета доселили су се из Зете, вероватно из А̑џових Врба, у Цуце на свој катун код воде „дубенице“ Стапца (у садашњем селу Кругу), коју су чобани зетски градили. И сад има, веле, у Зети у Аџовим Врбама велико браство Мијановићи, које такође слави Никољ-дан.

По саопштењу г. Андрије Јовићевића, који је недавно вршио испитивања у Зети, сад нема тамо нигде браства Мијановића и шта више Аџове Врбе и нису сад село, него су само „мјесто превоза на Морачи“ код зетског села Понора. Према томе је очевидно, да је у предању цуцких Мијановића очувана успомена на неко старо браство, које је још око средине 17. века живело у равници Зети, вероватно код данашњих Аџових Врба, и од којег се један део преселио на своје катуне у Цуцама а други део још неко време живео у Зети и затим га одатле нестало: одселио се или изумро. Предање цуцких Мијановића зна дакле само за оно стање, које је било око средине 17. века, а подаци о доцнијим променама нису до њега допрли.

Мијан је имао четири сина: Гаврила, Лакића, Радоја и Илију. Он се са синовима био преселио на Ораховац корјенићски више Корјенића тражећи пространије место. Ту се био обогатио. Кад су ратовали Млечићи против Новога, који је био турски, Лакић Мијанов је ишао као барјактар уз млетачку војску и побо је ноћу барјак у Нови, те је град пао у млетачке руке. У награду за то добио је по жељи од млетачког генерала Попов До у Кривошијама и тамо се настанио. И сад има, веле, тамо Лакићевића, његових потомака. (Код Накићеновића се за њих погрешно каже, да су „с Грахова“; а славе и тамо Никољ-дан[1]).

Мијанов син Илија отишао је, кажу, у Љубомир у Херцеговини и од њега је тамо велико браство Мијановићи. — Заиста има у Љубомиру у Билећским Рудинама Мијановића, који казују, да су се доселили „из Цуца а по другијем из Љешанске Нахије“. Знају за становање њихових предака у Корјенићима и за Лакића и Лакићевиће у Кривошијама. Себе доводе од двојице Лакићевих синова и од његова синовца, Бошка. И ове Мијановиће у Цуцама доводе од једнога Бошкова сина, који се вратио у Црну Гору[2]). Али цуцко предање, које ћемо

[1]) Етн. Зборн. XX, 517.
[2]) Етн. Зборн. V, 818–819.

одмах навести и које је без сумње поузданије, гласи друкчије.

Мијанов син Радоје се по казивању његових потомака вратио у Цуце, и то опет у Круг. Четврти син Мијанов, Гаврило, био је нежењен и стојао најпре код Лакића. али случајно убије бацајући се камена Лакићева сина, те побегне брату Радоју у Цуце.

Радоје Мијанов је имао синове Алексу и Ристивоја. Од Косана Алексина су Косановићи, а од Оташа Ристивојева Оташевићи. Броје пасове нпр. овако: Мирко (данашњи пас) —Алекса—Лука—Ђукан—Новак—Кос̑ан — Алекса — Радоје —*Мијан.*

Гаврило Мијанов је имао сина Тома, а Томо: Сима, Бошка и Риста. Од Марка Симова су Марковићи, од Бошка Томова Бошковићи а од Риста Томова Ристовићи. Један им је ред пасова нпр.: Милан (данашњи пас) - Божо—Ристо—Вуко—Миħ̑ан—Бошко—Томо—Гаврило—*Мијан*.

Зна се за исељенике од Мијановића: у Боки (у Л̑уштици и у Котору), „у Никшиће" (у Бубрежак и у Риђане, а у оба места има и Лакићевића, досељених из Боке), у Херцеговини (у Невесињу и у Мостару) и у Србији (у Обиљевцу у врањском округу и у Баћоглави, Коњарнику и Растелици у топличком округу).

Код Накићеновића се ни у Луштици ни у Котору не помињу Мијановићи, него разни други досељеници из Црне Горе и међу њима су јамачно и потомци од Мијановића са промењеним презименом.

Зна се, да су од Мијановића са Круга отишла у свет двојица, Бећир и Чокан, и до сад им се не зна трага. Мисле, да ће Михановићи на Ријеци крај Дубровника бити од једнога од те двојице исељених Мијановића, у толико пре, што и они тамо славе Св. Николу и што чувени богаташ Михановић у Јужној Америци каже, да су му стари из Црне Горе.

Мијанов брат, *Р̀ачеш̄а*, био је, веле, ковач и убио је једног Чевљанина, Ожеговичанина, па утекао, те о њему није нико ништа знао. Он се био населио у Грбаљ, у Кавач (за брдом Тројицом), где и сад има од њега браство Рачете и од њих пресељених у Будву, а сви славе Никољ-дан зимњи и Мали Госпођин-дан. Ожеговичани су били заузели земљу Р̀ачетину за „крв" и тек пре 60 година су је Мијановићи (у Кругу) повратили од њих измиривши новцем „крв", коју је Рачета учинио.

У Кавачу и у Будви има заиста Рачетâ и славе Никољ-дан, само што се и за једне и за друге каже, да су из Маина[1]), што би значило, да су се били најпре тамо настанили. Од оних из Будве има Рачета настањених и у Котору и у Доброти[2]).

10. Звйцери.

Има их 16 кућа, од којих су 8 у њихову главном седишту, Челини, и 2 у суседној Бати, а остале су у трешњевачкој општини. Сви славе Јовањ-дан зимњи (7. јануара по ст.) а послужују Никољ-дан пролетњи (9. маја по ст.). Црква им је Св. Никола на Грабу и сахрањују се у гробљу код те цркве. — Њихово презиме Звйцери је неки надимак, коме нисам могао сазнати постанак.

О своме пореклу казивали су ми на више места увек једнако. Њихов се предак, веле, доселио пре 7—8 пасова из Куча с Медуна. Неки додају, у намери да објасне назив Звицери, да је дошао с Медуна „испод Звизде“ (тамо заиста има брдо Звизда)[3]). Најпре се њихов предак био настанио под Дубочком Гредом на Бати више Дубоког Дола, па се доцније преселио у Челину, која је била тада ненасељена. До тога свога претка овако броје нпр. пасове: Марко (данашњи пас)—Симо—Илија—Марко—Ђуро Драгоје—Милош—Пеша—(„можда Вук, који је додига' из Куча“)—...

Али са других страна знамо друкчије податке о пореклу Звицера. Наиме: П. Шобајић је прибрао поуздане податке о томе, да је из Шобајића у Бјелопавлићима било побегло седам брата, и то најпре у Загарач, затим у Добру Гору у Цуцама, где их нападну цуцки Липљани и том приликом погине један од браће (Живко) а његови остану у Цуцама и од њих су Звицери. Остала браћа отиду у Херцеговину, и тамо су од њих Вукаловићи у Зупцима (од њих је био Лука Вукаловић), Милошевићи у Риоцима, Вујачићи у Грахову, Илићи, Вучуровићи и Водовари у Кривошијама. Осим тога су им род и Ћупићи у Загарачу. Сви они осим Звицера славе Петков-дан[4]), што значи, да су Звицери у Цуцама променили крсно име. Поменути Илићи броје, вели се, до свога претка, Стојана, седам пасова.

[1]) Етн. Зборн. XX, 416 и 584.
[2]) Етн. Зборн. XX, 409 и 431.
[3]) Види моје Куче, Етн. Зборн. VIII. 87, 92, 110.
[4]) Етн. Зборн. XXVII, 215.

Ови се подаци потврђују и допуњавају саопштењима г. Андрије Лубурића по предањима из никшићског краја. Тамо се зна, да је у другој половини 17. века Вук Брђанин био дошао са шест синова у Риђане код Никшића и да су се из Риђана око 1690. године његови синови расули по Херцеговини[1]. — Ови датуми сасвим добро одговарају пасовима, које набрајају Звицери и речени Илићи.

Обрен Ђурић-Козић саопштава два разна предања о пореклу Вукаловића у Зупцима и неких са њима сродних братстава у Херцеговини и у Боки (у Кривошијама и у Грбљу). По једноме од тих предања[2]) њима је „старина у Црној Гори, и то по причању једних село Марковина у Пјешивцима, а по другима Брцкут у Загарчу", а воде порекло од четири брата. По другоме предању[3]) она су старином „из Црне Горе из села Добре Горе, одакле су због крвнине предигла у Кривошије три брата", па се њихови потомци раширили и по Херцеговини. — И по овим подацима сва та браства славе Св. Петку.

По саопштењу Тома Томашевића о пореклу војводе Луке Вукаловића: „Предање казује, да је његова старина у Цуцама, у селу Добра Гора, а да му је породица дошла у Зупце отраг каквих сто и педесет година"[4]).

У Пиперима сам од браставa Вучинића и Вукановића на Рогамима[5]) а у Загарачу од браства Рӑдмановића забележио ово предање. На Пелеву Бријегу у Братоножићима живео је Радман са неколико браће, од којих се један звао Рашко. Из непознатих узрока Радман са браћом дигне са Пелева Бријега и дођу најпре на Милош-долину пред Спужем. Ту се поделе, и Радман дође у Загараче, где су од њега Радмановићи. Један од браће отиде у Херцеговину, у Зупце, и од њега су тамошњи Вукаловићи. Радмановићи су ми причали, да им је један старац од Вукаловића из Зубаца казивао, да се је Радманов отац звао Вӳкале и да су Вукаловићи од брата Радманова, који је био убио Ђуричковића у Загарачу и из Загарача пребегао у Зупце. Поменути Радманов брат, Рашко, био се настанио у Лијевој

---

[1]) Етн. Зборн. XXVII, 215.

[2]) Етн. Зборн. V, 1241—1242.

[3]) у истом раду, 1253.

[4]) Божићни прилог сарајевског „Народа" за 1911 год. По наводу В. Ћоровића: Лука Вукаловић, 8.

[5]) Види „Постанак племена Пипера" (Етн. Зборн. XVII) 457—458.

Ријеци на Ножици, а његови потомци су прешли у Пипере, на Рогаме, и од њих су данашњи Вучинићи и Вукановићи. — Шта је било с осталом Радмановом браћом, није им познато. — Радмановићи знају, да су од Радмана и Ћупићи у Загарачу, а тврде, да су им од старине рођаци и Балевићи у Братоножићима, Крњичани у црногорској Крајини и Поповићи у Зети. До свога претка, Радмана, набрајају Радмановићи по 9—10 пасова. Тврде, да су до пре неких 150 година славили Св. Николу а преслављали Петков-дан, па да су се онда једном „помели" идући за вино и узели славити обрнуто, и тако им је сад Петков-дан крсно име.

Из свих наведених података може се извести као највероватније, да је пре неких девет пасова повећи број сродника отишао из Братоножића (са Пелева Бријега, а можда делом и из Брскута, који је некад припадао Братоножићима) на разне стране, а највећим делом у Шобајиће у Бјелопавлићима, гдѐ су пробавили неко време и тамо узели за крсно име Петковдан. Одатле су пребегли у Загарач, где је остао Радман а можда и предак Вукаловића, а други су прешли у Цуце, у Добру Гору, одакле су такође избегли у Херцеговину, а само је остао у Цуцама предак садашњих Звицера. И они у Херцеговини су се разишли на разне стране и од њих су остала именована браства.

Од Звицера има исељеника: у Никшићу, у Лукову, у Рудинама и у Србији (Ђукановићи). — Биће, да је од њих и Звицор у херцеговачком селу Батковићима, за којег се каже, да је дошао из Братача у Херцеговини а слави Јовањ-дан[1]).

11. Жйвковићи.

Има их 12 кућа, од којих су 11 у Ржаном Долу а 1 у Доловима у трешњевачкој општини. Сви славе Јовањ-дан зимњи (7. јануара по ст.) а прислужују Мали Госпођин-дан.

Пореклом су из Чарађа у Херцеговини, одакле им је предак дошао или крајем 17. или почетком 18. века. Своје пасове броје нпр. овако: Душан (данашњи пас)—Марко—Ђуро—Перо—Маркиша—Илија—Саво—*Живко.*

Њихових исељеника има: у Грахову, у Жупи Никшићској (у селу Царини), у Никшићу, у Трепчима, у Приморју (у Ораховцу и у Котору) и у Србији.

---

1) Етн. Зборн XII, 358.

Код Накићеновића се не помињу Живковићи из Цуца ни у Ораховцу ни у Котору; али се у оба места именују разни други досељеници из Црне Горе, и неки ће од њих свакако бити потомци ових цуцких Живковића.

12. **Вукасовић** (1 кућа) на Бати је дошао 1882 године као „усташ“ из Боке (из Ораховца).

13. **Миловић** (1 кућа) у Прапратном Долу је скорашњи досељеник из Грахова.

14. **Инковић** (1 кућа) у Трешњеву је такође скорашњи досељеник из Невесиња у Херцеговини.

15. **Ћетковић** (1 кућа) у Кобиљем Долу доселио се као „усташ“ 1882 године из Ораховца „у Приморју“. За његово браство у Ораховцу зна се, да је „по сродству најближе Звицерима“ и да су „старином са Зовине у Цуцама“.

Расправљајући напред о пореклу Звицера показали смо, да Звицери и остала, сродна им, браства нису старином из Цуца, да су у цуцкој Зовини (у селу Доброј Гори) живели само неко време, па се одатле разишли.

Изненађује ме, да се код Накићеновића за Ћетковиће у Ораховцу (у Боки) каже, да се је њихов праотац „населио испод Голије у XV в.“[1]). Ја сматрам ипак за вероватније цуцко предање о њихову старом сродству са Звицерима и с осталим браствима истог порекла.

16. **Самарџић** (1 кућа) у Кобиљем Долу је дошао после српско-турског рата 1878 године као „усташ“ из Невесиња у Херцеговини.

17. **Андрић** (1 кућа) је На Врх Мелаца, скорашњи досељеник из Предиша у Бјелицама од тамошњег браства Андрића.

Б.

ОПШТА РАЗМАТРАЊА О ПЛЕМЕНУ ЦУЦАМА.

Говорећи напред о имену овог племена показали смо, да је запис у „Цетињском Крисовуљу“, у коме се износе главније граничне тачке између Ораховчана, Цуца и Риђана, свакако

[1]) Етн. Зб рн. XX. 423.

постао у доба зетске државе под Црнојевићима. Тај запис у целини гласи:

„Међа Ораховчана, Цуца и Риђањана: Почении за Змијно брдо и са ову страну Ћинова дола, и у Доброгорски крст, и у врх Тисовца, и у Голију, и у Троглав, и у Бијели Студенац“[1]).

Као што смо већ на једном месту напред казали, има по сазнању г. Андрије Лубурића узвишење с именом Змијно Брдо (управо: Змиње Брдо) на данашњој тромеђи племена Цуца, Грахова и Кривошија (односно: Леденица)[2]). Али то Змијно Брдо не може овде никако доћи у обзир, јер је оно и сувише далеко на северу и не може се никако довести у везу с осталим тачкама ове границе, које су на цуцком земљишту и које долазе сасвим природно једна за другом у приближно истом правцу (Ћинов До, Доброгорски Крст, Тисовац, Голија односно Гола Глава). Осим тога, а што је још много знатније, према ономе што се у самом натпису каже, да је ту говор о међи Ораховчана према Цуцама, очевидно је, да Змијно Брдо као почетак те границе и баш као тачка, која има бити на међи између Ораховчана и Цуца, мора бити негде на југу од Ћинова Дола, на додиру цуцког земљишта с ораховачким. Да ли има тамо и сад тога назива, нисам могао пронаћи. У Накићеновићеву раду о Боки (Етн. Зборн. XX) нигде се не помиње, а нисам сазнао ни да га има на цуцком земљишту. Иначе и по предањима и по историским подацима знамо, да је Ораховац стара кнежина, која од врло давнашњих времена има своју данашњу област. Она се од старине увек граничила са Цуцама, као што се граничи и сад[3]).

Према овим се подацима дакле као стара област племена Цуца имају сматрати предели на југу и југо-

---

[1]) „Црногорка“ за 1885 годину, бр. 2, с. 10; М. Драговић: помен. „Крусовољ“, с. 32.

[2]) Ово ми је потврдио и поменути г. Саво Кривокапић, капетан у пенсији.

[3]) Види за то и Накићеновића у Етн. Зборн. XX, 418—419. — Једино је Вељи Врх био најпре својином цуцком, па је по сазнању г. Андрије Лубурића приликом разграничавања између Црне Горе и Аустрије у време владике Петра II припао Аустрији, односно Ораховцу. Приликом тога разграничавања, вели г. Лубурић, „Перо Томов некако се спотакне и пребије јатаган. Упита Цуце, хоће ли му га платити. Одговоре, да неће Љут на њих повуче границу тако, да цио Вељи Врх остане Аустрији“.

истоку од линије, која у правцу од југозапада на североисток пролази најпре јужно од данашњег цуцког села Ћинова Дола, па затим даље преко висова: Крста Доброгорског, Тисовца (зацело његова највишег врха) и Голе Главе, и продужава се у истом правцу до планине Пустог Лисца.

На тај начин су од данашње цуцке области припадали у то време нешто Ораховчанима а највећим делом Риђанима предели око Ћинова Дола и даље на северу сва села садашње трешњевачке општине и још Кобиљи До — дакле од прилике северозападна трећина од садашњег цуцког земљишта.

Још и данас су по саопштењу г. Лубурића код Риђана и Граховљана жива предања о старој риђанској међи до поменутог Крста Доброгорског у време родоначелника њихове браствене групе Вујачића, а то ће рећи: у 15. веку. А кад су 1711 године изагнати Турци са Трешњева и ови предели ослобођени од турског притиска, почели су се и Риђани под утицајем тих успомена насељавати по једном делу своје старе области: као што смо већ напред показали говорећи о имену Сладојева Дола њихов кнез Сладоје Вујачић (Драгошевић) имао је кулу у Рокочима и по њему су добили имена Сладојев До и Сладојево Кућиште. Кад су крајем 18. века најпре Бјелице а после Цуце дошле на Трешњево, да га населе, затекли су тамо покошено и урађено сено риђанских Драгошевића. Али су Риђани као слабији морали пред јаким цуцким племеном узмаћи и напустити и Трешњево и остале пределе на северу од њега.

Како је и зашто је дошло до тога, показују нам подаци, које ћемо одмах даље изнети.

Знамо по нашим разлагањима у првој глави овога рада, да је граница између Црне Горе и Херцеговине у време Ивана Црнојевића ишла вероватно баш правцем описане Велике или Вукове Међе јужно од Тоспуда, Трешњева и Кобиљег Дола. То је у оним немирним временима већ могло бити врло знатним узроком, да се становништво из целог граничног појаса око те међе почне расељавати. А кад је затим Црна Гора потпала под турску власт, одвојен је границом између скадарског и столачког (херцеговачког) пашалука од Црне Горе и цео данашњи средњи део цуцког земљишта (скоро цео предео Záљут и све што је даље на северу и на североистоку од њега, до планине Пресјеке на ј.) и припао столачком пашалуку. И данас је назив Столачка Плоча код села Водног Дола у Заљути

успомена на границу столачког пашалука, која је преко ње прелазила. Цео предео на северу од те границе био је изложен пустошним четничким нападима како из Црне Горе тако и из Херцеговине, и зато се је његово старо становништво у току 16. и првих десетина 17. века сасвим раселило. Уз то су и Риђани били јако ослабили, те нису могли више на овој страни држати своје старо земљиште.

Међутим су Цуце у јужном делу своје старе области већ у току 16. а још више у 17. веку биле знатно ојачале (већ су 1614 године према подацима код Болице били једним од најјачих црногорских племена: имали су по њему 175 домова, свакако задруга) и почеле се ширити на север по пределима широког граничног појаса и кад год им се указала могућност по њима катуновати са стоком, па се, ма и привремено, и насељавати.

Како је старих Риђана као племена већ од 16. века било готово нестало, а Цуце се међутим баш од тог времена јако истакле и дошле у честе и непосредне односе са негдашњим риђанским пределима око Трешњева и Кобиљег Дола, сасвим је природно, што су се и Цуце као и остала црногорска племена навикли сматрати те пределе за цуцку својину.

И сва стара браства, за која се до сад сазнало, да су се иселила из тих предела (о тим смо браствима већ напред говорили), казују, да су се иселила из Цуца или из Црне Горе, што значи, да су се по народном схватању ти предели сматрали као делови Цуца и Црне Горе. Тако нпр. Чолановићи у Боки, који су се тамо доселили на почетку 16. века, Сенићи у Боки и у Херцеговини, Николићи у Херцеговини, Ђурићи у Боки и Павићевићи у Пјешивцима (а та су се четири браства иселила у 16. или на почетку 17. века) — сви кажу, да су „из Трешњева у Црној Гори", и ако је оно тада административно припадало столачком пашалуку, дакле Херцеговини, а Павићевићи још изриком напомињу, да су „из Трешњева у Цуцама".

Овоме ваља додати, да (по нашим испитивањима) браство Кунице у Љешанској Нахији и остали Љешњани казују, да се је предак Куница, Марко Илијин, родио „на Трешњеву у Цуцама" пре 8 пасова, дакле у другој половини 17. века. — И тврђење браства Жерајића у херцеговачким селима Миљевцу и Читлуку (о томе смо братству говорили напред, в. цуцко село Вукодо), да су „старином Кривокапићи... из Трешњева", такође

показује, да се код тога браства очувала успомена на Трешњево као део Цуца[1]).

Даље је несумњиво од значаја за ово питање и то, што је митрополит Петар I пред крај 18. века најпре наваљивао на Цуце, да они населе ослобођено Трешњево и што је и после пристао и израдио, да га насељене Бјелице уступе Цуцама. И велико цуцко огорчење против Бјелица и напад на њих, кад су се крајем 18. века били населили на Трешњеву, сведоче, да је код Цуца било тада опште уверење, да се Трешњево и предели око њега и на северу од њега имају сматрати као део Цуца.

У нашем даљем излагању узимаћемо уопште Цуце као целину у обиму њихове данашње области; али где год се буде говорило о старијој етничкој прошлости племена Цуца (до 1711 године), имаћемо наравно у виду само елементе, који се односе на првобитну област тога племена и на браства, која су у њој живела.

*

Као што се из напред изнетих података види, у области племена Цуца има мноштво остатака од некога врло давнашњег становништва. Особито је њима богат југоисточни део цуцке области, у коме су предели Грепца и Мале Цуце у ужем смислу (Трњине са Кругом и Ровине). У њима су многобројне камене гомиле и стара гробља, селишта и црквине, старинске воде и градине. Они сведоче, да је у тим пределима већ врло рано било становника, можда најпре привремено а после и стално настањених. И саме природне особине овога дела цуцке области веома су подесне за живот људски. У њима је, а особито у Грепцима, најпогоднији климат не само у Цуцама него вероватно и у целој Катунској Накији. Уз то се одликују и мноштвом врло родних долова, који су одвојени један од другог ниским преградама, тако да је међу њима веза врло лака. Због тога је у овим пределима од старине била раскрсница путова, који су се стицали из свију околних крајева и водили даље, кроз остале делове Цуца.

---

1) Што је код рода Ваљара у селу Бисској Ужичке Црне Горе, као што смо видели, сачувано предање, да су пореклом „из Кобиљег Дола на Грахову", то би се имало сматрати као доказ, да су се они иселили из Кобиљег Дола још онда, кад је он припадао Грахову, односно старом племену Риђанима.

Али не само у Грепцима и у јужном делу Малих Цуца, него и по целој осталој цуцкој области налазимо трагове од ранијег људског становања. Особито се Трешњево и Кобиљи До с околином, Градац Ржишки, Горњи и Доњи Извори и Зовине одликују великим бројем остатака од некога несумњиво врло давнашњег становништва.

Да ли међу тим остацима има у Цуцама и таких, који су остали од неког ранијег, несрпског, становништва, то према нашем данашњем знању о тим старинама нисмо у стању казати. Што смо пак могли поуздано утврдити, то је, да су се стари Срби Зећани врло рано, још пре него што су били примили хришћанство, почели по данашњој цуцкој области настањивати. О томе ћемо даље нарочито говорити, а овде ћемо претходно да изнесемо неколико непосредних и посредних успомена на старе Србе Зећане, које су очуване на цуцком земљишту.

У самом народу у Цуцама има *неколико сасвим поуздано очуваних успомена на старе Зећане и на њихове катуне.*

Тако се за место Катуниште и за убао Цуцку Рупу у хатару села Липе зна по општем народном предању, да су остали „још од старих Зећана“, а за воду Стапац код малоцуцког села Круга, да су је градили „зећански чобани“. — Даље је особито знатно предање, које смо напред опширно изнели, да је земљиште око воде Стапца било својина старог зећанског рода Мијановића из Аџових Врба у равници Зети и да су они излазили на свој катун код те воде све до средине 17. века, а тада се на њему стално населили. Један је од њих (Рачета) тада убио Чевљанина из села Ожеговица и због тога морао побећи, а Ожеговичани су заузели његову земљу за „крв“, и Мијановићи су тек око 1850 године могли ту земљу добити натраг, пошто су исплатили учињену „крв“. То нам је један од поузданих примера, да су стари Зећани, који су издизали на катуне по цуцкој области (као и по осталој Црној Гори) имали већ своје одређене планине и земље, које су држали као својину и на којима су се могли потпуно слободно насељавати.

Још можемо сматрати као успомене на старе Зећане назив *Милићево Катуниште* у селу Грабу и име селу *Баша*. На Милићеву Катуништу нема катунâ нити се зна, кад их је било, ни по коме је то катуниште добило име. А Бата је врло

старо сеоско име и врло добро одговара месту, на коме је то село, јер се ту од старине укрштају неколики путеви, који пролазе кроз Цуце (а реч бата, као што смо напред показали, треба да значи: раскрсница, сретиште и сл.); али речи, од које мислимо да је изведено име Бата, сад нема у Цуцама. Из разлога, које смо навели говорећи о називима Катунииште и Бата у Ћеклићима, сматрамо, да су и поменута два топографска имена у Цуцама остала још од старих Зећана.

Приличан је број топографских имена у Цуцама остао од *Влаха*, који су у овим пределима живели поред Срба: катуновали са својим стадима а после се вероватно неким делом и стално настањивали. Да мислимо и на једно и на друго, наводи нас то, што топографске називе влашког порекла не налазимо само у планинама, него и по доловима и у самим селима, у којима су иначе Срби живели (јер се села зову српским именима). Таква су топографска имена: Антера (убао у Грабу; по њему и Антерско Присоје и Антерске Долине), Сöра или Сöре (земља у Градини; до ње и Сорска Греда), Дöс (велико брдо у Ржаном Долу), Штёк (дô у Ржаном Долу), Кäбаси (земља у Ржаном Долу), Лошöр (мала „дубеница“ у Просеном Долу; ако можда реч лашор или лошор није била постала термином и код Срба), Ђинђина (дô у Кућиштима), Шäљеза („вода“ у Бр̂чком Долу); можда: Стäвор (врло високо и велико брдо у Градини), Сйнет (земља у Градини), Цäпе („земља и вода дубеница“ у Ржаном Долу), Тројана (велико брдо у Кућиштима), Кутлучева Рупа (дубоки до у селу истог имена), Ђинов До (сеоце тог имена), Муштерски До (у Прентину Долу).

Нека се од тих имена (Штёк и Шäљеза), као што смо видели, објашњавају помоћу речи, које се данас ґоворе у арбанашком језику. Али о каквом бављењу Арбанаса у Цуцама нема никаквих података. Зато, а из разлога, које смо навели напред, говорећи о сличним примерима на земљишту других племена, нпр. Ћеклића, сматрамо, да су и ти називи у Цуцама остали од Влаха.

Навели смо напред разлоге, по којима се као непосредна успомена на Влахе има сматрати назив *Вла'иња* за велико брдо у хатару села Кућишта. Видели смо такође, да се и називи *Ср(п)ски Врх*, *Ср(п)ски До*, *Ср(п̄)ска Јама* и *Ср(п̄)ска Вода* понајпре могу објашњавати на тај начин, да су их Власи назвали по Србима, који су у близини Влаха, у „планини“

Српском Врху катуновали (а поменута Вла'иња није много далеко од Српскога Врха).

Још је вредно на овом месту поменути, да „стари народ" (најстарије, пресрпско становништво) зову у Цуцама: *Шпање*, *Матузоли*, а доста често и *Грци*. О вероватном пореклу и значењу тих назива говорићемо опширније приликом општих разматрања о племенима Црне Горе, а овде само напомињемо, да се називи Шпање и Грци свакако односе на старо, пресрпско (онај први чак и на прехришћанско), становништво уопште, док је у називу Матузоли можда очувана успомена на неко старо влашко брадство или племе, које је живело у овим крајевима. Оно је могло добити назив по личном мушком имену Matušalem(me), које и данас у талијанском језику има тај облик[1]). То се име могло употребљавати код Влаха у облику Матузол или сл., па шта више прећи од њих и Србима у скраћеном облику Матуз, те од њега имамо нпр. данас презиме Матузовићи и име селу у Босни Матузић[2]).

Кад је могло почети стално насељавање старих Срба Зећана по данашњој цуцкој области? — На то ћемо питање моћи да одговоримо, кад изнесемо све податке, који нам за његово решавање могу бити од помоћи.

У Цуцама се до данас, односно до скора, одржало 56 *камених гомила*, од којих су по једна у селима Кругу (вељоцуцком), Челини, Бати, Изворима и Ржиштима, две на Градини, по три у Грабу и у Трешњеву, четири у Просеном Долу, 9 у Ржаном Долу и 30 у пределу Трњинама. Највеће од њих — а таква је од прилике половина од наведеног броја — имају 15-16 м. у пречнику а по 2,50-3 м. висине од подине. Озго им је крупно камење, а испод њега се познаје ситнији метеријал. Само су 11 гомила по нижим местима (по дну или по странама долова), а све су остале на височима, на врховима од брда, на ртовима и поврх високих страна. До сад су делом или сасвим растурене само четири од њих: једна у Ржаном Долу (у дно Кориснова Дола) и три у Трешњеву. У оној првој је нађен комад од мача, а у друге три доста црепова од земљаног посуђа и у једној од њих (великој) и гробница од камених плоча с костима.

[1]) H. Michaelis I и N. Tommaseo II.

[2]) В. у Rječnik-у загреб. Акад., где се за њих даје друкчије и по нашем мишљењу погрешно објашњење.

У Цуцама налазимо неколико примера за *везу између гомила и хришћанских гробаља и цркава.*

Тако су на узвишењима око гробља и цркве Св. Николе у Грабу четири гомиле, од којих је једна баш изнад саме цркве и гробља. А као што смо напред видели, то је гробље једно од најстаријих гробаља у Цуцама и та се црква сматра за најстарију цуцку цркву. — Друго је од најстаријих цуцких гробаља у селу Ржаном Долу и одмах је више њега једна гомила, а недалеко су од њега и других осам гомила, које су у хатару тога села. — У Трњинама су 8 гомила у близини старе црквине и гробља, који су у т. зв. Црковним Доловима као успомене на неко врло давнашње становништво, о коме се сад ништа не зна. А нису далеко од њих и све остале гомиле, које су на ј. и на ј. и. од села Круга Тај смо особито карактеристични пример и напред нарочито нагласили. — Један се вис на јужној страни негдашњег села Добре Воде (у хатару Просеног Дола) зове Крст, без сумње по томе, што је на њему некада и био крст, који је старим Добровођанима служио као богомоља. А на истом вису има и до сад одржана повелика камена гомила.

Особито је значајна успомена из прехришћанскога времена зећанских Срба један врло истакнути крш између села̂ Круга и Трњина с именом *Бова̏н.* Напред смо изнели разлоге, на основи којих је несумњиво, да је назив Бован постао од старе словенске и српске речи болван (или балван и сл.), којом се поглавито означавао идол, и да се према томе и овај високи крш у Трњинама има сматрати за једно од таких места, на којима су стојали идоли (или један идол) наших многобожачких предака. Разуме се, да је услед тога назив Бован уједно и један од врло поузданих доказа, да су се стари Срби Зећани веома рано, још као многобошци, почели стално насељавати по овоме пределу. Јер само је стално настањено становништво могло очувати и предавати даљим нараштајима такво једно топографско име из далеких прехришћанских времена (а и значење тога имена се јамачно ускоро по примању хришћанства заборавило, пошто се и сама реч, од које је оно постало, није имала рашта употребљавати).

Недалеко од Бована има пет гомила, које су на североистоку од села Круга. Њих су дакле могли подизати исти људи, који су на Бовану имали своју многобожачку богомољу.

Видели смо напред, да назив *Бӧжин Бријег* у Просеном Долу (на међи према селу Липи) може такође бити успомена на неко српско божанство из многобожачког доба. Облик Бȍжин Бријег место Бӧжи Бријег могао је постати исто онако као и Бӧжин До место Бȍжи До у Његушима и као Вȕчин До место Вȕчи До у народу Црне Горе (2 п. ј. Бӧжега Дола и Вȕчега Дола). Ма да на том брегу нема данас ничега нарочитог, ипак имамо разлога веровати, да је у његову имену очувана успомена на какву верску светињу нашега народа у многобожачко доба. Један је од тих разлога: аналогија са називима Бӧжи (или Бӧжин) До у Његушима и Бӧжи До и Богомоља у Ћеклићима. Други је, да на томе брегу ни у његовој близини није било, колико се зна, никада никаквих светиња из хришћанскога времена (каква богомоља, гробље или сл.). А међутим он није далеко од старог цуцког града у данашњем селу Градини и од поменуте групе камених гомила око врло старога гробља и цркве у селу Грабу.

У Цуцама налазимо на три места *градине* из врло давнашњега времена.

У селу Грабу има брдо Град, на коме нема никаких трагова од града нити се зна, да их је било. Само је очувана једна велика камена гомила на врху тога брда. Исти је такав случај и са градином на брду Градини у селу истог имена. На томе су брду, а на страни према селу Грабу, одржане две велике камене гомиле. — Градови, који су били подигнути на ова два брда, морали су бити од слабе грађе, кад се од њих није могло одржати никаких остатака, а морало их је одавно нестати, кад се у народу није о њима очувало никаких непосредних успомена. За питање о времену, кад су могли бити подигнути ти стари градови, нема сумње, да је од значаја, што су у обиму свакога од њих одржане велике камене гомиле. Даље је особито значајно, што су те две градине са својим гомилама и са још три обližње гомиле (на земљишту села Граба и Круга) поређане око гробља и цркве Св. Николе у Грабу. А то је гробље, као што смо видели, једно од најстаријих гробаља у Цуцама, и та се црква сматра за најстарију цуцку цркву. На тај начин имамо овде читаву групу остатака из велике старине, који су очевидно у тесној међусобној вези. Они су успомене на неко врло давнашње становништво, које је, кад се овуда населило, најпре подизало гомиле и градове, а

после је, кад је примило хришћанство, установило поменуто гробље и подигло на њему цркву Св. Николе.

Трећа је од тих старих градина на врло високом брду Грацу Ржишком код села Ржиштâ. По ивицама тога брда познају се понегде ониске, дебеле зидине од сухомеђног града, а у обиму градских зидина и у њиховој околини има разноврсних остатака од људског становања: кућиштâ, црепова од земљаног посуђа, комада од гвоздених оруђа и оружја, новаца и др. На самом пак врху овога брда стоји једна велика камена гомила, те би смо, као и у претходна два примера, у томе појаву — да на средини старе градине стоји гомила — могли гледати доста поуздан ослонац за уверење, да су и стари град и гомила били подигнути од истога народа. Што су од тога града и до сад одржане зидине, узрок је у томе, што су оне наслагане од врло крупног камења.

Овде ваља напоменути, да у Цуцама има још три градине: Градина у Ровинама и Оградина и Градац у Трешњеву. Али смо напред изнели разлоге, према којима негдашње тврђаве на тим местима без сумње нису из тако давнашњег времена, као што су три напред поменуте. За тврђаву на Градини у Ровинама и њена техника (има дебеле, тврде, зидове, грађене с малтером) и сразмерно добра очуваност сведоче, да је подигнута у неко боље и позније време, и зато мислимо, да у њој треба гледати остатке од негдашњег властелинског града, вероватно са дворцем и црквицом и још којом зградом унутра. А за тврђаве на Оградини и на Грацу у Трешњеву очевидно је, да су грађене у исто време, кад и Велика или Вукова Међа, о којој смо на основи изнетих доказа у I глави овог рада исказали уверење, да је или подигнута или обновљена у време Ивана Црнојевића.

У Цуцама има велики број *врло старих селишта и кућишта*. О њихову негдашњем становништву се данас ништа не зна, те се бар за велику већину од њих мора веровати, да су била врло давно насељена и да су их њихови стари становници одавно и напустили. Ту спадају: селиште у гори Бојишту, Рајичева Кућишта и Кућиштине у Грабу; селиште на брду Градини у селу истог имена; Горње и Доње Село и Кућишки До у Ржаном Долу; старо селиште близу Братешке Плоче у Кућиштима; кућишта у Бати; Селиште у Доброј Гори у Зовини; Пуста Рупа у Зовини; Градац Ржишки у Ржиштима; много-

бројна кућишта на Трешњеву; велике „кућиштине" (или неке од њих) у Доловима, Рокочима, Станојеву Долу, Сладојеву Долу, Ковачеву Долу и Машевском Долу; селиште (и жрвњи, новци и др.) код села Јабуке; три селишта у Ровинама; селишта у Црковним Доловима, у Прôкову Долу, у Беретину Долу и у Кућешким Доловима — све у пределу Трњинама; селишта у Сјеверову Селу и у Мажном Долу, оба у пределу Доњем Крају; кућишта у Бâшину Селу; кућишта у Кобиљем Долу.

Овако знатан број врло старих селишта и кућишта показује нам, да је на њима морао живети и доста велики број врло давнашњег становништва. Даље је за нас од особитог значаја, што она с в а и м а ј у с р п с к а и м е н а, односно везана су за долове и за места са чисто српским именима.

На некима од тих селишта (у Доброј Гори, у Пустој Рупи и у Кућешким Доловима) нема данас никаквих остатака од кућа, што значи, да их је одавно нестало и да су вероватно и та селишта веома давнашња. На свима осталим именованим селиштима има по већи или мањи број и до сад одржаних кућишта (или „кућиштина", како их овдашњи народ обично назива). Сва су та кућишта од с у х о м е ђ е и осим неколико изузетака (а ти су изузеци са кућама четвртаста облика: кућишта у Грабу, у Трешњеву и у доловима: Доловима, Рокочима, Станојеву, Сладојеву, Ковачеву и Машевском) сва су к р у ж н а о б л и к а („округла" или „на округ", како народ каже). А т о ј е и ј е д н о и д р у г о в р л о к а р а к т е р и с т и ч н о, ј е р н а м с в е д о ч и, да се је с т а н о в н и ш т в о, к о ј е ј е н е к а д ж и в е л о н а т и м с е л и ш т и м а, и с в о ј и м н а ч и н о м ж и в о т а р а з л и к о в а л о о д Ц у ц а н о в и ј е г а в р е м е н а, да је наиме и његов начин настањивања стојао на примитивнијем ступњу.

Још заслужује, да се особито истакне, да највећи број старих селишта налазимо у центру предела Гребаца (у Грабу и у Градини) и у јужном делу Малих Цуца. На свеколиком осталом цуцком земљишту истичу се као знатнија негдашња људска станишта још једино селишта на Трешњеву и на Грацу Ржишком, дакле оба изван старе цуцке области.

У свакоме од ова четири средишта ранијег живота на данашњем цуцком земљишту нађени су осим кућишта и разни други трагови и успомене од пређашњег становништва: врло

стара гробља и црквине, велико надгробно камење са шарама, знацима и натписима, старински ублови, жрвњи, гвоздена оруђа, „грчки" новци, топографски називи из старијег или друкчијег српског говора, и др.

На више места у Цуцама чуо сам, да народ те остатке од ранијег становништва означава изразом *„грчки"* и објашњава, како су „од старих" слушали, да је ово или оно селиште или гробље итд. остало „од Грка". Вредно је пажње, да народ никад не означава као остатке од „Грка" и гомиле, него навек везује за „Грке" стара гробља, селишта, градине и новце, а видели смо напред, да и онај натпис (односно остатке од натписа) на стени код села Изворâ народ сматра за „грчки". По свему се чини врло вероватним, да је народно означење „грчки" везано за старине из ранијег хришћанског времена и да је израз „грчки" остао у нашем народу још из оног времена, кад је хришћанство за наш народ значило исто што и „грчка вера". О томе ћемо опширније говорити приликом наших општих разматрања о црногорским племенима.

Поред старих селишта или у њиховој близини одржало се у Цуцама неколико *врло старих гробаља.* Нека смо од њих већ истакли напред говорећи о вези између гробаља и камених гомила: данашња гробља у Грабу и у Ржаном Долу и старо, напуштено, гробље у Црковним Доловима у Трњинама. А још спадају у таква гробља и старинско гробље код цркве Св. Николе у Трњинама, гробље на Ратковим Кућиштима у Трњинама, стара гробља у Драчама и у Мажном Долу (обоје у ранијем цуцком а сада чевском Доњем Крају) и у Башином Селу, и три стара гробља у Трешњеву.

Међу тим се гробљима својим *великим надгробним споменицима од камена* особито издвајају: оно код цркве Св. Николе у Грабу и друго код цркве Св. Николе у Трешњеву. Те смо надгробне споменике опширно описали напред и показали, да неки од њих имају облик саркофага а други су огромне и гломазне плоче. На многима се виде шаре, међу којима се и сад познају: по ивицама или две упоредне линије са косим цртама између њих или „лоза", т.ј. вијугава линија, чији су луци наизменично испуњени ружама и спиралама, а на уздужним и попречним површинама звезда и полумесец, крстови и мачеви, а знâ се, да је било и шара у виду оцила или потковице. По изричном тврђењу Трешњеваца на једноме од тих

споменика, који су узидани у темељ трешњевачке цркве, био је натпис: „поп Андрија“ (а више њега изрезан крст).

Као што смо разложили напред говорећи о таквом надгробном камењу у Ћеклићима, оно свакако није стављано на гробове у тешким временима после пада српских држава него у вековима слободнога и напредног живота пре тога. А што такво велико надгробно камење налазимо само код једног насеља на старом земљишту цуцком, код Граба, то би се већ само собом могло сматрати као поуздан доказ, да су у њему живели најугледнији родови цуцки, који су били у стању, а сматрали и за дужност (да би истакли значај и одржали успомену својим одличним прецима) подизати над гробовима својих покојника тако велике и лепо украшене споменике. Видели смо пак, да и многи други остаци из далеке старине (гомиле, градина, врло старо гробље, тако исто стара црква, многобројна кућишта ит.д.) сведоче, да је ту било врло знатно насеље старих Цуца.

У Цуцама се свега на седам места знају *врло старе цркве и црквине.* Цркве у Грабу и на Трњинама одржале су се и до сад на истим местима, на којима су биле од старине. Обе су посвећене Св. Николи, прва пролетњем (9. маја по ст.), а друга зимњем (6. децембра по ст.). За цркву у Грабу мисли се, да ће бити најстарија црква у Цуцама (да је грађена „у доба Немањића“). И за ранију, малу, цркву на Трњинама није се знало, ни ко је ни кад је зидао. Од негдашњих црквица у Црковним Доловима, на Ратковим Кућиштима (обоје у пределу Трњинама), у Мажном Долу (у негда цуцком пределу Доњем Крају), у Липи и на Трешњеву остале су само црквине, од прве три „клачине“ а од четврте и пете сухомеђне. Ни за једну се од тих пређашњих цркава не зна у народу ни кад су порушене ни којим су свецима биле посвећене. А то је такође доказ о њиховој великој старини. Ми смо напред изнели разлоге, по којима се може веровати, да су црквице на Ратковим Кућиштима и на Трешњеву биле посвећене Св. Николи.

Код сваке од ових најстаријих цуцких цркава и црквина — осим код оне у Липи — има, као што смо видели, и по једно од најстаријих гробаља у Цуцама.

За сухомеђу црквину у Башином Селу, као што смо напред казали, сад се не зна поуздано, да ли је од старих Башедољаца

или је од позније досељених Радуловића и Бојанића. И код ње има велико старинско гробље, за које се мора мислити, да је бар делом остало још од башедољских старинаца.

Међу материјалним остацима из велике старине вредно је поменути и „*старинске воде*“: ублове или „дубенице“, који су по општем народном тврђењу остали од ранијег, врло давнашњег становништва. Већину смо од њих већ именовали: једне као остатке „још од старих Зећана“ (Цуцка Рупа у Липи и Стапац у малоцуцком Кругу) а друге у вези са старим селиштима и кућиштима (три убла на Трешњеву.). Овде имамо да поменемо још само убао Богдање у Челини, који се и у народу означава као „старинска вода“, што је остала од неког непознатог становништва и добила име по неком давнашњем, сад незнаном Богдану. — Сви су ти стари ублови чврсто начињени од сухомеђе, онакве исте, каква се види и на старим кућиштима.

Од особитог је значаја за питање о почецима српског насељавања по данашњој цуцкој области, што *за сва старија цуцка села* и по народном предању и по разним другим подацима поуздано знамо, да су *врло давнашња насеља*. Видели смо шта више, да и сва новија сеоца по Зађути и даље по целој северној половини старе цуцке области, коју су Цуце населили у 17., 18. и 19. веку, имају имена од старине, тако да им данашње Цуце не знају објашњења, и да су у врло многима од њих очувани и до сад поуздани трагови и успомене на раније српско становништво. Већ то, што су на северној половини старог цуцког земљишта одржани многобројни врло стари српски топографски називи казује нам, да је некад и тај део Цуца морао бити доста добро насељен.

Што је од тога старога становништва остало сразмерно мање материјалних остатака него од онога у јужној половини Цуца, томе је без сумње неким делом узрок и његов тадашњи поглавито сточарски начин живота, а другим делом, што је од времена турског освојења па за скоро три века границом између скадарског и столачког пашалука цела северна половина Цуца била одсечена од Црне Горе и по њеном земљишту су за цело то време вођени непрекидни ратови и четовања између Црногораца и херцеговачких муслимана. Услед тога се раније становништво целога тог предела морало раселити, а на његово се место није смело досељавати ново, те су за то време од

три века многи трагови и успомене на раније становнике несумњиво пропали.

По народним предањима у Цуцама и по многим другим подацима могли смо сазнати за *велики број старих цуцких браставa*. Њихов је број морао бити још много већи, јер у Цуцама, као што смо видели, има велики број старих селишта, о чијем се становништву данас ништа не зна.

Од стариначких браства одржала су се до данас у Цуцама само: Тодоровићи (Дрцете или Трчете) у Кругу; Пејовићи (Овсине или Гулипесте) у Ржаном Долу; Ивановићи у Подаждриjелу; Ђуричићи (вероватно од старих Спахића) у Ровинама, у Претину Долу и у Кобиљем Долу, и Манојловићи (1 кућа), као остатак од старих Николића, сад у Башиној Продоли код Трешњева. Сви ти старинци броје укупно свега 44 дома.

Велики је број старих цуцких браства, за која знамо, да су се иселила из Цуца. Тако су по казивању самих Цуца исељена стариначка брaства: Мйјаљи са Граба (близу цркве Св. Николе); Спахићи са Граба, који су свакако били огранак старог малоцуцког браства Спахића, такође исељеног (остатак ће од њега бити поменути Ђуричићи); Миоковљани са селишта Миокове Крушке у Ржаном Долу; Бојковићи из Просеног Дола; браство непознатог презимена у Бечкову Долу (вероватно се презивало по претку Бечку) у селу Просеном Долу; Добровођани из негдашњег села Добре Воде (сад у хатару Просеног Дола); Маковићи из Липе; браства непознатог презимена из долова Лисице и Врбице у Липи; Томовићи (Краљине) или „Крајиштани", Кȍкоре (или Кŷкораче) и још једно браство непознатог презимена на Кућиштима; Пиџићи у Вукодолу; Савичићи (Јебизиме) са Бате; Пиштигњати и од њих Мâндићи са Бате; Ратковићи са Ратковиx Кућишта у Трњинама; Сјеверовићи и још нека браства сад непознатог презимена у раније цуцком Доњем Крају; стари Башедољци (т. ј. старинци Бâшиног Села); а из предела изван старе цуцке области Баројевићи и Шировићи са Трешњева.

Осим тога знамо по саопштењима других испитивача за приличан број браства и родова, који су се иселили из Цуца, а о којима се у самим Цуцама ништа не зна. По томе је несумњиво, да су сви они или бар велика већина од њих цуцки старинци. То су: Курудиновићи и Милановићи у Шумадији, из

Ровина; Максимовићи у ваљевској Подгорини „из Трњине у Црној Гори"; Видаковићи у Боки и у Херцеговини, из Трњина; Црногорци у Херцеговини из Трњина; Нерићи (Перишићи) код Никшића и на Гласинцу, из Трњина; Кокоти или Кокотовићи у Боки, из Прентина-Дола; вероватно старо изумрло бравство Цуца у Будви; Баук, Дајичићи, Живковићи, Чаурине-Кнежевићи, Цуце, Никодимовићи, Вукашиновић, Гргуровићи и Цуце — сви у Боки; Гузине у Херцеговини и Цуцин у Сенти у Бачкој; можда Ковачевићи са Селишта у Зовини; а из предела изван старе цуцке области: Црногорци у Сарајевском Пољу, из Кобиљег Дола; Чолановићи у Боки, Павићевићи у Пјешивцима, Сенићи у Херцеговини и у Боки, Николићи у Херцеговини, Ђурићи у Боки — сви из Трешњева.

Још су се у топографским називима и у понеким тамним предањима по Цуцама одржале успомене на многа стара цуцка бравства, којих је одавно нестало и о којима се у народу данас ништа више не зна. О свакоме од тих случајева ми смо напред опширно расправљали.

Тако је на Градини било бравство, које се можда презивало Хотучи или Хотучевићи; у Просеном Долу су преци данашњег становништва затекли старинце, који су убрзо изумрли и чије призиме није запамћено (од њих је остало гробље и збориште); у Липи је живело бравство, које се можда презивало Бојићи; сеоце Бр̑чки До и назив Шутинске Алуге у Ћинову Долу свакако су добили имена по презименима неких старих брастава; на Изворима је очувана успомена на негдашња бравства Милојевиће и Драганиће, у Тоспудама на Пињиће, Мићовиће, Петровиће и Вјетрошиће; на Трешњеву је последње бравство била поморила куга и запамтила се од њега само удовица Манда, која се одатле преудала у Кчево; долови Рокочи и Машевски До су свакако назвати по презименима неких давнашњих брастава; у Трњинама су некад живели Вучетићи, Боројевићи, Бијелићи и још једно бравство, које се можда презивало Беретине или Беретићи; у Прентину Долу су живели Јанешићи и бравства, која су се можда презивала Прентићи и Муштеровићи; у Врљерогу је очувана успомена на Јовановиће а у Кобиљем Долу на Тојиће и на бравство, које се вероватно звало Мргунићи.

Међу *топографским називима* у Цуцама налазимо повелики број таких, који су постали од српских речи и имена,

каквих у говору данашњих Цуца нема, те се имају сматрати као успомене на неко раније српско становништво са нешто друкчијим језичним особинама. За сваки од њих ми смо то напред расправљањем показали. — У такве називе убрајамо: Нинојев До, Жа̑рбине, Смудирови Крши, Мрганов Бријег и Мрга̑њ, Отучевска Главица, Плате, Курјаник, Работина Шљива, Милеткове Међе, Гостојев Бријег, Драмешина (Веља и Мала), Миочева Рупа, Моздакоша, Братеш и Братешка Плоча, Радоњеж-до, Ла̑пова Пећина, Доброњеж-до, Дућенов Бријег, Косман, Миокове Долине, Грандов До, Толетино Осоје, Бата, Жељева Пећина, Извор (Горњи и Доњи), Рићђица, Мрдин Бријег, Крајков До, Будусањин или Будосањин Крст, Беретин До, Врга, Груше, Да̑наве, Меоца, Бога́чев До и Жа̑рме (а на новом цуцком земљишту: Вјетрошићи (од браственог презимена), Баројевић село, Роко̑че, Дрошкорица и Љешевица).

Вредан је пажње однос између имена̑ за три дола у пределу Грепцима, који су у суседству један другога. То су: *Ржани До, Овсиски До и Просени До*. Врло је вероватно, да су та имена дали још први српски насељеници по овом пределу, који су убрзо по досељењу запазили погодност сваког од ових долова за поједине од тих врста тада познатих жита, па их у њима и сејали. Као што је познато, још су стари Словени поглавито обрађивали просо, раж и овас поред јечма и пшенице.

Томе треба још додати, да *сва села* у Цуцама (у њиховој старој области) *имају српска имена*; да су и *сва предеона имена српска* (Грепца, Заљут[1]), Трњине) и да је *име племену, Цуце, такође српско*. — О свакоме од тих имена ми смо напред расправљањем показали, каквог је постанка.

На основи свих напред изнетих података можемо извести ово неколико закључака.

На првом месту не може бити сумње, да су на данашњем цуцком земљишту живели људи још у неко прехришћанско време, јер су само они могли за собом оставити поменуте камене гомиле.

Али онако поуздан податак, као што је назив Бован — уз то вероватно и назив Бӧжин Бријег — јасно нам сведочи, да су се *и Срби већ као многобошци били населили у данашњој*

---

[1]) Име Заљут се спомиње 1684 године: „..Conte della villa di Zagliuti" (Ј. Томић: Цр. Гора за морej. рата, с. 291).

цуцкој области. Наведени примери: да у близини Бована има неколико гомила и да целе групе гомила налазимо у близини старих, поуздано српских гробаља и цркава, односно црквина, дају нам права веровати, да су и те гомиле (па можда и многе друге, ако не и све) остале од многобожачких Срба. Јер та близина не може бити случајна, особито у првом примеру (у ономе за Бован), а и остали се примери дају добро разумети, кад се има у виду, да су се многобожачки Срби ових крајева прелазећи управо силом у хришћанство тешка срца растајали од својих старих верских светиња и да су свакако као у накнаду за то и своје нове верске светиње подизали у близини старих.

Тако би се и наведене групе од гомила могле сматрати бар као један од посредних доказа, да су се Срби почели насељавати по данашњим цуцким пределима још у своје прехришћанско време.

Што су пак имена свима старим селиштима, свима селима и пределима и самоме племену српскога порекла, то нам опет сведочи, да су *први стални насељеници по данашњој цуцкој области били само Срби.* — Власи су, као што смо напред разложали, у близини Срба најпре само катуновали, а тек су се после можда неким делом поред Срба и стално настањивали.

Ти први стални српски насељеници по садашњој цуцкој области били су без сумње *стари Срби Зећани.* У Цуцама нема очуваних успомена ни о каким другим Србима старијега времена осим о Зећанима. Осим оно неколико врло јасних предања и података, које смо навели, још је особито карактеристичан пример са катуновањем и насељавањем зећанског рода Мијановића. Он нам јасно показује, да су се и у раније време на исти начин поступно насељавали поједини зећански родови и браства на своје катуне свакако услед намножености у својим матицама у нижим пределима а напоредо и са напредовањем саобраћаја и безбедности у старој зетској држави.

Даље је још особито знатан доказ о зећанском пореклу старих цуцких Срба и у овоме. Крај свега тога што су се у Цуце доселили врло многобројни родови из Херцеговине, народни је говор ипак задржао све главније особине зетскога диалекта. А то значи, да је свеколико старо становништво говорило тим диалектом, те су га и досељени Херцеговци морали примити.

Највише је вероватно, да је стално насељавање у Цуцама почело у њихову најјужнијем крају, у Грепцима. Као најближи и климатски најпогоднији крај, а уз то због својих долова подесан за земљорадњу, Грепца су понајпре могла привући старе зећанске Србе, да се почну насељавати на њихову земљишту. У том су пределу и до сад одржане најзнатније и најмногобројније успомене од ранијег српског живота, и то нас још више појачава у уверењу, да је у Грепцима било прво главно седиште зећанских Срба у Цуцама и да су се одатле поступно ширили по осталим пределима даље на северу.

Уз то су, као што показује наведени пример са Мијановићима, придолазили и други њихови земљаци, који су им вероватно били уједно и саплеменици или рођаци, те се насељавали по осталим деловима данашњег цуцког земљишта. До́ци са старинским именима, која се помоћу данашњег цуцког говора не могу објаснити, и са старинским сухомеђним кућиштима сведоче нам, да су их зећански Срби насељавали врло рано. А насељавање по доловима, у којима има родне земље и воде, нема сумње да је било у вези и са обрађивањем тих долова, јер се ни тада земљорадња није смела сасвим занемарити. То показује и наведени карактеристични пример са називима Ржани До, Овсиски До и Просени До.

Као друго главно седиште најстаријих српских насељеника у Цуцама истиче се предео Трњине и уопште цео јужни део Малих Цуца. И у том су крају поред многобројних материјалних остатака од негдашњих насеља одржане и врло многе успомене на њихове старе становнике.

У свој осталој старијој цуцкој области налазимо само трагове од омањих насеља (а и изван ње се једино још Трешњево и Градац Ржишки издвајају као нешто знатнија средишта народног живота). Очевидно је, да је у сваком од тих мањих насеља живео обично по један род, негде и само по једна задруга, јер су многи од тих долова и добили имена по тим родовима или по лицима, која су били њихови оснивачи, а у неким доловима и стоји, као што смо видели, само по једно велико кућиште, дакле остатак од неке старе задружне куће.

Пада у очи, да читав појас цуцког земљишта у ширини скоро целог предела Зањути, затим Зовина̂, Г. и Д. Извора и

Прентина Дола са Врљерогом има врло мало остатака и успомена на старо становништво. Тај се појав објашњава самом природом тога земљишта: у њему нема нигде подесних ширих места за насељавање (са довољно земље и извора) као што има у јужном и у северном крају Цуца, него само врло кршевите и планинске површине с омањим доцима, по којима су као и сад биле негде сталне куће, сеоца, а негде само привремени сточарски станови. Однос је очевидно био сличан данашњем: за најстарије цуцко седиште на југу овај појас је био предео за ближе издизање са стоком и за поступно стално насељавање (као што су опет за Трешњево са Кобиљим Долом, које је у неколико било новија матица цуцка — за пределе даље на северу, исту улогу имали предели око њих и на северу од њих).

Кад се пажљиво упореде подаци о старим селиштима и браствима и о цуцким селима пре турског освојења Црне Горе са данашњом насељеношћу у Цуцама, долази се до уверења, да су *Цуце пре настанка турске владавине,* дакле у 15 веку, *биле приближно исто толико насељене колико и данас.* Сва иоле жупнија и за живот подеснија места била су и онда заузета насељима од појединих брастава или омањих родова и задруга. Већ смо поменули, а даље ћемо још опширније разложити, како је у току 16. и 17. века дошло до тога, да цела северна половина Цуца сасвим опусти а да и у јужној половини великог броја старих цуцких брастава сасвим нестане. Тако је тек у 18. веку могло почети поступно насељавање долова по северној половини старе цуцке области, без сумње слично ономе какво се вршило у првим временима српског настањивања по овим пределима.

Да ли је у 15. веку или и пре њега било племена Цуца у правом смислу те речи?

Цуце се истина — као што смо видели — помињу први пут вероватно тек у време Црнојевића; али то наравно не мора значити, да оне нису и пре или и много пре тога времена могле бити племеном. Што се ни племе ни његова насеља не помињу у старијој прошлости, томе је узрок велика забаченост Цуца. Оне су тако удаљене од свих главних саобраћајних линија, да су најзабаченије од свих црногорских племена.

Зато ћемо пажљиво размотрити што је могућно више других података, који нам у овом погледу могу бити од помоћи.

На првом месту да расправимо питање, *да ли су старе Цуце имале опште племенско крсно име.*

Видели смо, да је најстарија или бар једна од најстаријих цркава у Цуцама, она на Грабу, од старине посвећена Св. Николи (пролетњем). Даље знамо, да је и старинска црквица у селу Трњинама — такође једна од најстаријих цркава у Цуцама — посвећена од старине томе свецу, само што сад не знамо, да ли је била посвећена пролетњем или зимњем Св. Николи: како су преци свих досељених малоцуцких брастава (Лаковића с Томановићима и Мијановића) славили зимњег Св. Николу, слави га и ова црква.

Од стариначких брастава, која су се иселила из Цуца, већина су из разних узрока променила крсно име. То смо за свако од њих напред посебице показали. Од оних, за која немамо никаких података, да ли су мењала крсно име или не, већина — Ратковићи са Ратковиһ Кућишта у Трњинама, Нерићи са Трњина, Кокоти из Прентина Дола, Дајичићи „из Копита у Цуцама" и Живковићи из Заљути (а ту би се можда могли убројити и Чолановићи са Трешњева и Црногорци из Кобиљег Дола, јер су и они могли бити пореклом из Цуца, па живети неко време у тим селима) — славе Св. Николу (у саопштењима се нигде не казује, да ли зимњег или пролетњег, једино за Нериће знамо, да су славили зимњег Св. Николу), а само бравство „Цуце", за које се зна, да се иселило из Цуца у 17. веку, слави Петков-дан.

Даље је у овом погледу од особита значаја, што су преци данашњег најјачег цуцког брастава, Бајковића, убрзо по свом досељењу учинили промену у слављењу својих старих светаца. Као и сви њихови рођаци, који су се били са њима иселили из Чарађа у Херцеговини, и они су најпре славили зимњег Св. Јована а преслављали Малу Госпођу (види о томе опширно код брастава Мартиновића у Цетињском Племену). А сад видимо, да славе истог Св. Јована, али прислужују пролетњег Св. Николу. Врло је вероватно, да су они, пошто су се били населили међу масу старих Цуца, најпре били примили тога Св. Николу за славу, а свога Св. Јована обрнули у преславу — као што се то у оваким приликама обично чини — па да су доцније, кад су ојачали и старинце готово сасвим истисли,

опет узели славити свога старог свеца, Св. Јована, а Св. Николу задржали као прислужбу.

Под утицајем моћних Бајковића примила су готово сва вељоцуцка браства (Грабљани, Градињани, Липовци, Звицери, Тодоровићи, Ивановићи и Манојловићи) њихово крсно име и прислужбу, а браство Пешикани су истина задржали и до сад своју славу (Св. Ђурђица), али су и они примили од Бајковића пролетњег Св. Николу за послужицу.

Међутим остали досељенички родови из Херцеговине, који су се били настанили по селима на ивици цуцке области (у Ржаном Долу, Липи, Просеном Долу, Ратковим Кућиштима, Доњем Крају, Бâшином Селу и Беретину Долу) и нису застали никакво или готово никакво старо цуцко становништво, или нису дуго живели поред њега (као нпр. они у Доњем Крају), задржали су и до сад своје старо крсно име и прислужбу, зимњег Св. Јована и Малу Госпођу (те свеце славе и сад досељеничка браства у Вељим Цуцама: Поповићи, Проседољци, Вујадиновићи и Живковићи). Од њих су шта више вероватно примили С. Јована и старинци Ржаног Дола, Пејовићи, и малоцуцки старинци, Ђуричићи (ови други су после под утицајем јаких досељеничких брастава у Малим Цуцама примили за крсно име зимњег Св. Николу).

Малоцуцка досељеничка браства, Лаковићи са Томановићима и Мијановићи, славе сви зимњег Св. Николу, а преслављају Малу Госпођу. И једни и други су, као што смо видели напред, донели своја крсна имена из својих старих седишта (из Куча и из Зете), а откуд им Мала Госпођа као прислужба, то се сад не зна. Највише је вероватно, да су је примили од затечених старинаца, Спахића (од којих су и данашњи малоцуцки старинци, Ђуричићи), за које смо напред изнели поуздане податке, да су прислуживали (и сад прислужују) Малу Госпођу.

Кад се од свих наведених података узму у обзир они, који се поуздано односе на најстарија цуцка браства и на најстарије цркве у Цуцама, *излази као врло вероватно, да су старе Цуце славиле као опште крсно име пролетњег Св. Николу* (9. маја по ст.). За поменути један изузетак са друкчијим крсним именом — браство Цуце са Св. Петком — може се мислити, да они нису били пореклом од старих Цуца или да су у ранијим вековима променили крсно име, а да нама то сад није познато.

Да ли су старе Цуце или бар већина од њих имале можда заједничку племенску прислужбу? У народу нема о томе никаквих предања. Могло би се пак по неким знацима наслућивати, да је *прислужба бар код неког дела старих Цуца била Мала Госпођа*. Наиме: знатан део Цуца, а то су све Малоцуце и од Вељоцуца сви становници Липе, Просеног Дола и Ржаног Дола прислужују Малу Госпођу. Међу њима су и стариначка браства Ђуричићи и Пејовићи, и ту се могао десити један од два случаја: или су та два стариначка браства још од старине прислуживала тога свеца, па га још предали и некима од досељеника, или су га, као што смо то већ напред напоменули, примили за прислужбу под утицајем досељених Херцеговаца, који су у 16. веку били захватили цео југоисточни крај Цуца (о томе смо изнели напред доста сасвим поузданих података). Оно прво нам се чини вероватнијим због тога, што су и досељеничка браства у Малим Цуцама примила Малу Госпођу, а то су понајпре могла учинити под утицајем затечених старинаца. Особито је знатан податак у овом погледу, што и потомци Рачете Мијановића, који је још око средине 17. века побегао из Малоцуца, и сад прислужују Малу Госпођу. Осим тога у прилог овоме говори и то, што знамо и за два исељена стариначка браства из Цуца — Пиштигњате са Бате и „Црногорце“ из Кобиљег Дола — да прислужују Малу Госпођу. А то су и једина од исељених стариначких брастава из Цуца, којима су познате и прислужбе. Поред тога и стариначко браство „Црногорци“, које се иселило са Трњина, свакако је, као што смо напред казали, преслављало Малу Госпођу.

Већ смо у два маха (најпре у другој а затим у овој глави) нагласили, да је *југоисточни део Цуца, а особито предео Грепца*, најпогоднији за људски живот у целој цуцкој области: има и најповољнији, врло благ, климат и много родне земље и подесне теренске прилике за лак саобраћај. За тај део Цуца везане су и многе врло знатне успомене из велике старине: црква Св. Николе (пролетњег), која се сматра за најстарију цркву у Цуцама, и код ње гробље, које је такође или најстарије или једно од најстаријих у Цуцама, и у њихној близини две градине и приличан број великих камених гомила, затим поменути Бовӓн и Бӧжин Бријег, многа стара селишта, називи Цуцка Рупа и Цуцки До и успомене на негдашње војводе у Цуцама.

Напред смо већ говорили о Бовану и о Божину Бријегу, о гомилама, о градинама и о селиштима и нагласили смо очевидну тесну везу између гомила и градина с једне и цркве Св. Николе у Грепцима и гробља, које је код ње, с друге стране, тако да се мора веровати у њихово порекло од истог становништва, које је ту живело најпре са многобожачком а после са хришћанском вером. Та црква Св. Николе је вероватно била некад и јединим црквом у Цуцама и могла је после остати и главном племенском црквом. Дакле је та црква за старе Цуце *могла бити саборном црквом* онако исто као што је то редовно случај и код других племена: да она црква, која је посвећена племенском свецу, постане саборном црквом за цело племе. А црква у Грепцима је од старине посвећена пролетњем Св. Николи, за којег се, како смо мало час показали, према најпоузданијим подацима може веровати, да је био племенско крсно име старих Цуца.

Називи *Цуцка Рупа* и *Цуцки До* су оба на југоисточној ивици цуцке области (први је за убао на југоисточној страни од хатара села Липе и за њега се зна, да је остао још од старих Зећана; а Цуцки је До био некад у Цуцама, до границе цуцко-чевске, на ј.и. од малоцуцког села Круга, а сад је у Озринићима). Први је близу тромеђе цуцке, бјеличке и чевске, а други је близу границе цуцко-чевске. Оба су та назива из врло велике старине и могу се сматрати бар као посредни докази, да је најстарије седиште племена Цуца било негде у њиховој близини, уопште у југоисточном делу садашњег цуцког земљишта. Они се могу сматрати као успомене још на име, односно на презиме, онога браства (или групе од сродних браства), по коме се прозвало и цело племе, које се било око тога браства окупило

Непосредних успомена о каквим цуцким војводама пре пада Зете под Турке у народу нема. Али знамо неке посредне податке, који могу у овом погледу бити од значаја. — У хатару гребачког села Липе има земљиште с називом *Јама Војводина*, за које се у народу казује, да је назвато по неком војводи „од првога насеља". — У Цуцама има опште предање о *војводском браству Николићима*, које је седело у средини предела Гребаца, на Градини. Из тог се браства памте и две војводе, Илија и син му Манојло, који су живели у првој половини 17. века и други је од њих, веле, био тако моћан, да

је управљао и Цуцама и Чевом. Болица именује 1614 године као старешине у Цуцама Вула и Ника Рајичева[1]), који су очевидно били браћа, те и тај податак може послужити као разлог, да се верује, да су Цуце у то време имале војводски род.

Ти нам подаци дакле показују, да је у Цуцама било у раније време војводског звања. Према њима се наравно не може ништа поуздано рећи о старини и о пореклу тога војводства. Може се само веровати, да је то војводство (на кући истих старинаца Николића или на којој другој) било наслеђено још из доба старе српске државе. То је дабогме само претпоставка, која може имати вредности тек у вези са разним другим поузданијим подацима.

Сви ови подаци, који су везани за *Грепца* и за *југоисточни крај Цуца*, кад се узму скупа, говоре за то, да је тај предео морао бити *најстаријим седиштем српским на земљишту данашњих Цуца и да се у њему понајпре могла развити група од сродних браства*, која је послужила као језгро за стварање племена Цуца.

Према напред наведеном запису из доба Црнојевића и према општем народном предању и код Цуца и код околних племена несумњиво је, да су *Цуце имале од старине оне две трећине од своје данашње области*, што се на северозападу граниче линијом Ђинов До — Доброгорски Крст — врх од Тисовца — Гола Глава — Пусти Лисац и да су шта више на југоисточној страни захватали више него данас. Како су скоро две трећине садашњег цуцког земљишта — цео средњи и северни део Цуца — све до 18. века услед губитка свог старог становништва стојале пусте и биле одвојене од Цуца и тек у току 18. и 19. века поново засељене, и то самим Цуцама, о томе смо већ напред говорили.

О губитку цуцког земљишта на југоистоку, према Кчеву, изнели смо опширне податке напред говорећи о старинačком браству Ђуричићима (у Ровинама) и о негдашњим цуцким насељима Доњем Крају и Башином Селу. По тим се подацима зна поуздано, да су раније поред Ратковик Кућишта и Башино Село и Доњи Крај (предео, у коме су била сеоца: Сјеверово Село, Мажни До, Прапратни До, Врба и Крушка) били цуцка (малоцуцка) насеља и да су Цуце и Чевљани пре 8—9 пасова

[1]) Starine XII, 169.

(дакле око средине 17. века) њихове тадашње становнике напали и раселили. Тада су сва та села сем Раткових Кућишта припала Кчеву, јер су им Чевљани узели земљу, док су се Цуце задовољиле тиме, што су им заплениле стоку. — И у доба владике Петра II Чевљани су помакли за 1—2 км. своју границу код Бâшина Села на штету Цуца, и тако је и остало (исто је сазнао и г. Андрија Лубурић).

Говорећи о Ћеклићима навела смо и податке о спору између Ћеклића и Цуца 1748 године око граничног предела Јасиковице. Из тога се спора и његова решења јасно види, да су *Цуце и према Ћеклићима имале од старине јасно одређену границу.*

Да ли су *Малоцуце* још у време пре турског освојења Црне Горе чиниле нешто подвојени део цуцке области, као што чине у новије време и сад, о томе немамо никаквих података. Али се по свему — и по народном предању и по разним другим подацима — може веровати, да те подвојености — па ни назива Мале Цуце — није тада никако ни било и да је она настала тек у новије време, са насељавањем браства друкчијег порекла него што су она у Већим Цуцама и услед административних потреба турске управе. О томе ћемо даље више говорити.

Да видимо сад, шта се може рећи о *племенским комунима* код старих Цуца. У том је погледу несумњиво од значаја опште предање, да су некад све Цуце имале део у великом ублу Цуцкој Рупи. А тај је убао у селу Липи, дакле у пределу Грепцима, за који смо мало час показали, да је само он могао бити колевка племена Цуца. Иначе данас у народу нема никаквих непосредних и поузданих успомена о томе, да ли су старе Цуце имале кадгод у планинама, које су у северном делу њихове старе области или на њеним међама (Тисовац, Гука, Врљерог, Чумојевица, Пусти Лисац и његови огранци и т. д.), опште племенске комуне. Казује се само толико, да је радна земља у тим планинама била одавно издељена, а да су шуме сматране заједничком својином и да се свако село служило оном шумом, која му је била најближа[1]).

Предања о старим племенским комунима су се изгубила услед тога, што су све те планине, као ш[illegible] напред показали, врло рано готово одсечене од Цуца, одмах по турском

[1]) Овако је сазнао и г. Саво Кривокапић, који се на моју молбу о томе накнадно распитивао.

освојењу Црне Горе (а делом свакако још и за време Црнојевића напред показаном границом између Црне Горе и Херцеговине), дакле још у 15. веку, па су се Цуце тек у 18. веку, а поглавито тек од краја тог века, почеле по њима слободније кретати.

Али је немогућно и помислити, да старе Цуце у времену пре турског освојења као полуномадски сточари нису имале својих комуна по толиким и тако подесним планинама у северном делу свога земљишта. У томе нас уверењу утврђује и пример из новијега времена: кад су Цуце у почетку 18. века истиснуле Турке из пределâ око Трешњева и даље на северу, оне су *цело то земљиште сматрале за племенски комун* и кад год се због четничког ратовања могло тако су га и искоришћавале. И пошто су га од краја 18. века почеле насељавати, још се непрестано то земљиште сматрало као племенска заједница, од које је сваки насељеник могао слободно заузимати колико му је било потребно[1]). И до данас се после свега тог насељавања и дељења племенске комунице међу браствима одржало прилично комуна: за Вељоцуце (односно за поједине њихове групе) у планини Пустом Лисцу, Ненади и Дрошкорици, а за Малоцуце Алуге (до Пустог Лисца) и Вите Стијене.

О држању каквих *племенских скупштина* код старих Цуца немамо никаквих непосредних података. Ипак је од значаја за то питање предање, да су Цуце од старина увек држале своје племенске скупштине, које су се састајале на позив кнежев. Како је услед прилика, које су настале у Цуцама после пада под турску власт (губитак половине од дотадашње племенске области, расељавање и пропадање старих брастава и т. д.) — а о њима ћемо даље нарочито говорити — и услед честих крвних завада међу цуцким браствима, а особито међу старинцима и досељеницима, цела племенска организација код Цуца била јако олабавила, те племенске скупштине се нису ни редовно састајале нити су се увек држале на истом месту. Често је пролазило по много година, а да се племенска скупштина није могла ни једанпут састати.

Места, на којима или код којих су се састајале племенске скупштине старих Цуца, била су без сумње поглавито саборна

[1]) За вељецуцка браства су били племенски комуни у планинама Дрошкорици, Ненади и у делу Пустога Лисца а за малоцуцка браства у Чумојевици, Врљерогу, Тисовцу и у делу Пустога Лисца,

племенска црква Св. Николе код села Граба и затим село Бата, чије име само собом значи готово исто што и збориште, а врло је вероватно, да су и називи Збориште у селу Просеном Долу и Зборна Главица на сред села Ровина успомене на места негдашњих племенских скупова код старих Цуца. Као и код неких других племена (нпр. код Његуша), тако је могло и код старих Цуца бити више места за састајање племенских скупштина, те су се оне састајале на овом или на оном од њих, како је кад према приликама било згодније, односно како је кад потреба захтевала.

Ништа се не зна о томе, да ли су Цуце пре него су потпале под турску власт имале *кнезове*. Толико су услед готово потпуног нестанка старинсачких родова у Цуцама изгубљена и сва предања о приликама из оног времена, кад су ти родови били главни представници Цуца. А досељенички родови, који су најпре имали само незнатну улогу у племену, нису могли очувати успомену о томе времену.

Исто се тако данас не зна, да ли су Цуце имале кадгод *заједничко ношење крста̂*. Уопште тек у новије време појединa њихова села или братства, односно групе од сродних братстава, носе заједнички крста: Липљани и Проседољци носе нпр. крста „у неђељу Свијех Светијех", Бајковићи око цркве Св. Јована на Бјелилу у прву недељу по Илину-дне, Вукодољани у прву недељу по Петрову-дне (од новијих насеља: Трешњевци на Тројичин-дан, Кобиљодолци на Петров-дан) и т.д.[1]).

Из овог нашег разлагања излази:

а) као сасвим поуздано, да су Цуце од старине, још од пре пада Црне Горе под турску власт, имале о н у и с т у (и ј о ш н е ш т о в е ћ у) о б л а с т, к о ј у и м а ј у и д а н а с к а о с в о ј е с т а р о (п л е м е н с к о) с е д и ш т е;

б) као такође сасвим поуздано, да је ј у г о и с т о ч н и д е о т е о б л а с т и, а о с о б и т о п р е д е о Г р е п ц а, м о р а о

[1]) И г. Андрија Лубурић је распитивањем дошао до истога резултата. Он ми је саопштио и последња три податка. Осим тога од њега имамо и ове податке: „Осамдесетогодишњи старац Ђурица Симовић-Миљеновић, врло поштен чојек и „ајош" из 1875 године, прича, да памти, кад у Цуце нико није знао, шта је то ношење крста. Било му је, вели, двадесет година, кад је уведено ношење крста. — Само црквена општина учествује у ношењу крста једне цркве, а не цијело племе. Понеко дође и из других општина, а нарочито кад се носе крсти у Трешњево, јер им је то сједиште племенске власти".

бити најстаријим седиштем српским на ранијем земљишту племена Цуца и да сви подаци говоре за то, да су се у њему била развила главна браства, која су била у стању створити и водити племе Цуце;

в) врло је вероватно, да су старе Цуце славиле као опште крсно име пролетњег Св. Николу и да је старинска црква у Грепцима, која је посвећена томе свецу, била и саборном црквом њиховом, а по неким подацима могло би се веровати, да им је (односно неком или главном делу од њих) била прислужба Мала Госпођа;

г) да су старе Цуце морале имати опште комуне или „планине" у северном делу свог општег седишта, као што су их имале и после ослобођења тога предела (у 18. и у 19. веку);

д) да позније подвојености између Вељоцуца и Малоцуца без сумње у раније време није било;

ђ) да су и старе Цуце свакако имале своје заједничке скупштине, па можда и своје војводе, и

е) да се сад ништа не зна о томе, да ли су имале кнезове и заједничко ношење крста.

Према свему томе и према другим напред изнетим подацима сматрамо, *да је у 15. веку било племена Цуца са седиштем* у истој овој области, *коју има и данас* (у двема југоисточним трећинама од целокупне садашње цуцке области). Оно је могло имати и добру племенску организацију; само што није било могућности, да нам се о њој очувају довољне успомене. Могло је имати добру племенску организацију зато што је судећи по врло вероватној заједници у крсном имену свакако било представљено групом од браства заједничког порекла. А нису нам се могле о томе очувати успомене због тога, што је тих браства врло рано, већ у 16. и у првој половини 17. века, готово сасвим нестало, те велику већину њихових старих предања није имао ко да очува.

Да ли је племена Цуца могло бити и раније од 15. века и кад је уопште могло постати?

За то је питање од особитог значаја ово неколико момената.

На првом месту Цуце имају од старине највећу област међу свима црногорским племенима (можда јој је равна још само стара област племена Озринића). У тој су области врло

многобројни трагови и успомене на стара села и браства из времена пре пада Црне Горе под Турке, тако многобројни, да се по њима може као несумњиво сматрати, да су Цуце у то време биле приближно толико исто насељене колико и данас. То опет значи, да су биле или највеће или једно од највећих племена у тадашњој Црној Гори. И на почетку 17. века (1614 године) су Цуце по Боличиним подацима са својих 175 домова (задругâ) и 237 војника биле после Његуша најјаче црногорско племе. А за стварање и развитак тако (сразмерно) великог племена и за његово ширење по онако пространој области, несумњиво је требало доста времена.

Даље, многобројним подацима, који се односе знатним делом непосредно а другим делом посредно још на прехришћанско време, могли смо као несумњиво утврдити, да су се још многобожачки Срби Зећани били населили у доста великом броју по старом и по данашњем цуцком седишту. А најмногобројнији и најглавнији од тих података су сви у југоисточном делу цуцке области, поглавито у пределу Грепцима. За тај део Цуца знамо према напред изнетим подацима, да је само он могао бити седиштем првих сталних српских насељеника на данашњем цуцком земљишту. За њега су везана предања о најстаријој цуцкој цркви Св. Николи, о најстаријим гробљима, градинама и селиштима, о многобројним стариначким браствима и најугледнијим родовима цуцким (о којима сведоче и многобројни велики и лепо украшени надгробни споменици код цркве Св. Николе) и о јединoм познатом војводском роду у Цуцама, и у том су пределу очуване у народу најстарије успомене о имену племена Цуца (називи Цуцка Рупа и Цуцки До).

Најзад, не може бити случај, што је стара црква Св. Николе баш у средини предела Гребаца. То је најстарија и до скора најглавнија црква у племену, а посвећена је истом свецу, за којег се по свима подацима може веровати, да је био племенско крсно име старих Цуца. А за предео Грепца смо — као што је напред показано — на основи многих и јаких разлога морали доћи до уверења, да је он једини могао бити колевком оних братства, од којих се развило старо племе Цуце.

Према свему томе смемо веровати, *да је племе Цуце могло постати још пре 15. века и да шта више први почетак томе племену пада у далеку старину, у време пре стварања*

јаке немањићске државе. И са њим би се онда десило исто оно, што и са племенима, о којима смо напред говорили: да је за време јаке државне власти било готово на умору, али да је затим у време пропадања те државе поново оживело и ускоро задобило свој ранији значај и улогу.

Да видимо сад, шта се зна **о животу и о развитку племена Цуца после пада под турску власт, дакле од прилике од почетка 16. века па до данас.**

Најстарији познати податак о Цуцама из тога времена имамо тек из 1614 године, од Болице, и као што смо већ казали, по бројевима, које он саопштава (175 домова и 237 војника), Цуце су биле тада после Његуша највеће племе у старој Црној Гори.

Даљи спомени о Цуцама из 17. и 18. века, које сме напред изнели, потврђују нам, да су се Цуце и у то време звале својим данашњим именом, али нам не казују ништа о њиховој бројној величини. Такође се ни у једном од тих спомена Цуце не означавају изриком као племе. Млетачки извори имају и за Цуце, као и за остала племена Црне Горе само означења „villa“ или „comun“. Али најстарији спомени, из 1614 и 1621 године, именују Цуце као једну од оних целина у тадашњим „Катунима“, за које знамо, да су и тада и доцније чиниле племена. Дакле су према томе и Цуце тада биле једна таква целина, племе. Сличан је случај и у поменутом млетачком акту из 1695 године, у коме се именују пет катунских племена и међу њима Цуце („Zuzze“)[1]. У литератури се, колико до сад знамо, тек у првим десетинама 19. века почиње јављати и за Цуце, као и за већину осталих црногорских племена, означење „племе“. У самом народу, како у Цуцама тако и по свој осталој Црној Гори и по околним српским крајевима, Цуце се редовно означавају као племе.

Као што смо видели, Цуце су у раније време имале и своје *војводе.* У народу се још и сад добро памти војводски род Николићи, који је седео у Грепцима, у селу Градини, и знају се и две војводе из тога рода, Илија и син му Манојло, који су живели пре 9—10 пасова, дакле у првој половини 17. века. Како се код Болице (1614 год.) именују као старешине у

[1] Il Montenegro, 112.

Цуцама Вуле и Нико Рајичеви, који су очевидно били браћа, врло је вероватно, да су и они били из рода Николића и да је један од њих био војвода а други његов помоћник или кнез (свакако после војводе најистакнутији главар у племену). Народно предање каже, да су се Николићи били веома осилили (Мано ло је управљао не само над Цуцама него и над Кчевом), тако да Цуце већ нису могле више трпети њихову силу, него их једном нападну и готово све покољу. Од тада је престало и војводство у Цуцама. Тек 1858 године Цуце су поново добиле војводу.

Знамо по разним подацима, да су Цуце у овом периоду имале и своје *кнезове*. Као најстарији спомен о тим кнезовима могао би се сматрати поменути податак код Болице (1614 год.) о Вулу и Нику Рајичевима, којима он даје титулу „conte". Та се титула у млетачким изворима обично даје старешинама наших динарских племена, кнезовима и војводама. Као што смо мало час казали, вероватно је, да је један од те двојице био војвода а други кнез.

До тог смо уверења дошли на основи два сасвим поуздана податка из народног предања. Један је од њих напред наведени податак о цуцком војводском роду Николићима и о двојици војвода из тога рода у првој половини 17. века. А други је податак: да је у исто време, кад су Илија и затим син му Манојло Николићи војводовали, био у Цуцама кнез њихов блиски рођак, Миљен, који је такође седео на Градини (прича се, да је војвода Илија био ожењен сестром кнеза Миљена). Као што смо видели у нашем одељку о браству Градињанима, кнез Миљен је био пореклом од оних досељеника из Чарађа у Херцеговини, што су се у 16. веку заједно са многим другим сродним породицама били настанили у југоисточном крају Цуца, па затим прешли на Градину у Грепцима. Зна се, да од Миљенових потомака није више нико био кнез, а то значи, да су са нестанком војводског рода Николића и њихови сродници, потомци кнеза Миљена, изгубили кнежевско звање.

Свакако је кнештво после тога било прешло или се поново вратило на стариначко браство Ивановиће у Záљути (од којих су вероватно и поменути старинци из Záљути, Кнежевићи-Чаурине у Боки). На то се може мислити из ових разлога. Прво, зна се поуздано, да је најстарији познати предак Ивановића, Шћепан, био кнез и да је живео пре седам пуних пасова

(он је у осмом), дакле у другој половини 17. века. Друго, знамо према напред изнетим подацима из Боке Которске, да се старешина поменутих Кнежевића-Чаурина, кад су се крајем 17. века иселили из Заљути, звао „Митар Кнеже" и да се они и сад презивају Кнежевићи (по испитивачевим подацима не види се јасно, да ли су се тако прозвали по томе претку, Митру Кнезу, или су се још раније тако звали). А с друге стране видимо, да баш у то време, пред крај 17. века, кнештво у Вељим Цуцама прелази на браство Бајковиће (то знамо поуздано и по писаним изворима и по народном предању, које ћемо даље навести), које такође седи у Заљути, али се у самим Цуцама не зна, са кога је на њих прешло и на коме је браству непосредно пре тога било. Пошто се не зна за друге кнезове од Ивановића, осим за поменутог кнеза Шћепана и његова сина Живка, а зна се за кнеза Митра, који се иселио из Заљути крајем 17. века, сама се собом намеће мисао, да су старинци Ивановићи и старинци Кнежевићи-Чаурине — који су и једни и други седели у Заљути — били међу собом у блиском сродству, тако да је кнеза Живка Шћепанова Ивановића могао лако наследити кнез Митар Чаурина.

Дакле је највероватније, да је у времену од кнеза Миљена до пред крај 17. века кнештво било на стариначком браству Ивановићима (од којих су и бокешки Кнежевићи-Чаурине), којима су га тада преотели моћни досељеници Бајковићи и још и њих саме изагнали из племена.

Године 1684 помињу се два кнеза у Цуцама: „Pietro Vuchichev Conte della Villa di Zagliuti" и „Peio Lacov Co[nte] di Cuzzi"[1]). И по народном предању се поуздано зна, да су та двојица били тада кнезови у Цуцама, и то: да је Петар Вучићев био први кнез од браства Бајковића у Вељим Цуцама, а Пејо Лаков први кнез од браства Лаковића у Малим Цуцама. И после тог времена је, као што се може по сасвим поузданим народним предањима утврдити, увек био по један кнез у Вељим и у Малим Цуцама и редовно наследан у поменута два браства[2]).

[1]) Ј. Томић: Цр. Гора за мореј. рата, 291.

[2]) У Вељим Цуцама једини је изузетак био кнез Станко (Стеван) Ковачевић са Зовина (о коме смо напред говорили), који није био од Кривокапића а кнезовао је после кнеза Радула, сина поменутог Петра Вучићева Бајковића, у првим десетинама 18. века, до 1718 године, кад је постао црногорским губернатором.

По свему се види, да су у то време, пред крај 17. века, установљене у Цуцама **две кнежине**: једна у Вељим а друга у Малим Цуцама. За то говоре не само наведени подаци, него и још једна врло знатна чињеница, наиме: у то су се време већ биле особито истакле и бројем и угледом две главне досељеничке групе од сродних братстава у Цуцама: Бајковићи у Вељим Цуцама и група Лаковића с Томановићима у Малим Цуцама (Бајковићи са своје 194 породице чине сад сами половину од свих Вељоцуца, којих има укупно 405 породица, а Лаковићи с Томановићима броје 120 породица, што значи, да они сами чине четири петине од свих Малоцуца, којих је свега 155 породица). Оне су очевидно свака у свом делу Цуца истицале своје људе за кнезове, и тако је дошло до тога, да се Цуце поделе на две кнежине. Вероватно је, да су и турске власти имале у томе подвајању неког удела било из административних потреба, пошто је племе доста велико, било из каких других разлога (нпр. да на тај начин ослабе ово иначе јако племе).

Као једини „**кнез над свијем Цуцама**“ помиње се у народу Вујадин Вуковић Кривокапић (Бајковић) у доба митрополита Петра I. Њему је без сумње то звање био дао сам митрополит, да би у њему имао представника целог племена. Али су и у његово време Мале Цуце имале свога засебног кнеза. Уопште се по свему чини, да од времена, кад су настале поменуте две моћне групе од братстава, дакле од друге половине 17. века, Цуце нису више имале заједничког поглавара, изабраног самим народом, ма да су се иначе сматрале за једно племе и имале заједничке племенске скупштине и одржавале заједницу племенске територије.

То подвајање на Веље и Мале Цуце као две посебне кнежине било је једном од последица *врло знатног етничког процеса, који се био дотле у Цуцама извршио:* стариначких братстава је било до тог времена готово потпуно нестало, а место њих су се биле развиле и рашириле **две врло јаке групе од досељеничких братстава**, свака од њих у географски доста подвојеном делу племенске области. Врло је вероватно, да су ова досељеничка братства, од којих је и иначе већина била заједничког порекла (из Чарађа у Херцеговини), још пре него што су преотела кнештво од цуцких старинаца, била и главни противници старог војводског братства Николића и да су га она и напала и уништила.

Најпре ћемо размотрити *прилике и узроке, услед којих је цуцких старинаца већ у времену до пред крај 17. века било готово сасвим нестало,* па ћемо затим изнети главније податке о развитку и о улози досељеничких брастава.

Прва и најглавнија недаћа, која је снашла племе Цуце, било је повлачење границе између столачког (херцеговачког) и скадарског пашалука одмах по турском освојењу Црне Горе. Та је граница пролазила јужним крајем предела Заљути (ишла је преко Столачке Плоче код села Водног Дола), излазила на планину Пресјеку и продужавала се даље на североисток. Њоме је била скоро половина дотадашњег цуцког земљишта одсечена од Црне Горе и од Цуца и придружена Херцеговини. Сав тај огромни део цуцког земљишта на северу одречене границе заједно са раније риђанским пределима око Трешњева и Пустог Лисца постао је у ствари граничном зоном, по којој су се непрекидно водили четнички ратови између Црногораца и херцеговачких муслимана. Старо становништво тих предела морало се услед тога врло рано расељавати. Неки се део од њега можда повукао у заосталу јужну половину старе цуцке области, а остали су се — као што показују и напред наведени подаци за нека позната браства из тих крајева и за негдашња њихова насеља — у току 16. и у првим десетинама 17. века растурили одатле на разне стране. Тако су ове две трећине данашње цуцке области биле све до пред крај 18. века или сасвим или готово сасвим пусте.

Изненађује, да су Цуце из јужне трећине садашње цуцке области крај свега тога ипак и до сад очувале сва стара топографска имена тих предела. То се даје лако објаснити тиме, што веза између Цуца и тих северних предела није никако престајала, него се и даље непрекидно одржавала њиховим четовањима и повременим издизањем на пашњаке и по многим деловима тога земљишта.

Али је поменуто повлачење нове границе не само било узроком расељавања старих Цуца из оне половине цуцког земљишта, која је припадала Херцеговини, него је несумњиво имало за последицу и исељавање великог броја старих цуцких брастава из јужне половине цуцке области, која је остала уз Црну Гору. Живот је томе делу Цуца био веома отежан, јер су били остали без својих пашњака на северу и били су у непрекидној

опасности од турских и муслиманских четничких напада. Особито су севернији предели, у близини поменуте границе, били изложени таким нападима. Зато су и они били сасвим опустели, и кад су се у другој половини 17. века почели насељавати Бајковићи по средњем делу Заљути а Лаковићи с Томановићима по северном делу Трњина, наилазили су тамо свуда само на пуста селишта и кућишта.

Даље су велику пустош међу старим цуцким становништвом начинили помори од куге. По неким тамним народним предањима њих је било више или бар два, али се нешто боље памти само један од њих, онај из првих десетина 17. века, који је, како се чини, био и најстрашнији. Поуздана народна предања, која смо напред навели а која нам казују, како је куга била поморила све или готово све старе становнике нпр. на Трњинама, на Трешњеву и вероватно у Просеном Долу, доводе нас по тачном набрајању пасова код данашњих цуцких брастава управо на време из првих десетина 17. века.

По наведеним казивањима та је куга била по многим цуцким насељима направила праву пустош и многа су стара цуцка браства од ње потпуно изумрла. Без сумње је та куга била узрок и расељавању знатног дела становништва, јер су многе породице, да би избегле помор, отишле одавде и нису се више ни вратиле. Тиме се најбоље може објаснити и што су многа од старих насеља опустела, а у народу се није одржало никаквих успомена о њихову становништву. Да се о становницима толиких старих селишта и кућишта данас ништа не зна, то се у овим крајевима јако развијених народних предања могло десити једино услед тога, што није имало кога, да одржи успомену на њих.

Али ни тако разређеном старом цуцком становништву и његовим јако смањеним браствима није било суђено, да се поново намноже и разгранају по Цуцама. Њих су у томе омели досељеници, који се у 16. и на почетку 17. века у великом броју населише по селиштима и готово пустим селима цуцким. Ти се досељеници убрзо намножише и тако ојачаше, да су стали нагло истискивати и уништавати старинačка цуцка браства једно за другим. О томе се у народу очувало доста успомена, које смо напред навели. Зна се нпр. како су Бајковићи истиснули стара браства са Кућишта и из околних села; како су рођаци Бајковића, Граб-

љани и Градињани, изагнали старинце са Граба око цркве Св. Николе; како су изагнати старинци Спахићи и стари Добровођани и како су по свој прилици досељеници били напали и поклали стари војводски род Николиће. А јамачно је и још које старо браство било на сличан начин истребљено или из Цуца изагнато, само што се у народу није о томе одржао спомен. Као један од таких примера навели смо браство Кнежевиће-Чаурине, који су сад у Боки.

Досељеници су дакле довршили расељавање и истребљивање старих цуцких бростава, тако да је од њих остало само пет незнатних остатака (у Вељим Цуцама Ивановићи са 20 породица, Тодоровићи са 6 породица, Пејовићи са 3 и Манојловићи са 1, а у Малим Цуцама Ђуричићи са 14 породица), ко и укупно броје свега 44 породице, а то ће рећи, да чине тек непуни тринаести де о од свих Цуца укупно.

У главном је то истискивање и уништавање старих цуцких бростава било већ у другој половини 17. века завршено. То знамо и по народним предањима, која су за та стара бравства везана, а о томе још особито сведочи и један појав, који смо већ напред нарочито истакли, наиме: да су у другој половини 17. века досељеничка бравства преотела кнештво од старих Цуца и узела вођење племена у своје руке. До тог су времена Цуце још имале своје старе војводе и кнезове, а да су држале и свог старог племенског свеца, пролетњег Св. Николу, доказују нам не само примери с исељеним стариначким бравствима, која и сад славе Св. Николу, него још особито и то, што су га и преци досељених Бајковића и њихових рођака Грабљана, Градињана и Липоваца, морали примити или одмах за прислужбу, како га држе и сад, или — као што смо то напред разложили — врло вероватно најпре и за крсно име.

Овде сматрамо за потребно изнети једну напомену, која се односи на старе Цуце. Ровински тврди, да је и у Цуцама било „потурчењака"[1]). Али се у народу о томе ништа не зна нити има ма каких других успомена (нпр. у топографским називима и сл.). Нису ми познати ни историски подаци, на основи којих би се то могло веровати. Можда су Ровинског преварила бравствена презимена од турских речи или имена̂, као нпр. помињата презимена Спахићи и Асановићи. Али смо видели, да

[1]) Черногорія, I, 490.

су она била презименима српских православних браства у Цуцама[1]). — Иначе има и у самом народу успоменâ, да су Цуце плаћале Турцима данак. Њих смо изнели још у првој глави овога рада.

Дакле у другој половини 17. века не само да престаје моћ и значај стариначких браства цуцких, него су их шта више цуцки досељеници огромном већином које изагнали из племена које побили.

Да видимо сад, *ко су били ти досељеници и како су дошли до толике моћи у племену?*

Најпре се у 16. веку био доселио у Цуце велики број породица из Чарађа у Херцеговини, које су без сумње биле у блиском сродству међу собом. Да су све те породице биле једна са другом сродници, сведочи на првом месту њихово опште предање, да су побили турске харачлије и да су због тога сви заједно побегли из Чарађа; даље, само њихово тврђење, да су међу собом род (зна се шта више и који су били међу собом у ближем сродству, јер су се они били најпре и настанили заједно и до данас су одржали предања о томе) и најзад, што сви славе — или се поуздано зна (односно може се као поуздано сматрати), да су раније славили — зимњег Св. Јована а преслављају Малу Госпођу.

Једни су се од њих били настанили у Ржаном Долу, други у Грабу и на Градини, а трећи у Доњем Крају, у Башином Селу и у Беретину Долу. О судбини тих насељеника говорили смо опширно у одељку о брству Мартиновићима у Цетињском Племену. Овде ћемо изнети само најпотребније податке, који се односе на оне њихове родове, који су остали и даље у Цуцама.

Они први нису се у Ржаном Долу осећали сигурним, те су се око 1580 године разишли одатле и једна група њихова пређе у цуцко село Кућишта, па се тамо намножи у велико брство Бајковиће (сад 194 породице у Цуцама). — Они у Грабу и на Градини остану на својим местима, а један се њихов огранак пресели у цуцко село Липов До. Од тих су се насељеника убрзо развила три брства: Грабљани, Градињани

[1]) Једино се може по неким казивањима веровати, да су неки од Спахића, кад су били избегли из Цуца, примили ислам, па се после као мухамеданци можда и вратили у Цуце и неко време живели у њима, док нису најзад из Цуца сасвим изагнати.

и Липовци (сад заједно 75 породица у Цуцама). — Насељеници у Доњем Крају, у Башину Селу и у Беретину Долу остали су у тим местима до пре девет пасова, дакле од прилике до близу средине 17. века. Они су се тамо јамачно били намножили и јако осилили, те чинили својим суседима разне непријатности. Зато се дигне „војска" од Цуца и Чевљана, која их нападне и одатле растера. Чевљани су тада узели њихову земљу а Цуце стоку. Једна се група од оних из Доњег Краја склони у југоисточни крај цуцког предела Гребаца и насели у скоро опустелим селима Липи и Просеном Долу. Од њих су постала два блиско сродна цуцка браства: Поповићи (Липљани) и Проседољци (заједно 58 породица у Цуцама).

Тако су се дакле пред крај 16. и у првој половини 17. века у Већим Цуцама били настанили преци три данашње велике цуцке групе од браства. Оне саме броје данас заједно 327 породица крај свега тога што су се њихови родови у врло великом броју из Цуца исељавали. Дакле они сами чине више од пет шестина свих Већих Цуца. А по свима народним предањима, која смо напред о њима изнели, види се, да су они већ око средине 17. века чинили јака браства. Томе ваља додати, да су се они као рођаци несумњиво чврсто држали једни других и у свакој прилици сложно устајали у одбрану својих рођака и брственика.

Уз њих су без сумње стојали насупрот цуцким старинцима и други досељеници, који су до тог времена били дошли у Цуце: преци браства Пешикана, који су се можда још у 16. веку или бар на почетку 17. века били доселили из Куча (сад 13 породица); преци Вујадиновића, који су се у првој половини 17. века доселили из Чарађа у Херцеговини (сад 4 породице); једна група досељеника, који су се од прилике у то време били настанили у Доброј Гори (на Зовини), а била је пореклом из Братоножића, и од које су после заостали преци данашњег цуцког браства Звицера (сад 16 породица); Ковачевићи у Зовини, коју су одавно били дошли из Херцеговине, па су се у 18. веку иселили из Цуца; а тада је још седела у Цуцама, поглавито у Вукодолу, цела једна група сродника, која се била још у 16. веку (можда и крајем 15. века) доселила из Гацког у Херцеговини, а иселила из Цуца поглавито у првој половини 18. века. (О тим смо досељеницима говорили напред приликом разматрања о селу Вукодолу и видели, да од њих

воде порекло Зимоњићи у Гацку, Авдићи и Бабићи у Планој и многа друга браства у Херцеговини и изван ње).

Из овога што смо рекли јасно се види, да су о к о с р е д и н е 17. в е к а и л и и ј о ш р а н и ј е д о с е љ е н и ч к а б р а с т в а у В е љ и м Ц у ц а м а б и л а в е ћ в р л о м н о г о б р о ј н а и ј а к а и што је особито знатно, да је већина од њих чинила тесну сродничку заједницу. Кад то знамо, лако нам је разумети, како је дошло до тога, да буде извршен покољ над старим а силним војводским браством Николићима и да многа стариначка браства из Гребаца и из Заљути буду изагната и да најзад кнештво у Вељим Цуцама преузме најсилније од досељеничких брастава, Бајковићи.

Док се ово дешавало у пределима Вељих Цуца, д о т л е с е с л и ч н а п р о м е н а и з в р ш и л а у М а л и м Ц у ц а м а, само — како се по свему чини — на сасвим миран начин. По свима народним предањима тамо је куга толико поморила (а свакако знатним делом и натерала да се разбегне) старо цуцко становништво, да су пре 9 пасова, дакле око средине 17. века или нешто пре тога времена (кад су се почели овуда насељавати преци данашњих малоцуцких брастава) у целом пределу Трњинама и око њега свеколико становништво чинили једна баба и девојка, а у Беретину Долу је само седео један део стариначког браства Спахића, који баш у то време пређе на Ровице, и од њега су данашњи малоцуцки старинци Ђуричићи (14 породица у Цуцама). У то је време, мисле Цуце, и то сасвим с правом, постао и назив *Мале Цуце*, којим се означавала та малобројност заосталога старог становништва у пределу садашњих Малих Цуца. — Од досељеника су се убрзо развила три јака браства, међу којима сами Л а к о в и ћ и (113 породица) са блиско сродним Т о м а н о в и ћ и м а (7 породица) броје сад 120 породица (пореклом су из Куча), а треће је браство, М и ј а н о в и ћ и, сразмерно мање (18 породица, пореклом из равнице Зете).

Да су Лаковићи с Томановићима још у другој половини 17. века били јака браствена група, видимо и по томе, што је од њих био први познати малоцуцки кнез, Пејо Лаков, за којег смо напред показали, да се помиње 1684 године, и што је кнештво у Малим Цуцама и даље остало непрекидно наследно у браству Лаковићима.

Ваља сад још да испитамо, д а л и с у ц у ц к и с т а р и н ц и п р е д а л и ш т о г о д о д с в о ј е с т а р е п л е м е н с к е о р г а н и-

заци је досељеницима и у ком су погледу они утицали на њих, а с друге стране, да ли су можда и досељеници имали неког етничког утицаја на заостале старинце.

На првом месту имамо да се подсетимо, да је војводство старих Цуца било још око средине 17. века или нешто раније укинуто на тај начин, што је и стари војводски род Николићи без сумње од самих досељеника био уништен. Цуце нису после тога више никад имале својих војвода народом изабраних. За кнежевско звање смо већ казали, да је по свој прилици наслеђено од старих Цуца, али да је са настанком нових брастава у Цуцама извршена у том погледу и знатна промена, наиме тиме, што су и Мале Цуце добиле свога засебног кнеза, тако да су Цуце од друге половине 17. века биле стално подељене на две независне кнежине. Иначе су све Цуце и даље непрестано одржавале наслеђену заједницу у територији, у имену, у племенској комунској води Цуцкој Рупи, а у главноме и у племенској скупштини (у колико су се раније племенске скупштине уопште могле и састајати; више су се одржавале посебне скупштине код Вељих и код Малих Цуца, код првих на Бати или на Грабу а код других у Трњинама, а тек од почетка 19. века заведено је редовно састајање опште племенске скупштине свих Цуца на Трешњеву).

Ни у ком другом погледу нова цуцка браства нису наследила, односно нису могла наследити, племенско уређење и опште особине старих Цуца: ни њихово крсно име, односно послужицу, ни комунске горе и пашњаке, а како нове Цуце немају и нису имале ни саборну племенску цркву ни заједничко ношење крста, то може значити, да их нису наследили или управо да их нису хтели наследити од старих Цуца. Више верујемо, да нова браства нису хтела примити од старих Цуца њихову саборну цркву и заједничко ношење крста, него да старе Цуце нису имале заједнице у том погледу. Велико непријатељство и огорчена борба између досељеника и старинаца, која се завршила потпуним поразом и готово потпуним уништењем старих цуцких брастава, разуме се, да је имала за последицу, да досељеници нису хтели за своје главне светиње примити крсно име и цркву старих Цуца, него су напротив у Вељим Цуцама истакли свога свеца, Св. Јована, и њему посвећену цркву, коју су још у 17. веку подигли на брду Бјелилу у Заљути, а Мале Цуце су слично учиниле са својим свецем,

зимњим Св. Николом, и са старом црквом на Трњинама, коју су њему посветиле.

У погледу на крсно име и на прислужбу извршена је у току 17. века у племену знатна промена. Знатан део нових цуцких браства (Бајковићи, Грабљани, Градињани и Липовци) примио је старог цуцког свеца, пролетњег Св. Николу, за своју прислужбу, па су га наметнули за прислужбу и неколиким другим вељоцуцким браствима (Тодоровићима, Пешиканима и Звицерима; сва се та вељоцуцка браства скупљају о служби на дан овог свеца код цркве Св. Николе у Грабу); али до потпуног изједначења у том погледу није дошло, јер сва остала вељоцуцка браства (она у Ржаном Долу, у Липи и у Просеном Долу) и сва браства у Малим Цуцама држе као послужицу Малу Госпођу. А овај светац је опет, као што смо напред разложили, можда био прислужбом старих Цуца или највећег дела од њих.

Исто тако није могло код Цуца доћи ни до изједначења по крсном имену: док су све Вељоцуце, осим Пешикана (који славе Ђурђиц), примиле од Бајковића и од њихових херцеговачких рођака за крсно име зимњег Св. Јована (и сви се на дан тога свеца скупљају о служби код цркве Св. Јована на Бјелилу), дотле су опет све Мале Цуце примиле од досељених Лаковића и Мијановића њихово крсно име, зимњег Св. Николу. Даље се изједначавање по крсном имену није могло извршити, јер Мале Цуце чине јаку групу од браства, која је сасвим друкчијег порекла од главних браства у Вељим Цуцама и од њих је и својим седиштем сасвим одвојена, те је време од једног и по века за тако знатно асимиловање било сасвим кратко. Кажемо: време од једног и по века, зато што је развијање обновљеног племена Цуца трајало у главном од краја 17. века па до близу средине 19. века, када је заустављено настанком јаке државне власти.

Племенски комуни старих Цуца у северном делу њихове области били су, као што смо показали, великим делом за њих готово изгубљени све до ослобођења Трешњева, дакле до почетка 18. века. Али и после тога времена, све до пред крај 18. века, ма да се цео ненасељени, северни, део (управо близу половине) старог цуцког земљишта сматрао као комун целог племена, могле су Цуце само понекад и са великим ризиком, да их изненаде чете херцеговачких муслимана, издизати са стоком у

тамошње планине и подизати по њима своје стаје и торове. Да је то земљиште на северу сматрано као општи комун целога племена Цуца, сведочи нам поред народног тврђења и познати (у народној песми опевани) пример, који смо напред изнели: да је чувени јунак, Никац Томановић са Ровина, дакле из Малих Цуца, око средине 18. века издизао са својим стадом у „планине“ на југозападу од Горњег Извора, дакле у пределе, који сад спадају у Веље Цуце, и да су Никцу били „споредници“, т.ј. становали са стадима поред или близу њега, браћа Спахићи, који су такође били са Ровина. И сад се пространо земљиште на југозападу од Горњег Извора зове Торина Никца од Ровина и још тамо стоје остаци од Никчеве стаје и торине и „киљан“ на месту, на коме је Никац погинуо.

Тек у 17. и у 18. веку, кад су се Веље Цуце стале насељавати по северном делу Заљути и по пределима даље на северу до близу Трешњева а Мале Цуце по северним деловима предела Трњина и по пределима Претину Долу и Врљерогу до близу Кобиљег Дола, настала је поступна деоба тога старог племенског комуна на браства Вељих Цуца на једној и Малих Цуца на другој страни.

Опште је тврђење у Цуцама, а и подаци, које смо до сад изнели већ довољно показују, да је племенска организација код Цуца била јако олабавила: војводско се звање у племену сасвим изгубило, племенске скупштине се нису држале редовно и нису имале довољно ауторитета; племе није имало на свом челу једног поглавара, него се делило на две засебне кнежине, свака са својим кнезом (из засебног бранства), а сваки је од тих кнезова имао сасвим слабу власт; племе није имало ни заједнице у привредним интересима, јер није имало својих комуна у гори и у паши (изузетке смо мало час поменули); племе није дошло ни до заједнице у крсном имену или бар у прислужби ни до опште племенске цркве.

Дêлом је то слабљење племенске заједнице могло почети још у 16. веку, кад је услед повлачења поменуте границе између столачког и скадарског пашалука скоро половина старог цуцког земљишта била одсечена од Црне Горе и велики се део Цуца сасвим раселио, а они у јужној половини старе цуцке области изгубили своје комуне и били у сталној опасности од напада херцеговачких муслимана. Они су због тога морали живети врло тешким животом, и наравно да су им таке при-

лике веома ометале јачање и развитак племена, у толико већма, што су без сумње оне биле узроком и да се многе породице из племена исељавају. — Али се је несумњиво стара племенска организација поглавито пореметила у току 17. века услед тога, што су се стариначка бравства великом већином нагло раселила и испропадала, а место њих се исто тако нагло намножили и осилили досељеници. О узроцима нестанка оних првих а напредовања ових других већ смо говорили.

Услед таких прилика у Цуцама је највећим делом био изгубљен континуитет између старих и нових представника племенске организације. Стара цуцка браства, која су била поморима од куге и расељавањем јако разређена и смањена, нису имала довољно снаге, да многобројним и јаким досељеничким родовима наметну своје старе племенске установе и уређење. Једини уступак, који су досељеници у центру Гребаца и Зањути — дакле они који су били запали међу главну масу старих Цуца — учинили цуцким старинцима, био је у томе, што су примили њихова свеца, пролетњег Св. Николу, за прислужбу. То су јамачно учинили одмах по свом досељењу, дакле још у 16. веку, кад су били у односу према цуцким старинцима још слаби и малобројни. Иначе видимо, да је већ у првој половини 17. века један од тих досељеника, Миљен са Градине, постао цуцким кнезом. А то значи, да су његови сродници, досељеници из Чарађа у Херцеговини (Грабљани, Градињани, Липовци, Бајковићи, Поповићи и Проседољци), чинили већ у то време тако јаку групу, да су могли истаћи свога човека за кнеза. Већ у то време, а ускоро затим и још више, ови су досељеници стали истискивати све знатније старе цуцке родове, тако да је већ на крају 17. века од њих био остао само незнатан број. И средиште Вељих Цуца премешта се из Гребаца, у којима је дотле било, у предео Зањут, седиште главног и најмоћнијег вељоцуцког бравства, Бајковића.

Док су тако у 17. веку поменута браства заједничког (херцеговачког) порекла, са Бајковићима на челу, задобила превласт у Вељим Цуцама, дотле се опет у Малим Цуцама развила јака група Лаковића с Томановићима (од двојице браће из Куча), према којој су старинци Спахићи чинили слабу мањину.

Овакав однос између цуцких старинаца и досељеника, начин којим се племе развијало у току 17. века и прилике, које су у њему настале крајем 17. и у почетку 18. века, до-

вољно нам објашњавају, зашто нова цуцка браства највећим делом нису наследила племенску организацију старих Цуца. Она су била тако јака и у тако непријатељским односима према тим старинцима, да је не само нису морала, него нису ни хтела примити. Шта више појава и развитак две јаке, а различне, сродничке групе у два засебна краја цуцке области још је више олабавила племенску заједницу и довела до тога, да је *племе већ било на путу, да се подели на две сасвим засебне целине, дакле да се од њега развију два нова племена: на једној страни Веље Цуце а на другој Мале Цуце.*

То се јасно види већ из онога што смо о њима до сад казали: још од друге половине 17. века чине они подвојене и независне кнежине у Цуцама; свакој се од њих јасно зна и посебна њена, географски добро обележена, територија; у свакој од њих примају сва браства крсно име највеће брaствене групе за свог општег свеца (у Вељим Цуцама зимњег Св. Јована, у Малим Цуцама зимњег Св. Николу) и шта више све Мале Цуце узимају — вероватно под утицајем малоцуцких старинаца — Малу Госпођу за општу прислужбу, а опет готово све Веље Цуце примају од главних досељеничких брастава за прислужбу пролетњег Св. Николу; и у комуну племенском, чим су се Веље Цуце почеле насељавати на Трешњеву а Мале Цуце у Кобиљем Долу, тачно је одвојен вељоцуцки део на западу од малоцуцког на истоку, па је затим сваки од њих већином издељен на браства и Цуце су се насељавале и насељавају се и сад сваки по свом делу тога негдашњег комуна, тако да се Веље Цуце и Мале Цуце нигде не мешају ни земљиштем ни насељима.

Што је ове две тако подвојене целине још одржавало у заједници, било је традицијом наслеђено заједничко племенско име, везано за општу племенску територију, услед чега се код свих Цуца непрекидно подржавало осећање, да они чине целину према околним племенима, и изазивала свест о потреби те заједнице, у толико већма, што је она била и корисна ради одбране заједничких интереса према суседима. И опште племенске скупштине биле су израз тога наслеђеног осећања, да Цуце чине и да треба да чине неку заједницу бар у односима са спољашњим светом.

Наравно, да би се тај однос са даљим развитком тога племена морао изменити: или би се поменуте две целине једна

од друге сасвим одвојиле и постале засебним племенима или би јача од њих надвладала слабију и на целој цуцкој територији створила једно јако племе. А правац, којим је свеколики развитак те две посебне цуцке групе ишао за поменуто време од једног и по века, показује, да би се по својој прилици десило оно прво.

Поред овога особитог развитка и подвајања у племену као последице настанка јаких досељеничких браства још се има истаћи *особито знатна улога цуцких досељеника у ширењу племенске области.* Они су повели енергичну борбу за ослобођење северних цуцких предела и већ у 17. веку Бајковићи су се ширили по дотле пустим деловима предела Зањути, док су у исто време Лаковићи с Томановићима заузимали такође сасвим опустеле долове у пределу Прентину Долу. А већ су на почетку 18. века ове нове Цуце успеле, да из предела око Трешњева и даље на северу сасвим прогнају херцеговачке муслимане, који су по њима напасали своја стада, па су сами почели тамо издизати са својом стоком. Поменули смо, да је још Никац од Ровина (око средине 18. века) имао своје стаје и торине на Изворима и у Кобиљем Долу. А од краја 18. века, као што смо видели, настаје и стално насељавање Цуца по тим пределима, које се убрзо протегло до крајњих садашњих граница цуцких на северу и на северозападу.

Цуцки су досељеници имали још и знатна утицаја и на душевне особине данашњих Цуца. Ево како.

Главна је маса цуцких досељеника пореклом из Херцеговине. Они су и најстарији досељеници у Цуцама, јер је већина од њих дошла још у 16. веку (преци Бајковића, Поповића, Проседољаца, Грабљана, Градињана и Липоваца); затим су у 17. веку дошла још два браства из Херцеговине (Вујадиновићи и Живковићи), а осим тога је у то време живела у Цуцама, као што смо видели, још и једна велика група сродника, која се била доселила у 16. или још у 15. веку из Гацка у Херцеговини (и која се после, већином у 18. веку, сва из Цуца иселила), тако да су несумњиво већ у другој половини 17. века сами досељеници из Херцеговине — и то сви из Гацка — чинили већину становништва у Цуцама. Потомци тих херцеговачких браства, који су остали у племену, броје сада заједно 343 породице у Цуцама, што значи, да сами чине више од три петине свих данашњих Цуца.

Тиме се дакле најбоље може објаснити, што се у народном говору код Цуца чује приличан број херцеговачких особина и што се и својим душевним особинама Цуце јако приближавају Херцеговцима. Ја сам забележио више примера за изговор гласа *х* као *г* или чак као *к* (поред вр*х* и вр*г*; њигöва; и*г* и понекад и*к*; вр*г*у жито итд.) и примере као Кис^ј^елача, Овс^ј^ена Долина и сл.; полуглас нисам нигде чуо, а примере као жнат', жнамо, само на крајњем југу цуцком. – Од психичких особина, којима се Цуце јако приближавају Херцеговцима, особито се запажа велика шаљивост и душевна ведрина код Цуца. То је сасвим лепо истакао и Андрија Јовићевић, који по шаљивости међу свима племенима Црне Горе и Брда на прво место ставља Цуце[1]). — Према овоме се не може сумњати, да ће и у народном животу и у обичајима код Цуца бити много чисто херцеговачких елемената.

Према свему што смо напред изнели, можемо *о постанку и о етничком развитку племена Цуца* у главном рећи ово:

а) Несумњиво је, да су се стари Срби Зећани још као многобошци у доста великом броју били населили по данашњем цуцком седишту, особито по његовим југоисточним пределима. А врло знатни разлози говоре за то, да је у тим пределима могло постати племе Цуце још пре 15. века и да шта више први почетак томе племену пада у далеку старину, у време пре стварања јаке немањићске државе. И са њим би се онда десило исто оно, што и са племенима, о којима смо напред говорили: да је за време јаке државне власти било готово на умору, али да је затим у време пропадања те државе поново оживело и ускоро задобило свој ранији значај и улогу.

б) Према свима подацима, за које се може веровати да допиру у 15. век, односно и у време пре њега, сматрамо, да је у 15. веку могло бити племена Цуца са истим овим седиштем, које има и данас, изузевши северозападне крајеве садашње цуцке области, које су Цуце задобиле у 18. и у 19. веку, и пределе Доњи Крај и Бâшино Село, које су изгубиле око средине 17. века. Нашим истраживањем могло се доћи до ових резултата: племенска је област имала тада тачно

---

1) Ријечка Нахија, 703—704.

одређене границе, а њен југоисточни део је несумњиво био седиштем главних браства, која су стојала на челу овог племена; такође се не може сумњати, да су тадашње Цуце имале опште комуне или „планине“ у северном делу свог општег седишта; даље је врло вероватно, да су старе Цуце славиле као опште крсно име пролетњег Св. Николу и доста вероватно, да су прислуживале Малу Госпођу, а свакако су имале и своје заједничке скупштине; можда су Цуце још тада (као и позније) имале као свог општег поглавара војводу; по свему се може сматрати као поуздано, да позније подвојености између Вељих и Малих Цуца у то време није било и да шта више није било ни поделе на Веље и Мале Цуце (па дакле ни тих назива).

Што се истраживањем није могло доћи до поузданијих и обилатијих података о ранијим приликама у племену Цуцама, главни је узрок у томе, што је у току 16. и 17. века скоро потпуно нестало старинačких браства, која су била главним представницима овог племена.

Услед пада Зете под турску власт за Цуце су биле настале врло неповољне прилике: они су се нашли на ивици старе Црне Горе према Херцеговини, у којој се брзо учврстила јака турска власт и сила мухамеданских српских родова. Тај периферски положај племена Цуца био је узроком, да су они с једне стране били изложени честим нападима херцеговачких муслимана и Турака а с друге стране многобројном досељавању херцеговачких избеглица. А и једно и друго је имало за последицу сразмерно велике промене и у племенској територији и у саставу племена. Услед сталне несигурности Цуце су морале велике делове од своје племенске области, по њеним ивицама, готово сасвим напустити, а у самом племену су се многобројни досељеници убрзо намножили у јака браства, која су повела енергичну и успешну борбу против старинačких цуцких браства, тако да су их готово сасвим које уништила које растерала из племена.

в) Из истог се разлога у Цуцама стара племенска организација готово сасвим изгубила, те се највећим делом није могла пренети на досељенике. Расељавањем, поморима од куге и борбом са многобројним досељеницима старинačка су браства била толико разређена и ослабљена, да су већ у првој половини 17. века морала примити представника једне јаке

групе од досељених сродника за цуцког кнеза. А после тога су досељеници растерали или побили и остатак од главнијих старинацких бранстава цуцких.

Од старих цуцких брастава нове су Цуце једино наследиле опште племенско име и територију а свакако и заједничке племенске скупштине и још можда кнежевско звање. Али се убрзо, већ у другој половини 17. века, јављају у Цуцама два кнеза и две засебне кнежине, Веље Цуце на једној и Мале Цуце на другој страни, које су везане једино заједницом у поменута три елемента (у племенском имену, територији и скупштини), а у сваком другом погледу стоје једна према другој као засебне целине: имају своја јака језгра од сродних брастава, свако засебног порекла (оно у Вељим Цуцама пореклом из Херцеговине а оно у Малим Цуцама из Куча), која су успела наметнути и свима осталим браствима у своме делу Цуца своје крсно име; у Вељим Цуцама готово сва а у Малим Цуцама сва браства имају заједничку прислужбу; и Веље и Мале Цуце имају своје кнезове, који су наследни у њиховим главним браствима; у племенском комуну у северном делу опште племенске области тачно је одвојен вељоцуцки део од малоцуцког и већином издељен на браства и Цуце су се насељавале и насељавају се и сад сваки по свом делу тога негдашњег комуна, тако да се Веље Цуце и Мале Цуце нигде не мешају ни земљиштем ни насељима.

Другим речима: Цуце су биле на путу, да се поделе на два засебна мања племена, а главни је узрок томе био развитак јаких група од брастава, свака од њих друкчијег порекла и свака у географски јасно одвојеној области, и да су се биле наставиле прилике, под којима је то подвајање почело и трајало од прилике један и по век (од друге половине 17. до у прву половину 19. века), морало би доћи до тога, да се Веље Цуце и Мале Цуце потпуно одвоје једни од других као засебна племена.

Крај свега тога, а услед поменутих заједничких елемената, који су Цуце и даље представљали као целину, и услед традицијом наслеђеног схватања о Цуцама као једноставном племену, видимо, да се Цуце како у писаним изворима тако и у самом народу не само раније него још и данас непрестано сматрају и зову племеном.

Данашњи је етнички састав племена Цуца према напред изнетим подацима овакав:

У племену има 20 које браствених група које засебних родова са укупно 560 породица. То су: Ивановићи са 20 породица, Пејовићи са 3 породице, Манојловићи са 1, Тодоровићи са 6, Ђуричићи са 14, Бајковићи са 194, Поповићи и Проседољци са 58, Грабљани и Градињани с Липовцима са 75, Пешикани са 13, Вујадиновићи са 4, Звицери са 16, Живковићи са 12, Вукасовићи са 1, Миловићи са 1, Инковићи са 1, Лаковићи с Томановићима са 120, Мијановићи са 18, Ћетковићи са 1, Самарџићи са 1 и Андрићи са 1.

Најстарији народни слој, који је заостао у племену још из 15. века, односно и из још старијег времена, и који је без сумње или цео или великом већином старо-зећанског порекла, представљају свега пет омањих браства, односно родова (Ивановићи, Пејовићи, Манојловићи, Тодоровићи и Ђуричићи), који заједно броје *само 44 породице.*

Осталих 15 браствених група и родова са укупно 516 породица пореклом су *од досељеника после 15. века.* — Од тога су: 11 браства и родова са 346 породица пореклом из Херцеговине; 8 браства са 149 породица пореклом из Брдâ (Куча и Братоножића); једно брасво са 18 породица од досељеника из равнице Зете; 2 рода са 2 породице су скорашњи досељеници из Боке и 1 род са 1 породицом из старе Црне Горе.

Према томе на најстарији народни слој, који је заостао од браства, што су живела у Цуцама још у 15. веку и раније, долази тек непуни тринаести део од племена. Они су дакле тако незнатни по броју, а уз то и по улози, да се у племену и не осећају. Готово цело племе чине потомци оних досељеника, који су дошли у Цуце у 16. и у 17. веку и који су на место старих Цуца постали представницима овога племена.

Пошто *на саме досељенике из Херцеговине* долази 346 породица, то значи, да *они сами чине више од три петине свих данашњих Цуца.*

ДОДАТАК

(ОБЈАШЊЕЊА И ДОПУНЕ)

ДОДАТАК

(ОБЈАШЊЕЊА И ДОПУНЕ)

Стр. 66. и др. **О боју на Цареву Лазу.** — У народу старе Црне Горе овај се бој свуда истиче као догађај, који је имао особити значај и за етничке прилике црногорских племена (изгнање муслимана, ширење племенских територија итд.), и ми смо га и у овој књизи на више места у томе смислу поменули. Али како је бој на Цареву Лазу постао спорним питањем, врло је потребно, да овде кажемо своје мишљење о њему.

Ј. Томић је у својој расправи „Турски поход на Црну Гору 1712 године" (Глас XCVI, 1920, стр. 153—196) доказао, да војска босанског везира Ахмед-паше није била 1712 године (29. јула) потучена на Цареву Лазу од Црногораца, него да је напротив везир продро до на Цетиње и покорио готово сва црногорска племена.

С друге стране има доста података, који упућују на то, да је вероватно *пре тога Ахмед-пашина похода на Црну Гору ипак било неког великог боја и турског пораза, и то свакако баш на Цареву Лазу.*

На првом месту: по целој старој Црној Гори су многобројна народна предања о томе боју, која су очевидно сасвим независна и од историских извора и од оне народне песме, што је саопштена код Симе Милутиновића и у Огледалу Српском. Ја сам нпр. приликом својих испитивања по Љешанској и Ријечкој Нахији сазнао у народу за многе појединости о боју на Цареву Лазу, које су везане за само земљиште тога боја и за личности, које су у њему учествовале. Неке од тих појединости налазимо објављене у раду г. А. Јовићевића о Ријечкој Нахији (Етногр. Зборник XV, стр. 533, 534, 539, 561 и 572), а од оних

које нису тамо саопштене, заслужују, да се нарочито истакну још ове:

1.) Зна се тачно, како је била распоређена црногорска војска — на она три места, која се истичу и у народној песми (само што се у песми не каже, на ком је месту било одељење владике Данила, а оно је било ушанчено на месту Метеризима, које је по тим шанчевима, „метеризима", и добило име) — и тај се распоред сасвим природно објашњава правцем, којим се морала кретати турска војска. Наиме: Царев Лаз је управо на путу, којим се једино може проћи од Подгорице за Цетиње, а уз то је у теснацу међу брдима, и у том је теснацу и била главна битка (тако је исто својим испитивањима сазнао и г. А. Јовићевић, који ми је о томе писао, а Црногорци су, као што и он наглашава, увек и дочекивали Турке у кршевима и у теснацима).

2.) Мени су у Љешанској Нахији (у хатару села Гољемади) показали и предео, у коме су Црногорци још пре главног боја дочекали и поробили турску комору.

3.) Зна се и како је текао главни бој, и овде ћемо по речима г. А. Јовићевића изнети најглавније податке из тога казивања: „Турци су дошли преко доње Љешанске Нахије и Крњичке Каменице и несметано су прошли узаним кланцима испод Врања и дошли до црногорске војске, која је била ушанчена на Метеризима и испод Влахиње. На дати знак Црногорци су сложно и уз силну вику извршили јуриш. Турци, изненађени нападом, дали су се у бјегство, и како је пут био вратоломан, бјегство им је било веома отежано. Због тога су и испогибали страшно. Испод Врања је била највећа касапница. Ту и данас има на стотине киљана, које су Црногорци побусали, да се потомство сјећа црногорског јунаштва и турске погибије. То се мјесто и данас зове *Мраморје*[1]). — Прича се, да су Турци говорили, да је нешто из сваке драче викало: Држ! Држ!, па да су помислили, да је сваки грмен пун Црно-

[1]) Одмах испод Врања је место *Госпоштине*, за које народ казује, да је добило име по томе, што је ту испогибала тада турска господа; али је вероватније, да је то име из веће старине било као успомена на неку српску господу било, као што мисли г. А. Јовићевић, да је дато по храму Св. Госпође, која је на њему (Етногр. Зборник XV, 534). — И назив *Царев Лаз* ће бити свакако остао из времена српског царства, док народ мисли, да је дошао по томе, што је ту царска војска пала као лазина.

гораца. У овом крају има пјети веома много кресаваца, који се јако на дрвећу деру, да човјеку заглухну уши. По томе се мисли, да је овај бој могао бити у времену од Видова-дне до Веље Госпође, јер је кресаваца у то доба највише".

4.) Све личности, које народно предање и народна песма истичу као знатне учеснике и вође у том боју Драшко Поповић, Вукота Мрваљевић, Вук Мићуновић, Вук Мандушић, Вук Раслапчевић, поп Никола „Жути" или „Жутко", Јанко и Богдан Ђурашковићи), заиста су били савременици владике Данила. О томе смо се поуздано уверили својим личним испитивањима по старој Црној Гори.

5.) И разне друге појединости из тога боја (како је нпр. владика Данило био рањен; ко је погинуо; и т. д.), које се износе у „Грлици" за 1836 годину (с. 42—43, у Огледалу Српском (примедба 2.), у Милаковићевој историји Црне Горе (с. 116 117), у Медаковићевој Повјестници (с. 45 46) и у овој нашој књизи (види нпр. предање о попу Николи „Жутку" Радоњићу), очевидно је, да нису могле бити измишљене, него су саопштене по народном предању, а вероватно неким делом и по каквим писаним изворима.

Осим ових података свакако заслужују пажњу и ове речи владике Петра I: „Године 1712 војска турска, од 60.000 људи, ударила је на Црну Гору под предвођењем serашћера Ахмет паше. Црногорци су над овом војском одржали потпуну побједу. Послије ове наше побједе султан турски послао је противу Црне Горе још вишу војску, око 100.000, под заповједништвом Нуман паше Ћуприлића, који је пријевару предпоставио храбрости..." [М. Драговић: Приложак историји Црне Горе из времена Владике Петра I и цара Павла I (Дан, лист за науку и књижевност. Цетиње, 1911, свеска за март, с. 78.)].

Напослетку још и ово. Г. Андрија Лубурић, који има знатан број до сад непознатих докумената о прошлости Црне Горе, саопштио ми је на моју молбу своје мишљење о боју на Цареву Лазу, које гласи овако:

„Битка на Цареву Лазу по својим посљедицама је једна од најзначајнијих побједа црногорско-брдског оружја. Она је код Црногораца, Брђана и Херцеговаца оживјела наду у коначно ослобођење и ударила камен темељац црногорске независности. О њој се много говори у народу. Нарочито је значајно учешће Грбљана и погибија чувеног бокешког харамбаше Вука Мир-

ковића. Ако о њој има мало историских података, није никакво чудо, јер има пуно знатних догађаја готово и непоменутих. Год 1711 на позив Милорадовићев побунили су се Црногорци, Брђани и скоро сва херцеговачка племена, а приступила су им и многа бокешка. Заједнички рад свих ових племена крунисан је великом побједом на Цареву Лазу."

Дакле је по свему врло вероватно, да је било неког великог турског пораза баш на Цареву Лазу. А које је године могао бити тај бој и да ли је тада потучена каква главна турска сила или само неко њено велико одељење, о томе ће тек историја имати да каже своју реч.

Стр. 218. **О имену Цетиње.** — Поред наведених података за српско, односно словенско, порекло имена Цетиње заслужује, да се још особито истакне и **Cetyně,** име једне сеоске општине у средњој Чешкој (види E. Pfohl: помен. Orientierungs-lexikon d. tschecho-slow. Republ.).

Стр. 267. **Вук Бјелошевић.** — У поменутом препису повеље Ивана Црнојевића из 1489 године, до којег смо накнадно дошли (в. о томе стр. 331.) именује се кнез Вук Бјелошевић („кнезȣ Вȣкȣ Бѣлошевичȣ"). Тиме је на сасвим поуздан начин потврђено народно предање о Вуку Бјелошевићу као савременику Ивана Црнојевића.

Стр. 274-275. **Име Журим.** — Поред назива Борим, који смо навели као пример за српска топска имена са завршетком **—им,** познато нам је и топско име *Штедим*, које се помиње још у повељи цара Душана манастиру Св. Арханђела (Гласник Друштва Срб. Словесн. XV, с. 281), а има га иначе по многим нашим крајевима: у Никшићском Пољу (Етн. Зборн. XVII, 266; за тај Штедим често сам у Цуцама и по осталој Црној Гори чуо облик Штедин); на три места у Пиперима (Етн. Зборн. XVII, 266, 341, 377 и др.); у косовском округу (М. Вујичић. Речник места, 253); итд. О српском пореклу и о значењу тога имена види у моме раду о постанку племена Пипера (Етн. Зборн. XVII, 341).

Стр. 288. **Врељани и кћи Ивана Црнојевића.** — О томе, како је дошло до заваде између старих Врељана и Ивана Црнојевића, услед које су се Врељани раселили, има интересантно народно предање, које ми је забележио г. Видо Јаблан.

То предање каже, да се после досељења Ивана Црнојевића с Обода на Цетиње морала за његов двор доносити вода чак са Врела Угањских. Стражари („чауши") Иванови приликом путовања за воду на Угна правили су штете тамошњем становништву немарно газећи и кварећи усеве. Кад је Угњанима (Врељанима) додијало, почели су претити, да ће им забранити воду због сврaћања с пута.

Једнога дана са чаушима дођу и праље, међу којима и једна девојка, која је одвајала од осталих лепотом и отменошћу. То је била кћи Ивана Црнојевића. — Тога су дана чауши правили веће штете становништву него ли обично. На ово се Угњани, и иначе од раније љути, још јаче наљуте и нападну их. И чауши и сва послуга утеку. Али један од Угњана стигне у бегству кћер Ивана Црнојевића на Понорима, где има једна јама у близини данашње цркве Св. Петра, и он је у оној љутини због свађе баци у јаму. Ово је видео само један старац; али о овоме није никоме ништа говорио. Међутим се једнога дана прочуло као чудо, што је један пастир, кад је пио воде са Ријеке Црнојевића, нашао у води руку, на којој је био златан прстен са знаком Ивана Црнојевића. Онда је старац пошао и испричао Ивану Црнојевићу, шта је видео, и казао му, да је то рука од његове кћери. — Да је та рука заиста могла тамо испливати, наводи се као доказ и то, што Ријека Црнојевића избаца буково лишће, кога нема нигде у околини осим око Угана.

Од тада се то место, где је у реци нађена рука, зове *Ђевојачки Вир.*

Стр. 290. **Арбанашки До** на Угнима. — Исти г. Видо Јаблан накнадно ми је саопштио, да је сазнао од самога власника тога Арбанашког Дола (Сава Капе), да у истом долу стоје и сад четири кућишта и да су стари причали, да су она остала од негдашњих Арбанаса, који су у раније време онако исто као и Срби Зећани (и уз њих, као њихови суседи) издизали са својим стадима преко лета у ове крајеве.

Стр. 315. **Мартиновићи, Бајковићи и остала сродна браства.** — Казивање ових братстава, да воде порекло од Павла Орловића, саопштено је и у књижици Панта Црногорца „Права истина догађаји и неправда у Црној Гори" (која је по саопштењу г. А. Лубурића, чијом добротом ми је та књижица дошла до руку, штампана вероватно 1904 године). На почетку те књижице (с. 3.) се каже, да браство Перовићи-Бајковићи води порекло од неког Србина „из Херцеговине из села Чарађа код Гацка, који се рачуна да је био од породице Павла Орловића, који је погинуо у битци на Косову. Овоме је Србину било име Бајко, који је утекао од зулума турскога и населио се у племе Цуце у селу Заљут, од којега су и данас пола племена Цуца који се зову Бајковићи".

Стр. 317-318. **Радуловићи из Башина Села.** — По једном казивању, које је сазнао г. Лубурић, Радуловићи би били из Вучитрна на Косову и одатле најпре дошли у Куче, па затим у Башино Село; славили би најпре зимњи Никољ-дан (6. дец. по ст.) а прислуживали Јовањ-дан, па после променили.

Ми смо се у своме раду држали оних података, до којих смо дошли својим испитивањима у Цуцама и у Озринићима и и по осталој Црној Гори. — Поред већ наведених података додајемо још, да су и Радуловићи, који су се преселили из Башина Села у пјешивачко село Милојевиће, најпре славили зимњег Св. Јована и Малу Госпођу, па су после променили, те узели Малу Госпођу за крсно име а зимњег Св. Јована за прислужбу. И за стару црквицу у Башину Селу, од које сад стоји црквина, зна се поуздано, да је била посвећена Малој Госпођи (види и стр. 666.).

Стр. 323. Комбиновање наведеног **ордена или „грба“ браства Мартиновића** могло је бити изведено по угледу на неки од грбова из књиге Мавра Орбинија „Il Regno de gli Slavi...“(di don Mavro Orbini R useo. In Pesaro, MDCI), као што је нпр. на стр. 286. грб Баошин: у штиту звезда а горе на штиту вук, или на стр. 390. грб покрајине Хума: унутра у штиту рука са копљем а горе нека животиња с рошчићем на глави.

Стр. 331. **Допуне повељи Ивана Црнојевића из 1489 године.** — Ово су она два места, у којима се именују по 24 властелина из Црне Горе, а која је М. Драговић приликом штампања те повеље (у Летоп. Мат. Срп. 1891, III, 17-19) изоставио[1]):

Прво се има да уметне у пресуду Ивана Црнојевића о распри између Бјелошевића и Бајичића после речи „да пођу и обнађу Богом и душами својими“, а гласи:

„Имена властелом: от Нѣгꙋшахъ кнезь Алекса Божидаровичь, Степань Петковичь, брат мꙋ Вꙋкосавь, Радовань Пꙋношевичь, Дабиживь Добреєвичь, Милое Живковичь, Радоня Радичевичь, Дабиживь Браиковичь, брат ємꙋ Милое, Радичь Алексичь, Вꙋкашинь Добриевичь, Гюргь Божидаровичь; от Цеклиня: Стевань Николичь, Вꙋкь Пиперовичь; от Горевꙋкь: Сте

[1]) Саопштавамо их по тачном препису г. Андрије Јовићевића, који није жалио труда, да пронађе књигу у архиви Цетињскога Манастира, у коој је очуван старији (из 17. века) препис те повеље с оригинала.

пань Добриевикь, Степань Милосаличь; от Өекличь: Петко Радосаличь, Лѣпое Остоичь, Гюргь Милоевичь, Боровац Бороевичь; от Ꙋгань: Радичь Остоичь, Радосав Богосаличь, Радосавь Кал8геровичь, Никола Павловичь."

Друго се има уметнути у пресуди спора између Бјелошевића и Очинића после речи „да изобретут богом и душами их", а гласи:

„Имена властеломь: от Цеклинѩа: Радичь Рашковичь, Радеља Мир8евичь, Степань Николичь, В8кь Пиперовичь; от Цетинѩа: кнезь Степань Неноевичь, В8кота Озрихновичь, Ратко Боровина, Стрго Богоевичь; от Нѣг8шахь: Степань Петковичь и брат м8 В8косавь, Милое Живковичь, Петрь Поборовикь, Николаи Радалѣвичь, Радичь Добриевичь; от Браикь: Радичь Браикь, Ратко Ратковичь, Лека Ꙋглешичь, В8чко Калоевичь; от Ꙋгань: Радинь Остоикь, Радосавь Калогеровичь, Радосавь Богосавлѣвичь, Николаи Павловичь."

А трећи део повеље, који је М. Драговић сасвим изоставио, гласи у целини:

„И еще ми гдинь и гдарь Ивань Черноевичь замѣнихь кнез8 В8к8 Бѣлошевич8 и свиемь осталиемь Бѣлошевичѥмь д8брав8 с8ходолск8 от обою стран8 С8ходола св8колик8 що годе гледа ѹ С8ходо, или церь или магеѡ свеколико, и от те д8брави приложихь церкви прести владичице нашеѥ Богородице рождества и 8спениа ѥя на Цетиню половин8 д8браве, почень ѹзгор8 посреде С8ходола, стран8 десн8 до врха, а лѣв8 стран8 д8браве остависмо за дворь, а 8зехь от землѥ арвал8чке от Горнича комать землѥ поченши от врхь д8браве и тако ѹ Равн8 Главичиц8 више воде, и от Равне Главичице ѹ п8ть где ѥ кр8шка била ниже воде, и от того п8та ѹправь како гледа тере ѹ п8ть, кои п8ть греде ка Маѩанов8 Дол8, докле рало оре, и тако страномь 8правь кои п8ть греде ка Рожц8, и отле паки 8 мећю горничк8 и с8ходолск8, како може рало орати. Тоже имь дадохь землю за вишеречен8 д8брав8, да имь ѣ то 8 вечн8 бащин8, како свака бащина бащинска, и да имь повторено ке б8де. И за веће верованѣ печатисмо печатию моею обичною. И да се знаю мећe те и д8браве церковне ѹ С8ходол8 от сѣверне стране ѹ грабь, кои е граб надно С8ходола ѹ кршь поток8, отолѣ ѹправь хрбтомь ѹ клачени ками, и отолѣ на лево ѹ Рожаць.

Писа се ва лѣто ҂ЅЦЧЗ, мсца июниа ЕI днь ѹ двор8 на Цетинѣ."

Стр. 331 и др. **О властели у Црној Гори.** — Као што смо казали, зачудо нам је, што је М. Драговић изоставио из ове повеље оба места, на којима се именују по 24 властелина (међу њима и кнезови) из Црне Горе, и осим тога цео последњи део те повеље, у коме се говори о размени земаља, коју је Иван Црнојевић учинио са Бјелошевићима и помиње се кнез Вук Бјелошевић. Овакав поступак М. Драговића даје нам разлога сумњати у исправност и других докумената, које је он објављивао. Чини нам ċе највероватније, да је он имена тадашњих властелина и кнезова у Црној Гори изоставио из ове повеље управљајући се по жељама и упуствима цетињског двора, који је сматрао за паметније, да се о тим властелинима ништа не сазна. Шта више г. Драговић додаје у напомени, да ти „властели" већ у то време нису били племићи, него су напротив „били само обични сељачки старешине, који су се после звали и „кнежеви", „кметије", „добрије људи" „(Летоп. Мат. Срп. 1891, III, 17-18.). Али то није истина. Несумњиво је, да су они тада били баш права властела, разуме се већина од њих мала властела и уопште људи од властеоског рода. Да је тако, довољно ће бити да наведемо само ове доказе:

Прво: у својој повељи из 1482 године Иван Црнојевић каже: „Милостию божиею прилучи се прити мнѣ господину Ивану Черноевичу ва мѣсто Цермницу са властели моим: перво бивши са мною Тома зетцки воевода, и от двора нашего Гюрг воевода, и Вук воевода, и Гефалиһа Никола, и от придворац моих Лазар и Стефан". (Ово место наводимо по препису, који смо добили добротом г. Андрије Јовићевића и који је најтачнији. Иначе је та повеља објављена и у историји Црне Горе од Симе Милутиновића, с. 10, и у „Крусовољ"-у од М. Драговића, с. 7.).

Друго: чак и у вековима за време турске управе одржавала се и код оних властеоских родова, који нису били примили ислам (као и код осталог народа), успомена о њихову властелинском пореклу. Ја сам на више места по старој Црној Гори чуо поуздана предања о родовима и о браствима таког порекла, од којих су неки још и у 17. и чак и у 18. веку били одржали свој углед и моћ. Нека су од тих предања саопштена већ у овој књизи (в. нпр. предање о попу Шиљу и о његовим властеличићима у Црмници; о спахијама Вујовићима у Црмници и у Ријечкој Нахији; о Властелиновићима на цетињским

Врелима; о Ивану Боројевићу и његовим синовима у цетињском Доњем Крају; о беговима Соколовићима и Руцевићима у цетињским Угнима; о Пуношевићима у Његушима; о Горевуцима или Горњевуцима у Његушима и у Добрском Селу, особито податке о њима при крају овог „Додатка“).

Треће: у Црној Гори као и по суседним динарским крајевима породице и родови појединих немањићских властелина били су се развили у читава, често врло разграната браства и сви чланови тих брастава сматрани су и називани властелом а несумњиво су и имали властелинска права. У старим листинама се често неки српски властелин из тих крајева помиње заједно са својом браћом или са својим „племеницима“ или рођацима (брственицима), са чијим пристанком или са којима у договору он прима какве обавезе или склапа уговоре и сл. (види о томе и код Јиречка: Историја Срба, III, 46-51.), што очевидно показује, да су сви они сматрани као властела. Отуд у народу успомене о целим селима или браствима, које су понегде чинили многобројни „властеличићи“ или „властелиновићи“, „кнежевићи“ и „војводићи“ из доба старе српске државе. Ови су властеличићи били наравно по занимању и по стању великом већином обични сељаци, земљорадници и сточари, само што су се од осталих сељака разликовали својим нарочитим правима и услед тога већим угледом.

Стр. 391. **Горњевуци (Горевуци),** некад на Његушима, позније и сад у Добрском Селу. — Г. Видо Јаблан, који је родом из Добрског Села у Ријечкој Нахији, био је љубазан, те ми је прибавио најпоузданија народна предања о великом браству Горњевуцима, коме је главно седиште у племену Добрском Селу. — Износимо ове податке о Горњевуцима као пример добро очуваних предања о старим српским властеоским родовима, који су се испред турске навале склањали у Црну Гору и у њој се намножили у велика и угледна браства.

Горњевуци су по предању, које је код њих очувано, стара властелинска породица, која је живела у граду Клобуку у Херцеговини. Њихово властелинство, као и породични грб, мисли се, потиче још од доба цара Душана. У њихову грбу је био представљен вук. После једне борбе, коју је водио Сандаљ Хранић и у којој су се они храбро показали, рекао је Сандаљ гледајући њихов грб: „Е баш сте горски вуци“! Од тада су се почели звати „Горевуци“, а како им је раније било презиме, није познато. Назив „Горњевуци“ место „Горевуци“ настао је тек много касније, када су сви њихови

огранци почели узимати нова презимена и тако заборављати право значење назива „Горевук“.

Најстарији Горњевук, за кога предање зна, био је Ратко Н. његовој кући у Клобуку био је у камену истесан породични грб — вук. Да је ту постојао до назад педесет година, тврди Раде Вучковић из Ластве (код Клобука) и поп Ђоко Мировић из Дробњака, а да ли и данас постоји, не зна се.

Ратко је живео у доба пада Херцеговине под Турке, и кад су Турци заузели Херцеговину, он се са сином Николом склонио негде у Херцеговини. Тада су једни од његових рођака отишли у Ораховицу код Билеће, други за Јајце у Босни а трећи у Црну Гору. Шта је било с онима што су отишли за Јајце и за Билећу, сад се не зна ништа. Али се раније свакако знало, јер се код ових у Црној Гори и сад као успомена на то каже: „Има од нас и бегова“!

У Црну Гору је дошао већи број Горњевука, а са њима и син Ратков, Валац, са још два брата, којима се не знају имена. Валац је са собом довео три сина и једну кћер. Зна се, да је он утекао испред Турака, када је (1482 године) пала Херцеговина, и то после неког љутог окршаја, кад је био изгубио сваку наду, да ће се са децом састати. Кад се је са њима ипак састао, захвалио је Богу и заветовао се, да ће тај дан славити. Пошто је то било на дан Св. Агатоника (22 августа по ст.), он узме тога свеца за своје крсно име, те га сад славе сви Горњевуци. Дотадашњу своју славу, Св. Петку, Валац узме за прислужбицу, а Св. Јовану, који је био њихова прислужбица, подигне црквицу у Малим Залазима на Његушима. Такође је подигао црквицу и Св. Петки у Добрском Селу. У тој црквици је Валац и сахрањен, и у њој је и данас његова гробница, која је скоро на средини цркве (ближе десној певници). Његова је надгробна плоча украшена шарама, које скупа дају представу властелинске хаљине из средњега века, као што показује снимак:

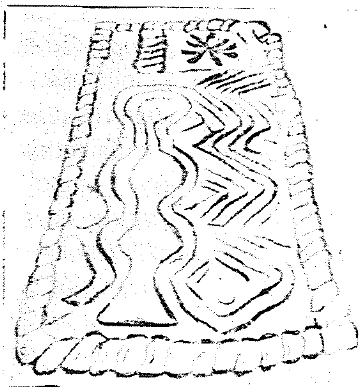

Пред овом се црквом сахрањују сви Добрљани, и то потомци Валчеви у правцу пред црквом, а остали са северне стране.

Сви су досељени Горњевуци чинили тесну сродничку заједницу. Најпре су се били настанили на Његушима, и то у Мирцу, (где је Валац и удао своју кћер), у Малим Залазима и у Крстачком Пољу. Иван Црнојевић их је радо примио за своје властелине и дао им повељом имања у Добрском Селу. У повељи је нагласио, да им то чини због ранијих услуга, које су Горњевуци са Сандаљем Хранићем учинили кући Црнојевића. За ту се повељу тврди, да се чувала (јамачно у препису) и у Цетињском Манастиру. Добрско Село је било повељом додељено Горњевуцима за зимовање, а поменута места на Његушима за летовање.

Иван Црнојевић је јако волео и ценио Горњевуке и слао их је увек, где су биле потребе за измирењем брастава [као што се види и из његове напред изнете повеље од 1489 године]. Код њега су увек била по два или три Горњевука за све време, док је био на Ободу са престоницом.

Једном се Горњевуци завађе са Његушима. Та је свађа у главном испричана у књизи г. А. Јовићевића о Ријечкој Нахији (Етногр. Зборн. XV, 629), а горњевучко се предање разликује од његова саопштења осим у неким појединостима још поглавито и податком, да су се Валац и Горњевуци осветили Његушима на тај начин, што су поубијали (у Буковици) 17 њихових сватова, кад су се пијани враћали са девојком. Последица је те свађе била да су Горњевуци морали напустити своја добра у Његушима (добивши од Његуша у замену Лупоглав) и иселити се сасвим из Његуша: Валац се настанио у Добрском Селу, а од осталих његових рођака једни на Кошћеле а други на Ријеку Црнојевића (од ових су данашње Газиводе). По овоме је вероватно, да је Иван Црнојевић био дао земље и осталим Горњевуцима, осим Добрског Села, које је држао Валац. Иначе би се и они настанили код Валца у Добрском Селу, јер је Валац имао и одвише имања, тако да га је поклањао и другим досељеницима[1]).

Сам Валац је живео на сред Добрског Села, близу своје задужбине, цркве Св. Петке (где су данашње Сјеклоће).

Сви су садашњи Горњевуци потомци Валчева сина *Сава* (од друге двојице Валчевих синова једнога су убили Његуши а други је умро нежењен), односно од Савова сина Јова. Саво је имао и сина Рада који је имао сина Марка и кћер, али се не зна, шта је са њима било. — Горњевуци се деле на четири главне гране, које се зову: *Јаблани, Моштроколи, Раслапчевићи* и *Сјеклоће.*

Јаблани су сви потомци Јаблана Стијепова, који је био праунук Сава Валчева. Био је јединац а леп и висок, те су га од мила прозвали Јабланом. Деле се на Јаблане у ужем смислу и на Чалете.

Јаблани у ужем смислу су од кнеза Марка Гојкова, унука Јабланова. Један ред њихових пасова гласи: Видо Јаблан (данашњи пас)—Саво—Преле —Саво—Јово—Жутко—Нико—Шутан—*кнез Марко*—Гојко—Јаблан—Стијепо —Јово—Саво—*Валац—Ратко Горевук.* Дакле 16 пуних пасова, што заиста тачно одговара времену, у које предање ставља Ратка и сина му Валца. И остали Јаблани набрајају по толико својих пасова — Њихови су огранци: „Јаблани"[2]) [само се тако зову; има их 2 куће у Добрском Селу, 1 у Софији

---

[1]) Код А. Јовићевића (Етн. Зборн. XV, 630) је испричано, које је земље Валац поклонио Шћепану Добриловићу и затим његовој жени, Мари Пецкој (народ је зове Мара Пецка, а не Мара Пецињка, као што је код г. А. Јовићевића).

[2]) Вредно је поменути, да је њихов предак Јово Жутков у другој половини 18. века био први отишао у Цариград ради зараде. О томе се прича овако. Јово и брат му Иван су били материјално знатно посрнули, али поносни на своју прошлост хтели су, да им бар спољашњи изглед одаје величину и богаство. Реше, да сграде кућу од финог тесаног камена 20 м. дугу а 10 м. високу. Дозову мајсторе из Новога и читаво село на рад. Јело се је и пило без мере. Буре вина је увек стајало отворено под Вељи Дуб,

у Бугарској и 1 на Мадагаскару у Африци (Јоко Малишин оженио се тамо Црнкињом и од њега је тамо остао син, који је беле коже), Ђикановићи (2 к.), Вукосавовићи (8 к.) и Крцетићи (5 к., који су сад сви на Груди до Цетиња). — Од њих има исељеника: у Рвашима (у племену Цеклину), на Цетињу, у Никшићу, у Истоку код Пећи, у Бару, у Београду и у Сенти (у Бачкој).

Чалети (14 к.) су од Маркише, другог сина Јабланова. Они се презивају Јабланима, а назив „Чалети" им је надимак, коме се не зна прави постанак (мисли се: од речи „чавао"). Они броје 9 својих пасова до свога претка, Маркишина сина, коме не знају име, нпр.: Никола (дечко од 14. год.) — Филип—Нико—Иво—Андрија—Бело—Станиша—Бело—Станиша—Маркишин син—Маркиша—Јаблан—Стијепо - Јово- -Саво—Валац—Ратко (дакле такође 16 пуних пасова).

Моштроколи (4 к.) су у ствари огранак од Чалета, али се они само тако презивају и зато се рачунају као засебно мање бравство. И њихово је презиме надимак, коме се не зна постанак. И они броје исто тако као и Чалети по 9 пуних пасова до претка Маркише.

Раслапчевићи су потомци Никице, сина Вука Раслапчевића, а Вук је био потомак попа Маркише Јовова, праунука Валчева. Тај ће се сроднички однос најбоље видети из овога реда њихових пасова: Јован (данашњи пас)—Филип—Петар—Ђуро—поп Иван—*Никица—Вук Раслапчевић*—Лука—Новица—поп Иван—*поп Маркиша*—Јово—Саво—*Валац*—Ратко (дакле 15 пуних пасова; они имају најмањи број пасова међу свима Горњевуцима).

Презиме Раслапчевић узео је најпре Вуков дед, Новица (син попа Ивана), а из којег је разлога то учинио, није познато. Зна се, да је поп Иван (Вуков прадед) имао кћер удату у Бјелицама и да се је и он заједно са сином Новицом био тамо преселио и да су дуже време живели у Бјелицама. Тамо се и родио Лука, отац Вуков. После је Новица са сином Луком прешао из Бјелица у Добрску Жупу и тамо се родио и Лукин син, Вук. И потомци Вукови, Раслапчевићи (2 к.), живе сад у Добрској Жупи, а од њих има исељеника на Цетињу, у Београду и у Војводини (у Ст. Моравици у Бачкој).

Вук Раслапчевић, који се овде помиње, био је по општем предању и мишљењу Добрљана онај чувени јунак Вук Раслапчевић, који је навео турску војску на Царев Лаз, да би је Црногорци могли лакше поразити, и то је, веле, онај исти Вук, који се под тим именом више пута помиње у „Горскоме Вијенцу". По добрљанском предању Вук се је често премештао с једног места на друго. Најпре се био настанио у Бјелицама, где му је било остало нешто земље од деда Новице и прадеда, поп-Ивана. Али је из Бјелица морао бежати због „крви" и најпре се био настанио у Јанковића Крш (у Ријечкој Нахији) а после је прешао у Љешанску Нахију под Бусовник, где је био и кућу сазидао. Напослетку је дошао код својих рођака у Добрско Село и настанио се на месту, на коме су данашње Сјек-

а из њега захвати на узгред носач, када почине носећи камен са Почивала. Таква их је економија упропастила и они прекину на половини рад. Јово отиде у Цариград и после три године се врати и догради кућу са још углачанијим каменом, него што је био почео. Та кућа и сад стоји. По угледу на њега исто су то урадили и Вукосавовићи и Чалети, чије су куће и по 30 м. дуге.

лоће. Са њим су дошла и његова два сина, Никица и Саво. Никичини потомци живе, као што смо видели, у Добрској Жупи, а Савино је потомство бразство Сјеклоће у Добрском Селу, и о њима ћемо мало даље посебице говорити.

О пореклу Вука Раслапчевића вођен је велики спор. По једном мишљењу он би био из села Дражевине у Љешанској Нахији (М. Вукчевић у Просвјети 1894, стр. 371. и 527.), по другом: из Цеклина у Ријечкој Нахији (Л. Пејовић у Гласу Црногорца 1894, бр. 26; А. Јовићевић и М. Стругар: Слике из прошлости Цеклина, стр. 277), по трећем: из села Љешева Ступа у Бјелицама (Ж. Драговић у Лучи за 1895, св. II, стр. 103—107.), док је Ровински забележио, да је Вук Раслапчевић пореклом из Добрског Села (Черногорія, II, 1, стр. 50.).

По нашим испитивањима ниједно од три прва мишљења није тачно. Ни у једном од именованих села — у Дражевини, у Цеклину и у Љешеву Ступу — није се могло показати, да живи или да је живело браство, са којим би се Вук Раслапчевић могао поуздано довести у сродничку везу. Зато сматрамо, да је добрљанско предање несумњиво тачно: да је Вук Раслапчевић заиста био из браства Горњевука.

Шта више се по нашим испитивањима може као доста вероватно утврдити, како је могло доћи до тога, да се је Вуков дед Новица прозвао Раслапчевићем. У бјеличком селу Љешеву Ступу има земља и сенокоси с именом *Ра̂саљице* и код ње *Гувно Расаљића* и у близини кућиште, за које се мисли, да је остало од куће Вука Раслапчевића. Није тачно, што Ж. Драговић у наведеном раду (с. 105) тврди, да та земља, сенокоси итд. носе име „Раслапчевића"; они се сад зову само тако, како сам навео Али је несумњиво, да су се раније, па дакле и у време досељења Вукова деде, Новице, звали још својим старим, правим, именом, које су добили од каквих старих Раслапчевића[1]), што су ту живели. Могао је дакле Новица поп-Иванов на неки начин, свакако женидбом, ући у кућу тих старих Раслапчевића, па по томе и сам добити назив „Раслапчевић".

Да је Вук Раслапчевић заиста био савременик владике Данила, сведочи нам не само народно предање и народна песма, него и број пасова: до њега и заједно са њим броји се 7 пуних пасова, а то сасвим добро одговара времену, у које га предање ставља.

Сјеклоће (браство) су потомци другога сина Вука Раслапчевића, Сава[2]). Има их у Добрском Селу 25 домова (осим тога у Добрској Жупи 4 куће

[1]) Презиме Раслапчевић постаје од имена̂ Раслав и Раславац, од којих постају и облици Раславовић и Расаљић и сл.

[2]) О томе, како су добили назив Сјеклоће, прича се овако. Кад је Вук Раслапчевић био једном на скупу са Добрљанима, чује, да га неко зове иза свега гласа у помоћ. То је био Михаљевић са Цеклина, коме је Вук Вељебрк Брђанин потерао стоку. Вук са синовима и са друговима потеци за Вељебрком и његовом четом, стигни га на Ћепачу и посеци и Вељебрка и сву му чету једнога по једнога. У тој се сечи особито одликовао Вуков син Саво, који је посекао и Вука Вељебрка. По томе га и прозову „Сјеклоћа" (од сјећи), а место на коме је била сеча зове се и данас Сјеклоћина Плоча и Сјеклоћин До.

а деле се на две гране: „Горњу Кућу“ и „Доњу Кућу“ (каже се за неку породицу, да је „од Горње Куће“ или „од Доње Куће“), а свака од њих на по два огранка. И они броје до првога претка, Ратка, обично по 16 пуних пасова, као и Јаблани (а неки од њих и по који пас више, по 17 и по 18). — Њихових исељеника има на Цетињу, на острву Врањини, у Лимљанима (у Црмници), у Подгорици, у Никшићу, у Београду и у Војводини.

Стр. 314. **Самарџићи у Кривошијама.** — Према најновијим подацима, које смо добили од г. Андрије Лубурића, Самарџићи у Кривошијама причају о своме пореклу овако. „Комнен Бајица“ је имао шест синова, који се због крви разуре: два остану у Бајицама; два отиду у Подгорицу и један од њих пређе у ислам, те су од њега *Коскићи (Османагићи)*, а од другог су *Чакићи;* двојица, Мартин и Дамјан, утеку у Чево и ту се настане код неког кума. Са њима је био и слуга им, Чапуран Бандић, њихов сестрић. Он убије ноћу у тору лупежа. Кад изјутра виде, да им је то кум, утеку у Рисан (по 1684 години) и Ћеловићи и Папренице их населе у Кривошије (1692–1693 год.). — Од Чапурана су Васиљевићи и Јовановићи на уже, а презивају се иначе Самарџићи, као и потомци Дамјанови и Мартинови.

„Ово је предање о Чапурану, Мартину и Дамјану, вели г. Лубурић, тачно, а тако и оно за Османагиће. За Чакиће нисам могао провјерити. Ове сам податке добио од два угледна Самарџића, старца од по 95 година, који су у своје вријеме управљали Кривошијама“.

РЕГИСТАР

—◁○▷—

ПОГОВОР

А. ЈОВАН ЕРДЕЉАНОВИЋ И ЊЕГОВО ДЕЛО

На Великој школи (која је 1905. прерасла у Универзитет) у Београду Јован Ердељановић студирао је на Историјско-филолошком одсеку. После завршених студија постао је асистент код Јована Цвијића. Цвијић је, међутим, настојао да се овај његов асистент што пре и што више определи за етнологију. Тако је и било — Ердељановић је почео да се формира као етнолог. Наиме, уз општи развој етнологије као научне дисциплине код нас у прве четири деценије нашега столећа, развијао се и сам Ердељановић као стручњак.

Као и његов учитељ Цвијић, Ердељановић је још врло млад стао да се отискује у народ да би поједине појаве и процесе проучавао на њиховом извору. Тако су и настала његова крупнија дела (*Доње Драгачево, Кучи, Пипери, Буњевци, Стара Црна Гора*). На жалост, он за живота није доспео да доврши све оно што је у самом народу и проучавао (Шумадија, Банат).

Као етнолог, Ердељановић је обрађивао теме из опште проблематике и методологије етнологије, затим је проучавао етничке процесе у појединим деловима наше земље, али је највише пажње посветио изучавању племена у Црној Гори и Црногорским брдима.

Први Ердељановићев рад (заједно са Ристом Николићем), био је *Трговачки центри и путеви по српским земља-*

[1] Јован Ердељановић је рођен у Панчеву 1874. године, али је одрастао у Смедереву и у околним селима, где му је отац био службеник. У гимназији је био веома добар ученик. На Великој школи, код младог и даровитог Цвијића, већ је запажен студент. После добрих београдских студија, провео је четири године на специјализацији у Немачкој и Чешкој, усмеравајући се за то време све више ка етнологији. Из Прага се (1906) вратио са докторатом (теза: *Кучи племе у Црној Гори*) да би исте године постао доцент Филозофског факултета у Београду. Био је то први квалификовани наставник етнологије, не само у ондашњој Србији, већ у балканским земљама уопште. Због свог научног рада проф. Ердељановић постао је, поред осталога, и прави члан Српске академије наука. Умро је у Београду 1944. године.

ма у средњем веку. Монографију *Доње Драгачево* написао је на основу проучавања у самом народу, а по Цвијићевим упутствима за проучавање села у Србији. Од 1907. пак следе његове етнолошке студије: *Кучи племе у Црној Гори, Постанак племена Пипера, Сродство Бокеља и Црногораца, Трагови најстаријег словенског слоја у Банату, Стара Црна Гора — етничка прошлост и формирање племена, О Буњевцима* итд. *Кучи* су опсежан рад у коме се увелико назире озбиљан испитивач динарских племенских друштава. У том раду говори се не само о занимљивом и сложеном питању настајања овог племена већ и његовим карактеристикама и особеностима. У Кучима је вршио и антропометријска проучавања и мерења. Био је то и први покушај наших стручњака да се и овом методом служе. Да би што боље објаснио поједине појаве, употребио је обилато топографске и лингвистичке доказе. У *Пиперима* је иступио са наглашеном тврдњом да су у нашим динарским областима видне две фазе („старија" и „млађа") у формирању племена. Код старије је (а то је време првих столећа после досељавања Словена) карактеристично славизирање затечених (влашких и арбанашких) елемената, док се млађа састоји у оплемењавању старијег зетског становништва и досељеника из разних српских крајева, који су се, у време продора Турака у наше земље, збежали у динарске и мање приступачне крајеве. Уз овакав општији закључак, Ердељановић увиђа и покреће и нека друга основна питања етнологије, као што је етногенеза Југословена. Наиме, као прави етнолог, Ердељановић није могао а да не запази да је код појединих племена, конкретно код Куча и Пипера, а и иначе, било не само асимилације туђих елемената него да је то бивало уз одређене законитости: мешовити бракови, постојање двојезичности, присуство разних физичких типова. Ердељановић је прихватио и пре њега изречену мисао да је звучност српскохрватског језика делом наслеђена од затеченог романизованог становништва, што је случај и са бројним другим елементима из традиционалне културе.

Пре него пређемо на његово најобимније дело *(Стара Црна Гора)*, додајмо још неколико речи о неким закључцима и ставовима Јована Ердељановића. У раду *Што су Срби, Хрвати и Словенци* (1928), који би требало да чини неку врсту синтезе његових проучавања о томе, он је једноставно изрекао тврдњу да су то три племена једног народа. Када пише о Македонцима, он каже да су они део српског племена. Упоређујући резултате својих проучавања Бокеља и Црногораца, он закључује да Бокељи и Црногорци спадају у исту групу српског народа. У уџбенику за средње школе *(Основе етнологије)* написао је да је основа удруживања људи њихова међусобна склоност и симпатија, а да је говор људи

потекао од подражавања гласова из природе. Код озбиљног и напредног научника, као што је био Ердељановић, овакви ставови једноставно изненађују. Као да стручњак, који је готово сав свој радни век посветио проучавању племена (у Црној Гори) и који још у студији о Кучима истиче саможивост и сепаратизам племенски, није знао шта је народ, шта племе, шта етничка група, као и да за удруживање људи има и јачих основа и мотива од наклоности и симпатија, а да ономатопеја уопште није озбиљна ни као претпоставка за почетак настајања људских говора.

В. ЕРДЕЉАНОВИЋЕВА СТАРА ЦРНА ГОРА

Црна Гора — етничка прошлост и формирање племена (издање Српске академије наука, Београд 1926), је најобимније дело Ердељановићево, настало на основу испитивања обављених у самом народу и анализе тада (1910. и 1911.) прикупљених података. У првом делу, који чини готово трећину рада, говори се о подручју које се назива Црна Гора, његовом имену и деловима. Или, прецизније речено, говори се о прошлости и насељима појединих делова Црне Горе. У другом делу подробно се расправља о етничкој прошлости и стварању појединих, а што значи двадесетак, племена у Старој Црној Гори.

Док је у посебним монографијама, о Кучима и Пиперима на пример, Ердељановић давао и дескриптивну грађу из које је поједине елементе и проблеме покушавао да постави и тумачи, у овом обимном раду није тако чинио. Целокупну пажњу је усмерио на то да прикаже етничку прошлост и услове стварања појединих племена. Када помене „предсрпско" становништво у Црној Гори, као што су били Шпањи, Матулози, Грци или који други, он обећава да ће о њима говорити „приликом општих разматрања о племенима Црне Горе" (с. 705, 710). То значи да је Ердељановић имао намеру да после *појединачних* студија о сваком црногорском племену, а што је учинио у овом великом раду, напише после овога још један рад, у коме би се говорило *уопште* о нашим динарским племенима. Другим речима, Ердељановић није до краја остварио своју замисао. Материјал, који је тестаментом оставио Митру Влаховићу да га можда он среди и доврши, не представља никакву основу за евентуални наставак опште студије о племенима Црне Горе.

Иначе, оно што се одмах опажа у Ердељановићевим студијама о сваком племену Старе Црне Горе (то су негдашње четири „нахије": Катунска, Цетињска, Ријечка и Црм-

ничка — без Боке и Црногорских брда) јесте одређена шема. Он говори најпре о географским карактеристикама и положају појединог племена, његовом имену, а затим о старијем па о новијем становништву које се и сплемењивало. Користио је историјске изворе (не и архивске, осим објављених исписа из Дубровачког архива) колико је највише могао. Нов је његов прилаз и покушај да искористи порекло појединих имена да би о одређеној појави или проблему изрекао што правилнији суд. У свом теренском раду, од села до села, он је брижљиво (више него што су то радили други Цвијићеви сарадници) не само бележио презимена и лична имена, већ и називе појединих географских објеката — да би све то у анализама покушао да искористи.

За бројна племена установио је да су се као организоване заједнице јавила у погодној географској целини, да су, наиме, та подручја (рецимо поља) некако и од саме природе уоквирена и ограђена. У таквим, географски подесним целинама а у одређеним историјским условима, становништво се груписало, односно организовало у локалне, то јест племенске заједнице. Била је то у основи самозаштита и самосналажење. Уосталом, у динарским областима било је племенских организација и у време Илира. Доласком Римљана, те племенске заједнице су распршене. Када су досељена словенска племена у ове крајеве, она су и даље једно време такође постојала као заједнице. Те словенске организације лагано су асимиловале затечено становништво. Од тог предсловенског живља и његове асимилације остале су успомене у географским називима места, говору, култури уопште. С правом Ердељановић тврди да су од тих старинаца преузета на пример ова географска имена: Пиштет, Лашор, Бостур, Дос, Сора, Мрге, Шалезе, Ћафа, Штек, Гропа. Да је опет било међусобног мешања ова два елемента (предсловенског и словенског) потврда су му и нека несловенска презимена која су се задржала: Шораја, Бацули, Топали, Фрадели. Вероватно су несловенског порекла и сама имена неких племена, на пример Цетиње и Сотонићи. Била је то, по Ердељановићу, прва фаза, она „старија", преднемањићког стварања племена у динарским крајевима, када су славизирани затечени староседеоци. То је било време пре стварања државе и организовања њене власти, или пак и у време слабе и лабаве државне власти. Та племена ће у време развијене немањићке државе углавном нестати.

Друга фаза стварања динарских племена или регенерација њихова, по Ердељановићу, догодила се после продора Турака у наше земље, када се од домаћег српског, или већ до тада посрбљеног живља с једне, и избеглица из других срп-

ских земаља с друге стране, стало становништво да организује у племена. Ево како Ердељановић то објашњава. Говорећи на пример о племену Ћеклићима, он каже да је под овим именом по свој прилици постојало племе и пре јаке немањићке државе. Међутим, „за време моћне државне власти, ово племе, као и остала српска племена, било се скоро изгубило, док нису анархичне прилике у српској држави већ у другој половини 14. века дале могућност и шта више изазвале потребу да негдашња племена поново оживе и преузму своју стару улогу у самоодбрани и заштити безбедности код појединих група народних“ (с. 575, 584). Тако је вероватно било и са Цуцама (729, 745) и Његушима (с. 469). Расправљајући о племену Његушима, које налази у XV столећу као организовану групу, он додаје да је ово племе морало пре постати и постојати, а не у XIV столећу, када је била јака државна власт „под којом се стварање таквих засебних и самосталних заједница не може ни замислити“ (с. 469). Када пише о Ријечкој нахији, Ердељановић на једном месту каже да је до краја XVIII столећа овде било почело стварање две групе (односно два племена): Дражевина и Градац, али да је баш од тога времна, када је Црна Гора постала права државе, престала потреба даљег стварања, односно довршавања ова два племена (с. 167). Тако је држава омела организовање, односно довршавање и цетињског племена (с. 343).

И поред оваквог писања Ердељановића о односу племена и државе, неки историчари, који су се интересовали за настајање наших динарских племена, посебно Ђурђев, пребацују Ердељановићу да је корене црногорских племенских установа налазио у ранијем (словенском) наслеђу. Насупрот томе, они тврде да се формирање балканских племена одвијало само у времену од доласка Турака у наше земље и условима које су они изазвали. Ипак, историчари нису успели да нам објасне и да нас увере да није било и онако како је Ердељановић писао о формирању племена у Црној Гори: да су она, наиме, настала као последица потребе за самоодбраном и самозаштитом. Зар, уосталом, и сам Шуфлај, чију је шему Ђурђев и прихватио (катун се спушта у жупу и натура јој племенску организацију) да су се у одговарајућем, то јест тешком времену (часовима погибије, како он вели) људи враћали већ несталим, то јест племенским организацијама, које он, за разлику од старих илирских или словенских племенских заједница, и назива секундарним или терцијарним творевинама. Ердељановић је јасно написао да су се људи у време „анархичних“ прилика из нужде и ради самоодбране и самозаштите организовали. Цвијић је написао да је племе војна а породична задруга економска

организација. Ако и није било континуираних племенских заједница, бивало је сличних ситуација, када су те организације могле да се стварају, односно обнављају. Критичари нису ваљано читали оно што је Ердељановић написао у овој студији о племенима Старе Црне Горе.

Када расправља о становништву неког краја које почиње да се уобличава у племенску заједницу, Ердељановић истиче неколико фактора: а) комунице или заједничке земље које су сви користили и од других заједнички бранили, б) народне скупове на којима се договорно одлучује о питањима значајним за све, в) јединствено име и г) заједничке култне објекте, као што су црква, породичне славе и крстоноше или заједничке славе. То су биле нити које су везивале и обједињавале становнике одређене области у засебну групу (племе), поред обично изражених и географских оквира или територије као једне од „најбитнијих" одлика племена. (*Неке црте у формирању племена код динарских Срба,* Гласник Географског друштва 5, Београд 1921, 68.)

Још нешто. Када се пажљиво чита ова Ердељановићева књига, запазиће се и ово: племе се понекад изједначава са братством, а братство са село. И према неким историјским изворима племе се зове „компанија", „село" или „катун". По Болици (1614), племе Ћеклићи имало је 64 дома (с. 486). Сам пак Ердељановић сасвим одређено пише да је (1910/11) племе Глухи До, у Црмници, било у ствари „велико село" (с. 195), да Добрско село, у Ријечкој нахији, има 168 домова (с. 180), да племе Сотонићи, у Црмници, броји 118 домова (с. 198), а да племе Косијере, у Ријечкој нахији, чине два села, а оба имају 111 домова (с. 178). Под племеном, дакле, не треба по сваку цену разумети и неку већу област, са већим бројем насеља и великим бројем кућа. Племе је друштвена заједница, понекад видимо на нивоу села, која своје проблеме колико год може сама решава. Уосталом, и властима је било лакше да опшити са становништвом, па и када од тог становништва прибира дажбине и намете, ако је оно било како организовано. Власти су онда општиле са становништвом преко његових представника. Понекад су опет и саме власти, конкретно турске, правиле уступке затеченим и самониклим локалним организацијама. Тако су Турци 1492. у северној Арбанији, када су покушали да натуре тимарско-спахијски систем, морали да попусте, односно од тога да одустану и признају постојеће локалне племенске организације (Б. Храбак, *Албанци под Турцима 1479—1683, Из историје Албанаца,* Београд 1969, 51). Те сеоске, братственичке или племенске организације, разуме се, имале су и својих тешкоћа и противуречности. Некада се затечено становништво натура досељеницима, домороци некада чак и бране

усељавање других на своју територију; другде ће досељеници да се усељавају и без питања, да преотму главарства, да превагну и да се они стану да јављају као носиоци заједничких интереса. Или се једно братство другима једноставно натури својом енергичношћу и бројем. Тако је на пример било са Шишојевићима, који су се потом назвали и новим племенским именом: Грађани (с. 182).

То је једно. Међутим, у вези са овим делом Ердељановићевим, мора се још нешто рећи. Зато што није познавао грађу из Которских архива, зато што је почетком нашег столећа стање науке, особито етнологије која је тада била у развоју, било другачије него данас, а ваљда и због чега другог, Ердељановић је и у овом раду направио омашки и погрешака. Ево неких. Када покушава да тумачи презиме Лагатор, он ће рећи да је оно влашког порекла (с. 289). Међутим, овај назив дошао је од грчке речи алагатор — што би требало да значи старешина весника (К. Јиречек, *Историја Срба III*, Београд 1923, 28), а могао је да дође и посредством Турака код којих је овај израз означавао ниже војничко звање — нешто више од десетара (Д. Бојанић-Лукач, *Крајина у време турске владавине,* Гласник Етнографског музеја у Београду 31—32, Београд 1969, 69). Племенско име Његуши није словенског порекла, како Ердељановић сматра (с. 354) и не долази од имена планине у Херцеговини, већ је ово име дошло по називу потока Нелгоше, који тече кроз саме Његуше, а овај назив је романског порекла (Р. Ковијанић, *Ердељановића оцјене вредности традиције о поријеклу и прецима братстава, Јован Ердељановић — живот и дело,* Панчево 1976, 31). Предео око тог потока, у коме се формирало племе Његуши, називао се пре тога Лединац. И ово географско име је Ердељановић погрешно изједначио са именом села Леденице у Рисанском заливу (Р. Ковијанић, навођени рад, 31). Термин гладе није словенског, како Ердељановић мисли (с. 406, 459), већ предсловенског порекла (П. Скок, *Етимологијски рјечник хрватског или српског језика* I, Загреб 1971, код глада).

Истина је, затим, да је Ердељановић у овом обимном раду давао превелики значај народним казивањима (традицији). Зато се његова излагања, добрим делом и с правом, не допадају историчарима. Рекло би се, затим, да је он у набрајању назива географских места по границама појединих племена, као и по самој њиховој територији, отишао у крајност. Трудио се не само да свако име помене већ и да објасни његово порекло и значење. Чинио је то не само са географским називима, већ и са именима родова и презименима. На основу архивских података, нека презимена Ковијанић

ће другачије тумачити него Ердељановић. Конкретно, за презимена Пиме, Пророковићи и Змајевићи из Његуша, Ковијанић тврди да су настала својевремено у Његушима, и да су их носили домаћи људи који су овде обрађивали земљу богатих и познатих которских породица под тим именом. (Пиме, Профета-пророк, Драго-змај, Р. Драгићевић, навођени рад, 36—38). Код обликовања једне групе становништва у племе Ердељановић није посветио потребну пажњу комунима или заједничкој земљи, која је код људи стварала колективна осећања и била важнија и од крвних веза (С. Вукосављевић, *Историја сељачког друштва 1*, Београд 1953. 213—214, 226, 243). Ништа више од комуница и заједничких економских интереса није зближавало несроднике у одређени колектив. Особито сточаре. Зато је племе и имало одлике војне организације.

Ако се данас врши упоређење елемената из живога балканских племена и рецимо кавкаских, или се поставља питање порекла наслеђивања неке имовине по матери, питање улоге ујака у обичајима, чувања термина род за женину родбину (како то на пример чини Ш. Кулишић); ако се термин трбу(х), арбанашки барк, којим се означава род, од стране лингвиста објасни тако да он долази отуда што се у случају негдашњих родова радило о сродницима по мајци, то јест о онима који су потекли из истог трбуха (како тврди И. Поповић) или ако се пажљивим архивским проучавањем, конкретно у которским архивама, оспоре неке тврдње онога што је Ердељановић закључио (како је урадио Р. Ковијанић) онда је то, сасвим природно, само даља фаза у научном раду, то је новије, дубље, комплексније и поузданије осветљавање појединих појава и проблема из друштвеног живота Црне Горе.

Иако је имао претходника у проучавању Црне Горе и њених племенских заједница (Вук Караџић и Павле Ровински на пример) Ердељановић их је у сваком погледу, особито озбиљношћу научног прилаза, надмашио. Методолошки, Ердељановић је апсолутно имао добру замисао: да истражи услове у којима су стварана поједина племена и прикаже њихове особености, да би, после тога, говорио о општим карактеристикама племенских заједница у Црној Гори и законитостима њихова настајања и нестајања. Он се поштено трудио да у свакој прилици и у најситнијој појави изнађе истину.

Ако у томе који пут и није успео, не смемо му то узимати за зло. Оно што је добро признајемо му, а оно што није добро исправљамо или одбацујемо. Макар се данас и не слагали са појединим местима код Ердељановића, морамо му

одати признање, поред осталога и за напоре које је уложио да на извору сабере онакву и онолику грађу и податке, које данас нико, ни под каквим условима и у оној мери, више не би успео да пронађе и сабере.

Једном речју: Ердељановићева књига *Стара Црна Гора — етничка прошлост и формирање црногорских племена* — представља високи научни домет, са свим добрим странама, али и са недостацима, ограничeностима и манама једнога човека и једнога времена.

Проф. Мирко Р. Барјактаровић

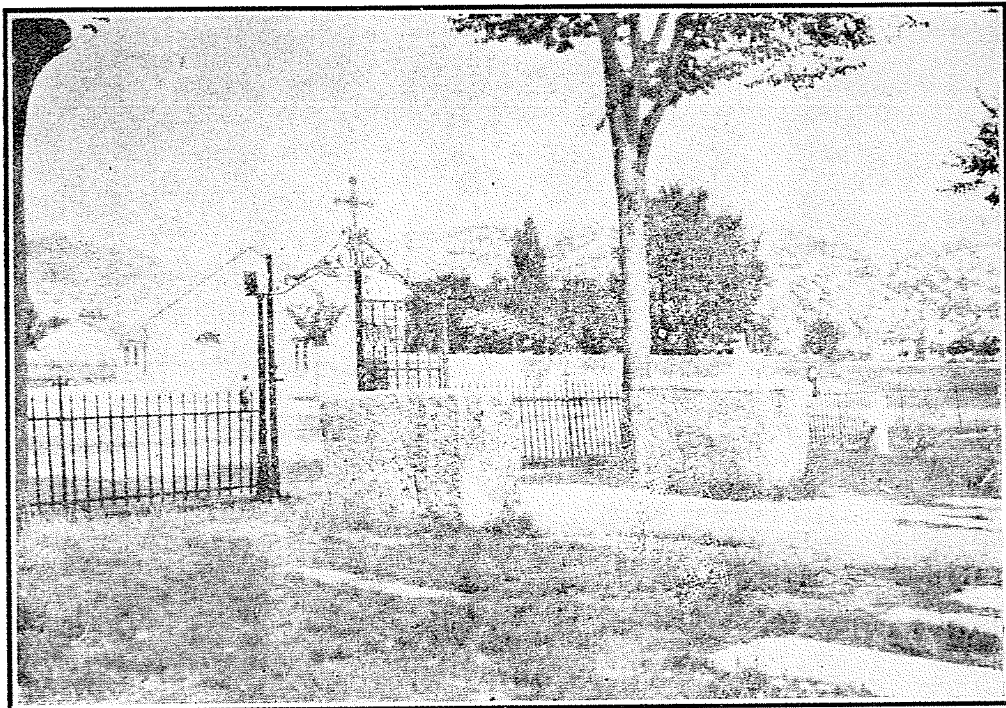

1. Влашка Црква код Цетиња са два велика, старинска надгробна камена (споменика) пред њом.

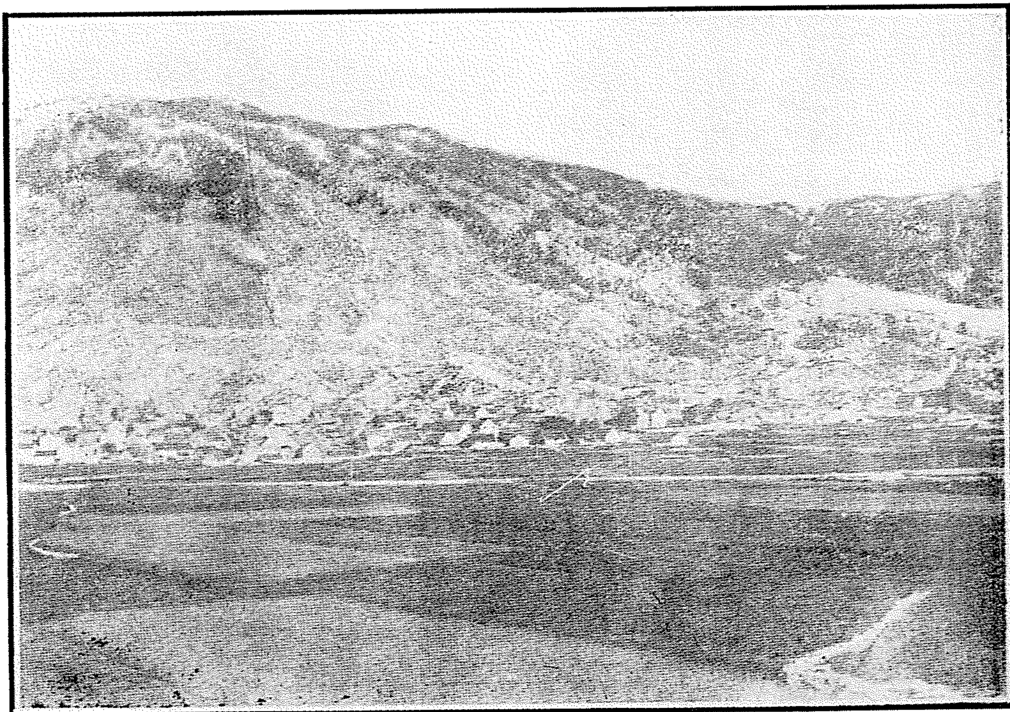

2. Село Хераковићи и део Ловћена у Његушима.

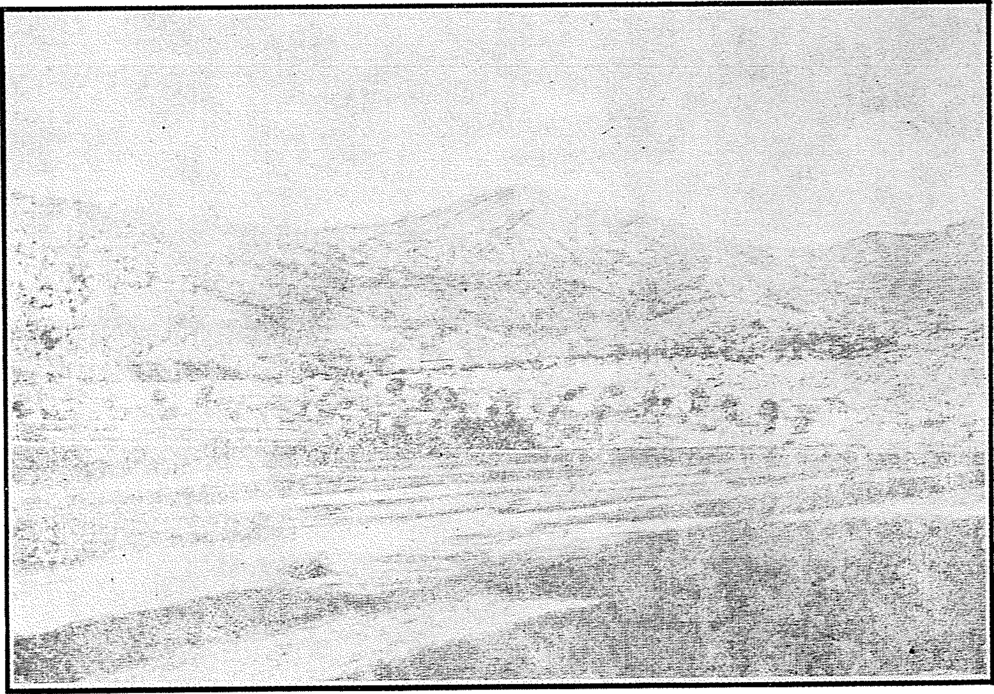

3. Село Рајићевићи у Његушима.

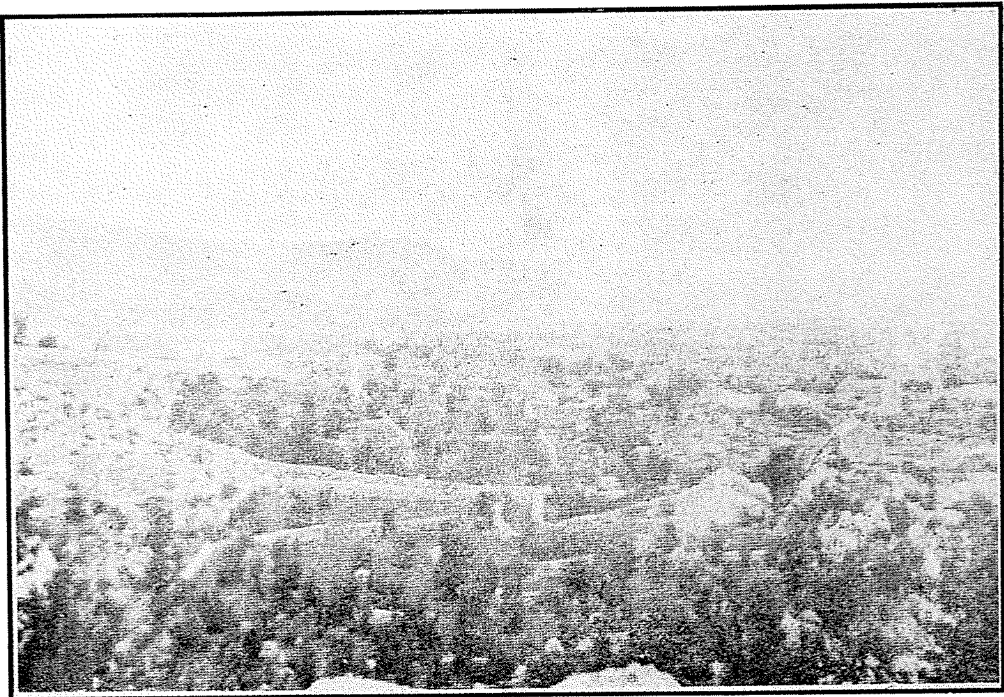

4. Село Богмиловићи у Пјешивцима.

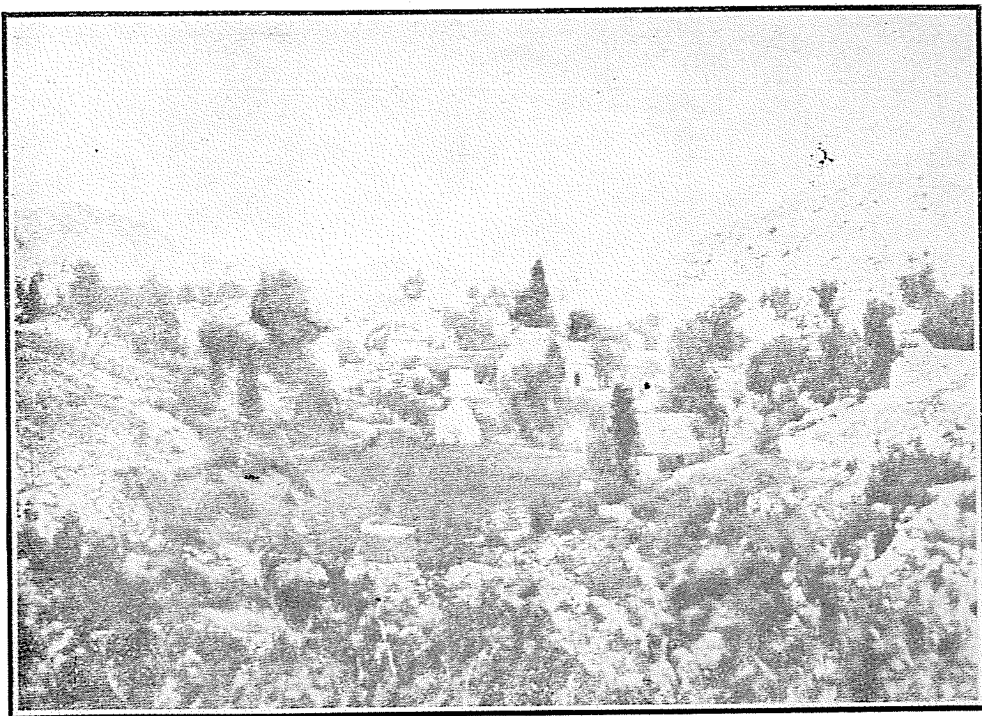

5. Село Кућишта у Ћеклићима.

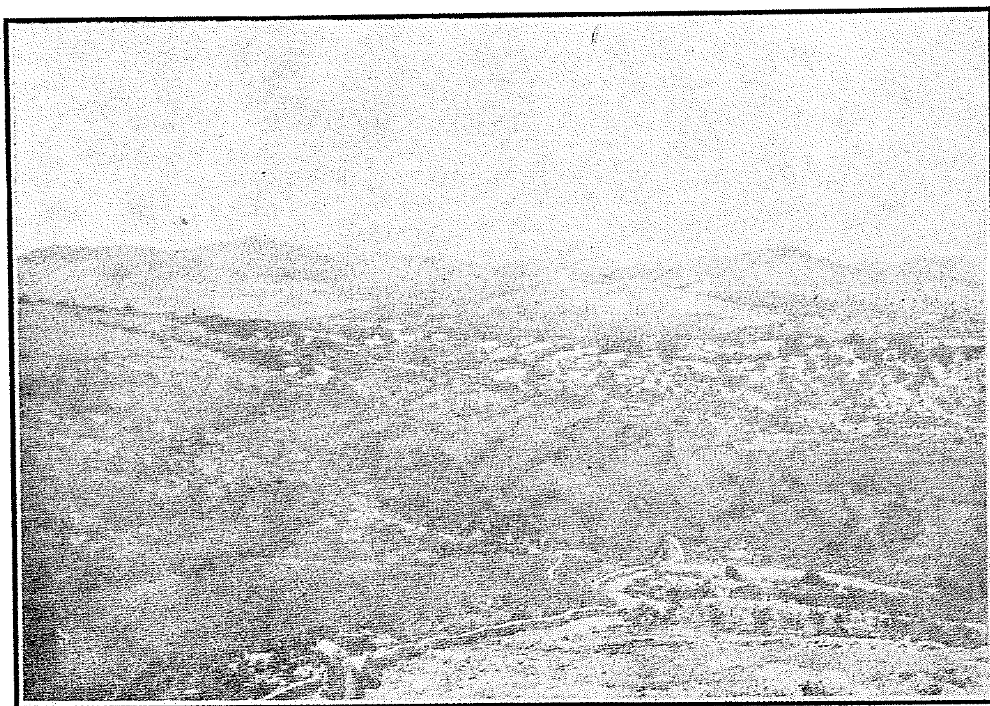

6. Село Градац у Љешанској Нахији.

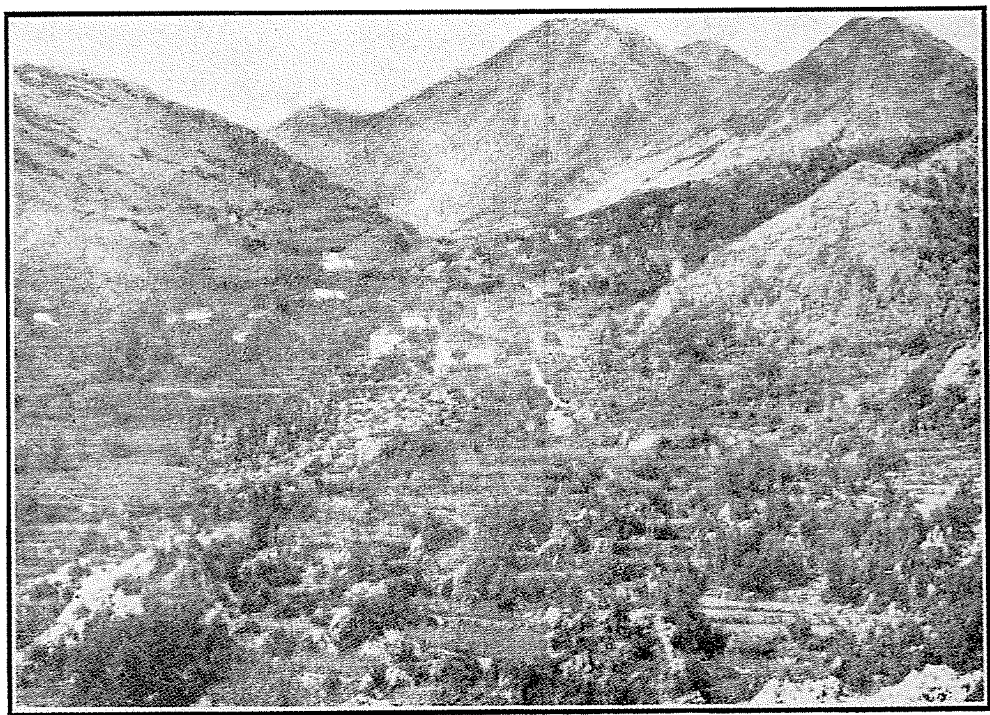

7. Део предела Грађана у Ријечкој Нахији.